

Haziran, 2026

SOSYAL BİLİMLERDE TEORİ VE UYGULAMALAR

EDİTÖR
PROF. DR. YÜKSEL AKAY ÜNVAN

Sosyal Bilimlerde Teori ve Uygulamalar

Editör

Prof. Dr. Yüksel Akay Ünvan

İmtiyaz Sahibi
Platanus Publishing®

Editör
Prof. Dr. Yüksel Akay Ünvan
Kapak & Mizanpaj & Sosyal Medya
Platanus Yayın Grubu

Birinci Basım
Haziran, 2026

Yayımcı Sertifika No
45813

ISBN
978-625-6517-19-6

©copyright
Bu kitabın yayım hakkı Platanus Publishing'e aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Adres: Natoyolu Cad. Fahri Korutürk Mah. 157/B, 06480, Mamak,
Ankara, Türkiye.

Telefon: +90 312 390 1 118
web: www.platanuspublishing.com
e-mail: platanuskita@gmail.com

Platanus Publishing®

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1.....	9
Tarihi Süreçte Nevruz	
Mehibe Şahbaz	
BÖLÜM 2.....	25
Demokrasi ve İnsan Hakları İlişkisi: Hukukun Üstünlüğü, Sivil Özgürlükler ve Siyasi Katılım Üzerinden Çok Boyutlu Bir Analiz	
Polat Tunçer	
BÖLÜM 3.....	57
Kamu Yönetimi ve Mutluluk İlişkisi: Eğitim, Sağlık ve Sosyal Politikalar Üzerinden Çok Boyutlu Bir Analiz	
Polat Tunçer	
BÖLÜM 4.....	91
Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Nedensellik Faktörleri Bağlamında Bir Değerlendirme	
Yusuf Ozan Kara	
BÖLÜM 5.....	105
Kompulsif Davranışların Pazarlamaya Etkisi: Marka Takıntısı Bağlamında Kuramsal Bir İnceleme	
Semanur Yavuz & Tülin Durukan	
BÖLÜM 6.....	117
Hizmet Kalitesinin Servqual Yöntemi ile Ölçülmesi: Bir Otelin Hizmet Kalitesi Örneği	
Zeynep Filiz	
BÖLÜM 7.....	143
Demografik Değişkenlerin İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisinin Araştırılması	
Zeynep Filiz	
BÖLÜM 8.....	167
Türkiye ve Norveç Sahalarında Anlatılan Bazı Gezgin Efsanelerin Ortak Birtakım Motifler Eksenindeki Mukayeseleri	
Hasan Ali Diken	

BÖLÜM 9	197
Ev ve Evsizlik: Mekânsal İktidar Şiddet ve Kimlik Miyase Yalçın	
BÖLÜM 10	217
Osmanlı Devletindeki Türk Denizciliğinin Tarihi Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme Sadık Can	
BÖLÜM 11	227
Osmanlı Devleti’nin Türk Hanedan Üyeleri ile Yapmış Oldukları Evlilikler Üzerine Bir Değerlendirme Sadık Can	
BÖLÜM 12	239
Soğuk Savaş Türkiye’sinde Askerî İttifak, Güvenlik Mimarisi ve Yabancı Yatırım Ortamı: Türk-Amerikan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme (1947-1980) Can Şahbaz	
BÖLÜM 13	259
İkinci Dünya Savaşı’nda Türk-Alman İlişkileri ve Alman Büyükelçisinin Faaliyetleri Ahmet Burak Yıldız	
BÖLÜM 14	287
Suriye’de Bir Askeri Darbe: Edip Çiçekli Darbesi (1949) Alpaslan Öztürkci	
BÖLÜM 15	297
Küresel Finansal Entegrasyon Sürecinde Türkiye Sermaye Piyasalarının Gelişimi: 1980 Sonrası Yapısal Dönüşüm ve Krizler Mustafa Akif Aslan	
BÖLÜM 16	317
Finansal Teknoloji (Fintek) Ekosistemi: Tarihsel Gelişim, Operasyonel Mekanizmalar ve Geleneksel Bankacılık Üzerindeki Dönüştürücü Etkiler Mustafa Akif Aslan	

BÖLÜM 17.....	341
Özel Güvenlik Görevlilerinin Deprem Deneyimleri ile Afet Hazırlık Algıları: Malatya Örneği	
Ahmet Kenan Sayın & Ali Davut Alkan & Ali Yağcı	
BÖLÜM 18.....	373
Erken Çocuklukta Dijital Hikâye Anlatımı Uygulamaları: Dil ve Anlatı Becerileri Bağlamında Sistemantik Bir İnceleme	
Aleyna Yılmaz & Medera Halmatov	
BÖLÜM 19.....	403
Türkiye’de Döviz Kuru-Enflasyon Dinamikleri ve TCMB Müdahalelerinin Finansal Piyasalara Etkileri	
Naci Yılmaz	
BÖLÜM 20.....	415
Yapay Zekâ Destekli Dijital Dönüşümde Siber Risk Yönetimi ve Siber Sigortanın Sigortalanabilirlik Sorunu	
Harun Reşit Gürçay	
BÖLÜM 21.....	433
Türkiye’de Bilgi Güvenliğinin Sağlanmasında Kişisel Verileri Koruma Kurumu’nun Etkisi	
Arzu Yıldırım	
BÖLÜM 22.....	449
Azerbaycan’da Ekonomik Büyüme ve Enerji	
Tunjay Gurbanli & Mehmet Şengür	
BÖLÜM 23.....	463
Emek Piyasası ve Yoksulluk İlişkisi	
Ceren Güney & Mehmet Şengür	
BÖLÜM 24.....	479
Küresel Üçlü Açmaz: İklim Değişikliği, Jeopolitik Risk ve Ekonomik Büyüme	
Mustafa Torusdağ	
BÖLÜM 25.....	497
Osmanlı Döneminde Makedonya’daki Türk Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme	
Mehibe Şahbaz	

BÖLÜM 26..... 507

Elektrikli Otomobil Tercihinde Marka Bağlılığının Etkileri Üzerine Kavramsal Bir Çalışma

Yunus Emre Güler & Tülin Durukan

BÖLÜM 27..... 521

Modern Kooperatifçiliğin Evrimi: Geleneksel Kooperatif Yapılarından Dijital Ekosistemlere

Şermin Önem

BÖLÜM 28..... 545

Küresel Deniz Taşımacılığında Bayrak Seçimi ve Maliyet Stratejileri: 100.000 Net Tonluk Bir Gemi Üzerinden TUGS ve Liberya Sicili Karşılaştırmalı Analizi

Seçkin Gün.....

BÖLÜM 29..... 561

İşyerinde Kuşaklar Arası Çatışmalar ve Çalışma Değerleri: Ampirik Bir Araştırma

Gülşen Kırpık & Nuriye Sariaçkalı & Beyhan Kılınçer & Yasin Çetin & Lien Herliani
Kusumah & Khodor Shatila 562

BÖLÜM 30..... 589

Pastayı Doğru Dilimlemek: Pazar Bölümlendirme ve Niş Pazar
Nazlı Tıǧlı

BÖLÜM 31..... 605

Kültür Turizminin Sürdürülebilirlik Kapsamında Değerlendirilmesi
İsmail Bilgiçli & Hikmet Genç

BÖLÜM 32..... 619

Kriz Yönetiminin Konaklama İşletmeleri Açısından Değerlendirilmesi
İsmail Bilgiçli & Hikmet Genç

BÖLÜM 33..... 635

Türkiye’de Sendikaların İş Sağlığı ve Güvenliği Politikalarına Kurumsal Katkıları: Çalışma Yaşamında Güvenlik Kültürünün Geliştirilmesinde Stratejik Bir Aktör Olarak Sendikalar

Cihandar Hasanhanoglu

BÖLÜM 34.....	695
Teoriden Uygulamaya Bir Köprü: Bilgi Yönetiminde Yansıtıcı Bir Metot Olarak Eylem Araştırması	
Zehra Özsürünç Ünal & Mehmet Selim Derindere & Sevinç Gülseçen	
BÖLÜM 35.....	715
Sosyal Koruma Politikalarına Dönüştürücü Bir Yaklaşım: Evrensel Temel Gelir ve Uygulama Örnekleri	
Ayşe Ocakçı	
BÖLÜM 36.....	733
Osmanlı Dönemi Seramik Sürahilerinde Form–Süsleme İlişkisi Üzerine Bir Araştırma	
Azize Melek Önder	
BÖLÜM 37.....	753
İlaç Sektöründe Çalışan Refahı: Tıbbi Mümessillerde Tükenmişlik ve İş Doyumu	
Beray Özbek Yılmaz & Emel Kesim	
BÖLÜM 38.....	777
Türkiye’de Geleneksel ve Çevrimiçi Politik Katılımın Belirleyicileri: Sosyal Sermaye ve Dijitalleşmenin Rolü	
Özge Kozal & Gülçin Gürel Günal & Elif Korkmaz Tümer & Mehmet Karaçuka	
BÖLÜM 39.....	809
2020-2026 Dönemi Türkiye’de Bütçenin ve Mali Politikaların Değerlendirilmesi	
Yunus Tezcan & Dilek Göze Kaya	
BÖLÜM 40.....	827
Belirsiz Dönemlerinde Stratejik Bir Araç: Çevik Bütçeleme	
Şule Erkuş & Hatice Hurç Apalı	
BÖLÜM 41.....	845
SULTAN II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE OSMANLI BÜROKRASİSİNDE ANTAKYALI DEVLET ADAMLARI (1879-1909)	
Necati Çavdar Nazir Çetin	

BÖLÜM 42 869

**Küresel Deniz Taşımacılığında Bayrak Seçimi ve Maliyet Stratejileri:
100.000 Net Tonluk Bir Gemi Üzerinden TUGS ve Liberya Sicili
Karşılaştırmalı Analizi**

Seçkin Gün

BÖLÜM 43 887

**Kültürel Belediyecilik Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyetin Kurumsal
İmaj Üzerindeki Etkisinde Aidiyet Algısının Rolüne Yönelik Bir Araştırma:
Menteşe Belediyesi Örneği**

Soner Taslak & Celal Cem Dengiz

BÖLÜM 44 917

Çok Kuşaklı İşgücünün Yönetimi

Ali Kayış & İsmail Özdemir

BÖLÜM 45 931

Türkçede /+Lan/ Eki ve Arslan Kelimesi Üzerine

Hasan Tanriverdi

BÖLÜM 46 939

Sürdürülebilir Havacılıkta Yapay Zeka: Verimlilik, Güvenlik ve Çevresel Etki

Nil Konyalılar

BÖLÜM 47 949

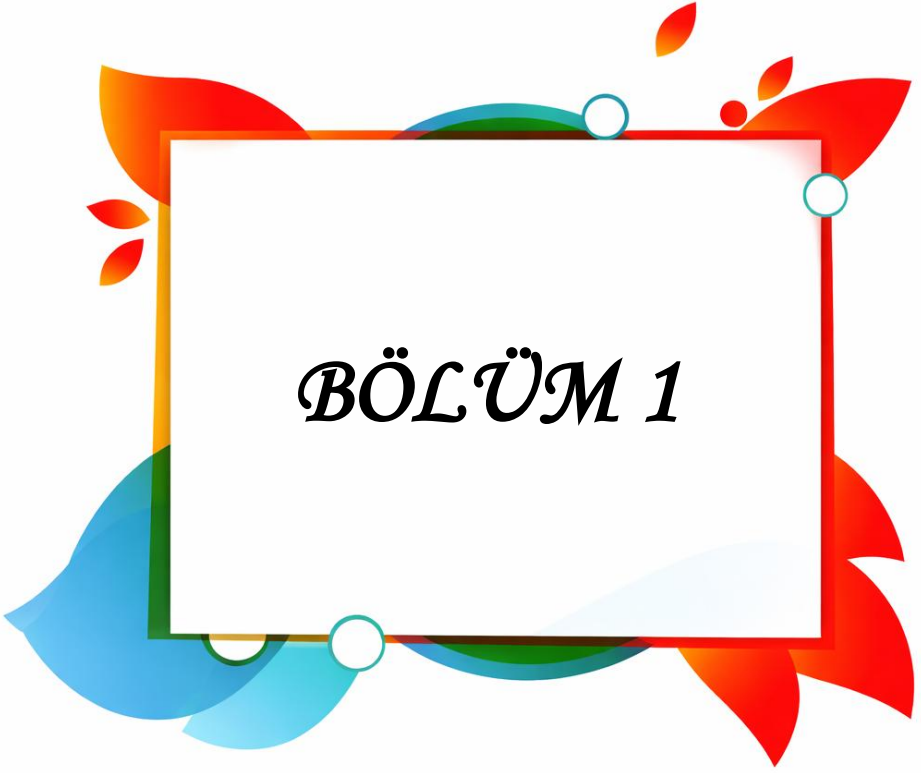
**Kamu Yönetiminde Yapay Zekâ Tabanlı Dönüşüm (Kamu Hizmetleri
Pazarlaması, Kamu Değeri ve Proaktif Devlet Yaklaşımı)**

Mehmet Kürşad Aslıyüce & Cihat Kartal

BÖLÜM 48 965

**2023 Kahramanmaraş Depremlerinde Adıyaman Doğusunda Meydana
Gelen Eş-sismik ve Deprem Sonrası Deformasyonun Entegre InSAR-GNSS
Analizi**

Ahmet Yildirim

BÖLÜM 1

Tarihi Süreçte Nevruz

Mehibe Şahbaz¹

Giriş

Öncelikli olarak Nevruzun sözcük anlamına bakacak olursak, Nevruz, Farsça sözcük olup yeni anlamına gelen ‘nev’ ve ruz gün/gündüz anlamına gelen isimlerinin birleşmesinden meydana gelmiş birleşik bir kelime olarak yeni gün (Devellioğlu,2007:830), yeni yılın başlangıcı, tabiatın yeniden uyanışı, yeniden diriliş, yeniden canlanış’ anlamına gelmektedir (Eroğlu, 2005: 4). Türkiye’de; Nevruz, Kazaklarda; Navruz, Jana Kün, Ulustın Ulu Küni (Aksoy,1996:2), Kırgızlarda; Nooruz, Kırım’da; Navrez, Anadolu’da; Nevruz veya Sultani Nevruz, Azerbaycan’da; Novruz, Özbekistan’da; Navruz, Batı Trakya’da; Mevris (Demirel-Çelik, 2021:337) olarak isimlendirilmektedir.

Nevruz kutlamalarının ilk defa ne zaman, nerede, nasıl, ne şekilde ortaya çıktığına ve kimler tarafından kutlanıldığına dair çeşitli rivayetler tartışma konusu olmuştur. Ayrıca Nevruzla ilgili bilgiler veren yazılı kaynakların yetersizliği ve bu bilgilerin ne derece doğru ve güvenilir olduğu da tartışılmaktadır. Çünkü her kaynağın, Nevruzu kendi ulusunun tarihi, din ve geleneklerine bağlamaya çalıştığı görülmektedir. Bu yüzdendir ki Nevruz, tarihin her safahatında çeşitli coğrafyalarda yaşayan uluslarda ayrı ayrı renklerde karşımıza çıkmaktadır (Turan, 1998: 90).

1. Nevruz Bayramının Kutlandığı Uygarlıklar

İlk bakışta Mezopotamya kökenli olduğu varsayılan değişik isimlerle telaffuz edilen Nevruz Bayramının zaman içerisinde diğer milletlerin kültürüne de yerleşerek Avrasya coğrafyasında yaşayan halklarca kutlanılmaya başladığı görülmektedir. Mezopotamya da kurulan Sümerlerde yeni yıl anlamına gelen A-ki-til bayramı olarak kutlanırken, Akadlar Akitu olarak kutlanmıştır. Sümerlerin bölgedeki hâkimiyeti sona erince bölgeyi hâkimiyeti altına alan Sami kavimleri bu bayramı kutlamaya devam ettiklerini o döneme ait yazılı kaynaklardan anlamaktayız. Eski Babil metinlerinde yeni yılın başlangıcı olan bahar bayramı Akitu adlı şenliklerle kutlanıyordu. Bolluk ve bereket getirmesi amacıyla yapılan bu kutlamalar, Babil takviminde yılın ilk ayı olan Nisanın ilk 12 gününde kutlanırdı (Black,1981:41). Baharın gelişini simgeleyen bu bayram, Babil’de arpa ekimi öncesi kutlanırdı. Mezopotamya yılı, arpa hasadı sonrası baharda gündüz gece eşitliğiyle başlardı; dolayısıyla Babil takviminde 1 Nisan tarihi bizim takvimimize göre 21 Marta denk denk gelmektedir (Black,1981:42). Antik döneme baktığımızda Hieropolis’te baharın başlangıcı anısına verimlilik tanrıçası

¹ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
0000-0002-0597-925X

Atargatis (Tar'ata ya da İştar-Venüs)'e kutlamalar düzenlenir ve Nisan ayında düzenlenen bu kutlamalarda tanrıçaya kurbanlar sunulurdu (Black,1981:39-59).

Mısırlılar ve Hititler baharın gelişiyle birlikte tanrılarına şükranlarını sunarak onlardan yardım dilerlerken tanrıları adına bu bayramları düzenlerlerdi. Hititler, baharın gelişi amacıyla kutladıkları bayrama “Purulli Bayramı adını vermişlerdir. Boğazköy arşivlerine göre, Hititlerdeki bu bayram 38 gün sürmekte olup, kral ve kraliçenin Hititlerin kutsal kentlerini gezdiğı belirtilmektedir. Yine An Tah Sum adını verdikleri ve aynı amaçla kutlanan bu bayram Hitit çivi yazılı metinlerinde geçen bir ilkbahar şenliğı olarak kutlanmaktaydı. İran da ise en erken antik dönemi kaynaklardan olan Avesta metinlerinde Zerdüşt'ün kutsiyeti anısına bahar bayramı kutlanmaktaydı. Ahemeniş dönemi saray kabartmalarında bu kutlamalar yer alır. Bu kutlamaların tarihi kökeni, İran'da güneş takviminin ilk ayı olan Ferverdin ayının ilk gününde bahardaki gece gündüz eşitliğı döneminde kutlanıyordu. Kutlamaların başlangıcı efsanevi İran Kralı Cemşid döneminde başlamıştır (Yarshater,1987:342). Buna göre Kral Cemşid'in, ifritlerce çekilen ilâhî bir saltanat arabasıyla göklere yükselmesi anısına kutlanmaktadır. Ayrıca başka bir inanışa göre de 21 Mart günü Kiyumer ve Cemşid'in tahta oturuş günüdür (Yarshater,1987:342). Nevruz'un kutlanma tarihi ve süresi, tarihsel süreç içinde bazı değışiklikler göstermiştir. Orta Sasani döneminde, Babil geleneğıne paralel olarak, yeni yıl hem ilkbahar hem de sonbahar gündüz-gece eşitliğı dönemlerinde kutlanmıştır. Bu çerçevede, “rahipler Nevruzu” Adar ayının 1-6. günlerinde, “halk Nevruzu” ise Ferverdin ayının 1-6. günlerinde icra edilmiştir.

Sasani döneminde ise Nevruz, Ferverdin ayının birinde (21 Mart) başlayıp altı gün sürmekteydi. Bu sürenin ilk günü “Küçük Nevruz” (Halk Nevruzu), altıncı günü ise “Büyük Nevruz” (Asil Nevruz) olarak adlandırılmıştır. Ayrıca altıncı gün, Mecusiler tarafından Zerdüşt'ün doğıum günü olarak da kutlanmıştır (Zoroastrians,1979:45). Farsça'da “Nevruz” yani “Yeni Gün” olarak adlandırılan bu bayramın, tarihsel süreçteki kökenlerinin, İran'daki Zerdüştlük öncesine, M.Ö. II binyıla kadar uzanan Babil bayramlarına dayandığı görölmektedir (Zoroastrians,1979:45).

Yeniden doğıuş bakımından temel anlayışları itibarıyla birbirinden farklı olan Zerdüştlük ve diğeri İran dinleri, Yahudilik ve Hristiyanlıkta da isimleri farklı olan bu türden bayramların kutlandığı bilinmektedir. Örneğinin Hz. Musa'nın Yahudileri Firavunun baskısından kurtararak Sina yarımadasına geçirmesini yeniden doğıuş adını verdikleri Pesah bayramı olarak kutlamaları, Hz. İsa'nın yeniden doğıuşu adına Hristiyanlarca kutlanan Paskalya bayramı bu bağlamdadır.

İslami dönemde Nevruz kutlamalarının Sasani döneminde kutlanan bayramlara benzediğı görölmektedir. Bu dönemde kutlanan Nevruz Bayramının İslami bir karakter kazanarak bilhassa da şiilik açasından önem taşıyan günlerin başlangıcı olduğı görülür. Bu bağlamda Nevruz, Hz. Ali'nin imametinin başlangıç günü, *Hz. Fatıma ile evlilik akdi günü* ve Hz. Ali'nin doğıum günü (Gündüz, 2000:8; Büyükkuru, Çevik İskit,2024:816)) gibi tarihî ve dini olaylarla ilişkilendirilmiştir.

2. İslami Dönemde Nevruz ve Kutlamaları

İslam döneminde ise Zerdüş'te ve Sami inanışlarıyla zenginleştirilen Nevruz, Abbasiler döneminde İslam dinin değerlerini yüceltmek için kutlanmıştır. Bu konuda Bazı Sovyet araştırmaları evrensel bir Türk bilgini olan El Burinin (Genç, 1997:2) eserlerini esas alarak İslam peygamberinin bu duruma olumlu baktığını söylese de sahih hadis kitaplarında böyle bir kayıta rastlanılmamaktadır. Burada üzerinde durulması gereken Nevruzun İslamlaştırılmış olmasıdır ki bugün Ortadoğu bölgesinde yaşayan halklarca Nevruzun başlangıcına dini birmisyon verilmeye çalışılmıştır. Bunlardan birkaç örnek verecek olursak, Ulu Tanrının dünyayı gece ile gündüzün eşit olduğu Nevruzda yaratması, Hz. Adem'in bugün yaratılması, Cennette yasaklı meyveyi yiyen Hz. Adem ile Havva'nın Tanrı tarafından affedilerek Arafat'ta Nevruzda buluşturulduğu gün olması, Hz. Nuh'un gemisinin Ağrı Dağına kond'uktan sonra Hz. Nuh'un karaya ayak bastığı günün Nevruz Bayramına denk gelmesi, Hz. İbrahim'in putları kırdığı günün Nevruza denk gelmesi, İslam peygamberi Hz. Muhammedin kendisine Hz. Aliyi vekil tayin ettiği gün olması, Yunus peygamberin yunus balığı tarafından yutulduktan sonra karaya bırakıldığı gün olması, Kardeşleri tarafından kuyuya atılan Hz. Yusuf'un kurtarıldığı gün olması ve Musa peygamberin asasıyla Kızıldeniz'i yararak kendisine inan insanları kurtardığı (Büyükkuru, Çevik iskit,2024:815) bugün olması gibi örnekleri çoğaltabiliriz. Görüldüğü üzere bahsettiğimiz önemli günlerin başlangıcı olan Nevruzun gecesinde bütün yaratıkların Tanrıya secde ettiğine ve isteklerin yerine getirildiğine inanılmaktadır. Tarihte asıl ve ortak olan bir şey var ki, oda farklı toplumların farklı isimler vererek Nevruz'un, belli bir takvime bağlı olarak baharın karşılanması ve kutlanması olduğudur.

Nevruz'un özünde baharla başlayan yeni bir yılın heyecanı olup, milletler bu yeni yılın ilk gününün bahar heyecanını, çeşitli mitolojik ve efsanevi unsurlarla dayandırarak, kendi örf ve gelenekleriyle kaynaştırarak asırlarca devam ettirmişlerdir. Yeni yılın ilk günü, yeni gün, anlamında olan Nevruz'un tarihi başlangıcı konusunda, eldeki yazılı ve sözlü kaynaklarda değişik bilgilere rastlanmaktadır. Bu bilgiler, ulusların tarihleri, destanları, efsaneleri ve her çeşit geleneksel değerleri ile kaynaşıp bütünleştiği için, gerçek bilgileri ayırıp, değerlendirmek olanaksızdır. Bu nedenle, Nevruza ulusal veya dinî bir kimlik aramak yerine, onun yüzyıllar boyu halk arasında yaşayarak, nesilden nesile aktarılmasının nedenlerine ve amacına bakmak gerekir.

3. Türk Kültüründe Bahar Bayramı Nevruz Kutlamalarının Tarihi Kronolojisi

Nevruz, yüzyıllardan beri Orta Asya ve Ortadoğu'da yaşayan ulusların değişik amaçlarda ve şekillerde kutladıkları geleneksel bir kültür olgusudur.

3.1.Hun döneminde Bahar Bayramı

Çin kaynaklarından Han-Şu hanedan kayıtlarında, Hunların yılın birinci, beşinci ve dokuzuncu ayında üç defa bayram yaparak (Ekrem, 2016:71) göge ve atalarına kurban adadıkları bilgisini vermektedir (Çay, 1985:51). Bu bayramın

ilki, 21 Mart dönemine denk gelmekte olup, ilk ve sonbaharlarda atalarına bir ak at ve kara öküz kurban ettiklerinden bahsetmiştir (Genç,1997:2).

3. 2. Göktürk Döneminde Bahar Kutlamaları

Göktürkler zamanında da bu türden bayramların yapıldığı bilinmektedir. Göktürkler öncelikli olarak Gök Tanrıya, ata ruhu ve doğa varlıklarına mevsim değişikliklerinde kurbanlar sunarak baharın gelişi kutlamışlardır (Kıldıroğlu, 2020: 320). Göktürk Dönemindeki Ergenekon Destanında Demir dağların eritilip dış dünyaya çıkılması, Nevruz dönemine denk gelmektedir. Çin kaynaklarında Chou Sülalesinin tarihinin “Göktürk Tezkeresi” bölümünde ise “Göktürkler, bitkilerin yeşerdiği zamanı yılbaşı olarak kutlamaktadır (Chavennes,1906:15). Çin kaynakları, Göktürk Kağanlarının bahar ayının başında, atalarının mağarasına kurban sunmaya gittiğini de aktarmaktadır. Çin kaynaklarından edinilen bilgiye göre Göktürklerin kağanlarının gün dönümlerinde ve yılın Mayıs ayının 5. de devlet görevlilerini atalarının kutsal kabul ettikleri mağaraya Gök Tanrı için kurban sunmak için yapılan tören için gönderirlerdi (Chavennes,1906:15).

Göktürkler hakkında bilgiler veren Bizans kaynaklarında ise Theophylaktos Simokattes’de Türklerin ateş, hava ve suya taptıklarını “onlar *toprağa ilahi şarkılar söyler ve sadece göğü ve yeri yaran mukaddes Tanrı’ya secde ederlerdi*” derken ona kurban olarak at, sığır ve koyun kurban ederlerdi (Theophannes, 1971:260-270). Göktürklerden sonra Nevruz kutlamalarının Uygurlarda da bu adet ve geleneklerin yaşatıldığı bilinmektedir (Genç,1997:2-3).

4. Orta Asya Türk İslam Devletlerinde Nevruz Bahar Bayramı

Türlere ait en eski takvim olan 12 Hayvanlı Türk Takvimi başta olmak üzere, bütün takvimlerin başlangıç tarihleri Türk geleneğine göre 21 Mart’ı başlangıç alır. Nevruz kelimesi Kaşgarlı Mahmud’un Divan-ü Lügati’t Türk isimli eserinde geçmekte olup bu konuda Kâşgarlı Mahmud (Çağatay, 1997:55) Türklerin yılı dörtte bölerek ad verdiklerinden bahsetmektedir. Buna göre bu üç ayın bir adı olup, yılın geçmesi bununla bulunur (Çetin, 2009:66, Özkan, 1995,5). Yenigün sonrası ilkbahara “oglak ay”, sonra oğlak büyüdüğü için “ulug oglag ay” demektedirler. Bundan sonraki aya da “*ulug* ay “denmekte olup, bundan sonraki aylar yaz aylarıydı. Türklerin on iki hayvanlı takvimi bugün kullanmakta olduğumuz takvimdeki 21 Mart günü ile başladığını bildirir. Aynı şekilde Melikşah’ın oluşturduğu Rûmi takvimin (Kafkasyalı, 2000:27-29) başlangıcına göre Mart’ın 9’una denk gelir. Yusuf Has Hacıp ise Kutadgu Bilig adlı eserinde de bu durumdan bahsetmektedir. Ebul Gazi Han, Şecere-i Türk adlı eserinde Türklerin Ergenekon’dan çıkışı bayram kabul edildi (Ebulgazi Bahadır Han,1925:35-38). Aynı durum Moğollar için de söz konusudur.

5. Ön Asya Türk İslam Devletleri (Selçuklu Ve Osmanlı)’Da Nevruz Kutlamaları

Asya Hunlarından Uygurlara ve Karahanlılara, Selçuklulardan Akkoyunlular ve Osmanlılara kadar farklı devletlerde Nevruz’un Türk bayramı olarak kutlandığı bilinmektedir Selçuklularda Nevruz bayramının eğlencelerle

kutlandığı, şenlikler yapıldığı, özel yemekler pişirildiği, özel hediyeler alınıp verildiği bilinmektedir (Şengül, 2006: 63; Genç,1997: 2-3). Tuğrul Bey'in 1060 yılında Tebriz kuşatmasından vazgeçip askerlerine Besa'da kalmalarını emretmesi ve askerlerin Rey'e dönmek istemeleri üzerine “*Nevruz gelince istediğiniz yere gideriz*” (İbn ül-Esir, C. IX, 1987: 484) ifadelerinden anlıyoruz. Selçuklularda yılbaşı, güneşin Koç burcuna girdiği gün olan Nevruz günü olarak kabul edilmiştir. Sultanı Melikşah'ın isteği ile veziri Nizamü'l Mülk Ömer Hayyam'a başlangıcı Nevruz günü yani koç burcunun ilk gününe gelen bir takvim hazırlatmıştır. Türk kaynağında ilk defa bahar esasına göre hazırlanan en erken kaynakta Nevruz adlandırması Nizam'ül Mülk'ün siyasetname adlı eserinde görülmektedir. (Nizamü'l-Mülk, 1982:53).

Tarihî süreç içerisinde bütün Türk boylarının kutladığı Nevruzun Karahanlılar, Selçuklu ve Osmanlı döneminde de “Nevruz geleneği” adı altında hemen her dönemde gerek sarayda gerekse halk arasında Nevruz coşkuyla kutlandığı görülmektedir. Nevruz'da özellikle padişah ve vezirler başta olmak üzere insanların birbirlerine bugüne has “Nevruziye Pişkesi” şeklinde adlandırılan bir hediye vermesi önemli bir âdet haline gelmiştir ((Levy, 1988: 234; Mürsel,9). Osmanlı Sarayında Münecimbaşıların en önemli görevleri her yıl takvim tertip edip Nevruz sabahı padişaha, sadrazama ve diğer devlet ricaline düzenledikleri bu takvimi "Nevruz Pişkesi" olarak sunmalarıydı (Uzunçarşılı, 1988:367). Yine Saray hekimbaşları tarafından hazırlanan Nevruziye (Pakalın, 1983:688) denen çeşitli baharattan yapılmış macunlar, saray erkânına sunulmuştur (Bayat, 1981:21). Bunların karşılığında padişah ve sadrazam "Nevruziye" adı verilen bir takım hediyeler dağıtırlardı. Bugün bu gelenek Manisa'da Mesir Macunu şenlikleri olarak devam etmektedir (Öztürk, 19). Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde savaşlar ve göçler neticesinde unutulmaya yüz tutan Nevruz geleneği II. Meşrutiyetin ilan edilmesi (Can, 2025:278) ile yeniden kutlanılmaya başlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Nevruz geleneği milli bir özellik kazanmaya başlar (Çay,1999:285-292). İttihat ve Terakki'nin iktidara gelişiyle ülkedeki hâkim fikir akımı Türkçülük olur (Can, 2025:257-260). Dolayısıyla, Nevruz geleneği de bu düşünceyi süsleyen motiflerden birisi olarak ele alınır. Hatta İttihatçılar bu geleneği bütün ülkede resmi törenlerle kutlanan bir bayram haline getirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Nevruz gerek resmi makamlarca gerekse de toplum tarafından coşkuyla kutlanmıştır. TBMM açıldıktan hemen sonra ilk Nevruz-Ergenekon Bayramı, 21- 22 Mart 1921 tarihinde savaş ortamında tedirgin bir ortamda kutlandı (Tan, 2004:8). Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1922 yılının Mart ayında Ankara'da Nevruz kutlamalarına katılarak etkinlikleri izlemesi (Hatipoğlu, 1999:18; İslam, 1997:8) ve bu konuda “*bilelim ki kendi benliğine sahip olmayan milletler başka milletlerin şikâridir*” durumun en belirgin göstergesidir. Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1926 yılına kadar (Ergenekon Bayramı–Nevruz) adı altında bu bayramın kutlamasını istemiştir (İslam, 1997:8). Daha sonraki dönemlerde halk arasında küçük çapta kutlamalar olsa da bu kutlamaların yapıldığı görülür. Nevruz; kurtuluş, diriliş, barış, adalet, doğuş, eşitlik, sağlık-şifa ve bolluk-bereket ortak temennileri esasında icra edilmiş ve bu temenniler

beynelmilel kabul gördüğünden Birleşmiş Milletler tarafından 21 Mart dünyada “İrk ayrımı ve eşitsizliğe karşı mücadele günü” olarak kabul edilmiştir. 2010 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Türkiye’inde çabalarıyla 21 Martı Uluslararası Nevruz Günü ilan etmiştir. Bu tarihten itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığı Koordinasyonunda resmi bir program çerçevesine alınmıştır (Özbey, 2016).

Ayrıca UNESCO, Nevruz'u 2009 yılında İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesine alırken, Türkiye'nin de içinde bulunduğu ülkelerin başvurusuyla 2016 yılında baharın gelişini simgeleyen ortak bir kültürel miras olarak korunmaya başlanmıştır (Ekrem, 2016: 67).

6. Çağdaş Türk Dünyasında Nevruz- Bahar Bayramı Kutlamaları

Nevruz Bayramı Türkler arasında tabiatın yeniden dirilişi bahar bayramı olarak Sibirya'nın kuzeyinde yaşayan Türklerden Anadolu'ya, Balkanlara, Altay, Azerî, Başkurt, Çuvaş, Gagauz/Gökoğuz, Gaşgayî, Hakas, İdil-Ural, Kazak, Kırgız, Karaçay-Malkar, Kazan, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Özbek, Saha, Saka, Salar, Şor, Tatar, Tuva, Türkmen, Uygur, Yakutlara ve Müslüman, Hristiyan, Musevî, Gök Tanrı, Şaman inançlı bütün Türk boyları arasında kutlanmaktadır (Ekrem, 2016:68; Çetin, 2009: 67-68).

Bütün Türk dünyasında kutlanan en eski bayramlardan biri olan Nevruz; tabiatın dirilişini, yeni yılın başlangıcını ve Türklerin demir dağı eriterek Ergenekon'dan çıkışını ifade eder (Temren, 2001:173; Çay, 1999:503). Nevruz Türkler tarafından büyük bir coşkuyla kutlanan bu bayramın kökeni binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Türklerin yeniden var olma, asıl coğrafyalarına çıkma günüdür. Nevruz, Türklerin Ergenekon'dan çıkışında barış ve dirilme anlamlarının yanı sıra sert kış geride bırakıp bereket ve bolluğun gelişini ifade eder. Tüm Türk dünyası için Nevruz kıştan bahara geçişin yanında zorlukların üstesinden gelip kötülükleri yenmenin de sembolü olarak kabul edilmektedir. Bu Bayramlara farklı isimler verilse de bayramın kutlanmasındaki amaç hep aynıdır. “Sultanı Nevruz”, “Mart Dokuzu” (Çay, 1999:285). “Yörük Bayramı”, (Genç, 1997:4). “Yumurta Bayramı”, “Yılsırtı”, “Bereket Bayramı”, “Kış Bitti Bayramı”, Hıdırellez bu isimlerden olup, mevsimlik toplu törenler ve bayramların birçoğunun Nevruzla ilgili olduğu bilinmektedir.

Hemen hemen bütün Türk boylarında arasında Nevruz'dan 10-15 gün önceden kaplarda arpa, buğday, susam vb bitkiler yeşertilir. Bu bitkilerden hangisi önce yeşerirse, o yıl ilgili mahsulün daha bol, daha verimli olacağına inanırlar. Bunun için erken yeşeren mahsul hangisi ise, o yıl o mahsul ekilir.

Türk dünyasında kutlanan Nevruz etkinliklerinden önce evler özenle temizlendikten sonra yeni kıyafetler giyilir ve bayramın geliş maddi ve manevî bir arınma olarak kabul edilir ve kutlamalara başlanırdı. Nevruz kutlamalarında Kırgız ve Kazak Türklerinin o güne özel bir çorba olan ve yedi türlü ürünü karıştırarak pişirdikleri “Nevruz koje çorbası” nı Nevruz etkinliklerine katılan herkese ikram ettikleri görülür (Kapağan, 2019:53). Yine Afganistan'da yaşayan Özbekler Nevruz'da “heft meyva” (yedi meyve) ikram ederken, Özbekler ise,

“sumelek tatlısı” et yemeği olarakda “helim” ikram etmektedirler (Kapağan,2019:54). Türkiye’de Nevruz olarak isimlendirilen bugünde İzmir tahtacı Türkmenleri “katmer”, “kahve” ikram ederken ülkenin başka yerlerinde de adaklar adanır kurbanlar kesilirdi. Türkmenistan’da “semen”, Azerbaycan’da “baklava”, “şekerbura”, “şorgoğalı” ve “semeni” gibi yiyecekler Nevruz günü şenliğe katılan herkese dağıtıldı. Kazakistan ve Kırgızistan’da yedi çeşit nimet ile yapılan yiyeceklere benzer bazı Özbekler arasında da yedi çeşit nimetin ayrı bir yeri vardır. Ancak Özbekler için bahse konu yiyeceklerin Anadolu’nun bazı yerlerinde olduğu gibi ‘s’ harfi ile başlayanlardan olması önemlidir (Çetin,2009:68). Özbekistan’da, Nevruz sofrasında yedi adet yemek bulunması gerektiğine inanılırdı. Bunlar; samsa, seb, sümelek, sebzi, sedana, seryağ, süt gibi ‘s’ harfi ile başlayan yedi çeşitten den oluşurken bunların içine ‘s’ harfi ile başlayan yedi çeşit baharat kullanmak da geleneğin bir gereğidir (Şengül, 2006: 70; Kapağan, 2019:55). Yine buğday, arpa, nohut, mısır, pirinç, maş, fasulye gibi yedi gıdalardan yapılan ‘aşure’ yapılırdı (Bal,1998:113). Aynı gelenek Osmanlı Devletinde bir Nevruz geleneği olarak kutlanmıştır.

Azerbaycan, Türkiye, Özbekistan, Afganistan, Uygur Türkleri Nevruz’u ölülerin ruhunu rahatlatmak adına kutsal mekân olarak kabul ettikleri yerleri ve mezarları ziyaret ederek Yasin-i Şerif veya farklı dualar okuduktan sonra bu yerlerde bulunan insanlara çeşitli ikramlarda bulunarak kutlardı (İnan, 2007:89). Kazaklarda güneş motifi oldukça önemliydi. Nevruz sabahı yüksek bir tepeye çıkıp güneşin doğuşunu karşılardı. Meselâ, Nevruz sabahı güneş, ateş gibi kan kırmızı doğarsa, o yılın savaş, ölüm, katliam ve felâket yılı olacağına; sarı kırmızı renkte doğarsa, o yıl çeşitli yangınların çıkacağına, kuraklık olacağına; rengi soluk doğarsa bol yağmur yağacağına, ışıkları yayılmış olarak doğarsa o yıl bolluk bereket yılı olacağına inanılırdı (İbrayev, 2000:15-20). Kırgızlar ise kötülüklerden korunmak maksadı ile “alas” (Bereket Duası) duasını okuyarak ve büyük panayırlar kurarak Nevruz Bayramını kutlarken (Kapağan,2019:54), Karaçay Malkar Türkleri, İslam ile Şaman inanışına ait birçok ritüeli bir arada kullanarak Nevruz bayramını kutlamaktadırlar. Karaçay Malkar Türklerindeki Nevruz kutlamalarında 9-10 halka şeklinde sıralanan halkın ortasında bulunan köyün yaşlılarından biri, eline ‘boza’ ya da ‘şıra’ adı verilen bir tas alarak bir taraftan dua eder; bir diğer tarafta ise çalınan sızgı, kaval ve davul eşliğinde oynanır ve şarkılar söylenir. İnsanlar Nevruz’un gelişine büyük bir önem attettikleri için o gün doğan birçok çocuğa Nevruz adı verilir.

Nevruz Bayramının kutlanmasının en önemli özelliklerinden olan yeni yılın gelişi ve tabiatın yeniden canlanması adına oynanan oyunlar toplumu oluşturan tüm unsurların coşkuyla eğlendiği gündür (Karaman,1999:39). Tarihin en kadim bayramlarından olan Nevruzda bu bayramı kutlayan bilhassa da Avrasya coğrafyasında oynanan oyunların başında başta güreş olmak üzere küpkeri, daş kutarış, koç ve horoz dövüşleri, at yarışları, gelin, yar yar; oğlak (buzkaşı), kökpar, kız kuu, altıbakan, asık, kökbörü, kız kuumay, at yarışları, cigit, boncukattı, satranç (Kafkasyalı, 2005:162; Şengül, 2006: 67) oyunları oynanırken, Türkiye’de ise oynanan oyunların başında köse oyunu, ip atlama, salıncak kurma, yumurta tokuşturma gibi eğlenceli oyunlar oynanmaktadır.

Türklerdeki Nevruz Bayramının bir özelliği de halkın kin ve nefretten arındırılmasıydı. Halk bu günde saf ve temiz bir kalp ile Hakka yönelip dua ettiği için dualarının kabul olacağına inanmaktaydı (Kapağan,2019:55). Nevruz bayramında halk hem kendisi için hem de birbirleri ve ülke için iyi niyetli dualar ederdi. Yine bu bayramda bazı olay veya kerametlerin gerçekleşeceği, bu olay veya kerametlere şahit olanların dualarının kabul olacağına inanılırdı. Anadolu’da Hz. Hızır gelecek diye kapılar açık bırakılırken onunla karşılaşanların duasının kabul olacağı inanılırdı. Hıdırellez, Hz. Hızır ile Hz. İlyas’ın buluştukları gün olarak da bilinmektedir. Azerbaycan Türklerinde Hz. Hızır ile Hz. İlyas’ın buluşması Mars ile Venüs’ün buluşması şeklinde bilindiği için mart ayının son haftası olan çarşamba günü herkes uyanık kalarak Mars ile Venüs’ün buluşmasına şahitlik ederdi. Çünkü bu buluşmaya şahitlik edenlerin dileklerinin kabul olacağına inanılırdı (Kapağan, 2019:56).

Gerçekten de Nevruz’u önemli hale getiren hususlardan biri de o günde yapılan dua, dilek ve temennilerin Tanrı tarafından kabul edileceğine inanmalarıdır. Anadolu’da Toros Dağlarının eteklerinde yaşayan Türkmenler, mart ayına girdikten sonra hazırlıklara başlayarak ayın üçüncü haftası olan pazar gününü Nevruz bayramı olarak coşkuyla bu günde çeşitli eğlenceler yapılırarak ziyafetler tertiplenirdi (Çay, 1996:71). Köylerde yaşayan insanlarla yaylada yaşayan insanlar silahla havaya ateş ederek birbirlerini selamlarlarken “Nevruzunuz kutlu, dölünüz (soyunuz) hayırlı ve bereketli olsun dedikten sonra kutlamaya katılarda âmin diyerek duaya cevap verirlerdi (Üçyıldız, 1985:128).

Nevruz etkinliklerinin farklı coğrafyalarda kutlanan örneklerinin hepsinde değişmeyen unsur ateş olmuştur (Büyükkuru, Çevik iskit,2024:815). Nevruz Ateşi yakılmasının nedeni ise yeni yılın gelişini kutlamak, kötü ruhları kovmak veya hastalıklardan kurtulup şifa bulmak içindir. Tüm Türk dünyasında geceleri yakılan ateşler etrafında toplanan insanlar, ateş üzerinden atlayarak kışın getirdiği tüm olumsuzluklardan kurtulduklarına inanırlar (Büyükkuru, Çevik İskit,2024:817). Tabiatın uyanışı ateş yakılarak kutlanır. Türkiye’de ateşte demir dövülür ve ateşten atlanır. Bilhassa da Azerbaycan Türkleri son dört çarşambayı büyük bir heyecan ve coşku ile kutladıkları bilinmektedir. Su, ateş, rüzgâr ve toprak çarşambası adını verdikleri günlerde “Tonkar” (Beşir,2013:260) olarak isimlendirdikleri ateşleri yakarak bu ateşin üzerinden herkes atlayarak eğlenirlerdi.

Türk dünyasına baktığımızda Nevruzun bir gün değil, kökeni, içeriği ve etkinlikleri göz önüne alındığında birçok kültürel aktivite ve ritüelin bir araya geldiği bir panayır şeklinde kutlandığı görülmektedir (Sakaoğlu ve Alptekin, 2004:404). Nevruz, başta Türkiye, İran, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve diğer Orta Asya ülkelerinde büyük kültürel festivallerle kutlanmaktadır. Bu festivallerde yerel halk, turistler ve sanatçılar bir araya gelmekte, geleneksel danslar, müzik gösterileri, halk oyunları ve sokak şenlikleri düzenlenmektedir. Bu bayram, halkların tarihlerini, geleneklerini ve kimliklerini koruyarak sürekliliğini sağlamasının yanı sıra edebiyat, müzik, felsefe, itikat, spor, yemek, giysi, gravür, resim vb. birçok alanda önemli yaratıcılığa vesile olmuştur. Nevruz aynı zamanda toplumsal birlikteliği ve dayanışmayı teşvik

ederek toplumun sosyal bağlarını güçlendirmekte ve toplumsal uyumu artırmaktadır.

7. Nevruz Kültüründe Renk Sembolleri

Tarihin en kadim bayramlarından olan ve Bahar'ın gelişini ifade eden Nevruz'da renk sembolü oldukça önemlidir. Nevruzun sembolü olan sarı, kırmızı, yeşil rengin ayrı bir kutsallığı vardır. Bu renklerden olan sarı rengi Şamanizm'den gelmekte olup, bu renk, dünyanın merkezini sembolize etmektedir. Ayrıca da Tanrılar tanrısı olan Ülgen'in altın kapılı sarayının içerisindeki altın renkli tahtı da dünyanın merkezini oluşturduğuna inanılmaktadır (Genç 1997: VIII,31;Kırımhan,2001:110;Bayat,1993:52).

Yeşil renk ise Türk mitolojisinde Tanrı Ülgen'inin yedi oğlundan olan Yaşıl (Yeşil) Kaan'ın görevi bitkilerin büyümesini ve yeşermesini sağladığını inanılmaktadır (Genç 1996: 41- 42).

Nevruz'u temsil eden diğer bir renk ise kırmızı veya Al ve kızıl renkler olarak bilinen Türk tarihinin başlangıcından itibaren Türk ruhu ve inancını yansıtırken, Türklerdeki Al bayrak ateş kültü ile açıklanmaktadır (Ögel, 1995: 6, Ögel, 1998: 498). Dede Korkud hikâyelerinde anlatıldığı gibi Türklerin en çok sevdiği renk, ergenliğin, mutluluğun ve muradın simgesi olan kırmızıdır (Ögel 1991: 385).İslamiyet Öncesi Türk Devletleri hakkında önemli bilgiler veren Çin yıllıklarından edindiğimiz bilgilere göre Kırgız hanlarının otağında kırmızı bayraklar bulunmaktadır. XI. Yüzyılın sonlarına doğru kırmızı (al) bu renk bir bayrak adı (İnan 1966:71) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Yeni yılın başlangıcı, tabiatın yeniden uyanışı, yeniden diriliş, yeniden canlanış anlamına gelen Nevruz Tarihte bilinen tüm uygarlıklarca farklı isimler verilerek aynı amaç doğrultusunda kutlanmıştır. Mezopotamya da kurulan uygarlıklardan başlayarak kutlanılan bu bayram genelde ekonomisi tarıma dayalı devletlerde bolluğun ve bereketin simgesi haline gelmiştir. Daha sonraki dönemlerde her topluluk değişik isimlerle adlandırılan Nevruz'u kendi tarihine dinine ve geleneklerine göre mitoloji ve efsanelere dayandırılarak hep kendilerine bağlama çabası içerisine girdiği görülmektedir. Nevruz'un kutlanma tarihi ve süresi, tarihsel süreç içinde bazı değişiklikler gösterirken Nevruz Bayramının İslami bir karakter kazanarak bilhassa da Şiilik açısından önem taşıyan günlerin başlangıcı olduğu görülmür.

Tarihin en kadim milletlerinden olan Türkler, dünyanın değişik coğrafyalarında farklı isimler altında birçok devlet kurmuşlardı. Türklerin bu devletleri kurmasında kendilerine ülkü olarak kabul ettikleri Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi oldukça belirleyici etken olmuştur. Türkler bu düşünceleri doğrultusunda yeni yerler fethederek dünyanın değişik coğrafyalarına dağılmışlardır. Buna rağmen tarihte kurulan Türk toplulukları milli ve manevi değerlerini koruyarak varlığını devam ettirmeyi başarmışlardır. Ancak bazı Türk topluluklarının yoğun bir şekilde asimile politikalarına maruz kaldığını görsek de bu toplulukların baskılar karşısında başta din ve dillerini kaybetme noktasına

geldiklerini ancak kültürlerini korumayı başardıklarını görmekteyiz. Tarihte kurulan Türk devletlerinin birbirlerinden oldukça uzak coğrafyalarda benzer kültürleri yaşatmaya devam etmişlerdir. Bu kültür unsurlarından biride Baharın gelişini ve Ergenekon'dan çıkışlarının başlangıcı olarak kutladıkları Nevruz Bayramıdır. Bundan dolayısı ki bu bayram tarih boyunca birlik ve beraberliğin güçlü bir sembolü hâline gelmiştir. Türklerin hâkimiyet kurdukları tüm coğrafyalarda Nevruz bayramı k  k farklılıklar olmasına rağmen aynı amaç doğrultusunda benzer ritüellerle kutlanmış ve kutlanmaya devam etmektedir.Kısacası Nevruz, sadece Orta Asya'dan Orta Doğu'ya kadar geniş bir coğrafyada kutlanan, çeşitli etnik ve kültürel toplulukların ortak bir mirasıdır.

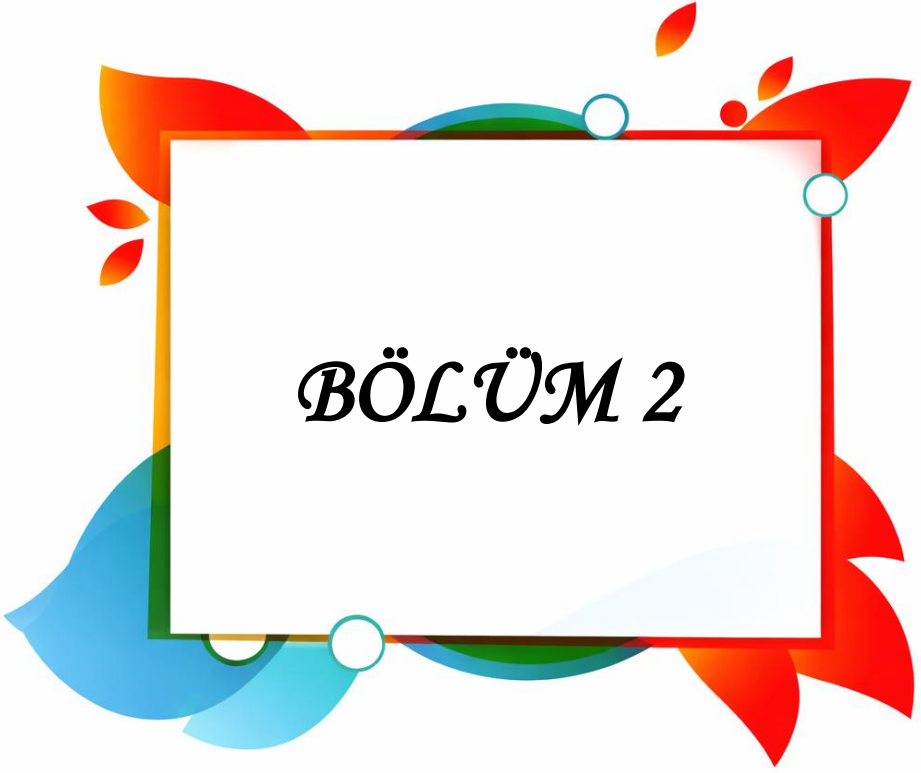
Kaynaklar

- Aksoy, M. (1996). Kültür sosyolojisi açısından Doğu Anadolu: metodoloji, kültür sosyolojisi, aile ve aile tipleri, evlilik ve düğün gelenekleri, miras, kirvelik, nevr z, ocak-ateş, doğu ve güneydoğu Anadolu'da halk takvimine göre y lba ı, Tarih ve İslam Araştırma Vakfı.
- Bal, Hüseyin. (1998). “ Kültürlerin Ortak Bayramı; Nevruz”, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 3, ss. 113-133.
- Bayat, Ali Haydar. (1981). Manisa fivesir Bayramı ve Dar        , Manisa: Manisa Turizm Derneği Yayınları No.2.
- Bayat, Fuzuli. (1993). OĞuz Epik En'enesi ve OĞuz KaÇan Dastan, Sabah; Azerbaijan Elmler Akademiyası.
- Be  r, Mustafayev. (2013).” Adriyatik'ten   in Seddi'ne Uzanan Nevruz Geleneği”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt:2, S.3, ss.260-273.
- Black, J.A . (1981). “The New Year Ceremonies in Ancient Babylon: ‘Taking Bel by the Hand’ and a Cultic Picnic”, Religion 11, pp.39-59.
- Büyükkuru, M.,  evik İskit, B. (2024). “Somut Olmayan Kültürel Miras “Nevruz”: Halkın Nevruz Algısı Ve Festival Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi”, Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 3, ss. 814-829.
- Can, Sadık. (2025). Meşrutiyet ve Balkanlardaki Te kilatlanmalar, Sosyal Bilimler Alanında Akademik Araştırmalar, Platanus Publishing, pp.257-276.
- Can, Sadık. (2025). II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki ve Kadın Hareketleri  zerine Bir Değerlendirme, Sosyal Bilimler Alanında Akademik Araştırmalar, Platanus Publishing, pp.277-287.
- Chavannes, E. (1906). Le cycle Turc des douze animaux. T'oung Pao, 7 (1).
-  ay, Abdulhaluk. M. (1999). Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Ankara: Tamga Yayıncılık.
-  ay, Abdulhaluk. M. (1985). Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
-  etin, Emrah. (2009). “Türk Dünyasının Ortak Kültür Mirası: Nevruz”, International Journal of Social Science, 2(1),ss. 63-71.
- Demirel, M.A-  elik, E. (2021). “Rekreatif Aktivite Açısından Türk Kültüründe Nevruzun  nemi ve Nevruz Etkinlikleri”, Journal of Recreation and Tourism Research, 8 (3), ss.331-345.
- Ebulgazi Bahadır Han. (1925). Türk  eceresi ( ecere-i T rk ), (Aktaran: Doktor Rıza Nur), İstanbul: Matba'a-i  mire.
- Ekrem, N. H. (2016). “  in Kaynaklarına Göre Türklerde Nevruz”, Current Research in Social Sciences, 2(2),ss. 67-78.

- Ekrem, Nuraniye Hıdayet. (2016). “Çin Kaynaklarına Göre Türklerde Nevruz”, *Curr Res Soc SCI*, 2(2), ss. 67-78.
- Eroğlu, Haldun. (2005). “Bozkır Geleneği ve Nevruz”, *Bilge Dergisi*, S. 44, ss. 4-9.
- Genç, Reşat (1996). “Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil”. *Nevruz ve Renkler*. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay. 41-48.
- Genç, Reşat.(1997). *Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı Yeşil*. Ankara: TDK Yay.
- Genç,Reşat. (1997). "Türk Tarihinde ve Kültüründe Nevruz" *Anayurttan Atavurtda Türk Dünyası*, Sayı:12, Ankara.
- Hatipoğlu, Süleyman. (1999). “Türklerde Nevruz ve Akdeniz Bölgesinde Kutlanması”, *Bilge Dergisi*, S. 20, ss. 18-23.
- İbn ül-Esir, (1987). *İslâm tarihi el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, C.IX, (Çev. Abdülkerim Özeydin), İstanbul: Bahar Yayınları.
- İslâm, İbrahim. (1997). “Nevruz Bayramının Tarihi ve Kültürel Mahiyeti”, İstanbul: *Akademik Bakış Dergisi*, Yıl:1, Sayı:1.
- Kafkasyalı, A. (2005). “Türk Dünyasında Nevruz Geleneğine Toplu Bakış”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2),ss. 149-172.
- Kafkasyalı, A. (2000). *Türk Kültüründe Nevruz*, *Bizim Dernek Dergisi*, 1,ss. 27-29.
- Kapağan, Enver. (2019). “Gelenekten Geleceğe “Nevruz”” *Karabük Türkoloji Dergisi* Cilt/Sayı: I.ss.47-60.
- Karaman, R. (1999). “Türkiye’de Nevruz Kutlamaları”, *Millî Folklor*, Yaz, 42.
- Kıldıroğlu, M. (2020). “XII. Yüzyıldan Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Gürcistan Kıpçakları”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41),ss. 228-245.
- Kırımhan, Nazan. (2001). “Türk Kültüründe Yedi Rengin Anlamı”. *Türk Dünyasında Nevruz Uluslar Arası Dördüncü Bilgi Şöleni Bildirileri*, (Haz. Şebnem Ercebeci), Ankara. Atatürk Kültür Merkezi Yay. 107-111.
- Levy, R. (1988), "Nevruz", *İslam Ansiklopedisi IX.*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Neşet, Çağatay. (1997). "Eski Türklerde Takvim", *Anayurttan Ata yurda Türk Dünyası*, Sayı: 12, Ankara.
- Üçyıldız, Nevzat. (1985). “Taşeli Yörük ve Tahtacılarında Gelenekler ve Görenekler”, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış mezuniyet tezi, Ankara.
- Nizamü'l-Mülk. (1982). *Siyaset name* (Haz: Mehmet Altay Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Ögel, Bahaeddin. (1991). Türk Kültür Tarihine Giriş, C. VI. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin.(1995). Türk Mitolojisi, C. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin.(1998). Türk Mitolojisi, C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özbey, G. (2016). Paris UNESCO’da Nevruz Resepsiyonu. <http://www.arti49.com/paris-unescoda-nevruz-resepsiyonu127758h.htm> adresinden erişilmiştir.
- Özkan, İ. (1995). “Türk Boylarının Edebiyat ve Folklorunda Nevruz Şenlikleri”, Bilge Yenigün Dergisi, 4, ss. 179-185. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Öztürk, Mürsel. “Nevruz”, Atayurt’tan Anayurda Türk Dünyası Dergisi, Sayı: 17.
- Pakalın, M. Z. (1983), Osmanlı Tarih Değişimleri ve Terimleri Sözlüğü III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları.
- Sakaoğlu, Salim ve Alptekin, Ali Berat. (2004). “Türkiye’de Nevruz”, Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, ss. 379-408.
- Şengül, A. (2006). “Türk Kültüründe Nevruz ve Anadolu’da Nevruz Kutlamaları”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (26),ss. 61-73.
- Şinasi, Gündüz (2000). “Kadim Ortadoğu’dan Orta Asya’ya Nevruz,” Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 12, Kış, ss. 1-16.
- Tan, Nail. (2004). “Atatürk ve Nevruz”, Bilge Dergisi, Sayı: 40, Nevruz (Bahar).
- Temren, Belkis. (2001). "Tarihte ve Günümüzde Türk Kültüründe Nevruz" 17. Sayı. Bahar ss.173- 180.
- Theophannes. (1997). The Chronicle of Theophanes Confessor, Translated by C. Mango-R Scott, Oxford, Clarendon,ss.260-270.
- Turan, Mustafa. (1998). “Tarihi Kaynaklar Işığında Nevruz’un Menşei Meselesi”, Millî Folklor, S. 37, ss. 90-104.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yarshater, Ehsan. (1987). “Nawruz,” in The Encyclopedia of Religion,(ed. Mircea Eliade)New York: Macmillan, C.10.
- İbrayev, Şakir. (2000). “Kazaklarda Nevruz İle İlgili Gelenekler ve Oyunlar”, (Aktaran:Dinara Düysebayeva),Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara.
- İnan, Abdulkadir (1966). “Tuğ-Bayrak (sancak)”. Türk Kültürü 46, ss. 71-75.

- İnan, Abdulkadir. (2007). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller Ve Araştırmalar, 9. Baskı, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit. (2007). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Zoroastrians,Mary Boyce, (1979). Their Religious Beliefs and Practices, Routledge-Kegan Paul, London, 1979.

BÖLÜM 2

Demokrasi ve İnsan Hakları İlişkisi: Hukukun Üstünlüğü, Sivil Özgürlükler ve Siyasi Katılım Üzerinden Çok Boyutlu Bir Analiz

Polat Tunçer¹

Giriş

Demokrasi ve insan hakları arasındaki ilişki, çağdaş siyaset bilimi, anayasa hukuku ve kamu yönetimi literatürünün en temel tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Demokrasi, en dar anlamıyla halkın siyasal iktidarın oluşumuna katıldığı, yöneticilerin serbest ve adil seçimlerle belirlendiği bir yönetim biçimi olarak tanımlanabilir (Dahl, 1971). Ancak çağdaş demokratik teori açısından demokrasi yalnızca seçimlerin düzenli olarak yapılmasına indirgenemez. Demokratik rejimlerin gerçek anlamda demokratik sayılabilmesi için temel hak ve özgürlüklerin korunması, hukukun üstünlüğünün güvence altına alınması, siyasi katılımın eşit ve anlamlı biçimde gerçekleşmesi ve sivil özgürlüklerin kurumsal teminatlara bağlanması gerekir. Bu nedenle demokrasi, yalnızca prosedürel bir yönetim tekniği değil; insan onurunu, özgürlüğü, eşitliği ve siyasal hesap verebilirliği esas alan normatif ve kurumsal bir siyasal düzendir (Beetham, 2014).

İnsan hakları, bireyin yalnızca insan olmasından kaynaklanan, devredilemez ve vazgeçilemez haklar bütünüdür. Bu haklar, devlet iktidarını sınırlandıran, bireyi keyfî müdahalelere karşı koruyan ve siyasal düzenin meşruiyetini belirleyen temel normatif ilkelerdir (Besson, 2011). Modern demokratik devletin ahlaki ve hukuki temeli, insan haklarının tanınması ve korunması üzerine kuruludur. Bu bakımdan insan hakları, demokrasinin dışında veya sonradan eklenen tali bir unsur değil; demokrasinin anlamını, sınırlarını ve niteliğini belirleyen kurucu bir bileşendir. İnsan haklarına dayanmayan bir siyasal sistemde seçimlerin yapılması, o rejimi tek başına demokratik kılmaya yetmez. Çünkü çoğunluk iradesinin sınırsız biçimde işlediği, azınlık haklarının korunmadığı, ifade özgürlüğünün güvence altında bulunmadığı ve yargı

¹ Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi
ORCID: 0000-0002-7397-7758

bağımsızlığının zayıf olduğu bir sistem, biçimsel olarak seçimli olsa bile özsel olarak demokratik nitelik taşımaz (Marks, 2016).

Demokrasi ile insan hakları arasındaki ilişki karşılıklı bağımlılık temelinde işlemektedir. Bir yandan demokratik kurumlar, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini koruyacak siyasal ve hukuki mekanizmalar üretir (Davenport & Armstrong, 2004). Serbest seçimler, parlamenter denetim, bağımsız yargı, özgür basın, örgütlenme özgürlüğü ve aktif yurttaşlık, insan haklarının korunmasına katkı sağlar. Diğer yandan insan hakları da demokrasinin meşruiyetini ve sürdürülebilirliğini güçlendirir. İfade özgürlüğü olmadan siyasal tercihlerin serbestçe oluşması, örgütlenme özgürlüğü olmadan kolektif siyasal katılımın gerçekleşmesi, adil yargılanma hakkı olmadan hukuk güvenliğinin sağlanması ve eşit yurttaşlık olmadan demokratik temsilin anlam kazanması mümkün değildir. Bu nedenle demokrasi insan haklarını koruyan bir ortam üretirken, insan hakları da demokrasinin kurumsal ve normatif sınırlarını belirler (Kirchschlaeger, 2014).

Bununla birlikte demokrasi ile insan hakları arasındaki ilişki her zaman sorunsuz ve doğrusal değildir. Demokratik rejimlerde dahi çoğunlukçuluk, popülizm, güvenlikçi politikalar, olağanüstü yönetim usulleri ve kurumsal denetim mekanizmalarının zayıflaması gibi süreçler insan hakları açısından ciddi riskler yaratabilmektedir (Levitsky & Ziblatt, 2018). Özellikle seçim meşruiyetine dayanan fakat hukukun üstünlüğünü ve sivil özgürlükleri zayıflatan çoğunlukçu yönetim anlayışları, demokrasinin insan haklarını koruma kapasitesini sınırlandırmaktadır. Bu durum, demokrasinin yalnızca seçimsel rekabete indirgenemeyeceğini; özgürlükler, hukuk devleti, çoğulculuk ve katılım gibi unsurlarla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir (Norris, 2022).

Bu noktada hukukun üstünlüğü, demokrasi ve insan hakları arasındaki ilişkinin en kritik kurumsal güvencesi olarak öne çıkmaktadır. Hukukun üstünlüğü, devlet iktidarının hukukla sınırlandırılmasını, kamu gücünün keyfi biçimde kullanılmasının önlenmesini, bireylerin etkili başvuru yollarına sahip olmasını ve yargı bağımsızlığını ifade eder (Venice Commission, 2016). İnsan haklarının yalnızca anayasal veya uluslararası belgelerde tanınması yeterli değildir; bu hakların fiilen korunabilmesi için bağımsız mahkemeler, etkili denetim mekanizmaları ve hesap verebilir kamu kurumları gerekir. Hukukun üstünlüğünün zayıfladığı siyasal sistemlerde insan hakları biçimsel olarak tanınsa bile uygulamada güvencesiz hale gelir. Bu nedenle hukukun üstünlüğü, demokrasinin insan haklarıyla birleştiği temel kurumsal zemindir (Erdoğan, 2015).

Sivil özgürlükler de demokrasi-insan hakları ilişkisinin merkezinde yer almaktadır. İfade özgürlüğü, basın özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, toplantı

ve gösteri hakkı ile örgütlenme özgürlüğü gibi sivil özgürlükler, bireyin devlet karşısındaki özerkliğini korumakla kalmaz; aynı zamanda demokratik kamusal alanın oluşmasını sağlar (Dahl, 2001). Sivil özgürlüklerin bulunmadığı bir ortamda vatandaşların siyasal tercihlerini serbestçe oluşturması, iktidarı eleştirmesi, alternatif siyasal görüşleri savunması ve kamusal tartışmaya katılması mümkün değildir. Bu nedenle sivil özgürlükler, demokrasinin yalnızca sonucu değil, aynı zamanda işleyebilmesinin ön koşuludur (Matthews, 2019).

Siyasi katılım ise insan haklarının demokratik sistem içinde görünür ve etkili hale gelmesini sağlayan temel mekanizmadır. Seçme ve seçilme hakkı, kamu işlerinin yürütülmesine katılma hakkı, sivil toplum faaliyetleri, barışçıl protesto, dilekçe hakkı ve kamusal karar alma süreçlerine katılım, bireylerin siyasal düzen karşısında pasif nesneler değil, aktif yurttaşlar olarak konumlanmasını sağlar (Peter, 2013). Ancak demokratik katılımın yalnızca hukuken tanınmış olması yeterli değildir; bu katılımın fiilen erişilebilir, eşitlikçi ve kapsayıcı olması gerekir. Dezavantajlı grupların, azınlıkların, kadınların, gençlerin ve farklı toplumsal kesimlerin siyasal süreçlerden dışlandığı bir sistemde demokratik meşruiyet zayıflar. Bu nedenle siyasi katılım, hem insan haklarının kullanılmasını hem de demokrasinin hesap verebilirliğini güçlendiren temel bir demokratik hak alanıdır (Hufe & Peichl, 2020).

Bu bölümün amacı, demokrasi ve insan hakları arasındaki ilişkiyi hukukun üstünlüğü, sivil özgürlükler ve siyasi katılım boyutları üzerinden çok boyutlu biçimde analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışma, öncelikle demokrasi kavramını minimalist ve maksimalist yaklaşımlar çerçevesinde ele almakta; ardından insan haklarının demokratik meşruiyet açısından taşıdığı kurucu rolü tartışmaktadır. Devamında demokrasi ve insan hakları arasındaki karşılıklı bağımlılık ve gerilim alanları incelenmekte; hukukun üstünlüğü, sivil özgürlükler ve siyasi katılım başlıkları altında bu ilişkinin kurumsal, özgürlükçü ve katılımcı boyutları değerlendirilmektedir. Sonuç bölümünde ise demokrasinin insan hakları olmadan çoğunlukçuluğa, insan haklarının ise demokratik katılım ve hukuki güvence olmadan soyut normlara dönüşme riski taşıdığı vurgulanarak genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

1. Demokrasi Kavramı: Minimalist ve Maksimalist Yaklaşımlar

Demokrasi, siyaset biliminin en temel fakat aynı zamanda en tartışmalı kavramlarından biridir. Kavramın yaygın kullanımı, onun anlamını açık ve sabit hale getirmekten ziyade çoğu zaman daha karmaşık bir hale getirmiştir (Dahl, 1971). Çünkü demokrasi, tarihsel dönemlere, siyasal geleneklere, kurumsal yapılar ve normatif beklentilere göre farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. En dar anlamıyla demokrasi, siyasal iktidarın halkın iradesine dayanması ve yöneticilerin serbest, adil ve düzenli seçimlerle belirlenmesi esasına dayanır. Bu

tanım, demokrasinin seçimsel ve prosedürel boyutunu öne çıkarır. Ancak çağdaş demokratik teori açısından seçimlerin varlığı, bir rejimin demokratik niteliğini açıklamak için tek başına yeterli değildir. Çünkü seçimlerin anlamlı olabilmesi için ifade özgürlüğü, örgütlenme hakkı, çoğulculuk, hukuki güvence ve siyasal rekabetin fiilen mümkün olması gerekir. Bu nedenle demokrasi, yalnızca iktidarın nasıl belirlendiğini değil, aynı zamanda iktidarın nasıl sınırlandırıldığını ve bireylerin haklarının nasıl korunduğunu da içeren çok boyutlu bir siyasal düzen olarak değerlendirilmelidir (Beetham, 2014).

Demokrasi kavramına ilişkin tartışmaların merkezinde minimalist ve maksimalist yaklaşımlar yer almaktadır. Minimalist demokrasi anlayışı, demokrasiyi öncelikle seçimsel rekabet, oy hakkı, çoğunluk yönetimi ve iktidarın barışçıl biçimde el değiştirmesi üzerinden tanımlar (Schumpeter, 1942/2003). Bu yaklaşıma göre demokratik rejimin temel ölçütü, vatandaşların siyasal yöneticileri belirli aralıklarla yapılan serbest seçimler yoluyla seçebilmesidir. Schumpeter'in rekabetçi seçimlere dayalı demokrasi tanımı, bu yaklaşımın klasik örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Minimalist yaklaşım, demokrasi kavramını dar tutarak ölçülebilirliği artırmayı ve rejim tiplerini karşılaştırmayı kolaylaştırır. Ancak bu yaklaşımın temel sınırlılığı, demokrasinin haklar, özgürlükler, hukuk devleti ve siyasal eşitlik gibi normatif boyutlarını ikincil plana itebilmesidir. Yalnızca seçimlerin varlığına dayanan bir demokrasi anlayışı, seçimlerin özgürlükçü ve çoğulcu bir ortamda gerçekleşip gerçekleşmediğini yeterince açıklayamaz (Przeworski, 1999).

Minimalist yaklaşımın güçlü yanı, demokrasiyi açık, sınırlı ve karşılaştırılabilir ölçütlerle tanımlamasıdır. Bu yaklaşım, özellikle otoriter rejimlerle seçimsel demokrasiler arasındaki farkı belirlemede yararlıdır (Dahl, 1971). Serbest seçimlerin yapılmadığı, iktidarın rekabete açık olmadığı veya seçim sonuçlarının iktidar sahipleri tarafından tanınmadığı sistemlerde demokrasiden söz etmek mümkün değildir. Bu bakımdan seçimler, demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Ancak seçimler, demokratik hayatın yalnızca başlangıç noktasıdır. Seçmenlerin tercihlerini serbestçe oluşturamadığı, muhalefetin baskı altında olduğu, medya özgürlüğünün sınırlandırıldığı, yargının bağımsız olmadığı ve temel hakların güvencesiz bırakıldığı bir ortamda seçimlerin varlığı demokratik meşruiyeti tam olarak sağlayamaz. Dolayısıyla minimalist yaklaşım, demokrasinin zorunlu fakat yetersiz koşullarını ortaya koyar (Diamond, 1999).

Maksimalist demokrasi anlayışı ise demokrasiyi yalnızca seçimsel rekabetle sınırlamaz; haklar, özgürlükler, hukukun üstünlüğü, çoğulculuk, siyasal katılım, hesap verebilirlik ve demokratik kültür gibi unsurları da kavramın ayrılmaz parçaları olarak görür. Bu yaklaşıma göre demokrasi, yalnızca halkın yöneticileri

seçtiği bir sistem değil, bireylerin insan onuruna uygun biçimde yaşayabildiği, kamusal kararlara katılabildiği, devlet iktidarını denetleyebildiği ve temel haklarını güvence altında kullanabildiği bir siyasal düzendir (Beetham, 2014). Maksimalist anlayış, demokrasiyi daha geniş ve normatif bir çerçevede ele aldığı için insan haklarıyla daha doğrudan ilişkilidir. Çünkü insan haklarının korunmadığı, sivil özgürlüklerin zayıfladığı ve hukukun üstünlüğünün işlemediği bir sistemde seçimler yapılsa bile demokrasinin özü zedelenmiş olur (Landman, 2013).

Minimalist ve maksimalist yaklaşımlar arasındaki fark, demokrasi ile insan hakları ilişkisinin anlaşılması açısından son derece önemlidir. Minimalist yaklaşım demokrasinin seçimsel boyutunu vurgularken, maksimalist yaklaşım demokrasinin hak temelli ve kurumsal boyutunu öne çıkarır (Besson, 2011). İnsan hakları açısından bakıldığında maksimalist yaklaşım daha kapsayıcı bir açıklama sunar. Çünkü insan hakları, yalnızca siyasal katılım hakkından ibaret değildir; ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, adil yargılanma hakkı, kişi güvenliği, ayrımcılık yasağı ve azınlık hakları gibi geniş bir hak alanını içerir. Bu hakların güvence altında olmadığı bir sistemde vatandaşların seçimlere katılması, demokratik meşruiyetin yalnızca biçimsel düzeyde kalmasına neden olur. Bu nedenle çağdaş demokratik teori, demokrasiyi insan haklarından bağımsız bir yönetim tekniği olarak değil, hak ve özgürlüklerle anlam kazanan bir siyasal düzen olarak değerlendirme eğilimindedir (Marks, 2016).

Demokrasinin yalnızca çoğunluk yönetimi olarak anlaşılması, insan hakları bakımından önemli riskler doğurabilir. Çoğunluk iradesi demokratik meşruiyetin temel kaynaklarından biridir; ancak sınırsız çoğunluk yönetimi azınlık haklarını ve bireysel özgürlükleri tehdit edebilir (Alexy, 1994). Bu nedenle anayasal demokrasi anlayışı, çoğunluk iradesini hukukun üstünlüğü ve temel haklarla sınırlandırır. Demokratik bir sistemde çoğunluğun karar alma yetkisi vardır; fakat bu yetki insan onurunu, temel hakları ve anayasal güvenceleri ortadan kaldıracak biçimde kullanılamaz. Bu bağlamda insan hakları, demokrasinin sınırı değil, onun demokratik niteliğini koruyan temel güvencedir. Başka bir ifadeyle insan hakları çoğunluk yönetimini zayıflatan değil, onu keyfilikten uzaklaştırarak demokratik meşruiyeti güçlendiren normatif bir çerçeve sunar (Besson, 2011).

Çağdaş literatürde demokrasinin kalitesi, yalnızca seçimlerin varlığıyla değil, seçimlerin gerçekleştiği siyasal ve hukuki ortamın niteliğiyle de ölçülmektedir. Demokratik kalite; siyasal rekabetin adillliği, temel hakların korunma düzeyi, yargı bağımsızlığı, kamu gücünün denetlenebilirliği, medyanın özgürlüğü ve vatandaşların karar alma süreçlerine katılabilme kapasitesi gibi unsurlarla yakından ilişkilidir (Diamond & Morlino, 2005). Bu nedenle demokrasiyi yalnızca rejim tipi olarak değil, aynı zamanda kurumsal performans ve hak

koruma kapasitesi açısından da değerlendirmek gerekir. Bir ülke seçimlere sahip olabilir; ancak eğer bu seçimler özgür tartışma ortamı, eşit rekabet koşulları ve hukuki güvenceyle desteklenmiyorsa, demokratik kalite zayıf kalır. Bu durum, demokrasi ile insan hakları arasındaki ilişkinin yalnızca teorik değil, aynı zamanda kurumsal ve pratik bir mesele olduğunu göstermektedir (Munck, 2016).

Demokratik gerileme tartışmaları da minimalist ve maksimalist demokrasi ayrımının önemini artırmıştır. Son yıllarda birçok ülkede seçimler yapılmaya devam etmesine rağmen yargı bağımsızlığının zayıfladığı, medya özgürlüğünün sınırlandığı, sivil toplumun baskı altına alındığı ve muhalefetin siyasal rekabet kapasitesinin daraldığı görülmektedir (Levitsky & Ziblatt, 2018). Bu tür rejimler biçimsel olarak demokratik kurumları korurken, demokrasinin hak temelli içeriğini aşındırmaktadır. Bu nedenle demokratik gerileme çoğu zaman seçimlerin ortadan kaldırılmasıyla değil, seçimleri anlamlı kılan hukuki ve özgürlükçü koşulların zayıflatılmasıyla ortaya çıkar. Bu gelişme, yalnızca minimalist ölçütlerle yapılan demokrasi değerlendirmelerinin yetersiz kalabileceğini göstermektedir (Bermeo, 2016).

Popülizm de demokrasi kavramının sınırlarını tartışmaya açan önemli bir olgudur. Popülist siyasal hareketler çoğu zaman halk egemenliği, çoğunluk iradesi ve temsil krizleri üzerinden demokratik bir söylem kullanır (Müller, 2016). Ancak popülizmin çoğulculuğu reddeden, toplumu homojen bir “halk” tasavvuru etrafında tanımlayan ve muhalefeti gayrimeşru göstermeye yönelik biçimleri, demokrasi ile insan hakları arasındaki dengeyi zayıflatabilir. İnsan hakları, çoğunluk iradesinin keyfi biçimde kullanılmasını sınırladığı için popülist çoğunlukçuluğa karşı önemli bir güvence sağlar. Bu nedenle demokrasinin yalnızca halk iradesi kavramıyla açıklanması yeterli değildir; halk iradesinin hangi hukuki ve hak temelli sınırlar içinde kullanılacağı da demokratik teori açısından belirleyicidir (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017).

Demokrasi, aynı zamanda siyasal eşitlik ilkesine dayanan bir yönetim biçimidir. Siyasal eşitlik, yalnızca her vatandaşın bir oy hakkına sahip olması anlamına gelmez; aynı zamanda bireylerin siyasal süreçlere katılma, kamusal tartışmalarda sesini duyurma ve haklarını savunma kapasitesine sahip olması anlamına gelir (Dahl, 2001). Bu nedenle demokrasinin gerçek anlamda işleyebilmesi, biçimsel eşitliğin fiili katılım olanaklarıyla desteklenmesine bağlıdır. Gelir, eğitim, cinsiyet, etnik kimlik, engellilik veya sosyal statü gibi faktörler bazı grupların siyasal süreçlere katılımını sınırlıyorsa, demokratik eşitlik zayıflar. Bu durum, insan haklarının demokrasi için neden kurucu olduğunu bir kez daha ortaya koyar. Çünkü insan hakları, demokratik katılımın yalnızca hukuken tanınmasını değil, aynı zamanda eşit ve ayrımcılıktan uzak biçimde kullanılmasını gerektirir (Beetham, 2014).

Sonuç olarak demokrasi, yalnızca seçimlere dayalı dar bir yönetim biçimi olarak değil, insan haklarıyla bütünleşen çok boyutlu bir siyasal düzen olarak anlaşılmalıdır. Minimalist yaklaşım, demokrasinin seçimsel çekirdeğini açıklamak bakımından önemlidir; ancak çağdaş demokratik rejimlerin niteliğini değerlendirmek için yeterli değildir (Diamond, 1999). Maksimalist yaklaşım ise demokrasiyi haklar, özgürlükler, hukukun üstünlüğü ve siyasal katılım bağlamında daha kapsamlı biçimde ele alır. Bu bölüm açısından esas alınması gereken yaklaşım, seçimleri demokrasinin zorunlu unsuru olarak kabul eden fakat demokrasinin gerçek anlamını insan hakları, sivil özgürlükler, hukukun üstünlüğü ve katılımcı yurttaşlıkla birlikte değerlendiren bütüncül yaklaşımdır. Böyle bir yaklaşım, demokrasi ile insan hakları arasındaki ilişkinin yalnızca biçimsel değil, aynı zamanda normatif, kurumsal ve toplumsal boyutlarını kavramaya imkân sağlar (Landman, 2013).

2. İnsan Hakları ve Demokratik Meşruiyet

İnsan hakları, modern siyasal düzenlerin meşruiyetini belirleyen en temel normatif çerçevelerden biridir. Bir siyasal sistemin yalnızca etkili, istikrarlı veya çoğunluk desteğine sahip olması, onun meşru kabul edilmesi için yeterli değildir; aynı zamanda bireyin onurunu, özgürlüğünü, eşitliğini ve temel haklarını koruyacak kurumsal güvencelere sahip olması gerekir (Beetham, 2014). Bu nedenle insan hakları, devlet iktidarının sınırlarını belirleyen ve siyasal otoritenin hangi koşullarda kabul edilebilir olduğunu gösteren temel ilkeler bütünüdür. Demokratik meşruiyet, yalnızca seçimlerde ortaya çıkan çoğunluk iradesine değil, bu iradenin insan haklarıyla uyumlu biçimde kullanılmasına dayanır (Besson, 2011).

İnsan haklarının demokratik meşruiyet açısından taşıdığı önem, öncelikle bireyin siyasal düzen karşısında özne olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. İnsan hakları, bireyi devletin pasif bir nesnesi olmaktan çıkarır ve onu hak sahibi, talepte bulunabilen, kamusal kararlara katılabilen ve gerektiğinde devleti sınırlandırabilen bir yurttaş konumuna yerleştirir (Dahl, 1971). Bu yönüyle insan hakları, demokratik toplumlarda yalnızca korunması gereken değerler değil, aynı zamanda siyasal katılımın ve kamusal özerkliğin temel koşullarıdır. Bireyin ifade özgürlüğü, örgütlenme hakkı, adil yargılanma güvencesi ve eşit yurttaşlık statüsü olmadan demokratik özne olarak hareket edebilmesi mümkün değildir (Beetham, 2014).

Demokratik meşruiyet, çoğunluğun siyasal tercihlerini yansıtmakla birlikte, çoğunluğun sınırsız bir iktidar kullanma hakkına sahip olduğu anlamına gelmez. İnsan hakları, çoğunluk iradesinin hukuk ve özgürlükler temelinde sınırlandırılmasını sağlar (Alexy, 1994). Bu sınırlandırma, demokrasiyi zayıflatan bir unsur değil, aksine onun keyfî çoğunlukçuluğa dönüşmesini

engelleyen kurucu bir güvencedir. Çoğunluğun siyasal karar alma yetkisi, azınlıkların temel haklarını, bireysel özgürlükleri ve insan onurunu ortadan kaldıracak biçimde kullanılamaz. Bu nedenle anayasal demokrasi anlayışı, halk egemenliğini insan haklarıyla bağdaştıran ve demokratik iktidarı hukuki sınırlar içinde tutan bir model sunar (Erdoğan, 2013).

İnsan haklarının demokratik meşruiyetle ilişkisi, yalnızca ulusal anayasal düzenlerle sınırlı değildir; aynı zamanda uluslararası hukuk ve küresel normatif düzen bakımından da önem taşır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında insan hakları, devletlerin iç işlerine ait dar bir mesele olmaktan çıkarak uluslararası toplumun ortak meşruiyet ölçütlerinden biri haline gelmiştir (Benedek, 2014). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi gibi belgeler, devlet iktidarının insan haklarıyla bağlı olduğunu ve demokratik yönetimin bu haklara saygı temelinde anlam kazandığını ortaya koymuştur. Bu durum, demokratik meşruiyetin artık yalnızca iç hukuki ve siyasal rızaya değil, aynı zamanda evrensel insan hakları normlarına da bağlı olduğunu göstermektedir (Schabas, 2015).

İnsan hakları ile demokrasi arasındaki ilişki, bireysel özgürlükler ile kolektif karar alma süreçleri arasındaki denge üzerinden de açıklanabilir. Demokrasi, halkın kendi kendini yönetmesi ilkesine dayanırken; insan hakları, bu kolektif iradenin bireyin temel özgürlüklerini ihlal etmemesini sağlar (Dahl, 2001). Bu bakımdan insan hakları, demokratik karar alma süreçlerinin hem ön koşulu hem de sınırır. İfade özgürlüğü olmadan kamuoyu oluşamaz; örgütlenme özgürlüğü olmadan siyasal alternatifler gelişemez; adil yargılanma hakkı olmadan birey devlet karşısında güvencesiz kalır. Dolayısıyla insan hakları, demokrasinin işleyişini dışarıdan sınırlayan değil, demokratik süreci mümkün kılan kurucu hak alanlarıdır (Besson, 2011).

Demokratik meşruiyetin insan haklarıyla bağlantısı, özellikle azınlık hakları ve eşit yurttaşlık ilkesi bakımından belirginleşmektedir. Demokratik rejimler yalnızca çoğunluğun taleplerini karşılayan sistemler değildir; aynı zamanda farklı kimliklerin, inançların, yaşam tarzlarının ve siyasal görüşlerin güvence altında var olabildiği çoğulcu düzenlerdir (Kymlicka, 1995). Azınlıkların temel haklarının korunmadığı, ayrımcılığın önlenmediği ve eşit yurttaşlık ilkesinin hayata geçirilmediği bir sistemde demokrasinin kapsayıcı niteliği zayıflar. Bu nedenle insan hakları, demokratik çoğulculuğun hukuki ve ahlaki temelini oluşturur (Young, 2000).

İnsan haklarının demokratik meşruiyet açısından bir diğer işlevi, devlet iktidarının hesap verebilirliğini sağlamasıdır. Haklar, bireylere yalnızca soyut güvenceler sunmaz; aynı zamanda kamu otoritelerinden hesap sorma, hukuki başvuru yollarını kullanma ve ihlallere karşı korunma imkânı verir (Venice

Commission, 2016). Bu bakımdan insan hakları, demokratik hesap verebilirliğin normatif ve hukuki dayanağıdır. Eğer bireyler hak ihlalleri karşısında etkili başvuru yollarına sahip değilse, demokratik kurumların varlığı biçimsel düzeyde kalır. Bu nedenle hakların tanınması kadar, uygulanabilir ve yargısal olarak korunabilir olması da demokratik meşruiyetin temel koşuludur (Erdoğan, 2015).

Demokratik rejimler, insan haklarını koruma bakımından otoriter rejimlere kıyasla daha elverişli kurumsal mekanizmalar sunar; ancak bu durum demokrasilerin otomatik olarak insan haklarına saygılı olduğu anlamına gelmez. Ampirik çalışmalar, demokrasi ile insan hakları arasında genel olarak olumlu bir ilişki bulunduğunu, fakat bu ilişkinin bağlamsal ve koşullu olduğunu göstermektedir (Davenport & Armstrong, 2004). Demokratik kurumların niteliği, yargı bağımsızlığı, siyasal rekabetin açıklığı, sivil toplumun gücü ve denge-denetim mekanizmalarının etkinliği, insan haklarının korunma düzeyini belirleyen önemli faktörlerdir. Bu nedenle demokrasinin insan hakları üzerindeki etkisi, yalnızca rejimin demokratik olarak adlandırılmasına değil, demokratik kurumların fiilen nasıl işlediğine bağlıdır (Landman, 2013).

Bu çerçevede insan hakları, demokrasinin hem normatif temelini hem de eleştirel ölçütünü oluşturur. Bir rejimin seçimler yoluyla iktidar üretmesi, onun insan hakları bakımından meşru olduğunu otomatik olarak göstermez (Beetham, 2014). Demokratik meşruiyet, seçimsel rıza ile hak temelli sınırlılığın birlikte var olmasını gerektirir. İnsan hakları, demokratik rejimlere sürekli bir öz denetim alanı açar; siyasal iktidarın çoğunluk desteğiyle dahi olsa keyfileşmesini, dışlayıcı hale gelmesini veya temel özgürlükleri ortadan kaldırmasını engellemeyi amaçlar. Bu nedenle demokrasi, insan hakları olmadan çoğunlukçuluğa; insan hakları ise demokratik katılım ve hesap verebilirlik olmadan soyut normlara dönüşme riski taşır (Besson, 2011).

Sonuç olarak insan hakları, demokratik meşruiyetin tamamlayıcı değil, kurucu unsurdur. Demokratik bir siyasal düzenin meşru kabul edilebilmesi için yalnızca halk iradesini yansıtmaması değil, aynı zamanda bireyin temel haklarını güvence altına alması gerekir (Dahl, 2001). İnsan hakları, demokrasinin etik temelini, hukuki sınırlarını ve kurumsal işleyişini belirler. Bu nedenle insan haklarına dayanmayan bir demokrasi eksik, kırılgan ve çoğunlukçu bir yapıya dönüşebilir. Demokratik meşruiyetin sürdürülebilirliği, seçimlerin düzenli yapılmasından çok daha fazlasını; hukukun üstünlüğü, sivil özgürlükler, eşit yurttaşlık ve anlamlı siyasi katılım gibi hak temelli unsurların birlikte işlemlerini gerektirir (Landman, 2013).

3. Demokrasi ve İnsan Hakları İlişkisi: Karşılıklı Bağımlılık ve Gerilim Alanları

Demokrasi ve insan hakları arasındaki ilişki, çağdaş siyasal düşüncenin en önemli normatif ve kurumsal tartışmalarından biridir. Bu ilişki çoğu zaman doğal, zorunlu ve tamamlayıcı bir bağ olarak ele alınsa da, literatür bu ilişkinin çok daha karmaşık olduğunu göstermektedir (Dahl, 1971). Demokrasi, bireylerin siyasal karar alma süreçlerine katılımını ve iktidarın halk iradesine dayanmasını ifade ederken; insan hakları, bireyin devlet ve çoğunluk karşısında korunmasını sağlayan temel normatif güvenceleri temsil eder. Bu nedenle demokrasi ile insan hakları arasında güçlü bir tamamlayıcılık ilişkisi vardır; ancak bu ilişki her zaman otomatik, doğrusal ve sorunsuz biçimde işlemez. Demokratik kurumların niteliği, hukukun üstünlüğünün gücü, sivil özgürlüklerin korunma düzeyi ve siyasal katılımın kapsayıcılığı, bu ilişkinin nasıl şekilleneceğini belirleyen temel unsurlardır (Beetham, 2014).

Demokrasinin insan hakları bakımından taşıdığı temel önem, siyasal iktidarın kaynağını halk iradesine dayandırması ve yöneticilerin hesap verebilirliğini kurumsallaştırmasıdır. Demokratik sistemlerde iktidar, ilke olarak seçimler, parlamenter denetim, kamusal tartışma, sivil toplum ve yargısal denetim gibi mekanizmalar aracılığıyla sınırlandırılır (Davenport & Armstrong, 2004). Bu mekanizmalar, insan haklarının korunmasına doğrudan ve dolaylı biçimde katkı sağlar. Serbest seçimler iktidarın keyifleşmesini engelleyebilir; ifade özgürlüğü hak ihlallerinin görünür hale gelmesini sağlar; örgütlenme özgürlüğü bireylerin kolektif hak taleplerini dile getirmesine imkân verir; bağımsız yargı ise hak ihlalleri karşısında etkili başvuru yolları sunar. Bu yönüyle demokrasi, insan haklarının yalnızca tanınması değil, aynı zamanda korunması için de elverişli bir siyasal ortam üretir (Kirchschlaeger, 2014).

Bununla birlikte insan hakları da demokrasinin meşruiyetini, sınırlarını ve işleyişini belirleyen kurucu bir role sahiptir. İnsan hakları olmadan demokrasi, yalnızca çoğunluk iradesinin belirli aralıklarla sandıkta ifade edilmesine indirgenebilir (Besson, 2011). Oysa demokratik bir sistemin gerçek anlamda meşru olabilmesi için çoğunluğun karar alma yetkisinin bireyin temel haklarıyla sınırlandırılması gerekir. İfade özgürlüğü, örgütlenme hakkı, adil yargılanma hakkı, kişi güvenliği, eşit yurttaşlık ve ayrımcılık yasağı gibi haklar, demokratik sürecin sağlıklı işleyebilmesinin ön koşullarıdır. Bu haklar güvence altında değilse, seçimlerin biçimsel olarak yapılması demokratik meşruiyet üretmekte yetersiz kalır. Dolayısıyla insan hakları, demokrasinin dışında yer alan tali bir unsur değil; demokratik düzenin normatif içeriğini belirleyen temel zemindir (Marks, 2016).

Demokrasi ve insan hakları arasındaki ilişki bu nedenle karşılıklı bağımlılık temelinde anlaşılmalıdır. Demokrasi, insan haklarının kurumsallaşmasına ve korunmasına uygun siyasal mekanizmalar sunarken; insan hakları da demokrasinin çoğunlukçuluğa, keyfiliğe ve dışlayıcılığa dönüşmesini engeller (Beetham, 2014). Bu çift yönlü ilişki, demokrasiyi yalnızca yönetici seçme mekanizması olmaktan çıkarır ve onu hak temelli bir siyasal düzen haline getirir. Aynı şekilde insan hakları da yalnızca anayasal veya uluslararası metinlerde yer alan soyut ilkeler olmaktan çıkar; demokratik katılım, kamusal denetim ve hukuki koruma mekanizmaları aracılığıyla uygulanabilir hale gelir. Bu bakımdan demokrasi ve insan hakları birbirini dışlayan değil, birbirini kuran ve güçlendiren iki temel siyasal ilkedir (Landman, 2013).

Demokrasi ile insan hakları arasındaki tamamlayıcı ilişki, özellikle anayasal demokrasi anlayışında açık biçimde görülmektedir. Anayasal demokrasi, halk egemenliğini temel haklarla ve hukukun üstünlüğüyle birleştirir (Alexy, 1994). Bu modelde çoğunluk iradesi siyasal karar alma sürecinin meşru kaynağıdır; ancak bu irade sınırsız değildir. Çoğunluk, anayasal güvence altındaki temel hakları ortadan kaldıracak veya azınlıkları dışlayacak biçimde iktidar kullanamaz. Bu nedenle anayasal demokrasi, demokratik meşruiyet ile insan hakları arasında denge kurmaya çalışan bir yönetim modelidir. Böyle bir modelde insan hakları, çoğunluk yönetimini engelleyen bir unsur değil, çoğunluk yönetiminin demokratik sınırlar içinde kalmasını sağlayan temel güvencedir (Erdoğan, 2013).

Bu ilişkinin en kritik boyutlarından biri, çoğunluk yönetimi ile azınlık hakları arasındaki dengedir. Demokrasi çoğunluk iradesine dayanır; fakat çoğunluk yönetiminin demokratik niteliği, azınlıkların haklarının korunmasına bağlıdır (Kymlicka, 1995). Siyasal, etnik, dinsel, kültürel veya ideolojik azınlıkların temel haklarının güvence altında olmadığı bir sistem, çoğunluk desteğine sahip olsa bile insan hakları bakımından sorunlu hale gelir. Çoğulcu demokrasinin ayırt edici özelliği, yalnızca çoğunluğun tercihlerini yansıtması değil, farklı kimliklerin ve görüşlerin eşit yurttaşlık temelinde kamusal alanda var olabilmesini sağlamasıdır. Bu nedenle insan hakları, demokrasinin çoğulcu niteliğini koruyan temel normatif güvencelerden biridir (Young, 2000).

Demokratik rejimlerin insan haklarını koruma kapasitesi, yalnızca seçimlerin varlığına değil, aynı zamanda kurumsal denge ve denetim mekanizmalarının etkinliğine bağlıdır. Yürütmenin denetlenemediği, yasamanın bağımsız işlev göremediği, yargının tarafsızlığını kaybettiği ve sivil toplumun baskı altında olduğu sistemlerde insan hakları kolayca zayıflayabilir (Diamond, 1999). Bu nedenle demokratik rejimlerin hak koruma kapasitesi, kurumsal kaliteleriyle doğrudan ilişkilidir. Denge ve denetim mekanizmaları, yalnızca iktidar organları

arasında teknik bir görev paylaşımı sağlamaz; aynı zamanda bireylerin temel haklarının iktidar karşısında korunmasına hizmet eder. Bu bakımdan insan hakları, demokrasinin kurumsal mimarisi içinde korunması gereken merkezi bir değerdir (Venice Commission, 2016).

Demokrasi ile insan hakları arasındaki ilişkinin ampirik boyutu da bu karşılıklı bağımlılık tezini desteklemekle birlikte, ilişkinin her durumda aynı biçimde işlemediğini göstermektedir. Bazı çalışmalar demokratik rejimlerin genel olarak insan haklarına daha fazla saygı gösterdiğini ortaya koyarken, bazı bulgular bu ilişkinin rejimin niteliğine, kurumların gücüne ve siyasal bağlama bağlı olarak değiştiğini göstermektedir (Davenport & Armstrong, 2004). Örneğin demokratikleşme sürecindeki zayıf kurumsal yapılarda seçimlerin yapılması, insan haklarının otomatik olarak güçlenmesini sağlamayabilir. Hatta yoğun siyasal kutuplaşma, zayıf yargı bağımsızlığı ve güvenlikçi politikalar, demokratik rejimlerde dahi hak ihlallerini artırabilir. Bu nedenle demokrasi insan hakları için gerekli bir zemin sunsa da, tek başına yeterli bir güvence olarak görülmemelidir (Grewal & Voeten, 2015).

Demokrasi ve insan hakları arasındaki gerilim alanlarından biri, güvenlik ile özgürlük arasındaki dengedir. Demokratik devletler, kamu düzenini ve güvenliği sağlama sorumluluğuna sahiptir; ancak bu sorumluluk temel hak ve özgürlükleri ölçsüz biçimde sınırlandıracak şekilde kullanıldığında demokratik meşruiyet zarar görür (Schabas, 2015). Olağanüstü yönetim usulleri, terörle mücadele politikaları veya güvenlik gerekçesiyle getirilen geniş kısıtlamalar, demokratik rejimlerde bile ifade özgürlüğü, toplantı hakkı, kişi güvenliği ve adil yargılanma hakkı üzerinde baskı yaratabilir. Bu nedenle güvenlik politikalarının demokratik sınırlar içinde kalabilmesi, hukuka uygunluk, meşruiyet, ölçülülük ve yargısal denetim ilkelerine bağlıdır (Venice Commission, 2016).

Bir diğer gerilim alanı, popülizm ve çoğunlukçuluk tartışmalarıdır. Popülist siyasal hareketler çoğu zaman halk iradesi ve demokratik temsil söylemiyle meşruiyet üretir; ancak çoğulculuğu zayıflatan, muhalefeti gayrimeşru gösteren ve kurumları çoğunluk iradesine tabi kılan popülist pratikler insan hakları açısından ciddi riskler doğurabilir (Müller, 2016). Çoğunluk desteğine sahip olmak, temel hakların sınırlandırılması veya hukukun üstünlüğünün aşındırılması için yeterli bir gerekçe oluşturmaz. Bu nedenle popülizm, demokrasi ile insan hakları arasındaki kırılgan dengeyi görünür hale getiren önemli bir olgudur. İnsan hakları, popülist çoğunlukçuluğa karşı bireyi, azınlıkları ve muhalif görüşleri koruyan temel normatif sınır işlevi görür (Mudde & Rovira Kaltwasser, 2017).

Demokratik gerileme olgusu da demokrasi ve insan hakları ilişkisinin kırılganlığını ortaya koymaktadır. Günümüzde birçok ülkede seçimler varlığını sürdürürken, sivil özgürlüklerin daraltıldığı, yargı bağımsızlığının zayıflatıldığı,

medya özgürlüğünün baskı altına alındığı ve sivil toplum alanının sınırlandırıldığı görülmektedir (Bermeo, 2016). Bu durum, demokrasinin yalnızca seçimsel kurumların varlığıyla korunamayacağını göstermektedir. Demokratik gerileme çoğu zaman ani rejim değişiklikleriyle değil, hak ve özgürlükleri güvence altına alan kurumların kademeli biçimde aşındırılmasıyla ortaya çıkar. Bu nedenle insan haklarının korunması, demokratik gerilemeye karşı erken uyarı işlevi gören temel göstergelerden biri olarak değerlendirilmelidir (Levitsky & Ziblatt, 2018).

Demokrasi ve insan hakları arasındaki ilişkinin bir diğer boyutu, sivil toplumun ve kamusal denetimin rolüdür. İnsan hakları ihlallerinin görünür hale gelmesi, yalnızca mahkemelerin veya resmi kurumların işleyişine bağlı değildir; aynı zamanda sivil toplum örgütlerinin, insan hakları savunucularının, bağımsız medyanın ve aktif yurttaşların kamusal denetim kapasitesine bağlıdır (Diamond, 1999). Demokratik toplumlarda hak ihlallerine karşı toplumsal duyarlılık ve örgütlü itiraz mekanizmaları, insan haklarının korunmasını güçlendirir. Sivil toplumun zayıflatıldığı veya baskı altına alındığı sistemlerde hak ihlallerinin tespiti, kamuoyuna taşınması ve giderilmesi güçleşir. Bu nedenle sivil toplum, demokrasi ile insan hakları arasındaki ilişkinin pratik düzeyde işlemlerini sağlayan temel aktörlerden biridir (Beetham, 2014).

İnsan haklarının demokrasi açısından önemi, yalnızca bireyin devlete karşı korunmasıyla sınırlı değildir; aynı zamanda demokratik yurttaşlığın içeriğini de belirler. Demokratik yurttaşlık, bireyin yalnızca oy kullanan bir seçmen olarak değil, hak sahibi, sorumluluk taşıyan ve kamusal yaşama katılan bir özne olarak görülmesini gerektirir (Dahl, 2001). İnsan hakları, yurttaşların siyasal süreçlere eşit biçimde katılabilmesi, kamu otoritelerini denetleyebilmesi ve temel özgürlüklerini kullanabilmesi için gerekli zemini sağlar. Bu yönüyle insan hakları, demokrasinin pasif temsil modelinden aktif yurttaşlık modeline doğru genişlemesini mümkün kılar (Beetham, 2014).

Bu çerçevede demokrasi ve insan hakları ilişkisi, yalnızca normatif bir ideal olarak değil, aynı zamanda sürekli korunması ve yeniden üretilmesi gereken kurumsal bir denge olarak ele alınmalıdır. Demokratik rejimler insan haklarını güvence altına alacak potansiyele sahiptir; ancak bu potansiyelin gerçekleşmesi, hukukun üstünlüğünün işlemesine, sivil özgürlüklerin korunmasına, siyasi katılımın kapsayıcı olmasına ve kurumsal denetim mekanizmalarının etkili çalışmasına bağlıdır (Landman, 2013). İnsan hakları ise demokratik iktidarın sınırlarını belirleyerek demokrasiyi çoğunlukçuluk, keyfilik ve dışlayıcılık risklerinden korur. Bu nedenle demokrasi ile insan hakları arasındaki ilişki, basit bir nedensellik değil, karşılıklı güçlendirme ve karşılıklı denetim ilişkisi olarak görülmelidir (Kolstad, 2022).

Sonuç olarak demokrasi ve insan hakları birbirinden ayrı düşünölemeyecek, ancak aralarındaki ilişki sürekli kurumsal dikkat ve normatif denetim gerektiren iki temel ilkedir. Demokrasi, insan haklarının korunması için siyasal katılım, hesap verebilirlik ve kamusal denetim mekanizmaları üretir (Beetham, 2014). İnsan hakları ise demokrasinin çoğunluk iradesine indirgenmesini önleyerek onun özgürlükçü, çoğulcu ve hukuki niteliğini güvence altına alır. Bu nedenle insan hakları olmadan demokrasi eksik ve kırılğan; demokrasi olmadan insan hakları ise siyasal katılım ve kamusal denetimden yoksun kalabilir. Bu karşılıklı bağımlılık, hukukun üstünlüğü, sivil özgürlükler ve siyasi katılım gibi üç temel boyut üzerinden somutlaşmaktadır. Bu nedenle sonraki bölümlerde söz konusu üç boyut, demokrasi ve insan hakları ilişkisinin kurumsal, özgürlükçü ve katılımcı temelleri olarak ayrıntılı biçimde ele alınacaktır (Besson, 2011).

4. Hukukun Üstünlüğü: Demokrasi ve İnsan Haklarının Kurumsal Güvencesi

Hukukun üstünlüğü, demokrasi ve insan hakları arasındaki ilişkinin en önemli kurumsal dayanaklarından biridir. Demokratik bir rejimde siyasal iktidarın halk iradesine dayanması gerekli olmakla birlikte, bu iktidarın hukukla sınırlandırılması da aynı ölçüde zorunludur (Venice Commission, 2016). Hukukun üstünlüğü, devlet iktidarının keyfî biçimde kullanılmasını önleyen, kamu gücünü genel, öngörülebilir ve hak temelli kurallara bağlayan bir ilkedir. Bu nedenle hukukun üstünlüğü yalnızca teknik bir hukuk ilkesi değil, aynı zamanda demokratik meşruiyetin ve insan haklarının korunmasının temel koşuludur. Hukukun üstünlüğünün bulunmadığı bir sistemde seçimler yapılsa bile, bireylerin haklarını güven içinde kullanmaları ve iktidarın sınırlandırılması mümkün olmayabilir (Erdoğan, 2015).

Hukukun üstünlüğü ile hukuk devleti kavramları birbiriyle yakından ilişkili olmakla birlikte, aralarında bazı vurgusal farklar bulunmaktadır. Hukuk devleti, genel olarak devletin tüm eylem ve işlemlerinin hukuk kurallarıyla bağlı olması ve idarenin yargısal denetime tabi tutulması anlamına gelir (Raz, 1979). Hukukun üstünlüğü ise biçimsel yasallığın ötesine geçerek hukukun insan haklarını koruyan, keyfiliği önleyen, yargı bağımsızlığını güvence altına alan ve kamu gücünü hesap verebilir kılan niteliğine vurgu yapar. Bu nedenle hukukun üstünlüğü, yalnızca devletin kanunlara uygun hareket etmesi değil, aynı zamanda kanunların temel haklarla, adalet ilkesiyle ve demokratik değerlerle uyumlu olması anlamına gelir. Bu yönüyle hukukun üstünlüğü, insan haklarına dayalı demokratik devlet anlayışının kurucu unsurudur (Tamanaha, 2004).

Demokrasi açısından hukukun üstünlüğünün temel işlevi, çoğunluk iradesini anayasal ve hukuki sınırlar içinde tutmasıdır. Demokratik rejimlerde çoğunluk, seçimler yoluyla iktidarı belirleme yetkisine sahiptir; ancak bu yetki sınırsız

değildir (Alexy, 1994). Çoğunluk iradesi, temel hakları ortadan kaldıracak, azınlıkları dışlayacak veya bireysel özgürlükleri keyfi biçimde sınırlayacak şekilde kullanılamaz. Hukukun üstünlüğü, demokratik karar alma süreçlerinin insan haklarıyla uyumlu kalmasını sağlayan temel çerçevedir. Böylece demokrasi yalnızca çoğunluk yönetimi olmaktan çıkar; temel haklarla sınırlandırılmış, çoğulcu ve anayasal bir yönetim biçimi haline gelir (Besson, 2011).

İnsan haklarının etkili biçimde korunabilmesi, yalnızca anayasalarda veya uluslararası belgelerde tanınmasına bağlı değildir. Bir hakkın gerçek anlamda güvence altında sayılabilmesi için bireylerin bu hakkı ihlal edildiğinde etkili başvuru yollarına ulaşabilmesi, bağımsız mahkemeler önünde hak arayabilmesi ve kamu otoritelerinin hukuka aykırı eylemlerinden dolayı sorumlu tutulabilmesi gerekir (Schabas, 2015). Bu nedenle hukukun üstünlüğü, insan haklarının kâğıt üzerinde kalan soyut ilkeler olmaktan çıkarılıp uygulanabilir ve korunabilir normlara dönüşmesini sağlar. Etkili yargısal korumanın bulunmadığı bir düzende insan hakları, devlet iktidarı karşısında kırılgan hale gelir (Venice Commission, 2016).

Yargı bağımsızlığı, hukukun üstünlüğünün ve insan hakları korumasının merkezinde yer alır. Bağımsız ve tarafsız bir yargı, bireylerin devlet karşısında korunabilmesi için vazgeçilmezdir (Venice Commission, 2016). Yargının yürütme organının etkisi altında olduğu, hâkimlerin siyasal baskıdan bağımsız karar veremediği veya mahkemelerin temel hak ihlalleri karşısında etkili denetim yapamadığı sistemlerde hukukun üstünlüğünden söz etmek güçleşir. Demokratik rejimlerde yargı, yalnızca uyuşmazlıkları çözen teknik bir kurum değil, aynı zamanda insan haklarının ve anayasal sınırların koruyucusudur. Bu nedenle yargı bağımsızlığının zayıflaması, doğrudan demokrasinin ve insan haklarının zayıflaması anlamına gelir (Waldron, 2016).

Hukukun üstünlüğü, devlet iktidarının öngörülebilir, denetlenebilir ve hesap verebilir olmasını da gerektirir. Hukuki belirlilik ilkesi, bireylerin hangi davranışların hukuka uygun olduğunu önceden bilmesini ve kamu otoritelerinin keyfi uygulamalarına karşı korunmasını sağlar (Raz, 1979). Öngörülebilir olmayan, sık değişen, belirsiz veya kişiye göre uygulanan kurallar, bireylerin hukuki güvenliğini zayıflatır. Bu durum özellikle insan hakları açısından önemlidir; çünkü bireyler özgürlüklerini ancak hukuki sınırların açık, ölçülü ve öngörülebilir olduğu bir düzende güven içinde kullanabilirler. Bu nedenle hukuki belirlilik, hem demokratik yönetimin hem de insan hakları korumasının temel unsurlarından biridir (Tamanaha, 2004).

Denge ve denetim mekanizmaları da hukukun üstünlüğünün demokratik işlevini güçlendiren temel araçlardır. Yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden ayrılması, kamu gücünün tek elde yoğunlaşmasını engeller

(Diamond, 1999). Bu ayrım yalnızca kurumsal bir görev dağılımı değil, aynı zamanda insan haklarının korunmasını sağlayan yapısal bir güvencedir. Yürütmenin yasama ve yargı üzerindeki etkisinin arttığı sistemlerde, temel hakların korunması zayıflar ve demokratik hesap verebilirlik azalır. Bu nedenle kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğünün ve insan hakları korumasının kurumsal omurgasını oluşturur (Venice Commission, 2016).

Hukukun üstünlüğü, aynı zamanda idarenin hukukla bağlılığı ilkesini içerir. Kamu yönetimi, demokratik toplumlarda bireylerin hak ve özgürlüklerini doğrudan etkileyen kararlar alan temel aktörlerden biridir (Erdoğan, 2015). İdarenin işlem ve eylemlerinin hukuka uygun olması, idari yetkilerin keyfi biçimde kullanılmaması ve bireylerin idari kararlara karşı etkili itiraz yollarına sahip olması insan hakları bakımından büyük önem taşır. Hukuka bağlı idare anlayışı, kamu gücünün vatandaş karşısında sınırsız olmadığını gösterir. Bu nedenle idarenin yargısal denetime tabi olması, demokratik hukuk devletin ve insan hakları güvencesinin ayrılmaz bir parçasıdır (Tamanaha, 2004).

Hukukun üstünlüğü ile insan hakları arasındaki ilişki, yalnızca devletin müdahalelerini sınırlama işleviyle açıklanamaz; aynı zamanda devletin hakları koruma yönündeki pozitif yükümlülüklerini de içerir. Demokratik hukuk devleti, bireylerin haklarına müdahale etmekten kaçınmakla yetinemez; aynı zamanda hakların etkili biçimde kullanılabilmesi için gerekli kurumsal ve hukuki koşulları oluşturmakla da yükümlüdür (Schabas, 2015). Örneğin adil yargılanma hakkı, yalnızca mahkemeye başvuru imkânının tanınmasını değil, yargılamanın makul sürede, tarafsız ve etkili biçimde yürütülmesini gerektirir. Benzer şekilde ifade ve örgütlenme özgürlükleri de yalnızca yasakların kaldırılmasıyla değil, bu özgürlüklerin güvenli biçimde kullanılabileceği bir kamusal düzenin oluşturulmasıyla korunabilir (Benedek, 2014).

Demokratik gerileme süreçlerinde hukukun üstünlüğünün aşınması, genellikle insan hakları ihlallerinin artmasıyla birlikte ortaya çıkar (Bermeo, 2016). Seçimlerin varlığını sürdürdüğü bazı rejimlerde yargı bağımsızlığının zayıflatılması, medya ve sivil toplum üzerindeki baskıların artırılması, muhalefetin hukuki araçlarla sınırlandırılması ve temel hakların güvenlik gerekçesiyle daraltılması, hukukun üstünlüğünün biçimsel olarak korunup içeriksel olarak aşındırılabilceğini göstermektedir. Bu durum, hukukun üstünlüğünün yalnızca hukuk metinlerinde yer alan bir ilke olarak değil, fiilen işleyen bir kurumsal pratik olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar (Levitsky & Ziblatt, 2018).

Hukukun üstünlüğünün zayıflaması, insan haklarının seçici ve eşitsiz biçimde uygulanmasına da yol açabilir. Hukukun genel, eşit ve tarafsız biçimde uygulanmadığı sistemlerde bazı bireyler veya gruplar haklardan daha fazla

yararlanırken, diğerleri dışlanabilir ya da daha kolay hak ihlaline maruz kalabilir (Dahl, 2001). Bu durum, demokratik eşitlik ilkesini zedeler. Hukukun üstünlüğü, yalnızca kamu gücünü sınırlamakla kalmaz; aynı zamanda bireylerin hukuk önünde eşit korunmasını da güvence altına alır. Eşit koruma ilkesinin işlemediği bir düzende insan hakları evrensel niteliğini kaybeder ve siyasal iktidarın tercihine bağlı hale gelir (Beetham, 2014).

Hukukun üstünlüğü, demokratik meşruiyetin sürekliliği bakımından da merkezi öneme sahiptir. Seçimler demokratik meşruiyetin başlangıç noktasını oluşturabilir; ancak iktidarın seçim sonrasında hukuka bağlı kalması, muhalefetin haklarına saygı göstermesi, yargı kararlarını uygulaması ve kamu gücünü keyfî biçimde kullanmaması meşruiyetin devamı için zorunludur (Beetham, 2014). Demokratik meşruiyet yalnızca iktidara geliş biçimiyle değil, iktidarın kullanılış biçimiyle de ilgilidir. Hukukun üstünlüğü, bu noktada demokrasiyi seçim anına indirgemeyen ve iktidarın tüm faaliyetlerini hak temelli bir denetime tabi tutan kurucu bir ilkedir (Diamond, 1999).

Sonuç olarak hukukun üstünlüğü, demokrasi ile insan hakları arasındaki ilişkinin kurumsal güvencesini oluşturmaktadır. Demokrasi, halk iradesine dayalı siyasal karar alma süreçlerini ifade ederken; insan hakları, bu süreçlerin bireyin onuru, özgürlüğü ve eşitliğiyle uyumlu kalmasını sağlar (Venice Commission, 2016). Hukukun üstünlüğü ise bu iki alanı birbirine bağlayan kurumsal mekanizmadır. Bağımsız yargı, hukuki belirlilik, kuvvetler ayrılığı, etkili başvuru yolları, idarenin yargısal denetimi ve eşit koruma ilkesi olmadan insan haklarının demokratik sistem içinde güvence altına alınması mümkün değildir. Bu nedenle hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi, hem demokratik rejimlerin niteliğini artırmak hem de insan haklarının etkin biçimde korunmasını sağlamak bakımından vazgeçilmezdir (Erdoğan, 2015).

5. Sivil Özgürlükler: Demokratik Kamusal Alanın Temeli

Sivil özgürlükler, demokrasi ve insan hakları ilişkisinin en görünür ve en kritik boyutlarından birini oluşturmaktadır. Demokratik bir rejimin yalnızca seçimlerin varlığıyla değil, bireylerin özgürce düşünebildiği, konuşabildiği, örgütlenebildiği, eleştirebildiği ve kamusal yaşama katılabildiği bir ortamla anlam kazandığı dikkate alındığında, sivil özgürlüklerin demokrasinin asli unsurlarından biri olduğu görülür (Dahl, 2001). İfade özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplantı ve gösteri hakkı, örgütlenme özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, kişi güvenliği ve özel hayatın korunması gibi haklar, bireyin devlet karşısındaki özerkliğini güvence altına almakla kalmaz; aynı zamanda demokratik kamusal alanın oluşmasını mümkün kılar. Bu nedenle sivil özgürlükler, demokrasinin yalnızca koruması gereken haklar değil, demokratik sürecin varlık koşullarıdır (Beetham, 2014).

Sivil özgürlükler, bireyi devlet iktidarının keyfi müdahalelerine karşı koruyan negatif statü hakları olarak görülebilir. Bu özgürlükler, devletin bireyin düşüncesine, inancına, ifadesine, örgütlenmesine ve barışçıl eylemlerine ölçsüz biçimde müdahale etmesini sınırlandırır (Capizzi et al., 2012). Ancak sivil özgürlükleri yalnızca devlet müdahalesinden korunma şeklinde dar bir çerçevede değerlendirmek yeterli değildir. Demokratik toplumlarda bu özgürlükler aynı zamanda kamusal tartışmanın, siyasal çoğulculuğun ve yurttaş katılımının temelini oluşturur. Bir başka ifadeyle, sivil özgürlükler hem bireysel özerkliği hem de kolektif demokratik yaşamı mümkün kılar. Bu nedenle sivil özgürlükler, insan hakları hukukunun olduğu kadar demokratik teorinin de merkezinde yer alır (Landman, 2013).

İfade özgürlüğü, sivil özgürlükler içinde demokratik kamusal alan bakımından özel bir yere sahiptir. Demokratik bir sistemde vatandaşların siyasal tercihlerini oluşturabilmesi, iktidarı eleştirebilmesi, kamusal sorunlar hakkında kanaat geliştirebilmesi ve alternatif görüşleri savunabilmesi ifade özgürlüğüne bağlıdır (Dahl, 1971). İfade özgürlüğünün sınırlandırıldığı bir ortamda seçimler yapılsa bile, seçmenlerin özgür bilgiye ulaşması ve siyasal kararlarını bağımsız biçimde oluşturması güçleşir. Bu nedenle ifade özgürlüğü yalnızca bireysel bir hak değil, demokrasinin işleyişini mümkün kılan kurucu bir özgürlüktür. Demokratik meşruiyet, vatandaşların yalnızca oy kullanmasına değil, oylarını özgür tartışma ve çoğulcu bilgi ortamında oluşturabilmesine dayanır (Beetham, 2014).

Basın özgürlüğü ve bilgiye erişim hakkı, ifade özgürlüğünün kamusal denetim boyutunu güçlendiren temel unsurlardır. Bağımsız medya, kamu otoritelerinin faaliyetlerini görünür kılar, hak ihlallerini kamuoyuna taşır, yolsuzluk ve keyfi yönetim pratiklerini denetler ve vatandaşların siyasal karar alma süreçlerine bilinçli biçimde katılmasına katkı sağlar (Diamond, 1999). Basın özgürlüğünün zayıfladığı sistemlerde kamuoyu tek yönlü bilgi akışına bağımlı hale gelir; iktidarın hesap verebilirliği azalır ve hak ihlallerinin görünürlüğü sınırlanır. Bu nedenle basın özgürlüğü, yalnızca gazetecilerin mesleki hakkı değil, toplumun demokratik bilgi edinme hakkının kurumsal güvencesidir (Levitsky & Ziblatt, 2018).

Toplantı ve gösteri hakkı, bireylerin kamusal alanda kolektif biçimde görüş açıklamasını ve siyasal taleplerini görünür hale getirmesini sağlayan temel demokratik haklardan biridir. Demokratik rejimlerde vatandaşlar yalnızca seçim dönemlerinde değil, seçimler arasında da kamusal kararlara tepki gösterebilmeli, taleplerini dile getirebilmeli ve barışçıl biçimde örgütlü itirazda bulunabilmelidir (Beetham, 2014). Bu hak, özellikle temsil mekanizmalarının yetersiz kaldığı, dezavantajlı grupların sesinin siyasal kurumlarda yeterince duyulmadığı veya kamu politikalarının hak ihlallerine yol açtığı durumlarda büyük önem taşır.

Toplantı ve gösteri hakkının ölçsüz biçimde sınırlandırılması, demokratik katılım kanallarını daraltır ve insan hakları savunusunu zayıflatır (Schabas, 2015).

Örgütlenme özgürlüğü de demokrasinin çoğulcu yapısı açısından vazgeçilmezdir. Siyasal partiler, sendikalar, meslek kuruluşları, dernekler, insan hakları örgütleri ve diğer sivil toplum yapıları, bireylerin tek başına dile getirmekte zorlanabileceği talepleri kolektif bir güce dönüştürür (Dahl, 2001). Örgütlenme özgürlüğünün güvence altında olmadığı bir sistemde siyasal rekabet zayıflar, yurttaşların kamusal karar alma süreçlerine etkisi azalır ve insan hakları ihlallerine karşı toplumsal direnç kapasitesi düşer. Bu nedenle örgütlenme özgürlüğü, yalnızca bireysel bir hak değil, demokratik toplumun kurumsal çoğulculuğunu taşıyan temel bir özgürlüktür (Diamond, 1999).

Din ve vicdan özgürlüğü, demokratik toplumlarda bireyin ahlaki ve manevi özerkliğini güvence altına alan temel haklardan biridir. Çoğulcu demokrasilerde devletin farklı inançlar, dünya görüşleri ve yaşam biçimleri karşısında tarafsız kalması, eşit yurttaşlık ilkesinin gereğidir (Benedek, 2014). Din ve vicdan özgürlüğünün korunmadığı bir sistemde bireylerin kimliklerini özgürce ifade etmesi, inançlarını yaşaması veya herhangi bir inanca sahip olmama hakkını kullanması güçleşir. Bu durum yalnızca bireysel özgürlükleri değil, demokratik çoğulculuğu da zayıflatır. İnsan hakları temelli demokrasi anlayışı, çoğunluğun dini veya ideolojik tercihlerinin azınlıkların özgürlük alanını ortadan kaldırmasına izin vermez (Schabas, 2015).

Sivil özgürlüklerin demokratik işlevi, çoğulculuk ilkesiyle yakından ilişkilidir. Demokrasi, tek tip bir toplum tasavvuruna değil, farklı görüşlerin, kimliklerin, çıkarların ve değerlerin barışçıl biçimde bir arada var olabilmesine dayanır (Dahl, 1971). Sivil özgürlükler, bu çoğulcu yapının kamusal alanda ifade edilmesini sağlar. Farklı siyasal görüşlerin açıklanamadığı, muhalif seslerin bastırıldığı veya azınlıkların kamusal görünürlüğüne engellendiği bir düzende demokrasi biçimsel hale gelir. Bu nedenle sivil özgürlükler, çoğulcu demokrasinin yalnızca sonucu değil, onun toplumsal ve kurumsal zemindir (Young, 2000).

Sivil özgürlükler ile hukukun üstünlüğü arasında da güçlü bir bağ bulunmaktadır. Temel özgürlüklerin yalnızca anayasalarda tanınması yeterli değildir; bu özgürlüklerin etkili yargısal koruma altında olması gerekir (Venice Commission, 2016). İfade, örgütlenme veya toplantı özgürlüğü gibi hakların idari kararlarla keyfi biçimde sınırlandırıldığı, mahkemelerin bu sınırlamaları etkili biçimde denetlemediği veya bireylerin hak arama yollarına erişemediği sistemlerde sivil özgürlükler güvencesiz hale gelir. Bu nedenle sivil özgürlüklerin

korunması, bağımsız yargı, ölçülülük ilkesi, hukuki belirlilik ve etkili başvuru yolları ile doğrudan bağlantılıdır (Erdoğan, 2015).

Sivil özgürlükler mutlak ve sınırsız haklar olarak görülmemelidir; ancak bu özgürlüklere getirilecek sınırlamalar demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun, kanuni, meşru amaç taşıyan, ölçülü ve zorunlu olmalıdır. Ulusal güvenlik, kamu düzeni, kamu sağlığı veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması gibi gerekçelerle bazı sınırlamalar yapılabilir; fakat bu sınırlamalar özgürlüğün özünü ortadan kaldıracak veya muhalif görüşleri bastıracak şekilde uygulanamaz (Schabas, 2015). Demokratik hukuk devletinde hakların sınırlandırılması, iktidarın takdir yetkisine değil, hukukilik, gereklilik ve ölçülülük ilkelerine dayanmalıdır. Aksi halde sivil özgürlüklerin sınırlandırılması, insan hakları korumasını zayıflatan ve demokratik gerilemeyi hızlandıran bir araca dönüşebilir (Venice Commission, 2016).

Demokratik gerileme süreçlerinde sivil özgürlüklerin aşınması genellikle erken uyarı göstergesi niteliği taşır (Bermeo, 2016). Seçimlerin yapılmaya devam ettiği bazı rejimlerde medya üzerindeki baskılar, sivil toplumun sınırlandırılması, muhalif toplantıların yasaklanması, ifade özgürlüğüne yönelik yaptırımlar ve eleştirel aktörlerin hukuki baskı altına alınması demokrasinin biçimsel olarak korunup içeriksel olarak zayıflatılabildiğini göstermektedir. Bu nedenle sivil özgürlüklerdeki gerileme, yalnızca bireysel hak ihlali olarak değil, aynı zamanda demokratik rejimin niteliğini zayıflatan yapısal bir sorun olarak değerlendirilmelidir (Levitsky & Ziblatt, 2018).

Sivil özgürlükler, insan hakları savunuculuğu açısından da temel bir işlev görür. İnsan hakları ihlallerinin tespit edilmesi, belgelenmesi, kamuoyuna taşınması ve giderilmesi çoğu zaman ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, basın özgürlüğü ve toplantı hakkının etkin biçimde kullanılmasına bağlıdır (Matthews, 2019). Bu özgürlüklerin baskı altına alındığı sistemlerde hak ihlallerine karşı toplumsal denetim zayıflar ve mağdurların sesini duyurması güçleşir. Bu nedenle sivil özgürlükler, yalnızca bireyin kendisini ifade etme hakkını değil, aynı zamanda insan hakları rejiminin toplumsal düzeyde işlemesini de mümkün kılar (Landman, 2013).

Sivil özgürlüklerin korunması, demokratik yurttaşlık anlayışının gelişmesi açısından da önemlidir. Demokratik yurttaşlık, bireyin yalnızca seçimlerde oy kullanan pasif bir aktör olarak değil, kamusal sorunlar hakkında görüş bildiren, örgütlenen, eleştiren ve hak talep eden aktif bir özne olarak kabul edilmesini gerektirir (Dahl, 2001). Bu aktif yurttaşlık biçimi, sivil özgürlükler olmadan gelişemez. İfade özgürlüğünün, örgütlenme hakkının ve toplantı özgürlüğünün güvence altında olmadığı bir ortamda vatandaşlık, hak temelli ve katılımcı

niteliğini kaybeder. Bu nedenle sivil özgürlükler, demokratik yurttaşlığın hem hukuki hem de siyasal temelidir (Beetham, 2014).

Sonuç olarak sivil özgürlükler, demokrasi ve insan hakları ilişkisinin özgürlükçü boyutunu oluşturmaktadır. Demokrasi, yalnızca yöneticilerin seçimle belirlenmesini değil, bireylerin özgürce düşünmesini, konuşmasını, örgütlenmesini ve kamusal alana katılmasını gerektirir (Dahl, 1971). İnsan hakları ise bu özgürlükleri bireyin onuru ve özerkliği temelinde güvence altına alır. Sivil özgürlüklerin korunmadığı bir sistemde siyasal katılım biçimsel hale gelir, kamuoyu denetimi zayıflar ve insan hakları savunusu etkisizleşir. Bu nedenle ifade, basın, örgütlenme, toplantı ve vicdan özgürlükleri, demokratik toplumun yalnızca tamamlayıcı unsurları değil, onun varlık koşullarıdır (Landman, 2013).

6. Siyasi Katılım: Hakların Kullanımı ve Demokratik Hesap Verebilirlik

Siyasi katılım, demokrasi ve insan hakları ilişkisinin katılımcı boyutunu oluşturan temel kavramlardan biridir. Demokratik bir rejimin yalnızca seçimlerin düzenli olarak yapılmasıyla değil, vatandaşların siyasal karar alma süreçlerine anlamlı, eşit ve etkili biçimde katılabilmesiyle gerçek anlamda işleyebileceği kabul edilmektedir (Dahl, 1971). Siyasi katılım, bireylerin yalnızca yöneticileri seçmesini değil; kamusal sorunlar hakkında görüş bildirmesini, hak taleplerini dile getirmesini, kamu politikalarını etkilemesini ve iktidarı denetlemesini mümkün kılar. Bu nedenle siyasi katılım, insan haklarının demokratik sistem içinde görünür, talep edilebilir ve korunabilir hale gelmesini sağlayan temel mekanizmadır (Beetham, 2014).

Siyasi katılım hakkı, insan hakları belgelerinde açık biçimde tanınan temel haklardan biridir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 21. maddesi, herkesin doğrudan veya serbestçe seçilmiş temsilciler aracılığıyla ülkesinin yönetimine katılma hakkına sahip olduğunu belirtmektedir (United Nations, 1948). Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 25. maddesi de vatandaşların kamu işlerinin yürütülmesine katılma, seçme ve seçilme hakkını güvence altına almaktadır. Bu düzenlemeler, siyasi katılımın yalnızca demokratik rejimlerin işleyişine ilişkin teknik bir unsur olmadığını; aynı zamanda insan hakları hukukunun koruduğu temel bir hak alanı olduğunu göstermektedir (United Nations, 1966).

Siyasi katılımın en bilinen biçimi seçimlere katılma, oy kullanma ve aday olma hakkıdır. Seçimler, halk iradesinin siyasal iktidara yansımını sağlayan temel demokratik mekanizmadır (Dahl, 1971). Ancak seçimlerin demokratik anlam taşıyabilmesi için yalnızca sandığın varlığı yeterli değildir; seçimlerin

serbest, adil, düzenli, rekabetçi ve çoğulcu koşullarda yapılması gerekir. Seçmenlerin özgürce bilgi edinemediği, muhalefetin örgütlenme ve kampanya yürütme imkânlarının sınırlandığı, medya ortamının tek taraflı olduğu veya seçim hukukunun adil uygulanmadığı sistemlerde oy hakkı biçimsel düzeyde kalabilir. Bu nedenle seçimsel katılım, sivil özgürlükler ve hukukun üstünlüğüyle birlikte değerlendirilmelidir (Diamond, 1999).

Siyasi katılım, yalnızca oy verme davranışına indirgenemez. Demokratik toplumlarda vatandaşlar seçimler arasında da kamu politikalarını etkileme, yöneticileri denetleme ve hak taleplerini dile getirme imkânına sahip olmalıdır (Beetham, 2014). Dilekçe hakkı, barışçıl toplantı ve gösteriler, sivil toplum faaliyetleri, sendikal katılım, yerel yönetim süreçlerine katılım, kamuoyu oluşturma ve karar alma mekanizmalarına danışma yollarıyla dahil olma, siyasi katılımın önemli biçimleridir. Bu katılım türleri, demokrasinin yalnızca temsili kurumlar aracılığıyla değil, yurttaşların sürekli kamusal etkinliğiyle de işlediğini gösterir (Matthews, 2019).

Siyasi katılım ile insan hakları arasındaki ilişki, katılımın hakların korunması ve geliştirilmesi açısından taşıdığı araçsal işlev üzerinden de açıklanabilir. Vatandaşlar, siyasal süreçlere katılarak hak ihlallerini görünür kılabilir, kamu otoritelerinden hesap sorabilir ve hak temelli reform taleplerini siyasal gündeme taşıyabilir (Peter, 2013). Bu yönüyle siyasi katılım, insan haklarının yalnızca hukuki metinlerde tanınmasını değil, toplumsal ve siyasal düzeyde savunulmasını sağlar. Katılım kanallarının kapalı olduğu sistemlerde hak ihlallerinin dile getirilmesi, mağdurların sesini duyurması ve kamu politikalarının hak temelli biçimde düzeltilmesi güçleşir (Landman, 2013).

Bununla birlikte siyasi katılımın demokratik değer taşıyabilmesi için eşit ve kapsayıcı olması gerekir. Hukuken herkese oy hakkı tanınmış olması, fiilen herkesin siyasal süreçlere eşit biçimde katılabildiği anlamına gelmez (Dahl, 2001). Gelir düzeyi, eğitim, cinsiyet, yaş, etnik kimlik, engellilik, coğrafi konum ve sosyal statü gibi faktörler siyasal katılım imkânlarını farklılaştırabilir. Bu nedenle demokratik katılım, yalnızca biçimsel hak eşitliğiyle değil, fiili fırsat eşitliğiyle birlikte değerlendirilmelidir. Siyasal süreçlere katılımın belirli toplumsal gruplar lehine veya aleyhine sistematik biçimde farklılaşması, demokratik meşruiyeti ve insan haklarının eşit kullanımını zayıflatır (Hufe & Peichl, 2020).

Dezavantajlı grupların siyasal katılımı, demokrasi ve insan hakları ilişkisinin en hassas boyutlarından biridir. Kadınların, gençlerin, engellilerin, etnik ve dini azınlıkların, göçmenlerin veya sosyal olarak dışlanmış grupların siyasal süreçlerde yeterince temsil edilmemesi, demokrasinin kapsayıcı niteliğini sınırlandırır (Kymlicka, 1995). Bu grupların siyasal karar alma süreçlerinden

dışlanması, yalnızca temsil eksikliği yaratmaz; aynı zamanda kamu politikalarının bu grupların hak ve ihtiyaçlarını yeterince dikkate almamasına yol açabilir. Bu nedenle kapsayıcı siyasi katılım, eşit yurttaşlık ve ayrımcılık yasağı ilkeleriyle doğrudan ilişkilidir (Young, 2000).

Siyasi katılım, demokratik hesap verebilirliğin de temel araçlarından biridir. Vatandaşların seçimler, kamusal tartışmalar, sivil toplum faaliyetleri ve hukuki başvuru yolları aracılığıyla kamu otoritelerini denetleyebilmesi, demokrasinin işleyişi açısından zorunludur (Diamond, 1999). Hesap verebilirlik, iktidar sahiplerinin yalnızca görev süreleri sonunda seçimlerle değerlendirilmesini değil, yönetim süreci boyunca kamuoyuna açıklama yapmasını, kararlarını gerekçelendirmesini ve hak ihlallerinden dolayı sorumlu tutulabilmesini gerektirir. Bu nedenle siyasi katılım, halk iradesinin yönetime yansımalarının yanında, iktidarın keyfileşmesini önleyen denetleyici bir işleve de sahiptir (Beetham, 2014).

Siyasi katılımın etkili olabilmesi, sivil özgürlüklerin korunmasına bağlıdır. İfade özgürlüğü olmadan vatandaşların siyasal görüşlerini açıklaması; örgütlenme özgürlüğü olmadan kolektif siyasal talepler geliştirmesi; toplantı ve gösteri hakkı olmadan kamusal itirazlarını görünür kılması mümkün değildir (Dahl, 1971). Bu nedenle siyasi katılım, sivil özgürlüklerden bağımsız düşünülemez. Sivil özgürlüklerin zayıfladığı sistemlerde siyasal katılım biçimsel olarak varlığını sürdürse bile, yurttaşların gerçek anlamda siyasal sürece etki edebilme kapasitesi daralır. Bu durum, demokrasi ve insan hakları arasındaki ilişkinin farklı boyutlarının birbirine bağlı olduğunu göstermektedir (Matthews, 2019).

Hukukun üstünlüğü de siyasi katılımın güvencesi açısından belirleyici bir işleve sahiptir. Seçim hukukunun adil uygulanması, siyasi partilerin eşit rekabet koşullarına sahip olması, kamu otoritelerinin muhalif katılım biçimlerine keyfi müdahalelerde bulunmaması ve vatandaşların hak ihlalleri karşısında etkili yargısal başvuru yollarına sahip olması hukukun üstünlüğüyle mümkündür (Venice Commission, 2016). Hukuki güvence zayıfladığında siyasi katılım, iktidarın izin verdiği ölçüde kullanılabilen kırılgan bir hak alanına dönüşebilir. Bu nedenle siyasi katılım, hukukun üstünlüğüyle kurumsal güvence altına alınmadıkça demokratik meşruiyet üretme kapasitesini tam olarak gerçekleştiremez (Erdoğan, 2015).

Siyasi katılımın insan hakları açısından bir diğer önemli yönü, bireylerin kamusal kararların muhatabı olmaktan çıkarak karar süreçlerinin öznesi haline gelmesini sağlamasıdır. İnsan hakları, bireyin yalnızca devlet tarafından korunmasını değil, aynı zamanda kendi yaşamını etkileyen siyasal ve kamusal süreçlere katılabilmesini de gerektirir (Peter, 2013). Bu nedenle katılım, insan

onuru ve özerklik ilkeleriyle de ilişkilidir. Bireylerin kendilerini ilgilendiren kararlara hiçbir şekilde etki edemediği bir düzende, hak sahibi yurttaşlık statüsü zayıflar. Demokratik katılım, bu yönüyle insan haklarının pasif koruma mantığını aşarak aktif yurttaşlık boyutunu güçlendirir (Beetham, 2014).

Katılımın niteliği, demokratik meşruiyetin derinliği açısından da önemlidir. Yalnızca sayısal katılım oranlarının yüksek olması, demokrasinin sağlıklı işlediğini göstermek için yeterli değildir (Dahl, 2001). Katılımın özgür, bilinçli, eşit, çoğulcu ve etkili olması gerekir. Vatandaşların baskı altında, manipülatif bilgi ortamında veya gerçek alternatiflerden yoksun biçimde katılım göstermesi demokratik meşruiyeti zayıflatabilir. Bu nedenle siyasi katılımın değerlendirilmesinde nicelik kadar nitelik de önemlidir. Anlamlı katılım, bireylerin gerçek tercihler oluşturabildiği, alternatif politikalar arasında seçim yapabildiği ve karar süreçlerini etkileyebildiği bir ortamı gerektirir (Diamond & Morlino, 2005).

Demokratik gerileme süreçlerinde siyasi katılım çoğu zaman biçimsel olarak korunurken, fiilen etkisizleştirilebilir. Seçimler yapılmaya devam edebilir; ancak muhalefetin baskı altına alınması, sivil toplumun sınırlandırılması, toplantı hakkının kısıtlanması, medya çoğulculuğunun zayıflaması ve kamu kaynaklarının siyasal rekabette adil olmayan biçimde kullanılması katılımın gerçek anlamını aşındırır (Bermeo, 2016). Bu durumda siyasi katılım, demokratik hesap verebilirlik üretmekten uzaklaşır ve rejimin biçimsel meşruiyetini destekleyen sınırlı bir prosedüre dönüşebilir. Bu nedenle siyasi katılımın korunması, yalnızca oy hakkının tanınmasını değil, siyasal rekabetin ve kamusal özgürlüklerin güvence altına alınmasını gerektirir (Levitsky & Ziblatt, 2018).

Siyasi katılım, yerel düzeyde de demokrasi ve insan hakları açısından önemli bir işleve sahiptir. Yerel yönetimler, vatandaşların günlük yaşamlarını doğrudan etkileyen kararların alındığı en yakın yönetim birimleridir (Beetham, 2014). Bu nedenle yerel düzeyde katılım, bireylerin kamu hizmetleri, çevre, ulaşım, sosyal politika, kent hakkı ve yerel kaynakların kullanımı gibi alanlarda söz sahibi olmasını sağlar. Yerel katılım mekanizmaları, demokrasinin yalnızca ulusal seçimlerle sınırlı olmadığını ve yurttaşların gündelik yaşamlarını etkileyen kararlara daha doğrudan katılabileceğini gösterir. Bu yönüyle yerel katılım, insan haklarının somut yaşam koşulları içinde kullanılmasına katkı sağlar (Hufe & Peichl, 2020).

Sonuç olarak siyasi katılım, demokrasi ile insan hakları arasındaki ilişkinin canlı ve işlevsel hale gelmesini sağlayan temel mekanizmadır. Demokrasi, vatandaşların siyasal iktidarın oluşumuna ve denetlenmesine katılımını gerektirirken; insan hakları, bu katılımın özgür, eşit ve güvence altında gerçekleşmesini sağlar (Dahl, 1971). Siyasi katılım olmadan insan hakları

kamusal alanda yeterince savunulamaz; insan hakları olmadan da siyasi katılım eşitlikçi ve özgürlükçü niteliğini kaybedebilir. Bu nedenle seçme ve seçilme hakkı, kamu işlerine katılım, sivil toplum faaliyetleri, barışçıl protesto ve kamusal denetim mekanizmaları, demokratik meşruiyetin ve insan hakları korumasının ayrılmaz unsurlarıdır. Hukukun üstünlüğü, sivil özgürlükler ve kapsayıcı katılım birlikte işlediğinde demokrasi, yalnızca biçimsel bir yönetim sistemi olmaktan çıkarak insan haklarına dayalı çoğulcu bir siyasal düzene dönüşür (Landman, 2013).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu bölüm, demokrasi ve insan hakları arasındaki ilişkiyi hukukun üstünlüğü, sivil özgürlükler ve siyasi katılım boyutları üzerinden çok yönlü biçimde değerlendirmiştir. Yapılan kavramsal analiz, demokrasinin yalnızca seçimlerden ve çoğunluk iradesinden ibaret bir yönetim tekniği olarak anlaşılamayacağını; insan haklarıyla bütünleştiği ölçüde normatif ve kurumsal anlam kazandığını ortaya koymaktadır (Dahl, 1971). İnsan hakları ise demokrasinin dışında yer alan tamamlayıcı bir değerler alanı değil, demokratik rejimin meşruiyetini, sınırlarını ve niteliğini belirleyen kurucu bir zemindir. Bu nedenle demokrasi ve insan hakları arasındaki ilişki, tek yönlü değil; karşılıklı bağımlılık, karşılıklı güçlendirme ve karşılıklı denetim temelinde ele alınmalıdır (Beetham, 2014).

Çalışmanın temel argümanı, seçimlere indirgenmiş minimalist demokrasi anlayışının insan haklarını koruma bakımından yetersiz kaldığıdır. Seçimler demokratik rejimlerin vazgeçilmez unsurudur; ancak seçimlerin özgür, adil ve anlamlı olabilmesi için ifade özgürlüğü, örgütlenme hakkı, basın özgürlüğü, yargı bağımsızlığı, hukuki güvence ve çoğulcu siyasal rekabetin varlığı gerekir (Diamond, 1999). Bu nedenle demokrasiyi yalnızca sandık mekanizmasıyla açıklamak, çoğunlukçuluk riskini artırabilir. Buna karşılık maksimalist ve hak temelli demokrasi yaklaşımı, demokrasiyi insan hakları, hukukun üstünlüğü, sivil özgürlükler ve katılımcı yurttaşlıkla birlikte değerlendirdiği için daha kapsamlı ve açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır (Besson, 2011).

İnsan hakları, demokratik meşruiyetin etik ve hukuki temelini oluşturmaktadır. Bir siyasal sistemin yalnızca çoğunluk desteğine sahip olması, onun demokratik ve meşru sayılması için yeterli değildir (Alexy, 1994). Çoğunluk iradesinin insan onurunu, temel özgürlükleri, azınlık haklarını ve eşit yurttaşlığı ortadan kaldıracak biçimde kullanılması, demokrasinin hak temelli niteliğini zayıflatır. Bu nedenle insan hakları, demokrasinin sınırı değil, onun demokratik niteliğini koruyan asli güvencedir. Demokratik rejimler, ancak çoğunluk iradesini temel haklarla ve hukukun üstünlüğüyle bağdaştırabildikleri ölçüde meşru ve sürdürülebilir hale gelebilir (Tommasoli, 2013).

Hukukun üstünlüğü, demokrasi ile insan hakları arasındaki ilişkinin kurumsal güvencesi olarak öne çıkmaktadır. İnsan haklarının anayasalarda veya uluslararası belgelerde tanınması tek başına yeterli değildir; bu hakların bağımsız yargı, etkili başvuru yolları, hukuki belirlilik, kuvvetler ayrılığı ve kamu gücünün denetlenebilirliği aracılığıyla korunması gerekir (Venice Commission, 2016). Hukukun üstünlüğünün zayıfladığı bir düzende insan hakları biçimsel olarak tanınsa bile, fiilen güvencesiz hale gelebilir. Bu nedenle hukukun üstünlüğü, demokratik iktidarı keyfilikten uzaklaştıran ve insan haklarını uygulanabilir normlara dönüştüren temel kurumsal ilkedir (Erdoğan, 2015).

Sivil özgürlükler, demokratik kamusal alanın oluşmasını sağlayan temel hak kategorisidir. İfade özgürlüğü, basın özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, toplantı ve gösteri hakkı ile din ve vicdan özgürlüğü, bireyin devlet karşısındaki özerkliğini güvence altına almanın yanında, demokratik tartışmanın ve siyasal çoğulculuğun da zeminin oluşturur (Dahl, 2001). Bu özgürlüklerin bulunmadığı bir sistemde vatandaşların siyasal tercihlerini serbestçe oluşturması, iktidarı eleştirmesi ve kamusal karar alma süreçlerine anlamlı biçimde katılması mümkün değildir. Bu nedenle sivil özgürlükler, demokrasinin yalnızca sonucu değil, aynı zamanda ön koşuludur (Matthews, 2019).

Siyasi katılım ise insan haklarının demokratik sistem içinde görünür ve etkili hale gelmesini sağlayan temel mekanizmadır. Seçme ve seçilme hakkı, kamu işlerinin yürütülmesine katılma, sivil toplum faaliyetleri, barışçıl protesto, dilekçe hakkı ve kamusal denetim mekanizmaları, bireylerin hak sahibi yurttaşlar olarak siyasal sürece dahil olmasını sağlar (Peter, 2013). Ancak siyasi katılımın yalnızca hukuken tanınması yeterli değildir; katılımın fiilen eşit, kapsayıcı ve etkili olması gerekir. Dezavantajlı grupların siyasal süreçlerden dışlandığı veya katılım imkânlarının fiilen sınırlı kaldığı bir düzende demokratik meşruiyet zayıflar (Hufe & Peichl, 2020).

Bu çerçevede demokrasi ve insan hakları arasındaki ilişki, üç temel boyut üzerinden somutlaşmaktadır. Birincisi, hukukun üstünlüğü demokrasiyi kurumsal olarak sınırlandırır ve insan haklarının güvence altına alınmasını sağlar (Landman, 2013). İkincisi, sivil özgürlükler demokratik kamusal alanı mümkün kılar ve bireyin siyasal süreçlerde özgürce yer almasına imkân verir. Üçüncüsü, siyasi katılım insan haklarının pasif normlar olarak kalmasını engelleyerek onları kamusal taleplere, temsil mekanizmalarına ve hesap verebilirlik süreçlerine bağlar. Bu üç boyut birlikte işlediğinde demokrasi, yalnızca biçimsel bir yönetim sistemi olmaktan çıkarak insan haklarına dayalı çoğulcu ve anayasal bir siyasal düzene dönüşür (Kolstad, 2022).

Bununla birlikte demokrasi ile insan hakları arasındaki ilişki her zaman sorunsuz değildir. Demokratik rejimlerde dahi çoğunlukçuluk, popülizm,

kurumsal denetim mekanizmalarının zayıflaması, yargı bağımsızlığının aşınması, sivil toplum üzerindeki baskılar ve temel özgürlüklerin sınırlandırılması insan hakları bakımından ciddi riskler yaratabilir (Bermeo, 2016). Bu nedenle bir rejimin seçimler yoluyla iktidar üretmesi, onun insan hakları bakımından yeterli güvence sunduğu anlamına gelmez. Demokratik gerileme süreçleri çoğu zaman seçimlerin ortadan kaldırılmasıyla değil, seçimleri anlamlı kılan özgürlükçü ve hukuki koşulların aşındırılmasıyla ortaya çıkar (Levitsky & Ziblatt, 2018).

Bu değerlendirmeler ışığında, demokrasi ve insan hakları ilişkisinin korunması için bazı temel ilkelerin güçlendirilmesi gerekmektedir. Öncelikle yargı bağımsızlığı, kuvvetler ayrılığı ve etkili başvuru yolları kurumsal güvence altına alınmalıdır (Venice Commission, 2016). İkinci olarak ifade, basın, toplantı ve örgütlenme özgürlükleri demokratik toplumun temel koşulları olarak korunmalıdır. Üçüncü olarak siyasi katılım yalnızca seçim dönemleriyle sınırlı görülmemeli; sivil toplum, yerel katılım, kamuoyu denetimi ve dezavantajlı grupların temsili yoluyla genişletilmelidir. Dördüncü olarak çoğunluk iradesinin insan haklarıyla sınırlandırılması, demokrasinin zayıflığı değil, onun hukuk devleti niteliğinin gereği olarak kabul edilmelidir (Dahl, 2001).

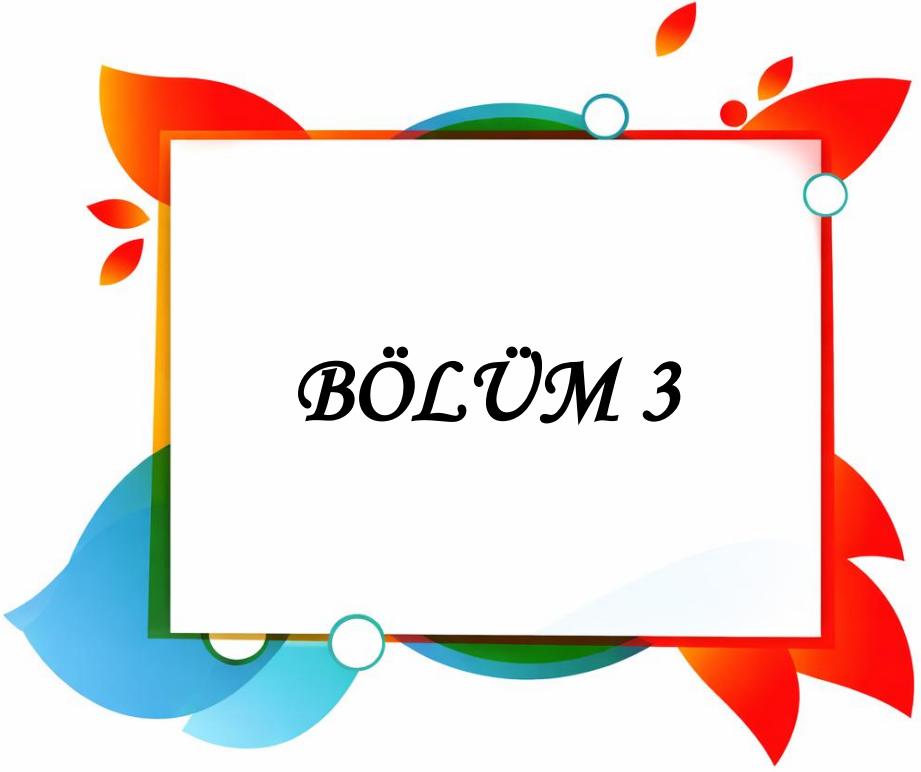
Sonuç olarak demokrasi ve insan hakları, birbirinden ayrı düşünülemeyecek iki temel siyasal ve hukuki ilkedir. Demokrasi, insan haklarının korunması için katılım, temsil, hesap verebilirlik ve kamusal denetim mekanizmaları üretirken; insan hakları da demokrasinin çoğunlukçuluğa, keyfiliğe ve dışlayıcılığa dönüşmesini engeller (Besson, 2011). Bu nedenle insan hakları olmadan demokrasi eksik ve kırılğan; demokrasi olmadan insan hakları ise siyasal katılım ve kamusal denetimden yoksun kalabilir. Hukukun üstünlüğü, sivil özgürlükler ve siyasi katılımın birlikte işlediği bir siyasal düzende ise demokrasi, yalnızca iktidarın belirlenme biçimi değil, insan onurunu ve özgürlüğünü koruyan hak temelli bir yönetim düzeni haline gelir (Landman, 2013).

Kaynakça

- Alexy, R. (1994). Basic rights and democracy in Jürgen Habermas's procedural paradigm of the law. *Ratio Juris*, 7(2), 227–238. doi:10.1111/j.1467-9337.1994.tb00177.x
- Beetham, D. (2014). *Demokrasi ve insan hakları* (B. Canatan, Çev.; 2. baskı). Ankara: Liberte Yayınları.
- Benedek, W. (Ed.). (2014). *Understanding human rights: Manual on human rights education* (3rd rev. ed.). Graz: European Training and Research Centre for Human Rights and Democracy.
- Bermeo, N. (2016). On democratic backsliding. *Journal of Democracy*, 27(1), 5–19. doi:10.1353/jod.2016.0012
- Besson, S. (2011). Human rights and democracy in a global context: Decoupling and recoupling. *Ethics & Global Politics*, 4(1), 19–50. doi:10.3402/egp.v4i1.6348
- Capizzi, A., Dawson, J., Gaffney, T., Grossman, J., Katz, L., & Pearson, S. (2012). *Privacy, civil rights, and civil liberties policy development guide for state, local, and tribal justice entities*. Washington, DC: Bureau of Justice Assistance. Retrieved from <https://bja.ojp.gov/doc/pcrci-policy-development-guide.pdf>
- Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: Participation and opposition*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Dahl, R. A. (2001). *Demokrasi üzerine* (B. Kadioğlu, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Davenport, C., & Armstrong, D. A. (2004). Democracy and the violation of human rights: A statistical analysis from 1976 to 1996. *American Journal of Political Science*, 48(3), 538–554. doi:10.1111/j.0092-5853.2004.00086.x
- Diamond, L. (1999). *Developing democracy: Toward consolidation*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Diamond, L., & Morlino, L. (Eds.). (2005). *Assessing the quality of democracy*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Erdoğan, M. (2013). *Anayasal demokrasi* (10. baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2015). *İnsan hakları: Teorisi ve hukuku* (4. baskı). Ankara: Orion Kitabevi.
- Grewal, S., & Voeten, E. (2015). Are new democracies better human rights compliers? *International Organization*, 69(2), 497–518. doi:10.1017/S0020818314000435

- Hufe, P., & Peichl, A. (2020). Beyond equal rights: Equality of opportunity in political participation. *Review of Income and Wealth*, 66(3), 477–511. doi:10.1111/roiw.12442
- Kirchschlaeger, P. G. (2014). The relation between democracy and human rights. In J. Sheffield, A. Korotayev, & L. Grinin (Eds.), *Globalistics and globalization studies: Aspects & dimensions of global views* (pp. 112–125). Volgograd: Volgograd Center for Social Research. Retrieved from https://www.sociostudies.org/books/files/globalistics_and_globalization_studies_3/112-125.pdf
- Kolstad, I. (2022). Democratic institutions and human rights: Empirical connections revisited. *Democratization*, 29(6), 1032–1052. doi:10.1080/13510347.2022.2055620
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Landman, T. (2013). *Human rights and democracy: The precarious triumph of ideals*. London: Bloomsbury Academic. doi:10.5040/9781472544643
- Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2018). *How democracies die*. New York, NY: Crown.
- Marks, S. (2016). Human rights and democracy: Competing claims. *European Journal of International Law*, 27(2), 287–334. doi:10.1093/ejil/chw013
- Matthews, T. (2019). *To be equal and free: The nexus between human rights and democracy*. Berlin: Heinrich Böll Stiftung.
- Mudde, C., & Rovira Kaltwasser, C. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/actrade/9780190234874.001.0001
- Munck, G. L. (2016). What is democracy? A reconceptualization of the quality of democracy. *Democratization*, 23(1), 1–26. doi:10.1080/13510347.2014.918104
- Müller, J.-W. (2016). *What is populism?* Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Norris, P. (2022). Democratic resilience in the digital age. *International Political Science Review*, 43(5), 707–722.
- Peter, F. (2013). The human right to political participation. *Journal of Ethics & Social Philosophy*, 7(2), 1–16. doi:10.26556/jesp.v7i2.72
- Przeworski, A. (1999). Minimalist conception of democracy: A defense. In I. Shapiro & C. Hacker-Cordón (Eds.), *Democracy's value* (pp. 23–55). Cambridge: Cambridge University Press.
- Raz, J. (1979). *The authority of law: Essays on law and morality*. Oxford: Clarendon Press.

- Schabas, W. A. (2015). *The European Convention on Human Rights: A commentary*. Oxford: Oxford University Press.
- Schumpeter, J. A. (2003). *Capitalism, socialism and democracy*. London: Routledge. (Original work published 1942)
- Tamanaha, B. Z. (2004). *On the rule of law: History, politics, theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tommasoli, M. (Ed.). (2013). *Democracy and human rights: The role of the United Nations*. Stockholm: International IDEA. Retrieved from <https://www.idea.int/publications/catalogue/democracy-and-human-rights-role-united-nations>
- United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. Retrieved from <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- United Nations. (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*. 999 U.N.T.S. 171.
- Venice Commission. (2016). *Rule of law checklist (CDL-AD(2016)007)*. Strasbourg: Council of Europe. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e)
- Waldron, J. (2016). *The rule of law*. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Stanford, CA: Stanford University. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/rule-of-law/>
- Young, I. M. (2000). *Inclusion and democracy*. Oxford: Oxford University Press.

BÖLÜM 3

Kamu Yönetimi ve Mutluluk İlişkisi: Eğitim, Sağlık ve Sosyal Politikalar Üzerinden Çok Boyutlu Bir Analiz

Polat Tunçer¹

Giriş

Kamu yönetimi, tarihsel olarak devletin örgütlenmesi, kamu hizmetlerinin sunumu, kaynakların etkin kullanımı ve toplumsal düzenin sağlanması gibi işlevler üzerinden tanımlanmıştır. Klasik kamu yönetimi anlayışında başarı çoğu zaman hukuka uygunluk, verimlilik, hiyerarşik düzen, mali disiplin ve kurumsal etkinlik gibi ölçütlerle değerlendirilmiştir (Denhardt & Denhardt, 2015). Ancak çağdaş kamu yönetimi yaklaşımları, devletin yalnızca hizmet üreten ve düzenleyici rol üstlenen teknik bir aygıt olmadığını; aynı zamanda bireylerin yaşam kalitesini, toplumsal refahını ve mutluluğunu etkileyen temel kurumsal yapı olduğunu ortaya koymaktadır (Peters, 2021). Bu dönüşüm, kamu yönetiminin nihai amacının yalnızca kamu hizmetlerini yürütmek değil, bireylerin daha güvenli, sağlıklı, adil ve tatmin edici bir yaşam sürmelerine katkı sağlamak olduğunu göstermektedir (Pollitt & Bouckaert, 2017).

Modern kamu yönetimi düşüncesinde vatandaş, pasif bir hizmet alıcısı olarak değil, hak sahibi, katılımcı ve yaşam kalitesi kamu politikaları tarafından doğrudan şekillenen bir özne olarak görülmektedir. Bu nedenle kamu yönetiminin başarısı yalnızca kamu hizmetlerinin niceliksel üretimiyle değil, bu hizmetlerin vatandaşların gündelik yaşamlarında yarattığı etkiyle değerlendirilmelidir (Bok, 2010). Eğitim hizmetlerinin bireylere fırsat sunması, sağlık politikalarının yaşam kalitesini koruması, sosyal hizmetlerin dezavantajlı grupları desteklemesi ve sosyal güvenlik sistemlerinin bireyleri belirsizliklere karşı güvence altına alması, kamu yönetiminin mutluluk üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini ortaya koymaktadır (Diener et al., 2018). Bu bağlamda mutluluk, bireysel bir duygu durumu olmanın ötesinde, kamu politikalarının sonuçlarını değerlendirmede kullanılabilecek önemli bir toplumsal gösterge niteliği kazanmaktadır (Helliwell et al., 2024).

Mutluluk kavramı, günlük dilde genellikle bireyin kendini iyi, huzurlu, memnun ve tatmin olmuş hissetmesiyle ilişkilendirilmektedir. Akademik literatürde ise mutluluk çoğu zaman yaşam doyumu, olumlu duyguların sıklığı ve

¹ Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi
ORCID: 0000-0002-7397-7758

olumsuz duyguların azlığı gibi unsurlarla birlikte ele alınmaktadır (Diener, 1984). Bu noktada “öznel iyi oluş” kavramı da literatürde önemli bir yere sahiptir (Diener et al., 2018). Öznel iyi oluş, bireylerin kendi yaşamlarını nasıl değerlendirdiklerini, yaşamlarından ne ölçüde memnun olduklarını ve gündelik yaşamlarında hangi duyguları deneyimlediklerini açıklayan daha teknik ve ölçülebilir bir kavramdır (Kahneman & Krueger, 2006). Bununla birlikte bu çalışmada kavramsal sadelik sağlamak amacıyla ana kavram olarak “mutluluk” kullanılacaktır. Öznel iyi oluş kavramına ise yalnızca mutluluk literatürünün akademik ve ölçümsel arka planını açıklamak amacıyla sınırlı biçimde başvurulacaktır.

Kamu yönetimi ile mutluluk arasındaki ilişki, devletin bireylerin yaşam koşullarını şekillendirme kapasitesinden kaynaklanmaktadır. Bireylerin mutluluk düzeyleri yalnızca kişisel tercihler, gelir düzeyi ya da psikolojik özelliklerle açıklanamaz (Frey & Stutzer, 2002). Kamu hizmetlerinin kalitesi, eğitim ve sağlık sistemlerinin erişilebilirliği, sosyal yardımların adaleti, sosyal güvenlik sistemlerinin kapsayıcılığı, kurumsal güven, hukukun üstünlüğü ve sosyal adalet gibi kamusal faktörler de mutluluğun önemli belirleyicileridir (Helliwell & Huang, 2008). Bu nedenle mutluluk, yalnızca bireysel bir psikoloji meselesi değil, aynı zamanda kamu yönetimi, sosyal politika ve yönetim kalitesiyle yakından ilişkili çok boyutlu bir olgudur (Rothstein, 2011).

Bu çerçevede kamu yönetiminin mutluluk üzerindeki etkisi iki temel düzeyde ortaya çıkmaktadır. Birinci düzey, kamu hizmetlerinin bireylerin yaşam koşullarını doğrudan iyileştirmesidir. Eğitim hizmetleri bireylerin bilgi, beceri ve toplumsal hareketlilik imkânlarını artırırken; sağlık hizmetleri fiziksel ve zihinsel iyi oluşu destekler. Sosyal hizmetler, yoksulluk, engellilik, yaşlılık, yalnızlık ve dışlanma gibi risklere karşı koruyucu mekanizmalar oluşturur. Sosyal güvenlik sistemleri ise işsizlik, hastalık, yaşlılık ve gelir kaybı gibi durumlarda bireylerin gelecek kaygısını azaltır (Layard, 2011). İkinci düzey ise kamu yönetiminin bireylerde güven, adalet, aidiyet ve toplumsal dayanışma duygusu üretmesidir (OECD, 2020). Bu iki düzey birlikte değerlendirildiğinde, kamu yönetimi mutluluğun yalnızca maddi koşullarını değil, aynı zamanda psikolojik ve toplumsal zeminini de şekillendirmektedir (Putnam, 2000).

Mutluluğun kamu politikası açısından önem kazanmasında geleneksel refah göstergelerine yönelik eleştirilerin de önemli payı vardır. Uzun süre boyunca ülkelerin gelişmişlik düzeyi büyük ölçüde ekonomik büyüme, kişi başına düşen gelir ve üretim kapasitesi gibi göstergelerle ölçülmüştür. Ancak ekonomik büyümenin her zaman daha yüksek yaşam memnuniyeti, daha güçlü sosyal bağlar veya daha adil bir toplum üretmediği görülmüştür. Bu nedenle “GSYH’nin ötesinde refah” tartışmaları, kamu politikalarının yalnızca ekonomik çıktılarına değil, bireylerin yaşam kalitesine, sosyal güvenliğine, sağlık durumuna, eğitim fırsatlarına ve toplumsal güven düzeyine de odaklanması gerektiğini ortaya

koymuştur (OECD, 2020; Stiglitz et al., 2009) (Easterlin, 1974). Easterlin Paradoksu da gelir artışı ile mutluluk arasındaki ilişkinin sınırsız ve doğrusal olmadığını göstererek kamu yönetiminin sosyal koşullara, eşitsizliklere ve kurumsal kaliteye daha fazla önem vermesi gerektiğini vurgulamıştır (Easterlin & O'Connor, 2022).

Bu çalışma, kamu yönetimi ile mutluluk arasındaki ilişkiyi eğitim, sağlık ve sosyal politikalar üzerinden çok boyutlu biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada mutluluk, bireysel bir duygu durumu olarak değil, kamu yönetiminin hizmet kapasitesi, kurumsal kalitesi ve sosyal adalet üretme gücüyle bağlantılı bir kamusal sonuç olarak ele alınmaktadır. Bu doğrultuda bölümde öncelikle kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisine ilişkin kavramsal ve teorik çerçeve ortaya konulacak; ardından eğitim politikaları, sağlık politikaları, sosyal hizmetler ve sosyal güvenlik sistemlerinin mutluluk üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Son bölümde ise bu politika alanlarının birbirini tamamlayan niteliği tartışılarak mutluluk odaklı kamu yönetimi için genel değerlendirmeler ve politika önerileri sunulacaktır (Bok, 2010; Helliwell et al., 2024).

Bu çerçevede bölümün temel varsayımı şudur: Kamu yönetimi bireyleri doğrudan mutlu eden tekil bir mekanizma değildir; ancak bireylerin mutlu olabilmeleri için gerekli olan eğitim, sağlık, sosyal koruma, güven, adalet ve yaşam kalitesi koşullarını oluşturma kapasitesine sahiptir (Bok, 2010). Dolayısıyla mutluluk, yalnızca bireyin özel yaşamına ait bir mesele değil, aynı zamanda kamu politikalarının tasarımı, uygulanması ve değerlendirilmesiyle yakından ilişkili bir kamu yönetimi sorunudur (Denhardt & Denhardt, 2015). Bu nedenle çağdaş kamu yönetiminin başarısı, yalnızca kaynakları ne kadar verimli kullandığıyla değil, vatandaşların daha güvenli, sağlıklı, adil ve tatmin edici bir yaşam sürmelerine ne ölçüde katkı sağladığıyla da değerlendirilmelidir (Helliwell et al., 2024).

1. Kavramsal Çerçeve: Kamu Yönetimi ve Mutluluk

Kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisini sağlıklı biçimde analiz edebilmek için öncelikle mutluluk kavramının hangi anlamda kullanıldığını açıklığa kavuşturmak gerekir. Mutluluk, günlük dilde çoğu zaman bireyin kendisini iyi, huzurlu, memnun ve tatmin olmuş hissetmesiyle ilişkilendirilir. Ancak akademik bağlamda mutluluk daha karmaşık ve çok boyutlu bir kavramdır (Diener, 1984). Bireyin yaşamından duyduğu genel memnuniyet, olumlu duyguları deneyimleme sıklığı, olumsuz duyguların sınırlı olması, yaşamını anlamlı bulması ve kendisini toplumsal çevresi içinde değerli hissetmesi mutluluk kavramının farklı boyutlarını oluşturmaktadır (Diener et al., 2018). Bu nedenle mutluluk yalnızca geçici bir duygu durumu olarak değil, bireyin yaşam koşullarıyla, toplumsal ilişkileriyle ve kamu hizmetlerinden yararlanma biçimiyle yakından ilişkili daha geniş bir refah göstergesi olarak ele alınmalıdır (Kahneman & Krueger, 2006).

Mutluluk literatüründe sık kullanılan “öznel iyi oluş” kavramı, bireyin kendi yaşamını nasıl değerlendirdiğini ve gündelik yaşamında hangi duygusal deneyimleri yaşadığını açıklayan teknik bir çerçeve sunmaktadır. Öznel iyi oluş genellikle yaşam doyumu, olumlu duygular ve olumsuz duyguların azlığı üzerinden ölçülmektedir. Bu yönüyle öznel iyi oluş, mutluluğun akademik literatürdeki ölçülebilir ve daha sistematik karşılığı olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte bu çalışmada kavramsal sadelik sağlamak amacıyla ana kavram olarak “mutluluk” tercih edilmektedir (OECD, 2020). Çünkü kamu yönetimi bağlamında mutluluk, yalnızca psikolojik bir ölçüm kategorisi değil, aynı zamanda vatandaşların kamu hizmetleri, sosyal adalet, kurumsal güven ve yaşam kalitesiyle kurduğu ilişkinin genel sonucunu ifade eden daha anlaşılır ve kapsayıcı bir kavramdır (Helliwell et al., 2024).

Kamu yönetimi açısından mutluluk, bireyin özel yaşamına ait tamamen kişisel bir durum olarak görülemez. Elbette bireysel karakter özellikleri, aile ilişkileri, kişisel tercihler ve yaşam deneyimleri mutluluk üzerinde etkilidir. Ancak bireylerin içinde yaşadığı kamusal çevre, kamu hizmetlerine erişim düzeyi, sosyal güvenceleri, hukuki korunma imkânları, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanma kapasitesi de mutluluğun önemli belirleyicileri arasındadır. Bu nedenle mutluluk, bireysel psikoloji ile kamusal yapıların kesiştiği bir alanda ortaya çıkar (Frey & Stutzer, 2002). Kamu yönetiminin rolü de tam olarak bu noktada belirginleşir: Devlet ve kamu kurumları, bireylerin daha mutlu bir yaşam sürebilmeleri için gerekli toplumsal ve kurumsal koşulları oluşturur (Layard, 2011).

Kamu yönetiminin mutlulukla ilişkisi doğrudan ve dolaylı mekanizmalar üzerinden açıklanabilir. Doğrudan mekanizma, kamu hizmetlerinin bireylerin yaşam kalitesini artırmasıyla ilgilidir. Nitelikli eğitim hizmetleri bireylerin bilgi ve beceri düzeyini artırır; sağlık hizmetleri fiziksel ve zihinsel iyi oluşu destekler; sosyal hizmetler dezavantajlı grupların toplumsal hayata katılımını kolaylaştırır; sosyal güvenlik sistemleri ise bireyleri ekonomik ve sosyal risklere karşı korur. Bu hizmetlerin erişilebilir, adil ve kaliteli biçimde sunulması, bireylerin yaşam memnuniyetini doğrudan etkiler. Dolaylı mekanizma ise kamu yönetiminin güven, adalet, aidiyet ve toplumsal dayanışma gibi psikolojik ve sosyal duyguları güçlendirmesiyle ilgilidir (Helliwell & Huang, 2008). Bireyler kamu kurumlarını adil, güvenilir ve etkili gördüklerinde yalnızca hizmetlerden memnun kalmaz; aynı zamanda içinde yaşadıkları toplumsal düzene daha fazla güven duyarlar (Rothstein, 2011).

Mutluluğun kamu yönetimiyle ilişkili bir kavram olarak ele alınması, kamu hizmetlerinin değerlendirilme biçimini de değiştirmektedir. Geleneksel kamu yönetimi anlayışında hizmetlerin başarısı çoğunlukla maliyet, çıktı, işlem sayısı, hizmet süresi veya verimlilik gibi göstergelerle ölçülmüştür. Oysa çağdaş kamu yönetimi yaklaşımı, hizmetlerin vatandaşların hayatında nasıl bir iyileşme

yarattığını da dikkate almak zorundadır. Bir sağlık hizmetinin başarısı yalnızca tedavi edilen hasta sayısıyla; bir eğitim politikasının başarısı yalnızca okullaşma oranıyla; bir sosyal yardım programının başarısı yalnızca dağıtılan yardım miktarıyla ölçülemez (OECD, 2020). Bu hizmetlerin bireylerin yaşam doyumuna, güven duygusuna, toplumsal katılımına ve gelecek beklentisine nasıl etki ettiği de değerlendirme sürecinin parçası olmalıdır (Stiglitz et al., 2009).

Kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisinde kurumsal güven özel bir öneme sahiptir. Bireylerin kamu kurumlarına güven duyması, yalnızca yönetimin meşruiyetini güçlendirmez; aynı zamanda bireylerin gelecek kaygısını azaltır, toplumsal aidiyet duygusunu artırır ve kamu hizmetlerinden yararlanma sürecinde psikolojik güvenlik sağlar. Adil, şeffaf, hesap verebilir ve etkili kamu kurumları, bireylerin devleti koruyucu ve destekleyici bir yapı olarak algılamasına katkı sağlar (Helliwell & Huang, 2008). Buna karşılık yolsuzluk, kayırmacılık, bürokratik keyfilik, hizmetlere erişimde eşitsizlik ve hukuki güvencesizlik bireylerin mutluluk düzeyini olumsuz etkileyebilir (Rothstein & Varraich, 2017). Bu nedenle mutluluk odaklı kamu yönetimi, yalnızca hizmet sunum kapasitesine değil, aynı zamanda kurumsal kaliteye ve yönetim ilkelerine dayanmalıdır (Uslaner, 2018).

Sosyal adalet de mutluluk kavramının kamu yönetimiyle ilişkisini açıklayan temel unsurlardan biridir. Bireylerin yalnızca belirli hizmetlere erişmesi değil, bu hizmetlere adil biçimde erişmesi önemlidir. Eğitimde fırsat eşitsizliği, sağlık hizmetlerine erişimde bölgesel farklılıklar, sosyal yardımlarda keyfilik, sosyal güvenlik sisteminin kapsayıcı olmaması veya dezavantajlı grupların dışlanması, bireylerin yalnızca maddi koşullarını değil, adalet algılarını ve yaşam memnuniyetlerini de etkiler. Bu nedenle mutluluk, eşitlik ve adalet tartışmalarından bağımsız düşünülemez (Rawls, 1971). Kamu yönetimi, mutluluğu artırmak istiyorsa yalnızca hizmet üretmekle değil, hizmetlerin adil, kapsayıcı ve hak temelli biçimde sunulmasıyla da ilgilenmelidir (Rothstein, 2011).

Mutluluk aynı zamanda toplumsal sermaye ve sosyal bağlarla da yakından ilişkilidir. Güçlü aile ilişkileri, komşuluk bağları, arkadaşlık ağları, gönüllülük, toplumsal katılım ve karşılıklı güven, bireylerin kendilerini yalnız ve dışlanmış hissetmelerini azaltır. Kamu yönetimi bu sosyal ilişkileri doğrudan yaratamaz; ancak onları destekleyen ortamları oluşturabilir. Yerel yönetimlerin sosyal ve kültürel faaliyetleri, kamusal alanların niteliği, sosyal hizmet merkezleri, yaşlı destek programları, gençlik hizmetleri ve toplum temelli sağlık uygulamaları, bireylerin sosyal bağlarını güçlendiren kamu politikası araçlarıdır (Putnam, 2000). Dolayısıyla mutluluk yalnızca bireyin iç dünyasında değil, aynı zamanda toplumla kurduğu ilişkilerde ve kamu politikalarının bu ilişkileri nasıl desteklediğinde ortaya çıkar (Helliwell et al., 2024).

Sonuç olarak kamu yönetimi ve mutluluk arasındaki ilişki, çağdaş kamu yönetimi anlayışının normatif ve pratik boyutlarını bir araya getirmektedir. Normatif açıdan kamu yönetimi, insan onurunu, sosyal adaleti ve yaşam kalitesini gözetmekle yükümlüdür. Pratik açıdan ise kamu politikalarının etkisi, vatandaşların yaşam memnuniyeti, güven duygusu, sosyal katılımı ve gelecek beklentileri üzerinden görünür hale gelmektedir. Bu nedenle mutluluk, kamu yönetimi için soyut veya tali bir hedef değil, kamu hizmetlerinin toplumsal etkisini anlamaya yardımcı olan önemli bir değerlendirme alanıdır. Eğitim, sağlık ve sosyal politikalar üzerinden yapılacak analiz, kamu yönetiminin mutluluk üzerindeki etkisini somut biçimde ortaya koymak açısından özel bir önem taşımaktadır (Denhardt & Denhardt, 2015; OECD, 2020).

2. Kamu Yönetimi ve Mutluluk İlişkisinin Teorik Temelleri

Kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisi, yalnızca güncel politika tartışmalarının değil, aynı zamanda siyaset felsefesi, kamu yönetimi kuramı, refah devleti literatürü ve iyi yönetim yaklaşımlarının kesişim noktasında yer alan çok katmanlı bir konudur. Devletin nihai amacının bireylerin güvenli, adil ve tatmin edici bir yaşam sürmelerine katkı sağlamak olduğu düşüncesi, modern kamu yönetimi literatüründe giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Bok, 2010). Kamu yönetimi bu bağlamda yalnızca kuralları uygulayan, hizmetleri organize eden veya kaynakları dağıtan teknik bir mekanizma değildir; aynı zamanda toplumsal refahı, sosyal adaleti, yaşam kalitesini ve vatandaş memnuniyetini etkileyen kurumsal bir sistemdir (Denhardt & Denhardt, 2015). Bu nedenle mutluluk, kamu yönetiminin doğrudan ölçülebilir tek hedefi olmasa da kamu politikalarının nihai toplumsal etkisini anlamak bakımından önemli bir değerlendirme alanı oluşturmaktadır (Peters, 2021).

Kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisini açıklayan ilk teorik zemin, faydacılık düşüncesidir. Jeremy Bentham'ın "en fazla sayıda insan için en yüksek mutluluk" ilkesi, kamu politikalarının toplumsal sonuçlar üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini savunan erken ve etkili yaklaşımlardan biridir. Faydacılık, bireysel haz ve acı hesabından hareketle kamusal kararların toplumun toplam refahını artıracak biçimde tasarlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu yaklaşım, modern kamu politikası analizinde maliyet-fayda değerlendirmeleri, sosyal refah hesaplamaları ve politika sonuçlarının toplumsal etkileri gibi alanlarda izlerini sürdürmektedir (Bentham, 1789/2007). Bununla birlikte çağdaş kamu yönetimi açısından mutluluk, yalnızca toplam faydayı artırma meselesi olarak değil, adalet, haklar, eşitlik ve kurumsal güven gibi normatif değerlerle birlikte ele alınması gereken daha geniş bir kavramdır (Bok, 2010).

Kamu yönetimi literatüründe mutlulukla ilişkilendirilebilecek ikinci temel yaklaşım refah devleti kuramıdır. Refah devleti, bireyleri piyasa risklerine, gelir kayıplarına, hastalığa, yaşlılığa, işsizliğe ve sosyal dışlanmaya karşı koruyan kurumsal düzenlemeler bütünü olarak tanımlanabilir. Bu yönüyle refah devleti,

mutluluğun maddi ve psikolojik zeminini oluşturan temel kamu yönetimi modellerinden biridir (Esping-Andersen, 1990). Güçlü sosyal güvenlik sistemleri, erişilebilir sağlık hizmetleri, nitelikli eğitim olanakları ve sosyal hizmet mekanizmaları, bireylerin yalnızca ekonomik güvenliğini değil, aynı zamanda gelecek beklentisini, aidiyet duygusunu ve yaşam memnuniyetini de etkiler (Pacek & Radcliff, 2008). Refah devleti literatüründe özellikle sosyal demokrat refah rejimlerinin yüksek yaşam memnuniyetiyle ilişkilendirilmesi, kamu yönetiminin mutluluk üzerindeki kurumsal etkisini açık biçimde göstermektedir (Radcliff, 2020).

Kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisinin üçüncü teorik zemini, Yeni Kamu Hizmeti yaklaşımıdır. Yeni Kamu Hizmeti, vatandaşları müşteri olarak gören piyasa merkezli kamu yönetimi anlayışına karşı, vatandaşlığı, demokratik katılımı, kamu yararını ve hizmet etiğini öne çıkarır. Bu yaklaşımda kamu yönetiminin temel görevi, vatandaşlara “hizmet etmek” ve onların ortak yaşam koşullarını iyileştirmektir. Mutluluk açısından bakıldığında Yeni Kamu Hizmeti yaklaşımı, kamu yönetimini yalnızca hizmet sunan bir örgütlenme biçimi olarak değil, vatandaşların güven, katılım, aidiyet ve değer görme duygularını güçlendiren demokratik bir alan olarak konumlandırır. Böylece kamu yönetimi, bireylerin yaşam kalitesini artırmanın yanında onları kamusal hayatın anlamlı bir parçası haline getiren bir işlev üstlenir (Denhardt & Denhardt, 2015).

Kamu değeri yaklaşımı da kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisini açıklamada önemli bir teorik çerçeve sunar. Kamu değeri yaklaşımına göre kamu yönetiminin başarısı, yalnızca verimlilik veya maliyet düşürme gibi teknik ölçütlerle değil, toplum için üretilen değer niteliğiyle değerlendirilmelidir. Kamu değeri; adalet, güvenlik, sağlık, eğitim, sosyal dayanışma, katılım, güven ve yaşam kalitesi gibi toplumsal sonuçları içerir. Bu bağlamda mutluluk, kamu değerinin nihai ve bütүнleştirici göstergelerinden biri olarak yorumlanabilir (Moore, 1995). Kamu hizmetleri vatandaşların hayatını kolaylaştırıyor, güven duygusunu güçlendiriyor, eşitsizlikleri azaltıyor ve yaşam kalitesini artırıyor, bu hizmetler yalnızca idari çıktı üretmekle kalmaz; aynı zamanda kamu değeri yaratır (Meynhardt et al., 2024).

İyi yönetim yaklaşımı, kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisinde kurumsal kaliteyi merkeze alır. Şeffaflık, hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü, katılım, etkinlik, adalet ve yolsuzlukla mücadele gibi ilkeler, yalnızca yönetimin teknik kapasitesini değil, vatandaşların kamu kurumlarına duyduğu güveni de etkiler (Helliwell & Huang, 2008). Mutluluk araştırmaları, iyi işleyen kamu kurumlarının ve yüksek kurumsal güvenin bireylerin yaşam memnuniyetiyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Rothstein & Varraich, 2017). Bireyler kamu kurumlarını adil, tarafsız ve güvenilir gördüklerinde, yalnızca kamu hizmetlerinden daha fazla memnun kalmaz; aynı zamanda geleceğe yönelik kaygıları azalır ve toplumsal düzene duydukları güven güçlenir (Uslaner, 2018).

Kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisinin bir diğer teorik boyutu sosyal sermaye yaklaşımıdır. Sosyal sermaye, bireyler arasındaki güven, karşılıklılık, toplumsal ağlar, gönüllülük ve katılım ilişkilerini ifade eder. Mutluluk araştırmaları, güçlü sosyal bağlara sahip bireylerin daha yüksek yaşam memnuniyeti bildirdiğini göstermektedir. Kamu yönetimi sosyal sermayeyi doğrudan üretemese de onu destekleyen kurumsal ve mekânsal koşulları oluşturabilir. Yerel yönetimlerin sosyal etkinlikleri, kamusal alanların niteliği, toplum merkezleri, mahalle ölçeğindeki sosyal hizmetler, gençlik ve yaşlı destek programları sosyal bağları güçlendirerek mutluluğa katkıda bulunabilir (Putnam, 2000). Bu nedenle kamu yönetimi, sosyal sermayenin gelişebileceği güvenli ve kapsayıcı ortamları oluşturma sorumluluğuna sahiptir (Helliwell et al., 2024).

Sosyal adalet kuramı da mutluluk odaklı kamu yönetimi açısından belirleyici bir teorik zemindir. Mutluluğun yalnızca ortalama yaşam memnuniyetiyle ölçülmesi yeterli değildir; bu mutluluğun toplum içinde nasıl dağıldığı da önemlidir. Eğer kamu hizmetleri yalnızca belirli gruplara yüksek yaşam kalitesi sağlıyor, dezavantajlı kesimler eğitim, sağlık ve sosyal koruma hizmetlerine erişemiyorsa, ortalama mutluluk düzeyi yanıltıcı olabilir. Bu nedenle mutluluk odaklı kamu yönetimi, eşitlik ve adalet boyutunu mutlaka içermelidir. Rawls'un adalet yaklaşımı, toplumsal kurumların özellikle en dezavantajlı bireylerin durumunu iyileştirecek biçimde düzenlenmesi gerektiğini savunur (Rawls, 1971). Bu yaklaşım, mutluluk politikalarının da yalnızca toplam refahı değil, refahın adil dağılımını dikkate alması gerektiğini göstermektedir (Rothstein, 2011).

Bu noktada mutluluk odaklı kamu yönetimi ile paternalist kamu politikaları arasındaki sınırın dikkatle çizilmesi gerekir. Devletin mutluluğu politika hedefi olarak dikkate alması, bireylere nasıl yaşamaları gerektiğini dayatması anlamına gelmemelidir. Kamu yönetiminin görevi, vatandaşlar adına mutluluk tanımı yapmak veya bireyleri belirli yaşam tarzlarına yönlendirmek değil; bireylerin kendi iyi yaşam anlayışlarını gerçekleştirebilecekleri adil, güvenli, sağlıklı ve destekleyici koşulları oluşturmaktır. Bu nedenle mutluluk odaklı kamu yönetimi, özgürlük, çoğulculuk ve insan onuru ilkeleriyle uyumlu olmalıdır (Bok, 2010). Aksi halde mutluluk söylemi, bireysel özerkliği sınırlandıran müdahaleci bir yönetim anlayışına dönüşebilir (OECD, 2020).

Kamu politikalarının mutluluk üzerindeki etkisini değerlendirmek için ölçüm meselesi de teorik açıdan önemlidir. Geleneksel performans ölçütleri çoğu zaman girdi, çıktı ve maliyet göstergelerine odaklanırken, mutluluk odaklı yaklaşım kamu hizmetlerinin vatandaşların yaşamında yarattığı sonuçlara dikkat çeker (Helliwell et al., 2024). Yaşam memnuniyeti, hizmet memnuniyeti, güven, sağlık durumu, eğitim fırsatları, sosyal bağlantılar ve güvenlik algısı gibi göstergeler kamu yönetiminin toplumsal etkisini anlamada önemli veriler sunar (OECD, 2020). OECD'nin iyi oluş göstergeleri ve World Happiness Report gibi uluslararası çalışmalar, kamu politikalarının yalnızca ekonomik büyüme

üzerinden değil, yaşam kalitesi ve mutluluk üzerinden de değerlendirilebileceğini göstermektedir (Stiglitz et al., 2009).

Sonuç olarak kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisinin teorik temelleri, devletin vatandaşların yaşam kalitesini artırma, riskleri azaltma, sosyal adaleti sağlama, kamu değeri üretme ve güven inşa etme kapasitesine dayanmaktadır. Mutluluk, kamu yönetimi açısından doğrudan ve tekil bir hedef olmaktan çok, iyi tasarlanmış ve adil uygulanmış kamu politikalarının nihai toplumsal yansımalarından biridir. Bu nedenle eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve sosyal güvenlik gibi politika alanları, mutluluğun somut olarak üretildiği veya desteklendiği temel kamu yönetimi alanları olarak değerlendirilmelidir. İzleyen bölümlerde bu politika alanlarının mutlulukla ilişkisi ayrı ayrı ele alınarak kamu yönetiminin insan merkezli refah üretme kapasitesi daha somut biçimde tartışılacaktır (Bok, 2010; OECD, 2020).

3. Eğitim Politikaları ve Mutluluk

Eğitim, kamu yönetimi ile mutluluk ilişkisini açıklamada merkezi bir politika alanıdır. Çünkü eğitim yalnızca bireylere bilgi, beceri ve mesleki yeterlilik kazandıran teknik bir hizmet değildir; aynı zamanda bireyin yaşam fırsatlarını genişleten, sosyal konumunu güçlendiren, özgüvenini artıran ve toplumsal yaşama katılımını kolaylaştıran temel bir kamusal araçtır. Bu nedenle eğitim politikaları, bireysel mutluluğu doğrudan ve dolaylı biçimde etkileyen çok boyutlu sonuçlar üretir (Oreopoulos & Salvanes, 2011). Eğitim yoluyla bireylerin daha iyi istihdam olanaklarına erişmesi, gelir düzeylerinin yükselmesi, sosyal çevrelerinin genişlemesi ve kendilerini gerçekleştirme kapasitelerinin artması, yaşam memnuniyetini destekleyen önemli mekanizmalardır (OECD, 2020).

Eğitim ve mutluluk arasındaki ilişki, ilk bakışta bireysel başarı, gelir ve istihdam üzerinden açıklanabilir. Daha yüksek eğitim düzeyine sahip bireyler çoğu zaman daha iyi iş imkânlarına, daha istikrarlı gelir kaynaklarına ve daha güvenli çalışma koşullarına erişebilmektedir. Bu durum, bireylerin ekonomik belirsizliklerini azaltarak yaşam memnuniyetini artırabilir. Ancak eğitimin mutluluk üzerindeki etkisi yalnızca ekonomik getirilerle sınırlı değildir. Eğitim, bireyin dünyayı anlama, sorun çözme, sosyal ilişkiler kurma, karar alma ve yaşamını yönlendirme kapasitesini artırır (Diener et al., 2018). Bu yönüyle eğitim, bireyin yalnızca maddi refahını değil, aynı zamanda psikolojik güçlenmesini ve özsaygısını da destekler (Nikolaev, 2016).

Kamu yönetimi açısından eğitim politikalarının mutlulukla ilişkisi, özellikle fırsat eşitliği üzerinden önem kazanmaktadır. Eğitim hizmetlerine erişimin gelir, bölge, cinsiyet, aile yapısı veya sosyal sınıf gibi faktörlere bağlı olarak farklılaşması, bireylerin yaşam fırsatlarını eşitsiz biçimde şekillendirir. Bu eşitsizlikler yalnızca akademik başarı farkları yaratmakla kalmaz; uzun vadede gelir dağılımı, sosyal hareketlilik, sağlık durumu, siyasal katılım ve yaşam memnuniyeti üzerinde de etkili olur (OECD, 2020). Bu nedenle kamu

yönetiminin eğitim alanındaki temel sorumluluğu, yalnızca okul sayısını artırmak veya okullaşma oranlarını yükseltmek değildir; aynı zamanda herkes için nitelikli, kapsayıcı ve adil eğitim imkânları oluşturmaktır (Stiglitz et al., 2009).

Eğitimde fırsat eşitliği, mutluluğun sosyal adalet boyutuyla doğrudan ilişkilidir. Eğer bir toplumda kaliteli eğitime yalnızca belirli sosyoekonomik gruplar erişebiliyorsa, eğitim sistemi bireylerin mutluluğunu artırmak yerine eşitsizlikleri yeniden üreten bir mekanizmaya dönüşebilir. Buna karşılık kamusal eğitim politikaları dezavantajlı bölgeleri, düşük gelirli aileleri, engelli bireyleri, göçmenleri ve diğer kırılgan grupları desteklediğinde, eğitim sosyal adaletin ve toplumsal bütünleşmenin aracı haline gelir. Böyle bir eğitim sistemi bireylerde yalnızca başarı duygusu değil, aynı zamanda adil bir toplumda yaşama hissi de oluşturur (Rawls, 1971). Bu adalet algısı, kamu yönetimine duyulan güveni ve yaşam memnuniyetini güçlendirebilir (Rothstein, 2011).

Eğitim politikalarının mutluluk üzerindeki etkilerinden biri de sosyal sermaye üretme kapasitesidir. Okullar, yalnızca bilgi aktaran kurumlar değildir; bireylerin arkadaşlık ilişkileri kurduğu, iş birliği yapmayı öğrendiği, toplumsal normlarla tanıştığı ve ortak yaşam becerileri geliştirdiği sosyal alanlardır. Eğitim süreci, bireylerin güven, dayanışma, karşılıklılık ve katılım gibi sosyal sermaye unsurlarını geliştirmesine katkı sağlar. Güçlü sosyal bağlar ise mutluluğun en önemli belirleyicileri arasında yer almaktadır (Putnam, 2000). Bu nedenle eğitim, bireyin yalnızca bireysel başarısını değil, toplumla kurduğu ilişkiyi de şekillendirerek mutluluk üzerinde dolaylı ama güçlü bir etki yaratır (Helliwell et al., 2024).

Eğitimin demokratik katılım üzerindeki etkisi de kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisi açısından dikkate değerdir. Eğitimli bireyler genellikle siyasal ve toplumsal süreçlere daha fazla katılma, kamu politikalarını daha bilinçli değerlendirme ve haklarını daha etkin kullanma eğilimindedir. Demokratik katılım, bireylerin kendilerini toplumsal karar süreçlerinin bir parçası olarak hissetmelerini sağlayabilir. Bu aidiyet ve etki duygusu, yaşam memnuniyetini güçlendiren önemli bir faktördür (Denhardt & Denhardt, 2015). Kamu yönetimi açısından bu durum, eğitim politikalarının yalnızca ekonomik kalkınma için değil, demokratik yurttaşlık ve toplumsal mutluluk için de stratejik önem taşıdığını göstermektedir (OECD, 2020).

Eğitim kurumlarının niteliği, mutluluk üzerinde belirleyici bir başka unsurdur. Okulun fiziksel koşulları, öğretmen niteliği, sınıf iklimi, öğrenciler arası ilişkiler, okul güvenliği, rehberlik hizmetleri ve yönetim anlayışı öğrencilerin okul deneyimini doğrudan etkiler. Öğrencilerin kendilerini güvende, değerli ve desteklenmiş hissettikleri okul ortamları, yalnızca akademik başarıyı değil, psikolojik iyi oluşu ve yaşam memnuniyetini de artırabilir. Buna karşılık baskıcı, rekabetçi, dışlayıcı veya güvensiz okul ortamları öğrencilerde kaygı, başarısızlık hissi, aidiyet kaybı ve mutsuzluk yaratabilir (Diener et al., 2018). Bu nedenle

eğitim politikalarında mutluluk, sadece müfredat veya sınav başarısı üzerinden değil, okul iklimi ve öğrenci deneyimi üzerinden de ele alınmalıdır (OECD, 2020).

Eğitim ve mutluluk arasındaki ilişki her zaman doğrusal değildir. Daha yüksek eğitim düzeyi bireyin beklentilerini de artırabilir. Eğitimli bireyler daha iyi iş, daha yüksek gelir, daha fazla toplumsal saygınlık ve daha anlamlı yaşam koşulları bekleyebilirler. Bu beklentiler karşılanmadığında, eğitim düzeyi yüksek bireylerde hayal kırıklığı ve memnuniyetsizlik ortaya çıkabilir. Özellikle işsizlik, nitelik uyuşmazlığı, düşük ücretli çalışma veya toplumsal hareketlilik kanallarının kapalı olması durumunda eğitim, mutluluk üzerinde beklenen olumlu etkiyi yaratmayabilir (Nikolaev, 2016). Bu durum, eğitim politikalarının istihdam, sosyal güvenlik ve ekonomik kalkınma politikalarıyla birlikte düşünülmesi gerektiğini göstermektedir (Oreopoulos & Salvanes, 2011).

Bu nedenle kamu yönetimi açısından eğitimin mutluluğa katkısı, eğitim sisteminin diğer politika alanlarıyla kurduğu ilişkiye bağlıdır. Eğitim bireylere beceri kazandırırken işgücü piyasası bu becerilere uygun istihdam olanakları sunmuyorsa, eğitimli işsizlik ve toplumsal memnuniyetsizlik artabilir. Benzer şekilde eğitimde başarı elde eden bireyler sağlık, konut, sosyal güvenlik ve adil gelir dağılımı gibi alanlarda desteklenmiyorsa, eğitim tek başına mutluluğu güvence altına alamaz. Bu nedenle eğitim politikaları, kamu yönetiminin bütüncül refah stratejisinin bir parçası olarak tasarlanmalıdır (OECD, 2020). Eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve sosyal güvenlik arasındaki bağ güçlendirildiğinde, eğitimin mutluluk üzerindeki etkisi daha kalıcı ve kapsayıcı hale gelir (Stiglitz et al., 2009).

Eğitim, bireyin anlam arayışı ve kendini gerçekleştirme kapasitesi üzerinde de etkili olabilir. Mutluluk yalnızca haz, gelir veya kısa süreli memnuniyetle sınırlı değildir; bireyin yaşamını anlamlı bulması, değerli amaçlara sahip olması ve kendi potansiyelini gerçekleştirebilmesi de mutluluğun önemli boyutları arasındadır. Eğitim, bireylere yalnızca meslek kazandırmakla kalmaz; aynı zamanda onların dünyayı yorumlama, estetik ve kültürel değerleri kavrama, etik sorumluluk geliştirme ve toplumsal sorunlara duyarlı olma kapasitesini artırır (Layard, 2011). Bu nedenle eğitim politikalarının yalnızca ekonomik verimlilik hedeflerine indirgenmesi, eğitimin mutluluk üzerindeki daha derin insani etkilerini ihmal etmek anlamına gelir (Diener et al., 2018).

Sonuç olarak eğitim politikaları, kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisinin en temel yapı taşlarından biridir. Eğitim, bireylerin ekonomik olanaklarını artırarak, sosyal ilişkilerini güçlendirerek, demokratik katılım kapasitelerini geliştirerek ve kendilerini gerçekleştirme imkânlarını genişleterek mutluluğa katkı sağlar. Ancak bu katkının kalıcı ve adil olabilmesi için eğitim sisteminin fırsat eşitliği, kapsayıcılık, okul iklimi, psikolojik destek, yaşam boyu öğrenme ve sosyal adalet ilkeleriyle birlikte tasarlanması gerekir. Kamu yönetimi açısından eğitim,

yalnızca kalkınmanın aracı değil, insan onurunu, yaşam kalitesini ve toplumsal mutluluğu güçlendiren stratejik bir kamu politikası alanıdır (Oreopoulos & Salvanes, 2011; OECD, 2020).

4. Sağlık Politikaları ve Mutluluk

Sağlık politikaları, kamu yönetimi ile mutluluk ilişkisini açıklamada en temel alanlardan biridir. Çünkü sağlık, bireyin yalnızca yaşamını sürdürebilmesi için değil, aynı zamanda yaşamını anlamlı, üretken ve tatmin edici biçimde devam ettirebilmesi için de gerekli olan temel bir koşuldur. Sağlık sorunları, bireyin çalışma kapasitesini, sosyal ilişkilerini, psikolojik dayanıklılığını ve günlük yaşam kalitesini doğrudan etkiler. Bu nedenle sağlık politikaları, mutluluğun hem fiziksel hem de psikolojik zeminini şekillendiren merkezi kamu politikası araçları arasında yer almaktadır (Marmot, 2010). Kamu yönetimi açısından sağlık hizmetlerinin amacı yalnızca hastalıkları tedavi etmek değil, bireylerin daha güvenli, daha sağlıklı ve daha tatmin edici bir yaşam sürdürebilecekleri koşulları oluşturmaktır (Ngamaba et al., 2017).

Sağlık ve mutluluk arasındaki ilişki çift yönlüdür. Bir yandan fiziksel ve ruhsal sağlık düzeyi bireylerin yaşam memnuniyetini doğrudan etkilerken, diğer yandan yüksek mutluluk düzeyi bireylerin sağlık davranışlarını, stresle başa çıkma kapasitesini ve yaşam kalitesini olumlu yönde etkileyebilir. Sağlıklı bireyler, günlük yaşam faaliyetlerini daha bağımsız sürdürebilmekte, sosyal ilişkilere daha aktif katılabilmekte ve gelecek beklentilerini daha olumlu biçimde kurabilmektedir. Buna karşılık kronik hastalıklar, engellilik, ağrı, ruh sağlığı sorunları ve sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan güçlükler bireylerin mutluluk düzeyini azaltabilmektedir (Diener et al., 2018). Bu nedenle sağlık politikaları, mutluluk odaklı kamu yönetiminin vazgeçilmez bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmelidir (Steptoe, 2019).

Kamu yönetimi açısından sağlık hizmetlerine erişim, mutluluk üzerinde belirleyici bir rol oynar. Sağlık hizmetlerine zamanında, eşit ve nitelikli biçimde erişebilmek, bireylerin yalnızca tedavi olmasını sağlamaz; aynı zamanda güven duygusunu da güçlendirir. Hastalık durumunda yalnız bırakılmayacağını bilen birey, geleceğe daha az kaygıyla bakar. Bu durum özellikle düşük gelirli gruplar, yaşlılar, engelliler, kronik hastalar ve kırsal bölgelerde yaşayanlar açısından daha da önemlidir. Sağlık hizmetlerine erişimde eşitsizliklerin derin olduğu toplumlarda bireylerin hem yaşam kalitesi hem de kamu yönetimine duyduğu güven zayıflayabilir (OECD, 2020). Bu nedenle erişilebilir ve kapsayıcı sağlık sistemi, mutluluğun kurumsal temellerinden biridir (Marmot, 2010).

Sağlık politikalarının mutlulukla ilişkisi yalnızca tedavi hizmetleri üzerinden açıklanamaz. Koruyucu ve önleyici sağlık hizmetleri, bireylerin yaşam kalitesini hastalık ortaya çıkmadan önce korumayı amaçladığı için mutluluk açısından stratejik öneme sahiptir. Aşılama, düzenli sağlık taramaları, anne-çocuk sağlığı hizmetleri, beslenme politikaları, bağımlılıkla mücadele, fiziksel aktiviteyi

destekleyen programlar ve sağlık okuryazarlığını artıran uygulamalar, toplumun genel sağlık düzeyini güçlendirir. Koruyucu sağlık yaklaşımı, bireylerin hastalık yükünü azaltarak hem sağlık harcamalarını düşürür hem de daha uzun süre sağlıklı ve bağımsız bir yaşam sürmelerine katkı sağlar (Marmot, 2010). Bu yönüyle koruyucu sağlık hizmetleri, kamu yönetiminin mutluluk üretme kapasitesini güçlendiren temel politika araçlarıdır (OECD, 2020).

Ruh sağlığı politikaları, sağlık ve mutluluk ilişkisinde özel bir öneme sahiptir. Mutluluk yalnızca bedensel sağlıkla değil, bireyin kaygı, stres, depresyon, yalnızlık ve umutsuzluk gibi ruhsal durumlarla nasıl başa çıktığıyla da yakından ilişkilidir. Modern toplumlarda ruh sağlığı sorunlarının yaygınlaşması, kamu yönetiminin sağlık politikalarını yalnızca fiziksel hastalıklar üzerinden tasarlamasının yetersiz olduğunu göstermektedir. Erişilebilir psikolojik danışmanlık hizmetleri, toplum temelli ruh sağlığı merkezleri, okul temelli psikolojik destek programları, işyerlerinde ruh sağlığını koruyan düzenlemeler ve yalnızlıkla mücadele politikaları, bireylerin mutluluk düzeyini artırmada kritik rol oynayabilir (Layard, 2011). Bu nedenle ruh sağlığı, mutluluk odaklı kamu yönetiminin ikincil değil, merkezi bir gündemi olmalıdır (Diener et al., 2018).

Sağlık politikalarının mutluluk üzerindeki etkisi, sağlıkta eşitsizlikler bağlamında daha açık biçimde görülebilir. Gelir düzeyi, eğitim durumu, meslek, yaşanılan bölge, cinsiyet, engellilik ve sosyal statü gibi faktörler bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini ve sağlık sonuçlarını önemli ölçüde etkiler. Sağlıkta eşitsizlikler, bireylerin yalnızca hastalık riskini artırmaz; aynı zamanda adaletsizlik algısını, toplumsal dışlanma duygusunu ve yaşam memnuniyetsizliğini de güçlendirebilir. Bu nedenle sağlık politikalarının mutluluk üzerindeki etkisi, hizmetlerin toplam kapasitesinden çok bu hizmetlerin toplum içinde nasıl dağıldığıyla da ilgilidir (Marmot, 2010). Adil ve kapsayıcı sağlık yönetimi, mutluluğun sosyal adalet boyutunu güçlendiren temel kurumsal araçlardan biridir (Rawls, 1971).

Kamu yönetimi açısından sağlık hizmetlerinin kalitesi de mutluluk üzerinde doğrudan etkilidir. Sağlık kurumlarının fiziksel koşulları, sağlık personelinin niteliği, hasta ile iletişim biçimi, bekleme süreleri, randevu sisteminin işleyişı, tedavi sürecinin şeffaflığı ve hastaların karar süreçlerine katılımı, bireylerin sağlık hizmetlerinden duyduğu memnuniyeti belirler. Sağlık hizmetlerinde kötü muamele, ilgisizlik, bürokratik karmaşıya veya belirsizlik bireylerde güvensizlik ve çaresizlik duygusu yaratabilir. Buna karşılık insan onuruna saygılı, hasta merkezli ve güven verici sağlık hizmetleri bireylerin yalnızca fiziksel sağlığını değil, psikolojik iyi halini de destekler (OECD, 2020). Bu nedenle sağlık yönetiminde kalite, mutluluk açısından yalnızca teknik bir performans göstergesi değil, insani bir deneyim alanıdır (Helliwell et al., 2024).

Kriz dönemlerinde sağlık politikalarının mutluluk üzerindeki etkisi daha görünür hale gelir. Pandemi, deprem, sel, savaş, ekonomik kriz veya büyük

ölçekli toplumsal afetler, bireylerin yalnızca fiziksel güvenliğini değil, ruhsal dayanıklılığını ve toplumsal aidiyet duygusunu da tehdit eder. Bu tür dönemlerde kamu yönetiminin sağlık hizmetlerini hızlı, adil, şeffaf ve etkili biçimde sunması, toplumun genel moralini ve güven duygusunu korur. Kriz iletişiminin açık olması, sağlık kaynaklarının adil dağıtılması, risk gruplarına öncelik verilmesi ve psikososyal destek hizmetlerinin güçlendirilmesi, kriz koşullarında mutluluğun tamamen aşınmasını engelleyebilir (OECD, 2021). Bu nedenle sağlık yönetimi, kriz dönemlerinde toplumsal dayanıklılığın temel bileşenlerinden biri haline gelir (Helliwell et al., 2024).

Sağlık politikalarının mutlulukla ilişkisinde yaşam tarzı ve çevresel koşullar da dikkate alınmalıdır. Sağlıklı beslenme, fiziksel aktivite, temiz çevre, güvenli konut, yeşil alanlara erişim ve sağlıklı çalışma koşulları, bireylerin sağlık durumunu doğrudan etkileyen sosyal belirleyiciler arasındadır. Kamu yönetimi, bu alanlarda yalnızca sağlık bakanlıkları aracılığıyla değil, belediyeler, eğitim kurumları, çevre politikaları, ulaştırma planlaması ve çalışma hayatı düzenlemeleri yoluyla da etkili olur. Dolayısıyla sağlık politikaları dar anlamda hastane ve tedavi hizmetlerine indirgenemez (Marmot, 2010). Mutluluk odaklı sağlık yönetimi, bireyin sağlıklı yaşamını mümkün kılan çevresel ve toplumsal koşulları da kapsamalıdır (Stiglitz et al., 2009).

Sağlık politikalarının mutluluk üzerindeki etkisini değerlendirmek için geleneksel sağlık göstergelerinin yanında yaşam kalitesi ve vatandaş deneyimi göstergeleri de dikkate alınmalıdır. Hastane sayısı, hekim sayısı, yatak kapasitesi, ölüm oranları ve beklenen yaşam süresi gibi göstergeler önemlidir; ancak bireylerin sağlık hizmetlerinden ne ölçüde memnun olduğu, kendilerini güvende hissedip hissetmediği, bakım sürecinde saygı görüp görmediği ve sağlık sorunlarına rağmen yaşamlarını ne ölçüde sürdürebildikleri de değerlendirilmelidir (Kahneman & Krueger, 2006). Mutluluk odaklı kamu yönetimi, sağlık hizmetlerini yalnızca tedavi kapasitesi bakımından değil, bireylerin yaşam deneyimlerine yansıyan sonuçları bakımından da analiz etmelidir (OECD, 2020).

Sonuç olarak sağlık politikaları, kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisinin en hayati boyutlarından birini oluşturmaktadır. Sağlık, bireyin yaşam kalitesi, sosyal katılımı, ekonomik üretkenliği, psikolojik güvenliği ve gelecek beklentisi üzerinde doğrudan etkilidir. Erişilebilir, kaliteli, kapsayıcı ve koruyucu sağlık hizmetleri bireylerin yalnızca hastalıktan korunmasını değil, daha güvenli ve tatmin edici bir yaşam sürmesini de sağlar. Bu nedenle kamu yönetimi açısından sağlık politikalarının başarısı yalnızca tedavi edilen hasta sayısıyla değil, bireylerin yaşam memnuniyetine, güven duygusuna ve toplumsal dayanıklılığa yaptığı katkıyla da değerlendirilmelidir. Mutluluk odaklı bir kamu yönetimi anlayışı, sağlıklı teknik bir hizmet alanı olmaktan çıkarak insan onuru, sosyal

adalet ve yaşam kalitesiyle bütünleşik bir politika alanı olarak ele almalıdır (Marmot, 2010; Ngamaba et al., 2017).

5. Sosyal Hizmetler ve Mutluluk

Sosyal hizmetler, kamu yönetiminin insan onurunu koruma, toplumsal adaleti güçlendirme ve dezavantajlı bireyleri destekleme işlevinin en somut politika alanlarından biridir. Eğitim ve sağlık politikaları bireylerin kapasitesini ve yaşam kalitesini artırırken, sosyal hizmetler özellikle kırılgan grupların toplumsal hayata katılımını, temel ihtiyaçlara erişimini ve güven duygusunu destekler. Bu nedenle sosyal hizmetler, yalnızca yoksulluk veya muhtaçlık durumlarında devreye giren telafi edici mekanizmalar olarak değil, bireylerin daha güvenli, daha kapsayıcı ve daha mutlu bir yaşam sürebilmeleri için gerekli kamusal destek sistemleri olarak değerlendirilmelidir (OECD, 2020). Kamu yönetimi açısından sosyal hizmetler, mutluluğun sosyal adalet ve toplumsal dayanışma boyutunu doğrudan etkileyen temel araçlardan biridir (Helliwell et al., 2024).

Sosyal hizmetlerin mutlulukla ilişkisi, öncelikle bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanması üzerinden açıklanabilir. Gelir yetersizliği, barınma sorunları, gıda güvencesizliği, bakım ihtiyacı, engellilik, yaşlılık, çocuk ihmali veya aile içi sorunlar bireylerin yaşam memnuniyetini ciddi biçimde azaltabilir. Bu tür durumlarda sosyal hizmetler, bireylerin yalnızca maddi eksikliklerini gidermekle kalmaz; aynı zamanda onları sosyal dışlanma, yalnızlık, çaresizlik ve güvencesizlik duygularına karşı da korur. Temel ihtiyaçların karşılanması, mutluluğun asgari toplumsal koşullarından biridir (Layard, 2011). Dolayısıyla sosyal hizmetler, bireylerin mutlu olabilmeleri için gerekli olan güvenli yaşam zemininin kurulmasına katkı sağlar (Diener et al., 2018).

Kamu yönetimi bağlamında sosyal hizmetlerin en önemli yönlerinden biri, hak temelli bir anlayışla sunulmasıdır. Sosyal hizmetler yalnızca yardım veya hayırseverlik uygulaması olarak görüldüğünde, hizmet alan bireylerde bağımlılık, damgalanma veya değersizlik duygusu ortaya çıkabilir. Buna karşılık sosyal hizmetlerin vatandaşlık hakkı temelinde sunulması, bireylerin kamusal destekten yararlanırken onurlarını korumalarını sağlar. Hak temelli sosyal hizmet anlayışı, bireyin devletten destek almasını bir lütuf ilişkisi olmaktan çıkarır; sosyal adaletin ve eşit vatandaşlığın doğal bir sonucu haline getirir (Rawls, 1971). Bu yaklaşım, kamu kurumlarına duyulan güveni artırarak bireylerin yaşam memnuniyetini ve toplumsal aidiyetini güçlendirebilir (Rothstein, 2011).

Sosyal hizmetlerin mutluluk üzerindeki etkisi özellikle dezavantajlı gruplar açısından belirginleşmektedir. Yaşlılar, engelliler, çocuklar, kadınlar, düşük gelirli aileler, yalnız yaşayan bireyler, göçmenler ve kronik hastalığı olan kişiler, sosyal risklere daha açık gruplar arasında yer alır. Bu gruplara yönelik bakım, danışmanlık, ekonomik destek, rehabilitasyon, koruma ve yönlendirme hizmetleri, bireylerin yalnızlık ve dışlanma duygularını azaltabilir. Sosyal hizmetlerin kapsayıcı biçimde sunulması, dezavantajlı bireylerin toplumsal

yaşama daha aktif katılmasını sağlar (OECD, 2020). Bu katılım, bireylerin kendilerini toplumun değerli bir parçası olarak hissetmelerine katkıda bulunarak mutluluğu destekler (Helliwell et al., 2024).

Sosyal hizmetlerin mutlulukla ilişkisi, yalnızca bireysel destek mekanizmalarıyla sınırlı değildir; aynı zamanda toplumsal bütünleşme ve sosyal sermaye üretimiyle de yakından ilgilidir. Bireylerin sosyal çevrelerinden kopması, yalnızlık yaşaması veya toplum tarafından dışlandığını hissetmesi mutluluğu azaltan temel faktörler arasındadır. Sosyal hizmetler, danışmanlık, grup çalışmaları, topluluk merkezleri, sosyal etkinlikler ve gönüllülük programları aracılığıyla bireylerin sosyal bağlarını güçlendirebilir. Güçlü sosyal bağlara sahip bireyler, krizlerle daha kolay başa çıkabilir ve kendilerini daha güvende hissedebilir (Putnam, 2000). Bu nedenle sosyal hizmetler, bireylerin yalnızca maddi ihtiyaçlarını değil, sosyal ilişki ve aidiyet ihtiyaçlarını da karşılayan kamu politikası araçlarıdır (Helliwell et al., 2024).

Yerel yönetimler, sosyal hizmetler ve mutluluk ilişkisinde özel bir konuma sahiptir. Çünkü sosyal hizmetlerin önemli bir bölümü vatandaşların gündelik yaşamına en yakın düzeyde sunulur. Belediyelerin evde bakım, aşevi, sosyal yardım, kadın danışma merkezi, gençlik merkezi, yaşlı destek hizmetleri, engelli ulaşımı, kültürel etkinlikler ve mahalle temelli dayanışma programları, bireylerin günlük yaşam kalitesini doğrudan etkiler. Yerel yönetimler, vatandaşların ihtiyaçlarını daha yakından gözlemleyebildiği için sosyal hizmetlerin kişiselleştirilmesi ve hızlı biçimde sunulması açısından avantajlıdır (Putnam, 2000). Bu nedenle yerel düzeyde güçlü sosyal hizmet kapasitesi, mutluluğun yerel ölçekte inşasına önemli katkı sağlar (OECD, 2020).

Sosyal hizmetlerde hizmet kalitesi, mutluluk açısından belirleyici bir unsurdur. Sosyal hizmet alan bireylerin çoğu, hayatlarının kırılgan dönemlerinde kamu kurumlarıyla temas kurmaktadır. Bu nedenle hizmetin yalnızca varlığı değil, nasıl sunulduğu da önemlidir. Saygılı iletişim, mahremiyetin korunması, hızlı geri dönüş, bürokratik süreçlerin kolaylığı, uzman personelin niteliği ve bireyin karar sürecine katılımı, hizmet alan kişinin kendisini değerli hissetmesini sağlar. Buna karşılık ilgisiz, damgalayıcı veya keyfi uygulamalar bireylerin devlete olan güvenini zedeleyebilir (Denhardt & Denhardt, 2015). Mutluluk odaklı sosyal hizmet yönetimi, hizmet alan kişiyi yalnızca yardım nesnesi olarak değil, hak sahibi ve onurlu bir vatandaş olarak görmelidir (Rothstein, 2011).

Sosyal hizmetler, kriz dönemlerinde mutluluğun korunmasında daha da kritik hale gelir. Pandemi, doğal afet, ekonomik kriz, zorunlu göç veya aile içi şiddet gibi durumlarda bireylerin sosyal ve psikolojik kırılganlıkları artar. Bu dönemlerde kamu yönetiminin hızlı, kapsayıcı ve adil sosyal hizmet sunması, bireylerin çaresizlik hissini azaltır. Acil sosyal yardımlar, psikososyal destek, barınma hizmetleri, çocuk ve kadın koruma mekanizmaları, yaşlı ve engelli destekleri kriz koşullarında yaşam memnuniyetinin tamamen çökmesini

önleyebilir (OECD, 2021). Bu yönüyle sosyal hizmetler, yalnızca olağan dönemlerin refah aracı değil, olağanüstü dönemlerin toplumsal dayanıklılık mekanizmasıdır (Helliwell et al., 2024).

Sosyal hizmetler alanında bir diğer önemli konu, hizmetlerin bütüncül biçimde tasarlanmasıdır. Sosyal sorunlar çoğu zaman tek boyutlu değildir. Yoksulluk yaşayan bir birey aynı zamanda sağlık sorunları, eğitim eksikliği, işsizlik, barınma problemi veya psikolojik destek ihtiyacı yaşayabilir. Bu nedenle sosyal hizmetlerin yalnızca nakdi yardım şeklinde tasarlanması yetersiz kalabilir. Etkili bir sosyal hizmet sistemi, bireyin farklı ihtiyaçlarını birlikte değerlendiren, kurumlar arası koordinasyonu güçlendiren ve kişiye uygun destek planları oluşturan bütüncül bir yaklaşım gerektirir (OECD, 2020). Bu bütüncül yaklaşım, bireyin yalnızca geçici ihtiyaçlarını değil, uzun vadeli yaşam kapasitesini ve mutluluğunu destekler (Stiglitz et al., 2009).

Sosyal hizmetlerin mutlulukla ilişkisi, yoksullukla mücadele politikaları bakımından da önemlidir. Yoksulluk, yalnızca gelir eksikliği değil, aynı zamanda seçeneklerin daralması, toplumsal dışlanma, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimde güçlük, güvensizlik ve gelecek umudunun zayıflaması anlamına gelir. Bu nedenle yoksulluk, mutluluğu en fazla aşındıran sosyal sorunlardan biridir. Sosyal yardımlar, istihdam destekleri, sosyal konut uygulamaları, gıda destekleri, çocuk yardımları ve eğitim bursları, yoksulluğun bireyler üzerindeki yıkıcı etkilerini hafifletebilir (Layard, 2011). Ancak kalıcı mutluluk için sosyal hizmetlerin yalnızca geçici yardım değil, bireylerin güçlenmesini sağlayan kapasite artırıcı politikalarla desteklenmesi gerekir (Radcliff, 2020).

Sonuç olarak sosyal hizmetler, kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisinin sosyal adalet, kapsayıcılık ve insan onuru boyutunu temsil etmektedir. Sosyal hizmetler bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamakta, dezavantajlı grupları desteklemekte, sosyal dışlanmayı azaltmakta, toplumsal güveni güçlendirmekte ve kriz dönemlerinde dayanıklılığı artırmaktadır. Ancak sosyal hizmetlerin mutluluk üzerindeki etkisinin güçlü olabilmesi için bu hizmetlerin hak temelli, erişilebilir, kaliteli, bütüncül ve kişiyi güçlendirici biçimde sunulması gerekir. Kamu yönetimi açısından sosyal hizmetler, yalnızca sosyal sorunları hafifleten bir müdahale alanı değil, bireylerin güvenli, onurlu ve tatmin edici bir yaşam sürebilmeleri için gerekli toplumsal koşulları oluşturan temel bir mutluluk politikasıdır (OECD, 2020; Helliwell et al., 2024).

6. Sosyal Güvenlik ve Mutluluk

Sosyal güvenlik, kamu yönetiminin bireyleri yaşam boyunca karşılaşılabilecekleri ekonomik ve sosyal risklere karşı koruma işlevinin en temel kurumsal araçlarından biridir. İşsizlik, hastalık, yaşlılık, engellilik, iş kazası, gelir kaybı, bakım ihtiyacı ve yoksulluk gibi riskler, bireylerin yalnızca maddi koşullarını değil, psikolojik güvenlik duygularını ve yaşam memnuniyetlerini de doğrudan etkiler. Bu nedenle sosyal güvenlik sistemleri, kamu yönetimi ve

mutluluk ilişkisini açıklamada merkezi bir öneme sahiptir (OECD, 2020). Güçlü, kapsayıcı ve adil işleyen sosyal güvenlik mekanizmaları, bireylerin geleceğe ilişkin kaygılarını azaltarak daha güvenli ve tatmin edici bir yaşam sürmelerine katkı sağlar (Radcliff, 2020).

Sosyal güvenliğin mutluluk üzerindeki ilk etkisi ekonomik güvence sağlama işlevinden kaynaklanmaktadır. Bireyler, hayatlarının farklı dönemlerinde gelir kaybı veya çalışma kapasitesinde azalma riskiyle karşı karşıya kalabilirler. İşsizlik döneminde gelir desteği, hastalık durumunda sağlık güvencesi, yaşlılık döneminde emeklilik geliri ve engellilik halinde sosyal koruma imkânı, bireylerin yaşam standartlarının ani biçimde düşmesini engeller. Bu tür güvenceler, yalnızca maddi refahı korumakla kalmaz; bireylerin geleceğe yönelik belirsizlik algısını da azaltır (Kolev & Tassot, 2016). Belirsizliğin azalması ise mutluluğun psikolojik boyutunu güçlendiren temel unsurlardan biridir (OECD, 2020).

Sosyal güvenlik sistemleri, bireylerin yaşam memnuniyetini yalnızca gelir desteği yoluyla değil, psikolojik güvenlik duygusu aracılığıyla da etkiler. İnsanlar hastalık, işsizlik veya yaşlılık gibi durumlarda tamamen yalnız kalmayacaklarını bildiklerinde, gündelik yaşamlarını daha az kaygıyla sürdürebilirler. Bu güvence duygusu, özellikle kırılgan gruplar açısından daha belirleyicidir. Düşük gelirli bireyler, kayıt dışı çalışanlar, yaşlılar, engelliler ve bakım yükü taşıyan aileler için sosyal güvenlik, hayati bir korunma mekanizmasıdır (Layard, 2011). Bu nedenle sosyal güvenlik, mutluluğun yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda duygusal ve psikolojik altyapısını da oluşturan bir kamu politikası alanıdır (Helliwell et al., 2024).

Sosyal güvenlik ve mutluluk ilişkisi, refah devleti modelleri bağlamında daha geniş bir teorik zemine oturmaktadır. Refah devleti, vatandaşların temel sosyal risklere karşı korunmasını ve asgari yaşam standartlarının güvence altına alınmasını amaçlayan kurumsal düzenlemeler bütünüdür. Karşılaştırmalı çalışmalar, daha kapsayıcı sosyal koruma sistemlerine sahip ülkelerde yaşam memnuniyetinin genellikle daha yüksek olduğunu göstermektedir (Esping-Andersen, 1990). Özellikle sosyal demokrat refah rejimlerinde, sosyal güvenlik ağlarının genişliği ve kamu hizmetlerinin evrenselliği bireylerin hem ekonomik hem de psikolojik güvenliğini artırmaktadır (Pacek & Radcliff, 2008). Bu durum, sosyal güvenliğin mutluluk üzerindeki yapısal etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır (Radcliff, 2020).

Sosyal güvenlik sistemlerinin mutluluk üzerindeki etkisi, sosyal adalet kavramıyla da yakından ilişkilidir. Eğer sosyal güvenlik yalnızca belirli kesimleri kapsıyor, kayıt dışı çalışanları, dezavantajlı grupları veya yoksulları yeterince koruyamıyorsa, toplumsal eşitsizlikleri azaltmak yerine yeniden üretebilir. Buna karşılık kapsayıcı ve hak temelli sosyal güvenlik sistemleri, bireylerin sosyal riskler karşısında eşit korunmasını sağlar. Bu durum, vatandaşların adalet algısını güçlendirir ve kamu kurumlarına duyulan güveni artırır (Rawls, 1971). Sosyal

güvenliğin mutluluk üzerindeki etkisi bu nedenle yalnızca sağlanan maddi destek miktarına değil, sistemin adil, erişilebilir ve kapsayıcı işleyip işlemediğine de bağlıdır (Rothstein, 2011).

Kurumsal güven, sosyal güvenlik ile mutluluk arasındaki ilişkide aracı bir değişken olarak değerlendirilebilir. Bireyler sosyal güvenlik sisteminin adil, sürdürülebilir ve güvenilir olduğuna inandıklarında, geleceklerini daha istikrarlı biçimde planlayabilirler. Emeklilik haklarının korunacağı, sağlık hizmetlerinden yararlanabilecekleri, işsizlik döneminde destek alabilecekleri ve sosyal yardımların keyfi biçimde dağıtılmayacağı inancı, kamu yönetimine duyulan güveni artırır. Buna karşılık sosyal güvenlik sistemine yönelik güvensizlik, bireylerde gelecek kaygısı, adaletsizlik algısı ve kurumsal yabancılaşma yaratabilir (Helliwell & Huang, 2008). Bu nedenle sosyal güvenlik politikalarının başarısı, yalnızca mali kaynaklara değil, kurumsal güvenilirliğe ve yönetim kalitesine de bağlıdır (Rothstein & Varraich, 2017).

İşsizlik sigortası ve istihdam güvencesi de sosyal güvenlik-mutluluk ilişkisinin önemli boyutlarıdır. İşsizlik, yalnızca gelir kaybı anlamına gelmez; aynı zamanda kimlik, statü, sosyal çevre, gündelik rutin ve özsaygı kaybı anlamına da gelebilir. Bu nedenle işsizlik bireylerin mutluluk düzeyini ciddi biçimde azaltan en güçlü sosyal risklerden biridir. İşsizlik sigortası, aktif işgücü piyasası politikaları, mesleki eğitim ve yeniden istihdam destekleri, bireylerin bu süreçte tamamen güvencesiz kalmasını önleyebilir (Clark et al., 2019). Kamu yönetimi bu mekanizmalarla yalnızca gelir kaybını telafi etmez; bireylerin toplumsal hayata yeniden katılımını ve psikolojik dayanıklılığını da destekler (OECD, 2020).

Sosyal güvenlik sistemlerinin kapsayıcılığı, mutluluk üzerindeki etkinin derecesini belirleyen temel unsurlardan biridir. Kayıt dışı çalışanlar, güvencesiz istihdam biçimlerinde yer alanlar, göçmenler, ücretsiz aile işçileri, ev içi bakım emeği sunan kadınlar ve düşük gelirli gruplar sosyal güvenlik sistemlerinin dışında kaldığında, toplumsal mutluluk eşitsiz biçimde dağılır. Bu gruplar için gelecek kaygısı ve ekonomik kırılganlık daha yüksek olur. Bu nedenle kamu yönetimi açısından sosyal güvenlik sistemlerinin kapsayıcılığını artırmak, yalnızca sosyal adalet değil, mutluluk politikası açısından da gereklidir (OECD, 2020). Evrensel veya geniş kapsayıcı sosyal koruma sistemleri, bireylerin yaşam riskleri karşısında yalnız kalmasını önleyerek toplumsal refahı güçlendirir (Radcliff, 2020).

Sosyal güvenliğin sürdürülebilirliği de mutluluk açısından ihmal edilemeyecek bir konudur. Sosyal güvenlik sistemleri kısa vadede cömert destekler sunsa bile uzun vadede mali sürdürülebilirliğini kaybederse, bireylerde gelecek güvencesi zayıflayabilir. Yaşlanan nüfus, istihdam piyasasındaki dönüşüm, kayıt dışılık, düşük prim tahsilatı ve ekonomik krizler sosyal güvenlik sistemleri üzerinde baskı oluşturabilir. Kamu yönetimi, sosyal güvenlik

sistemlerini hem bugünün ihtiyaçlarını karşılayacak hem de gelecek kuşakların haklarını koruyacak biçimde tasarlamalıdır (OECD, 2020). Nesiller arası adalet, sosyal güvenlik ve mutluluk ilişkisinin uzun vadeli boyutunu oluşturmaktadır (Stiglitz et al., 2009).

Sosyal güvenlik politikalarının kriz dönemlerindeki rolü daha da belirgin hale gelir. Ekonomik krizler, pandemiler, afetler veya ani işsizlik dalgaları, bireylerin gelir ve güvenlik algısını derinden sarsar. Bu tür dönemlerde sosyal güvenlik sistemlerinin hızlı ve etkili biçimde devreye girmesi, toplumsal panik ve güvensizlik duygusunu azaltabilir. Kısa alışma deneği, işsizlik desteği, sağlık güvencesinin sürdürülmesi, acil sosyal transferler ve bakım destekleri, kriz dönemlerinde bireylerin yaşam memnuniyetinin tamamen aşınmasını engeller (OECD, 2021). Bu nedenle sosyal güvenlik, olağan dönemlerde refahı destekleyen, olağanüstü dönemlerde ise toplumsal dayanıklılığı koruyan temel bir kamu yönetimi aracıdır (Helliwell et al., 2024).

Sosyal güvenlik ve mutluluk ilişkisinde hizmet sunum kalitesi de dikkate alınmalıdır. Karmaşık başvuru süreçleri, uzun bekleme süreleri, belirsiz hak sahipliği kriterleri, yetersiz bilgilendirme veya keyfi uygulamalar, sosyal güvenlik sisteminin bireylerde yarattığı güven duygusunu zayıflatabilir. Buna karşılık açık, anlaşılır, erişilebilir ve insan onuruna saygılı hizmet süreçleri, sosyal güvenlik politikalarının mutluluk üzerindeki etkisini güçlendirir. Bu nedenle sosyal güvenlik yönetiminde idari kapasite, personel niteliği, şeffaflık ve hesap verebilirlik temel öneme sahiptir (Denhardt & Denhardt, 2015). Sosyal güvenlik yalnızca yasal haklardan oluşan bir sistem değil, vatandaşların kamu yönetimiyle temas ettiği somut bir deneyim alanıdır (Rothstein, 2011).

Sonuç olarak sosyal güvenlik politikaları, kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisinde ekonomik güvence, psikolojik güvenlik, sosyal adalet, kurumsal güven ve toplumsal dayanışma boyutlarını bir araya getiren temel bir politika alanıdır. Güçlü sosyal güvenlik sistemleri bireylerin yaşam riskleri karşısında yalnız kalmasını önler, gelecek kaygısını azaltır, sosyal bağlılığı güçlendirir ve kamu yönetimine duyulan güveni artırır. Ancak sosyal güvenliğin mutluluğa katkı sağlayabilmesi için sistemin kapsayıcı, adil, sürdürülebilir, şeffaf ve insan onuruna saygılı biçimde işlemesi gerekir. Bu yönüyle sosyal güvenlik, yalnızca ekonomik bir koruma mekanizması değil, bireylerin daha güvenli, daha zgr ve daha tatmin edici bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli kurumsal mutluluk zemininin temel unsurlarından biridir (Kolev & Tassot, 2016; Radcliff, 2020).

7. Eğitim, Sağlık ve Sosyal Politikaların Bütüncül Etkisi

Kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisi, eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve sosyal güvenlik gibi politika alanlarının her birinin ayrı ayrı etkileri üzerinden açıklanabilir; ancak bu alanlar gerçekte birbirinden bağımsız değildir. Bireylerin mutluluğu, tek bir kamu hizmetinin sonucu olarak değil, farklı kamu politikalarının birlikte ve birbirini tamamlayacak şekilde işlemesiyle ortaya çıkar.

Eğitim bireyin kapasitesini artırırken, sağlık yaşam kalitesini korur; sosyal hizmetler dezavantajlı durumlarda bireyi destekler; sosyal güvenlik ise yaşam risklerine karşı kurumsal güvence sağlar (OECD, 2020). Bu nedenle mutluluk odaklı kamu yönetimi, politika alanlarını birbirinden kopuk biçimde değil, bütüncül bir refah sistemi içinde değerlendirmelidir (Stiglitz et al., 2009).

Eğitim, sağlık ve sosyal politikalar arasındaki ilişki, bireyin yaşam döngüsü içinde daha açık biçimde görülebilir. Çocukluk döneminde nitelikli eğitim, yeterli beslenme, güvenli aile ortamı ve koruyucu sağlık hizmetleri bir araya geldiğinde bireyin yaşam boyu refah kapasitesi güçlenir. Gençlik döneminde eğitim olanakları, psikolojik destek, istihdama geçiş politikaları ve sosyal katılım fırsatları mutluluğu etkiler. Yetişkinlik döneminde çalışma koşulları, sağlık hizmetleri, aile destekleri ve sosyal güvenlik güvenceleri belirleyici hale gelir. Yaşlılık döneminde ise emeklilik geliri, sağlık hizmetleri, bakım desteği ve sosyal bağlantıların korunması ön plana çıkar (OECD, 2020). Bu nedenle kamu yönetimi, mutluluğu yalnızca belirli bir yaş grubuna veya tekil bir hizmet alanına indirgmeden yaşam döngüsü yaklaşımıyla ele almalıdır (Helliwell et al., 2024).

Sosyal hizmetler, eğitim ve sağlık politikaları arasında köprü kuran önemli bir alandır. Dezavantajlı ailelerin çocuklarının eğitimden kopmaması, engelli bireylerin okula ve sağlık hizmetlerine erişebilmesi, yaşlıların bakım hizmetleriyle sağlık sistemine entegre edilmesi veya yoksul bireylerin tedavi süreçlerini sürdürebilmesi çoğu zaman sosyal hizmet desteğiyle mümkün olur. Sosyal hizmetler, bireyin yalnızca tekil bir ihtiyacına değil, yaşamındaki çoklu yoksunluklara müdahale eder. Bu yönüyle sosyal hizmetler, eğitim ve sağlık politikalarının etkisini güçlendiren tamamlayıcı bir kamu yönetimi aracıdır (OECD, 2020). Mutluluk açısından bakıldığında, sosyal hizmetlerin bütünleştirici rolü bireyin yalnız kalmasını önler ve farklı kamusal desteklere erişimini kolaylaştırır (Helliwell et al., 2024).

Sosyal güvenlik ise eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerin sürekliliğini destekleyen kurumsal güvence zeminidir. Gelir güvencesi olmayan bireyler eğitim fırsatlarından yeterince yararlanamayabilir, sağlık hizmetlerine erişimde güçlük yaşayabilir veya sosyal hizmet desteğine bağımlı hale gelebilir. Sosyal güvenlik sistemleri, bireylerin temel yaşam riskleri karşısında korunmasını sağlayarak diğer kamu hizmetlerinin etkili olmasına katkıda bulunur. İşsizlik sigortası, emeklilik güvencesi, sağlık sigortası, engellilik destekleri ve bakım güvenceleri, bireylerin yaşam planlarını daha güvenli biçimde kurmalarına olanak tanır (Kolev & Tassot, 2016). Bu güvence duygusu, mutluluğun psikolojik ve kurumsal temelini güçlendirir (Radcliff, 2020).

Bu politika alanları arasındaki bütünsellik, özellikle yoksulluk ve eşitsizlikle mücadelede belirgin hale gelir. Yoksulluk, yalnızca gelir eksikliği değildir; aynı zamanda eğitim olanaklarından yoksun kalma, sağlık hizmetlerine erişememe, sosyal dışlanma, güvencesiz çalışma, kötü konut koşulları ve gelecek umudunun

zayıflaması gibi çok boyutlu sonuçlar üretir. Bu nedenle yoksullukla mücadele yalnızca nakdi yardım politikalarıyla sınırlı kalmaz (Stiglitz et al., 2009). Eğitim destekleri, koruyucu sağlık hizmetleri, sosyal hizmet müdahaleleri, istihdam politikaları ve sosyal güvenlik mekanizmaları birlikte tasarlandığında, bireylerin mutluluklarını olumsuz etkileyen yapısal koşullar daha etkili biçimde azaltılabilir (OECD, 2020).

Mutluluk odaklı kamu yönetimi açısından sosyal adalet, bu bütüncül yaklaşımın normatif temelini oluşturur. Eğitimde fırsat eşitliği sağlanmadan, sağlık hizmetlerine erişim adil hale getirilmeden, sosyal hizmetler hak temelli sunulmadan ve sosyal güvenlik sistemi kapsayıcı biçimde işlemeyen toplumsal mutluluğun sürdürülebilir olması beklenemez. Ortalama mutluluk düzeyinin yükselmesi tek başına yeterli değildir; mutluluğun toplumun farklı kesimleri arasında nasıl dağıldığı da önemlidir. Eğer belirli gruplar kamu hizmetlerinden sistematik biçimde dışlanıyorsa, kamu yönetimi mutluluğu adil biçimde destekleyemiyor demektir (Rawls, 1971). Bu nedenle mutluluk politikaları, sosyal adalet ve eşit vatandaşlık ilkeleriyle birlikte düşünülmelidir (Rothstein, 2011).

Bütüncül politika yaklaşımının bir diğer temel unsuru kurumsal koordinasyondur. Eğitim, sağlık, sosyal hizmet ve sosyal güvenlik alanları farklı kurumlar tarafından yürütülse de vatandaşın yaşamında bu alanlar birbirinden ayrılmış değildir. Bir çocuğun okul başarısı, ailesinin gelir düzeyi, sağlık durumu, beslenme koşulları ve sosyal destek imkânlarıyla yakından ilişkilidir. Bir yaşlının yaşam memnuniyeti, emeklilik geliri, sağlık hizmetlerine erişimi, bakım desteği ve sosyal çevresiyle birlikte şekillenir. Bu nedenle kamu kurumları arasında veri paylaşımı, ortak politika tasarımı, yerel düzeyde koordinasyon ve vaka temelli destek mekanizmaları güçlendirilmelidir (Denhardt & Denhardt, 2015). Kurumsal parçalanmışlık, kamu hizmetlerinin etkisini azaltırken; koordinasyon, mutluluğu destekleyen politika sonuçlarını güçlendirir (OECD, 2020).

Bütüncül kamu politikası yaklaşımı, kriz dönemlerinde daha da önemli hale gelir. Pandemi, ekonomik kriz, afet, göç dalgaları veya toplumsal çalkantılar, eğitim, sağlık, sosyal hizmet ve sosyal güvenlik alanlarını aynı anda etkiler. Örneğin pandemi döneminde sağlık sistemi üzerindeki baskı artarken, eğitim kesintiye uğramış, işsizlik ve gelir kaybı yükselmiş, sosyal hizmetlere olan ihtiyaç büyümüştür. Böyle dönemlerde yalnızca bir alana odaklanan politikalar yetersiz kalır. Kriz koşullarında etkili kamu yönetimi, sağlık hizmetlerini, sosyal destekleri, eğitim sürekliliğini ve gelir güvencelerini birlikte yönetebilmelidir (OECD, 2021). Bu bütüncül kapasite, toplumsal dayanıklılığı ve mutluluğun korunmasını destekler (Helliwell et al., 2024).

Eğitim, sağlık ve sosyal politikaların bütüncül etkisi, toplumsal güvenin güçlenmesinde de görülür. Bireyler kamu kurumlarının hayatlarının farklı dönemlerinde kendilerini desteklediğini, riskler karşısında yalnız bırakmadığını

ve hizmetleri adil biçimde sunduğunu gördüklerinde, devlete ve topluma yönelik güvenleri artar. Bu güven, yalnızca kamu yönetiminin meşruiyetini güçlendirmekle kalmaz; aynı zamanda bireylerin gelecek beklentilerini ve yaşam memnuniyetlerini de olumlu etkiler. Kurumsal güvenin güçlü olduğu toplumlarda bireyler, sosyal riskleri daha yönetilebilir görür ve kolektif yaşama daha fazla bağlanır (Helliwell & Huang, 2008). Bu nedenle mutluluk, güven üreten kamu yönetimi kapasitesiyle yakından bağlantılıdır (Rothstein & Varraich, 2017).

Sonuç olarak eğitim, sağlık ve sosyal politikaların mutluluk üzerindeki etkisi, tek tek politika alanlarının toplamından daha fazlasını ifade etmektedir. Bu alanlar bireyin yaşamında iç içe geçer ve birbirini karşılıklı olarak güçlendirir. Eğitim bireyin kapasitesini artırır; sağlık bu kapasitenin kullanılmasını mümkün kılar; sosyal hizmetler kırılganlık anlarında destek sağlar; sosyal güvenlik ise yaşam risklerine karşı güvence oluşturur. Bu nedenle kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisi, parçalı değil bütüncül bir refah yaklaşımıyla ele alınmalıdır. Mutluluk odaklı kamu yönetimi, hizmetleri tekil çıktılar üzerinden değil, bireylerin yaşam kalitesi, güven duygusu, sosyal adalet algısı ve gelecek beklentisi üzerindeki birleşik etkileri üzerinden değerlendirmelidir (OECD, 2020; Stiglitz et al., 2009).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu kitap bölümü, kamu yönetimi ile mutluluk arasındaki ilişkiyi eğitim, sağlık ve sosyal politikalar üzerinden çok boyutlu biçimde ele almıştır. Bölümün temel hareket noktası, kamu yönetiminin yalnızca hizmet sunan teknik ve bürokratik bir mekanizma olmadığı; aynı zamanda bireylerin yaşam kalitesini, güven duygusunu, sosyal adalet algısını ve toplumsal aidiyetini etkileyen temel kurumsal yapı olduğudur. Bu çerçevede mutluluk, yalnızca bireysel psikolojiye veya özel yaşam koşullarına indirgenemeyecek kadar kamusal bir nitelik taşımaktadır. Bireylerin daha mutlu bir yaşam sürebilmeleri; eğitim fırsatlarına, sağlık hizmetlerine, sosyal destek mekanizmalarına, sosyal güvenceye ve adil işleyen kamu kurumlarına erişimleriyle yakından ilişkilidir (Bok, 2010; Denhardt & Denhardt, 2015).

Çalışmada mutluluk kavramı, bireylerin yaşamlarından duydukları memnuniyet, kendilerini güvende hissetmeleri, sosyal bağlara sahip olmaları, geleceklerine ilişkin olumlu beklentiler taşıyabilmeleri ve yaşamlarını anlamlı bulmalarıyla ilişkili geniş bir refah göstergesi olarak ele alınmıştır. “Öznel iyi oluş” kavramı ise mutluluğun akademik literatürdeki daha teknik ve ölçülebilir karşılığı olarak sınırlı biçimde kullanılmıştır. Bu tercih, hem kavramsal açıklık sağlamak hem de bölümün ana eksenini okuyucu açısından daha anlaşılır bir kavram olan mutluluk etrafında kurmak amacıyla benimsenmiştir. Böylece mutluluk, kamu yönetiminin insan yaşamı üzerindeki etkilerini değerlendirmeye imkân veren kapsayıcı bir kavram olarak konumlandırılmıştır (Diener, 1984; Kahneman & Krueger, 2006).

Bölümün ortaya koyduğu temel sonuçlardan biri, kamu yönetiminin bireyleri doğrudan mutlu eden tekil bir mekanizma olmadığı; ancak mutluluğun ortaya çıkmasını mümkün kılan koşulları oluşturma kapasitesine sahip olduğudur. Devlet, bireyin duygusal durumunu doğrudan belirleyemez; fakat eğitimde fırsat eşitliği sağlayarak, sağlık hizmetlerini erişilebilir kılarak, sosyal hizmetleri hak temelli biçimde sunarak, sosyal güvenlik sistemlerini kapsayıcı hale getirerek ve kamu kurumlarına duyulan güveni güçlendirerek mutluluğun toplumsal zeminini oluşturabilir. Bu nedenle kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisi, doğrudan mutluluk üretiminden çok, yaşam koşullarını iyileştirme, riskleri azaltma, güven üretme ve sosyal adaleti güçlendirme üzerinden anlaşılmalıdır (Helliwell et al., 2024; OECD, 2020).

Bölümün bir diğer önemli sonucu, eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve sosyal güvenlik politikalarının birbirinden bağımsız düşünölemeyeceğidir. Bireyin mutluluğu çoğu zaman bu politika alanlarının birlikte işleyişiyle şekillenir. Eğitim düzeyi sağlık okuryazarlığını ve istihdam olanaklarını etkiler; sağlık durumu eğitim ve çalışma hayatına katılımı belirler; sosyal hizmetler dezavantajlı bireylerin eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırır; sosyal güvenlik ise bireylerin yaşam riskleri karşısında korunmasını sağlar. Bu nedenle mutluluk odaklı kamu yönetimi, parçalı ve kurum merkezli bir hizmet anlayışı yerine bütüncül, koordineli ve insan merkezli bir refah yaklaşımına dayanmalıdır (OECD, 2020; Stiglitz et al., 2009).

Kurumsal güven, kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisinde belirleyici bir ara değişken olarak öne çıkmaktadır. Bireyler kamu kurumlarının adil, şeffaf, hesap verebilir ve etkili biçimde çalıştığına inandıklarında, yalnızca hizmetlerden daha fazla memnun kalmaz; aynı zamanda toplumsal düzene ve geleceğe ilişkin daha güçlü bir güven duygusu geliştirirler. Buna karşılık yolsuzluk, kayırmacılık, bürokratik keyfilik, hizmetlere erişimde eşitsizlik ve hesap verebilirlik eksikliği, bireylerin yaşam memnuniyetini olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle mutluluk odaklı kamu yönetimi, yalnızca hizmet kapasitesini artırmayı değil, kamu kurumlarının güvenilirliğini ve adalet üretme kapasitesini de güçlendirmeyi amaçlamalıdır (Helliwell & Huang, 2008; Rothstein & Varraich, 2017).

Sosyal adalet, mutluluğun sürdürülebilirliği açısından vazgeçilmezdir. Bir toplumda ortalama mutluluk düzeyinin yüksek olması, tüm toplumsal grupların eşit ölçüde mutlu olduğu anlamına gelmez. Eğitim, sağlık, sosyal hizmet ve sosyal güvenlik hizmetlerine erişimde derin eşitsizlikler varsa, toplumsal mutluluk kırılgan ve adaletsiz biçimde dağılmış olur. Bu nedenle kamu yönetimi, mutluluğu yalnızca toplam refah düzeyini artırma hedefiyle değil, refahın toplum içinde nasıl dağıldığı sorusuyla birlikte ele almalıdır. Mutluluk politikaları, dezavantajlı grupların durumunu iyileştirmeyi, eşit vatandaşlığı güçlendirmeyi ve sosyal dışlanmayı azaltmayı hedeflediğinde daha adil ve kalıcı sonuçlar üretebilir (Rawls, 1971; Rothstein, 2011).

Sonuç olarak bu bölüm, kamu yönetimi ile mutluluk arasındaki ilişkinin çok boyutlu, kurumsal ve politika temelli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Mutluluk, yalnızca bireylerin kişisel tercihlerine veya gelir düzeyine bağlı değildir; eğitim fırsatları, sağlık hizmetleri, sosyal destek mekanizmaları, sosyal güvenlik sistemleri, kurumsal güven, sosyal adalet ve toplumsal dayanışma gibi kamusal faktörlerle yakından bağlantılıdır. Kamu yönetiminin başarısı da bu nedenle yalnızca verimlilik, mali disiplin veya hizmet üretim kapasitesiyle değil, bireylerin daha güvenli, sağlıklı, adil ve tatmin edici bir yaşam sürmelerine yaptığı katkıyla değerlendirilmelidir (Frey & Stutzer, 2002; Helliwell et al., 2024).

Bu bağlamda mutluluk, kamu yönetimi için soyut veya tali bir hedef değil, kamu politikalarının insan yaşamı üzerindeki etkisini anlamaya yardımcı olan stratejik bir değerlendirme alanıdır. Eğitim, sağlık ve sosyal politikalar üzerinden geliştirilecek bütüncül bir kamu yönetimi anlayışı, bireylerin yalnızca maddi refahını değil, güven duygusunu, sosyal bağlılığını, yaşam kalitesini ve gelecek umudunu da güçlendirebilir. Dolayısıyla çağdaş kamu yönetimi, ekonomik büyümenin ve teknik hizmet üretiminin ötesine geçerek, insan onurunu, sosyal adaleti ve toplumsal mutluluğu merkeze alan bir yönetim anlayışı geliştirmek zorundadır (Denhardt & Denhardt, 2015; OECD, 2020).

Politika Önerileri

Kamu yönetimi ve mutluluk ilişkisi dikkate alındığında, kamu politikalarının yalnızca ekonomik büyüme, hizmet kapasitesi veya kurumsal verimlilik üzerinden tasarlanması yeterli değildir. Eğitim, sağlık ve sosyal politikaların bireylerin yaşam memnuniyeti, güven duygusu, sosyal bağlılığı ve gelecek beklentisi üzerindeki etkileri de politika tasarımının merkezinde yer almalıdır. Bu nedenle kamu yönetiminde mutluluk odaklı bir yaklaşımın benimsenmesi, geleneksel performans göstergelerinin insan merkezli refah göstergeleriyle desteklenmesini gerektirmektedir. Kamu kurumları, sundukları hizmetlerin yalnızca niceliksel çıktısını değil, bireylerin yaşam kalitesine yaptığı katkıyı da ölçmeli ve değerlendirmelidir (OECD, 2020; Helliwell et al., 2024).

İlk olarak, kamu politikalarının tasarım ve değerlendirme süreçlerine mutluluk ve yaşam memnuniyeti göstergeleri entegre edilmelidir. Eğitimde yalnızca okullaşma oranı veya sınav başarısı; sağlıkta yalnızca hastane kapasitesi veya hasta sayısı; sosyal hizmetlerde yalnızca yardım miktarı; sosyal güvenlikte ise yalnızca prim ve harcama dengesi dikkate alınmamalıdır. Bu göstergelerin yanında vatandaşların hizmetlerden duyduğu memnuniyet, geleceğe güven düzeyi, sosyal destek algısı, yalnızlık düzeyi, adalet algısı ve kamu kurumlarına duyduğu güven de izlenmelidir. Böylece kamu yönetimi, teknik performansla insan yaşamı üzerindeki gerçek etkiyi birlikte değerlendirebilir (Kahneman & Krueger, 2006; OECD, 2020).

İkinci olarak, eğitim politikaları mutluluk odaklı bir kamu yönetimi anlayışıyla yeniden ele alınmalıdır. Eğitim sistemi yalnızca işgücü piyasasına nitelikli insan yetiştiren bir mekanizma olarak görülmemeli; bireylerin özgüvenini, sosyal becerilerini, psikolojik dayanıklılığını, demokratik katılım kapasitesini ve kendini gerçekleştirme imkânlarını güçlendiren bir kamusal alan olarak değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda eğitim politikalarında fırsat eşitliği, okul iklimi, rehberlik hizmetleri, sosyal-duygusal öğrenme, kapsayıcı eğitim ve yaşam boyu öğrenme yaklaşımları daha fazla önemsenmelidir. Öğrencilerin okulda kendilerini güvende, değerli ve desteklenmiş hissetmeleri, eğitim sisteminin temel başarı ölçütlerinden biri haline getirilmelidir (Oreopoulos & Salvanes, 2011; OECD, 2020).

Üçüncü olarak, sağlık politikalarında koruyucu ve önleyici hizmetlere daha fazla ağırlık verilmelidir. Kamu yönetimi, sağlık sistemini yalnızca hastalık ortaya çıktıktan sonra tedavi sunan bir yapı olarak değil, bireylerin sağlıklı yaşam koşullarını baştan güçlendiren bir sistem olarak tasarlamalıdır. Aşılama, erken tanı, düzenli sağlık taramaları, anne-çocuk sağlığı, sağlıklı beslenme, fiziksel aktivite, bağımlılıkla mücadele ve sağlık okuryazarlığı programları yaygınlaştırılmalıdır. Koruyucu sağlık hizmetleri, bireylerin hastalık yükünü azaltarak hem sağlık harcamalarını düşürür hem de yaşam kalitesini ve mutluluğu artırır (Marmot, 2010; OECD, 2020).

Dördüncü olarak, ruh sağlığı hizmetleri kamu politikalarının merkezi alanlarından biri haline getirilmelidir. Depresyon, kaygı, yalnızlık, stres, tükenmişlik ve umutsuzluk gibi sorunlar, bireylerin mutluluğunu derinden etkilemektedir. Bu nedenle ruh sağlığı hizmetleri yalnızca hastanelerde sunulan uzmanlık hizmetleriyle sınırlı kalmamalı; okullarda, işyerlerinde, aile destek merkezlerinde, yerel yönetimlerde ve toplum temelli sağlık birimlerinde yaygınlaştırılmalıdır. Psikolojik danışmanlık hizmetlerine erişim kolaylaştırılmalı, ruh sağlığına ilişkin damgalama azaltılmalı ve yalnızlıkla mücadele kamu politikası gündeminin açık bir parçası haline getirilmelidir (Layard, 2011; Steptoe, 2019).

Beşinci olarak, sosyal hizmetler hak temelli ve insan onuruna duyarlı biçimde yeniden yapılandırılmalıdır. Sosyal hizmetler yardım alan bireyi pasif, bağımlı veya muhtaç bir konuma yerleştiren bir anlayışla değil, onu hak sahibi ve değerli bir vatandaş olarak gören bir yaklaşımla sunulmalıdır. Sosyal hizmet süreçlerinde mahremiyetin korunması, damgalayıcı dilden kaçınılması, hizmet alan bireyin karar süreçlerine katılması ve sosyal hizmet uzmanlarının niteliğinin artırılması önemlidir. Böyle bir yaklaşım, sosyal hizmetlerin yalnızca maddi destek sağlayan değil, bireylerin özsaygısını ve toplumsal aidiyetini güçlendiren bir kamu politikası alanı haline gelmesini sağlar (Denhardt & Denhardt, 2015; Rothstein, 2011).

Altıncı olarak, yerel yönetimlerin sosyal politika kapasitesi güçlendirilmelidir. Mutluluk, bireylerin gündelik yaşam deneyimleriyle yakından ilişkili olduğu için yerel yönetimler bu alanda stratejik bir aktördür. Belediyelerin sosyal hizmet merkezleri, yaşlı destek birimleri, gençlik merkezleri, kadın danışma merkezleri, engelli hizmetleri, kültür-sanat faaliyetleri, parklar, spor alanları ve mahalle temelli dayanışma programları yaşam kalitesini doğrudan etkiler. Bu nedenle yerel yönetimlerin mali, idari ve insan kaynağı kapasitesi artırılmalı; yerel sosyal politika uygulamaları merkezi yönetim politikalarıyla uyumlu biçimde desteklenmelidir (Putnam, 2000; OECD, 2020).

Yedinci olarak, sosyal güvenlik sistemleri kapsayıcı, adil ve sürdürülebilir hale getirilmelidir. Sosyal güvenlik, bireylerin işsizlik, hastalık, yaşlılık, engellilik ve gelir kaybı gibi riskler karşısında korunmasını sağlayan temel kurumsal mekanizmadır. Ancak sosyal güvenlik sistemlerinin mutluluğa katkı sağlayabilmesi için kayıt dışı çalışanları, güvencesiz istihdam biçimlerinde yer alanları, ev içi bakım emeği sunanları, düşük gelirli grupları ve kırılgan kesimleri kapsayacak şekilde güçlendirilmesi gerekir. Sosyal güvenlik sisteminin dışında kalan her grup, toplumsal mutluluğun eşitsiz dağılmasına neden olabilir (Kolev & Tassot, 2016; Radcliff, 2020).

Sekizinci olarak, eğitim, sağlık, sosyal hizmet ve sosyal güvenlik politikaları arasında güçlü bir kurumsal koordinasyon sağlanmalıdır. Bireylerin sorunları çoğu zaman tek boyutlu değildir. Yoksulluk yaşayan bir çocuk aynı zamanda sağlık, beslenme, eğitim ve psikolojik destek ihtiyacı taşıyabilir. Yaşlı bir bireyin yalnızca emeklilik gelirin değil, sağlık hizmetine, bakım desteğine ve sosyal ilişki imkânlarına da ihtiyacı olabilir. Bu nedenle kamu kurumları arasında veri paylaşımı, ortak vaka yönetimi, yerel koordinasyon mekanizmaları ve bütüncül hizmet modelleri geliştirilmelidir. Parçalı kamu yönetimi, bireylerin çok boyutlu ihtiyaçlarına yeterli cevap veremez (OECD, 2020; Stiglitz et al., 2009).

Dokuzuncu olarak, kamu yönetiminde kurumsal güveni artıracak yönetim reformları mutluluk politikalarının ayrılmaz parçası olmalıdır. Şeffaflık, hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü, liyakat, yolsuzlukla mücadele ve katılımcılık güçlendirilmeden kamu hizmetlerinin mutluluk üzerindeki etkisi sınırlı kalabilir. Vatandaşlar kamu kurumlarını adil ve güvenilir görmediklerinde, hizmetlerin niceliksel olarak artması tek başına yaşam memnuniyetini yükseltmeyebilir. Bu nedenle mutluluk odaklı kamu yönetimi, yalnızca sosyal hizmet harcamalarını veya sağlık yatırımlarını artırmakla değil, kamu kurumlarının güvenilirliğini güçlendirmekle de ilgilidir (Helliwell & Huang, 2008; Rothstein & Varraich, 2017).

Onuncu olarak, vatandaş katılımı ve geri bildirim mekanizmaları geliştirilmelidir. Eğitim, sağlık ve sosyal politika alanlarında hizmetlerden yararlanan bireylerin deneyimleri düzenli biçimde izlenmeli ve politika tasarımına yansıtılmalıdır. Vatandaş memnuniyeti anketleri, yerel danışma

kurulları, okul-aile katılım mekanizmaları, hasta deneyimi ölçümleri, sosyal hizmet yararlanıcı geri bildirimleri ve katılımcı bütçeleme uygulamaları bu açıdan önemlidir. Vatandaşların sesinin duyulması, yalnızca hizmet kalitesini artırmaz; aynı zamanda bireylerin kendilerini değerli ve etkili hissetmelerine katkı sağlayarak mutluluğu destekler (Denhardt & Denhardt, 2015; OECD, 2020).

On birinci olarak, kriz yönetimi politikaları mutluluk ve toplumsal dayanıklılık perspektifiyle yeniden ele alınmalıdır. Pandemi, doğal afet, ekonomik kriz veya kitlesel göç gibi dönemlerde kamu yönetiminin hızlı, adil ve güvenilir müdahalesi bireylerin psikolojik dayanıklılığı açısından hayati önem taşır. Kriz dönemlerinde sağlık hizmetleri, sosyal yardımlar, eğitim sürekliliği, gelir destekleri ve psikososyal hizmetler birlikte planlanmalıdır. Kamu yönetimi, krizleri yalnızca güvenlik veya lojistik sorunlar olarak değil, bireylerin yaşam memnuniyetini, güven duygusunu ve toplumsal aidiyetini etkileyen çok boyutlu süreçler olarak değerlendirmelidir (OECD, 2021; Helliwell et al., 2024).

On ikinci olarak, kamu politikalarında önleyici yaklaşım güçlendirilmelidir. Eğitimden kopma yaşanmadan önce destekleyici eğitim hizmetleri sunmak, hastalık ortaya çıkmadan önce koruyucu sağlık hizmetlerini yaygınlaştırmak, aile krizi derinleşmeden sosyal hizmet desteği sağlamak ve yoksulluk kalıcı hale gelmeden sosyal güvenlik mekanizmalarını devreye sokmak daha etkili ve insani sonuçlar üretir. Önleyici kamu yönetimi, hem maliyetleri azaltır hem de bireylerin yaşamlarında derin kırılmalar oluşmasını engeller. Mutluluk odaklı kamu yönetimi, sorunlar ortaya çıktıktan sonra müdahale eden değil, iyi yaşam koşullarını baştan güçlendiren bir anlayışa dayanmalıdır (Marmot, 2010; OECD, 2020).

On üçüncü olarak, kamu yönetiminde mutluluk odaklı stratejik planlama yaklaşımı benimsenmelidir. Kamu kurumlarının stratejik planlarında yaşam kalitesi, vatandaş memnuniyeti, hizmetlere erişimde adalet, sosyal destek, ruh sağlığı, sosyal güvenlik ve yerel refah göstergelerine yer verilmelidir. Bu yaklaşım, mutluluğu soyut bir söylem olmaktan çıkarak somut politika hedefleriyle ilişkilendirir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, devletin bireylere belirli bir mutluluk anlayışı dayatmamasıdır. Kamu yönetiminin görevi, bireylerin kendi iyi yaşam anlayışlarını gerçekleştirebilecekleri adil, güvenli ve destekleyici koşulları oluşturmaktır (Bok, 2010; OECD, 2020).

Son olarak, mutluluk odaklı kamu yönetimi yaklaşımı ekonomik büyüme, mali disiplin ve kurumsal verimlilik hedefleriyle çelişen bir anlayış olarak görülmemelidir. Aksine sağlıklı, eğitilmiş, güvende hisseden, sosyal bağları güçlü ve kamu kurumlarına güven duyan bireyler, toplumun ekonomik ve demokratik kapasitesini de güçlendirir. Bu nedenle mutluluk politikaları, kamu yönetiminin tali veya duygusal bir gündemi değil, sürdürülebilir kalkınma, sosyal adalet ve kurumsal meşruiyet açısından stratejik bir zorunluluktur. Eğitim, sağlık ve sosyal

politikaların insan merkezli bir bütünlük içinde tasarlanması, kamu yönetiminin vatandaşların daha güvenli, daha sağlıklı, daha adil ve daha tatmin edici bir yaşam sürmelerine katkı sağlama kapasitesini artıracaktır (Stiglitz et al., 2009; Helliwell et al., 2024).

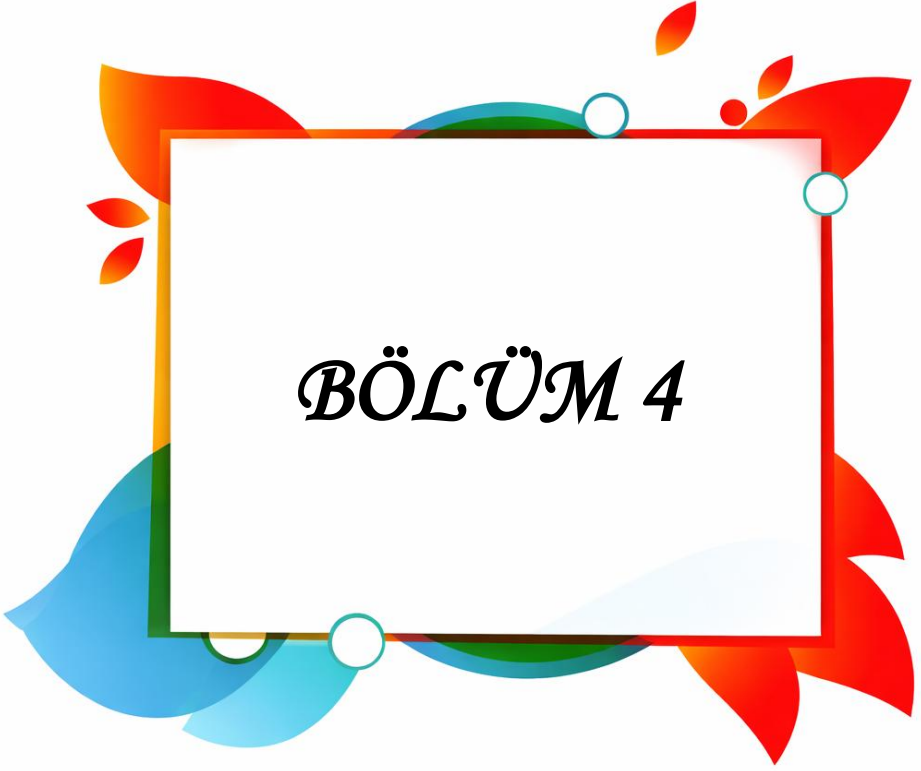
Kaynakça

- Bentham, J. (2007). *An introduction to the principles of morals and legislation*. Mineola, NY: Dover Publications. (Original work published 1789)
- Bok, D. (2010). *The politics of happiness: What government can learn from the new research on well-being*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Clark, A. E., Flèche, S., Layard, R., Powdthavee, N., & Ward, G. (2019). *The origins of happiness: The science of well-being over the life course*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Denhardt, J. V., & Denhardt, R. B. (2015). *The new public service: Serving, not steering* (4th ed.). New York, NY: Routledge.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542–575. doi:10.1037/0033-2909.95.3.542
- Diener, E., Oishi, S., & Tay, L. (2018). Advances in subjective well-being research. *Nature Human Behaviour*, 2(4), 253–260. doi:10.1038/s41562-018-0307-6
- Easterlin, R. A. (1974). Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. In P. A. David & M. W. Reder (Eds.), *Nations and households in economic growth: Essays in honor of Moses Abramovitz* (pp. 89–125). New York, NY: Academic Press.
- Easterlin, R. A., & O'Connor, K. J. (2022). The Easterlin Paradox. In K. F. Zimmermann (Ed.), *Handbook of labor, human resources and population economics*. Cham, Switzerland: Springer. doi:10.1007/978-3-319-57365-6_184-1
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Frey, B. S., & Stutzer, A. (2002). *Happiness and economics: How the economy and institutions affect human well-being*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Helliwell, J. F., & Huang, H. (2008). How's your government? International evidence linking good government and well-being. *British Journal of Political Science*, 38(4), 595–619. doi:10.1017/S0007123408000306
- Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., De Neve, J.-E., Aknin, L. B., & Wang, S. (Eds.). (2024). *World happiness report 2024*. Oxford, England: University of Oxford, Wellbeing Research Centre.
- Kahneman, D., & Krueger, A. B. (2006). Developments in the measurement of subjective well-being. *Journal of Economic Perspectives*, 20(1), 3–24. doi:10.1257/089533006776526030
- Kolev, A., & Tassot, C. (2016). Can investments in social protection contribute to subjective well-being? A cross-country analysis (OECD Development

- Centre Working Papers No. 332). Paris, France: OECD Publishing. doi:10.1787/5jlz3k7pqc5j-en
- Layard, R. (2011). *Happiness: Lessons from a new science* (2nd ed.). London, England: Penguin.
- Marmot, M. (2010). *Fair society, healthy lives: The Marmot Review*. London, England: Strategic Review of Health Inequalities in England Post-2010.
- Meynhardt, T., Strathoff, P., Bardeli, J., & Brieger, S. A. (2024). Public administration contributes to happiness: A study on the relationship between public value and happiness in Switzerland. *International Journal of Public Sector Management*, 37(4), 504–530. doi:10.1108/IJPSM-09-2023-0268
- Moore, M. H. (1995). *Creating public value: Strategic management in government*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ngamaba, K. H., Panagioti, M., & Armitage, C. J. (2017). How strongly related are health status and subjective well-being? Systematic review and meta-analysis. *Quality of Life Research*, 26(2), 313–324. doi:10.1007/s11136-016-1332-3
- Nikolaev, B. (2016). Does other people's education make us less happy? *Journal of Economic Behavior & Organization*, 122, 1–14. doi:10.1016/j.jebo.2015.11.005
- OECD. (2020). *How's life? 2020: Measuring well-being*. Paris, France: OECD Publishing. doi:10.1787/9870c393-en
- OECD. (2021). *Government at a glance 2021*. Paris, France: OECD Publishing. doi:10.1787/1c258f55-en
- Oreopoulos, P., & Salvanes, K. G. (2011). Priceless: The nonpecuniary benefits of schooling. *Journal of Economic Perspectives*, 25(1), 159–184. doi:10.1257/jep.25.1.159
- Pacek, A., & Radcliff, B. (2008). Assessing the welfare state: The politics of happiness. *Perspectives on Politics*, 6(2), 267–277. doi:10.1017/S1537592708080602
- Peters, B. G. (2021). *The politics of bureaucracy: An introduction to comparative public administration* (7th ed.). New York, NY: Routledge.
- Pollitt, C., & Bouckaert, G. (2017). *Public management reform: A comparative analysis—Into the age of austerity* (4th ed.). Oxford, England: Oxford University Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York, NY: Simon & Schuster.

- Radcliff, B. (2020). *The political economy of human happiness: How voters' choices determine the quality of life*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rothstein, B. (2011). *The quality of government: Corruption, social trust, and inequality in international perspective*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Rothstein, B., & Varraich, A. (2017). *Making sense of corruption*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Stephoe, A. (2019). Happiness and health. *Annual Review of Public Health*, 40, 339–359. doi:10.1146/annurev-publhealth-040218-044150
- Stiglitz, J. E., Sen, A., & Fitoussi, J.-P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Paris, France: Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.
- Schabas, W. A. (2015). *The European Convention on Human Rights: A commentary*. Oxford: Oxford University Press.
- Schumpeter, J. A. (2003). *Capitalism, socialism and democracy*. London: Routledge. (Original work published 1942)
- Tamanaha, B. Z. (2004). *On the rule of law: History, politics, theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tommasoli, M. (Ed.). (2013). *Democracy and human rights: The role of the United Nations*. Stockholm: International IDEA. Retrieved from <https://www.idea.int/publications/catalogue/democracy-and-human-rights-role-united-nations>
- Uslaner, E. M. (Ed.). (2018). *The Oxford handbook of social and political trust*. Oxford, England: Oxford University Press.
- United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. Retrieved from <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- United Nations. (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*. 999 U.N.T.S. 171.
- Venice Commission. (2016). *Rule of law checklist (CDL-AD(2016)007)*. Strasbourg: Council of Europe. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e)
- Waldron, J. (2016). *The rule of law*. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Stanford, CA: Stanford University. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/rule-of-law/>

Young, I. M. (2000). *Inclusion and democracy*. Oxford: Oxford University Press.

BÖLÜM 4

Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Nedensellik Faktörleri Bağlamında Bir Değerlendirme

Yusuf Ozan Kara¹

Giriş

Savunma kavramı, insanlığın başlangıcından itibaren en temel ihtiyaç olarak ortaya çıkmış olup güvenli bir şekilde yaşamın ve sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi adına savunma hizmeti de dönemin şartlarına göre şekillenmiştir. Devlet anlayışının ortaya çıkışı ile birlikte güvenlik ve savunma ihtiyacı her zaman öncelik konusu haline gelerek devletler tarafından bu alana kaynak ayrılma çabası içerisinde bulunulmuştur. Güvenlik ve savunma ihtiyacı kapsamında yapılan harcamalar ülkeler arası çeşitlilik ve değişkenlik gösterdiği gibi birçok etken savunma harcamalarının düzeyini belirlemede doğrudan ve dolaylı olarak rol oynamaktadır.

Ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi geçmişten günümüze kadar inceleyen birçok çalışma yapılmış olup bu konu hakkında kesin bir yargıya varılamamıştır. Savunma harcamalarının iktisat literatüründe yer bulması Benoit'in 1973 yılında yaptığı çalışmasıyla ün kazanmıştır. Her ne kadar büyüme ile savunma ihtiyacı kapsamında yapılan harcamalar arasındaki ilişkiye yönelik kesin bir yargıya ulaşılamamış olsa da savunma harcamalarının ekonomik etkiler oluşturduğu da vazgeçilmez bir gerçektir.

Savunma ihtiyacı kapsamında ülkelerin varlıklarını sürdürme çabaları ve güç yarışları, savunma harcamalarına ayrılan kaynaklar ve ekonomik faktörler kapsamında değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir. Savunma harcamalarının genel bütçe üzerinde önemli paylara sahip olması ve GSYH'nin önemli bir bileşeni olması nedeniyle ekonomik büyümenin savunma harcamaları üzerinde ciddi bir etkisi bulunmaktadır

1. Ekonomik Büyüme ve Büyümeyi Etkileyen Temel Faktörler

Ekonomik büyümenin, iktisadi literatürde çok farklı tanımları yapılmıştır. En temel tanımıyla “ekonomik büyüme”, belirli bir zamanı ihtiva eden dönem içerisinde mal ve hizmet üretimi kapsamında kişi başına artışın, büyümenin

¹ Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Bölümü
ORCID: 0009-0006-2973-0009

gerçekleşmesi olarak ifade edilmiştir. Bu artış ve büyüme oranları genellikle reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)'nın ülke nüfusuna oranı ile ölçülmektedir (Yağtu,2019).

İnsanların yaşam standartları ve refah seviyelerinin yükseltilmesinin en önemli faktörünü ekonomik büyüme oluşturmaktadır. Ülkelerin temel makroekonomik hedeflerinden biriside artış gösteren, hızlı bir ekonomik büyümenin gerçekleştirmesinden geçmektedir (Şentürk,2015).

Ekonomik büyüme, ülke ekonomisinin verimliliği, üretim kapasitesi ve potansiyeli ile ilgilidir. Başka bir deyişle ekonomik büyüme; ülkelerin mal ve hizmet üretebilme kapasitesinin gelişmesi ve kabiliyetinin artması olarak da tanımlanabilir. Bahse konu üretim kapasitesi, sahip olduğu kaynak miktarına, çeşitliliğine ve sermaye birikimine bağlı olup ekonomik büyüme durağan ve kısa dönemli bir süreci değil, uzun süreli ve dinamik süreci kapsamaktadır. Ekonomik büyüme düzeyini istikrarlı bir şekilde uzun döneme yayan ve sürdürebilen ülkeler, diğer ülkelere göre çok daha fazla zenginleşerek büyük ekonomik kaynaklara sahip olmaktadır. (Karlıdağ,2018).

Ekonomik büyümeye ilişkin veriler, ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Büyümeyi etkileyen unsurlar, ülkenin ekonomik yapısı ile açıklanmaktadır. Ekonomik faktörler, büyüme kapsamında temel bir rol üstlenerek üretim kapasitesini doğrudan etkilemektedir. İşgücü, sermaye, nüfus faktörü, doğal kaynaklar ve teknoloji kullanımı ekonomik anlamda büyümeyi etkileyen faktörler arasında kabul edilmektedir. Ekonomik olmayan faktörler ise büyümeye yönelik süreci dolaylı olarak etkileyen dinamiklerden oluşmaktadır. Ülkenin yönetim biçiminden, siyasi rejimine, sosyal ve kültürel değerlerine kadar birçok unsur büyümenin belirleyicileri arasında görülmektedir. Bu faktörlerin ekonomik büyümeye yönelik etkisinin sürdürülebilir olabilmesi genellikle uzun süreç sonrası ortaya çıkarak kritik bir rol oynamaktadır. Gerek ekonomik gerek ekonomik olmayan faktörler birbirinden bağımsız gibi görünse de ülkelerin ekonomik yapılarının belirlenmesinde birbirlerini doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir (Durmuş,2025).

Büyümeye ilişkin yaklaşımlar çerçevesinde klasik iktisatçılar, teknoloji kullanımını büyüme üzerinde öne çıkarırken, klasik iktisatçılar da sermaye faktörü ve işgücünün önemini ortaya koymuştur. Farklı iktisatçılar tarafından araştırma konusu olan ekonomik büyümenin temel unsurları ve etkileyen faktörler üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda farklı metot ve yöntemler kullanılarak ekonomik büyümeyi belirleyen yöntemler açıklanmaya çalışılmış olup farklı sonuçlara ulaşmışlardır (Pöge,2023).

2. Ekonomik Büyüme Modellerine Yönelik Teoriler

İktisadi büyüme kapsamında kalkınma, gelişme ve büyüme kavramları, İngiltere’de Sanayi Devriminin başlangıcından itibaren literatürdeki yerini

almıştır. Büyüme yi tarım ve maden faaliyetlerine dayandıran Merkantilistler ve Fizyokratlar, ekonomik büyümenin dış ticaret ile oluşabileceğini önermişlerdir. 15'inci yüzyıldan itibaren etkisini gösteren Merkantilizm, kendi menfaatlerini amaç edinen ve koruyan politikalar üretmiş olup bu anlayış 18'inci yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. Fizyokratlar ise ekonomik büyümenin sanayi ile değil tarım öncülüğünde gerçekleşebileceğini, zenginliğin kaynağın tarım sektörü olduğunu savunmuştur. Ekonomik faaliyetlerin müdahaleye gerekmeksizin doğal bir döngü içerisinde dengede olacağını belirtmişlerdir. 18'inci yüzyılın başı ve ortalarından itibaren; Adam Smith (1776), Thomas Malthus ile David Ricardo (1817), ekonomik büyüme modellerine yönelik farklı görüşler geliştirmişlerdir. Özellikle Adam Smith (1776), iktisadi düşünceye farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Ulusların zenginliğini; kaynak artışı, tasarruf, yatırım, iş bölümü ve sermaye birikimlerinin artması ile gerçekleşeceğini savunmuştur. Tarihsel süreç içerisinde ise ekonomik büyümenin klasik model ile başladığı bilinmekte ve kabul edilmektedir. Klasik iktisadi düşünce daha sonra yerini John M. Keynesyen tarafından ortaya atılan Keynesyen iktisadi düşünceye bırakmıştır. Devletin ekonomiye müdahalesinin sınırlı olması gerektiği, ekonomiye müdahale edilmesi durumunda olumsuz etkilerinin olacağı klasik iktisatçılar tarafından savunulmaktadır. 1980'li yıllara kadar etkisi devam eden Neo-Klasik modelin, iktisadi büyüme üzerinde önemli etkileri olmuş, ekonomik büyümenin ana belirleyici arasında görülen teknoloji desteği ve nüfus artışını dışsal bir etki olarak değerlendirilmiştir. Sonraki yıllarda ise gelişen içsel büyüme modelleri literatürde yerini almıştır. Neo-Klasik büyüme modelinin aksine gelişen teknoloji boyutu içsel inceleme konusu olmuş, büyümeye yönelik farklılıkların ülkeler arası açıklamalarında yetersiz kalan Neo-Klasik anlayışın yerine içsel modeller gelişmiştir. Bu modelde sermaye, emek gibi üretim faktörleri ile ekonomik kalkınma ve yapılan kamu harcamaları dikkate alınmıştır (Yağtu,2019).

Ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi açıklayan farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. İlki; savunma harcamalarının arz yönlü ve olumlu etkilerinin, ekonomik büyüme ile ilişkisi bağlamında açıklayan Askeri Keynesyen Yaklaşımı, ikincisi ise; savunma harcamalarının talep yönlü ve olumsuz etkilerinin, ekonomik büyüme üzerine etkilerini bu faktörlere bağlı olarak açıklayan Neo-Klasik Yaklaşımıdır. Ayrıca bu yaklaşımlara ilave olarak savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin dönemlerine göre farklılık gösterebileceğini savunan görüşler de vardır. Bobin'e göre; savunma harcamaları kısa dönem için ekonomik büyüme üzerinde olumsuz ya da sıfır etki oluştururken uzun dönem için olumlu etki göstereceğini savunmaktadır (Giray, 2004).

3. Savunma Harcamaları

Savunma harcamaları ülkelerin, tehdit ve tehlikelere karşı güvenliklerini sağlamak, savunma kapasitesini artırmak için milli gelirinden ayırdığı paylardan oluşmaktadır. Savunma harcamaları; savunma ihtiyacı kapsamında kullanılan araç ve gereç üretimi, buna yönelik alt yapı ve teknolojik desteğin sağlanması, satın alınması, araştırma ve geliştirme faaliyetleri ile bakım ve onarımlarının yapılmasından, savunma sektöründe görev alacak asker ve sivil personele yapılacak harcamaların yapılması gibi başlıklardan oluşmakta olup geniş bir alanı oluşturmaktadır (Uçar,2003).

Savunma harcamalarına yönelik karşılaşılan zorluklardan birisi de kesin bir tanımlaması bulunmamakla beraber uluslararası kuruluşlar ve ülkeler, farklı harcamalarını bu alan hesaplamalarına dahil etmektedirler. Ülkeler, yapmış olduğu harcamaların ulusal çıkarları ve amaçları doğrultusunda tanımlamakta özgürdürler. Ülkeler, içinde bulundukları ekonomik oluşumlara göre savunma harcamalarını şekillendirmekte ve planlamalarını bu doğrultuda yapmaktadır. Gerek ulusal gerek uluslararası kapsamda savunma harcamalarına yönelik yapılan tanımlamalar farklılık gösterebildiği gibi bu durum, savunma harcamalarının hesaplanmasında da farklılıklara neden olabilmektedir (Eroğlu,2018).

Çeşitli uluslararası organizasyonlar tarafından savunma harcamalarına yönelik tanımlamalar Tablo.1’de görülmektedir.

Tablo.1 NATO, IMF ve BM’ye Göre Savunma Harcamalarının Sınıflandırılması

Savunma Harcamalarının Düzeyi	NATO	IMF	BM
Askeri Birimler Kapsamında Yapılan Harcamalar			
Asker ve diğer personel ödemeleri	X	X	X
Muafiyetler, ayrıcalıklar ve çeşitli sosyal yardımlar	X	X	X
Emekli personel ödemeleri	X		X
Askeri hastaneler, okullar vb.	X	X	-
Silahlanma kapsamında yapılan harcamalar	X	X	X
Altyapı, bina ve tesis yatırımları	X	X	X
Onarım ve bakıma yönelik faaliyetler	X	X	X
Tedarik işlemleri	X	X	X
Ar-Ge Faaliyetleri	X	X	X
Güvenlik ve Savunmaya Yönelik Stratejik Harcamalar			
Stoklama faaliyetleri	X'	-	-
Silah ve üretim hatları faaliyetlerinin korunması	X'	X	-
Silah üretimi, dönüşüm ve değişim sübvansiyonları	X	-	-
Hibe ve askeri yardım faaliyetleri	X	X	X
Organizasyonlara yapılan katkılar	X	X	-
Sivil savunma faaliyetleri	-	X	X
Geçmiş Dönem Kapsamında Askeri Faaliyetlere Yönelik Harcamalar			
Tazminat ve çeşitli özlük hakları ödemeleri	-	-	-

Savaş borçları kapsamında ödemeler	-	-	-
Diğer Kuvvetlere Yapılan Harcamalar			
Jandarma, Sınır ve Sahil Güvenlik Ödemeleri	X^	X^	X^
Polis	X^	-	-
Diğer Hesaplardaki Harcamalar			
İnsani Yardım Harcamaları	X	-	-
BM Barışı Koruma Harcamaları	X	X	-
Gelirler			
Askeri kurum iştirakleri	Y	Y	Y
Askeri altyapının sivil kullanımı kapsamında gelirler	Y	Y	Y
Taşıma faaliyetleri	Y	Y	Y
Patent ve teknoloji satışları	Y	Y	Y
Üretim kapsamında yapılan geri ödemeler	Y	Y	Y
Askeri yardım kapsamında yapılan ödemeler	-	-	X+
Kredi	X	X	-

Kaynak: (Brzoska, 1995:48-49).

Semboller:

X: Askeri maksatlı yapılan harcamalara dâhil, - : Askeri maksatlı harcamalara dâhil değil.

Y: Bütçede gelir olarak yer alacak harcama kalemleri,

X': Savunma ile ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından finanse edilip ve yönetiliyorsa,

X^: Donanım ve eğitim kapsamında operasyonel faaliyetlere hazır olduğuna karar verildiği zaman

X+: Toplama yapılmadan çift hesaplama durumu dikkate alınmalıdır.)

Tablodaki sınıflandırma, uluslararası karşılaştırmalarda kolaylık sağlaması açısından ortaya koyulmuş olup incelendiğinde savunma harcamalarına yönelik tanımlamalarının ortak olmadığı anlaşılmaktadır. Tabloda kuruluşların savunma harcamalarına yönelik faktörlerin hangi kapsam içerisinde yer aldığı gösterilmektedir.

Savunma harcamalarının finansal boyutu, genel olarak kamu harcamalarından karşılanmak suretiyle gerçekleşmektedir. Bu durumun temel nedeni güvenlik ve savunma ihtiyacı kapsamında kullanılacak çıktının tam kamusal hizmet niteliğinin bulunmasındandır. Devletler, güvenlik ve savunma hizmetlerini üstlenerek milli gelirlerinin içerisinde önemli payları bu alana ayırması ile birlikte bu hizmetlerin, kamu ekonomisi içerisinde yer almasını sağlamıştır. Bu hizmetlerin öne çıkan en önemli özelliği bu malların kullanımının kimseyle sınırlandırılmamasından geçmektedir. Savunma hizmetinin kişilere yönelik olmaması, herhangi bir bölge ile sınırlandırılmaması, tamamını ilgilendirmesi nedeniyle bu özelliği ayrıca destekler niteliktedir. Ülke vatandaşları, savunma hizmeti kapsamında birbiri ile rekabet etmeden faydalanabileceği gibi herhangi

bir bireyin tüketimden elde edilecek fayda kapsamında da bir azalmaya neden olmayacaktır. Güvenlik ve savunma hizmetini bir bütün olarak incelediğimizde, bu hizmeti gerçekleştirmek devletin en temel görevlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Kendine has özellikleri bulunması nedeniyle, kamu harcamaları içerisinde savunma harcamalarına önemli paylar ayrılmaktadır. (Sevinç,2020).

4. Savunma Harcamaları ve Büyüme İlişkisi

Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ve ilişkisi, iktisat literatüründe uzun zamandan itibaren tartışma konusunu oluşturmaktadır. Güvenlik ve savunma ihtiyacının sağlanmasına yönelik yapılan harcamaların ekonomi üzerindeki etkileri, ülkelerin gelişmişlik seviyesinden ekonomik yapılarına ve içerisinde bulunduğu politik, askeri faktörlere kadar birçok alandan etkilenecek, değişkenlik göstermektedir. Savunma sanayinin oluşturulması ve buna yönelik alt yapı, nitelikli işgücünün oluşturulması gibi önemli alanlara kaynak ayrılması ve yüksek seviyede yapılan savunma harcamaları daha çok gelişmekte olan ülke ekonomileri için önemli bir seviyede bulunurken, gelişmiş ülkeler bağlamında savunma harcamalarının daha çok teknolojik yatırımlar, yeni teknolojilere uygun araç, gereç ve teçhizat üretimi ile bunların araştırma geliştirme faaliyetleri kapsamında ekonomik büyümeye önemli katkılar sağlamaktadır (Saygılı,2022).

Kamu harcamaları içerisinde yer alan askeri harcamalar, ülkelerin çok önem verdiği ve çok fazla kaynak ayırdığı alanların başında gelmektedir. Güvenlik ve savunma politikaları kapsamında bu alanda kullanılacak kaynaklardaki artış ekonomik dengeler üzerinde kendini hissettirebilir. Ekonomik büyüme ile birlikte bu alanda yapılacak yatırımdan, istihdam faktörüne, devletler tarafından belirlenen politik tercih ve amaçlara kadar önemli değişim faktörleri savunma harcamalarını etkilemektedir. Savunma sanayilerinin gelişmesi ile birlikte ülke ekonomileri içerisindeki dengenin güvenlik ve savunma kapsamında artış göstermesi yeni yatırım alanlarının oluşmasına neden olurken alım gücünün düşmesi kapsamında ayrıca etkisi olacak ve bu durum kapsamında yaşam kalitesi ister istemez olumsuz olarak etkilenecektir. Güvenlik ve savunma ihtiyacı kapsamında üretime konu olan yatırımların diğer ülkelere ihraç edilebilmesi, yeni istihdam alanlarının oluşması ve yatırım çeşitliliğini artıracak, ödemeler bilançosu ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilere neden olacaktır (Şimşek,1997).

Savunma harcamalarının ekonomi içerisindeki yeri ile ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik birçok çalışma yapılmış olup bu çalışmalarda farklı görüşler ortaya koyulmuştur. Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde yarattığı etkiler pozitif ve negatif bağlamda ele alınmış olup etkileme kanallarına yönelik ortaya koyulan argümanlar Tablo.2’de belirtilmiştir.

Tablo.2 Savunma Harcamalarının Büyümeyi Etkileme Kanalları

Pozitif Argümanlar	Negatif Argümanlar
Keynesyen yaklaşıma göre ekonomik büyüme üzerinde savunma harcamalarının uyarıcı bir etkisi vardır.	Savunma harcamaları büyüme sağlayacağı gibi diğer yatırımları dışlayarak, olumsuz olarak etkileyebilir.
Ülkeler, savunma hizmeti kapsamında üretime konu olmuş mal ve hizmetlerden, pozitif dışsalılık sağlayabilirler.	Savunma harcamaları, ülkenin ödemeler dengesini negatif yönde etkileyerek, olumsuz olarak etkilere neden olabilir.
Savunma bütçelerinin önemli bir kısmı altyapı inşasına ve geliştirilmesine ayrılarak ülkenin büyümesini teşvik edilmektedir.	Savunma harcamasının gerçekleşmesine neden olan kaynaklar, ihracat sektörünün çeşitli alanlara kaydırılmasına neden olabilmektedir.
Savunma harcamaları, tehditlere karşı koyarak, ekonomik büyümeyi olumlu yönde desteklemektedir. Bu durum yerli ve yabancı yatırımcılar için uygun bir ticaret ortamı oluşturmaktadır.	Savunma harcamalarını finanse etmek için kullanılan yöntem ve politikalar, ekonomik büyüme üzerinde negatif etki yaratabilir.

Kaynak: Hassan, Waheeduzzaman ve Rahman (2003).

Tablo.2’de belirtildiği üzere savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında genişleyici ve kısıtlayıcı olmak üzere çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Pozitif yönlerden değerlendirecek olursak, güvenlik ve savunma ihtiyacına yönelik oluşan talep üzerinde çarpan etkisi yaratılarak savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde özellikle gelişmiş ülkeler bağlamında destekleyici bir rolü olduğu, pozitif dışsallıklara neden olduğu, verimliliği ve üretim faktörlerini artırdığı görülmektedir. Ayrıca, savunma harcamalarına yönelik ayrılan paylar yerli ve yabancı sermayenin yatırımları açısından da önemli etkiler

yaratabilmektedir. Bu zemin doğrultusunda savunma harcamaları, doğrudan ve dolaylı etkiler dahilinde ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Buna karşın, savunma harcamalarının yüksek ölçekli maliyetleri uzun vadede üretim miktarını ve kapasitesini sınırlayan bir dışlama etkisi yaratabilir. Güvenlik ve savunma ihtiyacı kapsamında ayrılan kaynakların fazlalığı diğer kamu hizmetlerine ayrılacak kaynakları olumsuz etkilemekte olup bu kapsamda uygulanan maliye politikalarının ekonomik büyüme üzerinde daraltıcı bir etki ile olumsuz etki oluşturmaktadır. Sonuç olarak, Hassan, Waheeduzzaman ve Rahman (2003) tarafından ortaya koyulan argümanlar dahilinde ekonomik büyümenin, savunma harcamaları üzerindeki etkisinin harcama verimliliği ve finansman yöntemleriyle doğrudan ilişkisi olduğunu göstermektedir.

5. Savunma Harcamalarının Ekonomi Üzerine Etkisi

İktisat literatüründe savunma harcamalarının ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ilgi çekici hale gelmesi Benoit'in 1973 yılında yapmış olduğu çalışmaya dayanmaktadır. Bunun en önemli nedeni gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, milli bütçeleri içerisinde önemli payların savunma harcamalarına ayrılması gerekliliğinden geçmektedir. Ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasındaki ilişkiye yönelik görüşler ikiye ayrılmaktadır. Birincisi, savunma harcamalarının özel tüketimi, kamu yatırımları, sosyal güvenlik harcamaları gibi birçok alana yönelik yapılacak harcamalar üzerinde negatif etki yaratarak, harcamaları azaltacağı yönündedir (Benoit,1978). İkincisi ise talep ve arz yönlü etkileri kapsamında savunma harcamaları ele alındığında, ekonomik büyümenin olumlu yönde etkileneceği değerlendirilmektedir (Denison,1962). Talep faktörünün yarattığı etki ile savunma harcamalarının işsizliği azaltacağı ve toplam talebi artıracığı, bunun sonucu olarak ekonomik gelişmenin pozitif yönde etkileneceği değerlendirilmektedir. Arz yönlü etki kapsamında ise savunma hizmetine yönelik yapılacak harcamalar sayesinde kamusal yatırımların artacağı, bu yatırımların sadece savunma hizmeti ile sınırlı kalmayacağı bununla birlikte eğitim, sağlık v.b. sektörlerin gelişmesine olumlu etkisi olacağı değerlendirilmektedir (Yağ,2014).

Ülkelerin elde ettikleri gelirlerin kaynakları ile yapmış olduğu harcama kalemleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu harcamalar; ülkenin yetkili organları tarafından belirlenen bütçe çerçevesinde planlanarak, ekonomik gücüyle orantılı olacak şekilde şekillenmektedir. Savunma harcamaları da bütçe içerisinde yer alan ve önemli paylara sahip alanları oluşturmaktadır. Ülkelerin zenginlik düzeyi artış eğilimi gösterdikçe savunma harcamaları da bu artışa orantılı olarak artış göstermektedir. Ekonomik büyümenin artış göstermesi devletlerin hem savunma hem de farklı kamu hizmetlerine ayırabileceği kaynakları da artırmaktadır. Bu durum savunma hizmetlerine yönelik ülkelerin kapasitelerini artırmasına ve geliştirmesine olanak tanımaktadır (Gözler, 2016). Ekonomik güç, ülkelerin gelişmişlik düzeyini belirleyen önemli unsurlardan

birisidir. Ekonomik göstergeler, ülke ekonomileri içerisinde savunma harcamalarına ayırdıkları payları doğrudan etkilemektedir. Ülkenin üretim faktörü ve hacminde yaşanan değişimlerin negatif ve pozitif etkisi kapsamında yaşanan değişimler savunma harcamaları ile orantılıdır. Üretim artışı, savunma bütçesine olumlu etkide bulunarak daha fazla kaynak ayırmasına imkân sağlarken, üretimde yaşanacak küçülme ve daraltma politikası savunma harcamalarının kısıtlanmasında ve daha eksik pay almasına yol açmaktadır (Korkmaz,2024).

Sonuç ve Değerlendirme

Savunma ihtiyacı, insanlığın başlangıcından günümüze kadar tarihsel sürecin her aşamasında hep önem konusu olmuştur. Devlet kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte bu hassasiyet stratejik boyutlarda planlanarak ele alınmıştır. Güvenlik ve savunma ihtiyacına yönelik kullanılmak üzere ayrılan kaynaklar kadar planlama ve yönetilmesine ilişkin süreçlerde ayrıca önem arz etmektedir. Savunma harcamalarının belirlenmesi ve bu harcamaları etkileyen faktörler ülkeler açısından farklılık taşıyabilmekte ve bu kapsamda genelleme yapmayı mümkün kılmamaktadır.

İkinci Dünya Savaşı ile dünya genelinde savunma harcamalarının artış gösterdiği, ardından devam eden soğuk savaş etkisiyle dünya ülkelerinin silahlanma yarışına girdiği, ABD ve SSCB gibi iki başlı ülkelerin etrafında kutuplaştığı görülmektedir. Soğuk savaş sonrası dünya genelinde savunma harcamaları genel olarak bir azalma eğilimi göstermiş olsa da bu artış özellikle 2000’li yıllardan itibaren ülkelerin güvenlik ve savunma harcamalarının artmasına ve önemli alan kaplamasına neden olmuştur.

Savunma harcamalarının ülkeler tarafından önemsenmesi aynı zaman da savunma sanayinin de gelişmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası, gelişen teknolojinin savunma alanında uygulanmaya başlandığı süreç olarak kabul edilmektedir. Yaşanan bu süreçte ülkeler gelişmiş, gelişmekte olan gibi sınıflara ayrılmış, özellikle gelişmiş ülkeler savunma sanayi kapsamında önemli yatırımlar yapmış, savunma ihtiyacı kapsamında mal ve hizmet ihtiyacı bulunan özellikle de gelişmekte olan ülke pazarlarını hedef olarak belirlemişlerdir.

Savunma kapsamında yapılan harcamaların büyüme üzerindeki etkisi ülkelerin içinde bulunduğu, ekonomik, politik ve sosyal yapısı ile ülkenin coğrafi konumu, jeopolitik önemine göre değişkenlik göstermektedir. Ülkelerin kamu harcamaları da bu değişkenliğe göre planlanmakta ve uygulanmaktadır.

Savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiye yönelik literatür çalışmalarında, iki değişken arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmış, ortaya koyulan bazı çalışmalarda değişkenler arasında bir ilişki kurulamadığı, bazı diğer çalışmalarda ise savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin

tahmin yöntemi ile analiz edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Literatür çalışmalarının bazı sonuçlarına göre; savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği, ortaya çıkan bu pozitif durumun ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği, bazı çalışmalarda ise güvenlik ve savunma kapsamında yapılan harcamalar ve aktarılan kaynakların ülkenin daha yüksek refaha kavuşmasını engellediğini, diğer alanlara aktarılabilecek kaynakların bu alana kaydırılmasından dolayı ekonomik büyümenin olumsuz etkileneceği sonucuna varmışlardır.

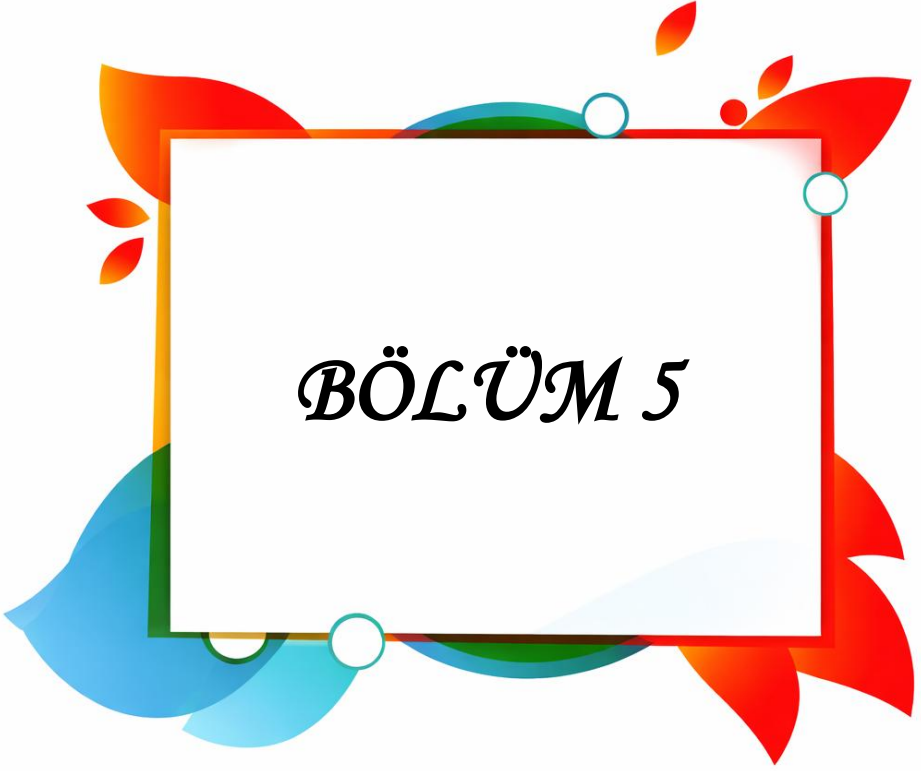
Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ölçülebilmesi ve anlaşılabilmesinin bir diğer yolu, ülkelerin savunma harcamalarının ihracat ve ithalata göre sınıflandırılmasından geçmektedir. Savunma harcamaları kapsamında dış ticaret fazlası veren ülkelerin, savunma sanayisini yerli üretim ile karşılayarak desteklediği, dış ticaret açığı veren ülkelerin ise bu harcamaları ithalat yolu ile karşıladığı görülmektedir. Böylelikle savunma harcamalarına yönelik ihtiyaçlarını ithal ederek sağlayan ülkelerin ekonomileri üzerinde büyümenin olumlu bir etkisinden bahsedebiliriz. Dış ticaret fazlası veren ülkelerin ise bu alanda daha fazla ürün ve pazar oluşturup bu ürünleri daha fazla ihraç etmesi gerektiği, dış ticaret açığı veren ülkelerin savunma sanayilerinin, yerli üretilen ürünlere yönelmesi bütçe açısından denge sağlayarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir.

Sonuç olarak, savunma ihtiyacı sadece güvenlik ihtiyacı olmamakla birlikte aynı zaman da ekonomik büyümenin yapısal bir bileşeni konumundadır. Savunma harcamalarına yönelik ülkeler tarafından maksimum faydanın elde edilebilmesi için savunma politikalarının nitelikli iş gücü ve teknoloji şartlarına uyumlu olmasına, ulusal sanayi faaliyetleri ve yerli üretim desteklenerek dışa bağımlılığın azaltılmasına, askeri harcamalar ve yatırımların kalkınma hedefleri ile uyumlu ve mali disiplin içerisinde yürütülmesine bağlıdır. Bu kapsamda savunma harcamaları, büyüme kapsamında mali bir yük olarak değil, doğrupolitikalarla etkin ve verimli olacak şekilde yönetilmesi durumunda itici güç faktörü ile stratejik önemi bulunan bir yatırım alanı olacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Brzoska, M. (1995). World Military Expenditures, Keith Hartley & Todd Sandler (ed.), Handbook of Defense Economics, Published by Elsevier. 1: 48-49.
- Durmuş, E. (2025). Gelişmekte Olan Ülkelerde Savunma Harcamaları, Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Panel Veri Analizi (Yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Eroğlu, E. (2018). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: NATO Ülkeleri İçin Dinamik Panel Veri Analizi (Doktora tezi). Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Giray, F. (2004). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 5(1), 181-199.
- Hassan, M.K. Waheeduzzaman, M. Rahman, A. (2003). Defence expenditure and economic growth in the SAARC countries. The Journal of Political, Social and Economic Studies, 28(3): 275-293.
- Karlıdağ, K. (2018). Savunma harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi (Yüksek lisans tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Nevşehir.
- Korkmaz, T. (2024). Savunma Harcamalarının Türkiye Ekonomisi Açısından Bir Değerlendirilmesi. (Yüksek lisans tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Pöge, K.E. (2023). Türkiye’de Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Olan Etkisinin Ekonometrik Analizi (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Saygılı, Z. (2022). Savunma Sanayi ve Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği (2002-2019). (Doktora Tezi). Altınbaş Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Sevinç, S. (2020). Savunma Sanayii ve Savunma Harcamalarının Makroekonomik Etkilerinin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği (Yüksek lisans tezi). Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Şentürk, F. (2015). Türkiye’de işgücü piyasası ve istihdamın yapısı. Sosyal Güvence Dergisi, 1(7): 113-143.
- Şimşek, G. (1997). Savunma Sanayi Politikası ve Stratejisi, Savunma Sanayindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Kara Harp Okulu, Ankara.
- Uçar İ. (2003). Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkileri ve Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi, Kara Harp Okulu, Ankara.

- Yağ, M. (2014). Türkiye Savunma Harcamalarının Karşılaştırmalı Analizi (1924-2010). (Yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Yağtu, G. (2019). Savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişki. (Yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Eskişehir.

BÖLÜM 5

Kompulsif Davranışların Pazarlamaya Etkisi: Marka Takıntısı Bağlamında Kuramsal Bir İnceleme

Semanur Yavuz¹ & Tülin Durukan²

1. GİRİŞ

Tüketim kavramı tarihsel süreçte önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Sanayi devrimi öncesinde üretim ve tüketim daha çok temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik sınırlı bir faaliyet alanına sahipken, modern toplumlarda tüketim; bireylerin yaşam tarzlarını, kimliklerini ve sosyal statülerini belirleyen temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Özellikle küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme süreçleri, tüketim alışkanlıklarını radikal biçimde değiştirmiştir. Günümüzde bireyler yalnızca ihtiyaçlarını karşılamak için değil; aynı zamanda kendilerini ifade etmek, sosyal çevrelerinde kabul görmek ve duygusal tatmin sağlamak amacıyla da tüketimde bulunmaktadır (Seven, 2019; Büyüker İşler ve Atilla, 2013).

Bu dönüşüm, tüketici davranışlarının rasyonel karar verme süreçleriyle açıklanmasını zorlaştırmış ve duygusal, psikolojik ve sosyokültürel faktörlerin daha fazla önem kazanmasına neden olmuştur. Tüketicilerin satın alma kararları çoğu zaman bilinçli ve planlı süreçlerin ötesine geçmekte, anlık dürtüler ve duygusal durumlar tarafından şekillendirilmektedir. Bu noktada kompulsif satın alma davranışı, modern tüketim toplumunun önemli bir çıktısı olarak dikkat çekmektedir (Uslu Divanoğlu, İçerli ve Arsu, 2018).

Kompulsif satın alma davranışı, bireyin kontrol etmekte zorlandığı, tekrarlayıcı ve çoğu zaman gereksiz satın alma eylemleriyle karakterize edilen bir davranış biçimidir. Bu davranışın temelinde genellikle stres, kaygı, depresyon ve düşük benlik saygısı gibi psikolojik faktörler yer almaktadır. Bireyler, olumsuz duygularla başa çıkabilmek için satın alma eylemini bir araç olarak kullanmakta ve bu durum zamanla bir döngü haline gelmektedir. Satın alma eylemi kısa vadede rahatlama sağlasa da uzun vadede suçluluk, pişmanlık ve ekonomik sorunlar gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. (Eroğlu, 2016; Deniz, 2020)

Kompulsif satın alma davranışının artışı, pazarlama disiplini açısından da önemli sonuçlar doğurmaktadır. Modern pazarlama anlayışı, tüketicilerin

¹ Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ORCID: 0000-0002-8900-5742

² Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını hedef alan stratejiler geliştirmekte ve bu stratejiler çoğu zaman bireylerin kontrol mekanizmalarını zayıflatabilmektedir. Özellikle dijital pazarlama araçlarının gelişmesi, tüketicilere sürekli ve kişiselleştirilmiş mesajların iletilmesini mümkün kılmakta; bu durum da kompulsif davranışların tetiklenmesine zemin hazırlamaktadır (Faber & O'Guinn, 1992; O'Guinn & Faber, 1989).

Kompulsif satın alma davranışı açısından marka kavramı ve marka ile kurulan ilişki de önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Günümüzde markalar yalnızca ürün ya da hizmet sunan unsurlar olmaktan çıkmış; tüketicilere anlam, kimlik ve aidiyet duygusu sunan yapılar haline gelmiştir. Tüketiciler, belirli markalar aracılığıyla kendilerini ifade etmekte ve sosyal kimliklerini şekillendirmektedir. Bu durum, marka bağlılığının ötesinde bir ilişki biçimi olan marka takıntısı kavramını gündeme getirmiştir.

Marka takıntısı, tüketicinin belirli bir markaya karşı geliştirdiği yoğun, sürekli ve çoğu zaman irrasyonel bağlılık olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlılık, tüketicinin alternatif markaları değerlendirmeden sürekli aynı markayı tercih etmesine neden olmakta ve zamanla bağımlılık benzeri bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Kompulsif eğilimlere sahip bireyler, bu tür güçlü marka ilişkileri geliştirmeye daha yatkın olmakta ve marka, bu bireyler için yalnızca bir tüketim nesnesi değil, aynı zamanda duygusal bir kaçış ve tatmin aracı haline gelmektedir .(Mrad & Cui, 2017; Molinillo et al., 2022; Atti et al., 2025).

Bu alışma, kompulsif davranışlar ile marka takıntısı arasındaki ilişkiyi pazarlama perspektifinden ele alarak literatüre katkı sağlaması açısından önemlidir. Mevcut alışmalar genellikle bu kavramları ayrı ayrı ele almakta; ancak bu iki olgunun birlikte değerlendirilmesi, tüketicilerin davranışlarının daha derinlemesine anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Özellikle pazarlama stratejilerinin bu davranışlar üzerindeki etkisinin incelenmesi hem akademik hem de uygulamaya yönelik önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Bu doğrultuda çalışma, öncelikle kompulsif davranış kavramını ve kompulsif satın alma davranışını ele almakta; ardından tüketicilerin davranışları bağlamında bu kavramı değerlendirmektedir. Daha sonra marka kavramı ve marka takıntısı incelenmekte ve son olarak bu iki yapı arasındaki ilişki pazarlama perspektifinden tartışılmaktadır.

2. KOMPULSİF DAVRANIş KAVRAMI

Kompulsif davranış kavramı, psikoloji literatüründe uzun yıllardır incelenen ve bireyin belirli eylemleri tekrarlama dürtüsünü kontrol etmekte zorlanmasıyla karakterize edilen bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Bu davranışlar genellikle obsesif düşüncelerle birlikte ortaya çıkmakta ve bireyin içsel gerilimini azaltma amacı taşımaktadır. Obsesyonlar, bireyin zihninde istemsiz olarak beliren ve rahatsızlık yaratan düşünceler olarak tanımlanırken; kompulsiyonlar bu

düşüncelerin yarattığı kaygıyı azaltmak amacıyla gerçekleştirilen tekrarlayıcı davranışlardır (Hollander ve Benzaquen, 1996; McElroy vd., 1991; Dittmar, 2005).

Kompulsif davranışların temelinde yer alan mekanizmalar incelendiğinde, bu davranışların çoğunlukla bireyin psikolojik dengesini koruma çabasının bir sonucu olduğu görülmektedir. Bireyler, kontrol edemedikleri düşünceler karşısında bir tür baş etme stratejisi olarak belirli davranış kalıplarına yönelmekte ve bu davranışlar zamanla alışkanlık halini almaktadır. Ancak bu süreç, kısa vadede rahatlama sağlasa da uzun vadede bireyin yaşam kalitesini olumsuz etkileyen bir döngüye dönüşmektedir (Dittmar, 2004: 411).

Tüketim davranışları bağlamında değerlendirildiğinde, kompulsif davranışların yalnızca klinik bir sorun olmadığı, aynı zamanda sosyal ve ekonomik boyutları olan bir olgu olduğu anlaşılmaktadır. Modern tüketim toplumunda bireylerin maruz kaldığı yoğun pazarlama mesajları, sürekli teşvik edilen tüketim kültürü ve bireysel başarı ile tüketim arasında kurulan ilişki, kompulsif eğilimlerin artmasına zemin hazırlamaktadır. Bu durum, kompulsif davranışların yalnızca bireysel psikolojiyle değil, aynı zamanda çevresel ve kültürel faktörlerle de yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

3. KOMPULSİF SATIN ALMA DAVRANIŞI

Kompulsif satın alma davranışı, bireyin kontrol etmekte zorlandığı, tekrarlayıcı ve çoğu zaman ihtiyaç dışı satın alma eylemleriyle karakterize edilen bir tüketim biçimidir. Bu davranış, genellikle bireyin olumsuz duygusal durumlarını hafifletme amacıyla ortaya çıkmakta ve kısa süreli bir rahatlama sağlamaktadır. Ancak bu geçici rahatlama hissi, zamanla yerini suçluluk, pişmanlık ve finansal sorunlara bırakmaktadır.

Literatürde kompulsif satın alma davranışı, “kronik, tekrarlayıcı ve kontrol edilemeyen satın alma dürtüsü” olarak tanımlanmaktadır. Bu davranış biçimi, bireyin rasyonel karar verme süreçlerinden uzaklaşmasına ve duygusal tepkilerle hareket etmesine neden olmaktadır. Özellikle stres, kaygı, yalnızlık ve depresyon gibi duygusal durumlar, kompulsif satın alma davranışının ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır (Eroğlu, 2016).

Çalışma sonucunda ulaşılan literatür bilgileri ve verilere dayanarak, kompulsif satın alma davranışının oluşum sürecini dört aşamalı bir yapı olarak değerlendirmek mümkündür. İlk aşamada bireyde yoğun bir satın alma isteği ortaya çıkmakta, ikinci aşamada satın alma eylemi gerçekleşmekte, üçüncü aşamada kısa süreli bir rahatlama hissi yaşanmakta ve son aşamada ise pişmanlık ve suçluluk duyguları ortaya çıkmaktadır. Bu döngü, bireyin tekrar satın alma davranışına yönelmesine neden olmakta ve davranışın kronikleşmesine yol açabilmektedir.

Kompulsif satın alma davranışının bireysel düzeyde çeşitli olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Bu sonuçlar arasında finansal sorunlar, borçlanma, sosyal ilişkilerde bozulma ve psikolojik rahatsızlıklar yer almaktadır. Bununla birlikte bu davranışın toplumsal düzeyde de önemli etkileri bulunmaktadır. Özellikle aşırı tüketim, kaynakların verimsiz kullanımı ve sürdürülebilirlik sorunları gibi konular, kompulsif tüketim davranışlarının dolaylı sonuçları arasında yer almaktadır (Billieux vd. 2008; Kyrios, Frost ve Steketee, 2004).

4. TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI BAĞLAMINDA KOMPULSİF TÜKETİM

Tüketici davranışları, bireylerin ürün ve hizmetleri seçme, satın alma, kullanma ve değerlendirme süreçlerini kapsayan çok boyutlu bir alan olarak tanımlanmaktadır. Bu süreçler yalnızca ekonomik faktörlerle değil; aynı zamanda psikolojik, sosyal ve kültürel faktörlerle de şekillenmektedir. Geleneksel tüketici davranışı modelleri, bireylerin rasyonel karar vericiler olduğunu varsayarken, modern yaklaşımlar bu varsayımın her zaman geçerli olmadığını ortaya koymaktadır (Faber & O'Guinn, 1992; O'Guinn & Faber, 1989).

Kompulsif tüketim, tüketici davranışlarının irrasyonel boyutunu temsil eden önemli bir kavramdır. Bu tür davranışlar, bireyin bilinçli karar verme süreçlerinin dışında gelişmekte ve çoğu zaman duygusal tepkilerle şekillenmektedir. Bu durum, tüketici davranışlarının yalnızca ekonomik bir süreç değil, aynı zamanda psikolojik bir süreç olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Duyguların tüketici davranışları üzerindeki etkisi incelendiğinde, özellikle negatif duyguların kompulsif satın alma davranışını tetiklediği görülmektedir. Bireyler, stresli ya da olumsuz duygusal durumlarda kendilerini daha iyi hissetmek amacıyla alışveriş yapma eğilimi göstermektedir. Bu durum, tüketimin bir tür “duygusal düzenleme aracı” olarak kullanılmasına neden olmaktadır (Çerçi, 2014).

Bununla birlikte sosyal faktörler de kompulsif tüketim davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle sosyal karşılaştırma, statü arayışı ve toplumsal baskılar, bireylerin tüketim davranışlarını yönlendiren önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte bireyler, sürekli olarak diğer bireylerin tüketim alışkanlıklarına maruz kalmakta ve bu durum tüketim baskısını artırmaktadır (Good & Hyman, 2021).

Pazarlama faaliyetleri de kompulsif tüketim davranışlarının oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle reklamlar, promosyonlar, indirim kampanyaları ve sınırlı süreli teklifler, tüketicilerin satın alma dürtülerini harekete geçirmekte ve bu dürtülerin kontrol edilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca kişiselleştirilmiş pazarlama uygulamaları, tüketicilerin ilgi alanlarına ve davranışlarına göre şekillenen içerikler sunarak satın alma olasılığını artırmaktadır (Faber & O'Guinn, 1992; Verplanken & Herabadi, 2001).

Bu bağlamda kompulsif tüketim davranışlarının anlaşılması, pazarlama stratejilerinin daha etkili bir şekilde geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak bu durum aynı zamanda etik sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Pazarlama uygulamalarının bireylerin zayıf noktalarını hedef alması, uzun vadede hem tüketiciler hem de toplum açısından olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

5. MARKA KAVRAMI VE MARKA TAKINTISI

Marka kavramı, pazarlama literatüründe uzun yıllardır incelenen temel kavramlardan biridir. Geleneksel anlamda marka, bir ürün ya da hizmeti rakiplerinden ayırt etmeye yarayan isim, sembol, işaret veya tasarım olarak tanımlanmaktadır. Ancak modern pazarlama yaklaşımı, markayı yalnızca ayırt edici bir unsur olarak değil; aynı zamanda tüketici ile duygusal bağ kuran, anlam üreten ve kimlik inşa eden bir yapı olarak ele almaktadır.

Günümüzde markalar, tüketiciler için fonksiyonel faydaların ötesinde sembolik ve duygusal değerler sunmaktadır. Tüketiciler belirli markaları tercih ederek kendilerini ifade etmekte, sosyal çevrelerinde konumlanmakta ve aidiyet duygusu geliştirmektedir. Bu durum, marka ile tüketici arasında yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda psikolojik ve duygusal bir ilişkinin kurulmasına yol açmaktadır (Kotler, 2000; Zengin ve İlideniz, 2005).

Bu açıdan marka bağlılığı kavramı, tüketicinin belirli bir markayı tekrar satın alma eğilimi olarak tanımlanırken; marka takıntısı bu bağlılığın daha yoğun ve kontrol edilmesi zor bir formu olarak ortaya çıkmaktadır. Marka takıntısı, tüketicinin belirli bir markaya karşı geliştirdiği aşırı bağlılık, vazgeçememe durumu ve alternatifleri değerlendirmeme eğilimi ile karakterize edilmektedir.

Marka takıntısına sahip bireyler için marka, yalnızca bir ürün değil; aynı zamanda bir kimlik, bir statü göstergesi ve duygusal bir güven kaynağıdır. Bu bireyler, markayı terk etme fikrine karşı direnç gösterebilmekte ve çoğu zaman rasyonel değerlendirmeler yapmaksızın aynı markayı tercih etmektedir. Bu durum, tüketici davranışlarının irrasyonel boyutunu ortaya koyan önemli bir göstergedir (Mrad & Cui, 2017; Molinillo et al., 2022; Attiq et al., 2025).

6. KOMPULSİF DAVRANIŞ VE MARKA TAKINTISI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Kompulsif davranışlar ile marka takıntısı arasındaki ilişki, tüketici davranışlarının psikolojik boyutunu anlamada kritik bir öneme sahiptir. Literatürde yer alan çalışmalar, kompulsif eğilimlere sahip bireylerin belirli markalara karşı daha güçlü duygusal bağlar geliştirdiğini ve bu bağların zamanla takıntı düzeyine ulaşabildiğini göstermektedir.

Kompulsif satın alma davranışına sahip bireyler, genellikle duygusal boşluklarını doldurmak veya olumsuz duygularını bastırmak amacıyla tüketim

eylemine yönelmektedir. Bu süreçte marka, birey için güvenli bir liman ve duygusal bir destek unsuru haline gelmektedir. Belirli bir markanın tercih edilmesi, bireyin belirsizlikten kaçınmasını sağlamakta ve karar verme sürecini kolaylaştırmaktadır (O'Guinn & Faber, 1989; Dittmar, 2005; Eroğlu, 2016). Bu durum, marka ile kurulan ilişkinin zamanla bağımlılık benzeri bir yapıya dönüşmesine neden olabilmektedir.

Marka takıntısının gelişiminde, bireyin psikolojik özelliklerinin önemli rol oynadığı görülmektedir. Düşük benlik saygısı, yüksek kaygı düzeyi ve sosyal onay ihtiyacı gibi faktörler, bireylerin belirli markalara daha fazla bağlanmasına yol açmaktadır. Bireyler, markalar aracılığıyla kendilerini daha değerli hissetmekte ve sosyal çevrelerinden de kabul görmeye çalışmaktadırlar.

Kompulsif davranışlar ile marka takıntısı (marka bağımlılığı) arasındaki ilişki, döngüsel bir yapı sergilemektedir. Kompulsif eğilimler marka takıntısını güçlendirirken, marka takıntısı da kompulsif satın alma davranışını pekiştirmektedir (Sheth, 1974; Wilkie, 1994). Bu döngü, tüketicinin davranışlarını kontrol etmesini zorlaştırmakta ve uzun vadede bağımlılık benzeri bir tüketim yapısının oluşmasına neden olmaktadır.

7. PAZARLAMA PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRME

Kompulsif davranışlar ve marka takıntısı arasındaki ilişkinin pazarlama perspektifinden incelenmesi hem stratejik hem de etik açıdan önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Modern pazarlama anlayışı, tüketicilerin duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını hedef alarak daha etkili stratejiler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu stratejiler, her zaman olmasa da bazen tüketicilerin zayıf noktalarının istismar edilmesine yol açabilmektedir (Beatty & Ferrell, 1998; Dholakia, 2000).

Özellikle dijital pazarlama uygulamaları, tüketici davranışlarını etkileme konusunda son derece güçlü araçlar sunmaktadır. Sosyal medya platformları, hedefli reklamlar ve veri analitiği sayesinde tüketicilerin ilgi alanları, alışkanlıkları ve duygusal durumları analiz edilmekte ve bu doğrultuda kişiselleştirilmiş içerikler sunulmaktadır. Bu durum, tüketicilerin satın alma dürtülerinin daha kolay tetiklenmesine neden olmaktadır (Kukar-Kinney, Ridgway & Monroe, 2012).

Sınırlı süreli kampanyalar, indirimler ve “kaçırma korkusu” (FOMO) temelli pazarlama stratejileri, kompulsif satın alma davranışını doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Bu tür stratejiler, tüketicilerde aciliyet hissi yaratarak düşünmeden hareket etmelerine neden olmakta ve rasyonel karar verme süreçlerini devre dışı bırakmaktadır (Good & Hyman, 2021).

Marka takıntısı açısından değerlendirildiğinde, pazarlama stratejileri tüketici ile marka arasında güçlü bir duygusal bağ kurulmasını hedeflemektedir. Hikâye anlatımı, marka kişiliği oluşturma ve deneyim odaklı pazarlama uygulamaları,

tüketicilerin satın aldığı ya da alacağı ürünün / hizmetin markasıyla özdeşleşmesini sağlamaktadır. Bu durum sonucunda marka bağlılığı artmakta ve bazı tüketici gruplarında takıntı düzeyine ulaşabilecek ilişkilerin oluşmasına da zemin hazırlayabilmektedir. Fakat bu noktada pazarlama etiği önemli bir tartışma alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Tüketicilerin psikolojik zayıflıklarının bilinçli bir şekilde hedef alınması ve uzun vadede hem bireyler hem de toplum açısından olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle pazarlama uygulamalarının yalnızca kâr odaklı olmaması gerekmektedir. Bireyin psikolojisine de dikkat edilmeli. Söz konusu dikkatin sonucu olarak toplumsal sorumluluk bilincinin geliştirilmesi ve şekillendirilmesi gerekmektedir.

8. TARTIŞMA

Bu çalışmada ele alınan kompulsif davranışlar, marka takıntısı ve pazarlama ilişkisi, modern tüketim toplumunun önemli dinamiklerini ortaya koymaktadır. Literatür incelendiğinde, tüketici davranışlarının giderek daha fazla duygusal ve psikolojik faktörler tarafından şekillendiği görülmektedir. Bu durum, pazarlama stratejilerinin de bu doğrultuda evrilmesine neden olmaktadır.

Tüketicilerde görülen kompulsif satın alma davranışındaki artışının sebebi olarak, tüketimin bireyler için bir ihtiyacın karşılanması olarak görülmesinden çıkıp, duygusal durum bozuklukları ve psikolojik sorunlar ile baş etme mekanizmasına dönüştüğü söylenmektedir. Marka takıntısı (bağımlılığı) ise bu sürecin ilerlemiş bir aşaması olarak değerlendirilebilir. Bu iki olgu arasındaki ilişkinin anlaşılması, tüketici davranışlarının daha derinlemesine analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Kompulsif satın alma davranışı göstermeye eğilimli tüketicilerin hangi ürün çeşitlerindeki marka bağımlılığı düzeyinin daha yüksek bir seviyeye ulaştığı / ulaşabildiği konusu araştırılmaya açık bir konumdadır.

9. SONUÇ

Bu çalışma, kompulsif davranışların pazarlama üzerindeki etkilerini marka takıntısı kavramı açısından ele alarak, rasyonellikten uzaklaşan tüketici davranışlarını kuramsal bir perspektifle açıklamayı amaçlamaktadır.

Elde edilen bulgular sonucunda tüketici davranışlarının yalnızca rasyonel faktörlerle açıklanamayacağını, duygusal, psikolojik ve çevresel unsurların da bu süreçte belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Günümüz modern dünya pazarında bireyler sadece ihtiyaçlarını gidermek için değil; ruhsal tatmin sağlamak, kimlik inşa etmek, toplumdaki yerini sağlamlaştırmak gibi derin güdülerle hareket etmektedir. Bu durum, alışveriş olgusunu basit bir alım-satım olayından çıkararak insanın kendini ifade etme ve içsel dünyasını rahatlatma çabasına dönüşmektedir.

Kompulsif eğilimler ile marka takıntısı birbirini besleyen bir sarmal oluşturmaktadır. Kompulsif eğilimlere sahip bireylerin belirli markalara duyduğu

güven, zamanla yerini kontrol dışı bir bağımlılığa bırakırken, bu takıntılı satın alma davranışı da kompulsif satın alma dürtülerini daha fazla pekiştirmektedir. Özgüven eksikliği, yoğun kaygı ve sosyal kabul görme vb. tarzda ruhsal etkenler bu tüketim sarmalının merkezinde yer almaktadır.

Kompulsif satın alma davranışı ve marka takıntısı arasındaki güçlü ilişki, pazarlama stratejilerinin tüketici psikolojisi üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, tüketiciler için gerçekleştirilen pazarlama uygulamalarının etik boyutunun da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

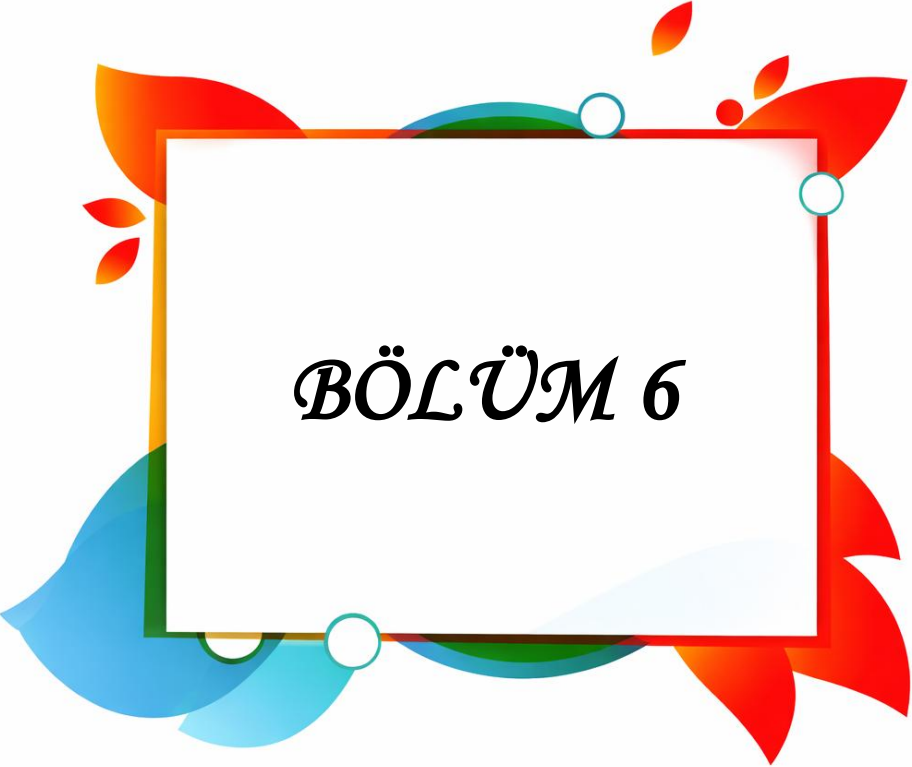
Bu bağlamda pazarlama etiği, çalışmada vurgulanan kritik noktalardan biridir. Çünkü bireylerin psikolojik boşluklarını ya da duygusal hassasiyetlerini satış odaklı kullanmak, kısa süreli kazançlar getirse bile uzun vadede hem toplumsal hem de bireysel açıdan olumsuzluklar meydana getirebilmektedir. Bu sebeple pazarlama faaliyetleri yalnızca kâr amacı gütmemeli, aynı zamanda etik sorumluluk ve tüketici sağlığını koruyan bir bilinçle beraber yürütülmelidir.

Sonuç olarak bu çalışma, kompulsif satın alma ve marka takıntısı arasındaki güçlü ilişkinin hem pazarlama ile ilgili stratejik karar alma süreçlerinde hem de tüketici davranışlarını anlamada kritik bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Gelecek araştırmaların bu teorik altyapıyı saha verileriyle test etmesi ve özellikle dijital pazarlamanın bu dürtüler üzerindeki etkisini derinlemesine incelemesi literatüre önemli katkılar sağlayacaktır. Ayrıca, hangi ürün kategorilerinin kompulsif davranışlara sahip tüketicileri daha fazla tetiklediğinin belirlenmesi bilimsel araştırmalara ve sektöre önemli ipuçları sunabilir. Bu doğrultuda, tüketici refahını odak noktasına alan ve etik ilkelerle şekillenen sürdürülebilir bir pazarlama yaklaşımı, modern dünyanın getirdiği karmaşık tüketim sorunlarının çözümünde kilit rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- Attiq, S., Kashif, M., Shamim, A., & Afzal, H. (2025). Influence of brand personality congruence, brand attachment, brand love and obsessive passion on compulsive buying behavior. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 19(2), 357–384.
- Beatty, S. E., & Ferrell, M. E. (1998). Impulse buying: Modeling its precursors. *Journal of Retailing*, 74(2), 169–191.
- Billieux, J., Rochat, L., Rebetez, M. M. L., & Van der Linden, M. (2008). Are all facets of impulsivity related to self-reported compulsive buying behavior? *Personality and Individual Differences*, 44(1), 1432–1442. doi:10.1016/j.paid.2007.12.011
- Çerçi, M. (2014). Özel Alışveriş Sitelerinin Kompulsif Satın Alma Davranışına Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Deniz, E. (2020). Üniversite öğrencilerinde çevrimiçi kompulsif satın alma davranışına etki eden faktörlerin yapısal eşitlik modeliyle incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 209–226.
- Dholakia, U. M. (2000). A motivational process model of impulse buying and impulse spending. *Journal of Consumer Research*, 26(1), 56–69.
- Dittmar, H. (2004). Understanding and diagnosing compulsive buying. In R. H. Coombs (Ed.), *Handbook of addictive disorders: A practical guide to diagnosis and treatment* (pp. 411–451). New Jersey: John Wiley & Sons.
- Dittmar, H. (2005). A new look at “compulsive buying”: Self-discrepancies and materialistic values as predictors of compulsive buying tendency. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24(6), 832–859.
- Divanoğlu, S. U., İçerli, L., & Arsu, T. (2018). Tüketicilerin Duygusal Zekâsının İlgüdüsel Ve Kompulsif Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi: Aksaray İli Örneği. *Turkish Studies*, 13, 30.
- Eroğlu, F. (2016). Kompulsif satın alma: Kişisel faktörler, postmodern tüketim şekilleri ve reklama karşı tutumun rolüne yönelik bir araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(35), 252–282.
- Faber, R. J., & O’Guinn, T. C. (1992). Compulsive consumption. *Advances in Consumer Research*, 19, 132–135.
- Good, M. C., & Hyman, M. R. (2021). Direct and indirect effects of fear-of-missing-out appeals on purchase likelihood. *Journal of Consumer Behaviour*, 20(3), 564–576.
- Hollander, E., & Benzaquen, S. D. (1996). Is there a distinct OCD spectrum? *CNS Spectrums*, 1(1), 17–26.

- İşler, D. B., & Atilla, G. (2013). Duygusal zekâ ve dürtüsel satın alma davranışı ilişkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(26), 180-206.
- Kotler, P. (2000). *Marketing management* (Millennium ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Kyrios, M., Frost, R. O., & Steketee, G. (2004). Cognitions in compulsive buying and acquisition. *Cognitive Therapy and Research*, 28(2), 241-258
- McElroy, S. L., Satlin, A., Pope, H. G., Keck, P. E., & Hudson, J. I. (1991). Treatment of compulsive shopping with antidepressants: A report of three cases. *Annals of Clinical Psychiatry*, 3, 199-204.
- Molinillo, S., Japutra, A., & Ekinci, Y. (2022). Building brand credibility: The role of involvement, identification, reputation and attachment. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 64, 102819.
- Mrad, M., & Cui, C. C. (2017). Brand addiction: Conceptualization and scale development. *European Journal of Marketing*, 51(11-12), 1938-1960.
- O'Guinn, T. C., & Faber, R. J. (1989). Compulsive buying: A phenomenological exploration. *Journal of Consumer Research*, 16(2), 147-157.
- Ridgway, N. M., Kukar-Kinney, M., & Monroe, K. B. (2008). An expanded conceptualization and a new measure of compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 35(4), 622-639. doi:10.1086/591108
- Seven, E. (2019). Duygusal zeka ve duygusal zekanın tüketicilerin hedonik satın alma davranışına etkisi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye.
- Sheth, J. N. (1974). A theory of multidimensional brand loyalty. *Advances in Consumer Research*, 1(1), 449-459.
- Verplanken, B., & Herabadi, A. (2001). Individual differences in impulse buying tendency: Feeling and buying. *European Journal of Personality*, 15(S1), S71-S83.
- Wilkie, W. L. (1994). *Consumer behavior* (3. baskı). John Wiley & Sons.
- Zengin, B., & İlideniz, H. (2005). Turizm sektöründe marka ve imaj oluşturma'nın müşteri talebine etkileri. *Pazarlama Dünyası Dergisi*, 19(5), 36-42.

BÖLÜM 6

Hizmet Kalitesinin Servqual Yöntemi ile Ölçülmesi: Bir Otelin Hizmet Kalitesi Örneği

Zeynep Filiz¹

GİRİŞ

Günümüzde malların çeşitliliğindeki artışın yanında, hizmetlerde de büyük bir çeşitlenme görülmektedir. Hem hizmetlerin çeşitlenmesi hem de işletmelerin sayısındaki artış, rekabeti arttırmakta ve hizmet işletmelerini, hizmet sunuşunda farklı olmaya itmektedir. Bir işletmenin rekabet avantajı kazanacağı en geçerli yol, rakiplerden daha kaliteli hizmet üretmek ya da başka bir ifadeyle tüketici taleplerine cevap verebilmektedir (Çiftçi, 2006).

Kaliteli mal ve hizmet üretimi son yıllarda işletmelerin en önemli sorunları arasında yer almaktadır. Hem imalat sektörü hem de hizmet sektörü, ekonomiye katkıları bakımından vazgeçilmez niteliktedir. Başlangıçta kalitenin yükseltilmesine yönelik çalışmalar somut ürünler sunan imalat sanayinde uygulama alanı bulmasına karşılık, hizmetler sektörünün büyüyüp gelişmesi ve ekonomide dikkate değer bir yer tutması nedeniyle bu sektöre de uyarlanmıştır. Hizmetin taşıdığı özellikler nedeniyle kalitenin ölçülmesi her zaman önemli bir sorun olarak ortaya çıkmış ve son yıllardaki hizmet sektöründeki gelişmelerinde etkisi ile hizmet kalitesi üzerindeki araştırmalar yoğunluk kazanmıştır (Göndelen, 2007).

Müşterilerin kalite konusundaki beklentilerinin değişmesi ve gelişmesi sonucunda kalite otel işletmeleri açısından vazgeçilmez bir rekabet unsuru ve stratejik bir kavram haline gelmiştir. Yoğun rekabet ortamında otel işletmeleri müşterilerinin beklentileri doğrultusunda bir kalite anlayışı benimsemek durumundadır. Çünkü sunulan hizmetin belli bir kalite düzeyinin üzerinde olması işletmelerin başarısı ve sürekliliği için son derece önemli hale gelmiştir. Ayrıca, mevcut müşterilerinin beklentilerine uygun hizmet veren otellerin potansiyel tüketicilerin gerçek müşteriye dönüşmesi açısından rakiplerine göre daha avantajlı olacağı da açıktır.

Hizmet kalitesini iyileştirmek isteyen bir otel işletmesi öncelikle mevcut kalite düzeyini belirlemek durumundadır. Daha sonra, hizmet kalitesinin iyileştirilmesi için neler yapılması ve ne tür önlemlerin alınması gerektiğine karar verilir. Alınan kararlar uygulandıktan belli bir süre sonra kalite düzeyi tekrar ölçülür. Bu

¹ Prof. Dr., ESOĞU İstatistik Bölümü, ORCID: 0000-0001-6301-7289

nedenle, ölçüm işletme için yaşamsal önem taşımaktadır. Hizmet kalitesinin ölçülmesi, hizmeti oluşturan unsurların hizmetten yararlananları ne derece memnun ettiğinin tespit edilmesidir. Çünkü hizmet kalitesi tüketicilerin hizmete yönelik beklentileri ile hizmet aldıktan sonraki algılamaları arasındaki farktan oluşmaktadır. Otel işletmeleri tarafından uygun hizmet sunulabilmesi için bu algılamaların en azından beklentilere eşit olması gerekir (Yılmaz, 2007).

SERVQUAL ANALİZİ VE TURİZM İLE İLGİLİ ÖRNEK ÇALIŞMALAR

Hizmet kalitesinde en önemli nokta müşterilerin algılamalarının beklentilerini karşılamasıdır. Turizm sektörü de bir hizmet sektörüdür. Otellerde eğer müşterilerin aldıkları hizmet kalitesi, bekledikleri hizmet kalitesini karşılamazsa oteller müşteri kaybına uğrar ve kötü bir imaja sahip olur. Bu olayların önüne geçebilmek için belirli analizlerle sürekli olarak kaliteyi iyileştirme ve eksikleri kapatma yoluna gidilmelidir. Bu durum ise öncelikle müşterilerin aldıkları hizmet ile bekledikleri hizmeti belirleyerek, daha sonra bu karşılaştırmaya en uygun model olarak SERVQUAL modelini kullanarak analizlerin elde edilerek sonuçlara ulaşılması ve bu sonuçlarla yeni yapıcı öneriler geliştirilmesiyle olur.

Aşağıda SERVQUAL analizi ve turizmle ilgili örnek çalışmalara kısaca yer verilmiştir.

Nesrin Çakır Öney'in (1998) araştırmadaki amacı Şile'de faaliyet göstermekte olan otel işletmelerinin sunduğu hizmetlerin kalitesini belirleyerek konaklayan müşterilerin beklentilerinin gerçekleşip gerçekleşmediğini ortaya çıkarmaktır. Bu araştırmada üç bölümden oluşan bir anket uygulanmıştır. Bu anketten alınan cevaplar SPSS programında beklenti-algı karşılaştırılmasına tabi tutulmuştur. Anketten elde edilen sonuçlara göre müşteri beklentileri, müşteri algılarını karşılamamaktadır.

Eda Atılgan (2001), araştırmasında müşteri beklentileri ve sunulan hizmete yönelik müşteri algıları arasındaki hizmet kalite boşluklarının derecesi ve yönünü saptamak istemiştir. Anket formlarındaki sorular, çeşitli acenta yöneticileriyle yapılan kişisel görüşmeler ışığında SERVQUAL ölçeğinin literatürdeki temel değişkenlerinin seyahat acentalarının faaliyetleri ve hizmet alanları çerçevesinde ölçeğe uyarlanması yoluyla oluşmuştur. Bu araştırmaya göre, turizm sektörünün en önemli parçalarından biri olan seyahat acentalarının sundukları hizmetlerin yapısı gereği faaliyet gösterdikleri hizmet gruplarına yönelik yeterli pazarlama araştırmaları yapmadıkları, hizmet sundukları turistlerin acentaya yönelik beklentilerini tespite yönelmedikleri gözlemlenmiştir.

Derya Gündelen (2007), SERVQUAL analizini kullanarak öğretmenlere gelen müşterilerin, beklentilerini ve algılarını tespit ederek; aralarındaki farkı bulmak ve bunun sonucunda tatmin düzeyini belirleyerek, tatmin düzeyini yükseltebilmek ve müşteri tatminini sürekli kılmak için gerekli önlemleri ortaya

koymak amacıyla araştırmasını gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada öğretmenlerinde konaklayan müşterilere uygulanan anket ve bu anketlerin analizleri sonucunda genel olarak beklentilerin algılamaları karşılamadığı tespit edilmiştir.

Güven Murat ve Nermin Çelik (2007), yaptıkları çalışmada Bartın ilinde faaliyet gösteren turizm işletme belgeli üç yıldızlı otel işletmelerinin hizmet kalitesi açısından değerlendirilmesini ve en iyi otel işletmesinin seçilmesini amaçlamışlardır. Bu çalışmada, çalışmanın amaçlarına ulaşabilmesi için AHS Yöntemi kullanılarak hizmet kalitesi ile ilgili karşılaştırılmalı bulgular elde edilmiştir.

Aysel Yılmaz (2007), çalışmasında çocuklu aile turizmine hizmet veren otel işletmelerinde konaklayan ailelerin hizmet kalitesi boyutlarını nasıl algıladığını belirlemiş, Türk ve Alman ailelerin algı düzeylerini ortaya koymuştur.

Meltem Canoğlu (2008), çalışmasında otel müşterilerinin imaj ve hizmet kalitesi algılarını incelenmiş ve bu algılar ile yeniden satın alma davranışları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki olup olmadığının ortaya çıkarmıştır.

Seyahat acentalarında ise turistler ile direkt iletişim içinde olan işletme çalışanları (tur rehberleri, transferden sorumlu çalışanlar vb.) algılanan hizmet kalitesinde belirleyici rol oynamaktadır (Luk, 1997). Luk, SERVQUAL ölçeği ile ilk üç seyahat acentasından hizmet alan turistlerden, bu acentaların hizmet kalitesini değerlendirici bilgileri toplayıp işletme çalışanlarından aldığı verilerle karşılaştırması sonucu, pazarlama kültürü ve hizmet kalitesi arasındaki ilişkiyi açıklamıştır. Seyahat acentalarındaki pazarlama kültürü ne kadar yüksek ve çalışanlar arasında yaygın ise acentanın hizmet kalitesi de o derece yüksektir. Bu doğrultuda, rekabetin oldukça yoğun acentacılık sektöründe üstün hizmet kalitesi, ancak acentaların hizmet kalitesine odaklanmış kişilerarası iletişim yolu ile müşteri odaklı pazarlama kültürünü başarı ile uygulamalarına bağlıdır (Atılğan, 2001).

Otellerin verdiği hizmetin kalitesinin ölçüldüğü bir çalışmada, 6 kalite boyutu ve bu boyutlara ait 29 ifadeden oluşan bir ölçüm aracı geliştirilmiştir (Ekinci ve Riley, 1998). Tekniğin, geliştirilen ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik sorunlarını ortadan kaldırmada ve özellikle ölçek geliştirme sürecinin ilk aşamalarında kullanılabilecek faydalı bir metodolojik yaklaşım olduğu vurgulanmaktadır. Çalışmada belirlenen kalite boyutları Fiziksel Kalite, Personelin Tutum ve Davranışları, Çıktı Kalitesi, Ulaşılabilirlik, Zamanlama ve Güvenilirlik olarak isimlendirilmiştir.

Ekinci ve Riley (2001), yukarıdaki çalışmanın devamı niteliğindeki çalışmalarında belirledikleri söz konusu altı boyuttan yalnızca üçüncünün (fiziksel kalite, personel tutum ve davranışları ile çıktı kalitesi) geçerli olduğunu ortaya koymuşlardır.

İbrahim Yılmaz (2007), araştırmasında İzmir’de faaliyet gösteren otel işletmelerindeki hizmet kalitesini, bu hizmetten faydalanan ve hizmeti sağlayan tarafların bakış açısından karşılaştırmalı olarak ölçmüştür. Araştırmasına uygunluğundan dolayı SERVQUAL analizini kullanmıştır. Bu anketin sonucunda elde edilen sonuçlara göre, beş yıldızlı oteller için son derece olumlu sonuçlar elde edilmişken, üç ve dört yıldızlı oteller için aynı şey söylenememektedir.

SERVQUAL ölçeği ile hizmet kalitesinin dört ve beş yıldızlı otel yöneticileri ve müşterilerinin bakış açısından ölçüldüğü bir çalışmada (Yılmaz, 2007) elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Otel yöneticilerinin müşterilerin beklentilerine ilişkin algılamaları ile müşterilerin gerçek beklentileri arasındaki en büyük farklar “somut özellikler” ve “empati” boyutunda gerçekleşmiştir. Şöyle ki; yönetici algılamalarını aksine, müşterilerin “somut özellikler” boyutuna ilişkin beklentileri oldukça yüksek çıkmış, buna karşın “empati” boyutunda müşteri beklentileri yönetici algılamalarının gerisinde kalmıştır. En küçük fark ise “güvenilirlik” boyutunda gerçekleştirilmiştir.
- Otel yöneticilerinin ve müşterilerinin hizmet kalitesi algılamaları arasındaki en önemli farklarda yine “somut özellikler” ve “empati” boyutlarında ortaya çıkmıştır. “Somut özellikler” boyutunda yöneticilerin hizmete ilişkin algılamaları, müşterilerin algılamalarının altında gerçekleşmiştir. Buna karşın, yöneticilerin “empati” boyutuna ilişkin algılamaları müşteri algılamalarının üzerinde gerçekleşmiştir. En küçük fark ise “güvenilirlik” boyutunda gerçekleşmiştir.
- Otel müşterilerinin beklentileri ile algılamaları arasında yalnızca “güvenilirlik” boyutunda çok küçük bir fark bulunmuştur. Dolayısıyla, genel anlamda müşterilerin hizmete ilişkin beklentilerin karşılandığı söylenebilir.
- Anında hizmet, güvence ve somut özellikler boyutları bakımından dört yıldızlı otel müşterilerine kıyasla yüksektir. “Empati” boyutunda beş yıldızlı otel müşterilerinin beklentileri daha yüksek iken, “güvenilirlik” boyutunda iki grubun beklentileri eşit çıkmıştır.
- Dört yıldızlı otel müşterileri beş yıldızlı otel müşterilerine kıyasla, aldıkları hizmetten daha memnun kalmışlardır. Dört yıldızlı otel müşterilerinin memnuniyetinde “güvenilirlik” daha önemli iken, beş yıldızlı otel müşterileri “empatiyi” daha önemli görmektedir.

SERVQUAL ANALİZİ

Hizmetin en bilinen tanımı, bir tarafın diğer bir tarafa sunduğu, üretimi fiziksel bir ürüne bağlı veya bağlı olmayan, asıl olarak gayri maddi ve sonuçta belli bir şeyin mülkiyetinin devredilmediği faaliyet veya yararlardır (Bozdağ, Altan ve Atan, 2003; Çiftçi, 2006; Okumuş ve Asil, 2007; Rust, Zahorik and Keiningham, 1996; Sevimli, 2006; Paylon, 2007).

Çok genel olarak kullanma amacına uygunluk derecesi biçiminde tanımlanabilen kalite (Kobu, 1999), hem mal hem de hizmet üreten firmalar için dikkate alınması gereken bir kavramdır. Bu nedenle hizmet kalitesi birçok bilim adamı tarafından tartışılan bir kavram haline gelmiştir.

Hizmet kalitesi, verilen hizmetin müşteri beklentilerinin ne kadarı karşılayabildiğinin bir ölçüsüdür (Perili, 2004). Kaliteli hizmet vermek ise müşteri beklentilerinin karşılanabilmesidir (Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1985).

Hizmet kalitesinin ölçülmesi konusunda farklı hizmet sektörlerinde yapılmış uluslararası nitelikte birçok yayın bulunmaktadır. Bu bağlamda, son yıllarda Servqual yöntemi ile hizmet kalitesinin ölçülmesine dönük çalışmalar ulusal yazında da sıklıkla yer almaktadır.

Parasuraman, Zeithaml ve Berry (PZB), hizmet kalitesi kavramına geniş bir perspektiften yaklaşarak hizmet kalitesini ölçmek için SERVQUAL adı verilen ayrıntılı bir ölçme yöntemi geliştirmişlerdir (Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1985; Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1988; Parasuraman, Berry ve Zeithaml, 1991, Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1994a; Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1994b). Bu ölçme yöntemi 22 maddeden oluşan bölümler halindedir. İlk bölümde tüketicinin hizmet işletmesinden beklentileri, ikinci bölümde ise söz konusu işletmeden algıladığı hizmet performansı aynı maddeler kullanılarak ayrı ayrı ölçülmektedir. Ankette “hiç katılmıyorum” ile “tamamen katılıyorum” arasında değişen yedili Likert ölçeği kullanılmıştır (Yılmaz, Filiz ve Yaprak, 2007). Böylelikle müşterinin öncelikle kaliteli hizmetten beklentileri tanımlanmış ve sonra da aynı kalite göstergeleri için hizmet verilen işletmenin kalitesi ölçülmeye çalışılmıştır. İlk bölümdeki beklentiler ile ikinci bölümdeki algılar arasındaki farklılıklar hizmet kalitesi olarak belirlenmiştir (Bozdağ, Altan ve Atan, 2003; Cook and Thompson, 2000; Filiz, 2007; Hebert, 1993; Şafaklı ve Özdeşer, 2008; Filiz, 2009a; Filiz, 2009b; Ham vd, 2003; Sahney, Banwet ve Karunes, 2004; Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1988; Atan, Baş ve Tolon, 2006; Brady, Cronin ve Brand, 2002; Harwood ve Bydder, 1998; Hernon, Nitecki ve Altman, 1999; Kim, 2003; Pawitra ve Tan, 2003; Tan ve Kek, 2004).

Parasuraman ve arkadaşları faktör analizi sonucunda SERVQUAL anketinde hizmet kalitesini belirleyen beş boyut belirlemiştir. Ankette yer alan beş boyut şöyledir: Fiziki Görünüm (Somut Özellikler), Güvenilirlik, Heveslilik, Güven ve

Empati (Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1985; Eleren, Bektaş ve Görmüş, 2007; Alkaya, 2007; Chen, Chang ve Lai, 2009; Kitcharoen, 2004; Large ve König, 2009; Yang, Wu ve Wang, 2009; Ersöz, 2009). Bazı örnek çalışmalarda ölçeğe müşterinin demografik özellikleri de katılmakta ve sonuçlar demografik özelliklerle ilişkisi değerlendirilmektedir (Erenay, 2007). Sonuç olarak hizmet kalitesi yöntemi Servqual, müşterilerin istek veya beklentileri ile algılamaları arasındaki fark ölçüsüdür.

$$\text{Algılanan Hizmet Kalitesi} = \text{Algılanan Hizmet} - \text{Beklenen Hizmet}$$

Eğer müşterinin algıladığı hizmet, beklentilerini karşılıyor ise, algılananlar ile beklenenler arasında ya fark olmayacak ya da çok az bir fark olacaktır (Yılmaz, Çelik ve Depren, 2007). Sonuçta hizmet kalitelidir şeklinde değerlendirme yapılabilecektir.

Hizmet kalitesi ölçümü sonucunda üç durum ortaya çıkar;

- 1) Beklenen Hizmet > Algılanan Hizmet → Düşük Kalite
- 2) Beklenen Hizmet < Algılanan Hizmet → İdeal Kalite
- 3) Beklenen Hizmet = Algılanan Hizmet → Doyurucu Kalite

Beklenen hizmetin algılanan hizmetten büyük olması durumunda kalite kabul edilemez düzeydedir. Beklenen hizmetin algılanan hizmete eşit olması durumunda doyurucu kalite düzeyine ulaşılır. Son olarak, beklenen hizmetin algılanan hizmetten düşük olması durumunda ise ideal kalite gerçekleşmiş demektir (Yılmaz, 2007).

SERVQUAL'DE Puan Hesaplama

SERVQUAL puanlarının hesaplanması şöyledir:

- Her müşteri için kalite boyutlarına ilişkin soruların SERVQUAL puanları toplanır ve boyutları ve oluşturulan cümle sayısına göre bölünür.
- N sayıdaki müşteri için elde edilen puanlar müşteri sayısı olan N'ye bölünür.
- 5 boyut içinde SERVQUAL puanlarının ortalamaları hesaplanabilir. Elde edilen bu ölçü ağırlıklandırılmamış SERVQUAL puanıdır. Sebebi ise müşterilerin çeşitli boyutlara verdikleri göreceli önemi dikkate almamasıdır.

Ağırlıklandırılmış SERVQUAL puanını hesaplamak için:

- Her müşterinin 5 boyuta ilişkin ortalama puanları hesaplanır.

- Elde edilen her boyutun SERVQUAL puanı o boyuta verilen önem derecesi ağırlığıyla çarpılır (Önem ağırlığı o boyuta verilen puanların 100'e bölünmesiyle elde edilir).
- Her müşteri için 5 boyutunda puanları toplanır ve birleşik bir ağırlıklandırılmış SERVQUAL puanı hesaplanır.
- N sayıdaki müşterilerin puanları toplanır ve N'ye bölünür (Erenay, 2007).

X HOTEL'DE HİZMET KALİTESİNİN ÖLÇÜMÜNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Araştırmanın Problemi

Modern pazarlamanın temelinde müşteri tatmini yatmaktadır. İşletmeler bu işlevi yerine getirdikleri ölçüde başarılıdır. İşletmelerin sayılarındaki artış, aralarındaki rekabeti arttırmaktadır. Artan bu rekabette başarılı olabilmek için, işletmeler tüketici beklentilerine cevap vermek zorundadırlar.

Uluslararası Standartlar Organizasyonuna göre (ISO 8402) kalite bir ürün ya da hizmetin, belirli bir ihtiyacı karşılayabilme yeteneklerini ortaya koyan karakteristiklerin tümüdür (Göndelen, 2007).

Hizmet kalitesi müşteri beklentilerini karşılayabilme ve gereksinimlerini belirleyebilme derecesi olarak tanımlanmıştır.

Müşteri tatmini ise, tüketicilerin satın aldıkları mal ya da hizmetin beklentilerini karşılaması ile ilgilidir. Tüketicilerin beklentilerini, tüketicilerin geçmişteki tecrübeleri, çevresinin o konudaki fikirleri ve önyargıları, mamulü satan işletme ve rakipleri hakkında bilgisi belirler (Göndelen, 2007).

Araştırma problemini, X Hotel'e gelen müşterilerin hizmet anlamındaki beklentileri ile ayrılırken sahip oldukları algıları ve tatmin düzeylerini belirlemek, oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı doğrultusunda, X Hotel'in sunduğu hizmetler çerçevesinde hizmet kalitesi değerlendirmelerine yönelik değişkenler ve faktörler belirlenerek, bunlar SERVQUAL ölçeği ile ölçülüp X Hotel'in yapısına göre değerlendirilerek tekrar yapılandırılması amaçlanmıştır. Bu ölçeği uygulayarak müşteri beklenti ve algıları doğrultusunda elde edilen hizmet kalitesi değerlendirmeleri; X Hotel'den hizmet satın alan müşterilerin tatmini ve geleceğe yönelik taleplerinin belirlenmesi açısından önemlidir.

Araştırmanın Evreni

Çalışmada hizmet sektöründe müşterilerin hizmet kalitesi değerlendirmelerini belirlemeye ve ölçmeye yönelik olarak X Hotel ele alınmıştır. Müşterilerin X

Hotel’de kalış süreleri boyunca hizmetlerinden faydalandıkları ön büro, yiyecek–içecek, kat hizmetleri ve güvenlik bölümleriyle ilgili hizmet kalitesine yönelik beklenti algı düzeylerinin belirlenmesi için iki anket uygulanmıştır. Bu araştırmanın evrenini, X Hotel’den hizmet satın alan müşteriler oluşturmaktadır.

Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın bu kadar geniş bir alanı kapsaması, söz konusu alandan hizmet satın alan müşterilerin tümüne ulaşmada bir takım zorlukları gündeme getirmektedir. Bu sebeple, araştırmada belirlenen bu evren üzerinden örneklem alınma yoluna gidilmiştir. Bu araştırmanın örneklemi, X Hotel’den hizmet satın alan 200 müşterinin tamamı oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması

X Hotel’de hizmet kalitesi ve müşteri tatmininin ölçülmesi amacıyla örneklemde elde edilecek verilerin toplanmasında anket tekniğinden yararlanılmıştır.

Araştırmada veri toplamak amacıyla üç adet anket hazırlanmıştır. Birinci ankette yaş, cinsiyet, eğitim durumu, mesleği, X Hotel’e geliş sebebi ve X Hotel’i seçme nedeni gibi demografik sorular sorulmuştur. İkinci anket müşterilerin X Hotel’in hizmet kalitesine yönelik beklentilerini tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Üçüncü anket ise müşterilerin hizmet aldığı X Hotel’in hizmet kalitesine yönelik algılarını saptamak amacıyla hazırlanmıştır.

Anket X Hotel’deki müşterilere 20 Ocak 2026- 15 Şubat 2026 tarihleri arasında uygulanmıştır. Toplamda 213 müşteriye anket uygulanmış, yapılan incelemelerde 200 adet anket geçerli sayılarak değerlendirmeye alınmıştır. 3 ankette aynı müşterilere uygulanmıştır. Aynı müşterilere ait anketler beraber alınmıştır.

Verilerin Analizi

Uygulama alanındaki deneklerin ölçme aracına verdikleri cevapların geri dönüşümünden sonra bilgisayarda bir veri bankası oluşturulmuştur. Bu veriler SPSS programı aracılığıyla bilgisayara yüklenmiştir. Araştırmadan elde edilen veriler, araştırmanın amacı doğrultusunda çeşitli istatistiki çözümlemeler (frekans dağılımı, ortalama, ortalamaların farkı, t testi vs.) kullanılarak yorumlanmıştır. Hipotez testleri için hipotezler oluşturulmuş, ardından %95 güven düzeyinde ortalamalar arasındaki farklılığın anlamlılığı için t-testi ve gruplu olan değişkenin analizi için Oneway Anova testi uygulanmıştır.

Modelin Güvenilirliği

Güvenilirlik bir kavramın, özeliğin ya da nesnenin aynı yöntemi kullanmak suretiyle bağımsız fakat karşılaştırılabilir ölçümlerinin benzerliği anlamına gelmektedir. Bu bağlamda SERVQUAL modelinin güvenilirliğini test etmek

amacıyla güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Testin sonucunda belirlenen boyutlar için alpha katsayısı 0,967 olarak bulunmuştur. 0 ile 1 arasında değişen alpha katsayısının 1'e yakın oluşu sonucunda ölçeğin o ölçüde güvenilir bir ölçek olduğuna karar verilebilmektedir.

Araştırmanın Bulguları

Uygulanan anketlerden elde edilen sonuçlar bilgisayarda SPSS programı aracılığıyla yüklenip değerlendirmeleri yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler doğrultusunda açıklanacak bulgulara ulaşılmıştır.

Demografik Özelliklerle İlgili Bulgular

Tablo 1.'de araştırmaya katılanların cinsiyete göre dağılımı görülmektedir. Tablodan da görüldüğü gibi, deneklerin cinsiyete göre dağılımının %47,5'lik kısmını kadınlar, %52,5'lik kısmını ise erkekler oluşturmaktadır

Tablo- 1. Ankete Katılanların Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	95	47,5
Erkek	105	52,5
Toplam	200	100,0

Tablo 2.'den anlaşılabacağı gibi ankete katılanların büyük bir kısmını 26-40 yaş grubu oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla 41-60 yaş grubu, 18-25 yaş grubu ve 61 yaş ve üstü yaş grupları izlemektedir.

Tablo-2. Ankete Katılanların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş Aralığı	Frekans	Yüzde
18-25 Yaş	46	23,0
26-40 Yaş	67	33,5
41-60 Yaş	53	26,5
61 Yaş ve Üstü	34	17,0
Toplam	200	100,0

Anketi cevaplayan otel müşterilerinin eğitim durumlarına ilişkin bilgiler Tablo 3.'te gösterilmiştir. Buna göre anketi cevaplayanların büyük bir kısmı herhangi bir üniversiteyi bitirmiş olarak görülmektedir. Buna göre eğitim almış denek sayısı oldukça fazladır. Bu sonuçlar deneklerin eğitim düzeylerinin yüksek olduğu yargısını ortaya koymaktadır.

Tablo-3. Ankete Katılanların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde
İlkokul	2	1,0
Ortaokul	4	2,0
Lise	17	8,5
Ön Lisans	39	19,5
Lisans	86	43,0
Yüksek Lisans	32	16,0
Doktora	20	10,0
Toplam	200	100,0

Tablo-4.'ten de anlaşılacağı gibi ankete katılanların büyük bir kısmını serbest meslek sahipleri, emekliler ve öğrenciler oluşturmaktadır. Bunları sırasıyla memurlar, işsizler ve işçiler takip etmektedir.

Tablo-4. Ankete Katılanların Meslek Durumlarına Göre Dağılımı

Meslek	Frekans	Yüzde
Memur	22	11,0
Serbest Meslek	49	24,5
Emekli	44	22,0
İşçi	3	1,5
Öğrenci	42	21,0
İşsiz	6	3,0
Diğer	34	17,0
Toplam	200	100,0

Tablo-5. Ankete Katılanların Otele Hangi Amaçla Geldiklerine Göre Dağılımı

Otele Gelme Amacı	Frekans	Yüzde
Tatil	164	82,0
Sağlık	11	5,5
İş	11	5,5
Toplantı/Seminer	11	5,5
Alışveriş	3	3,5
Toplam	200	100,0

Anketi cevaplayan müşterilerin X Hotel'e geliş amaçları Tablo 5.'de verilmiştir. Buna göre anketi cevaplayan müşterilerin %82'lik kısmı otele tatil amaçlı gelmiştir. Bunu otele sağlık amaçlı gelen, iş amaçlı gelen, toplantı/seminer amaçlı gelen ve alışveriş amaçlı gelen müşteriler takip etmektedir.

Tablo-6. Ankete Katılanların Oteli Seçme Nedenlerine Göre Dağılımı

Oteli Seçme Nedeni	Frekans	Yüzde
Fiyat Uygunluğu	22	11,0
Güvenli Oluşu	48	24,0
Deneyim	55	27,5
Arkadaş Tavsiyesi	32	16,0
Temiz Oluşu	39	19,5
Diğer	4	2,0
Toplam	200	100,0

Ankete katılanların X Hotel'i seçme nedenlerindeki etkili olan birinci neden müşterilerin daha önceki deneyimleridir. Bunu otelin güvenli oluşu izlemektedir. Üçüncü sırada ise otelin temiz oluşu yer almaktadır. Bunları sırasıyla arkadaş tavsiyesi, fiyatların uygun oluşu takip etmektedir.

Ankete Katılanların X Hotel hakkındaki düşünceleri Tablo 7.'de gösterilmiştir. Buna göre ankete katılanların %59,5'lik kısmı X Hotel hakkında çok iyi düşüncelere sahipken bunu %37'lik kısım ile iyi düşüncelere sahip müşteriler, %3'lük kısım ile orta düşüncelere sahip müşteriler ve %0,5'lik kısım ile de vasat düşüncelere sahip müşteriler takip etmektedir. Bu sonuçlar ankete katılan müşterilerin çoğunluğunun X Hotel hakkında çok iyi ve iyi düşüncelere sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo-7. Ankete Katılanların Otel Hakkındaki Düşüncelerine Göre Dağılımı

Otel Hakkındaki Düşünce	Frekans	Yüzde
Kötü	0	0,0
Vasat	1	0,5
Orta	6	3,0
İyi	74	37,0
Çok İyi	119	59,5
Diğer	200	100,0

X Hotel' de Konaklayan Müşterilerin Beklenti ve Algılarına Ait Analizler

Çalışmada Tablo 8.'de görülebileceği gibi müşterilerin X Hotel hizmetlerine yönelik en yüksek beklenti düzeyi “kat hizmetleri bölümünün performans özellikleri” altında yer alan “odaların temiz olması” özelliğidir. Buna göre X Hotel'e gelen müşteriler öncelikle odalarının temiz olmasını beklemektedirler.

En düşük beklenti düzeyi ise yine “kat hizmetleri performans özellikleri” altında yer alan “çamaşırhane hizmetlerinden faydalanma” özelliğidir. Buna göre X Hotel'e gelirken müşterilerin en az bekledikleri çamaşırhane hizmetlerinden faydalanmaktadır.

Müşterilerin X Hotel hizmetlerine yönelik en yüksek algı düzeyi “yiyecek bölümünün performans özellikleri” altında yer alan “sunulan yemeğin lezzet ve temizliği” özelliğidir. Yani X Hotel'de konaklayan müşteriler en çok sunulan yemeklerin lezzet ve temizliğinden memnuniyet duymaktadırlar.

En düşük algı düzeyi ise “kat hizmetleri performans özellikleri” altında yer alan “çamaşırhane hizmetlerinden faydalanma” özelliğidir. Buradan X Hotel’de konaklayan müşterilerin çamaşırhane hizmetlerinden istedikleri düzeyde faydalanamadıkları görülmektedir.

Tablo-8. Araştırmaya Katılanların Beklenti ve Algılarına Göre Dağılımları

Beklenti ve Algı Boyutları	Ortalama (Beklenti)	Standart Sapma (Beklenti)	Ortalama (Algı)	Standart Sapma (Algı)
ön büronun uygun donanımlı olması	3,820	0,70718	4,340	0,64535
personelin karşılaması	3,760	0,66680	4,425	0,58831
personelin kibarlığı	3,825	0,67576	4,460	0,61669
personelin görünüşü	3,640	0,72320	4,125	0,70131
kayıt alma hızlığı	3,640	0,79507	4,030	0,81389
lobinin görünüşü	3,855	0,71872	4,320	0,64784
personelin iletişimi	3,760	0,67429	4,170	0,65823
personelin bilgilendirmesi	3,655	0,71310	4,060	0,73423
check-out'un hatasız yapılması	3,805	0,69959	4,220	0,72403
servis personelinin karşılaması	3,815	0,65030	4,460	0,57450
servis pers. kibarlığı	3,855	0,63719	4,530	0,55736
servis pers. iletişimi	3,795	0,64424	4,370	0,62855
servis pers. görünüşü	3,610	0,74880	4,120	0,68406
servis pers. hızı	3,820	0,70718	4,395	0,60896
sunulan yemek hakk. bilgi	3,670	0,77076	4,200	0,82059
malzeme temizliği	4,125	0,72941	4,780	0,42721
restoran temizliği	4,090	0,66642	4,730	0,47775
yemeğin kalitesi	4,140	0,66529	4,745	0,47019
yemeğin lezzeti	4,185	0,65030	4,830	0,37658
yemeğin çeşitliliği	4,175	0,69772	4,775	0,47487
kat hiz. pers. kibarlığı	3,680	0,66317	4,415	0,61209
kat hiz. pers. iletişimi	3,545	0,72151	4,070	0,73334
kat hiz. pers. görünüşü	3,380	0,74726	3,835	0,76202
kat hiz. pers. çalışma hızı	3,645	0,69382	4,335	0,66708
kat hiz. pers. güvenilirliği	3,640	0,77680	4,255	0,69454
kat hiz. pers. bilgi vermesi	3,455	0,67844	3,935	0,83922
odaların görünüşü	4,055	0,69599	4,650	0,55592
odaların temizliği	4,235	0,65722	4,815	0,42624
odaların ısıtması- soğutması	4,065	0,74400	4,625	0,62154
çamaşırhaneden faydalanma	3,310	0,76605	3,785	0,80124
odalarındaki arızanın giderilmesi	3,720	0,70290	4,265	0,71226
güvenlik pers. görünüşü	3,620	0,74050	4,205	0,66723
güvenlik duygusunun sağlanması	3,875	0,75646	4,465	0,60048
güvenlik pers. güvenilir olması	3,875	0,76308	4,460	0,59174

Tablo-9. Araştırmaya Katılanların Algı-Beklenti Dağılımları

Algı-Beklenti	Ortalama	S. Sapma	S. Hata Ort.	t Değeri	P
Algı1-Beklenti1	0,52000	0,71565	0,05060	10,27600	0,00000
Algı2-Beklenti2	0,66500	0,72485	0,05125	12,97500	0,00000
Algı3-Beklenti3	0,63500	0,73106	0,05169	12,28400	0,00000
Algı4-Beklenti4	0,48500	0,75006	0,05304	9,145000	0,00000
Algı5-Beklenti5	0,38500	0,92794	0,06562	5,868000	0,00000
Algı6-Beklenti6	0,46500	0,71507	0,05056	9,196000	0,00000
Algı7-Beklenti7	0,41000	0,73799	0,05218	7,857000	0,00000
Algı8-Beklenti8	0,40500	0,79633	0,05631	7,192000	0,00000
Algı9-Beklenti9	0,41500	0,75872	0,05365	7,735000	0,00000
Algı10-Beklenti10	0,64500	0,70102	0,04850	13,01200	0,00000
Algı11-Beklenti11	0,67500	0,70131	0,04959	13,61200	0,00000
Algı12-Beklenti12	0,57500	0,75313	0,05325	10,79700	0,00000
Algı13-Beklenti13	0,51000	0,87391	0,06179	8,253000	0,00000
Algı14-Beklenti14	0,57500	0,77289	0,05465	10,52100	0,00000
Algı15-Beklenti15	0,53000	0,86768	0,06135	8,638000	0,00000
Algı16-Beklenti16	0,65500	0,75420	0,05333	12,28200	0,00000
Algı17-Beklenti17	0,64000	0,69485	0,04913	13,02600	0,00000
Algı18-Beklenti18	0,60500	0,72913	0,05156	11,73400	0,00000
Algı19-Beklenti19	0,64500	0,67174	0,04750	13,57900	0,00000
Algı20-Beklenti20	0,60000	0,72984	0,05161	11,62600	0,00000
Algı21-Beklenti21	0,73500	0,73994	0,05232	14,04800	0,00000
Algı22-Beklenti22	0,52500	0,80162	0,05668	9,262000	0,00000
Algı23-Beklenti23	0,45500	0,84352	0,05965	7,628000	0,00000
Algı24-Beklenti24	0,69000	0,84109	0,05947	11,60200	0,00000
Algı25-Beklenti25	0,61500	0,79998	0,05657	10,87200	0,00000
Algı26-Beklenti26	0,48000	0,87374	0,06178	7,769000	0,00000
Algı27-Beklenti27	0,59500	0,73051	0,05165	11,51900	0,00000
Algı28-Beklenti28	0,58000	0,67519	0,04774	12,14800	0,00000
Algı29-Beklenti29	0,56000	0,80601	0,05699	9,826000	0,00000
Algı30-Beklenti30	0,47500	0,92393	0,06533	7,271000	0,00000
Algı31-Beklenti31	0,54500	0,78168	0,05527	9,860000	0,00000
Algı32-Beklenti32	0,58500	0,75872	0,05365	10,90400	0,00000
Algı33-Beklenti33	0,59000	0,69593	0,04921	11,98900	0,00000
Algı34-Beklenti34	0,58500	0,72484	0,05125	11,41400	0,00000

SERVQUAL modeli boşluk modelidir. Bu nedenle önce müşterilerin hizmet kalitesi beklentileri ve algıları arasındaki boşlukların bulunması gerekmektedir. Burada öncelikle müşterilerin X Hotel’den beklentileri ölçülmüş, daha sonrada algıları ölçülerek aradaki fark bulunmuştur. Bu fark, müşterilerin hizmet kalitesi beklentileriyle algılar arasındaki boşluğu gösterir. Bu boşluk arttıkça algılanan

hizmet kalitesi düşmekte, bu boşluk azaldıkça algılanan hizmet kalitesi artmaktadır. Bu nedenle hizmet işletmelerinin amacı bu boşluğu azaltmak olmalıdır (Çiftçi, 2006).

Tablo 9'deki boşluklara bakıldığında ortalamalarda eksi (-) bir değere rastlanmadığından yani beklentilerin ortalaması algıların ortalamasından düşük olmadığından, müşterilerin beklentilerinin algıladıkları hizmet kalitesini karşıladığı görülmektedir.

En büyük boşluk “kat hizmetleri bölümünün performans özellikleri” altında yer alan “kat hizmet personelinin kibarlığı” özelliğinde ortaya çıkmıştır. Buradan anlaşıyor ki müşteriler kat hizmetleri personelinin beklediği kibarlığın üstünde bir kibarlık görmüştür. X Hotel için ikinci en büyük boşluk yine “kat hizmetleri bölümünün performans özellikleri” altında yer alan “kat hizmetleri personelinin çalışma hızı” özelliğinde ortaya çıkmıştır.

En düşük boşluk ise “ön büro bölümünün performans özellikleri” altında yer alan “kayıt alma işleminin hızlı ve hatasız yapılması” özeliğinde ortaya çıkmıştır.

ANKETİN GENEL BULGULARI

Müşterilerden X Hotel'den aldıkları hizmetin özelliği ve ideallerinde otelin bu özelliği ne kadar yansıtmaması gerektiği konusundaki düşüncelerini 1 ile 5 arasındaki rakamlardan birini işaretleyerek belirtmeleri istenmiştir.

$$\text{SERVQUAL Puanı} = \text{Algılanan Puan} - \text{Beklenen Puan}$$

olduğu için her bir önermenin puanı +4 ile -4 arasında olacaktır. -4 sunulan hizmet kalitesinin beklenenin çok altında olduğunu, +4 ise beklentilerin tamamen karşılandığını gösterecektir (Çiftçi, 2006).

Tablo-10. Boyutlara Göre Algılanan ve Beklenen Hizmet Ortalamaları Farkı

Boyutlar	Algılanan Hizmet Ort.	Beklenen Hizmet Ort.	Fark (OSS)	P
Ön Büro Böl.	4,2389	3,7517	0,4872	0,0000
Yiyecek Böl.	4,5395	3,9345	0,6050	0,0000
Kat Hiz. Böl	4,0922	3,7027	0,3895	0,0000
Güvenlik Böl.	4,3767	3,7900	0,5867	0,0000

Yapılan analiz sonucunda X Hotel'in

Ağırlıklandırılmamış SERVQUAL Puanı = 0,4421

Ağırlıklandırılmış SERVQUAL Puanı = 0,041

bulunmuştur. SERVQUAL puanının pozitif (+) çıkması X Hotel'in müşteri beklentilerini karşılayabildiğini, hizmet kalitesinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Boyutların SERVQUAL puanlarının pozitif (+) çıkması, müşterilerin bu boyutların taşıdıkları kavramlardan memnun olduklarını ve algılamalarının beklentilerinin üstünde olduğunu göstermektedir.

Tablo-11. Boyutların Ağırlıklı SERVQUAL Puanları

Boyutlar	SERVQUAL Puanı
Ön Büro Bölümü	0,4872
Yiyecek Bölümü	0,6050
Kat Hizmetleri Bölümü	0,3895
Güvenlik Bölümü	0,5867
Ağırlıklı SERVQUAL Genel Puanı	0,0410
Eşit Ağırlıklı SERVQUAL Puanı	0,4421

Tablolardan da görüleceği gibi SERVQUAL analizi sonuçlarına göre müşterilerin X Hotel'den en çok memnun kaldıkları boyut 0,6050 ağırlıklı SERVQUAL puanı ile yiyecek hizmetleri bölümünün performans özellikleri boyutudur. Bu boyutun puanı diğer boyutlara göre daha yüksek çıkmıştır.

Güvenlik bölümünün performans özellikleri boyutunun ağırlıklı SERVQUAL puanı 0,5867 çıkmıştır. Müşteriler için otel, güvenlik bölümü performans özellikleri boyutundan sonra ön büro bölümü performans özellikleri boyutu için beklentilere ulaşmıştır.

Ön büro bölümünün performans özellikleri boyutunun ağırlıklı SERVQUAL puanı 0,4872 çıkmıştır.

Son olarak otelin en düşük kalite boyutu kat hizmetleri bölümünün performans özellikleri boyutu çıkmıştır. Ağırlıklı SERVQUAL puanı 0,3895'tir.

Demografik Özelliklere Göre X Hotel'in SERVQUAL Kalite Skorları Bakımından Karşılaştırılması

Araştırmanın bağımlı değişkeni, uygulanan SERVQUAL ölçeğinden elde edilen veriler üzerinden hesaplanan algılanan hizmet kalitesi skorudur. Araştırmanın bağımsız değişkenleri ise cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, otele geliş amacı, oteli tercih amacı ve otel hakkındaki düşüncelerdir.

Müşterilerin bağımsız değişkenlere göre ayrı ayrı hizmet kalitesi boyutları arasındaki farklılıkları incelemek amacıyla aşağıda hipotezler kurulmuş ve yorumlar verilmiştir.

Ho= X Hotel'den hizmet alan bay ve bayan müşterilerin kalite boyutları bazında algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

H_1 = X Hotel’den hizmet alan bay ve bayan müşterilerin kalite boyutları bazında algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Tablo-12. Müşterilerin Cinsiyetlerine Göre Kalite Boyutlarındaki Anlamlılıklarının İncelenmesi

Boyutlar	T Değerleri	P
Ön Büro Bölümü	1,471	0,143
Yiyecek Bölümü	-0,458	0,647
Kat Hizmetleri Bölümü	0,138	0,890
Güvenlik Bölümü	-0,159	0,874

Yukarıdaki tabloya göre, X Hotel için yapılan çalışmada bütün boyutlarda H_0 hipotezi $\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde kabul edilmektedir ($0,143 > 0,05$, $0,647 > 0,05$, $0,890 > 0,05$, $0,874 > 0,05$). Yani X Hotel müşterileri için tüm boyutlarda cinsiyet açısından bir farklılık yoktur.

Aynı şekilde X Hotel müşterileri için tüm boyutlarda eğitim durumu, meslek, otele geliş amacı açısından da bir farklılık yoktur.

H_0 = X Hotel’den hizmet alan müşteriler arasında yaş gruplarına göre kalite boyutları bazında algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir fark yoktur.

H_1 = X Hotel’den hizmet alan müşteriler arasında yaş gruplarına göre kalite boyutları bazında algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo-13. Müşterilerin Yaş Gruplarına Göre Kalite Boyutlarındaki Anlamlılıklarının İncelenmesi

Boyutlar	F Değerleri	Sig (2-Tailed)
Ön büro Bölümü	0,441	0,724
Yiyecek Bölümü	2,888	0,037
Kat Hizmetleri Bölümü	1,131	0,338
Güvenlik Bölümü	0,054	0,983

Yukarıdaki tabloya göre, X Hotel için yapılan çalışmada ön büro bölümü boyutu, kat hizmetleri bölümü boyutu ve güvenlik bölümü boyutunda H_0 hipotezi $\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde kabul edilmekte iken yiyecek bölümü boyutu için X Hotel’den hizmet alan müşteriler arasında yaş gruplarına göre kalite boyutları bazında algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir fark vardır.

Tukey testi ile sınıadığımızda elde edilen p. değerlerini $\alpha = 0,05$ ile karşılaştırdığımızda görüyoruz ki 18-25 yaş ile 41-60 yaş arasında fark vardır.

H_0 = X Hotel’den hizmet alan müşterilerin X Hotel’i seçme nedenlerine göre kalite boyutları bazında algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir fark yoktur.

H_1 = X Hotel’den hizmet alan müşterilerin X Hotel’i seçme nedenlerine göre kalite boyutları bazında algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo-14. Müşterilerin Oteli Seçme Nedenlerine Göre Kalite Boyutlarındaki Anlamlılıklarının İncelenmesi

Boyutlar	F Değerleri	Sig (2-Tailed)
Ön Büro Bölümü	4,065	0,002
Yiyecek Bölümü	5,344	0,000
Kat Hizmetleri Bölümü	2,907	0,015
Güvenlik Bölümü	4,255	0,001

Yukarıdaki tabloya göre, X Hotel için yapılan çalışmada bütün boyutlarda H_0 hipotezi $\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Yani X Hotel’den hizmet alan müşterilerin X Hotel’i seçme nedenlerine göre kalite boyutları bazında algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir fark vardır.

Bir önceki sınamada olduğu gibi yine tukey testi ile sınama yaparsak ön büro bölümünde fiyatın uygun oluşuyla deneyimler ve fiyatın uygun oluşu ile temiz olması arasında fark vardır. Yiyecek bölümü için fiyatın uygun oluşu ile deneyim, fiyatın uygun oluşu ile tavsiye ve fiyatın uygun oluşu ile temiz olması arasında fark vardır. Kat hizmetleri bölümü için fiyatın uygun oluşu işe deneyim arasında fark vardır. Güvenlik bölümünde ise yine fiyatın uygun oluşu ile deneyim arasında fark vardır.

H_0 = X Hotel’den hizmet alan müşterilerin X Hotel hakkındaki düşüncelerine göre kalite boyutları bazında algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir fark yoktur.

H_1 = X Hotel’den hizmet alan müşterilerin X Hotel hakkındaki düşüncelerine göre kalite boyutları bazında algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo-15. Müşterilerin Otel Hakkındaki Düşüncelerine Göre Kalite Boyutlarındaki Anlamlılıklarının İncelenmesi

Boyutlar	F Değerleri	Sig (2-Tailed)
Ön Büro Bölümü	2,723	0,046
Yiyecek Bölümü	1,758	0,157
Kat Hizmetleri Bölümü	1,633	0,183
Güvenlik Bölümü	0,660	0,578

Yukarıdaki tabloya göre, X Hotel için yapılan çalışmada yiyecek bölümü boyutu, kat hizmetleri bölümü boyutu ve güvenlik bölümü boyutunda H_0 hipotezi $\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde kabul edilmekte iken ön büro bölümü boyutu için X Hotel’ den hizmet alan müşterilerin X Hotel hakkındaki düşüncelerine göre kalite boyutları bazında algılanan hizmet kalitesi arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo-16. Boyutlara Önem Düzeyine Göre Verilen Puanlar

	Ön Büro Böl.	Yiyecek Böl.	Kat Hiz. Böl.	Güvenlik Böl.
N	200	200	200	200
ORTALAMA	20,05000	29,32500	22,70000	27,92500
S. SAPMA	7,24638	8,03068	7,36418	7,99305

Tablodan bakıldığında müşteriler önem düzeylerine göre yiyecek bölümü boyutuna en yüksek puanı vermişlerdir. Yiyecek bölümünü sırasıyla güvenlik bölümü, kat hizmetleri bölümü ve ön büro bölümü takip etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

X Hotel’de algılanan hizmet kalitesinin ölçülmesine yönelik yapılan çalışmada örneklem olarak X Hotel’de konaklayan 200 müşteri rassal olarak seçilmiş ve seçilen müşterilere anket uygulanmıştır.

İlk önce ölçeğin verilerine araştırma modelinde yer alan analizler uygulanmıştır. Analiz sürecine, verilerin iç tutarlılığını ölçmeye yönelik olarak güvenilirlik analizi (alpha katsayısının hesabı) ile başlanmıştır. Bu süreçte ölçeğin güvenilirliği 0,967 ve bu değer kabul edilebilir sınırlar içinde olması nedeniyle analize devam edilmiştir.

Daha sonra katılımcıların demografik özellikleri ve X Hotel’i tercih etme amaç ve nedenlerinin değerlendirilmesi üzerinde durulmuştur.

Araştırmaya katılanların, cinsiyetlerine göre dağılım oranları birbirine çok yakın çıkmıştır. X Hotel’de konaklayan müşteriler arasında cinsiyet ayırt edici bir özellik değildir. Yaş özelliğine bakıldığında X Hotel’i tercih edenlerin büyük bir çoğunluğu (%33,5) 26-40 yaş arasındadır. Eğitim durumu kriterinde en yüksek grubu %43 oran ile lisans düzeyi oluşturmuştur. Meslek durumlarına bakıldığında, araştırmaya katılanların %24,5’ini serbest meslek sahipleri oluşturmaktadır. Ve bunu %22’lik oranla emekliler ve %21 oranla öğrenciler takip etmektedir.

Uygulamaya katılanların X Hotel’e gelme sebeplerinin ilk sırasında %82’lik oranla tatil yer alırken, X Hotel’i seçme nedenleri öncelikli olarak deneyimleri ve X Hotel’in güvenli bir yer oluşudur.

Uygulama sonucu elde edilen verilerden X Hotel’in müşteri profilini; 26-40 yaş aralığında, lisans eğitimi düzeyinde, serbest meslek sahibi, emekli veya öğrenci, konaklama amacı tatil ve tercih sebebi daha önceki deneyimleri olan kişiler ağırlıklı olarak oluşturmaktadır.

Katılımcıların beklentilerinin sonuçlarına bölümler bazında bakıldığında;

Ön büro bölümü ile ilgili beklenti dağılımı sonuçlarında en yüksek beklentinin “ön büronun ve lobinin görünüşü, düzeni ve fiziksel çekiciliği” kriteri olduğu tespit edilmiştir. Müşteri ön büro geldiğinde öncelikle görsellik aramaktadır.

Müşterilerin ön büro ile ilgili en düşük beklentileri “ön büro personelinin görünüşü” ve “kayıt alma işleminin hızlı ve hatasız yapılması” kriterinde olduğu tespit edilmiştir.

Ön büro bölümü ile ilgili yüksek beklentiler karşılığında “ön büro bölümü ile ilgili algılar” dağılımı sonuçlarında, hizmet kalitesi en yüksek olarak “ön büro personelinin kibarlığı” kriterinde algılanmıştır.

Ön büro bölümü ile ilgili en düşük algılama düzeyi “kayıt alma işleminin hızlı ve hatasız yapılması” kriteridir.

Ön büro bazında belirlenen kriterlerin hepsinde algılanan hizmet kalitesi düzeyi beklenen hizmet kalitesini karşılamıştır.

Yiyecek bölümünde müşterinin en yüksek beklentisi “sunulan yemeğin lezzet ve temizliği” kriterindedir. Elde edilen bu sonuç, araştırmaya katılanlar açısından yiyecek içecek birimleriyle ilgili tüm kriterlerin önemli olduğunu ancak, “sunulan yemeğin lezzet ve temizliği” kriterinin diğerlerinde daha önemli olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Yani temizliğin yiyecek bölümünün olmazsa olmazlarından olduğu tespit edilmiştir.

Yiyecek bölümünde en düşük beklenti ise “servis personelinin görünüşü” kriterindedir.

Yiyecek bölümünde en yüksek algılama düzeyi “sunulan yemeğin lezzet ve temizliği” kriterinde gerçekleşmiştir.

Yiyecek bölümündeki en düşük algı düzeyi ise “servis personelinin görünüşü” kriterinde meydana gelmiştir.

Yiyecek bölümü içinde algılanan hizmet kalitesi düzeyi beklenen hizmet kalitesini karşılamıştır.

Kat hizmetleri ile ilgili beklenti dağılımı sonuçlarında ise en yüksek beklenti “odaların temizliği” kriterinde oluşmuştur. Buradan kat hizmetleri bölümünde temizliğin çok önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Tespit edilen en düşük beklenti ise “çamaşırhane hizmetlerinden faydalanma” kriterinde ortaya çıkmıştır.

Kat hizmetlerinde algı anketi sonuçlarına göre en yüksek hizmet performans algısı “odaların temizliği” kriterinde gerçekleşmiştir. Yani müşterilerin en yüksek düzeydeki beklentisi olan odaların temiz olması kat hizmetleri tarafından sağlanmış ve müşterilerin algıladıkları hizmet beklentilerini karşılamıştır.

Kat hizmetlerindeki algı anketi sonuçlarına göre en düşük performans algısı “çamaşırhane hizmetlerinden faydalanma” kriterinde ortaya çıkmıştır. Bu yüzden çamaşırhane hizmetleri müşterilerin faydalanabileceği hale getirilmelidir.

Bu bölümde de ön büro bölümü ve yiyecek bölümünde de olduğu gibi yine müşterilerin aldıkları hizmet, bekledikleri hizmeti karşılamıştır.

Güvenlik bölümü ile ilgili beklenti dağılımı sonucunda müşterilerin en yüksek beklentisi “güvenlik duygusunun sağlanması” ve “güvenlik personelinin güvenilirliği” kriterleridir. Bu yüzden müşteri beklentilerini karşılamak için güvenlik bölümüne seçilecek olan personele güvenlik ve alınacak önlemler ile ilgili eğitim verilmelidir.

Güvenlik bölümü ile ilgili en düşük beklenti ise “güvenlik personelinin görünüşü” kriterinde ortaya çıkmaktadır.

Bu bölümdeki algı düzeyi en yüksek kriter “güvenlik duygusunun sağlanması” kriteridir. Buradan anlaşılabileceği gibi müşteriler bekledikleri güvenlik duygusunun sağlanması kriteri güvenlik bölümü tarafından müşterilere sağlanmaktadır.

Güvenlik bölümündeki en düşük algı ise “güvenlik personelinin görünüşü” kriteridir.

Güvenlik bazında belirlenen kriterlerin hepsinde algılanan hizmet kalitesi düzeyi beklenen hizmet kalitesini karşılamıştır.

Bütün bu değerlendirmeler sonucunda; algılanan hizmet kalitesi beklenen hizmet kalitesini karşıladığından X Hotel’de hizmet kalitesinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak yukarıda belirtilen demografik özellikler bağımsız değişken, SERVQUAL ölçeğinden elde edilen veriler üzerinden hesaplanan algılanan hizmet kalitesi skoru bağımlı değişken olarak kabul edilerek müşterilerin kalite boyutlarının anlamlılıkları ve yaş gruplarına, mesleklerine, otele geliş amaçlarına, oteli seçme nedenlerine ve otel hakkındaki düşüncelerine göre boyutların farklılıkları incelenmiştir. Buna göre yapılan t-testi ve Oneway Anova testi sonucuna göre cinsiyet, eğitim durumu, mesleği, otele geliş amacı boyutları bazında algılanan hizmet kalitesi arasında herhangi bir farklılık bulunmazken, yaş grupları, oteli seçme nedeni ve otel hakkındaki düşünceler bazında algılanan hizmet kalitesinde bir fark bulunmuştur.

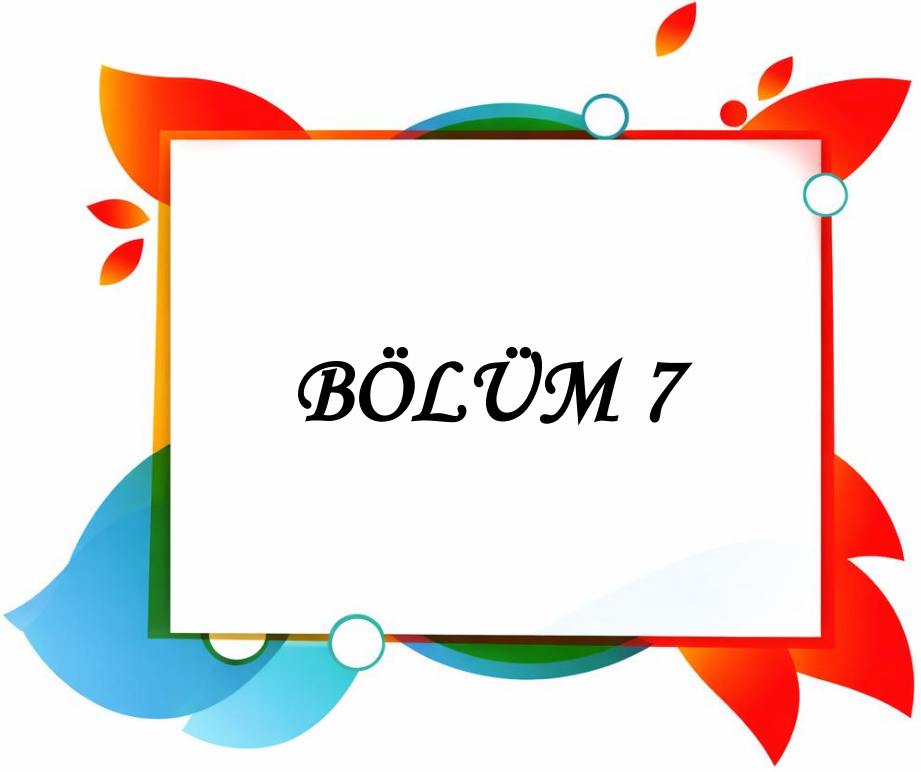
KAYNAKÇA

- Alkaya, E. Reliability Assurance Programs And An Application Of Failure Mode And Effects Analysis In Service Organizations, Master Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstatistik Anabilim Dalı, İzmir, 2007.
- Atan, M., Baş, M.ve Tolon, M., (2006), Servqual Analizi İle Süpermarketlerde Hizmet Kalitesinin Ölçülmesine Yönelik Bir Alan Çalışması, Gazi Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7, 2, 256-270, Ankara.
- Atılgan, E., (2001), Hizmet Kalitesi Yönetimi Ve Seyahat Sektörüne Yönelik Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Turizm İşletmeciliği Ve Otelcilik Anabilim Dalı, Antalya.
- Bozdağ, N., Atan, M. ve Altan, Ş., (2003), Hizmet Sektöründe Toplam Hizmet Kalitesinin Servqual Analizi İle Ölçümü Ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama, VI. Ulusal Ekonometri Ve İstatistik Sempozyumu, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Brady, M.K., Cronin J.J. And Brand, R.R. Perception-Only Measurement Of Service Quality: A Replication And Extension, Journal Of Business Research, 55, 17-31, 2002.
- Canoglu, M., (2008), Otel Müşterilerinin İmaj Ve Hizmet Kalitesi Algıları İle Tekrar Satın Ama Davranışları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Adana.
- Chen, K.K., Chang C.T And. Lai, C.S “Service Quality Gaps Of Business Customers In The Shipping Industry”, Transportation Research Part E, 45, 222-237, 2009.
- Cook C. And Thompson, B. Reliability And Validity Of SERVQUAL Scores Used To Evaluate Perceptions Of Library Service Quality, Journal Of Academic Librarianship, 26, 4, 248-258, 2000.
- Çiftçi, A. G., (2006), Hizmet Kalitesi Ve Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesi Ölçümüne Yönelik Bir Uygulama, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi Ve Endüstri İşletmeciliği Programı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Ekinci Y.And Riley, M., Validating Quality Dimensions, Annals Of Tourism Research, 28, 1, 202-223, 2001.
- Ekinci Y.And Riley, M. A Critique Of The Issues And Theoretical Assumptions İn Service Quality Measurement İn The Lodging Industry: Time To Mode The Goal Posts?, International Journal Hospitality Management, 17, 4, 349-362, 1998.

- Eleren, A., Bektaş, Ç., Görmüş, A. Ş., (2007), Hizmet Sektöründe Hizmet Kalitesinin Servqual Yöntemi İle Ölçülmesi Ve Hazır Yemek İşletmesinde Bir Uygulama, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Cilt 44, Sayı 514, 75-88.
- Erenay, O. M. H., (2007), Kurumsal Danışmanlık Hizmetlerinde Kalite Ve Servqual Ölçeği İle Ölçülmesi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Üretim Yönetimi Ve Pazarlama Bilim Dalı, Ankara.
- Ersöz, S. Pınarbaşı, M. Türker, A.K. Yüzükırmızı, M. Hizmet Kalitesinin Servqual Metodu İle Ölçümü Ve Sonuçların Yapısal Eşitlik Modelleri İle Analizi: Öğretmen Evi Uygulaması, Int. J. Eng. Research & Development, Vol 1, No 1, 19-27, 2009.
- Filiz, Z. (2007), Service Quality of University Library: A Survey Amongst Students at Osmangazi University and Anadolu University, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi, Sayı:5, Sayfa:1-19, İstanbul.
- Filiz, Z. (2010), Service Quality of Travel Agents in Turkey, Quality And Quantity, 44, 793-805, DOI:10.1007/S11135-009-9233-Z.
- Filiz, Z. Bankacılık Sektöründe SERVQUAL Analizi Uygulaması, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Cilt 46, Sayı 535, 53-66, 2009a.
- Filiz, Z. Hizmet Sektöründe Hizmet Kalitesinin Servqual Yöntemi İle Ölçülmesi Ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Cilt 46, Sayı 538, 75-86, 2009b.
- Göndelen, D., (2007), Öğretmenevlerinde Hizmet Kalitesi, Müşteri Tatminin Ölçülmesi Uygulaması Ve Müşteri Tatminini Arttırmaya Yönelik Bir Eğitim Modeli, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Ankara.
- Ham, C.L. Johnson, W. Weinstein, A. Plank R. And Johnson, P.L. Gaining Competitive Advantages: Analyzing The Gap Between Expectations And Perceptions Of Service Quality, International Journal Of Value-Based Management, 16, 2, 197-203, 2003.
- Harwood N. And Bydder, J. Customer Expectations Of, And Satisfaction With, The University Library, The Journal Of Academic Librarianship, 24, 2, 161-171, 1998.
- Hébert, F. The Quality Of Interlibrary Borrowing Services In Large Urban Public Libraries In Canada, Ph.D. Thesis, University Of Toronto, 1993.
- Hernon, P. Nitecki D.A. And Altman, E. Service Quality And Customer Satisfaction: An Assessment And Future Directions, The Journal Of Academic Librarianship, 25, 1, 9-17, 1999.
- Kim, Y. Measuring And Assessing Internet Service Quality At Public Libraries, Ph.D. Thesis, University Of Wisconsin-Madison, 2003.

- Kitcharoen, K. The Importance-Performance Analysis Of Service Quality In Administrative Departments Of Private Universities In Thailand, ABAC Journal, 24, 3, 20-46, 2004.
- Kobu, B. Üretim Yönetimi, 9. Baskı, İstanbul, 1999.
- Large R.O. And König, T. A Gap Model Of Purchasing's Internal Service Quality: Concept, Case Study And Internal Survey, Journal Of Purchasing And Supply Management, 15, 24-32, 2009.
- Luk, S.T.K. An Examination Of The Role Of Marketing Culture İn Service Quality, International Journal Of Contemporary Hospitality Management, 9, 1, 13-20, 1997.
- Murat, G., Çelik, N., (2007), Analitik Hiyerarşi Yönetimi İle Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesini Değerlendirme: Bartın Örneği, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Zonguldak.
- Okumuş A.Ve Asil, H. Hizmet Kalitesi Algılamasının Havayolu Yolcularının Genel Memnuniyet Düzeylerine Göre Olan Etkisinin İncelenmesi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Dergisi, Cilt 36, Sayı 2, 7-29, 2007.
- Öney, Çakır N., (1998), Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesi Ve Şile Bölgesinde Bir Araştırma, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Parasuraman, A. . Zeithaml V.A And Berry, L.L. A Conceptual Model Of Service Quality And Its Implication For Future Research,, Journal Of Marketing, 49, 4, 41-50, 1985.
- Parasuraman, A. Zeithaml V.A. And Berry, L.L. SERVQUAL: A Multiple-İtem Scale For Measuring Consumer Perceptions Of Service Quality, Journal Of Retailing, 64, 1, 12-40, 1988.
- Parasuraman, A. Berry L.L. And Zeithaml, V.A. Refinement And Reassessment Of SERVQUAL Scale, Journal Of Retailing, 67, 420-450, 1991.
- Parasuraman, A. Zeithaml V.A. And Berry, L.L. Reassessment Of Expectations As A Comparison İn Measuring Service Quality: Implications For Further Research, Journal Of Marketing, 58, 1, 111-124, 1994a.
- Parasuraman, A. Zeithaml V.A. And Berry, L.L. Alternative Scales For Measuring Service Quality: A Comparative Assessment Based On Psychometric And Diagnostic Criteria, Journal Of Retailing, 70, 3, 201-230, 1994b.
- Pawitra T.A. And Tan, K.C. Tourist Satisfaction İn Singapore- A Perspective From Indonesian Tourists, Managing Service Quality, 13, 5, 399-411, 2003.
- Paylan, M.A. Algılanan Hizmet Kalitesi, Müşteri Değeri Ve Müşteri Tatmininin Davranışsal Niyetler Üzerine Etkisi (Karayolu Ulaşım Sektöründe Bir

- Araştırma), Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Eskişehir, 2007.
- Perili, S., (2004), Hizmet Pazarlamasında Hizmet Kalitesi Ve Müşteri Memnuniyeti: Bankacılık Sektöründe Örnek Bir Uygulama, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Rust, R.T. Zahorik A. J. And. Keiningham, T. L Service Marketing, Harper Collins College Publishers, New York, 1996.
- Sahney, S. Banwet D.K. And Karunes, S. A SERVQUAL And QFD Approach To Total Quality Education: A Customer Perspective, International Journal Of Productivity And Performance Management, 53, 143-166, 2004.
- Sevimli, S. Hizmet Sektöründe Kalite Ve Hizmet Kalitesi Ölçümü Üzerine Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.
- Şafaklı O.V. And Özdeşer, H. Measuring The Service Quality Of Commercial Banks Towards Luxury Hotels İn Northern Cyprus, Anatolia, An International Journal Of Tourism And Hospitality Research, 19, 1, 161-165, 2008.
- Tan K.C. And Kek, S.W. Service Quality İn Higher Education Using An Enhanced SERVQUAL Approach, Quality İn Higher Education, 10, 1, 17-24, 2004.
- Yang, H.E. Wu C.C. And Wang, K.C. An Empirical Analysis Of Online Game Service Satisfaction An Loyalty, Expert Systems With Applications, 36, 1816-1825, 2009.
- Yılmaz, İ., (2007), Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Müşteriler Ve Yöneticiler Açısından Ölçülmesi: İzmir Örneği, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Turizm İşletmeciliği Programı, Doktora Tezi, İzmir.
- Yılmaz, A., (2007), Aile Turizmine Yönelik Hizmet Veren Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesi: Antalya Bölgesinde Türk Ve Alman Turistlere Yönelik Bir Araştırma, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Yılmaz, V., Çelik, H. E., Depren, B., (2007), Devlet Ve Özel Sektör Bankalarındaki Hizmet Kalitesinin Karşılaştırılması: Eskişehir Örneği, Doğu Üniversitesi Dergisi, 8, 2, 234-248, Eskişehir.
- Yılmaz, V., Filiz, Z., Yaprak, B., (2007), Servqual Yöntemiyle Yükseköğretimde Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:7, Sayı No:1, Sayfa:299-316, Eskişehir.

BÖLÜM 7

Demografik Değişkenlerin İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisinin Araştırılması

Zeynep Filiz¹

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz çağda, baş döndürücü bir hızla gelişen teknoloji ve rekabet ortamında, örgütlerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gereksinim duyulan en büyük değer hiç kuşkusuz sahip oldukları insan gücüdür. Gerek kamu sektöründe, gerek özel sektörde olsun başarıyı hedefleyen tüm örgütler, araştırma geliştirme çalışmalarına ve insan kaynaklarına dikkatle eğilmek zorundadırlar (Samadov, 2006).

İyi bir örgüt yapısı, tek başına örgütsel başarı için yeterli değildir. Örgütlerin yaşamlarını devam ettirebilmesi ve gelişmesi, bireysel amaçlar ve örgütsel amaçların uyumu ile mümkündür. Ancak, örgütlerin kesin biçimde belirlenmiş amaçları, eksiksiz tanımlanmış kuralları ve çok karmaşık yapıları vardır. Bu nedenle, çoğu zaman örgütlerin bu yapıları ile bireyin amaç ve beklentileri çatışabilmektedir. Bireylerin amaçlarına ulaşmada karşılarına çıkan örgütün iç ve dış çevresinden ya da kendinden kaynaklanan engeller, iş görenlerde karmaşık duygu ve düşünceler oluşturabilmektedir. Bu durum, aynı zamanda iş doyumunu ve örgütsel bağlılığı da etkilemektedir. İşgörenlerin ruhsal ve bedensel sağlıklarının, örgütlerin sağlıklı büyümesi, gelişmesi ve hedeflerine ulaşmasıyla ilgili olduğu göz ardı edilemez bir gerçektir (Samadov, 2006).

Günümüz modern toplumlarında çalışma yaşamı, bireylerin hayatlarının önemli bir alanını oluşturmaktadır. Çalışan birey bir taraftan sosyal ve ekonomik güçlüklerle mücadele edip içinde bulunduğu sosyal çevrenin olumsuzluklarını gidermeye çalışırken diğer yandan da yaşamının büyük bir kısmını oluşturan iş yaşantısında hem bedensel hem de ruhsal açıdan bir iyilik halini yakalamaya çalışmaktadır. Bu iyilik halini sağlama noktasında örgütsel bağlılık ve iş tatmini kavramları ön plana çıkmaktadır.

Çalışanlarının örgütlerine olumlu ve güçlü duygular geliştirmesi örgütlerin devamlılığı ve güçlenmesi açısından önem teşkil etmektedir. Bunun sağlanabilmesi için gerekli olan bilgi ve beceri kadar çalışma ve iş yaşamına karşı olumlu davranışlar olarak nitelendirilen örgütsel bağlılığa sahip olmak da

¹ Prof. Dr., ESOĞU İstatistik Bölümü, ORCID: 0000-0001-6301-7289

önemlidir. Bu doğrultuda değerlendirildiğinde, örgüt için örgütsel bağlılık önem kazanan bir kavram olmaktadır (Gül ve Gökçe, 2008).

Sosyal hizmet kurumları korunma, bakım ve desteğe ihtiyaç duyan bireylere yönelik sosyal hizmet uygulama gayesiyle oluşturulmuş yapılardır. Bu kurumlar belirlenen amacı gerçekleştirmek üzere, hedef grubundaki bireylere sunulacak hizmetin kaliteli ve etkili gerçekleştirilmesini sağlarlar. Bunu sağlamak için en etkili kaynak ise insan gücü yani çalışan personellerdir. Sosyal hizmet kurumlarında korunma ve bakım hizmeti alan bireylerin aileleri de kurum personelleri olmaktadır (Turhan, 1997).

Sosyal hizmet alanında hizmet sunan farklı iş ve meslek grubundaki çalışanların örgütsel bağlılık ve iş tatminlerinin incelenmesi, çalışanların iş tatminlerinin ya da tatminsizliklerinin örgütsel bağlılıklarıyla ilişkisinin ortaya konulması, verilen hizmetlerin sürdürülebilirliği, etkinliği ve kalitesi açısından önem kazanmaktadır.

Bu noktada çalışmanın örneklemini oluşturan bir bakım merkezi; yaşlı, engelli ve çocuklara yönelik olarak hizmet sunan köklü bir kurumdur ve kurulduğu günden bugüne kadar çok sayıda yaşlı, engelli ve çocuklara hizmet etmiştir. Dezavantajlı gruplara (yaşlı, engelli ve çocuk) yönelik hizmet sunan bu merkez çalışanlarının, sorunlu ve zor bir alana hizmet sunuyor olmaları sebebiyle hizmet kalitesi açısından çalışanların örgütsel bağlılık ve iş tatmin düzeylerinin incelenmesi büyük bir önem arz etmektedir.

Bu bakım merkezinde farklı birim ve alanlarda hizmet sağlayan çalışanların örgütsel bağlılık ve iş tatmin düzeylerinin belirlenmesi, sunulan hizmetlerin kalitesi açısından önem taşımaktadır. Bu sayede ortaya çıkabilecek sorunların belirlenmesi ve bu uygun çözüm yollarının üretilmesi, çalışanların motivasyon düzeylerinin artırılmasına yönelik çalışma ortamının sağlanması, durumla bağlantılı olarak hizmet alan grupların iyilik hallerinin artırılması sağlanmış olabilecektir.

Çalışma anketten elde edilen bilgiler ışığında çeşitli analizler (faktör, regresyon, tek yönlü varyans analizi ve bağımsız t-testi) yapılarak iş tatmini ve örgütsel bağlılığın kendi içlerindeki ilişkileri yorumlanmıştır. Çalışanların iş tatminini ölçmek için Minnesota İş Tatmin Ölçeği, örgütsel bağlılıklarını ölçmek için ise Allen ve Meyer'in Örgütsel Bağlılık Ölçeği kullanılmıştır.

İŞ TATMİNİ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Endüstriyel ve sosyal psikolojide iş tatmini ile ilgili yapılan bu çalışmalardan bir kısmı işin niteliği ve beceri düzeyi üzerine odaklanmış ve karmaşık ve önemli işlerin, az beceri isteyen rutin görevlere oranla, iş görenleri daha çok tatmin ettiği görülmüştür. Nitekim, Bell (1937), konserve fabrikalarında ve dokuma tezgahlarında çalışan genç işçilerin %98'inin işlerinden nefret ettiklerini tespit

etmiş, küçük bir Pensilvanya kasabasında 309 kişi üzerinde bir başka araştırma yapan Hoppock da, en büyük tatminsizliğin beceri gerektirmeyen işlerde çalışanlar arasında olduğunu belirtmiştir. Öte yandan, Gurin, Veroff ve Feld (1960) en üst düzeyde iş tatmininin mesleki, teknik ve yönetsel personelde, en alt düzeyde tatminin ise beceri gerektirmeyen işleri yapan işçiler arasında bulunduğunu belirtmişler, tatmin bakımından orta düzeyde bulunan grupların ise; genel büro hizmetlerindeki görevliler, satış elemanları, becerili ve yarı becerili el işçileri olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre, niteliksiz işçilerin yalnızca %13'ü tatmin duyarken, buna karşılık meslek sahibi kişilerin %42'si tatmin duymaktadır. İş tatmini ile cinsiyet arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmalar kapsamında Mason (1994), cinsiyet farkı ile iş tatmini arasında herhangi bir fark olmadığını tespit etmiş, Chiu (1998) ise avukatlar üzerine yaptığı iş tatmin çalışmasında, bayan avukatların iş tatmin düzeylerinin erkeklere oranla daha düşük olduğu sonucuna varmıştır. Pusat (1992) Türkiye'deki uluslar arası fast food restoranlarında çalışan personelin iş tatminleri üzerine yapmış olduğu çalışmada, iş tatmininin belirleyici unsurlarından en önemlisinin iş arkadaşları ile iyi anlaşma olduğunu tespit etmiştir. İş tatmini ile medeni durum arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmalarda medeni durumun iş tatmin düzeylerine etkisinin olmadığı yönünde sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Örneğin, Torun (1998) yapmış olduğu çalışmada, hekimlerin medeni durumlarının iş tatmin düzeylerine etkisinin olmadığını tespit etmiş, Çetin de (2003), spor uzmanları üzerine yapmış olduğu çalışmada, medeni durum değişkeninin iş tatminini etkilemediği sonucuna ulaşmıştır (Sönmezer, 2007).

İş doyumu ve kişisel değişkenler arasındaki ilişki pek çok araştırmada iş doyumu ile yaş, cinsiyet, ırk gibi kişisel değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu araştırmalar, kişisel değişkenlerin iş doyumu üzerindeki etkileri konusunda kesin sonuçlar vermemektedir. Bu yüzden, erkeklerin iş doyumu, kadınların iş doyumundan her zaman daha yüksektir ya da yaşlıların iş doyumu işe yeni başlayan gençlerin iş doyumundan daha yüksektir gibi genellemeler yapılamaz. Bir araştırmada, diğer gruplara göre iş doyumu daha yüksek çıkan bir grubun, başka bir araştırmada en düşük iş doyumuna sahip olduğu gözlenebilir. Örgütler, bizzat o örgütte çalışanlar üzerinde yapılmış iş doyumu araştırmalarını yapacakları değerlendirme ve genellemelerde esas almalıdırlar (İrban, 2004).

Graham v.d. (1996), yapmış oldukları çalışmada, aile ve iş arkadaşları ile ilişkilerin iyi olmasının iş tatmininde önemli bir faktör olduğunu tespit etmişler, Mechteld v.d. (2003) tarafından yapılan çalışmada da, iş arkadaşları tarafından desteklenmediğini hissetmenin iş tatmininde düşüklüğe sebep olduğu görülmüştür. Thomas (1981) tarafından yapılan çalışmada ise, alt düzey ve üst düzey yöneticiler arasında, eğitim düzeylerinin ve yaş değişkenlerinin iş tatminini etkilemediğini tespit etmiştir. İş tatmini ile kişisel başarı arasındaki ilişkinin ortaya konduğu araştırmasında Ergin (1992); kişisel başarının iş tatmini ile pozitif ilişkili olduğunu, duyarsızlaşmanın ve duygusal tükenmenin ise negatif bir

ilişkide olduğunu tespit etmiştir. Bu konuda araştırma yapan Gökçen (2000) ve Akçamete v.d. (2001) tarafından ulaşılan sonuçların da aynı yönde olduğu görülmekte, ayrıca Kavla'nın (1998) hemşireler, Duygun'un (2001) zihinsel engelli ve sağlıklı çocuk anneleri, Tepeci ve Birdir'in (2003) de otel çalışanları üzerine yapmış oldukları çalışmalar sonucunda paralel sonuçlara vardıkları anlaşılmaktadır (Sönmezer, 2007).

İş doyumundaki kişiler arası farklılığın dışsal faktörlerden çok, kişilerin beraberlerinde getirdikleri özelliklerden kaynaklandığını öne süren, Pulakos ve Schmitt (1983), yaptıkları çalışmada çalışanların işe seçilirken belirlenen bazı özellikleriyle 20 ay sonraki iş doyumları arasındaki ilişkinin anlamlı çıktığını bulmuşlardır. Personel seçme aşamasında, ilerideki iş doyumları yüksek olacak kişilerin belirlenip işe alınmasına özen gösterilmesi gerektiğini belirtmişlerdir (İrban, 2004).

Yapılan araştırmalarda genel olarak ücret arttıkça iş doyumunun da arttığına ilişkin bulgular gözlenmiştir. Ancak, örgütteki ücretlerin adilce dağıtılıp dağıtılmadığına ilişkin algıların da iş doyumunu üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Yani, ücret ne kadar yüksek olursa olsun, kişi, çalıştığı örgütte eşit işe eşit ücret verilmediğini görüyor, kendisinden daha az çalışıp daha fazla ücret alanların olduğunu biliyorsa yaptığı işten doyum almama ihtimali vardır.

Yönetici davranışları, iş doyumunun önemli kaynaklarından biridir. Çalışana hem kişisel hem de işi yönünden öğüt veren, yardımcı olan, çalışanla iletişim kurup yaptığı iş hakkında geri bildirim veren yönetici tipi ile çalışanların iş doyumunu arasında olumlu yönde bir ilişki vardır. Bunun yanı sıra, çalışanların kendi işleriyle ilgili verilen kararlara katılmalarını sağlayan yönetici davranışları da pek çok durumda, çalışanların iş doyumlarının artmasına neden olmaktadır (İrban, 2004).

"Mutlu çalışan, daha çok üretir" düşüncesi uzun yıllar yöneticilerin ve bilim adamlarının iş doyumunu çalışmalarında hareket noktası olmuştur. Hatta bazı araştırmacılar iş doyumunun mu yüksek verime, yoksa, yüksek verimin mi iş doyumuna neden olduğu konusunda ikileme düşmüşlerdir. İş doyumunu yüksek olan bir iş görenin üretiminin de yüksek olması, her zaman gözlemlenen bir durum olmayabilir. Bu bağlamda, doyum-verimlilik ilişkisi, iş görenin etkilenebileceği bir çok değişkene bağlı olarak karmaşık bir ilişki şeklinde karşımıza çıkmaktadır (İrban, 2004).

Hastanede çalışan ev idaresi personelinin işlerinden memnun olma durumları ve bunu etkileyen faktörleri inceleyen Yertutan, Sökmen ve Öztıp (1995), bu araştırmayı Hacettepe Üniversitesi Hastanesinde çalışan 60 ev idaresi personeli üzerinde yürütmüşlerdir. Araştırma sonunda katılımcıların %76.6'sı yaptıkları işten memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Kadın ve erkekler arasında iş doyumunu yönünden fark çıkmamıştır. Buna karşılık öğrenim düzeyi ve hizmet yılı arttıkça memnun olmadıklarını belirten katılımcıların oranı da artmaktadır.

Ayrıca, katılımcıların çalışma yaşamına ilişkin memnun olmadıkları faktörler arasında ilk sırada yürüttükleri faaliyet ile ilgili konular gelmektedir. İncir (1990), 37 kamu iktisadi teşebbüsünün merkez örgütlerinde çalışan 385 işgören üzerinde "KiT'lerin merkez örgütlerinde çalışan işgörenlerin iş doyumlarını belirleme" amaçlı bir araştırma yapmıştır. Bu amaçla, "bireylerin örgütsel gereksinimleri örgütçe karşılandığı sürece işgörenlerin iş doyumları düzeyleri yüksek olur" varsayımından hareketle işgörenlerin örgütsel gereksinimlerini ölçerek iş doyumlarını belirlemeye çalışmıştır. İncir, belirlediği dört örgütsel gereksinim yönünden katılımcıları karşılaştırmış ve bağımsız değişkenler için ayrı ayrı sonuçlar elde etmiştir. Örgütsel gereksinimlere verilen cevapların yoğunluğu arttıkça doyumsuzluğun azaldığını ileri sürmüştür. Buna göre, dört örgütsel gereksinim yoğunluğunun, erkeklerde kadınlardan daha yüksek olması erkeklerin bu gereksinimlerden daha az doyum sağladıklarını göstermektedir. Bu gereksinimler sırasıyla, yeterli ve adil ücret sisteminin varlığı, işinde başarılı olanlara yükselme olanaklarının açık olması, iş güvencesi ve uygun çevresel koşullardır. Bunun yanı sıra, işgörenlerin örgütsel gereksinim sıralamasının öğrenim düzeyine göre değişimini incelemiş ve bazı gereksinimlerin yoğunluğunun ortaöğrenim görmüş işgörenlerde, yükseköğrenim görmüş işgörelere göre daha yoğun olduğunu gözlemiştir. İncir, iş doyumunu ölçmenin çok güç olduğunu belirtmiş ve "iş doyumunu ne kadar yüksekse işe bağlılık da o kadar yüksektir" varsayımından hareketle işe bağlılık düzeyini de iş doyumunu düzeyi olarak kabul etmiştir. İş doyumuyla ilgili sonuçları genel olarak değerlendirdiğinde ise KiT'lerin merkez örgütlerinde çalışan işgörenlerin iş doyumunu düzeylerinin düşük olduğunu belirtmiştir (Örgütlerinden hoşnut olmayanlar = %37.50; örgütlerinden hoşnut olanlar = %37.00) (İrban, 2004).

Erdoğan tarafından 1992 yılında kamu kuruluşlarında sözleşmeli ve memur statüsünde çalışan personelin bazı değişkenlere göre iş doyum düzeylerinin karşılaştırılması amacıyla bir çalışma yapılmıştır. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğünde çalışan 250 kişiye uygulanan ölçekten elde edilen veriler incelendiğinde sözleşmeli ve memur olarak çalışan personelin iş doyumları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Cinsiyetleri, hizmet süreleri, medeni durumları, statüleri farklı sözleşmeli personel ve memurların iş doyumları arasında anlamlı bir fark elde edilmiştir. Yine kamu örgütlerinde çalışan personelin iş doyumunu belirlemek amacıyla Bölüktepe (1992) tarafından bir araştırma yapılmıştır. Erzurum'daki Karayolları Bölge Müdürlüğü'nde yürütölen araştırmada iş doyumunu ile çeşitli iş boyutları arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Bunun yanı sıra yaş, cinsiyet, meslek, öğrenim düzeyi ve medeni durum ile iş doyumunu arasındaki ilişkiler de incelenmiştir. Eğitim sektörü ve endüstride çalışanların iş doyumlarının karşılaştırıldığı bir araştırmada Altaş (1992), endüstri yöneticilerinin hem genel iş doyum düzeyleri hem de kendini gerçekleştirme, kişilerarası ilişkiler ve ekonomik kazançlar gibi iş doyumunun alt boyutlarındaki düzeyleri, eğitim yöneticilerinin iş doyumunu düzeylerinden anlamlı

derecede yüksek çıktığına ilişkin sonuçlar elde etmiştir. Alt ve orta düzey yöneticilerin algıladıkları iş tatminlerinin incelendiği bir çalışmada Asıl (1992) alt düzey yöneticilerin orta düzey yöneticilere göre daha fazla tatminsizlik algıladıkları sonucuna varmıştır. Seçkin (1996) tarafından okul müdürlerinin, kız meslek liseleri ve teknik liselerinin gelişimini etkileyen yönetsel etkenlere ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla yaptığı bir çalışmada, müdürlerin iş doyumlarının da okulun gelişiminde etkili olduğu anlaşılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, anketi cevaplayan müdürlerin büyük çoğunluğunu, kadın olarak yönetici olmanın iş doyumlarını olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Müdürlerin yaklaşık üçte ikisi eğitim-politika ilişkisinin iş doyumunu olumsuz yönde etkilediği görüşünü belirtmişlerdir. Anketi cevaplayanların çoğu, bürokrasi, rutin işler, maaş ve tazminat durumlarının da iş doyumlarını olumsuz etkilediği kanısındadır. Altınışık (1996) tarafından iş doyum ve iş doyumuna verilen önem konusunda yapılan çalışmada Merkez Bankası Personelinin iş doyum düzeyleri ve iş doyumuna verdikleri önem cinsiyet, unvan, yaş, çalışma yeri, medeni durum, öğrenim durumu ve bankadaki hizmet süresi değişkenlerine göre belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma bulgularına göre hizmet yılı arttıkça ve unvan yükseldikçe iş doyum düzeyinin yükseldiği; kadınların erkeklere göre daha düşük iş doyumunu gösterdikleri; şube personelinin iş doyumunun merkez örgütünde çalışanlarınkinden daha düşük olduğu belirlenmiştir (İrban, 2004).

Hawkins (1988) ortaöğretim düzeyindeki okulların yöneticilerinin duygusal bağlılık düzeylerindeki varyansın açıklanması amacıyla yaptığı çalışmada, duygusal bağlılığın sonuçlarından; çalışan devamlılığının, performansının ve işgücü devrinin araştırmalara en fazla düzeyde konu olan sonuçlar olduğunu belirtmektedir. Hawkins (1988), çalışan devamlılığı ile duygusal bağlılık arasında pozitif yönde ve orta düzeyde bir korelasyon bulunduğunu belirtmektedir. Duygusal bağlılık ve performans arasındaki korelasyonun 0.5'ten 0.25'e kadar değişen düzeyde pozitif yönde büyüklükler gösterdiği sonucuna varılmıştır. Meyer ve Allen'a (1997) göre bağlılık dışında kullanılabilir kaynakların durumu, zaman yönetimi becerileri gibi çeşitli sayıda değişkenlerin de performansı etkileyebileceği dikkate alınmalıdır. İşgücü devri ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğunu belirten Hawkins, Mathieu ve Zajac'ın uyguladığı meta analizi sonucunda duygusal bağlılık ile işgücü devri arasında -0.283 büyüklüğünde bir korelasyon değerine ulaşıldığını belirtmektedir. Angle ve Perry'nin 1981, Morris ve Sherman'nın 1981, Morris ve Steers'in 1980 ve Steers'in 1977,'deki çalışmaları sonucunda eğitim ve örgütsel bağlılık düzeyi arasında çoğunlukla ters yönlü bir ilişkiden bahsedilebilir. Mowdays, Porter ve Steers (1982) bu durumu, daha çok eğitim almış bireylerin, örgütün karşılayamayacağı derecede çok daha fazla bir beklenti içine girmelerine bağlamaktadır. Böylece daha çok eğitim almış bireylerin örgüte bağlanmalarının sağlanması örgüt için daha da zor bir konu haline gelmektedir (İrban, 2004).

Durmaz (2003), evreni 2002-2003 yılında Ankara garnizonundaki birliklerde görev yapan Kara Kuvvetleri Komutanlığına bağlı muharip sınıflardaki muvazzaf subaylarla sınırlı ve iş doyumu ile örgütsel bağlılık ilişkisini sorguladığı çalışmasında, O'Reilley ve Chatman'nin üç boyutlu örgütsel bağlılık ölçeğinden faydalanmıştır. İş doyumu ve örgütsel bağlılığın uyum, özdeşleşme ve içselleştirme boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulan Durmaz, örgütsel bağlılığın uyum boyutuyla iş doyumu arasında (-0.43), özdeşleşme boyutuyla (0.509) ve içselleştirme boyutuyla (0.347) büyüklüğünde bir korelasyon değerine ulaşmıştır. Tanrısever (2003) Türk Hava Kuvvetlerindeki pilotların ayrılma nedenleri üzerine ve Allen ve Meyer'in üç boyutlu örgütsel bağlılık ölçeğinden faydalanarak yaptığı çalışmada; örgütsel bağlılığı iş doyumunun bir fonksiyonu olarak ele almış ve uyguladığı regresyon çözümlemesi sonucunda; iş doyumu bağımsız değişkeninin %28.7 ile örgütsel bağlılığı en üst seviyede açıklayan bir değişken olarak yorumlamıştır. Sökmen ve Topaloğlu'nun (2003) Ankara'da faaliyet gösteren otel işletmeleri üzerinde yaptığı uygulamalı bir çalışmada, 251 denekli çalışan örneklemini üzerinde örgütsel bağlılık ve çalışan performansı arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Her iki değişken arasında 0.01 anlamlılık düzeyinde 0.64 büyüklüğünde korelasyon değerine ulaşılmıştır (İrban, 2004).

UYGULAMA

Araştırmanın Konusu

Hızla değişen piyasa koşulları ve sertleşen rekabet içerisinde işletmeler için insan faktörünün önemi artmıştır. İş gücünü elinde tutmaya çalışan işletmeler için bunu sağlamada iki önemli faktör karşımıza çıkmaktadır; iş tatmini ve örgütsel bağlılık. İş tatmini ve örgütsel bağlılık, işgücü verimliliğinin artması, örgütsel etkinliğin artırılması ve rekabette üstünlük elde edilmesi açısından son derece önemli kavramlardır. İş tatmini ve örgütsel bağlılığın eksikliği işten ayrılma, işe geç gelme, işe yabancılaşıma ve devamsızlık gibi işletmeler açısından verimliliği azaltıcı davranışlara sebep olabilmektedir. Bu ise, işletme için değerli insan kaynağının kaybı olmaktadır (Şen, 2008).

Bu araştırmada; çalışanların iş doyumu ve örgütsel bağlılık düzeylerini belirlemek, içsel ve dışsal faktörlerin iş doyumuna etkisini ortaya koymak, kişisel, örgütsel ve örgüt dışı faktörlerin örgütsel bağlılık üzerindeki etkilerini incelemek, iş doyumu ve örgütsel bağlılığın belirli demografik değişkenlerle ilişkisini, iş doyumu ve örgütsel bağlılık düzeylerinin işgören kademesine göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak, işgörenlerin, örgüt çevresi ile ilgili belli başlı değişkenlere yönelik algı düzeylerini belirlemek, bu değişkenlerin bireylerin iş doyumu ve örgütsel bağlılık düzeyini ne şekilde etkilediğini ortaya koymak ve bu doğrultuda konuya ilişkin sorunları saptayarak, çözüm önerileri getirmek amaçlanmıştır.

İnsan yaşamının önemli bir bölümünü kapsayan ve çoğunlukla yetişkinlik döneminin temel gelişimsel görevlerinden biri olarak kabul edilen çalışma hayatı;

kişinin bedensel veya zihinsel olarak herhangi bir yönde emek vermesi ve bundan ekonomik, psikolojik, sosyal ve kültürel açılardan doyum sağlaması durumu olarak açıklanabilmektedir (Dorsan, 2007).

İş yaşamında ürün ve hizmet kalitesinin yükseltilmesi, daha etkili ve verimli çalışma ortamının oluşturulması, ancak karmaşık örgüt yapılarında iş tatminsizliğinin bireysel ve örgütsel nedenlerinin daha iyi anlaşılması ve gerekli önlemlerin alınmasına bağlıdır.

Bu araştırma ile İstanbul'da bir bakım merkezi personelinin iş doyum düzeyleri ve örgütsel bağlılığı saptanacaktır. Araştırma sonunda elde edilecek sonuçlar doğrultusunda, merkez personelin iş doyum düzeylerinin ve örgütsel bağlılığının yükseltilmesine yönelik önerilerde bulunulacaktır. Araştırmada ilk olarak personelin işlerinden memnun olup olmadıkları yönler tespit edilecektir. Araştırma sonucunda personelin işlerinden memnun oldukları yönlerin korunmasına ve memnun olmadıkları yönlerin ise iyileştirilmesine yönelik önerilerde bulunulacaktır.

Uygulamada Kullanılan Ölçekler

Bu uygulamada iş tatmini ve örgütsel bağlılık ölçeği olmak üzere iki tip ölçek kullanılmıştır.

Minnesota İş Tatmin Ölçeği

Akademik araştırmalarda çalışanların iş tatminlerini ölçmek için en fazla tercih edilen model Minnesota İş Tatmini Ölçeğidir. Minnesota İş Tatmin Ölçeği 1967 yılında Weiss, Davis, England ve Lofquist tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte, temel olarak iş koşulları ile iş tatmini ilişkilendirilmektedir. MSQ (Minnesota Satisfaction Questionnaire), 20 farklı boyutta iş tatminini ölçmeyi amaçlamaktadır; iş arkadaşları ile olan ilişkiler, terfi, ücret, yönetim ilişkileri, başarıma, tanınma, sorumluluk, örgüt politikaları, güvenlik, statü, yeteneklerden faydalanma, gerçekleştirilen faaliyetler, otorite, yaratıcılık, bağımsızlık, ahlaki değerler, sosyal hizmetler, değişiklik, çalışma koşulları ve teknik yardım (Toker, 2007).

Araştırmada kullanılan Minnesota İş Tatmin Ölçeği; 5 boyuttan (iş ile ilişki, ücret, terfi, yönetim ilişkileri, iş arkadaşları ile ilişkiler) oluşan ve Likert ölçeği içeren bir ölçektir. Ölçeğin puanlanmasında;

Hiç Memnun Değilim: 1 puan,

Memnun Değilim: 2 puan,

Kararsızım: 3 puan,

Memnunum: 4 puan,

Çok Memnunum: 5 puan, olarak değerlendirilmektedir.

Boran TOKER'in 2007 yılında Doğu Üniversitesi Dergisinde yer alan; "Demografik Değişkenlerin İş Tatminine Etkileri: İzmir'deki Beş ve Dört Yıldızlı Otelere Yönelik Bir Uygulama" adlı makalesindeki iş tatmin anketi bu araştırmada kullanılmıştır.

Allen ve Meyer Örgütsel Bağlılık

Araştırmada kullanılan Örgütsel Bağlılık Ölçeği, Meyer ve Allen tarafından geliştirilen "Örgütsel Bağlılık Ölçeği"dir. Toplam 18 maddeden oluşan bu ölçek, 5 dereceli likert tipi cevaplanır. Ölçekte yer alan ifadeler; şiddet derecelerine göre hiç katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum ve tamamen katılıyorum seçeneklerinden birinin seçilerek yanıtlanmasını gerektirir (Samadov, 2006).

Ölçek 3 ana öğeye dayanmaktadır; duygusal bağlılık, menfaat bağlılığı ve zorunlu bağlılık

Ölçeğin puanlanması;

Hiç Katılmıyorum: 1 puan,

Katılmıyorum: 2 puan,

Kararsızım: 3 puan,

Katılıyorum: 4 puan,

Tamamen Katılıyorum: 5 puan, olarak değerlendirilmektedir.

Tuğba ŞEN'in, 2008 yılında "İş Tatmininin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisine İlişkin Hızlı Yemek Sektöründe Bir Araştırma" adlı çalışmasındaki örgütsel bağlılık anketi bu araştırmada kullanılmıştır.

Veri Toplama Yöntemi

Araştırmaya ilişkin veriler bir anket yardımıyla elde edilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak anketin tercih edilme sebebi; kısa sürede çok fazla sayıda kişiye uygulanabilmesidir. Araştırmanın kapsamında yer alan personelin iş tatmin düzeyleri ve örgütsel bağlılık düzeyleri üç farklı bölümden oluşan bir anket ile ölçülmüştür.

Anketin birinci bölümü anketi cevaplandıranların bireysel özelliklerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmuştur. Bu bölüm, personelin iş tatmin düzeylerinin bireysel özelliklerine (cinsiyet, yaş, medeni durum, mesleki kıdem ve öğrenim düzeyi) göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Anketin ikinci bölümünde, araştırmada personelin örgütsel bağlılığını ölçmek amacıyla, Meyer ve Allen tarafından geliştirilen "Örgütsel Bağlılık Ölçeği" kullanılmıştır.

Anketin üçüncü bölümünü ise, personelin iş tatminine ilişkin algılarını ölçen 25 madde içeren iş tatmin ölçeği kullanılmaktadır.

Araştırma problemine ilişkin verilerin analizinde ilk önce anketin güvenilirliğini kontrol etmek amacıyla güvenilirlik analizi uygulanacaktır. Ayrıca, iş tatmin ve örgütsel bağlılık ölçeği için “Faktör Analizi” tekniği uygulanacaktır.

Araştırma Bulguları

Demografik Değişkenlere İlişkin Analizler

Ankete katılanlar arasında cinsiyete göre erkeklerin yüzdesi %53 ile 106 kişidir. Bayanların oranı ise %47 ile 94 kişidir.

Tablo 1 Cinsiyete göre dağılım

		cinsiyet			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	erkek	106	53,0	53,0	53,0
	kadın	94	47,0	47,0	100,0
	Total	200	100,0	100,0	

Tablo 2 Yaşa göre dağılım

		yaşınız			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	18-24	17	8,5	8,5	8,5
	25-30	46	23,0	23,0	31,5
	31-35	66	33,0	33,0	64,5
	36-40	42	21,0	21,0	85,5
	41 ve üstü	29	14,5	14,5	100,0
	Total	200	100,0	100,0	

18-24 arası 17 insan vardır ve bunların oranı % 8.5, 25-30 arası 46 insan vardır ve bunların oranı % 23, 31-35 arası 66 insan vardır ve bunların oranı % 33, 36-40 arası 42 insan vardır ve bunların oranı % 21 ve 41 ve üstü 29 insan vardır ve bunların oranı % 14.5 dir.

Ankete katılanlar arasında medeni duruma göre dağılımda, evlilerin oranı %80.5, bekarların oranı ise %19.5’dir.

Tablo 3 Medeni duruma göre dağılım

m.durum		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	evli	161	80,5	80,5	80,5
	bekar	39	19,5	19,5	100,0
	Total	200	100,0	100,0	

Hiç çocuğu olmayan 42 insan vardır ve oranı %21'dir. 1 çocuğu olan 42 insan vardır ve oranı %21'dür. 2 çocuğu olan 78 insan vardır ve oranı %39'ur. 3 çocuğu olan 28 insan vardır ve oranı %14'ür. 4 çocuğu olan 10 insan vardır ve oranı %5'dir.

Tablo 4 Çocuk sayısına göre dağılım

çocuk		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	,00	42	21,0	21,0	21,0
	1,00	42	21,0	21,0	42,0
	2,00	78	39,0	39,0	81,0
	3,00	28	14,0	14,0	95,0
	4,00	10	5,0	5,0	100,0
	Total	200	100,0	100,0	

Eğitim düzeyi ilköğretim olan 65 insan vardır ve oranı %32.5'dir. Eğitim düzeyi lise olan 113 insan vardır ve oranı % 56.5'dir. Eğitim düzeyi üniversite olan 21 insan vardır ve oranı %10.5'dir. Eğitim düzeyi yüksek lisans olan 1 insan vardır ve oranı %0.5'dir.

Tablo 5 Eğitim durumu göre dağılım

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ilköğretim	65	32,5	32,5	32,5
	lise	113	56,5	56,5	89,0
	üniversite	21	10,5	10,5	99,5
	yüksek lisans	1	,5	,5	100,0
	Total	200	100,0	100,0	

Kurumda çalışmakta olduğu yıl 0-2 yıl aralığında olan insan sayısı 28'dir ve oranı %14'dir. Kurumda çalışmakta olduğu yıl 2-4 yıl aralığında olan insan sayısı 47'dir ve oranı %23.5'dir. Kurumda çalışmakta olduğu yıl 4-6 yıl aralığında olan insan sayısı 53'dir ve oranı %26.5'dir. Kurumda çalışmakta olduğu yıl 6-8 yıl

aralığında olan insan sayısı 29'dır ve oranı %14.5'dir. Kurumda çalışmakta olduğu yıl 8-10 yıl aralığında olan insan sayısı 19 tür ve oranı %9.5'dir. Kurumda çalışmakta olduğu yıl 10 ve üzeri yıl olan insan sayısı 24 dür ve oranı %12'dir.

Tablo 6 Çalışma yılına göre dağılım

		yıl			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	0-2	28	14,0	14,0	14,0
	2-4	47	23,5	23,5	37,5
	4-6	53	26,5	26,5	64,0
	6-8	29	14,5	14,5	78,5
	8-10	19	9,5	9,5	88,0
	10 ve üzeri	24	12,0	12,0	100,0
	Total	200	100,0	100,0	

Mesleklerine göre görev dağılımları; Bakım bölümünde çalışan olarak sınıflandırdığımız 109 insan vardır ve oranı %54.5 dur. Sağlık bölümünde çalışan olarak sınıflandırdığımız 49 insan vardır ve oranı %24.5 dur. Terapist bölümü olarak ayırdığımız bölümde 9 çalışan insan vardır ve oranı %4.5 dur. Diğer olarak adlandırılan bölümde 33 çalışan vardır ve oranı %16.5 dur.

Tablo 7 Meslek durumuna göre dağılım

		görev			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	bakım	109	54,5	54,5	54,5
	sağlık	49	24,5	24,5	79,0
	terapist	9	4,5	4,5	83,5
	diğer	33	16,5	16,5	100,0
	Total	200	100,0	100,0	

Güvenirlilik Analizi

Güvenirlilik Analizi ile anketin iç uyumunu bozan sorular tespit edilebilir ve bu soruların çıkartılmasıyla anketin iç tutarlılığı artırılmış olur.

18 sorudan oluşan örgütsel bağlılık ölçeğinin bütün soruları dahil edilerek yapılan güvenilirlik analizi sonucu Cronbach's Alpha değeri 0,805 bulunmuştur. Fakat anketin güvenilirliğini 7. ve 15. soru bozmaktadır. Bu sorular çıkarılarak yapılan güvenilirlik analizi sonucu Cronbach's Alpha değeri 0,844 bulunmuştur. Literatüre göre $0,80 < \alpha < 1$ ise ölçek oldukça güvenilirlerdir. α değerimiz 0,844 çıktığından ölçeğin güvenilir olduğu ortaya çıkmıştır.

İş tatmini anketindeki 25 adet sorunun güvenilirliği için Cronbach's Alpha katsayısı 0,925 olarak hesaplanmıştır. α değerimiz 0,925 çıktığından ölçeğin güvenilir olduğu ortaya çıkmıştır.

Faktör Analizi (İş Tatmin Ölçeğine İlişkin)

Tablo 8. İş Tatmin Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

KMO and Bartlett's Test	
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	,887
Bartlett's Test of Sphericity Approx. Chi-Square	3712,083
df	300
Sig.	,000

İş tatminine ilişkin bu tablodaki sig. değeri ($p=0,000$) 0,05'ten küçük olduğundan dolayı faktör analizi uygulanılmasına karar verilir.

Tablo 9. İş Tatmin Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

Total Variance Explained									
Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	9,463	37,851	37,851	9,463	37,851	37,851	4,085	16,340	16,340
2	2,845	11,381	49,232	2,845	11,381	49,232	3,937	15,747	32,086
3	2,007	8,027	57,259	2,007	8,027	57,259	3,716	14,863	46,950
4	1,808	7,232	64,491	1,808	7,232	64,491	3,390	13,561	60,510
5	1,452	5,806	70,297	1,452	5,806	70,297	2,386	9,544	70,054
6	1,179	4,715	75,012	1,179	4,715	75,012	1,239	4,958	75,012
7	,810	3,241	78,253						
8	,661	2,645	80,899						
9	,533	2,131	83,030						
10	,509	2,037	85,067						
11	,475	1,899	86,966						
12	,415	1,660	88,625						
dimension0 13	,384	1,536	90,161						
14	,340	1,361	91,523						
15	,306	1,225	92,747						
16	,274	1,097	93,844						
17	,267	1,069	94,914						
18	,261	1,042	95,956						
19	,227	,910	96,866						
20	,190	,758	97,624						
21	,157	,629	98,253						
22	,141	,565	98,818						
23	,120	,480	99,298						
24	,094	,378	99,676						
25	,081	,324	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Özdeğerleri 1'den büyük toplam 6 faktör vardır. Bu faktörlerden 1. faktör varyansın %37,851'i, 2. faktör %11,381'ni, 3. faktör %8,027'sini, 4. faktör %7,232'ini, 5. faktör %5,806'sını, 6. faktör %4,715'ini açıklamaktadır. Bu 6 faktörün toplamı ise varyansın %75,012'ini açıklamaktadır.

İş arkadaşlarıyla ilişki faktörü 5 sorudan oluşmakta olup, kişinin çalışma arkadaşlarıyla işyerindeki paylaşımları ve birlikte iş yapabilme gibi olguları içermektedir. Bu nedenle bu faktöre İş arkadaşlarıyla ilişki faktörü ismi verilmiştir.

İş yerinden tatmin faktörü 5 sorudan oluşmakta olup, çalışma koşulları, yükselme ve üstlerin kişide yarattığı etkilerin yansıması olarak görülmektedir. Bu nedenle bu faktöre iş yerinden tatmin faktörü ismi verilmiştir.

Ücret tatmini faktörü 6 sorudan oluşmakta olup, aldığı ücretin kişi üzerine etkisini içermektedir. Bu nedenle bu faktöre ücret tatmini faktörü ismi verilmiştir.

İşten tatmin faktörü 5 sorudan oluşmakta olup, işyeri ve işyerinde yaptıkları ve meşguliyet gibi işin doğası gereği kişide yarattığı duygular olarak ağırlık kazanmıştır. Bu nedenle bu faktöre işten tatmin faktörü ismi verilmiştir.

İşin etkisi faktörü 3 sorudan oluşmakta olup işin kişi üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu nedenle bu faktöre işin etkisi faktörü ismi verilmiştir.

Değer görme faktörü 1 sorudan oluşmakta olup çalışma ortamındaki değerinin karşılığının alınması yorumunu içermektedir. Bu nedenle bu faktöre değer görme faktörü ismi verilmiştir.

Faktör Analizi (Örgütsel Bağlılık Ölçeğine İlişkin)

Tablo 10 Örgütsel Bağlılık Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,843
Bartlett's Test of	Approx. Chi-Square	1169,129
Sphericity	df	120
	Sig.	,000

Örgütsel bağlılık ölçeğine ilişkin bu tablodaki sig. değeri ($p=0,000$) 0,05'ten küçük olduğundan dolayı faktör analizi uygulanılmasına karar verilir.

Özdeğerleri 1'den büyük toplam 3 faktör vardır. Bu faktörlerden 1. faktör varyansın %32,01'i, 2. faktör %15,8'ni ve 3. faktör %7,125'sini açıklamaktadır. Bu 3 faktörün toplamı ise varyansın %54,935'ini açıklamaktadır.

Duygusal bağlılık faktörü 8 sorudan, zorunlu bağlılık faktörü 4 sorudan ve menfaat bağlılığı faktörü de 4 sorudan oluşmaktadır.

Tablo 11 Örgütsel Bağlılık Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	5,122	32,010	32,010	5,122	32,010	32,010	4,384	27,400	27,400
2	2,528	15,800	47,810	2,528	15,800	47,810	2,744	17,151	44,551
3	1,140	7,125	54,935	1,140	7,125	54,935	1,661	10,384	54,935
4	,961	6,006	60,941						
5	,876	5,478	66,419						
6	,781	4,883	71,302						
7	,740	4,624	75,926						
8	,663	4,141	80,067						
9	,560	3,498	83,565						
10	,490	3,064	86,629						
11	,460	2,872	89,501						
12	,428	2,673	92,174						
13	,379	2,367	94,541						
14	,339	2,116	96,657						
15	,296	1,849	98,506						
16	,239	1,494	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

İş Tatmini Faktörlerinin Genel İş Tatmini İle Regresyon Analizi

Araştırma kapsamında uygulanan iş tatmini anketi sonucunda 6 faktör bulunmuştur. Bunlardan 1. si “iş arkadaşlarıyla ilişki faktörü”, 2. si “iş yerinden tatmin faktörü”, 3. sù “ücret tatmini faktörü”, 4. sù “işten tatmin faktörü”, 5.si “işin etkisi faktörü ”ve 6.sı “değer görme faktörü”dür. Bu 6 faktörün genel iş tatmini ile arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı olup, regresyon modeline katılmaktadırlar. 6 faktörün bağımsız değişken, iş tatmini anketindeki genel iş tatmini sorusu bağımlı değişken olarak yapılan regresyon analizi sonucunda bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama yüzdesi %35,1 olarak bulunmuş olup iş tatminini ortalama bir seviyede açıklamaktadırlar. Tüm faktörlerin genel iş tatmini ile aralarındaki ilişki anlamlı olup regresyon modeline girmekte ve iş tatminine etki etmektedirler.

Tablo 12: İş Tatmini Regresyon Analizi Tablosu
ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	396,921	6	66,153	18,927	,000 ^a
	Residual	674,579	193	3,495		
	Total	1071,500	199			

Tablo-13: İş Tatmini Regresyon Analizi Faktör Katsayıları
Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	4,850	,132		36,688	,000
	REGR factor score1 for analysis 4	,782	,133	,337	5,903	,000
	REGR factor score2 for analysis 4	,530	,133	,228	4,000	,000
	REGR factor score3 for analysis 4	,576	,133	,248	4,348	,000
	REGR factor score4 for analysis 4	,531	,133	,229	4,003	,000
	REGR factor score5 for analysis 4	,624	,133	,269	4,705	,000
	REGR factor score6 for analysis 4	,315	,133	,136	2,376	,018

a. Dependent Variable: i27

Örgütsel Bağlılık Faktörlerinin Genel Bağlılık İle Regresyon Analizi

Araştırma kapsamında uygulanan bir diğer anket olarak örgütsel bağlılık anketinde ise 3 faktör bulunmuştur. Bunlar sırasıyla “duygusal bağlılık faktörü”, “menfaat bağlılığı faktörü” ve “zorunlu bağlılık faktörü”dür. Zorunlu bağlılık faktörünün, duygusal bağlılık ve menfaat bağlılığı faktörlerinin bağımsız değişkenler, örgütsel bağlılık anketindeki genel örgütsel bağlılık sorusu bağımlı değişken olarak yapılan regresyon analizi sonucunda bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama yüzdesi %49,2 bulunmuştur. Bu 3 faktör genel örgütsel bağlılık ile ilişkileri istatistiksel olarak anlamlı olup, regresyon modelinde yer almaktadırlar. Yani kuruma olan aidiyet, bağlılık, sahiplenme, sadakat duyguları ve kurumdan ayrılması halinde öne çıkan alternatiflerin tatmin edici olmaması genel örgütsel bağlılık üzerinde ortalama bir seviyede açıklanmaktadırlar.

Tablo 14 Örgütsel Bağlılık Regresyon Analizi Tablosu

ANOVA^b

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	718,760	3	239,587	46,627	,000 ^a
Residual	1007,115	196	5,138		
Total	1725,875	199			

a. Predictors: (Constant), REGR factor score3 for analysis 3, REGR factor score2 for analysis 3, REGR factor score1 for analysis 3

b. Dependent Variable: ö19

Tablo-.15 Örgütsel Bağlılık Regresyon Analizi Faktör Katsayıları

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	4,725	,160		29,478	,000
REGR factor score1 for analysis 3	1,656	,161	,562	10,304	,000
REGR factor score2 for analysis 3	,647	,161	,220	4,025	,000
REGR factor score3 for analysis 3	,672	,161	,228	4,184	,000

a. Dependent Variable: ö19

İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Faktörlerinin Demografik Değişkenler ile Analizleri

Demografik değişkenler ile yapılan analizler sonucunda ise aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

Cinsiyete göre iş tatmini faktörleri açısından bir farklılık yoktur, örgütsel bağlılık faktörlerinden menfaat bağlılığı açısından cinsiyete göre fark vardır ve kadınlarda daha fazla bir bağlılık söz konusudur.

Medeni durum hem iş yerinden tatmin faktörü hem de ücret tatmini faktörü açısından. bekar çalışanlar farklılık yaratmaktadır Medeni durum örgütsel bağlılık faktörleri açısından farklılık yaratmamaktadır.

Yaş grupları iş arkadaşlarıyla ilişki faktörü bakımından bir fark vardır. 41 yaş üstü çalışanlar 18-24 yaş aralığı ile 36-40 yaş aralığı arasındaki çalışanlar bakımından farklıdır. Yaş grupları örgütsel bağlılık faktörleri açısından farklılık yaratmamaktadır.

Öğrenim durumu hem iş tatmini faktörleri hem de örgütsel bağlılık faktörleri açısından farklılık yaratmamaktadır.

Çocuk sayısı, zorunlu bağlılık faktöründe fark yaratmaktadır. Bu farklılık çocuğu olmayanla 4 çocuğu olanlar arasındadır. İşyerinden tatmin faktöründe de çocuk sayısı bakımından farklılık vardır. 4 çocuklu çalışanlar 1, 2 ve 3 çocuklu çalışanlardan farklılık göstermektedir.

Çalışma süresi bakımından örgütsel bağlılık faktörlerinden sadece zorunlu bağlılık faktörü fark yaratmaktadır. Farklılık 0-2 yıl ile 8-10 yıl arasındadır. İş tatmini faktörleri çalışma süresi açısından farklılık yaratmamaktadır

Kurumdaki pozisyona göre iş tatmini faktörlerinden iş arkadaşlarıyla ilişki faktörü ve ücret tatmini faktörü farklılığı yaratan faktörlerdendir. İş arkadaşlarıyla ilişki faktöründe bakım çalışanları ile sağlık çalışanları arasında farklılık vardır. Ücret tatmini faktöründe ise bakım çalışanları sağlık ve diğer çalışanlar arasında farklılık göstermektedir. Örgütsel bağlılık faktörlerinden ise duygusal bağlılık ve menfaat bağlılığı açısından farklılık vardır. Duygusal bağlılık faktöründe bakım çalışanları ile sağlık çalışanları arasında fark vardır. Menfaat bağlılığı faktöründe ise terapistler ile hem bakım hemde sağlık çalışanları arasında fark vardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüz iş dünyasında rekabet kavramını geldiği nokta, işletmeleri daha verimli ve etkin olmaya zorlamaktadır. Kaynaklarını çok daha etkin kullanmak durumunda olan işletmeler için değerli insan kaynağına sahip olmak yeterli olmamakta, değerli insan kaynağının işletmede kalmasını da sağlamak, işletmeye önemli ölçüde rekabet üstünlüğü kazandırmaktadır. Bu ise; işinde tatmin olan ve örgüte bağlı iş görenlerle gerçekleştirilmektedir.

İşe geç gelme, devamsızlık ve işten ayrılma gibi bir takım davranışlara sebep olarak örgüt verimliliğini olumsuz etkileyebilen iş tatmini ve örgütsel bağlılık kavramlarını, artan rekabet ile birlikte daha çok önem kazanacağı tahmin edilmektedir.

Bu çalışmada, araştırma kapsamındaki iş tatmini boyutları ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin nasıl gerçekleştiği ve hangi değişkene göre bu ilişkinin farklılık taşıdığı incelenmiştir.

Araştırmanın amaçları ve varsayımları doğrultusunda tespit edilen sonuçları aşağıda sunulmuştur:

Araştırma kapsamında çalışanların %53'ü erkek, %47'i ise bayandır. Bu sayı çalışan sayısı ile de doğru orantılıdır. Yaş gruplarında ise %33 “31-35” yaş grubu çalışanları arasında en büyük yüzdeye sahiptir. Kurumda çalışma sürelerinde en fazla paya “4-6 yıl” %26,5'e sahiptir. Sonrasında “2-4 yıl” %23,5, “6-8 yıl” %14,5 ile takip etmektedir. Çocuk sayısında ise %39 iki çocuk sahibi çalışanlar en yüksek yüzdeye sahiptir. Araştırmaya katılan deneklerin %54,5 Bakım, %24,5'i Sağlık, %4,5'i Terapist ve %16,5'i diğer bünyesinde görev yapmaktadır.

Araştırmaya katılan deneklerin eğitim durumları incelendiğinde; %32,5'i İlköğretim, %56,5'i Lise %10,5'i Lisans mezunu ve %0,5'u Yüksek Lisans mezunu olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan deneklerin %80,5'i evli ve %19,5'i bekarıdır.

Araştırma kapsamında uygulanan iş tatmini anketi sonucunda 6 faktör bulunmuştur. Bunlardan 1. si “iş arkadaşlarıyla ilişki faktörü” 2. si “iş yerinden tatmin faktörü”, 3. sù “ücret tatmini faktörü”, 4. sù “işten tatmin faktörü”, 5. si “işin etkisi faktörü” ve 6. faktör olarak “değer görme faktörü” bulunmuştur. Bu 6 faktörün genel iş tatmini ile arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı olup, regresyon modeline katılmaktadırlar. Yapılan analizler sonucunda ise bu 6 faktörün genel iş tatminini açıklama yüzdesi %35,1 olarak bulunmuş olup iş tatminini ortalama bir seviyede açıklamaktadırlar..

Araştırma kapsamında uygulanan bir diğerk anket olarak örgütsel bağlılık anketinde ise 3 faktör bulunmuştur. Bunlar sırasıyla “duygusal bağlılık faktörü”, “menfaat bağlılığı faktörü” ve “zorunlu bağlılık faktörü”dür. Bu 3 faktör genel örgütsel bağlılık ile ilişkileri istatistiksel olarak anlamlı olup, regresyon modelinde yer almaktadırlar. Ayrıca yapılan analizler sonucu bu 3 faktörün örgütsel bağlılığı açıklama yüzdesi %49,2 olarak bulunmuş olup, örgütsel bağlılığı ortalama bir seviyede açıklamaktadırlar.

Demografik değişkenler ile yapılan analizler sonucunda ise aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

Cinsiyete göre iş tatmini faktörleri açısından bir farklılık yoktur fakat örgütsel bağlılık faktörlerinden menfaat bağlılığı açısından kadınların farklı olduğu görülmektedir.

Medeni durum hem iş yerinden tatmin faktörü hem de ücret tatmini faktörü açısından bekar çalışanlar farklılık yaratmaktadır. Örgütsel bağlılık faktörlerinde medeni durum farklılık yaratmamaktadır.

Yaş gruplarında iş arkadaşlarıyla ilişki faktörü bakımından bir fark vardır. 41 yaş üstü çalışanlar 18-24 yaş aralığı ile 36-40 yaş aralığı arasındaki çalışanlar bakımından farklıdır. Yaş grupları örgütsel bağlılık faktörleri açısından farklılık yaratmamaktadır.

Öğrenim durumu hem iş tatmini faktörleri hem de örgütsel bağlılık faktörleri açısından farklılık yaratmamaktadır.

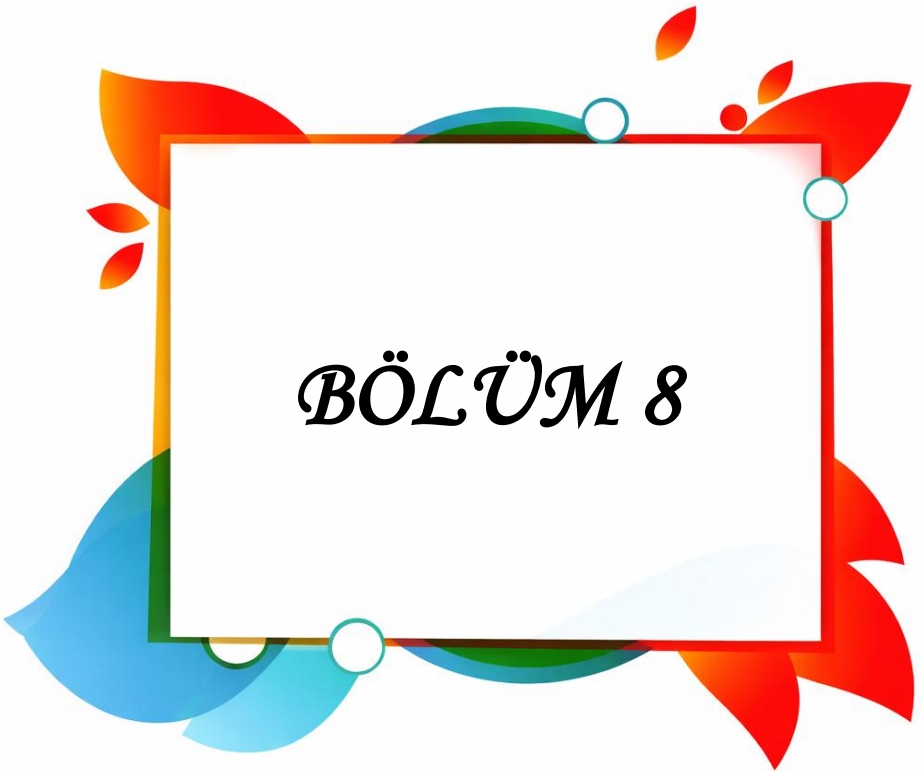
Çocuk sayısı, zorunlu bağlılık faktöründe fark yaratmaktadır. Bu farklılık çocuğı olmayanla 4 çocuğı olanlar arasındadır. İşyerinden tatmin faktöründe de çocuk sayısı bakımından farklılık vardır. 4 çocuklu çalışanlar 1, 2 ve 3 çocuklu çalışanlardan farklılık göstermektedir.

Çalışma süresi bakımından örgütsel bağlılık faktörlerinden sadece zorunlu bağlılık faktörü fark yaratmaktadır. Farklılık 0-2 yıl ile 8-10 yıl arasındadır. İş tatmini faktörleri çalışma süresi açısından farklılık yaratmamaktadır

Kurumdaki pozisyona göre iş tatmini faktörlerinden iş arkadaşlarıyla ilişki faktörü ve ücret tatmini faktörü farklılığı yaratan faktörlerdendir. İş arkadaşlarıyla ilişki faktöründe bakım çalışanları ile sağlık çalışanları arasında farklılık vardır. Ücret tatmini faktöründe ise bakım çalışanları sağlık ve diğer çalışanlar arasında farklılık göstermektedir. Örgütsel bağlılık faktörlerinden ise duygusal bağlılık ve menfaat bağlılığı açısından farklılık vardır. Duygusal bağlılık faktöründe bakım çalışanları ile sağlık çalışanları arasında fark vardır. Menfaat bağlılığı faktöründe ise terapistler ile hem bakım hemde sağlık çalışanları arasında fark vardır.

KAYNAKÇA

- Dorsan, H., Akademik Personelin İş Doyum Düzeylerinin İncelenmesi (Kıbrıs–Yakın Doğu Üniversitesi Örneği), Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Gül, H.; Karamanoğlu, E. O.; Gökçe H., İş Tatmini, Stres, Örgütsel Bağlılık, İşten Ayrılma Niyeti ve Performans Arasındaki İlişkiler: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi Akademik Bakış, Sayı:15, Ekim 2008.
- İrban, H. Jandarma Okullar Komutanlığı Öğretim Başkanlığı Personelinin İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılıkları, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Samadov, S. İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık: Özel Sektörde Bir Uygulama, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Sönmezer, M.G.. Milli Eğitim Bakanlığı'nda Çalışan Öğretmenler ile Milli Eğitim Bakanlığı'ndan Emeklilik veya İstifa Nedeniyle Özel Eğitim Kurumlarında Çalışanların İş Tatmin Düzeylerinin Karşılaştırmalı Analizi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Şen, T. İş Tatmininin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisine İlişkin Hızlı Yemek Sektöründe Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Toker, B. Demografik Değişkenlerin İş Tatminine Etkileri: İzmir'deki Beş ve Dört Yıldızlı Otellere Yönelik Bir Uygulama, Doğuş Üniversitesi Dergisi, Cilt:8, Sayı:1, 92–207, 2007
- Turhan, D. SHÇEK Genel Müdürlüğü'ne Bağlı Sosyal Hizmet Kuruluşlarında Çalışan Personelin İşe Özendirme Teknikleri İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997.

BÖLÜM 8

Türkiye ve Norveç Sahalarında Anlatılan Bazı Gezgin Efsanelerin Ortak Birtakım Motifler Eksenindeki Mukayeseleri

Hasan Ali Diken¹

1. Giriş

Bilindiği üzere bazı efsaneler, uğradıkları birtakım değişikliklerle birlikte farklı ülkelerde veya bir ülkeye bağlı olan farklı yörelerde veya bölgelede, anlatıldıkları mekânlara uygun birer yerleşmeye tabi tutulmaktadır. Bu doğrultuda söz konusu efsaneler, gittikleri coğrafyalara bağlanarak anlatılmaktadır. Dolayısıyla malum efsaneler, bir tür “varyantlaşma” (çeşitlenme) eğilimi içine girmektedir. Bahsi geçen efsanelere “gezgin efsaneler” adı verilmektedir. Gezgin efsaneler (migratory legends), çok az değişikliklerle beraber bir ülkenin muhtelif yerlerinde anlatılan ve efsanelerin alt türleri içerisinde gösterilen anlatıların genel adıdır (Seyidoğlu, 1992: 319). En nihayetinde bu efsaneler, sözlü dolaşım hâlinde bulundukları yerlerin tipolojilerine istinaden içerik itibarıyla birtakım değişiklikler sergilemektedir.

İlgili duruma mukabil, çeşitlenmek suretiyle yenilenen ve zenginleşen gezgin efsaneler; “insan”, “zaman” ve “mekân” unsurlarının da el verdiği ölçülerde varlıklarını farklı formlarda devam ettirmektedir. Böylelikle gezgin efsane olgusu, daha ziyade olağanüstü şahsi bir tecrübenin ne zaman ve nerede duyulduğunu veya kim tarafından anlatıldığını merkezine almaktadır (Virtanen, 1980: 67). Bu nedenle efsanenin daha özel bir alt başlığı olarak da nitelendirilebilen gezgin efsane, daha sonraları halk edebiyatı dâhilinde ön plana çıkan müstakil bir “memorat” türünün teşekkül ve tekâmül sürecine de kaynaklık etmiştir. Memoratlar, mantiken gezgin efsanelerden kaynaklı motiflerin ve olay örgülerinin birer yansımasıdır.

Bu çalışmada Türkiye ve Norveç sahaları göz önüne alınarak tespit edilen kimi gezgin efsaneler, sahip oldukları bir kısım müşterek motifler çerçevesinde karşılaştırılarak incelenip çözümlenmektedir. Böylece gezgin efsane türüne dair muhtelif folklorik kaynaklardan elde edilen bilgilere ve yorumlara göre “içerik analizi yöntemi” kullanılmaktadır. İçerik analizi yöntemi, sözlü kültür ortamından yazılı kültür ortamına veya elektronik kültür ortamına aktarılan materyallerin sistematik bakımdan tetkik ve tahlil edilme kanallarını gündeme

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0001-5948-4255

getiren bir zemine hitap etmektedir. Dolayısıyla çalışma itibarıyla nitel bir yaklaşım sergilenmektedir.

Nitel yaklaşım, anlatı metinlerinin kültürel boyutlarını anlayabilmek için derinlemesine bir analizi ihtiva etmektedir. Nitel araştırmalarda genellikle gözlem (müşahade), görüşme (mülakat), doküman analizi ve söylev tahlili gibi başlıca veri toplama teknikleri kullanılmaktadır (Baltacı, 2019: 370). Bu çalışmada da Türkiye ve Norveç sahaları itibarıyla belirlenen efsane metinlerindeki müşterek motiflerin kültürel boyutlarına dönük olarak doküman analizine dayalı belli bir yorumlama alanı sunulmaktadır. İlgili durumun mukabilinde mevcut kaynaklardan sağlanan verilere dayanılarak Türkiye ve Norveç menşeli efsanelerin, dolaşıma girdikleri malum sahalardaki motif benzerlikleri üzerinde durulmaktadır. Bahsi geçen doğrultuda gezgin efsane türü, kültürel ödünçleme teorisine göre değerlendirilmektedir.

2. Halk Tanımları Bağlamında Bir Sözlü Kültür Ürünü Olarak Efsane Türü

Bu çalışmanın konusu, halk kültürü açısından bakıldığında “evrensel” bir kavram olarak dikkat çeken “efsane” türünün mühim alt başlıklarından birini teşkil eden “gezgin efsane” araştırmaları bağlamında Türkiye ve Norveç sahaları itibarıyla tespit edilen birtakım efsane örneklerinin, mukayese edilmek kaydıyla halkbilimsel açıdan değerlendirilmesi üzerine kuruludur. Söz konusu kapsamda öncelikle efsane ve gezgin efsane (uçan efsane) mefhumlarına ilişkin olarak dünyada ve Türkiye’de halkbilimi (folklor) alanına dair araştırma ve inceleme sistematigindeki eğilimleri ana hatlarıyla belirtmek gerekmektedir (Çobanoğlu, 2003b: 41). Ancak daha öncesinde halkbiliminin ortaya çıkış noktası olan “halk” nosyonuna değinmek elzemdir. Zira efsane de dâhil olmak üzere sözlü edebiyat minvalinde öne çıkan anlatı türleri, halkın bağrından kopan başlıca geleneksel değerleri yansıtmaktadır. Nitekim “halk anlatıları” şeklinde tayin edilen bir adlandırmanın, malum düzlemde meydana geldiğini dile getirmekte yarar vardır.

Bilindiği gibi halk tanımı, ilk kez bir Alman edebiyatçısı olan Johann Gottfried von Herder tarafından ileri sürülmüştür. Aynı zamanda bir Alman filozofu olarak da tanınan Johann Gottfried Herder, halkı “köylü topluluklar” (kırsal bölge insanları) biçiminde tanımlamıştır. Ancak Herder’den sonraki dönemlerde halk tanımının değiştiğine şahit olunmuştur. Bu istikamette Herder’in malum tanımının eskidiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla Herder’e ait halk tanımı, “eski halk tanımı” olarak yorumlanmaya başlamıştır. İlgili durumun akabinde bir Amerikan folklorcusu olan Alan Dundes tarafından yeni bir halk tanımı geliştirilmiştir. Söz konusu tanımlamaya göre halk, “en az iki kişiden meydana gelen ve en az bir ortak faktörü paylaşan herhangi bir insan topluluğu” şeklinde ifade edilmiştir (Dundes, 2005: 128). A. Dundes’in bu tanımı, “yeni halk tanımı” olarak zikredilmekle birlikte halkbilimi araştırmalarını derinden etkileyen bir yolun açılmasına da vesile olmuştur.

Yeni halk tabiri, folklor ilminin değişim ve dönüşüm süreci bakımından önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim folklor alanı, yeni halk tabiriyle beraber gerek tanım gerek kullanılan yöntemler ve gerekse de uygulama sahaları olmak

üzere belli başlı yönlerden çeşitlilik göstermiştir. Zira “Sözlü kültürün gerçek arşivleri, kütüphaneler değil; insan hafızalarıdır.” aforizmasının da işaret ettiği gibi gücünü “sözlü kültür” ürünlerinden alan halkbiliminin ilmi bir disiplin olarak ortaya çıkış sürecinden başlayıp bugüne kadarki “tanım”, “saha” ve “malzeme” konularında birbirinin peşi sıra ortaya konulan paradigmalara dayanmak suretiyle değiştiği bilinmektedir (Çobanoğlu, 2003a: 11). Söz gelimi yirminci asrın sonlarına doğru cereyan eden halkbilimi araştırmaları, daha önceki dönemlere nazaran bilhassa “yöntem” açısından birtakım farklılıklar göstermektedir. Bahsi geçen noktadan hareketle yeni halk tabirinin, yalnızca “kırsal bölgelerde yaşayan insanlar” eksenine sıkıştırılmasının yanlış bir yol olduğu ve kentsel ölçeklerde yaşayan insanların da bu tanımın içinde yer aldıkları göz önüne getirildiği zaman; halkbilimi alanının, münderecatında “insan” faktörünün bulunduğu hemen hemen her türlü hadiseyi ve vaziyeti temsil ettiğini düşünmek mümkündür.

Hem eski hem de yeni halk tanımlarının, esasen “sözlü kaynaklar” vurgusunu temel aldıklarını göz ardı etmemek gerekmektedir. Sözlü kaynaklar, özellikle halk edebiyatı menşeli anlatıların genel bir toplamını içermektedir. Bu düzlemde halk anlatılarının genelini sözlü kaynaklar arasında zikretmek kuvvetle muhtemeldir. Bahsi geçen kaynakların başında ise önemli işlevler gören “efsane” türüne işaret etmek gerekir. Efsane, neredeyse insanlığın var olduğundan itibaren anlatılagelen özel bir halk edebiyatı mahsulüdür. İlgili kapsamda efsane, destanın henüz edebî bir şekil almamış hâlidir. Dolayısıyla da efsane, şeklen destana göre çok kısa bir türdür.

Söz konusu minvalde dünya halklarının yerel kültürlerine ilişkin olarak gündeme gelen bazı dinî inanışların yansıtıldığı sözlü kültür ürünlerine de kaynaklık eden efsane anlatıları, folklorun bağımsız bir disiplin olarak belirginleşmesine binaen daima ilgi odağı hâline gelmiştir. Nitekim efsaneler, halk kültürüne rehberlik eden öykülerini takiben geçmiş ile gelecek arasında bağlar da kurmaktadır. Zira her bir efsanenin yeniden anlatılması, içinde barındırdığı düşünce yapısını tekrar inşa etmesi ve canlılığını sürdürmesi anlamına gelmektedir (Önal, 2021: 70). Netice itibarıyla efsaneler; anlatıma yönelik türler olarak edebî zevklerin yanı sıra dünya görüşlerinin, hayat felsefelerinin, yaşam biçimlerinin ve bakış açılarının yansıtılmasında büyük birer etkiye sahiptir.

3. Dünyada ve Türkiye’de Efsane Araştırmaları

Genel perspektiften bakıldığında efsane araştırmalarının 19. yüzyılda başladığı bilinmektedir. Dolayısıyla o dönemden itibaren efsane türü üzerine pek çok tanım yapılmıştır. Ancak gerek dünya ve gerekse de Türkiye’deki halkbilimi çalışmalarında efsanenin sınırlarını kesin çizgilerle belirleyen ortak bir tanıma ulaşılamamıştır. Bu durumun en temel nedeni, sosyal ve beşerî bilimlerin hemen her alanında rastlanılabildiği gibi halkbiliminde de türlerin kesin kalıplarla ayrılmasının oldukça güç olmasıdır.

Söz konusu olumsuzluğa rağmen halkbilimi araştırmacıları, efsane türünün bazı ayırt edici özellikler taşıdığı konusunda birleşmektedir. İlgili özellikleri ise

efsanenin; halk tarafından tamamen “gerçek” olduğuna inanılması, belirli birer zamana ve mekâna bağlı olarak anlatılması, olağanüstü unsurlar içermesi ve toplumun kültürel hafızasını yansıtmaları şekillerinde sıralamak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında efsane, her ne kadar kesin bir tanıma sığdırılamasa da sahip olduğu temel birtakım nitelikler sayesinde diğer anlatı türlerinden ayrılmaktadır. Zira efsane, kısa ve nesir tarzındaki olağanüstü bir hikâyedir.

Efsane türünün en belirgin yönleri, sırasıyla “yakın veya uzak bir geçmişte de olsa tarihî bir dönem içinde yer alma” ve “bir hikâye niteliği taşıma” faktörlerine binaen beyan edilmektedir (Georges, 1971: 4-6). Bu faktörler, efsane tanımlamaları itibarıyla üzerinde herkesin anlaştığı bir tanımın henüz yerleşmemiş olmasına rağmen yaklaşık olarak iki yüzyıllık bir bilimsel bilginin sonucu mahiyetinde “efsanenin ne olduğuna” dair yapılan tartışmalarda genel bir mutabakata varıldığını göstermektedir (Çobanoğlu, 2003b: 42). Ancak efsanenin esas belirleyici tarafı, gerçek bir hikâyeden müteşekkil olmasıdır. Bahsi geçen hikâye, halk tarafından kesinliği tescillenen bir yapıdadır (Jason, 1968: 1-2). Nitekim efsane, asıl olarak gerçek kişileri, gerçek olayları ve gerçek mekânları konu alan bir türdür. Dolayısıyla da efsane, hem anlatıcıları hem de dinleyicileri tarafından “mutlak surette inanılan” bir anlatı türü olarak göze çarpmaktadır. Zira efsaneye konu edilen şahıs kadrosu, ekseriyetle gerçekte yaşamış olan kişiler arasında seçilmektedir.

Söz gelimi Bursa civarında anlatılan “I. Murat Efsanesi”, tarihsel gerçekliği bulunan bir şahsiyetin; yani ilk Osmanlı hükümdarlarından biri olan I. Murat’ın, bir efsane anlatısı içinde geçmesi bakımından malum durumu özetlemektedir. Bu minvalde efsane türü, konusu dünya hayatına dair gerçeklikler üzerinden kurgulansa da zamanla içeriğine halk tarafından “olağanüstü” bir kısım öğelerin eklendiği bir anlatı türü hâlini almıştır. Efsanenin halk tarafından “tamamen gerçekmiş gibi” kabul edilmesi, esasen halkbilimi sahasının araştırma alanına girmemektedir. Çünkü halkbilimi, normatif bir bilim dalı değildir.

Bu nedenle halkbilimi disiplini, ele aldığı diğer pek çok konuda olduğu gibi halk inanışlarının da “doğru” veya “yanlış” olma ihtimalleriyle ilgilenmez. İlgili husus, daha çok ilahiyat ve psikoloji bilimlerinin çözümleme alanlarına girmektedir (Çobanoğlu, 2003a: 12). Dolayısıyla halkbilimi, sahadan derlenen anlatıların tip ve motif özellikleriyle ilgilenmektedir. Sonuç olarak halkbiliminin araştırma ve inceleme sahası; efsane de dâhil olmak üzere halk anlatılarının tespit, tasvir, tasnif ve tahlil süreçlerine dayanmaktadır.

Dünyada cereyan eden halkbilimi çalışmaları itibarıyla Jakob Ludwig Karl Grimm, Wilhelm Karl Grimm, Antti Aarne, Stith Thompson, Max Lüthi, Kenneth W. Clarke, Mary W. Clarke, Robert A. Georges, Leopold F. Schmidt, Carl Wilhelm von Sydow, Alan Dundes, Jan H. Brunvard ve Linda Dégh gibi önemli şahsiyetlerin efsane araştırmalarına büyük katkılar sundukları bilinmektedir. Aynı zamanda bahsi geçen şahsiyetler, dünyadaki efsane incelemelerinde başvuru isimlerinden başlıcalarıdır.

Türkiye’de vuku bulan halkbilimi sahasında ise Pertev Naili Boratav, Nevzat Gözaydın, Tuncer Gülensoy, Hasan Özdemir, Ali Öztürk, Sedat Veyis Örnek,

Saim Sakaoğlu, Bilge Seyidoğlu, Metin Ergun, Ali Berat Alptekin, Ali Duymaz, İsmail Görkem, Ruhi Kara, Zekeriya Karadavut, Pervin Ergun, Yılmaz Önay, Esma Şimşek, Gülhan Atnur, Özkul Çobanoğlu, Halil Altay Göde, Mehmet Naci Önal, Mevlüt Metin Türktaş ve Ferhat Aslan gibi mühim şahsiyetlerin de efsane araştırmalarına büyük katkıları bulunmaktadır. Ayrıca söz konusu şahsiyetler, Türkiye’deki efsane incelemelerinde müracaat edilen isimlerden başlıcalarıdır. Yani malum isimler, Türk efsaneleri açısından bakıldığında başucu kaynaklarındandır.

Türk halkbilimi disiplininin merkezinde vücut bulan efsane araştırmaları hususunda mühim roller üstlenen bu isimlerin yanı sıra söz konusu disipline komşu olan diğer bazı bilim dalları içerisinde de doğrudan veya dolaylı şekillerde efsane konusuna temas eden kimi araştırmacılar da mevcuttur. Malum araştırmacıların en önde gelenleri ise Hikmet Tanyu ve Ahmet Yaşar Ocak olarak belirtmek olasıdır. Hikmet Tanyu, efsane araştırmalarına “dinler tarihi” boyutuyla atıfta bulunan bir araştırmacıdır. Zira Tanyu’nun, bazı çalışmaları itibarıyla Türklere sirayet eden birtakım inanç faktörleri çerçevesinde efsane türüne de yer yer değinmiş olduğunu ifade etmekte fayda vardır.

Taşlarla ilgili olan inançlar bünyesinde kaleme aldığı bir çalışmasında H. Tanyu, Türkler tarafından “cada taşı” olarak nitelendirilen “yağmur taşı” üzerine anlatılan efsanelerden bahsetmiştir (Tanyu, 1968: 49). Ahmet Yaşar Ocak ise efsane araştırmalarına “sosyal tarih” boyutuyla vurgu yapan bir diğer araştırmacı olarak dikkat çekmektedir. Ocak’ın, bilhassa “menkıbe” (menkabe) türüyle ilgili olarak yürüttüğü “Alevilik” ve “Bektaşilik” eksenli çalışmalar, efsane türünün dinî orijinli başlıca örnekleri arasına girmektedir.

Özellikle Alevi ve Bektaşi inançlarının İslam dini öncesindeki temel dayanaklarını işlediği bir çalışmasında Ahmet Y. Ocak, Türklerce kutsal sayılan “taş” ve “kaya” unsurlarıyla alakalı olarak belli başlı efsanelere değinmiştir (Ocak, 2005: 123). Böylece Gök-Tanrı dininin İslam diniyle harmanlanan yanı, Alevi-Bektaşi inanç çizgisinde aranmıştır. Her ne kadar önceleri efsane ve menkıbe türleri bir arada anılmış olsalar da sonraları bu iki türün birbirinden ayrıldığı gözlemlenmiştir. Zira menkıbe, üzerine kutsiyet atfedilen bir kısım mekânların veya şahsiyetlerin etrafında anlatılan hikâyeleri kapsamıştır (Elçin, 2004: 315). Dolayısıyla da bu tür, kendine özgü bir biçime girerek daha sınırlı bir alanı kapsamıştır.

Buraya kadar isimleri zikredilen araştırmacıların efsane hakkındaki tanımlamalarına ve değerlendirmelerine tek tek girmek yerine yakın dönemde bu isimler arasından efsane türü üzerinde çalışarak ön plana çıkan belirgin isimlerin görüşlerine başvurmak daha doğru bir yol olsa gerektir. Aksi durumda dünya ve Türkiye literatürleri itibarıyla efsane türüne dair araştırma ve inceleme sistematigi konusunda tekrara düşülebileceğini vurgulamak gerekir. Zira bu çalışmanın konusunu “gezgin efsaneler” oluşturmaktadır. Söz konusu durumun akabinde gezgin efsanelere paralel olarak öne çıkan belli başlı görüşlerin ana hatlarıyla belirtilmesi daha uygun bir yoldur. Böylelikle çalışma dâhilinde ele

alınan başlıca gezgin efsane örneklerinin karşılaştırılma sorunsalına da önemli ölçüde bir zemin hazırlanmış olacaktır.

Dünya literatüründe efsane türüne dair görüşleriyle birlikte dikkatleri üzerinde toplayan araştırmacıların başında Alan Dundes'in geldiğini dile getirmek mümkündür. Nitekim Dundes, kendi perspektifi doğrultusunda efsane tanımlamalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Kendisinin düşüncesine göre efsane, insanın geleneksel fantazilerini anlamada birincil ve son derece önemli kaynaklardandır (Dundes, 1971: 22). Bu bağlamda efsane, geleneksel dünya görüşünün ve halk felsefesinin meydana gelmesinde son derece etkili olan bir faktör olarak göze çarpmaktadır.

A. Dundes'in yanı sıra yakın bir geçmişte efsaneyi tanımlayan bir diğer araştırmacı olarak Linda Dégh'i göstermek mümkündür. Zira Dégh'in efsane tanımı, diğer efsane tanımlarına göre çok daha kapsayıcı bir nitelik taşımaktadır. Çünkü kendisinin bakış açısına göre efsane, sanatsal açıdan formüle edilmiş, üçüncü şahıslara anlatılan ve tarihî bir geçmişte kurulan geleneksel bir hikâye veya anlatı türüdür (Dégh, 2005: 245-246). Malum tanımlama, pek çok insan tarafından anlatılırken veya dinlenilirken “gerçek” olduğuna inanılması nedeniyle dünya görüşünü, bakış açısını, yaşam biçimini ve halk felsefesini oluşturmada efsane türünün son derece etkili bir rol üstlendiğini gözler önüne sermektedir.

Dünya görüşü, bakış açısı, yaşam biçimi ve hayat felsefesi gibi birtakım unsurlara istinaden efsanelerde halkın günlük yaşam sürecindeki temel kabulleri veya retleri yer almaktadır. Örneğin Anadolu sahası Türk efsanelerinde anneye ve babaya karşı yapılan saygısızlıklar, büyük günahlar arasında sayılmaktadır. Türk töresince bu yasağı hiçe sayanların “taş kesilme” ihtimalleri oldukça yüksektir. Benzer şekilde Türk kültüründeki gündelik yaşam sürecine binaen nimete karşı yapılan saygısızlıklar da büyük günahlar içinde gösterilmektedir. Bu noktada insanlardan, yerde görülen en ufak bir ekmek kırıntısının dahi kaldırılıp yüksek bir yere konulması beklenmektedir. Nimete saygısızlık edenlerin de genellikle taş kesilme sonucuyla karşılaşma olasılıkları vardır. İlgili hususları, esasen Anadolu-Türk efsanelerindeki taş kesilme motifinin gündelik hayattaki izleri içerisinde yorumlamak kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla günlük hayattaki inanç pratikleri ile efsane metinleri arasında sıkı bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür.

Öte yandan, eldeki mevcut araştırma ve inceleme problematiğinin paralelinde efsane türünün geniş bir sahayı kapsamamasından kaynaklanan tanımlamaların sınırlandırılmasında karşılaşılan zorlukları da göz ardı etmemek gerekir. Ancak söz konusu zorlukları aşabilmek adına geliştirilmiş olan bazı yöntemlere başvurulduğunun da altını çizmek lazımdır. Bu yöntemlerden biri ve belki de en önemlisi, Carl Wilhelm von Sydow tarafından 1930'lu yıllarda öne sürülmüştür. Sydow, şehir efsanelerinin uçan efsane tarzında olduklarını öne sürmüştür.

Carl Wilhelm Sydow, efsaneyi bazı alt türlere ayırmıştır. Sydow, bahsi geçen alt türlerden en önde gelenlerini ise “gezgin efsane”, “memorat” ve “kent efsanesi” (modern efsane veya çağdaş efsane) olarak sıralamıştır. Carl W.

Sydow’u takip eden efsane araştırmacılarının da ilgili tasnife büyük oranda itibar ettiklerini dile getirmekte yarar vardır (Çobanoğlu, 2003b: 43). Bilhassa Sydow’un malum tasnif çalışmasında yer bulan memorat türü, daha sonraki süreçlerde efsane türüne bağlı bir alt tür olmaktan çıkarılarak bağımsız bir tür hâlini almak suretiyle dünyadaki ve Türkiye’deki folklor literatürüne kazandırılmıştır.

4. Gezgin Efsane Olgusu Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Bazı efsaneler, çok az değişikliklerle beraber farklı ülkelerde veya bir ülkeye bağlı bulunan farklı yörelerde ve bölgelerde, anlatıldıkları konumlara uygun birer yerelleşmeye uğramak kaydıyla belli coğrafyalara bağlanarak anlatılmaktadır. Dolayısıyla malum efsaneler, teşekkül ve tekâmül ettikleri yerlerin dışında da dolaşıma girmekle birlikte anlatıldıkları bölgelerin veya yörelerin karakteristik özelliklerini yansıtabilmektedir.

Bu durumun bir sonucu olarak ilgili efsaneler, uğradıkları coğrafyaların kültürel gen havuzlarına uygun birer yerelleşmeye tabi tutulabilmektedir. Ayrıca bu efsaneler, sözlü kültür ve edebiyat geleneğine istinaden belli bir ülke içinde farklı varyantlarıyla gezinebildikleri gibi başka ülkelerde de dolaşabilmektedirler (Seyidoğlu, 1986: 359). Bahsi geçen efsanelerin, özellikle farklı diyarlarda motif yapıları itibarıyla çeşitlendikleri bilinmektedir. Yine söz konusu efsaneler, belli bir coğrafi alanda terennüm edilirken kendi ana hatlarını korumak şartıyla diğer coğrafyalarda da gezinmektedirler (Seyidoğlu, 1980a: 1). Sözlü geleneğe göre “gezen” veya “uçan” bir vasfa sahip olan bu efsanelerin münderecatı, muhtelif kültür ve medeniyet sahalarına ait pek çok ögeyi içine almaktadır.

Gezerek veya uçarak sözlü dolaşıma giren efsaneler, belli bir varyantlaşma eğilimini de beraberinde getirmektedir. Ancak sözel tarzda değişik coğrafyalara uğrayarak anlatılabilen bu efsaneler, temelde aynı kalmak koşuluyla pek az motif farklılığını takiben dünyanın birçok yerinde rastlanılabilen anlatı türleri kapsamındadır (Seyidoğlu, 1980b: 1). Söz konusu efsanelere dünya literatüründe “migratory legends”, Türkiye literatüründe ise “gezgin efsane” yakıştırması yapılmaktadır.

Dünya halkbilimi tarihi açısından bakıldığında gezgin efsanelerin en önde gelen araştırmacılarından biri olarak Reidar Thoralf Christiansen’i göstermek mümkündür. Nitekim Christiansen, 1958 yılında yayımladığı *The Migratory Legends (Gezgin Efsaneler)* adlı çalışmasıyla birlikte malum konuya dikkat çeken ilk araştırmacı rolünü üstlenmiştir. Çoğunluğu Norveç’ten derlenen efsanelerle vücuda getirilen ilgili çalışma, pek çok gezgin efsane motifine yer veren özelliğiyle ön plana çıkmaktadır (Christiansen, 1958: 60-188).

Türk halkbilimi alanında gezgin efsane konusuna eğilen araştırmacıların en önde gelenlerini Bilge Seyidoğlu ve Özkul Çobanoğlu olarak göstermek kuvvetle muhtemeldir. Seyidoğlu, 1980 yılında “Erzurum” merkezli olarak yayımlanan *Köz Dergisi*’nin 5. ve 6. sayılarındaki “İki Gezgin Efsane Tahlili” ve “İki Gezgin Efsanenin Karşılaştırılması” başlıklarıyla kaleme aldığı ilmî yazılarında gezgin efsane konusuna dikkat çeken ilk araştırmacıdır. Ayrıca B. Seyidoğlu, 1986

yılında çıkarılan *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri* adlı serinin II. cildindeki “Halk Edebiyatı” başlığı altında yayımlanan “Gezgin Efsaneler Üzerine Bir Araştırma: Norveç ve Türkiye (Erzurum) Efsaneleri” adlı bildirisiyle de gezgin efsane konusunu bir nebze de olsa gündeme taşıma fırsatı bulmuştur.

Bilge Seyidoğlu’nun söz konusu yazıları, şüphesiz gezgin efsane hususunu önceleyen ilk önemli çalışmalarındandır. Ancak bu yazılar, daha ziyade “derleme” nitelikli bir zemine hitap etmektedir. Kaleme alındıkları dönemlerin şartları gereği malum çalışmaların, uçan efsane kavramını derleme aşamasında tutmaları gayet normal bir durumdur. Çünkü o dönemler itibarıyla uçan efsane türünü derinlemesine işleyen zengin kaynakların henüz mevcut olmadığını vurgulamak gereklidir. Bahsi geçen imkânsızlık, daha sonraki yıllara rastlayan yayım süreçleri dâhilinde giderilmeye başlanmıştır. Zira yakın bir geçmişte gezgin efsaneye dair en önemli çalışmalardan biri Özkul Çobanoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çobanoğlu, 2003 yılında *Türkbilig* adlı derginin 6. sayısında yayımlanan “Türk Folklorunda ‘Kaybolan Otostopçu Hayalet Kız’ Efsanesi” başlıklı makalesiyle Türk halkbilimi sahasındaki gezgin efsane araştırmalarına farklı bir boyut kazandırmıştır. Dolayısıyla Ö. Çobanoğlu, bu hususa ayrı bir derinlik katmıştır. Çünkü kendisinin bu çalışması, tek merkezli yaratma kuramına uygun bir biçimde Amerikan halk kültüründen diğer kültürlere geçerek zamanla yerleşen “kaybolan otostopçu kız” hikâyesinin varyantlarının tahlil edilmesi bakımından mühim bir altyapı oluşturmuştur. Bahsi geçen çalışma çerçevesinde “kent” merkezli olarak anlatılan otostopçu kız efsanesinin Türkiye’deki varyantları ortaya çıkarılmıştır (Çobanoğlu, 2003b: 46). İlgili efsane, aynı zamanda “gezgin bir kent efsanesi” olarak da adlandırılmaktadır.

Gezgin kent efsaneleri, esasen folklorun son dönemlerinde sistemleştirilen memorat türüyle yakından ilişkilidir. Çünkü memorat türü, yalnızca insanların başından geçen olağanüstü şahsi tecrübeleri anlatmaktadır. Dolayısıyla memoratlar, bünyelerinde gezgin efsanelerden kaynaklanan bir altyapı barındırmaktadır. Zira memoratlardaki motif yapıları, içerik olarak gezgin efsanelerdeki motif yapılarıyla eş değer birer vaziyettir. Ancak memorat, zamanla efsaneden ayrılmak suretiyle müstakil bir tür olarak düşünülmüştür. Her iki tür arasındaki en temel farkı; efsanenin “bir anlatıcının, başından geçmemiş olan olağanüstü bir olayı anlatması”; memoratın ise “bir anlatıcının, başından geçmiş olan olağanüstü bir olayı anlatması” biçimlerinde açıklamak mümkündür.

Bu durumun paralelinde memorat, tabiatüstü ferdî bir tecrübenin, yaşayan tarafından veya yaşayan kişiden dinleyen bir başkası tarafından anlatılan şahsa bağlı bir hikâyedir (Kvideland ve Sehmsdorf, 1991: 19). Sonuç olarak memorat anlatısında, kesinlikle belli bir şahsın tecrübe ettiği doğaüstü bir hadiseye yer verilmektedir. En son raddede memorat; olağanüstü bir güçle veya güçlerle kurulan bir ilişkinin ve yaşanan bir tecrübenin; bu tecrübeyi yaşayan bir kişiden veya söz konusu tecrübeyi yaşadığı bilinen bir kişiden dinleyen bir başka kişi tarafından anlatılan hatırasıdır (Çobanoğlu, 2003a: 26). Yaşanılan doğaüstü

kişisel deneyimler, öncelikle gezgin efsanede ortaya çıkmıştır. Gezgin efsane ise zamanla memorata dönüşerek farklı bir türe evrilmiştir.

Yirminci yüzyılın sonlarına kadar Türkiye’de yapılan efsane konulu pek çok lisans, yüksek lisans ve doktora tezi itibarıyla “Olağanüstü Kişiler, Varlıklar ve Güçler İle İlgili Efsaneler” başlığı altında yer alan tasnif açısından bakıldığında esasen memorat türüne işaret edildiğini belirtmek gerekir. Söz konusu durum ise efsane ve memorat türlerinin, farkında olunmadan bir arada değerlendirmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu noktada her iki türe ait olan metinler arasında tematik bakımdan herhangi bir ayırım yapılamamıştır. Ancak 21. yüzyılın başlarından itibaren Türk halkbilimi alanında araştırılan ve incelenen birçok gezgin efsanenin, aslında memoratla karıştırıldığı anlaşılmıştır.

Halk kültürü içerisinde dillendirilen memorat türü, şahsi tecrübelerle dayalı olarak anlatılan efsane türünden böylelikle ayırt edilmeye başlamıştır. Nitekim olağanüstü kişisel hadiselerle bağlı olan efsanelere dair yapılan sınıflandırma itibarıyla sunulan metinler arasında, anlatıcıların; kendi başlarından geçen hikâyelere de rastlanıldığını dile getirmekte yarar vardır. Dolayısıyla söz konusu anlatılar, halkbilimi disiplini çerçevesinde memorat türü kapsamına alınmaya başlanmıştır. Bu durum, kuşkusuz halkbilimi’nin; birbiri ardınca ortaya konulan paradigmalara dayanılarak değişip dönüşme potansiyelini açığa çıkarmaktadır. Zira gezgin efsaneden memorata doğru giden bir gelişim çizgisi, bahsi geçen durumu gözler önüne sermektedir.

Gezgin efsane tabiri, hem geleneksel hem de modern bağlamlarda anlatılan efsaneleri kapsayan geniş bir kavramdır. Geleneksel efsaneler, kırsal bölgelerde anlatılan olağanüstü hikâyelerdendir. Modern hikâyeler ise kentsel bölgelerde anlatılan olağanüstü hikâyelerdendir. Dolayısıyla modern bağlamda ortaya çıkan efsaneler, köy çevrelerinden ziyade şehir merkezlerinde yaşayan insanlar arasında yaygınlık kazandığı için bu anlatılara “modern efsane”, “çağdaş efsane” veya “kent efsanesi” (şehir efsanesi) yakıştırmalarında bulunulmuştur (Nicolaisen, 2001: 137). Bunlar, genellikle kent hayatında ortaya çıkan hayalet tarzı motiflerin yer aldığı efsanelerdir.

Malum efsaneler, özellikle büyükşehirlerde veya kozmopolit yerleşim yerlerinde nakledilerek sözlü kültür ortamının yanı sıra radyo, televizyon ve internet gibi kitle iletişim araçları sayesinde de yayılan; modern şehir yaşamına dair yeni veya yeniden şekillenmiş geleneksel motifleri ve temaları bünyesinde barındıran anlatılardır. Bu durumun akabinde modern efsaneler de tıpkı geleneksel efsanelerde olduğu gibi toplum tarafından “inanılabilir” derecelerde kabul gören olaylar ve olgular etrafında şekillenmektedir. Tabii olarak gelenekten moderniteye evrilen bazı efsane motiflerinin de yeni formlarla anlatıldığını ifade etmekte yarar vardır.

5. Motif Olgusuna Genel Bir Bakış

Motif, halk anlatılarında en çok üzerinde durulan olgulardan biridir. Motif olgusuna eğilmek kaydıyla görüşlerini beyan eden folklor araştırmacılarının, genellikle içinde yaşadıkları dönemlerin anlayışlarına göre konuya baktıkları

bilinmektedir (Sakaoğlu, 1980: 24). Bu noktada folklor dâhilindeki efsane araştırmaları içerisinde ele alındığı zaman, motif kavramının sıkı bir analize tabi tutulması lazımdır. Söz konusu kavram ile ilgili olarak halk bilgisi alanında görüşlerini açıklayan araştırmacıların başında Stith Thompson'un geldiğini belirtmek kuvvetle muhtemeldir. Thompson, 1946 yılında yayımladığı *The Folktale (Halk Masalları)* adlı çalışmasında bu hususu vurgulamıştır. Zira motif, gelenek içinde yaşama ve varlığını sürdürme gücüne sahip olan bir anlatının en küçük unsurudur (Thompson, 1946: 415). Motif mefhumuna dönük olarak dikkat çekici bir diğer tanım sahibi de Saim Sakaoğlu'dur.

Sakaoğlu, Türkiye sahasındaki Türk halkbilimi araştırmaları minvalinde "kült" olarak görülen *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu* adlı çalışmasında motif konusuna detaylı yönden eğilmiştir. Nitekim motif, sözlü anlatımların temelini teşkil eden ve anlatıların kalıcı olmalarında mühim vazifeleri olan bir kavramdır (Sakaoğlu, 1980: 23). Motif, ekseriyetle eylem hâline dökülen bir yapıya sahiptir. Örneğin "ateş" söylemi, tek başına pek bir anlam ifade etmemektedir. Ancak "ateş yakmak" söylemi, eyleme geçilen bir olayı işaret etmektedir.

Motif nosyonuna atıfta bulunan diğer bazı tanımlamalar da mevcuttur. Bu tanımlamalar, bilhassa masal ve efsane üzerine çalışan folklor araştırmacıları tarafından yapılmıştır. Ancak konunun daha fazla uzamaması adına dünya ve Türkiye literatürlerinde "otorite" olarak kabul edilen halkbilimcilerin malum tanımlarıyla sınırlı kalmak en doğru yoldur. Yine de motifin; şahıs kadrosuyla, geri plana itilen unsurlarla ve tek başına var olan hadiselerle bağlantı kurup anlatılara derinlik kazandırdığını belirtmekte fayda vardır.

Burada tek başına var olan hadiselerin, motiflerin çok büyük bir bölümünü meydana getirdiklerini vurgulamak gerekmektedir. Motifler, özellikle gezgin efsaneler kanalıyla farklı coğrafyalara geçerek belli başlı değişikliklere uğramaktadır. Ayrıca masal, efsane ve mit gibi anlatımların, bir ülkeden başka bir ülkeye geçmesi yerine söz konusu anlatımlardaki motiflerin geçmesini düşünmek de olasıdır (Sakaoğlu, 1980: 25). Bu eksende motif olgusunun, isim veya biçim değiştirerek yeni formlar kazanması olanaklıdır.

6. Türkiye ve Norveç Sahalarında Anlatılan Gezgin Efsanelerin Ortak Motifler Kapsamındaki Mukayeseleri

Buraya kadar yapılan izahattan hareketle geleneksel birer hâle gelen birtakım ortak motifler doğrultusunda Türkiye'de ve Norveç'te anlatılmak suretiyle birbirlerinin muadili oldukları tahmin edilen bazı gezgin efsanelerin üzerinde durmak gerekmektedir. Zira bahsi geçen efsaneler, hemen hemen her coğrafyaya hitap eden benzer konuları içermektedir. Dolayısıyla malum efsanelerde daha çok "haneye tecavüz" vakalarına rastlamak mümkündür. Nitekim söz konusu efsanelerde, insanlarla aynı mekânlarda yaşayan birtakım tanımlanamayan olağanüstü varlıklar vardır. Bu varlıklar, bazen ev sahiplerini korkutarak rahatsız etmek üzere belirmektedir. Bazen de bu varlıklar, aynı çatı altında yaşadıkları ev halkıyla iyi geçinerek onlardan bazı isteklerde bulunmaktadır. İsteklerinin yerine getirilmesi karşılığında ise çevrelerindeki insanlara rahatsızlık vermeyip bir

kısım hediyeler de sunabilmektedirler. Bu durum, hiç şüphesiz kimliği bilinen kişilerin başlarından geçen olağanüstü tecrübeleri yansıtmaktadır.

Türkiye ve Norveç ölçekleri itibarıyla birbirlerine benzer motifleri taşıyan bu efsanelerin karşılaştırılmaları noktasında tek merkezli (monogenesis) veya çok merkezli (polygenesis) yaratma kuramlarına uygun bir perspektifin çizilmediğini dile getirmekte fayda vardır. Nitekim malum kuramlar, incelenen ve çözümlenen söz konusu efsane metinlerinin “hangi” kaynaklardan yayıldıklarının açıklanmasında yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla da ilgili kuramlar, bahsi geçen efsanelere “köken” hususiyetlerinin izah edilmesi noktasında net bir sonuca ulaşılmasını sağlayamamaktadır. Bu çalışma ekseninde karşılaştırmalı bakımdan ele alınan efsaneler, Theodor Benfey’in ortaya attığı “kültürel ödünçleme teorisi” bağlamında değerlendirilmektedir.

Theodor Benfey, “masalların göçü” olarak belirlediği bir görüş dâhilinde Avrupalı olan ve Avrupalı olmayan milletlerin masallarının arasındaki benzerliklerin kaynağını ortak atadan gelen ve aynı dil ailesine mensup olan milletlerin “soy akrabalığı” temeline dayandırmanın gereksiz bir yaklaşım olduğunu öne sürmüştür. Bu durumun mukabilinde T. Benfey’e göre milletlerarasındaki ortak ve benzer masalların kaynağı, yine milletlerarasındaki tarihi ve kültürel ilişkilere dayanmaktadır.

Milletlerarasında meydana gelen tarihi ve kültürel ilişkilerde, birtakım kültürel unsurlar “ödünç alma” temeline uygun olarak gelişmiştir. Söz konusu nedenle de farklı dil ailelerine mensup olsalar bile milletlerin, tıpkı masallarda olduğu gibi başlıca benzerliklere ve ortaklıklara sahip olduklarını düşünmek kuvvetle muhtemeldir. İlgili durumun bir devamı olarak Batı ile Doğu, tarihsel süreçte birbirinden pek çok kültür ögesini ödünç olarak almışlardır (Çobanoğlu, 2005: 105). Bu husus ise daha ziyade halk edebiyatı ürünlerindeki ortak motiflerle açıklanmaktadır.

Bu çalışmadaki efsanelere de Benfey’in ortaya attığı kültürel ödünçleme teorisine uygun bir bakış açısıyla yaklaşmak daha doğru bir yol olarak görülmektedir. Nitekim Norveç merkezli efsaneler ile Türkiye merkezli efsaneler arasındaki ortak birtakım motifler, malum efsanelerin her iki ülkeye de çeşitli kültürel unsurlar temelinde yayıldığını veya taşındığını akla getirmektedir. Bu durum, efsanelerin “evrensel” nitelikler taşıyan anlatılar arasında yer aldıklarının ortaya konulması açısından oldukça dikkat çekicidir.

Tip yapısı itibarıyla belli bir efsaneyi belli bir millete bağlamanın anlamsız olduğunu dile getirmek lazımdır. Çünkü efsanedeki ulusal nitelikler, motiflerde saklıdır. Motifler ise efsanelerin dolaşım halinde oldukları bölgelere göre farklılıklar sergilemektedir. Söz gelimi herhangi bir ülkede anlatılan gezgin efsanelerin, dünyanın başka ülkelerinde de anlatılma potansiyeline sahip olduklarını ifade etmekte yarar vardır. Bu husus ise efsanelerin varyantlaşmalarıyla alakalı olan bir zemin teşkil etmektedir.

Türkiye ve Norveç sahalarında anlatılan gezgin efsaneler, çoğunlukla olağanüstü şahsi deneyimlerin ürünleri olarak öne çıkmaktadır. Genel itibarıyla

her iki sahadan da derlenen efsanelerin, içerik yönünden benzer motiflere sahip olduklarını belirtmekte fayda vardır. Cin, peri, cadı, alkızı, sihirli veya büyülü eşya, at, inek ve koyun gibi başlıca motifler; iki sahada da nakledilen gezgin efsanelerdeki olağan veya olağan dışı unsurları ihtiva etmektedir. Örneğin Türkiye’den derlenen bir gezgin efsanenin, malum motif yapıları doğrultusunda aşağıdaki hâliyle anlatıldığı görülmektedir:

Dedemin yaşadığı köyde herkes, "alkarısı" denilen bir varlığın olduğuna inanırmış. Alkarısı, geceleri hep atlarla uğraşır; onların yelelerini ve kuyruklarını örermiş. Dedem, bir gece atının yanına gittiğinde görünmeyen bir varlık tarafından atın yelesinin örüldüğünü görmüş ve hemen bir iğne çıkarıp bu görünmeyen varlığın rastgele bir yerine saplamış. Ancak o varlığın, birdenbire insan kılığına büründüğünü görmüş. Bunun üzerine dedem korkmuş. İnsan kılığına bürünen alkarısı, "Eğer bu iğneyi çekip çıkarmazsan sana yirmi yıl hizmet ederim, etmek zorundayım; ama yirmi yıl sonra seni ve aileni olmadık cezalara çarptırırım. Yok eğer iğneyi çıkarırsan, bir daha sana ve atına dokunmam." demiş. Alkarısının tehditkâr söylemi, dedemi bir hayli huzursuz etmiş. Dedem de iğneyi alkarısından çıkarmaya çalışmış; ama bu hiç de kolay olmamış. Gün ağarana kadar uğraşmış, zar zor iğneyi çıkarabilmiş. (Çobanoğlu, 2003a: 127).

Yukarıdaki gezgin efsane metninde olağan dışı bir varlığın, yani eski Türk inanç sistemine göre “alkarısı” olarak bilinen bir yaratığın; yaptığı bir ahır ziyaretinin akabinde ahır sahibi tarafından yakalanma durumu söz konusudur. Yakalanan alkarısı, ev ahalisiyle birlikte aynı evde senelerce hizmetçi olarak yaşamaya razı olmuştur. İlgili durum, esasen alkarısının ev halkına verdiği bir mükâfattır. Zira bahsi geçen yaratık, kendisine iyi davrandıkları takdirde evin hizmetini görme sözünü vererek bir bakıma insanları ödüllendirmeyi vadetmiştir. Ayrıca efsanede at da mühim bir rol oynamıştır. Çünkü at, genellikle eski Türk inancı dâhilinde alkarısının ilgi alanına giren bir hayvandır.

Yukarıdaki gezgin efsanede alkarısının, atlara musallat olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla alkarısı, ahır içindeki müsait bir yere gizlenerek kendisini gözleyen ev sahibi tarafından yakalanmıştır. Yani alıkonulmuştur. Yine burada; atların, ineklerin veya koyunların yaşam alanını temsil eden “ahır” mekânı da önemli bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Bilindiği üzere ahır, Türkler için genel olarak “tekin olmayan” bir yer mahiyetindedir. Bu nedenle ahırlar, alkarılarının sosyal yaşam alanları olarak belirledikleri mekânlar dâhilindedir. Benzer şekilde Türkiye’den derlenen bir başka gezgin efsanenin ise aşağıdaki şekliyle anlatıldığına şahit olunmaktadır:

İsmail Kaya, her sabah kalktığı anda atının kuyruğunun bağlı olduğunu görüyormuş. Kara bir sakız getirerek atının eyerine sürmüş. alkarısı da gelip bu eyere yapışmış ve kalkmamış. İsmail Kaya, alkarısını yakalayıp bir yıl kadar kendi hizmetinde çalıştırmış. Alkarısı; "Artık beni bırakın, vatanıma gideyim." Diye haykırmış. İsmail Kaya, onu bir şartla bırakacağını söylemiş ve kendi yedi

sülalesi için tövbe ettirmiş. Yani ondan, kendi sülalesinde doğum yapan kadınlara zarar vermemesini istemiş. Bunun üzerine alkarısı da "Tövbe ediyorum; ama sizin eviniz de düzen tutmasın, yani evinizin işi hiç bitmesin." diye beddua etmiş. Bugün, İsmail Kaya'nın yaşayan torunları; ev işlerinin hiç bitmediğini söylüyorlar. Torunlardan biri olan Gülşen Pekgöz ise olayın devamını şöyle anlatıyor: Alkarısını takip etmişler, vatani neresi diye... Alkarısı, Sülük Gölü denilen göle gitmiş. Ancak gölü bir anda kan kaplamış. Zira alkarısının arkadaşları, yedi sülaleye tövbe etti diye kendisini öldürmüşler (Çobanoğlu, 2003a: 127).

Yukarıdaki gezgin efsane metninde de olağanüstü bir yaratığın, yani Gök-Tanrı dinine göre kendisinden korkulan bir varlığın; bir ahır ziyaretini söz konusudur. Bu durumun paralelinde efsanenin en önemli ögesi olarak yine alkarısını göstermek mümkündür. Alkarısının yanı sıra at da malum efsanede ön plana çıkan bir diğer faktördür. Zira atın, alkarısı tarafından "musallat olunan" bir hayvan olduğu görülmektedir. Dolayısıyla atın, devamlı olarak alkarısı tarafından korkutulmak suretiyle rahatsız edildiği gözlemlenmiştir. Alkarısı, ahır ortamında yine müsait bir yere gizlenip kendisini gözleyen ev sahibi tarafından sakız kullanılarak yakalanmıştır.

Bahsi geçen minvalde bu efsane metni itibarıyla da ahırın önemli bir konum teşkil ettiğini dile getirmekte yarar vardır. Zira ahır, gezgin efsanelerde ekseriyetle tekin olmayan bir mekânı işaret etmektedir. Dolayısıyla da ahır, alkarılarının rutin bir biçimde uğradıkları mekânlar arasındadır. Ayrıca yukarıdaki efsane metninde alkarısının, evin hizmetini görmek amacıyla yakalandığı da gözlemlenmektedir. Sonuç olarak ilgili gezgin efsanede de insanlarla aynı fiziki ortamları paylaşan olağanüstü varlıklara vurgu yapılmıştır. Aynı anlatım tekniğine sahip olmakla birlikte motifleri farklı isimlerle anılan bir Norveç efsanesi ise aşağıdaki gibi nakledildiği müşahade edilmektedir:

Bir yerde, yeni bir ambar yapılır. Hayvanlar burada, devamlı olarak rahatsız edilmektedir. Dolayısıyla da ortada, onları rahatsız eden bir şeyler vardır. Sonunda kadın kılığına girmiş olan iki yaratık (peri) gelir. Bu yaratıklar, şikâyet edici bir sesle ev sahibinin gelip kendilerini ziyaret etmelerini isterler. Bunun üzerine ev sahibi, ambara gider ve söz konusu yaratıkların bu isteklerini yerine getirir. Daha sonra ev sahibi, yemekten başının üzerinde asılı duran değirmen taşını görünce çok korkar. Bunun yanı sıra ev sahibinin yemeği de ambardan sızan sularla berbat olur. Ambarda yaşayan olağanüstü varlıklar, ev sahibinden ambarı tamir etmesini ve temizlemesini isterler. Ambarın tamiratını ve temizliğini yapmadığı takdirde ev sahibini korkutmaya devam etmekle tehdit ederler. Ev sahibi, ya ambarın yerini değiştirecektir ya da ambarı yeniden inşa edecektir. Ev sahibi, ikinci seçeneği uygulayıp ambarı muntazam bir şekilde yeniden yapar. O günden sonra ise her şey, ev sahibinin istediği şekilde yoluna girer. Bu arada ev sahibi, evinin ambarına gelen yaratıklar tarafından bazı yardımlar görür. Yine de bu yaratıkların yaptıkları

uyarılara kulak asmaması durumunda kötü şans, ev sahibinin peşini asla bırakmaz (Christiansen, 1958: 99-100).

Yukarıdaki gezgin efsane metninde olağanüstü bir yaratığın, bir ambarı ziyareti söz konusudur. Bu yaratık da ambardaki hayvanları rahatsız etmektedir. Yine bu efsane metninde ambar, tekin olmayan bir yer olarak tayin edilmiştir. Zira bu yer, olağan dışı varlıkların belirlemiş oldukları sosyal bir mekân hüviyetindedir. Buraya uğrayan olağan dışı varlıklar, ev sahibini mükâfatlandırmışlardır. Ancak bu mükâfatlandırma işlemi, ev sahibince bahsi geçen yaratıkların isteklerine olumlu bir cevap verilmesiyle gerçekleşmiştir.

Ev sahibi, ilgili yaratıkların isteklerini dikkate almadığında ise cezalandırılmıştır. Yani bazı küçük zararlara uğratılarak uyarılmıştır. Yine bu efsane itibarıyla alkarısına benzer bir mahiyette “peri” unsurunun zikredildiği görülmektedir. Alkarısı gibi peri de bir “kadın” kılığındadır. Ayrıca efsanede vurgulanan ambar, tıpkı ahır gibi tekin olmayan ve ürperti veren bir konuma sahiptir. Bütün bunların yanı sıra yukarıdaki efsane metninde, ambarı ziyarete gelen varlıkların ev sahibine ilettikleri bir “mesaj” da mevcuttur. İlgili mesajda yerlerinin rahat olmadığını bildiren yaratıklar, ev sahibinden yaşadıkları yeri düzenlemesini istemişlerdir. Aynı durumu, benzer mantıkla nakledilen bir başka Norveç efsanesinde de gözlemlemek mümkündür. Sadece mekânın ve isimlerin değiştiği bu efsane, aşağıda verildiği gibidir:

Bir kadın, tarlada çalışmaktadır. Bu kadın, yapmakta olduğu bir iş esnasında tanımlayamadığı bir yaratık tarafından rahatsız edilir. Yaratık, gebe olduğunu söyler ve kadından doğumunda ebelik yapmasını ister. Kadın, kendisini rahatsız eden bu yaratığı bir şekilde başından savar ve yanından uzaklaştırır. Ancak yaratığın tekrar musallat olduğu bu kadın, zamanı geldiğinde malum yaratığa ebelik yapacağını söyler. Bunu takip eden belli bir müddet sonra kadın, periler (cadılar) tarafından ıssız bir harabe eve çağırılır. Kadın, ilk başta çağrıldığı bu eve gitmeyi reddeder. Ancak kadına verdiği söz hatırlatılır. Kadın, bu konuda bir şeyler yapması için uyarılır. Zira kadın, ebelik yapmak üzere doğum için çağırılmıştır. Ebe kadın, perilerin zorlamasıyla hastanın yanına götürülür ve doğumu yaptırır. Bunun üzerine periler, sözlerini dinleyip gelen bu kadına izzette ve ikramda bulunurlar. Bu vesileyle kadının hayatındaki her şey yolunda gider. Çünkü kadına periler tarafından birtakım hediyeler sunulmuştur. Ayrıca periler, içinde yaşadıkları yerden ayrılacağı sırada kadından “kapının arkasında durmasını ve üzerine atılacak olan kızgın demir parçasından sakınmasını” istemişlerdir. Yine, söz konusu kadın, geldiği yerden ayrılırken arkasına bakmaması yönünde tembih edilmiştir. Bunun üzerine ebe kadın, arkasına bile bakmadan bulunduğu yerden hızla uzaklaşırken perilerce kendisine armağan edilen şeylere bakar; fakat onları beğenmez ve evinin kapısında bir yere bırakır. Tabiri caizse atar. Ebe kadın, ertesi sabah itibarıyla önceki geceden beğenmeyip attığı şeylere bakınca da onların altın ve gümüş türünden değerli madenler olduklarını görür (Christiansen, 1958: 91).

Yukarıdaki efsane metninde de yine insanlara musallat olan tanımlanamaz varlıklar mevcuttur. Bu varlıklar, halk arasında “peri” veya “cadı” olarak adlandırılan korkunç odakları temsil etmektedir. Söz konusu ekseninde malum yaratıklar, kendilerine verdiği sözü yerine getirmesi koşuluyla bir ebe kadını rahatsız etmekten son anda vazgeçmişlerdir. Kadının verdiği söz ise bu olağanüstü varlıklardan birinin doğumunda ebelik yapma sözüdür. Belli bir müddet sonra bahsi geçen olağanüstü varlık, doğum yapma zamanı geldiğinde ebe kadın tarafından kendisine verilen sözü hatırlatıp kadını da alarak doğumun gerçekleşeceği ıssız bir yere götürmüştür. Burada bir tür “zorlama” veya “alıkonulma” durumundan söz etmek gerekir. Zira kadın, ilk başta perilerin veya cadıların isteklerini reddetmiştir. Ancak daha sonra periler veya cadılar, kendilerine verdiği sözü kadına hatırlarak onu korkutma girişiminde bulunmuşlardır.

Kadın, isteklerini kabul edip yerine getirince de periler, kadına birtakım hediyeler sunmuşlardır. İlgili hediyeler, aslında “sihir” ve “büyü” olgularını içeren bir gizlilikle kadına verilmiştir. Kadın ise bu hediyeleri beğenmeyerek evine döndüğü sırada kapının bir kenarına atıvermiştir. Burada esasen bir çeşit “ödüllendirme” durumu mevcuttur. Ancak bu durum, hediyelere itibar edilmemesini takiben bir tür “cezalandırma” durumuna evrilmiştir. Yani ebe kadın, farkında olmadan cezalandırılmıştır. Bu cezalandırmada kadının, periler tarafından verilen eşyaları “değersiz” bulması büyük bir rol oynamıştır. Zira önemsiz gibi görünen şeylerin aslında büyük birer öneme sahip oldukları vurgulanmıştır.

Ödüllendirme işlemi, somut birtakım hediyeler yoluyla gerçekleşmiştir. Daha sonra ise malum hediyelerin kaybolmasına istinaden kendiliğinden gelen bir yaptırım ebe kadın için uygulanmıştır. Bu husus da hiç kuşkusuz bir “mesaj iletme” konusunu içermektedir. İlgili mesajda olağan dışı varlıklarca gizli tutularak bir insana verilen ve önemsiz gibi gösterilen eşyalara ait gerçek değerlerin çok geç anlaşıldığı vurgulanmıştır. İçerisinde benzer motifleri barındıran Türkiye ölçekli bir başka gezgin efsane ise aşağıda verildiği gibidir:

Anlatacağım olay, annem Suzan Özgen'in başından geçmiştir. Annemin anlattığına göre olay, şöyle olmuştur: Annem, mesleği icabı -doğum ebesi olduğu için- köylerde ebelik yapıyormuş. Bir gece, evde otururken kapı çalınıyor ve annem kapıyı açıyor. Karşısında uzun ve iri yapılı iki adam ve bir kadın olmak üzere üç kişi duruyormuş. Anneme; “doğum yapacak olan bir hastaya doğum yaptırmak için geldiklerini” söyleyip annemi hastanın yanına götürmek üzere evden çıkararak yola koyulmuşlar. Annemin söylediğine göre köyden iyice uzaklaşmış. Dağlara doğru yürüyorlarmış. Gittikleri bölgede bir tane bile ev bile olmadığını bilen annem, tedirginliğini ve korkusunu hiç belli etmeden yoluna devam etmiş. Bu arada annem, yolda insan kılığındaki bu kişilerle bir taraftan yürürken diğer taraftan da sohbet ediyormuş. Derken mağara kapısına benzeyen büyük bir deliğin önüne gelmişler. Bu üç kişi, doğum yapacak olan

kişinin burada olduğunu söylemiş. Annem, o kişilerle beraber mağaranın içine girip doğuracak olan kişiyi görünce her şeyi anlamış; fakat belli etmemiş. Hamile olan kişinin boyu çok kısaymış. Orada bulunan bir kadın: "Korkma! Bizden sana zarar gelmez. Ne olur hastamızı doğurt, onu kurtar." demiş. Annemi götürən bu garip kişiler, aslında birer "cin" imiş. Annem doğumu yaptırmış. Bu arada gün de doğup ortalık aydınlanmaya başlamış. Cinler, gideceği yolu anneme tarif ediyorlarmış; ama dışarı çıkamıyorlarmış. Çünkü cinler, gündüzleri dışarı çıkamazlarmış. Sadece geceleri rahatça dolaşabilirlermiş. Bu özellikleri nedeniyle anneme sadece yolu tarif ediyorlarmış. Annem henüz yola çıkmadan, cinler anneme soğan ve sarımsak vermişler. Bu soğanın ve sarımsağın, bildiğimiz soğana ve sarımsağa benzemediğini söylemişler. Annem, mağaradan çıkmış; tepeyi tırmanırken arkasına dönüp bakınca çıktığı mağaranın ağzının yerinde dağ olduğunu görüp iyice korkmuş. Sabahın erken saatlerinde ise ebelik yaptığı köye ulaşmış. Köyün muhtarı, anneme nereden geldiğini sormuş. Annem de doğumdan geldiğini söylemiş. Muhtar, etrafta bu köyden başka doğum yaptırılacak bir köy olmadığını söyleyerek annemin yalan söylediğini ima etmiş. Annem de olanları anlatmayacağına dair cinlere söz verdiğinden ötürü muhtara hiçbir şey söylememiş ve doğruca eve gitmiş. Cinlerin verdiği soğanı ve sarımsağı bir köşeye koymuş. Aradan biraz zaman geçmiş ve annem, Cinlerin verdiği soğanı ve sarımsağı çöpe atmış. Ancak sarımsağın küçük bir kabuğu, annemin koyduğu köşede kalmış. Bir süre sonra bu kabuk, bir altın parçasına dönüşmüş. Annem, soğanı ve sarımsağı çöpe attığı için hayıflanmış. Çünkü "Onlar da altın olmuştur." diye düşünmüş. Bu durumu Tokat'a gidince dedeme (babasına) anlatmış. Dedem de "Soğan ve sarımsak kabuğu cinler için paradır. Sen sen ol, sakın ha sakın, soğan ve sarımsak kabuğu yakma; yoksa çarpılırsın. Doğum esnasında cin olduklarını anlayıp korkudan besmele çekseydin şayet, onlar ortadan kaybolurlardı. Sen de orada hapis kalırdın." demiş ve devam eklemiştir: "Bizim Ordu ilinin Akkuş ilçesinde de böyle olaylar meydana gelirdi. Cinler köylerden doğum için ebe götürürlerdi. Bizlere uzun boylu, normal insan gibi görünürlerdi. İşleri olan insanlara dokunmazlardı. Bir de kızım, dikkat edeceğin bir başka husus; sakın kara kedilere kötü davranma! Onları horlama! Bazı kara kediler boş olmaz." demiş. Annem, anlattığım bu olayı yıllardır dedem (babası) hariç herkesten bir sır gibi saklamış. Hatta babamdan ve bizden bile saklamış. Ödevim için gerekli olduğunu, yaptığım diğer derlemelerden anlayınca; kırk yıl önce yaşadığı ve kırk yıl boyunca büyük bir sır olarak sakladığı bu olayı anlattığı için anneme teşekkür ederim (Çobanoğlu, 2003a: 114).

Yukarıdaki gezgin efsane metninde yine olağanüstü varlıklar baş roldedir. Bu varlıklar, arkadaşlarından birinin doğumunu yaptırması için bir kadını kendi bulundukları yere çağırmışlardır. Söz konusu çağrılmada ise herhangi bir zorlamaya şahit olunmamaktadır. Ayrıca malum yaratıklar, ebe kadına "insan" suretinde görünmüşlerdir. Ebe kadının, doğum yaptıracığı mağaraya vardığı sırada bu yaratıklar, kendi suretlerine rücu etmişlerdir. Burada dikkat edilmesi

gereken bir nokta olarak diğer gezgin efsanelerde “alkarısı” veya “peri” suretlerinde nitelendirilen bu olağanüstü varlıklar, yukarıdaki efsanede “cin” suretiyle tasvir edilmişlerdir. Dolayısıyla bahsi geçen gezgin efsane itibarıyla İslam dinine ait baskın bir etkiye yer verildiğini belirtmekte fayda vardır. Zira cinler, İslami terminolojiye göre tıpkı insanlar gibi Allah’ın kulları arasında gösterilmekle birlikte insanlara da musallat olabilen varlıklar mahiyetinde tanımlanmışlardır.

Dahası ilgili gezgin efsanenin olay örgüsü içerisinde de önce doğrudan bir mükâfatlandırma, sonra dolaylı bir cezalandırma hususları baş göstermiştir. Nitekim ebe kadına hediye olarak soğan kabukları takdim edilmiştir. Ancak ebe kadın, bu hediyeleri beğenmemiş olsa gerek ki evine döndüğü sırada çöpe atmıştır. Bu durum, cinlerin verdiklere hediyelere itibar edilmemesini takiben bir çeşit yaptırıma yol açmıştır. Yani ebe kadın, farkında olmadan kendisini cezalandırmıştır. Nitekim sarımsak ve soğan kabuklarını içeren malum hediyelerin “altın” ve “gümüş” gibi değerli madenlere dönüştükleri görülmüştür. Sonuç olarak cinler, burada da bir çeşit mesaj iletme yoluna gitmişlerdir. Çünkü cinler, isteklerinin yerine getirilmesi şartıyla insanlara değersiz gibi görünen; fakat aslında maddi bakımdan çok değerli olan madenleri vadetmişlerdir. Aynı durumun Norveç sahasındaki bir başka gezgin efsane varyantı, aşağıda yer aldığı gibidir:

Bir peri kızı, bir evin halkı tarafından bir parça ekmek veya istediği herhangi bir şey verilerek tutulur; yani yakalanır. Kısa bir süre sonra bu peri kızının, dışarıdan bir ses tarafından çağrıldığı duyulur. Peri kızı, kendisini çağıran sese içeriden cevap verir; fakat bağlıdır. Bazen de bu kız, birdenbire görünmez olur veya evdekiler kızı serbest bırakırlar. Peri, “kendisini serbest bırakmadıkları takdirde ev ahalisine beddua edeceğini” söyler. Ancak peri, kendisini rahat bırakanları ve kendisine dostça yakınlık gösterenleri ise hediyelere boğar (Christiansen, 1958: 142).

Yukarıdaki gezgin efsane metninde yine olağan dışı bir varlık tarafından yapılan bir ödüllendirme işlemi mevcuttur. Bu işlem, somut birtakım hediyelerle gerçekleştirilmeye çalışılarak insanların hayat düzenleri, bir peri kızı tarafından maddiyat ölçüsünce garanti altına alınmak istenmiştir. Nitekim peri kızı, kendisini dışarıdan çağıran bir sese yönelmek suretiyle ev sahiplerinden kendisini serbest bırakmalarını istemiştir. Bu isteği yerine getirilmediği takdirde ise ev halkına beddua edeceğini belirtmiştir. Yani peri, kendisini rahat bırakmayan kişilerin; hayatları boyunca felaketlerle karşılaşmalarını dileme tehdidinde bulunmuştur. Ancak peri, kendisiyle iyi ilişkiler kuranlar için de dua etme mekanizmasını ortaya öne sürmüştür. Burada ayrıca diğer gezgin efsanelerden farklı olarak nereden geldiği belirsiz bir sesleniş de söz konusudur.

Bu sesleniş, bir bakıma doğaüstü yaratıkların; kendilerinden olan birine iletme istedikleri bir mesajı vurgulamaktadır. Ancak sesin içeriği malum efsane

metninde verilmediği için bu konuda herhangi bir yoruma gitmek oldukça güçtür. Netice itibarıyla peri kızı, isteklerini yerine getiren insanlara bazı özel ikramlarda bulunmak kaydıyla onların hayatlarını bilhassa maddi yönden kolaylaştırmaktadır. İsteklerinin yerine getirilmediği durumlarda ise insanların hayatlarını zorlaştırmak için elinden geleni yapmaktadır. Dolayısıyla burada, insanların davranışlarına göre şekillenen bir ödüllendirme veya cezalandırma durumu söz konusudur. Benzer motiflerle süslenmiş olan bir başka Norveç efsanesi, aşağıda sunulduğu gibidir:

Olay, yılbaşı zamanı perilerin yaşadığı düşünülen bir tepeye yakın bir konumda bulunan ve bira tedarikinin sürekli olarak azaldığı görülen bir çiftlikteki bir yerde vuku bulmuştur. Birisine, bu yerden geçtiği sırada; yaşadığı çiftlikteki insanlara iletmesi için bir mesaj gönderilmiştir. Bu mesaj, bir haberciden geldiğinin iletilmesi istenilip tepe bir noktadan seslenilerek verilmiştir. Mesajı ileten bir peridir. Peri, aniden görünür olmuş ve sesini duyurmuştur. Bunun üzerine peri, kaçarak arkasında bir kova bırakmıştır. Peri'nin bıraktığı kovanın halen saklandığı söylenmektedir. Evden ayrılmadan önce bu peri kadın, evin hanımından; henüz ortada kendisi için ilan edilmiş olan bir ölüm haberi yokken inekleri ile ilgilenmesini istemiştir. Bunun karşılığında ise evin hanımına peri tarafından değerli bir armağan verilmiştir (Christiansen, 1958: 183-188).

Yukarıdaki gezgin efsane metninde de iletilmek istenilen bir mesaj söz konusudur. Bu mesajın paralelinde ise bir peri tarafından bir insana verilen değerli bir armağan vardır. Ancak bu efsanede perinin hırsızlık yaptığı gözlemlenmektedir. Malum hırsızlık, alkollü bir içkinin (bira) eksiltilmesi olarak dikkat çekmektedir. Zira peri kadın, yaptığı hırsızlığın neticesinde diğer peri arkadaşları tarafından ölüm cezasına çarptırıldığını dolaylı bakımdan ifade etmiştir. Yine söz konusu efsane itibarıyla bir çiftlikte çalışan insanlarla aynı ortamı paylaşan olağanüstü varlıklar (periler) vurgulanmıştır. Bahsi geçen varlıklar, kendi isteklerinin yerine getirilmesi koşuluyla çiftlik sahibine önemli bir kısım maddi mükafatlandırmalarda bulunmaktadır.

İlgili durum; hem Türkiye hem de Norveç sahalarından derlenen gezgin efsanelerde peri, alkarısı, cadı veya cin gibi başlıca olağan dışı varlıklarca insanlara verilen “ödül” unsurunun ortak bir motif olarak sıklığını beyan etmektedir. Ancak diğerlerinden farklı olarak yukarıdaki gezgin efsane metninde perilerin hırsızlık da yapabildikleri görülmektedir. Tanımlanamayan olağanüstü varlıklarca yapılan bu tür bir hırsızlık ise gezgin efsanelerdeki “haneye tecavüz” olgusunun önemli bir örneğidir. Nitekim ilgili efsanede bir “yağmalama” durumu mevcuttur. Bu yağmalama durumu ise “Perinin Hırsızlığı” (Theft of Fairy) motifine uygun olarak gelişmektedir (Thompson, 1958: 381-383). Norveç menşeli bir başka gezgin efsaneyi içeren aşağıdaki metinde yine olağan dışı varlıklarca insanlara iletilmek istenen bir mesaj vardır. Bu durumun yanı sıra aşağıdaki efsane metninde de perilerin hırsızlıklarına şahit olmak mümkündür:

Bir akşam, On Sekiz Yıl Savaşı'na katılmış olan Rasmus Andersen, Rønnebæk sırtlarındaki Dragehøj'dan (Ejderha Tepesi) atıyla geçerken; tepeden birinin kendisine seslendiğini fark etti: "Ah, Ade'ye Dade'nin öldüğünü söyle!" Bunun üzerine Andersen, Højegård'e geldiğinde duyduğu sesin içeriğini oradaki insanlara anlattı ve ardından bulunduğu ortamın baş tarafındaki odadan bir çığlık daha duydu: "Ah, Dade öldü mü?" Ev halkı, o an sesin geldiği yöne doğru koştu ve odadan ayrıldığı esnada misafirler için hazırlanmış olan bir fiçiden bira doldurarak kaçırdığı büyük bir pirinç sürahiyi arkasında bırakan küçük bir yaratık gördü (Lindow, 2010: 169).

Yukarıdaki gezgin efsane metninde insanlarla aynı mekânı paylaşan bazı olağanüstü varlıklar yer almıştır. Bu varlıklar, yine insanlara birtakım mesajlar iletmeye çalışmaktadır. Söz konusu mesajlar ise nereden geldiği belli olmayan bir ses tarafından söylenmektedir. Dolayısıyla bu olağan dışı yaratıklar, bir bakıma aynı evde beraberce yaşadıkları insanları korkutma girişiminde bulunmuşlardır. İlgili husus, bilhassa Türkiye'de anlatılan gezgin efsanelerden farklı olarak bahsi geçen varlıkların insanlarca görülemeyip alıkonulamama durumlarına işaret etmektedir. Zira yukarıdaki Norveç efsanesi itibarıyla bu tanımlanamayan yaratıklar, evlerin belli yerlerinde yaşayıp yer yer evlerdeki eşyaları yağmalamaya çalışmaktadırlar. Bu yağmalamada ise ekseriyetle bira tarzındaki alkollü içkiler hedef alınmaktadır. Mesaj içerikli bir diğer gezgin efsane örneğinin Türkiye ölçeğinde tespit edilen varyantı, aşağıda yer yer aldığı gibidir:

Burdur ilinin Bucak ilçesindeki Oğuzhan İlköğretim okulunun hemen üst tarafında eski bir hamam bulunur. Bu hamamın cinler tarafından kullanıldığına inanılır. Bu nedenle hamam yıllar yılı işletilemez olur. Her kim ki söz konusu hamamı satın alıp işletmeye kalksa ya sağlığı elinden gider ya da mal varlığı biter. Bu nedenle hamam hâlâ boş bir şekilde durmaktadır. Olaya şahitlik eden birçok kişinin anlatımına göre hamamın yol üzerinde bulunan kapısının önünde gece vakti korkunç sesler gelirmiş. Seslerin geldiği yöne dönüp bakanlar ise kapının önünde siyah çarşaflarıyla oturan bir kadının yeşil bir örgü ördüğünü görürlermiş. Gündüz vakti de hamamdan davul ve zurna seslerinin geldiğini duyanlar olmuştur (Acar, 2013: 208).

Yukarıdaki gezgin efsane metninde de bir çeşit mesaj iletme durumu söz konusudur. Ancak bu efsanede, daha ziyade gizli bir mesajın verilmek istendiğini dile getirmek gerekir. Zira efsanenin içeriğinden de anlaşıldığı kadarıyla malum mesaj doğrudan verilmek istenmemiştir. Nitekim dolaylı bir biçimde sunulan bu mesajın belli bir arka planı vardır. İlgili arka plan dâhilinde ise bir hamamı mesken olarak tutan olağan dışı varlıklar (cinler), bu hamama insanların yaklaşmalarını istememektedir. Bahsi geçen durum, hamamı kullanmaya çalışan insanların felaketlere sürüklenmeleriyle ifade edilmiştir. Ayrıca hamamı mesken tutan üç harfli varlıklar, çıkardıkları birtakım seslerle birlikte insanları korkutma

amacı da gütmüşlerdir. Dolayısıyla hamamı tamamen sahiplenme telaşına düşmüşlerdir.

Bu kompozisyonndan hareketle cinler, insanların gözlerine yine “insan” suretinde görünmüşlerdir. Bu suret, genellikle bir kadın hüviyetindedir. Kadın kılığındaki cinler, Norveç’ten derlenen gezgin efsanelerde olduğu gibi bir nevi haneye tecavüz girişiminde bulunmuştur. Buraya kadar verilen gezgin efsane metinlerinden farklı olarak hem Türkiye hem de Norveç sahalarında “olağanüstü varlıklarla evlenme” temasını işleyen bir kısım efsane örneklerine rastlamak mümkündür. Söz konusu efsanelerde insanlar, olağan dışı varlıkların etkisi altına girerek onlarla evlenmek zorunda kalmaktadır. İlgili hususlar, “hayaletle veya cinle evlenme” motifiyle ön plana çıkmaktadır. Bu duruma mukabil, Norveç sahasında tespit edilen gezgin efsanelerden birinin aşağıda yer aldığı şekliyle anlatıldığı görülmektedir:

Bir adam, bir hayalet tarafından rahatsız edilmektedir. Hayaleti başından savmak ve ondan kurtulmak için duvara bir delik açar ve hayaletin yerini tespit eder. Hayaletin gelmesini bekler. Böylece ertesi sabah, evinin içinde acayip bir kılığa bürünen bir kadın suretiyle karşılaşır. Daha sonra adam, bu hayalet kadınla evlenir. Belli bir süre zarfında hayalet kadın, adamın duvarda açtığı deliği fark eder. Bir akşam, kocası içkiliyken kendisine oynanan oyunu öğrenmiş olur. Böylece bu delikten çıkar ve kaybolur, bir daha da gözükmez (Christiansen, 1958: 60).

Yukarıdaki gezgin efsane metninde olağanüstü bir yaratıkla evlenen bir insan motifi söz konusudur. İnsanla evlenen bu yaratık ise bir hayalettir. Hayalet, esasen Batı toplumları tarafından tasavvur edilen bir olgudur. Dolayısıyla hayalet, genel olarak Batılı milletlerin şehir efsanelerinde sıkça yer alan bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Yukarıdaki gezgin efsanede de bir hayalet kadının bir insana musallatından bahsedilmiştir. Ancak bu musallat hâli, olağan dışı bir varlığın bir insana karşı beslediği aşk ve sevgi duyguları ekseninde gelişmiştir. Sonuç olarak hayalet, kafaya taktığı bu insanla evlenmiştir. Daha sonra ise kendisini başından savmaya çalışan insanın açtığı delikten kaçarak ortadan kaybolmuştur.

Yani hayalet, o evde istenmediğini fark etmiştir. Dolayısıyla burada insanlar tarafından alıkonulma durumu yoktur. Ayrıca yukarıda yer verilen gezgin efsane metninde, önceki bazı gezgin efsane metinlerinde de görüldüğü üzere insanlar tarafından “baştan savılma” durumu mevcuttur. Yani insanlar, kendilerini rahatsız eden olağanüstü varlıklardan sihir veya büyü yoluyla uzaklaşma girişiminde bulunmuşlardır. Bu durum, yukarıdaki gezgin efsane örneğinde hayaletin bulunduğu yeri terk etmesiyle neticelenmiştir. Türkiye sahasındaki gezgin efsanelerin bir kısmında “çeşmenin deliğinden kaçan alkarısı” motifi ile yukarıdaki Norveç menşeli efsanede “duvarın deliğinden kaçan hayalet” motifi birebir örtüşmektedir. Malum hususu; “yaratıkların, bulundukları yerlerden

uzaklaşmaları” doğrultusundaki bir tanımlama olan “gitmeliyim” söylemiyle açıklamak mümkündür (Lindow, 2010: 163). Benzer motiflere sahip olan Türkiye eksenli bir başka gezgin efsane örneği, aşağıda verildiği gibidir:

Gerede'nin Taşlar Köyü'nden İsmail adlı bir genç, geceleri köyün dışına hayvanları otlatmaya götürüyormuş. Bir gece, yine çobanlık yaparken çok güzel kızlar bu gencin yanına gelmişler. Kızlar ona "Hangimizi beğendiysen söyle, senin olalım." demişler. O da içlerinden bir tanesine âşık olmuş. Bu genç, her gece aynı yere geldiğinde o kızla buluşuyormuş. Daha sonra genç, aslında kız suretine giren bu cinle evlenmiş. Evdeki annesini ve babasını yanından kovarak "Ben onu istiyorum, ona âşığım." diye bağıryormuş. En sonunda oğlanın babası ve annesi, eve hoca çağırmışlar. Hoca, bu cinleri yakmaya karar vermiş. Suyun içinde bu cinleri yakmaya başlamışlar. Ne kadar cin varsa suyun içinde görünüyormuş. Oğlan, cinler yakılırken birden bağırmaya başlamış. "İşte benim sevdiğim kız, ne olur onu yakmayın!" diye haykırmış. Elleri ve ayakları bağlanmış olan oğlan, o yakılırken yerinde duramaz hâle gelmiş, hoca oğlana da okumaya devam etmiş ve sonunda oğlan iyileşmiş (Çobanoğlu, 2003a: 112).

Yukarıdaki gezgin efsane metninde de bir insanın, olağanüstü bir varlık (cin) ile evlenmek isteme durumu söz konusudur. Genç delikanlı, kendisine cin suretinde görünen bir kızla evlenmeyi kafasına koymuştur. Bu durum, esasen dünya hayatında yaşayan bir insan ile gaip âleminde yaşayan bir cin arasındaki karşılıklı rızaya dayanan bir gönül bağıını temsil etmektedir. Olağanüstülüklerle örülü bu evlenme motifi itibarıyla cine âşık olan oğlan, annesinin ve babasının müdahalesiyle kontrol altına zor da olsa kontrol altına alınmıştır. Zira oğlanın gözüne “güzel bir kız” biçiminde görünen cin, İslami bir çizgiye istinaden oğlandan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır.

Eve çağrılan bir imamın, genci bir bakıma cin büyüünden kurtardığı gözlenmiştir. İmam, cinleri su dolu bir tas içinde ayet okuyarak yakıp yok etmiştir. İlgili hususlar, Türk-İslam anlayışına göre “uç harfliler” olarak kodlanan cinlerin insanlar üzerindeki etkilerini gözler önüne sermektedir. Çünkü bu efsanede her ne kadar karşılıklı gönül rızasına dayalı gibi gözükse de oğlanın cinler tarafından büyülendiğine şahit olunmaktadır. Bahsi geçen yönüyle yukarıdaki efsane, diğer efsanelerden farklılık göstermektedir. Ancak malum efsanenin motif yapısı, diğer efsanelerle benzeşmektedir. Aynı motif yapısına sahip olan bir başka gezgin efsane metni, aşağıda sunulduğu gibidir:

Evli bir adam varmış ve bir cin kızı ile aşk yaşamaya başlamışlar. Sonraları ise evlenmişler, adam hem gerçek karısıyla hem de cin karısıyla aynı evde yaşamaya başlamış. Adam, sonra cin karısından ayrılmak istemiş; cin karısı ise adamdan boşanmak istememiş ve doğan çocuklarının akıbetini ileri sürmüş. Ayrıca adamı da sevdiğini söylemiş. Adam, sonra bir Allah dostundan yardım istemek üzere bir yere gitmiş. Kadın da adamın peşine takılmış. Daha sonra bu ikili, Allah dostunun kapısına gidince kadın suretindeki cin içeri girememiş. Adam dışarı çıkınca cine “Neden gelmedin?” diye sormuş. Cin de “İçeri

giremedim.” diye cevaplamış. Allah dostu bolca dua etmiş ve cin kızının o adamı rahat bırakmasına vesile olmuş (Gündüz Alptürker, 2013: 162-163).

Yukarıdaki gezgin efsane metninde, öteki âlemlerde gezinen doğaüstü bir varlığın; bir insana duyduğu sevgi ve aşk söz konusudur. Bu durumun bir sonucu olarak malum varlık, sevdiği insanla evlenmiştir. Ancak sevdiği insan, her ne kadar ilk başta bu cinle evlenmeye yanaşsa da daha sonra ondan uzaklaşma eğilimi içine girmiştir. Dolayısıyla cinin hükmünden kurtulmak için kendisine itibar edilen bir ulu büyüğe başvurmuştur. Sonunda adam, Allah dostunun çabalarıyla cinden kurtulmuştur. Burada da bir tür kaçış söz konusudur. Bahsi geçen kaçış ise cinin, musallat olduğu bir adamla evlenmesi sonrasında gerçekleşmiştir. İlgili kapsamda bir insanın, bir cinden uzaklaşma isteği vardır.

Malum uzaklaşma ise Allah dostu tarafından edilen dualarla (hikmetli sözlerle) gerçeklemiştir. Kaçma veya uzaklaşma motifi çerçevesinde İslam dinine ait kaidelerin büyük bir etki alanı yarattığı görülmektedir. Nitekim “Allah dostu” olarak nitelendirilen “muhterem” bir zatın duası, Allah katında kabul olmuştur. Bu sayede adam, cinden kurtulmuştur. Burada bir “evliya” kültünden bahsetmek mümkündür. İlgili doğrultuda “Allah dostu” olarak tayin edilen bir evliyanın duası kabul olmuştur. Evliya kültüne bağlanarak anlatılan bu tür gezgin efsaneleri, birtakım tarikatların işlevselliklerini muhafaza eden faktörler arasında saymak kuvvetle muhtemeldir. Nitekim halk tarafından bu anlatıların gerçekliğine veya doğruluğuna inanılması, tarikat kurumuna dayanan işlevselliklerin korunması noktasında mühim bir yer tutmaktadır.

7. Türkiye ve Norveç Sahalarında Nakledilen Gezgın Efsanelerin Ortak Motiflerine Dair Bir Tasnif Denemesi

Eldeki mevcut kaynaklar itibarıyla Türkiye ve Norveç sahalarından seçilerek ele alınan gezgin efsanelerin ortak özellikleri, genellikle olağanüstü varlıklarla muhatap olan insanların karşılaştıkları olaylar ve durumlar silsilesidir. Zira malum gezgin efsane metinlerinde karşılıklı olarak birbirlerinin yerini alan birtakım unsurlar vardır. Söz konusu unsurlar, genellikle her iki ölçekte de belirlenen efsanelerdeki motiflerin benzeşen yönlerini ortaya koymaktadır. Örneğin Norveç sahasında anlatılan gezgin efsanelerde “hayaletle evlenen adam” motifi yayginken Türkiye sahasında anlatılan gezgin efsanelerde “alkarısıyla veya cinle evlenen adam” motifi yaygındır. Yine bu efsanelerde beliren olağan dışı yaratıklar, kimi zaman bir yolunu bularak kendilerini esir eden insanlardan kaçabilmektedir. Söz gelimi Türkiye’den derlenen efsanelerdeki alkarısı, bir çeşmenin deliğine girerek su gibi akıp gitmiştir. Dolayısıyla da gözden kaybolmuştur.

Norveç’ten derlenen efsane metinlerinin bazılarında ise bir peri kızı, duvardaki bir deliğe girmek suretiyle gözden kaybolmuştur. Ayrıca Türkiye’deki gezgin efsaneler itibarıyla bazen ulu bir şahsiyetin, bir adamı, kendisine musallat

olan olağanüstü bir varlığın etkisinden kurtardığı gözlenmiştir. Her ne şekilde olursa olsun bahsi geçen gezgin efsanelerin temel motifi, olağanüstü yaratıkların kendi istekleriyle veya dış etkilerle ortadan kaybolmalarıdır. Yine Türkiye ölçeğinden derlenen efsaneler kapsamında alkarısının yaşadığı yer, genellikle bir “ahır” ortamıdır.

Alkarısı, ekseriyetle ahırlarda insan suretine dönüşerek yaşayabilmektedir. Bu durumun yanı sıra Türkiye sahasından tespit edilen kimi gezgin efsanelerde olağanüstü varlıklarca rahatsız edilen insanlara da rast gelmek mümkündür. Benzer durum, Norveç sahasından tespit edilen efsanelerde de görülmektedir. Bu duruma mukabil, Türkiye’deki gezgin efsanelerde daha ziyade “cin” veya “alkarısı” olarak tabir edilen malum varlıklar, Norveç’teki gezgin efsanelerde “hayalet” olarak telaffuz edilmektedir.

Türkiye ve Norveç eksenli olarak sunulan bazı gezgin efsane metinlerindeki olağanüstü varlıklar, insanların gözüne kendi suretlerinde görünebilmektedir. İnsanlar ise gerektiği zaman bu varlıkları kontrol altında tutabilmektedir. Yani tutsak edebilmektedir. Yine malum olağan dışı yaratıklar, evlerini ziyaret ettikleri insanları, kendilerine iyi davrandıkları ve kendilerinin isteklerini yerine getirdikleri takdirde mükâfatlandırabilmektedir. Zira yerine getirilen sözler, olağan dışı varlıkları memnun etmektedir. Böylece bu varlıklar, insanlarla iyi geçinmek için ikna olmaktadır.

Aksi hâlde söz konusu yaratıklar, kendilerine kötü davranan insanları cezalandırma yoluna gitmektedir. Bu durumun akabinde gerek Türkiye ve gerekse de Norveç merkezli gezgin efsaneler itibarıyla ahır, ambar veya çiftlik gibi bir kısım mekânların “tekin olmayan yerler” kapsamına alındığı gözlemlenmektedir. Ayrıca peri veya alkarısı olarak zikredilen birtakım olağanüstü varlıkların, genellikle geceleri ahırlarda ortaya çıkarak hayvanları korkuttuklarına da şahit olunmaktadır.

Ev, ahır, çiftlik veya ambar olarak belirtilen başlıca fiziki ortamların; cin, peri, cadı, alkarısı veya hayalet gibi belli başlı varlıklar tarafından işgal edildiği de malum gezgin efsane metinlerinde gözlenmiştir. Bu durum, bilhassa hane halklarının korkutulmasıyla mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla bahsi geçen gezgin efsanelerde olağan dışı varlıklarca “haneye tecavüz” edildiğini vurgulamak gerekmektedir. Yine Türkiye ve Norveç eksenlerinden nakledilen kimi gezgin efsane metinlerinde birbirinin yerine geçerek değişen ve dönüşen bazı olağanüstü varlıklara da rastlamak muhtemeldir. Bu yaratıklar, Türkiye’de genellikle “alkarısı”, Norveç’te ise genellikle “hayalet” olarak zikredilmektedir.

Söz konusu durum, halkbilimi çalışmalarının kadrosunda yer alan “halk inançları” (folk belief) ve “halk dini” (folk religion) öğelerinin; halk kültürünün temel dinamiklerinden doğan benzerliklerle birebir örtüştüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim her iki olağanüstü varlık da insanlar tarafından “korkutucu” bulunmaktadır. Yine malum gezgin efsane metinleri itibarıyla

bilhassa atlara musallat olan bir “ruh” motifinden söz etmek mümkündür. Bu motif dâhilinde “insan” şekline dönüşen olağan dışı yaratıklar, ekseriyetle hane halkları tarafından yakalanmaktadır. Bahsi geçen yaratıkların, genel olarak insanların gözlerine “kadın” kılığında göründükleri de bilinmektedir.

Türkiye ve Norveç ölçeklerinden tespit edilerek verilen malum gezgin efsane metinleri arasında alkarısı, cin veya peri gibi bir kısım olağanüstü varlıkların; kendi doğumları için özellikle ebe kadınları yardıma çağırımları oldukça dikkat çekicidir. Nitekim ebe kadınlar, söz konusu varlıkların bu isteklerini geri çeviremeyerek doğum işini gerçekleştirmişlerdir. Yine her iki ülkeden temin edilen efsanelerde, yaptırılan doğumun karşılığı olarak ebe kadınlara hediyeler sunulmuştur. Bahsi geçen hediyeler ise daha çok “sonradan altına veya gümüşe dönüşen değersiz eşyalar” olarak gözlemlenmiştir. Bu çerçevede her iki ülke efsaneleri bünyesinde de kendisine hediye olarak takdim edilen maddi unsurlara itibar etmeyen bir kadın motifi vardır. Söz konusu kadın, daha sonra yaşadığı pişmanlığı gizleyememiştir.

Çöpe atıkları soğan ve sarımsak kabuklarının “altın” ve “gümüş” gibi değerli madenlere dönüştüğünü gören insanlar, yaptıkları hataları geç de olsa anlamışlardır. Bütün bu hususlar, esasen Türkiye ve Norveç efsaneleri arasındaki ortak motifleri göstermektedir. İlgili minvalde her iki ülkeden derlenen gezgin efsanelerde de birer ödüllendirmeye denk gelindiğinin altını çizmek lazımdır. Ancak doğrudan yapılan bu ödüllendirmeler, bazen dolaylı birer cezalandırmaya da mahal verebilmektedir. Zira kadınlar, kendilerine verilen hediyeleri beğenmeyip kapı önlerindeki çöplere atmışlardır. Dolayısıyla da malum hediyelere itibar etmemişlerdir. Bu durum ise onlar için bir tür hayal kırıklığı yaratmıştır.

Buraya kadar yapılan açıklamaların yanı sıra hem Türkiye hem de Norveç sahaları itibarıyla belirlenen söz konusu gezgin efsane metinlerinin bazılarında birer “mesaj iletme” hususuna da rastlanıldığını belirtmek gerekir. İletilen bu mesajlar ise cinlerin, perilerin, cadıların, hayaletlerin veya alkanlarının; kendi isteklerine verildiği cevaplarla doğru orantılıdır. Zira istekleri yerine getirildiği takdirde geç de olsa insanlara bu olağanüstü varlıklar tarafından genellikle birtakım maddi zenginlikler sunulmuştur. İstekleri yerine getirilmediği zaman ise bu yaratıkların insanları çeşitli felaketlere sürüklemeye potansiyelleri ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla malum durumu, “Periler Bir Mesaj Gönderiyor” (The Fairies Are Sending A Message) başlığına istinaden değerlendirmek olasıdır (Christiansen 1958: 183-188). Ayrıca buraya kadar belli örnekler eşliğinde sunulan gezgin efsane metinlerindeki ortak motiflerin sınıflamasını aşağıda yer aldığı şekliyle yapmak mümkündür:

A. Alkarısı, Peri, Cin, Cadı veya Hayalet: Bu yaratıklar, insanlara veya hayvanlara musallat olan “ruh” motifiyle sunulmuştur. Söz konusu motif, Türk efsanelerinde İslami bir çizgiye oturtulmak suretiyle “alkarısı” yerine “cin”

unsuru kullanılarak verilmiştir. Norveç efsanelerinde ise malum yaratıklar; peri, hayalet veya cadı olarak tasvir edilmiştir.

B. Kadın: Evleri, ahırları, ambarları veya çiftlikleri ziyaret eden olağanüstü yaratıklar, insanlara genellikle kadın kılığında görünmüşlerdir. Bu yaratıklar, bazı erkek ev sahipleriyle duygusal bağlar da kurmaya çalışmışlardır. İlgili doğrultuda olağan dışı yaratıkların insanlarla evlenme isteklerine şahit olmak mümkündür. Bazen söz konusu durumun tam tersi olarak insanların da olağanüstü yaratıklarla duygusal birliktelikler kurma istekleri mevcuttur. Bu hususlar, esasen “olağanüstü bir yaratıkla evlenme” motifinin izlerini içermektedir.

C. Ev, Ahır, Ambar veya Çiftlik: Olağanüstü tanımlanamayan varlıklar için en uygun alanlar; evler, ahırlar, ambarlar veya çiftlikler olarak gözlemlenmiştir. Bu tür mekânlar, en azından günün belirli saatlerinde tekin olmayan yerleri işaret etmektedir. Ayrıca malum yerler vasıtasıyla gezgin efsanelerin gizli işlevleri de öne çıkmaktadır. Söz konusu istikamette insanların, tekin olmayan veya ıssız yerlere tek başlarına gitmemeleri gerektiği sonucu doğmaktadır. Bu bağlamda toplumsal bir mesajın, halk anlatıları yoluyla bildirildiğini vurgulamak gereklidir. Yine bu gezgin efsaneler itibarıyla halk arasında “sahipli yerler” olarak nitelendirilen bazı mekânların, olağan dışı varlıklarca işgal edilip bir tür “haneye tecavüz” formatının uygulandığını dile getirmekte yarar vardır.

D. Mesaj: Genellikle evlerin yakınlarındaki ahırları veya ambarları ziyaret eden olağanüstü varlıklar, ev sahiplerine yönelik olarak birer mesaj iletmeye çalışmışlardır. Söz konusu mesaj, ekseriyetle bu varlıklar tarafından şart koşulan bir kısım isteklerin yerine getirilmesini içermektedir. Bahsi geçen mesajlardaki isteklere uymadıkları takdirde ise ev sahiplerinin olağan dışı varlıklarca korkutuldukları görülmektedir. İlgili durumun yanı sıra kötü talihin de ev halkının peşini asla bırakmayacağına inanılmaktadır. Bu yüzden, hayatlarının normal seyrinde devam etmesi için ev sahiplerinden bu mesajlara riayet etmeleri beklenmektedir.

E. Yardım: İsteklerinin yerine getirildiğini gören olağanüstü yaratıklar, ev ahalisine birtakım yardımlarda bulunmuşlardır. Bu yardımlar, daha ziyade hastalıkların iyileştirilmesi veya insanların hayatlarının yolunda gitmesi gibi birtakım şekillerde gelişebilmektedir. Ancak genellikle malum yardımlar, maddi zenginliklerin vadedilmesiyle gerçekleşmektedir. Bu durum; bir bakıma “İyilik eden, iyilik bulur.” sözünün bir göstergesidir. İlgili çatı altında olağanüstü varlıklarca insanlara yapılan yardımlar, söz konusu gezgin efsanelerin gizli işlevlerini ön plana çıkarmaktadır.

İnsanların, kendilerine verilen hediyeleri “önemsiz” görmeleriyle birlikte ortadan kaybolan ufak çaplı birtakım değerli eşyalar mevcuttur. Bu eşyalar, daha sonra insanlar tarafından “altın” veya “gümüş” gibi değerli madenlere dönüşen objeler olarak fark edilmiştir. Ancak o an için iş işten geçmiştir. Bahsi geçen

durum, “Aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz.” Sözü'nün hatırlatılması bağlamında malum gezgin efsanelerin gizli işlevlerinden birini daha ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında gezgin efsaneler, halk kültürünü birçok yönüyle yansıtmaktadır.

Türkiye ve Norveç sahalarında anlatılan bu gezgin efsaneleri kültürel ödünçleme teorisine göre yorumlamak kuvvetle muhtemeldir. Bilindiği gibi kültürel ödünçleme teorisi, Alman şarkiyatçı Theodor Benfey tarafından ortaya atılmıştır. Benfey'e göre Avrupalı olan veya Avrupalı olmayan milletlerin masalları arasındaki benzerliklerin kaynağı, ortak bir atadan gelen aynı dil ailesine mensup milletlerin soy akrabalıkları değildir. Dolayısıyla milletlerarasındaki benzer masalların kaynağı, tarihsel ve kültürel ilişkilerde saklıdır. Bu ilişkilerde milletler, bazı kültürel unsurları birbirlerinden ödünç almışlardır. İlgili nedenden dolayı farklı dil ailelerine mensup olsalar dahi milletlerin arasında masallarda görüldüğü gibi birtakım müştereklikler bulunmaktadır (Çobanoğlu, 2005: 105). Bu müştereklikler, coğrafyalar arasında dolaşan gezgin efsanelerde de bulunmaktadır.

Aynı durumun Türkiye ve Norveç ölçeklerinden tespit edilen malum gezgin efsaneler için de geçerli olduğunu ifade etmekte yarar vardır. Zira söz konusu gezgin efsanelerin, belli bir rota çizerek bir millettten diğerine kimi ortak motifler babında sirayet edebildiğini düşünmek olanaklıdır. Bu nedenle her iki ülke efsanelerinin de aradaki bazı köprüler vasıtasıyla her iki milletin halk edebiyatı itibarıyla sözlü dolaşım hâlinde olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim bahsi geçen efsanelere “gezgin” veya “uçan” sıfatlarının yakıştırılması rastlantısal bir durum değildir.

Sözlü kültürde gezen bu efsaneler, özleri sabit kalmak şartıyla ister istemez uğradıkları coğrafyaların kültürel yapılarına uyum sağlayıp farklı formlardaki motifleriyle anlatılmaya devam etmektedir. Türkiye ve Norveç efsaneleri açısından bakıldığında da malum hususun geçerli olduğunu gözlemlemek mümkündür. Nitekim iki ülke efsanelerinde de ortak motiflerin farklı şekillerde aksettiği görülmektedir. En nihayetinde her iki ülkenin sözlü kültür ve edebiyat geleneği itibarıyla mühim birer yer tutan bu gezgin efsanelere dair formülasyonu, aşağıdaki hâliyle sunmak kuvvetle muhtemeldir:

a. Alkarısı veya Peri + Ahır = Hayvanların Korkutulması: Olağanüstü varlıklar, ekseriyetle ahırları hedef almaktadır. Bu kapsamda ise ahırlardaki hayvanlar ilgili varlıklarca korkutulmaktadır. Ahırlarda bulunan hayvanlar içerisinde ise özellikle atların koşturularak yorulmalarına sebebiyet verilmektedir.

b. Alkarısı veya Peri + Ev Sahibi = İnsanlara Kadın Kılığında Görünülmesi: Olağanüstü yaratıklar, insanları da hedef olarak seçebilmektedir. Malum yaratıklar, genellikle insanların gözlerine kadın kılığında görünmektedir. İnsanlara musallat olma durumu da bu şekilde gerçekleşmektedir.

c. Alkarısı veya Peri + Cezalandırma = Ev Ahalisinin Korkutulması: Olağanüstü yaratıklar, ilettikleri birtakım mesajların paralelinde kendi isteklerine olumlu cevaplar verilmediği takdirde aynı ortamı paylaştıkları ev halkını korkutma girişiminde bulunmaktadır. Bu durum, ev halkının gündelik hayatının tersine dönmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca bir kısım insanların felaketlere uğratılması veya ev sahiplerine beddua edilmesi gibi bazı hususlara da şahit olmak mümkündür.

d. Alkarısı veya Peri + Mükâfatlandırma = Ev Ahalisinin Sıkıntılarının Giderilmesi: Olağan dışı varlıklar, ilettikleri birtakım mesajların akabinde kendi isteklerine olumlu cevaplar verilmesi durumunda ev ahalisine bazı hediyeler sunabilmektedir. Malum hediyeler, kimi zaman ev halkına iyi dileklerde bulunulmasına dair birtakım temenniler şeklinde olurken kimi zaman da maddi birtakım unsurların ev sahiplerine verilmesiyle gerçekleşebilmektedir.

8. Sonuç

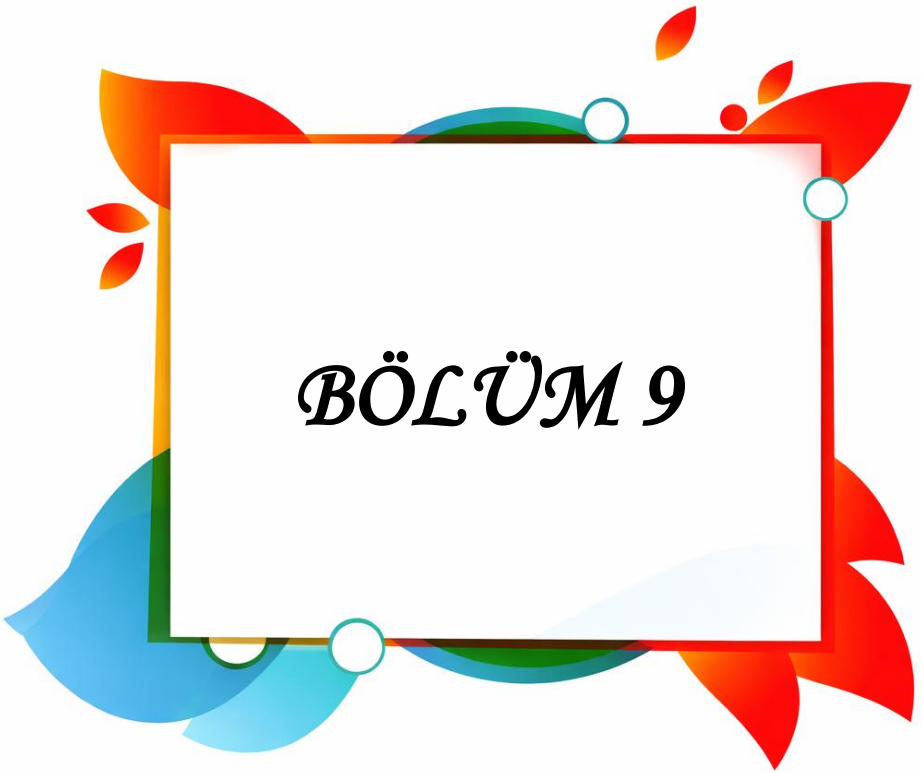
Bu çalışma kapsamında ele alınan gezgin efsanelerdeki ortak birtakım motiflerin, Türkiye ve Norveç sahaları itibarıyla sözlü dolaşıma girip özleri aynı kalmak suretiyle yeni formlarda dillendirildiklerini belirtmek mümkündür. Zira söz konusu motiflerin, temel olarak birtakım benzerlikler göstermekle birlikte çok az değişikliklerle ilgili gezgin efsanelerin içinde yer aldıkları görülmektedir. Söz gelimi alkarısı, cin, peri, hayalet, cadı ve benzeri motifler, genellikle bu efsanelerin olağanüstü nitelikler taşıyan yanlarını temsil etmektedir. Bahsi geçen durumu, halk anlatılarının konum değiştirmeleriyle açıklamak olasıdır. Gezgini efsaneler de birer halk anlatısı mahiyetindedir. Ancak malum efsanelerdeki ortak motiflerin; insan, zaman ve mekân bağlamlarındaki kökenlerini tespit etmek neredeyse olanaksızdır.

Gezgini efsaneler çerçevesinde kimi yerel unsurların, bir yerden başka bir yere taşınmakla beraber gittikleri yerlerde çok az değişikliklere uğradıklarının altını çizmek gerekir. Yani gezgini efsaneler, sözlü dolaşıma girdikleri coğrafyalara uyum sağlayarak bir tür “yerelleşme” eğilimi göstermektedir. Bu noktada gezgini efsane konusuna yönelik olarak karşılaştırmalı çalışmaların yapılması elzemdir. Netice itibarıyla Türkiye ve Norveç sahalarından tespit edilen gezgini efsanelerin; geleneksel değerlerle, halk inançlarıyla ve kültürel faktörlerle etkileşim kurarak hızlı bir yerelleşme sürecine sokulduklarını vurgulamakta yarar vardır. Nitekim olağan dışılığı önceleyen bu tür öğeler, toplumlara ait eski inanışlardan kaynaklı belli faktörlerin, biçim değiştirmek kaydıyla var oluşlarını tescillemektedir.

9. Kaynaklar

- Acar, H. (2013). *Burdur efsaneleri üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Isparta.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Christiansen, R. T. (1958). *The Migratory Legends*. Helsinki: FFC.
- Çobanoğlu, Ö. (2003a), *Türk halk kültüründe memoratlar ve halk inançları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2003b). Türk folklorunda “kaybolan otostopçu hayalet kız efsanesi”. *Türkbilig*, 6, 41-55. <https://izlik.org/JA54AH74PR>
- Çobanoğlu, Ö. (2005). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dégh, L. (2005). Günümüz bağlamında efsane üzerine teorik bir düşünme ve efsanenin tanımı. (S. Gürçayır, çev.), *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Dundes, A. (1971). On the psychology of legend. *American Folk Legend A Symposium* (pp. 21-36). Los Angeles: University of California Press.
- Dundes, A. (2005). Folklor nedir?. (G. Aydın ve S. Karagül, Çev.), *Milli Folklor*, 65, 127-129. <https://www.millifolklordergisi.com/Yayin/65>
- Elçin, Ş. (2004), *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Georges, A. R. (1971). The general concept assumptions to be Reassessed. *American Folk Legend A Symposium* (pp. 1-19). Los Angeles: University of California Press.
- Gündüz Alptürker, İ. (2013). *Nevşehir efsaneleri üzerine bir araştırma (İnceleme-metinler)* (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Nevşehir.
- Jason, H. (1968). *About the “historical” and the “local” legends and their Relatives*. California: The RAND Corporation.
- Kvideland, R. & Sehmsdorf, H. K. (1991). *Scandinavian folk belief and legend*. Oslo: Norwegian University Press.
- Lindow, J. (2010). Cats and dogs, trolls and devils: At home in some migratory legend types. *Western Folklore*, 69(2), 163-179.
- Nicolaisen, W. F. H. (2001). Burglars and burglaries in contemporary legends. *Folklore*, 112(2), 137-146.

- Ocak, A. Y. (2005). *Alevî ve Bektaşî inançlarının İslâm öncesi temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Önal, M. N. (2021). Efsanelerin geçmişi, bugünü, geleceği. *Bitig Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 70-94. <https://izlik.org/JA99NE59GM>
- Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (1980a). İki gezgin efsane tahlili. *Köz Dergisi*, 2(5), 1-2.
- Seyidoğlu, B. (1980b). İki gezgin efsanenin karşılaştırılması. *Köz Dergisi*, 2(6), 1-2.
- Seyidoğlu, B. (1986). Gezgini efsaneler üzerine bir araştırma: Norveç ve Türkiye (Erzurum) Efsaneleri. III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri: *Halk Edebiyatı* (ss. 359-363). Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Seyidoğlu, B. (1992). Efsane. *Türk dünyası el kitabı*. Üçüncü Cilt (ss. 315-320). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Tanyu, H. (1968). *Türklerde taşlarla ilgili inançlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Thompson, S. (1946). *The folktale*. New York: The Dryden Press.
- Thompson, S. (1958). *Motif Index of Folk Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Medieval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends*. Bloomington: Indiana University Press.
- Virtanen, L. (1980). Have ghosts vanished with industrialism?. *Studia fennica folkloristica: Folklore processed, in honour of Lauri Honko*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

BÖLÜM 9

Ev ve Evsizlik: Mekânsal İktidar Şiddet ve Kimlik

Miyase Yalçın¹

Giriş

Bu bölümün amacı, “ev” ve “evsizlik” kavramlarını yalnızca fiziksel barınma üzerinden değil; toplumsal cinsiyet, kimlik, iktidar, şiddet ve mekânsal dışlanma gibi çok boyutlu süreçlerle birlikte ele almaktır. Bu doğrultuda ETHOS modeli, domicile yaklaşımı ve yuva kurma literatürü gibi kuramsal çerçevelerden yararlanılarak evsizlik olgusunun hem yapısal hem de deneyimsel boyutları incelenmektedir. Çalışmanın temel önemi, ev ve evsizlik kavramlarının yalnızca bireysel deneyimler üzerinden değil, aynı zamanda toplumsal, politik ve ideolojik süreçler aracılığıyla üretildiğini göstermesidir. Ayrıca kadınlar, LGBTQ+ bireyler ve evsizler gibi kırılgan grupların deneyimlerine odaklanarak mekânsal eşitsizliklerin görünür kılınmasına katkı sunmaktadır. Yöntem olarak nitel ve kuramsal literatür taraması benimsenmiştir. Sosyal bilimler, beşeri coğrafya ile feminist ve queer kuram literatürü incelenmiş; mevcut çalışmalar karşılaştırmalı ve eleştirel bir yaklaşımla analiz edilerek kuramsal bir sentez oluşturulmuştur.

Ev, sosyal bilimler literatüründe farklı disiplinler tarafından ele alınan önemli bir kavramdır (Tuncer, 2019). Kavramsal, ideolojik ve deneyimsel boyutları içeren çok katmanlı bir olgudur (Blunt ve Dowling, 2006). En temel düzeyde barınma, korunma ve güvenlik gibi insani ihtiyaçları karşılayan fiziksel bir mekân ifade eder (Dinç, 2024). Bununla birlikte ev, mahalle, kent, kasaba veya köy gibi farklı ölçeklerde kurulan aidiyet ilişkilerini de kapsar. Daha geniş ölçekte ise ulus-ötesi aile yapıları, diasporik topluluklar ve küresel ağlar üzerinden anlam kazanır. Bu yönüyle ev, çok ölçekli ve çoğul aidiyet biçimlerini içeren dinamik bir yapı olarak değerlendirilebilir (Brah, 1996).

Ev yalnızca fiziksel bir mekân değil, aynı zamanda duygusal ve deneyimsel bir alandır. Aidiyet, mahremiyet ve huzur gibi olumlu duyguların yanı sıra korku, şiddet ve yabancılaşma gibi olumsuz deneyimlerle de ilişkilidir (Blunt ve Varley, 2004). Gündelik yaşamda ev, bakım pratikleri, duygusal emek ve sosyal ilişkiler aracılığıyla “yuva” niteliği kazanır. Ancak bu süreçler toplumsal cinsiyet, sınıf ve ırk temelli eşitsizliklerden bağımsız değildir. Bu nedenle ev, yalnızca koruyucu bir alan değil, aynı zamanda eşitsizliklerin ve şiddet ilişkilerinin üretilebildiği bir mekân olarak da ortaya çıkmaktadır.

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Ataşehir Harezmi Anadolu Lisesi, Coğrafya Öğretmeni, ORCID: 0009-0002-1232-0506

Massey'in (1991) "iktidar geometrisi" yaklaşımı, mekânların eşitsiz güç ilişkileri içinde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede bireyler, "ev" olarak tanımlanan mekânları farklı toplumsal konumlar üzerinden deneyimler. Bazı kimlikler ve ilişkiler ev içinde görünür ve meşru kılınırken, bazıları dışlanmakta ya da marjinalleştirilmektedir. Bu nedenle ev, toplumsal ilişkiler ve gündelik pratikler aracılığıyla sürekli olarak yeniden üretilen bir süreçtir (Imrie, 2004; Miller, 2001).

Ev üzerine düşünmeyi şekillendiren önemli bir diğer unsur ise ikili karşıtlıklardır. Ev-iş, özel-kamusal, kadınsı-erkeksi ve üretim-yeniden üretim gibi ikilikler, sosyal teorideki ikili düşünme biçiminin bir parçasıdır (McDowell ve Sharp, 1999). Bu ikilikler, evin hem özel hem de kamusal süreçlerin kesişiminde yer alan bir mekân olduğunu göstermektedir. Feminist çalışmalar ise bu yapının özellikle kadınlar açısından görünmeyen emek, sınırlanmışlık ve yalnızlık deneyimlerini yeniden ürettiğini ortaya koymaktadır.

Ev ve Kimlik

Ev, bir mekânın denetim altına alınmasıyla birlikte kontrol, eyleyebilme ve kişisel ifadenin mümkün olduğu; bireyin kimliğini, değerlerini ve yaşam tarzını mekânsal olarak yansıtan bir oluşumdur (Douglas, 1991). Mahremiyet ve aşinalık duyguları büyük ölçüde mekân üzerindeki kontrolle ilişkilidir. Bu denetimden yoksun bireyler, kendileri ile başkaları arasında fiziksel ve sembolik sınırlar kurmakta zorlanabilir. Bu durum, gündelik yaşamın düzenlenmesini ve öngörülebilir rutinlerin kurulmasını güçleştirir. Buna karşılık, mekânsal kontrolün sağlandığı durumlarda, başlangıçta "ev" niteliği taşımayan alanlar zamanla ev benzeri özellikler kazanabilir (Beazley, 2000). Bu bağlamda ev, birçok toplumda heteroseksüel ve ataerkil normlarla örgütlenen, cinsiyetlendirilmiş ve cinselleştirilmiş bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.

Bedenler doğal gibi görünse de, aslında sınıf, toplumsal cinsiyet ve etnik köken gibi ilişkilerin somutlaştığı toplumsal yapılarıdır (Özgür, 2021). Bu bağlamda bedenler, cinsiyetlendirilmiş, cinselleştirilmiş ve ırksallaştırılmış olup mekândan ayrı düşünülemez (Okur, 2022; 2023a). Fenomenoloji literatürü, beden ile mekân arasındaki ayrılmaz ilişkiyi vurgulayarak mekânın yalnızca fiziksel bir çevre değil, bireyin deneyim ve algılarıyla anlam kazanan yaşantısal bir alan olduğunu ortaya koyar (Jacobson, 2009). Mekân deneyimi, benlik duygusunun oluşumunda kurucu bir rol oynar; benlik ile mekân arasındaki ilişki, karşılıklı olarak birbirini var eden ontolojik bir bağdır (Casey, 1993). Bu nedenle benlik ve mekân birbirinden ayrı düşünülemez. Beden ise mekân ile benlik arasında aracılık eden bir unsur olarak "ikinci ev" şeklinde kavramsallaştırılmaktadır (Jacobson, 2009). Bu yaklaşım, bireyin hem bedeniyle hem de içinde bulunduğu mekânlarla kurduğu ilişkinin kimlik oluşumunda merkezi bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

İnsan evi oluşturduğu gibi ev de insanı oluşturur (Bozkurt, 2025). Bu nedenle ev, bireysel kimlikle çok katmanlı ve dinamik ilişkiler kuran bir mekândır. Bireyin kendini inşa ettiği, sergilediği ve ifade ettiği bir alan olarak benliğin bir yansıması işlevi görür (Marcus, 1995). Bu yönüyle ev, kimliğin çok boyutlu biçimde üretildiği ve ifade edildiği bir mekândır. Bu süreç; toplumsal cinsiyet, cinsellik, sınıf, ırk, etnik köken, yaş ve milliyet gibi kategorilerin yanı sıra estetik tercihler ve alt kültürel aidiyetler üzerinden şekillenir. “Toplumsal cinsiyet performansı” yaklaşımı çerçevesinde, gündelik ev işleri kadınların toplumsal cinsiyet rollerini yeniden ürettiği temel pratikler arasında yer alır (West ve Zimmerman, 1987). Kadınlara atfedilen toplumsal değer çoğu zaman evin düzeni ve işleyişiyle ilişkilendirilir ve bu durum ücretli çalışma durumundan bağımsızdır (Hochschild, 1989). Bu bağlamda ev içi emek, kadınlar açısından hem yoğun bir emek yükü hem de kimlik, sorumluluk ve başarı duygusuyla iç içe geçmiş çelişkili bir deneyimdir. Ataerkil “ev-kadınlığı” ideolojisi altında kadınlar, karşılıksız ev içi emek ve ev temelli üretime rağmen işçilik bilinci geliştirememektedir. Oysa bu bilincin kazanılması, toplumsal cinsiyet eşitliği ve üretim koşullarının iyileştirilmesi açısından kritik önemdedir (Tezcek ve Polat, 2016).

Evle ilişkili baskın toplumsal ve kültürel ideolojiler büyük ölçüde heteronormativite ile iç içedir (Gorman-Murray, 2013; Morrison, 2012; Pilkey vd., 2015, 2017). Heteronormativite, evlilik, tek eşlilik, üreme ve birlikte yaşama gibi pratiklerle ilişkilendirilen belirli bir heteroseksüellik biçiminin toplumsal kurumlar, politikalar ve söylemler aracılığıyla ayrıcalıklı kılınmasıdır (Hubbard, 2008). Bu yapı yalnızca bazı hane biçimlerini dışlamakla kalmaz, aynı zamanda belirli yakınlık biçimlerini, aile yapıları ve konut modellerini idealize eder. Bu çerçevede ev, yalnızca fiziksel bir yaşam alanı değil, belirli ilişki biçimlerinin meşrulaştırıldığı ve yeniden üretildiği ideolojik bir mekândır. Bu nedenle eleştirel yaklaşımlar, ev mekânlarının heteroseksüel normlar doğrultusunda nasıl üretildiğini görünür kılmayı amaçlamaktadır (Morrison, 2012). Araştırmalar, bu süreçlerin kültürel ve toplumsal kimliklerin birlikte üretiminde merkezi bir rol oynadığını ve bu kimliklerin yalnızca konutun sınırları içinde kalmayıp daha geniş toplumsal ve mekânsal bağlamlara yayıldığını göstermektedir (Gorman-Murray, 2007, 2013; Morrison, 2012; Stratford, 2015, 2019).

Queer coğrafya alanındaki erken dönem çalışmalar, büyük ölçüde ev içi mekânlara odaklanmıştır. Araştırmalar, queer bireylerin ev içi mekânlara anlam ve aidiyet kazandırma süreçlerinde fiziksel nesneler ve dekorasyonun önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Andrucki ve Kaplan, 2018; Cook, 2014; Felsenthal, 2009; Gorman-Murray, 2006, 2008a, 2008b; Pilkey, 2014). Bu yönüyle ev bireyin aynası olarak değerlendirilmektedir (Algın ve Satıcı, 2022). Ancak aile evi, queer kimliklerin çoğu zaman dışlandığı veya gizlendiği, bu nedenle heteroseksist yapılar içinde görünmez kılındığı bir baskı alanı olarak ele alınmaktadır (Valentine, 1993). Örneğin, lezbiyen bireylerin yalnızca aile

evlerinde değil, ebeveyn veya akraba ziyaretlerinde de poster, kitap ve dekoratif nesneleri gizleme ihtiyacı duydukları belirtilmiştir (Johnston ve Valentine, 1995). Ayrıca çalışmalar, heteroseksüelliğin de fotoğraflar ve nesneler aracılığıyla ev mekânına nasıl yerleştiğini ortaya koymaktadır (Morrison, 2013). Bu bağlamda, heteronormatif normların ve aile içi güç ilişkilerinin, özellikle “ebeveyn yatak odası” gibi ayrıcalıklı alanlar üzerinden konutun mekânsal düzenine yerleştiği görülmektedir (Valentine, 1993).

Ev ile queer kimlik arasındaki ilişki, özdeşleşme ve mesafe alma süreçlerinin birlikte işlediği diyalektik bir yapı göstermektedir. Bu durum farklı stratejilerle ortaya çıkar. Bireylerin güvenlik ihtiyacı ile cinsel kimliklerini ev içindeki maddi unsurlar üzerinden görünür kılmaktan kaçınmaları arasında örtük bir ilişki bulunmaktadır. Gey kimliğine ilişkin kalıplaşmış temsillerin reddi, yalnızca cinselliği çağrıştıran nesnelerden uzak durmayı değil, aynı zamanda cinselliğin ev içinde sıradanlaştırılmasını da içerir. Bu süreçte kimliğin diğer boyutları daha görünür hâle gelir. Bu nedenle ev, bir yandan queer kimliğin daha rahat ifade edilebildiği bir güvenlik alanı iken, diğer yandan gizleme, bastırma ve görünmez kılma pratiklerinin sürdüğü gerilimli bir mekândır (Pilkey, 2014).

Ev, heteroseksüellik ve heteronormatif aile yaşamıyla özdeşleştirilen anlamları sorgulayan ve dönüştüren alternatif pratikleri de içermektedir. Bu bağlamda “queerleştirme”, evin sabit ve normatif anlamlarını çözerek farklı aidiyet, ilişki ve birlikte yaşama biçimlerini görünür kılan önemli bir analitik yaklaşım olarak öne çıkmaktadır (Andrucki ve Kaplan, 2018; Gorman-Murray, 2013; Pilkey vd., 2015, 2017). Ev kavramının heteronormatif yapısını sorgulama potansiyeli taşıyan yaşam düzenlemeleri ise oldukça çeşitlidir. Bu kapsamda LGBTQIA+ bireyler, çiftler ve topluluklar tarafından geliştirilen ev kurma pratikleri önemli bir yer tutmaktadır (Gorman-Murray, 2007, 2013). Benzer şekilde toplu yaşam biçimleri, arkadaşlarla paylaşılan konutlar, tek ebeveynli haneler ve yalnız yaşam gibi alternatif modeller evin normatif çerçevesini genişleten örnekler olarak değerlendirilmektedir (Heinonen, 2021; Jamieson ve Simpson, 2013; McNamara ve Connell, 2007; Wilkinson, 2014).

Ev sahipliği, heteronormatif ve vatandaşlık ayrıcalıklarına sahip bireyler için, ev ideallerinin maddi gerçeklikle büyük ölçüde örtüşmesini ifade eder. Singapur örneğinde, devletin konut politikaları incelendiğinde heteronormatif çekirdek aile modelinin sosyal politikalar aracılığıyla ayrıcalıklı kılındığı görülmektedir. Bu bağlamda eşcinsel çiftler, boşanmış ya da tek ebeveynli haneler ile vatandaş olmayan veya ırksal olarak farklılaştırılmış gruplar sistematik biçimde dışlanabilmektedir (Oswin, 2010). Buna karşılık, bu normatif yapının dışında kalan gruplar için ev deneyimi daha güvencesiz ve dışlayıcıdır. Özellikle queer gençler açısından evsizlik ya da güvencesiz barınma riski daha yüksektir (Ecker, 2016). Bu durum, evin yalnızca fiziksel bir barınma alanı değil, aynı zamanda toplumsal kabul, normlar ve dışlanma süreçleriyle şekillenen politik bir mekân

olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ev, bireysel bir yaşam alanının ötesinde, vatandaşlık, toplumsal normlar ve iktidar ilişkileri tarafından biçimlenen ve eşitsizliklerin üretildiği bir alan olarak değerlendirilmektedir.

Ev ve Şiddet

Ev kavramı, yalnızca bir barınma alanını ifade etmez; aynı zamanda yoğun toplumsal anlamlar içeren çok katmanlı bir olgudur (McDowell, 1999). Bu nedenle ev, yalnızca fiziksel bir mekân değil, toplumsal yapıların etkisiyle şekillenen ve bu yapıları yeniden üreten ilişkisel bir ‘yer’ olarak ele alınmalıdır. Yer, insan etkileşimleri, deneyimler ve bedensel yaşantılar aracılığıyla inşa edilen ve bu süreçte şiddet gibi pratikleri de içerebilen yaşantısal bir mekândır. Coğrafya literatürü, yerin duygulanımların üretiminde etkili olduğunu ve bireyler arasındaki karşılaşmaların niteliğini dönüştürebildiğini vurgular (Tyner, 2012). Nitekim yer, hem anlam yüklenen hem de anlam üreten bir olgu olarak toplumsal ilişkiler içinde sürekli olarak yeniden şekillenmektedir (Bilgili ve Yıldırım, 2024). Ayrıca yerler, biz ve onlar ayrımını üreterek ötekileştirme ve hiyerarşi ilişkilerinin yeniden kurulduğu mekânsal alanlar olarak da işlev görmektedir (Okur, 2023b).

Disiplin, toplumsal ilişkiler içinde şekillenen, bireylerin eylem alanını yönlendiren ve her zaman farklı tepki ile müdahale olasılıklarını barındıran dinamik bir güç biçimidir (Foucault, 1979). Buna karşılık şiddet, bireylerin direniş ve yeniden kurma imkânlarını ortadan kaldırarak onları doğrudan boyun eğmeye zorlayan daha mutlak bir güç kullanımını ifade eder. Mekânlar toplumsal ilişkiler yoluyla şekillenir, zamanla doğal kabul edilir ve egemen ırk, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet normları aracılığıyla kodlanarak disipline edilir. Bu bağlamda yer, disiplinler pratiklerle düzenlenmiş mekânı ifade eder; bu düzenin tehdit edildiği durumlarda ise disiplinin yerini doğrudan şiddet alabilmektedir.

Doğrudan şiddet, mekânın disipline edilmesi ve “yer”in toplumsal olarak üretilmesinde etkili bir pratik olup, mekânın sosyal ilişkiler üzerinden kurulan bir olgu olarak ele alınmasını gerektirir. Şiddet, yalnızca bireysel bir eylem değil, toplumsal ve ilişkisel dinamikler içinde şekillenen bir güç biçimidir. Örneğin, erkeğin “ailenin geçimini sağlayan kişi” olarak konumlandırıldığı bağlamlarda işsizlik, otoriteyi yeniden kurma amacıyla şiddet kullanımını tetikleyebilir. Bu çerçevede şiddet, bireylerin belirli amaçlara ulaşmak için başvurdukları bir kontrol ve güç kurma aracı olarak değerlendirilebilir. Sosyal hiyerarşide konum kazanma, rakipleri caydırma, eş ve aileyi koruma, olumsuz ilişkilerden uzaklaşma ya da yeni ilişkilere erişim sağlama gibi çeşitli işlevlere hizmet edebilir (Tyner, 2012). Bu bağlamda şiddet, çoğu zaman failer tarafından bir sosyal kontrol mekanizması olarak kullanılmaktadır (Alvarez ve Bachman, 2020).

Ev içi şiddet uzun süre görünmez kılınmıştır. Bu görünmezliğin nedenlerinden biri, “ev”e ilişkin baskın temsillerdir; erken literatürde ev çoğunlukla eril bir

bakış açısıyla sığınak olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede Yi-Fu Tuan (1971), evi bireyin içine çekildiği ve ardından yeniden dış dünyaya açıldığı özel bir alan olarak kavramsallaştırmıştır. Bu yaklaşım, “ev bir sığınak” anlayışıyla bağlantılı olarak, evin özel ve çoğunlukla aileye ait bir alan olduğu, kamusal alandan ayrıldığı ve kamusal denetimden görece uzak bulunduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Bununla birlikte, Yi-Fu Tuan’ın çalışmaları eleştirel literatürde, evin toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş yapısını yeniden üreten bir çerçeveye işaret ettiği yönünde değerlendirilmektedir. Bu anlayışta ev, erkeğin değer ve anlam sistemini kurabildiği bir alan olarak kurgulanmakta ve bu durum Sanayi Devrimi’nden bu yana Batı’da baskın ev anlayışının yeniden üretilmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu perspektif, ev içi şiddetin uzun süre özel alan meselesi olarak görülmesine ve kamusal müdahalenin sınırlı kalmasına zemin hazırlamıştır.

Ev ve ev içi şiddet, bağımsız bir alan değil; politik ekonomi ve toplumsal ilişkiler içinde şekillenen bir olgu olarak ele alınmalıdır. Aile içi işbölümü zamanla mekânsal bir ayrışma oluşturarak kadın ve çocukları ev içine, erkekleri ise kamusal alana yönlendirmiştir (Aitken, 1998). Bu kamusal-özel ayrımı kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimine hizmet etmiştir (Domosh ve Seager, 2001). Kadınların doğurganlık ve bakım rolleri ev içi sorumluluklarla birleştirilmiş, bu süreç ev içinde ataerkil kontrol ve disiplinin güçlenmesini beraberinde getirmiştir.

Ataerkil denetim üç temel biçimde ele alınmaktadır (Sayer ve Walker, 1992). İlk olarak, kapitalizm içinde kadın emeğinin kontrolü ve eşitsiz mülkiyet ilişkileri yer almaktadır. İkinci olarak, kadınların doğurganlığı üzerinden kurulan denetim, onları emek gücünün yeniden üretiminde merkezi bir konuma yerleştirmektedir. Üçüncü olarak ise kadınların cinselliği ve duygusal yaşamı üzerindeki kontrol öne çıkmakta; bu süreçte kadınların arzuları, davranışları ve toplumsal rolleri erkek otoritesi tarafından sınırlandırılmaktadır.

Bu yapı içinde ev, kadınlar için güvenli bir alan olmaktan ziyade, eşitsizliklerin ve şiddetin normalleştiği bir mekâna dönüşmektedir. Kapitalizmle birlikte özel-kamusal ve ev-iş ayrımı keskinleşmiş ve bu eşitsizlikler daha da derinleşmiştir. Bununla birlikte ev ve iş arasındaki sınırlar tamamen sabit değildir; ev, hem üretimin hem de toplumsal ilişkilerin yeniden üretildiği geçirgen bir alan niteliği taşımaktadır. Buna rağmen hetero-patriarkal ideoloji, aileyi emeğin ve biyolojik yeniden üretimin merkezi olarak konumlandırmakta ve heteroseksüelliği norm haline getirmektedir.

Yakın partner şiddeti, kontrol, korkutma ve baskı yoluyla gündelik yaşamın düzenlenmesine dayanır ve kadınlara atfedilen toplumsal roller (giyim, davranış, ev içi emek ve cinsellik) üzerinden ilişkileri disipline eder (Levy, 2008). Bu şiddet biçimi çoğunlukla failler tarafından meşrulaştırılmakta ve toplumsal cinsiyet rolleri ataerkil ve cinsiyetçi ideolojilerle yeniden üretilmektedir. Ayrıca

kadınların erkek şiddetini küçümsemeye yönlendirildiği ve hukuk ile gündelik pratikler içinde cinsel istismar, zorlama ve saldırı deneyimlerini ifade etmekte zorlandıkları belirtilmektedir (Kelly ve Radford, 1990). Bununla birlikte, yakın ilişkilerde şiddetin adlandırılması çoğu zaman güçleşmekte; birçok kadın erkek davranışlarını özellikle kısa vadede istismar olarak tanımlamaya veya kabul etmeye isteksiz olabilmektedir. Bu çerçevede ev içi mekânlarda gerçekleşen ilişkisel pratikler, toplumsal cinsiyet, yaş ve cinsellik gibi normatif düzenlemeleri hem yeniden üretme hem de kimi durumlarda sorgulama potansiyeli taşımaktadır (Mallet, 2004).

Şiddeti ataerki üzerinden anlamlandırmak, ataerki yapının farklı biçimlerine duyarlı olmayı gerektirir. Ataerki yalnızca kadın ve erkek arasındaki ilişkilerle sınırlı olmayan, erkekler arası ilişkileri de kapsayan ilişkisel bir yapıdır. Bu nedenle araştırmalar, özellikle yakın heteroseksüel ilişkilerde erkeklerin ev içindeki egemenliklerini sürdürmek amacıyla şiddete başvurabildiğini göstermektedir. Bununla birlikte erkek şiddetini yalnızca ataerkilliğin sürdürülmesiyle açıklamak yetersizdir. Bu yaklaşım failleri indirger, ataerki düzenin şiddetsiz biçimlerde de sürdürülebileceğini göz ardı eder ve şiddetin özellikle toplumsal cinsiyet rollerinin dönüşüm süreçlerinde ortaya çıkan dinamiklerini ihmal eder (Hunnicut, 2009). Erkeklik ise yalnızca kadınlara karşı değil, erkekler arası ilişkiler içinde de kurulur; bu süreçte kadınların dışlanması, erkekliğe yönelik olası meydan okumaları sınırlandırır. Tüm bu farklılıklar içinde şiddet veya şiddet tehdidi, ataerki ve erkek egemen düzenin sürdürülmesinde işlevsel bir rol oynar (Hearn ve Whitehead, 2006).

Şiddet yalnızca heteroseksüel ilişkilerle sınırlı değildir. Lezbiyen, gey, biseksüel ve trans ilişkilerde de istismar görülebilmektedir (Brown, 2007). Bu durum, şiddeti yalnızca ataerkillik ve güç eşitsizlikleri üzerinden açıklayan yaklaşımların yetersizliğine işaret eder. Dolayısıyla şiddet, yalnızca heteroseksüel ve erkek egemen ilişkilerle sınırlı olmayıp queer ilişkilerde de farklı dinamiklerle ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda ev içi şiddet, hane içi ilişkilerin yeniden düşünülmesini gerekli kılar. Öte yandan heteroseksüel ailelerde yaşayan LGBT bireyler açısından ev deneyimi farklılık göstermektedir. Çekirdek aile içinde hetero-ataerki rollerin gündelik olarak yeniden üretilmesi, bu bireyler için evi yabancılaştırıcı bir mekâna dönüştürebilmektedir. Ebeveyn denetimi ise gey kimliğinin açıkça ifade edilmesini sınırlandırabilmektedir (Kirby ve Hay, 1997). Aile bazı bireyler için destekleyici bir alan olabilse de, mevcut yapılar lezbiyen ve gey bireyler açısından baskı üretici olabilmektedir (Kentlyn, 2008).

Hetero-ataerki bir aile ortamında büyüyen birçok lezbiyen, gelişim sürecinde kendisini bu yapının sunduğu “aile” kimliğine tam olarak ait hissedemeyebilir. Heteroseksüel ilişki beklentileri ve toplumsal cinsiyet rollerine uyum baskısı, bireyin farklılığını daha görünür kılar. Aile içinde heteroseksüelliğin norm olarak

sürekli yeniden üretilmesi, kişide güçlü bir “yerinde olmama” duygusu yaratabilir. Bu duygu, bireyin kendi davranışlarını denetlemesine ve öz-disiplin geliştirmesine yol açarken, ev ortamı zamanla kimliğin gizlendiği ve bastırıldığı bir mekâna dönüşebilir (Valentine, 1993).

LGBTQ+ gençler için ev, heteronormatif baskılar nedeniyle çoğu zaman yabancılaştırıcı bir mekân olup deneyimler genellikle gizlenme ve sessizlik üzerinden şekillenmektedir (Gorman-Murray, 2006). Ayrıca ev, kimliklerin açıklanması durumunda reddedilme, istismar ve dışlanma riski taşıyan bir alan hâline gelebilmektedir (Kirby ve Hay, 1997). Bu durumun sonuçları oldukça ciddidir. Araştırmalar, gey ve lezbiyen gençlerin heteroseksüel akranlarına kıyasla depresyon, madde kullanımı, intihar davranışı, kötü sağlık koşulları ve güvensiz cinsel pratikler açısından daha yüksek risk altında olduğunu göstermektedir (Valentine, Skelton ve Butler, 2003).

Evsizlik ve Yuva Kaybı

Evsizlik, bireyin sabit bir konuta sahip olmaması; çatısız, barıksız ya da konutsuz olma durumunu ifade eder ve çoğu zaman yapısal yoksullukla ilişkilidir. Evsizliğin tanımlanmasında en yaygın kullanılan kavramsal çerçevelerden biri, Bill Edgar ve arkadaşları tarafından geliştirilen European Typology of Homelessness and Housing Exclusion (ETHOS) modelidir (Busch-Geertsema vd., 2010). ETHOS, “ev” kavramını fiziksel, sosyal ve hukuki olmak üzere üç boyut üzerinden tanımlar (Edgar vd., 2004). Buna göre ev sahibi olmak; bireyin ve (varsa) ailesinin münhasır kullanımına sahip olduğu yeterli bir mekâna sahip olması (fiziksel boyut), mahremiyetini koruyabilmesi ve sosyal ilişkilerini sürdürebilmesi (sosyal boyut) ve bu mekânda bulunmaya ilişkin yasal bir hakka sahip olması (hukuki boyut) şeklinde anlaşılmaktadır. Bu çerçevede ETHOS, evsizliği yalnızca konutun fiziksel yokluğu olarak değil, sosyal ve hukuki dışlanma biçimlerini de kapsayan daha bütüncül bir perspektifle ele almaktadır.

Evsizlik, çoğu zaman bireysel kusurlar (örneğin bağımlılık) ve sağlık sorunları (örneğin ruhsal bozukluklar) üzerinden açıklanmakta; buna karşılık ekonomik, toplumsal ve politik yapısal etkenler büyük ölçüde göz ardı edilmektedir (Gowan, 2010). Bu yaklaşım, evsizliği bireysel kusur ya da hastalıkla açıklayan yaygın bir söyleme dayanarak; yoksulluk ve dışlanmanın yapısal nedenlerini, derin eşitsizlikleri, konuta erişim sorunlarını ve sosyal politika yetersizliklerini görünmez kılmaktadır (Bramley ve Fitzpatrick, 2018; Phillips, 2000; O’Sullivan vd., 2020).

Başı üzerinde bir çatı bulunması, bireylerin otomatik olarak “barınmış” ya da “ev sahibi” kabul edilmesi için yeterli değildir. Zira “ev”, her zaman güven ve aidiyet sağlayan bir mekân olmayıp kimi durumlarda zararlı ve baskılayıcı bir ortama dönüşebilmektedir. Kadınlar, aile içi şiddet nedeniyle güvenlik, emniyet, kontrol ve hukuki haklardan fiilen yoksun oldukları barınma koşullarında yaşamaya daha yatkındır. Ayrıca evsiz kadınların çoğunlukla “gizli evsizlik”

koşullarında yaşadığı; bu nedenle yaşam alanları üzerinde denetim kuramadıkları, mahremiyetlerini koruyamadıkları ve hukuki haklara erişimde zorlandıkları belirtilmektedir (Bretherton, 2017).

Klasik barınma tanımlarına dayanarak bireyleri yalnızca “evsiz” ya da “evsiz değil” şeklinde sınıflandırmak, evsizliğin çok boyutlu doğasını görünmez kılmaktadır. Bu bağlamda ETHOS yaklaşımı da bazı sınırlılıklar içermektedir. Örneğin aile içi şiddet nedeniyle sığınma evlerinde kalan kadınlar “evsiz” olarak değerlendirilirken, kendi evlerinde şiddet riski altında yaşayan kadınlar “barınma dışlanması” kategorisinde sınıflandırılmaktadır (Edgar vd., 2004).

“Ev”in (ve dolayısıyla evsizliğin) heteronormatif biçimlerde tanımlanması önemli riskler taşımaktadır. Yalnızca klasik partnerlik ve hane yapılarının esas alınması, bu kalıpların dışında kalan bireylerin dışlanmasına yol açabilmekte; bu durum özellikle LGBTQI+ bireyler açısından evsizlik deneyimini daha karmaşık ve çok boyutlu hâle getirmektedir (Shelton, 2023). Bu tartışmalar, “yuva kurma”, “ev” ve “evsizlik” kavramlarının birlikte ve bütüncül bir çerçevede ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda evsizlikten çıkış stratejilerinin, bireylerin kendi yaşam koşullarına uygun yuva kurma süreçlerini destekleyecek biçimde tasarlanması, daha kapsayıcı ve sürdürülebilir çözümler sunabilir.

Evsizlik literatüründe Lancione, “yuva kurma” kavramını farklı bir teorik çerçevede ele almaktadır (2016, 2019, 2020). Ona göre evsiz bireyler, evin sağladığı ontolojik güvenlikten yoksun oldukları için varlıklarını sürdürebilmek amacıyla geçici ve alışılmadık mekânsal düzenlemeler geliştirmektedir. Lancione (2019) bu pratikleri “tuhaf dış iskeletler” (weird exoskeletons) olarak adlandırmaktadır. Ayrıca “farklılık olarak barınma” yaklaşımıyla, evsizliğin yalnızca eksiklik üzerinden değil, politik bir üretim alanı olarak da düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır (2020). Bu çerçevede, bir çadırın “ev” olarak tanımlanması, devlet tarafından çoğunlukla norm dışı bir durum olarak değerlendirilmekte ve müdahale gerektiren bir durum olarak ele alınmaktadır. Lancione’nin yaklaşımı, evsizliği özellikle sokakta yaşam, çadır alanları ve metro gibi kentsel altyapı mekânlarında sürdürülen yaşam pratikleri üzerinden tartışmaya açmaktadır. Bunun nedeni, “tuhaf” yuva kurma pratikleri ile evsizliğe yönelik geçici uyum stratejileri arasındaki sınırın her zaman net biçimde ayırtılamamasıdır. (Pleace vd., 2022).

ETHOS ve benzeri yaklaşımlar, evsizliği ontolojik güvenliğin (ontological security) farklı derecelerde yokluğu olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, ontolojik güvenliğin yalnızca sabit, kontrol edilebilir ve belirli türde mekânlar aracılığıyla sağlanabileceğini varsaymaktadır. Bu nedenle çadır ve karavan gibi hareketli barınma biçimleri, mekân üzerinde yeterli kontrolün olmadığı durumlar ya da kişinin başka seçeneği olmadığı için tanıdıklarının yanında yasal bir hak olmaksızın kalması, ontolojik güvenlik açısından yetersiz kabul edilmektedir. Bu

tür durumlar literatürde “gizli evsizlik” olarak tanımlanmaktadır (Pleace ve Hermans, 2020).

Domicide (yuvanın/evin kasıtlı olarak yok edilmesi) kavramı, Kanadalı coğrafyacılar Porteous ve Smith tarafından geliştirilmiştir. “Domicide: The Global Destruction of Home” adlı çalışmalarında bu kavram, belirli amaçlarla insan eliyle gerçekleştirilen ve bireylerin yaşam alanlarına zarar veren ev/yurt yıkımı olarak tanımlanmaktadır (Porteous ve Smith, 2001). Porteous ve Smith’in çalışmaları, evin yalnızca fiziksel bir mekân olmadığını, aynı zamanda aidiyet ve güvenlik duygusunu içeren bir yapı olduğunu vurgular. Bu yaklaşım, sosyal bilimlerde özellikle marjinalleştirilmiş gruplara yönelik mekânsal yıkım süreçlerini anlamada önemli bir teorik temel sunmaktadır.

Domicide olgusu, aşırı (extreme) ve gündelik (everyday) olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmaktadır (Porteous ve Smith, 2001). Aşırı domicile, geniş ölçekli ve çoğunlukla şiddet içeren yıkımları kapsamakta; genellikle askerî müdahaleler, zorla yerinden etme ve etnik temelli politikalarla ilişkilendirilmektedir. Apartheid dönemi Güney Afrika’da uygulanan etnik temelli zorunlu yer değiştirme politikaları bu kategoriye örnek olarak gösterilmektedir. Buna karşılık gündelik domicile, daha az görünür olmakla birlikte yaygın biçimde gerçekleşen yıkım süreçlerini ifade eder ve çoğunlukla ekonomik ve politik sistemlerin olağan işleyişi içinde ortaya çıkar. Küresel siyasal ekonominin rutin bir sonucu olarak değerlendirilen bu süreçlere, Kanada’nın British Columbia bölgesinde bir baraj projesi nedeniyle evlerin yıkılması veya sular altında kalması ve bölge sakinlerinin zorunlu olarak yer değiştirmesi örnek gösterilmektedir.

Domicide’in etkileri yalnızca tekil yıkım olaylarıyla sınırlı değildir; zaman ve mekân içinde birikerek daha derin ve kalıcı sonuçlar doğurabilir. Bu süreç “kümülatif domicile” olarak kavramsallaştırılmakta ve ev yıkım deneyimlerinin süreklilik içinde ele alınması gerektiğine işaret etmektedir (Akeson ve Basso, 2022). Bireylerin anavatanlarından zorla uzaklaştırılması ve geri dönüş imkânının engellenmesi, derin psikososyal etkiler yaratabilmektedir. Özellikle savaş ve çatışma nedeniyle yerinden edilen sığınmacıların, ulaştıkları ülkelerde karşılaştıkları dışlayıcı ve yabancı düşmanı politikalar, yeni bir yuva kurma süreçlerini çoğu zaman zorlaştırmakta ya da tamamen engellemektedir. Bu bağlamda kümülatif ev kaybı, insan refahı üzerinde biriken ve süreklilik arz eden yıkıcı etkileri görünür kılmaktadır.

Gündelik yaşam ile jeopolitik süreçlerin iç içe geçtiği bu durum, evin önemli bir siyasal anlam taşıdığını göstermektedir (Brickell, 2012). Tarih boyunca evlerin yıkımı, savaş ve askerî işgal süreçlerinde temel bir taktik olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda domicile, yalnızca konut kaybını değil, evin kasıtlı olarak yok edilmesini ve bununla birlikte sosyal ve duygusal kayıpları ifade etmektedir. Yerinden edilmiş bireylerin deneyimleri, bu sürecin hem fiziksel

güvenliğin hem de yaşamda istikrar duygusunun kaybına yol açtığını ortaya koymaktadır. Bu kayıp, yalnızca mevcut mekânsal ilişkilerin değil, aynı zamanda geleceğe uzanan ilişki biçimlerinin de ortadan kalkması anlamına gelmektedir (Harker, 2009). Bu bağlamda, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrasında Antakya'nın yeniden yapılanma sürecinde yere bağlılık incelenmiş; arazi gözlemleri, sokaklardaki duvar yazıları ve işyeri tabelalarının yüksek aidiyet duygusunu yansıtarak yere bağlılığın mekânsal göstergeleri olduğunu göstermiştir (Dinç, 2023).

Evin dağılması (home unmaking) yaklaşımı, evin ve yıkılmış evin durağan ve değişmez yapılar olmadığını vurgulamaktadır (Baxter ve Brickell, 2014). Bu süreçler doğrusal değildir; evin basit bir biçimde varlıktan yokluğa geçmesi söz konusu değildir. Aksine ev, sürekli olarak kurulan, çözülen ve yeniden kurulan dinamik bir süreç olarak ele alınır. Bu süreç siyasal, ekonomik ve ailevi etkenler başta olmak üzere çeşitli faktörlerin etkileşimiyle şekillenmektedir. Bu bağlamda ev, güvenli bir mekân olmaktan çıkıp bir şiddet alanına dönüşebilir ve zaman içinde yeniden güvenli bir mekân hâline gelebilir (Nowicki, 2014).

Sosyo-sembolik domicide'in başlıca araçlarından biri, kentsel yenileme politikaları ve işçi sınıfı mahallelerini "iyileştirme" söylemidir. Bu söylem görünürde mahallelerin geliştirilmesini hedeflese de, pratikte kamu konutlarının yıkılması, sakinlerin yerinden edilmesi ve yerlerine daha varlıklı kesimlere yönelik konutların inşa edilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu dönüşüm, devlet öncülüğünde gerçekleşen ve "üçüncü dalga" soylulaştırma olarak tanımlanan süreçlerle ilişkilidir (Lees vd., 2008; Watt, 2009). Bu çerçevede hükümetler ve gayrimenkul geliştiricileri, işçi sınıfına ait bölgelerde orta ve üst-orta sınıfların baskın hâle gelmesini sağlayan koşulları üretmektedir. Bu süreçte kullanılan "ev dili", ev yıkımını meşrulaştıran önemli bir söylemsel araçtır. Bazı toplumsal gruplar değersizleştirici anlatılarla dışlanırken, diğerleri "ideal ev kurucular" olarak önceliklendirilmekte ve teşvik edilmektedir. Böylece gruplar arasında örtük bir hiyerarşi kurulmakta ve yerinden etme süreçleri söylem yoluyla yeniden üretilmektedir.

COVID-19 pandemisi ve kapanma politikaları, evin eşitsiz bir mekân olduğunu açık biçimde ortaya koymuştur. Varlıklı kesimler daha güvenli ve konforlu konutlara çekilebilirken, kalabalık ve düşük nitelikli konutlarda yaşayanlar ile evsiz bireyler çok daha yüksek sağlık riskleriyle karşı karşıya kalmıştır (Davies vd., 2021). Bu durum, evin herkes için eşit düzeyde güvenlik ve koruma sağlamadığını göstermektedir. Sonuç olarak, bireylerin "yuva hakkından" mahrum bırakılma biçimlerini anlamak günümüzde her zamankinden daha kritik bir önem taşımaktadır. Bu anlayış, giderek olağanlaşan mekânsal eşitsizliklere karşı etkili mücadele geliştirebilmenin de temelini oluşturmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, “ev” ve “evsizlik” kavramlarını yalnızca barınma eksikliği ya da fiziksel mekân üzerinden ele almaz. Bu kavramları kimlik, toplumsal cinsiyet, şiddet ve iktidar ilişkileri içinde şekillenen ilişkisel ve politik süreçler olarak yeniden kavramsallaştırır. Cümleler zaten güçlü; daha akıcı ve akademik bir alternatif şöyle olabilir: Temel tez, evin nötr, güvenli ve doğal bir yaşam alanı olmayıp, heteronormatif ve ataerkil iktidar ilişkileri tarafından sürekli üretilen ve denetlenen bir mekânsal iktidar alanı olduğudur.

Çalışmanın teorik katkısı, ETHOS modeli, domicile yaklaşımı ve yuva kurma literatürünü bir araya getirmesidir. Evsizlik tartışmasını “konut yoksunluğu” ekseninin dışına taşır. Bunu sosyal, hukuki ve ontolojik dışlanma biçimlerinin kesişimi üzerinden yeniden ele almaktadır. Bu çerçevede, evsizliği sabit bir durum olarak değil, farklı iktidar rejimleri tarafından üretilen süreklilik arz eden bir dışlanma süreci olarak görmeyi mümkün kılmaktadır.

Özgün iddia ise şudur: Ev, hem aidiyet ve güvenlik üreten bir yapı hem de aynı anda şiddet, disiplin ve dışlanmanın gündelik olarak üretildiği bir iktidar mekânıdır. Bu ikili yapı rastlantısal değil, modern toplumsal düzenin özellikle heteronormatif aile ve ataerkil emek rejimlerinin yapısal bir sonucudur. Dolayısıyla ev ve evsizlik arasındaki sınır sabit değil, politik olarak sürekli yeniden kurulan bir sınırdır.

Literatüre katkı açısından bu çalışma, evsizlik çalışmalarını yalnızca yoksulluk, barınma krizi ya da bireysel kırılganlık eksenine indirgemez. Mekânın kimlik, cinsiyet ve iktidar ilişkileri tarafından üretildiğini gösteren eleştirel bir çerçeve sunmaktadır. Aynı zamanda queer, feminist ve eleştirel coğrafya literatürünü evsizlik tartışmasına entegre eder. Bu sayede “yuva” kavramını hem normatif hem de dışlayıcı bir düzenleme biçimi olarak yeniden düşünmeye açmaktadır.

Sonuç olarak, bu bölüm evin yalnızca korunulacak bir alan değil, aynı zamanda toplumsal normların, şiddet ilişkilerinin ve dışlayıcı politikaların üretildiği bir iktidar mekânı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle “yuva hakkı”, yalnızca fiziksel barınma hakkı olarak değil, güvenlik, kimlik ve aidiyet içinde yaşama hakkı olarak yeniden tanımlanmalıdır. Bu yeniden tanımlama, hem evsizlik çalışmalarında hem de mekân ve iktidar literatüründe daha bütüncül ve eleştirel bir yaklaşımın geliştirilmesi açısından kuramsal bir zorunluluk ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Aitken, S.C. (1998). *Family Fantasies and Community Space*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Akesson, B. ve Basso, A. (2022). *From bureaucracy to bullets: Extreme domicile and the right to home*. US: Rutgers University Press.
- Algin, G. ve Satıcı, B. (2022). Bellek ve Mekânın İlişkisinde Ev Olgusu Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Technology and Applied Sciences*, 4(2), 14-20.
- Alvarez, A. ve Bachman, R. (2008). *Violence: The Enduring Problem*. Los Angeles: Sage Publications.
- Andrucki, M. J. ve Kaplan, D. J. (2018). Trans objects: Materializing queer time in US transmasculine homes. *Gender, Place & Culture*, 25(6), 781-798. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2018.1457014>
- Baxter, D. ve Brickell, K. (2014). For home unmaking. *Home Cultures*, 11(2), 133-143. <https://doi.org/10.2752/175174214x13891916944553>
- Beazley, H. (2000). Street boys in Yogyakarta: Social and spatial exclusion in the public places of the city. İçinde G. Bridge ve S. Watson (Ed.), *A companion to the city* (ss. 472-488). Oxford: Blackwell.
- Bilgili, M. ve Yıldırım, S. (2024). Yer Üzerine: Felsefi Hermönetik Bir Yaklaşım. *Liberal Düşünce Dergisi*, 114, 119-138. <https://doi.org/10.36484/liberal.1402268>
- Blunt, A. ve Dowling, R. (2006). *Home*. London and New York: Routledge.
- Blunt, A. ve Varley, A. (2004). Geographies of Home. *Cultural Geographies*, 11(1), 3-6. <https://doi.org/10.1191/1474474004eu289xx>
- Bozkurt, R. (2025). Kent, Mekân ve Toplum Bağlamında Batı Medeniyetinde Ev Tasavvuru. *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 640-651.
- Brah, A. (1996). *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*. London: Routledge.
- Bramley, G. ve Fitzpatrick, S. (2018). Homelessness in the UK: Who is most at risk? *Housing Studies*, 33(1), 96-116. <https://doi.org/10.1080/02673037.2017.1344957>
- Bretherton, J. (2017). Reconsidering gender in homelessness. *European Journal of Homelessness*, 11(1), 1-21.
- Brickell, K. (2012). Geopolitics of home. *Geography Compass*, 6(10), 575-588. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2012.00511.x>

- Brown, N. (2007). Stories from outside the frame: Intimate partner abuse in sexual-minority women's relationships with transsexual men. *Feminism & Psychology*, 17(3), 373-393. <https://doi.org/10.1177/0959353507079090>
- Busch-Geertsema, V., Edgar, W., O'Sullivan, E. ve Pleace, N. (2010). *Homelessness and homeless policies in Europe: Lessons from research*. Feantsa. https://www.feantsa.org/download/fea_020-10_en_final8900978964616628637.pdf
- Casey, E.S. (1993). *Getting Back Into Place: Toward a Renewed Understanding of the Place-World*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Cook, M. (2014). *Queer domesticities: Homosexuality and home life in twentieth century*. London. Springer.
- Davies, B., Parkes, B., Bennett, J., Fecht, D., Blangiardo, M., Ezzati, M. ve Elliott, P. (2021). Community factors and excess mortality in first wave of the COVID-19 pandemic in England. *Nature Communications*, 12, 3755. <https://doi.org/10.1038/s41467-021-23935-x>
- Dinç, Y. (2023). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrası yeniden yapılanma sürecinde yere bağlılığın değerlendirilmesi: Antakya (Hatay) örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, 83, 45-57. <https://doi.org/10.17211/tcd.1347063>
- Dinç, Y. (2024). Beşeri Coğrafya'da "Ev": Teorik Bir Tartışma. *Ege Coğrafya Dergisi*, 33(2), 197-217. <https://doi.org/10.51800/ecd.1559270>
- Domosh, M. ve Seager, J. (2001). *Putting Women in Place: Feminist Geographers Make Sense of the World*. New York: The Guilford Press.
- Douglas, M. (1991). The Idea of a Home: A Kind of Space. *Social Research*, 58(1), 287-307.
- Ecker, J. (2016). Queer, young, and homeless: A review of the literature. *Child & Youth Services*, 37(4), 325-361, <https://doi.org/10.1080/0145935X.2016.1151781>
- Edgar, B., Meert, H. ve Doherty, J. (2004). *Third review of statistics on homelessness in Europe*. Feantsa. <https://www.feantsaresearch.org/download/320041762990330054027965.pdf>
- Felsenthal, K. D. (2009). Creating the queendom: A lens on Transy House. *Home Cultures*, 6(3), 243-260. <https://doi.org/10.2752/174063109x12462745321426>
- Foucault, M. (1979). *Discipline and punish: The birth of the prison* (A. Sheridan, Çev.). New York, NY: Vintage Books.
- Gorman-Murray, A. (2006). Homeboys: Uses of home by gay Australian men. *Social & Cultural Geography*, 7(1), 53-69. <https://doi.org/10.1080/14649360500452988>

- Gorman-Murray, A. (2007). Contesting domestic ideals: Queering the Australian home. *Australian Geographer*, 38(2), 195-213. <https://doi.org/10.1080/00049180701392766>
- Gorman-Murray, A. (2008a). Reconciling self: Gay men and lesbians using domestic materiality for identity management. *Social & Cultural Geography*, 9(3), 283-301. <https://doi.org/10.1080/14649360801990504>
- Gorman-Murray, A. (2008b). Queering the family home: Narratives from gay, lesbian and bisexual youth coming out in supportive family homes in Australia. *Gender, Place and Culture*, 15(1), 31-44. <https://doi.org/10.1080/09663690701817501>
- Gorman-Murray, A. (2013). Urban homebodies: Embodiment, masculinity, and domesticity in inner Sydney. *Geographical Research*, 51(2), 137-144. <https://doi.org/10.1111/j.1745-5871.2011.00750.x>
- Gowan, T. (2010). *Hobos, hustlers, and backsliders: Homeless in San Francisco*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Harker, C. (2009). Spacing Palestine through the home. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 34(3), 320-332. <https://doi.org/10.1111/j.14755661.2009.00352.x>
- Hearn, J., ve Whitehead, A. (2006). Collateral damage: Men's "domestic" violence to women seen through men's relations with men. *Probation Journal: The Journal of Community and Criminal Justice*, 53(1), 38-56. <https://doi.org/10.1177/0264550506060864>
- Heinonen, A. (2021). Friendship at home: Everyday in domestic space shaping friendship intimacies in Finnish small-scale communes. *Gender, Place & Culture*, 29(8), 1183-1203. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2021.1979937>
- Hochschild, A. R. (1989). *The Second Shift*. New York: Avon Books.
- Hubbard, P. (2008). Here, there, everywhere: The ubiquitous geographies of heteronormativity. *Geography Compass*, 2(3), 640-658. <https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2008.00096.x>
- Hunnicut, G. (2009). Varieties of patriarchy and violence against women: Resurrecting "patriarchy" as a theoretical tool. *Violence Against Women*, 15(5), 553-573. <https://doi.org/10.1177/1077801208331246>
- Imrie, R. (2004). Disability, embodiment and the meaning of the home. *Housing Studies*, 19(5), 745-763. <https://doi.org/10.1080/0267303042000249189>
- Jacobson, K. (2009). A developed nature: A phenomenological account of the experience of home. *Continental Philosophy Review*, 42(3), 355-373.

- Jamieson, L. ve Simpson, R. (2013). *Living alone: Globalization, identity and belonging*. New York and UK: Palgrave Macmillan.
- Johnston, L. ve Valentine, G. (1995). Wherever I lay my girlfriend, that's my home: The performance and surveillance of lesbian identities in domestic environments. İçinde D. Bell ve G. Valentine (Ed.), *Mapping desire: Geographies of sexualities* (ss. 99-113). London: Routledge.
- Kelly, L. ve Radford, J. (1990). "Nothing really happened": The invalidation of women's experiences of sexual violence. *Critical Social Policy*, 10(30), 33-44. <https://doi.org/10.1177/026101839001003003>
- Kentlyn, S. (2008). The radically subversive space of the queer home: "Safety House" and "Neighborhood Watch". *Australian Geographer*, 39(3), 327-337. <https://doi.org/10.1080/00049180802270523>
- Kirby, S., ve Hay, I. (1997). (Hetero)sexing space: Gay men and "straight" space in Adelaide, South Australia. *The Professional Geographer*, 49(3), 295-305. <https://doi.org/10.1111/0033-0124.00078>
- Lancione, M. (2016). Beyond homelessness studies. *European Journal of Homelessness*, 10(3), 163-176.
- Lancione, M. (2019). Weird exoskeletons: Propositional politics and the making of home in underground Bucharest. *International Journal of Urban and Regional Research*, 43(3), 535-550. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12787>
- Lancione, M. (2020). Radical housing: On the politics of dwelling as difference. *International Journal of Housing Policy*, 20(2), 273-289.
- Lees, L., Slater, T. ve Wyly, E. (2008). *Gentrification*. Routledge.
- Levy, B. (2008). *Women and Violence*. Berkeley, CA: Seal Press.
- Mallett, S. (2004). Understanding home: A critical review of the literature. *The Sociological Review*, 52(1), 62-89. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2004.00442.x>
- Marcus, C.C. (1995). *House as a Mirror of Self: Exploring the Deeper Meaning of Home*. Berwick, ME: Nicolas-Hays.
- Massey, D. (1991). A global sense of place. *Marxism Today*, June: 24-29.
- McDowell, L. ve Sharp, J.P. (ed) (1999). *A Feminist Glossary of Human Geography*. London: Arnold.
- McDowell, L. (1999). *Gender, Identity & Place: Understanding Feminist Geographies*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

- McNamara, S. ve Connell, J. (2007). Homeward bound? Searching for home in inner Sydney's share houses. *Australian Geographer*, 38(1), 71-91. <https://doi.org/10.1080/00049180601175873>
- Miller, D. (ed.) (2001). *Home Possessions: Material Culture behind Closed Doors*. Oxford: Berg.
- Morrison, C.A. (2012). Heterosexuality and home: Intimacies of space and spaces of touch. *Emotion, Space and Society*, 5(Feb), 10-18. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2010.09.001>
- Morrison, C. (2013). Homemaking in New Zealand: Thinking through the mutually constitutive relationship between domestic material objects, heterosexuality and home. *Gender, Place & Culture*, 20(4), 413-431. <https://doi.org/10.1080/0966369x.2012.694358>
- Nowicki, M. (2014). Rethinking domicile: Towards an expanded critical geography of home, *Geography Compass*, 8(11), 785-795. <https://doi.org/10.1111/gec3.12178>
- Okur, M. (2022). Kültürel coğrafya perspektifinden mekânın eleştirisi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 45, 134-147. <http://dx.doi.org/10.32003/igge.1041260>
- Okur, M. (2023a). Beden, cinsiyet ve mekân. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 22-43.
- Okur, M. (2023b). Kültürel coğrafyada yer ve mekân kavramı. İçinde D. Köse (Ed.), *Sosyal, beşeri ve idari bilimler alanında uluslararası araştırmalar* (ss. 623-641). Ankara: Platanus Publishing.
- O'Sullivan, E., Pleace, N., Busch-Geertsema, V. ve Hrast, M. F. (2020). Distorting tendencies in understanding homelessness in Europe. *European Journal of Homelessness*, 14(3), 109-135.
- Oswin, N. (2010). The modern model family at home in Singapore: A queer geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 35(2), 256-268. <https://doi.org/10.1111/j.1475-5661.2009.00379.x>
- Özgür, E. M. (2021). Türk beşeri coğrafyasında ihmal edilmiş bir paradigma: Hümanist coğrafya. *Ege Coğrafya Dergisi*, 30(1), 205-224. <https://doi.org/10.51800/ecd.892187>
- Phillips, R. (2000). Politics of reading: Cultural politics of homelessness. *Antipode*, 32(4), 429-462. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00145>
- Pilkey, B. (2014). Queering heteronormativity at home: Older gay Londoners and the negotiation of domestic materiality. *Gender, Place & Culture*, 21(9), 1142-1157. <https://doi.org/10.1080/0966369x.2013.832659>

- Pilkey, B., Scicluna, R., Campkin, B. ve Penner, B. (eds). (2017). *Sexuality and gender at home: Experience, politics, transgression*. London: Routledge.
- Pilkey, B., Scicluna, R. M. ve Gorman-Murray, A. (2015). Alternative domesticities: A cross-disciplinary approach to home and sexuality. *Home Cultures*, 12(2), 127-138. <https://doi.org/10.1080/17406315.2015.1046294>
- Pleace, N. ve Hermans, K. (2020). Counting all homelessness in Europe: The case for ending separate enumeration of 'hidden homelessness'. *European Journal of Homelessness*, 14(3), 35-62.
- Pleace, N., O'Sullivan, E. ve Johnson, G. (2022). Making home or making do: A critical look at homemaking without a home. *Housing Studies*, 37(2), 315-331. <https://doi.org/10.1080/02673037.2021.1929859>
- Porteous, J. ve Smith, S. (2001). *Domicide: The global destruction of home*. London: McGill Queens University Press. <https://doi.org/10.1515/9780773569614>
- Sayer, A. ve Walker, R. (1992). *The New Social Economy: Reworking the Division of Labor*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Shelton, J. (2023). LGBTQ+ people and homelessness. İçinde J. Bretherton ve N. Pleace (Ed.), *The Routledge handbook of homelessness* (ss. 158–168). London: Routledge.
- Stratford, E. (2015). *Geographies, mobilities, and rhythms over the life-course: Adventures in the interval*. London: Routledge.
- Stratford, E. (2019). *Home, nature, and the feminine ideal: Geographies of the interior and of empire*. Rowman & Littlefield International.
- Tezcek, F.Ö. ve Polat, Ö. (2016). Ev-İçindeki Fabrikanın İşçileri. *Fe Dergi*, 8(1), 50-68.
- Tuncer, S. (2019). The home as a field: researching women's public experiences in the domestic sphere. *Families, Relationships and Societies*. 8(1), 167-171 <https://doi.org/10.1332/204674319X15492790922031>
- Tyner, J.A. (2012). *Space, Place, and Violence: Violence and the Embodied Geographies of Race, Sex and Gender*. New York: Routledge.
- Valentine, G. (1993). (Hetero) sexing space: Lesbian perceptions and experiences of everyday spaces. *Environment and Planning D: Society and Space*, 11(4), 395-413. <https://doi.org/10.1068/d110395>
- Valentine, G., Skelton, T. ve Butler, R. (2003). Coming out and outcomes: Negotiating lesbian and gay identities with, and in, the family. *Environment and Planning D: Society and Space*, 21(4), 479–499. <https://doi.org/10.1068/d277t>

- Watt, P. (2009). Housing stock transfers, regeneration and state-led gentrification in London. *Urban Policy and Research*, 27(3), 229-242. <https://doi.org/10.1080/08111140903154147>
- West, C. ve Zimmerman, D. H. (1978). Doing Gender. *Gender & Society*, 1(2), 125-151.
- Wilkinson, E. (2014). Single people's geographies of home: Intimacy and friendship beyond 'the family'. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 46(10), 2452-2468. <https://doi.org/10.1068/a130069p>

BÖLÜM 10

Osmanlı Devletindeki Türk Denizciliğinin Tarihi Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme

Sadık Can¹

Giriş

Dünyanın büyük kısmını denizler ve okyanuslar oluştururken, kıtalar, anakaralar, adalar arasındaki iletişimi sağlamak için deniz filoları kurularak ticaret aracılığıyla iletişim sağlanmaya çalışılmıştır. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren yapılan deniz ticareti sayesinde ticari emtianın en uzak topraklara ulaşabildiği görülmüştür. Uygarlıkların, denizdeki gücü ve varlığı sayesinde hâkimiyetlerinin, zenginlik ve refah düzeyleri, teknolojileri gelişirken (Bostan, 2009:13), denizden gelen istilalar ve saldırılarla devletlerin yıkıldığı ve kentlerin ortadan kalktığı da görülmektedir. Tarihin en kadim milletlerinden olan Türklerin kurulduğu Orta Asya steplerinde denizcilik nehirlerde balıkçılık ve taşıma faaliyetleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türklerde gerçek anlamda denizcilik faaliyetlerinin Anadolu'nun batısında 1081-1097 yılları arasında Çaka Bey tarafından kurulan İlk Türk denizci beyliği olarak bilinen Çaka Beyliği döneminde başlamıştır. Çaka Bey Türk tarihinde tarihe geçen ilk Türk denizcilerinden olup (Yiğit, 2017:31), 40 parçadan oluşan bir donanma inşa etmiştir (Kurat,1966:22). Çaka Beyliğinin bu faaliyetlerini diğer Türk beylikleri ve devletlerinin devam ettirdiği görülür. Bu beyliklerden olan Aydınoğulları Beyliği'nin beylerinden olan Aydınoğlu Gazi Umur Beyin Ege Denizi'nde hâkimiyetlerini sağlamak (İnci, 2005:1) için önce Moğol valileriyle, Bizanslılarla Venedik ve Cenevizlilerle mücadelelere girerek Sakız, Eğriboz, Mora, Rumeli kıyılarına seferler düzenleyerek önemli başarılar edinmiştir. Malazgirt Zaferi sonrası Anadolu'ya yerleşen Türkler, yerleşmiş oldukları Anadolu'da kalabilmek için denizlere hâkim olmanın şart olduğunu anlayarak Anadolu'nun batısına doğru fetih hareketlerinde bulunmuştur. Türkiye Selçuklu Devletinin Sultanı Süleyman Şah, İznik'i alarak Marmara kıyılarına kadar gelerek tersaneler kurmuştur (Gencer, 1991:501). Alâeddin Keykubad dönemimde Türkiye Selçuklu Devletinin sınırları genişlemiş ve Selçuklu Karadeniz ve Akdeniz sahillerine açılarak sahil güvenliğini sağlamak için bilhassa da yabancı tüccarlarla anlaşmalar yapılarak onlara güvenceler verilmiştir. Bu durum Akdeniz'de sahil güvenliğini sağlamlaştırmasına ve Kalanoros (Alaiyye) kalesinin alınması zorunluluk haline getirmiştir (Şahbaz, 2023:66). Bu

¹ Öğr. Gör., Çukurova Üniversitesi, 0009-0004-2308-665X

sebeplerden dolayıdır ki I. Alâeddin Keykubad Kalonoros (Alanya) kalesini fethetmiştir (Şahbaz, 2018:84). II. Türk Beyliklerinden olan Karesioğulları Beyliğinin ise Marmara Denizi'nde Bizanslılara karşı önemli zaferler edinmiştir. Ayrıca Saruhan Beyliği ve Menteşe Beyliğinin de bir donanma gücünün olduğu bilinmektedir. Bu beylikler, Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlının hâkimiyeti altına girerek devletin denizcilik faaliyetlerinin temellerini oluşturmuştur (Düzcü, 2017:26).

Osmanlı Devletindeki Denizcilik Faaliyetleri

Osmanlı Devletindeki denizcilik faaliyetlerinin II. Bayezid döneminde gemi teknolojisinde yeni gemi türlerinin Osmanlı tersanelerinde yapıldığı ve önemli denizcilerin devlet hizmetine alındığı (Bostan, 2007: 13) ve denizcilik faaliyetlerinin hemen hemen Venediklilerle aynı seviyeye ulaştığı görülür. Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlılar ile Memlûklular arasındaki mücadeleyi Osmanlı Devleti kazanmış, Memlûklular Osmanlı Devletine ilhak edince Memlûklulara ait donanmada Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmiştir. Bundan böyle Osmanlı Devleti Kızıldeniz'de de faaliyet göstererek (Bostan, 2007:32) denizlerde dönemin büyük devletleriyle mücadele ederek Kızıldenizi Osmanlı hâkimiyeti altına almışlardır. Daha sonra Osmanlı Devleti Hint Okyanusu'nun hâkimiyeti için Portekizlilerle mücadeleye başlamıştır (Özbaran, 2006: 2,90). Doğu Akdeniz'in önemli güçlerinden olan Portekizliler Hint Okyanus'unda ticareti kendi tekellerine almaya çalışmakta ve kutsal toprakları da tehdit etmekteydi. Osmanlı Devleti, Portekizlilerin faaliyetlerine mani olmak için büyük mücadelelerde bulundu (İnalçık, 2000:388). Bu mücadelelerin verildiği dönemde devrin en büyük haritacılarından olan Piri Reis'in çalışmaları bu mücadelelere büyük destek olmuştur (Ezgü, 2007: 565). Piri Reis bir taraftan Portekizleri takip ederken bir taraftan da Cristof Colomb'un haritasından da yararlanarak Osmanlının hâkim olduğu coğrafyada kendi ismiyle anılan haritasını çizmiştir (Adıvar, 1943: 59).

Osmanlı Devleti denizcilikte en güçlü dönemini Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşamıştır. Bu dönemde Kanuni “ Akdeniz'in ve Karadeniz'in Sultanı” (İlgürel, 2001:637-654) unvanını almıştır. Barbaros Hayrettin Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne hizmet etmesiyle birlikte denizlerde zaferler sürmüştür. Bu dönemde Fransa ile ittifak yapılarak İspanya'ya karşı mücadeleler verilerek İspanyanın deniz gücü büyük oranda azalmıştır. İspanya Kralı V. Carl, Osmanlı Devleti ile mücadelelerde üstünlük sağlamak için ünlü amiral Andrea Doria'yı donanmasının başına geçirerek denizlerde Osmanlı Devletine oluşturulan haçlı ittifakını başlatarak, Osmanlının Akdeniz'deki hâkimiyetine son vermek istemiş ise de Barbaros Hayrettin Paşanın Preveze Deniz Zaferini kazanması bu duruma mani olmuştur. Bu zaferin ardından da Osmanlı Akdeniz'in önemli bir gücü haline gelmiştir (Kara, 1997: 314).

Böylece Osmanlı Devletinin deniz gücüne yönelik genel politikası Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın, "*denizlere hâkim olan dünyaya hâkim olur*" sözüyle belirlenmiştir. Osmanlı bu dönemde donanmaya büyük önem vererek tersaneler kurarak gemi yapımına devam etmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 394-405; Ünlü, 2006: 2-40). Kanuni Sultan Süleyman döneminde Rodos Adası'nın fethi ile başlayan zaferler süreci, Preveze Deniz Zaferi, Cerbe Deniz Zaferi ile Osmanlı Devletinin Akdeniz hâkimiyeti kesinleşmiştir. Böylece Türk İslam toprakları üzerinde yaşayan halk, Haçlı tehlikesinden kurtularak refah ve güven içinde yaşamıştır.

XVI. Yüzyılda Osmanlıdaki denizcilik faaliyetlerinde bir durgunluk yaşanmıştır. Malta Kuşatması başarısızlığa uğramış ve II. Selim'in Kıbrıs'ı fetih etmesi üzerine Avrupa'da Osmanlıya karşı Haçlı ittifakı oluşmuş ve haçlılarla yapılan İnebahtı savaşını Osmanlı Devleti kaybetmiştir. XVII. Yüzyıla gelindiğinde Venediklilerin tekrardan Akdeniz'de diğer devletlere nazaran üstünlük sağladığı görülmektedir. Bu dönem de Osmanlı, Portekiz ve İspanya'nın denizlerdeki gücü azalırken İngiltere, Hollanda ve Amerika Birleşik Devletleri gibi devletlerin gücü artmıştır (Bruce ve diğerleri, 2011: 222). Osmanlı Devletinde denizcilik faaliyetleri her ne kadarda olsa Köprülüler adı verilen vezirler zamanında yükselmeye başlasa da 1770 yılındaki Çeşme mağlubiyetiyle gerileme dönemine girmiştir (Gencer,1991:506). Bu dönemde Osmanlı Devletinin denizcilik alanında yeni bir döneme girmiş (Uzunçarşılı, 1991:507) Tersane-i Amire Mühendishanesi açılmış (Bostan, 2010:56) ve Türk denizciliğinde III. Selim önemli adımlar atmıştır.

II. Mahmud tahta çıktığında ülkenin içinde bulunduğu durumlardan dolayı denizcilik faaliyetleriyle ilgilenememiştir. 1821 yılına gelindiğinde tersaneye bir kuru havuz yapılmıştır (Köksal, 2007: 420). Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Navarin'de donanmanın imha edilmesi Osmanlı Devletini zor durumda bırakmıştır. İngiltere, Rusya ve Fransa Navarin de sadece Osmanlı Devleti'nin donanmasını değil Mehmet Ali Paşa'nın Doğu Akdeniz'de bir güç olmasını engellemek için Mısır donanmasını da imha etmiştir. Bu yenilgi Türklere denizlerde yelken devrinin bittiğini ve buhar devrinin başladığını da gösterir. Bu olay üzerine Osmanlı Devleti İngiltere'den ilk buharlı gemi satın almıştır (Gencer,1991: 508).

Sultan Abdülaziz döneminde donanmaya büyük ağırlık verilmiş İngiltere ve Fransa'dan sonra Osmanlı Devleti Avrupa'nın üçüncü güçlü donanması inşa ederek Rusya'dan daha güçlü bir duruma gelmiştir. Osmanlı Devleti içinde bulunduğu çağa ayak uydurabilmek için tersanede zırhlı gemi yapmaya başlamış ve Bahriye Nezaretini kurmuştur (Gencer, 2006:3-15). II. Abdülhamit döneminde ise denizcilik faaliyetinde aynı politikanın devam ettiği görülür. Daha sonraki dönemlerde Almanya'dan gemiler alınmıştır (Gencer,1991: 509).

Osmanlı Devleti Çanakkale de deniz muharebesinde büyük başarılar elde ederek İngiltere ve Fransa gibi devletleri yenilgiye uğratmıştır (Erickson, 2011:60). Cumhuriyetin ilanı sonrası Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Kabotaj kanunu Türklerin denizler üzerindeki haklarını korumuştur. (Soysal, 1999: 3111).

2. Osmanlı Devleti ve Donanma-yı Hümayun

Osmanlı Devleti'nin deniz kuvvetleri iki ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar Tersaneler ve Donanma. Osmanlı Devleti'nin Kuruluş dönemindeki fetihleri sonucunda, 1327'de Karamürsel'de kurduğu ilk tersanesinden sonra, zamanla İzmit, Gelibolu ve İstanbul tersaneleri, Türk Denizciliğinin merkezleri olmuştur. Osmanlı Donanması'nın modern anlamda Yıldırım Beyazıt döneminde teşkilatlanmaya başladığı görülmektedir (Düzcü, 2017:26). Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul'un fethi esnasında donanmadan faydalanılmış, daha sonra Adalar Denizi'nde ve Karadeniz'deki fetihler ile buralarda mutlak kontrol sağlanmıştır. Yine Fatih döneminde tersanelere de önem verilmiş, 1455'te Kasımpaşa'da o zamanki dünyanın en büyük tersanesi, Tersane-i Amire (İstanbul Tersanesi) kurulmuştur (Bostan, 2007:13).

II. Beyazıt döneminde, gelecekte Osmanlı Devleti'ni denizler hâkimi yapacak olan donanmanın inşası sağlanmıştır (Düzcü, 2017:27). Aynı zamanda Türk deniz bilimcilerinin, yine bu dönemde, önemli çalışmalar yaptığı görülmektedir. Muhiddin Piri Reis, iki ayrı dünya haritası ölçümlemesi ve çizimini yapmış, Kitab-ı Bahriye isimli eserinde de Adalar Denizi'ni ve Akdeniz'i her açıdan ayrıntısına kadar incelemiştir (Ezgü, 2007:565). 1533 yılında, Kanuni Sultan Süleyman, Barbaros Hayreddin Paşa'yı Kaptan-ı Deryalığa getirmiştir. Barbaros Hayreddin Paşa, İstanbul Tersanesi'nde yeni gemiler inşa ettirerek, donanmayı daha da güçlendirmiş, Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki uzantısı ve dış politikasının vazgeçilmez bir unsuru haline getirmiştir (Uzunçarşılı,1988:394,405). Barbaros Hayreddin Paşa aynı zamanda üstün bir taktik yeteneğine sahiptir. 27 Eylül 1538'de, Andrea Doria Komutasında bir Haçlı Donanması'nı, kendinden üç misli daha büyük olduğu halde, taktik baskının ortaya çıkardığı sürpriz bir etki ile dağıtmış ve kesin bir zafer elde etmiştir. Bu zafer, Osmanlı Devletini Akdeniz'in tartışılmaz hâkimi yapmıştır.

Türk Denizciliği bu dönemde, Turgut Reis, Hadım Süleyman Paşa, Salih Reis, Aydın Reis, Murad Reis, Seydi Ali Reis, Hasan Reis, Kılıç Ali Paşa, Piyale Paşa gibi denizcileri zaferler kazanarak Akdeniz, Kızıldeniz, Hint Okyanusu'nda faaliyetler göstermişlerdir (Gencer,1991: 504). Deniz Kuvvetleri, devletin dış politikasının ideal bir uygulama aracı olarak, güç göstererek veya güç kullanarak siyasi hedeflerin ele geçirilmesinde önemli rol oynamıştır.

3. Osmanlı Donanmasındaki Yangınlar ve Sonuçları

1571 yılında gerçekleşen Kıbrıs'ın fethi sonrası İnebahtı Deniz Savaşı'nda Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi alınca Osmanlı Devleti bu yenilgi sonrasında

büyük bir donanma inşa ederek Doğu Akdeniz'in incisi sayılan Girit Adasını almıştır (Cengiz, 2018:74; Akpınar, 2016:148). Osmanlı Devleti en bunalımlı dönemindeki sorunları aşmaya çalıştığı dönemde Avrupa Devletleri de sömürgecilik faaliyetlerine hız vererek teknolojik alanda büyük gelişmeler kaydetmiştir. Bu dönemde Osmanlının donanması iç denizlere uygun Kadırga adı verilen yelken ve kürekle ilerleyen orta çaplı gemilerdi. Bu gemilerin taşıdığı yük oranı oldukça sınırlıydı. XVII-XVIII Yüzyıllarda Kadırga adı verilen gemilerin yanı sıra Kalyon adı verilen devasa büyüklükte gemiler de kullanıldı.

1770 yılında Çeşme (İzmir) 'de, Ruslar Osmanlı Donanmasını oluşturan 26 gemiyi yakmasıyla Çeşme faciasında Osmanlı Devleti büyük kayıplar vermiştir (Gençoğlu, 2015:605) . Bu olaydan sonra Sultan III. Mustafa, Baron De Tod'a donanmanın ıslahı için görevlendirmiştir. Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından da 18 Kasım 1773 tarihinde, “Tersane Hendesehanesi” adıyla Tersane'deki küçük bir bölümde bugünkü Deniz Harp Okulu'nun temeli atılmış ve okul 22 Ekim 1784 tarihinden itibaren “Mühendishane-i Bahri Hümayun” adını almıştır.

1826 yılında II. Mahmut Vakayı Hayriye (Hayırlı Olay) diye bilinen Yeniçeri Ocağını kalındırarak Asakir-i Muhammediye adı verilen bir ordu kumuş bu ordunun eğitim felsefesini içinde bulunduğu çağa göre yenilemiştir. 1852 yılında da Heybeliada'da Bahriye İdadisi (Deniz Lisesi) kurulmuştur (Beyhan, 2003:60).

Osmanlı Devleti modernleşme döneminde denizcilik alanında büyük felaketlerle karşılaşmıştır. Osmanlı Donanmasının, ordunun lağvedilmesinden sonra İngiliz-Fransız-Rus ortak filoları 58 parça gemisini yakarak 6000 deniz askerini şehit etmiştir. Bu olayla Osmanlı Devletinin yalnız donanmasını değil, yetiştirdiği tecrübeli denizci personelden de büyük bir kısmını kaybetmiştir (Gökbilgin, 1964:134). Yine Osmanlı Donanması'nın Sinop'taki deniz filosu, 30 Kasım 1853'de Rus Donanmasının baskını imha edilmiştir. Sultan Abdülaziz (1861-1876) yılları arasında İstanbul, İzmit, Gemlik ve Mudanya Tersanelerinde 25'i zırhlı, 100'ü aşkın savaş gemisi yaptırmıştır. Kurulan ve zırhlı gemilerden oluşan donanmanın subay ve astsubay ihtiyacını karşılamak için 1864 yılında “Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Mektebi” (Deniz Harp Akademisi) açılmıştır. Bu yeni Osmanlı Donanması, Avrupa'nın üçüncü büyük donanmasıydı. Osmanlı Devletinin borçlanarak yaptırmış olduğu bu donanmayı Ruslar infilak ettirmiş, çaresiz kalan Osmanlı donanmayı Haliç'e demirletirmek zorunda kalmıştır (Gencer,1985:294-297). Sultan II. Abdülhamid döneminde dış borçların geri ödenmesi gerektiği için denizcilik faaliyetlerine her ne kadar da olsa önem verilmemiş ise de donanmanın ıslahına, dünyadaki gemi ve denizaltı teknolojileri takip edilerek, yeni gemiler satın alınmasına devam edilmiştir (Akar, 2022:72; Karadoğan, 2008:758).

Balkan Savaşlarında (1912-1913), Osmanlı Donanması bir taraftan arızalı gemileri onarırken, diğer taraftan Kara Kuvvetlerini lojistik açıdan deniz ulaştırması ile desteklemiştir. Çatalca Hattının savunmasına ve Bulgar Ordusu

taarruzunun durdurulmasına katkı sağlamıştır. Amiral Rauf (Orbay) Bey komutasındaki Hamidiye Kruvazörü, Ege ve Akdeniz’de, uzun bir süre akın tipi hareket yaparak, Yunan Donanmasına ağır kayıplar verdirmiştir.

Osmanlı Donanması, Birinci Dünya Harbi’nde, Karadeniz ve Çanakkale Boğazı yaklaşma sularında görev yapmıştır (Karadağ, 2008:759) . Osmanlı Donanması Karadeniz’de, Doğu Cephesi’ne yapılan personel ve malzeme nakliyatını emniyete almış, Rusya’nın Karadeniz sahillerindeki bazı şehirlerine baskın tipi taarruzlar tertiplemiş ve aynı zamanda İstanbul-Zonguldak arasındaki kömür nakliyatını emniyete almıştır. Yavuz Zırhlısının sürat ve ateş gücü üstünlüğü Rus Donanmasının Karadeniz’deki faaliyetlerini önemli ölçüde engellemiştir. Karadeniz’de konuşlanan Donanma, Rus Donanmasını İstanbul Boğazı’ndan uzak tutmuştur. Çanakkale Cephesinde de Nusrat Mayın Gemisi ve diğer irili ufaklı gemiler, “Yenilmez Armada” olan İngiliz ve Fransız Donanmalarına geçit vermemişlerdir. Osmanlı Donanması, İtilaf Kuvvetlerinin planlarını bozmuştur. Osmanlı Donanması, Boğaz’ın dar geçitlerinde mevzilendirdiği ağ ve mayın mâniaları ve Marmara Denizi’ndeki gemileri ile İtilaf Devletleri’nin, denizaltı hareketini önemli ölçüde sekteye uğratmıştır (Karadağ, 2008:759; Atabey, 2023:313). Denizaltı Savunma Harbi Harekâtı kapsamında, I. Dünya Savaşında Marmara’da ve Çanakkale Boğazı’nda, 13 denizaltı gemisi batırılmıştır. Osmanlı Donanması, I. Dünya Savaşı’ndan sonra, 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi ile İtilaf Devletleri’nin kontrolüne verilmiştir.

Sonuç

Türkler denizcilik alanında uzun bir maziye sahip olmuş olup, bu mazi Çaka Beyliğinin kurucusu Çaka Bey’le başlamıştır. Bu dönemde Türk denizciliğinin temelleri atılmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti döneminde Alanya gibi önemli kaleler alınarak, limanlar ve tersaneler kurulmuştur. Aydınoğulları Beyliği döneminde denizcilik faaliyetlerinde önemli gelişmeler kaydedilerek bu süreç Osmanlıların Karesi Beyliği’ni kendisine bağlamasıyla önemli bir aşamaya gelinmiştir. Osmanlı Devletinde denizcilik faaliyetleri, Kanuni Sultan Süleyman devrinde altın dönemini yaşarken büyük zaferler kazanılmış kanuni Sultan Süleyman “ Akdeniz’in ve Karadeniz’in Sultanı” unvanını almıştır. Bu dönemde Osmanlı Devletinin denizcilik faaliyetlerinin genel politikasını Kaptan-ı Derya olan Barbaros Hayreddin Paşa “denizlere hâkim olan dünyaya hâkim olur” sözüyle belirlemiştir. Osmanlı Devleti denizcilik faaliyetlerinde Turgut Reis, Hadım Süleyman Paşa, Salih Reis, Aydın Reis, Murad Reis, Seydi Ali Reis, Hasan Reis, Kılıç Ali Paşa, Piyale Paşa gibi denizcileriyle denizlerde başarıdan başarıya koşarak Akdeniz, Kızıldeniz, Hint Okyanusu’nda çok önemli başarılar edinmişlerdir.

Osmanlı Devletinin XVII. Yüzyıldan itibaren ise denizcilik alanında duraklama ve gerileme dönemine girmiştir. Bu dönemde Osmanlının

donanmasının başta Rusya olmak üzere Avrupa devletlerince imha edildiği görülse de faaliyetlerine devam ettiği ve Çanakkale Cephesinde “Yenilmez Armada” olan İngiliz ve Fransız Donanmalarına geçit vermeyerek İtilaf devletlerinin planlarını bozduğu görülür.

Kaynakça

- Adivar, Adnan .(1943). *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Maarif matbaası.
- Akar, Kamil, (2022), “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Denizciliği ve Osmanlı Donanmasının Faaliyetleri”, *Anadolu Mecmuası*, 1/1, 23-37.
- Akpınar, Mahmut. (2016). “Bir Osmanlılık Örneği Olarak Sava Paşa”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 11, Ocak, ss. 147-184.
- Atabey, Figen, (2023), “Cumhuriyet Donanmasının Oluşum ve Gelişim Süreci (1923-1938)”, *Selçuk Türkiyat*, 59, 317-340.
- Beyhan, Mehmet Ali. (2003). “İslahatlar ve Buhranlar Literatürü: III. Selim ve II. Mahmut Dönemi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, Sayı 2, ss. 57-99.
- Bostan, İdris. (2007). *Kanuni ve Osmanlıların Akdeniz Siyaseti, Türkler ve Deniz*, (Edt. Özlem Kumrular), İstanbul: Kitap Yayınevi, ss. 13-17.
- Bostan, İdris. (2009). *Salih Özbaran, Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi*, C.1, İstanbul: Deniz Basımevi.
- Bostan, İdris. (2010). *Osmanlılar Ve Deniz*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Bruce R B, Jestice, PG, Reid S, Rice RS, Scheid F C. (2011). *Dünya Savaş Tarihi İmparatorluk Çağı 1776-1914*, C. III, (çev. Emir Yener), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Cengiz, Hasan Ali. (2018). “Halepa Fermanı Sonrası Girit’te yapılan Düzenlemeler”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 16, Temmuz, ss. 74-89.
- Düzcü, Levent. (2017). *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1827-1853)*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Erickson Edward j. (2011). *Dünya Savaş Tarihi I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı 1914-1918*, C. IV, (çev. Sare Levin Atalay), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ezgü, Fuat. (2007). *Pîrî Reis, İslam Ansiklopedisi*, Eskişehir: MEB Devlet Kitapları.
- Gencer, Ali İhsan (2006). *Abdülaziz Donanması ve Özellikleri*, 3 üncü Deniz Harp Tarihi Semineri, Ankara: Ankara Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Amirliği.
- Gencer, Ali İhsan. (1985). *Bahriye’de Yapılan İslahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti’nin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Gencer, Ali İhsan. (1991). “Ali İhsan Gencer, Bahriye (Selçuklular ve Anadolu Beylikler Dönemi), 501-509, “ *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Gençoğlu, Mustafa. (2015). “Batı Bilgi ve Teknolojisinin Osmanlı Bahriyesine Aktarımı”, *TAD*, C. 34/ S. 58, ss.603-628.
- Gökbilgin, Tayyip. (1964). “Navarin”, *İA*, C. IX, İstanbul, 1964, ss. 127-135.
- İlgürel, Mücteba. (2001). “Osmanlı Denizciliğinin İlk Devirleri”, *Belleten*, 65/243, 637-654.
- İnalcık, Halil. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt I, İstanbul: Eren Yayınları.
- İnci, Tevfik. (2005). *Deniz Tarihimizin Şeref Sayfaları*, İstanbul: Deniz Basımevi.
- Karadoğan, Umut C. (2008). “Birinci Dünya Savaşına Girerken Donanmada Yapılan İslah Çalışmaları ve Yabancı Uzmanlar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXIV/72, 757-796.
- Karal, Enver Ziya. (1997). *Barbaros Hayrettin Paşa*, İslam Ansiklopedisi, C.2, Eskişehir: MEB Devlet Kitapları.
- Köksal, Gül. (2007). *Tersane-i Amire’de Çağlar Boyu Gemi İnşa Yerleri, Düzenekleri ve Koruma Önerileri, Türkler ve Deniz*, (Edt. Özlem Kumrular), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kurat, A. N. (1966). *Çaka Bey, İzmir Civarındaki Adaları n İlk Türk Beyi, MS. 1081-1096*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Özbaran, Salih (2006). Hint Okyanusu’nda Osmanlı Varlığı, 3 üncü Deniz Harp Tarihi Semineri, Ankara: Ankara Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Amirliği.
- Soysal, İsmail. (1999). 1936 Montreux Sözleşmesi, Çağdaş Türk Diplomasisi – Sempozyuma sunulan bildiriler, Ankara: Türk Tarih Kurumu, ss. 309-325.
- Şahbaz, Mehibe. (2018). “Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad’ın Kolonos Kalesini Fethi ve Siyasi Evlilikleri”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum / Education And Society In The 21st Century Cilt / Volume 7, Sayı / Issue 19, Bahar / Spring.
- Şahbaz, Mehibe. (2023). "Fetihle Gelen Evlilik: Aliye’nin Alınması ve Alaeddin Keykubad’ın Huand (Mahperi) Hatun ile Evliliği, Alanya Kadim Medeniyetler Kalesi", İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, ss.65-85.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünlü, Rasim (2006). Osmanlı Tarihinde İnce Donanma ve İşlevi, 3 üncü Deniz Harp Tarihi Semineri, Ankara Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi Amirliği, Ankara.
- Yiğit, Hasan. (2017). *Karamürsel Bey*, İstanbul: Mavi çatı Yayınları.

BÖLÜM 11

Osmanlı Devleti'nin Türk Hanedan Üyeleri ile Yapmış Oldukları Evlilikler Üzerine Bir Değerlendirme

Sadık Can¹

Giriş

Devletlerarasında siyasi evliliklerin tarihin ilk çağlarından itibaren yapıldığı bilinmektedir. Dünyanın değişik coğrafyalarında farklı zamanlarda farklı isimlerde devlet kuran Türkler hâkimiyeti altındaki bölgelerden başka yerlere birçok akınlar düzenleyerek diğer bölgelerdeki toplulukların bir kısmını egemenlikleri altına alarak etkileşimlerde bulunmuşlardır (Şahbaz, 2016:410). Türklerde bu etkileşim araçlarından biride gerek Türk hanedanları içinde gerekse hanedanın dışında yabancı devletlerle yapmış oldukları siyasi evlilikler olmuştur (Şahbaz, 2021:185). Türk tarihine bakıldığında Orta Asya'da devlet kuran Türklerin Çin hanedanlıklarıyla kız alıp-vererek akrabalıklar dostluklar kurdukları görülmektedir. Bu durum Türklerin İslam dinine girmeleriyle de devam etmiştir. Bilhassa da Bizans hanedanının Osmanlı devleti ile dost geçinmek amacıyla bu türden evlilikler yaptığı bilinmektedir. Görüldüğü üzere Osmanlı Devletinin hâkimiyet sağladığı bölgede siyasi nüfusunu sağlamak için evlilikler yapmış ve bu amaç doğrultusunda hatunlarını Türk hanedanlarına gelin olarak gönderirken bu hanedanlardan da kız almışlardır (Şahbaz, 2016:411).

Türkiye Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra onun hâkimiyeti altındaki topraklar üzerinde yaşayan diğer beylikler siyasi bağımsızlığını ilan ettiler. Bu beyliklerden en küçüğü olan Osmanlı Beyliği de bölgenin hâkimiyeti için bazen birbirleriyle savaşırken bazen de çevrelerindeki beylikler ve devletlerle siyasi evlilikler yaparak hâkimiyet sahalarını genişletmişlerdir (Şahbaz, 2019:338). Osmanlı Devletinin Türk hanedan üyeleri ile yapmış olduğu bu siyasi amaçlı evliliklerde asıl görev kadınlara düştüğü için evlenilecek kişilerde ihtiyatlı olunmuştur (Şahbaz, 2016:411). Bu ihtiyatın sebebi ise yapılacak olan bu siyasi evliliklerde kadınlar her iki devlet veya hanedanlar arasında bir aracı görevini üstlendiği için savaşın önleyicisi ve barışın arabulucusu olarak elçilik görevini üstlenmesinden kaynaklanmaktadır (Şahbaz, 2023:79-80). Osmanlı Devletinin bu amaç doğrultusunda başta Karamanoğulları, Germiyanogulları, Candaroğulları, Saruhanogulları, Aydınoğulları, Dulkadiroğulları beyliklerinin

¹ Öğr. Gör., Çukurova Üniversitesi, 0009-0004-2308-665X

yanı sıra Memlûklüler, Akkoyunlular, Kırım Hanlığı ve Safevi Devletiyle evlilikler yaptığı görülmektedir.

1. Osmanlı Devletinin Kurulduğu Coğrafya

Tarihte bilinen devletlerin teşkilatını ve siyasi yapısını kuruldıkları coğrafya belirlemiştir. Bu yüzdendir ki bu devletlerin siyasallaşmalarında kuruldıkları coğrafyanın önemi oldukça büyük olmuştur. Osmanlı Devletinin de kurulduğu bölge ve ilerleyen dönemlerde hâkimiyeti altına aldıkları yerler gerek coğrafi konumu, iklimi ve su kaynaklarıyla gerekse ticaret yolları güzergâhında olması nedeniyle ona büyük avantajlar sağlamıştır. Bu avantajların yanı sıra Osmanlının dünya devleti olmasında en büyük faktör onun kuruluş ve yükselme döneminde takip etmiş olduğu genişleme siyaseti olmuştur. Osmanlı Devletinin genişleme siyasetlerinde siyasi evlilikler oldukça önemli olup, Türk hanedanları ve yabancı hanedanlarla akrabalık kurmuştur. Takip etmiş oldukları bu politikaları sayesinde kendisine müttefikler sağlayarak bir taraftan topraklarını genişletirken bir taraftan da kendisine gelebilecek olan tehlikelerin önüne geçmek istemiştir. Osmanlı Devleti Türk hanedanlıklarına kız alarak veya kız vererek akrabalık kurmuşlardır. Osmanlı Devletinin daha devlet olmadan önce olan Türkiye Selçuklu Devletine tabii dönemlerinde gerek yerli hanedanlarla gerekse yabancı hanedanlarla siyasi evlilikler yaptığı bilinmektedir (Şahbaz, 2018:81,85,87,90).

Söğüt ve Domaniç bölgesinde kurulan Osmanlı Devleti (Shaw,1983:37), Türkiye Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra Anadolu'daki hâkimiyeti ele geçirmek için diğer Türk beylikleriyle mücadele içerisine girmiştir. Anadolu'nun hâkimiyeti için diğer Türk hanedanlıklarıyla bir taraftan kıran kırana mücadeleler verirken bir taratanda duruma göre kendisine müttefik arayışı içerisine girerek evlilikler yoluyla akrabalık bağlarını geliştirmiştir (Şahbaz, 2022:182).

2. Osmanlı Devletinin Hanedan Üyeleri İle Yapmış Oldukları Evlilikler

Osmanlıların erken dönemde yaptıkları siyasi amaçlı evliliklerinin birçoğunu XIV. ve XV. yüzyıllarda hanedanlar arasından yapmıştır. Osmanlı padişahları hanedanlar arası evlilikler yaparken Anadolu'da varlıklarını sürdüren hanedanlıkların evlilikler yoluyla desteğini almak için izdivaçlar yaptığı görülmektedir. Osmanlı Devleti hanedan kızlarını kendi hanedanlıklarına gelin yaptığı gibi Anadolu beyliklerine de sultan kızlarını gelin olarak vermişlerdir

2.1. Dulkadiroğluları Beyliği İle Yapılan İttifak Evlilikleri

Dulkadiroğluları Beyliğinin merkezi Maraş olmak üzere Konya'ya, Kayseri'ye kadar geniş bir alanda hâkimiyetlerini sağlamış ve bu hâkimiyetlerini pekiştirmek için komşularıyla barış içinde yaşamak için Osmanlı Devleti başta olmak üzere Akkoyunlu, Danişmentli, Memlûkler ile evlilikler yapmışlardır

(Şahbaz, 2016:411). Dulkadiroğluları Beyliği ile Osmanlı Devleti arasında yapılan evliliklerin amacı akrabalık bağlarını kurmak ve her iki devlet arasında ilişkiler güçlendirmektir. Osmanlı Devletinin Dulkadiroğluları ile evlilikler yapmasının başlıca amaçlarından biri de kendilerine karşı doğuda Memlûklerle aralarında tampon konumunda olan Karamanlılarla ve Dulkadirlilerin dostluğunu kazanmak için evlilikler yoluyla akrabalık kurarak başlangıçta iyi ilişkiler içerisine girmektir. Daha sonraki dönemlerde ise oluşturulmuş olan bu durum beyliklerin iç işlerine müdahale aracı olarak kullanılmıştır (İnalcık, 1979:63; Taşkıran, 2016:330). Yapılan bu tür evlilik fetret döneminde Çelebi Mehmet Bey ile Dulkadirli Süli Beyin kızı Emine Hatunla evliliğidir. Dulkadiroğluları Beyliği ise ülkesini sınır komşusu olan Memlûkler ve diğer beyliklere karşı güçlü kılmak için Emine Hatunu, Çelebi Mehmet’le evlendirmiştir (Şahbaz,2016:414; Şimşirli,2014:104).

Osmanlı Devleti Memlûklerle Dulkadiroğluları arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak Dulkadiroğluları Beyliği ile akrabalık bağı kurmuştur. Dulkadiroğluları Beyliği ise bu akrabalık bağı ile kendilerine Memlûklere karşı müttefik sağlamaktı. Çünkü Dulkadiroğluları kuruluşundan itibaren Memlûklere bağlı ve bağımsızlığını kazanmak istemekteydi.

Osmanlı-Dulkadirli arasında evlilikler aracılığıyla başlayan ilişkiler uzun bir süre devam etmiştir. Dulkadirli Süleyman Bey, kızı Sitti Mükrim Hatunu Şehzade II. Mehmet’le (Âşıkpaşaoğlu Tarihi, 1992:133-134), oğlu Alâüddevle Bozkurt Beyin kızı Ayşe Gülbahar Hatunu da II. Bayezid ile evlendirerek her iki hanedanlar ilişkiler sağlanmış ve bu kızlar aracılığıyla Osmanlı sarayına Maraş giyim-kuşam, yemek, kültürü yerleşmiştir.

Ayrıca bu evliliklerin amacı I. Murad’ın, II. Kosova zaferi sonrası Karamanoğullarının ihanetine engel olmaya çalışılmıştır. Yine yapılan evliliklerden biri de biride Alâüddevle’nin kızı Ayşe (Gülbahar) Hatun (Pazan, 2007:58) ile II. Bayezid’in evliliğidir (Uğur,1990:188). Siyasi amaçlı yapılan bu evlilikler bir müddet sonra hanedanları tasfiyeye dönüştürerek, siyasi birlik üzerinde hâkimiyet kurmanın yolu olmuştur. Çelebi Mehmet, kardeşi İsa Çelebi ile giriştiği saltanat mücadelesi sırasında da Dulkadiroğlu’ndan yardım istedi. Bu amaçla kazaskeriyle Dulkadirli hanedanına çok değerli hediyeler göndererek dostluğu pekiştirmiş, aralarında ki bağları, yakınlığı iyice geliştirmek için akrabalık ilişkileri kurmak istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Dulkadirli hanedanı kızı Emine Hatunu Çelebi Mehmet’le evlendirerek (Hoca Sadettin Efendi, 1992:603-504). Çelebi Mehmet, kardeşleri ile başlatmış olduğu savaşta Seveli Beyden ve daha sonra da Nasireddin Mehmet Beyden yardım aldı (Neşri,1995:C.II. 65). Böylece Osmanlı Devleti, evlilikler aracılığıyla Dulkadirli hanedanı ile akrabalık kurarak aralarındaki ilişkiyi güçlendirdi.

2.2. Karamanoğulları Beyliği İle Yapılan İttifak Evlilikleri

Kendisini Türkiye Selçuklu Devletinin varisçisi gören Karamanoğulları Beyliği kendisine komşu yerel beyliklerle ve komşu devletlerle birçok siyasi evlilikler yapmıştır. Karamanoğulları'nı siyasi amaçlı yapmış oldukları evlilikler genellikle Osmanlı Devletiyle olmuştur. Bu evlilikler Osmanlının istemesiyle gerçekleşmiş olup, komşu beylik ve devletlerle akrabalık bağları sayesinde düşmana karşı birlik olarak etrafındaki güçleri kontrol altına alarak hâkimiyetlerini genişletmek için yapılmıştır. Yapılan siyasi evlilikler sonraki dönemlerde devlet politikası haline dönüşmüştür. Bu duruma örnek Osmanlının kuruluş aşamasında beyliklerle ve komşu devletleriyle yapmış oldukları evlilikler gelmektedir. Karamanoğlu Beyliği ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen ilk evlilik I. Murat'ın kızı Nefise (Melek Hatun)'un (Taşkıran, 2016:329) Karamanoğlu Ebul Feth Alâeddin Sultan'la evlenmesi olurken ilerleyen zamanlarda Osmanlı, Karamanlı sarayına gelinler vermiştir.

II. Murad zamanında Karamanoğulları beyliğiyle Osmanlı Devleti arasında çok sayıda siyasi evlilikler yapılmış ve bu evlilikler sayesinde Osmanlı, Karamanoğulları Beyliğinin içişlerine karışmaya başlamıştır. Bu evlilikler Sultan Murad'ın üç kız kardeşiyle Karamanoğullarından İbrahim, İsa ve Alaeddin Ali Beyler arasında gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti ile Karamanoğulları arasında yapılan bazı evlilikler farklı nitelikler taşımaktadır. Bu durumu Karamanoğulları Beyliği açısından değerlendirdiğimizde bazı evliliklerin siyasi açıdan etkisinin sınırlı olduğu görülür (Neşri, 1995:593). II. Bayezid ile Karamanoğullarından Nasuh Bey'in kızı Hüsnuşah Hatun'un evlilikleri bu türden evlilikler arasındadır. Karamanoğlu Nasuh Bey, kızını Osmanlı hanedanına gelin vermesine rağmen Karamanoğulları beyliğinin başına geçememiştir (Parlaz, 2013:59).

II. Murat'ın kız kardeşi İlaldı Hatunu, II. İbrahim'in amcası Ali Bey'e karşı başlatmış olduğu saltanat mücadelesini kaybedince, II. Murad'a sığınarak Osmanlı Devletinden yardım talebinde bulunmasıyla II. Murat kız kardeşini II. İbrahim Bey'le evlendirdi. Yapılan bu siyasi evlilikle II. İbrahim Bey hem kardeşleri üzerinde etkili olmuş hem de idareyi amcası Ali Bey'den almayı başarırken, II. Murat'ta bu evlilikle Karamanoğlu beyliğiyle iyi ilişkiler içerisine girmiştir. Ancak II. İbrahim Haçlılarla hareket ederek Ankara, Kütahya ve Hamit iline saldırdı. Osmanlı sultanı II. Murat 1444'te Edirne'de Segedin anlaşmasını imzaladıktan sonra Karamanoğlu II. İbrahim Bey'in üzerine yürümüş (Oruç Bey Tarihi, 1972:91) ise de İlaldı Hatunun arabuluculuk yapması üzerine affedilmiştir (Uzunçarşılı, 1988:24). Her Türk hanedanı arasında gerçekleşen evlilikler iki devlet arasında barışı sağlarken hanedan üyesi gelin giden hatunlarında bu mücadelelerde eşlerinin yanında yer alarak sefirelik görevini üstlendikleri görülür (Şahbaz, 2019:342).

2.3. Germiyanogulları Beyliği İle Yapılan İttifak Evlilikleri

Osmanlı Devleti ile aynı zamanda kurulan Germiyanogulları Beyliği ile ilişkiler Osmanlı Devletinin diğer beylikler üzerindeki himayeci politikasından kaynaklı pekte iyi başlamamıştı. Osmanlı Devletinin Sultanı I. Murad döneminde Osmanlılarla Germiyanogulları Beyliği ile evlilikler yaparak akrabalık tesis ettiğini görmekteyiz (Uluçay, 1992:7). Germiyanoglu Süleyman şah, oğlu Yakup Bey'e Osmanlılarla birlik etmesini istemiş kızını I. Murad'ın oğlu Yıldırım Bayezid'e kıymetli eşyalarla birlikte Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı'yı çeyiz olarak vermiştir (Uluçay, 1992:7).

Bu evlilik her iki hanedan için oldukça önemli olmuştur. Osmanlı Devleti bu evlilikle topraklarını genişletme imkanı bulmasının yanı sıra Anadolu'daki durumunu sağlamlaştırdı(Yinanç, 1997:369).

Osmanlı sultanı II. Murad'ın tahta geçtiği dönemde Germiyanogulları Beyliği ile dostluk ilişkileri sürdürülmüştür (Uzunçarşılı,1988:17). Osmanlı Sultanı II. Murad, Aydın ve Menteşe beyliklerini ele geçirmesine rağmen aradaki akrabalık bağı olması nedeniyle önce Germiyanogulları Beyliğine dokunmamış ise de II. Yakup Bey'in vasiyeti üzerine Osmanlı'nın hâkimiyetine girmiştir (Uzunçarşılı, 1988:50).

2.4. Saruhanogulları Beyliği İle Yapılan İttifak Evlilikleri

Saruhanogulları Beyliği Osmanlı Devleti'nin beylikleri kendi hâkimiyeti altına almak için mücadele ettiği beyliklerden birisi olup, Osmanlılar ile Saruhanlılar arasındaki ilişkiler Osmanlılarla ittifak halindeki Kantakuzenos'a karşı İmparatoriçe Anna ile Saruhan Beyinin anlaşma yapmasından dolayı iyi değildi. Ancak Osmanlı Sultanı I. Murat döneminde iyi ilişkiler sağlanmaya başlandı (Emecen, 2000:39). Germiyanogulları Beyi İshak'ın oğulları olan Orhan ile Hızır arasındaki taht mücadelesi beyliği oldukça sarsmış ve nihayetinde de tahta Hızır geçince I. Murad kızını Hızır Beyle evlendirerek Saruhanogulları Beyliği ile akrabalık kuruldu (Öztuna,1990:108). Yapılan bu evlilik sayesinde Osmanlı Devleti kurulan akrabalık bağı sayesinde yapacakları seferlerde onların desteğini almışlardı. Saruhanogulları Beyliği bu desteği 1389 Kosova savaşında Osmanlı Devletinin yanında yer alarak göstermiştir.

2.5. Candarogulları Beyliği İle Yapılan İttifak Evlilikleri

Candarogulları Beyliği ile ilk ilişkiler Osmanlı Sultanı I. Murad ile Candarogulları Celalüddin Bayezid zamanında başlamıştır (Yücel,1991:69). Candarogulları Beyliği ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk akrabalık bağları 1383 yılında I. Murad'ın kardeşi Süleyman Paşa'nın kızı Efenzed Hatun ile Kötürüm Bayezid arasında Osmanlı Devletinin genişlemeye başladığı dönemde kuzeydoğu

sınırlarını güvence altına almak için yapılırken (Uzunçarşılı, 1995:286). İkinci evlilik ise II. Süleyman Bey'in kızını Osmanlı Sultanı I. Murad'la evlendirmesiyle olmuştur. İki Türk hanedanı arasındaki bu türden evliliklerin II. Murat kız kardeşi Sultan Hatun'u Candaroğlu Kasım Bey ve İsfendiyar Bey'in oğlu II. İbrahim'in kızı Hatice Sultan ile evlenmesinde görülür (Alderson, 1999:299). Böylece İsfendiyar kurulan akrabalık Osmanlı Devleti ile ilişkilerini düzeltmiştir. Osmanlılar ile Candaroğulları arasındaki bir diğer evlilik Sultan Hatun ile Kasım Bey'in oğlu Kaya ile II. Murad'ın kızı Hafsa Sultan'ın evliliğidirki (Dukas, 1956:147) bu evlilikler sayesinde ilişkilerin daha da pekiştirilmiştir. Ayrıca II. Bayezid'in kızı ile Kızıl-Ahmed Paşa'nın oğlu Mirza Mehmed Paşa'nın evliliği Osmanlı hanedanı ile Candaroğulları hanedanı arasında yapılan en son evliliktir. Sağlanan bu akrabalık sayesinde Mirza Mehmed Paşa, Yavuz Sultan Selim'in doğu seferinde yardım etmiştir.

2.6. Aydınöğulları Beyliğı İle Yapılan İttifak Evlilikleri

Batı Anadolu'da 1300 yılında kurulan Aydınöğulları beyliğı ile ilişkilerin her iki hanedan arasında evlilikler yoluyla akrabalıklar kurulmadan başladığı görölmektedir. Donanması olan bu beylikle Osmanlı Devleti Rumeli'ye yerleşebilmek dostluk ilişkilerini Aydınöğullarıyla da kurmuştur. Osmanlı sultanı I. Bayezid ile Aydınöğü İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun evlenmesiyle kurulan akrabalık ilişkileri sayesinde Aydınöğü İsa Bey'e bazı yerler damadı tarafından verilerek Tire'ye nakledilmiştir. Osmanlı Devletinin yapılan evliliklerle Anadolu'daki hâkimiyetini güçlendirdiğı görölmürken, Aydınöğulları Beyliğinin donanmasından da istifade ettiğı de bilinmektedir (Eroğlu,2007:90) .

3. Osmanlı Devletinin Komşu Devletleriyle Yapmış Oldukları İttifak Evlilikleri

Osmanlı Devletinin komşu devletlerle yapmış olduğı siyasi amaçlı ittifak evliliklerin başında Mısır ve Suriye bölgesinde varlığını sürdüren Memlüklu Devleti gelmektedir. Memlüklu Devleti ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin Elbistan ve Maraş bölgesinde beylik kuran Dulkadiroğulları Beyliğinin topraklarını ele geçirmek amacıyla vermiş oldukları mücadelelerden dolayı pekte iyi olmadığı ve bu mücadelelerin Memlüklu Devletinin yıkılışına kadar devam ettiğı görölmektedir. Osmanlılar ile Memlükluler arasında ilk evlilik bağları II. Murad döneminde yapılmıştır. Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan Çelebi'nin kızı Fatma Hundi Hatun ile Memlükü Sultan Barsbay arasında gerçekleşmiş ise de bu evlilik ancak birkaç ay sürmüş ve Fatma Hatun ikinci evliliğini de Memlüklu Sultan Çakmak ile yapmıştır (Öztuna,1990:1149). İki devlet arasında yapılan son evlilik sultan Cem'in kızı Gevher-Melik sultan ile Memlük sultanı Kayıtbay'ın oğlu Nasirüddin Muhammed arasında yapılmış (Jorga, 2005:212) ancak bu evlilikten beklentiler boşa çıkmıştır.

Osmanlı Devletinin siyasi amaçlı yapmış olduğu evlilik Akkoyunlu devletiyle de olmuştur. Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'da hâkimiyetini sağlamak için Akkoyunlu devletiyle uzun bir süre bölgenin hâkimiyeti için mücadele vermiştir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Osmanlı Devleti Anadolu'daki beylikleri kendisine bağlamaya çalışması, Akkoyunlu Devletinin Candaroğullarından Kızıl Ahmed'i ve Karaman beylerini Osmanlılara karşı himaye etmesi bu iki Türk hanedan arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. İki devletin arası bozularak 1473 yılında Otlukbeli savaşı patlak vermiş ve bu savaşı Osmanlı Devletinin kazanmasıyla Akkoyunlular batıdan çekilmek zorunda kalmıştır (Tekindağ,1997:91).

Akkoyunlu Uğurlu Mehmet Bey, babası Uzun Hasan'la kavga edince Osmanlıya sığınmış ve Fatih'in kızı Gevher han Sultanla evlenmiştir. Bu evlilik sayesinde Fatih, damadı aracılığıyla Akkoyunlu devletinin içişlerine karışma imkânını elde etmiştir. Ayrıca bu evlilikten Göde Ahmed Bey dünyaya gelmiş dayısı II. Bayezid'in kızı Aynışah Sultan ile evlenmiştir. Akkoyunlu Devleti bu evlilik sayesinde Osmanlıların desteğini kazanmıştır. Bundan böyle Akkoyunlu Devletinin başına geçecek olanları Osmanlı Devleti belirlemeye başlamıştı. Osmanlı Devletinin Akkoyunlu hanedanıyla yapmış olduğu ilk evlilikten itibaren Akkoyunlu Devletinin iç ve dış ilişkilerinde belirleyici rol oynamışlardır.

Osmanlı Devleti ile Karadeniz'in kuzeyinde kurulan Kırım Hanlığı arasındaki ilişkilerin başlangıçtan itibaren iyi olduğu ve evlilikler yoluyla da daha da pekiştirildiği görülür. Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet Kırım'ı ele geçirmek üzere harekete geçmiş ve Kefe etrafında toprakları olan Tatar Kırım Hanı'nın yardım istemesiyle sefere çıkılarak Cenevizlilere ait Kefe, Azak ve bazı kaleler alınmış ve tahtı oğluna bırakmak zorunda kalan I. Mengli Giray, Cenevizlilere sığınmıştır. Daha sonra oğlunun ölmesiyle Osmanlı Devletinin yardımıyla tekrar Kırım Hanlığının tahtına oturmuştur (İnalcık, 1997:747).

İki Türk hanedan arasındaki ilk siyasi amaçlı akrabalık bağı II. Bayezid'in oğlu şehzade Mehmet ile Kırım Hanı I. Mengli Giray Han'ın kaynaklarda adı zikredilmeyen kızının evliliğidir. Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasındaki bir diğer evlilik ise I. Selim ile yine I. Mengli Giray'ın bir başka kızının evlenmesidir (Uluçay, 1992:29). Bir diğer evlilik ise Osmanlılar ile Kırım Hanlığı arasında I. Selim'in adı kaynaklarda belirtilmeyen kızı ile I. Mengli Giray'ın oğlu I. Saadet Giray Han'ın evliliğidir (Alderson, 1999:245). Görüldüğü üzere iki hanedan arasında evlilikler aracılığıyla kurulan akrabalık bağının Osmanlı Devleti'nin iç meselelerinde etken olduğu görülmektedir.

Bir Türk devleti olan Safevi Devleti'ni 1501 yılında Şah İsmail İran'da kurmuştur. Şii'liği benimseyen Safevilerle Sünni Osmanlılar arasındaki mücadelelerin sebebi her iki Türk devletinin Anadolu'ya hâkim olmak

istemelerinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devletinin Safevilerle olan mücadelesini II. Bayezid döneminde başladığını söyleyebiliriz. Safavi Devletinin kurucusu Şah İsmail'in halifelerinin Anadolu'daki Türkmenler arasında yaptığı propaganda İran'a büyük göçlerin yaşanmasına neden olmuş ve bunun akabinde Şahkulu ayaklanması (Afyoncu,2004:125) Anadolu'da kargaşa ortamına neden olmuş ise de bu durum kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti tarafından kontrol altına alınmıştır.

Safaviler ile Osmanlılar arasında ilk siyasi amaçlı evlilik II. Bayezid'in torunu, şehzade Ahmed'in oğlu Murad I ile Şah İsmail'in kızı arasında gerçekleşmiştir. Ancak yapılan bu evlilik Osmanlılarla diğer hanedanlar arasında yapılmış olan evliliklerden farklı olarak her iki devlet arasındaki ilişkileri yumuşatacağı yerde daha da gerginleştirmiştir. Bu evlilikten her iki devletinde beklentisi aralarında olabilecek musibetlerin önlenmesi veya ilişkilerin yumuşayarak birlikte hareket edebilmektir (Karaca, 2002:409). Bu evlilikten Şah İsmail Osmanlı Devleti'nin saltanatından bazı haklar edinmekti. Osmanlı Devleti ile Türk Hanedanları arasında akrabalık bağının oluşmasında her iki hanedan a ait kadınların rolü büyük olmuştur

Sonuç

Tarih boyunca devletlerin siyasi araç olarak kullandığı evliliklerin devletler için taşıdığı anlam farklı olmuştur. Bazı durumlarda bir devletin rakiplerine karşı bir başka devletle müşterek hareket edebilmesini sağlayan araç olurken, bazen de devletlerarasında haberleşmeyi sağlamak için bir araç olmuştur. Her şeyden önemlisi de devletlerarasında barışın teminatı olarak yapılmıştır. Başlangıçta Anadolu'da Türkiye Selçuklu Devletine tabii bir beylik olan Osmanlı Devleti'nin daha kurulmadan evvel Anadolu'daki hâkimiyet mücadelesi devam etmekteydi. Bu coğrafyada kurulan gerek Türk devletleri gerek se Türk beylikleri Bizans gibi Hristiyan devletleriyle mücadelenin içerisindeydiler. Bu mücadeleler bazen savaşların yaşanmasına neden olurken bazen de bu savaşlardan vazgeçilerek barış ortamının sağlandığı oluyordu. Osmanlı Devleti hâkim bu coğrafyalarda gücünü korumak veyahut artırmak için yabancı ve yerli hanedanlarla işbirliği sağlamak için siyasi amaçlı ittifak evliliklerinde bulunmuştur.

Osmanlı Devleti Türk hanedanlarıyla yapmış oldukları bu evlilikleri kendilerinin lehine çevirme konusunda son derece başarılı oldukları görülür. Osmanlı Devleti'nin diğer devlet meselelerinde göstermiş oldukları hassasiyeti ve özeni hem iç hem de dış politikada oldukça önemli olan evlilik konusunda da göstermiştir. Ancak yapılan siyasi amaçlı evliliklerin her zaman beklenen sonucu vermediği de olurken çoğunlukla yapılan evliliklerin olabilecek bir musibetin önüne geçtiği de görülmektedir. Osmanlı Devleti siyasi amaçlar doğrultusunda gerçekleştirmiş olduğu bu evlilikler sayesinde uzun ömürlü bir devlet olmuştur.

Kaynaklar

- Afyoncu, E. (2004). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu I-III*, 10. 9. 6. Baskı, İstanbul:Yeditepe Yayınları,
- Aşıkpaşazade. (1992). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz. H. Nihal Atsız), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Alderson, A. D. (1999). *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı*, (çev. Şerafettin Severcan),İstanbul: Yeni Şafak Yayınları.
- Emecen, Feridun. (2000). *Osmanlı'nın Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Fetih Siyaseti: Saruhan Beyliği Örneği, Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), 2. Baskı, İstanbul: TVY Yayınları
- Eroğlu, Haldun. (2007). Erken Dönem Osmanlı Kaynaklarında Denizli, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler I, Isparta, ss.87-90.
- Hoca Sadettin Efendi. (1992). *Tacü't-Tevarih*, C. II, (Haz. İ. Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnalcık, Halil. (1979). "II. Murad", *İA*, C. VIII, İstanbul: MEB. Yayınları, ss. 598-615.
- Neşri, Mehmet. (1995). *Kitab-ı Cihannüma-Neşri Tarihi*, II (Haz. F. Reşit Unat ve M. Altan Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pazan, İbrahim. (2007). *Padişahın Anneleri Valideleriyle Valide Sultanlar*, İstanbul.
- Shaw, Stanford. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, C.I.5, İstanbul: E yayınları.
- Şahbaz, M. (2016). "Osmanlı Sarayındaki Dulkadirli Hatunlar", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 37, Aralık, ss. 410-424.
- Şahbaz, M. (2019). "Osmanlı Ve Karamanlılar Arasındaki Siyasi Evlilikler: İlaldı Hatun Örneği", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE)*, ASEAD Cilt 6 Sayı 3 Yıl 2019, ss. 336-344.
- Şahbaz, M. (2021). "Kazan Hanlığında Yapılan İttifak Evlilikleri", *Sosyal Alanlarda Akademik Çalışmalar I*, Efe Akademi Yayınları, ss. 185-204.
- Şahbaz, M. (2022). "İlk Türk İslam Türk Devletlerinde Evlilik Gelenekleri" *Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler*, Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, ss. 173-183.
- Şahbaz, Mehibe. (2023). "Fetihle Gelen Evlilik: Alaiyye'nin Alınması ve Alaeddin Keykubad'ın Huand (Mahperi) Hatun ile Evliliği, Alanya Kadim Medeniyetler Kalesi", İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, ss.65-85.
- Şimşirgil, Ahmet. (2014). *Valide Sultanlar ve Harem, Osmanlının Sır Dünyası*, İstanbul: Timaş Yayınları.

- Taşkıran, Hasan, (2016), “Karaman Sarayında Bir Osmanlı: Melek Hatun”, *Türk & İslam*
- Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl, 3, S. 6, Van, ss. 329-338.
- Uğur, Ahmet, (1990) “Bilâd-ı Türkmâniyenin Yeğeni Olan Büyük Devlet Adamı Yavuz Sultan Selim” (Ayrı Basım) *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4. Kayseri, ss.187-198.
- Uluçay, M. Ç. (1992). *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995). “Gazi Orhan Bey Vakfıyesi”, *Belleten*, 2. Baskı, C. V, S. 19, ss.277-288.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). “Çelebi Sultan Mehmet’in Kızı Selçuk Hatun Kiminle Evlendi”, *Belleten*, 2. Baskı, C. XXI, S. 82, ss.253-260.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 4.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Parlaz, Selim. (2013). “Osmanlı Hanedan Evlilikleri Üzerine Bazı Notlar”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS) Eylül*, September Yıl 6, Sayı XV, ss. 57-89.
- Oruç Bey Tarihi. (1972). (Haz. Nihal Atsız), İstanbul.
- Öztuna, Y. (1990). *Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)*, C. II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yinanç, M. H. (1997). I. Bayezid, *İslam Ansiklopedisi*, C. II, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Yücel, Y. (1991). *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaca, B. (2002). *Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri, Türkler*, C. IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. I-II, (çev. Nilüfer Epçeli,) Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Tekindağ, Ş. (1997). Uzun Hasan, *İslam Ansiklopedisi*, C. XIII, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İnalcık, H. (1997). II. Murad, *İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, , Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İnalcık, H. (1997). Kırım Hanlığı, *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

BÖLÜM 12

Soğuk Savaş Türkiye'sinde Askerî İttifak, Güvenlik Mimarisi ve Yabancı Yatırım Ortamı: Türk-Amerikan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme (1947-1980)

Can Şahbaz¹

Giriş

Soğuk Savaş, Türkiye bakımından her şeyden önce bir güvenlik meselesiydi. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından kurulan iki kutuplu düzende Ankara; Boğazlar, Sovyet sınırı, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu bağlantısı dolayısıyla Batı güvenlik tahayyülünün kenarında değil, merkezinde yer aldı. Dönemin resmî diline bakıldığında da aynı kaygı görülür: tartışma soyut bir blok tercihindense çok, ülkenin nasıl korunacağı sorusuydu. Bu nedenle Türkiye'nin Batı güvenlik sistemine yönelişini salt ideolojik yakınlıkla açıklamak yetersiz kalır. Sovyetler Birliği'nin Boğazlar rejimine ve doğu sınırlarına ilişkin talepleri Ankara'da doğrudan egemenlik ve savunma sorunu olarak okundu; Batı'ya yöneliş de bu baskının içinden şekillendi.

Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile kurduğu askerî bağ genellikle güvenlik siyaseti çerçevesinde anlatılır. Böyle bir çerçeveye önemli bir hakikati yakalar; yine de resmin tamamını açıklamaya yetmez. Yardım metinleri, üsler, tesisler, personel statüsü, modernizasyon programları ve dış finansman kanalları bir arada incelendiğinde, yalnız savunma alanına ait bir hikâye değil; devlet kapasitesinin ve ekonomik karar çevresinin de hikâyesi belirir. Ankara savaş sonrası dönemde güvenliğini nasıl sağlayacağını düşünürken, Washington Türkiye'yi Sovyet yayılmasını sınırlayacak stratejik bir eşik olarak görüyordu. İki hesap aynı noktada birleşti ve askerî işbirliği kısa sürede teknik yardım meselesinin ötesine geçti.

Burada izlenen soru daha dar ve somuttur: Türk-Amerikan askerî ilişkileri Türkiye'de nasıl bir güvenlik düzeni kurdu, hangi bağımlılıkları kalıcılaştırdı ve yatırım ortamına hangi dolaylı yollarla temas etti? Askerî anlaşmaların Türkiye'ye otomatik sermaye girişi sağladığı ya da yatırımcı davranışını tek

¹ Doktora Öğrencisi; İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, ORCID No: 0000-0002-2189-7991

başına belirlediği söylenemez. Yine de güvenlik garantisi beklentisi, Amerikan yardımıyla açılan lojistik ve malî alan, üsler etrafında biriken egemenlik tartışmaları, ambargo deneyimi ve hukukî açıklık sorunu, piyasa aktörlerinin öngörülebilirlik algısını etkiledi. Bu nedenle yatırım ortamı, yalnız teşvik mevzuatı veya sermaye istatistiği olarak değil; siyasal risk, dış finansman ve kurumsal yönelimlerle birlikte ele alınmaktadır.

Metin, tek bir belge türüne dayanmak yerine farklı kaynak kümelerini birlikte okur. Birincil diplomatik belgeler, Amerikan arşiv kayıtları, resmî anlaşma metinleri ve döneme ilişkin literatür aynı çerçevede değerlendirilmiştir. Foreign Relations of the United States (FRUS) serisi, NATO metinleri, Ulusal Arşiv ve Kayıtlar İdaresi (National Archives and Records Administration – NARA) kayıtları, Türkiye Büyük Millet Meclisi onay kanunları, Gerald R. Ford Kütüphanesi belgeleri ve Sayıştay raporları, ikili askerî ilişkilerin yalnız antlaşma başlıklarından ibaret olmadığını gösterir. Danışma ağırları, üslerin hukukî statüsü, gizli nota teatileri ve uygulama metinleri de bu yapının parçasıdır. Özellikle 1969 sonrası için hukukî metin ile fiilî işleyiş arasındaki açıklık farkı belirleyici hâle gelir.

Bu yaklaşım, yaygın anlatıdaki boşluğu biraz daha görünür kılar. Truman Doktrini, NATO üyeliği ve askerî yardım programları genellikle Türkiye'nin Batı ittifakına eklemlenmesinin başlıkları olarak değerlendirilir. Oysa aynı süreç, Amerikan personelinin Türkiye'deki konumu, teknik denetim biçimleri, eğitim ve malzeme kullanımı, üslerin statüsü ve ekonomik yardımın güvenlik hedefleriyle birlikte yürütülmesi gibi daha kalıcı ayrıntılar da taşır. Savunma kapasitesi artarken bağımlılık, egemenlik ve ekonomik öngörülebilirlik tartışmalarının büyümesi bu yüzden şaşırtıcı değildir. Aşağıdaki değerlendirme, askerî işbirliğini savunma tarihinden koparmadan, onun iktisadî alanla temas eden dolaylı kanallarını öne çıkarır.

Erken Soğuk Savaş Bağlamı ve Truman Doktrini

1945-1946 yıllarında Sovyetler Birliği ile yaşanan gerginlikler, Türkiye'nin savaş sonrası dış politika yönelimini belirleyen ana eşik oldu. Boğazlar rejiminin değiştirilmesi ve Boğazların savunmasına ortak katılım talepleri, Ankara açısından kalıcı bir güvenlik endişesi yarattı. ABD askerî-diplomatik değerlendirmelerinde de Türkiye, yalnız bölgesel bir devlet olarak değil, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu güvenliği bakımından stratejik bir eşik olarak görülüyordu. 23 Ağustos 1946 tarihli ABD Genelkurmay Başkanları Kurulu memorandumunda Türkiye'nin konumu, *“stratejik bakımdan Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki en önemli askerî unsur”* (*“strategically Turkey is the most*

important military factor in the Eastern Mediterranean and Middle East”) sözleriyle tanımlanmıştır.²

Belgeden, iki tarafın meseleye farklı yerlerden baktığı açıkça okunur. Ankara için aranan şey bir güvenlik garantisiydi; Washington için ise Türkiye, çevreleme politikasının Doğu Akdeniz ve Orta Doğu’ya uzanan güney hattında stratejik bir dayanak noktasıydı. Boğazlar, Sovyet sınırı, Karadeniz-Akdeniz geçişi ve Orta Doğu bağlantısı Türkiye’nin askerî değerini artırdı. Türkiye’nin güvenlik algısı da yalnız kendi savunma ihtiyacına değil, ABD’nin küresel stratejisindeki yerine bağlandı.

Türk-Amerikan güvenlik bağının kurumsal biçim kazanmasında Truman Doktrini belirleyici bir dönemeçti. Başkan Harry S. Truman’ın 12 Mart 1947’de Kongre’ye sunduğu mesaj, Türkiye ve Yunanistan’a verilecek askerî ve ekonomik yardımı “Sovyet yayılması” karşısında “özgür halkların” desteklenmesi fikrine bağladı. Türkiye için kullanılan ifade özellikle dikkat çekicidir; çünkü güvenlik ile ekonomik sağlamlık daha o tarihte aynı cümlede buluşur. Truman, Türkiye’nin geleceğini “*bağımsız ve ekonomik bakımdan sağlam bir devlet*” (“*an independent and economically sound state*”) olarak Yunanistan kadar önemli görüyordu.³

Bu vurgu birkaç ay sonra hukukî zemin de kazandı. 12 Temmuz 1947’de Ankara’da imzalanan Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma, yardım talebini hem güvenlik kuvvetlerinin takviyesiyle hem de ekonominin istikrarının korunmasıyla ilişkilendiriyordu.⁴ Kısacası askerî yardım, dış finansman ve ekonomik dayanıklılık bu dönemde birbirinden kopuk değildi. Doktrin ve onu izleyen yardım anlaşması; NATO üyeliğine, askerî yardım düzenlemelerine, üs ve tesis rejimine ve daha sonraki savunma işbirliği belgelerine uzanan hattın ilk

² U.S. Department of State, “The Secretary of War (Patterson) and the Acting Secretary of the Navy (Kenney) to the Acting Secretary of State”, 28 August 1946, ek: “Memorandum by the Joint Chiefs of Staff to the Secretary of War (Patterson) and the Secretary of the Navy (Forrestal)”, 23 August 1946, Foreign Relations of the United States, 1946, The Near East and Africa, Volume VII, Document 675, s. 857, (Çevrimiçi) <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v07/d675>, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2026.

³ Harry S. Truman, “Special Message to the Congress on Greece and Turkey: The Truman Doctrine”, 12 Mart 1947, Harry S. Truman Presidential Library & Museum, (Çevrimiçi) <https://www.trumanlibrary.gov/library/public-papers/56/special-message-congress-greece-and-turkey-truman-doctrine>, Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2026.

⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi, “Türkiye Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde Ankara’da imzalanan ‘Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma’nın onanmasına dair Kanun”, Kanun No. 5123, Kabul Tarihi: 1 Eylül 1947, Resmî Gazete ile ilânı: 5 Eylül 1947, Sayı: 6699, s. 803, (Çevrimiçi)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc029/kanuntbmmc029/kanuntbmmc02905123.pdf, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2026.

halkasını oluşturdu. Soğuk Savaş boyunca Türkiye'nin güvenlik stratejisinin Batı ittifakıyla bütünleşmesi; dış politika yönünü olduğu kadar savunma kapasitesini, dış yardım düzenini ve yatırım ortamının dış çevresini de etkiledi.⁵

NATO Üyeliği, Askerî Entegrasyon ve İkili Antlaşmaların Zemini

Türkiye'nin NATO'ya katılması, güvenlik politikasında diplomatik bir statü değişikliğinden daha geniş bir dönüşüm yarattı. Üyelik, Sovyet talepleriyle keskinleşen güvenlik kaygısını çok taraflı kolektif savunma düzenine taşıdı ve Türk-Amerikan askerî ikili antlaşmalarına daha sağlam bir kurumsal dayanak hazırladı. Türkiye'nin NATO üyeliği hedefi 1949'dan itibaren belirginleşti; ancak ilk aşamada Batılı müttefiklerin bir bölümü ittifakın coğrafi genişlemesine temkinli yaklaştı. Kore Savaşı'nın başlaması bu süreci hızlandırdı. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler çağrısı üzerine Kore'ye asker göndermesi, Ankara'nın Batı güvenlik sistemi içinde yer alma iradesini somutlaştırdı ve NATO üyeliği bakımından dönüm noktası sayıldı.⁶

Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılımına ilişkin 22 Ekim 1951 tarihli Katılım Protokolü, üyeliğin ittifak güvenliği bakımından taşıdığı anlamı açıkça ortaya koydu; protokolde Yunanistan ve Türkiye'nin antlaşmaya katılmasıyla *“Kuzey Atlantik sahasının güvenliğinin artacağı”* (*“the security of the North Atlantic area will be enhanced”*) belirtildi.⁷ Katılım Protokolü, Türkiye'nin NATO içindeki konumunu yalnız siyasî bir üyelik beyanı olarak bırakmadı. Kuzey Atlantik Antlaşması'nın beşinci maddesi bakımından uygulanacak coğrafi alan Türkiye'yi de kapsayacak biçimde genişletildi; protokolde silahlı saldırı tanımının Türkiye topraklarını da içereceği belirtildi. Hükmün anlamı açıktı: Türkiye'nin ulusal savunması artık yalnız kendi askerî kapasitesi ve ikili yardım ilişkileriyle değil, NATO'nun kolektif savunma sistemiyle birlikte tanımlanıyordu.⁸

Türkiye 18 Şubat 1952'de NATO'ya resmen üye oldu; üyelik 5886 sayılı kanunla iç hukukta onaylandı ve 19 Şubat 1952 tarihli Resmî Gazete'de

⁵ Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 528-537.

⁶ Mehmet Gönübol vd., Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 227-236.

⁷ North Atlantic Treaty Organization (NATO), Protocol to the North Atlantic Treaty on the Accession of Greece and Turkey, 22 October 1951, Preamble, (Çevrimiçi), NATO Official Texts, <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1951/10/22/protocol-to-the-north-atlantic-treaty-on-the-accession-of-greece-and-turkey>, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2026.

⁸ North Atlantic Treaty Organization (NATO), Protocol to the North Atlantic Treaty on the Accession of Greece and Turkey, 22 October 1951, Article 2, (Çevrimiçi), NATO Official Texts, <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1951/10/22/protocol-to-the-north-atlantic-treaty-on-the-accession-of-greece-and-turkey>, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2026.

yayımlandı. NATO'nun resmî değerlendirmesinde Yunanistan ve Türkiye'nin üyeliği ittifakın ilk genişlemesi olarak nitelenmekte ve bu katılımın güney kanadı güçlendirdiği belirtilmektedir.⁹

Bu noktada NATO üyeliği ile Türk-Amerikan askerî ikili antlaşmaları arasında ayırım yapmak gerekir. NATO çok taraflı kolektif savunma sistemini ifade ederken, ABD ile yapılan ikili düzenlemeler bu sistemin Türkiye'de nasıl uygulanacağını belirledi. Yardım, eğitim, üs ve tesis kullanımı, personel statüsü, teknik destek ve savunma işbirliği ikili düzlemde gelişti. 1952 tarihli bir FRUS belgesinde ABD Büyükelçisi George McGhee, Türk-Amerikan ilişkilerinin güvenlik alanında en başarılı biçimde geliştiğini ifade etmiş; aynı belgede ticaret, yatırım ve yerleşmeye ilişkin antlaşma yapısındaki boşlukların doldurulması gerektiğinden söz edilmiştir.¹⁰ Kayıt, güvenlik ilişkilerinin ekonomik ve yatırım hukuku boyutunun erken tarihlerde fark edildiğine işaret eder. Savunma alanında güçlü bir uyum varken ticaret ve yatırım hukuku bakımından boşlukların dile getirilmesi tesadüf değildir. NATO çok taraflı güvenlik şemsiyesini sunuyordu; ikili anlaşmalar ise bu şemsiyenin teknik ve kurumsal içeriğini dolduruyordu. Yatırım ortamının dış çerçevesi de bu iki düzlemin kesişiminde şekillendi.

Yardım Misyonları ve Sahadaki Kurumsal Ağ

Türk-Amerikan askerî ilişkilerinin en kalıcı boyutlarından biri, antlaşma metinlerinden çok sahada işleyen yardım misyonlarıdır. Türkiye'de Amerikan askerî varlığını yalnız üslerle sınırlı düşünmek bu yüzden eksik olur. Askerî Yardım Danışma Grubu (Military Assistance Advisory Group – MAGG) olarak anılan yapı, Türkiye'ye Yardım Amerikan Misyonu (American Mission for Aid to Turkey – AMAT) ve Türkiye'ye Yardım için Müşterek Amerikan Askerî Misyonu (Joint American Military Mission for Aid to Turkey - JUSMAT) çizgisi içinde gelişti; sivil tarafta ise Amerika Birleşik Devletleri Operasyon Misyonu (United States Operations Mission – USOM) ekonomik ve teknik yardımı yürüttü. Sözü edilen yapılar yardımın, denetimin, eğitimin ve kurumsal koordinasyonun gündelik taşıyıcılarıydı.

Türkiye'de Amerikan askerî yardımının ilk kurumsal çerçevesi, Truman Doktrini sonrasındaki askerî danışma ve yardım misyonlarıyla kuruldu. Ulusal Arşiv ve Kayıtlar İdaresi'nin 'Record Group 334' kodlu kaydına göre Amerikan

⁹ North Atlantic Treaty Organization (NATO), NATO Member Countries, "1952 - The accession of Greece and Türkiye", (Çevrimiçi), <https://www.nato.int/en/about-us/organization/nato-member-countries>, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2026.

¹⁰ U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States, 1952-1954, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean, Volume VIII, Document 459, "The Ambassador in Turkey (McGhee) to the Department of State", Ankara, 21 January 1952, (Çevrimiçi), Office of the Historian, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v08/d459>, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2026.

yardımının askerî bileşeninin görevi, “*Türk silahlı kuvvetlerine malzeme tedariki ve dağıtımı ile bu malzemenin kullanımına ilişkin eğitim*” (“*procurement and distribution of materiel to Turkish armed forces, and for training in use of such materiel*”) biçiminde tanımlanmıştır.¹¹ Görev tanımının kapsamı, bu yapının teknik danışmanlığın çok ötesine geçtiğini ele verir. Program teçhizat transferiyle sınırlı kalmamış; eğitim doktrinlerinin düzenlenmesini, personelin yeni malzemeye hazırlanmasını ve kullanımın izlenmesini de kapsamıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin işleyişi bu süreçte Batı askerî standartlarına yaklaşmıştır. Aynı kayıt, yapının 1949’da JAMMAT adı altında yeniden düzenlendiğini belirtir; kara, deniz ve hava gruplarının yeni örgütlenmeye yerleştirilmesi, yardım programını geçici bir uygulama olmaktan çıkarıp sürekli bir askerî misyona dönüştürdü.¹²

Türkiye’nin NATO’ya katılmasıyla Amerikan askerî yardım misyonları ittifak savunma planlamasıyla daha doğrudan ilişkilendirildi. Türkiye’de ABD Askerî Yardım Misyonu olarak bilinen JUSMMAT/JUSMAT, önceki çizginin NATO üyeliği sonrasında genişleyen askerî entegrasyon yapısı içindeki biçimdir. ‘Record Group 334’ kodlu kayıt, bu dönüşümün arşivsel dayanağını verir: Türkiye’nin 18 Şubat 1952’de NATO’ya kabulünden ve 1 Ağustos 1952’de Amerika Birleşik Devletleri Avrupa Komutanlığı’nın (United States European Command – US EUCOM) kurulmasından sonra misyonun bu komuta yapısına bağlanması, yardım faaliyetini NATO ve Avrupa komuta sisteminin parçası hâline getirdi.¹³ Misyonun işlevi yardım programlarıyla sınırlı kalmadı. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin NATO planlamasına uyarlanması, eğitim standardizasyonu, lojistik-bakım düzeni ve Amerikan askerî personeliyle Türk makamları arasındaki koordinasyon bakımından ikili yardım rejimi ile çok taraflı NATO sistemi arasında köprü işlevi gördü.¹⁴

¹¹ National Archives and Records Administration (NARA), “Records of Interservice Agencies”, Guide to Federal Records, Record Group 334, 334.4.11 Records of military assistance units in Turkey, (Çevimiçi)
<https://www.archives.gov/research/guide-fed-records/groups/334.html>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.

¹² National Archives and Records Administration (NARA), “Records of Interservice Agencies”, Guide to Federal Records, Record Group 334, 334.4.11 Records of military assistance units in Turkey, (Çevimiçi)
<https://www.archives.gov/research/guide-fed-records/groups/334.html>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.

¹³ National Archives and Records Administration (NARA), “Records of Interservice Agencies”, Guide to Federal Records, Record Group 334, 334.4.11 Records of military assistance units in Turkey, (Çevimiçi)
<https://www.archives.gov/research/guide-fed-records/groups/334.html>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.

¹⁴ U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States, 1952-1954, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean, Volume VIII, Document 459, “The Ambassador in Turkey (McGhee) to the Department of State”, Ankara, 21 January 1952,

Türk-Amerikan yardım sistemi yalnız askerî misyonlardan ibaret değildi. USOM, Türkiye’de ekonomik ve teknik yardım programlarının uygulanmasında sivil yardım ayağını temsil etti. NARA’nın ‘Record Group 469’ kodlu kayıtları, Amerikan dış yardım kurumlarının askerî yardım ile ekonomik-teknik yardımı ayrı kutular gibi ele almadığını gösterir; Karşılıklı Güvenlik Ajansı’nın ((Mutual Security Agency - MSA) görevi, “uluslararası barış ve güvenlik yararına dost ülkelere askerî, ekonomik ve teknik yardım sağlamak” (“to provide military, economic, and technical assistance to friendly nations in the interest of international peace and security”) biçiminde tanımlanmıştır.¹⁵ Tanım önemlidir; çünkü ekonomik yardım güvenlikten bağımsız, kendi başına bir alan olarak tasarlanmamıştır. Türkiye’de altyapı, ulaştırma, teknik eğitim ve üretim kapasitesine dönük programlar, doğrudan askerî yardım sayılmasa da Batı ittifakı içindeki konumu güçlendiren kurumsal destek mekanizmaları gibi işledi. USOM doğrudan özel sermaye girişi yaratmadı; bununla birlikte dış yardım, teknik kapasite ve planlama kanalları üzerinden ekonomik öngörülebilirliği etkileyen bir sivil yardım ayağı oluşturdu.¹⁶

Yardım misyonları, komuta bağlantıları, sivil yardım kurumları ve eğitim-denetim mekanizmaları birlikte düşünüldüğünde, Türk-Amerikan askerî ilişkilerinin asıl kalıcılığının antlaşma metinlerinden çok sahada işleyen kurumsal ağlarda ortaya çıktığı anlaşılır. Bu ağın ilk sonucu Türk Silahlı Kuvvetleri’nin modernizasyonu ve NATO standartlarına uyumu oldu. İkinci sonuç, askerî teknik uyum ile ekonomik-teknik yardım kanallarının birbirine yaklaşmasıydı. En kalıcı sonuç ise ilişkinin asimetrik karakter kazanmasıydı: Türkiye savunma kapasitesini artırırken ABD, bu kapasiteyi kendi bölgesel ve NATO öncelikleriyle uyumlu biçimde şekillendirme imkânı buldu.¹⁷

Üsler ve Tesisler Sistemi: Görünür Varlık ve Açıklık Sorunu

Türkiye’deki Amerikan askerî varlığı, üslerin teknik işleyişinden daha geniş bir anlama sahipti. İncirlik, Sinop, Karamürsel, Piriçlik, Çiğli ve İzmir merkezli destek yapıları; yalnız savunma planlamasının düğüm noktaları değil, aynı

(Çevrimiçi) <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v08/d459>, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2026.

¹⁵ National Archives and Records Administration (NARA), “Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1948-1961”, Guide to Federal Records, Record Group 469, 469.3 Records of the Mutual Security Agency (MSA) 1949-56, (Çevrimiçi) <https://www.archives.gov/research/guide-fed-records/groups/469.html>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2026.

¹⁶ U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States, 1952-1954, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean, Volume VIII, Document 459, “The Ambassador in Turkey (McGhee) to the Department of State”, Ankara, 21 January 1952, (Çevrimiçi) <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v08/d459>, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2026.

¹⁷ Nasuh Uslu, Türk-Amerikan İlişkileri, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s. 203-209.

zamanda egemenlik, denetim ve dış politika tartışmalarının da merkezleriydi. Üslerin önemi, askerî işlevleri kadar egemenlik, denetim, karşılıklı yükümlülük ve yardım ilişkileriyle iç içe geçmesinden kaynaklanır. NARA kayıtları, yardım misyonlarının eğitim, malzeme dağıtımı, bakım, tedarik ve tesis inşasına ilişkin belgelerini içermekte; bu yönüyle üsler sisteminin yardım misyonlarının kurumsal devamı olduğunu belgelemektedir.¹⁸

İncirlik Hava Üssü, Türkiye'deki Amerikan askerî varlığının en görünür örneklerinden biridir. ABD Hava Kuvvetleri tarihçesine göre inşaat 1951 baharında başlamış; Türk Genelkurmayı ile ABD Hava Kuvvetleri arasında Aralık 1954'te ortak kullanım anlaşması imzalanmış; üs 21 Şubat 1955'te faaliyete geçmiştir.¹⁹ İncirlik'in özgül konumu, Sovyetler Birliği'ne yönelik keşif-izleme faaliyetleri ve Orta Doğu krizlerine müdahale imkânı bakımından belirginleşti. U-2 uçuşlarının bir bölümünün İncirlik'ten yürütülmesi, Türk-Sovyet ilişkilerinde gerilim yaratmış; üssün NATO planlamasındaki teknik rolü yanında egemenlik tartışmalarını da gündeme taşımıştır.²⁰ Karamürsel ve Sinop gibi tesisler ise klasik muharip hava üsleri olmaktan çok elektronik istihbarat ve haberleşme izleme işlevleriyle öne çıktı; Pirinçlik tesisi erken uyarı ve uzay izleme boyutunu temsil etti. Bu tesislerin farklı teknik işlevleri, Türkiye'deki ABD askerî varlığını tekil bir üs kavramıyla sınırlamanın yetersiz olduğunu gösterir. Buna karşılık bilgi akışı ve teknolojiye erişim üzerindeki asimetri, savunma yardımı ve ambargo krizlerinin arka planını da oluşturdu.²¹

Tesisler sistemi aynı zamanda açıklık-kapalılık geriliminin en belirgin yaşandığı alandı. Ford Kütüphanesi'ndeki 'NSSM 227' kodlu belge, ABD'nin Türkiye genelinde yaklaşık 25 adet kadar tesisi sürdürme hakkını 1950'ler ve 1960'larda müzakere edilen anlaşmalarla elde ettiğini belirtir. Belgenin bazı kısımlarının güvenlik gerekçesiyle kapatılmış olması da önemlidir; redakte edilmiş sayfalar, tesisler rejiminin açık hukukî metinlerin yanında sınıflandırılmış bilgi alanlarına da dayandığını ortaya koyar.²² Temel olarak açıklık-kapalılık

¹⁸ National Archives and Records Administration (NARA), Guide to Federal Records, Record Group 334: Records of Interservice Agencies, "334.4.11 Records of military assistance units in Turkey", 1947-1954 kayıt açıklaması, (Çevrimiçi) <https://www.archives.gov/research/guide-fed-records/groups/334.html>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.

¹⁹ 39th Air Base Wing, "İncirlik Air Base History", U.S. Air Force, (Çevrimiçi) <https://www.incirlik.af.mil/About-Us/Fact-Sheets/Display/Article/300814/incirlik-air-base-history/>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2026.

²⁰ Sinan Kıyanç, "Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'deki ABD Üs ve Tesisleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 101, 2020, s. 207-209, (Çevrimiçi) <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/296/tur>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2026.

²¹ Sinan Kıyanç, "Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye'deki ABD Üs ve Tesisleri", s. 227-228.

²² Gerald R. Ford Presidential Library, NSSM 227 - U.S. Security Policy toward Turkey (1), National Security Council Institutional Files, Box 37, 1975, s. 13-21; Presidential

ayrımı basit bir tasnif meselesi değildir. Personelin hukukî statüsü Kuvvetlerin Statüsü Anlaşması gibi açık ve onaylanmış metinlerle düzenlenirken, tesislerin kullanımı ve operasyonel ayrıntılar çoğu zaman gizli nota teatisi, sözlü düzenlemeler, uygulama anlaşmaları ve mutabakat tutanakları üzerinden yürütülmüştür. Açık metinler hukukî istikrar mesajı verebiliyordu; kapalı düzenlemeler ise kamuoyu ve parlamenter denetim bakımından kuşku doğuruyordu. Yatırım ortamı açısından mesele ise yalnız Amerikan varlığının güvenlik garantisi sunması değildir ve bu varlığın hangi açıklık ve öngörülebilirlik düzeyiyle yönetildiği de en az onun kadar önemlidir.

1969 Savunma İşbirliği Anlaşması, Mutabakat Tutanakları ve 1975 Ambargo Krizi

1960'ların sonunda söz konusu bu ikili düzen daha karmaşık bir hâl almıştır. 3 Temmuz 1969 tarihli Savunma İşbirliği Anlaşması, Türkiye'deki Amerikan askerî varlığı ve tesislerin statüsünü daha geniş bir şemsiye altında toplamaya yönelmiş; ancak bu şemsiye düzeni açıklık bakımından sorunlu kalmıştır. 'NSSM 227' kodlu belge, 1954 Askerî Tesisler Anlaşması'nın ve çok sayıdaki sözlü düzenlemenin 1969 Savunma İşbirliği Anlaşması ile aşıldığını, fakat bu belgenin metninin henüz yayımlanmadığını - "*metni henüz yayımlanmamış bir belge*" ("*an instrument whose text has not yet been published*")- belirtir. Anlaşma bu bakımdan yalnız bilinen bir antlaşma adı değil; yayımlanmamış metin ve tamamlayıcı düzenlemelerden oluşan daha kapalı bir yapıdır.^{23, 24}

1969 düzeninin en hassas tarafı ise mutabakat tutanaklarıydı. 'NSSM 227' kodlu belgeye göre Türk tarafı, ulusal egemenlik hassasiyeti nedeniyle bazı unsurların ana metinde değil mutabakat tutanaklarında yer almasını istemişti. ABD tarafı bunu kabul etmiş; fakat belirsizlik hâlinde mutabakat tutanaklarının ana metne üstün olacağı anlayışını esas almıştır. Bu hiyerarşi, hukukî öngörülebilirliği güçlendirmekten çok ters yönde sonuç doğurabilecek niteliktedir. Ana metin, ekler ve mutabakat tutanakları arasında kamuya açık

Libraries Withdrawal Sheets, "National security restriction"; aynı belgede "ENTIRE PAGE REDACTED" ibareleri için bkz. PDF s. 24-38 ve 56-63, (Çevrimiçi) https://www.fordlibrarymuseum.gov/sites/default/files/pdf_documents/library/document/0398/1982289.pdf, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.

²³ Gerald R. Ford Presidential Library, NSSM 227 - U.S. Security Policy toward Turkey (1), s. 1 ve s. 10-12, (Çevrimiçi) https://www.fordlibrarymuseum.gov/sites/default/files/pdf_documents/library/document/0398/1982289.pdf, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.

²⁴ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 53, Birleşim 70, 23 Ekim 1969, s. 663-664, (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t08/c053/cs_08053070.pdf, Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2026.

olmayan bir bağ oluşuyordu; açık antlaşma metni ile fiilî işleyiş arasındaki bu mesafe, dönemin hukukî belirsizlik alanlarının tipik örneğidir.²⁵

1974 Kıbrıs Harekâtı sonrasında uygulanan Amerikan silah ambargosu, bu yapının kırılğan tarafını açığa çıkardı. Türkiye, ABD'nin yardım yükümlülüklerini yerine getirmediği görüşüyle tesislerin statüsünü tartışmaya açtı; FRUS belgeleri Türk hükümetinin bazı tesisleri müzakereler sonuçlanana kadar “geçici statüye” (“*provisional status*”) alma ihtimalini gündeme getirdiğini aktarır. ABD ise tesislere veya operasyonlara ilişkin tek taraflı sınırlamaları kabul etmedi. Askerî işbirliği bu krizle birlikte, ittifak dayanışmasının yanı sıra egemenlik, kullanım yetkisi ve hukukî yorum çatışması üreten bir pazarlık alanı hâline geldi.^{26, 27} Kriz, yatırım ortamı bakımından doğrudan bir sermaye hareketinden farklı bir sonuç doğurdu: güvenlik mimarisinin dış politika krizlerine ne kadar duyarlı olduğunu açığa çıkardı. Müttefiklik ilişkisi bir yandan güvenlik çerçevesi sağlarken, ambargo gibi kararlarla ters yönde siyasal risk sinyali de üretebiliyordu. Askerî işbirliği ile yatırım ortamı arasındaki bağ bu yüzden tek yönlü değildir; aynı kurumsal ağ bir dönemde istikrar hissi verirken, başka bir dönemde dış bağımlılık ve belirsizlik algısını güçlendirebilir.

Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması: Bağlantının Açık Hale Gelmesi

1980 Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, 1975 sonrasında yıpranan ilişkiyi toparlama girişimiydi. FRUS belgesi, anlaşmanın 29 Mart 1980’de imzalandığını, 10 Ocak’ta parafe edilen savunma işbirliği anlaşmasını tamamladığını ve Türkiye’ye askerî ve ekonomik destek taahhüt ettiğini belirtmektedir. ABD Sayıştay raporu da bu anlaşmayı savunma desteği, savunma sanayii işbirliği ve tesislere ilişkin tamamlayıcı anlaşmaları içeren bir çerçeve olarak açıklar. Anlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi bu bakımdan ayrıca dikkat çekicidir: metin, sivil Demirel hükümeti döneminde imzalanmış; ancak 18 Aralık 1980’de, yani 12 Eylül 1980 askerî müdahalesinin ardından, Millî Güvenlik Konseyi yönetimi döneminde yürürlüğe girmiştir. Bu zamanlama, askerî

²⁵ Gerald R. Ford Presidential Library, NSSM 227 - U.S. Security Policy toward Turkey (1), s. 10-11, (Çevrimiçi) https://www.fordlibrarymuseum.gov/sites/default/files/pdf_documents/library/document/0398/1982289.pdf, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026

²⁶ U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, Document 234, “Paper Prepared in Response to National Security Study Memorandum 227”, Washington, 20 Ağustos 1975, s. 778-780, (Çevrimiçi) <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v30/d234>, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2026.

²⁷ Gerald R. Ford Presidential Library, NSSM 227 - U.S. Security Policy toward Turkey (1), s. 11-12, (Çevrimiçi) https://www.fordlibrarymuseum.gov/sites/default/files/pdf_documents/library/document/0398/1982289.pdf, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.

müdahale dönemleri ile ikili savunma düzenlemeleri arasındaki bağın somut bir örneğidir. Önceki dönemden farklı olarak savunma ve ekonomi aynı başlık altında açık biçimde yan yana gelmiştir.^{28, 29}

ABD bu düzenlemeyle Türkiye’de hava üssüne, istihbarat tesislerine, uzun menzilli seyrüsefer istasyonuna, savunma haberleşme sistemi unsurlarına ve başka lojistik tesislere erişim elde etti. Buna karşılık Amerikan desteği kesin rakamsal taahhütlerden çok “*en iyi çaba*” (“*best efforts*”) ilkesine bağlanmış; Türk askerî ihtiyaçlarının büyüklüğü karşısında kapasite açığının tamamen kapanmadığı da kaydedilmiştir. Bu yüzden anlaşma, bağımlılık sorununu çözen bir kırılma değil; o bağımlılığı daha görünür kılan bir düzenleme olarak okunmalıdır.³⁰

Anlaşmanın dikkat çekici yanı, güvenlik ile ekonomiyi doğrudan aynı çerçevede buluşturmasıdır. ABD Sayıştay raporu, metnin “*güçlü bir ekonomi ile güçlü bir savunma arasındaki karşılıklı ilişkiyi*” (“*the interrelationship between a strong economy and a strong defense*”) tanıdığını belirtir. Bu ifade, askerî anlaşmaların yatırım ortamıyla ilişkisinin neden yalnız iktisat politikası verileriyle açıklanamayacağını anlatır; savunma desteği, ekonomik dayanıklılık ve dış finansman beklentisi aynı stratejik çerçevede buluşmuştur.³¹ Yine de anlaşma belirsizlikleri tamamen ortadan kaldırmadı. Müzakere sürecinde sınıflandırılmış taslaklar ve olası ayrı ekler kullanılmış olup; yayımlanan raporda güvenlik gerekçeli silmeler bulunduğu anlaşılmaktadır. Anlaşma metni ayrıca ABD faaliyetlerinin NATO yükümlülükleriyle sınırlı olduğunu ve NATO çerçevesi dışındaki ek faaliyetlerin Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin iznine bağlı kalacağını kaydeder. Bu esaslar, bir yandan 1975 krizinde beliren egemenlik ve denetim tartışmalarına cevap veriyor, bir yandan da tesisler

²⁸ U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 149, “Letter From Turkish Prime Minister Demirel to President Carter”, Ankara, 7 Mart 1980, dipnot 3, (Çevrimiçi) <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v21/d149>, Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2026.

²⁹ U.S. General Accounting Office, The Defense and Economic Cooperation Agreement - U.S. Interests and Turkish Needs, ID-82-31, Digest, s. i ve s. 1-2, (Çevrimiçi) <https://www.gao.gov/assets/id-82-31.pdf>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.

³⁰ U.S. General Accounting Office, The Defense and Economic Cooperation Agreement - U.S. Interests and Turkish Needs, ID-82-31, 7 Mayıs 1982, s. 12 ve Digest, s. i-ii, (Çevrimiçi) <https://www.gao.gov/assets/id-82-31.pdf>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.

³¹ U.S. General Accounting Office, The Defense and Economic Cooperation Agreement - U.S. Interests and Turkish Needs, s. 12, (Çevrimiçi) <https://www.gao.gov/assets/id-82-31.pdf>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.

rejiminin hassasiyetinin 1980'e kadar sürdüğüne kanıt teşkil ediyordu.^{32, 33} Savunma sanayii işbirliği de yatırım ortamı açısından gözden kaçırılmamalıdır. ABD Sayıştayı, anlaşmanın savunma malzemesi ve teçhizatının üretimi, bakımı, onarımı ve modernizasyonunda geliştirilmiş işbirliğini vurguladığını belirtir. Bu, klasik anlamda doğrudan yabancı yatırım değildir; fakat teknoloji kullanımı, ortak üretim, bakım-onarım kapasitesi ve savunma sanayii altyapısı yoluyla ekonomik alanla temas eden bir modernizasyon arayışıdır.³⁴

Askerî Yardımın Ekonomik Gölgesi

Türk-Amerikan askerî anlaşmalarının ekonomik boyutu, doğrudan yatırım yaratma gücünden çok kamu maliyesi, dış yardım, kredi-finance ilişkileri ve teknoloji bağımlılığı üzerinden izlenebilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylanan 6625 sayılı Kanun'nda, yardım malzemesinin değerinin Amerikan Hükümeti tarafından dolar olarak bildirilecek toplam değer üzerinden hesaplanıp Türk parasına çevrilmesi öngörülmüştür. Böyle bir ayrıntı, hibe niteliğindeki yardımın bile bütçe hesabı, envanter değeri ve savunma harcaması mantığı içinde ekonomik karşılık ürettiğini hatırlatır.³⁵

Savunma harcamaları bu bağlamda ayrı bir ağırlık taşır. 1951 tarihli bir FRUS belgesi, Türkiye'nin on yıldan uzun süre bütçe harcamalarının yüzde otuzundan fazlasını ulusal savunmaya ayırdığını vurgular. Böyle bir oran, güvenlik mimarisinin kalkınma programları, dış kredi ihtiyacı ve kamu kaynaklarının tahsisi üzerindeki baskısını anlamak için önemlidir. Amerikan yardımı bir yandan bu yükü hafifletiyor gibi görünmüş; diğer yandan modernizasyon, bakım, yedek parça ve eğitim süreçleri üzerinden dış kaynağa duyarlılığı artırmıştır.³⁶ 1950 ve

³² U.S. Department of State, FRUS, 1977-1980, Volume XXI, Document 124, "Action Memorandum From the Assistant Secretary of State for European Affairs (Vest) to the Under Secretary of State for Political Affairs (Newsom)", Washington, 3 Kasım 1978, (Çevrimiçi)

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v21/d124>, Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2026.

³³ U.S. General Accounting Office, The Defense and Economic Cooperation Agreement - U.S. Interests and Turkish Needs, s. 1-2 ve 13, (Çevrimiçi) <https://www.gao.gov/assets/id-82-31.pdf>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.

³⁴ U.S. General Accounting Office, The Defense and Economic Cooperation Agreement - U.S. Interests and Turkish Needs, s. 13 ve 36-37, (Çevrimiçi) <https://www.gao.gov/assets/id-82-31.pdf>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.

³⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkiye Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında 12.VII.1947 Tarihinde Ankara'da İmzalanan Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşmanın Onanmasına Dair 1 Eylül 1947 Tarih ve 5123 Numaralı Kanunun İkinci Maddesine Bir Fıkra ile Ayrıca Geçici Bir Madde Eklenmesine Dair 6625 Sayılı Kanun, 21 Mayıs 1955, Resmî Gazete, 31 Mayıs 1955, Sayı: 9016, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9016.pdf>, Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2026.

³⁶ U.S. Department of State, "United States Policy Toward Turkey", Foreign Relations of the United States, 1951, The Near East and Africa, Volume V, Document 660, s. 1154-1155, (Çevrimiçi)

1951 tarihli FRUS belgeleri, askerî modernizasyonun Türkiye üzerinde ağır bir ekonomik yük oluşturduğunu ve kalkınma projelerinin bu yükü taşıma kabiliyetini artırmakla ilişkilendirildiğini gösterir.^{37, 38} 1955-1957 dönemine ilişkin bir Ulusal Güvenlik Konseyi raporu da ABD'nin Türkiye'ye büyük miktarda askerî ve ekonomik-teknik yardım sağladığını, Türk kuvvetlerinin geliştirilmesi için uzun süre sürekli ve önemli Amerikan yardımının gerekeceğini kaydeder.³⁹ Bu üslup, yardımın geçici bir destekten çok, uzun dönemli bir güvenlik-ekonomi bağına işaret ettiğini düşündürür.

1970'lerde Türk tarafının beklentisi nakit veya krediyle sınırlı değildi. 1972 tarihli bir FRUS belgesinde Başbakan Nihat Erim, Nixon'la görüşmesinde Türkiye'nin asıl ihtiyacının nakit ya da kredi değil, *“yatırım”* ve *“teknik bilgi”* (*“investment”* ve *“know-how”*) olduğunu söylemiştir. Erim'in vurgusu, askerî ve ekonomik ilişkiler arasındaki hattın teknoloji, üretim kapasitesi ve yatırım beklentisiyle de örüldüğünü açığa vurur. Ancak beklenti çoğu zaman doğrudan sermaye girişine dönüşmedi; savunma desteği, kısmen ortak üretim, tedarik, bakım-onarım ve teknik bilgi aktarımı düzeyinde kaldı.⁴⁰ İkili askerî anlaşmaların yatırım ortamına etkisi tek bir kanala indirgenemez. Türkiye'nin Batı blokundaki yerini kalıcılaştıran jeopolitik konum algısı, dış yardım ve kredi beklentisiyle biçimlenen bütçe ufku, tesisler ve personel statüsü etrafında biriken hukukî öngörülebilirlik tartışması, teknoloji ve bakım zincirlerinin yarattığı tedarik bağımlılığı ve ambargo örneğinde belirginleşen siyasal risk, aynı resmin parçalarıdır. Bu unsurların hiçbirisi tek başına doğrudan yabancı yatırımın seyrini

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951v05/d660>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.

³⁷ U.S. Department of State, “Memorandum by the Officer in Charge of Greek, Turkish, and Iranian Affairs”, Foreign Relations of the United States, 1950, The Near East, South Asia, and Africa, Volume V, Document 688, s. 1238, (Çevrimiçi)

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v05/d688>, Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2026.

³⁸ U.S. Department of State, “United States Policy Toward Turkey”, FRUS, 1951, Volume V, Document 660, s. 1154-1155, (Çevrimiçi)

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951v05/d660>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.

³⁹ U.S. Department of State, “National Security Council Report”, Foreign Relations of the United States, 1955-1957, Central and Southeastern Europe, Volume XXIV, Document 320, s. 622-623, (Çevrimiçi)

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v24/d320>, Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2026.

⁴⁰ U.S. Department of State, “Memorandum for the President's File”, Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969-1972, Volume XXIX, Document 454, s. 1113-1114, (Çevrimiçi)

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d454>, Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2026.

açıklamaz; fakat birlikte ele alındığında yatırım ortamının siyasal ve kurumsal zeminini anlamayı mümkün kılar.

Sonuç Tartışması: Aynı Ağ İçinde İstikrar ve Kırılganlık

İncelenen süreç, Türk-Amerikan askerî işbirliğinin tek taraflı bir süreç olmadığını gösterir. Türkiye'nin savunma kapasitesi arttı; NATO standartlarına uyum hızlandı; teknik eğitim ve lojistik altyapı güçlendi. Fakat aynı düzen, Amerikan yardımı, teknolojisi ve siyasî ilişkinin sürekliliği karşısında belirgin bir bağımlılık da doğurdu. Bu ilişkiyi yalnız güvenlik garantisi ya da yalnız bağımlılık kavramıyla açıklamak bu nedenle yeterli değildir. Kapasite artışı ile bağımlılık üretimi aynı tarihsel yapı içinde birlikte gelişmiştir.

Birincil kaynaklar ve literatür birlikte okunduğunda, askerî işbirliği ile yatırım ortamı arasındaki bağın doğrudan değil, katmanlı olduğu anlaşılır. Türk-Amerikan askerî işbirliğini yalnız savunma tarihi olarak okumak eksiktir; aynı ağı doğrudan sermaye girişiyle eşitlemek de yanıltıcıdır. Yardım rejimi, hukukî statüler ve tesis politikası Türkiye'nin dış dünya ile kurduğu ilişkiyi yeniden ölçeklendirdi. Güvenlik garantisi, NATO üyeliği, Amerikan yardımı ve tesisler sistemi Batı dünyası içinde belirli bir stratejik ağırlık sağladı; ancak 1969 Savunma İşbirliği Anlaşması'nın kapalı yapısı, mutabakat tutanaklarının statüsü, 1975 ambargosu ve 1980 anlaşmasındaki sınıflandırılmış ekler aynı anda hukukî belirsizlik üretti. Yatırım ortamı bu ikilik içinde şekillendi: güvenlik hissi ile dış bağımlılık endişesi yan yana duruyordu.

Açıklık meselesi burada teknik bir hukuk ayrıntısının ötesine geçer. Şeffaflığın derecesi parlamenter denetimi, kamuoyu tepkisini ve dış ekonomik aktörlerin risk algısını etkiler. Açık ve onaylanmış metinler öngörülebilirlik sağlayabilir; gizli nota teatileri, yayımlanmamış uygulama anlaşmaları, redakte edilmiş belgeler ve ana metne üstün yorumlanabilen mutabakat tutanakları ise aynı öngörülebilirliği zayıflatabilir. Güvenlik mimarisi bu yüzden yatırım ortamına hem istikrar hem de kırılganlık olarak yansıyabilecek karmaşık bir zemin üretmiştir. 1960-1980 dönemindeki askerî müdahaleler ile ikili savunma ilişkileri de bu çift yönlü zemin üzerinden okunmalıdır. Dış destek kısa vadede güven verici bir çerçeve kurabilir; ambargo, üslerin statüsü, teknoloji bağımlılığı ve hukukî belirsizlik ise aynı anda yeni riskler yaratabilir.

Sonuç

Erken Soğuk Savaş yıllarından 1980'e uzanan dönemde Türk-Amerikan askerî ilişkileri, Türkiye'nin güvenlik mimarisini derinden dönüştürdü. Sovyet talepleri ve Boğazlar Krizi, Ankara'nın Batı güvenlik sistemine yönelmesinde belirleyici oldu; Truman Doktrini bu yönelişi askerî ve ekonomik yardım rejimiyle kurumsal zemine taşıdı. NATO üyeliği Türkiye'yi çok taraflı kolektif savunma düzenine bağladı, ABD ile kurulan ikili yardım ve tesis rejimi ise bu bağlılığın Türkiye'deki pratik altyapısını oluşturdu.

Bu işbirliği yalnız antlaşma metinlerinde görülen bir düzen değildi. Yardım danışma grupları, NATO sonrası askerî yardım misyonu ve sivil yardım kuruluşu, Amerikan yardımının Türkiye'deki gündelik örgütlenmesini kurdu. Malzeme tedarigi, eğitim, bakım, teknik kullanım ve denetim alanlarında kalıcı bir kurumsal ağ ortaya çıktı. Bu ağ Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonu ve NATO standartlarına uyumu bakımından önemliydi; fakat aynı zamanda asimetrik bir bağımlılık da yarattı. İncirlik, Sinop, Karamürsel ve Pirinçlik gibi tesisler Türkiye'nin stratejik değerini artırırken, egemenlik, denetim ve hukukî statü tartışmalarını da sürekli canlı tuttu. 1969 Savunma İşbirliği Anlaşması'nın yayımlanmamış metni, mutabakat tutanaklarının ana metne üstün sayılması, 1975 ambargosu ve 1980 SEİA süreci, bu rejimin askerî olduğu kadar ekonomik, hukukî ve diplomatik sonuçlar doğurduğunu gösterdi.

Sonuçta Türk-Amerikan askerî ilişkileri Türkiye'de doğrudan yatırım yaratan bir mekanizma gibi çalışmadı. Buna karşılık yatırım ortamının siyasal ve kurumsal çerçevesine dolaylı ama kalıcı biçimde temas etti. Askerî yardım, dış finansman, tesisler, personel statüsü ve savunma sanayii işbirliği, güvenlik alanı kadar ekonomik karar çevresini de etkiledi. Ambargo, gizli metinler, yayımlanmamış ekler ve tesislerin statüsüne ilişkin ihtilaflar ise aynı ilişkinin kırılgan tarafını açığa çıkardı. Türkiye örneği, güvenlik ile ekonomi arasındaki bağın basit bir "askerî yardım geldi, istikrar arttı" çizgisiyle açıklanamayacağını gösterir. Kurumsal düzenek, hukukî metin, dış yardım ve siyasal krizler birlikte ele alınmadıkça tablo eksik kalır. Bu yazının katkısı da bu noktadadır: askerî işbirliğini savunma tarihinden koparmadan, fakat onun iktisadî alanla temas eden dolaylı mekanizmalarını görünür kılmak olarak belirtilebilir.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi. Dönem 8, Cilt 53, Birleşim 70, 23 Ekim 1969. (Çevrimiçi)
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS___/t08/c053/cs___08053070.pdf, Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2026.
- General Accounting Office (U.S.). The Defense and Economic Cooperation Agreement: U.S. Interests and Turkish Needs. Report ID-82-31. Washington, D.C., 7 Mayıs 1982. (Çevrimiçi)
<https://www.gao.gov/assets/id-82-31.pdf>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.
- Gerald R. Ford Presidential Library. NSSM 227 – U.S. Security Policy toward Turkey (1). National Security Adviser Files, 20 Ağustos 1975. (Çevrimiçi)
https://www.fordlibrarymuseum.gov/sites/default/files/pdf_documents/library/document/0398/1982289.pdf, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.
- National Archives and Records Administration (NARA). Records of Interservice Agencies. Record Group 334, 334.4.11: Records of Military Assistance Units in Turkey. Guide to Federal Records. (Çevrimiçi)
<https://www.archives.gov/research/guide-fed-records/groups/334.html>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.
- National Archives and Records Administration (NARA). Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1948–1961. Record Group 469. Guide to Federal Records. (Çevrimiçi) <https://www.archives.gov/research/guide-fed-records/groups/469.html>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2026.
- North Atlantic Treaty Organization. NATO Member Countries: “1952 – The Accession of Greece and Türkiye.” (Çevrimiçi)
<https://www.nato.int/en/about-us/organization/nato-member-countries>, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2026.
- North Atlantic Treaty Organization. Protocol to the North Atlantic Treaty on the Accession of Greece and Turkey. Londra, 22 Ekim 1951. (Çevrimiçi)
<https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1951/10/22/protocol-to-the-north-atlantic-treaty-on-the-accession-of-greece-and-turkey>, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2026.
- Truman, Harry S. “Special Message to the Congress on Greece and Turkey: The Truman Doctrine.” 12 Mart 1947. Harry S. Truman Presidential Library & Museum. (Çevrimiçi) <https://www.trumanlibrary.gov/library/public-papers/56/special-message-congress-greece-and-turkey-truman-doctrine>, Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2026.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. 5123 Sayılı Kanunun İkinci Maddesine Bir Fıkra ile Geçici Bir Madde Eklenmesine Dair Kanun. Kanun No. 6625, 21 Mayıs 1955. Resmî Gazete, 31 Mayıs 1955, Sayı 9016. (Çevrimiçi)

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9016.pdf>, Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2026.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma'nın Onanmasına Dair Kanun. Kanun No. 5123, 1 Eylül 1947. Resmî Gazete, 5 Eylül 1947, Sayı 6699. (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc029/kanuntbmmc029/kanuntbmmc02905123.pdf, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2026.

U.S. Air Force, 39th Air Base Wing. "Incirlik Air Base History." Incirlik Air Base. (Çevrimiçi)

<https://www.incirlik.af.mil/About-Us/Fact-Sheets/Display/Article/300814/incirlik-air-base-history/>, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2026.

U.S. Department of State. Foreign Relations of the United States, 1946, The Near East and Africa, Volume VII, Document 675. Washington, D.C. (Çevrimiçi) <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v07/d675>, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2026.

U.S. Department of State. Foreign Relations of the United States, 1950, The Near East, South Asia, and Africa, Volume V, Document 688. Washington, D.C. (Çevrimiçi) <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v05/d688>, Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2026.

U.S. Department of State. Foreign Relations of the United States, 1951, The Near East and Africa, Volume V, Document 660. Washington, D.C. (Çevrimiçi) <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951v05/d660>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.

U.S. Department of State. Foreign Relations of the United States, 1952–1954, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean, Volume VIII, Document 459. Washington, D.C. (Çevrimiçi)

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v08/d459>, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2026.

U.S. Department of State. Foreign Relations of the United States, 1955–1957, Central and Southeastern Europe, Volume XXIV, Document 320. Washington, D.C. (Çevrimiçi) <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v24/d320>, Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2026.

U.S. Department of State. Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969–1972, Volume XXIX, Document 454. Washington, D.C. (Çevrimiçi)

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d454>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2026.

U.S. Department of State. Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Greece; Cyprus; Turkey, 1973–1976, Volume XXX, Document 234. Washington, D.C. (Çevrimiçi) <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v30/d234>, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2026.

U.S. Department of State. Foreign Relations of the United States, 1977–1980, Cyprus; Turkey; Greece, Volume XXI, Document 124. Washington, D.C. (Çevrimiçi) <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v21/d124>, Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2026.

U.S. Department of State. Foreign Relations of the United States, 1977–1980, Cyprus; Turkey; Greece, Volume XXI, Document 149. Washington, D.C. (Çevrimiçi) <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v21/d149>, Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2026.

İkincil Kaynaklar

Gönlübol, Mehmet. Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1995). Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996.

Kıyanç, Sinan. “Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye’deki ABD Üs ve Tesisleri.” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, no. 101 (2020): s. 203–251.

Oran, Baskın (ed.). Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. Cilt I. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Uslu, Nasuh. Türk-Amerikan İlişkileri. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.

BÖLÜM 13

İkinci Dünya Savaşı'nda Türk- Alman İlişkileri ve Alman Büyükelçisinin Faaliyetleri

Ahmet Burak Yıldız¹

Giriş

Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkiler Wilhelm döneminde Almanya'nın Ortadoğu ile ilgilenmesi ile başlamıştı. I. Dünya Savaşı ile müttefikliğe dönüşen ilişkiler savaşın sonunda imzalanan anlaşmalar ile ilişkiler tamamen kesilmiştir. Lozan Anlaşmasını takip eden süreçte Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya arasındaki ilişkiler yeniden kurulmaya başlamıştır. Türkiye'nin ekonomisini güçlendirmek istediği bu dönem, yaşanan ekonomik kriz nedeniyle Almanya için de bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Böylece başlayan ekonomik ilişkilere sosyal ilişkiler de eklenmiş, Almanya Türkiye'nin ekonomik partneri halini almıştır. Hitler döneminde ilişkiler gelişmeye devam etmiş, Almanya'nın ekonomik ilişkileri de kullanarak Türkiye'yi yanına çekme çabaları artmış, 2. Dünya Savaşı boyunca bu girişimler sürdürülmüştür.

Bu çalışma özellikle 2. Dünya Savaşı'na giden süreçte ve savaş boyunca Almanya'nın Türkiye'yi yanına çekmek için gerçekleştirdiği girişimler incelenmiştir. Bu eksende Alman Büyükelçiliğinin faaliyetleri ve İtalya'nın Arnavutluk'u işgali sonrası Büyükelçi olarak atanan Franz Von Papen'in faaliyetleri ele alınmıştır. Çalışma Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla başlayan süreçte Türk -Alman ilişkilerini savaş ilanına kadar geçer süreç içinde ele almaktadır. Çalışmada ağırlıklı olarak Papen'in faaliyetleri ele alınmış, bu faaliyetlerin Türk- Alman ilişkilerine etkileri incelenmiştir.

Bu çalışma tarihsel- analitik yaklaşım temelinde ele alınmıştır. Konuya ilişkin Von Papen başta olmak üzere dönemin kişilerin anılarından istifade edildiği gibi aynı zamanda diplomatik belgeler, tutanaklar, dönemin gazete arşivleri gibi birincil kaynaklardan istifade ile çalışmanın temeli oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra, tarihçi ve araştırmacıların çalışmalarıyla şekillenen ikincil kaynaklar da gözden geçirilerek gerekli görülenlerden istifade edilmiştir.

¹ Doktora Öğrencisi.; İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, ORCID No: 0009-0007-2335-2091

1. Cumhuriyet Döneminde Türkiye- Almanya İlişkileri

Almanya, Wilhelm döneminde Orta Doğu'ya ağırlık vermeye başlamış, Osmanlı Devleti ile ilişkileri geliştirmiştir. Bağdat demiryolu ile somut bir hal alan ekonomik ilişkiler, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri arasında yer bulamaması sonucunda ittifaka dönüşmüştü. (Yıldız, 2022: 281-295) Savaş sonrasında ise iki ülke arasında ilişkiler kesintiye uğradı. Bu nedenle 1924 yılına kadar iki ülke arasındaki ilişkiler siyasi ve ekonomik alanda yok denecek seviyeye indi. (Özgüldür, 1996:493) Bunun en önemli sebebi savaş sonrası imzalanan anlaşmaların iki ülke arasındaki ilişkileri engellemesiydi. (Dağlı, 2016: 95)

Cumhuriyetin ilanından sonra gelişme ve kalkınma için siyasi ve ekonomik ilişkileri artırmak isteyen Türkiye, Fransa ve İngiltere ile ilişkileri bozuk olduğundan ilk olarak Almanya'ya yöneldi. Bu durum Versay anlaşmasının ağır koşulları nedeniyle ekonomik açıdan da zor günlerden geçmekte olan Almanya için de bulunmaz bir fırsattı. (Özgüldür, 1996:493) Lozan Anlaşması ile tekrar Almanya ile resmi ilişkileri geliştirebilme fırsatı ortaya çıkmıştı. (Aydın, 2017:114) Bu atmosfer içinde 3 Mart 1924'te Ankara'da imzalanan Dostluk anlaşması ile ilişkiler yeniden başladı. (Hâkimiyet-i Milliye, 1924:2) Antlaşma, TBMM tarafından 12 Nisan 1924'te onaylandı. (TBMMZC 1923-1927:593-598) Bunu 12 Ocak 1927'de imzalanan Ticaret Anlaşması izledi. (Deniz, 2018:26; Özgüldür, 1996:494)

Bu süreci takip eden yıllarda Almanya'da yaşanan ekonomik kriz ile değişen siyasi iklim sonucunda Cumhurbaşkanı Paul Von Hidenburg ve bakanların teklifi ile Hitler 30 Ocak 1933'te şansölye olarak atandı. (Keegan, 2019; Hirsch, 1997:176) Hitlerin iktidara gelmesinde desteği olan Von Papen başbakan yardımcısı olarak kabineden yerini muhafaza eden isimler arasındaydı. (Rubin, 2007:23,53) Diğeri ise Dışişleri Bakanı Von Neurath'tı. Ribbentrop da Londra'ya elçi olarak atadı. (Gerede, 2022:28) Hidenburg'un ölümü Hitler'e hem cumhurbaşkanlığı hem de şansölye yetkilerinin birleştiği Führer rütbesi için gereken fırsatı sağladı. Hitler, Alman ulusal ordusu kurularak başına eski Genelkurmay Başkanı Ludendorf'u getirdi. (Keegan, 2019:42,39)

1933 yılında Hitler'in iktidara gelmesi ile Almanya'da dış politikanın yönü Yakın Doğu'ya Türkiye'ye çevrilmişti. (Özgüldür, 1996:494) Alman yaşam alanı sadece Rhein nehrini değil Tuna nehrini de içine almakta ve Akdeniz'e uzanmaktaydı. Hitlerin Doğu Roma İmparatorluğu'nu diriltme projesi doğuya açılma motivasyonlarından biriydi. (Tekeli,2018:56) Almanya'nın Mısır ve Afganistan'a kadar uzanmasını öngördüğü hayat sahasının girişinde Türkiye

bulunmaktaydı. Türkiye'nin jeopolitik olarak bu bölgelere ulaşmada köprü görevi göreceği düşünülmektedir. Mustafa Kemal'in etkisiyle Türkiye diğer bölge ülkelere önder ülke haline geldiğinde, bu sayede daha kolay bölgeye nüfuz edeceği değerlendirilmekteydi. (El, 2010:35)

Bu politika doğrultusunda Almanya, Türkiye'de etkisini artırmaya çalışmaktaydı. Türk öğrenciler Almanya'da okuyordu. Alman uzmanlar Türkiye'ye gönderiyordu. (Seydi,2006:20;Tekeli,2018:57) Versay anlaşması ile askeri faaliyetleri kısıtlanan Almanya ile askeri anlaşma imzalanmamakla birlikte, işsiz kalan Alman subaylardan bir kısmı Türkiye'de sivil olarak askeri okullarda sözleşmeli öğretmenlik yapmaktaydı. (Özgüldür, 1996:494)

Donanma personelinin savaş yeteneklerini geliştirmek için 1926 yılında Almanya'dan emekli Tümamiral Von Gager başkanlığında 5 uzman subay ve 4 uzman astsubaydan meydana gelen eğitim heyeti getirilmişti. (Kostak, 2024:287) Memnun kalan personelle sözleşmeler uzatılmıştı. 1925'ten 1939'a kadar Deniz Harp Akademisi'nde görevlendirilen eğitimci ve donanmadaki danışmanlar yalnızca Alman subaylardan oluşmaktaydı. Bu subaylar önemli faydalar sağladı. (Alkan, 2022:48-49)

İlişkilerin ekonomik boyutuna bakıldığında ise; Türkiye'nin ekonomik kalkınma hamlesine girişmesi ile Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesiyle aynı zamana rastlamaktaydı. Hitler'in iktidara gelmesinden sonra, Almanya, Türkiye'nin ekonomik kalkınma hareketine katkıda bulunurken, dış finansman kaynaklarına büyük gereksinime duyan Türkiye de Almanya ile sıkı bir ekonomik iş birliğine girmekte bir sakınca görmemişti. (Tuncer,2021:29)

Alman endüstrisi 1933 yılından itibaren Türkiye'de demiryolu yatırımları ile ilgilenmiş, SEKA kağıt fabrikası, lokomotif ihracı, Türkiye'de demir sanayinin kurulması, Gölcük tersanesinin genişletme ve geliştirme, maden, kimya, elektrik, hava gazı, inşaat sektörü gibi alanlarda önemli yatırımlar yapmıştı. (Özgüldür,1996:491)

Ancak bu gelişmelerin akabinde 1936 yılından itibaren Almanya, Türkiye üzerindeki ekonomik nüfuzunu kullanarak, Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet ilişkilerini bozmaya ve Türkiye'yi revizyonist gruba çekmeye gayret göstermeye başlamıştı. Almanya, Türkiye'yi kendi nüfuz alanına çekebilmek için, elinden gelen her çabayı harcamıştı; ancak Türkiye 1914'teki durumunda değildi. (Tuncer, 2021:3031) Yönetimdeki kadro Almanya ile ittifakın acı tecrübelerini yaşamıştı ve bunu tekrarlamak istemiyordu.

Menemencioğlu², 1938 yılında yeniden ticaret anlaşması müzakereleri için Berlin'e gidişinde, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop³ ile görüştü. Görüşmede Ribbentrop Türkiye'nin mihvere katılması ve Almanya'nın Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne iştiraki için uzun süre ikna etmeye çalıştıysa da sonuç alamadı. Bundan sonra Almanya Türkiye'nin batı ile birleşmemesine ve tarafsız kalmasına çalışmış ve bu konuda sonraları en büyük yardımı da Rusya'dan görmüştü. (Gürün, 1997:28)

Türkiye açısından bakıldığında ise 1938 itibarıyla Türkiye'nin Almanya ile mevcut ticaret hacmi bu ülkeyle ilişkilerini kesmesine engeldi. Öte yandan, Türkiye'nin, Akdeniz'deki konumu nedeniyle, İngiltere'nin güçlü desteğine de gereksinimi vardı. Bu nedenle Türkiye, her iki ülkeyle olan dostluk ilişkilerini korumak istiyor ve birbirlerine rakip olan İngiltere ile Almanya arasında, Boğazlardaki egemen konumu sayesinde bir denge unsuru olabilmeyi amaçlıyordu. (Tuncer,2021:30-31)

Hitler, Von Papen, Ribbentrop ve Franz Halder'in de etkisiyle Türkiye Cumhuriyeti'ne ve O'nun tarafsızlığına son derece saygılı davranmaya özen gösteriyordu. (Hergüner, 2011:49) Türkiye'nin Almanya Büyükelçisi Hüsrev Gerede'yi ilk kez kabul ettiği 27 Eylül 1939 günü, "Atatürk'ü örnek aldığını ve O'nun Sevr Antlaşması'nı yırttığı gibi kendisinin de Versay Antlaşması'nı parçaladığını" söylemişti. (Gerede,2022:60,62) Almanlar, Türklerin Kurtuluş Savaşı'ndaki mücadelesi sonucu elde ettiği başarının bir benzerini gerçekleştirerek Versay anlaşmasının şartlarını değiştirmek istemekteydi.

Bu atmosfer içinde Almanya'nın ekonomik yardımı devam etti. Alman-Türk Kredi Anlaşması 90 milyonu belirli askeri malzemelerin satın alınmasında kullanılmak üzere 150 milyon Altın Marklık bir Alman kredisinin verilmesini öngörmekteydi. O dönemde bu önemli bir miktardı. (Kroll, 2011:218-219) Kredi şartları da iyiydi. Düşük faizliydi ve geri ödemesi Türk ihraç ürünleri ile yapılacaktı. Anlaşma şartları 6 Ekim 1938'de Ankara'da kararlaştırıldı. 16 Ocak 1939'da Berlin'de imzalandı. (British Documents on Foreign Affairs, 2012:133)

2. İtalya'nın Arnavutluk'u İşgali Sonrası Türk Alman-İlişkileri, Von Papen'in Atanması

Dışişleri Bakanı Ribbentrop, "Müttefikler Türkiye'nin kaynaklarından ve stratejik konumundan yararlanmaya başlarsa, Almanya'nın yaklaşan savaşı yitireceğini" Hitler'e söylemişti. Ankara'nın gizli diplomatik haberleşmede kullandığı şifreyi çözen Almanlar, Mihver Balkanlar'a saldırmadıkça,

² Dışişleri Bakanı, 1943 -1944, Dışişleri Genel Sekreteri, 1937 – 1943.

³ 1938 – 1945 dönemi Alman Dışişleri Bakanı

Türkiye'nin hareketsiz kalacağını biliyordu. Ama Mussolini ve Hitler'in hedefi Balkanlar'dı. Von Papen, bu bölgenin fethi başladıktan sonra da Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamalıydı. (Rubin,2007:50)

İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgali ile İtalya, Türkiye'nin güvenlik bölgesine ayak basmıştı. (Sarıçoban, 2020:1758) Almanya'nın Ankara Büyükelçisinde görevli olan Hans Kroll, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali için Türklerin yaklaşık yirmi yılda güçlkle oluşturduğu güvenlik sistemini temelinden sarstığı değerlendirmekteydi. Menemencioğlu kendisine "Aziz dostum, bütün çalışmalarımız boşa gitti " dediğini anılarında dile getirmişti. (Kroll,2011:221) Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras da "Görüşlerim" adlı kitabında Atatürk'ün konu ile alakalı olarak İtalya'nın doğrudan Türkiye, Yunanistan veya Yugoslavya'ya saldırmaya cesaret edemeyeceğini, ancak Arnavutluk'a çıktıktan sonra kendine kolay görünen tarafa saldıracağını bu nedenle de Arnavutluk'a önem verilmesini ve korunmasını istediğini aktarmaktaydı. (Doğan, 2016:95)

Atatürk bu konuya ilişkin düşüncelerini şöyle dile getirmişti.: "(İtalyanlar) Türkiye'ye karşı bir harekete karar verirlerse, Arnavutluk'a asker çıkartmak ve orayı işgal etmekle işe başlayacaklardır. Ondan sonra da Bulgarlarla iş birliği sağlamaya ve onlarla birlikte Boğazlara inmeye gayret edeceklerdir. Bence taarruzu Boğazlarda beklemek ve önlemlerimizi ona göre alıp, sürekli uyanık bulunmak gerekir." (Tuncer,2021:110) Türk Dış politikası bu direktiflere göre tutum almıştı. Bu kaygılar Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile İttifak yapmaya yöneltti.

Almanya ise Fransa ve İngiltere'nin Türkiye'yi, "Barış Cephesi" içine alma müzakeresinden rahatsız olmuştu. (Yalçın, 2011:706) Türkiye'nin tarafsız kalamayacağını anlayan Almanya uzun zamandır boş kalan Ankara Büyükelçiliğine I. Dünya Savaşı'nda Suriye Cephesinde Osmanlı Devleti ile birlikte savaşan, Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetici kadrosu ile silah arkadaşlığı yapmış (Tekeli, 2018:70) Osmanlı Devleti'nin verdiği iki madalyaya sahip (Rubin, 2007:51) Von Papen'i⁴ atadı. Atama Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop tarafından İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinin ardından gerçekleştirildi. (Papuççular,2024:63) Papen 27 Nisan 1939'da Türkiye'ye ulaştı. (Tan, 1939:1)

Daha önce Ankara'da 1924-1938 arasında üç Alman Büyükelçi görev yapmıştı. Bunlar sırasıyla 1924-1933 yılları arasında Rudolf Nadolny, 1933-1935 Frederic von Rosenberg ve 1935-1938 yılları arasında görev yapan Freidrich von Keller'di. Her üçü de Türkiye ile Almanya arasında ilişkilerin geliştirilmesine

⁴ 1932 yılında kısa bir süre Başbakan. Daha sonra Avusturya'da Hitler'in temsilcisi. 1939 – 1944 döneminde Almanya'nın Ankara Büyükelçisi.

önem vermişlerdi. (Dağlı,2016:93) Elçilik binasını Ankara'ya taşıyan ilk ülke de Almanya idi. (Deniz,2018:22-23) Papen, Avusturya elçiliği görevinden sonra Türkiye'ye atanmıştı. Kişisel ünü tatlı dilli ve kültürlü nazik bir Avrupalı aristokratın niteliklerini taşıyordu. Goebbels "ağırımızdaki en iyi at" diye nitelemişti. (Rubin, 2007:52)

Papen'in Atatürk zamanında da ataması gündeme gelmiş ancak Atatürk tarafından istenmemişti. Berlin'e başka birinin atanması talep edilmişti. Bunun sebebinin Falkenhayn'ın karargahında görev yapması mı yoksa farklı sebeplerle miydi, Alman makamlarınca tam olarak anlaşılamadı. (Kroll, 2011:245) Papen dışında Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop da 1916 yılında yani henüz 25 yaşında genç bir yedek subayken İstanbul'a gelmiş ve iki yıl Alman Silahlı Kuvvetleri'nin Osmanlı Genelkurmayı'ndaki Lojistik Temsilciliği'nde çalışmıştı. (Hergüner,2011:49) Ayrıca Alman Askeri Ataşesi General Rhode de daha önce Osmanlı ordusunda çalışmış öğretmen olarak görev yapmıştı. (Tekeli,2018:422,548; Papen,1952:461) Dolayısıyla Alman Dışileri bakanı ve büyükelçilik Türkiye'yi yakından tanıyan kişilerdi.

Papen' in görevi, Türkiye'yi Almanya'ya yakın tutmak ve mümkün olması halinde İngiltere ile bir ittifaka girmemesini sağlamak olarak belirtilmişti. (Yalçın,2011:706) Büyükelçi Papen'in etki etmeye çalıştığı önemli kesim Türk askeri çevreleriydi. Papen bu nedenle başta Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak olmak üzere, askeri kanat üzerinde tesirli olmak için gayret gösteriyordu Emekli Alman Generallerinin Türk Harp Okulları'nın eğitimci kadrosunda görev alması da Almanların Türk ordusu üzerindeki etkisini artırmaktaydı. (Kumru,2024:315) Ancak bu yakınlığın yanı sıra I. Dünya Savaşı'nda Almanlarla ortaklığın bedelinin izleri de tazeydi.

Bu koşullarda göreve başlayan Papen'in önündeki ilk sorun İtalya'nın Arnavutluk'u işgaliydi. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı görüşmelerin içeriğinden haberdar olan Almanlar bir ölçüde görüşmelerin seyrini etkilemeyi de başarmıştı. Ancak Kroll'ün değerlendirmelerine göre Almanya'nın İtalya'ya karşı Türkiye'ye güvence vermemesi bu girişimleri başarısız kılmıştı. Arnavutluk işgalinin ardından Papen yıl sonu Almanya büyükelçisi olarak atandığında elçilik çalışanlarından da görüş alarak yapılan müzakereleri başarısızlığa uğratma çarelerini aramıştı. (Kroll,2011:224)

Von Papen, vaatler yanında tehditlerle de Türkleri uyarmaktaydı: "Yaklaşan savaşta modern silahlar olmadan ne yapacaksınız? İstanbul ve bütün kentleriniz yok olacak Tarafsız kalın!". Son savaşın yıkımını aşmak için yirmi yıl çalışılmıştı. Her şey bir anda feda edilemezdi. Bakanı Saracoğlu, Meclis'te daha yeni "Yıllar boyu tarafımıza ihsan edilen barışın verdiklerini hiçbir zafer

veremez. Ve hiçbir sorumlu kişi, bu muhteşem başarıların, silahlı bir çatışmanın alevleri içinde yok olmasına kolay kolay razı gelemmez" demişti. (Rubin,2007:50)

Papen, yaptığı görüşmeler sonucunda Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmasının asıl nedeninin İtalyan tehdidi olduğunu anladı. (Papuççular, 2024:64) Papen'in değerlendirmelerine göre bu işgal Almanya açısından yanlıştı. Bu hareketin Balkanları bütünüyle savaşa sürüklenme ihtimali neredeyse kaçınılmaz görmekteydi. Bu durum Almanya'nın gücünü Balkanlar'a yönelterek bölmesi anlamına geliyordu. Hitler durumu anlamış ancak engellemekte geç kalmıştı. Ayrıca İtalya'nın bu hareketi ile daha önce bahsettiğimiz gibi Atatürk'ün politik vasiyeti de gerçekleşmiş ve Türkler açısından da büyük bir şok meydana getirmişti. (Papen,1952:464)

Kaygıların giderilmesi için Arnavutluk'ta asker azaltılması Oniki Ada konusunda güvence verilmesi, hatta Türk karasularındaki iki adanın Türkiye'ye verilmesi gibi birtakım tekliflerde bulunduysa da bu tutumu İtalya tarafında rahatsızlık yaratmış ve Berlin'e şikâyet edilmışti. (Papuççular,2024:64) Dışışleri Bakanı Ribbentrop da iki adanın verilmesi fikrine sıcak bakmamakla birlikte Türkiye'nin endişelerini gidermek için Roma'nın Ankara'ya güvence vermesi konusunda baskı yapmaya başlamıştı. Bu durum İtalya ile Almanya arasında gerginlik yarattı. (Papen,1952:447; Papuççular,2024:135-137) Papen'in Türkiye'nin kaygılarını gidermek için İtalya tehdidine güvence verilmesi fikri sonuçsuz kaldı. (Tekeli, 2018:70)

Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı deklarasyonların ardından Von Papen Berlin'e gönderdiği raporda Türkiye zerindeki Alman etkisinin azalmasının doğuda İran Irak ve Arap dünyasında Almanya aleyhine ölümcül bir darbe olacağını belirtmişti. Deklarasyonlar sonrasında Almanya'nın tepkisi Türk –Alman kredi anlaşmasının yürürlüğe konmaması ve 1 Eylül 1939'da dolan Türk- Alman Ticaret Anlaşmasının uzatılmaması şeklinde oldu. (Tekeli, 2018:71)

Ayrıca Hitler Türkiye'nin sipariş ettiği önemli miktar askeri silah ve teçhizatı da göndermeme kararı almıştı. Böylece Türkleri kararından dndrecek veya geniş ölçüde sınırlayacağını umuyordu. (Glasneck,1976:103) Papen Saraçoğlu'na tarafsız kalması durumunda İtalya'ya karşı Almanya'nın Türkiye'yi garanti altına alacağını sözüne karşılık Saraçoğlu İtalyanların verecek sze inanmadıklarını garantinin Türk ordusu olduğunu ifade etmişti. (Karabekir, 1994:53)

3. Balkanlardaki Gelişmeler ve Papen'in Faaliyetleri

Almanların II. Dünya savaşı başlarsa Türkiye'nin l Pakt gereğince İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa katılıp katılmayacağını bilmesi

gerekiyordu. Ankara ve Berlin'deki diplomatik çevreler Türkiye'nin tarafsızlığını korumasının adeta imkânsız olduğu düşüncesindeydi. (Kroll, 2011:228) Dolayısıyla Almanlara göre Türkiye safını belirlemişti. Türkiye'nin en azında tarafsız kalmasına yönelik Papen'in gayretleri devam edecekti.

Papen, hatıralarında Türkiye'nin silahlandırılmasını müttefikleri gibi savaşa sokmak amacıyla değil, kendini ne taraftan gelirse gelsin baskılara karşı koyabilecek seviyeye gelmesi ve bu sayede tarafsızlığını koruyabilmesi için istediğini yazmaktadır. (Papen, 1952:461) Savaş boyunca Hitler'i Türkiye'ye karşı yanlış bir şey yapmamaya ikna eden, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un hezeyanlarını dikkate almayan, başta İnönü olmak üzere Saraçoğlu ve Menemencioğlu ile iyi dostluk ilişkileri kuran yine Von Papen olmuştu. (Demirer, 2015:11)

28 Ekim 1940'ta İtalyanlar Arnavutluk'tan sonra Yunanistan'a da saldırdıklarında (Akşam,1940:2) Türkiye'yi yatıştırmak için Mussolini'nin Yunanistan'a saldırdığının ertesi günü Von Papen 29 Ekim Bayramı'nı da fırsat bilerek, İnönü'ye Hitler'in mesajını ilettili. Hitler Mesajında; "İtalya'nın Yunanistan'a yaptığı bu saldırı hareketinden kesinlikle haberdar olmadığını Türkiye'nin hiçbir konuda endişe etmemesi gerektiğini, İtalya'nın Türkiye'ye saldırmasına izin verilmeyeceğini, bildirmiş bu vesile ile de Cumhuriyet Bayramı'nı kutlayarak en iyi dileklerini iletmişti. (Hergüner,2011:50) Ribbentrop da Hüsrev Gerede'ye Yunanlıların İngilizlere yardım etmek istediği ve hatta Selanik'e asker çıkarmaya izin verdiklerine dair elde edilen gizli belgeler sonrası bu harekate mecbur kalındığını ilettili. (Gerede, 2022:224)

Esasen Türklerin İtalyanlardan çekincesi de yoktu. Papen, 23 Kasım 1940 tarihinde Ankara'dan gönderdiği bir mektubunda Türklerin Kurtuluş Savaşı'nda yendiği İtalyanların Yunanlılara karşı yenilmiş olmalarının Türklerin zaten aşağı gördüğü İtalyanlara karşı bu duygusu büsbütün pekiştirdiğini ve Türkleri İtalyanlara karşı cesaretlendirdiğini yazmaktaydı. Esasen Almanlar bu dönemde daha ziyade İtalyanların geri çekilmesiyle Türklerin de ileri harekate başlayacağından endişeliydi. (Ackermann, 1977:64)

4. Ortadoğu'daki Gelişmeler Üzerine Alman Büyükelçisinin Faaliyetleri

Balkanlarda bu gelişmeler yaşanırken ertesi yıl Irak'ta Geylani isyanı meydana geldi. İsyan İngilizlerin Irak'taki askeri faaliyetlerini kısıtlamıştı. Balkanlar ve Ege Alman ve İtalyan güçlerinin elinde iken isyanın Suriye'yi de etkilemesi durumunda Türkiye'nin Müttefikleri ile tek irtibat alanı güney sınırı da kapanacaktı. Bu nedenle gelişmeler İngilizler için olduğu kadar Türkiye açısından da önemliydi.

Hitlerin bu aşamada Ortadoğu'dan ziyade Rusya harekâtı öncesi Balkanlarla ilgileniyordu. Bununla birlikte 3 Mayıs 1941'de Irak'a gönderilen 30 Alman uçağı ile Almanya fiili olarak da destek verdi. 14 Mayıs'ta Irak hava meydanlarına inen bu uçaklar. İngilizlere karşı verilen mücadeleye yardımcı oldu. (Hale, 2003:82; Avcı,1998:59) Ancak uçakların yakıtı ihtiyacı vardı ve yakıtın temini için tek yol Türkiye üzerinden geçmesiydi. (Papen,1952:477)

Türkiye'nin desteğini almak için Raşit Ali Geylani'nin iktidarı sırasında, 8 Mayıs 1941 tarihinde, Irak Savaş Bakanı Naci Şevket'in Ankara'yı ziyaret etti. (Avcı,1998:60) Almanya ise Türkiye'den Irak'a ulaşabilmek üzere transit geçiş ile asker ve silah göndermek için izin istedi. (Sarıçoban, 2020:1762) Ribbentrop bu yolun açılması için Papen'e sürekli talimatlar göndermekteydi. (Papen,1952:477) Bu yardıma karşılık Egede bazı adaların ver Edirne tarafında sınır düzeltmesinin teklif edilmesini ancak yazılı somut bağlayıcı taahhütlerden sakınılmasını istemekteydi. (İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri, 1968:20-22,26-31)

Almanların bu talepteki amacı ilk olarak Irak'ta planlanan Alman yanlısı darbeye destek sağlamak sonrasında ise Sovyetler Birliğine yapacağı taarruz için ön hazırlık yapmaktı. (Özdoğan, 2004:135) Papen'in düşüncesine göre ise İngiltere'yi yenebilmek için, Hindistan'da bu devletle karşılaşmak gerekiyordu. Bu nedenle Mihver güçleri, Hindistan'a giden yolu, Yani Suriye- Filistin- Musul yolunu ele geçirmeliydi. (Avcı, 1998:60)

Almanların Irak'a destek göndermesinin en kestirme yolu Suriye'deki Fransız üstlerinin kullanılmasıydı. Vichy hükümetinden izin alan Almanların önündeki tek sorun ise Suriye'de Irak'a giden demiryolunun Türkiye'den geçmesiydi. (Hale,2003:83) Papen aracılığı ile Türkiye üzerinden Irak'a 25 tonluk tankları ve benzini sevk etmek istemekteydi. Bu ağırlığa dayanabilecek vagonları Türkiye'ye verebileceklerini bildirmişlerdi. İletilen bu taleplere dair Papen'in Ribbentrop'a gönderdiği gizli mesajda güçlkle karşılaşıldığını, Saracoğlu'nun yardımcı olmak istediğini ancak hukuksal olarak Fransa'dan bir talep gelmesinin iyi olacağını söylediğini yazmaktaydı. (Aydoğmuş, 2020:102-103)

Ribbentrop, Papen'e Türkiye'nin bu talebi kabul etmesi halinde Edirne'de sınır değişikliği ve Ege Adalarından bir iki adanın teklif edilebileceğini söylemiş ve sınır değişikliği teklifinin belirsiz bir şekilde yapılmasını istemişti. (Papuççular, 2024:69) 12 Mayıs'ta Saracoğlu ile görüşen Papen, Türkiye'ye ihtiyacı olan savaş malzemelerinin satılması, Edirne dolaylarındaki arazinin ve Ege Adaları'nın bırakılması karşılığında, Türkiye'nin bu geçişe izin vermesini talep etti. (Avcı, 1998:60) Alman Hükümetinin görüşüne göre Irak'a malzeme sevkiyatı çözülmeden Türk -Alman Anlaşması imza edilemezdi. (Elibol,2020:227)

Alman kaynaklarına göre; 1941 yılının mayıs ayında Von Papen ile Saracoğlu arasında yapılan görüşmelerde 17 Mayıs'ta Saracoğlu'nun Almanya'dan sağlanacak yüklü miktarda silah ve Irak'ın Türkiye'nin nüfus bölgesine girmesi karşılığında İngiltere ile kurduğu ittifakı fes edebileceğini Papen'e söylediğini rapor edilmekteydi. Saracoğlu ile hazırlanan anlaşma taslağının 23 Mayıs'ta Berlin'e gönderildiği ve taslakta Türk Alman ittifakı ile Edirne yakınında bazı Bulgar toprakları ile iki ya da üç Ege adası ve güney ve doğuda sınır bölgelerinde Türk çıkarlarının artırılmasına karşılık Almanya da Türkiye'den transit geçiş hakkı elde edileceği yazılmaktaydı. Diğer bir Alman kaynağında ise bu teklifin Ribbentrop'tan geldiği ve Türklerin bu teklifi kabul etmemesi durumunda birkaç hafta içinde işgal edileceğinin bildirilmesini istediği yazılıydı. Papen ise Türklerin toprak vaadi ile böyle bir teklife razı edilemeyeceği gerekçesiyle buna itiraz etmişti. (Hale,2003:84-85) Türkiye'nin bir toprak karşılığı savaşa girme niyeti yoktu.

Bilakis Dışişleri Bakanı Saracoğlu 3 Haziran 1941'de, Alman Büyük Elçisi Papen'e, Suriye'ye bir saldırı olması halinde, Türkiye'nin stratejik nedenlerle Bağdat demir yolu hattını ve Halep civarını işgal edeceğini söylemişti. Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop ise Saracoğlu'nun görüşme teklifini reddederek tavrını ortaya koymuştu. Londra da bu fikri onaylamamıştı. Bunun üzerine Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Asım Gündüz, Papen'e, Türkiye'nin Suriye'yi işgali düşünmediğini ve güney sınırındaki birliklerin Sovyetlere karşı bir önlem olarak bulundurulduklarını bildirdi. (Avcı, 1998:69)

5. Almanların Türkiye'ye Yönelik İşgal Planları

Papen'in daha önce görev yapması ve bu esnada Türk subay kadrosuyla kurduğu ilişkiler görevi esnasında ona kolaylıklar sağladığı muhakkaktı. Ancak aynı zamanda tecrübeleri arasında Toroslardan bir orduyu geçirmenin ve beslemenin zorluğu, Türk ordularının savunmadaki direnme yeteneği de vardı. Bunlar II. Dünya Savaşı boyunca Ankara'dan Berlin'e yolladığı raporlarında da yansdı. Dolayısıyla Nazi Almanya'sının Cumhuriyet Türkiye'sine karşı gösterdiği ihtiyatlı yaklaşımda bu gerçeklerin de payı oldu. Almanların değerlendirmesine göre Türkiye mümkünse barışçı yollardan elde edilmeliydi, zira savaş Almanya'nın lehine sonuçlansa bile maliyeti çok yüksek olacaktı. (Deringil,2014:61)

Hitler bir taraftan Rusya için planlar hazırlatırken aynı esnada hava saldırısı ile dize getiremediği İngiltere'yi dize getirme yolları aramaktaydı. Genelkurmay İngiltere'yi dize getirecek alternatif bir plan hazırlamasını da istemişti. Bunun üzerine Britanya'ya karşı savaşı sürdürmenin en iyi yöntemleri hakkında bir muhtıra hazırlandı. Bu muhtıra, Britanya İmparatorluğu'na ancak hayati önem taşıyan hatlarına yani Süveyş Kanalı ve İran petrol sahalarına yapılacak bir

saldırıyla ölümcül bir darbe indirilebileceği görüşünü taşımaktaydı. (Papen, 1952:470)

Almanya için bu bölgeye ulaşabileceği tek yaklaşma hattı Kuzey Afrika çölü veya Suriye üzerinden geçmekteydi. Doğu Akdeniz'de deniz hakimiyeti sağlanamadığından bu rota Türkiye'den geçmek zorundaydı. İtalyanlara olan güven, Sirenayka'daki taarruzlarının başarısızlığından sonra sıfıra inmişti. Dolayısıyla tek alternatif yol, Suriye üzerinden Nil deltasına doğru ilerleyen tarihi hat boyunca uzanmaktaydı. (Papen, 1952:471)

28 Ekim 1940 tarihli Alman arşiv belgesi Bulgar ordusunun Türkiye'nin Trakya bölgesini işgaliyle ilgiliydi. Hitler, Alman Genelkurmayına gönderdiği gizli emirde Türk Trakya'sının ne zaman işgal edilebileceği konusunda iki hareket tarzından söz etmekteydi. Birincisine göre Yunanistan'la birlikte ve aynı zamanda 7 Mart 1941'de Türkiye'ye taarruz edilecek, ikinci hareket tarzında ise Yunanistan'ın işgali tamamlandıktan sonra, 10 Nisan'da, Türkiye'ye saldırılacaktı. (Cebecioğlu,1998:350) İkinci hareket tarzı için 12 Kasım 1940 tarihli Führer'in çok gizli 18 nolu talimatında Yunanistan'ın işgali sonrası Türkiye'nin elde tutulması için 10 tümenlik bir kuvvet tesis edilmesini, bunun için Romanya'daki askeri kurulun hazırlanmasını ve ayrıca yine Romanya üzerinden bir hava taarruzu planlamasını emretmekteydi. (Dümen, 1990:58)

Türkiye'de Harp Akademisinde görev ve askeri danışmanlık yapmış olan Mittelberger'den de Şubat 1941 'de, Balkan cephesinin açılması öncesinde Bulgar ve Alman ordu birliklerinin ortaklaşa hareketla Türkiye üzerinden Suriye'ye geçmek için Türkiye'ye yapılacak harekâtı değerlendirilmesi istenmişti. Değerlendirmesinde Mittelberger'in yorumu Türklerin sert mukavemet gösterecekleri ve mevcut yol şebekeleri ile bunun İskender'in seferi kadar zor olacağı şeklindeydi. (Alkan, 2022:96-98)

Papen de Hitler'e Türkiye'ye yönelik bir Alman saldırısının Boğazlardan fazla zorluk çekmeden geçebileceğini, ancak bir sonraki aşamanın intihar olacağını açıkça anlatmıştı. Papen'e göre Alman birliklerinin ilerleyişinin Eskişehir ve Toroslardan geçen tek bir ikmal hattının olması, bu hattın sayısız köprü ve tünelle sınırlandırıldığı bir güzergâh oluşu nedeniyle cesur ve kararlı Türkler için Anadolu'nun savunulması çok kolay bir işti. Alman Askeri ateşesi de Genelkurmay'a böyle bir harekâtın neleri içereceğinin kroki haline getirip bu görüşü destekler şekilde bir rapor göndermişti. (Papen, 1952:471)

Ayrıca, Papen hatıratında aktardığına göre Almanya yaptığı ziyaretlerinden birinde, Alman Genelkurmay Başkanı General Halder'i de böyle bir harekâtın ne kadar imkânsız olduğuna ikna etmeyi başarmıştı. Bütün bunlar Hitler üzerinde etkisini göstermişti. (Papen,1952:471) Esasen General Franz Halder de I. Dünya

Savaşı'nda Osmanlı ordularında görev almıştı. Türkleri yakından tanımaktaydı. Hitler'e verdiği raporunda konu ile ilgili olarak; Türkiye'nin topraklarını savunacağını, dağlık ve yolsuz olan Anadolu' dan geçmenin çok güç ve çok pahalıya mal olacağını anlatmıştı. (Hergüner, 2011:49)

Alman Genelkurmayı da değerlendirmesinde 40 tümeni bulan bir kuvvetin karşında derin bir arazide savaşmanın yaratabileceği zaman kaybını göze almak istememişlerdi. Türkiye üzerinden Rusya'ya yapılacak bir taarruzun üç aylık bir zaman kaybı ile 1942 yazıcı bulacağı geçen bu zamanda Rusya'nın savaş hazırlıklarını büyük ölçüde tamamlayacağını değerlendirmişlerdi. (Tekeli, 2018:455)

1941 yılında Almanların Yugoslavya, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan'ı işgal etmesiyle birlikte İngilizlerin Balkan politikası çöktüğü gibi Alman birlikleri Türkiye sınırının 60 kilometre ötesine yaklaşmıştı. Bu koşullarda Türkiye, Almanya ile bir anlaşmaya varmak zorundaydı. Hitler de öncelikle Rusya'ya karşı yapacağı hareketin hazırlıklarıyla meşgul olduğundan güney kanadını güvende tutmak eğilimindeydi. (Hale, 2003:84) Bu değerlendirmeler sonunda Türkiye'ye taarruzdan vaz geçilmiş ve Hitler, İnönü'ye mektupla teminat vermişti. (Tekeli, 2018:455)

Dolayısıyla Almanya'nın Türkiye'ye taarruzdan vazgeçmesinin sebebi, Rusya'nın güneyindeki bölgelerde fazla zaman kaybetmemektir. Yugoslavya'nın ve Yunanistan'ın işgali ile mevsimin elverişli zamanının bir kısmı harcanmıştı. Buna 40 tümeni olan, büyük ve derin bir araziye sahip Türkiye'yi işgal etmek için kaybedeceği zamanı da eklersek büyük bir olasılıkla Rusya harekâtı sonraki yıla kalacaktı. Bu nedenle Almanya, Türkiye'nin işgalinden vazgeçmiş, Rusya'ya yönelik bir harekâtta güney kanadının güvenliğini tamamlamak için Türkiye ile bir saldırmazlık paktı yapmak mecburiyetinde kalmıştı. (Cebecioglu, 1998:351)

Nitekim Hitler'in Türkiye'ye yönelik taarruz planları Almanların Rusya'ya taarruza geçmesinden bir ay sonra Alman 51'inci Kimya Alayı'nın arşivinden Rusların eline gelmiş Ruslar da Türkleri bilgilendirmek üzere Ankara'daki büyükelçiliğe göndermişlerdi. Sovyetler Birliğinin Ankara Büyükelçisi Trentiev Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na belgeleri iletti. Ayrıca Hitler'in Alman Genelkurmay Başkanı Halder'e "Rusya'yı ezdikten sonra Türkiye'ye saldıracamız" dediği Halder'in notlarında yazılıydı. Bu nedenle Hitler güç kullanmak yerine politik yollarla kendi safına çekmeyi deneyecekti. (*Havacılık Tarihinde Türkler*, 2005:146) Hitler, Sovyetler Birliği'nin savaş dışı bırakılmasından sonra Türkiye'nin savaş yapılmadan Almanya'nın saflarına katılacağı inancındaydı. (Sarıçoban, 2020) Hitler'e göre Türkiye yavaş olmakla birlikte mihver tarafına yaklaşıyordu. Almanların Türkiye'yi işgali Rusların yenilgisinden sonraki biz zamanı bekleyebilirdi. (Hale,2003:84)

Hitler'i Anadolu'ya taarruz etmekten alıkoyan danışmanlar bir ölçüde haklı idiler. Çünkü son derece engebeli coğrafyası nedeniyle gerilla tipi savunmaya çok elverişli olan Türkiye, bir Alman işgaline karşı çete savaşları verecekti. Bu takdirde Almanya, en az 40-50 tümenini Anadolu'ya bağlayacaktı. Daha da önemlisi Türkiye, Süveyş Kanalı'nın bir anlamda kapısı olması nedeniyle - gerektiğinde İngiltere'den her türlü desteği alabilecekti. İngiltere bir kısım birliklerini Suriye'de konuşlandırmıştı. Yaklaşık 1,5 milyon mevcutlu ve savaşa hazır vaziyette bekleyen ordusu olan Türkiye, bu faktörlerden dolayı Almanya nezdinde Jeostratejik gücü oldukça fazla olan bir ülke idi. (Hergüner,2011:50) Bütün bunlar Almanya açısından caydırıcı olmuştu.

6. Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşması

Kazım Karabekir'e göre Rus-Alman Harbi ancak Almanların Türkiye ile Anlaşmasından sonra olabilirdi. Almanlar İngiltere – Türkiye – SSCB ittifakının Rusya'ya ne derece güç vereceğini iyi bilmekteydi. I. Dünya Savaşı'nda da Türkleri yanlarına alarak güçlerini artırmışlardı. (Karabekir, 1994:315) Ayrıca böyle bir ittifak sayesinde hareketin güney kanadını da emniyete almış olacaktı. Bütün bunlar Almanların kararında etkili olmuştu.

Almanların Bulgaristan'dan sonra Türkiye'ye saldırma ihtimalinin olduğu bu dönemde 26 Şubat 1941 tarihli Hitler'in mektubu 4 Mart 1941'de Papen tarafından İnönü'ye iletildi. (Tekeli, 2018:448) Papen'in önerisiyle Hitler'in İnönü'ye bizzat yazdığı mektupta Alman kuvvetlerinin sınıra 60 kilometreden fazla yaklaşmayacağını teminatı verilmekteydi. (Papen, 1952:461) İçeriğinde Almanya'nın Türkiye'ye saldırı niyeti olmadığı İngiltere'ye yönelik önlemler alındığı da belirtilmekteydi. (Uçarol, 2013:889) Ayrıca Bulgaristan hareketinin da Türkiye'ye yönelik olmadığını Yunanistan'daki İngilizlere yönelik olduğunu bildirmişti. (Hale, 2003:84) Almanya'nın Balkan politikasının Türklere karşı değil Yunanistan'daki İngilizlere karşı bir savaş olduğunu ifade etmekteydi. (Aydoğmuş, 2020:63)

Hitler ile İnönü arasındaki mektuplaşmalar iki ülke arasındaki saldırmazlık anlaşmasının temellerini oluşturdu. Hitler Türk Alman dostluğuna vurgu yaparak kurmayı düşündüğü Yeni Düzen'de Türkiye'nin de yer almasının öneminden bahsederken İnönü de Türkiye'nin en büyük amacının toprak bütünlüğünü korumak olduğunu ve Almanlar saldırmaz ise Almanlarla savaş girmek istemediklerini ifade etmekteydi. (Özdoğan, 2004:134)

İnönü cevap mektubunda Türkiye'nin topraklarına karşı yapılacak bir tecavüze karşılık vereceğini ve ne Almanların ne de Müttefiklerin isteklerine göre hareket etmeyeceğini hareket şekline kendinin karar vereceğini belirtmişti. (Uçarol, 2013:890) Almanlara Türkiye'nin herhangi bir minnet borcu olmadığını

belirtilmiş ve Türkiye'nin Müttefiklerle var olan anlaşmalara sadakati vurgulanmıştı. Bir saldırıya kesinlikle savaşa cevap vereceği, ama İngiltere tarafından bir araç olarak kullanılmaya da meydan vermeyeceği ifade edilmekteydi. (Deringil, 2014:53)

Saracoğlu da Alman Büyükelçisine sertlik döneminde nasıl Türkiye buna boyun eğmediyse bu ılımlı üslubun da hükümetin politikasını değiştirmeyeceğini ifade etmişti. (Karabekir, 1994:302) İnönü, mektupla ilgili 4 Mart 1941'de Papen'le yaptığı görüşmede Türkiye'nin ittifaklara sadık kalarak savunma tedbirlerini alırken Almanya ile bir savaşa girmek istemediğini aynı özenin Almanya tarafından da gösterilmesi halinde savaştan uzak kalılabileceğini söylemişti. (Cebecioğlu, 1998:349)

28 Mart 1941 'de Papen, Menemencioğlu'na Hitler'in Sovyetlerle Türkiye arasında seçim yapması gerektiğinde Türkiye'yi seçmiş olduğunu, bunun da Türkiye'nin Almanya'ya daha fazla yaklaşmasını gerektirdiğini ve Almanya'nın Sovyetlere karşı Boğazları koruduğunu söyledi. Büyükelçi şöyle devam etti: “Bu yüzden Türkler onları Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan yoluyla çembere almaya çalıştığımız düşüncesinden artık vazgeçmelidir.” (Deringil, 2014:53) Hitler de İnönü'nün mektubunu aldıktan sonra Hüsrev Gerede'yi kabulünde Molotov'un Üçler Pakti'na girmek için Boğazları istediğini kendisinin şiddetle reddettiğini söyledi. (Gerede, 2022:303)

Görüşmeler sonunda 18 Haziran 1941'de anlaşmaya varıldı. (TBMMZC, 1941:86) Türk- Alman Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması imzalanmasından itibaren on sene geçerli olacaktı. Anlaşmada taraflar birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı duyacağını ve birbirlerine doğrudan veya dolaylı hareketten kaçınacaklarını taahhüt etmekteydi. (Hale, 2003:85, Karabekir,1994:322, Papen,1952:478-479) Aynı zamanda Türkiye bu anlaşmaya İngiltere ile yükümlülüklerini muhafaza ettiği şartını da koydurmuştu. (Lewis,2007:294-295) Türkiye bu sayede İngilizlerle Müttefik Almanlarla dost olmuştu. (*Cumhuriyet*, 1941:1)

Balkanlardaki Alman yayılması sonucunda İstanbul'a 100 millik mesafeye gelen Alman tehdidi. Türkiye ile Almanya arasında dostluk ve ticaret anlaşması imzalanmasıyla bir ölçüde hafifletilmişti. Aynı zamanda Türkiye bu anlaşmaya İngiltere ile yükümlülüklerini muhafaza ettiği şartını da koydurmuştu. (Gerede,2022:346, Lewis,2007:294-295) Bu anlaşma ile Almanya kendisi için Türkiye'nin savaş dışı kalmasıyla yetinmek zorunda kalmıştı. Türkiye, Almanya ile anlaşma görüşmelerinden İngilizleri de bilgilendirdiklerinden. ABD ve İngiltere de sadece anlaşmayı kınamakla yetinmişti. (Hale, 2003:85)

Ancak Almanlara göreyse Türkiye'nin İngiltere ile yapmış olduğu ittifak şimdi değerini kaybetmişti ve Ankara tarafsızlığına geri dönmüştü. (Kroll, 2011:235) Bu sayede hem güney kanadını emniyete almak hem de Irak'taki darbeyi Türkiye üzerinden desteklemek niyetindeydi. Ancak anlaşma imzalandığında Irak'taki durum tamamen ortadan kalkmıştı. Öte yandan Ribbentrop, Fransa'nın düşmesi ile üçlü anlaşmanın ortadan kalktığını hem İngilizlerle hem de Almanlarla aynı anda anlaşma olamayacağını ileri sürmekteydi. Oysaki Türklerin tam da yapmak istediği buydu. (Papuççular, 2014:69-70)

Anlaşma aslında diplomatik olarak eşine rastlanmayan bir durum içermekteydi. Türkiye, İngiltere ile müttefiklik ilişkisini kabul ediyor ancak bu ilişkinin gereklerini yerine getirmiyor; Almanya ile dost olduğunu belirtip bu ülkeye de tarafsız olduğunun altını çiziyordu. Bu durumun üç önemli gerekçesi vardı. İlki Britanya'nın o dönemde Türkiye'ye gereken yardımı yapamayacak durumda olması, ikincisi Alman ordusunun Trakya sınırına kadar gelmiş olması ve üçüncüsü ise Moskova ile olan ilişkilerdi. (Papuççular, 2024:70)

Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'na göre İngiltere'yle müttefiklik ve Almanya ile de saldırmazlık antlaşması imza etmekte çelişik bir durum yoktu. Zira amaçlanan Türkiye'nin savaşın dışında tutulmasıydı. Kendi deyimiyle etkin tarafsızlık politikasına göre bu şekilde hem Türkiye'nin İngiltere desteğiyle toprak bütünlüğü korunuyor, hem İngiltere'nin aşırı baskısı sonucu Türkiye'nin kendisiyle doğrudan ilintili olmayan bir kargaşa ortamında kurban edilmesi engelleniyordu. (Deringil, 2014:52)

Hitler'in mektubu İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokmak konusundaki baskılarına karşı Türkiye'nin elini güçlendirmişti. (Tekeli, 2018:448) Sonrasında imzalanan saldırmazlık paktından İngiltere ve ABD rahatsız olmakla birlikte Türkiye'nin tamamen Alman güdümüne girmemesi için belli oranda yardımlara devam ettiler. (Papuççular,2024:80) İngiltere'ye kıyasla ABD'nin tavrı çok daha sert oldu. Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesi içinde, Türkiye'ye yaptığı yardımı kesti. Daha gerçekçi düşünen İngiltere, durumun düzeltilmesi yoluna gitti ve Amerika'dan aldığı yardımın bir kısmını Türkiye'ye devretti. (Hergüner, 2011:64) ABD büyükelçisi McMurray'ın girişimleri üzerine bir ay sonra yardımlar tekrar başladıysa da miktarı azalmıştı. (Sander, 1989:152) ABD New York Times gazetesi başmakalesinde Türk-Alman saldırmazlık Anlaşmasının İngiltere'ye karşı olmaktan ziyade Sovyetler Birliği'ne karşı bir girişim olduğunu yazmaktaydı. (Aydoğmuş, 2020:57)

Hüsrev Gerede'nin ifadesiyle Türkiye'yi Dünyayı saran bu yangından uzak kalmasında İsmet İnönü'nün savaşın tehlikelerini asker gözüyle görmesi kadar, o dönem Alman büyükelçiliğinde eski silah arkadaşı ve samimi Türk dostu Papen'in olması da büyük etkendi. (Gerede, 2022:249) Ancak Almanya'nın

Türkiye'ye saldırmayacağı garantisini de tıpkı İtalya'nın Yunanistan'a verdiği garanti gibi tutulmayabilirdi. Bu nedenle önlem olarak Meriç nehri üzerindeki köprüler yıkılmıştı. (Aydoğmuş, 2020:101) Uzunköprü ile Edirne yakınındaki demiryolu köprüsü ülkeye yönelik bir taarruz için çalışmaz hale getirilmişti. (Hergüner, 2011:134) Anlaşmadan birkaç gün sonra Almanya geniş bir cephede Rusya'ya taarruzunu başlattı. (Papen, 1952:479) 22 Haziran 1941'de başlayan Alman- Rus savaşında Türkiye aynı gün tarafsızlığını ilan etti. (Tan, 1941:1)

7. *Almanya'nın Türkiye'nin İkna Çabaları*

Almanya Türkiye'nin tarafsızlığına önem veriyordu. Zira açılacak yeni bir cephe, Alman ordusu açısından kapatılması güç bir yara olabilirdi. Hal böyle olunca Türkiye, var olan avantajını en iyi şekilde değerlendirmeye çalışmaktaydı. Alman Büyükelçisi Von Papen'le sık sık görüşerek sıcak ilişkileri devam ettiriyordu. Türkiye, bu yıllarda müttefik yanlısı bir politika çizgisi takip etme görüntüsü verse de ülke menfaatleri her şeyden daha önemliydi. Savaştan sonra Sovyetlerin karşısında sadece Almanların denge unsuru olacağı düşüncesi hakimdi. Dünyadaki savaş dönemi ekonomik bunalımından Türkiye de etkilenmişti. Bu nedenle Almanya ile ekonomik ilişkilerini de geliştirdi. Bu durum Müttefiklere, sadece ekonomik ilişkiler kurulması olarak izah edildi. (Sarıçoban, 2020:1769)

Almanlar da 29 Kasım 1940'ta Von Papen aracılığı ile İsmet Paşa'ya Almanya'nın yeni nizam doktrinini reddetmemesi koşuluyla güvence vermeyi ve yardımda bulunmayı önermişti. (Tekeli, 2018:440) Bu dönemde Türkiye'nin kaygıları İngilizlerle Rusların Türkiye üzerinde anlaşmasıydı. Üstelik yanı başında bu iki devlet tarafından paylaşılan İran örneği bulunmaktaydı. Sovyetlerin toprak talebi olmadığına dair verilen sözler de bu şüpheleri gidermeye yetmemişti. Almanlar ise 1940 yılında SSCB ile boğazlar üzerine yapılan görüşmeleri açıklayarak Türkiye'nin endişeleri artırmaya çalışmaktaydı. (Papuçcular, 2024:71)

Nitekim Von Papen 'in anılarında anlattığına göre İngilizler Türklerle müttefik oldukları halde 13 Temmuz 1940'ta İngiltere'nin Moskova'ya yeni atanan İngiliz Büyükelçisi Sir Stafford Cripps, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'a; Sovyetler Birliğinin Hitler'e karşı Avrupa'daki dengeleri kurmak üzere müdahale etmesi durumunda, Balkanların Rus nüfuz bölgesini olmasını kabul edeceklerini ve Boğazlar ile ilgili taleplerini de anlayışla karşılayacaklarını iletmışti. (Papen, 1952:463, Demirer,2015:47-48) Dolayısıyla Müttefikler Rusların Almanlardan alamadıkları tavizler için Almanlar ile görüşmelerinden daha öncesinde yeşil ışık yakmıştı. I. Dünya Savaşı'nda da Rusya benzer bir motivasyonla İngiltere ve Fransa safında savaşa girmişti.

Hitler 13 Eylül 1941 tarihli değerlendirmesinde Sovyetler birliği ile İngiltere'nin İran üzerinden ittifakının Almanya tarafından engellemeyeceğinden bahsetmekteydi. Hitler'e göre Türkiye de bu durumdan hoşnut değildi. Buna rağmen Rusya'nın yıkılışından emin olana kadar beklenti durumunda kalacaktı. Almanya'nın da Türkiye'ye bir harekâtı imkansızdı. Bu nedenle Türkiye'nin politik yollarla kazanılması gerekmekteydi. Türkiye ikna edilebilirse Türklerin elde mevcut silahlarla Alman askeri yardımı olmaksızın da Rusya ve İngiltere'yi durduracak yeterlilikte olduğunu düşünülmekteydi. Bu sayede Karadeniz hakimiyeti kolaylaşacaktı. (Jacobsen, 1998:364,367)

Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesinden sonra özellikle Alman taarruzları başarılı olduğu dönemde Türkiye üzerinde baskıları artmaktaydı. Alman Orduları Yüksek Komutanlığı'nın 27 Ağustos'taki stratejik değerlendirmesinde Türkiye'nin savaşa girmesinin Kafkas petrolünün daha hızlı ele geçirilmesini sağlayacağı ve 1942 yılında Ürdün üzerinden Mısır'a saldırmasının kolaylaşacağı yazılmaktaydı. Ancak Türkiye'nin Rusya'nın çökeceğinden emin olmadıkça savaşa girmeyeceği bu nedenle güney kanattaki başarıların ikna edici olabileceği belirtilmekteydi. (Özdoğan, 2004:132,143)

Hitlerin talimatıyla, Alman Dışişleri ve Türkiye Büyükelçisi Papen, Türk dışişleri ve İnönü'yu İngiltere ile ittifakın bozulması ve Sovyetler Birliği'ne savaş açılması konusunda ikna etmeye çalıştılar. Bunun için Sovyetler Birliğinin yenilgisiyle kurulacak özerk Türk devletleri konusunda içeride ve dışarıda bir takım çevrelerden istifade ile Türkiye'yi motive etmeye çalıştılar. (Özdoğan, 2004:143) 27 Ağustos 1942'de Şükrü Saracoğlu ile Von Papen arasında yapılan görüşmede Saracoğlu Papen'e; bir Türk olarak SSCB'nin yıkılmasını arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir ortaya çıkabilecek bir fırsat olduğunu, ancak başbakan olarak Türkiye'nin mutlak bir tarafsızlık politikası izlemesi gerektiğini belirtmişti. (Aydoğmuş, 2020:127-128)

Ayrıca Almanlar Türkiye'yi kendi yanlarına çekebilmek için çok rahat bir şekilde toprak vaadinde de bulunabiliyordu. Mesela Von Papen, iş birliği karşılığında On İki ada, Halep, Musul, Azerbaycan ve Batum'u teklif etti. Ancak Türkiye'nin Musul ve Halep civarında eskiden beri iddiası olsa da bu aşamada komşularından toprak talebi yoktu. SSCB'nin dağılmasıyla Türk nüfusunu kontrol etme fikri de resmi çevrelerde pek fazla yankı bulmadı. Türk dış politikasını yönlendiren kadro, bunun hayata geçirilme şansı olmadığını bilincindeydi. (Seydi, 2006:11)

Almanya, bir taraftan da Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa girmesini önlemek için, Türkiye'ye çeşitli ekonomik ve siyasî baskılarda bulunmaktaydı. Hatta Türkiye'ye gözdağı vermek üzere, 18 Şubat 1944'te Rodos'taki Türkiye Konsolosluğu binasını bombalamaktan çekinmemişti. Almanlar, bunun bir

yanlılık sonucu olduğunu belirtmişlerse de gerçekte bu olayla. Ege denizinde ve adalardaki gücünü Türkiye'ye göstermekti. Bu yaşanan gelişmelere rağmen Türk-Alman ilişkileri daha önceki dönemde olduğu gibi bir süre daha devam etti. (Uçarol, 1998:537)

Almanya, Kahire görüşmelerinin detayını Çiçero kod adlı ajan vasıtasıyla öğrendiğinde Papen Türkiye'nin hava üslerinin Müttefiklerce kullanılmasının savaş sebebi sayılacağını 18 Aralık'ta Menemencioğlu'na bildirdi. (Hale, 2003:96) Çekilen ultimatomda eğer Türkler Müttefiklere bir üst dahi verseler Almanya'nın derhal savaş ilan edeceğini bildirmekteydi. Papen bununla da yetinmeyerek bir yolunu bulup Bulgarlara Trakya'yı istila ettirebileceklerini ve İstanbul'a da bir hava saldırısı düzenleyebileceklerini açıkladı. (Newberry, 1996:14)

Konferansta Müttefik devletlerin, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa katılması yönündeki baskıları Almanya tarafında hoşnutsuzluk yaratmaktaydı. Bunu anlayan Türk hükümeti, büyükelçi Von Papen aracılığıyla Berlin'e, endişelerinin yersiz olduğunu, Akdeniz'deki durumun Almanya aleyhine gelişmesi halinde bile kendilerine zarar verecek herhangi bir harekette bulunulmayacağını bildirdi. Türk hükümeti, Müttefiklere uyguladığı politikayı, hala güçlü olan Almanya'ya da uyguluyordu. Her iki tarafta ihmal edilmemeliydi. (Sarıçoban, 2020:1769)

Almanya, 1941 yılında Rusya'da hızla ilerlemesine rağmen Sovyetler Birliği ordularının çökmediği ve 1942 yılı baharından sonra da savaşı sürdüreceği açık hale gelince yeni bir alternatif de düşünmeye başlamıştı. 1942 baharında Almanya, Rusya'da cepheleeri korurken Türkiye'ye taarruzla Bakü, Irak ve İran'daki petrol bölgelerine yönelmek konusunda yeni bir stratejik tercih yapmak durumunda olduğunu düşünölmekteydi. Bir yandan da Papen vasıtasıyla Türkiye'yi savaşa sokma konusunda çabalar da hızlanmıştı. (Tekeli, 2018:441)

Von Papen Türkiye'ye askeri yardım konusunda Alman hükümetini ikna etmiş, "Türkiye'nin savaşa girmesi doğrultusunda müttefik baskısına karşı koyabilmesi için en iyi yolun daha bağımsız hareket etmesini sağlayacak silahların verilmesi olduğunu söylemiştir". Almanya 1942 yılının ortalarında, Türkiye'ye silah siparişlerinde kullanılmak üzere altı ay gibi kısa süre içinde 100 milyon Reichmarklık bir kredi açmıştı. Bu durum İngiltere ve ABD'de büyük bir endişe ve şaşkınlık yarattı. (Özlü, 2013:86)

Papen ayrıca Türkiye'ye bir ya da iki zırhlı tümen donatacak tesisatın da gönderilmesini bu sayede Türklerin Ruslara karşı savunma kapasitesinin artırılarak tarafsızlığını korumasını kolaylaştıracağını iletmişti. Hitler'in bu birlikleri Türklerin Almanlara karşı kullanma ihtimalini sorduğunda da bu

konuda güvence vermişti. (Papen, 1952:487-488) Bu girişimler sonucu Türkiye bir taraftan Müttefiklerinden askeri yardım alırken diğer yandan Almanlardan da askeri yardım almaktaydı.

8. *Almanya'nın Türkiye'de Propaganda Faaliyetleri*

Almanya savaş öncesin dönemden itibaren Türkiye üzerinde yoğun bir propaganda faaliyetine başlamıştı. (Aydoğmuş, 2020:46) 1933 yılında Alman Nazi Partisi kültür kulübü *Teutonia* diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de çeşitli yayınlar ve Alman yanlısı kişiler aracılığı ile faaliyetlerine başlamıştı. Almanya'nın dünyadaki rolü ve Türkiye ile örtüşen çıkarları sürekli propaganda olarak kullanılmaktaydı. (Özdoğan,2004:141) Almanlar Türkiye'deki propagandalarında etkili olmak için iki tema kullanılmaktaydı. Bu temalardan biri Birinci Dünya Savaşı'ndaki savaş yoldaşlığı diğeri Pan –Türkizim idi. (Tekeli, 2018:548)

1935 yılından itibaren Türk basın heyetlerini Almanya'ya çağırarak etkilemeye çalışılmaktaydı, *Beyoğlu ve İstanbul, Yeni Dünya ve Signal* dergileri, 1924 yılından beri Almanca olarak yayınlanan *Türkische Post* gazetesinin tirajı artmış, İstanbul'daki Alman kitapçılarına *Beobachter* ve *Deutsch Allgemeine Zeitung* gazeteleri de günlük gelmeye başlamıştı. (Özgüldür, 1996:495) Alman Büyükelçiliği Türk basını ile yakın ilişkiler kurmaya özen gösteriyordu. Alman şirketleri Türk gazetelerine reklam verirken ilanlarını çekmek yoluyla güç duruma düşürebiliyorlardı. Ayrıca Türkiye kağıt gereksinimini karşılamak için büyük ölçüde Almanya'ya bağlıydı. Alman kâğıt şirketleri Türkiye'ye İngiltere ve Fransa'dan daha ucuz kâğıt satmaktaydı. Alman istihbarat birimleri de İstanbul'da konuşlanmaya başlamışlardı. (Tan, 1939:1, Glasneck,1976:24, Aydoğmuş, 2020:46)

Yayınlarda Türk ve Alman dostluğunu işlenmekteydi. Almanca bilen Türklere İstanbul'daki Alman kitapçıları *Vöhlischer Beobachter* ve *Deutsche Allgemeine Zeitung* gazetelerini satıyordu. Popüler bilim dergisi olarak *Bilim ve İlerleme* kendisini kabul ettirmişti. İstanbul' da E. Kalis ve Kapp's Bookseller ve John Bayer Nazilerin kitapçısı olarak tanınıyordu. Ayrıca *Europa Press* de yayımlanan Alman gazetelerinden biriydi. Ayrıca İstanbul'da Alman- Türk Ticaret Odası, 1934 yılında kurulan Alman Doğu Derneği ve bu dernek vasıtası ile çıkarılan *Orient- Nachrichten* Dergisi bulunmaktaydı. (Tekeli, 2018:543-546)

İstanbul'daki bir diğer merkez ise Alman Protestan Kilisesi idi. Kilise vasıtasıyla üst düzey Türk bürokratların evinde çalışan Alman mürebbiyeler ve hizmetlilerden bilgi toplanmaktaydı. (Tekeli, 2018:545)Alman Hükümeti Türkiye'deki Alman okullarında faaliyet gösteren Alman görevlileri de istihbarat ve propaganda gibi yaşa dışı faaliyetlerde de kullanılmaktaydı. İstanbul'da Alman

okullarında görevli 20 Alman öğretmeninin 18'i Nazi Partisi üyesiydi. Nazi propagandası yapan Alman hocalar daha ziyade Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ile teknik okullarda yoğunlaşmıştı. Ayrıca Almanya da okuyan Türk öğrencilere de Nazi propagandası yapılmaktaydı. Özellikle Yüksek Lisans öğrencileri arasında ücretsiz dağıtılan dergi ve kitaplarla bu propaganda yapılıyordu. (Seydi, 2006:21-22)

Almanya, Türkiye içinde kendisine sempati besleyen bir kitle oluşturmaya çalışmaktaydı. Bunun için Türk eğitim sisteminde etkisini artırmak istemekteydi. 1939 yılında Yurtdışında eğitim gören Türklerin %80'i Almanya'da eğitim görmekteydi. Bu öğrenciler önemli bir kısmı da yeni bir tarih bilinci ortaya çıkarmak üzere girişilen çalışmaların paralelinde Almanya'nın ülkesine çekmek istediği Türk tarihi öğrencileri idi. (Seydi, 2006:20, Tekeli, 2018:541-542)

Alman propaganda ve istihbaratının sadece Almanlarca örgütlenmesi sonuç almaları için yeterli değildi. Onun için Almanlarla iş birliği yapabilecek Türklerle ilişki kurmak ve onların da faaliyetleri yönlendirmeleri gerekiyordu. Bu bakımdan Türk basını içinde Almanya yandaşı yayın yapacak gazeteleri desteklemeye başlamışlardı. (Tekeli, 2018:547)

Alman Dışişlerine gelen bilgilere göre *Ulus* Gazetesinden Falih Rıfkı Atay, Harp akademisi Komutanı Ali Fuat Erden, İstanbul Milletvekili Şükrü Yenibahçe⁵, Nuri Killigil Paşa, Mahmut Şevket Esendal Ahmet Caferoğlu ve emekli general Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet bu görüşe sıcak bakan isimlerdi. (Hale,2003:88, Özdoğan, 2004:142)Almanya'nın 1942 yılı sonlarına kadar elde ettiği başarılarla birlikte Türk-Alman ilişkileri artarken Türk basını da giderek Alman yanlısı bir tutum sergilemekteydi. Savaşın başından beri Alman yanlısı yayın yapan da *Cumhuriyet* ve *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinden sonra Almanların Rusya'ya savaş ilanıya birlikte *Akşam*, *İkdam*, *Vakit* ve *Ulus* gazeteleri de katılmıştı. (Özdoğan,2004:136) Bu durum Sovyetlerin üstünlüğü ele geçirmesi ile değişecekti.

9. Von Papen'e Suikast Girişimi

24 Şubat 1942'de Von Papen eşiyile birlikte Ankara'da evinden konsolosluğa giderken başarısız bir bombalı suikast girişimine uğramıştı. (Akşam, 1942:1) Konsolosluğun polisinin aramasıyla bölgede inceleme ve detaylı araştırma yapıldı. Suikastçı İstanbul Üniversitesinde okuyan Makedon bir öğrenci idi.(Papen, 1952:485-486) Türk polisi tarafından yapılan araştırmada Sovyetler Birliği'nin İstanbul Konsolosluğu'nda stajyer memur olarak çalışan Sovyet

⁵ Enver Paşa'nın yeğeni

vatandaşı Pavlov ile yine aynı yerde Nakliyat Müşaviri olarak çalışan Kornilov tarafından suikastın planlandığı ve Patlayıcıların suikastçı Ömer Tokat'a bu kişiler tarafından verildiği anlaşılmıştı.(Rubin, 2007:26) MAH⁶'ın başarılı bir operasyonla suikastın kaynağını ortaya çıkarması, Sovyet planlarının istendiği gibi işlememesine neden olmuştu.(Bezci, 2023:81)

Von Papen'e yapılan suikast girişiminin akabinde Türk otoriteleri İngilizlerin faaliyetlerine ciddi kısıtlama getirmeye başladı. (Tekeli, 2018:594) Esasen Suikast girişimi Sovyet İstihbaratının Türkiye'de giriştiği bir faaliyetti. Günümüzde açılan arşivler ve yayınlanan hatıratlardan, bu suikastı Sovyetler gizli örgütünün düzenlediği açıklık kazanmıştır. NKDV⁷'nin düşman cephesi gerisindeki faaliyetlerini yürüten 4. dairesinin başkanı olan Pavel Sudoplatov, anılarında, suikastın yapılması emrini doğrudan Stalin'den aldığını belirtmektedir. Stalin'i esas rahatsız eden; Von Papen'in, Vatikan Ankara Büyükelçisi Kardinal Roncalli (Daha sonra Papa. XII. Pius) aracılığıyla İngiltere ve ABD'yle Sovyetleri dışta bırakacak bir barış arayışına girmiş olmasıydı. (El, 2010:45-46, Tekeli,2018:602)

Papen'in anılarında aktardığı üzere Vatikan'da Devlet Sekreteri Monsenyör Maglione ve yardımcısı Monsenyör Montini de dahil olmak üzere bir dizi önemli kişiyle görüşülmüştü. Batılı Müttefiklerin böyle bir teklifle ilgilenme olasılığının ikinci bir cephe talep eden Stalin'in rahatsız ettiği, Hitler ile bir uzlaşmaya varabileceğine dair endişe duyduğu bir esnada böyle bir görüşmenin olması mümkün değildi. Bu nedenle çabalar sonuçsuz kaldı. (Papen, 1952:489) Teklif olunan barış antlaşmasına göre Almanya'ya bazı ayrıcalıklar verilmekle beraber Avrupa eski coğrafyasına kavuşuyordu. Tabi Rusya Baltık Denizi'ne çıkamıyordu. Stalin elbette ki bu görüşmelerden haberdardı ve Almanya'nın Müttefikler ile antlaşma yapmasını istemiyordu. (El, 2010:40)

Türk Polisi İstanbul'daki konsolosluğu kuşatarak iki hafta sonunda sorgulamak üzere Pavlov'u aldı. Kornilov da ülkeden kaçmaya çalışırken yakalandı. (Rubin, 2007:27) Duruşmalar sonunda 24 Aralık 1942'de mahkûmiyet kararı verildi. (*Tan*, 1942:1) Rus basınında yapılan ağır eleştiriler (*Tan*, 1942:1-2) ve Sovyetlerin baskılarına rağmen gerekirse savaşı göze alarak Türk Hükûmeti geri adım atmadı. Savaşın sonuna doğru gelindiğinde ise Rus mahkûmlar iyi niyet göstergesi olarak Ağustos 1944'te salıverilmesine karşın, Von Papen suikastı, iki ülke arasında Soğuk Savaş'ın başlamasına katkıda bulunan Sovyet-Türk düşmanlık mirasının bir parçası oldu. (Rubin, 2007:30)

10. Almanya ile İlişkilerin Kesilmesi ve Savaş İlan Edilmesi

⁶ Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti.

⁷ 2. Dünya Savaşı esnasında Sovyet Gizli Polis Teşkilatı

Almanya'nı kazanamayacağı artık belli olmuştu. Ancak Türkiye sonrasında Rus istilasını karşı karşıya kalmak istemiyordu. Türkiye açısından en iyi sonuç Almanya kazanamasa bile Kızıldere'nin taarruz edemeyecek şekilde yıpranmasıydı. (Gerede, 2022:405) İngiliz Ataşesi de savaş başladığında izlenimlerinde Türklerin sıranın kendilerine gelmeden Almanların Rusya'da kendilerini tüketmesini umduklarını söylemişti. İtalyan elçisi Peppo ise Türklerin idealinin son Alman askerinin son Rus cesedi üzerine düşmesi olduğunu ifade etmekteydi. (Hale, 2003:86-87)

Almanya'nın cephelerdeki durumu gittikçe kötüye gitmekteydi. Bu durumu da göz önüne alarak Müttefik Devletler, 6 Haziran 1944'te Normandiya çıkartmasını gerçekleştirdi. 13 Haziran'da ise İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'den Almanya ile olan tüm ekonomik bağlarını koparmasını istedi. Fakat Müttefik Devletlere, savaşın sonunun iyice belli oluncaya kadar olumlu cevap verilmedi. (Sarıçoban, 2020:1771) Almanya'nın halen Türkiye'ye etki edebilecek kapasitesi vardı ve Rusya'nın karşısında savaşa girip hırpalanmış bir ordunun caydırıcılık şansı yoktu.

İnönü'nün İngiliz hükümetini yatıştırmak için aldığı kararlar 15 Haziran 1944'te Menemencioğlu'nun istifa etmek zorunda kalmasına kadar vardı. Yerine Eylül ayında Hasan Saka Dışişleri Bakanı oldu. (Hale, 2003:98) Türkiye'nin Almanya ile ilişkileri kesme hazırlığını öğrenen Von Papen, 28 Temmuz'da Türkiye'ye dönerek Başbakan Saracoğlu'yla morali çökmüş halde konuşmuştu. Konuşma içinde, Berlin'e Müttefiklerin mi yoksa Rusların mı önce gireceği bile geçmişti. (Tekeli, 2018:529) Almanların savaşı kaybettiği artık iyiden iyiye belliydi.

İngiltere, Türk Hükümeti'ne temmuz ayı sonunda son kez uyarıda bulundu. Bunun üzerine Türk Hükümeti, Müttefik Devletler ile bozulmakta olan ilişkilerini düzeltmek amacıyla, Almanya ile olan tüm ilişkilerini Büyük Millet Meclis Kararı ile 2 Ağustos 1944'te kesti. Türkiye bu kararı alırken, barış konferansında tam bir Müttefik muamelesi gösterileceğine dair garanti alınmıştı. (Sarıçoban, 2020:1771) Türkiye bugüne kadar Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin baskılarına karşı savaş malzemesinin yetersizliği, halen yürürlükte olan Alman saldırmazlık anlaşması ve Almanların Balkanlardan saldırma tehlikesi gibi nedenlerle savaşa girmemeyi başarmıştı. (TBMMZC, 1944:18, Özdoğan, 2004:136)

1945 yılında Almanya'nın mağlubiyeti kesinlik kazandı. Bu arada ABD ve İngiltere, ilişkilerin kesilmesini yeterli bulmayıp Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesini istediler. Ayrıca bunun, Nisan ayında toplanacak olan San Francisco Konferansı'na katılabilmenin de tek yolu olduğunu belirttiler. Yalta Konferansı'ndan sonra İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sr. Maurice Peterson Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı ziyaret ederek Konferansta alınan kararları

bildirmişti. Buna göre kurulacak olan dünya iş birliği örgütünü (BM) görüşmek üzere toplanacak olan San Francisco Konferansına 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş olan ülkeler davet edilecekti. Türkiye bu bildiriden üç gün sonra 23 Şubat 1945'te, Meclisin oy birliği ile 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamış, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. (TBMMZC, 1945:126-132, *Cumhuriyet*,1945:1) Türkiye, savaş sonrası dünya düzenini yeniden kuracak olan San Francisco Konferansına katılabilmek için, Yalta Konferansının tespit ettiği formalite koşullarına bu suretle uyuyordu. (Sarıçoban, 2020:1773)

Sonuç

Türkiye savaşta her iki taraf arasında denge kurarak tarafsızlığını korumayı başardı. İtalya'nın Arnavutluk'u işgali güvenlik bölgesine girilmesi Türk diplomasisini İngiltere-Fransa bloğuna yöneltmişti. Bu esnada Papen atanarak sürece engel olmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. İmzalanan anlaşma tıpkı önceki gibi uzun süreli savaş ve Sovyetler Birliği'nin İngiltere- Fransa yanında olacağı varsayımına dayanıyordu. Oysaki Almanya ile Sovyetler Birliği ittifak yapmış Fransa ise işgal edilmişti. Değişen koşullar Türkiye'yi tarafsız kalmaya yöneltmişti. Zira Sovyetler Birliği, İtalya ve sonrasında Almanya ile çevrelenmişti. Müttefiklerle tek bağlantı güney sınırı üzerindendi.

Papen'in görevi ittifakı engellemek, mümkünse Almanya safına çekmek veya en azından tarafsız kalmasını sağlamaktı. Gelişen süreçte. İtalyanlardan sonra Almanlar da Balkanlara girmiş Bulgaristan ve Yunanistan ve Ege adalarında Türkiye'ye komşu olmuştu. Hitler'in Türkiye'yi işgal planları yaptığı bu dönemde Papen'in yazdığı raporlar diğer dışişleri ve genelkurmayın raporları ile de birleşince Hitler üzerinde etkili oldu. Bu gergin süreç saldırmazlık anlaşması ile sonuçlandı.

Türkiye iki taraf arasında diplomatik dengeyi gözeterek bir taraftan da her iki tarafın katkılarıyla silahlı gücünü dolayısıyla tarafsız konumunu güçlendirmeye çalıştı. Sovyetler Birliği'nin saf değiştirmesi ile Müttefiklerin Türkiye üzerinde baskıları artmaya başladı. Almanya üstünlüğünü kaybetmeye başladıysa da halen Türkiye'ye zarar verebilecek sınır komşusu konumundaydı. Almanya tarafından ezilmek ve sonrasında Sovyetler Birliği karşısında güçsüz olmak istemiyordu. Bu nedenle son ana kadar tarafsızlığını devam ettirdi.

REFERANSLAR

- Ackermann, Jozeph, (1997) “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Alman İlişkileri”, *Atatürk Konferansları IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, ss. 63-72.
- Akşam Gazetesi*, “İtalya ile Yunanistan arasında Harp Başladı”29 Ekim 1940, s.2
- Akşam Gazetesi* “Ankara’ da Müessif Bir Bomba Hadisesi” 25 Şubat 1942, s.1.
- Alkan, Resul, (2022) *Türk Ordusunda Son Alman General (1933-1939): Hilmar Von Mittelberger*, 1. Baskı, Timaş Yayınları.
- Avcı, Osman, (1998),” İkinci Dünya Savaşı Gelişmelerinin, Türkiye'nin Güney Komşuları- Irak ve Suriye-İle İlişkilerine Etkileri”, *Altuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri I 20-22 Ekim 1997*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları. ss.55-75.
- Aydın, Ayşe, (2017), “Türkiye-Almanya Dostluk Antlaşması (3 Mart 1924)” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 1, Haziran, ss.107- 121.
- Aydoğmuş, Fatih, (2020), *İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Propaganda ve Türkiye*, 2.Baskı, Kriter Yayınevi.
- Bezci, Egemen, (2023) *Türk İstihbaratı ve Soğuk Savaş ABD ve İngiltere Arasında Türk Gizli Servisi*, 1. Baskı, Kronik Kitap, 2023.
- British Documents on Foreign Affairs; Parth II, From First to The Second World War, Series B, Turkey, Iran and Middle East*, ed. Bülent Gökay, Volume: 35, January 1938- December 1939, (2012)
- Cebecioğlu, Güngör, (1998) “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri”, *Altuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri I 20-22 Ekim 1997*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, s.322-380.
- Cumhuriyet Gazetesi*, “Türk- Alman Anlaşması” 20 Haziran 1941, s.1.
- Cumhuriyet Gazetesi*, “Mihvere Karşı Harbe Girdik” 24 Şubat 1945, s.1.
- Dağlı, Erkan, (2016) “Alman Büyükelçilerinin Gözüyle Türk-Alman İlişkileri (1900-1938)” *Atatürk Dergisi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2016, Cilt: V, sayı: 1, ss. 93-118.
- Deniz, Muzaffer, (2018), *Alman Belgelerinde Türk-Alman İlişkileri (1923-1931)*, 1.Baskı, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Demirer, Mehmet Akif, (2015) *İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye*, Birinci Baskı, Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

- Dümen, Erdoğan, (1990) *Denizde II. Dünya Harbi Akdeniz Harekatı*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, Deniz Basımevi.
- Deringil, Selim, (2014) *Denge Oyunu; İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Beşinci Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Doğan, Zekeriya, (2016) *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin Savaş Stratejisi*, Cinius Yayınları.
- El, Banu, ve Perinçek, Mehmet, (2010) “Von Papen Suikastını Kim Düzenledi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Nisan, S.196, ss. 34-47.
- Elibol, Çağrı, (2020) *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Ortadoğu Politikası; Türkiye'ye İltica eden Fransız Harp Gemileri Örneği*, I. Baskı, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık.
- Gerede, R. Hüsrev, (2022) *Hitler Almanya'sında Berlin Sefirliği Hatıralarım*, (1939-1942), 3. Baskı, İş Bankası Yayınları.
- Glasneck, Johannes, (1976) *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, I. Baskı, Onur Yayınları.
- Gürün, Kamuran, (1998) “Savaşın İlk Yılı Türkiye”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I 20-22 Ekim 1997*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, ss.9-34.
- Hâkimiyet-i Milliye, 4 Mart 1924, s. 2.
- Hale, William, (2003) *Türk Dış Politikası 1774 – 2000*, çev. Petek Demir, Mart Matbaası.
- Havacılık Tarihinde Türkler 3 (1939 yılından 1945 yılına kadar)*, (2005) Hava Kuvvetleri Komutanlığı Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı.
- Hergüner, Mustafa, (2011) *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Denizciliği*, I. Baskı, Karataş Yayınevi.
- Hirsch, Ernst E., (1997) *Anılarım; Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi*, çev. Fatma Suphi, 4. Baskı, TÜBİTAK.
- İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası 1941-1943*, (1968) May Yayınları.
- Jacobsen Hans-Adolf, (1989) *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, çev. İbrahim Ulus, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Karabekir, Kazım, (1994) *Ankara'da Savaş Rüzgarları, II. Dünya Savaşı, (CHP Grup Tartışmaları)*, Emre Yayınları.
- Keegan, John, (2019) *İkinci Dünya Savaşı*, çev. Samet Öksüz, 2. Baskı, Say Yayınları.

- Kostak, Ercan, (2024) “Cumhuriyet Döneminde Türk Deniz Kuvvetleri’nde Yaşanan Gelişmeler (1923-1960)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Journal Of Modern Turkish History Studies XXIV/48 (Bahar/Spring), ss. 275-317.
- Kroll, Hans, (2011) “Bir Alman Diplomatın Türkiye Anıları (1936-1943), çev. Pulat Tacar, *Belleten*, Cilt:75, Sayı:272, ss.205-260.
- Kumru, Coşkun, (2024) *Türkistan Lejyonu; İkinci Dünya Savaşı’nda Alman Saflarında Savaşan Türkler*, I. Baskı, Kronik Kitap.
- Lewis, Bernard, (2007) *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, 10. Baskı, Türk Tarih Kurumu.
- Newberry, Daniel O, (1996) *II. Cihan Savaşında Türkiye’nin Uyguladığı Tarafsızlık Politikası*, Orta Doğuda Amerikan Dış Politikasının Kaydettiği Gelişme ve İlgi Odakları, çev. Ayşe (Cebesoy) Sarıalp, Türk- Amerikan Üniversiteliler Derneği ve Üniversiteliler Kültür ve Eğitim Vakfı Müdürlüğü, 1996.
- Özdoğan, Günay Göksu, (2004)” II: Dünya Savaşı Yıllarındaki Türk-Alman İlişkilerinde İç ve Dış Politika aracı Olarak Pan- Türkizim”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, 3. Basım, Der Yayınları. s.131-147.
- Özgüldür, Yavuz, (1996) “İki Savaş Arası Dönemde İngiltere ve Almanya’nın Türkiye’deki Siyasi ve Askeri Yatırımları”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I; Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açıdan Türkiye*, 23-25 Ekim 1995, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, ss.489-495.
- Özlu, Hüsnü, (2013) “İkinci Dünya Savaşı’nda, Türkiye’ye Gelen İngiliz Heyetleri ile Yapılan Görüşmeler ve İngiltere’den Alınan Askeri Yardımların Sonuçları”. Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Dergisi*, 2 (2), ss.57-105.
- Papen, Franz Von, (1952) *Memoirs*, çev. Brain Connel,2. Baskı, Andre Deutsch.
- Papuççular, Hazal, (2024) *Cumhuriyet’in Dış Politikası Olaylar, Aktörler, Kurumlar, 1923-2023*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Papuççular, Hazal, (2024) *Türkiye ve Oniki Ada, 1912-1947*, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rubin, Barry, (2007) *İstanbul Entrikaları; Casusluk Merkezi İstanbul’dan Gerçek Öyküler*, çev Selim Atalay,3. Baskı, Doğan Kitabevi.
- Sander, Oral, (1989) *Siyasi Tarih; İlkçağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi.

- Sarıçoban, Gülay: “İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,24 (4) ,2020, ss. 1755-1777.
- Seydi, Süleyman, (2006) *Zor Yıllar; 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye' de İngiliz-Alman Propaganda ve İstihbarat Savaşı*, 1. Baskı, Asil Yayın Dağıtım.
- Tan Gazetesi, “Von Papen Bu Sabah Ankara’da”27 Nisan 1939, s.1
- Tan Gazetesi, “Tan’ı Almanya hesabına satın almak için vaki teşebbüs nedir?” 25 Kasım 1939, s. 1.
- Tan Gazetesi “Türkiye Bitaraf”, 23 Haziran 1941, s.1.
- Tan Gazetesi, “Suikast Davası Dünkü Celsede Karar Bağlandı”,24 Aralık 1942, s.1.
- Tan Gazetesi “Rus basını Türkiye’ye Ağır Çatıyor” 14 Nisan 1942, s.1-2.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, (2018) *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, I. Cilt İletişim Yayıncılık.
- Tuncer, Hüner, (2021) *Atatürk Döneminde Türk Dış Politikası*, I. Baskı, Sia Kitap.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:2, C: VIII-I, 1924- 1927.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:7, C:7, I:1, 4 Mart 1924.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:6, C:19, İ:2, İ:66, 18 Haziran 1941.s.86.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:7, C:13, İ:1, İ:87, 02 Ağustos 1944.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 7, C. 13, İ: 2, Olağanüstü İnikat, 23 Şubat 1945, s126-132.
- Uçarol, Rıfat, (2013) *Siyasi Tarih (1789-2012)*, (2013), 9. Baskı, Der Yayınları.
- Uçarol, Rıfat, (1998) “İkinci Dünya Savaşı, Misak-I Milli ve Türkiye'nin Savaşa Girmemek İçin Direnişi “*Altuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri I 20-22 Ekim 1997*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, ss. 524-541.
- Yalçın, Osman, (2011) “İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi” Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi* S 47, Bahar, ss. 701-731.
- Yıldız, Ahmet Burak, (2022) *Birinci Dünya Savaşında İngiliz Stratejisi*, Doruk Yayınları.

BÖLÜM 14

Suriye’de Bir Askeri Darbe: Edip Çiçekli Darbesi (1949)

Alpaslan Öztürkci¹

Giriş

Soğuk Savaş yıllarında Orta Doğu birçok askeri darbe girişimine sahne oldu. Suriye, İran, Irak, Mısır ve Türkiye askeri darbelerin gerçekleştiği başlıca ülkelerdir. Bölgede Soğuk Savaş dönemi boyunca iki süper güç Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’nin, belirgin bir statüko oluşturmaması, Orta Doğu’nun çatışma alanına dönüşmesine yol açtı. 1950’lerin ilk yarısı küresel rekabette SSCB için çeşitli zorlukları işaret eden bir kesittir. II. Dünya Savaşından siyasal zaferle çıkan SSCB, askeri ve ekonomik olarak büyük kayıplar yaşamıştı. Dolayısıyla Orta Doğu’da ABD-İngiltere ikilisine kendi politikalarını dayatacak ve bu devletlerin politikalarına karşı koyabilecek kapasiteden uzak görünüyordu. Bu kesitte SSCB, esnek bir politika takip etti. Orta Doğuya nüfuz etmeye çalıştı ancak politikaları daha çok batı karşıtı Arap Milliyetçiliğini desteklemekle sınırlı kaldı (Halliday, s.98; Saray, 2006, s.80). SSCB’nin jeopolitiği ve Orta Doğu’da sömürgeci geçmişinin olmaması kendisine belli bir alan açmakta, Arap ülkeleriyle daha kolay ilişki kurmasını sağlamaktaydı. SSCB, kendisine avantaj sağlayan söz konusu psiko-politik ve coğrafi faktörleri özellikle ABD’yi dengeleme kapasitesini yakaladığı 1950’lerin ikinci yarısından itibaren kullanmaya başlayacaktır. ABD dış politikası açısından ise Orta Doğu, SSCB’yi çevreleme-sınırlama ve dünyanın önemli su geçitlerine sahip olması açılarından stratejik değerliydi. Bölge ülkelerinde ABD’ye müzahir yönetimlerin iktidarda bulunması bu ülke açısından kritik önemdeydi. Bu sebeple askeri darbeler ABD açısından oldukça kullanışlı bir araçtı. ABD Suriye ve diğer ülkelerde çeşitli askeri darbeleri destekleyerek, bu darbelerin ana dış dinamiği olacaktır.

Mısır, Soğuk Savaş döneminde önce 1952 hür subaylar darbesi sonrasında ise Kral Faruk’un tahttan indirilmesiyle Nasır liderliğinde görelî bir istikrar yakaladı. Irak’ta komünistler tarafından desteklenen 1958 General Abdul Kerim darbesiyle başlayan askeri darbe süreci, 1963 yılında Abdul Selam Arif, 1968 Hasan el Bekr darbeleriyle devam etmiş ve 1979 yılında Saddam Hüseyin’in iktidarı BAAS içi operasyonla iktidarı ele geçirmesine kadar siyasal istikrar sağlanamamıştır. (Türkiye Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 533/8339.57916.2, 1-3, 31.07.1958; Qazazz, 1967: Avneri, 1968, s. 649). Türkiye’de ise Soğuk Savaş döneminde yaklaşık on yıllık

¹ Doç. Dr.; Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Alpaslan6507@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-2877-8415

periyotlarla askeri müdahaleler olmuştur. 1960 yılında genç subaylardan oluşan cunta tarafından düzenlenen darbeyle Demokrat Parti iktidarı devrilmiştir. 1971 yılında ise Genel Kurmay Başkanı Menduh Tağmaç ve kuvvet komutanlarının verdiği askeri muhtırayla Adalet Partisi hükümeti iktidardan uzaklaştırılmıştır. 1980 askeri darbesinde bu defa Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren liderliğinde ve emir komuta zinciri içinde Demirel Hükümeti devrilmiştir.

İran'da 1958 Ajax Operasyonu ile ABD ve İngiltere istihbarat servislerince desteklenen bir askeri darbe gerçekleştirilmiştir. İran petrolünü millileştiren, Başbakan Musaddık devrilmiştir. Suriye'de ise askeri darbeler, ülkenin bağımsızlığını kazandığı 1946 yılından üç yıl sonra görülmeye başlanmıştır. Kısa süreli liberal-demokrasi tecrübesinden sonra, 30 Mart 1949'da Suriye uzun yıllar devam edecek askeri darbelerden ilki olan Hüsnî Zaim darbesiyle tanışmıştır. Bölgedeki ABD çıkarlarıyla uyumlu bir askeri diktatörlük kurulmuştur. Edib Çiçekli darbesi de aynı yılın aralık ayında gerçekleştirilmiş başka bir ABD destekli darbedir. Bu çalışmayla, Çiçekli darbesinin iç-dış dinamikleri, darbeye giden süreç ve darbenin sonuçları gösterilmeye çalışılmaktadır.

Edip Çiçekli Darbesine Giden Süreç

Suriye'de Şükrü el Kuvvetli yönetiminin siyasal ve ekonomik istikrarı sağlama konusundaki başarısızlığı, 30 Mart 1949'da ülkede uzun yıllar devam edecek askeri darbelerden ilki olan ABD destekli Hüsnî Zaim darbesiyle sonuçlanmıştır. (TDA, 559/36373.143404.1, 13.04. 1949; Hürriyet, 13 Nisan 1949; Hinnebusch, 2002; Little, 2004). Darbenin güncel politikaya yönelik söz konusu görünen sebebinin yanında Suriye askeri darbelerinde çeşitli yapısal faktörler etkiliydi. Bunlardan Birincisi ülkenin çoklu toplum strüktürüdür. Toplumsal yapısındaki çeşitlilik, Orta Doğu'nun birçok ülkesinde olduğu gibi Suriye'de de siyasal bağlamda istikrarsız bir toplum yapısı yaratmıştır (Lewis, 2006, s.283).

Dinsel, sekteryan ve kabileci güdülerle hareket eden çeşitli toplum kesimleri milli bir kimlik ve ulusal vatan motivasyonundan çok partikülarist saiklerle hareket etmişlerdir. Dolayısıyla her büyük ya da küçük grup cunta yapılanmaları ve bunların geliştirdiği gevşek koalisyon ağlarıyla iktidarı ele geçirmeye çalışmışlardır. Suriye'nin söz konusu tekinsiz siyasal ikliminde sadece 1949'dan 1954'e dört hükümet darbesi olmuş, birçok hükümet kurulmuş ve ülke iki kez de askeri diktatörlük görmüştür (Armaoğlu, 2007, s. 506).

Suriye'de askeri müdahalelerinde etkili olan ikinci faktör ise Şam'ın büyük toprak sahibi elitleriyle, Halep burjuvazisi arasındaki sosyo-ekonomik temellere dayanan gerilimlerdir. Suriye siyasetinin etkili kanatlarından Şam elitleri, Mısır-Suudi Arabistan Blokuna daha yakın ilişkiler geliştirmeyi savunmaktaydı. Suriye'de güç-iktidar ilişkilerinde belirleyici role sahip diğer aktör Halep burjuvazisi ise ekonomik ve tarihsel bağlara sahip olduğu Irak ve Ürdün Haşim'i Krallıklarıyla daha yakın ilişkilerden yanaydı. 1950'li yıllar boyunca Suriye

siyasetinin ana aktörü, Şam ve Halep kutbunu oluşturan Sünni elitler arasındaki söz konusu fay hattı askeri darbelerinde yapısal sebeplerinden oldu. Bütün Orta Doğu'da olduğu gibi Suriye askeri darbelerinde etkili olan başka bir olayda Arapların ağır yenilgisiyle sonuçlanan 1948 Arap-İsrail savaşıdır. Arap siyasetinde uzun süre siyasetin meşruiyet aracı olarak geçerliliğini koruyan 1948 savaşı, askeri darbelerin meşrulaştırılmasında kullanışlı bir aparata dönüşmüştür. Savaşa katılan ve yararlılık gösteren Hüsnü Zaim, Edip Çiçekli gibi darbe lideri subaylar bu savaşta alınan yenilgiyi politik bağlamda araçsallaştırmışlardır.

Suriye, söz konusu çeşitli siyasal, sosyo-ekonomik faktörlerin etkili olduğu kırılğan zeminde 1949 yılında üç askeri darbe yaşamıştır. Bu darbelerden ilki Albay Hüsnü Zaim liderliğinde 30 Mart 1949 tarihinde gerçekleşti (Hürriyet, 01.04.1949). Türkiye'ye yakın bir isim Hüsnü Zaim'in 1948 Arap-İsrail savaşındaki başarıları kendisini ordu içinde öne çıkarmıştır. Darbe genç milliyetçilerin yanında ordunun etkili isimleri el-Kallas ve Edip Çiçekli tarafından da desteklenmiştir. ABD tarafından da desteklenen darbeden önce CIA görevlileri Copeland ve Meade'nin Zaim ile birkaç defa görüştükleri bilinmektedir. Zaim darbesi, Suriye'yi ABD çıkarlarıyla uyumlu bir eksene oturtmuştur. Bu darbeden sonra İsrail'le ateşkes görüşmelerine başlanmış ve bu ülkeye karşı daha ılımlı bir dış politika geliştirilmiştir (Tan, 25.02.1949). Suriye'de kendi yönetiminde askeri bir diktatörlük kuran Hüsnü Zaim'in devlet bürokrasisine karşı sert tavrı, İsrail'e karşı ılımlı yaklaşımı, ülkenin dış politikasını Mısır-Suudi Arabistan blokuna oturtma çabaları kendisine pahalıya mal olmuştur. (Karacan, 1949). Zaim yönetimi, Halep Burjuvazisi tarafından desteklenen Albay Sami Hınnavi liderliğindeki bir cunta tarafından devrilmiştir. Annesi Türk babası Arap eski bir Osmanlı subayı olan Hınnavi'nin kayınbiraderi darbe sırasında halen Reyhanlı Ziraat Bankası müdürüydü (Tan, 16.08.1949). Darbe, Fransız ve İsrail basınına göre İngiltere tarafından desteklenmiştir (Cumhuriyet, 16.08.1949).

Darbenin iç dinamiğini ise Halep burjuvazisinin verdiği destek oluşturur. Darbeden sonra hükümetin, Halep kanadının partisi konumundaki Halk Partisi lideri Haşim el Attasi başkanlığında kurulması ve kabinde bu partiden bakanların yer alması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır (Tan, 16.08.1949). Hınnavi darbe sonrası yayınladığı beyannameyle askeri darbenin gerekçelerini açıklamıştır. Buna göre Hüsnü Zaim anayasayı ihlal etmek, özgürlükleri ortadan kaldırmak dış politikada ülkeyi zor durumda bırakmakla suçlanmıştır (Karacan, 1949). Hınnavi'nin kaderi de selefi Hüsnü Zaim'den farklı olmayacak, o da Aralık 1949'da Albay Edip Çiçekli liderliğinde gerçekleştirilen darbeyle devrilecektir.

Edip Çiçekli Darbesi

20 Aralık 1949 tarihinde Suriye'de Albay Edip çiçekli tarafından 9 ayda gerçekleşen darbelerin üçüncüsü gerçekleştirildi. Darbeciler Genelkurmay

Başkanlığını, hükümet binasını ve Cumhurbaşkanı Attası'nın evini ele geçirerek darbeyi kolaylıkla gerçekleştirmişlerdir. Hınnavi vatana ihanet suçlamasıyla tutuklanmış, dışişleri bakanlığı müsteşarı ve Hınnavi'nin kayınbiraderi Talas kaçmıştır. Edip çiçekli Hüsnü Zaim'e yakın bir isimdi. 14 Mart 1949 darbesinde onu desteklemiş ve Suriye polis genel Genel Müdürlüğü'ne getirilmişti. Hınnavi darbesinden sonra ise bu görevinden uzaklaştırılmıştı. (Tan, 20.12.1949; Hürriyet, 20.12.1949).

Suriye ordusunu harekete geçiren motivasyon, Hınnavi darbesi sonrasında bazı Suriye siyasal elitlerinin Irak'la birleşme fikrine yakın tutumlarıdır. Edip Çiçekli ordu içinde bu politik yaklaşımı ülkenin siyasal bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü açısından varoluşsal bir tehdit olarak gören milliyetçi bir cuntaya liderlik etmiş ve darbeyi gerçekleştirmiştir. Darbe sonrasında Hınnavi katledilmiştir. Albay Hınnavi'nin öldürülmesinin Halep burjuvazisinde ve Haşim'i krallığıyla yönetilen Irak'ta büyük hayal kırıklığına sebep olmuştur (TDA, 533/8316.5724.1, 02.11.1950).

Darbeden sonra yayınlanan bildiride Ordu'nun Cumhuriyet tehlikede olmadığı sürece siyasi işlere karışmayacağı Hınnavi ve Talas'ın Sürgüne gönderileceği açıklanmıştır (Hürriyet, 20.12.1949). Başka bir bildiride ise:

“Suriye Cumhuriyeti’ni memleketinin emniyetini deruhte etmiş olan Suriye ordusu Genelkurmay Başkanı Sami Hınnavi ile kayınbiraderi Esat Talas’ın ve bazı diğer şahsiyetlerin bir yabancı memlekette işbirliği yaparak memleket ve cumhuriyet aleyhine bir suikast hazırladıkları öğrenmiştir bu harekattan haberdar olan bazı ordu subayları mevcut usullerle bu suikast zamanı olmak istemişlerse de bu gayretlerin bir semere vermediğini görmeleri üzerine memleket ve Cumhuriyeti korumak gayesiyle suikastçıları bilinmeyen bir yere göndermeye karar vermişlerdir.” denilmekteydi (Tan, 20.12.1949).

Edip çiçekli ise basın mensuplarına yaptığı açıklamada:

“Hükümet darbesi yapılmış değildir. Cumhuriyet rejiminin bütünlüğünü ve istiklalini tehdit eden tehlikeye bazı ayıp ecnebi devletlerle rejimi devirmek için bazı teklifler hazırlıyorlardı. Ordu’nun hiçbir ihtirası yoktur. Milletin Kanuni temsilcilerinin eline bıraktığı siyasi işlere asla karışmak istememektedir.” (Tan, 20.12.1949). Gazetecilerin Çiçekli’ye sordukları yabancı devlet imasına ilişkin Çiçekli yabancı bir ülkenin Silahlı Kuvvetleri’nin Suriye işgal etmesinin kastettiğini söylemiştir. Albay Çiçekli darbesi sonrasında yer verilen “ecnebi devlet” vurgusu Suriye yönelik ikisi de, İngiltere destekli Haşim'i Krallığı olan Irak ve Ürdün’ün güvenlik tehditleriyle ilgilidir. Zaten Darbe sonrasında yayınlanan bildiride *Bağdat ve Ürdün’ün Suriye’ye yönelik “ihtirasları”* darbeye gerekçesi olarak sunulmuştur (Akşam, 20.12. 1949; Yeni Sabah, 20.12. 1949).

Darbe bildirilerinde “suikast”, “ihtiras” gibi kavramlarla tanımlanan Irak ve Ürdün’ün Suriye’ye yönelik politikaları gerçekçi bir yaklaşımı yansıtıyordu ve

tarihsel bir arka plana dayanıyordu. Ürdün Kralı Abdullah 1948 Arap İsrail Savaşından diğer Arap liderlerinin aksine prestijini artırarak çıktı. Zira Ürdün ordusu savaşta Doğu Kudüs'ü işgal etmiş ve Filistin'in Batı yakasına girmişti. Kral Abdullah, Savaş sonrasını Suriye, Filistin ve Lübnan'ı da kapsayan "Büyük Suriye Projesini" (Fenik, 1948) hayata geçirmek için uygun siyasal konjonktür olarak değerlendirerek harekete geçti. Küresel siyasette İngiltere'ye, bölgesel bağlamda ise Türkiye'nin desteğini almaya çalışan Kral, bu iki ülkeye yaptığı ziyaretlerle ittifak arayışına girdi (Daver, 1947). Ürdün'ün söz konusu politikaları, Suriye basını tarafından tepkiyle karşılandı. Suriye basını, Türkiye ile Ürdün'ün yakınlaşmasının, iki ülke arasında yapılan dostluk antlaşmasının önemsiz olduğunu ve bunların İngiltere ve Türkiye komploları olduğunu yazmaktaydı (Aydın Tarihi, 158, (Ocak 1947),s.81). Kral Abdullah'ın Suriye'nin toprak bütünlüğüne ve siyasal egemenliğine yönelik tehdit üreten politikaları, Suriye tarafından tepkiyle karşılandı. Suriye'nin toprak bütünlüğüne yönelik daha büyük bir tehdit ise ülkenin Irak'la birleşmesi ve Haşim'i Monarşisine dönüşmesi ihtimalidir. Üstelik bu tasarı Suriye içinden Halep Burjuvazisi ve onun temsilcisi Halk Partisi tarafından da desteklenmekteydi. Halep kanadı, Abay Hınnavi darbesiyle iktidara tamamen hâkim olmuştu. Cumhurbaşkanlığına 'da bu kanadın lideri Attasi getirilmişti.

Darbe bildirilerindeki "*hükümet darbesi yapılmış değildir*" benzeri vurgular, Suriye'de devrilen Hınnavi iktidarını destekleyen Halk Partisi ve ordu içindeki ağlarını dizginlemeye yöneliktir. Edip Çiçekli'nin hükümeti devirirken Attasi'yi Cumhurbaşkanlığı görevinde tutması da benzer bir motivasyonun ürünüdür. Ordu'nun siyasi işlere karışmayacağı vurgusunun ise gerçekliği yansıtmadığı çok geçmeden anlaşılacaktır.

Darbe sonrasında parti başkanları bir araya gelerek Suriye'de istikrarlı bir hükümet kurulması için mutabık kaldıklarını açıkladılar. Cumhurbaşkanı Haşim el-Attasi'de başta darbeyi yöneten Edip Çiçekli olmak üzere eski kabinede Maliye Bakanı Hadit el-Azm Suriye Meclis Başkanı Hüsnü Kâhya, bakanlardan Nazım Kutsi ve Şakir el-As'ı kabul ederek darbe sonrası durumu görüşmüştür (Tan, 20.12.1949). Darbe sonrasında başarısız iki hükümet kurma girişiminden sonra Halk Partisi ile bağımsızlar koalisyonu giderek hükümeti kurmuşlardır. Başbakanlığa Nazım Kutsi getirilmiştir. Dışişleri bakanlığını da yürütecek olan Başbakan Kutsi, Milli Savunma Bakanlığı ve İktisat Bakanlığı'na Feyzi Attasi'yi, İçişleri Bakanlığı'na Ahmet Hanbar'ı Adalet Bakanlığı'na Zeki Katib'i getirmiştir (Tan, 26.12.1949). Bu hükümette uzun süreli olmamış ve dağılmıştır. Bundan sonra Kabinayı kurmakla Halit el Azzam görevlendirilmiştir. Yeni kabinede önemli bakanlıklarda şu isimler yer almıştır: Dışişleri Bakanı Nazım Kutsi, Savunma Bakanı Ekrem Horani, Milli Eğitim Bakanı Feyzi Attasi, Adalet bakanı Said Haydar. Yeni kabine kurulduktan sonra Sami Hınnavi döneminde üst düzey mevkilere gelmiş birçok devlet görevlisi azledilmiş bu dönemde kurulmuş

olan birçok dernek kapatılmıştır komünistlere karşı sert tedbirler alınmıştır (Hürriyet, 04.03.1954).

Kurulan çeşitli hükümetler vasıtasıyla ülkeyi yaklaşık iki yıl perde gerisinden siyasiler üzerinde kurduğu vesayetle yöneten Albay Çiçekli, bu yönetim anlayışının sürdürülebilir olmadığını anlayınca 1951 yılında gerçekleştirdiği ikinci bir darbeyle iktidarın iplerini tamamen ele aldı (Babikian, 1980). Arap Kurtuluş Hareketi adıyla kendi partisini kurdu ve diğer siyasal partileri kapattı. Suriye’de Hüsnî Zaim yönetimine benzer şekilde askeri diktatörlük kurdu. Çiçeklinin bu yaklaşımı, ülkedeki Halk Partisi, Vatan Partisi, BAAS Partisi ve Komünist Parti’yi kendisine karşı tek cephede muhalefet yöneltti. Siyasal partilerin ordu içindeki ağırları da çiçekliye karşı harekete geçmeye zaten hazırdu (Cumhuriyet, 26.02. 1954).

Çiçekli dış politikada Haşim’i blokuna karşı yeni bir eksen oluşturma girişiminde bulundu. Bir yandan Lübnan ile ittifak arayışına girerken diğer yandan Suriye’yi Mısır ve Suudi Arabistan’a yaklaştırmaya çalıştı ve böylece Haşim’i monarşilerinin Suriye’yi ele geçirmeye politikalarına boşa çıkarmaya çalıştı (TDA, 554/7750.47939.1, 02.04. 1952).

Edip Çiçekli’nin sert politikaları ve ülkeyi monopolist bir anlayışla yönetmeye başlaması iktidara karşı muhalefet bloku oluşturdu. Halk Partisi, Vatan Partisi, Komünist Partisi, BAAS Partisi’nin liderliğinde Çiçekli yönetimine karşı geniş bir cephe harekete geçti. 1954 yılına gelindiğinde siyasal olarak iyice güçlenen muhalefet, ordu içindeki yönetimi devirmek isteyen cuntayla da iletişim halindeydi. Sonunda Çiçekli Halep Merkezli bir darbe ile devrildi Darbeyi General Hamdun ve Albay Ebussui gerçekleştirdi (Vatan, 26.02.1954). Halep’teki Güçler Şam üzerine yürüyerek kontrolü ele aldılar. Attasi yeniden Cumhurbaşkanı oldu (Hürriyet, 28.02.1954; Vatan, 28.02.1954). Attasi Şam’a girişinden sonra Suriye halkına hitabında *“ordu ile halkın aynı doğrultuda birleşmesinden”* duyduğu memnuniyeti *“Suriye’de demokrasinin diktatörlüğe galip geldiğini”* belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Attasi, Sabri el- Asali’yi yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Ulusal Parti, Halk Partisi ve bağımsızlar hükümeti oluşturacak, solcu Rönesans ve Sosyalist Partide iç güvenlik sağlanıncaya kadar hükümeti destekleyecekleri vaadinde bulunmuşlardır (Yeni Ulus, 03.03.1954). Böylece Edip Çiçekli yönetimini deviren koalisyon iktidarı paylaşmış, hükümette yer almış oluyordu.

Edip Çiçekli’nin devrilmesinde Suriye iç politikasındaki bu gelişmelerin yanında dış politikada Bağdat Paktına giden sürecin büyük etkisi olmuştur. Pakt öncesinde Türkiye, Pakistan ve Irak yakınlaşması Suriye tarafından büyük bir tehdit olarak algılanmıştır. Türkiye ile Pakistan Paktı ve Irak’ın pakta olumlu bakması Suriye’de siyasal dengeleri alt-üst etmiştir. Irak’ın Suriye üzerindeki emellerini gerçekleştireceğine ve işgale yelteneceğine dair ciddi güvenlik tehdidinde yol açmıştır. Irak’ın Suriye’de ki tansiyonu düşürmeye yönelik bir çaba

içine girdiği anlaşılmaktadır. Örneğin Irak Başbakanı Fazıl Cemali'nin *"Türkiye Pakistan Paktından Arap memleketlerine zarar gelmeyeceği bir davet gelirse Irak'ın parkta katılma konusunda menfaatleri doğrultusunda karar vereceğini"* ifade etmekteydi (Vatan, 25.02.1954). Ancak Suriye ve Mısır'ın konuya bakışı Cemali'nin bakışından oldukça farklıydı. Türkiye-Pakistan paktının hemen sonrasında iki ülkede de Şubat 1954'te askeri darbeler gerçekleşti. Mısır'da Nasır General Necip yetkilerini elinden alarak önce başbakan sonra da cumhurbaşkanı olmuştur. Suriye'de ise Edip Çiçekli 'ye karşı Ordu harekete geçerek askeri bir darbe gerçekleştirmiştir (Yeni Ulus, 26.02.1954; Son Posta, 26.02.1954). Suriye darbesinden sonra Edip Çiçekli Suriye'yi terk etmek zorunda kalmıştır.

Çiçekli'nin bir cunta müdahalesiyle iktidardan uzaklaştırılmasından sonra Suriye'de yeniden bağımsızlığı sonrasına benzer şekilde (1946-1949) liberal-parlamber sistem kuruldu. Kısmi liberal iklimde, sol eğilimli partiler öne çıkmaya başlayacaktır. Özellikle alt-orta gelir grupları tarafından desteklenen, ordu içinde de Pan-Arabist subaylar tarafından yoğun şekilde desteklenecek olan BAAS partisi daha görünür olmaya ve öne çıkmaya başlayacaktır. Çiçekli'nin devrilmesinden sonra Eylül-1954'te yapılan seçimlerde BAAS 22 milletvekili kazanarak beklenmedik bir başarıyla Suriye siyasetine hızlı bir giriş yapacaktır. 1954 yılında kurulan parlamber sistem de uzun ömürlü olmamış, 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında Mısır ve Suriye'nin birleşmesiyle sekteye uğramıştır. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin lideri Cemal Abdul Nasır Suriye siyasetinde de belirleyici aktör haline gelmiştir. 1961'deki Nahlavi darbesiyle Suriye ordusu ülkeyi Birleşik Arap Cumhuriyetinden ayırmış ve ülke yeniden yeni bir askeri darbe dalgasına maruz kalmıştır. Bu süreç 1970 yılında Hafız Esad iktidarına kadar devam etmiştir.

Sonuç

II. Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu'da başarılı/başarısız birçok askeri darbe girişimi olmuştur. Bu süreçte bölgede dış dinamiğini emperyalistler arası çelişkilerin, iç dinamiğini ise parçalı toplum yapısının oluşturduğu bir dizi askeri darbe görülmüştür. Suriye'de kısa bir liberal-demokrasi deneyiminde sonra 30 Mart 1949 Hüsnü Zaim darbesiyle başlayan süreçte bir çok darbe girişimine sahne olmuştur. Bu darbelerden biri de Albay Edip Çiçekli tarafından gerçekleştirilen, 29 Aralık 1949 tarihli darbedir.

Çiçekli darbesi, ABD tarafından ve ülke içinde birer Haşim'i Krallığı olan Irak-Ürdün blokunu tehdit olarak gören milliyetçi subaylar tarafından desteklenmiştir. ABD, Suriye'nin halen İngiltere'nin etkisindeki Haşim'i Blokuna kaymasını istememekteydi. Şam'ın büyük toprak sahibi Sünni elitler, azınlık grupları tarafından desteklenen milliyetçi subaylarda Cumhurbaşkanı Attası yönetiminin Haşim'i Blokuna yakın hatta Suriye'nin Irak ve Ürdün ile birleşmesini de ön gören politikalarına karşıydı. Bu bağlamda Edip Çiçekli'nin izlediği dış politika, destekçilerinin beklentilerini karşılayan niteliktedir. Mısır,

Suudi Arabistan ve Lübnan'a gerçekleştirdiği gezilerle Suriye'yi Haşim'i Blokuna karşı olan bir eksene oturtmaya çalışmıştır.

Darbe'nin hemen sonrasında Çiçekli Suriye iç politikasında ki dengeleri gözeterek çeşitli politik manevralar geliştirmiştir. Çiçekli Halep kanadını bütünüyle karşısına almama adına, Cumhurbaşkanı Attasi'yi görevde tutmuştur. Bazı bakanların Halk Partisine verilmesi karşısında sessiz kalmıştır. Bu süreçte ülkeyi perde arkasından yönetmeye çalışmış, rejimin militarist karakterini görünür kılmamaya çalışmıştır. Ancak iç politika da gücünü tahkim ettiğini düşündüğü 1951 yılında, rejim içi bir operasyonla Attasi'yi görevden almıştır. Kendi partisi Arap Kurtuluş Hareketi dışındaki bütün siyasal partileri kapatmıştır. Çiçekli'nin en büyük hatası olarak değerlendirilebilecek bu girişimden sonra, Halk Partisi, Vatan Partisi, BAAS Partisi ve Komünist Parti gibi Suriye iç siyasetinde etkili yapılar harekete geçmiştir. Yer altında örgütlü yapılar, ordu içindeki ağırlarıyla da irtibata geçmişlerdir. Sonunda Çiçekli, Selefleri Hüsnî Zaim ve Samî Hınnavi ile aynı kaderi paylaşmış, Halep merkezli karşı bir askeri darbeyle devrilmiştir. Suriye'yi terk etmek zorunda kalmış ve Brezilya'da bir Dürzi tarafından öldürülmüştür.

Çiçekli darbesi yine seleflerine benzer şekilde ideolojik bir temelden yoksundur. Suriye'nin parçalı toplum yapısının yarattığı zeminde siyasal ve ekonomik istikrarlılık ortamında iktidarı ele geçirmiş ve yine aynı sebeplerle devrilmiştir. İdeolojik bir temele güçlü bir kitle temeline dayanmadığı içinde siyasal ömrü kısa erimli olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Türk Diplomatik Arşivi

TDA, 559/36373.143404.1, 13.04. 1949.

TDA, 533/8316.5724.1, 02.11.1950.

TDA, 554/7750.47939.1, 02.04. 1952.

TDA, 533/8339.57916.2, 1-3, 31.07.1958

Gazeteler

Akşam

Hürriyet

Son Posta

Tan

Vatan

Yeni Sabah

Yeni Ulus

Modern Literatür

Avneri, N. (2015). The Iraqi coups of July 1968 and the American connection. *Middle Eastern Studies*, Vol. 51, No. 4, pp.649-663.

Aydın Tarihi, 158, (Ocak 1947)..

Babikian, N. S. (1980). Michel 'Aflag: A Biographic Outline. *Arab Studies Quarterly*, 2 (2): pp.162-179.

Daver, A. "Büyük Misafirımız", *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1947

Fenik, M. F. "Filistin'de Çarpışan Menfaatler", *Vatan*, 1 Mayıs 1948

Halliday, F. (2005). *The Middle East in International Relations*, Cambridge Press.

Hinnesbusch, R. (2002) . "The Foreign Policy of Syria.", Ed. Raymond Hinnesbusch ve Anoushiravan Ehteshami, *The Foreign Policies of Middle East* içinde (p. 141-165). Lynne Rienner Publishers, London.

Karacan, N. "Suriye'deki Son Darbenin İç Yüzü", *Tan*, 18.08.1949.

Lewis, B. (2006). *Orta Doğu*, Çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara..

Little, D (2004). *The CIA and the Cult of Covert Action in The Middle East. Diplomatic History*, 28 (5), pp. 663-701.

Qazazz, A. (1967). Military regimes and political stability in Egypt, Iraq and Syria. *Berkeley Journal of Sociology*, Vol. 12, pp.44-54.

BÖLÜM 15

Küresel Finansal Entegrasyon Sürecinde Türkiye Sermaye Piyasalarının Gelişimi: 1980 Sonrası Yapısal Dönüşüm ve Krizler

Mustafa Akif Aslan¹

1. Giriş

Sermaye piyasaları, modern ekonomilerin vazgeçilmez unsurlarından biri olarak, tasarrufların yatırımlara dönüştürülmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu piyasalar, kaynakların en verimli alanlara yönlendirilmesini sağlayarak ekonomik büyümenin temel dinamiklerinden biri haline gelmiştir. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren yaşanan finansal liberalizasyon süreci, sermaye piyasalarının uluslararası boyut kazanmasına ve küresel ölçekte bütünleşmesine yol açmıştır. Bu süreç, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki sermaye hareketlerini hızlandırmış, ancak aynı zamanda finansal krizlerin de yayılma hızını artırmıştır.

Sermaye piyasalarının işlevsel önemi, ekonomik büyüme ile yakından ilişkilidir. Bu piyasalar, tasarruf sahipleri ile yatırımcıları bir araya getirerek kaynakların verimli dağılımını sağlar. Ayrıca, fiyat oluşum mekanizmaları aracılığıyla ekonomik kaynakların doğru alanlara yönlendirilmesine katkıda bulunur. Sermaye piyasalarının gelişmişliği, bir ülkenin ekonomik kalkınma düzeyinin önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Gelişmiş sermaye piyasalarına sahip ülkelerde, yatırımların finansmanı daha kolay ve düşük maliyetli gerçekleşmektedir.

Türkiye açısından bakıldığında, sermaye piyasasının gelişimi 1980 sonrası dönüşüm süreciyle yakından ilişkilidir. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları ile başlayan liberalleşme hareketi, 1981'de Sermaye Piyasası Kanunu'nun çıkarılması, 1986'da İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın (İMKB) kurulması ve 1989'da sermaye hareketlerinin serbest bırakılması gibi önemli adımları beraberinde getirmiştir. Bu dönem, Türkiye ekonomisinin içe kapalı yapıdan dışa açık bir yapıya dönüştüğü, piyasa ekonomisi ilkelerinin benimsendiği bir geçiş dönemi olmuştur.

Bu çalışma, söz konusu dönemde Türkiye'de sermaye piyasası uygulamalarının evrimini küresel bağlamda ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde küreselleşme sürecinde sermaye piyasalarının tarihsel gelişimi incelenmekte, ardından finansal liberalizasyonun teorik çerçevesi ve

¹ Dr.Arş.Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, İ.İ.B.F, Finans ve Bankacılık Bölümü, ORCID: 0000-0002-3633-6898

gelişmekte olan ülkelerdeki etkileri değerlendirilmektedir. 1973 petrol krizinin sermaye akımları üzerindeki etkilerinin ardından, Türkiye'de 24 Ocak Kararları, SPK'nın kuruluşu ve İMKB'nin gelişimi ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

2.Küreselleşme ve Sermaye Piyasalarının Evrimi

2.1. Tarihsel Gelişim ve Finansal Piyasaların Doğuşu

Uluslararası finansal piyasaların gelişimi uzak kökenlere dayanmaktadır. Herhangi bir başlangıç noktasının belirlenmesi güç görünse de, ortaçağ panayırıları bu sürecin başlangıç noktası olarak değerlendirilebilir. Özellikle Avrupa'nın giderek yoğunlaşan kara ticaret yollarında Champagne fuarları önemli bir ticari bağlantı merkezi haline gelmiştir. Dört fuar kenti olan Troyes, Provins, Lagny ve Bar-sur-Aube, değiş tokuş ve arbitraj açısından stratejik bir konumda bulunmaktaydı. Ancak bu kentler, en çok on ikinci yüzyıldaki önemli finansal gelişmelerle hatırlanmaktadır (Grossman ve Helpman, 1991).

Champagne fuarları, Avrupa'nın farklı bölgelerinden gelen tüccarların bir araya geldiği, mal alışverişinin yanı sıra finansal işlemlerin de gerçekleştirildiği önemli merkezlerdi. İtalyan bankerler, Alman tüccarlar, Fransız ve İngiliz tacirler bu fuarlarda bir araya gelerek sadece mal ticareti değil, aynı zamanda kredi işlemleri, döviz takasları ve vadeli işlemler de yapıyorlardı. Bu durum, modern sermaye piyasalarının temelini oluşturan mekanizmaların kökenlerini göstermesi açısından önemlidir (Adediran vd., 2015).

Ortaçağ tüccarları, sınırlı bir likidite tamponu olarak kullanmak suretiyle malları her zaman daha az ya da daha dengeli bir şekilde satın alıp satmaya çalışsalar da, bu her zaman mümkün ya da istenen bir durum olmamıştır. "Adil mektuplar" (Letters of Fair) bu soruna bir yanıt niteliğindedir: ticari kredilerin erken bir türü olan bu krediler, zaman içinde ticari dengesizliklerin var olmasına izin verebilecek kağıt varlıklardı. Satıcılar, hesaplarında bir kredi ile fuardan ayrılabilmekte ve alıcılar da bir sonraki fuar toplanana kadar devredecekleri bir borç bakiyesi ile fuardan ayrılabilmekteydiler (Adeusi ve Familoni, 2004).

Bu ticaret dünyasının kozmopolit yapısı büyük ölçüde Avrupa ticaretinin sürekli genişleyen ağından türemiştir. Büyük finans merkezlerinde, Akdeniz'in dört bir yanından, Doğu'dan ve sonrasında Amerika'dan mallar aktığı gibi, insanlar, fikirler ve gelenekler de birbirleriyle etkileşim içine girmiştir. Bu bağlamda, mevcut finansal sisteme meydan okuyan yeni bir finansal hizmetler sektörü ortaya çıkmıştır. Anonim şirketlerin gelişimi ve on yedinci yüzyıldaki menkul kıymet piyasalarının bu gelişmeler sonucunda büyümesi, finansal kalkınmada yeni bir büyük adımı temsil etmiştir.

On yedinci yüzyılda Amsterdam ve Londra borsalarının kurulması, modern sermaye piyasalarının doğuşunu simgeler. Özellikle 1602'de kurulan Amsterdam Borsası, dünyanın ilk organize menkul kıymetler borsası olarak kabul edilmektedir. Doğu Hindistan Şirketi'nin hisse senetlerinin bu borsada işlem görmeye başlaması, anonim şirketlerin ve hisse senedi piyasalarının gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu gelişme, sermayenin kitlesel olarak toplanmasını ve riskin yayılmasını mümkün kılmıştır.

2.2. Modern Sermaye Hareketliliği ve Entegrasyon

Uluslararası ticaret ve ekonomik gelişim için birbiriyle etkileşim halinde olan üç temel kavram öne çıkmaktadır: pazarların büyümesi, sermaye birikimi ve teknolojinin gelişimi. Bu üç unsur, ekonomistlerin belirttiği gibi, karşılıklı etkileşim içindedir. Yüksek düzeyde bir sermaye yatırımı, yeni tekniklerin daha hızlı bir şekilde kullanılmasına izin verir ve aynı zamanda ticari ölçekte deneme fırsatları sağlayarak bu tekniklerin iyileştirilmesini hızlandırmaya yardımcı olur. Yatırım, toplumun üretken güçlerini artırarak pazarları genişletir ve teknolojinin ilerlemesine katkıda bulunur (Feldstein ve Horioka, 1980).

Küresel ekonominin mevcut koşulları, sermaye piyasalarının sürekli temas halinde olma olanağını yaratmış, böylece dünya çapında sermaye piyasaları arasında kalıcı bir iletişim sağlanmıştır. Uluslararası finans piyasasının, küreselleşme ve entegrasyon süreçlerinde devletler arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinde özel bir rolü olduğu belirtilebilir. Her bir ülkedeki sermaye piyasalarının gelişim derecesi, ulusal ekonominin gelişim düzeyiyle yakından ilişkilidir (Nasreen vd., 2015).

Uluslararası finans piyasaları, farklı ülkelerin vatandaşlarının çeşitli riskleri üstlenerek daha etkili bir sigorta elde etmelerine olanak sağlamaktadır. Ayrıca, geçici bir durgunluk ya da doğal afet mağduru bir ülke yurtdışından borç alabilmektedir. Sermayesi az olan gelişmekte olan ülkeler yatırımlarını finanse etmek için borç alabilir. Böylelikle tasarruf oranlarında keskin artışlar olmadan ekonomik büyümeyi destekleyici bir etki sağlanır. Küresel düzeyde, uluslararası sermaye piyasası konumu ne olursa olsun dünya tasarruflarını en verimli kullanımlarına yönlendirir (Acharyya ve Kar, 2014).

Bretton Woods sisteminin 1971'de çökmesi ve dalgalı kur sistemine geçiş, sermaye hareketliliğinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Sabit kur sisteminin terk edilmesi, ülkelerin para politikalarında daha fazla esneklik kazanmalarını sağlarken, aynı zamanda döviz kurlarındaki oynaklığı da artırmıştır. Bu durum, spekülasyon sermaye hareketlerini tetiklemiş ve finansal piyasaların kırılganlığını artırmıştır.

1980'lerden itibaren bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan devrim, sermaye piyasalarının küreselleşmesini hızlandırmıştır. Elektronik işlem platformları, dünyanın herhangi bir yerinden saniyeler içinde işlem yapmayı mümkün kılmıştır. Bu gelişme, finansal entegrasyonu derinleştirirken, krizlerin yayılma hızını da artırmıştır. Günümüzde New York, Londra, Tokyo, Frankfurt ve Hong Kong başta olmak üzere dünya finans merkezleri 24 saat kesintisiz işlem yapabilmektedir (Demetriades, 1999).

2.3. Küreselleşmenin Çift Yönlü Etkileri

Küreselleşme süreci, sermaye piyasaları açısından hem fırsatlar hem de riskler barındırmaktadır. Öte yandan, küreselleşme sayesinde ülkeler daha düşük maliyetle fon sağlama imkânı bulurken, öte yandan finansal krizlerin yayılma riski artmaktadır. Bu çift yönlü etki, gelişmekte olan ülkeler açısından daha belirgin hale gelmektedir.

Küreselleşmenin olumlu etkileri arasında; yabancı sermaye girişlerinin artması, teknoloji transferi, yönetim standartlarının yükselmesi ve finansal derinleşme sayılabilir. Yabancı doğrudan yatırımlar, hem sermaye girişi sağlamakta hem de istihdam, vergi geliri ve teknoloji transferi gibi yan etkiler yaratmaktadır. Portföy yatırımları ise yerel sermaye piyasalarının likiditesini artırmakta ve fiyat oluşumunu etkilemektedir.

Ancak küreselleşmenin olumsuz etkileri de göz ardı edilemez. Kısa vadeli sermaye hareketleri, ülke ekonomilerini spekülasyon ataklarına karşı savunmasız hale getirebilmektedir. 1990'larda yaşanan Meksika krizi (1994-1995), Asya krizi (1997-1998), Rusya krizi (1998) ve Brezilya krizi (1999), küresel sermaye hareketlerinin yıkıcı etkilerini gözler önüne sermiştir. Bu krizler, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin dikkatli bir şekilde yönetilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Küreselleşme kavramı her ne kadar içerisinde makroekonomik göstergelerin gelişimine yönelik bir görünüme sahip olsa da, bölgesel görünüm sergileyen krizleri uluslararası piyasalara taşıyarak mevcut krizi daha büyük bir platforma taşımaktadır. Örnek vermek gerekirse; 1997 ve 1998'deki Asya Krizi, görünüşte yerleşmiş bir kriz olarak başladı. Ancak Tayland'da merkezli kriz, daha sonra her kıtada hisse senedi piyasalarında yankı uyandıran bir krize dönüştü.

3. Finansal Liberalizasyon ve Etkileri

3.1. Teorik Çerçeve ve Tanımlar

Finansal liberalizasyon, finansal kuruluşlar ve finansal olmayan kuruluşlar tarafından deniz aşırı borçlanmaya, çoklu döviz kuru piyasalarına ve sermaye çıkışı kontrollerine ilişkin düzenlemeler tarafından sağlanır. Tamamen liberalleştirilmiş bir sermaye hesabı sisteminde, bankaların ve şirketlerin yurtdışından serbestçe borç almasına izin verilir. Finansal sistemdeki bu serbestlik bağlamında yetkililerin bilgilendirilmesi gerekebilir, ancak ilgili sistem için izin neredeyse otomatik olarak verilir (Arestis ve Caner, 2004).

Finansal liberalizasyon kavramı, geniş bir yelpazede düzenlemeleri kapsamaktadır. Bunlar arasında; faiz oranlarının serbestleştirilmesi, kredi kontrollerinin kaldırılması, bankacılık sektörünün özel sektöre açılması, döviz kuru rejiminin esnetilmesi, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve menkul kıymet piyasalarının uluslararasılaştırılması yer almaktadır. Bu düzenlemelerin her biri, finansal sistemin farklı bir boyutunu etkilemektedir.

Tamamen liberalleştirilmiş bir yerel finansal sistem, borç verme ve borç alma faiz oranları üzerinde kontrollerin, kredi kontrollerinin ve belirli sektörler sübvansiyon veya belirli kredi tahsislerinin olmaması ile karakterize edilir. Ayrıca, yabancı para cinsinden mevduata izin verilir. Tamamen serbestleştirilmiş bir borsada, yabancı yatırımcıların kısıtlama olmaksızın yerli sermayeye sahip olmalarına ve sermaye, temettüler ve faizin serbestçe geri gönderilmesine izin verilir. Bir ulusal piyasada tam finansal liberalizasyon için; üç sektörden en az ikisinin tamamen ve üçüncüsünün ise kısmen liberalleşmesi gerekir (Kaminsky ve Schmukler, 2003).

McKinnon (1973) ve Shaw (1973), finansal liberalizasyonun teorik temellerini atan öncü çalışmalara imza atmışlardır. Bu çalışmalara göre, finansal baskıcı politikalar (faiz oranı tavanları, kredi kotaları vb.) tasarrufları azaltmakta ve yatırımları verimsiz alanlara yönlendirmektedir. Finansal liberalizasyon ise reel faiz oranlarını yükselterek tasarrufları artıracak ve kaynakların daha verimli kullanımını sağlayacaktır. Ancak bu teorik beklentiler, pratikte her zaman gerçekleşmemiştir.

3.2. Liberalizasyonun Makroekonomik Etkileri

Her ekonomideki finansal sistem, ekonomik büyümeyi ve gelişmeyi teşvik etmede önemli rol oynar. Fonu, verimli kullanımlar için ihtiyacı olan çeşitli ekonomik etkenlere kanallı eder. Bu fonksiyon, ekonominin büyüme gelişimine göre sürdürülebilir olmayı hedefleyen her ekonomi için önemlidir. Çünkü bu, bir ekonomideki ihtiyaç fazlası ve ihtiyaç açığı arasındaki bağlantıyı oluşturur (Adam, 1998).

1980'ler ve 1990'larda birçok ülke, dönemi karakterize eden liberalleşme dalgasının bir parçası olarak sermaye hesaplarını açtı ve ulusal finansal piyasalarını liberalleştirdi. 1997 yılında IMF, sermaye piyasasının liberalleştirilmesini teşvik etme amaçlı bir görev kapsamında, tüzüğünde değişiklik yapılmasını dahi önerdi. Ancak o dönemde, pek çok ekonomist açık sermaye hesaplarının dengesizliğe, büyümeye ve istikrara katkıda bulunmasından daha fazla riske yol açacağı görüşündeydi (Stiglitz, 2006).

Teorik olarak, uluslararası finansal liberalizasyon finansman kısıtlamalarını minimize eder ve risk paylaşımını genişleterek yatırımları teşvik eder. Ayrıca, finansal sistemlerin işleyişi ve gelişimi ile kurumsal yönetim üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Bu argümanlar, uluslararası finansal serbestlik ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Demirgüç ve Ross, 1999).

Finansal liberalizasyonun makroekonomik etkileri üzerine yapılan ampirik çalışmalar, karmaşık ve çelişkili sonuçlar ortaya koymaktadır. Bazı çalışmalar finansal liberalizasyon ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulurken, diğerleri bu ilişkinin zayıf olduğunu veya koşullara bağlı olduğunu göstermektedir. Özellikle kurumsal yapının zayıf olduğu ülkelerde, finansal liberalizasyonun beklenen olumlu etkileri gerçekleşmemektedir.

3.3. Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Krizler

Ancak, uluslararası piyasalarda oluşacak deformasyonlar finansal serbestliğin olumlu etkilerini azaltmaktadır. Bilgi asimetritleri sermayenin kötü dağılımına yol açabilir ve zayıf finansal ve yasal sistemlere sahip ülkelerden, daha iyi kurumlara sahip ülkelere sermaye kaçışlarına sebep olabilir. Ayrıca, literatürde detaylı bir şekilde incelenen finansal serbestleşme bankacılık krizlerine de sebep olabilmektedir (Kaminsky ve Reinhart, 1999).

Gelişmekte olan ekonomilerde serbestleşme eğiliminin temelinde, 1980 krizinin baş aktörlerinden biri olarak müdahaleci mali politikaların kabul

edilmesi ve piyasaların serbest bırakılmasının büyüme ile istikrarı tekrar tesis edeceği düşüncesi yatmaktaydı. Ne var ki, öngörülen bu olumlu senaryo büyük ölçüde hayata geçmemiştir. Birçok gelişmekte olan ülkede finansal piyasaların dışa açılması, yurtiçi birikim ve yatırım oranlarını yukarı çekmek yerine, finansal dalgalanmaları ve güvensizliği derinleştirmiştir (Akyüz, 1993).

1990'larda yaşanan finansal krizler, finansal liberalizasyonun risklerini açıkça ortaya koymuştur. Meksika krizi (1994-1995), Asya krizi (1997-1998), Rusya krizi (1998) ve Brezilya krizi (1999), kısa vadeli sermaye hareketlerinin ne kadar yıkıcı olabileceğini göstermiştir. Bu krizlerin ortak özellikleri arasında; sermaye hesaplarının hızlı bir şekilde açılması, yetersiz bankacılık düzenlemesi ve gözetimi, sabit kur rejiminin uygulanması ve aşırı kısa vadeli dış borçlanma yer almaktadır.

Asya krizi, bu krizlerin en çarpıcı örneğidir. 1997 yılının ortalarında Tayland'da başlayan kriz, kısa sürede Endonezya, Malezya, Güney Kore ve diğer Asya ülkelerine yayılmıştır. Bu ülkelerin para birimleri değer kaybetmiş, borsalar çökmüş ve reel ekonomi derin bir durgunluk yaşamıştır. Krizin ardından IMF tarafından hazırlanan raporlar, finansal sektörün düzenlenmesi ve gözetimi konusundaki yetersizliklerin krizin derinleşmesinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur.

4. 1973 Petrol Krizi ve Küresel Sermaye Akımları

4.1. Krizin Oluşum Nedenleri

Yom Kippur Savaşı sürecinde Başkan Nixon'ın İsrail'e yönelik 2,2 milyar dolarlık acil yardım paketini talep etmesinin akabinde, 19 Ekim 1973'te OAPEC tarafından Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı bir petrol ambargosu yürürlüğe konulmuştur. OPEC ülkelerinin uyguladığı bu ambargonun bir sonucu olarak ABD'nin petrol alımı durmuş ve dünya genelindeki fiyat dengelerini değiştiren bir dizi üretim kısıntısı yaşanmıştır. Yaşanan bu üretim daralması, varil fiyatı 2,90 dolar seviyelerinde olan petrolün, 1974'ün Ocak ayına kadar neredeyse dört misli değer kazanarak 11,65 dolara fırlamasına neden olmuştur (Merrill, 2007).

1973 petrol krizinin kökenleri, 1960'ların sonlarına kadar uzanmaktadır. OPEC'in kuruluşu (1960), uluslararası petrol şirketlerinin üretim ve fiyatlama politikalarına karşı üretici ülkelerin ortak bir cephe oluşturma çabasının bir sonucuydu. 1971'de Tahran ve Trablus anlaşmalarıyla petrol fiyatlarında önemli artışlar sağlanmış, ancak bu artışlar enflasyon ve doların değer kaybı nedeniyle reel olarak gerçekleşmemiştir (Cooper, 2011).

1970'lerin ilk yarısında Amerikan dolarında gözlemlenen devalüasyon, OPEC kaynaklı fiyat artışlarının temel dinamiklerinden birini oluşturmuştur. Petrol piyasasında fiyatlandırmanın dolar bazlı olması sebebiyle, para birimindeki değer kaybı OPEC üyesi devletlerin petrol ihracatından sağladığı reel gelirlerde belirgin bir düşüşe yol açmıştır. Bu durum karşısında OPEC ülkeleri, fiyatlandırma aracı olarak doları terk edip altına geçmişlerdir. Altının ons fiyatını 35 dolar olarak belirleyen Bretton Woods Antlaşması'nın yürürlükten kalkmasının bir sonucu

olarak, 1970'li yılların sonlarında altının ons değeri 455 dolara ulaşmıştır (Hammes ve Douglas, 2005).

Petrolün ekonomik önemi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin yüksek düzeyde petrol kullanımına dayanan sosyoekonomik örgütlenme modellerini benimsemesi ve Batı Avrupa ve Japonya'nın ana enerji kaynağı olarak kömürden petrole geçiş yapmasıyla arttı. 1950 ve 1972 arasında, toplam dünya enerji tüketimi, nüfus artışından çok daha hızlı bir şekilde yüzde 179 artış gösterdi. Petrol, 1950'de dünya enerji tüketiminin yüzde 29'unu oluştururken 1972'de yüzde 46'ya yükseldi (Darmstadter ve Landsberg, 1976).

4.2. Petrodollarların Dünya Ekonomisine Etkisi

Artan petrol fiyatları, 1970'lerde ABD ve diğer Batılı sanayi ülkelerinin karşılaştığı ekonomik sorunları, özellikle de durgunluk ve işsizliğin birlikte görüldüğü enflasyonu (Stagflasyon) tetiklemiştir. Büyük miktarlarda pahalı petrol ithal etmenin maliyeti, ithalatçı ülkelerin ödemeler dengesine de zarar verdi. Petrol üretmeyen gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin ürünlerine ve petrole daha yüksek fiyatlar ödemek zorunda kaldıkları ve aynı zamanda küresel ekonomik gerileme nedeniyle ihracatlarına olan talebin düştüğü için sert bir darbe almıştır (Venn, 2002).

Petrol fiyatlarındaki artış, OPEC ülkelerinde devasa bir döviz fazlası oluşturmuştur. Bu dövizler "petrodolar" olarak adlandırılmış ve dünya finans sisteminde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. 1974-1978 döneminde OPEC ülkelerinin cari işlemler fazlası toplam 180 milyar dolara ulaşmıştır. Bu fonların bir kısmı gelişmiş ülkelerin finans merkezlerindeki bankalarda değerlendirilmiş, bir kısmı da gelişmekte olan ülkelere kredi olarak aktarılmıştır.

Petrodollarların yeniden dolaşıma girmesi, Eurodolar piyasasının hızla büyümesine yol açmıştır. Amerikan bankalarının Londra'daki şubeleri, bu fonların aktığı önemli merkezler haline gelmiştir. Bu süreç, uluslararası bankacılık sisteminin küreselleşmesini hızlandırmış ve gelişmekte olan ülkelerin dış borçlanma imkânlarını artırmıştır. Ancak bu kolay kredi koşulları, 1980'lerin borç krizinin de tohumlarını atmıştır.

Petrol krizleri, üretici ülkelere ekstra gelirler sağlayarak uluslararası petrol şirketlerinin büyük bir satın alınmasına ve ulusal petrol şirketlerinin kurulmasına yol açtı. 1970 yılında ulusal petrol şirketleri petrol endüstrilerinin yüzde 10'undan daha azına sahipti, ancak on yılın sonunda bu rakam yüzde 68'e yükselmiştir. Petrol endüstrilerinin tüm yönlerine sahip olmaları, üretici ülkelere rezervlerinin gelişme hızı, üretim hızı ve ihracat hedefi gibi faktörler üzerinde daha fazla kontrol sağladı (Levy, 1982).

4.3. Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerindeki Yansımalar

Petrol fiyatlarındaki artışın gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkileri çeşitlilik göstermiştir. Petrol ihraç eden gelişmekte olan ülkeler (Meksika, Endonezya, Nijerya vb.) kısa vadede önemli gelir artışları elde etmişlerdir. Ancak

bu ülkelerin çoğu, bu gelirleri verimli yatırımlara yönlendirememiş veya popülist harcamalarda kullanmışlardır.

Petrol ithal eden gelişmekte olan ülkeler ise çift yönlü bir şokla karşı karşıya kalmışlardır. Bir yandan enerji ithalatları için daha fazla döviz ödemek zorunda kalmışlar, diğer yandan gelişmiş ülkelerdeki durgunluk nedeniyle ihracat gelirleri azalmıştır. Bu durum, ödemeler dengesi sorunlarını derinleştirmiş ve dış borçlanma ihtiyacını artırmıştır.

Petrol üretmeyen gelişmekte olan ülkelerin çoğu, maliyetlerini karşılamak için Batılı bankalardan büyük meblağlarda borçlanmaya gitmişlerdir. Petrol ihraç eden ülkelere gelen petrodolarlarla dolup taşan bankalar kredi vermeye istekliydi ve düşük faiz oranları teklif etti. Pek çok ülke karşılayabileceğinden daha fazla borç aldı; bu, ABD'nin 1979 sonlarında faiz oranlarını yükselttiği 1980'lerdeki Üçüncü Dünya borç krizine katkıda bulunan bir hareketti.

5. Türkiye'de Finansal Krizler ve 24 Ocak Kararları

5.1. 1980 Öncesi Ekonomik Yapı ve Sorunlar

Türkiye'nin 1980 öncesindeki ekonomik yapısı, dönemin birçok gelişmekte olan ülkesine benzer özellikler taşımaktaydı. Bu dönemde ülke, yüksek enflasyon oranları, sürekli bütçe açıkları, artan dış borç yükü, artan işsizlik rakamları, ödemeler dengesi sorunları, ithalat kısıtlamaları ve durağanlaşan ihracat performansı gibi çok yönlü zorluklarla mücadele etmekteydi. Latin Amerika ülkelerinde yaşanan benzer süreçler, Türkiye'nin de içinde bulunduğu koşulların küresel bir boyut taşıdığını göstermektedir (Öniş ve Riedel, 1993).

1960 ile 1980 yılları arasında Türkiye, devletin ekonomiye yoğun müdahalesine dayanan bir kalkınma modeli izlemişti. İthalatı yerli üretimle değiştirme stratejisi çerçevesinde şekillenen bu modelde, kamu sektörü hem üretici hem de tüketici olarak ekonomik faaliyetlerin merkezinde yer alıyordu. Ücretli çalışanlar talep unsuru olarak görüldüğü için satın alma güçlerinin korunmasına özen gösterilirken, yüksek gümrük duvarları ardında yerli sanayi korunmaktaydı. Ancak dış dünyaya kapalı bu yapı, hammadde ve ara malı ithalatına bağımlı olan Türkiye ekonomisini ciddi döviz sıkıntısıyla karşı karşıya bırakmıştı.

1970'li yılların başında yaşanan ham petrol fiyatlarındaki sert yükselişler, Türkiye'nin zaten sorunlu olan ödemeler dengesini daha da vahim bir hale getirmiştir. Enerji ithalatı için gerekli döviz miktarı hızla artarken, ihracat gelirleri bu artışa ayak uyduramamıştır. Bu dönem boyunca Türkiye, döviz darboğazı nedeniyle ithalat kotaları ve döviz tahsis sistemleriyle ekonomiyi idare etmek zorunda kalmıştır. Bu uygulamalar, ekonominin verimliliğini düşürmüş ve enflasyonist baskıları güçlendirmiştir.

1978-1979 döneminde yaşanan ciddi borç krizi, Türkiye'nin yurtdışı ödeme kapasitesinin tükendiğini açıkça göstermiştir. Vadesi gelen kısa vadeli dış borçların ödenememesi, uluslararası finans kuruluşlarıyla yeniden yapılandırma görüşmelerini gerekli kılmıştır. Bu dönemde yaşanan derin ekonomik kriz, yeni

bir ekonomik politika anlayışının benimsenmesi için zorlayıcı bir ortam oluşturmuştur.

5.2. 24 Ocak İstikrar Programı ve Uygulamalar

24 Ocak 1980 İstikrar Kararları, ihracata dayalı sanayileşme stratejisiyle dışa açılma, sıkı para politikalarıyla enflasyonun kontrol altına alınması ve borçlanma yoluyla ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması hedeflerini gütmüştür. Programın uygulamaya konulduğu gün, Türk Lirası yaklaşık yüzde 70 oranında değer kaybederek 1 dolar karşılığı 47 liradan 70 liraya yükseltilmiştir. Bu kararlar birlikte Türkiye ekonomisi, piyasa koşullarına uyum sağlama sürecine girmiştir (Öztürk, 2003).

1980 yılında hayata geçirilen yapısal dönüşümün temel hedefleri şu şekilde özetlenebilir (Öniş ve Riedel, 1993):

- Ödemeler dengesinin iyileştirilmesi ve uluslararası rekabet gücünün güçlendirilmesi,
- Enflasyonun kontrol altına alınması ve fiyat istikrarının sağlanması,
- Kamu İktisadi Teşebbüslerinin verimliliklerinin artırılması,
- Ekonomik ağırlık merkezinin kamu sektöründen özel sektöre kaydırılması,
- Kaynak tahsisinde piyasa mekanizmalarına daha fazla alan tanınması.

1980 sonrası dönemde, bankacılık sektöründeki rekabetin etkisiyle nispeten düşük seyreden faiz oranları, Aralık 1983'ten itibaren hem nominal hem de reel olarak yükseltilmeye başlanmıştır. Bu gelişme, toplam talebi kısıtlayarak enflasyon üzerinde baskı oluşturmuş ve fiyat artış hızında düşüşe katkıda bulunmuştur. Ücret artışlarının sınırlandırılması, kurun aşırı değerlenmesine izin verilmemesi gibi önlemlerle ihracat performansı ve ekonomik büyüme hızı olumlu yönde etkilenmiştir (Durgut, 2002).

24 Ocak Kararları'nın uygulanması, Türkiye ekonomisinde köklü bir yapısal dönüşümü beraberinde getirmiştir. İthalatı yerli üretimle değiştirme stratejisinden ihracata yönelik büyüme stratejisine geçiş, ekonominin dışa açılmasını sağlamıştır. İhracatın teşvik edilmesi amacıyla vergi iadeleri, döviz kazandırıcı hizmetlerin desteklenmesi gibi uygulamalar, ihracatın hızla artmasına katkıda bulunmuştur.

5.3. Programın Ekonomik Sonuçları

1980-1988 dönemi, Türkiye ekonomisi açısından köklü bir değişim dönemi olarak kayda geçmiştir. İhracat bu dönemde önemli ölçüde artış göstermiş, ekonomi ortalama yüzde 5 civarında bir büyüme performansı sergilemiştir. Ancak bu büyüme, iç talebin baskısı altında kalmış ve ithalat da paralel bir şekilde yükselişe geçmiştir. Sonuç olarak, dış ticaret açığı kapatılamamış, cari işlemler açığı süreklilik kazanmıştır.

1988 yılından itibaren Türk Lirası'nın değer kazanma eğilimine girmesi ve ithalat kotalarının kaldırılması, ithalatta önemli bir artışa yol açmıştır. Bunu

takiben, 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte faiz oranları yükseltilmiş ve Türk Lirası reel olarak daha da değerlenmiştir. Yüksek faiz oranları, bir yandan yabancı sermaye için cazip bir ortam yaratırken diğer yandan da dış borçların ödenmesi için yoğun iç borçlanma yapılmasına zemin hazırlamıştır (Öniş ve Riedel, 1993).

Finansal liberalizasyon süreci, Türkiye'de bankacılık sektörünün hızla genişlemesine yol açmıştır. Özel bankaların sayısı artmış, yabancı bankalar pazara giriş yapmış ve finansal çeşitlilik önemli ölçüde artmıştır. Ancak bu süreçte yeterli düzenleyici ve denetleyici yapıların oluşturulamaması, bankacılık sektöründe sorunların birikmesine neden olmuştur. 1990'larda yaşanan bankacılık krizi, bu yapısal sorunların bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

5.4. 1994 Krizi ve Nedenleri

1988-1993 döneminde kamu kesiminin borçlanma gereksinimi sürekli olarak artmıştır. 1990 yılında kamu kesimi borçlanma gereksiniminin GSYH'ye oranı yüzde 8 iken, 1993 yılında bu oran yüzde 12'ye yükselmiştir. İç borç stokunun GSYH'ye oranı ise 1990'da yüzde 6.2 iken 1993'te yüzde 13.3'e ulaşmıştır. Benzer bir trend dış borç stoku için de geçerli olmuş; Dış Borç/GSYH oranı 1985'te yüzde 14.7 iken 1993'te yüzde 18.7 olmuştur (Karabulut, 2002).

Türkiye ekonomisi, 1990'lı yıllarda ivme kazanan finansal liberalizasyon politikaları neticesinde uluslararası sermaye hareketlerine ve bilhassa kısa vadeli yabancı fon girişlerine muhtaç bir konuma sürüklenmiştir. Bahsi geçen bu yapısal dönüşüm, makroekonomik dengelerin dışsal şoklara karşı duyarlılığını pekiştirmiştir. 1993 yılının son çeyreğinde finansal piyasalarda gözlemlenen türbülans ve kurlardaki aşırı dalgalanma, piyasa aktörlerinin geleceğe dair kötümser beklentilerini beslemiştir. Aralık 1993 ile Nisan 1994 ortası dönemde yoğunlaşan spekülatif atakların bir yansıması olarak, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası bünyesindeki döviz rezervleri 7,2 milyar dolar seviyesinden 3 milyar dolara kadar gerilemiştir (TCMB, 1994).

1993 yılında ülkeye giren kısa vadeli yabancı sermaye, bir yandan ekonominin dış açıklarının finansmanına katkıda bulunurken, diğer yandan ulusal tasarruf eğilimini zayıflatarak tüketim ve ithalat hacmini genişletmiştir. Yüksek reel faiz oranları ve aşırı değerli ulusal para politikası çerçevesinde, üretim ve ihracata yönelik yatırımlar yerine finansal sistem içinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu durum, ekonomik büyümeyi sınırlamış ve 1993'ün son çeyreğinde güven eksikliğinden kaynaklanan ciddi bir finansal krize dönüşmüştür (Yeldan, 2013).

1994 krizi, Türkiye'nin finansal liberalizasyon sürecinde karşılaştığı ilk ciddi sistemik kriz olarak kayda geçmiştir. Krizin altyapısını oluşturan temel faktörler arasında; yüksek kamu açıkları, aşırı kısa vadeli dış borçlanma, reel kurun aşırı değerlenmesi, yetersiz bankacılık düzenlemesi ve gözetimi sayılabilir. Bu kriz, Türkiye'nin finansal sistemi açısından önemli dersler içermektedir.

6. Sermaye Piyasası Kurulu ve Düzenlemeler

6.1. 2499 Sayılı SPK'nın Kuruluş Süreci

Sermaye Piyasası Kurulu, bireylerin birikimlerini menkul kıymetlere yönlendirerek toplumun ekonomik kalkınmaya daha etkin ve yaygın katılımını sağlamak, sermaye piyasasının güvenilir, şeffaf ve istikrarlı bir ortamda işlemesini temin etmek ve yatırımcıların haklarının korunmasını düzenlemek ve denetlemek amacıyla 1981 yılında yürürlüğe giren 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile kurulmuştur. Söz konusu kanun, 6 Aralık 2012 tarihinde kabul edilen 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile yürürlükten kaldırılmış ve Kurulun görev, yetki ve sorumlulukları yeniden tanımlanmıştır (SPK, 2022).

SPK'nın kurulmasında belirleyici rol oynayan gelişme, 1981 yılının sonlarında belirtilerini gösteren ve 1982 yılının yaz aylarında doruğa ulaşan bankerler krizi olmuştur. 1980'lerin başında düzenlenmemiş bir ortamda faaliyet gösteren bankerler, yüksek getiri vaatleriyle halktan önemli miktarlarda mevduat toplamış, ancak bu fonları verimli alanlara yönlendirememişlerdir. Sonuç olarak, çok sayıda banker iflas etmiş ve tasarruf sahipleri ciddi kayıplarla karşı karşıya kalmıştır.

Bankerler krizi, Türkiye'de sermaye piyasasının düzenlenmesi ihtiyacını acil bir gündem maddesi haline getirmiştir. Oysa Türkiye'de sermaye piyasasının düzenlenmesine yönelik çalışmalara 1960'larda başlandığı bilinmektedir. Tarihsel deneyimler, büyük zorunlulukların ciddi düzenlemeleri beraberinde getirdiğini göstermektedir. Dünya genelinde sermaye piyasasının yönünü çizen temel düzenlemelerin büyük krizlerin ardından hayata geçirildiği görülmektedir. ABD'de Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu (SEC), 1929 Ekonomik Buhranı'nın ardından "bir daha böyle bir kriz yaşanmasın" anlayışıyla kurulmuştur. Benzer şekilde, Türkiye'de SPK'nın kurulması da 1980'lerin başındaki bankerler kriziyle mümkün olabilmıştır (Aras, 2012).

2499 sayılı Kanun'un hazırlık aşamasında, uluslararası örnekler detaylı bir şekilde incelenmiş ve Türkiye'nin özel koşullarına uygun bir model geliştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu (SEC) ile İngiltere Financial Services Authority (FSA) modelleri analiz edilmiş, ancak Türkiye'nin ihtiyaçlarına daha uygun, merkezi bir düzenleyici kurum modeli benimsenmiştir.

6.2. Kurulun Temel Amaçları ve Görevleri

Sermaye piyasasının güvenilir, şeffaf ve istikrarlı bir ortamda işlemesini ve yatırımcıların haklarının korunmasını sağlamak üzere, Kurulun temel amaçları şu şekilde sıralanabilir (SPK, 2017):

- Sermaye piyasalarının ve piyasa kurumlarının işleyiş kurallarını belirlemek ve geliştirmek,
- Piyasadan fon kullanan şirketlerin belirlenen kurallar çerçevesinde en verimli şekilde yararlanmalarını sağlamak,

- Sermaye piyasasına yatırım yapan tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerini korumak,

- Piyasaların adil, etkin ve şeffaf bir şekilde çalışmasını temin etmek.

Kurul, bu hedeflere ulaşmak amacıyla kanun, yönetmelik ve tebliğlerle düzenlemeler yapmakta, piyasaların gözetim ve denetimini sağlamaktadır. SPK'nın kuruluş misyonu dikkate alındığında, sermaye piyasalarının asli fonksiyonlarını icra edebilmesinin ön koşulu; piyasa güvenilirliğinin tam anlamıyla tesisi ve yatırımcı haklarının teminat altına alınmasıdır. Yasal olarak kendini emniyette hissetmeyen birikim sahiplerinin piyasaya girmekten kaçınacağı, girmiş olsalar bile yatırımlarına devam etmeyecekleri çok nettir. Yatırımcı güveni sağlanmadan, sermaye piyasalarının düzenli ve sürekli bir şekilde işlemesi mümkün değildir (SPK,2017).

SPK'nın görevleri arasında; halka açık şirketlerin finansal tablolarının denetlenmesi, sermaye piyasası kurumlarının faaliyetlerinin izlenmesi, piyasa dolandırıcılığına karşı önlemler alınması, yatırımcı bilgilendirme faaliyetleri ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yer almaktadır. Kurul, bu görevleri yerine getirirken şeffaflık, hesap verebilirlik ve tarafsızlık ilkelerine bağlı kalmaktadır.

6.3. Düzenleyici Çerçeve ve Mevzuat

SPK'nın düzenleyici çerçevesi, 2499 sayılı Kanun ve bu kanuna dayanılarak hazırlanan yönetmeliklerden oluşmaktadır. Kurul, sermaye piyasasının gelişen ihtiyaçlarına paralel olarak mevzuatı sürekli güncellemektedir. Özellikle 2012 yılında kabul edilen 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu, mevzuatı Avrupa Birliği standartlarına uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadır.

SPK düzenlemelerinin temel ilkeleri arasında; tam ve doğru bilgilendirme, eşit davranma ilkesi, şeffaflık ve hesap verebilirlik bulunmaktadır. Halka açık şirketler, finansal tablolarını uluslararası finansal raporlama standartlarına (UFRS/IFRS) uygun olarak hazırlamak ve kamuoyuna açıklamak zorundadır. Ayrıca, içsel kişilerin ticareti, pay sahipliği yapısı ve yönetim kurulu üyelikleri hakkında önemli bilgiler kamuya duyurulmaktadır.

SPK'nın denetim yetkileri, sermaye piyasası kurumlarının faaliyetlerinin düzenli olarak izlenmesini kapsamaktadır. Aracı kurumlar, portföy yönetim şirketleri, yatırım fonları ve diğer sermaye piyasası kuruluşları, Kurulun periyodik denetimlerine tabidir. Denetimlerde tespit edilen usulsüzlükler, idari para cezaları veya faaliyet izninin iptali gibi yaptırımlara yol açabilmektedir.

7. İstanbul Menkul Kıymet Borsası

7.1. Kuruluş ve Gelişim Süreci

Menkul kıymet borsaları; birincil piyasalarda arzı gerçekleştirmiş finansal varlıkların ikincil piyasalarda işlemlerinin yürütüldüğü, söz konusu varlıklara likidite kazandırıldığı ve rasyonel fiyat oluşumlarının tesis edildiği işlem platformlarıdır. Borsa tek başına sermaye piyasasını temsil etmemekte olup, onun yalnızca entegre bir unsuru niteliğindedir. Bir ekonomide borsanın varlığı,

sermaye piyasasının gelişmişliğine dair doğrudan bir kanıt sunmayabilir. Ne var ki, istikrarlı ve sağlıklı bir sermaye piyasası ekosisteminden söz edilebilmesi için menkul kıymetler borsasının var olması ve etkin bir biçimde faaliyet göstermesi ön koşuldur. (Gürlelel, 1997; Taner ve Polat, 1992).

1980'lerden sonra Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisine entegre olma sürecinde pek çok yenilik hayata geçirilmiştir. İMKB'nin faaliyete geçmesi de bu dönüşümün en kritik halkalarından biridir. Küresel ölçekte değerlendirildiğinde, yabancı ülkelerdeki borsaların çok daha köklü bir geçmişe ve dolayısıyla daha yerleşik bir sisteme sahip olduğu görülür. 1986'da kurulan İMKB, rakiplerine kıyasla oldukça genç bir kurum olmasına rağmen hızla gelişerek küresel piyasalarda kendine saygın bir yer edinmeyi başarmıştır (Aytekin, 2018).

Türkiye'de yasal bir boşluk içinde süren sermaye piyasası faaliyetlerinin ekonomiye yararlı ve tasarruf sahiplerine güven veren bir düzen içinde yürütülmesi amacıyla 1981 Temmuz ayında 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu yayımlanmıştır. Bu yasal adımın ardından ikincil piyasaları geliştirmek adına kritik bir hamle daha yapılmış; 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu'nun belirli maddeleri 2529 sayılı kanun aracılığıyla revize edilerek borsanın piyasadaki rolü ve konumu yenilenmiştir (Ferteğligil, 1984).

İMKB'nin kuruluş süreci, 1980'lerin başında başlatılan planlama çalışmalarıyla uzun bir hazırlık dönemini kapsamaktadır. Borsanın fiziksel altyapısının oluşturulması, işlem sistemlerinin geliştirilmesi, üyelik koşullarının belirlenmesi ve personel eğitimi gibi konular bu dönemde tamamlanmıştır. 26 Aralık 1985 tarihinde faaliyete geçen İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda ilk hisse senedi işlemleri, 3 Ocak 1986 tarihinde gerçekleştirilmiştir (Çondur ve Evrimoğlu, 2007).

7.2. Piyasa Yapısı ve İşlem Mekanizmaları

İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, hisse senetleri, hazine bonoları ve devlet tahvilleri, gelir ortaklığı senetleri, özel sektör tahvilleri, yabancı menkul kıymetler, gayrimenkul sertifikaları ve uluslararası menkul kıymetlerin alım satımının yapılmasını sağlamak üzere kurulmuştur. İMKB yetkilerini kendi sorumluluğu altında bağımsız olarak kullanan ve Sermaye Piyasası Kurulu'nun gözetimi ve denetimi altında faaliyet gösteren tüzel kişiliğe sahip bir kamu kurumudur.

İMKB faaliyete ilk başladığında piyasada yalnızca 36 Borsa Üyesi işlem yapma yetkisine sahipti ve 41 anonim şirketin hisse senetleri alınıp satılıyordu. Kurumun bu ilk yıllarında, fiyatların fiziksel işlem panolarına yazıldığı bir düzen hakimdi. Alım satımlar o dönem "tek fiyat-çok fiyat" ya da "Toplu Açılış Fiyatı Yöntemi" adı verilen usullerle gerçekleştiriliyordu. Bu geleneksel ve manuel sistem, Kasım 1988 tarihine kadar kullanılmaya devam etti (Şakar, 1997).

Borsada bilgisayarlı sisteme geçiş süreci, ilk adım olarak 1993'ün Aralık ayında işlem hacmi düşük 50 hisse senediyle başladı. Yaklaşık bir yıl süren kademeli bir sürecin ardından, Kasım 1994 itibarıyla tüm hisseler elektronik ortama taşındı ve eski pano sistemi tamamen tarihe karıştı. 21 Kasım 1994'ten

itibaren borsadaki bütün alım satımlar bilgisayarlar üzerinden yapılmaya başlandı. Bu teknolojik dönüşüm sayesinde mekân kısıtlamaları ortadan kalkarken, işlemler çok daha hızlı ve güvenli bir hâl aldı. Aynı zamanda piyasada şeffaflık sağlandı, anlık veri akışı ile raporlama kolaylaştı, denetim mekanizmaları güçlendi ve borsanın uluslararası piyasalarla entegrasyonunun önü açıldı.

İMKB'nin piyasa yapısı, Ulusal Pazar, İkinci Ulusal Pazar, Bölgesel Pazar ve Gözaltı Pazarı gibi farklı segmentlerden oluşmaktadır. Ulusal Pazar, en büyük ve en likit şirketlerin işlem gördüğü ana pazardır. Kotasyon şartları, şirketlerin büyüklüğüne, karlılığına ve halka açıklık oranına göre belirlenmektedir. İkinci Ulusal Pazar, Ulusal Pazar kotasyon şartlarını karşılayamayan ancak belirli kriterleri sağlayan şirketler için oluşturulmuştur.

7.3. Yabancı Yatırımcıların Piyasaya Girişi

Uluslararası ölçekte işlem gören İMKB, yabancı yatırımcılar tarafından da ilgiyle karşılanmış ve yabancı yatırım oranı sürekli artış göstermiştir. İMKB'nin yabancı yatırımcıların radarına girmesi 1990'lı yılların başlarına dayanmaktadır. 2000 yılına gelindiğinde, borsadaki yabancı yatırımcı payı %40,9 gibi önemli bir seviyeye ulaşmıştı. Takip eden süreçte hem ekonomik hem de politik arenadaki gelişmelerin rüzgârıyla bu oran sürekli bir ivme kazanmış ve 2006'nın kapanışında %66,3 gibi oldukça yüksek bir seviyeye tırmanmıştır.

Yabancı yatırımcıların Türkiye sermaye piyasasına ilgisi, çeşitli faktörlere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Yüksek reel faiz oranları, Türkiye'nin jeopolitik konumu, Avrupa Birliği üyelik süreci ve ekonomik istikrar programları, yabancı yatırımcı çeken temel unsurlar arasındadır. Ancak siyasi istikrarsızlık, yüksek enflasyon ve kur oynaklığı gibi riskler, yabancı yatırımcıların temkinli davranmasına neden olabilmektedir.

1986 yılı başından itibaren ülkemizin tek resmi organize menkul kıymetler borsası faaliyetlerine başlamıştır. 4 Nisan 2013'te gerçekleşen kurumsal değişimle birlikte, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) adını Borsa İstanbul A.Ş. olarak yenilemiş ve bu doğrultuda "BIST" kısaltmasını kullanmaya başlamıştır. İMKB'nin köklü geçmişini temel alan Borsa İstanbul, günümüzde çok daha kapsamlı bir finansal ekosistem inşa etme vizyonuyla hareket etmektedir.

8. Sonuç ve Değerlendirme

Son çeyrek yüzyılda özellikle gelişmekte olan ülkeler arasında küresel piyasalarla bütünleşme amacıyla liberal ekonomi politikaları tercih edilmektedir. Finansal piyasaların küreselleşmesi, ekonomilere yurtiçi tasarruflarını artırma, riskleri çeşitlendirme, teknoloji transferi ve yönetimde uzmanlık kazanma, karar alıcıların daha rasyonel davranmasını sağlama gibi olumlu katkılar sunarken, uluslararası finansal piyasalardaki eksiklikler ve dışsal şokların etkisiyle sermaye hareketleri sonucunda ekonomik krizler de ortaya çıkabilmektedir.

Krizlerin bir ülkeden diğerine yayılması, reel, finansal veya sermaye piyasası kanallarıyla gerçekleşmekte ve yayılma süreci sürü davranışları veya panik havası şeklinde seyretmektedir. Az gelişmiş ülkeler hızlı bir ekonomik büyüme ivmesi yakalamak isterler, ancak kendi iç tasarrufları bu hedefi finanse etmek için genellikle yetersiz kalır. Yurtiçi birikimlerin bu düşük seviyesi, dış kaynakların ve fonların önemini kaçınılmaz olarak artırır. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu bu ülkeler, 1980 öncesinde dış finansman açığını çoğunlukla devletler arası resmi sermaye girişleriyle kapatırken; 1980'den sonraki süreçte bu ihtiyacı özel sektör kaynaklı yabancı sermaye yatırımlarıyla gidermeye yönelmişlerdir.

Neoliberal politikaların hızlandırdığı finansal küreselleşme süreci ile yakın geçmişte tanık olduğumuz küresel krizler arasında inkar edilemez bir ilişki bulunmaktadır. 1990'lı yıllardan itibaren Meksika, Güneydoğu Asya, Rusya, Brezilya ve Türkiye gibi ülkeleri peş peşe vuran finansal çalkantılar, yapısal olarak zaten kırılgan olan bu ekonomileri derinden sarsmıştır. Yaşanan krizler, söz konusu gelişmekte olan ülkelerde sadece ciddi refah kayıplarına neden olmakla kalmamış; aynı zamanda makroekonomik dengeleri bozarak etkileri yıllarca silinmeyecek derin mali ve toplumsal yaralar açmıştır.

Küresel eğilimlere paralel olarak Türkiye ekonomisi de 1960 ile 1980 yılları arasında devletin ekonomiye ağırlıklı olarak müdahale ettiği bir büyüme stratejisi benimsemişti. Ancak 1970'lerin başlarındaki petrol şokları ve peşinden gelen 1978 borç krizi, Türkiye'yi farklı bir ekonomik arayışa itti. Bu zorunlu arayışın bir sonucu olarak, 24 Ocak 1980 İstikrar Programı hayata geçirildi ve ülke dışa açık, ihracat odaklı bir büyüme modeline geçiş yaptı. Atılan bu radikal adımlarla Türkiye, dünya genelinde yükselişe geçen neoliberal politikalara entegre olmuş oldu.

Türkiye'de 1980 ile 1989 yılları arası, ticarete dışa açılmanın ön planda olduğu bir dönem olmasının yanı sıra, yurt içi finansal piyasaların da serbestleştiği bir süreç olarak tarihe geçmiştir. Bu iç serbestleşme adımları kapsamında; faiz oranları piyasa koşullarına bırakılmış, katı döviz kurallarından vazgeçilerek esnek kur sistemine geçilmiş ve Bankacılık Kanunu günün şartlarına göre yenilenmiştir. Ayrıca, Sermaye Piyasası Kanunu yürürlüğe girerek SPK kurulmuş, İMKB faaliyete geçmiş ve devlete hem içeriden hem de dışarıdan borçlanabilme yolu açılmıştır.

Türkiye, hem içeride hem dışarıda finansal serbestleşmeye gittikten sonra yoğun bir yabancı sermaye akışıyla karşı karşıya kaldı. Bu aşamada özellikle devletin izlediği borçlanma stratejisi kilit bir öneme sahipti. Devlet, serbestleşme sürecinde yüksek faiz oranlarıyla borçlanma yoluna giderek hem yerli hem de yabancı yatırımcılar için oldukça çekici bir kazanç kapısı araladı. Ancak plansız ve kurlsız işleyen bu serbestleşme süreci, sonuç olarak Türkiye'nin dışarıya olan bağımlılığını derinleştirdi ve ekonomiyi daha kırılgan kılarak krizlere davetiye çıkardı. Sermaye akışını kontrol altına almak amacıyla yapılan düzenlemeler ise piyasalardaki dalgalanmaları kısa süreliğine dizginlese de, uzun vadede kalıcı bir çözüm sunamamıştır.

Günümüzde Türkiye sermaye piyasası, geçmişteki deneyimlerden çıkarılan derslerle daha sağlam bir yapıya kavuşmaya çalışmaktadır. Sermaye Piyasası Kurulu'nun düzenleyici çerçevesi güçlendirilmiş, Borsa İstanbul uluslararası standartlara uygun hale getirilmiş ve yatırımcı koruma mekanizmaları geliştirilmiştir. Ancak küresel finansal piyasalardaki gelişmeler, Türkiye'nin de dahil olduğu gelişmekte olan ülkelerin sermaye piyasalarını sürekli olarak yeni risklere karşı tetikte olmaya zorlamaktadır.

Kaynakça

- Acharyya, R., & Kar, S. (2014). *International trade and economic development*. Oxford: Oxford Scholarship Online.
- Adam, A. (1998). Financial intermediation and economic growth: Evidence from Nigeria. *Journal of Economic Management*, 5(2), 25-42.
- Adediran, O. A., Adeyemo, K. S., & Alalade, S. (2015). Globalization, capital market and economic development in Nigeria. *Journal of Governance and Regulation*, 4(4), 540-548.
- Adeusi, S. O., & Familoni, J. A. (2004). Effect of non-regulation of the informal capital market in Nigeria on the nation's economic development. *Proceedings of the Annual Conference of the Nigeria Society for Financial Research*.
- Akyüz, Y. (1993). *Financial liberalization: The key issues*. South Centre Reprint Series.
- Aras, G. (2012). *Sermaye piyasalarının düzenleyici kuruluşları ve SPK'nın 30 yılı*. Ankara: T.C. Başbakanlık Sermaye Piyasası Kurulu.
- Arestis, P., & Caner, A. (2004). *Financial liberalization and poverty: Channels of influence*. New York: The Levy Economics Institute.
- Aytekin, G. K. (2018). Türkiye'de sermaye piyasaları ve borsaların gelişim süreci. *International Journal of Humanities and Education*, 4(9), 184-210.
- Çondur, F., & Evlimoğlu, U. (2007). *İMKB'nin işlevselliğini arttırmaya yönelik alternatif politika önerileri*. Türk Sosyal Bilimler Enstitü Yayınları.
- Cooper, A. S. (2011). *Oil kings: How the U.S., Iran, and Saudi Arabia changed the balance of power in the Middle East*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Darmstadter, J., & Landsberg, H. (1976). The economic background. R. Vernon (Ed.), *The oil crisis içinde*. New York, NY: W.W. Norton & Company.
- Demetriades, P. (1999). Financial liberalization: The experience of developing countries. *Eastern Economic Journal*, 25(3), 353-358.
- Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (1999). *Bank-based and market-based financial systems: Cross-country comparisons*. Washington, DC: World Bank.
- Durgut, A. (2002). *The 1994 economic crisis in Turkey* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Naval Postgraduate School, Monterey, CA.
- Feldstein, M., & Horioka, C. (1980). Domestic savings and international capital flows. *The Economic Journal*, 90(358), 314-329.
- Fertekligil, A. (1984, Mayıs). *Türkiye'de sermaye piyasası*. SPK-İktisadi Araştırmalar Vakfı Seminer Tebliği, İstanbul.

- Grossman, G. M., & Helpman, E. (1991). *Innovation and growth in the global economy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Gürlelel, C. F. (1997). *Avrupa sermaye piyasaları bütünleşme ve Türk sermaye piyasası*. İstanbul: İMKB Araştırma Yayınları.
- Hammes, D., & Douglas, T. W. (2005). Black gold: The end of Bretton Woods and the oil price shocks of the 1970s. *Independent Review*, 9(4), 501-511.
- Kaminsky, G. L., & Reinhart, C. M. (1999). The twin crises: Causes of banking and balance-of-payments problems. *American Economic Review*, 89(3), 473-500.
- Kaminsky, G. L., & Schmukler, S. L. (2003). *Short-run pain, long-run gain: The effects of financial liberalization* (IMF Working Paper No. 03/34). Washington, DC: International Monetary Fund.
- Karabulut, G. (2002). *Gelişmekte olan ülkelerde finansal krizlerin nedenleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Levy, B. (1982). World oil marketing in transition. *International Organization*, 36(1), 113-133.
- McKinnon, R. I. (1973). *Money and capital in economic development*. Washington, DC: Brookings Institution.
- Merrill, K. R. (2007). *The oil crisis of 1973-1974: A brief history with documents*. Boston, MA: Bedford/St. Martin's.
- Nasreen, S., Mahalik, M. K., Abbas, Q., & Shahbaz, M. (2015). *The interaction between financial development, globalization, institutions and growth* (Working Paper). Department of Management Sciences.
- Öniş, Z., & Riedel, J. (1993). *Economic crises and long-term growth in Turkey*. Washington, DC: The World Bank.
- Öztürk, S. (2003). 1980 sonrası gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasaların gelişimi (Türkiye örneği). *Maltepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(1-2), 147-163.
- Polat, M. A. (2019). Türkiye kaynaklı finansal krizlerin anatomisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 118-135.
- Sermaye Piyasası Kurulu [SPK]. (2017). *Eğitim semineri kitapçığı*. Ankara.
- Sermaye Piyasası Kurulu [SPK]. (2022). *Sermaye piyasası kurulunun oluşumu*. İstanbul.
- Shaw, E. S. (1973). *Financial deepening in economic development*. New York, NY: Oxford University Press.
- Stiglitz, J. E. (2006). *Making globalization work*. New York, NY: W.W. Norton & Company.

- Şakar, S. (1997). *Araçları, kurumları ve işleyişi ile sermaye piyasası*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İİBF Yayınları.
- Taner, B., & Polat, L. (1992). *Sermaye piyasası faaliyet alanı ve menkul kıymetler*. İzmir.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB]. (1994). *1994 yıllık raporu*. Ankara.
- Venn, F. (2002). *The oil crisis*. London: Longman.
- Yeldan, E. (2013). *Küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisi: Bölüşüm, birikim ve büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

BÖLÜM 16

Finansal Teknoloji (Fintek) Ekosistemi: Tarihsel Gelişim, Operasyonel Mekanizmalar ve Geleneksel Bankacılık Üzerindeki Dönüştürücü Etkiler

Mustafa Akif Aslan¹

1.GİRİŞ

Finansal teknoloji (Fintek), finansal hizmetlerin sunumunu daha verimli, hızlı ve erişilebilir hale getirmek amacıyla finans ve teknoloji disiplinlerinin bir araya gelmesiyle oluşan yeni bir ekosistemi ifade etmektedir. Genellikle “şemsiye terim” olarak ele alınan Fintek; ödemeler, fon transferleri, kredi mekanizmaları, varlık yönetimi ve sigortacılık gibi geniş bir yelpazedeki finansal işlemleri kapsayan teknoloji tabanlı iş modellerini ifade etmektedir. (Mention, 2019; Das,2019) Geleneksel finansal aracılık faaliyetlerinin aksine Fintekler, fiziksel şube ağlarına ihtiyaç duymadan, dijital platformlar üzerinden faaliyet göstermektedirler. Bu yapı, işlemleri sadece dijitalleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda büyük veri (Big Data), yapay zeka (AI) ve blokzincir (Blockchain) gibi teknolojileri kullanarak süreçleri yeniden tasarlamaktadır. Temel amaç, finansal aracılık maliyetlerini minimize etmek, bilgi asimetrisini azaltmak ve kullanıcı deneyimini iyileştirmektir (Philippon, 2016).

Finans sektörü tarih boyunca teknolojiden etkilenmiş olsa da (ATM, ETF vb.), günümüzde yaşanan süreç basit bir teknolojik adaptasyonun ötesinde, yapısal bir paradigma değişimidir. Bu değişimin en büyük tetikleyicisi, 2008 Küresel Finans Krizi olmuştur. Kriz sonrası geleneksel bankalara duyulan güvenin azalması ve regülasyonların sıkılaşması, teknoloji odaklı yeni girişimler için bir fırsat yaratmıştır. (Goldstein vd., 2019) Bu yeni dönemde gözlemlenen en temel değişim, finansal hizmetlerin ayrıştırılması olgusudur. Geleneksel bankalar mevduat, kredi ve ödeme sistemlerini tek bir paket halinde sunarken, Fintek girişimleri bu hizmet zincirini kırmakta ve belirli alanlarda uzmanlaşmaktadır. (European Economy, 2017) Ayrıca, akıllı telefon kullanımının yaygınlaşması ve genç nüfusun (Y ve Z kuşağı) dijital hizmetlere olan talebi, finansal hizmetlerin şubelerden mobil uygulamalara taşınmasını zorunlu kılmıştır. Özellikle Türkiye

¹ Dr.Arş.Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, İ.İ.B.F, Finans ve Bankacılık Bölümü, ORCID: 0000-0002-3633-6898

gibi genç nüfus yoğunluğuna ve teknoloji kullanım kabiliyetine sahip ülkelerde, bu dijital dönüşüm çok daha hızlı ve dinamik bir şekilde gerçekleşmektedir. (Kaplan Dönmez, 2023) Küresel finans sisteminde yıkıcı bir inovasyon olarak nitelendirilen Fintek olgusunun, tarihsel gelişimi, operasyonel işleyiş mekanizmaları ve yarattığı hukuki ve mali etkiler ekseninde incelenen bu çalışmada, Finteklerin sadece teknolojik boyutunu değil, aynı zamanda geleneksel bankacılık sektörüyle olan rekabet ve işbirliği süreçlerini de ele almaktadır. Fintek kavramı ve gelişiminin ele alındığı bu çalışmada, Finteklerin iş modelleri ve Türkiye’deki mevcut ekosistemindeki durumu, devlet teşvikleri ve vergilendirme sorunları ile birlikte analiz edilecektir. Bu çalışma, Fintek olgusunu bankalarla yaşanan rekabet ve işbirliği dinamikleri, finansal kapsayıcılık hedefleri ve düzenleyici denetim dengesi içinde bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmeyi hedeflemektedir.

2. Teorik Çerçeve

2.1 Finansal Teknolojilerin Tanımı ve Kapsamı

Finansal teknoloji (Fintek), finansal hizmetlerin sunumunda dijital teknolojilerin sistematik ve yoğun biçimde kullanılmasını esas alan yenilikçi iş modelleri ve kurumsal yapılar bütünüdür. Fintek kavramı, ödeme sistemleri, kredi mekanizmaları, tasarruf ve yatırım araçları, sigortacılık ve varlık yönetimi gibi geleneksel finansal faaliyet alanlarının teknoloji temelli çözümlerle yeniden yapılandırılmasını kapsayan geniş bir şemsiye terim olarak ele alınmaktadır. Bu yönüyle Fintekler, finans sektöründe yalnızca operasyonel süreçleri dijitalleştiren araçlar değil, aynı zamanda finansal aracılık ilişkilerinin yapısını dönüştüren bir unsur olarak değerlendirilmektedir. (Arner vd., 2015)

Şekil 1. Fintek Teknolojik Bileşenleri

Fintek Teknolojik Bileşenleri

Kaynak: Pal vd., (2023) çalışmasından uyarlanmıştır.

Finansal teknolojilerin ayırt edici özelliği, finansal hizmetlerin sunumunda fiziksel altyapı ve geleneksel kurumsal hiyerarşilere duyulan ihtiyacı azaltarak, dijital platformlar üzerinden doğrudan ve ölçeklenebilir çözümler üretmesidir. Büyük veri analitiği, yapay zeka, makine öğrenmesi, bulut bilişim ve blokzincir teknolojileri gibi dijital araçlar, Finteklerin temel teknolojik bileşenlerini oluşturmaktadır. Bu teknolojiler aracılığıyla Fintekler, kullanıcı davranışlarını daha doğru analiz edebilmekte, kişiselleştirilmiş finansal ürünler sunabilmekte ve finansal karar alma süreçlerini veri odaklı hale getirebilmektedir (Pal vd., 2023).

Fintekler çoğu zaman geleneksel bankacılık sistemiyle karşılaştırmalı bir perspektifle ele alınmaktadır. Geleneksel bankacılık modeli, mevduat toplama, kredi verme ve ödeme sistemlerine entegre bir yapı içinde sunarken; Fintek girişimleri bu değer zincirini ayrıştırarak belirli hizmet alanlarında uzmanlaşmayı tercih etmektedir. Bu durum, finansal hizmetlerin modülerleşmesine ve rekabetin hizmet bazında yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla Fintekler, finansal piyasaların yapısal etkinliğini artıran ve kullanıcı odaklı bir dönüşümü tetikleyen bir inovasyon ekosistemi olarak konumlandırılmaktadır (Vives, 2017)

2.2.Finansal Teknolojilerin Ortaya Çıkışı Açıklayan Teorik Yaklaşımlar

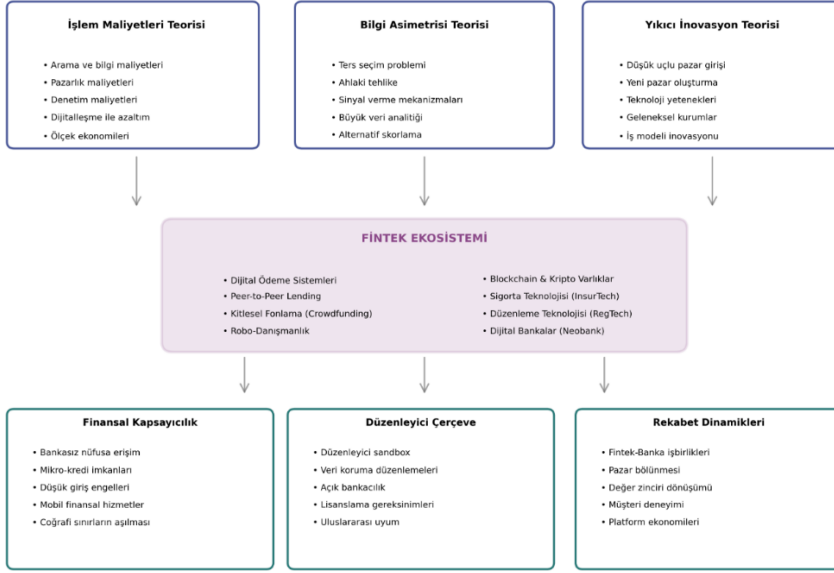
Finansal teknolojilerin ortaya çıkışı ve hızlı yayılımı, işlem maliyetleri, bilgi asimetrisi yaklaşımı ve yıkıcı inovasyon ile açıklanmaktadır. İşlem maliyetleri,

Finteklerin finansal piyasalarda aracılık maliyetlerini düşürerek etkinliği artırdığını savunmaktadır. Geleneksel bankacılık sisteminde şube ağları, personel giderleri ve operasyonel süreçler yüksek sabit maliyetler doğururken, Fintekler dijital altyapılar sayesinde bu maliyetleri minimize etmektedir. Bu durum, özellikle küçük ölçekli işlemler ve mikro finansman alanlarında Finteklerin rekabet avantajı elde etmesine olanak tanımaktadır (Goldstein vd., 2019). Bilgi asimetrisi yaklaşımı, finansal piyasalarda taraflar arasındaki bilgi dengesizliğinin kredi tahsisi ve risk yönetimi süreçlerinde önemli sorunlara yol açtığını vurgulamaktadır. Fintekler, büyük veri (big data) ve yapay zeka (AI) tabanlı algoritmalar aracılığıyla bireylerin finansal davranışlarını çok boyutlu olarak analiz edebilmekte ve geleneksel kredi skorlamalarının ötesine geçen değerlendirme mekanizmaları geliştirebilmektedir. Bu sayede, daha önce finansal sistem dışında kalan bireylerin sisteme dahil edilmesi mümkün hale gelmekte ve finansal kapsayıcılık artmaktadır (Berg vd., 2020).

Yıkıcı inovasyon ise Fintekleri, mevcut finansal kurumların iş modellerini zorlayan ve sektörde köklü bir dönüşüme yol açan aktörler olarak ele almaktadır. Bu teoriye göre Fintekler, başlangıçta niş pazarlara odaklanarak geleneksel bankaların ihmal ettiği alanlarda faaliyet göstermekte, zamanla teknolojik yetkinliklerini artırarak ana akım finansal hizmetlere doğru genişlemektedir. Ancak son dönemde gözlemlenen eğilim, Finteklerin bankalarla doğrudan rekabet etmek yerine stratejik iş birlikleri ve platform temelli entegrasyon modelleri geliştirdiğini göstermektedir. Bu yaklaşımlar ile birlikte değerlendirildiğinde, Finteklerin finansal sistemde geçici bir teknolojik trend değil, finansal aracılık ilişkilerini, piyasa yapısını ve düzenleyici yaklaşımları yeniden şekillendiren kalıcı bir dönüşüm dinamiği olduğu anlaşılmaktadır (Berg vd., 2020).

Bu teorik temeller, 2008 Küresel Finans Krizi sonrasında somut bir ivme kazanarak küresel ölçekte Fintek devriminin önünü açmıştır. Krizin yarattığı güven bunalımı ve regülasyon değişimleri, teoride öngörülen verimlilik artışı ve bilgi asimetrisinin giderilmesi potansiyelinin pratikte hayata geçirilmesi için zorunlu bir katalizör işlevi görmüştür (Arner vd., 2015).

Şekil 2. Finteklerin Teorik Temelleri ve Etkileşim Alanları

Kaynak: Berg vd., (2020) çalışmasından uyarlanmıştır.

Şekil 2’de teorik temellerin merkezinde konumlanan Fintek ekosisteminin farklı uygulama alanları ve bu ekosistemin etkileşim alanları olan finansal kapsayıcılık, düzenleyici çerçeve ve rekabet dinamiklerini ortaya koymaktadır. Finansal teknolojilerin özellikle, bankasız nüfusun finansal sisteme dahil edilmesi, açık bankacılık uygulamaları ve platform ekonomilerinin yaygınlaşmasına yönelik finansal sistem üzerindeki bu dönüştürücü etkilerini somut biçimde ortaya koymaktadır. Bu durumda, Finteklerin finansal sistemde geçici bir trend olarak değil, rekabetçi ve toplumsal boyutları olan kalıcı bir dönüşüm süreci olduğunu ortaya koymaktadır (Berg vd., 2020).

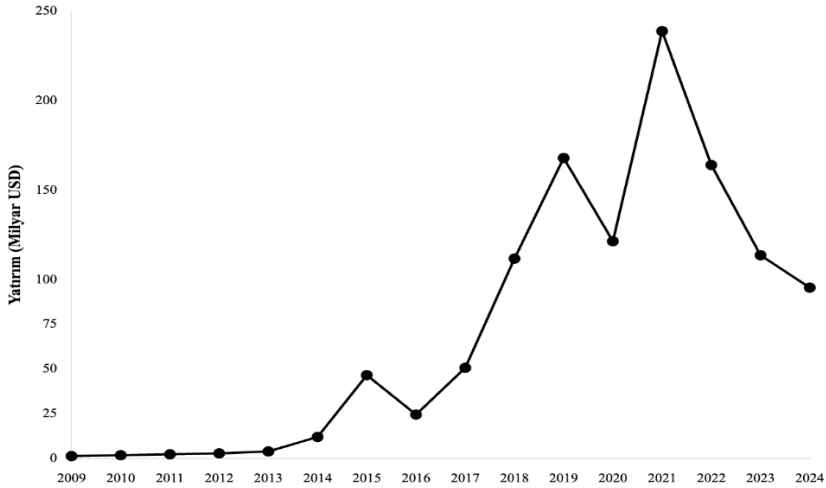
2.3.Finansal Teknolojilerin Tarihsel Gelişimi ve Küresel Görünümü

Finansal piyasaların evrimi incelendiğinde, teknolojik gelişmelerin her dönemde operasyonel süreçleri şekillendirdiği görülmektedir. Ancak 21.yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan dönüşüm, finansal hizmetlerin yalnızca bir enstrüman olarak dijitalleşmesini değil, finansal aracılık mantığının, piyasa oyuncularının ve değer kavramının dönüştüğü yeni bir paradigmayı işaret etmektedir. Finteklerin gelişimi üç temel evrede ele alınmaktadır. İlk evre, ATM ve elektronik ödeme sistemlerinin yaygınlaştığı dönemdir. İkinci evrede internet bankacılığı ve elektronik ticari altyapıları öne çıkmıştır. Üçüncü evre ise, mobil uygulamalar, blokzincir, yapay zeka ve açık bankacılık uygulamalarıyla ifade edilmektedir. Özellikle 2008 Küresel Kriz sonrası dönemde Fintek girişimlerinin hızla arttığı gözlemlenmektedir (Goldstein vd. 2019).

Finansal teknolojilerin modern anlamda bir devrim olarak nitelendirilmesi, büyük ölçüde 2008 Küresel Kriz sonrasında oluşan konjonktürel yapı ile ilişkilendirilmektedir (Goldstein vd. 2019). Finansal teknolojilerine olan yatırımların 2008 sonrası neden bu denli hızlı bir şekilde yükseliş sergilediği birçok çalışmaya konu olmuş ve 2008 Küresel Krizi'nin geleneksel bankacılık sistemine duyulan güveni derinden sarstığını ve teknolojik adaptasyonun bu güvensizlik ortamında hız kazandığı tespit edilmiştir (Goldstein vd. 2019).

Kriz sonrasında bankaların “too big to fail” yani batmayacak kadar büyük algısı negatif bir çağrışıma dönüşmüş, tüketiciler daha şeffaf, düşük maliyetli ve kullanıcı odaklı alternatiflere yönelmişlerdir. (European Economy, 2017) Düzenleyici ve denetleyici otoritelerin finansal istikrarı sağlamak amacıyla getirdiği sıkı sermaye yeterlilik standartları (Basel III), geleneksel bankaların operasyonel maliyetlerini artırmış ve kredi verme iştahını baskılamıştır. Geleneksel bankaların regülasyon baskısı altında hantallaştığı bu dönemde, teknoloji tabanlı girişimler (start-up) piyasadaki boşlukları doldurmuş ve finansal hizmet sunumunda yıkıcı bir güç olarak konumlanmıştır (Dermine, 2016).

Grafik 1. Küresel Fintek Yatırımları (2009-2024)

Kaynak: <https://kpmg.com/xx/en/what-we-do/industries/financial-services/pulse-of-fintech.html>

Grafik 1'e bakıldığında, Fintek yatırımlarının küresel finansal sistemde yaşanan yapısal dönüşümlerle paralel bir biçimde dalgalı, ancak genel olarak artan bir eğilim sergilediğini göstermektedir. 2009-2013 döneminde Fintek yatırımlarının oldukça sınırlı seviyelerde kaldığı dikkat çekmektedir. Bu dönemde Küresel Kriz sonrası toparlanma sürecinin devam etmesi, risk iştahının görece düşük seyretmesi ve düzenleyici belirsizlikler Fintek yatırımlarının ivme kazanmasını sınırlamıştır. Ancak aynı dönem, mobil teknolojilerin yaygınlaşması ve dijital ödeme altyapılarının temellerinin atılması açısından kritik bir hazırlık

evresi olarak değerlendirilmektedir. 2014 yılı itibarıyla Fintek yatırımlarında belirgin bir artış gözlemlenmekte, 2015 yılında ise hızlı bir yükseliş dönemine girdiğini göstermektedir. Bu artışta, mobil ödeme sistemlerinin küresel ölçekte yaygınlaşması, eşler arası (P2P) finansman modellerinin büyümesi ve girişim sermayesi fonlarının teknoloji odaklı finansal çözümlere yönelmesi etkili olmuştur. 2016 yılında yaşanan geçici düşüş ise küresel ekonomik belirsizlikler ve regülasyonlara ilişkin artan tartışmalarla ilişkilendirilmektedir (KPMG, 2024).

Küresel ölçekte Fintek piyasası son yıllarda işlem hacmi ve yatırım miktarı açısından önemli bir büyüme kaydetmiştir. Küresel Fintek yatırımlarının sadece 2018 yılında bir önceki yıla kıyasla iki katına çıkarak 111.8 milyar dolar seviyesine ulaştığı görülmektedir (Mention, 2019). Finansal teknolojilere yönelik yatırımların coğrafi dağılımına bakıldığında, eksenin batıdan doğuya doğru kaydığı gözlemlenmektedir. Fintek yatırımlarının sadece gelişmiş batı ekonomileriyle sınırlı kalmadığı, aksine Asya-Pasifik bölgesinin mobil ödeme sistemlerinde lider konuma yükseldiği saptanmıştır. (Takeda ve Ito, 2021) Özellikle Çin’de, bankacılık dışı teknoloji devlerinin (BigTech) finansal sisteme entegrasyonu, finansal kapsayıcılığı artırmış ve geleneksel bankaları dijital dönüşüme zorlamıştır. (Xiang vd. 2017)

2020 yılında gözlemlenen görece gerileme, COVID-19 pandemisinin beraberinde getirdiği küresel belirsizlik ortamı ile açıklanabilmektedir. Bununla birlikte, pandeminin hızlandırdığı dijitalleşme süreci, Finteklere olan yapısal talebi tarihi zirvesine ulaştırmıştır. Bu dönemde dijital bankalar, çevrimiçi ödeme sistemleri ve uzaktan müşteri edinimine yönelik çözümler yatırımcıların odağında yer almıştır (KPMG, 2024). 2022-2024 döneminde ise Fintek yatırımlarının kademeli bir düşüş eğilimine girdiği dikkat çekmektedir. Bu gerilemede küresel ölçekte sıkılaşan para politikaları, artan faiz oranları ve risk sermayesi piyasalarında yaşanan daralma belirleyici olmuştur. Ancak, yatırım hacmindeki azalmaya rağmen, Finteklerin finansal sistemdeki stratejik öneminin devam ettiği ve yatırımların daha seçici, sürdürülebilir ve regülasyon uyumlu iş modellerine yöneldiği görülmektedir (KPMG, 2024).

Genel olarak, Fintek yatırımlarının kısa vadeli konjonktürel dalgalanmalara duyarlı olmakla birlikte, uzun vadede finansal sistemin dijital dönüşümüne paralel olarak yapısal bir büyüme eğilimi sergilediğini ortaya koymaktadır. Böylelikle, Finteklerin geçici bir yatırım trendi değil, küresel finansal mimarinin dönüşümünde merkezi bir rol üstlendiğini göstermektedir (Vives, 2017). Bu küresel dönüşüm dalgası, Türkiye gibi genç nüfus yapısına sahip, teknoloji kullanımı yüksek ve geleneksel bankacılık altyapısı güçlü gelişmekte olan ekonomilerde farklı bir boyut kazanmaktadır. Türkiye, demografik avantajları, dijital okuryazarlık düzeyi ve proaktif düzenleyici yaklaşımıyla küresel Fintek ekosisteminin önemli bir parçası haline gelmektedir (Kaplan Dönmez, 2023).

3.Türkiye’de Fintek Ekosistemi

Küresel finans sistemi, 2008 mali krizinin ardından başlayan ve dijitalleşme ile ivme kazanan köklü bir yapısal dönüşüm sürecinden geçmektedir. Bu dönüşümün merkezinde yer alan Finansal Teknolojiler (Fintek), geleneksel bankacılığın vermiş olduğu hizmetleri parçalayarak daha verimli, erişilebilir ve kullanıcı odaklı çözümler sunan bir inovasyon dalgası olarak ifade edilmektedir. Türkiye, genç ve teknolojiye adapte nüfusu, güçlü bankacılık altyapısı ve yenilikçi düzenleyici yaklaşımı ile bu küresel dalganın bölgesel merkezlerinden biri olma yolunda 2016-2025 yılları arasında kritik bir evrim geçirmiştir. (Kaplan Dönmez, 2023)

Şekil 3. Türkiye Fintek Ekosistemi 2019-2025 Zaman Çizelgesi

Kaynak: <https://startups.watch/>

Yukarıdaki zaman çizelgesi, Türkiye Fintek ekosisteminin son beş yılda geçirdiği dönüşümü somut bir şekilde gözler önüne sermektedir. 2019 yılında ekosistem henüz emekleme aşamasında olup, sınırlı sayıda girişim yer almaktaydı. Ancak 2020 yılından itibaren, özellikle COVID-19 pandemisinin dijitalleşmeyi hızlandırmasıyla birlikte, Fintek girişimlerinde belirgin bir artış gözlemlenmektedir.

2021-2022 dönemi, Türkiye Fintek ekosistemi için bir patlama yılı olmuştur. Bu dönemde kurulan girişimlerin sayısında önemli bir sıçrama yaşanmış, ödeme sistemleri, dijital bankacılık ve kripto para alanlarında birçok yeni oyuncu pazara girmiştir. Özellikle 2021 yılında küresel likidite bolluğunun etkisiyle girişim sermayesi yatırımlarında yaşanan artış, Türkiye'deki Fintek girişimlerini de olumlu yönde etkilemiştir. 2023-2024 yıllarında ise ekosistem olgunlaşma

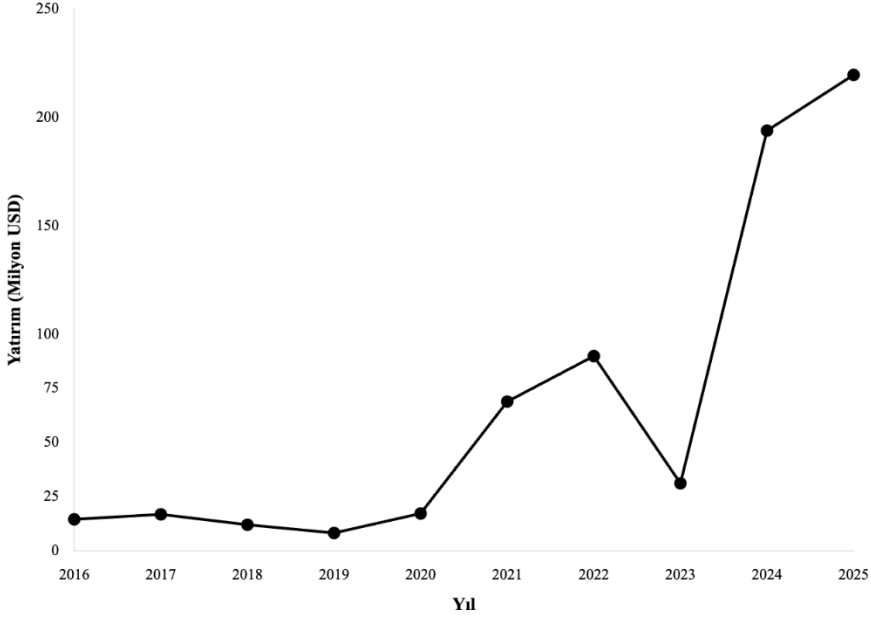
sürecine girmiştir. Bu dönemde kurulan girişimler, daha spesifik ve niş alanlarda uzmanlaşmaya başlamıştır. Açık bankacılık, regülasyon teknolojileri (RegTech), sigorta teknolojileri (InsurTech) ve sürdürülebilir finans alanlarında yeni girişimler ortaya çıkmıştır. Görseldeki logoların çeşitliliği, ekosistemin sektörel bazda ne kadar genişlediğini göstermektedir. 2025 yılı itibarıyla Türkiye Fintek ekosistemi, 200'den fazla aktif girişimle bölgesel ölçekte önemli bir oyuncu konumuna gelmiştir. Ödeme sistemleri alanında liderleşen girişimler (iyzico, PayTR, Param), dijital bankacılık çözümleri sunan neobanklar (FUPS, HAYVN), kripto para altyapı sağlayıcıları ve regülasyon teknolojileri geliştiren firmalar ekosistemin çeşitliliğini artırmaktadır (Startups.watch, 2025).

Zaman çizelgesindeki gri kutularla işaretlenmiş girişimler, faaliyetlerini sonlandıran veya pasif duruma geçen şirketleri temsil etmektedir. Bu durum, Fintek ekosisteminin doğal seleksiyon sürecini ve pazar dinamiklerini yansıtmaktadır. Başarısız girişimlerin yanı sıra, unicorn statüsüne ulaşma potansiyeli taşıyan ve uluslararası arenada rekabet edebilen girişimler de ekosistem içinde yer almaktadır.

Türkiye Fintek ekosisteminin bu gelişim ivmesi, ülkenin genç ve teknolojiye adapte nüfusu, güçlü bankacılık altyapısı ve dinamik düzenleyici yaklaşımının bir sonucudur. Özellikle BDDK ve TCMB'nin düzenleyici sandbox uygulamaları ve açık bankacılık regülasyonları, ekosistemin sağlıklı büyümesine katkı sağlamaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, 2025).

Türkiye Fintek pazarının emekleme aşamasından çıkarak kurumsallaştığı, küresel sermaye ile entegre olduğu ve “unicorn” potansiyeli taşıyan girişimler çıkardığı 2016-2025 dönemi aralığında, ekosistemin sadece sermaye girişiyle değil, aynı zamanda yetenek havuzunun derinleşmesi, iş modellerinin çeşitlenmesi ve düzenleyici kurumların (TCMB, BDDK, SPK) piyasa yapıcı rolleriyle şekillendiğini göstermektedir. Özellikle pandemi döneminde hızlanan ve 2024-2025 yıllarında yatırım rekorlarıyla zirveye ulaşan bu süreç, Türkiye'nin küresel fintek alanındaki konumunu yeniden oluşturmuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, 2025).

Grafik 2. Türkiye Fintek Yatırımları (2016-2025)

Kaynak: <https://kpmg.com/xx/en/what-we-do/industries/financial-services/pulse-of-fintech.html>

Türkiye Fintek ekosistemi için 2016 yılı bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde, 6493 sayılı “Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun”un yürürlüğe girmesi ve beraberinde gelen lisanslama prosedürleri, piyasadaki regülatif belirsizlikleri minimize ederek kurumsal sermayenin sektöre giriş yapmasını kolaylaştırmıştır. Küresel Fintek yatırımlarının 24,7 milyar dolar seviyesine ulaştığı bu konjonktürde, Türkiye’deki Fintek yatırımları 14,7 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir (Startups.watch, 2017).

2020 yılına kadar aynı aralıkta seyir eden Fintek yatırımları, COVID-19 pandemisi ile geleneksel nakit kullanım alışkanlıklarını radikal bir biçimde dönüştürerek dijital finansal hizmetlerin ana akım bir gerekliliğe dönüşme sürecini hızlandırmıştır. Bu dönemde yatırımcı tercihleri; uzaktan müşteri edinimi, QR kod tabanlı ödeme sistemleri ve temassız işlem teknolojileri gibi operasyonel sürekliliği sağlayan inovasyonlara yönelmiştir (Worldbank, 2024 ; KPMG 2021). Küresel ölçekte 2021 yılında, merkez bankalarının uygulamış olduğu genişletici para politikalarının yarattığı likidite bolluğu, Türkiye Fintek yatırımlarına da katkı sağlamıştır. 2021 döneminde Türkiye’de Fintek yatırımları 69 milyon dolar seviyesine ulaşarak, kümülatif olarak önceki üç yılın toplam yatırım hacmini geride bırakmıştır. 2022 yılında da Fintek yatırımları yükselerek

devam etmiş, 2023 yılında ise, küresel bazlı sıkı para politikalarının uygulanması, resesyon endişeleri ve risk sermayesi iştahındaki azalma nedeniyle, Türkiye’de Fintek yatırımları keskin bir düşüş yaşayarak 30 milyon dolar seviyelerine gerilemiştir. 2023 yılının ilk yarısında yaşanan yıkıcı deprem felaketi ve genel seçimlerin yarattığı belirsizlik, yatırım süreçlerini yavaşlatan diğer unsurlar olmuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2023).

2023 dönemindeki durağanlığın ardından, 2024 ve 2025 yılları; regülasyonların netleşmesi ve makroekonomik öngörülebilirliğin artmasıyla birlikte, hızlı bir büyüme dönemine geçiş yapmıştır. 2024 yılında, küresel Fintek yatırımlarının yatay seyir izlediği bu dönemde Türkiye’de Fintek yatırımları bir önceki yıla oranla %500’ü aşan bir artış sergileyerek 194 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır (Startups.watch, 2025). 2025 yılında da Türkiye’de Fintek yatırımları yükseliş trendini devam ettirerek, 219,7 milyon dolara ulaşarak, yükselişlerin sürdürülebilir bir yapıda olduğunu teyit etmektedir.

3.1.Teknolojik İtici Güçler (Yapay Zeka, Blokzincir, Büyük Veri)

Fintek ekosisteminin gelişiminde üç temel teknolojik itici güç öne çıkmaktadır: Büyük Veri (Big Data), Yapay Zeka (AI) ve Blokzincir (Blockchain). Bu teknolojiler, finansal hizmetlerin sunum biçimini kökten değiştirmekte ve yeni iş modellerinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Berg vd., 2020).

Tablo 1. Fintek Ekosisteminde Temel Teknolojiler ve Uygulama Alanları

Teknoloji	Temel Özellikler	Fintek Uygulama Alanları	Etki Alanı
Büyük Veri (Big Data)	Çok boyutlu veri analizi, gerçek zamanlı işleme	Kredi skorlama, müşteri segmentasyonu	Bilgi asimetrisinin azaltılması
Yapay Zeka (AI)	Öğrenen algoritmalar, desen tanıma	Robo-danışmanlık, dolandırıcılık tespiti	Maliyet düşürme, hızlı karar alma
Blokzincir (Blockchain)	Merkeziyetsiz kayıt sistemi, şeffaflık	Kripto paralar, akıllı sözleşmeler	Aracısız işlemler, güven artışı
Bulut Bilişim	Esnek altyapı, ölçeklenebilirlik	Altyapı hizmetleri, veri depolama	Operasyonel verimlilik
API ve Açık Bankacılık	Sistem entegrasyonu, veri paylaşımı	Hesap bilgisi servisleri, ödeme başlatma	Ekosistem genişlemesi

Kaynak: Vives , (2017) ; Berg vd., (2020) çalışmalarından uyarlanmıştır.

Bu teknolojilerin sinerjik etkisi, Finteklerin geleneksel bankalara kıyasla %30-50 daha düşük operasyonel maliyetle hizmet sunmasını mümkün kılmaktadır. Özellikle yapay zeka tabanlı kredi skorlama modelleri, geleneksel

modellere kıyasla varsayımları %20-25 daha doğru tahmin edebilmektedir (Gambacorta vd., 2024).

4. İŞLEYİŞ MEKANİZMASI VE YENİ İŞ MODELLERİ

4.1. Hizmetlerin Ayrıştırılması (Unbundling) ve Uzmanlaşma

Geleneksel bankacılık modeli, mevduat toplama, kredi verme, ödeme sistemleri ve varlık yönetimi gibi çok sayıda finansal hizmeti tek bir çatı altında birleştiren "evrensel bankacılık" (universal banking) anlayışına dayanmaktadır. Fintek devriminin en temel özelliklerinden biri, bu bütünleşik hizmet zincirinin ayrıştırılması (unbundling) ve her bir hizmet alanında uzmanlaşan yeni aktörlerin ortaya çıkmasıdır (Navaretti vd., 2018; Basole ve Patel, 2018).

Basole ve Patel (2018), küresel Fintek ekosistemini görselleştiren çalışmalarında, bankaların değer zincirinin altı temel bileşene ayrıldığını tespit etmişlerdir: Müşteri edinimi ve ilişki yönetimi, Ödeme ve transfer hizmetleri, Kredi ve finansman, Varlık yönetimi ve yatırım, Sigorta ve risk yönetimi, Altyapı ve veri analitiği. Fintek girişimleri bu zincirin belirli halkalarına odaklanarak, o alanda derin uzmanlık geliştirmekte ve geleneksel bankaların geneliçi yaklaşımına karşı rekabet avantajı elde etmektedir.

Tablo 2. Bankacılık Değer Zincirinin Ayrıştırılması ve Fintek Uzmanlaşması

Değer Zinciri Bileşeni	Geleneksel Banka Yaklaşımı	Fintek Uzmanlaşması	Örnek Firmalar
Müşteri Edinimi	Şube ağı, marka bilinirliği	Sosyal medya, dijital pazarlama	Revolut, N26, Chime
Ödeme ve Transfer	POS cihazları, havale/EFT	Anlık ödeme, QR kod	Stripe, Square, Adyen
Kredi ve Finansman	Şube onaylı krediler	Algoritmik kredi skorlama	LendingClub, Funding Circle
Varlık Yönetimi	Yatırım danışmanlığı	Robo-danışmanlık	Betterment, Wealthfront
Sigorta	Acente ağı	Kullanım bazlı sigorta	Lemonade, Root Insurance
Altyapı ve Veri	Kapalı sistemler	Bulut tabanlı, API-first	Plaid, Yodlee

Kaynak: Omarini (2021) çalışmasından uyarlanmıştır.

Ancak transfer süreci tek yönlü değildir. Zamanla Finteklerin de belirli bir olgunluğa ulaştıktan sonra hizmetlerini yeniden birleştirme (rebundling) eğilimine girdiği gözlemlenmektedir. Omarini (2021), Finteklerin uzun vadede hayatta kalabilmek için tek bir hizmetle sınırlı kalmayıp, müşteri deneyimini tamamlayan ek hizmetler sunmaya yöneldiğini belirtmektedir.

4.2. Bilgi Asimetrisinin Giderilmesi: Veri Odaklı Karar Alma

Finansal piyasalarda bilgi asimetrisi, finansal aracılığın temel sorunlarından biridir. Geleneksel bankacılık sistemi, kredi riskini değerlendirmek için geçmiş

ödeme geçmiş, gelir belgesi ve teminat gibi sınırlı veri kaynaklarına güvenmektedir. Bu yaklaşım, kredi geçmiş olmayan veya düşük gelirli bireylerin finansal sistem dışında kalmasına neden olmaktadır.

Fintekler, büyük veri analitiği ve yapay zeka teknolojileri aracılığıyla bu bilgi asimetrisini azaltmaktadır. Yan vd. (2015), P2P lending platformlarındaki bilgi asimetrisi sorununu inceleyen çalışmalarında, büyük veri tabanlı değerlendirme mekanizmalarının arama ve sinyal maliyetlerini nasıl düşürdüğünü göstermiştir. Agarwal vd. (2019), alternatif kredi skorlama modellerinin finansal kapsayıcılık üzerindeki etkisini analiz ederek, Finteklerin geleneksel kredi skorlamalarının ötesine geçen değerlendirme mekanizmaları geliştirdiğini ortaya koymuştur.

Tablo 3. Geleneksel ve Fintek Tabanlı Kredi Değerlendirme Yaklaşımları

Değerlendirme Kriteri	Geleneksel Bankacılık	Fintek Yaklaşımı	Avantaj
Veri Kaynakları	Kredi bürosu, gelir belgesi	İşlem geçmişi, sosyal medya	Daha kapsamlı risk profili
Değerlendirme Hızı	Günler/haftalar	Saniyeler/dakikalar	Hızlı müşteri deneyimi
Kapsam	Kredi geçmiş olanlar	Kredi geçmiş olmayanlar dahil	Finansal kapsayıcılık
Maliyet	Yüksek	Düşük	Ölçeklenebilirlik
Doğruluk	%70-75 tahmin gücü	%85-90 tahmin gücü	Daha düşük varsayımlar

Kaynak: Yan vd., (2015) ; Agarwal vd., (2019) çalışmalarından uyarlanmıştır.

4.3. Temel Hizmet Alanları

4.3.1. Ödeme Sistemleri ve Dijital Cüzdanlar

Ödeme sistemleri, Fintek ekosisteminin en olgun ve yaygın alanıdır. Küresel dijital cüzdan pazarı 2024 yılında 9,92 milyar dolar değerine ulaşmış olup, 2032 yılına kadar yıllık %22,5 bileşik büyüme oranı (CAGR) ile 106,85 milyar dolara ulaşması öngörülmektedir (Fingent, 2025).

Tablo 4. Küresel Ödeme Sistemleri ve Pazar Payları (2024)

Ödeme Sistemi Türü	Pazar Büyüklüğü (2024)	Büyüme Oranı	Öne Çıkan Oyuncular
Dijital Cüzdanlar	9,92 milyar \$	%22,5 CAGR	PayPal, Apple Pay, Alipay
Anlık Ödemeler	45,6 milyar \$	%28,3 CAGR	FedNow, SEPA Instant, UPI
QR Kod Ödemeleri	18,7 milyar \$	%24,1 CAGR	Square, Stripe, Paytm
Kripto Para Ödemeleri	2,8 milyar \$	%35,6 CAGR	Coinbase, Binance Pay

Kaynak: Fingent, (2025) çalışmasından uyarlanmıştır.

4.3.2. Kitle Fonlaması (Crowdfunding) ve P2P Krediler

Kitle fonlaması ve eşler arası (P2P) kredi platformları, finansal aracılığı demokratikleştiren en önemli Fintek inovasyonlarından biridir. Bu platformlar, borç alanları ve borç verenleri doğrudan bir araya getirerek geleneksel bankacılık aracılığını ortadan kaldırmaktadır.

Küresel P2P kredi pazarı 2025 yılında 176,52 milyar dolar değerinde olup, 2032 yılına kadar yıllık %21,7 bileşik büyüme oranı ile 698,34 milyar dolara ulaşması öngörülmektedir (Coherent Market Insights, 2025).

Tablo 5. P2P Lending ve Kitle Fonlaması Modelleri

Model	İşleyiş Mekanizması	Risk Yapısı	Örnek Platformlar
Tüketici Kredileri	Bireyler arası borç verme	Yüksek dağılım	LendingClub, Prosper
İşletme Kredileri	KOBİ'lerin borçlanması	Sektörel risk	Funding Circle, Kabbage
Gayrimenkul Kredileri	Proje bazlı finansman	Teminatlı, düşük risk	EstateGuru, LendInvest
Ödünç Verme	Doğrudan borçlanma	Platform riski	Bondora, Mintos
Hisse Tabanlı Kitle Fonlaması	Startup'lara sermaye	Yüksek risk	Seedrs, Crowdcube

Kaynak: Coherent Market Insights, (2025) raporundan uyarlanmıştır.

4.3.3. Robo-Danışmanlık ve Varlık Yönetimi

Robo-danışmanlık, yapay zeka ve algoritmalar aracılığıyla otomatik yatırım danışmanlığı ve portföy yönetimi hizmeti sunan Fintek uygulamalarıdır. Bu platformlar, geleneksel varlık yönetimine kıyasla çok daha düşük maliyetle ve minimum hesap bakiyesi gereksinimi olmadan hizmet sunmaktadır.

Küresel robo-danışmanlık pazarı 2023 yılında 6,61 milyar dolar değerinde olup, 2030 yılına kadar yıllık %30,5 bileşik büyüme oranı ile 41,83 milyar dolara ulaşması öngörülmektedir (Grand View Research, 2024).

5. Süreç Yönetimi: Regülasyon, Vergilendirme ve İşbirliği

5.1. Geleneksel Bankacılık ile Etkileşim: Yıkıcı Rekabetten İşbirliğine

Finteklerin geleneksel bankacılık sistemiyle olan ilişkisi, son on yılda önemli bir evrim geçirmiştir. İlk dönemde (2010-2015) Fintekler, geleneksel bankaların hantal yapısına karşı çevik ve kullanıcı odaklı alternatifler sunarak "yıkıcı rekabet" (disruptive competition) stratejisi izlemişlerdir. Ancak 2015 sonrası dönemde, Finteklerin bankalarla doğrudan rekabet etmek yerine stratejik iş birlikleri ve platform temelli entegrasyon modelleri geliştirdiği gözlemlenmektedir (Navaretti vd., 2018).

Bu dönüşümün temel nedenleri şunlardır:

- Regülasyon Uyum (Bankaların regülasyon bilgisi ve uyum altyapısı),
- Müşteri Güveni (Bankaların uzun vadeli marka güveni),
- Sermaye Gücü (Bankaların ölçek ekonomisi),
- Teknoloji (Finteklerin inovasyon yetkinliği).

Tablo 7. Banka-Fintek İşbirliği Modelleri

İşbirliği Modeli	Tanım	Örnekler	Avantajlar
API Entegrasyonu	Banka altyapısına Fintek çözümlerinin entegrasyonu	Plaid-Chase, Yodlee-Bank of America	Hızlı pazara giriş
Hızlandırıcı Programları	Bankaların Fintek girişimlerini desteklemesi	Barclays Accelerator	Erken aşama erişimi
Doğrudan Yatırım	Bankaların Finteklere sermaye yatırımı	Goldman Sachs-Circle	Stratejik kontrol
Ortak Girişimler	Banka ve Fintek'in ortak şirket kurması	HSBC-Saxo Bank	Risk paylaşımı
Banka içi İnovasyon	Bankaların kendi Fintek çözümlerini geliştirmesi	Chase Pay	Tam kontrol
Bankacılık-as-a-Service	Finteklerin banka lisansını kullanması	Solarisbank, Railsbank	Regülasyon uyumu

Kaynak: Navaretti vd., (2018) çalışmasından uyarlanmıştır.

Bankacılık-as-a-Service (BaaS) modeli, son yıllarda en hızlı büyüyen işbirliği biçimi olarak öne çıkmaktadır. Bu modelde, lisanslı bankalar altyapılarını Finteklere açmakta, Fintekler de kendi kullanıcı deneyimlerini bu altyapı üzerine inşa etmektedir. 2024 yılında küresel BaaS pazarının 25,4 milyar dolar değerinde olduğu ve 2030 yılına kadar %28,2 CAGR ile 112,3 milyar dolara ulaşacağı öngörülmektedir (WhiteSight, 2023).

5.2. Finansal İstikrar ve Risk Yönetimi

Finteklerin finansal sisteme entegrasyonu, finansal istikrar açısından hem fırsatlar hem de riskler barındırmaktadır. Finansal İstikrar Kurulu (FSB, 2019), Finteklerin piyasa erişimini artırarak ve hizmet çeşitliliğini genişleterek finansal sistemi daha dirençli hale getirebileceğini, ancak aynı zamanda yeni riskler de oluşturabileceğini belirtmektedir.

Finteklerin finansal istikrara yönelik pozitif katkıları; hizmet sağlayıcılarının çeşitlenmesi (diversifikasyon), düşük maliyetli piyasa etkinliği (verimlilik),

finansal sisteme katılımın yaygınlaştırılması (kapsayıcılık) ve rekabetin artırılması (inovasyon) değişkenleri ile açıklanmaktadır.

Bununla birlikte, fintek ekosisteminin beraberinde getirdiği potansiyel riskler; üçüncü parti bağımlılıklarından kaynaklanan operasyonel riskler, düzenleyici belirsizliklerin tetiklediği regülasyon riski, sektörün yüksek büyüme hızına bağlı olarak ortaya çıkan sistemik risk ve veri gizliliği boyutuyla öne çıkan tüketici korunması sorunları olarak yapılandırılmaktadır.

Tablo 8. Fintek Riskleri ve Yönetim Stratejileri

Risk Türü	Kaynak	Etki	Yönetim Stratejisi
Siber Güvenlik	Veri ihlalleri	Finansal kayıp	Çok faktörlü kimlik doğrulama
Algoritmik Risk	AI/ML modellerinde yanlılık	Ayrımcılık	Model validasyonu
Operasyonel Risk	Sistem arızaları	Hizmet kesintisi	İş sürekliliği planları
Regülasyon Riski	Değişen kurallar	Faaliyet durdurma	Proaktif uyum
Piyasa Riski	Faiz, kur dalgalanmaları	Değer kaybı	Risk limitleri

Kaynak: Finansal İstikrar Kurulu, (2019) raporundan uyarlanmıştır.

5.3. Hukuki ve Mali Boyut

5.3.1. Düzenleyici Çerçeve ve "Sandbox" Uygulamaları

Fintek regülasyonu, inovasyonu teşvik ile finansal istikrarı koruma arasında hassas bir denge gerektirmektedir. Geleneksel bankacılık regülasyonlarının Finteklerin çevik yapısına uymadığı ve inovasyonu baskıladığı görüşü yaygındır. Bu nedenle, son yıllarda "regülasyon kum havuzu" (regulatory sandbox) uygulamaları küresel ölçekte yaygınlaşmaktadır.

Regülasyon kum havuzu, Fintek girişimlerinin belirli sınırlar içinde ve denetim altında yeni ürün/hizmetleri test etmelerine olanak tanıyan kontrollü bir ortamdır (Bromberg vd., 2017). İlk olarak 2016 yılında İngiltere Finansal Davranış Otoritesi (FCA) tarafından uygulanan bu model, şu anda 50'den fazla ülkede benimsenmiştir.

Tablo 9. Önde Gelen Regulatory Sandbox Uygulamaları

Ülke/Bölge	Kurum	Başlangıç	Özellikler
Birleşik Krallık	FCA	2016	En olgun model
Singapur	MAS	2016	Küresel merkez stratejisi
AB	EBA/ECB	2019	Cross-border test
Hong Kong	HKMA	2016	Banka-Fintek işbirliği
Avustralya	ASIC	2017	Lisans hızlandırma
Türkiye	BDDK/TCMB	2020	Ödeme ve kredi odaklı

Kaynak: WorldBank, (2022) ; EBA, (2019) ; Andrae, (2023) ; Anagnostopoulos, (2018) ; Genç, (2020) çalışmalarından uyarlanmıştır.

Ringe ve Christopher (2020), AB'deki sandbox uygulamalarını inceleyen çalışmalarında, bu mekanizmaların inovasyonu desteklediğini ancak ulusal düzeyde parçalanmış yapıların cross-border Fintek gelişimini engellediğini belirtmektedir. Ahern (2021) ise sandbox'ların regülasyon yapım sürecine katkısını ve "regülasyon öğrenmesi" (regulatory learning) sağladığını vurgulamaktadır.

5.3.2. Finteklerin Vergilendirilmesi ve Teşvikleri

Finteklerin vergilendirilmesi, geleneksel finansal kurumlardan farklı olarak bazı özel zorluklar barındırmaktadır. OECD (2025), dijital ekonominin vergilendirilmesi konusunda küresel çapta çalışmalar yürütmekte ve Finteklerin yarattığı vergi sorunlarını ele almaktadır.

Fintek ve dijitalleşme süreçlerinin doğurduğu temel vergi sorunları; dijital platformların fiziksel varlık göstermeksizin faaliyet yürütmesinden kaynaklanan yerleşim yeri (residence) belirsizliği, kullanıcı verilerinin olduğu konumun belirlenmesindeki zorlukları içeren değer yaratım yeri tespiti, kripto varlıkların vergilendirilmesi, P2P (eşten eşe) işlemlerden doğan yükümlülükleri kapsayan platform ekonomisi ve çok uluslu fintek grupları bünyesindeki içsel fiyatlandırma mekanizmalarını ifade eden transfer fiyatlandırması unsurlarından oluşmaktadır.

Tablo 10. Fintek Vergilendirme Modelleri

Ülke	Kurumlar Vergisi	KDV/Dijital Hizmet Vergisi	Kripto Para Vergisi	Özel Düzenlemeler
ABD	%21	Eyalet bazlı	Sermaye kazancı	BitLicense (NY)
Birleşik Krallık	%25	%20	Sermaye kazancı	FCA kaydı zorunlu
Almanya	%15-33	%19	Vergi muafiyeti	BaFin lisansı
Singapur	%17	%8	Sermaye kazancı	MAS framework
Hindistan	%25-30	%18	%30 + vergi	RBI düzenlemeleri
Türkiye	%20-25	%20	Sermaye kazancı	BDDK/SPK lisansı

Kaynak: OECD, (2025) çalışmasından uyarlanmıştır.

OECD'nin BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) Projesi kapsamında geliştirilen GloBE (Global Anti-Base Erosion) Kuralları, dijital ekonomide vergi kaçakçılığını önlemeyi amaçlamaktadır. Bu kurallar, çok uluslu Fintek şirketlerinin faaliyet gösterdikleri ülkelerde asgari bir vergi oranı (%15) ödemesini zorunlu kılmaktadır (OECD, 2025).

Fintek sektörünün gelişimi, devletlerin proaktif politikalarına bağlı olarak hız kazanmaktadır. Ülkeler, Fintek girişimlerini desteklemek için çeşitli mali ve idari teşvik mekanizmaları uygulamaktadır. Türkiye'de Fintek girişimleri, 5746 sayılı Ar-Ge ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun kapsamında önemli vergi avantajlarından yararlanmaktadır. Bu kanun uyarınca, Ar-Ge personelinin ücretlerinden gelir vergisi stopajı %95 oranında indirilmekte, Ar-Ge harcamaları %100 oranında vergiden düşülebilmekte ve serbest bölgelerde faaliyet gösteren Fintek firmaları vergi muafiyetlerinden yararlanabilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2023).

KPMG (2021) Global Ar-Ge Teşvikleri Rehberi'ne göre, Fintek firmaları yazılım geliştirme, yapay zeka algoritmaları, blokzincir çözümleri ve siber güvenlik sistemleri gibi faaliyetler için Ar-Ge vergi kredilerinden yararlanabilmektedir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, finansal teknolojilerin (Fintek) sadece bir dijitalleşme trendi olmadığını; aksine finansal hizmetlerin üretim biçimini, aracılık ilişkilerini ve piyasa yapısını kökten dönüştüren kalıcı bir paradigma değişimini temsil ettiğini ortaya koymaktadır. İşlem maliyetlerini minimize eden, bilgi asimetrisini veri odaklı modellerle gideren ve finansal hizmetler zincirini uzmanlaşmış katmanlara ayıran Fintek ekosistemi, geleneksel bankacılık anlayışının sınırlarını yeniden çizmektedir. Ancak bu dönüşümün yıkıcı bir ikame sürecinden ziyade

tamamlayıcı ve dönüştürücü bir dinamik olarak şekillendiği görülmektedir. Fintekler, başlangıçtaki “yıkıcı rekabet” konumundan kademeli olarak bankalarla stratejik iş birliğine evrilen bir ilişki biçimine geçiş yapmıştır. Banking-as-a-Service (BaaS) modelleri, API entegrasyonları ve hızlandırıcı programlar, bu iki ekosistemin birbirini dışlamak yerine tamamladığının somut göstergeleridir.

Küresel düzeyde yaşanan bu yapısal dönüşüm, Türkiye özelinde de dinamik bir karşılık bulmuştur. Genç nüfusu, teknoloji kullanımı yüksek demografik yapısı, güçlü bankacılık altyapısı ve 6493 sayılı Kanun gibi etkin regülasyon adımlarıyla bölgesel bir Fintek merkezi olma yolunda 2016-2025 yılları arasında kritik bir olgunlaşma evresi geçirmiştir. Pandemi döneminde hız kazanan ve makroekonomik öngörülebilirliğin artmasıyla 2024-2025 yıllarında tarihi yatırım zirvelerine ulaşan Türkiye Fintek ekosistemi, ödeme sistemlerinden regülasyon teknolojilerine kadar geniş bir sektörel çeşitliliğe ulaşmıştır. 5746 sayılı Kanun kapsamındaki Ar-Ge vergi indirimleri, stopaj destekleri ve serbest bölge muafiyetleri gibi devlet teşvikleri, yerli Finteklerin kurumsallaşmasında ve küresel sermaye ile entegre olmasında kritik bir itici güç olmuştur.

Ancak ekosistemin sürdürülebilir bir ekonomik değer üretebilmesi, siber güvenlik, algoritmik riskler ve operasyonel kırılganlıklar gibi yeni nesil risk faktörlerinin doğru yönetilmesine bağlıdır. Bu noktada, inovasyonu baskılamadan finansal istikrarı ve tüketici haklarını koruyacak hassas bir dengenin kurulması şarttır. Dünyada FCA öncülüğünde başlayan ve Türkiye’de de BDDK ile TCMB tarafından hayata geçirilen "regülasyon kum havuzu" (regulatory sandbox) uygulamaları, düzenleyicilerin sektörü öğrenmesi ve etkin kurallar geliştirmesi açısından merkezi bir öneme sahiptir.

Sonuç olarak, Finteklerin geleneksel finansal sistemi tamamen ortadan kaldırmaktan ziyade onu dönüştüren ve tamamlayan yapısal bir unsur olduğu kabul edilmelidir. Türkiye’nin sahip olduğu yüksek teknolojik adaptasyon ve demografik potansiyelin küresel düzeyde rekabetçi "unicorn"lar çıkarabilmesi; yasal çerçevedeki gri alanların tamamen giderildiği, açık, şeffaf, uluslararası standartlarla uyumlu ve inovasyonu etkin olarak destekleyen bir düzenleme ikliminin sürdürülebilir kılınmasıyla mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Agarwal, S., Alok, S., Ghosh, P., & Gupta, S. (2019). Financial inclusion and alternate credit scoring: Role of big data and machine learning in Fintech. Indian School of Business Working Paper.
- Ahern, D. (2021). Regulatory lag, regulatory friction and regulatory transition as FinTech disenablers: calibrating an EU response to the regulatory sandbox phenomenon. *European Business Organization Law Review*, 22, 417-453.
- Anagnostopoulos, I. (2018). Fintech and regtech: Impact on regulators and banks. *Journal of economics and business*, 100, 7-25.
- Andrae, S. (2023). FinTech regulation: a macro-structural approach. In *FinTech Research and Applications: Challenges and Opportunities* (pp. 93-139).
- Arner, D. W., Barberis, J., & Buckley, R. P. (2015). The evolution of Fintech: A new post-crisis paradigm. *Geo. J. Int'l L.*, 47, 1271.
- Basole, R. C., & Patel, S. S. (2018). Transformation through unbundling: Visualizing the global FinTech ecosystem. *Service Science*, 10(4), 323-335.
- Berg, T., Burg, V., Gombović, A., & Puri, M. (2020). On the rise of fintechs: Credit scoring using digital footprints. *The Review of Financial Studies*, 33(7), 2845-2897.
- Bromberg, L., Godwin, A., & Ramsay, I. (2017). Fintech sandboxes: Achieving a balance between regulation and innovation. *Journal of Banking and Finance Law and Practice*, 28(4), 314-336.
- Coherent Market Insights. (2025). Peer To Peer Lending Market Size, YoY Growth Rate, 2025-2032.
- Das, S. R. (2019). The future of fintech. *Financial Management*, 48(4), 981-1007.
- Dermine, J. (2016). Digital disruption and universal banks. *Journal of Financial Transformation*, 44, 76-82.
- European Economy. (2017). FinTech and Banks: Friends or Foes? *European Economy*, 2, 9-22.
- Fingent. (2025). The Future of Payments: FinTech's Impact on Transactions.
- Gambacorta, L., Huang, Y., Qiu, H., & Wang, J. (2024). How do machine learning and non-traditional data affect credit scoring? New evidence from a Chinese fintech firm. *Journal of Financial Stability*, 73, 101-125.
- Genç, S., & Küçükçolak, R. A. (2020). Türkiye'de fintek sektörü. *İSTANBUL Ticaret Üniversitesi Working Paper Series*, 1(1), 48-60.
- Goldstein, I., Jiang, W., & Karolyi, G. A. (2019). To FinTech and Beyond. *Review of Financial Studies*, 32(5), 1647-1661.

- Grand View Research. (2024). Robo Advisory Market Size, Share & Growth Report, 2030.
- Kaplan Dönmez, Y. (2023). Türkiye'de Fintek Ekosistemi: Gelişim, Fırsatlar ve Zorluklar. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Çalışma Raporları.
- KPMG. (2021). Global R&D Incentives Guide.
- KPMG. (2024). Pulse of Fintech.
- Mention, A. L. (2019). The future of Fintech. *Research-Technology Management*, 62(4), 59-63.
- Navaretti, G. B., Calzolari, G., Mansilla-Fernandez, J. M., & Pozzolo, A. F. (2018). Fintech and banking. Friends or foes? *European Economy*, 2, 9-30.
- OECD. (2025). Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy – Consolidated Commentary to the Global Anti-Base Erosion Model Rules (2025).
- Omarini, A. (2021). FinTechs: Unbundling and re-bundling in the open industry of banking. *The Routledge Handbook of FinTech*, 193-210.
- Pal, A., Gopi, S., & Lee, K. M. (2023). Fintech agents: Technologies and theories. *Electronics*, 12(15), 3301.
- Philippon, T. (2016). The fintech opportunity (No. w22476). National Bureau of Economic Research.
- Ringe, W. G., & Christopher, R. (2020). Regulating Fintech in the EU: the case for a guided sandbox. *European Journal of Risk Regulation*, 11(3), 468-490.
- Startups.watch. (2017). Turkey startup ecosystem annual report 2016. Startups.watch Publications.
- Startups.watch. (2025). Türkiye Fintek Raporu 2025.
- Takeda, A., & Ito, Y. (2021). A Review of FinTech Research. *International Journal of Technology Management*, 86(1), 67-88.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi. (2023). Türkiye Fintek Ekosistemi Durum Raporu. https://startups-watch-production.s3-eu-central-1.amazonaws.com/uploads/documents/4536/The_State_of_Fintech_Ecosystem_in_Turkiye_2023__Turkish_Version_.pdf?X-Amz-Expires=3600&X-Amz-Date=20260531T133802Z&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIJVM3YYR2ZQJJSQ/20260531/eu-central-1/s3/aws4_request&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=c292fd72a8233bffc1baf6ff40be4b456497f2c8a4ef133eb9dcaad815f2d290
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi. (2025). Türk Startup Ekosisteminin Görünümü.

https://www.invest.gov.tr/view?path=_tr_library_publications_lists_investpublications_turk-startup-ekosistemini-gorunumu.pdf&page=1&view=standard

- Vives, X. (2017). The impact of FinTech on banking. *European Economy*, (2), 97-105.
- WhiteSight (2023), The State of Banking-as-a-Service in the UK & Europe, <https://19926521.fs1.hubspotusercontent-na1.net/hubfs/19926521/Content/Content/WS-Toqio-BaaS-Report.pdf>
- World Bank. (2022). Financial Inclusion Global Initiative (FIGI).
- World Bank. (2024). Global Findex Database 2024.
- Xiang, D., Liu, Y., & Zhang, X. (2017). The evolution of fintech and its impact on the traditional financial industry. *China Finance Review International*, 7(4), 451-465.
- Yan, J., Yu, W., & Zhao, J. L. (2015). How signaling and search costs affect information asymmetry in P2P lending: the economics of big data. *Financial Innovation*, 1(1), 1-11.

BÖLÜM 17

Özel Güvenlik Görevlilerinin Deprem Deneyimleri ile Afet Hazırlık Algıları: Malatya Örneği

Ahmet Kenan Sayın¹ & Ali Davut Alkan² & Ali Yağcı³

GİRİŞ

Anadolu, tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Bölgede, milattan önceye dayanan pek çok yerleşim bulunmakla birlikte milattan sonra da yerleşim artmaya devam etmiştir. Bu sebeple, Anadolu genelinde bazı yerleşim yerlerinin geçmişi milattan önceki dönemlere tarihlenmektedir. İnsanlar, tarih boyunca tercih edilen yerleşim yerlerinde yaşamını devam ettirme eğilimi sergilediğinden, bu yerleşim yerleri zamanla büyümüş ve gelişmiştir.

Ancak geçmişte deprem ve depreme karşı alınacak tedbirler konusunda pek bilgi sahibi olunmadığından, eski nesil inşa yöntemleriyle tesis edilen yerleşim yerleri, günümüzde kadim şehirlerin bir bölümünde hala varlığını sürdürmektedir. Ancak bu yerleşim yerlerinde nüfusunun artması, sanayi bölgelerinin kurulması vb. sebeplerle ve inşaat teknolojisindeki yeniliklerle birlikte çok katlı binalar yükselmeye başlamıştır. Bu yapılaşma yöntemi, deprem başta olmak üzere doğal afetlere karşı alınacak tedbirleri görece kısıtlamış ve depremden daha fazla zarar görülebilmesi ihtimalini artırmıştır.

Bu kadim şehirlerden biri de Malatya'dır. Malatya, Doğu Anadolu bölgesinde yer alan ve gerek nüfusu gerekse gelişmişliği itibarıyla bölgenin en önemli kentlerinden biridir. Şehir, aynı zamanda Fırat Nehri havzasında yer alması sebebiyle tarımsal üretime uygunluğuyla insanlık tarihi boyunca tercih edilmiştir. Malatya, tarihsel süreçte çeşitli dönemlerde bir sınır vilayeti olması yönüyle de dikkat çekmektedir (Akçadağ, 2022). Malatya'nın, Milattan Önce (MÖ) 5.000'li yıllardan itibaren yerleşim merkezi olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Solmaz, 2020).

Malatya, Doğu Anadolu Bölgesi'nin batı ucunda, Doğu Anadolu Fay Zonu (DAFZ) ile Malatya Fay Zonu'nun (MFZ) kesişme noktasında yer almaktadır. 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler ve

¹ Öğr. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi, Malatya Meslek Yüksekokulu, orcid.org/0000-0002-6218-3872

² Öğr. Gör. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, orcid.org/0000-0002-9463-8683

³ Bilim Uzmanı, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, orcid.org/0000-0003-0359-4927

sonrasında meydana gelen artçı depremler, bölgede tektonik açıdan en hareketli alanın Malatya ve çevresi olduğunu göstermektedir. Malatya'nın, tektonik özellikleriyle her dönemde yıkıcı depremlerden etkilendiği görülmektedir. Malatya'nın güney ve güneybatısında deprem yoğunluğunun arttığı, şehir merkezi ve büyük ilçe merkezlerinin deprem yoğunluğu fazla olan alanlarda konumlandığı anlaşılmaktadır (Uysal vd., 2025).

Birinci derecede fay hatları üzerinde bulunan Malatya'da yerel yönetim birimlerinin (belediyelerin) stratejik planlarında afet konusundaki farkındalıkları ve afet türlerinden olan deprem konusunda faaliyetleri ve projeleri önem kazanmaktadır (Güzel, 2024). Zira deprem başta olmak üzere doğal afetlerin öncesinde ve sonrasında devlet kurumlarının en önemli paydaşı yerel yönetim birimleridir. Yerel yönetim birimlerinin doğal afet farkındalık düzeyi, afet sonrası alınacak tedbirler konusundaki hazırlık durumu ve devlet kurumlarıyla koordinesi hayati önem taşımaktadır.

Ancak Malatya Büyükşehir Belediyesi'nin misyon, vizyon ve stratejik planında afet ve deprem kavramlarına yer verilmediği görülmektedir. Ancak Malatya Büyükşehir Belediyesi temel değerlerinde, deprem ve afet kavramlarıyla ilişkili olarak çevreye duyarlı, sürdürülebilir ve planlı bir kentleşme vurgusu bulunmaktadır. Ayrıca Güçlü, Zayıf, Fırsatlar, Tehditler (GZFT) analizi ele alındığında, Malatya Büyükşehir Belediyesi'nin tehditler kısmında şehir merkezinin ve genelinin fay hattı üzerinde olduğuna işaret edilmektedir (Güzel, 2024).

Ancak sadece yerel yönetimlerin değil deprem tehdidi altında bulunan bir şehirde yaşayan her bireyin deprem farkındalığı oldukça önemlidir. Ancak özellikle kamu güvenliğinin sağlanmasında görev alan personelin farkındalığı daha da önem kazanmaktadır. Bu çalışma kapsamında, kamu güvenliğini tamamlayıcı mahiyette bir hizmet olan özel güvenlik hizmetlerini yerine getiren özel güvenlik görevlilerinin depreme ilişkin görüş ve tecrübelerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Zira özel güvenlik görevlileri hem kamu kurumlarında hem de özel sektörde aktif olarak görev yapmakta ve günlük hayatın hemen her alanında kendilerine yer bulmaktadır.

Hastanelerden okullara, özel mülklerden kamusal alanlara kadar günlük hayatın her alanında bulunan özel güvenlik görevlilerinin, hem deprem öncesi bilinçlendirme ve hazırlık faaliyetlerinde hem de deprem sonrası arama-kurtarma, yeniden inşa ve hayatın normale dönüşü süreçlerinde kritik bir rol üstlendiği düşünüldüğünde, özel güvenlik görevlilerinin depreme ilişkin algı ve görüşlerinin tespiti son derece önemli ve gerekli görülmektedir. Zira deprem sonrasında yetişmiş insan kaynağına ihtiyaç artmaktadır ve özel güvenlik görevlileri, mülki idare amirlerince belirlenmiş alanlarda/hizmetlerde kullanılabilirler (Alkan, 2024).

Malatya'da Fay Hattı

Malatya ili ve çevresi, Türkiye'nin genel tektonik evrimiyle uyumlu olarak Üst Kretase Dönemi'nden günümüze kadar gerçekleşen tektonik hareketlerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Türkiye'nin Üst Kretase Dönemi ile Alt Tersiyer Dönemleri arasındaki jeolojik gelişimi; Neotetis Okyanusu'nun kuzey ve güney kollarının kuzeye doğru dalması ve bu kolların kapanmasının ardından başlayan çarpışma süreçleri tarafından şekillendirilmiştir (Görür vd., 1984; Kaymakçı vd., 2006; Koçyiğit ve Altınır, 2002; Şengör ve Yılmaz, 1981; Yılmaz vd., 1993). Okyanusun güney kolunun tamamen dalarak yok olması, Geç Miyosen Dönemi'nde Bitlis-Zagros Bindirmesi boyunca Arap ve Avrasya levhalarının çarpışmasına yol açmıştır (Dewey vd., 1986; Kaymakçı vd., 2006; Şengör vd., 1985; Şengör ve Yılmaz, 1981; Yılmaz vd., 1993). Arap levhasının bu çarpışma sürecindeki kuzey yönlü hareketi, Anadolu levhasının Kuzey Anadolu Fay Zonu (KAFZ) ve Doğu Anadolu Fay Zonu (DAFZ) boyunca batıya doğru kaçmasına (tektonik kaçış) neden olmuştur (Şengör ve Yılmaz, 1981; Şengör vd., 1985).

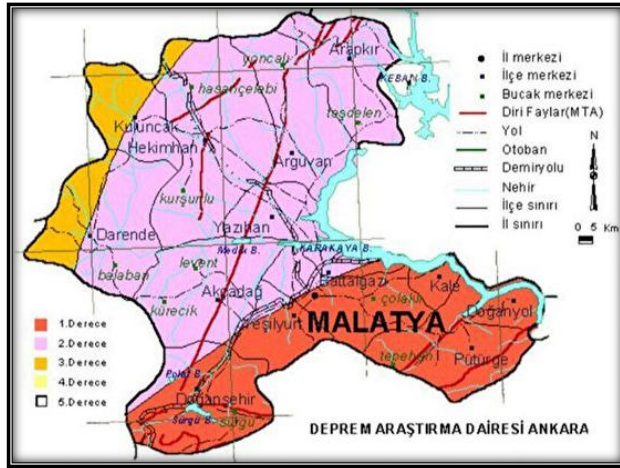
Bölgenin litolojik yapısı incelendiğinde; güneyde yer alan Malatya Dağları ve bunun batı uzantısının Paleozoyik yaşlı şist ve mermerlerden oluştuğu görülmektedir. Bu litolojik karakter ve tektonik rejimin etkisiyle, söz konusu alanlarda topografik yükselti en üst sınıra ulaşmaktadır. İlin batısında Mesozoyik, kuzeyindeki geniş alanlarda ise Tersiyer birimleri yüzeylemektedir (Bilgiç, 2008a, 2008b, 2008c).

Malatya ili ve yakın çevresinin sismisitesini etkileyen üç ana aktif fay sistemi bulunmaktadır. Bunlar; Doğu Anadolu Fay Sistemi (DAFS), Sürgü'den başlayıp Akçadağ sınırını takip ederek Ovacık'a kadar uzanan Malatya-Ovacık Fay Zonu (MOFZ) ve Çöşnük Fayı'dır. Kent için en yüksek sismik riski oluşturan ve yıkıcı depremlere kaynaklık eden ana tektonik yapı DAFS'tir. Karlıova ile Antakya arasında yaklaşık 580 km boyunca uzanan bu sistem, ana fay zonu olarak kabul edilmektedir (Aksoy vd., 2007; Aksoy vd., 2023; Arpat ve Şaroğlu, 1972; Koçyiğit vd., 2003). Duman ve Emre (2013), Malatya'nın güneyinde DAFZ iki önemli kola ayrılmaktadır. Adıyaman/Çelikhan'ın batısında ana zondan ayrılan ve batıya doğru Sürgü ile Çardak fayları olarak devam eden hat, kuzey kol olarak değerlendirilmektedir. Doğanşehir yakınlarında bu sistemle kesişen ve KD-GB doğrultusunda uzanan Malatya Fay Zonu (MFZ), il sınırları içindeki ikinci önemli tektonik yapıyı oluşturmaktadır (Aktimur, 1979). Malatya'nın güneybatısında DAFZ'nun iki kola ayrılması ve kuzey kolun bu bölgede MFZ ile kesişmesi, il sınırlarındaki sismik risk yoğunluğunu artırmaktadır.

DAFS'nin Çelikhan (Adıyaman) ile Erkenek (Malatya) arasında kalan, yaklaşık 45 km uzunluğundaki ve genel olarak K70D doğrultulu fay segmentlerinden oluşan bölümü "Çelikhan-Erkenek Segmenti" olarak tanımlanmıştır (Şaroğlu vd., 1987). Bu hat, Sincik'in kuzeyinde belirginliğini kaybetmekte ve Çelikhan'ın doğusundaki Göv Mahallesi'ne kadar net bir şekilde izlenememektedir. DAFS'nin Palu-Sincik ile Çelikhan-Erkenek segmentleri

arasında kalan 20 km uzunluğundaki bu geçiş kesiminde bindirme yapıları gelişmiştir. 1986 yılının Haziran ve Temmuz aylarında gerçekleşen iki önemli sismik aktivite, Çelikhan-Erkenek segmenti ile Sürgü Fayı'nın kesişim bölgesine yakın bir lokasyonda meydana gelmiştir. Ana şokun ardından kaydedilen artçı deprem dağılımlarının da kısmen DAFS, kısmen de Sürgü Fayı üzerinde yoğunlaştığı gözlenmiştir.

Kentin jeoteknik özellikleri bakıldığında ise en sağlam zemin yapısının güney bölgesinde yer aldığı belirlenmiştir. Nitekim Malatya'nın güney güzergâhından geçmesi planlanan Güney Çevre Yolu zeminini oluşturan kayaların jeolojik yaşı 16 ile 170 milyon yıl arasında değişmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Malatya'daki Aktif Fay Hatları ve Deprem Riski Altındaki İlçelerin Mekânsal Dağılımı

Özel Güvenlik Görevlilerinin Doğal Afetlerdeki Görev ve Yetkileri

5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun ve bu Kanunun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik kapsamında, özel güvenlik görevlilerinin deprem, yangın ve diğer doğal afet durumlarındaki yetki, görev ve yardım yükümlülükleri açık hükümlerle düzenlenmiştir.

5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun'un “Özel güvenlik görevlilerinin yetkileri” başlıklı 7. maddesinin (e) bendi, acil durumlarda özel güvenlik görevlilerine arama-kurtarma ya da müdahale amacıyla mülk dokunulmazlığını esneten özel bir yetki tanımaktadır. Kanunda bu durum doğrudan şu şekilde ifade edilmiştir: “Yangın, deprem gibi tabii afet durumlarında ve imdat istenmesi halinde görev alanındaki işyeri ve konutlara girme” (Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun, 2004, Madde 7/e). Bu hükme göre özel güvenlik görevlilerinin, normal şartlarda arama kararı veya mülk sahibinin izni olmadan giremeyecekleri özel alanlara (konut ve işyerlerine), görevli oldukları bölge sınırları içerisinde kalmak kaydıyla, deprem gibi acil afet

anlarında kurtarma ve müdahale amacıyla doğrudan giriş yapabilecekleri değerlendirilmektedir.

Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanunun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik'in "*Tabii Afet Hallerinde Yardım Yükümlülüğü*" başlıklı 15. maddesi ise, afet esnasında özel güvenlik görevlilerinin, alandaki profesyonel ekiplere destek olmak zorunda olduğu kesin bir dille hükme bağlanmıştır. Yönetmelikte yer alan doğrudan alıntı şu şekildedir: "*Özel güvenlik görevlileri, görev alanı içerisinde meydana gelebilecek yangın, deprem ve sel gibi tabii afetlerde arama ve kurtarma görevlilerine yardımcı olmakla yükümlüdür*" (Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanunun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik, 2004, Madde 15). Bu madde uyarınca özel güvenlik görevlilerinin rolü pasif bir koruma ile sınırlı değildir. Deprem gerçekleşikten sonra alana gelen AFAD, itfaiye veya sağlık ekipleri gibi resmi arama-kurtarma unsurlarına yardım etmek, rehberlik sağlamak ve koordinasyonu kolaylaştırmak özel güvenlik görevlileri için yasal bir yükümlülüktür.

Özel Güvenlik Görevlilerinin Doğal Afetler Kapsamında Aldıkları Zorunlu Eğitimler

Türkiye'deki özel güvenlik eğitimi mevzuatı incelendiğinde, adayların ve aktif çalışanların afet ile acil durumlara yönelik operasyonel kabiliyetlerini artırmayı hedefleyen üç temel ders ön plana çıkmaktadır. Silahlı veya silahsız ayrımı gözetilmeksizin tüm adaylar için zorunlu olan 100 saatlik temel eğitim müfredatı ile her beş yılda bir alınması gereken 50 saatlik yenileme eğitimi kapsamında bu derslere ayrılan süreler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Özel Güvenlik Eğitim Müfredatında Afet ve Acil Durum Odaklı Derslerin Süre Dağılımı

<i>Ders Adı</i>	<i>Eğitim Saat</i>	
	<i>Temel</i>	<i>Yenileme</i>
Yangın güvenliği ve tabii afetlerde müdahale tarzı	12	4
Temel ilk yardım	10	4
Güvenlik tedbirleri	20	9

*Temel eğitim (silahsız) toplam 100 saatten, yenileme eğitimi ise toplam 50 saatten oluşmaktadır.

Tablo 1 verileri analiz edildiğinde, afet anında doğrudan müdahale ve tahliye süreçlerini şekillendiren "*Yangın Güvenliği ve Tabii Afetlerde Müdahale Tarzı*" dersinin, temel eğitim sürecinin %12'sini oluşturduğu görülmektedir. Bu ders kapsamında kursiyerlere; deprem, sel ve çığ gibi doğal afetlerin tüm evrelerine (öncesi, esnası ve sonrası) yönelik kuramsal ve pratik beceriler ile acil durum tahliye planlarının uygulanması aktarılmaktadır. Öte yandan, kriz anlarında profesyonel sağlık ekipleri olay yerine intikal edene kadar geçen kritik süreyi yönetmeyi amaçlayan "*Temel İlk Yardım*" dersine temel eğitimde %10'luk (10 saat) bir pay ayrılmıştır. Müfredatta en yüksek ağırlığa sahip olan "*Güvenlik*

Tedbirleri” dersi (20 saat) ise bütüncül bir kriz yönetimini hedeflemektedir. Bu ders kapsamında öğrencilere afetlerin tetikleyebileceği kitlesel panik durumlarında kalabalık yönetimi, tahliye güzergâhlarının güvenliği ve çevre emniyetinin tesisi gibi makro düzeydeki güvenlik protokolleri öğretilmektedir. Beş yıllık periyotlarla tekrarlanan yenileme eğitimlerinde ise söz konusu derslerin süreleri toplamda 17 saate (Müfredatın %34’üne) sıkıştırılarak verilmektedir. Bu durum, yasa koyucunun özel güvenlik personelinin afet bilincini ve reaksiyon refleksini sürekli olarak güncel tutmayı amaçladığını göstermektedir.

Afet yönetimi gibi hayati önem taşıyan disiplinlerin eğitim kalitesi, dersi veren eğiticilerin yetkinliği ve saha tecrübesiyle doğrudan ilişkilidir. İlgili yönetmelik ekinde, bu dersleri yürütecek uzman kadroların sahip olması gereken nitelikler katı kurallarla standardize edilmiştir. Eğitimlerde aranan nitelikler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Mevzuata Göre Afet ve Acil Durum Derslerini Verecek Eğitimlerde Aranan Nitelikler

<i>Dersin Adı</i>	<i>Aranan Mesleki Yetkinlik, Mezuniyet ve Sertifikasyon</i>
Yangın güvenliği ve tabii afetlerde müdahale tarzı	-En az 5 yıl mesleki deneyime sahip itfaiye veya Müdahale Tarzı AFAD personeli/emeklileri -Genel kolluk personeli -Üniversitelerin ilgili program mezunu uzmanları
Temel ilk yardım	-Tıp doktorları -İlk ve Acil Yardım (Paramedik) programı mezunları -Sağlık Bakanlığı onaylı İlk Yardım Eğitmeni sertifikasına sahip profesyoneller
Güvenlik tedbirleri	-Genel kolluk bünyesinde (Emniyet, Jandarma vb.) asayiş, koruma ve kamu düzeni alanlarında görev yapmış deneyimli personel veya emeklileri -Üniversitelerin ilgili güvenlik/mülkiyet koruma programlarından mezun uzmanlar

Tablo 2’de yer alan kriterler, eğitim süreçlerinin yalnızca teorik bilgi aktarımıyla sınırlı kalmamasını, uygulamalı saha tecrübesinin de müfredata entegre edilmesini hedeflemektedir. “*Yangın Güvenliği ve Tabii Afetlerde Müdahale Tarzı*” dersinin verilebilmesi için itfaiye veya AFAD bünyesinde en az beş yıl fiilen çalışmış olma şartı veya genel kolluk deneyimi aranması, kriz anlarındaki sevk ve idare yeteneğinin birinci elden aktarılmasını sağlamaya yönelik olarak değerlendirilmektedir. Benzer şekilde, “*Temel İlk Yardım*” dersinin yalnızca tıp doktorları, paramedikler veya Sağlık Bakanlığı onaylı sertifikalı eğitimler tarafından verilebilmesi, afet sonrasındaki yaralanmalarda hatalı tıbbi müdahalelerin önüne geçilmesi açısından kritik bir önlem olarak görülmektedir. Son olarak, afetlerin tetiklediği panik ortamlarında hayati bir fonksiyon üstlenen “*Güvenlik Tedbirleri*” dersinin eğitim kadrosunda genel kolluk geçmiş olan uzmanların veya üniversitelerin ilgili bölümlerinden mezun profesyonellerin aranması dikkat çekicidir. Bu zorunluluk; kriz anlarında kitle psikolojisinin yönetilmesi, tahliye koridorlarının güvenliğinin sağlanması, yağma veya kaos gibi ikincil güvenlik risklerinin önlenmesi ve mülkiyet emniyetinin

profesyonel kolluk doktrinlerine uygun olarak sürdürülmesi amacıyla getirilmiş yasal bir standart olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremleri doğrudan deneyimleyen ve Malatya’da görev yapan özel güvenlik görevlilerinin, deprem deneyimleri ile afet hazırlıklarına yönelik görüşleri incelenerek alan yazınına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmanın ana problem cümlesi, “*Malatya ilinde görev yapan özel güvenlik görevlilerinin deprem deneyimleri ile afet hazırlık algıları nelerdir?*” şeklinde belirlenmiştir. Belirlenen bu ana problem, aşağıda sunulan alt problemler çerçevesinde, bütüncül bir bakış açısıyla ve derinlemesine bir yaklaşımla ele alınmıştır:

1. Özel güvenlik görevlilerinin deprem öncesi bireysel ve kurumsal hazırlık düzeylerine ilişkin görüşleri nelerdir?
2. Özel güvenlik görevlilerinin deprem anındaki duygu, düşünce ve ilk eylemlerine ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Özel güvenlik görevlilerinin deprem sonrası görev sürecinde karşılaştıkları zorluklara ilişkin görüşleri nelerdir?
4. Özel güvenlik görevlilerinin kurumlarının acil durum planlarının işlevselliğine ve sunduğu desteklere ilişkin algıları nelerdir?
5. Özel güvenlik görevlilerinin gelecek depremlere yönelik eğitim, ekipman ve yasal yetki önerilerine ilişkin görüşleri nelerdir?

Çalışma, Türkiye’de özel güvenlik görevlilerinin deprem deneyimlerini doğrudan nitel verilerle ele alan ilk çalışmalardan biridir. Özel güvenliğin afet yönetimindeki rolüne dair ampirik bulgular sunmaktadır. Bulgular, 5188 sayılı Kanun kapsamında özel güvenliğin afetlerde “*arama-kurtarma ekiplerine yardım*” yükümlülüğünün sahada ne ölçüde karşılık bulduğunu göstermesi bakımından önemli görülmektedir. Kanun ve yönetmeliklerin güncellenmesi için somut veri sağlaması çalışmanın bir diğer önemli yönüdür.

YÖNTEM

Nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik (olgubilim) desenle tasarlanan bu çalışma; katılımcıların belirli bir olguya dair öznel deneyimlerini, bu anlamlandırma süreçlerini ve olgunun zihinlerindeki değişmez yapısını açığa çıkarmayı amaçlamaktadır (Van Manen, 2016). Bu doğrultuda, Moustakas’ın (1994) transandantal fenomenoloji yaklaşımı izlenerek araştırmacının önyargıları paranteze alınmış ve katılımcıların doğrudan deneyimlerine odaklanılmıştır.

Araştırmanın Modeli

Nitel araştırma paradigması, yaşamın doğal akışı içerisinde ortaya çıkan olgu ve olayları herhangi bir müdahalede bulunmaksızın, kendi bağlamı içerisinde

anlamayı amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır (Maxwell, 2008). Bu paradigma, sosyal yaşamın çok katmanlı ve karmaşık yapısını açıklayabilmek amacıyla farklı kuramsal perspektifleri ve yorumlayıcı yaklaşımları bünyesinde barındırmaktadır (Kitzinger, 1995). Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni tercih edilmiştir. Fenomenoloji, bireylerin belirli bir olguya ilişkin yaşantılarını, bu yaşantılara yükledikleri anlamları ve deneyimlerinin özünü ortaya koymayı amaçlayan bir araştırma deseni olarak öne çıkmaktadır (Bogdan ve Biklen, 1997). Araştırmacının incelenen olguya ilişkin derinlemesine kavrayış geliştirmesine imkân tanıyan bu desen, katılımcıların öznel deneyimlerinin sistematik biçimde betimlenmesine ve yorumlanmasına odaklanmaktadır (Baltacı, 2019).

Fenomenolojik yaklaşımın temelinde, bireylerin yaşamış deneyimlerini kendi perspektiflerinden anlamlandırmaları yer almaktadır (van Manen, 2007). Bu doğrultuda fenomenolojik araştırmalar, belirli bir deneyimin birey açısından nasıl algılandığı, anlamlandırıldığı ve deneyimlendiği sorularından hareketle araştırma sürecine yön vermektedir. Dolayısıyla bu desen, araştırma probleminin doğasına uygun olarak katılımcı deneyimlerinin derinlemesine incelenmesine olanak sağlayan güçlü bir metodolojik çerçeve sunmaktadır (Creswell, 2009; Wilson, 2015).

Araştırma Grubu

Bu çalışmada çalışma grubu, Malatya il merkezinde farklı kamu kurumları ve özel kuruluşlarda görevli toplam 54 özel güvenlik görevlisinden oluşmaktadır. Katılımcıların araştırmaya dâhil edilmesinde gönüllülük ilkesi esas alınmıştır. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ve maksimum çeşitlilik örnekleme birlikte kullanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örneklemesinde, farklı sosyal ve bireysel özelliklere sahip katılımcıların araştırmaya dâhil edilerek incelenen olgunun farklı boyutlarıyla ortaya konulması amaçlanmaktadır (Creswell ve Clark, 2017). Ölçüt örnekleme ise araştırmanın amacı doğrultusunda önceden belirlenmiş belirli kriterleri karşılayan bireylerin örnekleme dâhil edilmesine dayanmaktadır (Baltacı, 2019; Lincoln ve Guba, 1985).

Bu doğrultuda maksimum çeşitlilik örnekleme kapsamında farklı kurumlarda ve görev pozisyonlarında çalışan özel güvenlik görevlilerine ulaşılmış; ölçüt örnekleme kapsamında ise katılımcıların deprem sürecinde de Malatya ilinde aktif olarak görev yapmış olmaları temel ölçüt olarak belirlenmiştir. Araştırmaya katılan 54 özel güvenlik görevlisinin demografik ve mesleki özelliklerine ilişkin dağılımlar Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Katılımcı Özel Güvenlik Görevlilerine Ait Demografik Bilgiler

<i>Değişken</i>	<i>Kategori</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Kadın	8	14,8
	Erkek	46	85,2
Yaş	18-24	4	7,4
	25-34	22	40,7
	35-44	24	44,5
	45 ve üstü	4	7,4
Medeni Durumu	Bekâr	20	37,0
	Evli	34	63,0
Eğitim Düzeyi	Lise	22	40,7
	Ön lisans	23	42,6
	Lisans	9	16,7
Hizmet Süresi	0-1	4	7,4
	2-5	18	33,3
	6-10	12	22,2
	11-15	15	27,8
	16 üzeri	5	9,3
Bakmakla Yükümlü Kişi	Yok	11	20,4
	1	8	14,8
	2	12	22,2
	3 ve üzeri	23	42,6
Görev Yapılan Yer	Kamu	15	27,8
	Hastane	14	25,9
	Fabrika	8	14,8
	Havaalanı	4	7,4
	Site	4	7,4
	Banka	4	7,4
	Diğer	5	13,0
Toplam		54	100

Katılımcıların cinsiyet değişkeni açısından bakıldığında, örneklemin %85,2'sini ($f=46$) erkek, %14,8'ini ($f=8$) kadın katılımcılar oluşturmaktadır; bu durum özel güvenlik sektöründeki genel istihdam eğilimini yansıtmaktadır. Yaş dağılımı incelendiğinde, örneklemin %85,2'sinin ($f=46$) 25-44 yaş aralığında toplandığı ve oldukça genç/orta yaş dinamizmine sahip bir gruptan oluştuğu görülmektedir. Medeni durum açısından ise katılımcıların çoğunluğunun (%63) evli olduğu saptanmıştır.

Örneklemin eğitim düzeyi incelendiğinde, lise (%40,7) ve ön lisans (%42,6) mezunlarının birbirine yakın oranlarda olduğu, lisans mezunlarının ise %16,7 ile daha düşük bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların ailevi sorumluluklarını temsil eden “bakmakla yükümlü olunan kişi sayısı” verilerine göre, %42,6'sı ($f=23$) üç ve daha fazla kişinin bakım sorumluluğunu üstlenmektedir. Bu veri, deprem gibi kriz anlarında personelin iş-aile çatışması yaşama potansiyelinin yüksek olabileceğine işaret etmektedir.

Hizmet sürelerine bakıldığında, katılımcıların %50'sinin altı yıl ve daha fazla meslek tecrübesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Görev yapılan tesis türlerinde ise kamu binaları (%27,8) ve hastane/sağlık tesisleri (%25,9) ilk iki sırada yer almaktadır.

Sonuç olarak araştırma grubu; Malatya’da görev yapan, ağırlıklı olarak evli, orta yaş grubunda, lise ve ön lisans mezuniyetine sahip, önemli bir kısmı kritik

kamu tesislerinde (hastane, kamu binası vb.) görevli ve bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısı görece fazla olan bir profilden oluşmaktadır. Bu profil, afet yönetimi çalışmalarında personelin hem profesyonel sorumlulukları hem de ailevi yükümlülükleri arasındaki hassas dengenin analiz edilmesi açısından önemli görülmektedir.

Araştırmaya dâhil edilen özel güvenlik görevlilerinin 6 Şubat depremleri neticesinde kendi aileleri ve konutları üzerindeki etkilenme düzeyleri Tablo 4’te detaylandırılmıştır.

Tablo 4. Deprem Etkileme Düzeyi

<i>Etkilenme Düzeyi</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Hafif (küçük hasar/geçici aksaklık)	16	29,6
Orta (hasarlı konut/geçici yer değişikliği)	26	48,1
Ağır (konut yıkımı/tamamen kullanılmaz)	12	22,3
Toplam	54	100

Veriler incelendiğinde; örneklemin yaklaşık yarısının (%48,1) konut hasarı nedeniyle geçici olarak yer değiştirmek zorunda kaldığı ve “orta düzeyde” etkilendiği saptanmıştır. Daha kritik bir bulgu olarak, katılımcıların %22,3’ünün ($f=12$) konutunun tamamen yıkıldığı veya kullanılamaz hale geldiği (“*ağır etkilene*”) görülmektedir. Örneklemin %70,4’ünün ($f=38$) bir çoğunluğu, deprem nedeniyle barınma sorunu yaşamış veya aile düzeni ciddi şekilde sarsılmış bireylerden oluşmaktadır. Sadece %29,6’lık bir kesim yaşam düzenini bozmayacak düzeyde hafif etkilerle süreci atlatmıştır. Elde edilen bulgular ışığında, katılımcıların büyük bölümünün depremin yıkıcı etkilerine doğrudan maruz kaldığı anlaşılmaktadır.

Bu durum, afet bölgesinde görev yapan güvenlik personelinin birer “*ikincil mağdur*” olmanın ötesinde, aslında bizzat “*birincil mağdur*” olduklarını kanıtlamaktadır. Personelin kendi ailesinin güvenliği ve barınma ihtiyacı ile profesyonel görev sorumluluğu arasında kaldığı bu tablo, kriz yönetiminde insan kaynağı planlamasının önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada, 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremlerden doğrudan etkilenen ve Malatya’da görev yapan özel güvenlik görevlilerinin deprem deneyimleri ile afet hazırlık algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine başvurulmuş; her biri 25 ila 30 dakika süren görüşmeler neticesinde çalışma verileri elde edilmiştir.

Oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu; sunuş bölümü, katılımcıların demografik bilgileri ve araştırma konusuna yönelik açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Görüşme formunun geliştirilmesi sürecinde, özel güvenlik ve afet yönetimi alanlarında uzman olan iki öğretim üyesinin görüşüne başvurulmuştur. Formun kapsam geçerliliğini ve işlevselliğini test etmek amacıyla, çalışma grubu

dışında yer alan 12 özel güvenlik görevlisiyle pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Bu uygulama sonucunda elde edilen veriler, formun geliştirilmesinde rol oynayan uzmanlar tarafından yeniden değerlendirilmiştir. Ayrıca taslak form, anlaşılabilirlik ve imla kurallarına uygunluk bakımından iki Türkçe öğretmeni tarafından gözden geçirilerek görüşme formuna son şekli verilmiştir.

Veri toplama sürecinde katılımcılarla yüz yüze görüşülmüş, görüşme öncesinde araştırmanın amacı ve sürecin işleyişi hakkında kendilerine detaylı bilgi verilmiştir. Verilerin güvenilirliğini ve niteliğini artırmak amacıyla, katılımcıların süreç ve sorulara ilişkin merak ettiği hususlar yanıtlandıktan sonra görüşmelere geçilmiştir.

Verilerin Analizi

Veri setinin analizinde içerik analizi yöntemi benimsenmiştir. İçerik analizi; metinlerdeki anlamlı ifadelerin belirli kurallara bağlı kalınarak kodlanmasını daha küçük ve yönetilebilir kategorilere indirgenmesini sağlayan, sistematik ve yinelenebilir bir teknik olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk vd., 2024; Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu doğrultuda veriler; kodlar ve temalar halinde sınıflandırılarak okuyucu için anlaşılır biçimde yorumlanmıştır (Patton, 2014).

Analiz sürecinde, verilerin daha etkin yönetilebilmesi amacıyla metinler Microsoft Office 365 Excel programına aktarılmıştır. Kodlama işlemleri bu yazılım aracılığıyla aşamalı olarak yürütülmüştür. İlk aşamada, veri seti bütüncül bir bakış açısı kazanmak adına tekrar tekrar okunmuş ve ardından ön kodlamalar gerçekleştirilmiştir. Zaman içinde yapılan bu ön kodlamalar kendi içinde karşılaştırılarak kodlama sürecinin iç tutarlılığı denetlenmiştir. İkinci aşamada ise bu kodların bir araya gelerek anlamlı örüntüler oluşturabileceği tematik kodlama sürecine geçilmiştir (Auerbach ve Silverstein, 2003; Yin, 2017).

Veri setindeki kodların hangi alt temalarda toplanacağına yönelik kararlar; özel güvenlik alanında uzman iki eğitmen ile özel güvenlik ve koruma ve afet yönetimi alanlarında uzman iki akademisyenin görüşleri doğrultusunda şekillendirilmiştir. Araştırmacı ve alan uzmanları tarafından yapılan kodlamalar karşılaştırılarak tutarlılık ve uyum açısından değerlendirilmiştir. Görüş ayrılığı yaşanan sınırlı durumlarda tartışma ve uzlaşma yoluna gidilmiş; ortak kararlar neticesinde tema, alt tema ve katılımcı ifadesi (kod) yapılarına son şekli verilerek analiz güvenilirliği sağlanmıştır.

Son aşamada, düzenlenen kod ve temalar doğrultusunda araştırma bulguları kavramsallaştırılmıştır. Bulguların açıklanması ve desteklenmesi amacıyla katılımcı ifadelerinden doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Bu alıntıların sunumunda etik ilkeler gözetilerek katılımcıların gerçek kimlikleri gizlenmiş; bunun yerine ifadeler [ÖGG1] ile [ÖGG54] biçiminde tanımlanan kod adları eklenmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Bir çalışmanın geçerlik ve güvenirliliği; kavramsallaştırma biçimine, verilerin toplanması, analizi ve yorumlanması süreçlerindeki metodolojik özene bağlıdır (Merriam, 2009). Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirlik için alınan önlemler, bu yaklaşımın doğası ve sosyal olguların özgün yapısı gereği nicel araştırmalardan önemli ölçüde farklılaşmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Nicel paradigmada iç geçerlik, dış geçerlik, güvenirlik ve tarafsızlık kavramları kullanılırken (Neuman, 2014); nitel paradigmada bu kavramların yerine sırasıyla “inandırıcılık”, “aktarılabirlik”, “güvenilebilirlik/tutarlık” ve “teyit edilebilirlik” kavramları kabul görmektedir (Lincoln ve Guba, 1985; Merriam, 2009). Bu doğrultuda, araştırmanın kalitesinin dayandığı paradigmanın özgün terminolojisi ile değerlendirilmesi önerilmektedir (Healy ve Perry, 2000).

Lincoln ve Guba (1985) nitel araştırmada bilimsel titizliğin (*trustworthiness*) sağlanması için araştırmacıların doğru değer, uygulanabilirlik, tutarlılık ve tarafsızlık olmak üzere dört temel bileşene odaklanması gerektiğini belirtmektedir. Bu araştırmanın kalitesini ve güvenirliliğini artırmak amacıyla söz konusu bileşenlere yönelik şu stratejik önlemler alınmıştır:

İnandırıcılık; araştırmacının olgulara ilişkin yorumlarının gerçekliğe uygunluğu ve bu gerçekliğin veriyi sağlayan katılımcılar tarafından onaylanma derecesiyle ilişkilidir (Erlandson vd., 1993; Lincoln ve Guba, 1985). Çalışmada derin odaklı ve uzun süreli etkileşim sağlamak amacıyla, özel güvenlik görevlilerinin görev yaptığı tesislere gidilerek yüz yüze görüşmeler şeklinde gerçekleştirilmiştir. Veri toplama süreci, veriler belirli bir doygunluğa ulaşmaya kadar sürdürülmüştür. Görüşmeler metne döküldükten sonra, söylenenlerin doğru anlaşılıp anlaşılmadığını doğrulamak amacıyla katılımcı teyidi (üye kontrolü) alınmıştır. Ayrıca, araştırmacının olası ön yargılarını engellemek ve yorumları şeffaf kılmak adına alan dışından bir araştırmacının görüşlerine başvurularak akran değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir.

Aktarılabirlik; bulguların başka bağlamlarda kullanılabirliğini ifade eden aktarılabirliğin sağlanmasında, ayrıntılı betimleme ve amaçlı örnekleme yöntemleri kritik rol oynamaktadır (Erlandson vd., 1993; Lincoln ve Guba, 1985). Bu doğrultuda çalışmada; veri toplama aracının hazırlanması, verilerin toplanması ve çözümlenmesi süreçleri detaylıca betimlenmiş; analiz sonucu ulaşılan kategori ve temalar doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri, elde edilen temalar ve frekanslar tablolaştırılarak görselleştirilmiştir. Ayrıca, bağlama özgü bilgileri daha zengin ve çeşitli bir gruptan elde edebilmek amacıyla amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme tercih edilmiştir.

Güvenilebilirlik/tutarlık; benzer katılımcılar veya durumlarda araştırma tekrarlandığında benzer bulguların elde edilebilme potansiyelini gösterir (Erlandson vd., 1993). Bu çalışmada tutarlılığı sağlamak amacıyla “araştırmanın

denetlenmesi” (Lincoln ve Guba, 1985) stratejisi yürütülmüştür. Verilerin analiz süreci, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik / Özel Güvenlik ve Koruma programında görev yapan ve doktora tezinde nitel araştırma yöntemi kullanmış bağımsız bir uzman tarafından denetlenmiştir. Bu kapsamda, bağımsız uzman ile araştırmacının gerçekleştirdiği kodlama çalışması arasındaki tutarlılık Miles ve Huberman’ın (1994) formülü ile hesaplanmıştır:

$$\text{Güvenirlilik} = \frac{\text{Görüş Birliği}}{\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı}} \times 100$$

Hesaplama sonucunda kodlayıcılar arasında %86 oranında bir uzlaşma sağlandığı ve oluşturulan kodlar arasında yüksek düzeyde tutarlılık bulunduğu tespit edilmiştir.

Teyit edilebilirlik; araştırmadaki tarafsızlığın ve nesnelliğin bir göstergesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu araştırmada teyit incelemesini (*auditing*) gerçekleştirmek amacıyla tüm araştırma basamakları kronolojik olarak not edilmiş ve ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Veri toplama araçları, verilerin toplanması ve çözümlenmesi süreçleri detaylıca betimlenerek ham verilerle karşılaştırılmış ve dış uzmanların incelemesine sunulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde, Malatya ilinde görev yapan özel güvenlik görevlilerinin 6 Şubat 2023 depremine ilişkin deneyimlerinden elde edilen bulgulara yer vermiştir.

Deprem Öncesi Hazırlık Düzeyine İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemini, “Özel güvenlik görevlilerinin deprem öncesi bireysel ve kurumsal hazırlık düzeylerine ilişkin görüşleri nelerdir?” sorusu oluşturmaktadır. Bu alt problem doğrultusunda, katılımcıların ilgili konuya yönelik görüşlerinden elde edilen bulgular; ana tema, alt tema ve katılımcı ifadeleri (kod) şeklinde kategorize edilerek Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Deprem Öncesi Hazırlık Düzeyi

Ana Tema	Alt Tema	Katılımcı ifadesi (Kod)
Deprem öncesi hazırlık	Eğitim durumu	•Eğitim almadım (32) •Sadece özel güvenlik kursunda temel ilk yardım (15) •Kapsamlı eğitim (AFAD, DAFYAR, vb.), afet farkındalık (5) •Belirtmemiş/geçersiz (4)
	Kişisel hazırlık	•Afet çantası var (deprem öncesi) (12) •Afet çantası yok (42) •Aile tahliye planı var (2) •Aile planı yok (54) •Deprem sonrası hazırladı (4)

Tablo 5’te yer alan veriler, araştırmaya katılan özel güvenlik görevlilerinin deprem öncesindeki kurumsal eğitim ve kişisel hazırlık düzeylerinin oldukça yetersiz olduğunu gözler önüne sermektedir.

Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde, çoğunluğun (n=32) daha önce hiçbir afet eğitimi almadığı görülmektedir. Sadece özel güvenlik kursu kapsamında verilen temel ilk yardım eğitimi ile süreci geçiştirenlerin sayısı 15 iken; AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı), DAFYAR (Türk Silahlı Kuvvetleri [TSK] Doğal Afet Yardım Harekâtı) veya afet farkındalığı gibi kapsamlı ve nitelikli bir eğitim aldığını belirten personel (n=5) sınırlı kalmıştır.

Kişisel hazırlık alt teması ele alındığında ise çarpıcı bir hazırlıksızlık tablosu ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların büyük bir kısmı (n=42) deprem öncesinde bir afet çantasının bulunmadığını ifade ederken, sadece (n=12) katılımcının bu hazırlığı yaptığı anlaşılmaktadır. Aile tahliye planı konusunda ise durum çok daha kritiktir; araştırmaya dahil olan personelin neredeyse tamamı (n=54) bir aile planına sahip olmadığını belirtmiş, yalnızca (n=2) katılımcı bu planı önceden hazırladığını beyan etmiştir. Ayrıca (n=4) katılımcı, bu tür hazırlıkları ancak deprem deneyimini acı bir şekilde yaşadktan sonra gerçekleştirebildiklerini aktarmıştır. Bu bulgular, özel güvenlik temel eğitim müfredatındaki afet yönetim süreçlerinin yetersizliğini ve toplumsal farkındalık düzeyinin düşüklüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

Bu konuya dair bazı özel güvenlik görevlilerinin görüşleri ise doğrudan şu şekildedir:

“Mesleğe başlarken aldığımız 120 saatlik eğitimin içinde afete dair neredeyse hiçbir şey görmedik. Sadece birkaç saatlik ilk yardım bilgisiyle koca bir depremin ortasında kaldık, ne yapacağımızı bilemedik.” [ÖGG3]

“Evde ne bir deprem çantamız vardı ne de ailemle deprem olunca şurada buluşuruz diye konuşmuştuk. Deprem kapıyı çalana kadar bu tehlikenin bu kadar yakınımızda olduğunun farkında bile değildik.” [ÖGG11]

“AFAD’ın gönüllü eğitimlerine kendi isteğimle katılmıştım. O beş kişiden biri bendim belki ama sahadaki o devasa kaosta benim aldığım o sınırlı eğitim bile okyanusta bir damla gibi kaldı.” [ÖGG18]

“Deprem çantası hazırlamayı hep erteliyorduk. Malatya’nın altından fay hattı geçtiğini biliyorduk ama konduramıyorduk. Canımızı zor kurtardıktan sonra ilk iş eve küçük bir çanta hazırlayıp kapının ağzına koymak oldu.” [ÖGG26]

“Kurumsal olarak hiçbir hazırlığımız yoktu. Ne bir tatbikat yaptık ne bir yönlendirme gördük. Aile planı dediğimiz şey bizler için sadece televizyonda gördüğümüz teorik bir kavramdan ibaretti.” [ÖGG40]

Deprem Anı Deneyim, Duygu ve İlk Müdahaleye İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemini, “Özel güvenlik görevlilerinin deprem anındaki duygu, düşünce ve ilk eylemlerine ilişkin görüşleri nelerdir?” sorusu

oluşturmaktadır. Bu alt problem doğrultusunda, katılımcıların ilgili konuya yönelik görüşlerinden elde edilen bulgular; ana tema, alt tema ve katılımcı ifadeleri (kod) şeklinde kategorize edilerek Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Deprem Anı Deneyim, Duygu ve İlk Müdahale

<i>Ana Tema</i>	<i>Alt Tema</i>	<i>Katılımcı ifadesi (Kod)</i>
Deprem anı deneyim	Duygular	•Korku/panik/şok (41) •Soğukkanlı/sakin kalmaya çalıştım (8) •Psikolojik çöküntü/travma (7)
	İlk eylemler	•Aile bireylerini korumaya/toplamaya çalıştı (33) •Yaşam üçgeni/cenin pozisyonu (9) •Binadan dışarı çıktı/tahliye (14) •Dua etti (5) •Görev yerindekilere yardım etti (6)
	Öncelikli sorumluluk	•Ailem (39) •Kendi can güvenliğim (8) •Görev yerindekiler/sorumlu olduklarım (7) •Toplum/çevre (5) •Kurum/mal güvenliği (2)

Tablo 6, sarsıntı anında özel güvenlik görevlilerinin yaşadığı psikolojik durumu, refleksif eylemleri ve üstlendikleri profesyonel rol ile ailevi sorumluluklar arasındaki derin çatışmayı ortaya koymaktadır.

Deprem anı deneyimlerine ilişkin duygular incelendiğinde, katılımcıların büyük bölümünün (n=41) korku, panik ve şok hislerini eş zamanlı olarak yaşadığı görülmektedir. Buna karşın, soğukkanlılığını koruyarak sakin kalmaya çalışanların (n=8), sarsıntının şiddetiyle psikolojik çöküntü ve travma evresine girenlerin ise (n=7) olarak tespit edilmiştir.

İlk eylemler alt temasında, personelin öncelikli olarak hayatta kalma ve yakınlarını koruma güdüsüyle hareket ettiği görülmektedir. Katılımcıların (n=33)’ü sarsıntı esnasında ilk olarak aile bireylerini korumaya ve bir araya toplamaya çalışmıştır. Deprem anında binadan dışarı çıkarak tahliye gerçekleştirenlerin (n=14), doğru bir savunma mekanizması olan yaşam üçgeni veya cenin pozisyonunu uygulayabilenlerin (n=9)’da kalmıştır. Sarsıntı anında dua edenlerin (n=5), görev yerinde bulunup oradaki insanlara yardım etmeye çalışan fedakâr personel (n=6)’dır. Öncelikli sorumluluk algısı alt teması, nitel verilerin en dikkat çekici boyutunu oluşturmaktadır.

Katılımcıların çoğunluğu (n=39) ilk sorumluluğunun “ailesi” olduğunu belirtirken, kendi can güvenliğini ön plana koyanlar (n=8), görev yerindekileri ve sorumlu olduğu kişileri düşünenler ise (n=7) sınırlı kalmıştır. Topluma ve çevreye odaklananlar 5 kişi olurken, kurum veya mal güvenliğini ilk sıraya koyanların sayısı sadece (n=2)’dir. Bu durum, afet anında profesyonel kimliğin yerini hızla insani ve ailevi aidiyetlere bıraktığını göstermektedir.

Bu konuya dair bazı özel güvenlik görevlilerinin görüşleri ise doğrudan şu şekildedir:

“O an öyle bir sarsıntıydı ki dünya başımıza yıkılıyor sandım. Büyük bir şok ve panik anıydı. Resmi kıyafetim üzerimdeydi ama o an ne

üniforma kaldı aklımda ne görev, sadece çocuklarımın çığlığını duydum.” [ÖGG2]

“Nöbet kulübesindeydim, tavan üzerime çökecek gibi oldu. Hemen masanın yanına çöküp yaşam üçgeni yaptım. Kelime-i şهادet getirmekten ve dua etmekten başka hiçbir şey gelmedi elimden.” [ÖGG9]

“İnsanın ilk düşündüğü şey canı ve canından öte olan ailesi oluyor. Tabii ki görev yerimi korumakla yükümlüyüm ama ailemin hayatta olduğunu bilmeden nasıl bir binanın kapısında bekleyebilirdim ki?” [ÖGG15]

“Hastanede görevliydim deprem olduğunda. Hastaların çığlıkları, tavanların dökülmesi... Kendi canımı hiçe sayıp koridordaki birkaç hastayı dışarıya doğru yönlendirmeye çalıştım ama içimdeki korkuyu tarif edemem.” [ÖGG31]

“Mal güvenliği ya da kurumun kasası, kapısı o an tamamen anlamını yitiriyor. İnsanlar can derdindeyken siz orada duvarları koruyamazsınız. Benim için o an tek gerçek ailemin sağ salim dışarı çıkmasıydı.” [ÖGG47]

Deprem Sonrası Görev Sürecinde Karşılaşılan Zorluklara İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemini, “Özel güvenlik görevlilerinin deprem sonrası görev sürecinde karşılaştıkları zorluklara ilişkin görüşleri nelerdir?” sorusu oluşturmaktadır. Bu alt problem doğrultusunda, katılımcıların ilgili konuya yönelik görüşlerinden elde edilen bulgular; ana tema, alt tema ve katılımcı ifadeleri (kod) şeklinde kategorize edilerek Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Deprem Sonrası Görev Sürecinde Karşılaşılan Zorluklar

Ana Tema	Alt Tema	Katılımcı ifadesi (Kod)
Karşılaşılan zorluklar	İletişim	•Telefon/internet/telsiz kuramama (31) •Aileye ulaşamama (18)
	Güvenlik	•Yağma/hırsızlık (22) •Hasarlı binaların güvenliği (19) •Panik halindeki insanları yönetme (16)
	Lojistik/Çevresel	•Barınma eksikliği (24) •Temel gıda/suya ulaşamama (20) •Hava koşulları (soğuk, kar) (15) •Yakıt/ulaşım sorunu (11)
	Psikolojik	•Aile endişesi (14) •Artçı deprem korkusu (8)

Tablo 7, depremin hemen ardından sahaya dönen veya görevine devam eden özel güvenlik personelinin, afet bölgesinde bizzat birer “birincil mağdur” olarak ne denli ağır şartlar altında çalıştığını göstermektedir.

İletişim alt temasında, altyapının çökmesiyle birlikte telefon, internet veya telsiz vasıtasıyla iletişim kuramadığını belirtenler (n=31)'e ulaşmıştır. Bu durumun en ağır sonucu olarak (n=18) katılımcı, uzun süre ailesine ulaşamadığını ve bu belirsizliğin iş verimini baltaladığını ifade etmiştir.

Güvenlik alt teması incelendiğinde, sahadaki asayiş zafiyetleri göze çarpmaktadır. Katılımcıların (n=22)'si yağma ve hırsızlık olaylarıyla doğrudan mücadele etmek zorunda kaldığını, (n=19)'u ise ağır hasarlı binaların güvenliğini sağlarken büyük risk aldığını belirtmiştir. Ayrıca, can havliyle hareket eden ve panik halinde olan kitleleri yönetmekte zorlanan personel (n=16)'dır.

Lojistik ve çevresel faktörler, zorlukların boyutunu daha da derinleştirmiştir. Personelin (n=24)'ü barınma eksikliği yaşamış, (n=20)'si ise görev başındayken temel gıda ve temiz suya erişememiştir. Malatya'nın o dönemki dondurucu hava koşulları (soğuk ve kar) (n=15) katılımcıyı doğrudan olumsuz etkilerken, yakıt ve ulaşım sıkıntıları yaşayanlar (n=11) olarak kayıtlara geçmiştir.

Psikolojik boyutta ise, görev esnasında sürekli olarak aile endişesi taşıyanlar (n=14) ve aralıksız devam eden artçı depremlerin yarattığı korkuyla baş etmeye çalışanlar (n=8) öne çıkmaktadır.

Bu konuya dair bazı özel güvenlik görevlilerinin görüşleri ise doğrudan şu şekildedir:

“Telefonlar çekmiyordu, telsiz kilitlenmişti. Evim ne alemde, eşim, çocuklarım yaşıyor mu bilmeden saatlerce hasarlı fabrikanın kapısında bekledim. O belirsizlik, depremin kendisinden daha yıkıcıydı.” [ÖGG5]

“Marketlerin, dükkanların camları patlamıştı. İnsanlar ne bulursa götürüyordu. Yağma olaylarına müdahale etmek istedik ama yetkimiz yok, teçhizatımız yok. Kolluk kuvveti de yetişemiyordu, ellerimiz kolları bağlı izledik.” [ÖGG21]

“Hava eksi on dereceydi, kar diz boyu. Üzerimizde incecik bir montla, ne bir sıcak çorba ne bir sığınacak kulübe olmadan, artçılar altında yıkılmak üzere olan binaların nöbetini tuttuk günlerce.” [ÖGG33]

“Evimiz yıkılmıştı, ailemi bir çadıra bile yerleştiremeden beni göreve çağırdılar. Aklım çadır kentte çamurun içindeki çocuklarımda, bedenim ise banka şubesinin önünde nöbetteydi. Tam bir psikolojik işkenceydi.” [ÖGG38]

“İnsanlar panik içinde binalara girmeye çalışıyordu eşyalarını kurtarmak için. Onları durdurmaya çalışırken her an üstümüze bir beton bloğun düşmesi korkusunu iliklerimize kadar hissettik.” [ÖGG52]

Kurumsal Acil Durum Planı ve Alınan Desteklere İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemini, “Özel güvenlik görevlilerinin kurumlarının acil durum planlarının işlevselliğine ve sunduğu desteklere ilişkin algıları nelerdir?” sorusu oluşturmaktadır. Bu alt problem doğrultusunda, katılımcıların ilgili konuya yönelik görüşlerinden elde edilen bulgular; ana tema, alt tema ve katılımcı ifadeleri (kod) şeklinde kategorize edilerek Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Kurumsal Acil Durum Planı ve Alınan Destekler

Ana Tema	Alt Tema	Katılımcı ifadesi (Kod)
Kurumsal plan ve destek	Acil durum planı	•Plan yoktu (19) •Plan vardı ama işe yaramadı/yetersiz (22) •Plan kısmen/iyi işe yaradı (9) •Bilmiyor/belirtmemiş (6)
	Kurum desteği	•Olumlu destek gördüm (barınma, gıda, ulaşım) (20) •Hiç/yeterli destek görmedim (23) •Adaletsiz dağıtım/liyakatsiz yönetim (7) •Sadece manevi destek/arayıp sorma (4)

Tablo 8, özel güvenlik görevlilerinin istihdam edildikleri kurumların kriz yönetimindeki kurumsal reflekslerini ve personele sağladıkları lojistik/manevi desteklerin düzeyini ortaya koymaktadır.

Acil durum planı alt teması incelendiğinde, kurumsal kriz yönetiminin neredeyse tamamen çöktüğü görülmektedir. Katılımcıların (n=19)’u çalıştıkları kurumda herhangi bir acil durum planının bulunmadığını açıkça ifade ederken; (n=22) katılımcı ise bir planın var olduğunu fakat kağıt üzerinde kaldığını, sahada hiçbir işe yaramadığını ve son derece yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Planın kısmen veya iyi düzeyde işe yaradığını belirtenler (n=9), durumdan haberdar olmayan veya belirtmeyenler ise (n=6)’dır.

Kurum desteği alt teması da benzer bir hoşnutsuzluğu barındırmaktadır. Deprem sonrasında kurumundan barınma, gıda, nakdi yardım veya ulaşım gibi alanlarda “olumlu destek” gördüğünü belirten personel (n=20) iken, hiçbir şekilde ya da yeterli düzeyde destek görmediğini söyleyerek sitem edenler (n=23) ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Daha da vahim bir bulgu olarak, (n=7) katılımcı kriz anında kurum içi kaynakların ve yardımların adaletsizce dağıtıldığını, yönetimin liyakatten uzak kararlar aldığını iddia etmiştir. Kurumun süreçteki tek desteğinin sadece manevi boyutta (arayıp sorma, geçmiş olsun dileği) kaldığını belirtenler ise (n=4)’tür.

Bu konuya dair bazı özel güvenlik görevlilerinin görüşleri ise doğrudan şu şekildedir:

“Kurumun acil durum planı varmış, depremden sonra öğrendik. Ama planın içinde insana dair hiçbir şey yokmuş. Sadece bilgisayarları, evrakları nasıl kurtarırsınız diye yazmışlar; personelin barınması, canı kimsenin umurunda değildi.” [ÖGG1]

“Şirketimiz bizi tamamen kaderimize terk etti. Ne bir konteyner sağladılar ne bir sıcak yemek verdiler. Biz koca şirketin güvenliğini sağlarken, şirket bizim çoluk çocuğumuza bir kap çorba dağıtmayı çok gördü.” [ÖGG14]

“Depremden sonra müdürler kendi yakınlarına şirket imkanlarıyla kalacak yer ayarladı, battaniyeleri dağıttı. Biz sahada can veren personeller ise o liyakatsizliğin ve adaletsizliğin altında bir kez daha ezildik.” [ÖGG29]

“Çalıştığımız yer kurumsal bir yerdi, hakkını yemeyeyim. Depremin ikinci günü bize ve ailelerimize sığınacak bir yer ayarladılar, sıcak yemek çıkardılar. O destek olmasa sahada bu kadar uzun süre dayanamazdık.” [ÖGG43]

“Kurum yöneticileri depremin üçüncü günü arayıp ‘geçmiş olsun, bir ihtiyacınız var mı’ dedi. Evimiz yıkıldı dedik, ‘neyse işin başına ne zaman dönebilirsin’ diye sordular. Verdikleri tek destek o kuru telefon telefonuydu.” [ÖGG50]

Gelecek Depremler ve Afet Yönetimi İçin Önerilere İlişkin Bulgular

Araştırmanın beşinci alt problemini, “Özel güvenlik görevlilerinin gelecek depremlere yönelik eğitim, ekipman ve yasal yetki önerilerine ilişkin görüşleri nelerdir?” sorusu oluşturmaktadır. Bu alt problem doğrultusunda, katılımcıların ilgili konuya yönelik görüşlerinden elde edilen bulgular; ana tema, alt tema ve katılımcı ifadeleri (kod) şeklinde kategorize edilerek Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Gelecek Depremler İçin Öneriler

Ana Tema	Alt Tema	Katılımcı ifadesi (Kod)
Öneriler	Eğitim/Tatbikat	•Yılda en az 2 kez tatbikat (24) •Uygulamalı/gerçekçi eğitim (19) •AFAD/ittifaiye ile ortak eğitim (11) •Arama-kurtarma eğitimi (18) •İlk yardım eğitiminin yenilenmesi (14)
	Ekipman	•Telsiz (27) •El feneri, düdük, termal battaniye, kask (31) •Arama-kurtarma aletleri (demir kesme, kriko, kürek, balyoz, jeneratör) (23) •Deprem çantası (12)
	Yasal yetkiler	•Kimlik sorma/GBT sorgulama (21) •Silah taşıma ruhsatı (17) •AFAD/kolluk ile koordineli çalışma yetkisi (14) •5188 sayılı yasanın güncellenmesi, yetkilerin genişletilmesi (9) •Trafik düzenleme yetkisi (5)
	Yapısal/Çevresel	•Binaların sağlam yapılması (müteahhit denetimi, TOKİ) (25) •Toplanma alanlarının belirlenmesi/iyileştirilmesi (12) •Cadde-sokak genişliğinin bina yüksekliğine oranı (2) •Her evde deprem odası/çantası zorunluluğu (4)

Tablo 9, yaşanan ağır tecrübelerden hareketle, özel güvenlik görevlilerinin gelecekteki olası afetlere karşı sistemin iyileştirilmesine yönelik sundukları somut ve yapısal çözüm önerilerini içermektedir.

Eğitim ve tatbikat alt temasında, katılımcıların (n=24)’ü kurumlarda yılda en az iki kez ciddi afet tatbikatı yapılması gerektiğini savunurken, (n=19)’u teorik

eğitimlerin bırakılarak uygulamalı ve gerçekçi eğitim modellerine geçilmesini talep etmiştir. AFAD ve itfaiye gibi profesyonel ekiplerle ortak koordinasyon eğitimleri verilmesini isteyenler (n=11), doğrudan temel arama-kurtarma eğitimi talep edenler (n=18), ilk yardım bilgilerinin periyodik olarak yenilenmesini şart koşanlar ise (n=14) kişidir.

Ekipman alt temasında, kriz anında en çok eksikliği hissedilen donanımlar talep edilmiştir. Kesintisiz iletişim için telsiz sağlanmasını isteyenlerin sayısı (n=27) iken; el feneri, düdük, termal battaniye ve kask gibi kişisel koruyucu donanımları talep edenler (n=31) ile en yüksek frekansa ulaşmıştır. Demir kesme makinesi, kriko, kürek, balyoz ve jeneratör gibi profesyonel arama-kurtarma aletlerinin her kurumsal güvenlik odasında bulunmasını isteyenler (n=23), kendilerine kurumsal deprem çantası temin edilmesini isteyenler ise (n=12) kişidir.

Yasal yetkiler alt teması, 5188 sayılı Kanun'un sahadaki yetersizliğini tescil etmektedir. Katılımcıların (n=21)'i afet dönemlerinde yağma ve asayışı sağlamak adına kimlik sorma/GBT sorgulama yetkisi talep ederken, (n=17)'si can güvenliği riski nedeniyle silah taşıma ruhsatı düzenlemelerinde esneklik istemiştir. AFAD veya genel kollukla koordineli çalışma yetkisinin yasal zemine oturtulmasını isteyenler (n=14), doğrudan 5188 sayılı Kanun'un güncellenerek afet dönemlerine özgü yetki genişletilmesi yapılmasını isteyenler (n=9), trafik düzenleme yetkisi talep edenler ise (n=5) kişidir.

Yapısal ve çevresel öneriler boyutunda ise binaların müteahhit denetimi ve TOKİ eliyle sağlam yapılması gerektiğini belirtenler (n=25) ve toplanma alanlarının altyapısının iyileştirilmesini isteyenler (n=12) ön plana çıkmaktadır.

Bu konuya dair bazı özel güvenlik görevlilerinin görüşleri ise doğrudan şu şekildedir:

“Bize kağıt üzerinde yangın tüpü kullanmayı anlatmasınlar artık. AFAD ekipleriyle beraber o enkazın altına girip uygulamalı arama-kurtarma eğitimi almamız lazım. Yarın yine aynı şey olacak.” [ÖGG7]

“Deprem anında elektrikler gitti, zifiri karanlıkta kaldık. Kulübede bir tane çalışan el feneri, iletişim kuracak bir sağlam telsiz yoktu. Güvenlik görevlisinin eline fener ve telsiz vermeden orayı korumasını bekleyemezsiniz.” [ÖGG19]

“5188 sayılı Kanun bizleri tamamen savunmasız bırakıyor. Afet anında marketi yağmalayan adamı görüyorum ama kimlik sorma yetkim yok, müdahale yetkim sınırlı. Olağanüstü durumlar için bize yasal koruma ve yetki şart.” [ÖGG22]

“Nöbet tuttuğumuz kulübelerin yanına içinde jeneratör, demir kesme makinesi ve krikonun olduğu acil durum malzeme dolapları konulmalı. İlk

birkaç saat o enkazlara müdahale edebilecek aletimiz olsaydı belki birkaç can daha kurtarırdık.” [ÖGG35]

“Binaların sağlamlığı en kritik mesele. Biz ne kadar eğitim alırsak alalım, nöbet tuttuğumuz kamu binaları ya da oturduğumuz evler kağıt gibi yıkıldıktan sonra aldığımız eğitimlerin hiçbir hükmü kalmıyor.” [ÖGG44]

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde, araştırmadan elde edilen bulgular ile ilgili alan yazını birlikte değerlendirilmiş; Malatya ilinde görevli özel güvenlik görevlilerinin 6 Şubat 2023 depremlerine ilişkin deneyimlerinden elde edilen sonuçlar tartışılmıştır.

Deprem Öncesi Hazırlık Düzeyine İlişkin Sonuçlar

Araştırmanın bulguları, Malatya örneğinde görev yapan özel güvenlik görevlilerinin deprem öncesi bireysel ve kurumsal hazırlık düzeylerinin oldukça sınırlı, teorik düzeyde ve pratik reflekslerden uzak olduğunu göstermektedir. Katılımcıların büyük bölümünün afet çantasının bulunmaması, aile tahliye planı oluşturmamış olması ve kurumlarında kapsamlı/uygulamalı bir afet eğitimi almadıklarını beyan etmeleri, risk yönetimi süreçlerinin sektörel düzeyde operasyonel bir kültüre dönüşemediğine işaret etmektedir. Bu bulgu, ulusal alan yazınındaki sektörel saptamalar ve müfredat eksiklikleriyle doğrudan örtüşmektedir.

Alkan (2024), Türkiye’de afet yönetimi mekanizmalarında özel güvenlik personelinin tamamlayıcı bir unsur olarak potansiyelinin yasal düzeyde var olduğunu, ancak mevcut hazırlık süreçlerinin sahada pratik karşılık bulmaktan uzak, kağıt üzerinde kalan formalitelerden ibaret olduğunu belirtmektedir. Sektördeki bu hazırlık ve eğitim açığı, yükseköğretim düzeyindeki mesleki altyapı sınırlılıklarıyla da yakından ilişkilidir. Yağcı (2021) tarafından yapılan müfredat analizinde, üniversitelerin Özel Güvenlik ve Koruma ön lisans programlarındaki derslerin ilk yardım ve acil durum müdahale yaklaşımları açısından teorik düzeyde kaldığı, saha entegrasyonunu sağlayacak pratik ve simülasyona dayalı uygulamaların standartlaştırılmasında problemler yaşandığı nitel olarak ortaya konmuştur. Benzer şekilde, Yağcı ve Güney (2022) YÖK Atlas verileri üzerinden yaptıkları değerlendirmede, bu programların niceliksel gelişimine tezat olarak, afet ve kriz anlarında kritik rol oynayacak uygulamalı derslerin içeriksel ve altyapısal olarak güçlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

Hazırlık düzeyinin düşüklüğü, Demirci vd. (2025) tarafından ele alınan “mikro uzmanlaşma” eksikliği penceresinden de açıklanabilir. Yazarlar, Türk özel güvenlik sektöründe tek tip, genel geçer bir temel eğitim modelinin uygulandığını; oysaki “afet ve kriz güvenliği” gibi spesifik alanlarda mikro uzmanlaşma programlarının geliştirilmemesinin, personelin sarsıntı öncesi risk azaltma davranışlarını baskıladığını savunmaktadır. Ayrıca Tosun (2023), müfredatlarda yer alan acil durum planlaması ve tabii afetlere müdahale

derslerinin, modern afet yönetiminin gerektirdiği proaktif risk azaltma vizyonundan ziyade reaktif (olay sonrası) müdahale odaklı yapılandırıldığını ortaya koymuştur. Sonuç olarak, bireysel önlemlerin kurumsal farkındalıkla desteklenmemesi, özel güvenlik görevlilerini afet karşısında riskleri yöneten bir aktör olmaktan ziyade kırılgan birer afetzede konumuna itmektedir.

Deprem Anı Deneyim, Duygu ve İlk Müdahaleye İlişkin Tartışma ve Sonuç

Deprem anında özel güvenlik görevlilerinin eş zamanlı olarak yaşadığı yoğun korku, şok, çaresizlik ve panik duyguları, araştırmanın insani ve psikolojik kriz boyutunu gözler önüne sermektedir. Sarsıntı anında katılımcıların büyük kısmının mesleki rollerinden ziyade “aile fertlerini koruma” dürtüsüyle hareket etmesi, derin bir iş-aile ve rol çatışmasına işaret etmektedir. Sektör çalışanlarının deprem anındaki algı dünyasını inceleyen Alkan ve Yağcı (2024), metafor analizi çalışmalarında özel güvenlik görevlilerinin deprem kavramını “büyük bir çaresizlik”, “kontrol edilemeyen yıkıcı bir güç” ve “akut korku” şeklinde sembolize ettiklerini saptamıştır. Bu durum, personelin sarsıntı anında yaşadığı duygusal travmanın literatürdeki doğrudan yansımasıdır.

Okun ve Arun (2024) ise kriz ve afet anlarında ön safta görev yapan personelin yaşadıkları gelecek kaygısının, onların psikolojik sermayelerini ve benlik saygılarını doğrudan zedelediğini; bunun da görev etkinliğini (mission effectiveness) kritik düzeyde düşürdüğünü ampirik olarak kanıtlamıştır. Deprem anında bir yandan korumakla yükümlü olduğu alanı (kamu binası, fabrika, hastane vb.) terk etmeme zorunluluğu, diğer yandan ailesinin hayatta olup olmadığını bilmeme kaygısı, personelde ağır bir psikolojik baskı yaratmaktadır. Yağcı (2023), afetlerin ilk saatlerinde genel kolluk kuvvetlerinin lojistik olarak yetişemediği alanlarda özel güvenliğin çok kritik bir “tampon mekanizma” ve ilk müdahale gücü olduğunu savunsa da personelin bizzat kendisinin bir “afetzede” ve “ikincil mağdur” olduğu gerçeği kurumsal düzeyde göz ardı edildiğinde, kaotik ortamlarda profesyonel ilk müdahalenin ve soğukkanlı koordinasyonun sektreye uğraması kaçınılmaz bir sonuç haline gelmektedir.

Deprem Sonrası Görev Sürecinde Karşılaşılan Zorluklara İlişkin Tartışma ve Sonuç

Afet sonrasındaki lojistik çöküş, iletişim hatlarının (GSM ve telsiz) tamamen kesilmesi, barınma ve gıda yetersizliği, ağır iklim koşulları ve asayiş zafiyetleri (yağma ve hırsızlık riskleri), özel güvenlik görevlilerinin sahadaki en büyük operasyonel zorluk kaynakları olarak saptanmıştır. Araştırmada elde edilen katılımcı alıntılarında (örn. ÖGG19) vurgulanan “*zifiri karanlıkta, çalışan bir el feneri ve telsiz dahi olmadan alanı koruma mecburiyeti*”, personelin sahaya donanımsız ve operasyonel korumadan yoksun şekilde çıkmak durumunda kaldığını ortaya koymaktadır.

Karakurt ve Bal (2013), 5188 Sayılı Kanun çerçevesinde özel güvenliğin en temel varlık amacının “kamu güvenliğini tamamlayıcı mahiyette hizmet sunmak” olduğunu, ancak afet gibi olağanüstü durumlarda genel kolluk (polis, jandarma,

sahil güvenlik) ile özel güvenlik arasındaki operasyonel eş güdümün ve lojistik entegrasyonun yasal altyapısının çok zayıf kaldığını belirtmektedir. Bu donanımsal ve yasal zayıflık, kaotik ortamlardaki hırsızlık/yağma gibi olaylara yasal yetki sınırları dâhilinde müdahale etmeye çalışan personeli hem fiziki hem de hukuki risklerle karşı karşıya bırakmaktadır.

Bu operasyonel zorluklar, Yıldırım ve Saygın (2025) tarafından ele alınan “doğal afet-milli güvenlik ilişkisi” ekseninde de değerlendirilebilir. Yazarlar, büyük ölçekli doğal afetlerin karmaşık krizlere dönüşerek kritik altyapıların güvenliğini tehdit ettiğini ve yapısal riskler doğurduğunu ifade etmektedir. Özel güvenlik görevlilerinin görev yaptıkları hastane, enerji santrali, sığınma alanları gibi yerlerde lojistik destekten yoksun bırakılması, doğrudan mikro düzeyde asayiş zafiyetlerine ve makro düzeyde milli güvenlik risklerinin tetiklenmesine yol açabilmektedir.

Ayrıca Karagöz (2026), 6 Şubat depremlerinin ardından bölgede görev yapan çalışanların sosyal güvenlik, barınma ve insani çalışma koşulları açısından çok ciddi hak kayıpları ve mağduriyetler yaşadığını; kitlesel göç ve istihdam daralması sarmalında ön saftaki çalışanlara yönelik kurumsal sosyal koruma mekanizmalarının tesis edilemediğini vurgulamaktadır. Çevresel faktörlerin (elektrik kesintisi, fiziki güvensizlik vb.) ve kurumsal kopuklukların baskısı altında çalışan özel güvenlik görevlileri, asayiş korumaya çalışırken kendilerini hem kurumsal hem de yasal açıdan tamamen yalnızlaştırılmış hissetmektedir.

Kurumsal Acil Durum Planı ve Alınan Desteklere İlişkin Tartışma ve Sonuç

Araştırmada elde edilen en dikkat çekici bulgulardan bir diğeri, kurumların acil durum planlarının afet sahasında tamamen işlevsiz kalması ve kriz esnasında yönetimin personele yönelik gıda, barınma, nakdi yardım veya lojistik destek sağlamada derin bir zafiyet sergilemesidir. Katılımcıların kriz anında yönetim kademelerine yönelik geliştirdikleri “adaletsizlik, liyakatsizlik ve kayırmacılık” vurgusu, özel güvenlik sektöründeki yönetsel ve etik krizin somut birer göstergesidir.

Sektördeki etik iklimi inceleyen Demirci vd. (2024), Türkiye’deki özel güvenlik kurumlarında meslek etiği ilkelerinin kurumsallaşmadığını; uygulamada kayırmacılık (nepotizm), adil olmayan görev ve kaynak dağılımı ile liyakatsizlik gibi etik dışı davranışların personel tarafından çok yoğun ve sistematik bir şekilde algılandığını ortaya koymuştur. Afet gibi olağanüstü ve can pazarının yaşandığı bir dönemde bile kurumsal kaynakların (konteyner, çadır, temel gıda malzemeleri vb.) adil dağıtılmaması ve liyakat ilkelerinin çiğnenmesi, personelin kurumsal aidiyet duygusunu ve mesleki motivasyonunu tamamen çökertmektedir.

Ayrıca Mil (2014) ve Albayrak (2022) tarafından yapılan sektörel yönetim analizlerinde, özel güvenlik şirketlerinin ve kurum içi güvenlik birimlerinin kriz zamanlarında denetim ve operasyonel yönetim kapasitelerinin yetersiz olduğu, şirketlerin kriz yönetim senaryolarının çoğunlukla finansal riskleri korumaya

odaklandığı, çalışan odaklı sosyal destek ve iş sürekliliği planlamalarının ise ihmal edildiği savunulmaktadır. Kurumların krizi yönetememesi, kendi personelinin afet sahasında desteksiz ve korumasız bırakması, sahada ciddi bir güvenlik ve yönetim zafiyeti doğuran kronik yönetsel bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

Gelecek Depremler ve Afet Yönetimi İçin Önerilere İlişkin Tartışma ve Sonuç

Katılımcıların gelecek afetlere yönelik geliştirdikleri pratik saha tatbikatı istekleri, donanımsal ekipman tedariki (jeneratör, kesme makinesi, krikolu acil durum dolapları vb.) ve 5188 Sayılı Kanun’da afet dönemlerine özgü yasal yetki genişletilmesi yönündeki talepleri, bu araştırmanın politika yapımcılar için en önemli somut çıktılarını oluşturmaktadır. Sektörün gelecekteki afetlere karşı dirençliliğinin (resilience) artırılması açısından bu öneriler alan yazınındaki reform çağrılarıyla birebir örtüşmektedir.

Alkan (2024), 5188 Sayılı Kanun’un ve ilgili mevzuatın (örn. 2023/10 numaralı Özel Güvenlik Hizmetleri Genelgesi) günümüz afet gerçekliklerine göre ivedilikle revize edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Afet anlarında özel güvenliğe, genel kolluk koordinasyonunda geçici asayiş sağlama, tahliye, alan koruma ve arama-kurtarma süreçlerine yasal katılım yetkilerinin net bir mevzuat zırhıyla tanımlanması şarttır (Albayrak, 2022). Aytis (2023) tarafından vurgulandığı üzere, afet yönetiminde başarı ancak eğitim, hukuk, teknoloji ve etik kuralların entegrasyonu ve eş güdümlü bir kurumsal planlama ile mümkündür.

Eğitim boyutunda ise Tosun (2023), üniversite ön lisans ve hizmet içi eğitim müfredatlarının AFAD ve İtfaiye Daire Başkanlıkları gibi profesyonel yapılarla entegre edilerek, teorik anlatılardan ziyade senaryo tabanlı uygulamalı simülasyonlara ve enkaz başı uygulamalarına geçirilmesini önermektedir. Yağcı ve Alkan (2025), özel güvenlik eğitiminde Metaverse ortam ve araçlarının kullanılması yönünde önerilerde bulunmaktadır. Ayrıca, Demirci vd. (2025) tarafından kavramsallaştırılan sektörel uzmanlaşma modeli rehber edinilerek, kritik altyapılarda (hastaneler, havalimanları, enerji santralleri vb.) görev yapacak özel güvenlik personeline “Kriz ve Afet Dönemi Güvenliği” uzmanlık sertifikasyonu zorunlu kılınması önerilmektedir.

Araştırma bulgularından (örn. ÖGG35) hareketle geliştirilecek pratik bir saha politikası olarak; tüm kurumsal güvenlik ve nöbet kulübelerinin yanına, afet anında ilk birkaç saat içinde enkazlara müdahale edebilecek temel arama-kurtarma aletlerinin (jeneratör, hilti, kriko, el feneri, ilkyardım kiti vb.) yerleştirileceği “Acil Durum Müdahale Dolapları” konulması ve kesintisiz telsiz iletişim altyapısı kurulması önerilmektedir. Bu adımların atılmasının, özel güvenlik görevlilerini afet esnasında potansiyel pasif birer mağdur olmaktan çıkarak, kurtarma operasyonlarının ilk saatlerinde aktif, eğitilmiş ve donanımlı birer “hayat kurtarıcı destek gücüne” dönüştürmesi beklenmektedir.

Öneriler

Bu bölümde, araştırmadan elde edilen bulgular ve ilgili alan yazını birlikte değerlendirilerek; Malatya ilinde görev yapan özel güvenlik görevlilerinin 6 Şubat 2023 depremlerine ilişkin deneyimlerinden hareketle geliştirilen önerilere yer verilmiştir. Bu kapsamda, özel güvenlik görevlilerinin afet öncesi hazırlık, afet anı kriz yönetimi ve afet sonrası operasyonel süreçlerde karşılaştıkları yapısal sorunların çözümüne yönelik olarak politika yapıcılar, eğitim kurumları ve sektör yöneticileri için çeşitli öneriler sunulmuştur.

- 5188 Sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun ve ilgili mevzuat, büyük ölçekli doğal afet durumları gözetilerek yeniden düzenlenmelidir. Olağanüstü dönemlerde özel güvenlik görevlilerinin yasal yetki sınırları, sorumlulukları ve genel kollukla (polis/jandarma) olan operasyonel entegrasyon bağlamı mevzuatta net bir şekilde tanımlanmalıdır. Mülki idare amirlerinin özel güvenlik görevlilerinin kullanımı konusunda fikirlerine müracaat edilmesi önemli görülmektedir.

- Afet bölgelerinde ön safta çalışan özel güvenlik görevlilerinin sosyal güvenlik hakları, barınma, iye ve insani çalışma koşulları yasal güvence altına alınmalı, kriz anında işi bırakmak zorunda kalan veya afettede olan personelin hak kayıpları engellenmelidir.

- Üniversitelerin Özel Güvenlik ve Koruma ön lisans programları ile sektördeki hizmet içi yenileme eğitimlerinin müfredatındaki uygulama gerektiren dersler teorik anlatılardan arındırılarak AFAD, UMKE ve İtfaiye Daire Başkanlıkları koordinasyonunda senaryo tabanlı uygulamalı simülasyonlara ve enkaz başı pratiklerine dönüştürülmelidir.

- Sektördeki tek tip genel eğitim modeli yerine, kritik altyapılarda (hastaneler, havalimanları, enerji santralleri, barınma alanları vb.) görev yapacak personele yönelik “Kriz ve Afet Dönemi Güvenliği Uzmanlığı” gibi sertifikalı mikro uzmanlaşma programları zorunlu hale getirilmelidir.

- Kurumların acil durum planları sadece finansal varlıkları korumaya odaklanmamalı, afet anında personelin ve ailelerinin güvenliğini, lojistik desteğini (çadır, konteyner, temiz su, gıda, hijyen malzemeleri vb.) ve kriz iletişimini güvence altına alacak “çalışan odaklı iş sürekliliği” senaryolarını içermelidir.

- Kriz anlarında kurumsal kaynakların (nakdi yardımlar, lojistik imkânlar vb.) adil ve şeffaf dağıtımı sağlanmalı, personel arasında kurumsal aidiyeti zedeleyen nepotizm (kayırmacılık) ve liyakatsizlik gibi etik dışı uygulamaların önüne geçecek denetim mekanizmaları kurulmalıdır.

- Deprem anında ve sonrasında ağır duygusal travma, gelecek kaygısı ve rol çatışması (görev yeri ile aile güvenliği arasında kalma) yaşayan personele yönelik kurumsal psikolojik destek ve psikolojik sermayeyi güçlendirici rehabilitasyon programları uygulanmalıdır.

- Kritik saha politikası olarak, tüm kurumsal güvenlik ve nöbet kulübelerinin yanına, afet anında ilk altın saatlerde (özellikle arama-kurtarma ekipleri gelene kadar) enkazlara müdahale edebilecek temel ekipmanların

(jeneratör, hilti, krika, el feneri, ilkyardım kiti) yer alacağı “Acil Durum Müdahale Dolapları” yerleştirilmelidir.

- GSM ve kablolu iletişim hatlarının işlevsiz kalma riskine karşı özel güvenlik birimlerinin afet anında genel kolluk ve AFAD ile koordinasyonunu sağlayacak uydu destekli telefon/telsiz sistemleri veya kriptolu/kesintisiz alternatif iletişim ağı altyapıları tesis edilmelidir.

KAYNAKÇA

- 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun. (2004). *T.C. Resmî Gazete*, 25504, 26 Haziran 2004.
- 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanunun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik. (2004). *T.C. Resmî Gazete*, 25606, 07 Ekim 2004.
- Akçadağ, G. (2022). Sınır şehri Malatya'nın iki kez Osmanlı hakimiyetine geçişi. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2022(52), 1-30. <https://izlik.org/JA29UK38HP>
- Aksoy, E., Akgün E., Softa M., Kocbulut, F., Sozbilir, H., Tatar, O., & Erol S. C. (2023). Effect on the Eastern Anatolian Fault Zone Erkenek and Pazarcık Segments of the 6 February 2023 Pazarcık (Kahramanmaraş) Earthquake: Observations from Celikhan-Golbaşı (Adıyaman). *Türk Deprem Araştırma Dergisi* 5(1), 85- 104. <https://doi.org/10.46464/tdad.1280408>.
- Aksoy, E., İnceöz, M., & Koçyiğit, A. (2007). Lake Hazar Basin: A Negative Flower Structure on the East Anatolian Fault System (EAFS), SE Turkey, *Turkish Journal of Earth Sciences*, 16, 319-338. <https://journals.tubitak.gov.tr/earth/vol16/iss3/3>.
- Aktimur, S. (1979). *Malatya-Sivas Dolayının uzaktan algılama yöntemiyle çizgiselliklerinin incelenmesi*. MTA Rapor No:66-51.
- Albayrak, H. İ. (2022). Özel güvenlik mevzuatının personeline tanıdığı yetkiler kapsamında incelenmesi: Türkiye cumhuriyeti ve Fransa örneği. *Bayburt Üniversitesi Adalet Dergisi*, 1(1), 72-90. <https://izlik.org/JA26GN66ST>
- Alkan, A. D., & Yağcı, A. (2024). Özel güvenlik görevlilerinin deprem algılarının metafor yoluyla belirlenmesi. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 121-136. <https://doi.org/10.55580/oguzhan.1557370>
- Alkan, A.D. (2024). Türkiye’de depremlerde özel güvenliğin kullanım durumu ve öneriler. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(1 -Deprem Özel Sayısı-), 115-135. <https://doi.org/10.54688/ayd.1412609>
- Arpat, E., & Şaroğlu, F. (1972). Doğu Anadolu fayı ile ilgili bazı gözlemler ve düşünceler. *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, 78, 44-50.
- Auerbach, C. F., & Silverstein, L. B. (2003). *Qualitative data: An introduction to coding and analysis*. New York University Press.
- Aytıs, S. (2023). Deprem kavramı, etkileri ve 6 şubat 2023 depremleri bağlamında süreçler üzerinden bütünsel değerlendirmeler. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 8(Special Issue), 567-584. <https://doi.org/10.30785/mbud.1287755>
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.

- Bilgiç, T. (2008a). *1:100 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Divriği-J39 Paftası*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Jeoloji Etütleri Dairesi. No:85. Ankara.
- Bilgiç, T. (2008b). *1:100 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Divriği-J40 Paftası*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Jeoloji Etütleri Dairesi. No:86. Ankara.
- Bilgiç, T. (2008c). *1:100 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Divriği-J41 Paftası*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Jeoloji Etütleri Dairesi. No:87. Ankara.
- Bogdan, R. & Biklen, S. K. (1997). *Qualitative research for education*. Allyn & Bacon Boston, MA.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2024). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Creswell, J. W., & Clark, V. L. P. (2017). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage publications.
- Creswell, W. J. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Demirci, U., Uçkun, C. G., Konak, O., & Karakurt, B. (2025). Türk özel güvenlik sektöründe uzmanlaşma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 14-29. <https://doi.org/10.33707/akuiibfd.1541515>
- Demirci, U., Yüksek, M., Uçkun, C. G., Konak, O., & Karakurt, B. (2024). Türkiye'deki özel güvenlik görevlileri ve yöneticileri tarafından benimsenen meslek etiği değerleri. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 829-850. <https://doi.org/10.11616/asbi.1453708>
- Dewey, J. F., Hempton M. R., Kidd, W. S. F., Şaroglu, F., & Şengör, A. M. C. (1986). Shortening of continental lithosphere: The neotectonics of eastern Anatolia - a young collision zone, in: Coward M.P. , Ries A.C. (Eds.), *Collision tectonics*. Geological Society Special Publication, 19, pp. 3-36. <https://doi.org/10.1144/gsl.sp.1986.019.01.01>.
- Duman, T. Y., & Emre, O. (2013). The East Anatolian fault: Geometry, segmentation and jog characteristics. *Geol Soc* 372, 495-529. <https://doi.org/10.1144/SP372.14>.
- Erlandson, D. A., Harris, E. L., Skipper, B., & Allen, S. D. (1993). *Doing naturalistic inquiry: A guide to methods*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Görür, N., Oktay, F. Y., Seymen, Ü. & Şengör, A. M. C. (1984). Palaeotectonic evolution of the Tuzgölü basin complex, central Turkey: sedimentary record of a Neotethyan closure. In: DIXON, J.E. & ROBERTSON, A.H.F. (eds), *The Geological Evolution of the Eastern Mediterranean*. Geological Society,

- London, Special Publications 17, 77-112.
<https://doi.org/10.1144/gsl.sp.1984.017.01.34>.
- Güzel, İ.H. (2024). Belediye planlarında afet sorunu: Malatya, Hatay, Kahramanmaraş ve Adıyaman belediyeleri örneği. *Memleket Siyaset Yönetim*, 19(43), 637-660. <https://doi.org/10.56524/msydergi.1463090>
- Healy, M., & Perry, C. (2000). Comprehensive criteria to judge validity and reliability of qualitative research within the realism paradigm. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 3(3), 118-126.
- Karagöz, E. (2026). Afet sonrası sosyal güvenlik: 6 Şubat depremi üzerinden bir değerlendirme. *Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 113-129. <https://izlik.org/JA66PZ95AD>
- Karakurt, B., & Bal, C. (2013). Genel kolluk özel güvenlik ilişkisi. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 84-101. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.03014>
- Kaymakcı, N., İnceöz, M., & Ertepinar, P. (2006). 3Darchitecture and Neogene evolution of the Malatya Basin: inferences for the kinematics of the Malatya and Ovacık fault zones. *Turkish Journal of Earth Sciences*, 15(2), 123-154.
- Kitzinger, J. (1995). Qualitative research: Introducing focus groups. *Bmj*, 311(7000), 299-302.
- Koçyiğit, A. Aksoy, E., & İnceöz, M. (2003). Basic Neotectonic Characteristics of the Sivrice Fault Zone in the Sivrice-Palu area, East Anatolian Fault System (EAFS), Turkey. *Excursion Guide Book, International Workshop on the North Anatolian, East Anatolian and Dead Sea Fault Systems: Recent Progress in Tectonics and Palaeoseismology*, 31 August to 12 September 2003, METU (Ankara, Turkey).
- Koçyiğit, A., & Altın, D. (2002). Tektonostratigraphic Evolution of the North Anatolian Paleorift (NAPR): Hettangian-Aptian Passive Continental Margin of the Northern Neo-Tethys. Turkey. *Turkish Journal of Earth Sciences*, 11, 169-191.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage Publications, Inc.
- Maxwell, J. A. (2008). Designing a qualitative study. *The SAGE: Handbook of Applied Social Research Methods*, 2, 214-253.
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey-Bass Publication.
- Mil, H.İ. (2014). Türkiye’de özel güvenlik sistemi ve yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(01), 117-134.

- Miles, M. B., & Huberman, M. A. (1994). *An expanded sourcebook qualitative data analysis*. Sage Publications.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Sage Publications.
- Neuman, W. L. (2014). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. Pearson Publications.
- Okun, O., & Arun, K. (2024). Özel güvenlik personelinin gelecek kaygısı üzerinde algılanan medya zenginliği ve benlik saygısının etkisi: Adana örnekleminde görgül bir araştırma. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 34(1), 69-82. <https://doi.org/10.54078/savsad.1313329>
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (Çev. ed., M. Bütün & S. B. Demir). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Solmaz, F. (2020). Potansiyel bir tarih ve kültür turizmi merkezi örneği olarak Malatya. *Academic Knowledge*, 3(2), 110-121. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4399423>
- Şaroğlu, F., Emre, Ö., & Boray, A. (1987). *Türkiye'nin diri fayları ve depremelliği*. (Rapor No. 8174). Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Şengör, A. M. C. & Yılmaz, Y. (1981). Tethyan evolution of Turkey: A plate tectonic approach. *Tectonophysics*, 75, 181-241. [https://doi.org/10.1016/0040-1951\(81\)90275-4](https://doi.org/10.1016/0040-1951(81)90275-4)
- Şengör, A. M. C., Görür, N., & Şaroğlu, F. (1985). Strike-slip faulting and related basin formation in zones of tectonic escape: Turkey as a case study. In *Strike slip Deformation, Basin Formation, and Sedimentation, Soc. Econ. Paleontol. Miner. Spec. Publ. 37* (in honor of J.C. Crowell), ed. KT Biddle, N Christie-Blick, 227-64. <https://doi.org/10.2110/pec.85.37.0227>.
- Tosun, A. (2023). Özel güvenlik ve koruma programlarında yer alan acil durum planlaması ve yangın güvenliği ve tabii afetlere müdahale dersinin analizi: Nitel bir çalışma. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 10(29 Ekim 100. Yıl Özel Sayısı), 56-60. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10055773>
- Uysal, A., Sunkar, M. & Avcı, V. (2025). Malatya ve çevresinde alelsel dönem (1900-2024) depremlerinin mekânsal analizleri. *Geomatik*, 10(2), 218-240. <https://doi.org/10.29128/geomatik.1593289>
- Van Manen, M (2007). Phenomenology of practice. *Phenomenology & Practice* 1/1 (2007), 11-30. <https://doi.org/10.29173/pandpr19803>
- Van Manen, M. (2016). *Phenomenology of practice: Meaning-giving methods in phenomenological research and writing*. Routledge Publications.
- Wilson, A. (2015). A guide to phenomenological research. *Nursing Standard* 29/34 (2015), 38-43. <https://doi.org/10.7748/ns.29.34.38.e8821>

- Yağcı, A. (2021). Yükseköğretim kurumlarında yer alan özel güvenlik ve koruma programlarındaki ilkyardım dersinin analizi. *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi*, 4(2), 58-76. <https://doi.org/10.53046/ijotem.999936>
- Yağcı, A. (2023). Doğal afetlerde özel güvenlik görevlilerinin rolü ve önemi. A. Bilgili (Ed.), *1. Uluslararası Deprem Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (ss. 268-283). Academy Global Publishing House. ISBN: 978-625-6393-71-4.
- Yağcı, A., & Güney, E. (2022). Yükseköğretim program atlas (2021) verilerine göre özel güvenlik ve koruma programının değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 152-173. <https://izlik.org/JA32UL88AH>
- Yağcı, A., & Alkan, A. D. (2025). Mesleki eğitimde dijitalleşme ve yeni yaklaşımlar: Akademisyen görüşleri bağlamında özel güvenlik eğitiminin geleceği ve Metaverse. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2025(2), 102-127. <https://doi.org/10.56337/sbm.1727424>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, G., & Saygın, E. (2025). Doğal afet-milli güvenlik ilişkisi: Türkiye'nin deprem yönetimi politikalarının milli güvenlik riskleri bağlamında araştırılması. *Afet ve Risk Dergisi*, 8(3), 1287-1303. <https://doi.org/10.35341/afet.1760865>
- Yılmaz, Y., Yiğitbaş, E., & Genç, Ş. C. (1993). Ophiolitic and metamorphic assemblages of southeast Anatolia and their significance in the geological evolution of the orogenic belt. *Tectonics*, 12-5, 1280-1297. <https://doi.org/10.1029/93TC00597>.
- Yin, R. K. (2017). *Durum çalışması uygulamaları* (Çev., İ. Günbayı). Nobel Akademik Yayıncılık.

BÖLÜM 18

Erken Çocuklukta Dijital Hikâye Anlatımı Uygulamaları: Dil ve Anlatı Becerileri Bağlamında Sistematik Bir İnceleme

Aleyna Yılmaz¹ & Medera Halmatov²

1. GİRİŞ

1.1. Erken Çocukluk Döneminde Dil ve Anlatı Becerilerinin Gelişimsel Önemi

Erken çocukluk dönemi, dil gelişiminin niceliksel olarak hızlandığı, çocuğun düşünme ve sosyal etkileşim kurma biçimlerinin derinleştiği temel bir evredir. Bu dönemde çocuklar, yeni sözcükler edinmenin ötesinde dilsel girdileri anlamlandırmayı, düşüncelerini düzenlemeyi ve iletişim bağlamına uygun ifade etmeyi öğrenirler. Bu yönüyle erken dil becerileri, bilişsel gelişimin, erken okuryazarlığın ve okul hazırlığının merkezinde yer almaktadır (Snow, Burns, & Griffin, 1998). Dinleme, anlama, kelime dağarcığı ile alıcı ve ifade edici dil gibi çok boyutlu bileşenler birbirini karşılıklı olarak besler. Çocuğun sözcük dağarcığının genişlemesi, kavramlar arası bağ kurması ve sosyal etkileşimlerde esneklik kazanması açısından kritiktir. Nitekim ortak kitap okuma ve yetişkin-çocuk etkileşimine dayalı deneyimler, çocukların alıcı ve ifade edici dil gelişimini güçlü bir şekilde desteklemektedir (Dowdall et al., 2020; Noble et al., 2019).

Dil gelişiminin en önemli bileşenlerinden olan anlatı (narrative) becerileri, çocuğun deneyimlediği ya da dinlediği olayları belirli bir anlam ve zaman örgüsü içinde aktarabilmesini ifade eder. Bu süreç; bellek, dikkat, neden-sonuç ilişkisi kurma ve karakterlerin niyetlerini anlama gibi karmaşık bilişsel mekanizmaları içerir. Bruner'in (1990) anlatı düşüncesi yaklaşımı da insanın deneyimlerini hikâyeler aracılığıyla düzenleyip anlamlandırdığını vurgulayarak bu duruma güçlü bir kuramsal dayanak sunar. Okul yıllarındaki okuduğunu anlama ve yazılı anlatım becerilerine hazırlık niteliği taşıyan hikâyeyi anlama, yeniden anlatma ve

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çocuk Gelişimi ABD., ORCID: 0009-0009-5775-1108

² Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-6549-0432

olay örgüsü kurma gibi yetiler, yazılı metinleri anlamlandırma kapasitesinin erken bir göstergesidir (Snow et al., 1998). Bu bağlamda diyalojik okuma ve etkileşim temelli hikâye etkinlikleri, çocukların sözlü dil becerilerini ve anlatı üretimlerini destekleyerek erken okuryazarlık gelişimine doğrudan katkı sağlamaktadır (Whitehurst et al., 1988).

Bu gelişimsel süreç, çocuğun sosyal çevresinden ve yetişkin desteğinden bağımsız ele alınamaz. Vygotsky'nin (1978) sosyokültürel kuramına göre çocukların öğrenme süreçleri, daha deneyimli bireylerle kurdukları etkileşimler yoluyla şekillenir. Yetişkinin sunduğu model olma, soru sorma, genişletme ve yönlendirme gibi destekleyici (iskelet kurma) davranışlar, çocuğun dilsel yeterliklerini ileriye taşır. Özetle, erken çocuklukta dil ve anlatı becerilerinin desteklenmesi, akademik hazırlığın yanı sıra çocuğun sosyal dünyaya katılım kapasitesi açısından da elzemdir. Güncel literatür, erken dönemdeki dil yetersizliklerinin ilerleyen yıllarda akademik başarı güçlükleriyle ilişkili olduğunu gösterdiğinden (Snow et al., 1998), okul öncesi dönemde bu becerileri destekleyen pedagojik uygulamaların sistematik biçimde incelenmesi zorunlu hale gelmektedir.

1.2. Hikâye Anlatımının Dil Gelişimindeki Yeri

Hikâye anlatımı, erken çocukluk döneminde dil gelişimini destekleyen en önemli pedagojik uygulamalardan biri olarak kabul edilmektedir. Çocuklar hikâyeler aracılığıyla yeni sözcükler öğrenmenin yanı sıra olaylar arasında bağ kurmayı, karakterlerin duygu ve düşüncelerini anlamayı, neden-sonuç ilişkilerini yorumlamayı ve kendi deneyimlerini yapılandırılmış bir anlatıyla ifade etmeyi öğrenirler. Bruner'e (1990) göre anlatılar, bireylerin deneyimlerini anlamlandırmalarını sağlayan temel bilişsel yapılardan biridir. Benzer şekilde Nicolopoulou (2008), hikâye anlatımının çocukların dilsel gelişimlerinin yanı sıra sosyal ve bilişsel süreçleriyle de doğrudan ilişkili olduğunu vurgulamaktadır.

Erken çocukluk döneminde hikâye anlatımının dil gelişimine katkısı, büyük ölçüde yetişkin ve çocuk arasındaki etkileşimin niteliğine bağlıdır. Ortak kitap okuma müdahalelerini inceleyen sistematik derleme ve meta-analizler, yetişkin rehberliğinin bulunduğu etkileşimli okuma süreçlerinin çocukların alıcı ve ifade edici dil gelişiminde anlamlı etkiler oluşturduğunu göstermektedir (Noble et al., 2019; Dowdall et al., 2020). Bu bağlamda, Whitehurst ve arkadaşları (1988) tarafından geliştirilen diyalojik okuma yaklaşımı özel bir önem taşımaktadır. Çocuğu sürecin merkezine alarak soru soran, tahminlerde bulunan ve anlatıyı yeniden yapılandıran aktif bir katılımcı konumuna getiren bu yaklaşımla yürütülen uygulamalar; çocukların sözcük bilgisi, sözlü anlatım ve erken okuryazarlık becerilerinde olumlu gelişmeler sağlamaktadır (Whitehurst et al., 1988; Noble et al., 2019). Bu nedenle günümüzde hikâye anlatımının etkililiği

değerlendirilirken hikâyenin içeriği kadar, çevresinde gelişen etkileşimin niteliği de dikkate alınmaktadır.

Hikâye anlatımının; olayları mantıklı bir sırayla düzenleme, olay örgüsü oluşturma ve öyküyü yeniden anlatabilme gibi karmaşık süreçleri kapsayan anlatı (narrative) becerilerine katkısı da dikkat çekicidir. Araştırmalar, hikâye temelli etkinliklerin çocukların anlatı organizasyonu ve hikâye kavrama becerilerini güçlü şekilde desteklediğini ortaya koymaktadır (Nicolopoulou, 2008). Son yıllarda dijital teknolojilerin eğitim ortamlarına entegre edilmesiyle birlikte bu uygulamalar da dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Metin, ses, görsel ve etkileşimli öğeleri bir araya getiren dijital hikâye anlatımı, bu süreci çoklu medya araçlarıyla bütünleştiren ve öğrenme çıktılarına desteklemeyi amaçlayan bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır (Robin, 2008). Bununla birlikte, dijital ortamların sağladığı avantajların hangi koşullarda çocukların dil ve anlatı gelişimine katkı sunduğu konusu güncel alanyazında tartışılmaya devam etmektedir. Özellikle farklı dijital materyallerin, uygulama biçimlerinin ve etkileşim düzeylerinin çocukların öğrenme süreçleri üzerindeki değişken etkileri, dijital hikâye anlatımı uygulamalarını dil ve anlatı becerileri odağında sistematik biçimde inceleyen çalışmaların önemini giderek artırmaktadır.

1.3. Dijital Hikâye Anlatımı ve Literatürdeki Boşluk

Dijital teknolojilerin eğitim ortamlarına entegrasyonu, hikâye anlatımı uygulamalarında önemli bir dönüşüm başlatmıştır. Geleneksel anlatımın temel özelliklerini koruyan dijital hikâyeler; metin, ses, görsel ve etkileşimli öğeleri bir araya getirerek çoklu öğrenme deneyimleri sunmaktadır (Robin, 2008). Dijital hikâye anlatımının eğitimsel potansiyelini açıklamada, sözel ve görsel bilgilerin birlikte işlendiğinde öğrenmenin daha etkili olduğunu savunan Mayer'in (2009) Çoklu Ortam Öğrenme Kuramı güçlü bir kuramsal temel sunar. Geleneksel anlatıma kıyasla zengin görsel ve işitsel destekler sunan bu uygulamaların, çocukların dil ve anlatı gelişimine olan katkılarına yönelik bulgular ise alanyazında değişkenlik göstermektedir.

Mevcut araştırmalar; kelime ediniminden hikâye anlamaya, anlatı organizasyonundan erken okuryazarlığa kadar çok çeşitli sonuç değişkenlerine odaklanmaktadır. Bunun yanı sıra, çalışmalarda kullanılan dijital materyaller, uygulama süreleri, örneklem özellikleri ve araştırma desenleri bakımından da metodolojik farklılıklar bulunmaktadır. Geleneksel hikâye müdahalelerine ilişkin meta-analitik bulgular, yetişkin rehberliği ve etkileşim kalitesinin dil gelişimindeki kritik rolünü kanıtlamaktadır (Noble et al., 2019; Dowdall et al., 2020). Dolayısıyla dijital hikâye anlatımının etkileri de yalnızca kullanılan teknolojiyle değil, uygulama süreçleri ve pedagojik özelliklerle birlikte değerlendirilmelidir. Alanyazındaki bu yöntemsel ve kavramsal çeşitlilik,

bulguların bütüncül biçimde yorumlanmasını güçleştirerek sistematik bir sentez ihtiyacını ortaya koymaktadır.

Bu doğrultuda mevcut sistematik derleme çalışmasının amacı; erken çocukluk döneminde (3–6 yaş) uygulanan dijital hikâye anlatımı çalışmalarını sistematik olarak incelemek ve bu uygulamaların çocukların dil ve anlatı becerileriyle ilişkili sonuçlarını bütüncül bir çerçevede değerlendirmektir. Bu kapsamda araştırmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Dijital hikâye anlatımı uygulamaları hangi dil ve anlatı becerileriyle ilişkilendirilmiştir?
2. İncelenen araştırmaların yöntemsel özellikleri nasıl bir dağılım göstermektedir?
3. Araştırmalarda rapor edilen temel bulgular hangi eğilimleri yansıtmaktadır?

1.4. Dijital Hikâye Anlatımının Kuramsal Temelleri

Erken çocukluk döneminde dijital hikâye anlatımı uygulamalarının dil ve anlatı becerileriyle ilişkisini açıklayabilmek için sosyokültürel kuram, anlatı kuramı ve çoklu ortam öğrenme kuramı temel dayanaklar olarak ele alınmaktadır. Sosyokültürel kurama göre öğrenme ve gelişim, bireyin sosyal çevresiyle kurduğu etkileşimler aracılığıyla şekillenir (Vygotsky, 1978). Bu yaklaşıma göre çocuklar dilsel yeterliklerini yetişkin rehberliği, soru-cevap süreçleri, geri bildirimler ve ortak anlam oluşturma etkinlikleri üzerinden ilerletirler. Nitekim ortak ve diyalojik okuma uygulamalarını inceleyen araştırmalar; yetişkin-çocuk etkileşiminin sözcük bilgisi, sözlü dil ve erken okuryazarlık gelişimindeki kritik rolünü doğrulamaktadır (Whitehurst et al., 1988; Noble et al., 2019; Dowdall et al., 2020). Bu çerçeve, dijital hikâye anlatımında da geçerlidir; çocukların öykü üzerine düşünmelerine, tahminlerde bulunmalarına ve anlatıyı yeniden yapılandırmalarına fırsat veren pedagojik etkileşim süreçleri ile yetişkin rehberliği öğrenmenin niteliğini belirlemektedir.

Dijital hikâye anlatımının kuramsal temellerini açıklayan bir diğer yaklaşım anlatı kuramıdır. Bruner'e (1990) göre insanlar, deneyimlerini büyük ölçüde anlatılar aracılığıyla anlamlandırıp düzenler ve neden-sonuç ilişkileri kurarak yaşantılarını anlamlı bir bütün hâline getirirler. Dolayısıyla anlatı becerileri yalnızca dil gelişiminin bir boyutu değil, bilişsel gelişimin de önemli bir göstergesidir. Nicolopoulou (2008) da anlatıların çocukların sosyal, bilişsel ve dilsel süreçleriyle yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Okul öncesi dönemde hikâye dinleme, oluşturma ve yeniden anlatma etkinlikleri; çocukların

olay örgüsü kurma, çıkarım yapma, karakterleri anlama ve düşüncelerini organize etme mekanizmalarını işleterek zihinsel süreçlerini yapılandırır.

Uygulamaların teknolojik boyutunu ise Mayer'in (2009) Çoklu Ortam Öğrenme Kuramı açıklamaktadır. Bu kurama göre öğrenme, sözel ve görsel bilgilerin birlikte işlendiği durumlarda daha etkili hâle gelmektedir. Uygun tasarlanmış görseller, seslendirmeler ve animasyonlar öğrenmeyi desteklerken; amaç dışı ve aşırı uyaranlar bilişsel yükü artırarak süreci olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle dijital hikâyelerin eğitimsel değeri, çoklu ortam unsurlarının pedagojik hedeflerle ve çocuğun gelişimsel özellikleriyle ne ölçüde uyumlu olduğuna bağlıdır (Mayer, 2009). Özetle; dijital hikâye anlatımının dil ve anlatı becerilerini destekleme potansiyeli; sosyal etkileşim, yetişkin desteği (iskelet kurma), anlatı yapısının niteliği ve çoklu ortam tasarımının dengesi gibi birbirini tamamlayan unsurların koordinasyonuna bağlıdır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışma, erken çocukluk döneminde dijital hikâye anlatımı uygulamalarının dil ve anlatı becerileri üzerindeki etkilerini ölçen araştırmaların sistematik ve tematik olarak sentezlenmesini amaçlayan sistematik bir derleme çalışmasıdır. Sistematik derlemeler, belirli bir konudaki benzer yöntemli çalışmaların detaylı tarandığı, net seçme ölçütleriyle sınırlandırıldığı, yapılandırılmış bir kalite değerlendirmesi ve bulgu senteziyle nihayete erdirildiği metodolojik bir araştırma yaklaşımıdır (Yılmaz, 2021). Sistematik derlemelerin temel özellikleri; önceden belirlenmiş belirli amaçlar doğrultusunda dâhil etme ve hariç tutma ölçütlerinin net bir biçimde yapılandırılması, bu ölçütler çerçevesinde seçilen çalışmaların tamamının derinlemesine incelenmesi, şeffaf ve tekrarlanabilir bir yöntemin benimsenmesi ve elde edilen bulgularının sistematik bir biçimde sentezlenerek raporlanması şeklinde sıralanabilir (Bellibaş ve Gümüş, 2018).

Bu kapsamda çalışmada doküman analizi yöntemi benimsenmiştir. Doküman analizinde temel amaç, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analiz edilmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu yöntem, araştırılması planlanan konu hakkında bilgi içeren yazılı ve sözlü materyallerin analizini kapsamaktadır (Altunkaynak, 2020).

2.2. Veri Kaynakları ve Tarama Süreci

Bu sistematik derleme kapsamında literatür taraması için Google Scholar, Dergipark, TR Dizin, Scopus ve YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanlarından veriler Mayıs 2026 tarihinde çekilmiştir. Uluslararası literatür için İngilizce; ulusal literatür için Türkçe anahtar kelimeler kullanılmıştır. Türkçe aramalarda

"dijital hikâye anlatımı", "okul öncesi", "anlatı becerileri", "hikâye anlatma" anahtar kelimeleri; İngilizce aramalarda ise "digital storytelling", "multimedia storytelling", "interactive storytelling", "early childhood", "preschool", "kindergarten", "young children", "language development", "expressive language", "receptive language", "vocabulary", "narrative skills", "oral language", "effect", "intervention" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Boolean operatörleri ("AND", "OR") kullanılarak terimler farklı kombinasyonlar halinde birleştirilerek taranmıştır.

Taramalarda yıl aralığı 2018-2026 ile sınırlandırılmıştır. Araştırmanın dahil etme kriterleri kapsamında; belirlenen anahtar kavramların çalışmaların başlık, özet ve anahtar kelime dizinlerinde yer alması temel bir ölçüt olarak benimsenmiştir.

Bu çalışmada, dâhil edilen araştırmaların metodolojik kalitelerini puanlamak amacıyla CASP (Critical Appraisal Skills Programme) veya Joanna Briggs Enstitüsü (JBI) gibi spesifik kalite değerlendirme ölçekleri kullanılmamıştır. Bununla birlikte, tüm çalışmalar önceden belirlenen dahil etme ve hariç tutma ölçütleri doğrultusunda sistematik olarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Araştırma, doğası gereği kapsamlı bir tematik analiz ve örüntü belirleme çalışması olduğundan, literatürdeki yöntemsel çeşitliliğin korunması amaçlanmıştır. Kalite değerlendirmesinin standart bir puanlama sistemi üzerinden yapılmamış olması, alandaki farklı araştırma desenlerinin birlikte ele alınmasına olanak sağlamış, ancak elde edilen bulguların yorumlanması ve genellenmesi sürecinde dikkatli olunmasını gerekli kılmıştır.

2.3. Dahil Etme ve Hariç Tutma Kriterleri

Bu sistematik derlemede çalışmalar, araştırma sorularıyla tutarlı biçimde önceden tanımlanmış dahil edilme ve dışlanma kriterleri doğrultusunda seçilmiştir. Dahil edilme kriterleri; (i) araştırmanın 2018-2026 yılları arasında yayımlanmış olması, (ii) çalışma türünün hakemli makale veya lisansüstü tez (yüksek lisans/doktora) olması, (iii) tam metne erişilebilir olması, (iv) örneklemin 3-6 yaş arasındaki çocuklardan oluşması, (v) dijital hikaye anlatımı içeren çalışmalar, (vi) çalışmanın dil gelişimi odağında en az bir değişkeni ölçmesi (örn. ifade edici dil, alıcı dil, kelime bilgisi ve anlatı becerilerinde de hikâye yapısı, anlatı uzunluğu, sözcük çeşitliliği, yeniden anlatımı vb.) temelli çalışmalara odaklanılmıştır.

Dışlanma kriterleri ise (i) 2018 yılı öncesi çalışmalar, (ii) kongre bildirileri, (iii) sistematik derleme ve meta-analiz çalışmaları, (iv) pasif ekran kullanımı (video izleme, YouTube vb.) içeren çalışmalar, (v) sadece e-kitap (etkileşimsiz) kitap okuma içeren çalışmalar, (vi) hikâye üretimi olmayan dijital hikâye

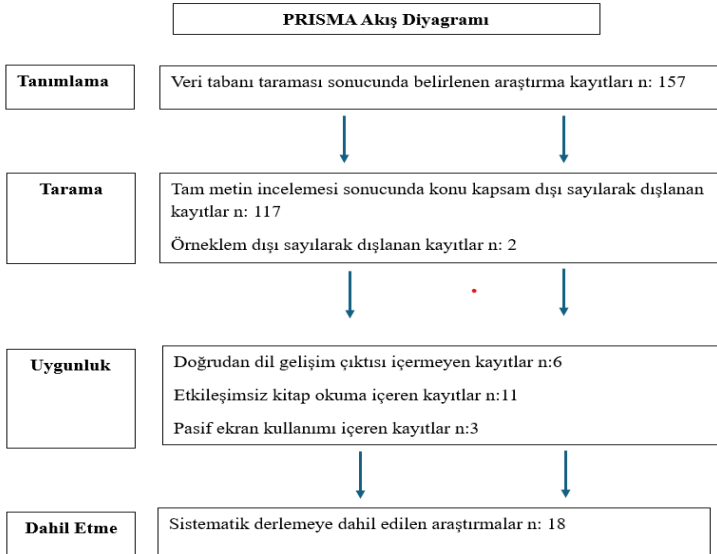
içermeyen genel teknoloji kullanımı, oyun uygulamaları içeren çalışmalar, (vii) sadece motivasyon, tutum veya teknoloji kullanımı ölçen ve dil veya anlatı çıktısı içermeyen çalışmalardır. Sistematik derleme ve meta-analiz çalışmalarının dışlanmasının temel gerekçesi, bu araştırmada birincil araştırma bulguları üzerinden tematik sentez yapılmasının amaçlanmasıdır.

2.4. Çalışmaların Seçilme Süreci

Her bir veri tabanından yapılan taramalar sonucunda toplam 157 kayıt elde edilmiştir. Başlık ve özet incelemesi sonucunda araştırma kapsamıyla örtüşmeyen 117 çalışma değerlendirme dışı bırakılmıştır. Kalan 40 çalışma tam metin incelemesine alınmıştır. Tam metin değerlendirmesi sonucunda 22 çalışma, örneklem özelliklerinin uygun olmaması, dil veya anlatı becerilerine ilişkin çıktı içermemesi, pasif ekran kullanımı ya da etkileşimsiz kitap okuma odaklı olması gibi nedenlerle değerlendirme dışı bırakılmıştır. Nihai olarak ölçütleri karşılayan 18 çalışma sistematik incelemeye dahil edilmiştir.

2.5. Çalışmaların Kalite Değerlendirilmesi

Mevcut derlemede makaleler için ayrı bir kalite puanlaması kullanılmamıştır. Çalışmanın amacı sayısal karşılaştırmalar yapmak değil, konuya ilişkin tematik örüntüleri belirlemek olduğundan alandaki yöntemsel çeşitlilik olduğu gibi korunmuştur. Bu durum, araştırmanın sonuçları değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken bir sınırlılık niteliğindedir.

Şekil 1 Sistematik Derleme Sürecine Ait PRISMA Akış Diyagramı

3. BULGULAR

Çalışmada dijital hikâye anlatımı uygulamalarının 3-6 yaş arasındaki çocukların dil gelişimine etkileri ile ilgili 6 tema ve 22 alt tema oluşturulmuş olup temel bulgular ve etkileriyle birlikte **Tablo 1**'de sunulmuştur.

Tablo 1
İncelenen Araştırmalarda Belirlenen Tema ve Alt Temalar

Ana Tema			Alt Tema	Temel Bulgular ve Etkiler
Kelime Edinimi ve Sözcük Dağarcığı	ve	Yeni Sözcük Edinimi	İncelenen çalışmaların çoğunda dijital hikâyelerin çocukların kelime dağarcığını destekleyebildiği rapor edilmiştir. Ancak bağlamsal kullanımda bazen zorluk yaşanabilir; diyalojik okuma ve etkileşim, kelime öğreniminin kalıcılığını ve ifade edici kullanımı anlamlı düzeyde artırır.	
		Alıcı ve İfade Edici Kelime Hazinesi		
		Bağlamsal Kullanım		
Anlatı (Narrative) Becerileri ve Hikâye Kavrama		Hikâye Unsurlarını Anımsama	Çocukların hikayelerin yapısal kalitesinde (giriş, sorun, çözüm) ve örtük bilgileri (karakter duyguları, niyetler) kavramasında gelişim görülür. Görsel teknikler çıkarımsal düşünmeyi destekler.	
		Olay Örgüsü Kurma		
		Neden-Sonuç İlişkisi		
		Yeniden Anlatma		
Motivasyon, Özgüven ve Sosyo-Duygusal Etkiler		Özgüven Artışı	Dijital unsurlar çocukları motive eder ve konuşma konusundaki çekingenliklerini azaltır. Karakterlerle kurulan empati sosyal becerileri geliştirir; ancak bazı durumlarda yabancı dil kaygısını tetikleyebilir.	
		Dil Kaygısı		
		Tutum ve Katılım Hevesi		
		Empati		
Teknoloji Kullanımı ve Multimedya Özellikleri		Görsel/İşitsel Uyarılar	Hareketli görseller ve ses efektleri başlangıçta dikkati çeker ve anlamlandırmayı kolaylaştırır. Ancak aşırı müzik ve ses efekti bilişsel yük oluşturarak kelime edinimini olumsuz etkileyebilir.	
		Dikkat Süresi		
		Dikkat Dağılımlığı		
		Artırılmış Gerçeklik		
Yetişkin Rehberliği ve Etkileşimli Yöntemler		Diyalojik Okuma	Araştırmaların büyük bölümünde daha olumlu sonuçların, dijital araçların yetişkin rehberliği eşliğinde kullanıldığı uygulamalarda rapor edildiği görülmektedir. Sadece ekrana maruz kalmak yetersizdir.	
		Öğretmen Desteği (Scaffolding)		
		Karma Yöntemler		
Sözcük Uzunluğu (MLU)				

Dilin Yapısal ve Teknik Becerileri	Karmaşık Cümle Yapısı	Dijital hikayeler
	Telaffuz	çocukların daha uzun ve
	Fonolojik Farkındalık	karmaşık cümleler kurmasını sağlar (MLU artışı). Sesli modelleme sayesinde telaffuz ve fonolojik farkındalık gelişir.

3.1. Kelime Edinimi ve Sözcük Dağarcığı

Derlemeye dahil edilen çalışmaların önemli bir bölümünde, dijital hikâye anlatımı uygulamalarının okul öncesi çocukların sözcük dağarcığını zenginleştirmede doğrudan ve güçlü bir araç olduğu rapor edilmiştir. Bununla birlikte, yeni edinilen sözcüklerin bağlamsal kullanımı sürecinde çocukların zaman zaman güçlükler yaşayabildikleri saptanmıştır. Kelime öğreniminin kalıcılığı, alıcı dilden ifade edici dil hazinesine aktarılması ve aktif kullanımı üzerinde ise uygulamaların diyalojik okuma ve karşılıklı etkileşim süreçleriyle desteklenmesinin belirleyici bir faktör olduğu belirtilmektedir (Loniza vd., 2018; Sarı, 2018; Demir ve Toplu, 2020; Maureen vd., 2020; Rahiem, 2021; Türe Köse ve Bartan, 2021; Can Canlı, 2022; Tanrıverdi, 2022; Cordes vd., 2023; Sivren, 2024; Surya ve Aprilia, 2024; Elmaghraby ve Barakat, 2025; Pratiwi vd., 2025; Utami vd., 2025).

3.2. Anlatı (Narrative) Becerileri ve Hikâye Kavrama

Çalışmalarda anlatı becerilerinin ve hikâye kavramanın öneminin de sıkça vurgulandığı görülmektedir. İncelenen araştırmalarda, dijital hikâye anlatımının çocukların dilsel ve bilişsel becerileriyle ilişkili olumlu sonuçlar ortaya koyduğu rapor edilmiştir. Müdahaleler sonucunda çocukların hikâyenin giriş, sorun ve çözüm gibi yapısal unsurlarını anımsama ve olay örgüsü kurma yeteneklerinde anlamlı artışlar kaydedilmiştir. Ayrıca, metinde doğrudan yer almayan karakter duyguları ve niyetleri gibi örtük bilgileri kavrama ile neden-sonuç ilişkilerini anlamlandırma süreçlerinde, çoklu duyuşsal ve görsel tekniklerin çıkarımsal düşünmeyi doğrudan desteklediği görülmektedir (Sarı, 2018; Aydın, 2019; Demir ve Toplu, 2020; Işıkoğlu ve Güzen, 2024; Sadaruddin vd., 2024; Surya ve Aprilia, 2024).

3.3. Motivasyon, Özgüven ve Sosyo-Duygusal Etkiler

Çalışmalarda, dijital unsurların çocukların duyuşsal gelişimleri ve tutumları üzerinde de belirleyici bir rol oynadığı ortaya konmuştur. Multimedya özelliklerinin çocukların katılım hevesini ve motivasyonunu artırdığı, özellikle dil üretiminde çekingenlik yaşayan çocukların dil kaygılarını azaltarak konuşma konusundaki özgüvenlerini desteklediği saptanmıştır. Hikâyelerdeki karakterlerle kurulan empati bağının çocukların sosyo-duygusal becerilerini geliştirdiği belirtilmekle birlikte; çocuğun hazırbulunuşluğuna uygun

tasarlanmayan yoğun içeriklerin, anlama güçlüğüne bağlı olarak geçici bir dil kaygısını tetikleyebileceği de rapor edilen bulgular arasındadır (Loniza vd., 2018; Maureen vd., 2020; Can Canlı, 2022; Sadaruddin vd., 2024; Pratiwi vd., 2025).

3.4. Teknoloji Kullanımı ve Multimedya Özellikleri

Derleme kapsamına alınan araştırmalarda, dijital hikâyelerin yapısal ve teknolojik tasarım kalitesinin öğrenme çıktıları üzerinde hem destekleyici hem de sınırlayıcı yönler içerebildiği belirtilmektedir. Hareketli görseller, ses efektleri ve artırılmış gerçeklik teknolojilerinin, başlangıç aşamasında çocukların dikkat süresini artırdığı ve soyut kavramları somutlaştırarak anlamlandırmayı kolaylaştırdığı saptanmıştır. Ancak hikâye içeriğiyle doğrudan ilişkili olmayan aşırı yoğunluktaki müzik, animasyon ve ses uyaranlarının çocuklarda dikkat dağınıklığına yol açtığı ve bilişsel yük oluşturarak kelime edinim sürecini olumsuz etkilediği belirtilmektedir (Sarı, 2018; Demir ve Toplu, 2020; Şimşek ve Işıkoğlu Erdoğan, 2020; Türe Köse ve Bartan, 2021; Tanrıverdi, 2022; Utami vd., 2025).

3.5. Yetişkin Rehberliği ve Etkileşimli Yöntemler

Alanyazındaki çalışmalar, dijital teknolojilerin çocukların dil gelişimine olan katkısının tek başına ekrana maruz kalma süresiyle sınırlı olmadığını, yetişkin desteğinin (scaffolding) bu süreçte önemli bir rol oynayabileceğine işaret etmektedir. Dil ve anlatı becerilerinde elde edilen daha olumlu sonuçların, dijital araçların öğretmen veya ebeveyn rehberliğinde 'karma yöntemler' ya da 'diyalojik okuma' eşliğinde sunulduğu durumlarda gerçekleştiği rapor edilmiştir. Yetişkin katılımının, dijital içeriğin mekanik bir izleme eyleminden çıkarılarak nitelikli bir sosyal etkileşime dönüşmesinde temel belirleyici olduğu vurgulanmaktadır (Şimşek ve Işıkoğlu Erdoğan, 2020; Rahiem, 2021; Cordes, 2023; Işıkoğlu ve Güzen, 2024; Sadaruddin vd., 2024; Sivren, 2024).

3.6. Dilin Yapısal ve Teknik Becerileri

İncelenen araştırmaların sonuçları, dijital hikâye anlatımının çocukların dilsel performanslarını mikro düzeyde de olumlu yönde etkileyebildiğini gösteren bulgular sunmaktadır. Uygulamaların, çocukların daha uzun ve sözdizimsel açıdan daha karmaşık cümle yapıları kurmalarını sağlayarak ortalama sözce uzunluğunu (MLU) anlamlı düzeyde artırdığı saptanmıştır. Dijital içeriklerde yer alan sesli modellemelerin ve profesyonel seslendirmelerin ise çocukların kelimeleri doğru telaffuz etme becerileri ile fonolojik farkındalık düzeyleri üzerinde doğrudan ve geliştirici bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir (Can Canlı, 2022; Elmaghraby ve Barakat, 2025; Pratiwi vd., 2025; Utami, 2025).

Elde edilen tüm tematik bulgular bütüncül bir yaklaşımla değerlendirildiğinde; erken çocukluk döneminde (3–6 yaş) yürütülen dijital hikâye anlatımı uygulamalarının çocukların dil ve anlatı becerileri üzerinde dil ve anlatı becerilerinin farklı boyutlarıyla ilişkili olumlu sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir. Süreç; teknik ve mikro becerilerden (MLU, telaffuz, fonolojik farkındalık), üst düzey bilişsel (olay örgüsü kurma, çıkarımsal düşünme) ve duyuşsal (motivasyon, özgüven) alanlara kadar uzanan geniş bir yelpazede yapılandırılmaktadır. Ancak alanyazın, dijital araçların tek başına yeterli olmadığını, bu araçların başarısının doğrudan 'multimedya tasarım dengesi' ve 'nitelikli yetişkin rehberliği' faktörlerine bağlı olduğunu işaret etmektedir. Sonuç olarak, aşırı interaktif öğelerden arındırılmış, pedagojik yönü güçlü dijital hikâyelerin ebeveyn ya da öğretmen eşliğinde diyalojik bir yöntemle sürece entegre edilmesi, erken çocukluk dönemindeki çocukların dilsel potansiyellerini ve anlatı yeteneklerini dil ve anlatı becerilerinin desteklenmesinde umut verici bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmanın odak noktası çocukların dil ve anlatı gelişimine ilişkin araştırmalar olduğundan, öğretmen, öğretmen adayı ve ebeveyn görüşlerine dayalı çalışmalar ana tematik analiz kapsamında değerlendirilmemiştir. Bununla birlikte, dijital hikâye anlatımı uygulamalarının uygulanabilirliği, avantajları, sınırlılıkları ve sınıf içi kullanım süreçlerine ilişkin bağlamsal bilgi sunmaları nedeniyle bu çalışmalar ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Bu kapsamda öğretmen, öğretmen adayı ve ebeveyn görüşlerinden elde edilen bulgular **Tablo 2**'de sunulmuştur.

Tablo 2

Öğretmenler, Öğretmen Adayları ve Ebeveynlerin Görüşlerine Dayalı Bulgular

Hedef Grup	Olumlu Bulgular / Avantajlar	Olumsuz Bulgular / Sınırlılıklar ve Zorluklar
Öğretmenler	Dijital hikâyeler görsel ve işitsel zenginliğiyle (ses efektleri, animasyonlar vb.) çocukların ilgisini çeker, dikkat süresini artırır ve sürece motivasyon sağlar. Öğrenmeyi kolaylaştırıp kalıcı hale getirir; soyut ders konularının çocukların zihninde somutlaştırılmasına yardımcı olur.	Resimli hikâye kitaplarıyla kurulan fiziksel etkileşimi (sayfa çevirme, kitaba dokunma vb.) ve kitap okuma alışkanlığını azaltır. Sınıf ortamında uygulanabilmesi için bilgisayar, projeksiyon cihazı ve uygun bir ses sistemi gibi teknolojik donanımlara kesinlikle ihtiyaç duyulur. Doğaçlama ve etkileşimli hikâye anlatma yöntemlerinin esnekliğini kısıtlayabilir; uzun süreli kullanıldığında çocuklarda pasif izleyiciliğe ve dikkat dağınıklığına yol açabilir.
Öğretmen Adayları	Dijital hikâye oluşturma ve sürece dâhil olma deneyimi yenilikçi, eğlenceli ve ilgi çekici bulunur. Yabancı dil eğitiminde kullanıldığında dinleme ve telaffuz becerilerine	Dijital hikâye hazırlama süreci (hikâye yazma, senaryo oluşturma, uygun medya ve görsel bulma) oldukça zahmetli ve çok zaman alıcıdır. Ses

	olumlu etki yapar. Süreç hem öğretmen adaylarının teknoloji okuryazarlığını hem de öğrencilerin 21. yüzyıl becerilerinden olan yaratıcılıklarını geliştirir. Öğretmen adayları bu yöntemi faydalı buldukları için gelecekteki meslek hayatlarında sınıflarında kullanmaya yönelik yüksek bir kullanım niyetine sahiptir	kaydetme, yazılımların (MS Photostory, Web 2.0 araçları vb.) kullanımı ve görüntü-ses senkronizasyonunun sağlanması gibi konularda teknik zorluklar yaşanmaktadır. Dijital materyallerin etkili kullanılabilmesi için mutlaka öğretmenin aktif rehberliğine ve eğitim sürecinde öğretmen adaylarına teknik destek verilmesine ihtiyaç duyulur.
Ebeveynler	Dijital hikâyelerin erişilebilirliğinin çok kolay olması ve tablet, telefon gibi cihazların evlerde yaygın şekilde bulunması önemli bir avantajdır. Dijital hikâyelerdeki renkli görseller ve interaktif öğeler çocukların dikkatini kitaba çekmede oldukça etkilidir.	Basılı kitapların, uzun süreli odaklanma sağlama ve dokunma duygusu (kitap kokusu, fiziksel temas) aracılığıyla ebeveyn-çocuk arasında duygusal bağ kurmada çok daha verimli olduğu düşünülür. Dijital hikâyelerdeki yoğun görsel ve işitsel uyaranlar, çocukların hikâyenin içeriğinden çok teknolojik unsurlara odaklanmasına, dolayısıyla erken sıkılmalarına ve pasif dinleyici olmalarına neden olabilir. Ekran süresinin artması uyku düzenini bozabilmekte ve çocukların dijital cihazları çoğunlukla sadece bir "oyun aracı" olarak görmesi, amaca uygun kullanımı güçleştirmektedir.

Araştırmaların yıllara göre dağılımı aşağıda **Tablo 3**'te sunulmuştur.

Tablo 3

İncelenen Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Frekans (f)	Yüzde (%)
2018	2	11,11
2019	1	5,56
2020	3	16,67
2021	2	11,11
2022	2	11,11
2023	1	5,56
2024	3	16,67
2025	4	22,22
2026	0	0,00
Toplam	18	100

Araştırmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde, çalışmaların 2018 ile 2025 yılları arasında dağılım gösterdiği görülmektedir. En fazla yayının 2025 yılında yapıldığı dikkat çekmektedir. Bunu 2020 ve 2024 yılları takip etmektedir. En düşük yayın oranı 2019 ve 2023 yıllarında kaydedilmiştir. 2026 yılı kapsamında ise kriterleri karşılayan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, erken çocuklukta dijital hikâye anlatımının dil gelişimine etkisi üzerine yapılan araştırmaların son yıllarda (özellikle 2024 ve 2025) artış eğiliminde olduğu ve konunun güncelliğini koruduğu söylenebilir. 2026 yılında konu ile ilgili herhangi bir yayına

rastlanmamasının, içinde bulunulan yılın henüz tamamlanmamış olmasından ve veri tabanlarındaki indeksleme süreçlerinin devam etmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırmaların hangi ülkeler kapsamında yapıldığı **Tablo 4**'te verilmiştir.

Tablo 4

İncelenen Araştırmaların Ülkelere Göre Dağılımı

Ülke	Frekans (f)	Yüzde (%)
Türkiye	9	50,00
Filipinler	1	5,56
Endonezya	6	33,33
Almanya	1	5,56
Suudi Arabistan	1	5,56
Toplam	18	100

Araştırmaların ülkelere göre dağılımı incelendiğinde, çalışmaların ülkelere göre dağılımı somut bir farklılaşma göstermektedir. Analiz edilen toplam 18 araştırmanın yarısı Türkiye’de gerçekleştirilmiş olup, Türkiye bu alanda en yüksek frekansa sahip ülke konumundadır. Türkiye’yi önemli bir oranla Endonezya takip etmektedir. Literatürde yer alan diğer çalışmalar incelendiğinde, Filipinler, Almanya ve Suudi Arabistan’ın her birinde birer araştırmanın yürütüldüğü görülmektedir. Bu bulgular, erken çocuklukta dijital hikâye anlatımı uygulamalarının dil ve anlatı becerileri üzerindeki etkisini inceleyen güncel literatürün ağırlıklı olarak gelişmekte olan ülkeler ve özellikle Türkiye ile Endonezya örneklemelerinde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır.

Araştırmaların desenlerine göre dağılımı **Tablo 5**'te verilmiştir.

Tablo 5

İncelenen Araştırmaların Yöntem ve Desenlerine Göre Dağılımı

Yöntem	Desen	Frekans (f)	Yüzde (%)
Nitel	Betimsel Tarama Modeli	6	33,33
	Çoklu Durum Çalışması		
	Tek Vaka Çalışması		
	Eylem Araştırması		
Nicel	Son Test Kontrol Gruplu Seçkisiz Desen	8	44,44
	Yarı DeneySEL Desen		
	Öntest-Sontest Kontrol Gruplu Seçkisiz Desen		
	Tabakalı Randomizasyonlu (Katmanlı Seçkisiz) DeneySEL Pilot Çalışma Deseni		
	Karma		
	Yakınsak Paralel Karma Desen		
Toplam		18	100

Araştırmaların yöntemsel dağılımı incelendiğinde, nicel araştırma desenlerinin baskın olduğu görülmektedir. Karma araştırma deseninin ise nispeten sınırlı bir kullanım tercihi olduğu görülmektedir. Bu bulgular, erken çocuklukta dijital hikâye anlatımı uygulamalarının etkililiğini test eden literatürün ağırlıklı olarak ampirik/deneySEL kanıt sunmayı amaçlayan nicel

desenlere dayandığını, bununla birlikte nitel ve karma yöntemlerin de literatürde önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

İncelenen araştırmaların türleri ve dağılımları **Tablo 6**'daki gibidir.

Tablo 6
İncelenen Araştırmaların Türlerine Göre Dağılımı

Araştırma Türü	Frekans (f)	Yüzde (%)
Makale	13	72,22
YL Tezi	4	22,22
Doktora Tezi	1	5,56
Toplam	18	100

Dahil edilen çalışmaların önemli bir bölümü hakemli dergilerde yayımlanmış makalelerden oluşmaktadır. Yüksek lisans tezleri ikinci sırada yer almakta, doktora tezlerinin oranı daha düşük kalmaktadır. Bu dağılım, literatürün ağırlıklı olarak hakem süzgecinden geçmiş makalelerden oluştuğunu, bununla birlikte lisansüstü tezlerin de alanyazına akademik bir katkı sağladığını göstermektedir.

İncelenen araştırmaların yazım dillerine göre dağılımları **Tablo 7**'deki gibidir.

Tablo 7
İncelenen Araştırmaların Yazım Dillerine Göre Dağılımı

Araştırmacının Dili	Frekans (f)	Yüzde (%)
Türkçe	5	27,78
İngilizce	13	72,22
Toplam	18	100

Analiz edilen toplam 18 çalışmanın dil dağılımı dikkate alındığında, büyük bir çoğunluğunun İngilizce olarak yayımlandığı görülmektedir. Türkçe yayımlanmış çalışmaların oranı daha sınırlıdır. Bu bulgular, erken çocuklukta dijital hikâye anlatımı uygulamalarının dil ve anlatı becerileri üzerindeki etkisini inceleyen alanyazının ağırlıklı olarak uluslararası ölçekte ve küresel ortak dil olan İngilizce dilinde üretildiğini göstermektedir. Ulusal literatürde Türkçe yayımlanan çalışmaların sınırlı sayıda olması, konunun güncelliğini korumasına rağmen Türkiye örneğinde henüz gelişim aşamasında olduğunu göstermekte ve alandaki önemli bir araştırma boşluğuna işaret etmektedir.

İncelenen araştırmaların müdahale türü ve sıklığı **Tablo 8**'de verilmiştir.

Tablo 8
İncelenen Araştırmaların Müdahale Türü ve Sıklığına Göre Dağılımı

Müdahale Türü	Müdahale Sıklığı
Dijital Öykü Anlatımı (Artırılmış Gerçeklik Teknolojileriyle Desteklenmiş Hikâye Anlatımı)	4 hafta
Dijital Öykü Anlatımı [TRUE" (Tonton/İzle, Ulas/İncele, Ekspresikan/İfade Et)]	2 döngü
Dijital Öykü Anlatımı (Sihirbazlık Gösterisi)	Haftada 1-2 oturum
Erken Okuryazarlık Eğitim Programı	3 hafta
	8 hafta
	10 hafta
	5 hafta
	6 hafta
	1 hafta
	2 döngü 2'şer oturum
Dijital Öykü Anlatımı	12 hafta

2 döngü
12 hafta
6 hafta
6 hafta
5 oturum
8 hafta
2 oturum

Müdahale türleri incelendiğinde, çalışmaların büyük bir çoğunluğunda doğrudan 'Dijital Öykü Anlatımı' uygulamalarının temel müdahale aracı olarak seçildiği görülmektedir. Bununla birlikte, geleneksel dijital anlatıların yanı sıra özel/modüler müdahale türlerinin de alanyazında tercih edildiği dikkat çekmektedir.

Araştırmalardaki uygulamaların süresi ve sıklığı (müdahale sıklığı) boyutuyla dağılımı incelendiğinde ise literatürde tek tip bir zaman sınırlamasının olmadığı, oldukça heterojen bir dağılımın bulunduğu belirlenmiştir. Müdahale sürelerinin 1 hafta ile 12 hafta arasında geniş bir yelpazede değiştiği görülmektedir. Bu bağlamda, en uzun soluklu uygulamaların 12 hafta ve 10 hafta sürdüğü; en kısa uygulamanın ise 1 haftalık bir süreçte tamamlandığı dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra eylem araştırması desenine sahip bazı çalışmalarda ise müdahale sıklığının daha uzun soluklu raporlandığı görülmektedir. Bu bulgular, okul öncesi dönem çocuklarının dil ve anlatı becerilerini desteklemeyi hedefleyen dijital hikâye müdahalelerinin, genellikle kısa ve orta vadeli (özellikle 4-8 hafta arası) deneysel süreçler şeklinde tasarlandığını ortaya koymaktadır.

Araştırmalarda kullanılan veri toplama araçlarının dağılımı **Tablo 9**'da verilmiştir.

Tablo 9
İncelenen Araştırmaların Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

	Veri Toplama Aracı	Frekans (%)	Yüzde (%)
Test	Peabody Resim-Kelime Testi	19	43,18
	Alıcı Kelime Bilgisi Testi		
	İfade Edici Kelime Bilgisi Testi		
	Cümle Tekrar Bilgisi Testi		
	Dil Dinleme Anlama Testi		
	Konuşmaların Ortalama Uzunluğu Testi		
	Erken Okuryazarlık Testi		
	Anlama ve Anlatım Becerileri Testi		
	Dinleme Testi		
	Yazma Testi		
	Konuşma Testi		
	Okuma Testi		
Görüşme		7	15,91
Ölçek	Zihin Kuramı Ölçeği	2	4,55
	Erken Okuryazarlık Becerilerini Değerlendirme Ölçeği		
Araştırmacı Günlüğü		1	2,27
Dijital Öykü Kitapları		5	11,36
Video Kaydı		1	2,27
Gözlem		5	11,36
Kişisel Bilgi Formu		1	2,27

Eğitim Programı	Erken Okuryazarlık Eğitim Programı	1	2,27
Doküman		2	4,55
Toplam		44	100

Not. Bir araştırmada birden fazla veri toplama aracı kullanılmış olabildiğinden çoklu kodlama yapılmıştır. Bu nedenle frekans toplamı dahil edilen çalışma sayısını (n=18) aşabilmektedir.

Veri toplama araçlarının dağılımı dikkate alındığında, en yüksek oranın 'Test' formatındaki ölçme araçlarına ait olduğu görülmektedir. Testler kategorisinde doğrudan dil gelişimini ölçen araçların yanı sıra dinleme, yazma, konuşma ve okuma testlerinin de yer aldığı belirlenmiştir.

Araştırmalarda testlerin ardından en sık tercih edilen veri toplama yöntemi 'Görüşme' olmuştur. Bunu 'Gözlem' ve 'Dijital Öykü Kitapları' takip etmektedir. Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, dijital hikâye anlatımı müdahalelerinin etkisini ölçmek için araştırmacıların ağırlıklı olarak standart/standart dışı gelişimsel testleri, süreç değerlendirmesi için ise görüşme ve gözlem gibi nitel veri toplama araçlarını bir arada kullandıkları söylenebilir.

Araştırmalarda ölçülen dil değişkenlerinin dağılımı **Tablo 10**'da verilmiştir.

Tablo 10

İncelenen Araştırmaların Ölçülen Dil Değişkenlerine Göre Dağılımı

Ana Dil Değişkeni	Alt Değişkenler	Frekans (%)	Yüzde (%)
Dinleme ve Anlama Becerileri	Dinleme Becerisi	18	100
	Seçici Dinleme		
	Ayrıştırıcı Dinleme		
	Empatik Dinleme		
	Eleştirel Dinleme		
	Yaratıcı Dinleme		
	Etkin Dinleme		
	Anlama Becerisi		
Kelime Dağırcığı ve Gelişimi	Kelime Gelişimi	12	66,67
	Alıcı Kelime Dağırcığı		
	İfade Edici Kelime Dağırcığı		
	Kelime Dağırcığı Kazanımı		
	Hedef Kelimeleri Uygun Bağlamda Kullanma		
Konuşma ve İfade Becerileri	Konuşma Becerisi	9	50
	Akıcı Konuşma		
	Doğru (İsabetli/Kurallı) Konuşma		
	Sözel Tepki		
Erken Okuryazarlık ve Fonoloji	Fonolojik Farkındalık	3	16,67
	Kelime Tanıma		
	Harf ve Rakamları Anlama		
Telaffuz ve Ses Bilgisi	Telaffuz	2	11,11
	Kelime Telaffuzu		
Toplam		44	100

Not. Araştırmalar birden fazla dil değişkenini birlikte inceleyebildiğinden çoklu kodlama yapılmıştır. Bu nedenle frekans ve yüzde değerleri toplam çalışma sayısına göre yorumlanmalı, sütun toplamalarının %100 olması beklenmemelidir.

Tablo 10 incelendiğinde, ana dil ve alt dil değişkenlerine göre dağılımı ayrıntılı olarak yer almaktadır. Çalışmaların tamamında 'Dinleme ve Anlama Becerileri' ana değişkeninin hedeflendiği görülmektedir. Bu ana başlığı, çocukların sözcük edinim süreçlerini kapsayan 'Kelime Dağarcığı ve Gelişimi' değişkeni takip etmektedir. Araştırmaların yarısında çocukların aktif dil üretimini temel alan 'Konuşma ve İfade Becerileri' bir performans göstergesi olarak ele alınmıştır.

Bulgular bütüncül olarak değerlendirildiğinde, erken çocukluk döneminde (3–6 yaş) yürütülen dijital hikâye anlatımı müdahalelerinin, ağırlıklı olarak çocukların alıcı dil yapılarını besleyen dinleme, anlama ve kelime dağarcığını geliştirme süreçlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Araştırmacıların dijital öyküleri sadece bir dinleme aracı olarak kurgulamadıkları, çocukların sözel tepkilerini, akıcı konuşma ve kelime telaffuzu gibi ifade edici dil becerilerini de sürece dahil ederek çift yönlü bir dilsel gelişimi izlemeyi amaçladıkları anlaşılmaktadır. Buna karşın, okul öncesi dönemde okuma-yazmaya hazırlık çalışmalarının temel taşlarından olan fonolojik farkındalık, harf/rakam tanıma ve ses bilgisi gibi teknik alt boyutların dijital hikâye literatüründe henüz sınırlı düzeyde temsil edildiği, bu durumun da alanyazında keşfedilmeyi bekleyen ve gelecekte yapılacak araştırmalar için potansiyel barındıran stratejik bir araştırma alanına işaret ettiği söylenebilir.

Araştırmalarda ölçülen anlatı değişkenlerinin dağılımı **Tablo 11**'de verilmiştir.

Tablo 11

İncelenen Araştırmaların Ölçülen Anlatı Değişkenlerine Göre Dağılımı

Ana Anlatı Değişkeni	Alt Değişkenler	Frekans (f)	Yüzde (%)
Hikâyeyi/Anlatıyı Yeniden Anlatma ve Özetleme	Mantık Akışıyla Özetleme ve Tekrar Anlatma	6	33,3
	Anlatıyı Özetleyebilme (Etkin dinleme)		
	Hedef Hikâyeyi Yeniden Anlatma		
	Hedef Olmayan Hikâyeyi Yeniden Anlatma		
Hikâye/Anlatı Anlama ve Metinlerarasılık	Hedef Hikâyeyi Anlama	11	61,1
	Hikâye İçeriği Üzerine Konuşma ve Hayatla İlişkilendirme		
	Hikâyenin unsurlarını hatırlama		
	Karakterleri ve Özellikleri Kavrama		
Hikâye/Anlatı Üretimi ve Yaratıcılık	Anlatıdaki duyguları kavrama (Empatik dinleme)	4	22,2
	Hikâye Yaratma		
	Anlatıyı kurgulama/değiştirme (Yaratıcı dinleme)		
	Anlatıyı geliştirme (Eleştirel dinleme)		
Bilişsel ve Üstbilişsel Anlatı Becerileri	Bir Olayı Planlama	6	33,3
	Bir Olayı Tahmin Etme		

Toplam	28	100

Not. Araştırmalarda birden fazla anlatı değişkeni değerlendirilebildiğinden çoklu kodlama yapılmıştır. Bu nedenle frekanslar çalışma sayısından yüksek olabilir ve yüzdeler birbirini dışlayan kategorileri temsil etmemektedir.

Tablo 11 incelendiğinde, araştırmaların çocuklarda ölçtüğü ana ve alt anlatı değişkenlerine göre dağılımı ayrıntılı olarak yer almaktadır. Çalışmalar incelendiğinde, yüksek bir oranla en fazla 'Hikâye/Anlatı Anlama ve Metinlerarasılık' ana değişkeninin ölçüldüğü görülmektedir. Bu ana başlığı, eşit frekans ve oranlarla 'Hikâyeyi/Anlatıyı Yeniden Anlatma ve Özetleme' ile 'Bilişsel ve Üstbilişsel Anlatı Becerileri' ana değişkenleri takip etmektedir. Çocukların kurgusal ve özgün üretim performanslarını temel alan 'Hikâye/Anlatı Üretimi ve Yaratıcılık' ana değişkeni ise araştırmaların bir gelişim göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Bulgular, alanyazındaki çalışmaların çocukları sadece birer pasif dinleyici olarak görmediğini, anlatıyı anlamlandırma sürecinden üstbilişsel tahmin ve yeniden kurgulama basamaklarına kadar uzanan aktif bir bilişsel süreç takibi yaptıklarını göstermektedir.

Araştırmaların odaklandığı alt boyutlar derinlemesine incelendiğinde, dijital hikâye anlatımının çocukların kurgu okuryazarlığı üzerindeki çok katmanlı etkisi daha net anlaşılmaktadır. 'Hikâye/Anlatı Anlama ve Metinlerarasılık' boyutunun bu denli baskın olması, dijital öykülerin sunduğu hareketli görseller ve işitsel ipuçlarının çocukların hikâye unsurlarını hatırlama, karakter özellikleri ile kurgudaki örtük duyguları kavrama (empatik dinleme) süreçlerini doğrudan desteklemesinden kaynaklanmaktadır. Çalışmaların üçte birinde çocukların mantık akışıyla özetleme ve yeniden anlatma becerilerine bakılması, dijital girdilerin çocukların zihninde tutarlı bir şema oluşturmadaki başarısını test etmeyi amaçlamaktadır. Benzer şekilde, %33,3 oranında 'Bir Olayı Tahmin Etme', 'Planlama' ve 'Taklit Etme' gibi üstbilişsel becerilerin ölçülmesi, dijital hikâyelerin çocuklarda soru-cevap ve rol yapma gibi etkileşimli süreçleri ilişkili olabileceğine işaret etmektedir. Sonuç olarak; okul öncesi dönemde (3–6 yaş) dijital hikâye müdahalelerinin, çocukların metni yüzeysel olarak algılamasının ötesine geçerek; kurguyu yapı söküme uğratma, yeniden üretme ve hayatla ilişkilendirme gibi derinlemesine anlatı yeteneklerini bütüncül olarak geliştirdiği söylenebilir.

İncelenen araştırmaların sonuçlarının etki yönüne göre dağılımı **Tablo 12**'deki gibidir.

Tablo 12

İncelenen Araştırmaların Sonuçlarının Genel Eğilimi

Etki Yönü	Frekans (f)	Yüzde (%)
Pozitif/Anlamlı	17	89,47
Negatif/Anlamsız	0	0
Nötr/Belirsiz	1	10,53
Toplam	18	100

Etki yönü verileri incelendiğinde, araştırmaların üstün bir çoğunluğunun 'Pozitif/Anlamlı' sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir. Buna karşın, incelenen çalışmaların yalnızca birinde 'Nötr/Belirsiz' bir etki yönü rapor edilmiştir. Bu bulgular, erken çocukluk döneminde (3–6 yaş) yürütülen dijital hikâye anlatımı uygulamalarının, çocukların dil ve anlatı becerileri (kelime dağarcığı, anlama, ifade etme vb.) üzerinde incelenen çalışmaların büyük bölümünde dijital hikâye anlatımı uygulamalarına ilişkin olumlu bulgular rapor edilmiştir. Bununla birlikte, çalışmaların yöntemsel çeşitliliği dikkate alındığında bu sonuçların dikkatli yorumlanması gerekmektedir.

4. TARTIŞMA

4.1. Dijital Hikâye Anlatımının Dil Gelişimine Katkıları

Bu çalışmanın amacı; 3–6 yaş dönemindeki çocuklarda dijital hikâye anlatımı uygulamalarını dil ve anlatı becerileri odağında ele alan araştırmaları sistematik olarak incelemek ve bu uygulamaların gelişimsel çıktılarını bütüncül bir biçimde ortaya koymaktır. Elde edilen bulgular, dijital hikâye anlatımı uygulamalarının erken çocukluk dönemindeki çocukların dil gelişiminin çeşitli boyutlarıyla ilişkili olabileceğine işaret etmektedir. İncelenen çalışmalarda özellikle kelime dağarcığının gelişimi, yeni sözcük edinimi, alıcı dil becerileri ve ifade edici dil performansı en sık rapor edilen çıktı alanları arasında yer almıştır. Araştırmaların önemli bir bölümünde dijital hikâye anlatımı uygulamalarına katılan çocukların hedef sözcükleri tanıma, yeni kavramlar öğrenme ve dilsel içeriklere dikkat gösterme düzeylerinde olumlu değişimler bildirildiği görülmüştür. Bununla birlikte çalışmaların yöntemsel özellikleri, uygulama süreleri ve kullanılan dijital materyaller bakımından farklılık göstermesi nedeniyle bulguların dikkatli biçimde yorumlanması gerekmektedir.

Elde edilen sonuçlar, erken çocukluk döneminde sunulan nitelikli dil girdilerinin çocukların dil gelişimindeki önemini vurgulayan literatürle genel olarak örtüşmektedir. Ortak kitap okuma ve hikâye temelli öğrenme uygulamalarını inceleyen sistematik derleme ve meta-analizler, yetişkin rehberliğiyle desteklenen dil deneyimlerinin çocukların alıcı ve ifade edici dil becerilerine katkı sağlayabildiğini göstermektedir (Noble et al., 2019; Dowdall et al., 2020). Bu açıdan değerlendirildiğinde dijital hikâye anlatımı uygulamaları, çocuklara dilsel içerik sunan teknolojik araçlar olmanın ötesinde, hikâye temelli öğrenme deneyimlerini destekleyen bir ortam olarak değerlendirilebilir.

Derleme kapsamında incelenen çalışmaların bir bölümünde, çocukların hikâye içeriği üzerine konuşabildikleri, sorulara yanıt verebildikleri ve hikâyedeki kavramları farklı bağlamlarda kullanabildikleri uygulamalarda daha olumlu dil çıktılarının rapor edildiği görülmüştür. Bu bulgu, dijital hikâye anlatımının etkilerinin yalnızca kullanılan teknolojik özelliklerle

açıklanamayacağını düşündürmektedir. Başka bir ifadeyle, öğrenme sürecinin etkileşimsel niteliği ve uygulamanın pedagojik yapısı da sonuçlar üzerinde belirleyici rol oynayabilmektedir.

Bulgular sosyokültürel kuram çerçevesinde değerlendirildiğinde, dijital hikâye anlatımının dil gelişimine ilişkin potansiyel katkılarının sosyal etkileşim süreçleriyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Vygotsky'ye (1978) göre çocukların öğrenme ve gelişim süreçleri, daha deneyimli bireylerle kurdukları etkileşimler aracılığıyla desteklenmektedir. Bu bağlamda dijital hikâyeler, öğretmen veya ebeveyn rehberliğiyle birlikte kullanıldığında çocuklara yalnızca dilsel girdiler sunan araçlar olmaktan çıkmakta; soru sorma, açıklama yapma, ortak anlam oluşturma ve düşünceleri paylaşma fırsatları sunan etkileşim ortamlarına dönüşebilmektedir. Benzer şekilde diyalojik okuma yaklaşımını temel alan çalışmalar, çocukların pasif dinleyiciler yerine aktif katılımcılar oldukları durumlarda dil gelişimine ilişkin daha güçlü sonuçların ortaya çıkabildiğini göstermektedir (Whitehurst et al., 1988).

Sonuç olarak mevcut sistematik derleme, dijital hikâye anlatımı uygulamalarının erken çocukluk dönemindeki dil gelişimiyle ilişkili umut verici bulgular sunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte elde edilen sonuçlar, dijital hikâyelerin tek başına etkili olduğu biçiminde yorumlanmamalıdır. Bulgular, dijital materyalin niteliği, yetişkin rehberliği, etkileşim düzeyi ve uygulama bağlamı gibi faktörlerin dil gelişimine ilişkin sonuçların şekillenmesinde önemli rol oynayabileceğine işaret etmektedir.

4.2. Dijital Hikâye Anlatımının Anlatı Becerileri Üzerindeki Rolü

Bu sistematik derlemede elde edilen bulgular, dijital hikâye anlatımı uygulamalarının yalnızca temel dil becerileriyle değil, aynı zamanda çocukların anlatı becerileriyle de ilişkili olabileceğine işaret etmektedir. İncelenen araştırmalarda çocukların hikâyenin temel unsurlarını hatırlama, olay örgüsünü takip etme, neden-sonuç ilişkileri kurma ve hikâyeleri yeniden anlatma becerilerine yönelik olumlu bulgular rapor edilmiştir. Bunun yanında bazı çalışmalarda çocukların karakterlerin duygu ve niyetlerini anlama süreçlerine ilişkin performanslarında da olumlu değişimler bildirildiği görülmüştür. Bu sonuçlar, dijital hikâye anlatımının yalnızca sözcük öğrenimiyle ilişkili bir uygulama olarak değil, aynı zamanda anlatısal düşünme ve anlam oluşturma süreçleriyle bağlantılı bir öğrenme ortamı olarak da değerlendirilebileceğini düşündürmektedir.

Elde edilen bulgular, Bruner'in (1990) anlatı kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde daha anlamlı hâle gelmektedir. Bruner'e göre bireyler deneyimlerini yalnızca mantıksal kategoriler aracılığıyla değil, anlatılar yoluyla

da anlamlandırmaktadır. Hikâyeler, olaylar arasında ilişki kurmayı, yaşantıları zamansal bir bütünlük içinde organize etmeyi ve sosyal deneyimleri yorumlamayı mümkün kılan temel bilişsel araçlar olarak işlev görmektedir. Bu nedenle anlatı becerileri yalnızca dil gelişiminin bir göstergesi değil, aynı zamanda bilişsel ve sosyal gelişimin önemli bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede dijital hikâyelerin sunduğu görsel ve işitsel desteklerin, çocukların hikâye yapısını takip etmelerini kolaylaştırabileceği ve anlatısal bütünlüğü kavrama süreçlerini destekleyebileceği düşünülmektedir.

Benzer şekilde Nicolopoulou (2008), anlatıların çocukların sosyal, bilişsel ve dilsel gelişim süreçlerinde merkezi bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Çocuklar hikâyeler aracılığıyla yalnızca olayları aktarmayı değil, aynı zamanda farklı bakış açılarını değerlendirmeyi, karakterlerin düşünce ve duygularını yorumlamayı ve sosyal dünyayı anlamlandırmayı öğrenmektedir. Derleme kapsamında incelenen bazı araştırmalarda karakter duygularını anlama, empatik çıkarımlar yapma ve örtük bilgileri yorumlama gibi anlatı süreçlerine ilişkin olumlu bulguların rapor edilmiş olması, dijital hikâye anlatımının bu tür üst düzey anlatısal becerilerle ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Özellikle görsel sahneler, seslendirmeler ve diğer çoklu ortam öğeleriyle desteklenen hikâyelerin çocuklara ek bağlamsal ipuçları sunarak hikâye içeriğinin daha ayrıntılı biçimde işlenmesine katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte derleme bulguları, anlatı becerilerine ilişkin sonuçların yalnızca dijital ortamın teknik özellikleriyle açıklanamayacağını da göstermektedir. İncelenen çalışmaların bir bölümünde, çocukların hikâye üzerine konuşabildikleri, tahminlerde bulunabildikleri, karakter davranışlarını tartışabildikleri ve hikâyeyi yeniden yapılandırabildikleri uygulamalarda daha olumlu anlatı çıktılarının rapor edildiği görülmüştür. Bu durum, anlatı gelişiminin aktif katılım ve anlam oluşturma süreçleriyle yakından ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Sosyokültürel kurama göre çocuklar dil ve anlatı becerilerini daha deneyimli bireylerle kurdukları etkileşimler aracılığıyla geliştirmektedir (Vygotsky, 1978). Benzer şekilde diyalojik okuma ve ortak kitap okuma uygulamalarını inceleyen çalışmalar da etkileşim fırsatlarının arttığı öğrenme ortamlarında çocukların dilsel ve anlatısal performanslarının daha fazla desteklenebildiğini göstermektedir (Whitehurst et al., 1988; Dowdall et al., 2020).

Sonuç olarak mevcut sistematik derleme, dijital hikâye anlatımı uygulamalarının erken çocukluk dönemindeki anlatı becerileriyle ilişkili umut verici bulgular sunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte elde edilen sonuçlar, dijital hikâyelerin tek başına anlatı gelişimini desteklediği biçiminde yorumlanmamalıdır. Bulgular, yetişkin rehberliği, etkileşim düzeyi, hikâye

tasarımı ve uygulama bağlamı gibi faktörlerin anlatı becerilerine ilişkin sonuçların şekillenmesinde önemli rol oynayabileceğine işaret etmektedir.

4.3. Yetişkin Rehberliği ve Etkileşimin Belirleyici Rolü

Bu sistematik derlemede ortaya çıkan dikkat çekici bulgulardan biri, dijital hikâye anlatımı uygulamalarına ilişkin sonuçların yalnızca kullanılan teknolojik araçlarla açıklanamaması ve yetişkin rehberliğinin süreçte önemli bir rol oynayabileceğine işaret etmesidir. İncelenen araştırmaların önemli bir bölümünde, dil ve anlatı becerilerine ilişkin daha olumlu bulguların öğretmen veya ebeveyn desteğiyle yürütülen uygulamalarda rapor edildiği görülmüştür. Buna karşılık çocukların dijital içerikle daha sınırlı etkileşim kurduğu uygulamalarda sonuçların daha değişken olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, dijital hikâye anlatımının tek başına bir öğretim yöntemi olarak değil, etkileşim temelli öğrenme süreçlerini destekleyen bir araç olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Elde edilen sonuçlar, Vygotsky'nin (1978) sosyokültürel kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde anlamlı bir açıklama kazanmaktadır. Sosyokültürel kurama göre çocukların öğrenme süreçleri, daha deneyimli bireylerle kurdukları etkileşimler aracılığıyla şekillenmektedir. Öğretmenler ve ebeveynler tarafından sunulan yönlendirmeler, açıklamalar, geri bildirimler ve sorular, çocukların mevcut gelişim düzeylerinin ötesine geçmelerine yardımcı olabilmektedir. Dijital hikâyeler çocuklara zengin içerikler sunabilse de, bu içeriklerin anlamlandırılması ve öğrenme sürecine dönüştürülmesi çoğu zaman sosyal etkileşimlerle desteklenmektedir. Bu nedenle dijital hikâyelerin eğitimsel değeri, yalnızca teknolojik özellikleriyle değil, aynı zamanda oluşturduğu etkileşim fırsatlarıyla birlikte değerlendirilmelidir.

Benzer biçimde diyalojik okuma yaklaşımı da mevcut bulguların yorumlanmasına katkı sunmaktadır. Whitehurst ve arkadaşları (1988) tarafından geliştirilen bu yaklaşımda çocuklar pasif dinleyiciler olarak değil, hikâye sürecinin aktif katılımcıları olarak görülmektedir. Yetişkinlerin hikâye sırasında yönelttiği sorular, çocukların tahminlerde bulunmalarını, karakter davranışlarını yorumlamalarını ve yeni öğrendikleri kavramları kullanmalarını teşvik etmektedir. Ortak kitap okuma ve etkileşimli hikâye anlatımı uygulamalarını inceleyen araştırmalar da yetişkin rehberliğinin çocukların kelime dağarcığı, sözlü anlatım ve anlama becerileriyle ilişkili olumlu sonuçlarla bağlantılı olabileceğini göstermektedir (Noble et al., 2019; Dowdall et al., 2020). Derleme kapsamında incelenen çalışmaların bir bölümünde de dijital hikâye anlatımının diyalojik etkileşimlerle desteklendiği uygulamalarda daha olumlu dil ve anlatı çıktılarının rapor edildiği görülmüştür.

Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, dijital hikâye anlatımına ilişkin sonuçların teknoloji kullanımından ziyade teknoloji etrafında yapılandırılan pedagojik süreçlerle yakından ilişkili olabileceği anlaşılmaktadır. Dijital hikâyeler çocukların dikkatini çekme ve öğrenme sürecini zenginleştirme potansiyeline sahip olsa da, bu potansiyelin öğrenme çıktılarıyla ilişkilendirilebilmesi büyük ölçüde öğretmenlerin ve ebeveynlerin sunduğu rehberlik, geri bildirim ve etkileşim fırsatlarıyla bağlantılı görünmektedir. Bu nedenle erken çocukluk eğitiminde dijital hikâye anlatımı uygulamaları planlanırken yalnızca teknolojik altyapıya değil, yetişkin katılımını destekleyen pedagojik stratejilere de önem verilmesi önerilebilir.

4.4. Dijital Hikâye Anlatımında Çoklu Ortam Tasarımının Çift Yönlü Etkisi

Bu sistematik derlemede elde edilen bulgular, dijital hikâye anlatımı uygulamalarının çocukların dil ve anlatı becerileriyle ilişkili olumlu sonuçlar sunabildiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte çalışmalar bütüncül olarak değerlendirildiğinde, elde edilen sonuçların yalnızca dijital ortamın kullanılmasından kaynaklanmadığı, dijital hikâyelerin tasarım özelliklerinin de önemli bir rol oynayabileceği görülmektedir. İncelenen araştırmalarda seslendirme, görsel destekler ve etkileşimli öğelerle zenginleştirilen dijital hikâyelerin çocukların dikkatlerini sürdürmelerine, hikâye içeriğini takip etmelerine ve öğrenme sürecine daha etkin biçimde katılmalarına katkı sağlayabildiği rapor edilmiştir. Bu bulgu, dijital hikâyelerin geleneksel hikâye anlatımına kıyasla farklı öğrenme fırsatları sunabildiğini düşündürmektedir.

Elde edilen sonuçlar Mayer'in (2009) Çoklu Ortam Öğrenme Kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde anlamlı bir açıklama kazanmaktadır. Kurama göre bireyler bilgiyi sözel ve görsel kanallar aracılığıyla işlemekte, öğrenme süreci ise bu kanalların etkili biçimde kullanılmasına bağlı olarak şekillenmektedir. Bu nedenle uygun biçimde tasarlanmış görseller, seslendirmeler ve diğer çoklu ortam öğeleri çocukların hikâye içeriğini anlamalarını kolaylaştırabilir ve öğrenme sürecini destekleyebilir. Derleme kapsamında incelenen bazı araştırmalarda da görsel ve işitsel desteklerle zenginleştirilen dijital hikâyelerin hikâye kavrama, kelime öğrenimi ve anlatı becerilerine ilişkin olumlu bulgularla ilişkili olduğu görülmüştür.

Bununla birlikte çoklu ortam unsurlarının her zaman olumlu sonuçlarla ilişkili olmadığı da dikkate alınmalıdır. Mayer'in (2009) kuramı, öğrenmeyi destekleyen unsurlar kadar bilişsel yük oluşturabilecek tasarım özelliklerine de dikkat çekmektedir. Özellikle hikâye içeriğiyle doğrudan ilişkili olmayan yoğun animasyonlar, gereksiz ses efektleri veya dikkat dağıtıcı görsel öğeler çocukların bilişsel kaynaklarını zorlayabilmekte ve öğrenme sürecini olumsuz

etkileyebilmektedir. Bu nedenle dijital hikâyelerin etkililiği, kullanılan teknolojik özelliklerin sayısından çok, bu özelliklerin pedagojik amaçlarla ne ölçüde uyumlu biçimde tasarlandığıyla ilişkilidir.

Bu bulgular doğrultusunda dijital hikâye anlatımının etkilerinin yalnızca teknoloji merkezli bir bakış açısıyla değerlendirilmesinin yeterli olmadığı söylenebilir. Dijital hikâyelerin eğitimsel değeri, yalnızca dijital olmalarından değil; görsel, işitsel ve etkileşimli öğelerin gelişimsel özelliklere uygun biçimde bütünleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla erken çocukluk dönemine yönelik dijital hikâye uygulamalarının tasarımında çocukların dikkat süreleri, bilişsel kapasiteleri ve dil gelişim düzeyleri dikkate alınmalı; teknolojik zenginlik ile pedagojik uygunluk arasında dengeli bir yapı kurulmalıdır. Bu yaklaşım, dijital hikâye anlatımının sunduğu potansiyel yararların daha etkili biçimde ortaya çıkmasına katkı sağlayabilir.

4.5. Literatürdeki Boşluklar, Sınırlılıklar ve Gelecekteki Araştırmalar

Mevcut sistematik derleme, dijital hikâye anlatımına ilişkin araştırma birikiminin son yıllarda belirgin biçimde arttığını göstermektedir. Bununla birlikte alan yazını incelendiğinde, bulguların yorumlanmasını güçleştiren bazı metodolojik ve kavramsal sınırlılıkların bulunduğu dikkat çekmektedir. Öncelikle araştırmaların örneklem büyüklükleri, uygulama süreleri, kullanılan dijital araçlar ve ölçülen değişkenler açısından önemli farklılıklar göstermesi, bulguların doğrudan karşılaştırılmasını güçleştirmektedir. Öncelikle araştırmaların örneklem büyüklükleri, uygulama süreleri, kullanılan dijital araçlar ve ölçülen değişkenler açısından önemli farklılıklar göstermesi, bulguların doğrudan karşılaştırılmasını güçleştirmektedir. Bazı çalışmalarda yalnızca kelime öğrenimi değerlendirilirken, bazı araştırmalarda anlatı becerileri, hikâye anlama veya motivasyon gibi farklı değişkenler incelenmiştir. Bu durum, dijital hikâye anlatımının hangi süreçler aracılığıyla öğrenme çıktılarıyla ilişkili olduğunu açıklamayı zorlaştırmaktadır.

Literatürde dikkat çeken bir diğer nokta, araştırmaların büyük bölümünün kısa süreli müdahalelere dayanmasıdır. İncelenen çalışmaların çoğunda uygulamalar birkaç hafta ile sınırlı kalmış, elde edilen bulguların uzun vadede sürdürülüp sürdürülmediği yeterince incelenmemiştir. Oysa erken çocukluk döneminde dil ve anlatı gelişimi zaman içerisinde şekillenen ve süreklilik gösteren süreçlerdir. Bu nedenle gelecekte gerçekleştirilecek boylamsal araştırmaların, dijital hikâye anlatımı uygulamalarına ilişkin sonuçların zaman içerisindeki devamlılığını daha ayrıntılı biçimde ortaya koyabileceği düşünülmektedir.

Araştırmaların önemli bir kısmında yetişkin rehberliğinin olumlu rolü vurgulanmasına rağmen, bu ilişkinin hangi mekanizmalar aracılığıyla ortaya

çıkıldığını açıklayan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Öğretmen desteği, ebeveyn katılımı, diyalogik okuma stratejileri ve sınıf içi etkileşim süreçlerinin hangi koşullarda daha olumlu sonuçlarla ilişkili olduğu henüz yeterince açıklığa kavuşmamıştır. Benzer biçimde dijital hikâyelerin tasarım özelliklerinin öğrenme süreçleri üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmaların da sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Görsel yoğunluk, animasyon kullanımı, seslendirme özellikleri ve etkileşim düzeyleri gibi tasarım unsurlarının çocukların öğrenme deneyimleriyle nasıl ilişkilendiği konusunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Mevcut literatürde kültürel bağlamın da görece sınırlı biçimde ele alındığı görülmektedir. Dijital hikâye anlatımı uygulamalarının farklı ülkelerde ve farklı eğitim sistemlerinde yürütülmüş olması önemli bir çeşitlilik sunmakla birlikte, kültürel farklılıkların çocukların dil ve anlatı gelişimine nasıl yansıdığı konusunda sınırlı bilgi bulunmaktadır. Özellikle farklı dilsel ve sosyokültürel bağlamlarda gerçekleştirilecek karşılaştırmalı çalışmaların, dijital hikâye anlatımına ilişkin bulguların daha kapsamlı biçimde yorumlanmasına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak mevcut literatür, dijital hikâye anlatımının erken çocukluk eğitiminde giderek büyüyen bir araştırma alanı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte alanın daha güçlü ve karşılaştırılabilir kanıtlar üretebilmesi için daha büyük örneklemelerle yürütülen deneysel araştırmalara, uzun dönemli izleme çalışmalarına, standartlaştırılmış ölçme araçlarının kullanımına ve uygulama süreçlerini ayrıntılı biçimde inceleyen araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu tür çalışmalar, dijital hikâye anlatımının hangi koşullarda, hangi çocuk grupları için ve hangi süreçler aracılığıyla daha olumlu sonuçlarla ilişkili olduğunu daha açık biçimde ortaya koyabilir.

5. SONUÇ

Bu sistematik inceleme, erken çocukluk döneminde kullanılan dijital hikâye anlatımı uygulamalarının çocukların dil ve anlatı becerileriyle ilişkili sonuçlarını bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamıştır. İncelenen araştırmalar, dijital hikâye anlatımının özellikle kelime dağarcığı, alıcı ve ifade edici dil becerileri, hikâye anlama ve hikâyeyi yeniden anlatma gibi alanlarda olumlu bulgularla ilişkilendirildiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte elde edilen bulgular, dijital hikâye anlatımına ilişkin sonuçların yalnızca teknolojik araçların kullanımına bağlı olmadığını, öğrenme sürecinin niteliğiyle de yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Araştırma bulguları, yetişkin rehberliği ve etkileşim süreçlerinin dijital hikâye anlatımı uygulamalarında önemli bir rol oynayabileceğini düşündürmektedir. Öğretmen veya ebeveyn desteğiyle yürütülen uygulamalarda daha olumlu dil ve

anlatı çıktılarının rapor edildiği görülmektedir. Benzer şekilde dijital hikâyelerin tasarım özellikleri de öğrenme süreçleri açısından önem taşımaktadır. Gelişimsel özelliklere uygun biçimde yapılandırılmış görsel, işitsel ve etkileşimli öğeler çocukların dikkatlerini sürdürmelerine ve hikâye içeriğini anlamlandırmalarına katkı sağlayabilmektedir. Buna karşın aşırı uyaran içeren veya pedagojik açıdan yeterince yapılandırılmamış dijital içeriklerin öğrenme süreçlerini sınırlandırabileceği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak dijital hikâye anlatımı, erken çocukluk eğitiminde dil ve anlatı gelişimini destekleme potansiyeline sahip pedagojik uygulamalardan biri olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte mevcut literatürdeki yöntemsel farklılıklar, kısa süreli müdahaleler ve sınırlı örneklemeler nedeniyle elde edilen bulguların temkinli biçimde yorumlanması gerekmektedir. Gelecekte gerçekleştirilecek daha kapsamlı, uzun süreli ve karşılaştırmalı araştırmaların, dijital hikâye anlatımının hangi koşullarda ve hangi süreçler aracılığıyla daha olumlu sonuçlarla ilişkili olduğunu açıklamaya katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Böylece dijital hikâye anlatımının erken çocukluk eğitimindeki yeri ve potansiyeli daha sağlam bilimsel kanıtlarla değerlendirilebilecektir.

6. ÖNERİLER

6.1. Uygulamaya Yönelik Öneriler

Bu sistematik incelemede elde edilen bulgular doğrultusunda, dijital hikâye anlatımı uygulamalarının erken çocukluk eğitiminde planlı ve pedagojik amaçlarla kullanılması önerilmektedir. Dijital hikâyelerin yalnızca teknoloji temelli materyaller olarak değil, çocukların dil ve anlatı becerilerini destekleyen etkileşim araçları olarak değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Bu nedenle öğretmenlerin ve ebeveynlerin dijital hikâye anlatımı sürecine aktif olarak katılmaları, çocuklarla hikâye üzerine konuşmaları, soru-cevap etkinlikleri gerçekleştirmeleri ve hikâye içeriğini günlük yaşam deneyimleriyle ilişkilendirmeleri önerilmektedir.

Ayrıca dijital hikâye seçiminde çocukların yaş ve gelişim özellikleri dikkate alınmalı; görsel, işitsel ve etkileşimli öğeler öğrenme hedefleriyle uyumlu biçimde yapılandırılmalıdır. Özellikle dikkat dağıtıcı veya aşırı uyaran içeren içerikler yerine, hikâye içeriğini destekleyen ve çocukların anlamlandırma süreçlerini kolaylaştıran dijital materyallerin tercih edilmesi önerilmektedir.

6.2. Gelecek Araştırmalara Yönelik Öneriler

Gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalarda daha büyük örneklemelerle yürütülen deneysel ve yarı deneysel çalışmalara yer verilmesi önerilmektedir. Ayrıca dijital hikâye anlatımının etkilerinin zaman içerisindeki devamlılığını inceleyebilmek amacıyla boylamsal araştırmaların artırılması önem taşımaktadır.

Bunun yanında öğretmen rehberliği, ebeveyn katılımı, diyalojik okuma uygulamaları ve dijital hikâyelerin tasarım özellikleri gibi değişkenlerin ayrı ayrı incelendiği çalışmaların alana önemli katkılar sağlayacağı düşünölmektedir. Farklı költürel ve dilsel bağlamlarda gerçekleştirilecek karşılaştırmaıı araştırmaların da dijital hikâye anlatımının etkilerine ilişkin daha kapsamlı ve genellenebilir sonuçlar ortaya koymasına katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

7. KAYNAKÇA

- Altunkaynak, M. (2020). UNESCO 2030 eğitim raporunda umut veren uygulamalara genel bakış: Doküman incelemesi. *Uluslararası Temel Eğitim Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 40-47. <https://izlik.org/JA36EY62TW>
- Bellibaş, M. Ş., ve Gümüş, S. (2018). Eğitim yönetiminde sistematik derleme çalışmaları. K. Beycioğlu, N. Özer ve Y. Kondakçı (Edt.), *Eğitim yönetiminde araştırma* içinde (ss. 507-508). Ankara: Pegem Akademi.
- Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Dowdall, N., Melendez-Torres, G. J., Murray, L., Gardner, F., Hartford, L., ve Cooper, P. J. (2020). Shared picture book reading interventions for child language development: A systematic review and meta-analysis. *Child Development*, 91(2), e383–e399. <https://doi.org/10.1111/cdev.13225>
- Dowdall, N., Melendez-Torres, G. J., Murray, L., Gardner, F., Hartford, L., ve Cooper, P. J. (2020). Shared picture book reading interventions for child language development: A systematic review and meta-analysis. *Child Development*, 91(2), e383–e399. <https://doi.org/10.1111/cdev.13225>
- Mayer, R. E. (2009). *Multimedia learning* (2nd ed.). New York, NY: Cambridge University Press.
- Mayer, R. E. (2009). *Multimedia learning* (2nd ed.). New York, NY: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511811678>
- Nicolopoulou, A. (2008). The elementary forms of narrative coherence in young children's storytelling. *Narrative Inquiry*, 18(2), 299–325.
- Nicolopoulou, A. (2008). The elementary forms of narrative coherence in young children's storytelling. *Narrative Inquiry*, 18(2), 299–325. <https://doi.org/10.1075/ni.18.2.07nic>
- Noble, C., Sala, G., Peter, M., Lingwood, J., Rowland, C. F., Gobet, F., ve Pine, J. M. (2019). The impact of shared book reading on children's language skills: A meta-analysis. *Educational Research Review*, 28, 100290. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2019.100290>
- Noble, C., Sala, G., Peter, M., Lingwood, J., Rowland, C. F., Gobet, F., ve Pine, J. M. (2019). The impact of shared book reading on children's language skills: A meta-analysis. *Educational Research Review*, 28, 100290. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2019.100290>
- Robin, B. R. (2008). Digital storytelling: A powerful technology tool for the 21st century classroom. *Theory Into Practice*, 47(3), 220–228. <https://doi.org/10.1080/00405840802153916>

- Snow, C. E., Burns, M. S., ve Griffin, P. (Eds.). (1998). *Preventing reading difficulties in young children*. Washington, DC: National Academy Press.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Whitehurst, G. J., Falco, F. L., Lonigan, C. J., Fischel, J. E., DeBaryshe, B. D., Valdez-Menchaca, M. C., ve Caulfield, M. (1988). Accelerating language development through picture book reading. *Developmental Psychology*, 24(4), 552–559. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.24.4.552>
- Whitehurst, G. J., Falco, F. L., Lonigan, C. J., Fischel, J. E., DeBaryshe, B. D., Valdez-Menchaca, M. C., ve Caulfield, M. (1988). Accelerating language development through picture book reading. *Developmental Psychology*, 24(4), 552–559. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.24.4.552>
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, K. (2021). Sosyal bilimlerde ve eğitim bilimlerinde sistematik derleme, meta değerlendirme ve bibliyometrik analizler. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1457-1490. <https://doi.org/10.33206/mjss.791537>

BÖLÜM 19

Türkiye’de Döviz Kuru-Enflasyon Dinamikleri ve TCMB Müdahalelerinin Finansal Piyasalara Etkileri

Naci Yılmaz¹

1.Giriş

Türkiye ekonomisinde döviz kuru, enflasyon ve para politikası arasındaki etkileşim, son yıllarda finansal piyasaların seyrini belirleyen temel unsurların başında gelmektedir. Özellikle 2018 sonrası dönemde artan kur oynaklığı, yükselen enflasyon ve değişen para politikası tercihleri; borsa, faiz oranları ve ülke risk primi üzerinde önemli dalgalanmalara yol açmıştır. Bu süreçte Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın (TCMB) uyguladığı politika araçları, yalnızca fiyat istikrarı açısından değil, aynı zamanda finansal piyasalarda güven, beklenti ve risk algısı açısından da kritik bir rol üstlenmiştir. Literatür bulguları ve tablolar birlikte değerlendirildiğinde, kur-faiz-risk primi üçgeninin BIST üzerindeki etkilerinin hem doğrudan hem de dolaylı kanallar aracılığıyla şekillendiği ve bu ilişkinin zamanla daha karmaşık ve kırılğan bir yapı kazandığı görülmektedir

Türkiye’de yüksek ve oynak döviz kurları ile kalıcı enflasyon, büyüme, borsa, faiz ve ülke risk primi üzerinden finansal piyasaları olumsuz şekilde etkilemektedir. Özellikle 2018 sonrası dönemin kritik kırılma noktası olduğu görülmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de döviz kuru hareketlerinin enflasyon üzerindeki etkilerini ve para politikası araçlarının bu ilişkiyi nasıl şekillendirdiğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

2. Literatür Özeti

Literatürde yer alan çalışmalar genel olarak Türkiye’de para politikası araçlarının (özellikle faiz oranları ve döviz müdahalelerinin)döviz kuru, enflasyon, finansal piyasalar ve ekonomik büyüme üzerindeki belirleyici rolünü vurgulamaktadır. Araştırmalar, merkez bankası faiz kararlarının hem döviz kuru dinamikleri hem de varlık fiyatları ve borsa endeksleri üzerinde güçlü ve çoğunlukla anlamlı etkiler yarattığını ortaya koyarken, döviz müdahalelerinin etkinliğinin sınırlı ve bağlama bağlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, para politikası şoklarının etkilerinin zaman içinde değiştiği ve özellikle kriz, belirsizlik ve yüksek enflasyon dönemlerinde daha belirgin hale geldiği ifade edilmektedir.

¹ Doç. Dr., Doğuş Üniversitesi, İİSBF, İktisat Bölümü., ORCID: 0000-0003-0107-6448

Türkiye örneğinde düşük faiz politikalarının kur istikrarsızlığı ve enflasyon üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabildiği, buna karşılık sıkı para politikasının fiyat istikrarını sağlamada önemli bir araç olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte, döviz kuru baskısı, küresel faktörler ve sermaye hareketleri gibi dışsal unsurların da para politikası etkinliğini şekillendirdiği ve makroekonomik dengeler üzerinde önemli etkiler yarattığı sonucuna ulaşılmaktadır. Cıvır ve Akçağlayan (2010), enflasyon hedeflemesi rejiminde döviz kurunun rolünü incelemiş ve döviz kurunun para politikası açısından temel belirleyici olmaya devam ettiğini ortaya koymuştur. Bu durum, Türkiye’de para politikası uygulamalarında döviz kurunun merkezi önemini koruduğunu göstermektedir.

Kasman vd. (2011), faiz ve döviz kuru oynaklığının banka hisse getirileri üzerindeki etkisini incelemiştir. Bulgular, her iki değişkenin de hisse getirilerini negatif yönde etkilediğini ve oynaklığın temel belirleyicileri arasında yer aldığını göstermektedir. Önder ve Villamizar-Villegas (2015), Türkiye’de eşzamanlı para politikalarının etkisini üçlü açmaz çerçevesinde analiz etmiştir. Çalışma, merkez bankasının hem faiz oranı hem de döviz müdahaleleri yoluyla politika yürüttüğünü ve bu araçların etkilerinin zaman zaman birbirini dengelediğini ortaya koymaktadır.

Önder ve Villamizar-Villegas (2018), Türkiye’de para politikası ve döviz kuru şoklarının etkilerini günlük veriler üzerinden analiz etmiştir. Çalışma, merkez bankasının politika faizini enflasyon hedefleri doğrultusunda belirlediğini ve döviz piyasasına müdahalelerde bulunduğunu göstermektedir. Önceden ilan edilen müdahalelerin hem döviz kuru seviyesini hem de oynaklığını etkilediği, ilan edilmemiş müdahalelerin ise yalnızca oynaklığı azalttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca faiz oranı değişimlerinin enflasyon ve büyüme üzerindeki etkisinin gecikmeli olarak ortaya çıktığı belirlenmiştir.

Şahin ve Dereli (2019), Türkiye’de enflasyon, faiz ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi VAR modeli ile analiz etmiştir. Sonuçlar, faiz oranlarının enflasyon üzerinde belirleyici olduğunu ve politika aracı olarak etkin biçimde kullanılabileceğini ortaya koymaktadır.

Tümtürk (2019) çalışması, Türkiye’de döviz müdahalelerinin kur oynaklığı üzerindeki etkisini incelemekte ve müdahalelerin genel olarak etkisiz olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle döviz satışlarının oynaklığı artırdığı, alışların ise anlamlı bir etki yaratmadığı tespit edilmiştir. Buna karşın, kısa vadeli faiz artışlarının döviz kuru üzerinde daha etkili bir politika aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Özdemir (2020), enflasyon hedeflemesi döneminde döviz kurunun para politikası üzerindeki rolünü incelemiştir. Bulgular, döviz kurunun özellikle kriz sonrası dönemde para politikası tepkilerinde önemli bir değişken olduğunu, ancak küresel finansal kriz sonrası finansal istikrar kaygıları nedeniyle bu etkinin zayıfladığını göstermektedir.

Sıklar ve Akça (2020), Türkiye’de döviz piyasası baskısı ile para politikası arasındaki ilişkiyi VAR modeli ile analiz etmiştir. Çalışma, döviz piyasası baskısının artması durumunda merkez bankasının faiz artırarak müdahale ettiğini ve kredi genişlemesinin bu baskıyı artırdığını ortaya koymaktadır.

Samour vd. (2020), para politikasının Türkiye hisse senedi piyasası üzerindeki etkisini kapsamlı eşbütünleşme testleri ile analiz etmiştir. Çalışma, para arzı ve tüketici fiyatlarının hisse senedi fiyatlarını pozitif etkilediğini, faiz oranlarının ise negatif etkide bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca döviz kurundaki değerlenmenin de borsa performansını artırdığı bulgulanmıştır.

Bozkurt ve Çamoğlu (2021), Türkiye’de para politikası aktarım mekanizmalarının etkinliğini iki dönem (2002–2011 ve 2011–2020) üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. SVAR modeli kullanılarak yapılan çalışmada, faiz oranlarının kredi ve döviz kuru kanalları üzerinden enflasyonu etkilediği ve bu değişkenlerin para politikası aktarımında temel belirleyiciler olduğu ortaya konmuştur.

Özek ve Ergür (2022), döviz piyasası baskısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Bulgular, döviz piyasasındaki baskının uzun vadede ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini ve makroekonomik istikrarı zayıflattığını göstermektedir.

Ulug, Işık ve Mert (2023), yüksek enflasyon ortamında uygulanan ultra gevşek para politikasının etkinliğini Türkiye örneği üzerinden incelemektedir. Zamanla değişen nedensellik analizi yöntemi kullanılan çalışmada, düşük faiz politikalarının enflasyon ve döviz kuru dinamikleri açısından riskli sonuçlar doğurabileceği vurgulanmaktadır. Bulgular, yüksek enflasyon koşullarında geleneksel faiz politikalarının önemini koruduğunu ve gevşek politikaların ekonomik istikrar açısından ciddi zorluklar barındırdığını göstermektedir.

Keskin ve Yücel (2023), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın faiz kararları ile BIST 100 endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Nicel karar yöntemleri kullanılarak yapılan analizde, faiz oranı kararları ile hisse senedi piyasası hareketleri arasında %95 düzeyinde güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuç, para politikası araçlarının finansal piyasalar üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır.

Bash ve Al-Awadhi (2023), merkez bankası bağımsızlığının Borsa İstanbul üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemiyle incelemiştir. Bulgular, siyasi müdahalelerin piyasa getirileri üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabildiğini ve merkez bankası bağımsızlığının finansal piyasalar açısından kritik önemde olduğunu göstermektedir.

Orhangazi ve Yeldan (2023), 2021 sonrası uygulanan “Türkiye Modeli”nin makroekonomik sonuçlarını değerlendirmiştir. Düşük faiz politikası sonucu Türk Lirası’nın değer kaybettiği ve enflasyonun hızla arttığı belirtilmiştir. Ayrıca bu

politikaların gelir dağılımını olumsuz etkilediği ve emeğin milli gelirden aldığı payın azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Beşiri (2024), Türkiye'nin politika faizine ilişkin yaklaşımını tarihsel bir perspektifle değerlendirmiştir. Çalışma, 2023 sonrası dönemde sıkı para politikasına geçişin enflasyon ve kur istikrarını sağlama amacı taşıdığını ve küresel faktörlerin bu süreçte belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Çiçek ve Yıldırım (2024), Türkiye'de bankacılık sektörü performansı üzerinde faiz oranlarının etkisini incelemiştir. Bulgular, özellikle özel bankaların getirilerinin faiz oranlarından önemli ölçüde etkilendiğini, kamu bankalarının ise bu değişkenlere daha az duyarlı olduğunu göstermektedir.

Si (2025) çalışması, Türk Lirası'nın son on yıllık döviz kuru dinamiklerini merkez bankası politikaları bağlamında incelemektedir. Araştırma, nicel veri analizi ile nitel politika incelemesini birleştiren karma bir yöntem kullanarak, özellikle faiz oranı ayarlamaları ve döviz müdahalelerinin reel kur üzerindeki etkisini değerlendirmektedir. Bulgular, merkez bankası politikalarının—özellikle faiz oranı değişimlerinin—döviz kuru üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu ortaya koyarken, dışsal ekonomik faktörlerin de bu süreçte önemli rol oynadığını vurgulamaktadır.

Yıldız ve Aydın (2025), Türkiye ekonomisinde para politikası ile varlık fiyatları arasındaki dinamik ilişkiyi TVP-VAR modeli ile analiz etmiştir. Bulgular, para politikası şoklarının etkilerinin zaman içinde değiştiğini ve özellikle ekonomik belirsizlik dönemlerinde daha belirgin hale geldiğini göstermektedir. Ayrıca, düşük faiz ortamının varlık fiyatlarını artırarak finansal kırılganlık riskini yükseltebileceği ifade edilmektedir.

Öztop (2025), kırılma beşli ülkelerde (Türkiye dahil) enflasyon, politika faiz oranı ve borsa endeksleri arasındaki ilişkiyi panel ARDL yöntemiyle incelemiştir. Bulgular, enflasyonun borsa endekslerini pozitif yönde etkilediğini, politika faizlerinin ise negatif etkide bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

3.Temel makro-finansal dinamikler

2013 sonrası dış finansal koşullar ve iç siyasi şoklar, TL'de sert değer kayıpları ve ülke risk priminde artışa yol açarak resesyon ve yüksek enflasyon üretmiştir (Yıldırım, 2020; Ulug vd., 2023; Si, 2025). Döviz piyasası baskısı ve yüksek kur oynaklığı, beklentileri bozarak uzun vadede ekonomik büyümeyi azaltmaktadır (Özek and Ergür 2022; İlhan et al. 2022). Çalışmalar, 2006-2023 döneminde kur artışının hem kısa hem uzun vadede enflasyonu yükselttiğini ve kur-geçişkenliğinin Türkiye'de güçlü olduğunu göstermektedir (Naimoğlu 2024; Olorogun 2024; Uçar 2024).

4.Döviz kuru, enflasyon ve para politikası

Ultra-gevşek para politikası ve düşük faizlerin, 2018 sonrası dönemde kur şoklarını ve enflasyonu beslediği; yanlış faiz kararlarının kur ve fiyat dinamiklerinde “yıkıcı” olabildiği vurgulanmaktadır (Ulug vd., 2023; Yildirim, 2020). VAR/ARDL çalışmalarında enflasyon, TL’nin değer kaybı ve M1 para arzındaki artışlarla birlikte hareket etmekte; enflasyondan döviz kuruna doğru tek yönlü nedensellik ortaya çıkmaktadır (Olorogun 2024; Uçar 2024; Naimoğlu, 2024).

5.Finansal piyasalar üzerindeki etkiler

Tablo 1, kur, faiz oranı ve risk primi (CDS) değişkenlerinin BIST üzerindeki etkilerini farklı kanallar üzerinden özetlemektedir. Buna göre, genel piyasa düzeyinde uzun vadede yüksek faiz oranları ve artan risk primi borsa performansını olumsuz etkilerken, döviz kurundaki artış yatırımcıların nominal değerlerini koruma eğilimi nedeniyle endeksleri yukarı yönlü destekleyebilmektedir. Sektörel bazda ise özellikle bankacılık ve gayrimenkul sektörlerinin faiz, CDS ve kur dalgalanmalarına karşı daha hassas olduğu görülmektedir. Kur oynaklığı açısından değerlendirildiğinde, reel efektif döviz kuru (REER), USD/TRY kuru, para arzı ve faiz oranlarının borsa fiyatlarını güçlü biçimde öngörebildiği, ancak bu ilişkinin doğrusal olmaktan ziyade asimetrik ve karmaşık bir yapı sergilediği anlaşılmaktadır. Ayrıca 2021 krizi örneği, Türk Lirası’ndaki hızlı değer kaybının tahvil piyasasında kredi riskini artırarak bu piyasayı zayıflattığını; buna karşılık yatırımcıların hisse senedi ve kripto varlıklara yönelmesine neden olarak piyasa dinamiklerini yeniden şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Kur, faiz ve risk priminin BIST üzerindeki kanalları

Kanal	Ana bulgu
BIST genel	Uzun vadede yüksek faiz ve CDS borsayı düşürür, kur artışı endeksleri yükseltir (nominal koruma motivasyonu)
Sektörler	Banka ve gayrimenkul endeksleri, faiz, CDS ve kurdaki dalgalanmalara en duyarlı sektörlerdir
Kur oynaklığı	REER, USD/TRY, para arzı ve faiz oranları borsa fiyatlarında güçlü öngörü gücüne sahiptir; ilişki, asimetrik ve doğrusal olmayan yapıdadır
2021 krizi	TL’deki sert değer kaybı tahvil piyasasında kredi riskini artırıp piyasayı zayıflatırken, hisse senedi ve kriptoya yöneliş yaratmıştır

6. Beklentiler, risk ve kur kaosu

Beklenti kaynaklı belirsizlik hem kur hem borsa getirilerini anlamlı biçimde etkililemekte; para politikası beklentileri, TL oynaklığında kilit unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Beckmann ve Czudaj, 2023). 2019 sonrası dönemde kur piyasasında kaotik dinamikler ve pozitif Lyapunov katsayısı tespit edilerek,

beklentilerde çoklu denge ve kalıcı volatilité riski gösterilmektedir (Ozkaya ve Altun 2024; Özkaya 2022).

TCMB'nin **politika faizi**, kredi ve kur kanalları üzerinden enflasyonu ve finansal koşulları belirleyen ana araç olup, faiz şokları kur ve kredilerdeki dalgalanmaların büyük kısmını açıklamaktadır (Bozkurt ve Çamoğlu 2021; Sahin ve Dereli 2019). 2002 sonrası dönemde, faiz artışları kur baskısını sınırlayıp enflasyon üzerindeki kur-geçişkenliğini azaltarak hisse senedi piyasasındaki belirsizliği bir ölçüde düşürmüştür (Onder ve Villamizar-Villegas, 2018; Bozkurt ve Çamoğlu 2021; Siklar ve Akça 2020). Döviz piyasası müdahaleleri (alım-satım ihaleleri) genellikle **kur seviyesini kalıcı biçimde değiştirmekte zayıf**, hatta satış müdahaleleri kur oynaklığını artırarak hisse senedi piyasasına yansıyan risk primini yükseltebilmektedir (Tümtürk 2019).

Faiz ve kur değişimleri ile bunların oynaklığı, Türk bankacılık hisselerinin getirisi ve volatilitésinin başlıca belirleyicileri; şoklar bankaların finansal kaldıraç ve vade uyumsuzluğu kanalıyla BIST'e güçlü biçimde yansımıştır (Kasman et al. 2011; Çiçek ve Yıldırım 2024). 2018 kur krizi sırasında sert faiz artışları, kuru nispeten istikrara kavuşturup daha büyük bir finansal çöküşü sınırlarken, yüksek enflasyon ve kur şokları BIST'te yoğun oynaklığa yol açmıştır (Yıldız ve Aydın 2025). 2013 sonrası büyüme odaklı, düşük faiz ve sık döviz regülasyonu dönemi, TL'nin güvenli liman olmaktan çıkmasına; dövizin güvenli liman, faizin ise banka ve BIST getirilerini baskılayan ana risk faktörü hâline gelmesine yol açmıştır (Ulug vd., 2023; Çiçek ve Yıldırım 2024). Panel kanıtlar, Türkiye dâhil "Kırılgan Beşli"de yüksek enflasyonun nominal hisse endekslerini yukarı itebildiğini, fakat yüksek politika faizinin borsa endeksini anlamlı biçimde aşağı çektiğini gösteriyor (Öztop, 2025; Samour vd., 2020).

Tablo 2, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) farklı politika araçlarının döviz kuru, enflasyon ve BIST üzerindeki etkilerini özetlemektedir. Buna göre ortodoks çerçevede gerçekleştirilen faiz artışları, kur üzerindeki baskıyı azaltarak enflasyon beklentilerini ve belirsizliği düşürmekte, bu da orta vadede borsa açısından görece destekleyici bir ortam oluşturmaktadır. Buna karşılık döviz satım müdahaleleri, kur seviyesini ve oynaklığını artırarak risk priminin yükselmesine ve hisse senedi piyasasında volatilitenin artmasına neden olmaktadır. Ultra gevşek para politikası ve düşük faiz uygulamaları ise kur ve enflasyonun yükselmesine, dolarizasyon eğiliminin güçlenmesine ve özellikle bankacılık hisseleri üzerinde faiz ve kur şokları kaynaklı baskının artmasına yol açarak finansal piyasalarda kırılganlık yaratmaktadır.

Tablo 2. TCMB araçlarının kur, enflasyon ve BIST bağlantısı

TCMB aracı / rejimi	BIST'e temel etki
Faiz (ortodoks) artışı	Kur baskısı ↓, enflasyon beklentisi ↓, belirsizlik ↓ → orta vadede BIST için görece destekleyici
Döviz müdahalesi satım	Kur ve kur oynaklığı ↑ → risk primi ve hisse volatilitesi ↑
Ultra-gevşek düşük faiz	Kur ve enflasyon ↑, dolarizasyon ↑, faiz-kur şoklarının bankacılık hisseleri üzerindeki baskısı ↑

7.Sonuç ve Tartışma

Elde edilen bulgular, Türkiye’de döviz kuru-enflasyon dinamiklerinin ve TCMB politika araçlarının finansal piyasalar üzerinde güçlü ve çok boyutlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Özellikle faiz oranı politikalarının, kur baskısını azaltma ve enflasyon beklentilerini yönetme yoluyla BIST üzerinde görece istikrar sağlayıcı bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Buna karşın döviz müdahalelerinin sınırlı etkinliği ve zaman zaman oynaklığı artırıcı etkileri, bu aracın dikkatli kullanılmasını gerektirmektedir. Ultra gevşek para politikalarının ise kur ve enflasyon üzerindeki baskıyı artırarak finansal kırılganlıkları derinleştirdiği görülmektedir. Bu çerçevede, öngörülebilir, enflasyon odaklı ve güven tesis eden bir para politikası yaklaşımının hem kur istikrarının sağlanması hem de BIST başta olmak üzere finansal piyasaların sürdürülebilir şekilde istikrara kavuşması açısından kritik önemde olduğu değerlendirilmektedir

Türkiye’de döviz kuru-enflasyon sarmalı, büyüme, borsa fiyatları, ülke risk primi ve beklentiler üzerinden tüm finansal piyasaları derinden etkilemektedir. Kur istikrarı, öngörülebilir ve enflasyon odaklı para politikası ile ülke risk primini düşüren bir çerçeve, finansal istikrar için merkezi önemde görünmektedir.

TCMB’nin faiz aracı, kur ve enflasyon şoklarının Borsa İstanbul üzerindeki etkisini yönetmede görece etkilidir. Buna karşılık, döviz müdahaleleri genellikle kısa ömürlü veya istikrarsızlaştırıcı olabilmektedir. Para politikasının öngörülebilir, enflasyon odaklı ve kur baskısını sınırlayan bir çerçevede yürütülmesi, hisse senedi piyasası dinamiklerini istikrara kavuşturan temel koşul olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmada ele alınan bulgular, Türkiye’de döviz kuru, enflasyon ve para politikası arasındaki ilişkinin doğrusal olmayan, asimetrik ve yüksek derecede beklentiye duyarlı bir yapı sergilediğini göstermektedir. Özellikle 2018 sonrası dönemde yaşanan kırılmalar, para politikası tercihlerinin yalnızca makroekonomik göstergeler üzerinde değil, aynı zamanda yatırımcı davranışları ve piyasa yönelimleri üzerinde de belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Kur artışlarının bazı dönemlerde BIST’i nominal olarak desteklemesi, yatırımcıların enflasyona karşı korunma motivasyonu ile hareket ettiğini gösterirken; yüksek

faiz ve artan risk priminin uzun vadede piyasaları baskılaması, makro-finansal istikrarın önemini teyit etmektedir. Ayrıca döviz müdahalelerinin sınırlı etkinliği ve zaman zaman ters etki yaratması, politika araçlarının doğru zamanlama ve iletişim stratejileriyle birlikte kullanılmasının gerekliliğine işaret etmektedir.

Bu çerçevede politika yapıcılara yönelik bazı öneriler geliştirilebilir. Öncelikle, TCMB'nin para politikasını öngörülebilir, şeffaf ve enflasyon hedeflemesi ile uyumlu bir çerçevede yürütmesi, piyasa beklentilerini çıpalamak açısından kritik öneme sahiptir. Faiz oranı, kur ve kredi kanalları üzerinden etkili bir araç olmaya devam ettiğinden, politika faizinin makroekonomik temellerle uyumlu şekilde belirlenmesi gerekmektedir. İkinci olarak, döviz piyasasına doğrudan müdahaleler yerine, rezerv birikimi ve makro ihtiyati politikalar gibi dolaylı araçların kullanılması daha sürdürülebilir sonuçlar doğurabilir. Üçüncü olarak, finansal istikrarın güçlendirilmesi amacıyla bankacılık sektörü başta olmak üzere faiz ve kur şoklarına duyarlı sektörler için risk azaltıcı düzenlemelerin artırılması önem taşımaktadır. Son olarak, küresel finansal koşullar ve sermaye hareketlerinin etkisi göz önünde bulundurularak, politika koordinasyonunun güçlendirilmesi ve yapısal reformların desteklenmesi, Türkiye ekonomisinin kırılganlıklarını azaltarak uzun vadeli istikrarın sağlanmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Bağcı, E., & Bayır, M. (2025). The Impact of Basic Macroeconomic Variables and Market Risks on Borsa Istanbul Indices: A Comparative Sectoral Analysis. *Review of Business and Economics Studies*. <https://doi.org/10.26794/2308-944x-2025-13-2-114-128>.
- Bash, A., & Al-Awadhi, A. (2023). Central Bank Independence and stock market outcomes: An event study on Borsa Istanbul. *Cogent Economics & Finance*, 11. <https://doi.org/10.1080/23322039.2023.2186032>.
- Batmaz, T. (2025). Dynamic Interrelationships among Energy Prices, Exchange Rates, and Inflation: An Empirical Analysis for the Turkic Republics. *Bilig*. <https://doi.org/10.12995/bilig.7933>.
- Beckmann, J., & Czudaj, R. (2023). The Role of Expectations for Currency Crisis Dynamics - The Case of the Turkish Lira. *Journal of Forecasting*. <https://doi.org/10.1002/for.2940>.
- Besiri, D. (2024). Turkey's Stance on Policy Rate. *Next Generation Journal for The Young Researchers*. <https://doi.org/10.62802/mcjpfx13>.
- Bozkurt, H., & Çamoğlu, S. (2021). EFFECTIVENESS ANALYSIS OF MONETARY TRANSMISSION. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.989237>.
- Civcir, I., & Akçağlayan, A. (2010). Inflation targeting and the exchange rate: Does it matter in Turkey?. *Journal of Policy Modeling*, 32, 339-354. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2010.03.002>.
- Çiçek, S., & Yıldırım, A. (2024). The impact of domestic and global factors on individual public, domestic and foreign bank performances in Türkiye. *Central Bank Review*. <https://doi.org/10.1016/j.cbrev.2023.100139>.
- Demir, C. (2019). Macroeconomic Determinants of Stock Market Fluctuations: The Case of BIST-100. *Economies*. <https://doi.org/10.3390/economies7010008>.
- Ibrahim, M., Khan, A., & Kaplan, M. (2025). Decoding Turkish Lira Volatility Using Natural Language Processing, News and Twitter Sentiment, and Explainable AI. *International Journal of Economics and Financial Issues*. <https://doi.org/10.32479/ijefi.19724>.
- Ilhan, A., Akdeniz, C., & Özdemir, M. (2022). Analyzing Exchange Market Pressure Dynamics with Markov Regime Switching: The Case of Turkey. *Organizations and Markets in Emerging Economies*. <https://doi.org/10.15388/omee.2022.13.78>.
- Karahan, Ö., & Çolak, O. (2019). The link between financial capital movements and the exchange rate in Turkey. *Eastern Journal of European Studies*, 263-281.

- Kasman, S., Vardar, G., & Tunc, G. (2011). The impact of interest rate and exchange rate volatility on banks' stock returns and volatility: Evidence from Turkey. *Economic Modelling*, 28, 1328-1334. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2011.01.015>.
- Kassouri, Y., & Altıntaş, H. (2020). Threshold cointegration, nonlinearity, and frequency domain causality relationship between stock price and Turkish Lira. *Research in International Business and Finance*, 52, 101097. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2019.101097>.
- Keskin, M., & Yücel, A. (2023). Modeling of the Relationship Between BIST100 Index and Central Bank Interest Decisions by the Quantitative Decision Method. *The Journal of Academic Social Resources*. <https://doi.org/10.29228/asrjournal.67403>.
- Naimoğlu, M. (2024). The exchange rate pass-through effect in Türkiye: fourier shin cointegration approach (2006-2023). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.1354452>.
- Olorogun, L. (2024). A VAR Framework of Exchange Rates, Interest Rates, and Inflation Through COVID-19 in Turkey: Empirical Evidence From Linear Cointegration and Causality Analysis. *Qeios*. <https://doi.org/10.32388/htlwj3.2>.
- Onder, Y., & Villamizar-Villegas, M. (2015). Simultaneous Monetary Policies in the Context of the Trilemma: Evidence from the Central Bank of Turkey. . <https://doi.org/10.32468/be.893>.
- Onder, Y., & Villamizar-Villegas, M. (2018). The Effects of Monetary and Exchange Rate Policy Shocks: Evidence from an Emerging Market Economy. *International Journal of Central Banking*, 14, 159-199.
- Orhangazi, Ö., & Yeldan, A. (2023). “Türkiye Modeli” - 2021 ve Sonrası: Rastgele hedefler, gerçekleştirmeler ve bir bilanço. *METU Studies in Development*. <https://doi.org/10.60165/metusd.v50i1.1286>.
- Ozkaya, A., & Altun, O. (2024). Domestic and Global Causes for Exchange Rate Volatility: Evidence From Turkey. *SAGE Open*, 14. <https://doi.org/10.1177/21582440241243200>.
- Özdemir, M. (2020). The role of exchange rate in inflation targeting: the case of Turkey. *Applied Economics*, 52, 3138 - 3152. <https://doi.org/10.1080/00036846.2019.1706717>.
- Özek, Y., & Ergür, H. (2022). The Effect Of Exchange Market Pressure On Output In Turkey. *Fiscaeconomia*. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1073333>.
- Özkaya, A. (2022). Chaotic dynamics in Turkish foreign exchange markets. *Business & Management Studies: An International Journal*. <https://doi.org/10.15295/bmij.v10i2.2068>.

- Öztop, A. (2025). How Do Central Bank Policy Rates and Inflation Affect Stocks in Fragile-Five Economies? Evidence from Panel PMG-ARDL Approach. *Sosyoekonomi*.
<https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2025.02.12>.
- Sahin, B., & Dereli, D. (2019). An evaluation on inflation in Turkey after 1980 and the analysis of relationship between inflation, interest rate and exchange rate. *Pressacademia*. <https://doi.org/10.17261/pressacademia.2019.1111>.
- Samour, A., Isiksal, A., & Tursoy, T. (2020). Monetary Policy and Turkey's Stock Market: A New Insight Form Combined Cointegration Test. , 69-77.
- Si, Y. (2025). Central Bank Policies and Real Valuation Dynamics: A Decade-Long Analysis of TRY's Exchange Rate Trends. *Advances in Economics, Management and Political Sciences*. <https://doi.org/10.54254/2754-1169/2025.bl23694>.
- Siklar, I., & Akça, A. (2020). Exchange Market Pressure and Monetary Policy: The Turkish Case. *Ekonomika (Economics)*, 99, 110 - 130.
<https://doi.org/10.15388/ekon.2020.1.7>.
- Tsang, M. (2023). Currency crisis: Turkey in 2021. *The CASE Journal*.
<https://doi.org/10.1108/tcj-08-2022-0140>.
- Tümtürk, O. (2019). Foreign Exchange Intervention and Exchange Rate Volatility: Evidence from Turkey. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
<https://doi.org/10.18037/ausbd.566685>.
- Uçar, İ. (2024). The Impact of Exchange Rate Volatility on The Inflation Rate: Evidence from Turkey. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
<https://doi.org/10.56206/husbd.1522248>.
- Ulug, M., Işık, S., & Mert, M. (2023). The effectiveness of ultra-loose monetary policy in a high inflation economy: a time-varying causality analysis for Turkey. *Economic Change and Restructuring*, 56, 2855-2887.
<https://doi.org/10.1007/s10644-023-09535-3>.
- Yildirim, Z. (2020). External and Domestic Shocks, Exchange Rate, Country Risk Premia and Macroeconomic Conditions in Turkey. , 70, 73-112.
<https://doi.org/10.26650/istjecon2020-0002>.
- Yıldız, S., & Aydın, Ü. (2025). Empirical Analysis of the Relationship Between Monetary Policy and Asset Prices in the Turkish Economy. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*.
<https://doi.org/10.62001/gsijses.1711037>.

BÖLÜM 20

Yapay Zekâ Destekli Dijital Dönüşümde Siber Risk Yönetimi ve Siber Sigortanın Sigortalanabilirlik Sorunu

Harun Reşit Gürçay¹

1. Giriş

Siber risk, klasik sigortacılığın en güç alanlarından biridir. Bunun nedeni tehdit aktörlerinin uyarlanabilir olması, saldırı tekniklerinin çok hızlı değişmesi ve tek bir olayın çok sayıda sigortalıyı aynı anda etkileyebilmesidir (Cremer et al., 2022; Tsohou et al., 2023). Yapay zekâ bu güçlüğü daha da derinleştirmektedir. Bir yandan üretken yapay zekâ, oltalama, sosyal mühendislik, kimlik taklidi ve otomatik zafiyet keşfi gibi saldırı tekniklerini kolaylaştırıp ölçeklendirmektedir. Diğer yandan aynı teknoloji, anomali tespiti, tehdit istihbaratı, davranış analizi ve hasar sınıflandırma süreçlerinde savunma lehine de kullanılmaktadır. Böylece yapay zekâ, siber güvenlik alanında hem saldırı hem savunma kapasitesini aynı anda genişleten bir çarpan etkisi ortaya koymaktadır.

Bu çift yönlü dönüşüm, siber sigortayı pasif zarar telafisi aracı olmaktan çıkarıp aktif risk yönetişimi aracına dönüştürme baskısı yaratmaktadır (Eling et al., 2021; Woods & Moore, 2020). Nitekim mevcut literatür, siber sigortanın artık marjinal bir ürün olmadığını, ancak hâlen tam anlamıyla olgun bir sigorta dalına dönüşmediğini göstermektedir (Tsohou et al., 2023). ABD pazarı bu alanın en büyük örneğini oluşturmaktadır. Ulusal Sigorta Komiserleri Birliği raporuna göre 2024 itibarıyla piyasa milyarlarca dolarlık bir ölçeğe ulaşmış fakat coğrafi ve yapısal yoğunlaşma varlığını korumuştur (National Association of Insurance Commissioners [NAIC], 2025 Cybersecurity Insurance Report). AB’de ise siber risk, yalnızca teminat konusu olarak değil, sigorta şirketlerinin kendi dijital operasyonel dayanıklılığı bakımından da düzenleyici ilginin merkezine yerleşmiştir (European Insurance and Occupational Pensions Authority [EIOPA], n.d.).

Türkiye’de 2024–2028 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi’nin devreye alınması ve USOM kapasitesinin güçlendirilmesi de siber güvenliğin kurumsal öncelik

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, harunresitgurcay@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8291

hâline geldiğini göstermektedir (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu [BTK], 2025). Bu bağlamda temel soru, yapay zekâ çağında siber riskin hangi koşullarda sigortalanabilir olacağıdır. Bu soruya yanıt verebilmek için önce siber riskin niteliğindeki dönüşüm ardından da siber sigortanın işlevi ve sınırları, son olarak da Türkiye'nin AB ve ABD ile karşılaştırmalı konumu değerlendirilmelidir.

2. Metodoloji

Bu çalışma, nitel araştırma tasarımına dayanan kavramsal ve karşılaştırmalı bir analiz niteliğindedir. Araştırmada yapay zekâ çağında siber risklerin dönüşümü ve siber sigortanın sigortalanabilirlik yapısı; sistematik olmayan ancak yapılandırılmış literatür taraması (structured narrative review) yaklaşımı ile ele alınmıştır.

Analiz sürecinde üç veri kaynağı grubu kullanılmıştır:

1. Akademik literatür (ör. Eling et al., 2021; Cremer et al., 2022; Tsohou et al., 2023)
2. Uluslararası düzenleyici kurum raporları (EIOPA, NIST, NAIC)
3. Sektörel ve teknik veri platformları (Kaspersky, Kaggle)

Çalışma, nicel hipotez testi yerine kavramsal sentez ve karşılaştırmalı politika analizi yaklaşımını benimsemektedir. Bu nedenle elde edilen bulgular genellenebilir ampirik sonuçlar yerine teorik çıkarım ve politika yorumları düzeyinde değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda çalışma, siber sigortayı yalnızca finansal bir ürün olarak ele almayıp aynı zamanda dijital yönetim mekanizması olarak ele almaktadır.

3. Yapay Zekâ Çağında Siber Riskin Dönüşümü

Siber riskin yeni evresini belirleyen temel unsur saldırıların yalnızca daha sık hale gelmesinden çok daha otomatik, daha ikna edici ve daha ölçeklenebilir hâle gelmesidir. Özellikle üretken yapay zekâ, hedefli ortalama metinlerinin üretilmesini kolaylaştırmakta böylece ses ve görüntü sentezi üst düzey yönetici taklidi ve ödeme yönlendirme dolandırıcılıklarını güçlendirmektedir. Bu nedenle siber tehdit artık yalnızca teknik sistem açıklarından doğan bir güvenlik sorunu olmaktan çıkmıştır. Aynı zamanda insan davranışını, örgütsel zafiyetleri ve dijital bağımlılık ilişkilerini birlikte hedef alan karmaşık bir risk formuna dönüşmüştür.

Akademik literatür, yapay zekânın risk dağılımını düşük şiddetli ve yüksek frekanslı kayıplardan, daha düşük frekanslı fakat çok daha yüksek şiddetli kayıplara kaydırabileceğini vurgulamaktadır (Eling et al., 2021). Bunun nedeni aynı yazılım yığına, aynı bulut altyapısına veya aynı model ekosistemine bağlı çok sayıda kurumun ortak kırılganlıklara maruz kalmasıdır (Eling et al., 2021; Cremer et al., 2022). Klasik sigortacılıkta risklerin birbirinden görece bağımsız olması beklenirken siber olaylarda tek bir tedarikçi tek bir güncelleme veya tek

bir yaygın zafiyet çok sayıda sigortalıda eşzamanlı hasar doğurabilmektedir (Tsohou et al., 2023; Cremer et al., 2022). Bu nedenle siber risk yalnızca belirsizliği yüksek bir risk olmayıp yanı sıra birikimli ve sistemik niteliği güçlü bir risktir (Baker & Shortland, 2023; Woods et al., 2021).

3.1 Tehdit Dönüşümünün Sigorta Bakımından Başlıca Sonuçları

Tablo 1. Yapay zekâ çağında siber tehdit dönüşümünün sigorta bakımından başlıca sonuçları

Tehdit alanı	Dönüşüm dinamiği	Sigorta üzerindeki etkisi	Başlıca kaynak
Oltalama ve sosyal mühendislik	Yapay zekâ ile daha kişiselleşmiş ve ölçekli saldırılar.	Hasar sıklığı ve doğrulama yükü artar	Eling et al. (2021)
Fidye yazılımı	RaaS ve çift şantaj modelleri.	Teminat kapsamı, olay müdahalesi ve ödeme politikaları tartışmalı hâle gelir.	Tsohou et al. (2023); Baker & Shortland (2023)
Ortak altyapı bağımlılığı	Bulut, yaygın yazılım ve tedarikçi yoğunlaşması.	Birikimli zarar ve reasürans baskısı artar.	Cremer et al. (2022); Tsohou et al. (2023)
AI tabanlı savunma ve saldırı yarışı	Savunma araçları ile saldırı araçları aynı anda gelişir.	Underwriting daha dinamik, sürekli ve veri bağımlı hâle gelir.	Eling et al. (2021); Jawhar et al. (2024)

Bu tablo, siber riskin artık yalnızca bilgi güvenliği ihlali olarak ele alınamayacağını göstermektedir. Risk; operasyonel süreklilik, veri koruma, itibar, tedarik zinciri ve düzenleyici yaptırım boyutlarının birleştiği çok katmanlı bir yapıya dönüşmüştür. Bu çok katmanlı yapı poliçe dilini, istisna rejimlerini ve teminatın kapsamını daha karmaşık hâle getirmektedir (Tsohou et al., 2023; Markopoulou, 2021).

4. Siber Sigortanın İşlevi ve Sigortalanabilirlik Sorunu

Siber sigortanın temel işlevi bir siber olayın mali sonuçlarını ilk taraf ve üçüncü taraf teminatları yoluyla kısmen devralmaktır (Tsohou et al., 2023). Ancak literatür bu ürünün yalnızca tazminat sağlayan bir finansal araç olarak değil, aynı zamanda kurumsal siber hijyen üzerinde dolaylı etkiler üretebilecek bir yönetim mekanizması olarak da değerlendirildiğini göstermektedir (Woods & Moore, 2020). Bu anlayışa göre sigortacılar risk değerlendirmesi yapmakta, belirli güvenlik önlemlerini teşvik etmekte, olay müdahale hizmetleri sunmakta ve piyasa genelinde risk bilgisi üretmektedir (Woods & Moore, 2020).

Ne var ki ampirik görünüm bu iyimser çerçeveyi önemli ölçüde sınırlamaktadır. Woods ve Moore (2020), siber sigortanın güvenlik yönetişimini dönüştürücü etkisinin beklenenden daha zayıf kaldığını; bunun temel nedenlerinin risk değerlendirmelerinin çoğu zaman yüzeysel olması ve broker etkisinin underwriting disiplinini aşındırabilmesi olduğunu göstermektedir. Prim

indirimi yoluyla yaratılan teşvikler de çoğu durumda kurumların güçlü teknik güvenlik yatırımlarına yönelmesini tek başına sağlayamamaktadır. Dolayısıyla siber sigorta, güçlü iç kontrol sistemlerinin yerine geçen bir araç olarak olmayıp, onları tamamlayan ikincil bir kurumsal mekanizma olarak değerlendirilmelidir.

Sigortalanabilirlik tartışmasının merkezinde veri sorunu yer almaktadır. Cremer ve arkadaşları (2022), siber risk alanında açık veri tabanlarının sınırlı olduğunu ve mevcut verilerin çoğunlukla teknik güvenlik perspektifiyle üretildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum olay frekansı ve zarar şiddetine ilişkin tahminleri zorlaştırmakta, underwriting modellerinin basitleştirilmesine yol açmakta ve primlerin ihtiyatlı biçimde yükselmesine neden olmaktadır (Cremer et al., 2022). Benzer şekilde Tsohou ve arkadaşları (2023), siber sigorta piyasasında standart terminoloji eksikliği, farklı başvuru formları ve karşılaştırılabilir veri tabanlarının yokluğu nedeniyle ürün olgunlaşmasının geciktiğini vurgulamaktadır.

Siber sigortanın karşı karşıya olduğu temel sorunlardan biri de riskin sürekli değişen doğasıdır. Geleneksel sigorta branşlarında geçmiş kayıp verileri geleceğe ilişkin güçlü öngörüler sağlayabilirken siber risk alanında tehdit aktörleri ve saldırı teknikleri sürekli evrilmektedir. Bu nedenle geçmiş verilerin gelecekteki kayıpları tahmin etme gücü daha sınırlı kalmaktadır. Bu durum hem sigortacıların fiyatlama modellerini hem de reasürans piyasalarının risk değerlendirme süreçlerini zorlaştırmaktadır (Cremer et al., 2022; Tsohou et al., 2023).

4.1 Fidye Yazılımı ve Birikimli Zarar

Fidye yazılımı, siber sigortanın sınırlarını en görünür biçimde ortaya koyan alanlardan biridir. Özellikle Ransomware-as-a-Service (RaaS) modeli ve çift şantaj uygulamaları hem olay sıklığını hem de olay başına maliyeti önemli ölçüde artırmıştır (Tsohou et al., 2023). Baker ve Shortland (2023), bu tartışmanın yalnızca zarar tazminiyle sınırlı olmadığını suç ekonomisinin dolaylı biçimde teşvik edilmesi, olay bildirim davranışları ve kamu politikası üzerindeki etkilerinin de dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Bu nedenle birçok pazarda siber sigorta poliçelerinin şartları son yıllarda sıkılaşmıştır. Özellikle fidye yazılımı teminatlarında alt limitlerin artırılması, belirli güvenlik kontrollerinin zorunlu tutulması ve bazı durumlarda ödeme kapsamının daraltılması gibi uygulamalar yaygınlaşmıştır. Ulusal Sigorta Komiserleri Birliği'nin (NAIC) 2025 raporu da underwriting süreçlerinde önleyici kontrollerin giderek daha merkezi bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Bir diğer yapısal sınır ise birikimli zarar (accumulation risk) problemidir. Ortak yazılım platformları, bulut hizmetleri ve kritik tedarikçilere olan bağımlılık tek bir olayın çok sayıda poliçeyi aynı anda tetikleyebilmesine yol açmaktadır (Cremer et al., 2022; Tsohou et al., 2023). Bu durum reasürans kapasitesini

baskılamakta ve siber sigortayı geleneksel sigorta branşlarından ayıran temel kırılganlık noktalarından biri hâline getirmektedir (Eling et al., 2021).

Örneğin yaygın kullanılan bir bulut hizmet sağlayıcısında meydana gelecek büyük ölçekli bir kesinti, birbirinden bağımsız görünen yüzlerce sigortalı işletmenin aynı anda faaliyetlerini durdurmasına neden olabilir. Benzer şekilde kritik bir yazılım güncellemesinde ortaya çıkabilecek güvenlik açığı çok sayıda kurumda eş zamanlı zarar yaratabilir. Bu nedenle siber sigortanın geleceği yalnızca daha doğru risk ölçümüne bağlı olmayıp, sistemik zarar kapasitesinin nasıl yönetileceğine de bağlıdır (Cremer et al., 2022; Eling et al., 2021).

Sonuç olarak sigortalananabilirlik sorunu, siber sigorta piyasasının büyümesini sınırlandıran en temel yapısal meselelerden biri olmaya devam etmektedir. Veri eksikliği, standartlaşma sorunları, fidye yazılımı ekonomisinin büyümesi ve sistemik zarar potansiyeli birlikte değerlendirildiğinde siber sigortanın sürdürülebilirliği yalnızca finansal kapasiteye değil; aynı zamanda veri yönetişimi, risk modelleme ve kurumsal dayanıklılık alanlarında sağlanacak ilerlemelere bağlı görünmektedir.

5. İnovatif Süreçler Bağlamında Sigortacılık Dönüşümü

Yapay zekâ çağında siber sigortanın geleceği, ürün inovasyonundan çok süreç inovasyonunda düğümlenmektedir. Eling, Nuessle ve Staubli (2021), yapay zekânın sigortacılık değer zincirini “zararı ödeyen” modelden “zararı öngören ve önlemeye çalışan” modele doğru dönüştürdüğünü göstermektedir. Siber sigorta bakımından bu dönüşüm özellikle underwriting, fiyatlama, hasar yönetimi ve dolandırıcılık tespiti alanlarında daha belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır.

Geleneksel sigortacılık uygulamalarında risk değerlendirmeleri çoğunlukla belirli dönemlerde yapılan başvurular ve statik veri setleri üzerinden yürütülmektedir. Ancak siber risklerin sürekli değişen yapısı bu yaklaşımın yeterliliğini azaltmaktadır. Kurumların saldırı yüzeyleri, kullandıkları teknolojiler ve maruz kaldıkları tehditler zaman içerisinde hızlı biçimde değişebildiğinden siber sigortanın da daha dinamik ve gerçek zamanlı risk değerlendirme mekanizmalarına yönelmesini elzem kılmaktadır (Eling et al., 2021).

Bu noktada yapay zekâ ve gelişmiş veri analitiği, sigortacılara daha önce mümkün olmayan ölçekte veri işleme ve risk modelleme kapasitesi sunmaktadır. Dış saldırı yüzeyi taramaları, güvenlik derecelendirme sistemleri, tehdit istihbaratı platformları ve davranışsal analiz araçları sayesinde kurumların siber risk profilleri daha ayrıntılı biçimde değerlendirilebilmektedir (Jawhar et al., 2024). Böylece underwriting süreçleri yalnızca başvuru sırasında alınan beyanlara ilaveten sürekli güncellenen teknik göstergelere de dayanabilmektedir.

5.1 İnovatif Süreç Alanları

Tablo 2. Siber sigortada yapay zekâ destekli inovatif süreç alanları

Süreç	Dönüşüm	Beklenen Fayda	Temel Risk
Underwriting	Sürekli veri akışı, dış saldırı yüzeyi taraması ve güvenlik skorları	Daha hassas risk seçimi	Yanlış pozitifler ve ölçüm yanlılığı (Woods & Moore, 2020)
Fiyatlama	Sektöre, güvenlik olgunluğuna ve tehdit yüzeyine göre dinamik fiyatlama	Daha adil prim yapısı	Veri kıtlığı nedeniyle model kırılganlığı (Cremer et al., 2022)
Hasar Yönetimi	Olay sınıflandırma, belge inceleme ve ilk hasar değerlendirme otomasyonu	Daha hızlı ödeme ve daha düşük işlem maliyeti	Yanlış sınıflandırma ve şeffaflık sorunları (Eling et al., 2021)
Dolandırıcılık Tespiti	Metin, görsel ve davranışsal örüntü analizi	Sahte taleplerin azaltılması	Yeni adversarial manipülasyon biçimleri (Amerirad et al., 2023; Eling et al., 2021)

Tabloda görüldüğü üzere yapay zekâ destekli dönüşüm yalnızca operasyonel verimlilik artışı sağlamamakta, aynı zamanda sigortacılığın karar alma mantığını da yeniden şekillendirmektedir. Özellikle underwriting süreçlerinde dış kaynaklı siber güvenlik verilerinin kullanılması sigortalının gerçek güvenlik olgunluğunun daha doğru biçimde ölçülmesine katkı sağlayabilmektedir. Bununla birlikte kullanılan algoritmaların hatalı sonuç üretme riski yeni yönetim sorunlarını da beraberinde getirmektedir (Woods & Moore, 2020).

Fiyatlama alanında da önemli değişimler yaşanmaktadır. Geleneksel prim hesaplama yöntemleri çoğunlukla sektör, şirket büyüklüğü ve geçmiş hasar verilerine dayanırken yapay zeka destekli modeller çok daha geniş veri kümelerini analiz ederek daha ayrıntılı risk segmentasyonu yapabilmektedir. Ancak Cremer ve arkadaşlarının (2022) vurguladığı üzere, siber risk alanındaki veri eksikliği ve veri kalitesine ilişkin sorunlar bu modellerin güvenilirliğini sınırlayan temel faktörlerden biri olmaya devam etmektedir.

Hasar yönetimi süreçlerinde ise otomasyonun etkisi giderek artmaktadır. Yapay zekâ destekli sistemler olay raporlarını sınıflandırabilmekte, belgeleri analiz edebilmekte ve ilk hasar değerlendirmelerini otomatik olarak gerçekleştirebilmektedir. Bu durum hem işlem maliyetlerini düşürmekte hem de ödeme süreçlerini hızlandırmaktadır (Eling et al., 2021). Bununla birlikte algoritmik kararların açıklanabilirliği ve denetlenebilirliği konusu özellikle büyük ölçekli tazminat kararlarında önem kazanmaktadır.

Dolandırıcılık tespiti alanı da yapay zekânın en yoğun kullanıldığı alanlardan biridir. Metin analizi, davranışsal modelleme ve örüntü tanıma teknikleri sayesinde şüpheli talepler daha erken aşamalarda belirlenebilmektedir. Ancak

aynı zamanda yapay zekâ destekli sahte belge üretimi, sentetik kimlikler ve gelişmiş manipölasyon teknikleri de ortaya çıkmaktadır. Amerirad ve arkadaşları (2023), adversarial yapay zekâ uygulamalarının sigortacılık sektöründe yeni riskler doğurduğunu ve mevcut doğrulama mekanizmalarının bu tehditlere karşı güçlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Bu dönüşümün kurumsal sonucu, sigortacının yalnızca zarar sonrası ödeme yapan pasif bir finansal aktör olmaktan çıkarak sürekli risk izleyen ve önleyici hizmetler sunan aktif bir risk yöneticisine dönüşmesidir. Son yıllarda gelişen piyasa uygulamaları, siber sigorta ürünlerinin olay öncesi güvenlik taramaları, tehdit istihbaratı desteği, olay müdahale koordinasyonu ve olay sonrası iyileştirme hizmetleriyle birlikte sunulmaya başladığını göstermektedir (Tsohou et al., 2023). Böylece sigortacılık hizmeti yalnızca finansal koruma sağlamaktan öteye geçerek kurumsal siber dayanıklılığın geliştirilmesine katkıda bulunan bir modele dönüşmektedir.

Ancak süreç inovasyonu yalnızca teknolojik yatırım meselesi değildir. Güvenilir veri setleri, sektör çapında ortak raporlama standartları, yeterli reasürans kapasitesi ve düzenleyici kabul mekanizmaları olmadan yapay zekâ destekli underwriting ve fiyatlama sistemlerinin etkinliği sınırlı kalacaktır (Cremer et al., 2022; Tsohou et al., 2023). Nitekim Capgemini'nin 2025 tarihli raporu da sigorta şirketlerinin üretken yapay zekâ, gelişmiş underwriting ve gerçek zamanlı veri analitiğinin önemini kabul ettiğini ancak kurumsal süreçlerin ve organizasyonel yetkinliklerin bu dönüşümü tam olarak destekleyemediğini ortaya koymaktadır (Capgemini, 2025).

Sonuç olarak süreç inovasyonun siber sigortanın geleceğinde ürün inovasyonundan daha belirleyici olduğu görünmektedir. Yapay zekâ, risk değerlendirme ve hasar süreçlerini daha hızlı ve daha hassas bir hale getirme potansiyeline sahip olsa da bu potansiyelin sürdürülebilir değere dönüşebilmesi veri kalitesi, yönetim mekanizmaları ve kurumsal kapasite gibi tamamlayıcı unsurların gelişmesine bağlıdır.

6. Türkiye'nin Görünümü

Türkiye bakımından siber sigorta piyasasının temel sorunu, artan talep potansiyeli ile kurumsal ve teknik olgunluk düzeyi arasındaki açıklıktır. Siber güvenlik ve sigortacılık alanındaki kurumsal yapı, sigortacılık sektöründe Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu (SEDDK), ulusal siber güvenlik mimarisinde ise Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) ile Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM) etrafında şekillenmektedir (Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu [SEDDK], n.d.).

Son yıllarda Türkiye'de siber güvenlik alanında dikkat çekici kurumsal gelişmeler yaşanmıştır. BTK tarafından yapılan açıklamaya göre 2024–2028

Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı yürürlüğe alınmış, ulusal siber güvenlik kapasitesinin artırılmasına yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Aynı açıklamada, 2025 yılının ilk çeyreğinde yaklaşık 37 bin siber saldırı tespit edildiği ve USOM tarafından günlük ortalama 11 milyon zararlı erişimin engellendiği belirtilmiştir (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu [BTK], 2025). Bu veriler, siber riskin Türkiye açısından istisnai olaylardan ziyade süreklilik gösteren yapısal bir güvenlik ve yönetim sorunu hâline geldiğini göstermektedir.

Bununla birlikte Türkiye’de siber sigorta pazarının gelişimi henüz erken bir aşamadır. Uluslararası literatür siber sigorta talebinin çoğunlukla büyük ölçekli işletmelerde düzenleyici yükümlülükler, sözleşmesel zorunluluklar ve tedarik zinciri baskıları aracılığıyla geliştiğini göstermektedir (Adriko & Nurse, 2024; Tsohou et al., 2023). Türkiye’de ise özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde (KOBİ) siber risk farkındalığı ile sigorta talebi arasındaki ilişkinin hâlen zayıf olduğu gözlemlenmektedir.

Bu durumun önemli nedenlerinden biri birçok işletmenin siber olayları teknik bir bilgi işlem sorunu olarak değerlendirmesi ve finansal sonuçlarını yeterince dikkate almamasıdır. Oysa veri ihlalleri, iş sürekliliği kesintileri, fidye yazılımı saldırıları ve düzenleyici yaptırımlar, özellikle kaynakları sınırlı işletmeler için ciddi ekonomik sonuçlar doğurabilmektedir (Tsohou et al., 2023). Dolayısıyla Türkiye’de siber sigortanın yaygınlaşması yalnızca ürün arzına değil, risk farkındalığının artırılmasına da bağlıdır.

Türkiye açısından ikinci önemli sorun underwriting süreçlerinde kullanılabilecek güvenilir ve karşılaştırılabilir veri eksikliğidir. Siber olayların sistematik biçimde raporlanmaması, sektör bazlı zarar istatistiklerinin sınırlı olması ve ortak terminolojinin yeterince gelişmemiş olması, risk fiyatlamasını zorlaştırmaktadır. Cremer ve arkadaşlarının (2022) belirttiği üzere bu sorun küresel ölçekte de mevcuttur ancak veri hacminin daha düşük olduğu gelişmekte olan pazarlarda etkileri daha belirgin hissedilmektedir.

Veri eksikliği yalnızca fiyatlama süreçlerini değil, aynı zamanda reasürans kapasitesini de etkilemektedir. Reasürörler, riskin niteliğini ve büyüklüğünü daha doğru değerlendirebilmek için ayrıntılı olay verilerine ihtiyaç duymaktadır. Güvenilir veri eksikliği ise hem reasürans maliyetlerini artırmakta hem de piyasadaki kapasiteyi sınırlayabilmektedir (Cremer et al., 2022; Tsohou et al., 2023).

Üçüncü yapısal sorun ise ürün standardizasyonunun sınırlı düzeyde olmasıdır. Uluslararası piyasalarda veri ihlali, iş durması, olay müdahalesi, adli bilişim hizmetleri, hukuki danışmanlık ve fidye yazılımı gibi teminat alanlarında giderek daha belirgin standartlar oluşurken, Türkiye’de ürün çeşitliliği ve karşılaştırılabilirliği henüz aynı düzeye ulaşmamıştır. Bu durum hem müşteri güvenini hem de pazar şeffaflığını olumsuz etkileyebilmektedir (Tsohou et al., 2023).

Bununla birlikte Türkiye açısından önemli fırsatlar da bulunmaktadır. Özellikle bankacılık, finansal teknolojiler, ödeme sistemleri, e-ticaret, sağlık teknolojileri ve savunma sanayii gibi veri yoğun sektörler, siber sigortanın sadece bir risk transfer mekanizması olarak değil, aynı zamanda kurumsal dayanıklılığı artıran bir yönetim aracı olarak kullanılabileceği alanlar sunmaktadır. Bu sektörlerde faaliyet gösteren kurumlar, regülasyona dayalı beklentiler ve operasyonel riskler nedeniyle daha gelişmiş siber güvenlik uygulamalarına ihtiyaç duymaktadır.

Bu bağlamda sigortacılar ile siber güvenlik firmaları arasında kurulacak iş birlikleri stratejik önem taşımaktadır. Yönetilen güvenlik hizmet sağlayıcıları (MSSP), olay müdahale ekipleri, adli bilişim uzmanları ve bulut hizmet sağlayıcılarıyla geliştirilecek entegre hizmet modelleri, sigorta ürünlerinin değer önerisini güçlendirebilir. Woods ve Moore'un (2020) belirttiği üzere, olay sonrası teknik destek ve müdahale hizmetleri, günümüz siber sigorta ürünlerinin en somut ve işlevsel bileşenleri arasında yer almaktadır.

Bu nedenle Türkiye'de gelecekteki büyümenin yalnızca daha fazla poliçe satışıyla değil, teminat ile hizmetin bütünleştiği hibrit modellerin yaygınlaşmasıyla gerçekleşmesi daha olası görünmektedir. Olay öncesi güvenlik değerlendirmeleri, dış saldırı yüzeyi taramaları, çalışan farkındalık eğitimleri, olay anında teknik müdahale desteği ve olay sonrası iyileştirme hizmetleriyle desteklenen poliçeler, özellikle KOBİ segmentinde daha yüksek katma değer yaratabilir.

Sonuç olarak Türkiye'de siber sigortanın gelişimi bir tek sigortacılık sektörünün büyümesine bağlıdır denemez. Bunun yanı sıra veri yönetimi, olay raporlama standartları, siber güvenlik olgunluğu ve kurumsal dayanıklılık kapasitesinin güçlendirilmesine bağlıdır. Bu nedenle siber sigorta politikalarının daha geniş bir dijital güven ve siber dayanıklılık stratejisinin parçası olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

7. AB ve ABD ile Karşılaştırmalı Değerlendirme

Siber risk ve siber sigortaya ilişkin düzenleyici yaklaşımlar incelendiğinde, Avrupa Birliği (AB) ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında belirgin kurumsal farklılıklar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte son yıllarda ortaya çıkan yeni tehdit ortamı, iki sistem arasında belirli ölçülerde yakınsama eğilimleri de yaratmaktadır. Fahey'e (2024) göre AB daha bütüncül, koordinasyon odaklı ve düzenleyici müdahalenin güçlü olduğu bir yaklaşım benimserken; ABD daha parçalı, sektör temelli ve piyasa mekanizmalarına daha fazla alan bırakan bir siber güvenlik mimarisi geliştirmiştir.

Bu farklılığın tarihsel kökenleri bulunmaktadır. AB, dijital tek pazarın korunması ve üye devletler arasında ortak standartların oluşturulması amacıyla siber güvenlik alanında kapsamlı mevzuat paketleri geliştirmektedir. Buna

karşılık ABD’de düzenleyici yapı daha çok federal kurumlar, eyalet düzenlemeleri ve sektör bazlı standartlar üzerinden şekillenmektedir (Fahey, 2024). Ancak kritik altyapı güvenliği, tedarik zinciri riski, bulut hizmetleri ve yapay zekâ kaynaklı güvenlik sorunları gibi alanlarda her iki sistemin de benzer politika hedeflerine yöneldiği görülmektedir.

Siber sigorta perspektifinden bakıldığında AB yaklaşımının ayırt edici özelliği, siber riskin yalnızca sigorta ürünü olarak değil, aynı zamanda finansal sistemin operasyonel dayanıklılığı açısından değerlendirilmesidir. Bu yaklaşımın en somut örneklerinden biri, Avrupa Birliği’nde 17 Ocak 2025 tarihinde uygulanmaya başlayan Dijital Operasyonel Dayanıklılık Yasası’dır (Digital Operational Resilience Act – DORA). DORA, finansal kuruluşların bilgi ve iletişim teknolojileri risklerini sistematik biçimde yönetmelerini, düzenli testler yapmalarını ve kritik hizmet sağlayıcılarını daha etkin biçimde denetlemelerini zorunlu hâle getirmektedir (European Insurance and Occupational Pensions Authority [EIOPA], n.d.-a).

Bu çerçevede EIOPA, siber riski iki katmanlı bir perspektifle ele almaktadır. Birinci katman, sigorta şirketlerinin kendi operasyonel dayanıklılıklarının sağlanmasına ilişkindir. İkinci katman ise siber risklerin sigorta ürünü olarak teminat altına alınmasıyla ilgilidir (EIOPA, n.d.-b). Böylece AB yaklaşımı, sigortacının yalnızca risk üstlenen bir aktör değil, aynı zamanda dijital finansal sistemin dayanıklılığından sorumlu kurumsal yapılardan biri olduğu varsayımına dayanmaktadır.

ABD’de ise yaklaşım daha çok risk yönetimi standartları ve piyasa uygulamaları üzerinden şekillenmektedir. Bu çerçevede Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü (NIST) tarafından geliştirilen Yapay Zekâ Risk Yönetimi Çerçevesi (AI Risk Management Framework – AI RMF), yapay zekâ sistemlerinin güvenilir, açıklanabilir ve yönetilebilir biçimde kullanılmasına yönelik önemli bir referans noktası oluşturmaktadır (Tabassi, 2023). İlk sürümü Ocak 2023’te yayımlanan çerçeve, yapay zekâ sistemlerinden kaynaklanabilecek operasyonel, etik ve güvenlik risklerinin yönetilmesine yönelik rehberlik sağlamaktadır.

ABD’nin siber sigorta piyasası aynı zamanda dünyanın en büyük ve en gelişmiş siber sigorta pazarı olarak kabul edilmektedir. Ulusal Sigorta Komiserleri Birliği’nin (NAIC) 2025 raporuna göre siber sigorta pazarı milyarlarca dolarlık bir hacme ulaşmış olmasına rağmen, piyasanın belirli sigorta şirketlerinde yoğunlaştığı ve sistemik risklerin önemini koruduğu görülmektedir (National Association of Insurance Commissioners [NAIC], 2025). Özellikle fidye yazılımı kaynaklı kayıplar ve birikimli zarar riski, Amerikan piyasasında da temel tartışma alanları arasında yer almaktadır.

AB ve ABD arasındaki farklardan biri de düzenleyici müdahalenin yoğunluğunda ortaya çıkmaktadır. AB’de kurumsal uyum ve operasyonel

dayanıklılık ön plandayken, ABD’de piyasa temelli yenilikçilik ve özel sektör öncülüğünde geliştirilen risk yönetimi uygulamaları daha belirgin rol oynamaktadır (Fahey, 2024). Buna rağmen her iki sistemde de siber risklerin artık yalnızca teknik bir güvenlik problemi değil, ekonomik ve sistemik bir risk alanı olarak değerlendirildiği görülmektedir.

7.1 Türkiye, AB ve ABD Karşılaştırması

Tablo 3. Türkiye, AB ve ABD’de Siber Risk ve Siber Sigorta Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

Boyut	Türkiye	AB	ABD
Düzenleyici yönelim	Kurumsal kapasite ve ulusal strateji odaklı gelişim	Bütüncül ve uyumlaştırıcı düzenleme yaklaşımı	Sektörel ve standart temelli yaklaşım
Sigorta perspektifi	Pazar gelişimi ve ürün derinliği sınırlı	Operasyonel dayanıklılık ve sigorta birlikte ele alınıyor	Dünyanın en büyük siber sigorta pazarı; yüksek piyasa yoğunlaşması (NAIC, 2025)
Yapay zekâ ve siber risk yaklaşımı	Gelişmekte olan uygulamalar	DORA ve dijital dayanıklılık eksenli baskın	NIST çerçeveleri ve piyasa uygulamaları önde
Stratejik ihtiyaç	Veri altyapısı, standardizasyon ve KOBİ yayılımı	Sınır aşan uyum ve test kapasitesinin geliştirilmesi	Sistemik risk ve piyasa yoğunlaşmasının yönetimi

Karşılaştırmalı görünüm, Türkiye'nin ne tamamen Avrupa modelini ne de tamamen Amerikan modelini benimsemesinin optimal bir çözüm sunacağını göstermektedir. Türkiye açısından daha işlevsel yaklaşım, Avrupa Birliği’nin kurumsal dayanıklılık ve düzenleyici koordinasyon deneyimi ile ABD’nin piyasa inovasyonu ve risk modelleme kapasitesini birlikte değerlendiren melez bir modelin geliştirilmesidir.

Özellikle underwriting standartlarının geliştirilmesi, olay raporlama sistemlerinin güçlendirilmesi ve veri paylaşım altyapılarının kurulması konularında AB deneyimi önemli dersler sunmaktadır. Buna karşılık tehdit istihbaratı entegrasyonu, risk modelleme teknikleri, güvenlik derecelendirme sistemleri ve hizmetleştirilmiş sigorta ürünleri bakımından ABD piyasası daha gelişmiş örnekler ortaya koymaktadır (NAIC, 2025).

Türkiye'nin gelecekteki stratejik başarısı, bu iki yaklaşım arasında denge kurabilmesine bağlı görünmektedir. Bir yandan düzenleyici öngörülebilirlik ve kurumsal dayanıklılık artırılmalı; diğer yandan piyasa içi inovasyon kapasitesi ve özel sektör girişimciliği desteklenmelidir. Böyle bir yaklaşım, siber sigortanın yalnızca finansal bir ürün olarak değil, dijital ekonominin dayanıklılığını artıran bütüncül bir yönetim aracı olarak gelişmesine katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak AB ve ABD deneyimleri, siber sigortanın geleceğinin yalnızca polİçe kapsamlarının genişletilmesine değıl; veri kalitesi, risk modelleme kapasitesi, operasyonel dayanıklılık ve yapay zekâ yönetişimi gibi alanlarda sağlanacak kurumsal ilerlemelere bağılı olduğunu göstermektedir. Türkiye açısından da sürdürülebilir büyümenin yolu, bu alanlarda eş zamanlı kapasite geliştirilmesinden geçmektedir.

8. Görsel ve Veri Tabanlı Malzemenin Kullanımı

Siber risk ve siber sigorta gibi yüksek belirsizlik içeren alanlarda görsel veri araçlarının kullanımı olayların doğrudan ölçülmesinden ziyade eğilimlerin ve yoğunluk desenlerinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda Kaspersky Cyberthreat Live Map, küresel siber tehdit hareketliliğini gerçek zamanlı olarak görselleştiren bir araç olarak çalışmaktadır (Kaspersky, n.d.-a). Ancak bu tür araçların bilimsel kullanımında en önemli sınırlılık, verinin kapsamı ve temsiliyet düzeyidir.

Kaspersky Cyberthreat Live Map üzerinde sunulan veriler, şirketin kendi telemetri altyapısından elde edilmektedir ve tüm küresel siber saldırıları kapsayan bağımsız ve eksiksiz bir veri seti olarak değerlendirilmemelidir. Harita, farklı güvenlik bileşenlerinden (örneğin web antivirüs sistemleri, saldırı tespit sistemleri, spam filtreleme mekanizmaları ve fidye yazılımı algılama araçları) elde edilen sinyallerin birleştirilmesiyle oluşturulan bir görselleştirme aracıdır (Kaspersky, n.d.-b).

Bu nedenle söz konusu görsel, mutlak nicel doğruluk iddiası taşıyan bir ölçüm aracı değıl, siber tehdit yoğunluğuna ilişkin görsel bir görünürlük sağlayan yardımcı bir analitik araç olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca sistemde yer alan sayaçların her gün 00:00 GMT itibarıyla sıfırlandığı ve tarihsel karşılaştırmaların belirli zaman pencereleri üzerinden sunulduğu dikkate alındığında, verinin uzun dönemli trend analizleri için doğrudan kullanımı sınırlıdır (Kaspersky, n.d.-c).

Buna rağmen bu tür görselleştirme araçları, siber riskin süreklilik ve dinamiklik özelliklerini anlamak açısından önemli bir pedagojik ve analitik katkı sağlamaktadır. Özellikle siber tehditlerin zamana ve coğrafyaya bağılı olarak değişkenlik göstermesi, görsel veri araçlarının karmaşık risk ortamını daha anlaşılır hâle getirmesine olanak tanımaktadır.

Bununla birlikte akademik araştırma perspektifinden bakıldığında, bu tür görsellerin ikincil veri kaynağı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Birincil veri kaynakları olarak düzenleyici kurum raporları, hakemli akademik çalışmalar ve doğrulanmış olay veri tabanları tercih edilmelidir (Cremer et al., 2022; Tsohou et al., 2023). Kaspersky gibi platformlardan elde edilen görsel çıktılar ise yalnızca eğilim analizi ve destekleyici görsel materyal olarak kullanılmalıdır.

Benzer şekilde Kaggle üzerinde bulunan siber olay veri setleri de araştırma kapsamını genişletmek için faydalı araçlar sunmaktadır (Kaggle, n.d.-a; Kaggle,

n.d.-b). Ancak bu veri setlerinin çoğu kullanıcı katkılı veya derlenmiş veri niteliğinde olduğundan, akademik güvenilirlik açısından doğrudan düzenleyici kurum verileriyle eşdeğer kabul edilmemelidir. Bu nedenle söz konusu veri setleri, özellikle makine öğrenmesi temelli analizlerde ön işleme veya model geliştirme aşamalarında yardımcı veri kaynağı olarak kullanılmalıdır.

Sonuç olarak, siber sigorta ve siber risk gibi veri kıtlığı bulunan alanlarda görsel ve açık veri kaynaklarının kullanımı kaçınılmazdır. Ancak bu kaynakların bilimsel değer taşıyabilmesi, veri kaynağının şeffaflığı, metodolojik sınırlılıkların açık biçimde belirtilmesi ve sonuçların aşırı genelleştirilmemesi ile mümkündür. Bu yaklaşım, araştırmanın hem metodolojik tutarlılığını hem de akademik güvenilirliğini güçlendirmektedir.

9. Sonuç

Bu çalışma, yapay zekâ çağında siber risklerin dönüşümünü ve bu dönüşümün siber sigorta piyasasının sigortalanabilirlik yapısı üzerindeki etkilerini Türkiye odağında, Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, siber sigortanın gelişimini belirleyen temel faktörün niceliksel piyasa büyümesinden ziyade niteliksel kurumsal dönüşüm olduğunu göstermektedir.

Siber riskin doğası, yapay zekâ teknolojilerinin etkisiyle daha ölçeklenebilir, daha otomatik ve daha korelasyonlu bir yapıya evrilmektedir. Bu durum, geleneksel sigortacılıkta varsayılan risk bağımsızlığı ilkesini zayıflatmakta ve birikimli zarar riskini belirgin biçimde artırmaktadır (Eling et al., 2021; Cremer et al., 2022). Özellikle ortak altyapı bağımlılıkları, bulut hizmetleri ve yaygın yazılım ekosistemleri, tekil bir olayın sistemik etki üretme kapasitesini artırarak siber sigortanın aktüeryal temellerini zorlamaktadır.

Buna karşılık yapay zekâ, sigortacılık değer zincirinde önemli bir dönüşüm kapasitesi de üretmektedir. Underwriting, fiyatlama, hasar yönetimi ve dolandırıcılık tespiti gibi süreçler daha veri yoğun ve otomatik hale gelmekte; sigortacıların rolü yalnızca zarar tazmin eden bir yapıdan, risk öngören ve yöneten bir aktöre doğru evrilmektedir (Eling et al., 2021; Woods & Moore, 2020). Ancak bu dönüşüm, veri kıtlığı, standart eksikliği ve algoritmik şeffaflık sorunları nedeniyle henüz tam olgunluğa ulaşmamıştır.

Türkiye bağlamında temel yapısal sorun, siber sigortanın gelişimini sınırlayan unsurun yalnızca talep eksikliği değil, aynı zamanda epistemik altyapı eksikliği olmasıdır. Riskin ölçülmesi, sınıflandırılması ve fiyatlanması için gerekli veri yapıları henüz yeterince gelişmemiştir. Bu nedenle Türkiye’de siber sigorta piyasasının gelişimi, sigorta ürünlerinin yaygınlaşmasından önce veri yönetişimi, siber olay raporlama kapasitesi ve kurumsal standartlaşma süreçlerinin güçlendirilmesine bağlıdır (Tsohou et al., 2023; Cremer et al., 2022).

Karşılaştırmalı analiz, AB ve ABD yaklaşımlarının farklı kurumsal mantıklar üzerinden geliştiğini ortaya koymaktadır. AB, özellikle Dijital Operasyonel Dayanıklılık Yasası (DORA) gibi düzenlemelerle siber riski finansal sistemin dayanıklılığı bağlamında ele alırken, ABD daha çok piyasa temelli inovasyon ve standart geliştirme mekanizmaları üzerinden ilerlemektedir (Fahey, 2024; EIOPA, n.d.). Her iki yaklaşım da farklı araçlar kullanmakla birlikte, siber riskin sistemik bir ekonomik risk alanı olarak kabul edilmesi konusunda yakınsamaktadır.

Bu çerçevede Türkiye için en uygun stratejik yönelimin, AB'nin kurumsal dayanıklılık ve düzenleyici koordinasyon yaklaşımı ile ABD'nin piyasa inovasyonu ve teknik risk modelleme kapasitesini birlikte değerlendiren hibrit bir yapı olduğu görülmektedir. Böyle bir model, hem düzenleyici öngörülebilirliği hem de piyasa esnekliğini aynı anda sağlayabilir.

Çalışmanın genel bulguları, siber sigortanın geleceğinin üç temel eksende şekilleneceğini göstermektedir: (i) veri yönetimi ve standartlaşma, (ii) yapay zekâ destekli risk modelleme ve süreç otomasyonu, (iii) sistemik siber riskin yönetimine yönelik kurumsal kapasite geliştirme. Bu üç eksen birlikte değerlendirildiğinde, siber sigortanın yalnızca finansal bir ürün değil, aynı zamanda dijital ekonominin dayanıklılığını belirleyen stratejik bir yönetim aracı haline geldiği görülmektedir.

Sonuç olarak yapay zekâ çağında siber sigortanın temel sınavı, belirsizliği tamamen ortadan kaldırmak değil, belirsizliği yönetilebilir ve fiyatlanabilir bir yapıya dönüştürebilmektir. Bu dönüşümün başarısı, yalnızca sigorta sektörünün değil; aynı zamanda düzenleyici kurumların, teknoloji sağlayıcılarının ve işletmelerin birlikte geliştireceği entegre bir siber dayanıklılık ekosistemine bağlıdır.

Kaynakça

- Adriko, R., & Nurse, J. R. C. (2024). Cybersecurity, cyber insurance and small-to-medium-sized enterprises: A systematic review. *Information and Computer Security*, 32(5), 691–710. <https://doi.org/10.1108/ICS-01-2024-0025>
- Amerirad, B., Cattaneo, M., Kenett, R. S., & Luciano, E. (2023). Adversarial artificial intelligence in insurance: From an example to some potential remedies. *Risks*, 11(1), 20. <https://doi.org/10.3390/risks11010020>
- Baker, T., & Shortland, A. (2023). Insurance and enterprise: Cyber insurance for ransomware. *The Geneva Papers on Risk and Insurance - Issues and Practice*, 48, 275–299. <https://doi.org/10.1057/s41288-022-00281-7>
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. (2025, June 12). 8. *Cybersecurity Ecosystem Development Summit held at BTK*. <https://www.btk.gov.tr/en/news/8-siber-guvenlik-ekosisteminin-gelistirilmesi-zirvesi-btk-da-duzenlendi>
- Capgemini. (2025). *World property and casualty insurance report 2025: Scale for tomorrow, today*. <https://www.capgemini.com/insights/research-library/world-property-and-casualty-insurance-report-2025/>
- Cremer, F., Sheehan, B., Fortmann, M., Kia, A. N., Mullins, M., Murphy, F., & Materne, S. (2022). Cyber risk and cybersecurity: A systematic review of data availability. *The Geneva Papers on Risk and Insurance - Issues and Practice*, 47, 698–736. <https://doi.org/10.1057/s41288-022-00266-6>
- Eling, M., Nuessle, D., & Staubli, J. (2021). The impact of artificial intelligence along the insurance value chain and on the insurability of risks. *The Geneva Papers on Risk and Insurance - Issues and Practice*, 47, 205–241. <https://doi.org/10.1057/s41288-020-00201-7>
- European Insurance and Occupational Pensions Authority. (n.d.-a). *Digital Operational Resilience Act (DORA)*. https://www.eiopa.europa.eu/digital-operational-resilience-act-dora_en
- European Insurance and Occupational Pensions Authority. (n.d.-b). *Cyber insurance*. https://www.eiopa.europa.eu/browse/digitalisation-and-financial-innovation/cyber-insurance_en
- Fahey, E. (2024). The evolution of EU-US cybersecurity law and policy: On drivers of convergence. *Journal of European Integration*, 46(7), 1073–1088. <https://doi.org/10.1080/07036337.2024.2411240>
- Kaggle. (n.d.-a). *Cybersecurity incidents dataset*. <https://www.kaggle.com/datasets/huzpsb/cybersecurity-incidents-dataset>
- Kaggle. (n.d.-b). *Global cybersecurity threats (2015–2024)*. <https://www.kaggle.com/datasets/nvarisha/global-cybersecurity-threats-20152024>

- Kaspersky. (n.d.-a). *Cyberthreat live map*. <https://cybermap.kaspersky.com/>
- Kaspersky. (n.d.-b). *Data sources*. <https://cybermap.kaspersky.com/subsystems/>
- Kaspersky. (n.d.-c). *Statistics*. <https://cybermap.kaspersky.com/stats>
- Markopoulou, D. (2021). Cyber-insurance in EU policy-making: Regulatory options, the market's challenges and the US example. *Computer Law & Security Review*, 43, 105627. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2021.105627>
- National Association of Insurance Commissioners. (2025). *Report on the cybersecurity insurance market*. https://content.naic.org/sites/default/files/inline-files/2025_Cybersecurity_Insurance%20Report.pdf
- National Institute of Standards and Technology. (n.d.). *AI Risk Management Framework (AI RMF)*. <https://www.nist.gov/itl/ai-risk-management-framework>
- Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (n.d.). *Sigortacılık mevzuatı*. <https://www.seddk.gov.tr/tr/mevzuat/sigortacilik>
- Tabassi, E. (2023). *Artificial intelligence risk management framework (AI RMF 1.0) (NIST AI 100-1)*. National Institute of Standards and Technology. <https://doi.org/10.6028/NIST.AI.100-1>
- Tsohou, A., Diamantopoulou, V., Gritzalis, S., & Lambrinouidakis, C. (2023). Cyber insurance: State of the art, trends and future directions. *International Journal of Information Security*, 22, 737–748. <https://doi.org/10.1007/s10207-023-00660-8>
- Woods, D. W., & Moore, T. (2020). Does insurance have a future in governing cybersecurity? *IEEE Security & Privacy*, 18(1), 21–27. <https://doi.org/10.1109/MSEC.2019.2935702>
- Woods, D. W., Moore, T., & Simpson, A. C. (2021). The County Fair Cyber Loss Distribution: Drawing inferences from insurance prices. *Digital Threats: Research and Practice*, 2(2), Article 10. <https://doi.org/10.1145/343440>

BÖLÜM 21

Türkiye’de Bilgi Güvenliğinin Sağlanmasında Kişisel Verileri Koruma Kurumu’nun Etkisi

Arzu Yıldırım¹

GİRİŞ

Bilgi teknolojisinin hızla gelişmesi ile insanların hayatları da hızla değişmeye başlamıştır. İnsanların yaşam şekillerinde değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Hizmetlere daha kolay ve daha hızlı bir şekilde ulaşma fırsatı elde etmişlerdir. Teknolojiye bağımlı bir yaşam şekli ortaya çıkmıştır. Bilgisayarların kullanımının artması, internetin yaygın şekilde kullanılması işlerin akıllı telefonlara taşınmasına ortam hazırlamıştır. Kurumların hizmet sunma yöntemleri gelişen teknolojiye bağlı olarak değişmeye başlamıştır. Geleneksel hizmet sunma yöntemi yerini çevrimiçi hizmet sunma yöntemine taşımıştır. Söz konusu gelişmeler hem dünyadaki gelişmelere ayak uydurmak hem de daha kaliteli ve daha hızlı bir şekilde hizmetlerin sunulması için artık bir zorunluluk haline almıştır. Dolayısıyla teknolojiye bağımlı bir toplum haline dönüşmeye başlamıştır. Dünyanın herhangi bir yerinde hizmet veren bir kurum ile ulusal düzeydeki kurum, kuruluşlar, sektörler rekabet etmek zorunda kalmıştır. Ülkeler bu zorunluluk nedeni ile ulusal düzeydeki politika ve stratejilerini bu yönde geliştirmek ve değiştirmek ihtiyacı hissetmektedir. Sanayi toplumunun yerini artık bilginin, teknolojinin aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bilgi toplumuna dönüşüm esnasında verilerin güvenli bir ortamda gizliliğinin, bütünlüğünün ve kullanılabilirliğinin sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Süreç içerisindeki elektronik ya da fiziksel ortamın her zaman güvenilir olması anlamını taşımamaktadır. Burada üzerinde durulması gereken husus, kişilere ait verilerin doğruluğundan emin olunması gerektiğidir. Sanayi döneminin dördüncü basamağı olarak kabul edilen Endüstri 4.0 ile birçok yenilik gelmiştir, ancak bu yenilikler ile birlikte kişisel verilerin korunması önemli bir konu durumuna gelmiştir. Çünkü iletişim ve bilgi teknolojisinde yaşanan baş döndürücü gelişmeler, kişisel bilgilerin özensizce kullanılmasına, yetkisi olmayan kişiler tarafından erişime açılmasına, kişisel verilerin ifşa edilmesine, kötü amaçlı olarak kullanılmasına, kişisel hakların ihlal edilmesi durumlarının yaşanmasına neden olurken kişisel verilerin korunması, verilerin gizliliğinin ve güvenliğinin

¹ Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, 0000-0002-8543-278X

sağlanması konusu ülkeler açısından önem taşımaya başlamıştır (Şişkin ve Çakmak, 2019: 467).

Kişisel veriler, insana ait olan, insanın insan olma özelliğinden kaynaklanan ve insanı tanımlayan bilgileri içerdiği için insanlığın ortaya çıkmasından günümüze kadar bulunmaktaydı. Ancak korunması gereken hukuki bir değer olarak bakılmamaktaydı. İletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler, teknolojinin yaygın kullanılması, özellikle de iletişim olanaklarının gelişmesiyle bilgi alışverişinin kolaylaşması ve kişilerin sahip oldukları veriler üzerinde önemli bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Bu noktadan hareketle kişilere ait bilgilerin hiçbir ilgisi olmayan kişilerin eline geçmesi, bu bilgilerin kötü amaçlar için kullanılması sorunların temelindeki düşünce olmuştur. Bu durumda kişilerin özel hayatlarına ilişkin bilgiler dâhil olmak üzere kişilere ait bütün bilgiye ulaşabilmesi ve bu bilgilerin istenilen platformlarda işlenmesi durumu ortaya çıkmaktadır. Günümüzde ortaya çıkan bu tehlikelerin varlığı ile kişisel verilerin korunmasına yönelik sorunlar anlaşılmış, bu tehlikeleri giderebilecek çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Dülger, 2018: 72).

Bu sorunların çözülmesi amacıyla 2016 yılında kabul edilen 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ile “Kişisel Verileri Koruma Kurumu” oluşturulmuştur. Böylece ülkemizin idari yapısına yeni bir kurum dâhil edilmiş oldu. Bu kurumun oluşturulmasının gerekçeleri arasında; Türkiye’nin kişisel verilerin korunması konusunu içeren uluslararası antlaşmaları kabul etmesi, ulusal düzenlemeler içerisinde kişisel verilerin korunması konusuna vurgu yapması, özellikle AB’ye üyelik sürecinde AB’ye yasal bakımdan uyum sağlamak amacı yer almaktadır. Ayrıca teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesi sonucu kişisel verilerin hızla yayılması, idarenin kişisel verilerin güvenliğinin gerektiği kadar koruyamaması gibi durumlar kurumun oluşturulmasındaki diğer nedenlerdir (Gürsel ve Düğmecî, 2018: 318-319). Bu kapsamda çalışmada bilgi güvenliğinin sağlanmasında Kişisel Verileri Koruma Kurumu’nun etkisini ortaya koymak hedeflenmiştir. Çalışmada bilgi güvenliğinin kavramsal çerçevesi ve bilgi güvenliğinin sağlanmasında gerekli olan hususlara değinilmiştir. Daha sonra Kişisel Verileri Koruma Kurumu’nun gelişim süreci, genel yapısı incelenmiş, Kurum’un 2021 yılı içerisinde gerçekleştirdikleri sayısal verilerle ortaya konulmuştur. En son kişisel verilerin korunmasında nelerin yapılabileceği konusu tartışılmıştır.

BİLGİ GÜVENLİĞİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Bilgi güvenliği, formatı ne olursa olsun bilgiyle ilgilenir; kâğıt belgeleri, insanların zihinlerindeki dijital ve fikri mülkiyeti ve sözlü veya görsel iletişimi kapsamaktadır (Solms ve Solms, 2018: 5). Günümüzde bilgisayar, internet, cep telefonları yardımı ile kişilere ait verilere kolay bir şekilde ulaşılmakta, ulaşılan bu veriler ülkeler, şirketler ve kişiler arasında hızlıca yayılmaktadır. Bu durum, kişilerin verileri ele geçirilen kişilerin hukuki olarak güvenliklerini tehdit

etmekte, özel hayatın gizliliğini bozmaktadır. Bu karmaşa içerisinde bireylerin kişiliklerini koruyarak gelişmeye devam etmeleri, veriler üzerinde kontrollerini sağlayarak geleceklerini şekillendirmeleri çok önemlidir (Korkmaz, 2016: 149). Diğer bir deyişle, bilgi güvenliğinin yönetimi, genellikle fark edilenden çok daha derin ve politik bir sorundur; çözümler muhtemelen incelikli ve kısmi olurken, birçok basit teknik yaklaşım başarısız olmaya mahkûmdur. Mühendislerin, ekonomistlerin, avukatların ve politika yapıcılarının ortak yaklaşımlar oluşturmaya çalışması zorunlu hale gelmiştir (Anderson, 2001: 6).

Bilgi güvenliği eskiden tamamen teknik bir konuydu. Bununla birlikte, bilgisayarların ve ağların kullanımı geliştikçe, bu bilgisayarların ve ağların güvenliğini sağlama süreci de sadece teknik olanın ötesine geçecek şekilde gelişmek zorunda kaldı. Bilgi güvenliği süreci belirli ürünlerin kullanımını gerektirebilir, ancak raftan satın alınabilecek bir şey değildir (Solms ve Niekerk, 2013: 98). Bilişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler, bilgi teknolojisinin kullanılması ile hizmetlerin daha hızlı bir şekilde sunulmasını, doğru ve yeterli bilgiye zamanında ve hızlı ulaşabilme, şeffaflık, iş ve zaman bakımından verimlilik gibi birçok katkı sunarken sanal ortamlara güven konusunu da beraberinde getirmiştir. Bu alanda yaşanan olumsuzluklar, bu ortamları kullanmakla sosyalleşmek kolaylaştığı gibi yeni tehlikeleri de beraberinde getirdiğini ortaya koymaktadır (Yavanoğlu vd., 2012: 15).

Gizlilik; bilgilerin yetkisi olmayan kişilerin ya da sistemlerin erişememesine ya da bilginin yetkisi olmayan kişiler tarafından açığa çıkarmamasıdır. Bütünlük, bilgilerin yetkisi olmayan kişiler tarafından değiştirilmesi, silinmesi veya tahrip edilmesi risklerine karşı içeriğinin korunmasıdır. Bütünlük, istemeden ya da isteyerek bilginin bozulmaması durumudur. Kullanılabilirlik; bilgilerin gereksinim duyulduğu zaman kullanıma hazır durumda olmasıdır (Güngör, 2015: 8).

Bilgi güvenliği politikası, bilgi güvenliği için yönetim desteği ve yönlendirmesi sağlamak amacıyla hazırlanmış bir belgedir. Politikalar, "nasıl yapılacağını" değil, "neyin gerekli olduğunu" belirterek yönetim gereksinimlerini yüksek düzeyde tanımlar. Güvenlik politikası beyanları, güvenlik kontrolleri ve güvenlik prosedürleri arasında hiyerarşik bir ilişkinin olduğu açıktır. Hiyerarşinin en üstünde, bir dizi güvenlik denetimi tarafından uygulanan güvenlik ilkesi bildirimleri bulunur. Bu kontrollerin amaçlarına bir dizi güvenlik prosedürü izlenerek ulaşılır. Ancak, bir güvenlik politikası oluşturulmadan önce, kuruluşun bilgi güvenliği ihtiyaçlarını karşılamaya en uygun güvenlik kontrollerinin belirlenmesi gereklidir. Bu nedenle bilgi güvenliğinin amacı, seçilen güvenlik önlemlerinin tanımlanması ve uygulanması yoluyla güvenlik risklerini yönetmektir (Hoppe vd., 2002: 4-5).

Dijital çağa geçmenin bir sonucu olarak, verilerin mahremiyeti konusu, teknolojinin gelişmesi ile en çok bahsedilen konular arasında yerini almıştır.

İnternetin yaygınlaşması ve her alanda yaygın olarak kullanmamızdan dolayı bilerek ya da bilmeden birçok bireysel verilerimizi sanal ortamlarda paylaşıyoruz. Bu durum insanların daha fazla dikkat etmelerini gerekli kılmıştır. İnsanlar günümüzde verileri işlenirken, paylaşılrken bu konuda kendilerini güvende hissetmek istemektedirler. Özellikle işlenen kişisel verilerin miktarı, dijital çağda hayatımıza nesnelerin interneti, büyük veri, yapay zekâ gibi birçok sistemin gelişmesine ve hayatımıza girmesine neden olmuştur (Paşaoğlu ve Cevheroğlu, 2020: 184).

Bilgi güvenliği politikası ve bilginin işlenmesi gereksinimleri, uluslararası standartlar, düzenleyici ve yasal gereksinimler, iş hedefleri, bilginin doğal riski vb. gibi bir dizi gereksinim tarafından yönlendirilir. Düzenleyici ve yasal gereklilikler, bilgilerin işleme gerekliliklerini ve onu korumaya yönelik kontrolleri yönlendirmek için politikaların kritik bir köşe taşıdır. Kuruluşlar kişisel bilgileri işlerken geçerli gizlilik mevzuatına uyulmalıdır (Veiga ve Martins, 2015: 244).

BİLGİ GÜVENLİĞİ KAVRAMINI OLUŞTURAN UNSURLAR

Bilgi güvenliği, kişisel bilgisayarlar ve mobil cihazlar dâhil olmak üzere kurumsal ve ulusal düzeydeki iletişim, kritik altyapıları ve bilgi sistemlerini de içeren güvenlik yönetimi anlayışı şeklinde tanımlanabilir. Güvenlik yönetimi anlayışı, sanal ortamda saklanan verilerin alıcıya ulaştırılmasında bütünlüğü bozulmadan ulaştırılması, saklanan verilere istenilen zamanda ulaşılması, bilgilerin yetkisi olmayan kişiler tarafından ve izinsiz olarak erişilmesinin engellenmesi için gerçekleştirilen çalışmaların tamamıdır. Bilgi güvenliğinin amacı; bilgi sistemlerinin kesintisiz bir şekilde, kaliteli ve güvenli olarak işleyişinin sağlanmasıdır. Böylece kurum ve ülke imajının korunması, güvenliğin sağlanması ve korunması, yetkisi olmayan kişiler tarafından erişilmesinin engellenmesidir. Bilgi güvenliğinin konusunu; bilginin gizliliğinin, bütünlüğünün ve kullanılabilirliğinin sağlanması, her türlü tehdit ve risklere karşı korumak ve oluşabilecek güvenlik açıklarının belirlenerek önlem alınması oluşturur. İlk bakışta basit ve anlaşılır gibi görünse de tehdit, saldırı ve risklerin artması, çeşitlenmesi ve karmaşık olması nedeniyle bilgi güvenliğini sağlamak gittikçe zor görünmektedir (Özdemir ve Uluyol, 2021: 651-652).

Kişisel bilgileri işlerken uyumluluk ve müşteri beklentilerini karşılamaya yardımcı olmak için gizlilik ilkelerinin bilgi güvenliği kültürüne dâhil edilmesi esastır. Kuruluşlardaki kültür, bu nedenle, bilgilerin bir bilgi güvenliği ve mahremiyet bağlamından korunmasına yardımcı olmalıdır. Bu hassas veya kişisel bilgileri işlerken çalışanların ihmâl, hata veya kasıtlı kötü niyetli saldırılardan kaynaklanan olay riskini en aza indirmeye yardımcı olacaktır (Veiga ve Martins, 2015: 245).

Başarılı ve etkili bir bilgi güvenliği, üst yönetimin desteğinin alınması, farklı eğitimsel yöntemler ile bütün çalışanların bilgilendirilmesi, kurum için öncelikli

tehditlerin tespit edilmesi, tehditleri engelleyecek çözümlerin sunulması, sürekli gelişim ve değişim ile sağlanabilir. Birçok hususta olduğu gibi bilgi güvenliğinde de başarıyı sağlayacak en kritik unsur bilgili ve bilinçli insanlardır. Bu nedenle bilgi güvenliğinin nihai amacı, bilginin güvenliğinin sağlanması konusu zamanla kurum kültürü durumuna gelmelidir. Bilgi güvenliği, sürekli olarak dikkat edilmesi gereken, değişimlere uyum sağlayarak, gelişime sürekli açık olunması gereken bir süreçtir. Bilgi güvenliği yalnızca teknoloji ya da bilgisayar güvenliği değildir. Bilgi güvenliği, insan, süreç ve teknolojinin beraber uyum içerisinde çalışması gereken bir yönetim sistemidir (Eminağaoğlu ve Gökşen, 2009: 13).

Bilgi güvenliği, elektronik ortamlardaki bilgilerin bütünlüğünün bozulmadan, saklanması, taşınması sırasında, izni olmayan kişi ya da kurumların erişimlerinin engellenmesi, güvenilir bir platformun oluşturulması için gerçekleştirilen çabalaradır. Bunların gerçekleştirilmesi için uygun güvenlik politikalarının geliştirilmesi gerekir. Bilgi güvenliği daha genel olarak; güvenlik konusunu detaylı bir şekilde ele alan güvenlik mühendisliğinin bir alt alanı olarak da kabul edilmektedir (Canbek ve Sağiroğlu, 2006: 169).

Bilgi güvenliğinin temel unsurlarını; gizlilik, bütünlük, kullanılabilirlik, kimlik kanıtlama ve inkâr edememe şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Bununla beraber sorumluluk, erişim denetimi, güvenilirlik ve emniyet faktörleri de bilgi güvenliğini destekleyen unsurlar olarak yer almaktadır. Bu unsurların tamamının sağlanması ile ancak bilgi güvenliği tam olarak gerçekleştirilebilecektir. Bu unsurların herhangi birinin eksik olması durumunda güvenlik boyutunda aksamalara neden olabilecektir. “Bilgi Güvenliği Yönetim Standardı” belgesinde, gizlilik, “bilginin sadece erişim hakkı olan yetkili kişilerce erişilebilir olmasının temini” şeklinde; bütünlük, “bilgi ve bilgi işleme yöntemleri ile veri içeriğinin değişmediğinin doğrulanması” şeklinde; kullanılabilirlik, “yetkili kullanıcıların ihtiyaç duyulduğunda bilgi ve ilişkili varlıklara erişme hakkının olmasının temini” şeklinde belirtilmiştir. Kimlik kanıtlama, geçerli kullanıcı işlemlerinin doğrulanması ile bir kullanıcının hangi sistemin kaynaklarına erişebilme hakkının tespit edilmesi sürecidir. İnkâr edememe, bir bilgiyi alan ya da gönderen tarafların, o bilgiyi teslim aldığını ya da gönderdiğini inkâr edememesidir. Sorumluluk, belirli bir işin yapılmasından kimin ya da neyin sorumlu tutulduğunun belirlenmesidir. Erişim denetimi, bir kaynağa erişimin sağlanması için belirli izinlerin verilmesi ya da alınmasıdır. Güvenirlik, bir bilgisayarın, bir bilginin sürekli olarak ve kesin bir şekilde şartnameye uygun olarak çalışması ve bunu çok güvenli bir şekilde yerine getirmesi yeteneğidir. Emniyet, bilgisayar sisteminin ya da yazılımın işlevsel ortamına gömülü olduğunda, istenmeyen potansiyel tehlike oluşturabilecek işleri önlemeyi kapsamaktadır (Canbek ve Sağiroğlu, 2006: 170).

Kişisel veriler dijital çağda daha çok dikkat çekmektedir. Veriler alınıp satılabilen özelliği ile özellikle de pazarlama şirketlerinin ve büyük şirketlerin

müşteri verileri üzerinden kendilerini geliştirmelerine, müşterilerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek planlama yapmaları bakımından önemlidir. Kişisel verilerin işlenmesi sırasında dikkatli olunması gerekir. Çünkü kişisel veriler birçok yasal düzenlemede özel yaşamın gizliliği çerçevesinde anayasal güvence altına alınmıştır. Mahremiyete zarar verebilir. Kişisel verilerin işlenmesi sırasında kişiler mutlaka bilgilendirilmeli, gerekli güvenlik önlemleri alınmalı, kişilerin açık bir şekilde rızaları alınmadan veriler işlenmemelidir (Paşaoğlu ve Cevheroğlu, 2020: 184).

TÜRKİYE KİŞİSEL VERİLERİ KORUMA KURUMU'NUN OLUŞTURULMASINA YÖNELİK NEDENLER

Bir kişiyi belirleyebilecek her türlü bilgi, o kişinin kişisel verisi olarak kabul edilmelidir. Bu gerek ulusal gerekse de uluslararası yasalarda ve uygulamalarda kabul edilen bir tanımdır (Dülger, 2018: 72). Etkili bilgi güvenliği, bu nedenle, bir kuruluş üzerinde dramatik ve olumlu bir etkiye sahip olabilir (Posthumus ve Solms, 2004: 642). Konuyu daha karmaşık hale getiren bir endişe, bilgi güvenliğinin çok boyutlu bir yapı olmasıdır (Wiant, 2005: 450). Kişisel verilerin korunması konusu negatif statü haklardan birisini temsil etmektedir ve özel yaşamın gizliliği temel hakkına dayanır. Özel yaşamın gizliliği kişilerin şahsiyetlerinin korunmasında önemli bir araç niteliğine sahiptir (Kılınç, 2012: 1099).

Aşırı bağlantılılığın birer norm durumuna geldiği günümüzde kişiler, araçlar ve ağlar çok hızlı ve ucuz bir şekilde birbirlerine bağlanmaktadır. Taşınabilir bilgisayar ortamlarından akıllı telefon ve saatlerine kadar varan 21. yüzyıl teknolojisi dijitalleşmiş dünyada kontrolsüz bir şekilde kullanılan büyük- çaplı verileri sermayeleştirmek için tasarlanmıştır. Dijital teknolojinin günlük yaşamımızın bir parçası haline gelmesi iletişim, eğitim ve boş zaman etkinliklerini çok sayıda insanlara erişilebilir duruma getirirken diğer taraftan ise, kişisel gizliliği, siber güvenlik gibi giderek daha savunmasız duruma getirmektedir. Gizlilik konusunun hem siyasi hem de ekonomik ayağı bulunmaktadır (Ünver ve Kim, 2016: 1).

Kişisel verilerin korunması konusunda teknolojik gelişmelerden önce modern devlet sisteminin genel olarak etkilerinden bahsetmek de gerekli görünmektedir. Modern devlet yapısında, toplumda düzenin sağlanması için toplumu oluşturan bireylerin verilerine gereksinim duyulmaktadır. Çünkü devletin hukuk kuralları, siyasi, ekonomik düzenin devamının sağlanması için bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple kamu kurumları kişilere ilişkin verileri toplamakta ve işlemektedir. Emniyet kuruluşları, sağlık kurumları, idari kurumların görevlerini ifa edebilmeleri için kişisel verilerin işlenmeye ve aktarılmaya ihtiyacı bulunmaktadır (Dülger, 2018: 75).

Türkiye’de kişisel verilerin korunması hususunu bütüncül bakış açısıyla düzenleyen bir yasanın olmaması kişisel verilerin korunması konusunda birtakım

eksikliklere neden olmuştur. Bu nedenle, Türkiye’de kişisel verilerin korunması amacıyla çerçeve bir kanunun düzenlenmesi zorunluluk durumuna gelmiştir. 2016 yılında kişisel verilerin korunması, birçok ihlallerin önlenmesi amacıyla 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kabul edilmiştir (Kutlu ve Kahraman, 2017: 54).

Birçok ülke teknolojik alandaki gelişmelere uyum sağlamada sorun yaşarken, Avrupa mevzuatı verilerin gizliliği ve kişisel verilerin korunması haklarını çok uzun süredir sağlamaktadır. 2000 yılında kabul edilen ve bütün AB üyesi ülkeler için bağlayıcı özelliği bulunan Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi gizliliğin sağlanması, verilerin korunması ve haksız uygulamalar karşısında etkili çözüm önerileri ile özel olarak korumaktadır. 2009 yılında Lizbon Antlaşması’nın yürürlüğe girmesinden sonra verilerin korunması konusu temel bir hak olarak kabul edilmiş ve gizlilik kanunlarını daha da sağlamlaştırmıştır (Ünver ve Kim, 2016: 6).

Günümüzde bilişsel konularda, elektronik ortam üzerinden yapılan kişisel verilerin ihlal edilmesine ilişkin suçlarda artış yaşanmıştır. Bu kapsamda bir kamu politikası olarak kişisel verilerin korunmasına ilişkin politika ve stratejilerin geliştirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bununla birlikte 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu ile taraf olunan uluslararası hukuk belgeleri kişisel verilerin elektronik ortamda kişilerin rızaları alınmadan kullanılmasına ilişkin birçok düzenleme de bulunmaktadır (Kutlu ve Kahraman, 2017, s.48).

KİŞİSEL VERİLERİ KORUMA KURUMU’NUN GENEL YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’nun 19. maddesinde kurumun yapısı düzenlenmiştir. Buna göre; Kurum’un idari ve mali özerkliğe sahip olduğunu, kamu tüzel kişiliğine haiz olduğunu, Kurum’un Cumhurbaşkanının görevlendireceği bakan ile ilişkili olduğunu, merkezinin Ankara’da olduğunu düzenlemiştir. Ayrıca Kurum’un Kurul ve Başkanlıktan oluştuğunu, kurumun karar organının Kurul olduğu belirtilmiştir (KVKK, 2022).

Kurumun görev ve sorumlulukları 20. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre; görev alanını ilgilendiren uygulamaları, yasalardaki gelişmeleri izlemek, değerlendirmelerde ve önerilerde bulunmak, ihtiyaç duyulduğu durumlarda görev alanına giren konularda sivil toplum örgütleri, meslek kuruluşları ve üniversiteler ile işbirliği yapmak, kişisel verileri ilgilendiren alanlarda uluslararası gelişmeleri takip etmek, işbirliği yapmak, yıllık faaliyet raporlarını Cumhurbaşkanlığına, Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonuna sunmak ile görevli kılınmıştır (KVKK, 2022).

Kurum, öğretilerde “bağımsız idari otoriteler” arasındaki kurumlardan biri olarak kabul edilen bir kurumdur. Bağımsız idari otoriteler; “siyasal organlardan bağımsız, temel hak ve özgürlüklerle ekonomik etkinliklerin duyarlı olduğu

konularda ve alanlarda düzenleme, denetleme ve yönlendirme görevi yapan, karar organları özel güvencelere sahip, mali özerkliği haiz kamu tüzel kişileri” şeklinde ifade edilebilir. Kişisel Verilerin Korunması Kurumu, Sermaye Piyasası Kurulu ve Rekabet Kurumu gibi, bağımsız bir idari otorite şeklinde düzenlenmiştir (KVKK, 2022).

Kişisel Verileri Koruma Kurulu

Kişisel Verileri Koruma Kanunu’nun 21. maddesinde Kişisel Verileri Koruma Kurulu’nun genel yapısı ve özellikleri düzenlenmiştir. Bu maddeye göre; Kurul, bu Kanun kapsamında ve diğer yasalarda verilen görevleri kendi sorumluluğu altında ve bağımsız olarak yerine getirmektedir. Görev alanını ilgilendiren konularda hiçbir makam, merci veya kişiye emir ya da talimat verme yetkisi bulunmamaktadır (KVKK, 2022).

Kişisel Verileri Koruma Kurulu Üyelik Şartları

Kişisel Verileri Koruma Kurulu dokuz üyeden oluşmaktadır. Kurulun beş üyesi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, diğer dört üyesi Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir. Kurul’a üye olmak için bazı şartlar aranmaktadır. Bu şartlar; Kurum’un görev alanına giren konularda bilgisi ve deneyiminin olması, herhangi bir siyasi partiye üye olmaması, en az lisans düzeyinde yükseköğrenim görmüş olmasıdır (KVKK, 2022).

Kurulun Görev ve Yetkileri

Kişisel Verileri Koruma Kurulu’nun görev ve sorumlulukları 22. maddede düzenlenmiştir. Buna göre Kurul; kişilere ait verilerin temel hak ve özgürlüklere uygun bir şekilde işlenmesini sağlamak, kişisel verileri ihlal edilen kişilerin şikâyetlerini incelemek ve karara bağlamak, ihlal iddiasını öğrendiği zaman resen görev alanına giren konularda yasalara uygun işlenip işlenmediğini incelemek, verilerin güvenliği ve veri sorumlusunun görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi için gerekli işlemleri yapmak, kurumun stratejik planını karara bağlamak, performans göstergelerini hazırlamak ve Kanun’un verdiği diğer yetkileri yerine getirmekle sorumlu tutulmuştur (KVKK, 2022).

Kurulun Çalışma Esasları

Kanun’un 23.maddesinde Kurul’un çalışma usulü ve şekli belirtilmiştir. Bu düzenlemeye göre; Kurul’un gündemini, toplantı günlerini Başkan’ın belirleyeceği, gereken durumlarda olağanüstü toplanabileceği, başkan dâhil olmak üzere en az altı kişinin toplantıda hazır bulunması gerektiği, salt çoğunluk ile kararların alınabileceği, Kurul üyelerinin üçüncü dereceye kadar kan ve ikinci dereceye kadar kayın hısımlarını, evlatlıklarını ilgilendiren konularda toplantılara katılamayacağı, üyelerin çalıştıkları sırada üçüncü kişilere ait bilgileri kanunen belirtilen kişilerden başka kimse ile paylaşamaz, bu yükümlülükleri görevlerinden ayrılırlar bile devam ettiği, Kurul’un gerekli gördüğü kararların

kamuoyu ile paylaşılabileceği, aksi belirtilmediği sürece yapılan toplantılardaki görüşmelerin gizli tutulması gerektiği belirtilmiştir (KVKK, 2022).

Kişisel Verileri Koruma Kurumu Başkanlığı'nın Oluşumu

Kanun'un 25.maddesinde başkanlığın nasıl oluştuğu ve görevleri yer almaktadır. Bu maddeye göre; Başkanlık; Başkan Yardımcısı ve hizmet birimlerinden oluştuğu, daire başkanlığı şeklinde teşkilatlandığı, daire başkanlıklarının sayısının en fazla yedi olacağı, Başkan yardımcısının ve daire başkanlarının en az dört yıllık yükseköğretim mezunu olması, on yıl kamu hizmetinde çalışmış olanlar arasından Başkan tarafından atandığı belirtilmektedir. Ayrıca Başkanlığın görevleri; veri sorumluları sicilini tutmak, Kurum'un ve Kurul'un sekretarya işlerini yapmak, Kurum'da çalışan kişilerin özlük haklarını düzenlemek, kurumda işlerin yürütülmesini sağlamak amacıyla bilişim sisteminin kurulmasını sağlamak, çalışanların uyması gereken etik kuralları belirlemek, Kurul ve Başkan tarafından verilen diğer görevleri yerine getirmekle sorumludur (KVKK, 2022).

Kişisel Verileri Koruma Kurumu'nun İstatistiki Bilgileri

Kişisel Verileri Koruma Kurumu, 2021 yılında kurum içerisinden ve kurum dışından gelen toplam 208 adet hukuki konulardaki görüş taleplerine cevap verilmiştir (KVKK, 2022). 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun temel amacı, kişisel verilerin işlenmesinde disiplinin oluşturulması ve Anayasada kabul edilen özel yaşamın gizliliği ile diğer temel hak ve özgürlüklerin sağlanması ve korunmasıdır. Bu nedenle Kurum'da kişilerin mahremiyetlerinin korunması ve verilerin güvenliğinin sağlanması, kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülüklerinin ve uyacakları kuralların belirlenmesi anlayışı ile hareket edilmektedir. Ayrıca kişisel verilerin sınırsız ve rastgele kullanılmasının, yetkisi olmayan kişiler tarafından kötü amaçlar için kullanılmasının sonucu olarak oluşabilecek kişilerin haklarının ihlal edilmesinin engellenmesi beklenmektedir. Bunu gerçekleştirmek için Kurul, kişisel verileri ihlal edilen kişilerin şikâyetleri kapsamında verilerin ihlal edildiği gerekçesi ile incelemeler yapmaktadır (KVKK, 2022).

Hakları ihlal edilen kişiler kişisel verilerinin korunmasını sağlamak için direkt yargı yoluna başvurabilme hakkının olduğu gibi Kanun gereğince farklı hak arama yollarına da başvurabilmektedir. Kanun kapsamında ilgili kişiler, veri sorumlusuna başvurarak kendisi ile ilgili; kişisel verilerinin işlenip işlenmediğini, verile işlenmiş ise buna yönelik bilgi isteme, verilerin hangi amaç için işlendiğini, verilerin aktarıldığı kişileri öğrenme, verilerin eksik ya da hatalı işlendiği durumlarda bu durumun düzeltilmesini isteme, verilerinin Kişisel Verilerin Korunması Kanuna aykırı olarak işlendiği durumlarda kişi zarara uğradığı zaman, zararın giderilmesini isteme hakkı bulunmaktadır (KVKK, 2022).

Kurum’a kişisel verilerin ihlal edildiğine dair yapılan şikâyetler 2021 yılı içerisinde 3.026’sı posta yoluyla, 1.506’sı E-şikâyet modülünü kullanarak ve 5.5281 ise CİMER aracılığıyla olmak üzere toplam 10.060 ihbar, şikâyet veya yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarının kişisel verilerinin yurtdışına aktarılmasına yönelik talepleri iletilmiştir. Kurum’a yapılan toplam başvuruların %55’i CİMER, %30’u posta yoluyla, %15’i ise E-şikâyet modülünü kullanarak yapılmıştır (KVKK, 2022).

2021 yılı içerisinde Kurum’a yapılan ihbar ve şikâyetlerin sektörel bazda dağılımları incelendiği zaman en fazla şikâyet ve ihbar sayısı kamu kurumlarına yönelik olmuştur. Kamu kurumlarını 1.111 adet şikâyet ve ihbar başvurusu ile hizmet sektörü izlemektedir. 940 adet şikâyet ve ihbar başvurusu medya sektörüne yönelik olmuştur. Kurum’a yapılan ihbar ve şikâyetlerin en az yapıldığı sektör ise 61 adet ile turizm sektörü olmuştur.

2021 yılı içerisinde Kurum’a yapılan ihbar ve şikâyetlerin konu bazında dağılımı incelendiğinde, Kurum’a yapılan en fazla ihbar ve şikâyet yurtdışındaki vatandaşların kişisel verilerinin aktarılmasında yönündeki talepleri olmuştur. Kişisel verilerin veri sorumlusu tarafından hukuka aykırı olarak üçüncü kişilerle paylaşılması ya da aktarılması yönünde 2.092 adet şikâyet ve ihbar yapılmıştır. Kişisel verilerin veri sorumlusu tarafından hukuka aykırı olarak işlenmesi yönünde 2.378 adet şikâyet ve ihbar yapılmıştır. En az şikâyet ve ihbar konusunu ise 133 adet aydınlatma yükümlülüğünün yerine getirilmemesi konusu oluşturmıştır.

KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASINDA NELER YAPILABİLİR?

Bilgi güvenliği birçok toplumda önemli bir endişe kaynağıdır. Veri şifreleme, kimlik doğrulama konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Dijital formda, orijinal verileri korumak ve erişim sağlamak için dijital imza kullanılmaktadır (Matoba vd., 2009: 1128). Bilgi, kuruluşun başarısı için hayati önem taşıdığından, bilgi güvenliği ile ilgilenmelidir (Thomson ve Solms, 2005: 70).

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’nda hukuk ve dürüstlük kurallarına aykırı davranmama, gerektiği zaman güncel olma, belirli, açık ve net hedefler için işleme, işlendikleri hedef ile bağlantılı olma, ilgili yasada öngörülen süre kadar korunması verilerin işlenmesinde dikkat edilecek temel ilkeler olarak belirtilmiştir. Belirtilen ilkeler verilerin işlenmesi sırasında önemle üzerinde durulması gereken hususlardır. Kanun’da net olarak ifade edilmemiş olsa da özel nitelikli kişisel verilerin dışındaki bütün kişisel verilere genel nitelikli kişisel veri olarak kabul edilmektedir. Genel nitelikli kişisel verilerin işlenmesinin şartları ise; açık rızanın alınması, kanunlarda açık bir şekilde öngörülmesi, fiili olarak imkânsızlık, veri sorumlusunun hukuki yükümlülüğü, bir hakkın kullanılması, korunması olarak sayılabilir (Bilir, 2021: 174).

Benzer şekilde dış faktörler de bilginin niteliklerini etkiler. Mevzuat gereklilikleri, müşteri beklentileri ve tercihleri, en iyi uygulamalar, coğrafi dağılım, çevresel etkiler gibi dış faktörler, bilgilerin ne ve nasıl işlendiğini etkiler. Örneğin, müşterilerle ilgili finansal bilgiler işlenirse, kişisel ve finansal bilgileri koruyan düzenleme gibi bir dizi düzenleyici gereklilik geçerli olacaktır. Bu, örneğin krediler için onay sürecine veya müşteri kayıtlarının ne kadar süreyle tutulacağına ilişkin gereksinimler getirebilir. Müşteriler, örneğin pazarlama amacıyla üçüncü taraflarla paylaşılıp paylaşılmayacağı gibi kişisel bilgilerinin nasıl ele alınması gerektiği konusunda kendi tercihlerine sahip olabilir (Veiga ve Martins, 2015: 246).

Bilgi yönetim sürecinin başlangıç noktası şeklinde kabul edilen bilginin sınıflandırılması sırasında, bilgi güvenliği odaklı yaklaşımlara öncelik verilmelidir. Kritik bilgi niteliği taşıyan ve anlık bilgilerin işlenmesi sırasında diğer bilgilerden ayrı tutulması, güvenlik önlemlerinin sağlanmasına ilişkin maliyetin azalmasına ve bilgi güvenliğinin etkin olarak sağlanmasında sistemin genel performansında hissedilir derecede değişikliğin olmamasına fırsat sunacaktır (Henkoğlu, 2017: 53).

Bilgi güvenliğinin uygulanması karmaşık, zaman alıcı ve maliyetli bir süreçtir. Bilgi güvenliği yönetimine ilişkin uygulama kuralları, bilgi güvenliğinin yatay olarak keşilen çok disiplinli bir kavram olduğunu göstermektedir. Bilgi güvenliği ile ilgili tüm hususlar, iyi yapılandırılmış ve bütünsel bir şekilde ele alınmalıdır (Eloff ve Eloff, 2005: 12).

Kişisel verilerin korunması konusunda bireylere de birtakım sorumluluklar düşmektedir. Kişisel verilerin paylaşılmadan önce aydınlatma metni ve açık rıza metni dikkatli bir şekilde okunmalıdır. Bireyler, kendilerinden veri isteyen uygulamalar karşısında bilinçli hareket etmelidir. Uygulamanın güvenliği konusunda araştırma yapmalıdır. Sosyal medyada hangi paylaşımını kimlerin göreceğini belirlemek, kişisel verilerin korunmasında önemli bir konudur. Kişilerin çevrimiçi ya da gerçek ortamlarda oluşabilecek ihlallere karşı bilinçli yaklaşımları önemlidir. Bu nedenle kişisel verilerin korunması hususunda farkındalık oluşmalıdır. Çünkü farkındalık güvenliğe açılan bir anahtardır. Diğer taraftan sahte olan ve gerçeğe aykırı olan haberler, kişisel verilerin güvenliği konusunda önemli bir risk taşımaktadır. Bu tür kötü amaçlı paylaşımların kişileri maddi ve manevi bakımdan zor durumda bırakabilir. Bu noktada gizlilik ve güvenlik ayarlarının düzenlenmesi, güçlü şifrelerin kullanılması ve hukuk kurallarına aykırı olabilecek paylaşımlardan uzak durulması gerekir. Aksi durumda yalnızca bize ait verileri değil, akrabalarımızın ya da başka kişilerin de kişisel verilerini tehlikeye atmış olabiliriz (Bilir, 2021: 176-177).

Kuruluşların, çalışanlarının, düzenleyici gereksinimleri kapsayan bilgi güvenliği ve gizlilik politikası gereksinimlerinin farkında olmalarını sağlamaları gerekir. Çalışanlar, işledikleri bilgilerin riskini anlamalı, bunları korumak için

gerekli kontrolleri uygulamalı ve eylemleri için hesap verebilir olmalıdır. Kişisel bilgiler de dâhil olmak üzere tüm hassas ve gizli bilgiler için uygunluk davranışının açık olduğu bir kültür aşılanmalıdır. Bilginin riskten korunduğu ve mahremiyetin korunduğu bir kültür oluşturulmalıdır (Veiga ve Martins, 2015: 248).

Verilerin korunması hususunda yararlanılabilecek en önemli yöntemlerden birisi de sanallaştırma. Sanallaştırma, hangi verilerin nerede ve nasıl muhafaza edileceği ile bilgi güvenliğinin sağlanması hususunun kesiştiği noktada bulunmaktadır. Verilerin depolanmasına yönelik olarak kullanılan sanallaştırma yöntemi ile direkt disk üzerinden bilgiye ulaşma ve uzaktan ulaşma tehlikesi en düşük düzeye inebilmektedir (Henkoğlu, 2017: 53).

Kurumsal bilgi güvenliği konusunda farkındalığın sağlanması için üst yönetimden diğer çalışanlara kadar herkesin bilgilendirilmesi, güvenlik politikasının benimsenerek desteklenmesi ve geliştirilmesi önem taşımaktadır. İnsan unsuruna bağlı olarak oluşan güvenlik tehlikelerinin tamamıyla ortadan kaldırılması söz konusu değildir. Fakat iyi tasarlanmış bilgi güvenliği politikası ve bu politikayı yürütebilecek kendinden emin, kararlı, bilgili ve farkındalık seviyesi yüksek çalışanlar ile mevcut tehlikelerin daha makul düzeye düşürülmesi mümkün olabilir. Kurumsal bilginin güvenliğinin sağlanmasında yalnızca kurumun bilgi güvenliği çalışanları ya da teknik personel değil, kurumdaki bütün çalışanlar, bilgi paylaştığı tüm paydaşları yani kurum bilgi güvenliği politikasında bulunan bütün paydaşlar sorumlu olmaktadır. Bu sorumluluk bilincinin bilginin güvenliğinin sağlanması için farkındalık eğitimleri ile bütün personele verilmesi, ne tür tehlikeler ile karşılaşabilecekleri ve bu tür durumlar karşısında nasıl önlem almaları gerektiği konusunda bilgilendirilmelidir (Özdemir ve Uluyol, 2021: 656).

SONUÇ

Kişilere ait veriler insanlığın var oluşundan bu yana bulunmaktadır. Ancak bu verilerin korunması gerektiği düşüncesi yakın zamanda ortaya çıkmaya başlamıştır. Küreselleşmenin etkisi ile teknolojik alanda yaşanan hızlı gelişmeler sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişi sağlamıştır. Bu geçişin hızlı bir şekilde yaşanmasına ortam hazırlamıştır. Dünyanın küçük bir köy haline geldiği, herkesin dünyada olup biten her şeyden anında haberdar olması, dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan bir olgunun diğer ülkeleri etkisi altına alması yaşanan gelişmelerin altında yatan temel faktördür. Teknolojinin yaygınlaşması ile eğitim, sağlık, ekonomi, sosyal ve kültürel alanda önemli gelişmeler olmuştur. Vatandaşların hem zamandan hem mekândan tasarruf yaparak işlerini daha hızlı bir şekilde yerine getirmektedir. Sağlık kurumlarında gelişen teknoloji sayesinde sunulan hizmetler daha hızlı ve daha iyi çözümler getirilebilmektedir. Bilgisayarın daha yaygın olarak kullanılması, akıllı telefonların ve akıllı saatlerin yaygınlaşması ile işler daha kolay bir şekilde yerine getirilmeye başlanmıştır.

Teknolojinin sağladığı bu fırsatlar sayesinde insanlar teknolojiye ayak uydurmak için kendilerini geliştirmek zorunda kalmıştır. Teknolojinin olumlu yansımalarının yanı sıra verilerin izinsiz bir şekilde paylaşılması, kötü amaçlar için kullanılmasına da olanak yaratmıştır. Kişilerin sanal ortamda paylaştıkları her türlü verilerin kötü amaçlı insanların eline geçmesi daha kolay hale geldiğini söylemek mümkündür. Böyle olunca insanların maddi ve manevi olarak zarar görmesi daha kolay hale gelmiştir.

Kurum'a 2021 yılı içerisinde yapılan ihbar ve şikâyetler incelendiği zaman toplam 10.060 adet şikâyetin yapıldığı görülmektedir. Kurum'un görünürlüğü'nün ve bilinirliğinin sağlanması yönündeki çalışmaların artırılması önem taşımaktadır. Ülkemiz için 2016 yılında Kişisel Verileri Koruma Kanunu'nun kabul edilmesi sonrasında Kişisel Verileri Koruma Kurumu'nun kurulması verilerin işlenmesinde ve güvenliğin sağlanmasında önemli bir gelişmedir. Kurum yeni oluşturulan bir niteliğe sahip olduğu için gelişmekte olan, kurumsallaşmaya çalışan bir kurum olarak kabul edilebilir. Kurum'un etkisinin artırılması ve kendisinden beklenileni gerçekleştirebilmesi için Kurum'un işlevlerini, hangi durumlarda vatandaşların başvurabileceklerini kamuoyu ile paylaşılması gerekmektedir. Vatandaşların bu konuda bilgilendirilmesi ile bu konuda yaşanan sorunların en aza indirilebileceği düşünülmektedir.

Kişisel verilerin korunmasında kurumların olduğu kadar bireylerin de kendi verilerinin korunmasında önemli rolleri bulunmaktadır. Kişisel verilerini paylaştıkları her ortamın mutlaka araştırılması gerektiği, paylaşılan bilgilerin başka kişilerin eline geçebileceğini göz önünde bulundurarak her ortamda özel bilgilerin paylaşılmaması gerektiği unutulmamalıdır. Çevrimiçi olarak kullanılan her platformda şifrelerin güçlendirilmesi, belirli aralıklar ile şifrelerin güncellenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Anderson, R. (2001). Why information security is hard - an economic perspective. *Seventeenth Annual Computer Security Applications Conference*, 358-365, doi: 10.1109/ACSAC.2001.991552.
- Bilir, F. (2021). Kişisel verilerin korunması kişinin kendisinin korunmasıdır. *TRT Akademi*, 06(11).
- Canbek, G. & Sağıroğlu, Ş.(2006). Bilgi, bilgi güvenliği ve süreçleri üzerine bir inceleme. *Politeknik Dergisi*, 9(3), 165-174.
- Dülger, M. V. (2018). İnsan hakları ve temel hak ve özgürlükler bağlamında kişisel verilerin korunması. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5 (1).
- Eloff, J.H.P. & Eloff, M.M.(2005). Information security architecture. *Computer Fraud & Security*, 11,10-16
- Eminağaoğlu, M. & Gökşen, Y. (2009). Bilgi güvenliği nedir, ne değildir, Türkiye’ de bilgi güvenliği sorunları ve çözüm önerileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (4), 1-15.
- Güngör, M. (2015). Ulusal bilgi güvenliği: strateji ve kurumsal yapılanma. *Uzmanlık Tezi*, T.C. Kalkınma Bakanlığı Yayın No: 2919.
- Gürsel, E. & Düğmeci, F. (2018). Yapısal anlamda Türkiye Kişisel Verileri Koruma Kurumu’na ilişkin bir değerlendirme. *Research Studies Anatolia Journal*, 1 (2), 318-329.
- Henkoğlu, T. (2017). Kişisel verileriniz ne kadar güvende? Bilgi güvenliği kapsamında bir değerlendirme. *Arşiv Dünyası Dergisi*, 18, 46-56.
- Hoppe, O. A., Niekerk, J. van., & Solms, R. von. (2002). The effective implementation of information security in organizations. *Security in the Information Society*, 86.
- Korkmaz, İ. (2016). Kişisel Verilerin Korunması Kanunu hakkında bir değerlendirme. *TBB Dergisi*, 124.
- Kutlu, Ö., & Kahraman, S. (2017). Türkiye’de kişisel verilerin korunması politikasının analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 45-62.
- Kılınç, D. (2012). Anayasal bir hak olarak kişisel verilerin korunması. *AÜHFD*, 61 (3), 1089-1169
- Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, (2022). <https://www.kvkk.gov.tr/SharedFolderServer/CMSFiles/caf2f71e-efa5-48e2-9326-9b7fa2813193.pdf>, 22.06.2022

- Kişisel Verileri Koruma Kurumu. (2022). Kişisel verilerin korunması kanunu ve uygulaması. <https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6698.pdf>
- Matoba, O., Nomura, T., Pe´rez-Cabre, E., S. Milla´n, M. & Javidi, B. (2009). Optical techniques for information security. *Proceedings of the IEEE*, 97 (6).
- Özdemir, A. & Uluyol, Ç. (2021). Kamu kurum ve kuruluşlarında bilgi güvenliği farkındalığı. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25 (3).
- Paşaoğlu, C. & Cevheroğlu, E. (2020). Bulut bilişim sistemleri kapsamında kişisel verilerin şifreleme yöntemleri ile korunması. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 13 (2).
- Posthumus, S. & Solms, R. (2004). A framework for the governance of information security. *Computers & Security*, 23, 638-646
- Solms, B. & Rossouw S. (2018). Cybersecurity and information security – what goes where? *Information and Computer Security*, 26 (1), 2-9.
- Solms, R. von & Niekerk, J. (2013). From information security to cyber security. *Computers & Security*, 38, 97-102
- Şişkin, D. Ş. & Çakmak, T. (2019). Türkiye’de kişisel verilerin korunması: 1996-2019 yılları arasındaki bilgi politikası belgelerine yönelik bir değerlendirme. ed. Yalçinkaya, Bahattin; Ünal, M. Altay; Yılmaz, Burcu; Özdemirci, Fahrettin, Bilgi Yönetimi Ve Bilgi Güvenliği, Ankara Üniversitesi Yayınları, No: 676, Yönetim Sistemleri Belgelendirme ve Bilgi Güvenliği Merkezi(BİL-BEM) Yayınları, No: 5
- Thomson, K.L. & Solms, R. von.(2005). Information security obedience: a definition. *Computers & Security*, 24, 69-75
- Ünver, A. & Kim, G. (2016). Türkiye’de veri gizliliği ve gözetimi: kişisel verilerin korunması kanunu tasarısının değerlendirmesi. Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi.
- Veiga, A. Da & Martins, N. (2015). Information security culture and information protection culture: A validated assessment instrument. *Computer Law & Security Review*, 31, 243-256
- Yavanoğlu, U., Sağıroğlu, Ş. & Çolak, İ. (2012). Sosyal ağlarda bilgi güvenliği tehditleri ve alınması gereken önlemler. *Politeknik Dergisi*, 15 (1), 15-27.
- Wiant, T. L.(2005). Information security policy’s impact on reporting security incidents. *Computers & Security*, 24, 448-459

BÖLÜM 22

Azerbaycan’da Ekonomik Büyüme ve Enerji*

Tunjay Gurbanli¹ & Mehmet Şengür²

1. Giriş

Enerji geçmişte, günümüzde ve gelecekte insanlar için en değerli kaynaklarından biri olmuştur. Enerji kavramı literatürde birçok farklı anlamlarla ifade edilmiştir. Temel olarak enerji bir sistemin hareket üretme, ısı oluşturma ve ışık saçma yeteneğidir. Gayri Safi Yurt içi Hasıladaki (GSYİH) ve kişi başına düşen GSYİH’nin artışı ekonomik büyüme kavramını ifade etmektedir.

Enerji her zaman insanlar ve devletler için temel bir kaynak olarak varlığını korumuştur. Geçmişte daha çok tarım ve insan emeği üzerine kurulan ekonomiler sanayi devriminden sonra daha çok enerji gerektiren ve insan emeğinin daha az kullanıldığı endüstrilere yönelmiştir. Özellikle petrol ve doğal gaz gibi yenilenemeyen enerji kaynakları devletler açısından önemli bir konuma gelmiştir. Son yüzyılda dünya nüfusundaki hızlı artışı ile enerjiye olan talep de artmıştır. İnsanların kırsal alanlardan büyük metropollere göç etmesi enerji tüketiminin de artmasına neden olmuştur. Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle artan endüstri üretimi enerjiyi devletler açısından vazgeçilmez bir kaynak haline getirirken gelecekte de enerjiye olan talebin artarak devam etmesi beklenmektedir. Bu yüzden enerji konusundaki çalışmaların önemi her geçen gün artmaktadır. Enerji ve ekonomiye olan etkisi birçok iktisatçının üzerinde araştırma yaptığı bir alan olmuş bu nedenle bu çalışma ekonomik büyüme ile enerji arasındaki ilişkiyi Azerbaycan için incelemeyi amaçlamaktadır.

Azerbaycan son yıllarda ekonomik büyümesi ile dikkate değer bir ülke olmuştur. Bu ekonomik büyümenin temelinde ise enerji yatmaktadır. Zengin petrol ve doğal gaz rezervi bulunan Azerbaycan net enerji ihracatçısıdır. GSYH’nin büyük bölümünü bu ihracattan elde ettiği gelir oluşturmaktadır. Özellikle bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından sonra petrol kaynaklarının

* Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı tezli yüksek lisans programında Prof. Dr. Mehmet Şengür danışmanlığında yürütülen Tunjay Gurbanlı’nın tez çalışmasından türetilmiştir.

¹ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, tuncayqurbanli4@gmail.com, ORCID: 0009-0002-3827-2004.

² Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisat Bölümü, msengur@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2173-9977.

hâkimiyetini eline alan Azerbaycan kısa zaman içinde ekonomik yönden büyük ilerleme kaydetmiştir. Son yıllarda devlet petrol dışı alanlara yönelmeye çalışsa da ekonomisi hala petrol gelirlerine dayanmaktadır. Kendi iç enerji talebinin de büyük çoğunluğunu ham petrol ve doğal gaz ile karşılamakta olup, son 5 yılda doğal gazın payı petrol payını üstelemiştir. Bu kaynaklar yenilenmeyen enerji kaynakları olup ve belirli bir zaman sonra tükenecek olmasından dolayı devlet politikaları yenilenebilir enerji kaynaklarının iyileştirilmesine yönelmiştir. Devlet bu petrol bağımlılığından kurtulmak için halkı petrol dışı alanlara teşvik etmeye çalışmaktadır. Ancak çalışan insanların çalıştıkları sektörlerle baktığımızda büyük çoğunluğun enerji kaynaklı alanlarda çalıştıklarını görmekteyiz. Çünkü diğer alanlara kıyasla bu alanlardaki istihdam en yüksek gelir düzeyine sahiptir. Bu işyerlerinin büyük bir kısmı Azerbaycan'ın en büyük metropolü olan Bakü'de toplanmıştır. Diğer bölgelerden insanlar buraya göç ederek iş bulmayı amaçlamaktadır. Bu da şehrin aşırı derecede nüfus yüklenmesine yol açmaktadır. Devlet diğer bölgelerin ekonomik gelişimi için çeşitli adımlar atmaya çalışmakta ve yeni işyerlerinin açılmasına teşvik ederek insanların kendi bölgelerinde iş bulmasına yardımcı olmayı hedeflemektedir. Bu konu üç alt başlıkta ele alınarak; ilk başlıkta ekonomik büyümenin kavramsal çerçevesi oluşturulmuş, daha sonra enerji ile ilgili teorik bilgiler verilerek, son bölümde ise Azerbaycan'da ekonomik büyüme ile enerji sektörünün ilişkisi incelenmiştir.

2. Ekonomik Büyüme

İktisatçılar ekonomik büyümeye farklı şekillerde tanımlamışlardır. Şimşek ve Aydın'a göre ekonomik büyüme devletin uyguladığı politikalar sonucunda üretimde kullanılan kaynakların artması neticesinde GSYİH ve kişi başına düşen GSYİH artmasıdır (Şimşek ve Aydın, 2004: 227). Grafik üzerinden konuyu ele alan Parasız'a göre ekonomik büyüme üretim eğrisinin büyüme oranına paralel sağa doğru hareket etmesidir (Parasız, 1997: 4).

Ekonomik büyümenin beş farklı çeşidi vardır. İlk çeşidi ekonomik büyümenin olduğu ama refah halinin dikkate alınmadığı köksüz büyümedir. İkincisi ekonomik büyümenin olduğu lakin istihdamın sağlanamadığı işsiz büyümedir. Üçüncü çeşidi toplumun doğal haklarının çiğnenmesi uğruna oluşan sessiz büyümedir. Dördüncü ise ülke genelinde ekonomik büyümenin sağlandığı lakin gelir dağıtımının insanlar arasında beraber dağıtılmadığı acımasız büyümedir. Son olarak da ekonomik büyümeyi sağlamak için devletin petrol ve doğalgaz gibi rezervlerini geleceği düşünmeden kullanılan geleceksiz büyümedir (Todaro ve Smith, 2020: 15-18).

Ekonomik büyümenin ülke ekonomilerine etkisi hem negatif hem de pozitif olduğu görülmektedir. Büyümenin artmasıyla kişi başına düşen gelir artış

göstermektedir ki bu da insanların refah halinin pozitif yönde ilerlemesine neden olmaktadır (Çelik, 20008: 255). Ekonomik büyüme kaynaklı problemler arasında en önemlisi işsizlik sorunudur. Özellikle son yıllarda teknoloji alanının kendisini dikkate değer bir şekilde geliştirmesi ve firmaların insan gücü yerine daha ucuz ve daha verimli olan teknoloji tarafına yönelmesi bu durumun en bariz göstergesidir (Mankiw, 2021: 4-8).

Ekonomik büyümenin üç temel faktörü vardır. Bunlar emek, sermaye ve doğal kaynaklardır. Bu faktörler içinde en sık kullanılan ve en temel olanı emektir. Emek kısaca insan gücü olup, ülkeler emek gücünü geliştirmek ve nüfus artışını sağlamak için çeşitli politikalar uygulamaktadırlar. Özellikle ekonomi devleri olan ABD, İngiltere, Almanya ve başka devletler emek gücü açıklarını kapatmak için önemli adımlar atmaktadırlar (Çelik, 2008: 252). Sermaye ekonomik büyümenin itici faktörüdür. Gerekli sermaye olmadan gerekli üretim yapılamaz bu da paralelinde ekonomik büyümeyi yavaşlatır. Sermaye sadece finansal açıdan olmayıp insanların eğitimi de ülke ekonomileri için bir sermayedir. Doğal kaynaklar bir ülkenin sahip olduğu en değerli aynı zamanda ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin başında gelir. Özellikle petrol ve doğal gaz gibi yenilenemeyen enerji kaynakları geçmişte olduğu gibi bu günümüzde de ekonomik büyümenin sürekli ve istikrarlı bir şekilde devam etmesini sağlamaktadır (Sachs ve Warner, 2001: 6-12). Bu üç faktör birlikte üretim fonksiyonunu oluşturmaktadır.

Ekonomik büyümeyi ölçerken iktisatçılar iki temel hususa bakmaktadır. Birincisi GSYİH artış iken diğeri de kişi başına düşen GSYİH artışıdır. GSYİH artışı hesaplanırken reel GSYİH dikkate alınır çünkü reel GSYİH hesaplamasında enflasyon dikkate alındığı için daha gerçek rakamlara ulaşmamızı sağlamaktadır. Ülkedeki GSYİH artışı tek başına ekonomik büyüme hakkında fikir vermekte yeterli değildir. Çünkü bu değişken tek başına ülkedeki refah durumunu açıklayamaz. Bu yüzden iktisatçılar GSYH'nin artışının yansısı bu büyümenin kişi başına ne kadar arttığını da araştırmaktadır. Bu iki faktör birlikte bize ülke genelindeki ekonomik büyümenin gerçek durumunu söylemektedir (Çelik, 2008: 254).

Geçmişten günümüze kadar kullanılan ana büyüme modelleri vardır. Bunlar sırasıyla Klasik Büyüme modeli, Keynesyen Büyüme modeli, Post-Keynesyen Büyüme modeli, Neoklasik Büyüme modeli ve İçsel Büyüme modelleridir (Snowdon ve Vane, 2005: 595-650). Literatürdeki ilk büyüme modeli olan Klasik Büyüme modeli; Adam Smith, Thomas Robert Malthus ve David Ricardo'nun fikirleriyle şekillenmiştir. Bu modelin ilk düşüncelerini Adam Smith ortaya koymuş, Smith'e göre ekonomik büyüme için en iyi dönem piyasaların durgunluk zamanlarıdır. Ayrıca ülke genelinde iş bölümünün olmasını savunan Smith yalnız

bu şekilde verimliliğin artacağını savunmaktadır (Todaro ve Smith, 2020: 15-18). Smith'ten sonra Malthus da modele önemli katkılar yapmış ve ona göre ekonomiler her zaman durağan halde olacaktır. Çünkü nüfus artışı ile üretim artışı paralel olarak artmamaktadır. Nüfus artışı üretim artışına göre daha hızlıdır ve bu da insanları yoksulluğa sürüklemektedir (Malthus, 2004: 25). Klasik modele en büyük katkıyı Ricardo yapmıştır. Ricardo'nun düşüncelerini şekillendiren Adam Smith'in düşünceleri olmuştur. Ancak Ricardo'ya göre durağanlık ekonomiler için faydalı değil aksine zararlıdır. Ricardo ekonomik büyüme ile artan gelirin işveren ve işçiler arasında dağıtılmasını bu sayede ekonomik büyümenin istikrarlı olacağı fikrini savunmuştur (Şimşek ve Aydın, 2004: 230).

Klasik büyüme modeli iktisatçılarından bir diğeri Karl Marx'tır. Marx'ın fikirlerinin temelinde diğer klasik iktisatçıların fikirleri olsa da bazı düşüncelerinde onlardan ayrılmıştır. Ona göre toplum üretim faktörlerine sahip olan ve üretim faktörlerine sahip olmayan olarak iki gruba ayrılmıştır.

Marx'a göre, malın fiyatını belirlemek için onun üretiminde kullanılan tüm üretim unsurlarının sayısını da belirlemek gerekmektedir (Marx, 1973: 157). Marx'ın en önemli düşüncelerinden biri iş ortamındaki refah durumudur. Ona göre üretimi artırmak isteyen firma ya çalışma saatini artırarak işgücü artışı ile üretimini artıracak ya da çalışma saatini düşürerek işçi maaşlarından tasarruf ettiği parayı sermaye olarak üretime aktararak sermaye ile üretimi artıracaktır. Her iki yolda da Marx işçilerin refah hâlinin kötüleşeceğini savunmaktadır (Marx, 1973: 159). Marx'ın düşüncelerinden faydalanarak Schumpeter de klasik büyüme modeline kendi düşüncelerini eklemiştir. Schumpeter yenilikçi yatırımcılara dikkat çekmiş; yatırımcılar diğer insanlardan ayrılarak başarı elde edecek ve sistemin başarılı bir şekilde ilerlemesi ile refah artışı sağlanacaktır. Schumpeter bu yatırımcılar sayesinde kapitalist bir düzenin oluşacağını ve bu düzenin Marx'ın savunduğu sosyalist düzenin aksine devamlı kendisini geliştirerek her zaman dinamik kalacağını savunmuştur (Schumpeter, 1934: 92-93).

Post- Keynesyen modelin en önemli iktisatçıları R. F. Harrod ve E. D. Domar'dır. Bu yüzden bu model bu iktisatçıların adı ile anılmaktadır. Bu iktisatçılar bireylerin karar verme süreçleri üzerinde durmuştur. Bireyler yaptıkları yatırımlarda kazanç elde etmeyi hedefler bu doğrultuda aldıkları kararlar da değişmektedir. Oligopol piyasaların önemini vurgulayan Harrod-Domar modeli enflasyonu etkilemesi açısından oligopol piyasasının önemli olduğunu savunmuştur. Büyüme modeli dengeli bir şekilde büyümeyi hedeflemekte, ekonomik büyüme artarken buna paralel olarak istihdam artmalı enflasyonda azalmalıdır. Harrod-Domar modeli yatırımla beraber GSYH'nin de aynı oranda artması fikrini öne sürmektedir (Todaro ve Smith, 2020: 15-18).

R. Solow, Neo-Klasik büyüme modeline önemli katkılar yapmıştır. Solow sermaye-çıktı-gelir ilişkisini dikkate alarak, kişi başına ne kadar çok sermaye düşerse kişi başına çıktı ve bunlara paralel olarak kişi başına düşen gelirden bir o kadar artacaktır görüşünü ortaya koymuştur (Solow, 1956: 65-94). Solow klasik iktisatçıların özellikle Malthus'un düşüncelerinin aksine, nüfus artışının doğal nedenlerle belirli bir seviyede duracağını, ekonomide yaşanan durgunluğun teknolojinin ilerlemesiyle ortadan kalkacağını savunmaktadır. Solow'a göre, teknolojinin gelişmesi ekonomik büyümenin artmasında önemli rol oynamaktadır (Yıldırım ve Karaman, 2008: 460).

İçsel büyüme modelinin temelini Paul Romer'in fikirleri oluşturmaktadır. Romer, insan emeğinin ve bilgi sermayesinin önemine vurgu yapmıştır. Romer'e göre, ekonomik büyümenin devamlı olabilmesi için tasarruf oranı ile bilgiye ve eğitime yapılan sermaye yatırımlarının da paralel bir şekilde devam etmesi gereklidir. Eğitime yapılan sermaye yatırımı üretimde kullanıldıkça bilgi artacak ve bu bilgi gelecekte de tüm bireyler arasında yayılarak büyüyecektir. Bu bilgi ve tecrübenin sayesinde daha verimli bir üretim sağlanacak ve ekonomik büyüme oluşacaktır (Acar, 2002: 127). Romer'den sonra Robert Enerson Lucas da içsel büyüme modelinin gelişmesinde önemli katkılar yapmıştır. Lucas'ta ekonomik büyümede eğitimin önemine vurgu yapmıştır. Ona göre eğitime yapılan yatırım ne kadar zaman geçse de kaybolmaz. Aksine eğitilmiş bireylerin çevresindeki bireylerin de gelişmelerine yardımcı olarak daha da verimli olacağını savunmuştur (Orhan ve Erdoğan, 2008: 581-582).

3. Enerji

Enerji bir sistemin iş yapabilme kapasitesidir. Hayatımızda kullandığımız neredeyse tüm faaliyetler enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Enerji kaynakları kıt olup belirli bir zaman sonra tükenecektir. Ayrıca bu kaynaklar dünya genelinde eşit dağıtılmamıştır. Enerji kaynakları temelde yenilenemeyen enerji ve yenilenebilir enerji olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Smil, 2017: 1-7).

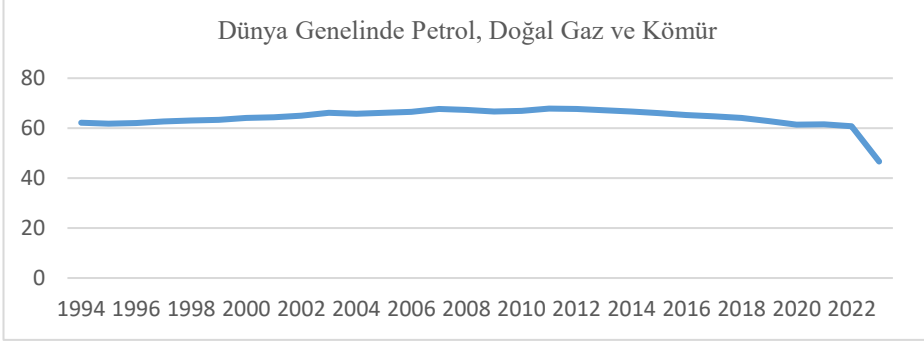
Kıt olan enerji kaynakları yenilenemeyen enerji kaynaklarıdır. Bu kaynaklar daha çok yer altında bulunan petrol ve doğal gazdan oluşmaktadır. Kömürde dünya ülkelerinin birçoğu tarafından kullanıldığı için bu kategoriye dâhil edilmektedir. Kendini yenileyemeyen bu kaynakları kullanarak enerji üretilmesi ciddi çevre sorunlarına yol açmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) bu kirlenmenin önüne geçmek için ülkeleri daha az çevreye zarar veren ve daha verimli kaynaklara yöneltmeye çalışmaktadır. DSÖ yönlendirmesi gibi teşviklerle birçok ülke bu yönde ciddi adımlar atmıştır (Smil, 2017: 1-7).

Temel enerji kaynakları arasında ülkelerin en fazla önem verdiği petrol kaynağıdır. Petrol bulunduğu günden beri enerji üretiminde en büyük paya sahip

olmuştur. Toplam enerji talebinin %30'dan fazlasını karşılayan petrol gelecek yıllarda daha da etkin kullanılarak bu talebin %60'dan fazlasını tek başına karşılayacaktır. Bu nedenle ülkeler bugün ve gelecekte petrol rezervlerine sahip olabilmek için çeşitli yollara başvurmaktadır. Bazı ülkeler ithal ederek petrol rezervlerini artırmakta iken bazı ülkeler ise kendi bölgelerinde buldukları petrol alanlarını genişletmektedirler (International Energy Agency, 2023). Enerji talebini karşılama noktasında petrolü arkasından ikinci sırada doğal gaz takip etmektedir. Doğal gazın petrolden avantajlı tarafı yer altından çıkar çıkmaz enerji üretimi için kullanılabilir olmasıdır. Rusya doğal gaz rezervi açısından dünya lideridir. Hem kendi enerji talebini karşılamakta hem de doğalgazı ihraç ederek önemli bir gelir elde etmektedir. Ayrıca bu rezerv uluslararası arenada büyük bir güç kazanmasına yardımcı olmuştur (IEA, 2023). Bu iki kaynak pahalı ve ulaşılması zor olduğu için çoğu ülke daha ucuz ve daha ulaşılabilir olan kömür kaynağına yönelmiştir. Kömürü ucuz yapan şey dünyanın pek çok yerinde bulunabilir olmasıdır. Kömür enerji üretimi açısından avantajlı gözükse de çevreye verdiği zarardan dolayı büyük risk taşımaktadır (IEA, 2023). Bu kaynaklar çevreye verdikleri zarardan dolayı özellikle gelecek dünyasını büyük riske atmaktadır. Bu tehlikeyi önlemek daha temiz enerji üretimi yapmak için devletler rüzgâr, güneş ve su (hidrolik) gibi çevreye zarar vermeyen enerji kaynaklarına yani yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmeye başlamıştır. Ekonomik açıdan dünya liderleri olan ülkeler bu konuda çok ciddi ve başarılı adımlar atmaktadır (Stern, 2007: 193-210).

Güneş dünyanın varoluşundan itibaren en temel enerji kaynağıdır. Yüzeyinden saçtığı ışıklar neticesinde hem ışık hem ısı enerjisi elde edilmektedir. Ülkeler hem kendi enerji taleplerini karşılarken hem de insanları bu enerji kaynağına teşvik ederek bireylerin kendi enerjilerini kendilerinin karşılamasını sağlayarak ekonomik açıdan büyük kazanç elde etmektedir (IEA, 2023). Rüzgâr enerjisi ise bu kaynaklar içerisinde ulaşımı en kolay olanıdır. Geçmişten bugüne gemicilik sanayisinde enerji kaynağı olarak kullanılmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle akıllı rüzgâr tribünleri inşa edilerek maksimum seviyede rüzgâr gücünden faydalanmıştır. Suyun gücünü kullanarak enerji elde etmek hem daha zor hem daha masraflıdır. Su kullanarak enerji elde etmek için coğrafi konum çok önemlidir. Suyun daha hızlı aktığı yüksek yerlerde bu kaynaktan enerji elde edilebilir. Suyun durgun olduğu alçak kesimlerde bu kaynak enerji üretmek için yeterli olmaz ve bu da suyun diğer kaynaklara göre daha az kullanılmasına yol açmaktadır (IEA, 2023).

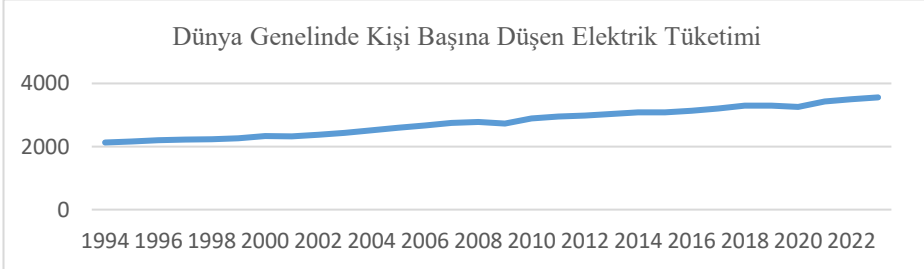
Grafik 1. Petrol, Doğalgaz ve Kömür Kaynaklarından Elektrik Üretimi (% toplamı)

Kaynak: World Data Bank <https://databank.worldbank.org>

Dünya genelinde 1994-2008 yıllarında yenilenemeyen enerji kaynaklarının kullanımı sanayileşme ve beraberinde getirdiği enerji talebinden dolayı çok artmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler de kömür ve doğalgaz bağımlılığı artmıştır. Küresel finans krizinden sonra da bu kaynaklara olan talep yüksek seviyelerde devam etmiştir. 2015 yılından sonra Paris İklim anlaşmasının da etkisiyle ülkeler yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmiş bu da yenilenemeyen enerji kaynaklarının enerji üretimindeki payında düşüşe neden olmuştur. 2023 yılında bu kaynakların payı keskin bir şekilde düşmüştür. Bu da ülkelerin yenilenebilir enerji kaynaklarını daha etkin ve verimli bir şekilde kullandığını göstermektedir.

Grafik 2. Elektrik Enerjisi Tüketimi (kWh/kişi)

Kaynak: World Data Bank <https://databank.worldbank.org>

1994-2005 yılları arasında elektrik tüketimi kademeli olarak artış göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerinde sanayilerin gelişimi bu artışın temel sebeplerindendir. Küresel kriz zamanı geçici bir durgunluk olsa da genel elektrik tüketimi genelde pozitif yönde seyretnmiştir. Dijitalleşmenin arttığı 2010-2019 yılları arsında kişi başına elektrik tüketimi daha da artmıştır. 2020 yılında Covid-19 pandemisinin etkisiyle elektrik tüketimi bir düşüş yaşanmasına rağmen sonraki yıllarda artış devam etmiştir. Gelecek yıllarda da elektrik tüketiminin daha da artarak devam etmesi beklenmektedir.

4. Azerbaycan'da Ekonomik Büyüme ve Enerji Sektörü İlişkisi

Ülkenin sosyal/ekonomik ilerlemesi, elektrik enerjisi sektörünün gelişimiyle organik olarak bağlantılı olmuştur. Nüfusun ve ekonominin sürdürülebilir ve güvenilir bir şekilde elektrik enerjisiyle beslenmesi, ülke yönetiminin de her zaman odak noktası olmuştur. Azerbaycan'ın enerji sistemi, kurulu kapasite hacmi, yeni devreye alınan ve yenilenen üretim kapasitelerinin yüksek payı açısından, şu anda Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri ve bazı Avrupa ülkeleri arasında ön sıralarda yer almaktadır. Nüfusun ve ekonominin elektrik ihtiyacı tamamen karşılandıktan sonra, ek üretim potansiyelinin bölgesel ülkelere ihraç edilmesi, cumhuriyet ekonomisi için büyük önem taşımaktadır. Şu anda ülkenin elektrik ihracat potansiyeli 1 milyar kWh'ın üzerinde tahmin edilmektedir (2010 yılındaki rakam 462,4 milyon kWh idi). Ülkenin başarıyla uyguladığı sanayi politikası, petrol dışı sektör geliştirme stratejisi, bölgelerin sosyal-ekonomik kalkınmasına yönelik bir dizi devlet programı ve kapsamlı altyapı projeleri, elektrik talebinde de artışa yol açmıştır (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2025).

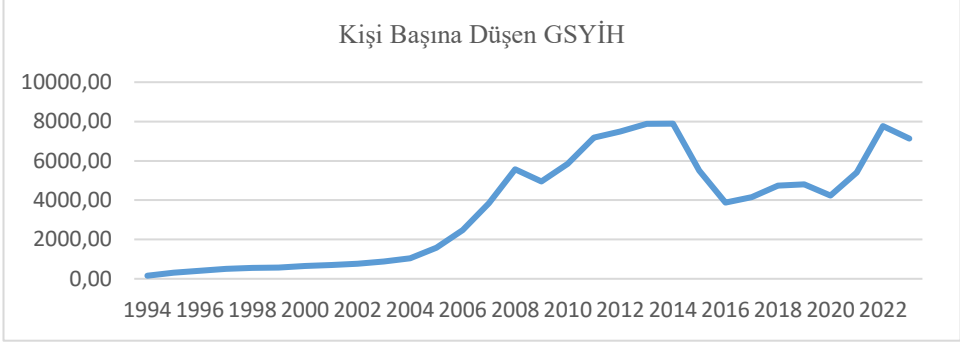
Grafik 3. Azerbaycan'da Ekonomik Büyüme (%)

Kaynak: World Data Bank <https://databank.worldbank.org>

1994-1996 yıllarında Azerbaycan kriz döneminde, Sovyetler sonrası ekonomik çöküş ve negatif büyüme gözlemleniyordu. 1997 yılından sonra yapılan petrol anlaşmaları ve bu alana yapılan yatırımlar sayesinde ekonomik büyüme pozitif yönde ilerlemeye başlamıştır. 2005-2007 yılları arasında Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının büyük etkisiyle ekonomik büyüme en yüksek noktasına erişmesi ile petrol ihracatı bu yıllarda en yüksek seviyeye çıkmıştır. Küresel finans krizi zamanı her ülkede olduğu gibi Azerbaycan'da da ekonomik büyümede sert bir düşüş olmuştur. 2016 yılında petrol fiyatlarının düşmesiyle ekonomide negatif bir büyüme görülmüştür. Petrol fiyatlarına doğrudan bağlantılı olan ekonomik büyüme petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara bağlıdır.

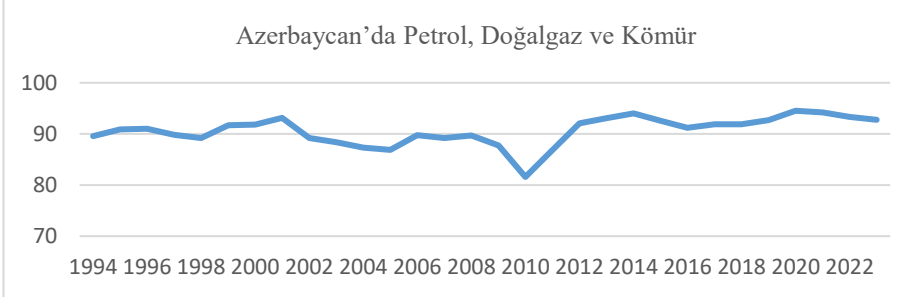
Grafik 4. Azerbaycan’da Kişi Başına Düşen GSYİH (ABD doları)

Kaynak: World Data Bank <https://databank.worldbank.org>

1994-2004 yılları arasında Azerbaycan geçiş ekonomisi sürecinde olup; üretim sınırlı sayıda olduğu için kişi başına düşen gelir düşük seviyelerde seyretmektedir. 2005-2008 yılları arasındaki üç senelik zamanda kişi başına düşen GSYİH 2000\$ seviyelerinden 5000\$ seviyelerine yükselmiştir. Bunun en büyük nedeni petrol fiyatlarındaki büyük artış ve enerji ihracatının keskin şekilde artmasıdır. 2009 yılından sonra gelir yüksek seviyelerde stabil hale gelmektedir. 2016 yılında petrol fiyatlarındaki düşüş ekonomik büyümeyi yavaşlattığı gibi kişi başına düşen GSYİH düşmesine neden olmuştur. Özellikle Manat’ın dolar karşısında değer kaybetmesi ülkedeki refah durumunu da olumsuz etkilemiştir.

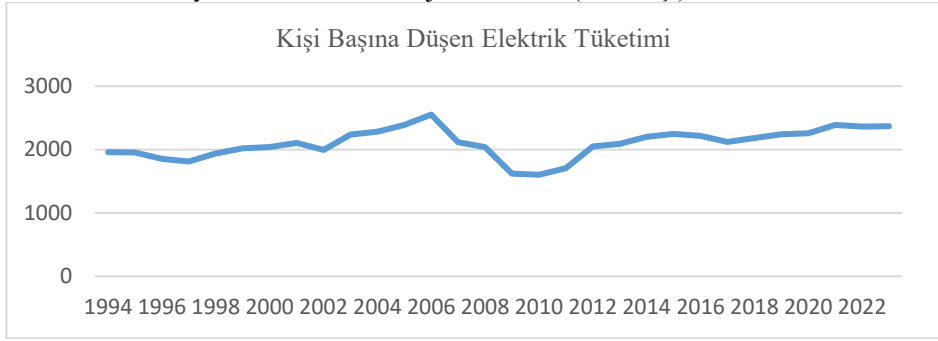
Grafik 5. Azerbaycan’da Petrol, Doğalgaz ve Kömür ’den Elektrik Üretimi (%)

Kaynak: World Data Bank, <https://databank.worldbank.org>

Azerbaycan elektrik talebini karşılamak için genel olarak yenilenemeyen enerji kaynaklarını kullanmıştır ancak 2010 yılında bu noktada keskin bir düşüş yaşanmıştır. Bu düşüşün sebebi Azerbaycan’da yeni hidroelektrik santralinin kullanıma açılmasıdır. Sonraki yıllarda yenilenemeyen enerji kaynaklarının payı tekrardan yükselmiş ve maksimum seviyeye ulaşmıştır. Genel olarak Azerbaycan yenilenmeyen enerji kaynaklarına bağımlı olup bu durumda petrol hem ekonomik açıdan hem de elektrik üretimi açısından yenilenemeyen enerji kaynakları içinde büyük önem arz etmektedir.

Grafik 6. Azerbaycan’da Elektrik Enerjisi Tüketimi (kWh/kışı)

Kaynak: World Data Bank <https://databank.worldbank.org>

Azerbaycan’ın kışı başına düşen elektrik tüketimi uzun vadede artış göstermiştir. Ancak bur artış ve tüketim dünya geneline kıyasla daha dalgalı ilerlemiştir. Bunun sebebi elektrik tüketimi dış şoklara karşı şok hassastır. 2006 yılında maksimuma ulaşan kışı başına düşen enerji tüketimi petrol gelirleri ve ekonomik büyüme ile doğrudan bağlantılıdır. Küresel kriz zamanında dünya genelinde olduğu gibi Azerbaycan’da enerji tüketimi düşmüş ve bu da tüketimin ekonomik büyümeye bağlı olduğunu göstermektedir. 2012 yılından sonra ekonominin toparlanmasıyla enerji tüketiminde de artışlar gözlenmiştir.

Azerbaycan’da 1995-2019 yılları arasında, doğalgaz kondensatı da dahil olmak üzere petrol üretimi yaklaşık 4 kat artarak 2019 yılının sonunda 37,5 milyon tona ulaştı. Ancak, 2010-2019 yılları arasında petrol üretimindeki düşüş eğilimi dikkat çekicidir. Bu durum, tükenmekte olan bir kaynak olarak nitelendirilen petrolün kullanım verimliliğinin artırılması konularını stratejik düzeyde, uzun vadeli perspektifler ve tahminler dikkate alınarak ele almayı ve kapsamlı önlemler ve programlar hazırlamayı önemli kılmaktadır. Bu dönemde doğalgaz üretimi yaklaşık 5,3 kat artarak 2019 yılının sonunda yaklaşık 35,6 milyar metreküpe ulaştı. Ayrıca, bu dönemde ülkedeki bireysel yakıt ve enerji kaynaklarındaki kayıpların analizi de dikkat çekicidir. Son 5 yılda, ham petrol kayıpları için neredeyse benzer sonuçlar kaydedilmiş olup 2019 yılında bu gösterge 40,7 bin tona ulaşmıştır. 2010 yılında 1117,0 milyon metreküp olan enerji tüketimi, 2019 yılında 720,8 milyon metreküpe geriledi. Elektrik kayıpları ise 2010-2019 yılları arasında yaklaşık aynı seviyede kaldı ve hiç de düşük değildi. Örneğin, 2010 yılında elektrik kayıpları 3830,1 milyon kWh iken, 2019 yılında bu rakam 2225,6 milyon kWh oldu. Genel olarak, Azerbaycan’da elektrik kaynaklarının kullanım verimliliğinin daha derinlemesine analiz edilmesi ve gerekli önlemlerin alınması gibi sorunları varlığı görülmektedir. Enerji kaynaklarının kullanımını dengelemek ve maliyetlerini düşürmek için, modern teknolojilerle enerji santrallerinin yenilenmesi ve kapasitesinin artırılması şarttır (ADİK, 2025).

Azerbaycan devleti yenilenemeyen enerji kaynaklarına olan bağımlılığından kurtulmak için önemli adımlar atmaktadır. 2019 yılında bu tür enerjinin üretimi 345,1 milyon kWh olup, bunun 103,2 milyon kW'ı rüzgâr, 41,0 milyon kW'ı güneş enerjisi ve kalan 200,9 milyon kW'ı diğer kaynaklardan elde edilmiştir. BOEM (Enerji ve Enerji Üretim Sistemi) çalışmaları Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde de başarıyla yürütülmüştür. Araz Nehri üzerindeki 36 MW kapasiteli Ordubad Hidroelektrik Santrali'nin yakında devreye alınmasıyla yenilenebilir enerji kaynağının kurulu kapasitesi 128,4 KW'a çıkarılacak ve sonuç olarak Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ndeki enerji talebi bu kaynaklar aracılığıyla tamamen karşılanacaktır. Ayrıca, BOEM kapsamında enerji santrallerinin inşasına ilişkin pilot projeler başlatılmış, bu konuda bir koordinasyon komisyonu kurulmuş ve sektöre özel yatırım çekmek amacıyla bir dizi önde gelen uluslararası şirketle mutabakat zaptı imzalanmıştır. Suudi Arabistan şirketi ACWA Power ile 240 KW'lık rüzgâr enerjisi santralleri ve Birleşik Arap Emirlikleri şirketi Masdar ile 200 KW'lık güneş enerjisi santralleri inşaatına yönelik proje teklifleri üzerinde çalışmalar yürütülmektedir. Tüm bunların yanı sıra, yakın gelecekte 400-500 KW'lık ek enerji santralleri ve 84 KW'lık "Şurabad" rüzgâr enerjisi santralinin inşaatına yönelik projeler de değerlendirilmektedir (ADİK, 2025).

Bu önlemler, nüfusa ve ekonomiye elektrik arzının iyileştirilmesinde önemli bir etki yaratmış ve 2003 yılından bu yana elektrik alanında gerçekleştirilen reformlar sonucunda Azerbaycan, ithalatçı bir ülkeden ihracatçı bir ülkeye dönüşmüştür. Geçtiğimiz dönemde, yasal prosedürlerin basitleştirilmesi, şeffaflığın ve tüketici memnuniyetinin sağlanması da dahil olmak üzere sektörün genel gelişimi için yeni normatif-yasal düzenlemeler kabul edilmiş ve yasal çerçeve iyileştirilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin "Enerji Kaynaklarının Etkin Kullanımı ve Enerji Verimliliği Hakkında" Kanun Tasarısının kabul edilmesinin ardından, ülkenin enerji sisteminde temel kurumsal değişiklikler meydana gelecektir. Bunun temel amacı, enerji kaynaklarının etkin kullanımını sağlamak, katılımcılar arasındaki ilişkileri düzenlemek ve enerji kaynaklarının kullanımının modern gereksinimlere ve standartlara uyulanması için yasal temeller oluşturmaktır. Uluslararası alanda edinilen ileri deneyimlere dayanan bu kanun; ulusal enerji piyasasının geniş kapsamlı bir yapısının oluşturulmasına zemin hazırlayacak, sektörde şeffaflığı sağlayacak, haksız rekabeti ortadan kaldıracak ve tasarrufların dağıtımını güvence altına alacaktır. Ayrıca, ekonomik kalkınmanın mevcut düzeyi ve perspektifleri ile halkın refahının iyileştirilmesini dikkate alarak, enerji denetimi, enerji yönetimi ve enerji verimliliği gibi yeni hizmet ve sistemlerin uygulanmasını hayata geçirecektir. Bu durumun ekonomide geniş kapsamlı çarpan etkileriyle birlikte gerçekleşeceği beklenmektedir (ADİK, 2025).

5. Sonuç

Literatüre benzer şekilde Azerbaycan için de ekonomik büyüme ile enerji sektörü arasında karşılıklı ve çok yönlü bir ilişki olduğunu görülmektedir. Enerji sektörü, yalnızca üretim ve hizmet sektörlerinin faaliyetlerini güvence altına alan ana kaynak tabanı olmakla kalmayıp, aynı zamanda ekonomik büyümenin hızı, yapısı ve sürdürülebilirliğini belirleyen önemli faktörlerden biridir. Özellikle sanayileşme düzeyinin artması, kentleşme süreçlerinin genişlemesi ve teknolojik yeniliklerin getirilmesi, enerjiye olan talebi artırarak bu sektörün ekonomik sistemdeki rolünü daha da güçlendirmektedir. Öte yandan, ekonomik büyümenin kendisi de enerji sektörünü etkilemektedir. Artan gelirler, genişleyen yatırım fırsatları ve devlet politikalarının yönü, enerji üretiminin hacmini, yapısını ve teknolojik düzeyini belirlemektedir. Bu bağlamda, ekonomik büyüme ile enerji sektörü arasında iki yönlü bir neden-sonuç ilişkisi vardır. Yani, enerji ekonomik büyümeyi teşvik ettiği gibi, ekonomik büyüme de enerji sektörünün gelişimini teşvik etmektedir.

Enerji kaynaklarının verimli kullanımı ve enerji sektörünün çeşitlendirilmesinin, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlayan temel koşullar arasında olduğunu görülmektedir. Tek bir enerji kaynağına bağımlılık, ekonomik riskleri artırır ve piyasa değişikliklerine karşı hassasiyeti yükseltir. Bu nedenle, alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi, uzun vadeli ekonomik istikrar açısından özel bir öneme sahiptir. Ayrıca, enerji verimliliğinin artırılması da ekonomik kalkınmanın niteliksel göstergelerinden biri olarak işlev görür. Daha az enerji tüketimiyle daha fazla ürün üretmek, ekonomik kaynakların en iyi şekilde kullanılmasını sağlar ve çevresel yükü azaltır. Bu da hem ekonomik hem de sosyal refahı iyileştirmeye hizmet eder.

Sonuç olarak, ekonomik büyüme ile enerji sektörü arasındaki ilişkinin sadece nicelik açısından değil, nitelik açısından da değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Enerji, ekonomik büyümenin temel kaynaklarından biri olmasının yanı sıra, enerji sektörünün gelişimi, yapısal değişikliklerini ve sürdürülebilirliğini doğrudan etkiler. Aynı zamanda, doğru bir ekonomi politikası oluşturulması, enerji sektörünün daha etkili ve yenilikçi bir şekilde gelişmesi için koşullar yaratacaktır.

Bu nedenle, ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlamak için enerji sektörüne yönelik kapsamlı bir yaklaşım gereklidir. Bu yaklaşım, enerji güvenliği, çeşitlendirme, teknolojik yenilikler ve çevresel sürdürülebilirlik gibi faktörleri birleştirmelidir. Ancak bu durumda uzun vadeli ve istikrarlı ekonomik gelişmeden bahsedebilir.

Kaynaklar

- Acar, M. (2002). *Ekonomik büyüme ve kalkınma*. Vadi Yayınları. Ankara
- Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. (2025). <https://stat.gov.az>, erişim tarihi 20.04.2026.
- Çelik, K. (2008). *Makroiktisada giriş*. Murathan Yayın Evi
- International Energy Agency (2023). World Energy Outlook. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023>, erişim tarihi 20.04.2026.
- Malthus, T. R. (1798/2004). *An Essay on the principle of population*. Modern Baskı
- Mankiw, N. G. (2021). *Principles of economics* (9th ed.). Pearson.
- Marx, K. (1867/1973). Capital: A critique of political economy.
- Orhan, O. Z. ve Erdoğan, S. (2008). *Para teorisi ve politikası*. Gazi Kitap Evi. Ankara.
- Parasız, İ. (1997). *Modern büyüme teorileri*. (1. baskı). Ezgi Kitap Evi. Bursa.
- Sachs, J. D. & Warner, A. M. (2001). The curse of natural resources. *European Economic Review*, 45 (4-6), 827-838.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The theory of economic development*. Harvard University Press.
- Smil, V. (2017). *Energy and civilization: A history*. MIT Press
- Snowdon, B. & Vane, H. R. (2005). *Modern macroeconomics: Its origins, development and current state*. Edward Elgar.
- Solow, R. M. (1956). *A contribution to the theory of economic growth*. The Quarterly Journal of Economics, 70 (1), 65-94.
- Stern, N. (2007). *The economics of climate change: The stern review*. Cambridge University Press.
- Şimşek, S. ve Aydın, M. K. (2004). *İktisat bilimine giriş*. Değişim Yayın Evi. İstanbul.
- Todaro, M. P. & Smith, S. C. (2020). *Economic development* (13th ed.), Pearson.
- World Data Bank <https://databank.worldbank.org>, erişim tarihi 20.04.2026.
- Yıldırım, K. ve Karaman, D. (2008). *Makroekonomi*. Seçkin Yayıncılık. Ankara

BÖLÜM 23

Emek Piyasası ve Yoksulluk İlişkisi*

Ceren Güney¹ & Mehmet Şengür²

1. Giriş

Emek piyasası, ekonomik yapı ve toplumsal refah arasındaki ilişkilerin anlaşılmasında temel bir rol oynamaktadır. Bireylerin elde ettikleri istihdam olanaklarına erişimi, ücret düzeyi ve çalışma koşulları ekonomik ve toplumsal refahın önemli ölçütlerindendir. Bu nedenle emek piyasasında ortaya çıkan işsizlik, düşük ücret ve güvencesiz çalışma koşulları gibi sorunlar bireylerin ve sonucunda toplumun bir sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Bireylerin ve toplumun yaşam standartlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum yoksulluk kavramının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yoksulluk, emek piyasasının işleyişinin yanı sıra eğitim, sağlık gelir dağılımı gibi çok boyutlu faktörlere bağlı olarak şekillenmektedir. Yoksulluk yalnızca ekonomik değil aynı zamanda yapısal ve sosyal bir sorun olarak ele alınmalıdır.

Bu çalışma, OECD ülkelerinde 2018-2024 yılları arasındaki emek piyasası ve yoksulluk ilişkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, yoksulluk kavramı emek piyasasının işleyişine ilişkin temel bilgiler ve değerlendirmeler ele alınmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde emek piyasasına ilişkin temel kavramlar ve teorik çerçeve oluşturulmaktadır. İkinci bölümde yoksulluk kavramı incelenmekte, yoksulluğun tanımı, türleri ve ortaya çıkmasına neden olan ekonomik ve sosyal faktörler üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde ise OECD ülkeleri kapsamında emek piyasası ile yoksulluk arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Bu kapsamda, oluşturulan grafik ve tablolar aracılığıyla emek piyasası ve yoksulluk ilişkisi değerlendirilmektedir. Makale sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır

* Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı yüksek lisans programında Prof. Dr. Mehmet Şengür danışmanlığında yürütülen Ceren Güney'in tez çalışmasından türetilmiştir.

¹ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, cerenguney26@hotmail.com, ORCID: 0009-0005-0885-8639.

² Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisat Bölümü, msengur@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2173-9977.

2. Kavramsal Çerçeve

Emek piyasası, işgücünün arz ve talebine göre ücret ve istihdamın belirlendiği yapıyı ifade etmektedir. Yoksulluk ise literatürde farklı şekillerde tanımlansa da genel olarak bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayamaması durumunu ifade etmektedir. Emek piyasası ve yoksulluk arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. İşsizlik, düşük ücretler ve kayıt dışı istihdam gibi faktörler yoksulluk riskini arttırmaktadır. Bu nedenle emek piyasasının işleyişi, yoksulluğun azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

2.1. Emek Piyasası

İşgücü, bir ülke ekonomisinin temel göstergelerinden biridir. İşgücü miktarı ve niteliği, o ülke ekonomisinin sahip olduğu insan kaynağını en gerçek ve ölçülebilir biçimde ortaya koyan unsurdur. Toplam işgücü arzı, nüfustaki gelişmelere bağlı olarak şekillenmektedir. İşgücü talebi ise; ekonomik şartların bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve ekonomideki süreçlere bağlı olarak değişmektedir (Şentürk, 2015:114). Emek piyasası, işgücü arzı ve talebinin karşılaştığı; ücret ile istihdamın belirlendiği ekonomik bir alandır. Emek arzı, kişilerin emeklerini kiralayarak; karşılığında ücret elde etmesidir. Kişilerin uyku ve diğer dinlenme süreleri dışında kalan boş zaman olarak ifade edilen zamanın kiralanması eylemidir (Eğilmez, 2018:155). Emek arzı; ücret düzeyi, nüfus yapısı, sosyal faktörler ve alternatif gelirlerden etkilenmektedir. Bireylerin kazandığı gelirlere bağlı olarak boş zaman ile çalışma arasında tercih yapmaktadır (Önder, 2022:57). Emek talebi, belirli bir piyasada firmaların farklı ücret düzeylerinde istihdam etmek istedikleri işgücü miktarını ifade etmektedir. Emek piyasasındaki dengesizlik ise, emek arzının emek talebinden fazla olması ya da emek talebinin emek arzına göre yetersiz kalması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle emek piyasasında dengenin sağlanabilmesi için emek arz ve talebin hem nicelik hem de nitelik bakımından uyum içerisinde olması gereklidir (Işığışok, 2011:35).

2.2. İstihdam

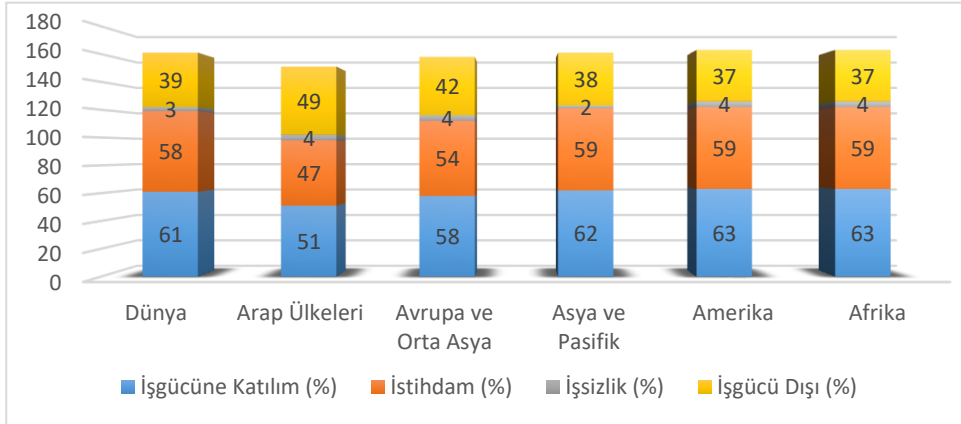
Dünya Bankası'nın tanımına göre; istihdam, çalışma çağındaki bireyin referans döneminde çalışıyor olsun ya da olmasın ücret veya kazanç karşılığında mal veya hizmet sağlamak amacıyla herhangi bir faaliyette bulunmasını ifade etmektedir (www.worldbank.org). İstihdam kavramı bireylerin bir işte çalışmasını ifade etmekle kalmayıp ekonomik ve toplumsal yapının temellerini oluşturmaktadır. İstihdam farklı çalışma koşullarına göre farklılık göstermektedir bu nedenle birçok farklı istihdam türünden söz edilebilir. Tam istihdam, çalışmak isteyen tüm bireylerin cari ücret düzeyinde iş bulabildiği istihdam düzeyini ifade etmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) göre

tam istihdam durumunda; çalışmak isteyen herkes için iş imkânı bulunmaktadır, iş gücü verimliliği en yüksek seviyeye ulaşmaktadır ve çalışanlar iş seçme özgürlüğüne sahiptir. İşsizlik çalışmak isteyen kişilerin iş bulamaması durumunda ortaya çıkmaktadır. Tam istihdam koşullarında çalışanların becerilerine uygun işlerde çalışma imkanına sahip olması işgücü verimliliği açısından oldukça önemlidir. Bu koşulun sağlanamaması durumunda, kişiler sahip oldukları potansiyelin altında istihdam ettiği için “eksik istihdam” söz konusu olmaktadır (ILO, 2010, akt. Acun ve Güneş, 2014:50). Eksik istihdam, iş gücünün etkin kullanılmamasına yol açarak ekonomik verimliliği olumsuz yönde etkilemektedir.

2.3. İşsizlik

İşsizlik, günümüzde birçok ülkenin karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan biridir. Ekonomik Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2025) işsizi; referans döneminde istihdamda olmayan, son dört hafta içinde aktif olarak iş arayan ve iki hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan bireyler olarak tanımlamaktadır. İşsizlik sorununu ve nedenlerini belirleyen başlıca sebepler arasında hızlı nüfus artışı, göçler, yetersiz gelir, teknolojik gelişmeler ve eğitim alanındaki eksiklikler yer almaktadır. Ayrıca plansız kentleşme, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, işgücünün nitelik açısından eksik olması gibi sorunlar da işsizliğin boyutunu arttırmaktadır (Eser ve Terzi, 2008:230). Ekonomik bir olgun olmanın yanında sosyal bir olgu olarak da değerlendirilmelidir. İşsizlik bireylerin gelir elde edememesiyle sınırlı kalmayıp, toplumu da etkileyerek sosyal ve psikolojik boyutlar içeren kapsamlı bir kavramdır (Adak, 2010:105). Bireysel özellikler, coğrafi dağılım, işsizliğin süresi ve nedenlerine göre işsizlik sınıflandırılmaktadır. Genel olarak açık işsizlik, gizli işsizlik ve sürekli durgunluk işsizliği olarak üçe ayrılmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2008:47).

Grafik 1. Çalışma Çağındaki Nüfusun İşgücü Durumuna Göre Dağılımı % (2018)

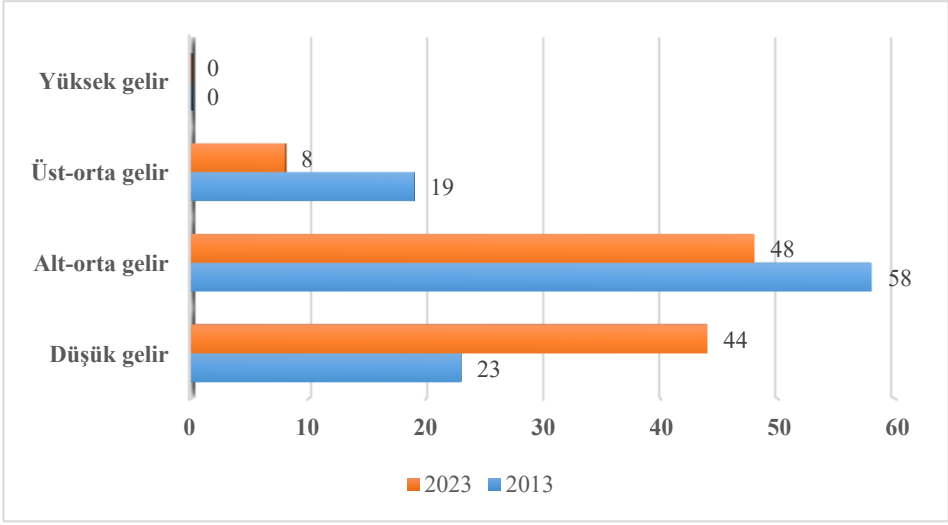
Kaynak: ILO, 2018

Grafik 1, 2018 yılında çalışma çağındaki nüfusun işgücü durumuna göre bölgelere dağılımını göstermektedir. Verilere göre; dünya genelinde işgücüne katılım oranı %61, istihdam oranı %58 ve işsizlik oranı yaklaşık %3'tür. Bu durum işgücüne katılan kişilerin büyük bir kısmının istihdam edildiğini ortaya koymaktadır. İşgücüne katılım oranlarında %51 oranında en düşük Arap ülkeleri yer almaktadır. Buna paralel olarak işgücü dışı oranı diğer bölgelere kıyasla en yüksek seviyededir. Avrupa ve Orta Asya'da işgücüne katılım %58 ve istihdam %54 oranları dengeli bir yapı sergilemektedir. Asya-Pasifik ve Amerika bölgelerinde ise; işgücüne katılım ve istihdam oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu bölgelerde işgücü piyasasının daha aktif olduğu söylenebilir.

3. Yoksulluk Kavramı

Dünya Bankası'na göre yoksulluk kavramı; bireylerin temel gereksinimlerini gündelik hayatta karşılayamama durumunu ifade etmektedir. Beslenme, giyim, barınma gibi asgari ihtiyaçlar temel gereksinimleri kapsamaktadır (World Bank, 2025). ILO tanımına göre yoksulluk, insanların yemek, barınma ve giyinme ihtiyaçlarından mahrum kaldığı; su, eğitim ve sağlık gibi hizmetlere erişiminden yoksun olduğu durumu ifade etmektedir (ILO, 2024). Dünya Bankası Yoksulluk, Refah ve Gezegen Raporu 2024'e göre; küresel nüfusun yaklaşık %7,3'üne karşılık gelen 622 milyon insanın 2030 yılında aşırı yoksulluk içinde yaşayacağı öngörülmektedir. 2013 ve 2019 yıllarında yaklaşık 150 milyon insanın aşırı yoksulluk sınırından kurtulduğu bilinmektedir. 2024 ve 2030 yılları arasında geçmiş oran dikkate alındığında 69 milyon kişinin aşırı yoksulluktan kurtulacağı anlamına gelmektedir. Gelir tahminlerine göre 2030 yılında; dünya nüfusunun yaklaşık %40'ı günde 6,85 dolardan daha az bir gelirle yaşayacağı tahmin edilmektedir (World Bank, 2024). www.worldbank.org

Grafik 2. Aşırı Yoksulların Gelir Gruplarına Göre Dağılımı % (2013-2023)

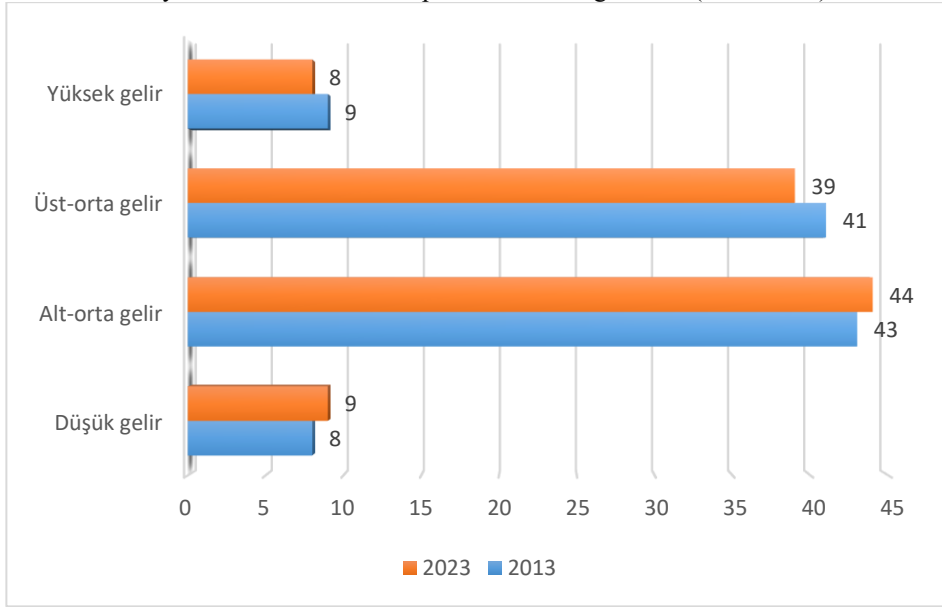

Kaynak: World Bank, 2023

2013 ve 2023 yılında aşırı yoksulların gelir gruplarına göre dağılımı Grafik 2’de gösterilmektedir. Veriler incelendiğinde, özellikle düşük gelirli gruplarda daha belirgin dalgalanmalar dikkat çekmektedir. Düşük gelirli ülkelerde yaşayan aşırı yoksulların payı 2013 yılında %23 iken; 2023 yılında %44’e yükselmiştir. Günümüzde küresel ölçekte yoksulluk oranlarında genel bir azalma gözlenmektedir. Ancak bu düşüşe rağmen, en düşük gelirli ülkelerde yoksulluk giderek artmaktadır.

Grafik 3’te 2013 ve 2023 yıllarında dünya nüfusunun gelir gruplarına göre dağılımı gösterilmiştir. 2013 yılında düşük gelirli ülkelerde yaşayan kesimin oranı yaklaşık %8 iken bu oran 2023 yılında %9’a yükselmiştir. Her iki yılda da dünya nüfusunun önemli bir kısmı alt-orta ve üst-orta gelirli ülkelerde yoğunlaşmaktadır. 2023 yılında üst-orta gelirli ülkelerin payında hafif bir azalma görülürken; alt-orta gelirli ülkelerin payı büyük ölçüde sabit kalmıştır. Şekil, küresel nüfusun büyük ölçüde orta gelir grubunda toplandığını ve gelir dağılımında büyük bir değişimin yaşanmadığını göstermektedir.

Grafik 3. Dünya Nüfusunun Gelir Gruplarına Göre Dağılımı % (2013-2023)

Kaynak: World Bank, 2023

3.1. Mutlak ve Göreli Yoksulluk

Yoksulluk genel olarak mutlak ve göreli yoksulluk olmak üzere iki temel şekilde ele alınmaktadır. Bu iki yaklaşım yoksulluğun hangi açıdan bakılacağına dair genel bir görüş sunmaktadır. Mutlak ve göreli yoksulluk dışında yoksulluk boyutuna toplumsal görünimleri de sunan diğer yaklaşımlar mevcuttur. İnsani yoksulluk, döngüsel yoksulluk, subjektif yoksulluk, kadın ve çocuk yoksulluğu, gelir yoksulluğu, vb. farklı yoksulluk türleri de bulunmaktadır. Yoksulluk yalnızca gelir düzeyi ile sınırlı olmayan sosyal ve psikolojik boyutları bulunan çok yönlü bir kavramdır. “Mutlak Yoksulluk” bireylerin ve hane halklarının, yaşamlarının devamlılığı için gerekli temel ihtiyaç olan yiyecek, barınak ve sağlık hizmetlerinden faydalanmak için gerekli asgari gelir düzeylerini ifade etmektedir. Küresel boyutta düşünüldüğünde bireylerin yaş, cinsiyet ve konumları fark etmeksizin bu özellikleri taşıyan herkes yoksul olarak kabul edilmektedir (Aksan, 2012:11-12). Yiyecek, barınma, sağlık gibi temel ihtiyaçların dışında bireylerin içinde yaşadıkları toplumun sosyoekonomik ve kültürel standartlarının gerisinde kalma durumunda göreli yoksulluk ortaya çıkmaktadır. Göreli yoksullukta gelir yüzdeleri temel alınmasının dışında, kişinin yaşadığı ülkede ortalama gelirinin yüzde 50 şeklinde bir oran sınır olarak kabul edilmektedir. Bu oranın altında kalan kişiler yoksul kabul edilmektedir (Doğaner Gönel(a), 2016:34).

3.2. Yoksulluğun Nedenleri

Yoksulluk toplumsal bir olgudur. Bireylerin kendilerine özgü farklılıkları olmasına rağmen yoksulluk kavramı toplumsal açıdan ele alınmalıdır. Birçok ülkede yaşanan yavaş ve/veya istikrarsız büyüme, kamu politikalarındaki başarısızlıklar, kimi ülkelerde izlenmeye çalışan iktisadi modeller yoksulluğun

artmasına neden olan faktörler arasında yer almaktadır. Yaşanan ekonomik krizler de işsiz sayısının artmasına ve dolaylı olarak yoksulluğun da artmasına neden olmaktadır. Ülkelerin ya da hükümetlerin uygulamak için seçmiş olduğu iktisadi modeller ve kamu politikaları da yoksulluğun artması veya azalması ile yakından ilişkilidir. Öte yandan yaşanan teknolojik gelişmeler yeni istihdam alanları sağlarken; bazı kesimler üzerinde olumsuz etkiler de ortaya koymaktadır. Ayrıca beslenme, sağlık ve eğitim gibi temel alanlardan devletin çekilmesini savunan kamu politikası anlayışı da piyasanın rekabet ve kâr amacıyla hareket etmesine neden olarak yoksulluğun artmasına yol açmaktadır (Doğaner Gönel(b), 2016:35-36).

4. OECD Ülkelerinde Emek Piyasası ve Yoksulluk

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), Türkiye, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Kore Cumhuriyeti, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Kolombiya, Kosta Rika, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Şili, Yeni Zelanda, Yunanistan gibi gelişmiş ve gelişmekte olan 38 ülkeyi kapsayan ekonomik işbirliğini teşvik eden uluslararası bir örgüttür (OECD, 2024). www.oecd.org

4.1. OECD Ülkelerinde İstihdam ve İşsizlik

OECD ülkelerinde emek piyasası, ülkelerin ekonomik yapıları ve işgücü dinamiklerine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Yüksek istihdam oranları, işgücü verimliliği ve sosyal güvenlik sistemlerinin gelişmiş olması bu ülkelerdeki işgücü piyasasının temel özellikleri arasında yer almaktadır. OECD ülkelerindeki istihdam oranı, işsizlik oranı, işgücüne katılım ve ücret düzeyleri gibi göstergeler ülkelerin genel emek piyasalarına ilişkin temel unsurlardır. Ülkeler arasında benzerlikler olduğu kadar farklılıkların da bulunması, emek piyasalarının genel işleyişi hakkında fikir edinmek açısından önem taşımaktadır. 2024 yılının ikinci çeyreğinde OECD ülkelerindeki istihdam ve işgücüne katılım oranları sırasıyla; %70,2 ve %74 seviyelerinde genel olarak istikrarlı kalmıştır. 2005 ve 2008'den bu yana kaydedilen en yüksek seviyelerdir. OECD ülkelerinin üçte ikisinde istihdam oranı %70,2 olan OECD ortalamasının üzerindeyken; istihdam oranı bir önceki çeyreğe göre 18 OECD ülkesinde artmış; en büyük artışlar Estonya, Yunanistan ve İzlanda'da görülmüştür. İstihdam oranı ise, 5 OECD ülkesinde düşmüş; en büyük düşüşler Kosta Rika, Finlandiya ve Slovenya'da kaydedilmiştir (OECD, 2024). www.oecd.org

Tablo 1. OECD Ülkelerinde İstihdam Oranı % (2024Q2)

Ülkeler	2024Q2	En yüksek
Türkiye	55,1	55,1
Kosta Rika	59,6	63,3
İtalya	61,9	62
Kolombiya	63,3	67,7
Yunanistan	63,9	63,9
Meksika	64	64,1
Şili	64,9	64,9
İspanya	66	66
Belçika	66,7	66,7
Fransa	69	69
İsrail	69,4	70,1
Kore	69,4	69,5

Kaynak: OECD, 2024

Tablo 1, 2024 yılının ikinci çeyreğine ait istihdam oranlarını göstermektedir. Şekilde OECD ortalamasının (%70,2) altında kalan ülkeler yer almaktadır. Bu ülkeler arasında Türkiye %55,1 ile en düşük istihdam oranına sahip ülke konumundadır. Türkiye'yi Kosta Rika, İtalya ve Kolombiya gibi ülkeler takip etmektedir. Buna karşılık Fransa, İsrail ve Kore gibi bazı ülkeler OECD ortalamasına daha yakın olduğu görülmektedir. Genel olarak veriler bu ülkelerdeki istihdam oranlarının %55 ile %69 aralığında değiştiğini; ülkeler arasındaki istihdam oranlarının eşit bir dağılım göstermediğini, bazı ülkelerde istihdamın yapısal sorunlar nedeniyle daha düşük seviyelerde kaldığını ortaya koymaktadır.

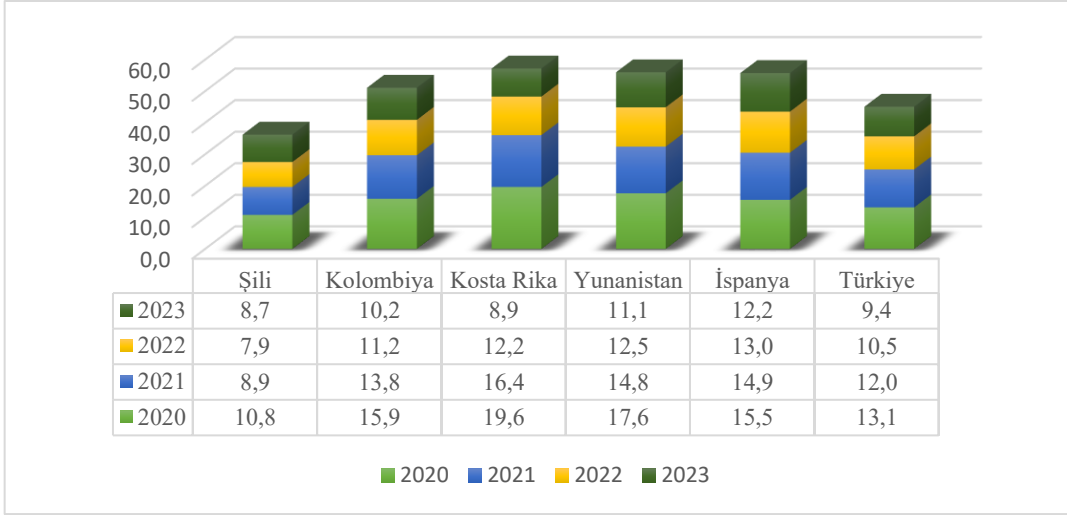
Tablo 2, 2024 yılının ikinci çeyreğine ait istihdam oranları açısından OECD ortalaması (%70,2) üzerinde yer alan ülkeleri göstermektedir. Özellikle İzlanda (%85,2), Hollanda (%82,4), ve İsviçre (%80,4) gibi ülkeler en yüksek istihdam oranlarına sahip ülkeler arasında dikkat çekmektedir. Buna karşılık, OECD ortalamasına yakın değerler sergileyen Lüksemburg, Letonya ve ABD daha sınırlı farkla ortalamanın üzerinde yer almaktadır.

Tablo 2. OECD ülkeleri için istihdam oranı % (2024Q2)

Ülkeler	2024Q2	En yüksek
OECD	70,2	70,2
Lüksemburg	70,3	70,7
Letonya	71,5	72,8
ABD	71,8	72,2
Polonya	72,2	72,7
Slovakya	72,4	72,4
Portekiz	72,5	72,7
Finlandiya	72,9	74,6
Slovenya	73,1	74
Litvanya	73,7	74,8
Avusturya	74,3	74,4
İngiltere	74,5	76,1
İrlanda	74,5	74,5
Kanada	74,8	76,2
Macaristan	75,1	75,1
Çekya	75,3	75,5
Estonya	76,5	76,9
Avustralya	76,7	77,2
İsveç	77	77,5
Norveç	77,2	78,1
Almanya	77,4	77,4
Danimarka	77,5	77,8
Yeni Zelanda	78,9	80,4
Japonya	79,3	79,3
İsviçre	80,4	80,8
Hollanda	82,4	82,4
İzlanda	85,2	86,9

Kaynak: OECD, 2024

Grafik 4. Seçilmiş OECD Ülkelerinde İşsizlik Oranları % (2020-2023)

Kaynak: OECD, 2023

2020-2023 yılları arasında seçilmiş OECD ülkelerinde işsizlik oranları Grafik 4'te gösterilmiştir. Bu dönemde Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Yunanistan, İspanya ve Türkiye OECD ülkelerinin içinde en yüksek işsizlik oranına sahip ülkeler arasında yer almaktadır. 2020 yılında yaşanan COVID-19 pandemisinin etkisiyle işsizlik oranlarının belirgin biçimde yükseldiği görülmektedir Kosta Rika, %19,6 oranıyla en yüksek işsizlik oranına sahip ülkedir. Sırasıyla Yunanistan (%17,6), Kolombiya (%15,9), İspanya (%15,5), Türkiye (%13,1) ve Şili (%10,8) takip etmektedir. Pandemi sürecinde alınan kararlar doğrultusunda uygulanan yaptırımlar ve kapanma tedbirleri ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasına neden olmuş birçok alanda istihdam kayıpları yaşanmıştır. Kosta Rika, Yunanistan, Kolombiya gibi OECD ülkelerinde işsizlik oranlarının çift haneli seviyelere çıkmasına neden olmuştur.

4.2. OECD Ülkelerinde Yoksulluğun Düzeyi

Yoksulluk, yalnızca gelişmemiş ülkelerin değil, küresel ölçekte tüm dünyanın ortak sorunudur. Gelişmekte olan ülkelerdeki zenginlik artışı ile son 25 yılda kaydedilen güçlü ekonomik büyüme, yoksulluğun azaltılması sürecinde önemli rol oynamaktadır. 2011 yılı satın alma gücü paritesine (SAGP) göre günlük 1.90\$'ın altında yaşayan kişi sayısı 1990'da 1,8 milyar iken; 2015 yılında bu rakam 731 milyona düşmüştür (Çetin, 2020:515).

Günümüzde yoksulluğun ölçülmesinde, mutlak yoksulluk sınırları tek başına yeterli bir gösterge olarak değerlendirilmemelidir. Mutlak yoksulluk, aşırı yoksulluğun boyutlarını ortaya koymada yeterli olsa da ülkelerin genel refah düzeyleri hakkında kapsamlı değerlendirme yapmakta yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda göreceli yoksulluk, özellikle OECD üyesi ve yüksek refah düzeyine sahip gibi gelişmiş ekonomilerin değerlendirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, gelir eşitsizliğinin belirgin olduğu ekonomilerde toplum refahı

dağılımı anlamak ve etkin politika geliştirmede daha açıklayıcı ve analitik bir çerçeve sunmaktadır.

Tablo 3, OECD ülkelerinde 2020-2023 yılları arasında gelir eşitsizliğini karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Tablo incelendiğinde, ülkeler arasında belirgin farklar olduğu görülmektedir. Slovakya, Slovenya, Belçika ve Çekya gibi ülkeler Gini katsayısının düşük olduğu ülkeler arasındadır. Bu durum daha eşit bir gelir dağılımına sahip olduğunu göstermektedir. Kosta Rika, Türkiye, ABD ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde katsayının görece yüksek olması gelir dağılımının daha adaletsiz olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Türkiye'nin 2020-2022 yıllarında artış eğilimde olan Gini katsayısı (0.403'ten 0.427'ye) gelir eşitsizliğinin belirgin olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde ABD ve Birleşik Krallık gibi gelişmiş ekonomilerde gözlenen görece yüksek Gini katsayıları, ekonomik gelişmişliğin gelir dağılımında tek başına yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Genel olarak tablo görece yoksulluk ve gelir eşitsizliği analizlerinde ülkeler arası karşılaştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Seçilmiş OECD Ülkelerinde Gelir Dağılımı Eşitsizliği (Gini Katsayısı)

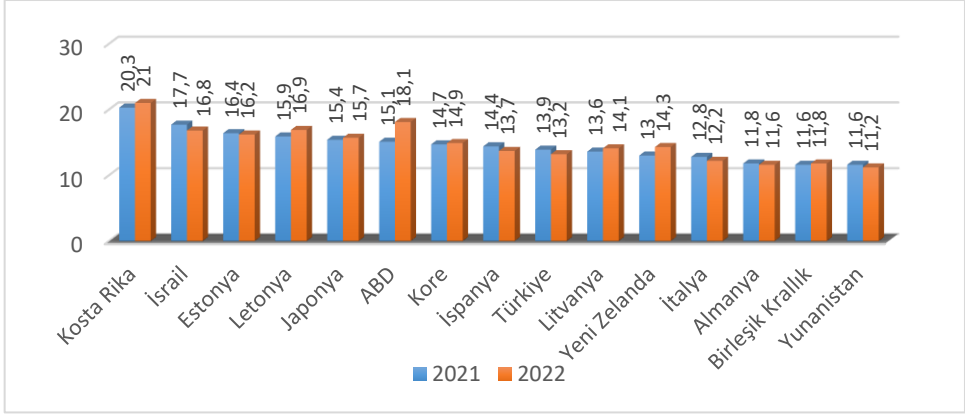
Ülkeler	2020	2021	2022	2023
Avusturya	0.272	0.281	0.285	0.288
Belçika	0.248	0.256	0.250	0.254
Kanada	0.280	0.292	0.300	0.306
Kosta Rika	0.497	0.487	0.472	0.470
Çekya	0.255	0.255	0.249	0.242
Estonya	0.305	0.321	0.321	0.311
Finlandiya	0.265	0.273	0.274	0.269
Fransa	0.278	0.298	0.297	0.299
Yunanistan	0.320	0.312	0.316	0.320
İrlanda	0.282	0.284	0.285	0.281
İtalya	0.331	0.330	0.319	0.325
Letonya	0.355	0.343	0.340	0.340
Lüksemburg	0.290	0.284	0.296	0.296
Hollanda	0.295	0.295	0.292	0.291
Polonya	0.265	0.261	0.270	0.257
Portekiz	0.327	0.313	0.332	0.320
Slovakya	0.229	0.217	0.227	0.213
Slovenya	0.238	0.241	0.244	0.247
İspanya	0.329	0.320	0.316	0.312
İsveç	0.276	0.286	0.290	0.289
Türkiye	0.403	0.433	0.427	...
Birleşik Krallık	0.355	0.354	0.365	0.367
ABD	0.377	0.375	0.396	0.394

Kaynak: OECD, 2023

Gelir eşitsizliğinin önemli göstergesi olan Gini katsayısının yanı sıra, yoksulluğun kapsamlı bir biçimde değerlendirilebilmesi için yoksulluk oranı göstergesinin de dikkate alınması gerekmektedir. OECD (2025) tanımına göre *yoksulluk oranı*; geliri belirlenen yoksulluk sınırının altında kalan nüfusun toplam nüfusa oranını ifade etmektedir. Yoksulluk sınırı, toplam nüfusun medyan hane

halkı gelirinin %50'si esas alınarak belirlenmektedir. Yoksulluk; çocuklar (0-17 yaş), çalışma çağındakiler (18-65 yaş), yaşlılar (66 yaş ve üzeri) gibi farklı yaş gruplarına göre incelenmektedir. www.oecd.org

Grafik 5. Seçilmiş OECD Ülkelerindeki Yoksulluk Oranı % (2021-2022)

Kaynak: OECD, 2022

Grafik 5, 2021-2022 yıllarında seçilmiş OECD ülkelerindeki yoksulluk oranlarını göstermektedir. Çoğu ülkede yoksulluk oranı 2022 yılında ya hafif artmış ya da büyük ölçüde sabit kalmıştır. Kosta Rika ve İsrail'in diğer ülkelere kıyasla daha yüksek yoksulluk oranlarına sahip olduğu dikkat çekerken; Almanya, Birleşik Krallık ve Yunanistan gibi ülkelerde oranların daha düşük olduğu görülmektedir. ABD'de 2022 yılında belirgin bir yoksulluk artışı gözlemlenirken, Japonya, Estonya ve Letonya gibi ülkeler orta seviye yoksulluk oranlarıyla öne çıkmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, OECD ülkelerinde yoksulluk oranlarının büyük dalgalanmalar göstermediği ancak bazı ülkelerde artış eğiliminde olduğu ve yoksulluğun bazı ülkeler için yapısal bir sorun olarak devam ettiği görülmektedir.

5.

Sonuç

Çalışmada emek piyasası ile yoksulluk arasındaki ilişki OECD ülkeleri örneğinde ele alınmış ve elde edilen bulgulara göre emek piyasasının yoksulluk üzerinde doğrudan etkili olduğu görülmüştür. İşsizlik, gelir düzeyini sınırlayarak yoksulluğun riskini arttırmaktadır. Bireylerin düzenli gelir elde edememesine neden olarak doğrudan yoksulluğu arttıran temel faktörlerden biridir. Yalnızca iş sahibi olmak da yoksulluğu ortadan kaldırmaya yetmemektedir. Bireylerin düşük ücretler ve yaşadığı güvencesiz istihdam biçimleri de temel ihtiyaçların karşılanmasını zorlaştırarak “çalışan yoksulluk” kavramını ortaya çıkarmaktadır. Bireysel olarak değil toplumsal bir sorun olarak değerlendirmemiz gereken yoksulluk yalnızca ekonomik değil sosyal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşsizlik ve güvencesiz istihdam, yalnızca gelir kaybına yol açmakla kalmayıp bireylerin toplumsal hayata katılımını da sınırlandırmaktadır.

OECD ülkelerine ilişkin veriler incelendiğinde, istihdam ve işsizlik oranlarının ülkeler arasında farklılık gösterdiği, bu farklılıkların da yoksulluk oranlarına yansıdığı anlaşılmaktadır. Yüksek istihdam oranına sahip ülkelerde yoksulluk oranlarının görece daha düşük olduğu diğer yandan işsizlik oranlarının yüksek olduğu ülkelerde yoksulluğun daha yaygın olduğu dikkat çekmektedir. Gelir eşitsizliğini gösteren Gini katsayısının yüksek olduğu ülkelerde yoksulluk oranlarının daha yüksek seviyelerde seyrettiği görülmektedir. Buna karşılık ABD ve Birleşik Krallık gibi gelişmiş ekonomilerde Gini katsayısının yüksek olduğu görülmüştür. Gini katsayısının görece yüksek olması, ekonomik büyüklüğün tek başına gelir dağılımında adaleti sağlamada yeterli olmadığını göstermektedir. Bu durum, yoksulluğun yalnızca düşük gelirli ülkelere özgü bir sorun olmadığı gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerinde yoksulluk riskinin devam ettiğini ortaya koymaktadır. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde ise hem istihdam oranlarının diğer OECD ülkelerine kıyasla düşük olması hem de gelir eşitsizliğinin yüksek seyretmesi yoksullukla mücadelede daha kapsamlı politikalar uygulaması gerektiğini gösterir. Sonuç olarak, yoksulluğun azaltılabilmesi için yalnızca ekonomik büyüme değil, aynı zamanda adil gelir dağılımı ve etkin emek piyasası politikalarını birlikte yürütülmesi gerekmektedir. Bu kapsamda geliştirilecek bütüncül politikalar hem bireysel refahın artırılmasında hem de toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Acun, E., & Güneş, S. (2024). Türkiye’de 2008 krizinin eksik istihdama etkileri. *Ekonomik Yaklaşım*, 25(90), 46-69.
- Adak, N. (2010). Sosyal bir problem olarak işsizlik ve sonuçları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 105-116.
- Aksan, G. (2012). Yoksulluk ve yoksulluk kültürünün toplumsal görünümüleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 9-19.
- Araştırma, A. Mahfi Eğilmez (2018). Makro ekonomi Türkiye’den örneklerle (12. Bs.). Remzi Kitabevi.
- Bozdağlıoğlu, Y. E. (2008). Türkiye’de işsizliğin özellikleri ve işsizlikle mücadele politikaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 45-65.
- Çetin, İ. (2020). Yoksulluk ve yoksulluk göstergeleri: Türkiye ve OECD ülkeleri üzerine bir karşılaştırma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 510-532.
- Doğaner Gönen, F. (2016). Kalkınma Ekonomisi (3.bs.). Efil Yayınevi.
- Eser, B. Y., & Terzi, H. (2008). Türkiye’de işsizlik sorunu ve Avrupa istihdam stratejisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (30), 229-250.
- ILO Data Explorer (2018). <https://data.ilo.org/>, erişim tarihi: 10.04.2026.
- Işığışok, Ö. (2012). Türkiye’de işsizlikle mücadelede bir aktif emek piyasası politikası aracı olarak uzmanlaşmış meslek edindirme merkezleri projesi: Bursa örneği. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (61), 21-38.
- OECD Data Explorer (2022). <https://data-explorer.oecd.org/>, erişim tarihi: 11.04.2026.
- OECD Data Explorer (2023). <https://data-explorer.oecd.org/>, erişim tarihi: 11.04.2026.
- OECD Data Explorer (2024). <https://data-explorer.oecd.org/>, erişim tarihi: 11.04.2026.
- OECD. (2024). Members and partners. <https://www.oecd.org/en/about/members-partners.html>, erişim tarihi: 23.04.2026.
- OECD. (2024). OECD ülkelerinde istihdam ve işgücüne katılım oranları: 2024 yılının ikinci çeyreği. <https://www.oecd.org/en/data/insights/statistical-releases/2024/10/labour-market-situation-updated-october-2024.html>, erişim tarihi: 08.04.2026.
- Önder, K. (2022). Emekli bireylerin emek arzını etkileyen unsurların nested logit model ile analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(33), 57-69.

- Şentürk, F. (2015). Türkiye’de işgücü piyasası ve istihdamın yapısı. *Sosyal Güvençe*, (7), 113-143.
- TÜİK. (2025). İşgücü İstatistikleri. <https://veriportali.tuik.gov.tr/tr>, erişim tarihi:12.04.2026.
- World Bank Group. (2024). Poverty, prosperity, and planet report 2024: Pathways out of the polycrisis. <https://www.worldbank.org/en/publication/poverty-prosperity-and-planet>, erişim Tarihi: 11.04.2026.
- World Data Bank (2023). <https://databank.worldbank.org>, erişim tarihi 10.04.2026.

BÖLÜM 24

Küresel Üçlü Açmaz: İklim Değişikliği, Jeopolitik Risk ve Ekonomik Büyüme

Mustafa Torusdağ¹

GİRİŞ

Küresel Riskler Raporu (Dünya Ekonomik Forumu, 2023), iklim değişikliği, aşırı hava olayları ve jeo-ekonomik çatışmanın önümüzdeki on yılda en ciddi küresel riskler sıralamasında birinci, ikinci ve dokuzuncu sırada yer aldığını vurgulamaktadır. İklim değişikliğinin zararlı etkilerinin yanı sıra, küresel ekonominin artan parçalanması, jeopolitik gerilimler ve dünyanın karmaşık yeniden yapılanması, küresel ölçekte iklim değişikliğini hafifletme çabalarını daha da zorlaştırmaktadır. İklim değişikliği, çevresel bir sorundan küresel jeopolitik dönüşümün temel bir itici gücüne dönüşmüştür. COP28 Küresel Değerlendirmesi (UNFCCC, 2023), iklim yönetişiminin artık pandemi sonrası durgunluk, borç baskısı ve eşitsiz teknoloji transferi nedeniyle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında giderek artan uçurumlarla karşı karşıya olduğunu, Rusya-Ukrayna savaşı gibi çatışmaların ise kaynakları geleneksel güvenlik kaygılarına yönlendirdiğini vurgulamıştır. Benzer şekilde, Avrupa Yeşil Mutabakatı (Avrupa Komisyonu, 2019), ekolojik geçişin ticaret, enerji bağımlılığı ve teknolojik rekabetteki değişiklikler yoluyla küresel jeopolitiği yeniden şekillendireceğini vurgulamıştır. Bu çerçevede karşılıklı bağlantılar, iklim değişikliği ve jeopolitik riskin giderek daha fazla iç içe geçtiğini ve iklim politikasını ulusal güvenlik ve sürdürülebilir kalkınmanın kritik bir boyutu haline getirdiğini ortaya koymaktadır (Ke vd., 2026).

Literatürde, CO2 emisyonlarının ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerinin belirlenmesine yönelik büyük bir araştırma ilgisi bulunmaktadır. Ancak jeopolitik risk ve CO2 emisyonu arasındaki bağlantıya değinilmemiştir (Anser vd., 2021a). Jeopolitik risk, ülkeler arasında savaşlar, terörizm ve dış saldırılar nedeniyle oluşan gerilimler ve/veya belirsizlikler olarak tanımlanmaktadır (Chu vd., 2023). Son yıllarda yaşanan en bilinen örnekler arasında Çin-ABD ticaret savaşı, Kore'nin nükleer sorunu, Rusya-Ukrayna askeri savaşı ve İran ticaret gerilimi gibi bazı çatışmalar yer almaktadır (Cai ve Wu, 2021; Husnain vd., 2022). Buna ek olarak, pandemiler (Gaan, Malik ve Dagar, 2023; Piwowar-Sulej vd., 2023), mülteci krizi ve iklim değişikliği (Doğanlar vd., 2022; Doğanlar vd.,

¹ Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Türkiye, 0000-0002-8839-0562

2024) gibi bazı döngüsel faktörler, bu risklerin ve belirsizliklerin küresel ölçekte artmasına neden olmaktadır. Jeopolitik riskin iklim değişikliği bağlamında çevresel boyutunu ve ekonomik büyümeye etkisi ve değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesidir (Kızılkaya vd., 2026).

1. İklim Değişikliği, Jeopolitik Risk ve Ekonomik Büyüme

Bilindiği üzere, iklim krizinin en önemli nedeni, durdurulamaz sera gazı emisyonlarındaki artıştır ve bunların büyük bir bölümünü CO2 emisyonları oluşturmaktadır. Anser vd. (2021a, 2021b), jeopolitik risklerin çevresel etkileri iki şekilde etkilediğini belirtmektedir. Olumlu yönden, jeopolitik riskler ekonomik büyümeyi ve enerji tüketimini azaltarak çevresel bozulmayı azaltabilir; buna "azaltıcı etki" denir. Olumsuz yönden, jeopolitik riskler araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerini, inovasyonu ve yenilenebilir enerji üretimini azaltarak çevresel bozulmayı artırabilir; buna "artırıcı etki" denir. Ayrıca, Wang vd. (2022), jeopolitik riskin çevresel etkilerini üç farklı mekanizma ile açıklamaktadır. Birincisi, jeopolitik risklerin artmasının askeri faaliyetleri ve enerji tüketimini artırdığı ve aynı zamanda yenilenebilir enerjideki Ar-Ge'yi azalttığı ve CO2 emisyonlarında artışa yol açtığı "tüketim etkisi"dir. İkincisi, jeopolitik risklerdeki değişikliklerin yeşil enerjiye ve ilgili ileri teknolojilere yapılan yatırımlarda artışa ve CO2 emisyonlarında yavaşlamaya katkıda bulunarak enerji bağımsızlığını teşvik ettiği 'yatırım etkisi'dir. Son olarak, 'azaltıcı etki', jeopolitik risklerin ekonomik büyümeyi ve enerji tüketimini engelleyerek CO2 emisyonlarını azaltabileceğini göstermektedir (Kızılkaya vd., 2026).

İklim değişikliğinin ciddi sonuçları ve üretim, insan yaşamı, ekonomik büyüme ve ulusal güvenlik üzerindeki etkileri konusunda kamuoyunda artan bir endişe vardır. Birçok Avrupalı, iklim değişikliğinin neden olduğu felaketlerin veya kaynak kıtlığının, daha az gelişmiş bölgelerden kitlesel göçü tetikleyebileceğinden ve böylece Avrupa'da sosyal çatışmalara yol açabileceğinden veya bunları şiddetlendirebileceğinden endişe duymaktadır. Ek olarak, dünya çapında karbon yoğun endüstrilerde düşük karbonlu uygulamalara hızlı geçiş, potansiyel olarak ekonomik aksamalara, işsizliğe yol açabilir ve sosyal ve jeopolitik gerilimleri şiddetlendirebilir (Alexandrescu, 2024; Pflugmann ve De Blasio, 2020). İklimle ilgili riskler ve jeopolitik gerilimlerin ortaya koyduğu karmaşık zorluklar göz önüne alındığında, iklim değişikliği ve jeopolitik risk arasındaki ilişkiyi küresel ölçekte anlamak zorunludur (Ke vd., 2026).

İklim değişikliğinin jeopolitik riskler üzerindeki etkisi, kısa vadede, büyük güçlerin politika veya stratejik değişimleri, askeri çatışmalar, ticaret sürtüşmeleri ve enerji arz krizleri gibi bir dizi ani şok tarafından gölgede bırakılabilir. Siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarındaki bu yoğun aksamalar, küresel ticaret modellerini, sermaye akışlarını, enerji fiyatlarını ve ittifak yapılarını daha

derinden yeniden şekillendirebilir ve böylece jeopolitik riskteki dalgalanmalar üzerinde baskın bir etki yaratabilir. Bununla birlikte, uzun vadede, iklim değişikliğinin etkisi, kaynak kıtlığı, nüfus yer değiştirmesi, çevresel bozulma ve teknolojik dönüşüm gibi yapısal kanallar aracılığıyla kademeli ve sürekli olarak birikir ve ulusların güvenlik ve ekonomik çıkarlarını takip etmelerini sağlayan temel kısıtlamaları giderek yeniden tanımlar. Genellikle müzakere, işbirliği veya rejim değişikliği yoluyla hafifletilebilen politika odaklı şokların aksine, iklim değişikliğinin çevresel ve sosyoekonomik sonuçları oldukça yol bağımlıdır ve tetiklendikten sonra geri döndürülmesi zordur (Ke vd., 2026).

İklim değişikliğinin küresel doğası ile jeopolitik riskin yerel doğası arasındaki karmaşık ilişki nedeniyle, farklı ülkeler veya bölgeler uluslararası ve ulusal düzeylerde birden fazla oyun aracılığıyla kararlar almaktadır. Bu karmaşıklık, iklim değişikliği ve jeopolitik risk arasındaki ilişkilerin değişken olmasına yol açmaktadır. Uluslararası bir perspektiften bakıldığında, iklim sorunları, gelişmiş ülkelerin etki için rekabet ettiği ve küresel yönetim gündemini şekillendirdiği önemli bir mücadele alanı haline gelmiştir (Ke vd., 2026).

Çevresel bozulma ve bunun iklim değişikliği üzerindeki olumsuz etkileri, bilim insanları, politika yapıcılar ve araştırmacılar tarafından kabul edilen, küresel ölçekte acil endişelerdir. İnsan kaynaklı faaliyetler, çevresel bozulmanın başlıca itici güçleri olmaya devam etmektedir; hızlı sanayileşme, ekonomik büyüme için fosil yakıtlara bağımlılık ve nüfus artışı önemli katkıda bulunan faktörlerdir. Ekonomik faaliyetler, özellikle havaya, suya ve toprağa kirletici madde salarlar, çevresel koşulları kötüleştiren önemli faktörlerdir. Bunlar arasında, sera gazı (GHG) emisyonları, özellikle fosil yakıt yakımından kaynaklanan karbondioksit (CO₂), hava kirliliğinin önemli bir kaynağını temsil etmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı, enerji tüketiminin küresel GHG emisyonlarının yaklaşık üçte ikisini oluşturduğunu bildirmektedir. Bu emisyonların on yıllar boyunca kümülatif etkisi, küresel ısınmayı yoğunlaştırmış ve iklim değişikliğinin etkilerini şiddetlendirmiştir. Gelir artışı ve emisyonlar arasındaki ilişkiyi çeşitli bağlamlarda inceleyen önemli bir literatür varken, son dönemdeki araştırmalar giderek bu bağlantıyı etkileyen jeopolitik riskler gibi dış faktörlere odaklanmaktadır. Jeopolitik riskler, siyasi istikrarsızlık, çatışmalar ve belirsizlikler de dahil olmak üzere jeopolitik riskler, ekonomik faaliyetleri ve çevre politikalarını şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır (Shahzad vd., 2023; Wang vd., 2024; Wang vd., 2024). Bu riskler ekonomik büyüme yörüngelerini bozabilir, enerji tüketim kalıplarını değiştirebilir ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik ilerlemeyi engelleyebilir. Gelişmiş bir ülke ve büyük bir enerji ihracatçısı olan Kanada, jeopolitik risklerin etkilerine özellikle duyarlıdır. Bu riskler, ekonomik performansı, enerji stratejileri ve çevresel sürdürülebilirliği açısından sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle, bu çalışma, jeopolitik risklerin varlığında ekonomik büyümenin çevresel performans üzerindeki etkisini, özellikle Kanada bağlamına odaklanarak araştırmaktadır. Geçtiğimiz yüzyıl

boyunca, jeopolitik gerilimler küresel ekonomileri, enerji piyasalarını ve çevresel sonuçları önemli ölçüde etkilemiştir (Caijuan vd., 2024). Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşananlar sadece ekonomik aksaklıklara zemin hazırlamakla kalmadı, aynı zamanda büyük ölçekli endüstriyel askeri çabaların neden olduğu ciddi kaynak tükenmesine ve çevresel bozulmaya da katkıda bulundu (D'Agostino A. (2011). Benzer şekilde, Soğuk Savaş dönemi, nükleer testlerin serpintisi ve vekalet savaşlarını finanse etmek için doğal kaynakların sömürülmesi gibi kapsamlı çevresel sonuçlara yol açtı. Petrol kuyusu yangınları ve büyük petrol sızıntılarıyla karakterize edilen Körfez Savaşı gibi olaylar, küresel enerji arzının kırılganlığını ve çevresel sonuçlarını vurguladı (Kozhanov N., 2023). Devam eden Rusya-Ukrayna savaşı, küresel petrol ve doğalgaz piyasalarında aksamalara yol açtı ve bu durum, büyük bir petrol ve doğalgaz ihracatçısı olan Kanada için doğrudan sonuçlar doğurdu. Dalgalandıran enerji fiyatları ve tedarik zinciri belirsizlikleri, Kanada endüstrilerini uyum sağlamaya zorlarken, yerli enerji üretimine daha fazla bağımlılıktan kaynaklanan artan emisyonlar gibi çevresel endişeleri de artırdı. Ayrıca, Çin'in ekonomik bir süper güç olarak yükselişi ve kritik minerallere yaptığı artan yatırımlar gibi jeopolitik değişimler, Kanada'nın madencilik ve enerji çeşitlendirmesi de dahil olmak üzere çevresel ödünleşmeler içeren kendi kaynak politikaları üzerinde de etkiler yaratmaktadır (Ali vd., 2025).

Enerji ihraç eden bir ülke olarak Kanada, enerji arz ve talebini etkileyen küresel çatışmalardan büyük ölçüde etkilenmektedir. Örneğin, Orta Doğu'daki gerilimler veya petrol üreten ülkelere uygulanan yaptırımlar, yerel petrol kumları üretimine olan bağımlılığın artmasına yol açabilir; bu da daha yüksek karbon emisyonları ve habitat tahribatı da dahil olmak üzere çevresel etkileri nedeniyle eleştirilmektedir. Ayrıca, eriyen buzullar nedeniyle yoğunlaşan Arktik egemenliği üzerindeki artan rekabet, kaynak arama faaliyetlerini ekolojik koruma ile dengelemeye çalışan Kanada için önemli çevresel ve jeopolitik zorluklar oluşturmaktadır. Bu nedenle, jeopolitik riskler karşısında ekonomik büyüme ile çevresel performans arasındaki bağlantıyı anlamak, sürdürülebilir kalkınma ve güvenilir enerji erişimi için çok önemli bilgiler sağlamaktadır. İkinci olarak, bu çalışma, kişi başına düşen GSYİH ile çevresel sonuçlar arasındaki karmaşık ilişkiye odaklanmaktadır; özellikle enerji tüketiminin kilit rolüne vurgu yapılmaktadır. Geçtiğimiz yüzyıl boyunca, küresel ekonomilerin enerji portföyleri kömürden petrole ve daha yakın zamanda da yenilenebilir enerji kaynaklarına doğru önemli geçişler geçirmiştir. Bu enerji evriminin her aşaması, derin ve karmaşık çevresel sonuçlar doğurmuştur. Tarihsel olarak, birincil enerji kaynakları olarak kömür ve petrole bağımlılık, yüksek sera gazı emisyonlarının, ciddi hava kirliliğinin ve kapsamlı çevresel bozulmanın başlıca etkeni olmuştur. Bu olumsuz etkiler, kritik küresel değişimleri yoğunlaştırmıştır (Ali vd., 2025). Jeopolitik risk, karbon emisyonları ve ekolojik sistemlerin istikrarı üzerinde derin etkiler yaratarak giderek büyüyen küresel bir sorun haline gelmiştir. Enerji arz

güvenliği, tedarik zincirleri, ticaret akışları ve yatırım kararları üzerindeki olumsuz etkileri, bu risklerin çevresel bozulmayı hızlandırma potansiyelini de artırmaktadır (Can, 2025).

Jeopolitik tehditlerin yanında tüm dünyanın yaşadığı iklim krizi, yerkürenin her yıl daha fazla ısınmasıyla iklim dengesizliklerini beraberinde getirmektedir. BM-Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) 2. Çalışma Grubu'nun "İklim Değişikliği 2022: Etkiler, Uyum ve Kırılabilirlik" adlı raporuna göre iklim değişikliği tarım topraklarının kalitesine zarar verecektir. Türkiye'nin yağış rejiminin değişeceği ve toprak erozyonun artacağını belirtilmektedir. Akdeniz Bölgesi'nde yer alan tarım arazilerinin yaklaşık %30'unun bu tehditle karşı karşıya olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra kıyı bölgelerde deniz seviyesinin yükselmesi ile kıyı taşkınları yaşanabilecek ve özellikle sahillerin ve tarihi alanları da zarar görebileceği belirtilmektedir. İklim değişikliği sonucu kuraklıkların sıklığının ve yoğunluğu artması ile Akdeniz bölgesindeki nüfusun yaklaşık %54'ünün su kıtlığı ile karşılaşabileceği öngörülmektedir. Tüm bu öngörüler, tarım ve gıda sektörü üzerinde yaşanacak büyük olumsuzlukları beraberinde getireceğinden küresel bir iklim politikasının tüm ülkeler tarafından uygulanmasının önemi vurgulanmaktadır (Doğan ve Doğan, 2021).

Ekonomik büyüme bir ülkenin en temel makroekonomik amaçlarının başında gelmektedir. Bu sebepten dolayı ülkeler için ekonomik büyümenin itici güçlerinin belirlenmesi oldukça önemlidir (Acemoğlu, 2012: 545). Ekonomik büyümeyi etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden biri de ülkenin sahip olduğu jeopolitik risk düzeyidir. Jeopolitik risk düzeyinin yüksekliği yatırım ortamında birtakım belirsizlikler yaratmaktadır. Bu da ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer bir ifade ile jeopolitik risk değişikliklerinin yaratmakta olduğu belirsizlikler, finansal ve mali piyasalarda yarattığı oynaklıklarla ülkeden sermaye çıkışına sebep olabilmektedir. Bununla birlikte piyasalarda yaşanan dalgalanmalar, iç ve dış finansmana erişimi de zorlaştırmaktadır. Bu ise ekonomik büyüme için gerekli yatırım kaynaklarına erişiminin kısıtlanmasına neden olmaktadır. Özetle böylesi jeopolitik risk düzeyinin değişimin yarattığı belirsizlik unsurlarının ekonomik büyüme performansı üzerinde hissedilir derecede ve olumsuz yönde etkiler yaratabileceği söylenebilir (Rice vd., 2018; Doğan ve Doğan, 2021).

Jeopolitik risk, bir ülkedeki politika ve durumların ülkedeki işletmelerin kârlılığını destekleyemediği veya negatif etkilediği riskleri ifade etmektedir (Currie vd., 2008: 100). Ülke içindeki ve ülkeler arasındaki askeri ve nükleer gerilimler, savaş tehditleri ve savaşlar, terör tehditleri ve terör saldırıları jeopolitik riskin unsurlarını oluşturmaktadır (Kamışlı, 2018: 293). Girişimciler, piyasa katılımcıları ve merkez bankaları jeopolitik riskleri yatırım kararlarının ve piyasa dinamiklerinin temel belirleyicisi olarak görmektedir (Caldara ve Iacoviello, 2018: 2). Uluslararası terör ve içsel/dışsal çatışmalar gibi

makroekonomik olayların sonuçlarını inceleyen Blomberg vd. (2004) bu tür olayların büyüme üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu ve terörizmin yatırım harcamalarının yönünü hükümet harcamaları doğrultusunda değiştirdiğini (Balcılar vd., 2018: 295) ortaya koymuşlardır (Gemici ve Kılıç, 2019).

İklim değişikliğinin ekonomi üzerindeki etkisi, geniş kapsamlı akademik ilgi görmüştür. Ekonomik etki genellikle risk değerlendirmelerinde sıklıkla kullanılan temel bir gösterge olan standart parasal değerle ölçülür. IPCC'ye göre, küresel sıcaklık artışının 2°C olması, GSYİH'nin yaklaşık %0,2-%2'si kadar ekonomik kayba yol açacaktır (IPCC, 2014). Carleton ve Hsiang (2016), çok sayıda araştırmaya dayanarak, sıcaklıklardaki 1°C'lik bir artışın ekonomik üretimi yaklaşık %1-%1,7 oranında etkileyeceği sonucuna varmıştır (Hui-Min vd., 2021).

Küresel ekonomik faaliyetler nedeniyle sera gazı emisyonları, atmosferdeki CO2 seviyelerinin %50 artmasına neden olarak iklim değişikliğine karşı kırılganlığı artırmıştır (Kaplan ve Ramanna, 2021). Sıcaklık, yağış kaybı, kuraklık ve fırtınalar gibi geleneksel iklim göstergeleri, gruplar arası çatışma riskini standart sapma değişimi başına ortalama %11 oranında etkilemektedir (Burke vd., 2015). İklim değişikliği giderek artan bir şekilde güvenlik sorunu olarak ele alınıyor (McDonald, 2018; Alam vd., 2024). Soybilgen vd. (2019), jeopolitik risk ile ekonomik büyüme arasındaki doğrudan ilişkiyi inceleyerek, jeopolitik risk endeksinde 10 puanlık bir artışın reel Gayri Safi Yurtiçi Ürün (GSYİH) büyüme oranında %0,2-0,4'lük bir düşüşe yol açtığı sonucuna varılmıştır (Aydın vd., 2025).

İklim değişikliğinin ekonomik büyüme üzerindeki sonuçları, ülkelerin ekonomik kalkınmışlıkları, siyasi kapasiteleri, uyum ve azaltım politikalarının varlığı ve hangi iklim riskine maruz kalacaklarına göre farklılık göstermektedir. Özellikle ekonomik büyümeyi temsil eden gelir düzeyinin (Lomborg, 2020), sıcaklık etkilerinin büyük ya da küçük olmalarından daha fazla etkiye sahip olduğu savunulmaktadır (Dell vd., 2012). Bununla birlikte, sıcaklık ve yağış rejimlerindeki değişikliğin belirsizliği gibi iklim değişikliği etkilerinin, ekonomik büyüme üzerinde belirgin ve görece uzun dönemli bir krize neden olacağı tahmin edilmektedir. Bir başka deyişle, sıcaklıklardaki süregelen artış yerini normal kabul edilen sıcaklık değerleri ile özdeş uzun bir döneme bırakmadığı sürece ekonomik büyüme trendinin eski halini yakalamayacağı düşünülmektedir (Koubi, 2012; Besnili Memiş ve Aydın, 2023).

Literatür İncelemesi

Çevresel tahribatın nedenleri ve sonuçları uzun zamandır literatürde yoğun bir araştırma konusu olmuştur. Bu araştırmalar genellikle, çevresel kirliliğin (küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle aynı zamanda) ana nedeni olarak kabul edilen CO2 emisyonları ile çeşitli ekonomik, sosyal ve politik boyutlar arasındaki ilişkiye

odaklanmaktadır (Awan & Azam, 2022; Doğanlar vd., 2021; Gill vd., 2018; Wang ve Wu, 2022). Son zamanlarda ise jeopolitik risk ile CO2 emisyonları arasındaki ilişkiye odaklanmakta ve jeopolitik riski temsil etmek için savaş, terörizm ve siyasi iktidarsızlık gibi değişkenleri kullanmaktadırlar.

Abid (2016), 1996-2010 dönemi için genel momentler yöntemi (GMM) kullanarak 25 Sahra Altı Afrika ülkesinde ekonomik, kurumsal ve finansal gelişmelerin CO2 emisyonları üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Ayrıca çalışmada, hükümet etkinliği, yolsuzluk, siyasi istikrar ve demokrasinin bu ülkelerde CO2 emisyonlarını artırdığını göstermektedir.

Bildirici (2017a), 1985-2015 dönemi için panel eşbütünlük ve nedensellik analizleri ile G-7 ülkelerinde militarizasyon, ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin CO2 emisyonları üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Bulgular, uzun vadede militarizasyondan CO2 emisyonlarına doğru tek yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Bildirici (2017b), 1984-2015 yılları arasında ABD'de CO2 emisyonları ile büyüme, askerileşme ve biyoyakıt tüketimi arasındaki ilişkiyi ARDL modeli ve Toda-Yamamoto nedensellik analizleri kullanarak inceliyor. Bulgular, askerleşmenin, biyoyakıt tüketiminin ve büyümenin ABD'de CO2 emisyonlarını artırdığını ve CO2 emisyonları ile askerileşme ve biyoyakıt tüketimi arasında çift yönlü bir nedensel bağlantı olduğunu ortaya koyuyor.

Bildirici ve Gokmenoglu (2020), 1975-2017 yılları arasındaki panel veri analiziyle Afganistan, Irak, Nijerya, Pakistan, Somali, Suriye, Tayland, Filipinler ve Yemen'de çevre, terörist saldırılar, büyüme, doğrudan yabancı yatırım (FDI) ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi belirlemiştir. Bulguları, kısa vadede FDI ve terörist saldırılardan CO2 emisyonlarına doğru tek yönlü bir nedensel bağlantı ve uzun vadede CO2 emisyonları ile FDI, enerji tüketimi, terörist saldırılar ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensel bağlantı olduğunu göstermektedir.

Sofuoğlu ve Ay (2020), 1985-2016 dönemi için Dumitrescu-Hurlin nedensellik yöntemini kullanarak MENA ülkelerinde iklim değişikliği ve siyasi istikrarsızlık arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. İklim değişikliği parametrelerinden (yağış ve sıcaklık değişimleri) siyasi istikrarsızlık veya çatışmaya doğru en az bir nedensellik ilişkisi belirlemişlerdir.

Ullah vd. (2021) yılında yapılan bir çalışma, 1985-2018 dönemi için Hindistan ve Pakistan'da militarizasyonun ekonomik büyüme ve karbon emisyonları üzerindeki asimetrik etkilerini incelemektedir. Bulguları, militarizasyonun bu ülkelerde CO2 emisyonlarını azalttığını göstermektedir.

Ayrıca, bazı çalışmalar son yıllardaki ampirik analizlerinde Caldara ve Iacoviello (2022) tarafından önerilen jeopolitik risk endeksini de içermiştir. Bunlar genellikle grup tahminleri için panel veri analizlerine uygulanmaktadır.

Adams vd. (2020), 1996-2017 yılları arasında 10 kaynak zengini ülkede jeopolitik risk, enerji tüketimi, ekonomik büyüme, ekonomik politika belirsizliği ve CO2 emisyonları arasındaki ilişkiyi panel ARDL yöntemi kullanarak incelemiştir. Bulguları, jeopolitik riskin kısa vadede CO2 emisyonlarını artırdığını ve uzun vadede azalttığını ortaya koymaktadır.

Anser vd. (2021a), 1985-2015 dönemi boyunca BRICS ülkelerinde jeopolitik riskin karbon emisyonları üzerindeki etkilerini artırılmış ortalama grup (AMG) tahmincisi ile araştırmıştır. Bulgular, jeopolitik risklerin bu ülkelerde karbon emisyonlarını artırdığını göstermektedir. GPR, yenilenebilir olmayan enerji ve ekonomik büyümenin CO2 emisyonlarını artırdığını, yenilenebilir enerjinin ise BRICS ülkelerinde hava kirliliğini azalttığını göstermiştir.

Anser vd. (2021b), 1995-2015 dönemi için beş gelişmekte olan ülke (Brezilya, Çin, Kolombiya, Meksika ve Rusya) için jeopolitik risk ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi panel Westerlund eşbütünleşme ve Dimitrescu-Hurlin nedensellik analizleri kullanarak incelemektedir. Sonuçlar, BRMCC ekonomileri (Brezilya, Rusya, Meksika, Çin ve Kolombiya) için GPR'nin çevresel bozulmayı azaltmaya yardımcı olduğunu bulmuştur.

Zhao vd. (2021), 1985-2019 yılları arasında ARDL ve doğrusal olmayan ARDL modeli kullanarak BRICS ülkelerinde jeopolitik risklerin karbon emisyonları üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Sonuçlar, jeopolitik riskteki olumlu değişikliklerin Rusya ve Güney Afrika'da karbon emisyonlarını azalttığını göstermektedir. Buna karşılık, jeopolitik riskteki olumsuz değişiklikler Çin, Hindistan ve Güney Afrika'da karbon emisyonlarını azaltmaktadır.

Riti, Shu ve Riti (2022), 1985-2020 dönemi için Westerlund eşbütünleşme analizini kullanarak BRICS ülkelerinde jeopolitik risklerin karbon emisyonları üzerindeki etkisini inceliyorlar. Sonuçları, jeopolitik riskin panel düzeyinde çevre üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu, ancak ülke bazında çevre üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ortaya koyuyor.

Hashmi vd. (2022) 1970-2015 dönemi için bootstrap ARDL yöntemini kullanarak jeopolitik risk, enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve dünyadaki CO2 emisyonları arasındaki ilişkiyi araştırıyor ve jeopolitik riskin uzun vadede CO2 emisyonlarını artırdığını belirliyorlar.

Husnain vd. (2022), 1990-2015 yılları arasında AMG tahmincisi kullanarak gelişmekte olan 7 ülke için jeopolitik risk ve çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi inceliyor ve jeopolitik riskin hem CO2 emisyonlarını hem de ekolojik ayak izini azalttığını gösteriyor.

Bashir vd. (2023), 1995-2021 yılları arasında Westerlund eşbütünleşme analizi kullanarak BRICS ülkelerinde jeopolitik riskler ve çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi araştırıyor ve jeopolitik risklerin bu ülkelerde hem kısa hem de uzun vadede çevresel bozulmaya neden olduğunu ortaya koyuyor.

Chu vd. (2023), 1995-2018 yılları arasında Pedroni, Kao ve Westerlund eşbütünleşme tahminlerini kullanarak E-7 ülkeleri için jeopolitik riskin CO2 emisyonları üzerindeki etkisini araştırıyor ve jeopolitik riskin çevresel etkilerinin kısa vadede zararlı, uzun vadede ise faydalı olduğunu belirliyor.

Uddin vd. (2023) 1990-2018 yılları arasında CS-ARDL tahminini kullanarak BRICS ülkeleri için jeopolitik risklerin karbon emisyonları üzerindeki etkisini inceliyor ve jeopolitik risklerin bu ülkelerde karbon emisyonları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu belirtiyor.

Balsalobre-Lorente vd. (2024) ise jeopolitik risklerin 1997-2018 yılları arasında G-20 ülkeleri için karbon emisyonları, ekolojik ayak izi ve karbon ayak izi üzerindeki etkisini Westerlund Durbin-Hausman eşbütünleşme yaklaşımıyla analiz ediyor ve jeopolitik risklerin uzun vadede bu üç çevresel parametreyi azalttığını ortaya koyuyor.

Jorgenson vd. (2010), 1970-2020 dönemi boyunca 72 ülke için militarizasyonun CO2 emisyonları üzerindeki etkisini oto-regresif dağıtılmış gecikme (ARDL) yöntemi kullanarak incelemektedir. Sonuçları, militarizasyonun hem kısa hem de uzun vadede CO2 emisyonlarını artırdığını ortaya koymaktadır.

Hashmi vd. (2021), GPR'nin dünya çapındaki karbon kirliliğinde merkezi bir faktör olduğunu belirtirken, GPR ile emisyonlar arasındaki küresel bağlantıyı araştırmıştır.

Zhao vd. (2021), NARDL tekniğini kullanarak, BRICS ülkeleri için GPR'nin karbon kirliliği üzerindeki asimetrik etkisini değerlendirmiştir. Sonuçları, BRICS ülkeleri arasında farklılık gösteren, GPR'nin karbon kirliliği üzerindeki asimetrik etkisini gösterdi.

Literatür incelemesi doğrultusunda özetle, önceki çalışmaların sonuçları birbiriyle örtüşmemektedir. Bu durum, seçilen örneklerdeki, veri dönemlerindeki, incelenen modellerdeki ve kullanılan ekonometrik prosedürlerdeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

İklim değışikliğı, jeopolitik risk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, günümüz küresel ekonomisinin karşı karşıya olduğı en önemli ve karmaşık sorun alanlarından birini oluşturmaktadır. Geleneksel yaklaşımlar ekonomik büyümeyi kalkınmanın temel göstergesi olarak kabul ederken, artan iklim baskıları ve derinleşen jeopolitik gerilimler büyüme süreçlerinin sürdürülebilirliğini sorgulanır hale getirmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan “küresel üçlü açmaz”, ülkelerin aynı anda ekonomik büyümeyi sürdürme, iklim değışikliğiyle mücadele etme ve jeopolitik riskleri yönetme konusunda önemli zorluklarla karşı karşıya kaldıklarının bir göstergesidir.

İklim değışikliğı, aşırı hava olayları, kuraklık, sel, gıda güvensizliği ve enerji arzında yaşanan aksaklıklar yoluyla ekonomik faaliyetler üzerinde doğrudan ve dolaylı maliyetler yaratmaktadır. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerin üretkenliğini azaltmakta, kamu maliyesi üzerinde baskı oluşturmakta ve uzun dönemli büyüme potansiyelini sınırlandırmaktadır. Diğer taraftan ekonomik büyüme süreçleri, fosil yakıt bağımlılığı devam ettiği sürece sera gazı emisyonlarını artırarak iklim değışikliğini hızlandırabilmektedir. Böylece büyüme ve çevresel sürdürülebilirlik arasındaki denge politika yapıcılar açısından kritik bir mesele haline gelmektedir.

Jeopolitik riskler ise bu ilişkinin üçüncü ve giderek daha belirleyici boyutunu oluşturmaktadır. Bölgesel çatışmalar, savaşlar, enerji krizleri, ticaret kısıtlamaları ve uluslararası politik belirsizlikler yalnızca ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda ülkelerin iklim politikalarına ayırabilecekleri kaynakları da azaltmaktadır. Özellikle enerji güvenliği kaygılarının arttığı dönemlerde birçok ülkenin kısa vadeli ekonomik ve stratejik öncelikleri, uzun vadeli çevresel hedeflerin önüne geçebilmektedir. Bu durum iklim değışikliğiyle mücadelede küresel iş birliğini zorlaştırmakta ve yeşil dönüşüm sürecini yavaşlatmaktadır.

Bununla birlikte, üçlü açmaz yalnızca bir tehdit değil, aynı zamanda yeni fırsatlar da sunmaktadır. Yenilenebilir enerji yatırımları, enerji verimliliğı politikaları, yeşil teknolojiler ve sürdürülebilir finansman mekanizmaları hem ekonomik büyümeyi destekleme hem de iklim değışikliğiyle mücadele etme potansiyeline sahiptir. Ayrıca enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve yeşil dönüşümün hızlandırılması, ülkelerin jeopolitik kırılganlıklarını azaltarak enerji güvenliğini güçlendirebilir. Böylece ekonomik büyüme, çevresel sürdürülebilirlik ve jeopolitik dayanıklılık arasında daha dengeli bir yapı oluşturulabilir.

Sonuç olarak, iklim değışikliğı, jeopolitik risk ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler birbirinden bağımsız değil; karşılıklı etkileşim içinde olan dinamik süreçlerdir. Geleceğin kalkınma stratejileri yalnızca ekonomik performansa odaklanmak yerine çevresel sürdürülebilirliği ve jeopolitik istikrarı

da dikkate alan bütüncül bir yaklaşım benimsemelidir. Küresel üçlü açmazın aşılması, uluslararası iş birliğinin güçlendirilmesine, düşük karbonlu ekonomik dönüşümün hızlandırılmasına ve jeopolitik riskleri azaltacak kapsayıcı politikaların uygulanmasına bağlıdır. Bu doğrultuda geliştirilecek politikalar, hem sürdürülebilir büyümenin sağlanmasına hem de gelecek nesiller için daha güvenli ve yaşanabilir bir dünyanın inşa edilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abid, M. (2016). Impact of economic, financial, and institutional factors on CO2 emissions: Evidence from sub-Saharan Africa economies. *Utilities Policy*, 41, 85–94.
- Acemoglu, D. (2012). Introduction to economic growth. *Journal of economic theory*, 147 (2), 545–550.
- Adams, S., Adedoyin, F., Olaniran, E., & Bekun, F. V. (2020). Energy consumption, economic policy uncertainty and carbon emissions: Causality evidence from resource rich economies. *Economic Analysis and Policy*, 68, 179–190.
- Alam, A., Banna, H., Alam, A. W., Bhuiyan, M. B. U., & Mokhtar, N. B. (2024). Climate change and geopolitical conflicts: The role of ESG readiness. *Journal of environmental management*, 353, 120284.
- Alexandrescu M. (2024). Beyond geopolitics: Unraveling public support for economic sanctions in the B9 states at the beginning of the Ukrainian war (2022). *SAGE Open*, 14(3), 21582440241268319.
- Ali, M.I., Rahaman, M.A., Ali, M.J. (2025). The growth–environment nexus amid geopolitical risks: cointegration and machine learning algorithm approaches. *Discov Sustain* 6, 78.
- Anser, M. K., Syed, Q. R., & Apergis, N. (2021a). Does geopolitical risk escalate CO2 emissions? Evidence from the BRICS countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28 (35), 48011–48021.
- Anser, M. K., Syed, Q. R., Lean, H. H., Alola, A. A., & Ahmad, M. (2021b). Do economic policy uncertainty and geopolitical risk lead to environmental degradation? Evidence from Emerging Economies. *Sustainability*, 13(11), 1–15.
- Awan, A. M., & Azam, M. (2022). Evaluating the impact of GDP per capita on environmental degradation for G-20 economies: Does N-shaped environmental Kuznets curve exist? *Environment, Development and Sustainability*, 24, 11103–11126.
- Aydin H, Î, Bălăcescu A, Căruntu G, A. The Effects of Geopolitical Uncertainties on Growth: Econometric Analysis on Selected Turkic Republican Countries and Neighboring States. *Economies*. 2025; 13 (3) 83, 1-16.
- Balcilar, M., Bonatod, M. Demirer, R. ve Gupta, R. (2018). Geopolitical risks and stock market dynamics of the BRICS. *Economic Systems*. 295-306, 42.
- Balsalobre-Lorente, D., Nur, T., Topaloglu, E. E., & Evcimen, C. (2024). The dampening effect of geopolitical risk and economic policy uncertainty in the linkage between economic complexity and environmental degradation in the G-20. *Journal of Environmental Management*, 351, 1–19.

- Bashir, M. F., Shahbaz, M., Malik, M. N., Ma, B., & Wang, J. (2023). Energy transition, natural resource consumption and environmental degradation: The role of geopolitical risk in sustainable development. *Resources Policy*, 85, 1–10.
- Besnili Memiş Olcay, & Rahman Aydın. (2023). İklim Değişikliğinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(2), 1065–1080.
- Bildirici, M. E. (2017a). CO2 emissions and militarization in G7 countries: Panel cointegration and trivariate causality approaches. *Environment and Development Economics*, 22(6), 771–791. <https://doi.org/10.1017/S1355770X1700016X>.
- Bildirici, M. E. (2017b). The effects of militarization on biofuel consumption and CO2 emission. *Journal of Cleaner Production*, 152, 420–428. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.03.10>.
- Bildirici, M., & Gokmenoglu, S. M. (2020). The impact of terrorism and FDI on environmental pollution: Evidence from Afghanistan, Iraq, Nigeria, Pakistan, Philippines, Syria, Somalia, Thailand and Yemen. *Environmental Impact Assessment Review*, 81, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2019.106340>.
- Blomberg, S.B., Hess, G.D. ve Orphanides, A. (2004). The macroeconomic consequences of terrorism. *J. Monetary Econ.* 51, 1007–1032.
- Burke, M., Hsiang, S. M., & Miguel, E. (2015). Climate and conflict. *Annu. Rev. Econ.*, 7(1), 577–617.
- Caijuan G, Durani F, Hamid A, Syed QR, Keoy KH, Anwar A. (2024). Navigating the green growth spectrum: exploring the synergy between geopolitical risk, environmental policy stringency, and green production practices. *Energy Environment*.
- Caldara, D. ve Iacoviello, M. (2018). Measuring Geopolitical Risk. *International Finance Discussion Papers* 1222.
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2022). Measuring geopolitical risk. *American Economic Review*, 112 (4), 1194–1225.
- Can, Z. G. (2025). Does Geopolitical Risk Rise Carbon Emissions? Evidence from a CS-ARDL Model for OECD Countries. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 10 (3), 994–1007.
- Carleton, T.A., Hsiang, S.M., 2016. Social and economic impacts of climate. *Science* 353.

- Cai, Y., & Wu, Y. (2021). Time-varying interactions between geopolitical risks and renewable energy consumption. *International Review of Economics & Finance*, 74, 116–137.
- Chu, L. K., Doğan, B., Abakah, E. J. A., Ghosh, S., & Albeni, M. (2023). Impact of economic policy uncertainty, geopolitical risk, and economic complexity on carbon emissions and ecological footprint: An investigation of the E7 countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(12), 34406–34427.
- Currie, W. L., Michell, V. ve Abanish, O. (2008). Knowledge process outsourcing in financial services: The vendor perspective. *European Management Journal*. 26, 94-104.
- D’Agostino A. (2011). The rise of global powers: international politics in the era of the world wars. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dell, M., Jones, B. F. & Olken, B. A. (2012). Temperature shocks and economic growth: Evidence from the last half century. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 4(3), 66-95.
- Doğan, E., & Doğan, B. Ö. (2021). Jeopolitik riskin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Kırılgan Beşli ülkelerinden ampirik kanıtlar. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14 (3), 978-990.
- Doğanlar, M., Mike, F., Kızılkaya, O., & Karlılar, S. (2021). Testing the long-run effects of economic growth, financial development and energy consumption on CO2 emissions in Turkey: New evidence from RALS cointegration test. *Environmental Science and Pollution Research*, 28 (25), 32554–32563.
- Doğanlar, M., Mike, F., Kızılkaya, O., & Kardaşlar, A. (2024). Temperature, precipitation and economic growth: The case of the most polluting countries. *International Journal of Environmental Research*, 18 (4), 1–12.
- Doğanlar, M., Mike, F., & Kızılkaya, O. (2022). The impact of climate change on aggregate output in middle and high income countries. *Australian Economic Papers*, 61(1), 72–86.
- European Commission. (2019). Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: The European Green Deal (COM(2019) 640 final). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52019DC0640>.
- Gaan, N., Malik, S., & Dagar, V. (2023). Cross-level effect of resonant leadership on remote engagement: A moderated mediation analysis in the unprecedented COVID-19 crisis. *European Management Journal*.

- Gemici, E. ve Kılıç, Y. (2019). Jeopolitik Risk Altında Finansal Piyasalar: BRICS-T Ülkeleri Örneği. *Uluslararası 23. Finans Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi Yayınları, No. 866, 730-745.
- Gill, A. R., Viswanathan, K. K., & Hassan, S. (2018). A test of environmental Kuznets curve (EKC) for carbon emission and potential of renewable energy to reduce greenhouse gases (GHG) in Malaysia. *Environment, Development and Sustainability*, 20, 1103–1114.
- Hashmi, S. M., Bhowmik, R., Inglesi-Lotz, R., & Syed, Q. R. (2022). Investigating the environmental Kuznets curve hypothesis amidst geopolitical risk: Global evidence using bootstrap ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 29 (16), 24049–24062.
- Hui-Min, L. I., Xue-Chun, W. A. N. G., Xiao-Fan, Z. H. A. O., & Ye, Q. I. (2021). Understanding systemic risk induced by climate change. *Advances in Climate Change Research*, 12(3), 384-394.
- Husnain, M. I., Syed, Q. R., Bashir, A., & Khan, M. A. (2022). Do geopolitical risk and energy consumption contribute to environmental degradation? Evidence from E7 countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 29 (27), 41640–41652.
- IPCC, 2014. *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press, Cambridge and New York.
- Jorgenson, A. K., Clark, B., & Kentor, J. (2010). Militarization and the environment: A panel study of carbon dioxide emissions and the ecological footprints of nations, 1970–2000. *Global Environmental Politics*, 10 (1), 7–29.
- Kamışlı, M. (2018). Jeopolitik Risk ve Hisse Senedi Getirileri: Sektörel Yaklaşım. F. Temizel (Edt.), *İşletme ve Finans Yazıları – I*, 291-313. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Kaplan, Robert S., and Karthik Ramanna. "Accounting for Climate Change." *Harvard Business Review* 99, no. 6 (November–December 2021): 120–131.
- Ke, H., Kong, L., & Zhang, Y. (2026). Effect of Climate Change on Geopolitical Risk: From 1994 to 2020. *Sage Open*, 16 (1), 21582440251414702.
- Kızılkaya, F., Kızılkaya, O. & Mike, F. Does geopolitical risk escalate environmental degradation in Turkey? Evidence from a Fourier approach. *Environ Dev Sustain* 28, 7085–7106 (2026).
- Koubi, V., Bernauer, T., Kalbhenn, A. & Spilker, G. (2012). Climate variability, economic growth, and civil conflict. *Journal of peace research*, 49(1), 113-127.

- Kozhanov N. (2023). Gulf energy security during the COVID-19: from the security of supply to the security of demand. In: Kozhanov N, Young K, Qanas J, editors. GCC hydrocarbon economies and COVID: old trends, new realities. Singapore: Springer Nature Singapore, 201–24.
- Lomborg, B. (2020). Welfare in the 21st century: Increasing development, reducing inequality, the impact of climate change, and the cost of climate policies. *Technological Forecasting and Social Change*, 156, 119981.
- McDonald, M. (2018). Climate change and security: towards ecological security?. *International Theory*, 10 (2), 153-180.
- Özkan, N. (2024). The Effect of Climate Policy Uncertainty and Geopolitic Uncertainty on Bist Food and Beverage Index *Journal of Emerging Economies and Policy*, 9 (2), 198-209.
- Pflugmann F., De Blasio N. (2020). The geopolitics of renewable hydrogen in low-carbon energy markets. *Geopolitics, History, and International Relations*, 12 (1), 9–44.
- Piwowar-Sulej, K., Malik, S., Shobande, O. A., Singh, S., & Dagar, V. (2023). A contribution to sustainable human resource development in the era of the COVID-19 pandemic. *Journal of Business Ethics*.
- Rice, A., Vehbi, T., & Wong, B. (2018). Measuring uncertainty and its impact on the New Zealand economy. Reserve Bank of New Zealand Analytical Note Series, AN2018/01, 1–19.
- Riti, J. S., Shu, Y., & Riti, M. K. J. (2022). Geopolitical risk and environmental degradation in BRICS: Aggregation bias and policy inference. *Energy Policy*, 166, 1–8.
- Shahzad U, Mohammed KS, Tiwari S, Nakonieczny J, Nesterowicz R. (2023). Connectedness between geopolitical risk, financial instability indices and precious metals markets: novel findings from Russia Ukraine conflict perspective. *Resour Policy*, 80: 103190.
- Sofuoğlu, E., & Ay, A. (2020). The relationship between climate change and political instability: The case of MENA countries (1985: 01–2016: 12). *Environmental Science and Pollution Research*, 27 (12), 14033–14043.
- Soybilgen, B., Kaya, H., & Dedeoglu, D. (2019). Evaluating the effect of geopolitical risks on the growth rates of emerging countries. *Economics Bulletin*, 39(1), 717–725.
- Ullah, S., Andlib, Z., Majeed, M. T., Sohail, S., & Chishti, M. Z. (2021). Asymmetric effects of militarization on economic growth and environmental degradation: Fresh evidence from Pakistan and India. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(8), 9484–9497.

- Uddin, I., Usman, M., Saqib, N., & Makhdum, M. S. A. (2023). The impact of geopolitical risk, governance, technological innovations, energy use, and foreign direct investment on CO₂ emissions in the BRICS region. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 73714–73729.
- UNFCCC. (2023). Outcome of the first global stocktake: Draft decision -/CMA.5. United Nations Climate Change Conference (COP28), Dubai, United Arab Emirates.
- World Economic Forum. (2023). The global risks report 2023. World Economic Forum.
- Wang, C. M., & Wu, T. P. (2022). Does tourism promote or reduce environmental pollution? Evidence from major tourist arrival countries. *Environment, Development and Sustainability*, 24, 3334–3355.
- Wang Q, Hu S, Li R. (2024). Could information and communication technology (ICT) reduce carbon emissions? The role of trade openness and financial development. *Telecommun Policy*, 48 (3),102699, 121.
- Wang Q, Ren F, Li R. (2024). Does geopolitical risk impact sustainable development? A perspective on linkage between geopolitical risk and sustainable development research. *J Clean Prod.*;451:141980.
- Zhao, W., Zhong, R., Sohail, S., Majeed, M. T., & Ullah, S. (2021). Geopolitical risks, energy consumption, and CO₂ emissions in BRICS: An asymmetric analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 28 (29), 39668–39679.

BÖLÜM 25

Osmanlı Döneminde Makedonya'daki Türk Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme

Mehibe Şahbaz¹

Giriş

Fransızcadan dilimize geçmiş olan Makedonya kelimesinin anlamına bakacak olursak karışık, türlü, yamalı bohça ve karışık sebzelerden yapılmış yemek anlamına gelmektedir. Makedonya'nın coğrafi konumu ve farklı milletlerin yaşadığı alan olması hasebiyle tarihte çeşitli milletlerin ilgisini çekmiştir (Çayırılı, 1997:2). Bilhassa da oldukça önemli stratejik yol güzergâhında olması Makedonya bölgesini Balkan yarımadasının merkezi konumuna getirmiştir. Bu bölge başta Türk olmak üzere Makedon, Sırp Arnavut, Yunan ve Ulah gibi birçok devletlerin bir arada yaşadığı bölge olduğu için bölgede yaşayan bu halklar bölgeyi ele geçirmek için birbirleriyle mücadele etmiştir. Makedonya topraklarını Osmanlı Devleti XIV. Yüzyıldan itibaren hâkimiyeti altına almıştır. Bu toprakların XIX. Yüzyıla gelindiğinde de Fransa da başlayan ve sonrasında tüm dünyayı da etkileyen Fransız İhtilalinin etkisiyle (Can ,2025:258) bölgede yaşanan isyanlar sonucunda 1912-1913 başlayan Balkan Savaşlarına kadar Osmanlı coğrafyasının önemli bir kısmını oluşturmuştur. Osmanlı Devletinin bu coğrafyadaki varlığı yaklaşık beş yüz elli yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Osmanlı Devleti bu süre içerisinde bir taraftan Türk kültürün önemli unsurlarından olan cami (Can, 2025:276), mektep, medrese, külliye, tekke, zaviye, han, hamam, kervansaray, bedesten, imaret, çeşme, sebil, köprü vs. gibi mimari yapıları inşa ederek Türk imar kültürünün, yerleşmesini sağlarken bir taraftan da iskân politikasının gereği olarak Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Türkmenleri ve Yörükleri bu bölgeye yerleştirmiştir. Osmanlı Devleti bu süreçte siyasî ve kültür coğrafyasının şah damarı olan Makedonya toprakları, Balkan savaşlarından sonra da Türk kültür coğrafyası olmaya devam etmiştir. Çünkü Makedonya'da ki Türk varlığının geçmişi her ne kadar Osmanlı öncesine dayansa da Türk kültürünün bu topraklara kalıcı olarak yerleşip günümüze kadar gelebilmesinde Osmanlı Devletinin takip ettiği bu politikalar gelmektedir.

¹ Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
0000-0002-0597-925X

1. Makedonya’da Osmanlı Hâkimiyeti

Türklerin Balkanlara yerleşmesi iki farklı zaman aralıklarında gerçekleşmiş olup yaşadıkları yerden hareketle Karadeniz’in kuzeyine Tuna’ya ve Balkanları yurt tutan Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Kumanlar, Peçenekler IV-VIII. yüzyıllarda bölgeye yerleşerek kültürlerini bırakmışlardır. Balkanlara gelen Türk boylarının bir kısmı Hristiyanlığı benimseyerek benliklerini unutturken önemli bir kısmı da Makedonya’da kalmış, burada kalan bir kısmı da Bizanslılarca Trakya bölgesine gönderilmiş ve Osmanlı Devletinin Balkanları almasıyla Osmanlının bölgeye yerleşmesine yardımcı olmuşlardır. Türklerin bölgeye ikinci göçü ise Anadolu Türklerinin 1264 yılında İzzetin Keykavus’un Bizans’a sığınması olup, (Koçak, Orçun, 2014:362) Aydınöğulları, Saruhanöğulları ve Karesioğulları Beyliklerinin Batı Anadolu’yu aldıktan sonra Ege denizini geçip başlangıçta Balkanlara akınlar yapmaları ve Bizanslılarla mücadeleleri sonrası Boğazlar ve Marmara sahillerine kadar bir alana hâkim olmasıyla olmuştur (Oruç, 2011:29). 1335 yılına gelindiğinde de Osmanlı Devleti Çanakkale Boğazından Rumeli’ye geçerek Balkanlara yerleşirken 1363 yılında Edirne alınmış ve Sultan Murat’ın Filibe ve Zagra üzerine yaptığı fetih hareketleri Bizans’ın Sırp ve Makedonya’daki Bulgarlar ile ilişkisini kesmişti. Bizanslılar Osmanlı’yı bölgeden atmak için Haçlı seferlerini düzenlemiş ise de Haçlı ordusu Çirmen’de ağır bir yenilgi alınca Makedonya’da Osmanlı hâkimiyeti sağlanmıştır. I. Murat döneminde Batı Makedonya’ya seferler düzenlenmiş önemli yerler den Selanik’in alınması, 1444 Varna ve 1448’de Kosova’da kazanılan zaferlerden sonra Makedonya tamamen Osmanlı hâkimiyeti altına girerek Balkanlarda Makedonya ve Balkan milletleri açısından siyasi ve kültürel olarak yeni bir dönem başladı. Bundan böyle bölge de XIV. Yüzyılda Rumeli Eyaleti kurulmuş, Makedonya da bu eyalete bağlanarak Paşa Sancağı, Köstendil Sancağı, Ohri Sancağı ve Üsküp Sancaklarına ayrılarak Osmanlı’nı diğer bölgelerinde uygulanan yönetim sistemi uygulanmıştır (Ural, 2013:43; Özer, 2006:15).

XVI. Yüzyıla gelindiğinde bölgede idari ve mülki yenilikler yapılarak Makedonya, Selanik, Manastır, Kosova Vilayeti Selase oluşturuldu (Kocaoğlu,1995:21). Bu bölgede 7 ırk 3 dinden oluşan milletler yaşamaktaydı. Osmanlı Devleti farklı ırktan farklı milletlerden oluşan insanların yaşadığı bu bölgede uygulamış olduğu yönetim XIX. Yüzyıla yani Fransız İhtilaline kadar devam etmiş bu ihtilalin getirmiş olduğu milliyetçilik fikirleri bölgede çok önemli siyasi gelişmelere yol açmıştır.

Osmanlı Devletinin Balkanlardaki hâkimiyeti kesinleştikten sonra bu topraklarda tıpkı hâkim olduğu diğer topraklar da uygulamış olduğu toprak sistemini uygulamaya koyarak tımar ve zeamet teşkilatını yaparak buralarda Türk nüfusunu çoğaltmak için Anadolu’nun çeşitli yerlerinden insanlar getirterek iskân politikasını uyguladı. Balkanlardaki hâkimiyeti altındaki şehirlerde ve kasabalarda kendi kültürünü yerleştirmek için başta cami, mescit, tekke, zaviye,

türbe, medrese, bimarhane, köprü, dükkân, arasta, kervansaray, han, hamam, imaret ve bedesten gibi içtimaî müesseseler yaptırarak Türk ve İslâm kültürünün yerleşmesini sağlayarak Makedonya'nın her alanda Türk-İslam ülkesi olmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına almış olduğu topraklarda kendi kültürünü yerleştirmek için önce bölgede cami ve zaviye yapımına ağırlık vermiştir. Çünkü bu mimari yapılar sadece ibadet yerleri, öğretim merkezleri veya yolcuları doyurmak için değil kültürel alanlarda bir kaynaşma yerleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu mimari yapıların çevresinde zamanla inşa edilen yapılar bölgede şehirleri oluşturmuşlardır. Bölgede Osmanlı Devleti döneminde kültürel alanda yaptırılan mimari unsurların sayısı başta Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi olmak üzere Makedonya Millî Arşivi ve mahalli vakıf kuruluşlarında incelenmiş olan vakfiyeler ve defterlerdeki kayıtlara göre Makedonya'da 1.243 eserin varlığından söz edilmektedir (İbrahimgil, Naldan, 2014:526-527).

2. Osmanlı Döneminde Makedonya'daki Mimari Ve Kültürel Unsurlar

2.1. Cami

Osmanlı Devletinde yerleşim yerleri genellikle inşa edilen camilerin etrafında oluşturulmaktaydı. Aynı durum Osmanlının Balkan topraklarını hâkimiyeti altına almasıyla devam etmiştir. Genellikle camilerin sosyal ve kültür hayatın yoğun olduğu yerlerde inşa edildiği ve etrafına medreseler, mektepler, bedestenler, hanlar, hamamlar, kahvehaneler gibi sosyal ve ticarî hayatın diğer önemli yapılarının yer aldığı görülmektedir. Ayrıca da bölge de bu caminin adıyla bilinmektedir. Dolayısıyla Makedonya'da da aynı durumun söz konusu olduğu şehir ve kasabalarda da kültürel ve mimari unsurların camilerin etrafında yapıldığını görmekteyiz. Evliya Çelebi eserinde XVII. yüzyılda Üsküp'te tekke ve mescitlerle birlikte toplam 120, Manastır'da 70, İştîp'te 48, Kratova'da 21, Ohri'de 37, Resne'de 7, Radovişte'de 7, Pirlepe'de 8, Debre-i Bâlâ ve Debre-i Zîr (Yukarı ve Aşağı Debre) 14, Kalkandelen'de (Tetova'da) 13 cami ve mescid bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 2013: Kitap, 294; Aydın, 2013: 292).

2.2. Tekke, Zaviye ve Hankahlar

Değişik isimlerle anılan Tekke ve Zaviyeler Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altında olan hemen hemen her yerde hem toplumun maneviyatını güçlendirmek hem de ahlâkî açıdan eğitmek için sosyal ve kültürel birçok hizmeti kendi bünyelerinde barındırmışlardır (Kara, 2011:368). Hânkâhlara gelince faaliyetleri gereği tekkelere benzerken dervişlerin sohbet ve zikirlerini çekmek için toplandıkları yerler olurken bazen inzivaya çekildikleri mekânlar olmuştur. Ayrıca Hânkâhlar aynı zamanda yemek yenilen yerler olarak da bilinmektedir. Buralarda tasavvuf eğitimine ilaveten tefsir, hadis, fıkıh, akaid gibi konularda dersler verilirken dinî musikiye de önem verilmiş ve ilahiler okunarak sema gösterilerinin yapıldığı yerlerdir (Kara, 2011:369; Uludağ,1997:42-43). Evliya

Çelebinin Seyahatnamesine göre XVII. yüzyılda Makedonya da 42 adet tekke zaviye ve Hankâh bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 2013: V. Kitap,289-290).

2.3. Medreseler ve Mektepler

Osmanlı Devletinde mektepler “dârü’tta’lîm, dârü’l-ilm, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, mekteb-i ibtidâiyye” olarak isimlendirilirken bu mekteplerin hocalarına “muallim”, yardımcılarına “kalfa” denilmekteydi. XIX. Yüzyılda Osmanlıdaki eğitim kurumlarına mektep denilmiştir (Baltacı, 2004:5).Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altında olan Makedonya topraklarında Evliyâ Çelebi’nin eserinde bilinen ismi bilinen 25 adet mektebin bulunduğu yazmaktadır (Aydın, 2013:460; Evliya Çelebi, 2013:V.Kitap 289; Evliya Çelebi, 2013:VIII. Kitap 323).

Osmanlı Devletindeki Medrese İslam Dininin eğitim sisteminin temelini oluşturmakta olup, sıbyan mektebini dâhil etmezsek ortaokul ve liseden sonra üniversite eğitiminin verildiği İslam Dinine inanların eğitim kurumu özelliğini taşımaktadır. Bu sebepten dolayıdır ki Osmanlı Devleti Balkanları fethedince camilerin etrafına medrese inşasına ağırlık vermiş ve bölgede medreselerde İslâm dininin ve kültürünün yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla Makedonya’nın şehir ve kasabalarında mektep ve medreseler inşa ettirmiştir (İpşirli, 2003:328). Evliyâ Çelebi’nin eserinde bilinen 18 adet medreseden bahsedilmektedir (Evliya Çelebi, 2013:VIII. Kitap 330).

2.4. Dâru’l-Kurralar, Bedestenler, Dükkânlar

Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altında olan topraklarda olduğu gibi Makedonya’nın şehir ve kasabalarında Kuran-ı Kerimin öğretildiği yer olan daru’l kurralar inşa edilmiştir. Buralarda tecvid ilminin okutulduğu bilinmektedir. Evliyâ Çelebi eserinde Osmanlının hâkimiyeti altındaki Makedonya da 10 adet daru’ul kurralar dan bahsetmektedir.

Osmanlı Devletindeki bedestenler ise ticari yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Buralarda mücevher ve değerli taşlar olmak üzere silâhlar, süslü koşum takımları ve kumaşların satıldığı kapalı çarşı tarzında yerlerdir. Osmanlı Devletinin diğer şehir ve kasabalarında olduğu gibi Makedonya’nın şehirlerinde de dinî ve ticarî merkezler kurmuştur. Osmanlı hâkimiyeti altındaki topraklarda olduğu gibi Makedonya’ya kendi kültürünü yerleştirmek için ilk olarak kurduğu tesislerden biri de mimari bakımdan ulu camiye benzeyen bir bedesten inşa etmiştir. Osmanlı bu mimari yapıyı ticaret bölgesinin merkezinde inşa ederek tüccarların değerli mallarını koruyacak bir sağlam yapıda iç kale şeklinde yapmıştır (Eyice,1992:302). Evliya Çelebi eserinde Üsküp, Manastır ve İştîp olmak üzere birer adet bedesten den bahsetmektedir (Evliya Çelebi, 2013:VI. Kitap 63).

Osmanlı Devletinde küçük zanaat sahiplerinin çalıştıkları yerler olan dükkânlar, bedestenlerin dışında açık alanda bulunan çarşı içinde yer almaktadır.

Evliya Çelebi Makedonya'nın şehir ve kasabalarında başta Üsküp'te 2150, Manastır'da 900, İştîp'te 450, Ustrumca'da 500, Kratova'da 350, Prilepe'de 200, Ohri'de 129, Valandova'da 50, Radovişte 70, Köprülü'de 50, Kalkandelen'de 25, Resne 20 adet dükkânın bulunduğu bahsetmektedir (Evliya Çelebi, 2013:V. Kitap 290). Ayrıca Osmanlı Devleti sanata ve sanatçıya, ilime ve bilim insanlarına büyük önem verdikleri için bu işle meşgul olan insanların konaklamaları için kervansaraylar, bekar odaları ve misafirhaneler inşa ettirmişlerdir. Makedonya'da Üsküp'te 1 adet kervansaray, 4 adet tabhâne, 13 adet bekâr odası, Ustrumca'da 3 adet kervansayar, 7 adet tüccar hanı ve sanat ile maarif ehli misafirlerin kaldığı 6 adet bekâr odası, İştîp'te 1 adet kervan saray, 7 adet han, Ohri'de 3 han, Valandova'da 2, Radovişte, Esne, Köprülü, Pirlepe ve Kalkandelen'de 1'er adet han bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 2013:VI. Kitap 62).

2.5. İmaretler, Hamamlar, Kahvehaneler, Çeşmeler, Evler

Osmanlıda imarethaneler başta fakirler olmak üzere medresede eğitim gören öğrencilere sıcak yiyecek vermek için inşa edilen hayır müesseseleridir. Makedonya'nın şehir ve kasabalarında da birçok imarethaneler yapılmıştır. Evliya Çelebiye Üsküp'te 9 adet, Ustrumca'da 2 adet, İştîp'te 1 adet, Debre'de de 1 adet imaret bulunmaktadır (Aydın, 2013:146; Evliya Çelebi, 2013:VIII. Kitap 323-327).

Osmanlı Devletinde hamam kültürünün önemi oldukça büyük olup, hâkimiyeti altında olan tüm topraklardaki şehir ve kasabalarda küçük büyük hamamlar yapılmıştır. Makedonya'nın çeşitli şehir ve kasabalarında hem genel hem de kişiye özel birçok hamamın yapıldığı görülmektedir. Osmanlı'nın hâkim olduğu Makedonya'da 1147 adet hamam vardır (Evliya Çelebi, 2013:VI. Kitap 63; Eyice, 1992:425; Tarım, 219).

Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altındaki yerlerde kahve kültürünün olduğu ve Rumeli'nin her bölgesinde olduğu gibi Makedonya'nın şehir ve kasabasında da bu kültürün yaşandığı bilinmektedir. Evliya Çelebiye göre Makedonya 'da 1049 adet kahvehane bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 2013:VIII. Kitap 323).

Osmanlı Devletinin sahip olduğu Makedonya'da yapılan çeşmelerin önemi oldukça büyüktür. Osmanlıda çeşmeler belli bir dünya görüşünün yani hayırseverliğin yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayrat olarak Türker'in yaptıkları çeşmeler şehir, kasaba ve yerleşme yerlerinde olduğu gibi ana yolların kenarlarında, açıklık ve kırık yerlerde de inşa edilmiştir. Evliya Çelebiye göre Üsküp'te 110, Ustrumca'da 12 adet Radovişte'de 1 adet çeşme yapılmıştır.

Makedonya'daki evlere bakacak olursak, Osmanlıdaki Türk ev kültürünün insanların sosyo-kültürel yapısına, bölgenin iklimine ve o yöredeki yerel yapı malzemesinin cinsine bağlı olarak da değiştiği görülürken bu değişkenliğin Türk insanının inanç ve değerleriyle birleşerek çeşitli yapısal farklılıklar oluşturmuştur (Bozkurt, 2009:4).

Osmanlı Devleti Balkan topraklarını hâkimiyeti altına alınca kendi kültürlerine ve günün koşullarına uygun edinmiş oldukları ev kültürünü ‘Türk evi’ olarak bölgeye yerleştirmişlerdir. Osmanlı döneminde Makedonya’nın şehir ve kasabalarındaki evler taş, tuğla ve kerpiç, kiremit, taş ve bahçeli yapılmasıdır (Aydın, 2013:247).

2.6. Giyim- Kuşam ve Yeme- İçme Kültürü

Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altında yaşayan Makedonya Türklerinin öncelikli olarak giysilerinin ana malzemesinin çuha ve aba (yünden)’nın tercih edildiğini ve İslam dinin etkisiyle genellikle elbiselerin renginin beyaz siyah ve kırmızı olduğu görülür (Ögel, 1991:2).

Evliya Çelebi’ye göre erkeklerin çuhadan yapılmış ferace (üstlük), kontuş (en üste giyilen elbise, kollu yelek, bir tür hırka), beyaz destar, serhatli kürk, boğası (düğmeli) kaftan ve ipek elbiseler giydikleri görülürken, kadınları yassı başlı, çemberli tülbent, siyah boğası ve beyaz abadan ferace giydikleri görülmektedir (Evliya Çelebi, 2013:VI. Kitap 63). Ayrıca Makedonya’nın bazı yerlerinde siyah renk elbise giymenin uğursuzluk getirdiğine inanıldığı için beyaz çuha gibi abalar giyerlerdi (Evliya Çelebi, 2013:VIII. Kitap 331) .

Makedonya’daki yeme içme kültürüne baktığımızda güçlü bir kültürel işaret olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Bölgedeki yeme içme kültürünün Türk kimliğinin önemli bir parçasını oluşturduğu düşünülmektedir.

Osmanlı Devletindeki mutfak kültürünün hâkimiyeti altında olan Balkanlardaki milletlerin yeme ve mutfak alışkanlıklarını da etkilediği görülür. Bu durum günümüzde Balkanlar’ın birçok yerinde yiyeceklerin Osmanlı adları ile anıldığını görmekteyiz. Ayrıca Osmanlı Devletinin fethettiği Makedonya’nın şehir ve kasabalarında Türklerin diğer bölgelerde kurdukları yaşam mekânlarında olduğu gibi bağ ve bahçelerin olduğunu da söyleyebiliriz (Özdemir, 2015:332).

Sonuç

Balkan toprakları, Osmanlı Devleti’nin egemenliğine altına girmesiyle birlikte Osmanlı bölgede diğer egemenliği altında olan yerlerde uygulaması olduğu iskân politikasını uygulamıştır. Bilhassa Makedonya’da Türk-İslam kültürünü yerleştirmek için bölgede sadece mimari eserlerin yapımına öncelik vermemiş aynı zamanda kültürel unsurların yerleşmesini de sağlamıştır. Osmanlı Devleti Makedonya’da başta bir külliyeler yaptırarak etrafında cami, mektep, medrese, hamam, zaviye, tekkeler, bedesten, imarethaneler çeşme ve köprüler, dükkânlar yaptırarak maddi ve manevi kültür unsurlarının bölgeye yerleşmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti yaptırmış olduğu mimari yapıların işlevleri sayesinde Türk- İslam kültürünü bölgeye yerleştirmeyi başarmıştır. Bugün bu topraklarda bu mimari unsurların işlevleri sayesinde bölgede yaşayan Türkler hala dillerini, giyim ve kuşamlarını, yeme içme kültürlerini, adetlerini, gelenek ve göreneklerini yaşatarak gelecek nesillere aktarmayı başarmışlardır. Kısacası

Makedonya Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altında ki dönemde olduğu gibi, Osmanlı'nın bölgeden çekilmesiyle de bölgede inşa ettirilen bu kültürel yapılar sayesinde Türk kültürü aynen devam etmektedir. Makedonya'daki en fazla Türk kültürünün yaşandığı yerlerin başında Türklerin yoğun olarak yaşadığı Üsküp, Kalkandelen, Ohri, Struga ve Kırçova gibi şehirlerde bulunurken, Manastır, Ustrumca, İştıp, Pirlepe gibi Türk ve Müslüman nüfusun az olması sebebiyle Türk kültürüne ait eserlerin kendi hallerine terk edildiğı görölmektedir.

Kaynaklar

- Aydın, Ayhan. (2013). *Rumeli ve Akdeniz Adalarında Türk Varlığı*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Baltacı, Cahit. (2004). “Mektep-Osmanlılarda Mektep”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.29, İstanbul: TDV Yayınları.
- Bozkurt Azezli, S. Gülçin. (2009). *19. YY’da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekân Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi*, İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul, Temmuz 2009.
- Can, Sadık. (2025). II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki ve Kadın Hareketleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Sosyal Bilimler Alanında Akademik Araştırmalar*, Platanus Yayınevi, ss.277-286.
- Can, Sadık. (2025). Meşrutiyet ve Balkanlardaki Teşkilatlanmalar, *Sosyal Bilimler Alanında Akademik Araştırmalar*, Platanus Yayınevi, ss.257-276.
- Çayırılı, Necati (1997). “İzmir Basınında Makedonya Meselesi (1908-1914)” , S.31-32, *Vardar Dergisi*, Üsküp/Makedonya.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. (2003). *Seyahatname*, V. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu), (Haz. Dr. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Dr. İbrahim Sezgin), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. (2003). *Seyahatname*, VI. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu), (Haz. Dr. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Dr. İbrahim Sezgin), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. *Seyahatname*, VIII. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu), (Haz. Dr. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankof, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, Semavi. (1992). “Bedesten”, C. 5, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, ss. 302-311.
- İbrahimgil, Mehmet Zeki ve Funda Naldan. (2014). “Balkan Ülkelerindeki Osmanlı Kültür Mirası Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Sempozyum Bildirileri Kitabı*, İstanbul: Ensar Yayınları.
- İpşirli, Mehmet. (2003). “Medrese (Osmanlı Dönemi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, ss. 327-333.
- Kara, Mustafa. (2011). “Tekke”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul: TDV Yayınları, ss.368-370.

- Kocaoğlu, Mehmet. (1995). *Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu- Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi.
- Orçun,Ö., Koçak, O. (2014).Tarihi ve Kültürel Perspektifte Türkiye-Makedonya İlişkileri, ,İnternational Conference on Eurasian Economies , ss.362 -366.
- Oruç, Zülküf. (2011). Balkanlarda Osmanlı Mirası Ve Ulusçuluk Çerçevesinde Balkan Türklerinin Kimlik Ve Yönetim Sorunları, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- Ögel, Bahaeddin. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özer, Mustafa. (2006). *Üsküp'te Türk Mimarisi XIV-XIX. Yüzyıl*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özdemir, Ayşe. (2015). “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Türk Bahçe Kültürü”, *Şehirlerin Sevdalıları İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Tarım Ertuğ, Zeynep, “İmaret”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 22, ss. 219-220.
- Selçuk. (2013). *Balkanların İncisi Ohri*, İstanbul: Moster Yayınları.
- Uludağ, Süleyman. (1997). “Hânkâh”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.16, İstanbul.

BÖLÜM 26

Elektrikli Otomobil Tercihinde Marka Bağlılığının Etkileri Üzerine Kavramsal Bir Çalışma*

Yunus Emre Güler¹ & Tülin Durukan²

GİRİŞ

Günümüzde küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve dijitalleşmenin etkisiyle rekabetin yoğunlaştığı pazar ortamında, işletmelerin sürdürülebilir başarı elde edebilmesi giderek zorlaşmaktadır. Tüketicilerin artan bilgiye erişimi ve alternatif ürünlere ulaşım kolaylığı, markalar arasındaki rekabeti daha dinamik ve karmaşık bir hale getirmiştir. Bu bağlamda işletmeler açısından yalnızca yeni müşteri kazanımı değil, mevcut müşterilerin elde tutulması ve onlarla uzun vadeli ilişkiler kurulması kritik bir önem taşımaktadır. Bu noktada marka bağlılığı kavramı, pazarlama literatüründe stratejik bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Köksal, 2012: 55).

Marka bağlılığı, tüketicilerin belirli bir markaya karşı geliştirdiği sürekli tercih etme eğilimini ve bu tercih doğrultusunda sergilediği tekrar satın alma davranışını ifade etmektedir. Ancak bu kavram yalnızca davranışsal bir tekrar olarak değil, aynı zamanda tüketicinin markaya yönelik geliştirdiği duygusal ve psikolojik bağlılığı da kapsamaktadır (Oliver, 1997; Dick & Basu, 1994). Nitekim marka bağlılığı, işletmeler açısından maliyet avantajı sağlamak, müşteri kaybını azaltmakta ve kârlılığı artırmaktadır. Araştırmalar, müşteri sadakatinde meydana gelen küçük artışların dahi işletmelerin finansal performansı üzerinde önemli etkiler yarattığını ortaya koymaktadır (Çatı & Koçoğlu, 2008: 168). Bu nedenle marka bağlılığı, günümüz pazarlama stratejilerinin merkezinde yer alan temel kavramlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan, tüketici davranışlarının şekillenmesinde yalnızca pazarlama faaliyetleri değil, aynı zamanda teknolojik dönüşümler de belirleyici bir rol oynamaktadır. Özellikle otomotiv sektörü, son yıllarda yaşanan teknolojik

* Bu çalışma, yazarın 2026 yılında tamamladığı ‘‘Elektrikli Otomobil Tercihinde Marka Bağlılığının Etkilerini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma’’ başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü,
ORCID ID: 0000-0001-7755-3787

² Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü,
ORCID ID: 0000-0001-5228-3274

gelişmeler ve çevresel kaygıların etkisiyle önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir. Fosil yakıtlara dayalı ulaşım sistemlerinin çevresel etkilerinin artması, sera gazı emisyonlarının küresel ısınmaya katkısı ve enerji kaynaklarının sınırlı olması, alternatif ulaşım teknolojilerine olan ihtiyacı artırmıştır (Martins & Brito, 2020: 4086). Bu bağlamda elektrikli araçlar, sürdürülebilir ulaşım çözümleri arasında ön plana çıkmaktadır.

Küresel iklim hedefleri ve fosil yakıt bağımlılığının azalması elektrikli otomobil (EO) teknolojisini otomotiv sektöründe temel bir dönüşüm aracı haline getirmiştir. EO benimsenme süreci ise teknolojik yeniliklerin yanı sıra psikolojik faktörlere de bağlıdır. Bu bağlamda marka bağlılığı tüketicilerin belirli bir markaya yönelik tekrar satın alma eğilimi ve rakip markalara direnci olarak tanımlanmakta ve EO geçmişinde önemli bir rol oynamaktadır. Literatür EO tercihini çoğunlukla çevresel kaygı maliyet ve altyapı gibi unsurlarla açıklamış; ancak marka bağlılığının ampirik saha verileriyle nasıl şekillendiğini bütüncül biçimde ele almamıştır. Bu çalışma marka bağlılığının EO tercihindeki mevcut ampirik saha çalışmalarına dayalı olarak açıklamakta ve ikincil verilerin yorumunu sunmaktadır.

Elektrikli araçlar, elektrik enerjisini birincil tahrik kaynağı olarak kullanan ve içten yanmalı motorlu araçlara kıyasla daha düşük emisyon değerlerine sahip olan ulaşım araçları olarak tanımlanmaktadır. Bu araçlar, enerji verimliliği, düşük işletme maliyetleri ve çevre dostu yapıları sayesinde hem bireysel kullanıcılar hem de kamu politikaları açısından giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Egbue & Long, 2012: 717). Bununla birlikte, elektrikli araçların yaygınlaşması süreci yalnızca teknik gelişmelerle sınırlı olmayıp, aynı zamanda tüketici algıları, marka imajı ve güven gibi pazarlama unsurlarından da etkilenmektedir.

Elektrikli otomobil pazarının henüz gelişmekte olan bir yapıya sahip olması, marka bağlılığı kavramını bu sektör açısından daha da önemli hale getirmektedir. Tüketiciler, yeni ve gelişen bir teknoloji olan elektrikli araçları tercih ederken yalnızca fiyat ve performans gibi rasyonel faktörleri değil, aynı zamanda markaya duydukları güven, algılanan kalite ve marka imajı gibi unsurları da dikkate almaktadır (Agdaş, 2019: 44). Bu durum, elektrikli araç üreticilerinin yalnızca teknolojik üstünlük sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda güçlü bir marka bağlılığı oluşturma gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, marka bağlılığı kavramı ile elektrikli otomobil teknolojilerini birlikte ele alarak disiplinler arası bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın ilk bölümünde marka bağlılığı kavramı, önemi, belirleyicileri ve gelişim süreci detaylı şekilde incelenmektedir. İkinci bölümde ise otomobil kavramı çerçevesinde elektrikli araçların teknik özellikleri, türleri, avantajları, dezavantajları ve yaygınlaşma süreçleri ele alınmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma hem pazarlama literatürüne hem de otomotiv sektörüne katkı sağlamayı hedeflemekte; özellikle elektrikli araç pazarında marka

bağlılığının nasıl oluştuğunu ve hangi faktörlerden etkilendiğini açıklamaya yönelik teorik bir çerçeve sunmaktadır.

MARKA BAĞLILIĞI

Marka Bağlılığı Kavramı ve Kuramsal Temeller

Pazarlama literatüründe tüketici davranışlarını açıklamaya yönelik geliştirilen en önemli kavramlardan biri marka bağlılığıdır. Özellikle artan rekabet koşulları, ürün farklılaşmasının zorlaşması ve tüketici seçeneklerinin çoğalması, işletmelerin yalnızca yeni müşteri kazanımına değil, mevcut müşterilerin elde tutulmasına da odaklanmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda marka bağlılığı, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesinde kritik bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Günümüzde marka bağlılığı, yalnızca tekrar satın alma davranışı ile sınırlı olmayan; aynı zamanda tüketicinin markaya yönelik duygusal, bilişsel ve davranışsal bağlılığını içeren çok boyutlu bir yapı olarak ele alınmaktadır (Chaudhuri & Holbrook, 2001; Keller, 2013).

Marka bağlılığı kavramının tarihsel gelişimi incelendiğinde, ilk olarak Copeland (1923) tarafından “marka ısrarı” şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Bu yaklaşım, tüketicilerin belirli bir markaya yönelik tekrar eden tercihlerini açıklamaya çalışmıştır. Ancak bu erken dönem çalışmalar, marka bağlılığının psikolojik boyutlarını yeterince ele almamıştır.

1960’lı ve 1970’li yıllarda yapılan çalışmalar, marka bağlılığı kavramını daha sistematik bir şekilde ele almaya başlamıştır. Day (1966), marka bağlılığını davranışsal bir perspektiften değerlendirirken, Jacoby (1971) bu kavramın sadece tekrar satın alma davranışıyla açıklanamayacağını vurgulamıştır. Jacoby’nin yaklaşımı, marka bağlılığının hem davranışsal hem de tutumsal boyutlara sahip olduğunu ortaya koymasından önemlidir.

Daha sonraki çalışmalarda Dick ve Basu (1994), marka bağlılığını tutum ve davranış arasındaki ilişki üzerinden açıklamış ve bu iki boyutun birlikte değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu yaklaşım, literatürde “karma yaklaşım” olarak adlandırılan modelin temelini oluşturmuştur.

Oliver (1997) ise marka bağlılığını dört aşamalı bir süreçten oluşan bir kavram olarak literatüre dinamik bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu modele göre bağlılık; bilişsel (cognitive), duygusal (affective), arzusal/niyetel (conative) ve davranışsal (action loyalty) aşamalardan oluşmaktadır. Bilişsel aşamada tüketici, markayı rasyonel değerlendirmeler doğrultusunda tercih ederken; duygusal aşamada markaya yönelik olumlu hisler geliştirmektedir. Arzusal aşama, tüketicinin markaya yönelik güçlü bir bağlılık niyeti oluşturduğu evreyi ifade ederken; davranışsal aşama ise bu niyetin somut satın alma davranışına dönüşmesiyle karakterizedir. Bu model, marka bağlılığını statik bir sonuç olmaktan çıkararak, zaman içerisinde deneyim, memnuniyet ve güven gibi değişkenlerle şekillenen dinamik bir süreç olarak ele almaktadır. Ayrıca bu

yaklaşım, müşteri deneyimi yönetimi, ilişki pazarlaması ve marka değeri literatürü ile doğrudan bağlantılı olup, günümüzde müşteri sadakati stratejilerinin teorik temelini oluşturmaktadır (Oliver, 1999; Fournier, 1998; Keller, 2013). Bu çerçevede marka bağlılığı, sadece tekrar satın alma davranışını değil, aynı zamanda tüketicinin markaya yönelik psikolojik bağlılığını ve uzun vadeli ilişki kurma eğilimini de kapsamaktadır.

Marka Bağlılığının Stratejik Önemi ve Elektrikli Araç Bağlamı

Marka bağlılığı, işletmeler açısından yalnızca bir pazarlama çıktısı değil, aynı zamanda stratejik bir varlık olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde tüketicilerin bilgiye kolay erişebilmesi ve alternatif ürünler arasında hızlı geçiş yapabilmesi, sadık müşteri kitlesi oluşturmayı daha da önemli hale getirmiştir (Köksal, 2012). Sadık müşteriler, işletmeler için birçok açıdan değer yaratmaktadır. Öncelikle bu müşteriler, tekrar satın alma davranışı sergileyerek işletmenin gelir sürekliliğini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, yeni müşteri kazanım maliyetlerinin yüksek olduğu günümüz rekabet ortamında, mevcut müşterilerin korunması maliyet avantajı yaratmaktadır (Çatı & Koçoğlu, 2008).

Marka bağlılığının bir diğer önemli boyutu ise ağızdan ağıza iletişimdir. Memnun ve sadık müşteriler, markayı çevrelerine önererek işletmenin görünürlüğünü artırmakta ve yeni müşteri kazanımına katkı sağlamaktadır. Bu durum, özellikle dijital çağda sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte daha da önemli hale gelmiştir. Ayrıca marka bağlılığı, fiyat duyarlılığı üzerinde de etkili olmaktadır. Sadık müşteriler, fiyat artışlarına karşı daha toleranslı davranmakta ve alternatif markalara yönelme eğilimleri daha düşük olmaktadır (Gommans vd., 2001). Bu durum, işletmelerin fiyatlandırma stratejilerinde daha esnek hareket edebilmesine olanak tanımaktadır.

Marka bağlılığı tüketicilerin bir markaya karşı geliştirdiği duygusal, bilişsel ve davranışsal taahhüt olarak kavramsallaştırılmıştır. EO literatüründe bu kavram müşteri temelli marka değeri bileşeni olarak ele alınmış ve geleneksel araçlara kıyasla daha değişken bir yapı gösterdiği belirtilmiştir. Saha raporları EO alıcılarının büyük kısmının yeni markalara açık olduğunu ve Avrupa’da EO tercihinde yabancı marka eğiliminin belirgin olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular EO geçişinin geleneksel sadakat kalıplarını sarstığına işaret etmektedir.

Bu bağlamda EO marka bağlılığı, yalnızca klasik tüketici davranışı ile açıklanamayacak kadar karmaşık bir yapıdır. Teknolojik yeniliklerin hızlı evrimi, batarya performansı, menzil kaygısı ve şarj altyapısının yetersizliği gibi fonksiyonel faktörler, tüketicilerin marka tercihlerinde belirleyici hale gelmektedir (Rezvani vd., 2015). Bu durum, bağlılığın yalnızca duygusal veya alışkanlığa dayalı bir yapı olmaktan çıkarak, yüksek düzeyde bilişsel değerlendirmelere dayanan bir karar sürecine dönüştüğünü göstermektedir.

EO bağlamında marka bağlılığının dönüşümünü açıklayan diğer unsur ise sürdürülebilirlik ve çevresel duyarlılıktır. Çevre dostu tüketim eğilimleri, tüketicilerin markalarla kurduğu ilişkinin değer temelli bir boyut kazanmasına neden olmaktadır. Bu doğrultuda, çevresel sorumluluk algısı yüksek olan markalara yönelik bağlılık düzeyinin daha güçlü olduğu ifade edilmektedir (White vd., 2019). Dolayısıyla elektrikli araç markaları için marka bağlılığı, yalnızca ürün performansına değil, aynı zamanda markanın sürdürülebilirlik söylemi ve kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarına da bağlı olarak şekillenmektedir.

Ayrıca EO pazarında az bilinen markaların ve sektöre yeni girişlerin fazlalığı, tüketicilerin marka değiştirme davranışını artırmakta ve bağlılık oluşumunu zorlaştırmaktadır. Geleneksel otomotiv pazarında uzun yıllar içinde oluşan marka sadakati, elektrikli araç segmentinde henüz tam olarak kurumsallaşmamıştır. Bu durum, işletmeler açısından hem bir risk hem de önemli bir fırsat alanı yaratmaktadır. Yeni markalar, inovasyon ve kullanıcı deneyimi üzerinden hızlı bir şekilde sadakat inşa edebilme potansiyeline sahipken; mevcut köklü markalar ise dönüşüm süreçlerini etkin yönetemedikleri takdirde sadık müşteri tabanlarını kaybetme riski ile karşı karşıya kalmaktadır (Egbue & Long, 2012).

Marka Bağlılığını Belirleyen Faktörler

Marka bağlılığının oluşumunda birçok faktör etkili olmaktadır. Bu faktörler genel olarak psikolojik, sosyal ve ekonomik boyutlar çerçevesinde değerlendirilebilir.

Marka İmajı: Tüketicinin zihninde markaya ilişkin oluşan algıların bütününi ifade etmektedir. Güçlü ve olumlu bir marka imajı, tüketicilerin markaya yönelik güven duymasını ve bağlılık geliştirmesini kolaylaştırmaktadır (Torlak vd., 2014).

Marka Güveni: Tüketicinin markanın vaatlerini yerine getireceğine olan inancını ifade etmektedir. Güven, marka bağlılığının temel yapı taşlarından biri olarak kabul edilmektedir (Morgan & Hunt, 1994).

Algılanan Kalite ve Değer: Tüketicinin ürünün genel performansına ilişkin değerlendirmesidir. Yüksek algılanan kalite, marka bağlılığını doğrudan artırmaktadır. Algılanan değer ise tüketicinin elde ettiği fayda ile katlandığı maliyet arasındaki dengeyi ifade etmektedir (Agdaş, 2019).

Müşteri Memnuniyeti: Marka bağlılığının en güçlü belirleyicilerinden biridir. Memnun müşteriler, markaya karşı daha olumlu tutum geliştirmekte ve tekrar satın alma eğilimi göstermektedir.

Marka Bağlılığının Gelişim Süreci ve Tüketici-Marka Etkileşimi

Marka bağlılığı, anlık bir durumdan çok zaman içerisinde gelişen bir süreçtir. Oliver (1999) tarafından geliştirilen model, bu süreci dört aşamada açıklamaktadır;

1. **Bilişsel bağlılık:** Tüketicinin markaya ilişkin bilgi ve inançlarına dayanır.
2. **Duygusal bağlılık:** Tüketicinin marka ile duygusal bağ kurmasıdır.
3. **Arzusal bağlılık:** Tüketicinin markayı tercih etme isteğinin güçlenmesidir.
4. **Davranışsal bağlılık:** Tüketicinin bu isteği satın alma davranışına dönüştürmesidir.

Bu süreç, marka bağlılığının yalnızca satın alma davranışıyla sınırlı olmadığını, aynı zamanda psikolojik bir bağ içerdiğini göstermektedir.

Son yıllarda marka bağlılığı çalışmalarında müşteri marka etkileşimi (Customer Brand Engagement - CBE) kavramı ön plana çıkmaktadır. Bu kavram, tüketicinin marka ile kurduğu bilişsel, duygusal ve davranışsal ilişkileri kapsamaktadır (Hollebeek, 2011). CBE yaklaşımı, marka bağlılığını daha derin bir perspektiften ele almakta ve tüketicinin markaya yaptığı “duygusal yatırım” üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda tüketiciler artık pasif alıcılar değil, markayla etkileşim halinde olan aktif katılımcılar olarak değerlendirilmektedir.

ELEKTRİKLİ OTOMOBİLLER

Elektrikli Araçların Önemi ve Küresel Dönüşüm

Elektrikli araçlar, günümüzde ulaşım sektöründe yaşanan en önemli dönüşümlerden birini temsil etmektedir. Özellikle iklim değişikliği, karbon emisyonları ve enerji sürdürülebilirliği gibi küresel sorunlar, elektrikli araçlara olan ilgiyi artırmıştır.

Uluslararası Enerji Ajansı (IEA, 2022) verilerine göre elektrikli araç satışları son yıllarda hızla artmış ve bu artışın önümüzdeki yıllarda da devam etmesi beklenmektedir. Bu durum, elektrikli araçların geleceğin ulaşım sistemi içerisinde merkezi bir rol oynayacağını göstermektedir.

EO’ya yönelik bu dönüşüm, yalnızca çevresel kaygılarla sınırlı olmayıp aynı zamanda enerji politikaları, teknolojik gelişmeler ve ekonomik faktörlerle de yakından ilişkilidir. Fosil yakıtlara bağımlılığın azaltılması ve enerji arz güvenliğinin sağlanması, birçok ülkenin EO’ları stratejik bir öncelik haline getirmesine neden olmuştur (Sovacool, 2016). Bu doğrultuda hükümetler; vergi teşvikleri, satın alma destekleri ve altyapı yatırımları aracılığıyla EO kullanımını teşvik etmektedir. Bununla birlikte, EO’ların yaygınlaşması otomotiv sektöründe köklü bir yapısal dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Geleneksel içten

yanmalı motor teknolojilerinin yerini elektrikli güç aktarma sistemlerine bırakması, üretim süreçlerinden tedarik zincirlerine kadar birçok alanda yeniden yapılanmayı zorunlu kılmaktadır. Bu dönüşüm, aynı zamanda otomotiv sektörüne yeni aktörlerin girişini kolaylaştırmakta ve rekabet dinamiklerini yeniden şekillendirmektedir (Wells & Nieuwenhuis, 2012).

EO'ların önemini artıran bir diğer unsur ise dijitalleşme ile entegrasyonudur. Akıllı ulaşım sistemleri, bağlantılı araç teknolojileri ve otonom sürüş uygulamaları, elektrikli araçların yalnızca bir ulaşım aracı olmanın ötesine geçerek birer teknoloji platformuna dönüşmesine katkı sağlamaktadır. Bu durum, tüketici beklentilerinin de değişmesine ve araç tercihinde teknoloji odaklı kriterlerin ön plana çıkmasına yol açmaktadır (Kapoor & Dwivedi, 2020). Ancak elektrikli araçların yaygınlaşma süreci bazı yapısal engellerle de karşı karşıyadır. Şarj altyapısının yetersizliği, yüksek ilk satın alma maliyetleri ve menzil kaygısı gibi faktörler, tüketicilerin elektrikli araçlara yönelik benimseme sürecini yavaşlatabilmektedir (Rezvani vd., 2015). Buna rağmen teknolojik gelişmeler ve ölçek ekonomileri sayesinde maliyetlerin düşmesi ve altyapının gelişmesi, bu engellerin zamanla azalacağını göstermektedir.

Elektrikli Araçların Teknik Yapısı ve Çalışma Prensibi

Elektrikli araçlar, bataryada depolanan elektrik enerjisinin elektrik motoru aracılığıyla mekanik enerjiye dönüştürülmesi prensibiyle çalışmaktadır. Bu sistem, içten yanmalı motorlara kıyasla daha basit bir yapıya sahiptir ve daha yüksek verimlilik sunmaktadır.

Elektrikli araçların temel bileşenleri şunlardır:

- Batarya sistemi
- Elektrik motoru
- Güç elektroniği
- Batarya yönetim sistemi

Bu bileşenlerin entegre çalışması, enerji verimliliğini artırmakta ve araç performansını optimize etmektedir.

Elektrikli Araçların Avantaj ve Dezavantajları

Elektrikli araçların en önemli avantajlarından biri çevresel etkileridir. Bu araçlar kullanım sırasında sifıra yakın emisyon üretmekte ve hava kirliliğinin azaltılmasına katkı sağlamaktadır (Buekers vd., 2014). Ayrıca elektrikli araçlar daha az hareketli parçaya sahip oldukları için bakım maliyetleri düşüktür. Enerji verimliliği açısından da içten yanmalı motorlara kıyasla önemli üstünlükler sunmaktadır.

Elektrikli araçların bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Bunların başında yüksek başlangıç maliyetleri gelmektedir. Batarya teknolojilerinin maliyetli olması, araç fiyatlarını doğrudan etkilemektedir. Ayrıca şarj altyapısının yetersiz olması ve şarj sürelerinin uzunluğu, kullanıcılar açısından önemli bir engel oluşturmaktadır (Kuzu, 2023).

Elektrikli araçların yaygınlaşmasında şarj altyapısı kritik bir rol oynamaktadır. Yetersiz altyapı, kullanıcıların menzil kaygısı yaşamasına neden olmakta ve bu durum elektrikli araçlara geçişi yavaşlatmaktadır. Bu nedenle birçok ülke, şarj altyapısını geliştirmek için önemli yatırımlar yapmaktadır.

Elektrikli Araç Tercihine Yönelik Tüketici Davranışları

Elektrikli araçların tercih edilmesinde çevre bilinci, maliyet avantajı ve teknolojik yenilikler etkili olmaktadır. Bunun yanı sıra marka algısı da önemli bir rol oynamaktadır. Tüketiciler, çevre dostu imaja sahip markalara daha fazla bağlılık geliştirmekte ve bu durum marka bağlılığı ile elektrikli araç tercihleri arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Uluslararası saha araştırmaları, marka bağlılığının EO tercihini doğrudan ve dolaylı yollarla etkilediğini tutarlı biçimde desteklemiştir. Herbert vd. (2025:1865), İsveç'te 521 EO sahibinden toplanan anket verilerini yapısal eşitlik modellemesi ile analiz etmişlerdir. Kişisel normların çevre dostu marka deneyimi üzerinde pozitif ve doğrudan etki yarattığını, bu deneyimin ise marka bağlılığını güçlü biçimde öngördüğünü bulmuşlardır. Kişisel normların marka bağlılığı üzerindeki etkisi tamamen çevre dostu marka deneyimi aracılığı ile aracılık edilmiş; doğrudan etki anlamlı çıkmamıştır. Bu sonuçlar EO'da sadakatin deneyim temelli olduğunu vurgulamaktadır Herbert vd. (2025:1865).

Min vd. (2025:230) Tesla kullanıcıları üzerine yaptıkları saha çalışmasında ürün performansı, marka imajı, şarj deneyimi, ve hizmet kalitesinin sadakati belirlediğini rapor etmişlerdir. Benzer şekilde diğer çalışmalar sosyal medya temelli marka imajı ve güvenin EO da marka bağlılığını güçlü biçimde öngördüğünü belirtmiştir.

Ulusal bağlamda Beğendik ve Yener (2026:395) Türkiye de teknoloji kabul modeli ile gerekçeli eylem kuramı entegrasyonunu kullanan saha verileriyle tüketici etnosentrizminin algılanan kullanım kolaylığı ile niyet arasındaki ilişkiyi negatif moderatör olarak etkilediğini tespit etmişlerdir. Çalışma yerli marka algısının EO benimsenmesinde marka bağlılığını güçlendirebileceğini ifade etmektedir Beğendik ve Yener (2026:402). Castrol, Türkiye nin EO sahipliği araştırması (2024:12) genç kuşakların EO'da uzmanlaşmış markaları geleneksel markalara tercih ettiğini ortaya koymuştur.

ABD ve Avrupa daki saha raporları (Edmunds, 2023:12; JDPower, 2025) EO sahiplerinde genel araç sadakat oranlarının geleneksel araçlara göre daha düşük olduğunu ve sahiplik yolculuğundaki deneyimlerin (şarj, servis, yazılım) sadakati

belirlediğini doğrulamıştır. Edmunds, (2023:1) verileri, EO alıcılarının %85'inin yeni markalara açık olduğunu göstererek sadakatın kırılmasını vurgulamaktadır.

Gelecek Beklentileri ve Politikalar

Elektrikli araçların geleceği, teknolojik gelişmeler ve devlet politikaları ile şekillenmektedir. Özellikle vergi teşvikleri, satın alma destekleri ve emisyon düzenlemeleri, elektrikli araçların yaygınlaşmasını hızlandırmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı (2022) verilerine göre, elektrikli araç satışlarının 2030 yılına kadar önemli ölçüde artması beklenmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada marka bağlılığı kavramı ile elektrikli otomobil teknolojileri bütüncül bir yaklaşımla ele alınmış ve her iki alanın kesişim noktaları analiz edilmiştir. İkinci çalışmalardan elde edilen bulgular, marka bağlılığının işletmeler açısından yalnızca bir pazarlama çıktısı değil, aynı zamanda uzun vadeli rekabet avantajı sağlayan stratejik bir unsur olduğunu göstermektedir. Tüketicilerin markaya yönelik geliştirdiği bilişsel, duygusal ve davranışsal bağlılık düzeyi, işletmelerin sürdürülebilirliği açısından belirleyici bir rol oynamaktadır.

Marka bağlılığının oluşumunda marka imajı, güven, algılanan kalite, müşteri memnuniyeti ve algılanan değer gibi faktörlerin kritik öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu faktörlerin bir araya gelmesiyle oluşan güçlü marka algısı, tüketicilerin alternatif markalara yönelmesini zorlaştırmakta ve tekrar satın alma davranışını teşvik etmektedir. Ayrıca müşteri marka etkileşimi (CBE) kavramı, marka bağlılığının yalnızca davranışsal değil, aynı zamanda duygusal ve psikolojik bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Elektrikli otomobiller açısından değerlendirildiğinde ise, bu araçların çevresel sürdürülebilirlik, enerji verimliliği ve düşük işletme maliyetleri gibi önemli avantajlar sunduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, yüksek başlangıç maliyetleri, şarj altyapısının yetersizliği ve menzil kaygısı gibi faktörler, elektrikli araçların yaygınlaşmasını sınırlayan temel engeller arasında yer almaktadır.

Elektrikli araç pazarının gelişmekte olan bir yapıya sahip olması, marka bağlılığının bu sektörde daha farklı dinamiklerle şekillenmesine neden olmaktadır. Tüketiciler, elektrikli araç tercihinde yalnızca fiyat ve performans gibi geleneksel faktörlere değil; aynı zamanda çevre duyarlılığı, teknolojik yenilikler ve marka imajı gibi unsurlara da önem vermektedir. Bu durum, elektrikli otomobil markalarının tüketiciyle daha güçlü bir duygusal bağ kurmasını gerekli kılmaktadır.

Saha çalışmalarının sentezi, marka bağlılığının EO tercihiinde tutum ve niyet üzerinde genellikle pozitif etki yarattığını ancak bu etkinin bağlama göre

değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. İsveç bulguları çevre dostu deneyim ile CBE'nin aracılık rolünü öne çıkarırken, ABD ve Avrupa raporları (Edmunds, 2023; JD Power, 2025) EO geçişinin geleneksel sadakat kalıplarını azalttığını göstermektedir.

Türkiye özelinde etnosentrizm ve kuşak farkı Beğendik ve Yener (2026:395)'in yanı sıra Castrol Türkiye (2024)'de yerli marka fırsatlarını işaret etmektedir. Genel olarak ikincil veriler EO'da sadakatin deneyim temelli ve fiyat duyarlı olduğunu; geleneksel araçlardaki alışkanlıkların ise geçişi yavaşlattığını yorumlamaktadır. Sınırlılıklar arasında ülkeler arası kültürel farklılıklar ve boylamsal araştırmaların azlığı sebebi ile oluşan veri eksikliği öne çıkmaktadır.

Bulgular otomotiv firmalarının çevre dostu deneyim ve fiyat algısını yöneterek sadakati güçlendirebileceğini, politika yapıcıların ise etnosentrizm ve kuşak odaklı yaklaşımlarla benimsemeyi destekleyebileceğini göstermektedir. Gelecek çalışmalar boylamsal saha verileriyle kültürel karşılaştırmaları genişletebilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, R. (2023). *Marka yönetimi*. İstanbul: Beta.
- Agdaş, M. (2019). Marka sadakati üzerine etkiler. İstanbul: Nobel.
- Beğendik, B. & Yener D. (2026). Elektrikli Araç Benimsenmesinde TAM–TRA Çerçevesi ve Tüketici Etnosentrizminin Moderatör Rolü. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Part C: Tasarım ve Teknoloji, 14(1), 390-407. <https://doi.org/10.29109/gujsc.1839067>.
- BloombergNEF. (2022). *Electric vehicle outlook*.
- Brodie, R. J., Hollebeek, L. D., Juric, B., & Ilic, A. (2011). Customer engagement. *Journal of Service Research*, 14(3), 252–271.
- Castrol (2024). Geleceğin Elektrikli Dünyasına Bağlanın, Elektrikli araçların yaygınlaşmasındaki kritik faktörler, Araştırma Raporu, https://www.castrol.com/content/dam/castrol/country-sites-new/tr_tr/turkey/home/documents/products/castrol-elektrikli-gelecege-baglanin-arastirma-raporu.pdf
- Chaudhuri, A., & Holbrook, M. B. (2001). The Chain of Effects From Brand Trust and Brand Affect to Brand Performance: The Role of Brand Loyalty, *Journal of Marketing*, 65(2), 81–93, DOI: 10.1509/jmkg.65.2.81.18255.
- Çatı, K., & Koçoğlu, C. (2008). Müşteri sadakati. *Pazarlama Dergisi*, 12(2), 160–175.
- Dessart, L., Veloutsou, C., & Morgan-Thomas, A. (2015). Consumer engagement. *Journal of Marketing Management*, 31(7), 701–735.
- Dick, A. S., & Basu, K. (1994). Customer loyalty: Toward an integrated conceptual framework. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22(2), 99–113.
- Edmunds (2023). EVs Spark Brand Loyalty Shakeup: 8 out of 10 EV Shoppers Say They're Open to Purchasing From Another Brand; According to new Edmunds survey data, limited options in EV market drive atypical purchasing decisions among consumers, <https://www.edmunds.com/industry/press/evs-spark-brand-loyalty-shakeup-8-out-of-10-ev-shoppers-say-theyre-open-to-purchasing-from-another-brand.html>
- Egbue, O., & Long, S. (2012). Barriers to widespread adoption of electric vehicles. *Energy Policy*, 48, 717–729.
- Fournier, S. (1998). Consumers and their brands: Developing relationship theory in consumer research. *Journal of Consumer Research*, 24(4), 343–373. <https://doi.org/10.1086/209515>.
- Gommans, M., Krishnan, K. S., & Scheffold, K. (2001). E-loyalty model. *Journal of Economic and Social Research*, 3(1), 43–58.

- Herbert, R.J., Biedenbach, G., & Jansson, J. (2025). Eco-friendly brand experience and brand loyalty: investigating the impact of normative considerations in the electric vehicle context, *Journal of Marketing Management* 41(17-18), 1-23, DOI: 10.1080/0267257X.2025.2547681.
- Hollebeek, L. D. (2011). Customer brand engagement. *Journal of Strategic Marketing*, 19(7), 555–573.
- IEA. (2022). *Global EV outlook*.
- JDPower (2025) . Brand Loyalty Faces Headwinds as Tariffs Reshape New-Vehicle Shopper Behavior, JD Power Finds, Porsche, Lexus, Toyota, Honda and Ford Rank Each Highest in Respective Segment, <https://www.jdpower.com/business/press-releases/2025-us-automotive-brand-loyalty-study>.
- Kapoor, K. K., & Dwivedi, Y. K. (2020). Sustainable consumption from the consumer's perspective: Antecedents of solar innovation adoption, Resources, Conservation and Recycling, Volume 152, 104501, <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.104501>.
- Keller, K. L. (2013). Strategic Brand Management: Building Measuring, and Managing Brand Equity, Global Edition (4th ed.). Pearson Education.
- Köksal, Y. (2012). Marka sadakati. Ankara: Seçkin.
- Kuzu, S. (2023). Elektrikli araç altyapısı. Ankara: Gazi.
- Martins, J., & Brito, F. P. (2020). Alternative fuels for internal combustion engines. *Energies*, 13(16), 4086.
- Min, Z., Hamid, ABA, Medjedel, E., & Wahab, S.N. (2025). Research on Consumer Loyalty of Electric Vehicles: A Case Study of Tesla Users, *International Journal of Global Economics and Management* 9(1):126-140, DOI: 10.62051/ijgem.v9n1.15.
- Oliver, R. L. (1997). *Satisfaction: A behavioral perspective*. McGraw-Hill.
- Oliver, R. L. (1999). Whence consumer loyalty? Vol. 63, *Fundamental Issues and Directions for Marketing* (1999), pp. 33-44.
- Rezvani, Z., Jansson, J., & Bodin, J. (2015). Advances in consumer electric vehicle adoption research: A review and research agenda, Transportation Research Part D: Transport and Environment, Volume 34, Pages 122-136, <https://doi.org/10.1016/j.trd.2014.10.010>.
- Samaras, C., & Meisterling, K. (2008). Life cycle assessment. *Environmental Science & Technology*, 42(9), 3170–3176.

- Sovacool, B. K. (2016). How long will it take? Conceptualizing the temporal dynamics of energy transitions, *Energy Research & Social Science*, 13, DOI: 10.1016/j.erss.2015.12.020.
- U.S. Department of Energy. (2025). *Vehicle efficiency report*.
- Wells, P., & Nieuwenhuis, P. (2012). Transition failure: Understanding continuity in the automotive industry, *Technological Forecasting and Social Change* 79(9), 1681–1692, DOI: 10.1016/j.techfore.2012.06.008.
- White, K., Habib, R., & Hardisty, D. J. (2019). How to SHIFT Consumer Behaviors to be More Sustainable: A Literature Review and Guiding Framework, *Journal of Marketing* 83(6), 002224291982564, DOI: 10.1177/0022242919825649.

.

.

BÖLÜM 27

Modern Kooperatifçiliğin Evrimi: Geleneksel Kooperatif Yapılarından Dijital Ekosistemlere

Şermin Önem¹

1. Giriş

Kooperatifler, modern ekonomilerin en eski ve en yaygın kolektif örgütlenme biçimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Temelleri 19. yüzyılın ortalarında İngiltere'de ortaya çıkan Rochdale Hareketi'ne kadar uzanan kooperatifçilik anlayışı, bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını ortak mülkiyet ve demokratik yönetim ilkeleri doğrultusunda karşılamayı amaçlayan bir örgütlenme modeli olarak gelişmiştir (Birchall, 2011). Günümüzde kooperatifler yalnızca tarım, kredi veya tüketim alanlarında faaliyet gösteren ekonomik yapılar olarak değil; toplumsal dayanışmayı güçlendiren, yerel kalkınmayı destekleyen ve ekonomik katılımı artıran kurumlar olarak da değerlendirilmektedir (Novkovic, 2008).

Uluslararası Kooperatifler Birliği'nin (International Cooperative Alliance [ICA], 2023) verilerine göre dünya genelinde bir milyardan fazla insan çeşitli kooperatiflerin üyesi konumundadır. Kooperatifçiliğin yalnızca belirli sektörlerle özgü bir uygulama olmadığını, küresel ölçekte önemli bir ekonomik ve toplumsal yapı hâline geldiğini gösteren bu rakamlar, özellikle ekonomik kriz dönemlerindeki dayanıklılık performanslarıyla birlikte akademik ilginin artmasına da zemin hazırlamıştır (Birchall ve Ketilson, 2009).

Son otuz yılda yaşanan teknolojik gelişmeler, küreselleşme süreçleri ve dijitalleşme eğilimleri ekonomik örgütlenme biçimlerinde köklü değişimlere yol açmıştır. İnternet teknolojilerinin yaygınlaşması, mobil iletişim araçlarının gündelik yaşama girmesi ve veri temelli iş modellerinin güç kazanması; işletmelerin olduğu kadar kooperatiflerin de faaliyet gösterdiği ortamı dönüştürmüştür. Dijital platformların yükselişiyle birlikte ekonomik değer yaratma süreçleri fiziksel sınırların ötesine taşınmış, kullanıcılar üreticiler ve hizmet sağlayıcılar çevrimiçi ağlar aracılığıyla birbirine bağlanmıştır (Srnicsek, 2017).

Bu yeni ekonomik ortam, kooperatifçilik literatüründe de farklı tartışmaların kapısını aralamıştır. Uzun yıllar boyunca kırsal kalkınma ve tarımsal üretim bağlamında ele alınan kooperatifler, son dönemde sosyal ekonomi, dayanışma

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Atlas Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-3230-0801

ekonomisi ve sürdürülebilir kalkınma ekseninde yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır (Utting, 2015; Laville, 2010). Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği'nin bu alanda yürüttüğü politika çalışmaları da kooperatiflerin kapsayıcı büyüme hedeflerine katkısını giderek daha görünür kılmaktadır (Battilani ve Schröter, 2012).

Kooperatifçilikteki dönüşüm yalnızca sosyal ve ekonomik işlevlerle sınırlı kalmamıştır. Platform ekonomisinin büyümesiyle birlikte dijital teknolojiler temelinde şekillenen yeni kooperatif modelleri de tartışmaya açılmıştır. Scholz (2016) tarafından ortaya konulan platform kooperatifçiliği yaklaşımı, dijital platformların sahiplik ve yönetim yapılarının kooperatif ilkeleri doğrultusunda yeniden tasarlanabileceğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, Uber veya Airbnb benzeri merkezi platform modellerine alternatif olarak kullanıcıların aynı zamanda platformun sahibi ve karar vericisi olduğu daha katılımcı sistemlerin mümkün olabileceğini ileri sürmektedir. Benzer şekilde Schneider (2021), dijital ortamların demokratik yönetim ilkeleri çerçevesinde yeniden tasarlanmasının çevrimiçi toplulukların sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Bütün bu gelişmeler, kooperatifçiliğin yalnızca geleneksel örgütlenme biçimleri üzerinden değerlendirilemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Kooperatifler artık sosyal ekonomi, sürdürülebilirlik, dijital platformlar ve ağ ekonomileri gibi birbirinden farklı kavramlarla iç içe ele alınan çok boyutlu yapılara dönüşmüştür. Buna karşın alan yazın incelendiğinde bu dönüşümü bütüncül biçimde ortaya koyan çalışmaların oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir.

Bu noktadan hareketle, bu bölümün temel amacı kooperatifçilik literatürünün tarihsel ve kavramsal gelişimini incelemek ve modern kooperatifçilik anlayışının ortaya çıkış sürecini bibliyometrik bulgular ışığında değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda Scopus veri tabanında yer alan 1990–2026 (Ocak-Mayıs) yılları arasındaki yayınlar analiz edilmiş ve alanın tematik evrimi VOSviewer yazılımı kullanılarak görselleştirilmiştir. Çalışmanın, kooperatifçilik araştırmalarının geçmişten günümüze uzanan dönüşümünü ortaya koymasının yanı sıra gelecekteki araştırma eğilimlerinin anlaşılmasına da katkı sağlaması beklenmektedir.

2. Kooperatifçiliğin Tarihsel Gelişimi ve Modernleşme Süreci

2.1. Geleneksel Kooperatifçilik Yaklaşımı

Kooperatifçilik düşüncesi, Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal sorunlara karşı geliştirilen alternatif örgütlenme modellerinden biri olarak şekillenmiştir. 19. yüzyılda Avrupa'da hız kazanan sanayileşme süreci, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri artırırken küçük üreticiler ve emekçiler açısından yeni ekonomik kırılganlıklar da yaratmıştır. Piyasa ekonomisinin bu

olumsuzluklarına karşı bireylerin ortak ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya gelmesiyle oluşan kooperatifler, dayanışma temelli bir çözüm önerisi olarak öne çıkmıştır (Birchall, 2011).

Modern kooperatifçiliğin başlangıcı çoğu araştırmacı tarafından 1844 yılında İngiltere'nin Rochdale kentinde kurulan tüketim kooperatifine dayandırılmaktadır. “Rochdale Öncüleri” olarak bilinen bu girişim, daha sonra tüm dünyada benimsenen kooperatif ilkelerinin temelini oluşturmuştur. Gönüllü üyelik, demokratik yönetim, ekonomik katılım, özerklik ve toplumsal sorumluluk gibi ilkeler günümüzde de kooperatifçiliğin temel değerleri arasında yer almaktadır (ICA, 2023). Türkiye’de kooperatifçilik uygulamaları ise özellikle Cumhuriyet döneminde kırsal kalkınma politikalarının önemli araçlarından biri olarak değerlendirilmiş ve tarımsal örgütlenmenin temel unsurları arasında yer almıştır (Mülayim, 2013; Rehber, 2011).

Kooperatifleri geleneksel işletmelerden ayıran en belirgin özellik, mülkiyet ve yönetim yapısında kendini göstermektedir. Geleneksel işletmelerde karar alma gücü çoğunlukla sermaye payına bağlıyken, kooperatiflerde “bir ortak, bir oy” ilkesi geçerlidir. Bu yapı ekonomik kararların daha kapsayıcı biçimde alınmasına olanak tanımakta ve kooperatifleri yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda demokratik kurumlar olarak konumlandırmaktadır (Novkovic, 2008).

Kooperatifçilik literatürü uzun yıllar boyunca ağırlıklı olarak tarımsal üretim, kırsal kalkınma ve yerel ekonomik gelişim konularına odaklanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde kooperatifler; küçük üreticilerin pazara erişimini kolaylaştıran, finansmana ulaşımını destekleyen ve kırsal toplulukların ekonomik sürdürülebilirliğine katkı sağlayan araçlar olarak değer görmüştür (Majee ve Hoyt, 2011). Dolayısıyla erken dönem araştırmalarda kırsal kalkınma, tarımsal kooperatifler ve kooperatif hareketleri gibi kavramların ön plana çıkması son derece anlaşılırdır. Benzer bir durum Türkiye açısından da geçerli olup tarım kooperatifleri uzun yıllar kırsal kalkınma politikalarının temel uygulama araçlarından biri olarak kabul edilmiştir (İnan, 2008).

Küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve tüketici beklentilerindeki köklü değişim, geleneksel kooperatif modellerinin yeni koşullara uyum sağlamasını kaçınılmaz kılmıştır. Dijitalleşmenin ekonomik faaliyetlerin merkezine yerleşmesiyle birlikte kooperatifler, yalnızca üretim ve dağıtım süreçlerinde değil, iletişim, yönetim ve değer yaratma mekanizmalarında da dönüşüm yaşamaya başlamıştır.

2.2. Sosyal Ekonomi ve Dayanışma Ekonomisi Perspektifi

1990’lı yıllardan itibaren kooperatifçilik literatüründe dikkat çekici bir yönelim değişikliği yaşanmıştır: ekonomik performans odaklı yaklaşımlar yerini giderek sosyal değer üretimi eksenine bırakmıştır. Bu dönemde kooperatifler, yalnızca üyelerine ekonomik fayda sağlayan örgütler olarak değil; toplumsal

bütünleşmeyi destekleyen, dışlanmayı azaltan ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sunan kurumlar olarak da ele alınmaya başlanmıştır (Laville, 2010).

Sosyal ekonomi anlayışı, ekonomik faaliyetlerin yalnızca kâr maksimizasyonu amacıyla yürütülmediğini, aynı zamanda toplumsal fayda yaratma sorumluluğu taşıdığını savunmaktadır (Utting, 2015). Kooperatifler bu yaklaşım içerisinde demokratik yönetim, kolektif sahiplik ve toplumsal sorumluluk ilkeleri nedeniyle merkezi bir konuma sahiptir.

2008 küresel finans krizinin ardından kooperatiflere yönelik ilginin yeniden canlanması bu tartışmayı somutlaştırmıştır. Kriz döneminde birçok kooperatifin geleneksel işletmelere kıyasla daha dayanıklı bir performans sergilemesi, örgütlenme modelinin sürdürülebilirliği konusundaki tartışmaları alevlendirmiştir (Birchall ve Ketilson, 2009). Bu süreçte sosyal ekonomi, toplumsal girişimcilik ve dayanışma ekonomisi kavramları kooperatifçilik araştırmalarıyla çok daha sık ilişkilendirilmeye başlanmıştır.

Kooperatiflerin sosyal ekonomi içindeki rolü yalnızca ekonomik faaliyetlere dayanmamaktadır. Topluluk oluşturma, sosyal sermaye geliştirme ve yerel kalkınmayı destekleme gibi işlevler de bu yapıların önemini artırmaktadır. Ridley-Duff ve Bull (2021) kooperatifleri, ekonomik ve sosyal hedefleri bir arada gerçekleştirebilen hibrit organizasyonlar olarak tanımlamaktadır. Defourny ve Nyssens (2017) ise Avrupa ve dünya genelindeki sosyal girişim modellerini karşılaştırdıkları kapsamlı çalışmalarında kooperatifleri “katılımcı yönetim” ekseninde ayrı bir tipoloji olarak konumlandırmaktadır; bu yaklaşıma göre kooperatifler ne tamamen piyasa mantığıyla ne de salt kamu hizmeti anlayışıyla açıklanabilir, ekonomik sürdürülebilirlik ile toplumsal sorumluluk arasındaki gerilimi yapısal olarak bünyesinde taşıyan özgün bir örgütlenme biçimidir.

Sürdürülebilirlik literatüründeki gelişmeler de kooperatifçilik çalışmalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Çevresel sorumluluk, kapsayıcı büyüme ve uzun dönemli değer yaratımı gibi temaların ön plana çıkması, kooperatifleri sürdürülebilir iş modelleri tartışmaları içinde daha görünür kılmıştır (Bocken vd., 2014).

2.3. Modern Kooperatifçilik Kavramının Ortaya Çıkışı

Kooperatifçilik alanında yaşanan dönüşüm, son yıllarda “modern kooperatifçilik” olarak ifade edilen yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Modern kooperatifçilik, geleneksel kooperatif ilkelerini korurken dijital teknolojiler, ağ ekonomileri ve platform tabanlı iş modelleriyle bütünleşen daha esnek yapıları ifade etmektedir.

Bu dönüşümün arkasında yalnızca teknolojik gelişmeler değil, aynı zamanda değişen tüketici davranışları da bulunmaktadır. Günümüz tüketicileri ürün ve hizmetlerin ötesinde şeffaflık, katılım, etik üretim ve topluluk aidiyeti gibi değerlere daha fazla önem vermektedir. Dijital ortamların sağladığı etkileşim

olanakları bireylerin ekonomik süreçlere daha aktif katılım göstermesine olanak tanımaktadır (Hamari vd., 2016). Bu eğilim kooperatiflerin güven, şeffaflık ve katılımcı yönetim özelliklerini rekabet avantajına dönüştürebileceklerini göstermektedir (Gürkan, 2019).

Modern kooperatifçilik anlayışında kullanıcılar yalnızca hizmet alan bireyler değil, değer üretim sürecinin aktif paydaşlarıdır. Bu yaklaşım, dijital platformlar üzerinden örgütlenen toplulukların ortak karar alma süreçlerine katılmasını ve ekonomik faydanın daha adil paylaşılmasını hedeflemektedir. Bu yönüyle modern kooperatifçilik, klasik kooperatif ilkeleri ile dijital çağın katılımcı yapıları arasında bir köprü işlevi görmektedir.

Platform kooperatifçiliği hareketi de bu dönüşümün en somut yansımalarından biridir. Scholz (2016) dijital platformların sahiplik yapılarının kullanıcı merkezli biçimde yeniden tasarlanabileceğini ileri sürerken, Vieta (2020) platform kooperatiflerinin yeni nesil demokratik işletme modelleri açısından önemli fırsatlar sunduğunu belirtmektedir. Kooperatifçiliğin geleceğinin yalnızca fiziksel üretim ve yerel örgütlenmelerle değil, dijital ağlar ve platform ekosistemleriyle de şekilleneceğini gösteren bu gelişmeler, alanın kavramsal dönüşümünü somutlaştırmaktadır.

Modern kooperatifçilik, geçmişin dayanışma ve ortaklık ilkelerini terk etmeksizin dijitalleşmenin sunduğu olanaklarla yeniden yorumlanan dinamik bir süreç olarak değerlendirilebilir.

3. Dijital Dönüşüm ve Kooperatifçilik

3.1. Platform Ekonomisinin Yükselişi

Son yirmi yılda dijital teknolojiler yalnızca işletmelerin çalışma biçimlerini değil, ekonomik ilişkilerin temel dinamiklerini de önemli ölçüde değiştirmiştir. İnternet altyapısının gelişmesi, mobil teknolojilerin yaygınlaşması ve veri işleme kapasitesindeki artış, ekonomik faaliyetlerin giderek daha fazla dijital platformlar üzerinden yürütülmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle Amazon, Uber, Airbnb ve Alibaba gibi platformlar, üretici ve tüketicileri aynı dijital ortamda buluşturarak yeni bir ekonomik düzenin oluşmasına katkı sağlamıştır (Srnicsek, 2017).

Platform ekonomisinin temel özelliği, farklı kullanıcı grupları arasında ağ etkileri yaratarak değer üretmesidir. Bu sistemlerde ekonomik faaliyetler yalnızca mal ve hizmet alışverişi üzerinden değil, kullanıcı etkileşimleri ve veri akışları üzerinden de şekillenmektedir. Platformlar büyüdükçe kullanıcı sayısı artar, kullanıcı sayısı arttıkça da platformun ekonomik değeri yükselir; bu döngüsel yapı, platform ekonomilerini geleneksel işletme modellerinden ayıran en önemli özelliklerden biridir (Parker vd., 2016).

Ancak bu hızlı yükselişin beraberinde getirdiği sorunlar da gecikmeden gündeme gelmiştir. Veri sahipliği, algoritmik yönetim, dijital emek ve piyasa gücünün belirli şirketlerde yoğunlaşması son yıllarda literatürde sıklıkla tartışılan başlıklar arasına girmiştir (Srnicek, 2017; Zuboff, 2019). Dijital platformlar milyonlarca kullanıcı tarafından üretilen verileri ekonomik değere dönüştürürken, bu değer nasıl paylaşıldığı sorusu ciddi eşitsizlikleri gün yüzüne çıkarmıştır.

Gig ekonomisinin bu tabloyla olan ilişkisi de giderek daha fazla sorgulanmaktadır. De Stefano (2016), platformlar aracılığıyla işgücünün “anlık ve parçalı” biçimde organize edilmesinin yeni bir bağımlılık ilişkisi yarattığını ve bu çalışanların ne klasik işçi ne de bağımsız girişimci kategorisine tam olarak uymadığını ileri sürmektedir. Kooperatifçilik perspektifinden bakıldığında bu tablo, platformların sunduğu esnekliğin aynı zamanda kolektif örgütlenmeyi güçleştiren bir kırılganlık zemini oluşturduğunu göstermektedir; platform kooperatifçiliği tartışmalarının gig ekonomisi eleştirisiyle eş zamanlı yoğunlaşması bu bağlamda bir rastlantı değildir.

Tam bu noktada kooperatifçilik yaklaşımı yeniden değer kazanmaya başlamıştır. Ekonomik faydanın daha adil paylaşılmasını, ortak mülkiyeti ve demokratik yönetimi savunan bu geleneksel yapının ilkeleri, dijital platformların yarattığı yeni ortamda nasıl hayata geçirilebileceği sorusu araştırmacıların gündemine girmiştir.

3.2. Platform Kooperatifçiliği

Platform ekonomisine yönelik eleştirilerin yoğunlaşmasıyla birlikte son yıllarda platform kooperatifçiliği kavramı giderek daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. İlk kez Scholz (2016) tarafından sistematik biçimde ortaya konulan bu yaklaşım, dijital platformların sahiplik ve yönetim yapılarının kooperatif ilkeleri doğrultusunda yeniden tasarlanmasını önermektedir. Scholz ve Schneider’in (2016) derlediği *Ours to Hack and to Own* adlı çalışma bu tartışmayı somut örnekler ve alternatif tasarım önerileriyle zenginleştirmektedir. Kitapta bir araya gelen aktivistler, akademisyenler ve girişimciler, mevcut platform modellerinin neden yapısal olarak adaletsiz olduğunu ve kooperatif sahipliğinin bu adaletsizliği nasıl giderebileceğini farklı sektörel bağlamlarda —ulaşım, ev temizliği, serbest çalışma— tartışmaktadır. Bu çalışmanın özgün katkısı teorik olmaktan çok pratiktir: platform kooperatifçiliğini bir hayal olarak değil, uygulanabilir bir model olarak sunmaktadır.

Platform kooperatifçiliği yaklaşımında kullanıcılar yalnızca hizmet tüketen bireyler değil, aynı zamanda platformun sahibi, yöneticisi ve karar vericisi olarak görülmektedir. Böylece ekonomik değer belirli yatırımcı gruplarında yoğunlaşmak yerine platform üyeleri arasında paylaşılabilir. Scholz’a (2016) göre bu model, platform kapitalizmine karşı geliştirilen en güçlü alternatiflerden biridir.

Farklı ülkelerde hâlihazırda ortaya çıkan platform kooperatifi örnekleri, bu yaklaşımın yalnızca teorik bir tartışma olmadığını kanıtlamaktadır. Ulaşım, serbest çalışma, konaklama ve bakım hizmetleri gibi alanlarda faaliyet gösteren dijital kooperatif girişimleri dikkat çekici deneyimler sunmaktadır (Vieta, 2020). Henüz büyük teknoloji platformlarıyla aynı ölçeğe ulaşmamış olsalar da demokratik yönetim ve ortak mülkiyet ilkeleri açısından değerli dersler barındırmaktadır.

Bauwens vd. (2019), eşler arası üretim ve dijital ortak havuzlarının yeni bir ekonomik mantık oluşturduğunu öne sürmektedir. Bu mantık ne geleneksel piyasa ekonomisiyle ne de devlet merkezli modellerle açıklanabilir; kolektif üretim, açık erişim ve demokratik yönetim ilkelerini bir arada barındıran özgün bir yapıya karşılık gelmektedir. Kooperatifçilik bu yapıyla doğal bir ortaklık içindedir; her ikisi de değerın bireysel değil topluluk temelli üretilmesi gerektiğini savunmaktadır. Schneider (2021) de çevrimiçi platformların sürdürülebilirliğinin yalnızca teknolojik altyapıya değil, kullanıcıların yönetime katılım düzeyine de bağlı olduğunu vurgulamaktadır.

Son yıllarda veri kooperatifleri (data cooperatives), dijital müşterekler (digital commons) ve topluluk temelli dijital platformlar gibi kavramların literatürde giderek daha fazla yer bulması, kooperatifçiliğin üretim ve tüketim süreçlerinin ötesinde veri yönetimi ve dijital altyapılar alanında da yeni uygulama olanakları keşfettiğini ortaya koymaktadır (Schneider, 2021; Fuster Morell, 2016).

3.3. Dijital Ekosistemler ve Yeni Kooperatif Modelleri

Dijitalleşmenin kooperatifçilik üzerindeki etkileri yalnızca platform sahipliği ile sınırlı değildir. Günümüzde ekonomik değer giderek daha fazla birbirine bağlı aktörlerden oluşan dijital ekosistemler içerisinde üretilmektedir. Dijital ekosistemler; kullanıcılar, üreticiler, teknoloji sağlayıcıları, topluluklar ve çeşitli kurumlar arasındaki etkileşim ağlarından oluşan dinamik yapılar olarak tanımlanmaktadır (Adner, 2017).

Bu yeni yapı içerisinde kooperatifler de geleneksel sınırlarının ötesine geçmeye başlamıştır. Özellikle sosyal medya platformları, çevrimiçi topluluklar ve dijital iletişim araçları, kooperatiflerin üyeleriyle daha yoğun ve sürekli etkileşim kurabilmesine olanak sağlamaktadır. Böylece kooperatifler yalnızca ekonomik faaliyet yürüten örgütler olmaktan çıkarak bilgi paylaşımı, topluluk oluşturma ve ortak değer yaratımı süreçlerinin merkezinde yer alan aktörlere dönüşmektedir.

Bu dönüşüm pazarlama perspektifinden de önemli sonuçlar doğurmaktadır. Günümüz tüketicileri yalnızca ürün ve hizmet satın almamakta; aynı zamanda şeffaflık, güven, sürdürülebilirlik ve topluluk aidiyeti gibi değerlere de önem vermektedir (Kotler vd., 2021). Bu durum kooperatiflerin sahip olduğu

demokratik yapıların ve topluluk odaklı yönetim anlayışının rekabet avantajına dönüşebilmesini mümkün kılmaktadır.

Sürdürülebilir iş modelleri üzerine yapılan çalışmalar, ekonomik ve sosyal değer üretimini birlikte gerçekleştirebilen organizasyonların gelecekte daha fazla önem kazanacağını göstermektedir (Bocken vd., 2014). Kooperatifler ise tarihsel olarak bu iki boyutu bir araya getirebilen nadir örgütlenme biçimlerinden biridir. Dijital teknolojilerin sağladığı ölçeklenme ve etkileşim olanaklarıyla birleştiğinde kooperatifçilik, yalnızca geçmişe ait bir örgütlenme modeli değil, aynı zamanda geleceğin ekonomik sistemleri için alternatif bir yaklaşım olarak da değerlendirilebilir.

Son yıllarda yapılan araştırmalar, sürdürülebilirlik, dijital ekonomi, gig ekonomisi, platform kooperatifçiliği ve veri yönetimi gibi kavramların alan yazında belirgin biçimde yükseldiğini göstermektedir. Bu eğilim, kooperatifçilik araştırmalarının geleneksel örgütlenme modellerini inceleyen dar bir alandan çıkarak dijital çağın ekonomik ve toplumsal dönüşümlerini anlamaya çalışan disiplinlerarası bir yapıya evrildiğine işaret etmektedir.

4. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada kooperatifçilik alanında gerçekleştirilen akademik araştırmaların tarihsel gelişimini, tematik dönüşümünü ve güncel eğilimlerini ortaya koymak amacıyla bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, belirli bir araştırma alanındaki bilimsel üretimin yapısını, gelişim yönünü ve araştırmacılar arasındaki ilişkileri incelemeye olanak sağlayan sistematik bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Donthu vd., 2021).

Çalışmanın veri kaynağını Scopus veri tabanı oluşturmaktadır. Scopus, sosyal bilimler alanında en kapsamlı uluslararası indekslerden biri olması ve geniş yayın kapsamı nedeniyle bibliyometrik araştırmalarda sıklıkla tercih edilmektedir (Mongeon ve Paul-Hus, 2016). Veri toplama sürecinde kooperatifçilik literatürünü mümkün olduğunca geniş kapsamda temsil edebilmek amacıyla başlık, özet ve anahtar kelime alanlarında aşağıdaki sorgu kullanılmıştır:

("cooperative" OR "co-operative*" OR "cooperativism" OR "platform cooperativism" OR "platform cooperative*" OR "social economy" OR "solidarity economy")*

Araştırma kapsamında 1990–2026 (Ocak-Mayıs) yılları arasında yayımlanan çalışmalar incelenmiştir. İlk sorgulama sonucunda elde edilen kayıtlar gözden geçirilmiş, sosyal bilimler alanı dışında kalan ve konu ile doğrudan ilişkili olmayan yayınlar veri setinden çıkarılmıştır. Uygulanan filtreleme işlemlerinin ardından analiz için toplam 1.260 yayından oluşan nihai veri seti oluşturulmuştur.

Bibliyometrik analizlerde görselleştirme ve ağ haritalarının oluşturulması amacıyla VOSviewer yazılımından yararlanılmıştır (Van Eck ve Waltman,

toplumsal fayda üretme amacıyla da yürütülebileceğini savunmaktadır (Laville, 2010). Bu bağlamda kooperatifler, sosyal ekonominin en önemli kurumsal aktörlerinden biri olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

“Social and solidarity economy” kavramının güçlü bağlantılar kurması, kooperatiflerin toplumsal dayanışma ve kapsayıcı kalkınma ekseninde ele alındığının somut bir göstergesidir. Bu eğilim, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği'nin sürdürülebilir kalkınma politikalarının yarattığı çekimle birlikte daha da belirginleşmiştir (Utting, 2015).

Bütün bu bulgular, kooperatifçilik araştırmalarının yalnızca ekonomik örgütlenme biçimlerini inceleyen bir alandan çıkarak sosyal dönüşüm ve sürdürülebilir kalkınma tartışmalarına katkı sağlayan çok daha geniş bir araştırma alanına dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

5.3. Dijitalleşme ve Modern Kooperatifçilik Eğilimleri

Analizin en dikkat çekici bulgularından biri, son yıllarda dijitalleşme temelli kavramların literatürde giderek daha görünür hâle gelmesidir. Özellikle “platform cooperativism”, “platform cooperatives”, “digital economy”, “gig economy” ve “blockchain” gibi kavramların ağ haritasında belirgin biçimde yer alması, kooperatifçilik çalışmalarında yeni bir araştırma yöneliminin ortaya çıktığını göstermektedir. Bu gelişme, dijital teknolojilerin yalnızca işletme modellerini değil, kooperatifçilik anlayışını da dönüştürmeye başladığını göstermektedir. Scholz (2016) tarafından geliştirilen platform kooperatifçiliği yaklaşımı, dijital platformların kooperatif ilkeleri doğrultusunda yeniden tasarlanabileceğini ileri sürmektedir. Böylece kullanıcılar yalnızca hizmet tüketen bireyler değil, aynı zamanda platformun sahibi ve yöneticisi hâline gelebilmektedir.

Dijital ekonomi ve gig ekonomisi kavramlarının literatürdeki yükselişi, çalışma yaşamında meydana gelen dönüşümlerin kooperatifçilik araştırmalarına da yansımaları göstermektedir. Serbest çalışma platformları, veri paylaşım sistemleri ve dijital topluluklar yeni nesil kooperatif modellerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Vieta, 2020).

Elde edilen bulgular, kooperatifçilik literatürünün yalnızca geçmişe odaklanan bir araştırma alanı olmadığını; aksine dijital çağın ekonomik ve toplumsal dönüşümlerine yanıt arayan dinamik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

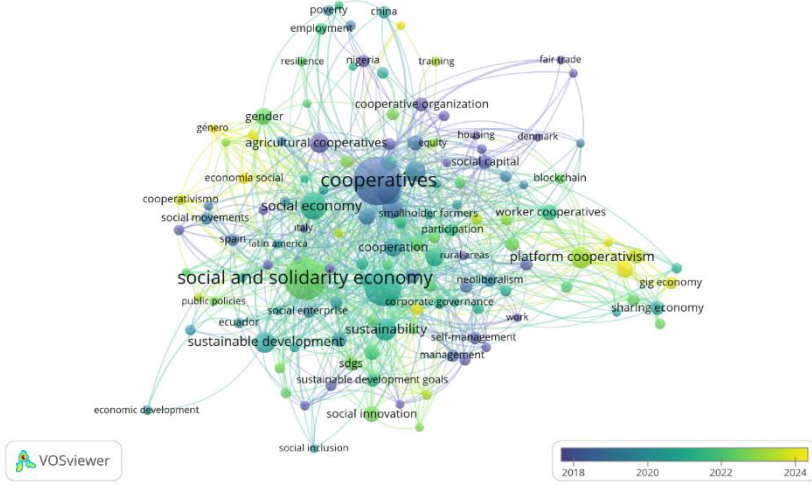
5.4. Literatürün Zamansal Evrimi

Anahtar kelimelerin zamansal dağılımını gösteren overlay haritası incelendiğinde kooperatifçilik araştırmalarının gelişim yönü daha net biçimde görülebilmektedir. Erken dönem çalışmalarda ağırlıklı olarak “cooperative movement”, “agricultural cooperatives” ve “rural development” kavramları öne çıkarken; daha güncel çalışmalarda “platform cooperativism”, “digital

economy”, “blockchain” ve “gig economy” kavramlarının görünürlüğünün arttığı dikkat çekmektedir.

Bu durum kooperatifçilik araştırmalarının tarihsel olarak tarımsal ve yerel kalkınma odaklı bir yapıdan dijital ekosistemler ve platform temelli ekonomik modeller eksenine doğru evrildiğini göstermektedir.

Şekil 3. Kooperatifçilik Literatürünün Zamansal Evrimi (Overlay Visualization)

Kaynak: Yazar tarafından Scopus veri seti kullanılarak VOSviewer yazılımında oluşturulmuştur.

Bu bulgu çalışmanın temel argümanını da desteklemektedir. Günümüzde kooperatifçilik yalnızca ortak mülkiyet ve dayanışma ilkeleriyle açıklanabilecek bir yapı olmaktan çıkmakta; dijital teknolojiler, platform ekonomileri ve veri temelli iş modelleriyle bütünleşen yeni bir dönüşüm süreci yaşamaktadır. Bu dönüşüm, modern kooperatifçilik anlayışının ortaya çıkışını açıklayan temel dinamiklerden biri olarak değerlendirilebilir.

6. Tartışma

6.1. Bibliyometrik Bulguların Değerlendirilmesi

Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen bibliyometrik analiz sonuçları, kooperatifçilik araştırmalarının son otuz yılda önemli bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır. Literatürde uzun yıllar boyunca ağırlıklı olarak tarımsal kooperatifler, kırsal kalkınma ve kooperatif hareketleri üzerine yoğunlaşan çalışmaların, zaman içerisinde sosyal ekonomi, sürdürülebilirlik ve dijitalleşme eksenine doğru yöneldiği görülmektedir. Bu dönüşüm yalnızca araştırma konularındaki değişimi değil, aynı zamanda kooperatifçiliğin ekonomik ve toplumsal işlevlerinin yeniden yorumlandığını da göstermektedir.

Kooperatifçilik tarihsel olarak dayanışma, ortak mülkiyet ve demokratik yönetim ilkeleri üzerine inşa edilmiş bir örgütlenme modeli olarak gelişmiştir

(Birchall, 2011). Bibliyometrik bulgular da özellikle erken dönem araştırmalarda bu yapının daha çok kırsal kalkınma ve yerel ekonomik gelişim bağlamında ele alındığını göstermektedir. Bununla birlikte son yıllarda ortaya çıkan yeni kavramlar, kooperatifçiliğin yalnızca belirli sektörlerle özgü bir örgütlenme biçimi olmaktan çıkarak daha geniş ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin parçası hâline geldiğine işaret etmektedir.

Sosyal ekonomi ve dayanışma ekonomisi kavramlarının görünürlüğünün artması, ekonomik faaliyetlerin artık yalnızca finansal performans üzerinden değerlendirilemeyeceğini ortaya koymaktadır; sosyal etki, toplumsal kapsayıcılık ve sürdürülebilir kalkınma giderek belirleyici ölçütler hâline gelmektedir (Utting, 2015; Laville, 2010). Son yıllarda kooperatiflerin Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve kapsayıcı büyüme modelleriyle ilişkilendirilmesi bu dönüşümün en somut göstergelerinden biridir.

Bibliyometrik analizde ortaya çıkan bir diğer önemli bulgu ise dijitalleşme temelli kavramların giderek daha görünür hâle gelmesidir. Platform cooperativism, platform cooperatives, digital economy ve gig economy kavramlarının son dönem çalışmalarda öne çıkması, kooperatifçilik araştırmalarının yeni bir evreye geçtiğini göstermektedir. Bu bulgular, dijital teknolojilerin yalnızca ekonomik faaliyetleri değil, kooperatifçilik anlayışını da dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır.

6.2. Modern Kooperatifçilik Yaklaşımının Kavramsal Çerçevesi

Bibliyometrik bulguların ortaya koyduğu tematik yapı, kooperatifçilik araştırmalarında yeni bir kavramsal eksenin şekillenmekte olduğunu göstermektedir. Geleneksel kooperatifçilik ilkelerinin sosyal ekonomi, sürdürülebilirlik ve dijitalleşme ekseninde yeniden yorumlanmasıyla birlikte, literatürde kooperatifçiliğin yeni bir evresine işaret eden çalışmaların sayısı artmaktadır. Bu çerçevede modern kooperatifçilik yaklaşımı, kooperatif hareketinin tarihsel değerlerini korurken aynı zamanda dijital çağın ekonomik ve teknolojik dinamiklerine uyum sağlayan yeni bir örgütlenme modeli olarak değerlendirilebilir.

Bu noktada çalışmanın temel kavramsal çıkarımı olarak "modern kooperatifçilik" yaklaşımının öne çıktığı söylenebilir. Modern kooperatifçilik, geleneksel kooperatif ilkelerinin dijital çağın ekonomik ve teknolojik koşulları içerisinde yeniden yorumlanmasını ifade etmektedir. Bu yaklaşımda ortak mülkiyet, demokratik katılım ve dayanışma ilkeleri korunmakta; ancak bu ilkeler dijital platformlar, çevrimiçi topluluklar ve veri temelli ekonomik yapılarla bütünleşmektedir (Schneider, 2021; Scholz, 2016).

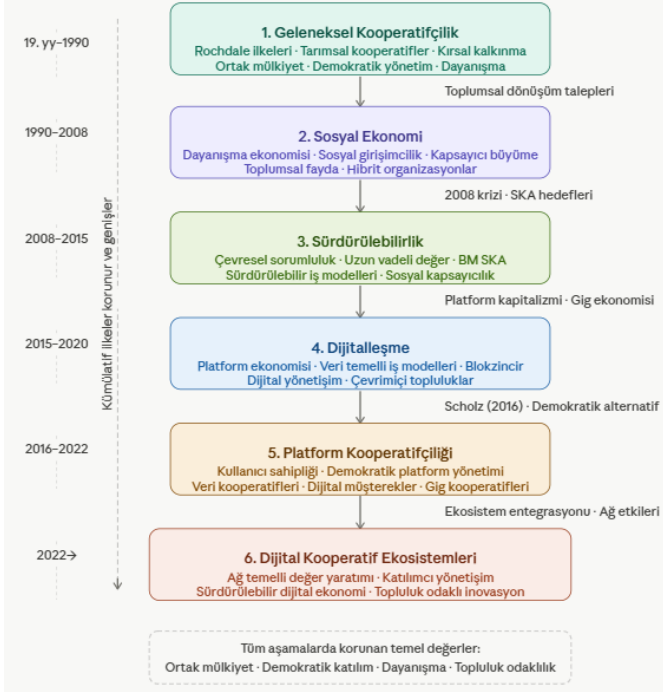
Modern kooperatifçilik yaklaşımını geleneksel kooperatifçilikten ayıran temel unsur, değer üretim süreçlerinin giderek daha fazla dijital ağlar içerisinde gerçekleşmesidir. Geleneksel modellerde fiziksel üyelik ve yerel örgütlenme ön

plandayken, yeni nesil kooperatif yapılarında coğrafi sınırların önemi azalmakta ve çevrimiçi topluluklar ekonomik faaliyetlerin merkezinde yer almaktadır. Bu durum kooperatiflerin ölçeklenme kapasitesini artırırken aynı zamanda yeni yönetim sorunlarını da beraberinde getirmektedir.

Bu bağlamda platform kooperatifçiliği yaklaşımı, modern kooperatifçiliğin en görünür uygulama alanlarından biri olarak değerlendirilebilir. Platform kooperatifleri kullanıcıların yalnızca hizmet tüketicisi değil, aynı zamanda platformun sahibi ve yöneticisi olduğu alternatif dijital modeller sunmaktadır (Vieta, 2020). Böylece platform ekonomisinin yarattığı merkeziyetçi yapılara karşı daha katılımcı ve demokratik dijital ekosistemlerin geliştirilmesi mümkün hâle gelmektedir.

Bibliyometrik bulgular ve kuramsal tartışmalar bir arada değerlendirildiğinde, kooperatifçilik literatürünün doğrusal olmayan ancak belirli bir yönelimi olan bir dönüşüm izlediği görülmektedir. Bu dönüşümü tek bir kavram ya da tarihsel kesit üzerinden açıklamak yeterli değildir; zira her yeni aşama bir öncekini silmek yerine onu kapsamakta ve yeniden yorumlamaktadır. Geleneksel kooperatifçilikten sosyal ekonomiye, oradan sürdürülebilirlik tartışmalarına, dijitalleşmeye, platform kooperatifçiliğine ve nihayet dijital kooperatif ekosistemlerine uzanan bu süreç, Şekil 4'te kavramsal bir model olarak özetlenmektedir. Modelde her aşamanın kendi dönemsel bağlamı içinde konumlandırılması, dönüşümün hem tarihsel hem de tematik boyutunu bir arada okumayı mümkün kılmaktadır.

Şekil 4. Modern Kooperatifçiliğin Evrimi: Kavramsal Model

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir. Bibliyometrik bulgular ve literatür sentezine dayanmaktadır.

Şekil 4'te sunulan model, kooperatifçilik literatürünün salt kronolojik bir sıralamadan ibaret olmadığını; her aşamanın bir öncekinin üzerine inşa edildiği kümülatif bir dönüşüm süreci olarak okunması gerektiğini vurgulamaktadır. Platform kooperatifçiliği, geleneksel kooperatifçiliğin demokratik yönetim ilkesini terk etmemekte, onu dijital bir zemine taşımaktadır. Sürdürülebilirlik tartışmaları ise sosyal ekonomi perspektifini dışlamak bir yana, onu çevresel ve nesiller arası bir boyutla genişletmektedir. Bu modelin asıl önemi, kooperatifçiliğin “ne olduğu”nu değil, “nasıl dönüştüğü”nü görünür kılmasında yatmaktadır.

6.3. Modern Kooperatifçiliğin Gelecekteki Yönelimleri

Bibliyometrik bulgular ile literatürdeki güncel tartışmalar birlikte ele alındığında, kooperatifçilik araştırmalarının geleceğinin üç temel eksen etrafında şekillendiği görülmektedir: sürdürülebilirlik ve sosyal ekonomi yaklaşımı; dijital platformlar ve veri yönetimi; topluluk temelli ekonomik modeller. Bu üç eksenin kesişim noktasında modern kooperatifçiliğin yalnızca geçmişin dayanışma modelinin güncellenmiş bir versiyonu değil, dijital çağın ekonomik ve toplumsal sorunlarına yönelik özgün bir yönetim yaklaşımı sunduğu görülmektedir.

Kooperatifçilik araştırmalarının geleneksel üretim ve örgütlenme modellerinden dijital ekosistemlere doğru evrilmekte olduğu bugün artık

tartışmasız bir gerçektir. Bu dönüşüm, kooperatifçiliğin gelecekte yalnızca tarım veya yerel kalkınma alanlarında değil; dijital ekonomi, veri yönetimi, platform yönetişimi ve sürdürülebilir iş modelleri gibi çok farklı araştırma alanlarında da belirleyici bir rol oynayacağını habercisidir.

6.4. Türkiye’de Modern Kooperatifçilik ve Dijitalleşme Eğilimleri

Türkiye’de kooperatifçilik, Cumhuriyet’in kuruluş döneminden itibaren kırsal kalkınma ve tarımsal üretim politikalarıyla iç içe gelişmiştir. Bugün itibarıyla ülke genelinde yaklaşık 85.000’i aşkın kooperatif ve 8 milyona yakın üye bulunmakta olup bu rakamlar kooperatifçiliğin hâlâ işlevsel bir örgütlenme biçimi olduğunu ortaya koymaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2023). Bununla birlikte söz konusu yapıların büyük çoğunluğu tarım satış, tarım kredi, sulama ve konut kooperatifleri gibi geleneksel türlerden oluşmaktadır. Son yıllarda kentsel dönüşüm, sosyal hizmetler ve kültür-sanat alanlarında faaliyet gösteren yeni nesil kooperatiflerin sayısında belirli bir artış gözlemlenmektedir; ancak bu eğilim henüz sistematik bir dönüşümün ötesinde, nispeten dağınık girişimler düzeyinde kalmaktadır (Özdemir, 2019). Bununla birlikte kooperatiflerin kurumsallaşma, profesyonel yönetim ve dijital adaptasyon süreçlerinde çeşitli yapısal sorunlarla karşı karşıya kaldığı da belirtilmektedir (Kılıç ve Aydoğan, 2022).

Yasal çerçeve açısından 1969 yılında yürürlüğe giren 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu belirleyicidir. Kanun, kuruluş, üyelik, yönetim ve denetim esaslarını fiziksel örgütlenme ve yerel üyelik varsayımı üzerine inşa etmiş olup çevrimiçi üyelik sistemleri, dijital genel kurul uygulamaları ve platform tabanlı modeller gibi yapıları açıkça düzenlememektedir (Mülayim, 2013; Yıldırım ve Kaya, 2022). Bu durum, 1163 sayılı Kanun’un dijital kooperatifçilik girişimleri için henüz net bir zemin oluşturmadığını, aksine yoruma açık bir belirsizlik alanı yarattığını göstermektedir. 2016 yılında yapılan değişikliklerle kooperatiflerin e-devlet sistemleriyle entegrasyonuna yönelik adımlar atılmış olsa da bu düzenlemeler esas itibarıyla idari kolaylık sağlamaya yönelik olup kooperatifçilik modelinin dijital dönüşümüne ilişkin yapısal bir vizyonu yansıtmamaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2023).

Dijitalleşme ekseninde ise tablo daha karmaşık bir görünüm sergilemektedir. Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı kapsamında kooperatiflerin e-ticaret platformlarına entegrasyonu ve dijital pazarlama kapasitelerinin güçlendirilmesi gibi hedefler gündeme gelmiş; özellikle tarım kooperatiflerinin pazar erişimini artırmaya odaklanan uygulamalar hayata geçirilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018). Ne var ki bu anlayış, özünde “araç olarak dijitalleşme” perspektifinin ötesine geçememektedir. Platform kooperatifçiliği literatürünün öngördüğü anlamda —yani sahiplik ve yönetişim yapısının dijital ilkeler çerçevesinde yeniden tasarlanması— bir dönüşümden söz etmek henüz mümkün değildir (Scholz, 2016).

Akademik literatür de bu tabloyu yansıtmaktadır. Türkiye'deki kooperatifçilik araştırmalarının ağırlıklı olarak tarımsal örgütlenme ve yasal çerçeve sorunları etrafında şekillendiği, platform kooperatifçiliği, veri yönetimi ve dijital müşterekler gibi kavramların ise oldukça sınırlı ilgi gördüğü anlaşılmaktadır (Yıldırım ve Kaya, 2022). Bu boşluk bir eksiklik olduğu kadar aynı zamanda bir fırsattır. Türkiye'ye özgü kentsel kooperatif modellerinin platform kooperatifçiliği çerçevesinde incelenmesi, 1163 sayılı Kanun'un dijital dönüşüm karşısındaki uyum kapasitesinin analizi ve genç girişimcilerin kooperatifçilik eğilimlerine yönelik ampirik çalışmalar, gelecekteki araştırmalar için son derece verimli bir alan oluşturmaktadır. Özellikle genç girişimciler ve sosyal girişimler arasında kooperatif modeline yönelik ilginin yeniden artmaya başlaması, dijital kooperatifçilik uygulamalarının gelecekte daha görünür hale gelebileceğine işaret etmektedir (Ercan vd., 2019).

6.5. Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Bu çalışma bibliyometrik analiz yöntemiyle sınırlı olmakla birlikte, gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalar için çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Platform kooperatifçiliği uygulamalarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi, dijital kooperatiflerde kullanıcı katılım davranışlarının analiz edilmesi, blokzincir teknolojilerinin kooperatif yönetişimine etkilerinin araştırılması ve Türkiye'deki yeni nesil kooperatif girişimlerinin vaka çalışmalarıyla değerlendirilmesi literatüre önemli katkılar sağlayabilir. Ayrıca sosyal medya, dijital topluluk yönetimi ve dijital marka oluşumu gibi pazarlama temelli konuların kooperatifçilik perspektifiyle ele alınması, disiplinlerarası araştırmalar açısından da yeni açılımlar sunabilir.

7. Sonuç

Bu kitap bölümü, kooperatifçilik alanındaki akademik literatürün zaman içerisindeki dönüşümünü bibliyometrik ve kavramsal bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamıştır. Scopus veri tabanından elde edilen 1.260 yayının analiz edilmesi sonucunda kooperatifçilik araştırmalarının yalnızca niceliksel olarak büyümediği, aynı zamanda tematik açıdan da önemli bir değişim geçirdiği görülmüştür.

Elde edilen bulgular, kooperatifçilik literatürünün uzun yıllar boyunca tarımsal örgütlenme, kırsal kalkınma ve kooperatif hareketleri etrafında şekillendiğini göstermektedir. Bu durum, kooperatifçiliğin Türkiye'deki tarihsel gelişim çizgisiyle de büyük ölçüde örtüşmektedir (Mülayim, 2013). Ancak özellikle son yirmi yılda sosyal ekonomi, dayanışma ekonomisi, sürdürülebilirlik ve dijital dönüşüm kavramlarının araştırmalarda daha görünür hâle geldiği dikkat çekmektedir. Bu değişim, kooperatifçiliğin yalnızca belirli sektörlerle özgü bir örgütlenme modeli olarak değil, ekonomik ve toplumsal dönüşümlere uyum sağlayabilen dinamik bir yapı olarak değerlendirilmeye başlandığını ortaya koymaktadır.

Bibliyometrik analiz sonuçlarında öne çıkan bir diğer bulgu ise dijitalleşme eksenli kavramların giderek güç kazanmasıdır. Platform cooperativism, platform cooperatives, digital economy ve gig economy gibi kavramların son dönem çalışmalarda daha yoğun biçimde kullanılması, kooperatifçilik araştırmalarının yeni bir evreye girdiğine işaret etmektedir. Bu durum, dijital teknolojilerin yalnızca üretim ve tüketim süreçlerini değil, ortaklık, yönetim ve değer yaratma mekanizmalarını da dönüştürdüğünü göstermektedir.

Bu çerçevede çalışma kapsamında ulaşılan temel sonuçlardan biri, modern kooperatifçiliğin geleneksel kooperatif ilkelerinin terk edilmesiyle değil, bu ilkelerin dijital çağın koşullarına uyarlanmasıyla ortaya çıktığıdır. Başka bir ifadeyle, ortak mülkiyet, demokratik katılım, dayanışma ve topluluk odaklılık gibi kooperatifçiliğin temel değerleri korunmakta; ancak bu değerler artık dijital platformlar, çevrimiçi topluluklar ve veri temelli ekonomik yapılar aracılığıyla yeniden üretilmektedir. Bu nedenle modern kooperatifçilik, geleneksel kooperatifçiliğin alternatifi değil, onun dijital çağdaki devamı olarak değerlendirilebilir.

Çalışmanın sonuçları, kooperatifçiliğin geleceğinin üç temel eksen etrafında şekillenebileceğine işaret etmektedir. Bu eksenlerin ortak noktası, ekonomik değer üretiminin toplumsal fayda ve dayanışma ilkeleriyle birlikte ele alınmasıdır. Bu yönüyle kooperatifçilik, sosyal ekonomi yaklaşımının en önemli uygulama alanlarından biri olmayı sürdürmektedir (Özdemir, 2019). Bunlardan ilki sürdürülebilirlik ve sosyal ekonomi yaklaşımıdır. İkincisi dijital platformlar ve veri temelli yönetim modelleridir. Üçüncüsü ise topluluk ekonomisi ve katılımcı değer yaratımı süreçleridir. Özellikle genç kuşakların etik tüketim, sosyal etki ve dijital katılım konularına daha fazla önem vermesi, kooperatifçilik modelinin yeni nesil ekonomik yapılar içerisinde yeniden konumlanmasına katkı sağlayabilir. Türkiye'de de benzer biçimde kooperatiflerin yalnızca ekonomik değil aynı zamanda sosyal kalkınma aracı olarak değerlendirilmesi gerektiği yönünde görüşler giderek güçlenmektedir (Kılıç ve Aydoğan, 2022; Rehber, 2011).

Bu çalışma aynı zamanda kooperatifçilik literatüründe son yıllarda giderek görünür hâle gelen ancak henüz bütüncül biçimde ele alınmayan bir dönüşüme dikkat çekmektedir. Bibliyometrik bulgular, geleneksel kooperatifçilik araştırmalarının tarım ve kırsal kalkınma ekseninden uzaklaşarak dijital platformlar, sürdürülebilirlik, veri yönetimi ve topluluk ekonomisi gibi yeni temalarla bütünleştiğini göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, kooperatifçilik araştırmalarındaki tematik evrimi ortaya koymasının yanı sıra “modern kooperatifçilik” kavramını açıklayan kavramsal bir çerçeve de sunmaktadır. Özellikle platform kooperatifçiliği, dijital üyelik sistemleri ve çevrimiçi topluluk temelli yönetim modelleri, geleceğin kooperatif yapılarının şekillenmesinde belirleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde modern kooperatifçilik yaklaşımının yalnızca akademik bir tartışma alanı olmadığı, aynı zamanda uygulamaya dönük önemli fırsatlar barındırdığı görülmektedir. Dijitalleşme süreçlerinin hızlanması, genç kuşakların katılımcı ve topluluk odaklı yapılara yönelik ilgisinin artması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin ön plana çıkması, kooperatiflerin yeni nesil ekonomik modeller içerisinde daha görünür hâle gelmesini sağlayabilir. Bu nedenle kooperatifçiliğin geleceği, yalnızca geçmişten devralınan dayanışma kültürünün korunmasına değil, aynı zamanda bu kültürün dijital çağın gereklilikleriyle uyumlu biçimde yeniden üretilmesine bağlıdır.

Sonuç olarak bibliyometrik bulgular ve kavramsal değerlendirmeler birlikte ele alındığında, kooperatifçiliğin geçmişten günümüze uzanan yolculuğunun yalnızca bir örgütlenme modelinin dönüşümünü değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal ilişkilerin yeniden şekillenmesini de yansıttığı söylenebilir. Dijitalleşme, sürdürülebilirlik ve topluluk ekonomisi ekseninde gelişen bu süreç, kooperatifçiliğin gelecekte de güncelliğini koruyacak önemli araştırma alanlarından biri olmayı sürdüreceğini güçlü biçimde ortaya koymaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2023; Yıldırım ve Kaya, 2022).

Kaynakça

- Adner, R. (2017). Ecosystem as structure: An actionable construct for strategy. *Journal of Management*, 43(1), 39–58. <https://doi.org/10.1177/0149206316678451>
- Battilani, P., ve Schröter, H. G. (2012). *The cooperative business movement, 1950 to the present*. Cambridge University Press.
- Bauwens, M., Kostakis, V., ve Pazaitis, A. (2019). *Peer to peer: The commons manifesto*. University of Westminster Press.
- Birchall, J. (2011). *People-centred businesses: Co-operatives, mutuals and the idea of membership*. Palgrave Macmillan.
- Birchall, J., ve Ketilson, L. H. (2009). *Resilience of the cooperative business model in times of crisis*. International Labour Organization.
- Bocken, N. M. P., Short, S. W., Rana, P., ve Evans, S. (2014). A literature and practice review to develop sustainable business model archetypes. *Journal of Cleaner Production*, 65, 42–56. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.11.039>
- Çıkin, A., ve Karacan, A. R. (1994). *Genel Kooperatifçilik*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- De Stefano, V. (2016). The rise of the "just-in-time workforce": On-demand work, crowdwork and labour protection in the "gig-economy". *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 37(3), 461–471.
- Defourny, J., ve Nyssens, M. (2017). Fundamentals for an international typology of social enterprise models. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 28(6), 2469–2497. <https://doi.org/10.1007/s11266-017-9884-7>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., ve Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Ercan, Ş., Öztep, R., Güler, D., ve Saner, G. (2019). Tarım 4.0 ve Türkiye'de uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 25(2), 259–265.
- Fuster Morell, M. (2016). Digital commons and free culture: An approach to the economics of digital cooperative platforms. *Journal of Peer Production*, 9, 1–11.
- Gürkan, S. (2019). Türkiye'deki kooperatiflerde kurumsal yönetim ilkelerinin uygulanabilirliği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 157–167.
- Hamari, J., Sjöklint, M., ve Ukkonen, A. (2016). The sharing economy: Why people participate in collaborative consumption. *Journal of the Association for*

- ICA. (2023). *What is a cooperative?* International Cooperative Alliance.
- İnan, İ. H. (2008). *Türkiye'de tarımsal kooperatifçilik ve AB modeli araştırma raporu*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Kalkınma Bakanlığı. (2018). *Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı*. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.
- Kılıç, S., ve Aydoğan, E. (2022). Türkiye'de kooperatifçilik ve toplumsal kalkınmadaki rolü. *Atatürk Dergisi*, 11(2), 45–50.
- Kotler, P., Kartajaya, H., ve Setiawan, I. (2021). *Marketing 5.0: Technology for humanity*. Wiley.
- Laville, J. L. (2010). The solidarity economy: An international movement. *RCCS Annual Review*, 2, 1–11.
- Majee, W., ve Hoyt, A. (2011). Cooperatives and community development: A perspective on the use of cooperatives in development. *Journal of Community Practice*, 19(1), 48–61.
<https://doi.org/10.1080/10705422.2011.550260>
- Mongeon, P., ve Paul-Hus, A. (2016). The journal coverage of Web of Science and Scopus: A comparative analysis. *Scientometrics*, 106(1), 213–228.
<https://doi.org/10.1007/s11192-015-1765-5>
- Mülayim, Z. G. (2013). *Kooperatifçilik* (7. Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Novkovic, S. (2008). Defining the cooperative difference. *The Journal of Socio-Economics*, 37(6), 2168–2177. <https://doi.org/10.1016/j.socsec.2008.02.009>
- Özdemir, G. (2019). Sosyal ekonomi kapsamında kooperatifçilik yaklaşımı. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(20), 408–425.
- Parker, G. G., Van Alstyne, M. W., ve Choudary, S. P. (2016). *Platform revolution: How networked markets are transforming the economy and how to make them work for you*. W. W. Norton.
- Rehber, E. (2011). *Kooperatifçilik*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ridley-Duff, R., ve Bull, M. (2021). *Understanding social enterprise: Theory and practice* (3. Baskı). Sage.
- Schneider, N. (2021). *Governable spaces: Democratic design for online life*. University of California Press.
- Scholz, T. (2016). *Platform cooperativism: Challenging the corporate sharing economy*. Rosa Luxemburg Stiftung.

- Scholz, T., ve Schneider, N. (Eds.). (2016). *Ours to hack and to own: The rise of platform cooperativism, a new vision for the future of work and a fairer internet*. OR Books.
- Srnicek, N. (2017). *Platform capitalism*. Polity Press.
- Ticaret Bakanlığı. (2023). *Türkiye Kooperatifçilik Raporu*. Ankara: Ticaret Bakanlığı.
- Utting, P. (2015). *Social and solidarity economy: Beyond the fringe*. Zed Books.
- Van Eck, N. J., ve Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523–538. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>
- Vieta, M. (2020). The platform cooperative movement in Canada: A qualitative study. *Journal of Co-operative Organization and Management*, 8(2), 100128. <https://doi.org/10.1016/j.jcom.2020.100128>
- Yıldırım, S., ve Kaya, M. (2022). Dijitalleşme sürecinde kooperatifçilik ve yeni nesil platform yapıları. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 19(46), 233–251.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism*. PublicAffairs.

BÖLÜM 28

Küresel Deniz Taşımacılığında Bayrak Seçimi ve Maliyet Stratejileri: 100.000 Net Tonluk Bir Gemi Üzerinden TUGS ve Liberya Sicili Karşılaştırmalı Analizi

Seçkin Gün¹

1. Giriş

Gemi taşımacılığı dünya ticareti açısından kritik bir öneme sahiptir. Tüm dünyadaki ticaretin yaklaşık %87'si deniz ticareti üzerinden yapılmaktadır (Balık, 2023). Ülkeler önemli ve vazgeçilmez olan bu ticarettten pay almaya çalışmaktadır. Kolay bayrak vb. uygulamalar kullanılarak ülkeler armatörlere sağladıkları avantajlarla gemileri kendi ülkelerine çekmek için çaba göstermektedir (Karataş ve Şimdi, 2019). Uluslararası ticaret yapmak üzere sefere çıkacak gemiler tabiiyetlerini gösteren bir bayrak taşımak ve bayrak ülkesinin mevzuatına uygun bir biçimde düzenlenmiş bir sicil belgesi (register certificate) bulundurmak zorundadır. Gemiler, diledikleri ülkenin bayrağını tercih edebilmektedir (Ceylan, 2022). Bayrak, geminin kimliğinin uluslararası alandaki göstergesidir ve geminin ait olduğu devletle kurduğu yasal bağı ifade etmektedir (Can, 2025). Uluslararası deniz taşımacılığında bayrak seçimi, bayrak devleti yetkisi çerçevesinde değerlendirilmektedir ve geminin açık denizlerdeki hukuki statüsünü temsil etmektedir. Hukuki bağlılık ve yetkilerle ilgili olan bu uygulama bir geminin bayrağını taşıdığı devletin bir parçası olduğunu ve o devletin yargı yetkisine tabi olduğunu göstermektedir. Bayrak seçiminde bağlı olunan devletin idari denetimi, çevre standartları ve iş konusundaki yasal normları açısından doğrudan belirleyici olmaktadır (Kurt, 2014). Bayrak seçiminde, maliyet ve rekabetçi avantajlar dikkate alınmıyor olsa dahi stratejik seçim sadece maliyet odaklı olmamaktadır. Bayram seçimi, maliyetler ve rekabetçi avantajların yanında liman devleti denetimleri (PSC) esnasında

¹ Öğretim Görevlisi Doktor, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Barbaros Denizcilik MYO, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Deniz ve Liman İşletmeciliği Programı
ORCID: 0000-0003-3637-5333

geminin tutulma riskini azaltmak ve finansal değerlendirme yapan şirketler adına geminin kredi değerini artırmak açısından da önemlidir (Treves, 2008).

Türkiye'ye kendi filosundaki gemilerin yabancı bayraklara yönelmelerini engellemek, yabancı gemileri kendi ülkesine çekmek ve deniz ticaretinden elde ettiği payı artırmak için yasal düzenlemelere gitmiş ve bu kapsamda Türkiye'de 1999 yılında Türk Uluslararası Gemi Sicili (TUGS) kanunu yürürlüğe girmiştir. TUGS'ın sağladığı avantajlardan birisi Armatörün Türk vatandaşı olması halinde gemi adamlarının %49 oranında yabancı uyruklu olabilmesidir. Yabancı armatörler için ise kaptanın Türk vatandaşı olması dışında yabancılar için çalışma izni aranmamaktadır. TUGS, personel ödemelerini vergi ve fonlardan istisna tutmuştur. Gemilerin işletilmesi ve devrinden elde edilen kazançlar da gelir ve kurumlar vergi ve fonlardan istisna tutulmuştur. Ayrıca gemiler yurt dışında sigorta yaptırabilmektedirler (Yigen, 2015; Süzel, 2021).

TUGS'un sağladığı bu kolaylıklara rağmen Türkiye'nin Liberya ve Panama gibi gerçekte bir kolay bayrak ülkesi olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Ayrıca, TUGS ülkeye gemi çekmek için düzenlenmiş olmasına karşı gerçekte bu amaca yönelik bir işlevi olup olmadığı da tartışılmıştır (Karataş ve Şimdi, 2019). Yapılan araştırmalarda, TUGS'un sağladığı avantajlara ve kolay bayrak ülkelerinin bayrağını taşımaya olan yönelimi önleme hedefine rağmen Türkiye'nin deniz ticaret filusunda yabancı bayrak taşıyan gemi oranının her geçen yıl arttığı ve bu oranın dünya ortalamasından ve dünyadaki en büyük denizcilik filosuna sahip ilk 35 ülkenin ortalamasından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Balık, 2023). Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı verileri de Türk filosundaki 1000 GT ve üzeri gemi sayısının 2021 yılında 414 iken 2025 yılında bu sayının 398'e gerilediğini göstermektedir.

UNCTAD (2026) tarafından yapılan dünyada ilk 35 gemi sahipliği ve bayrak sicili ülkeleri sıralamasında, Çin sahiplik açısından birinci sırada iken Türkiye 20. sıradadır (Tablo 1). Liberya ise ilk 35'lik sahiplik sırasına girememiştir. Diğer taraftan UNCTAD (2026) tarafından yapılan dünyada ilk 35 bayrak sicili ülkeleri sıralamasında Liberya ilk sırada, Panama ikinci sırada, Marshall Adaları ise üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye listenin 34. sırasındadır. Tüm dünyadaki gemilerin %13,6'sı Liberya siciline kayıtlı iken %0,3'ü TUGS'a kayıtlıdır.

Tablo 2'deki bulgulara göre Liberya'ya kayıtlı gemi sayısı 5,562 iken TUGS'a kayıtlı gemi sayısı 1220'dir. Liberya dünyadaki toplam gemi sayısının %4,9'una, Türkiye ise %1,1'ine sahiptir. Liberya siciline kayıtlı gemilerin toplam taşıma kapasitesi yaklaşık 424 milyon ton iken TUGS'a kayıtlı gemilerininki yaklaşık 7 milyon tondur. Liberya sicili dünyadaki gemilerin taşıma kapasitesinin %17,4'ünü oluştururken TUGS %0,3'ünü oluşturmaktadır. Liberya siciline kayıtlı gemilerin taşıma kapasitesinde son iki yılda %3,8 oranında bir artış

olmasına karşın TUGS’a kayıtlı gemilerin taşıma kapasitesinde %4,9 oranında bir azalış yaşanmıştır. Bu veriler TUGS’un yabancı gemileri cezbetme açısından yeterli olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, TUGS’ın avantajlı ve dezavantajlı yönlerinin belirlenebilmesi için Liberya gibi çok sayıda yabancı gemiyi filosunda barındıran bir ülke ile karşılaştırılması yararlı olabilir.

Tablo 1. Ülkelerin Gemi Sahipliği ve Gemi Sicil Sahipliği Sıralaması

Country or territory of ownership		Percentage share of total value	Flag of registration		Percentage share of total value
1	China	12.4	1	Liberia	13.6
2	Greece	10.6	2	Panama	11.8
3	Japan	10.1	3	Marshall Islands	10.7
4	United States	7.3	4	Bahamas	7.2
5	Singapore	5.6	5	Singapore	6.6
6	Hong Kong, China	4.4	6	China	6.4
7	Norway	4.1	7	Malta	6.3
8	United Kingdom	4.0	8	Hong Kong, China	6.1
9	Republic of Korea	3.7	9	Norway	2.2
10	Germany	3.4	10	Greece	1.8
11	Switzerland	2.7	11	Japan	1.7
12	Taiwan Province of China	2.4	12	International Shipping Register of Madeira	1.5
13	Denmark	2.0	13	Italy	1.4
14	Bermuda	2.0	14	Cyprus	1.4
15	Kingdom of the Netherlands	1.9	15	Danish International Register of Shipping	1.3
16	United Arab Emirates	1.8	16	Bermuda	1.2
17	France	1.7	17	Indonesia	1.1
18	Brazil	1.7	18	United States	1.0
19	Italy	1.4	19	France	1.0
20	Türkiye	1.4	20	Republic of Korea	0.9
21	Indonesia	1.1	21	Russian Federation	0.9
22	India	1.0	22	United Kingdom	0.9
23	Russian Federation	0.9	23	Kingdom of the Netherlands	0.8
24	Cyprus	0.9	24	Brazil	0.7
25	Monaco	0.8	25	Isle of Man	0.7
26	Malaysia	0.7	26	Nigeria	0.6
27	Nigeria	0.7	27	Malaysia	0.6
28	Belgium	0.6	28	India	0.6
29	Saudi Arabia	0.6	29	Australia	0.5
30	Viet Nam	0.6	30	Germany	0.5
31	Canada	0.5	31	Barbados	0.4
32	Sweden	0.5	32	Antigua and Barbuda	0.4
33	Australia	0.4	33	Saudi Arabia	0.4
34	Qatar	0.4	34	Türkiye	0.3
35	Angola	0.4	35	Viet Nam	0.3
Top 35 countries or territories		94.5	Top 35 flags		93.4
Rest of the world		5.5	Rest of the world		6.7
Total		100.0	Total		100.0

Tablo 2. Ülkelerin Siciline Kayıtlı Gemilerin Sayıları ve Taşıma Kapasitesiteleri

Rank	Flag of registration	Number of vessels	Share of world total vessels (percentage)	Dead weight tons (thousands)	Share of world total dead weight tons (percentage)	Average vessel size (thousands of dead weight tons)	Growth in dead weight tons 2024–2025 (percentage)
1	Liberia	5 562.0	4.9	424 063.1	17.4	76 242.9	3.8
2	Panama	8 572.0	7.6	371 300.7	15.2	43 315.5	-2.5
3	Marshall Islands	4 254.0	3.8	305 471.2	12.5	71 808.0	-1.0
4	Hong Kong, China	2 513.0	2.2	203 047.9	8.3	80 799.0	1.4
5	Singapore	3 098.0	2.8	152 344.1	6.2	49 175.0	8.2
6	China	10 288.0	9.1	137 064.4	5.6	13 322.7	-1.9
7	Malta	1 949.0	1.7	113 193.6	4.6	58 077.8	10.4
8	The Bahamas	1 251.0	1.1	70 462.8	2.9	56 325.2	-2.7
9	Greece	1 203.0	1.1	53 459.1	2.2	44 438.2	-4.8
10	Japan	5 200.0	4.6	43 827.9	1.8	8 428.4	2.8
11	International Shipping Register of Madeira	973	0.9	35 837.8	1.5	36 832.3	21.8
12	Cyprus	1 032.0	0.9	34 296.9	1.4	33 233.4	11.7
13	Indonesia	13 218.0	11.7	34 251.0	1.4	2 591.2	4.7
14	Danish International Register of Shipping	553	0.5	25 236.2	1.0	45 635.2	1.3
15	Republic of Korea	2 157.0	1.9	21 460.6	0.9	9 949.3	1.3
16	Islamic Republic of Iran	1 021.0	0.9	21 079.8	0.9	20 646.2	-0.2
17	Isle of Man	257	0.2	19 935.2	0.8	77 568.9	2.3
18	Norwegian International Ship Register	687	0.6	18 928.5	0.8	27 552.4	-6.2
19	Barbados	491	0.4	18 718.5	0.8	38 123.3	200.9
20	India	1 928.0	1.7	18 020.6	0.7	9 346.8	-2.2
21	Saudi Arabia	482	0.4	17 444.7	0.7	36 192.3	23.4
22	Russian Federation	3 007.0	2.7	14 785.9	0.6	4 917.2	22.3
23	United States	3 519.0	3.1	13 244.1	0.5	3 763.6	-0.2
24	Viet Nam	1 919.0	1.7	11 665.5	0.5	6 079.0	-11.8
25	United Kingdom	794	0.7	10 327.1	0.4	13 006.5	-2.9
26	Malaysia	1 813.0	1.6	9 773.1	0.4	5 390.6	4.1
27	Antigua and Barbuda	676	0.6	9 414.1	0.4	13 926.2	44.7
28	France	509	0.5	8 890.2	0.4	17 466.1	18.0
29	Germany	602	0.5	8 710.7	0.4	14 469.6	8.3
30	Palau	565	0.5	7 732.3	0.3	13 685.5	-2.2
31	Italy	1 212.0	1.1	7 225.9	0.3	5 962.0	-6.1
32	Nigeria	1 005.0	0.9	7 156.4	0.3	7 120.8	4.9
33	Belgium	184	0.2	6 873.7	0.3	37 357.1	-14.3
34	Türkiye	1 220.0	1.1	6 841.8	0.3	5 608.0	-4.9
35	Kingdom of the Netherlands	1 200.0	1.1	6 777.4	0.3	5 647.8	1.0
Top 35 countries or territories		84 914.0	75.5	2 268 863.2	93.0	27	2.4
World total		112 501.0	100	2 439 830.8	100.0	22	3.4

Kaynak: UNCTAD (2026)

Bu çalışmada, uluslararası deniz taşımacılığı yapan gemilerin bayrak seçimlerinin ardında yatan nedenleri ortaya koymak ve bu kapsamda TUGS'un etkilerini değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu amaca uygun olarak TUGS ile dünyada en çok tercih edilen Liberya Bayrağı farklı kriterler açısından karşılaştırılmış ve gemi sicil seçiminin işletme maliyetleri (OPEX) ve rekabet gücü üzerindeki etkileri ortaya konmuştur. Çalışmada, 100.000 net tonluk (NT) bir dökme yük/tanker gemisinin (Capesize dökme yük veya VLCC tanker gibi) maliyet yapıları, personel giderleri, tonaj harçları, sigorta primleri ve liman

vergileri iki ülke sicili açısından karşılaştırılmıştır. Araştırmanın bulgularına dayanılarak uygulayıcılar ve politika yapıcılar için öneriler geliştirilmiştir.

2. Bayrak Seçiminde Belirleyici Faktörler

Denizcilik işletmelerinde bayrak seçimi stratejisi, operasyonel maliyetlerin azaltılması, uluslararası prestij ve denetim standartlarına uyum zorunluluğu arasındaki hassas bir dengeye dayanmaktadır. Denizcilik sektöründe önemli yeri olan Flag of Convenience (FOC) elverişli bayrak stratejileri, OPEX (Operating expenses) işletme giderleri ve Port State Control (PSC) liman devletleri denetimi kavramsal bakış açısı için sektör temsilcileri tarafından yakından takip edilmektedir. Bayrak seçiminde etkili olan faktörleri maliyetler, kazalar ve sigorta, kurumsal itibar ve çevresel kaygılar şeklinde sıralamak mümkündür.

Küresel denizcilikte açık sicil devletleri vergilendirmedeki uygun tarifeler, mürettebat alanındaki esneklikler ve bürokratik kolaylıklar armatörlere önemli maliyet avantajları sunmaktadır (Hamad, 2016; Soytürk, 2024). Bu avantajlar hesaba katılarak sicil değişikliğine gitme eğilimi oluşmaktadır. Her ne kadar bu maliyet avantajları cezbedici olsa da gemilerin küresel limanlardaki operasyonel esnekliğini kısıtlayabilmektedir (Can, 2025). Liman devleti denetimleri, bayrak devletlerinin performansını izlemekte ve bu performanslar Paris MoU gibi bölgesel denetim rejimleri tarafından beyaz, gri ve kara liste olarak kategorize edilmektedir. Stratejik bir hata ile kara listede bulunan bir bayrağı seçmek, geminin limanlarda daha sık denetlenmesine veya seferden men edilmesine kadar riskler taşımaktadır. Bu da operasyonel verimliliği azaltıp ticari kayıplara neden olabilmektedir.

Sigorta maliyetleri de bayrak seçimi stratejisini belirleyen faktörlerden birisidir. Müşteriler, yüklerini sigorta yaptırırken geminin performansına ve bayrağına bakmaktadır. Saygın bir bayrak ile taşınan yükler için sigorta şirketleri maliyet açısından daha uygun primler sunmaktadır. Ayrıca, kaza ve yükün kaybı durumunda yasal süreçlerin daha güvenilir ve uluslararası standartlara uygun yürütülebileceğini düşünmektedirler. Saygın bir bayrak seçimi, müşteriye geminin teknik olarak emniyetli, yasal standartlara uyumlu ve personelin uzman olduğu konusunda güven vermektedir. Müşteriler, süreçlerin devamlılığı ve sağlıklı yönetimi için şeffaflığı ve adil uygulamaları talep etmektedirler. Haklarının korunacağını bilmek, yük taşıyanlar için önemli bir güvencedir. Bunun sağlanmasında doğru bayrağı taşıyan gemilerin tercihi kritik bir rol oynamaktadır (Watt, 2013; Soytürk, 2024)

Kurumsal itibar, maliyet avantajı kadar etkili bir değerlendirme stratejisidir. Büyük petrol ve konteyner şirketleri yüklerini taşımaları için gemi seçimlerinde belirli standartları olan denetimler uygularlar. Saygın bir bayrak devleti seçimi

müşteriler için yükün zamanında varış yerine ulaştırılması için önemlidir. Saygın olarak kabul edilen bir bayrağı taşıyan gemiler detaylı aramalara ve tutulmalara maruz kalma riskleri düşük olduğundan öncelikli olarak tercih edilmektedirler. Dolayısıyla, doğru geminin tercih edilmesi yük taşıyacak müşterinin üretim taahhütlerinin devamlılığı ve kapasiteleri üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır (Mansell, 2009; Watt, 2013).

Bayrak seçimi stratejisini belirleyen bir diğer etken çevresel kaygılardır. Günümüzde işletmelerin çevresel kaygıları artmış ve çevresel konulardaki hassasiyetleri uygulamalarını daha çok etkilemeye başlamıştır. Özellikle, enerji şirketleri taşıttıkları yüklerin kirlilik açısından risklerini dikkate alarak gemi taşımacılığında bayrak seçiminde daha dikkatli davranmaktadırlar. Bayrak sicili elverişli olmayan bir gemi ile yük taşıması için tercih edilmesi ve bu geminin bir kazaya karışması durumunda şirketlerin prestiji zarar görmektedir (Şeker, 1992; Can, 2025).

3. Liman Verimliliği ve Port State Control (PSC) Performansı

Bayrağın performansı liman verimliliği üzerinde etkili olmaktadır. Paris MoU Performans Listeleri liman devleti kontrolü (PSC) rejiminin en temel risk yönetim aracıdır. Listeler, Binom Dağılımı (Binomial Calculus) yöntemi kullanılarak hesaplanır. Bu yöntemle, bir bayrak devletin denetim sayısı ile tutulma (detention) sayısı arasındaki ilişki istatistiksel bir güven aralığında analiz edilir. Paris MoU, bayrak devletlerini sınıflandırırken son 3 takvim yılına ait verileri kullanır. Örneğin, 2025 listesi 2022, 2023 ve 2024 yıllarının verileri kullanılarak oluşturulmuştur (Paris MoU, 2025).

Hesaplama kullanılan “Excess Factor” (Fazlalık Faktörü), bir bayrağın performansının limit değerinden ne kadar uzak olduğunu gösterir. Negatif değerler (ör: -1.45) performansın yüksek olduğunu kanıtlar. Genel liste, performans düzeyine göre beyaz, gri ve siyah olmak üzere üç alt listeden oluşmaktadır: *Beyaz liste*; uluslararası denizcilik sözleşmelerine (SOLAS, MARPOL, MLC vb.) yüksek uyum gösteren ve en yüksek performansa sahip olan düşük riskli ülkeleri yansıtmaktadır. *Gri liste*; ortalama performans sergileyen, ancak beyaz listeye girecek kadar düşük tutulma oranına sahip olmayan ülkeleri yansıtmaktadır. *Siyah liste*; sistematik olarak yetersiz performans gösteren ve risk oranı yüksek ülkelerdir (Paris MoU, 2025). Aşağıda Tablo 3’te Temmuz 2025 tarihi itibarı ile geçerli olan ve 2022-2024 denetim verilerine göre düzenmiş örnek bir liste sunulmaktadır.

Tablo 3. 2025-2026 Paris MuO Performans Tablosu

Liste Kategorisi	Bayrak Devleti	Toplam Denetim (3 Yıl)	Toplam Tutulma (3 Yıl)	Fazlalık Faktörü (EF)	Risk Durumu
Beyaz Liste	Fransa	297	1	-1.78	Çok Düşük
Beyaz Liste	Danimarka	1.246	14	-1.75	Çok Düşük
Beyaz Liste	Norveç	1.824	23	-1.74	Çok Düşük
Beyaz Liste	Türkiye	~1.150	~35	-0.42	Düşük
Gri Liste	India	55	1	0.11	Orta
Siyah Liste	Tanzanya	215	38	3.50	Yüksek

Kaynakça: Paris MoU Annual Report, 2024 & 2025

Liman Devleti Kontrolü (PSC) rejimleri çerçevesinde Paris MoU tarafından her yıl güncellenen performans listeleri, küresel deniz emniyeti ve kirliliğin önlenmesi standartlarının istatistiksel bir izdüşümüdür. Akademik literatürde bu listeler, bayrak devletlerinin uluslararası konvansiyonlara (SOLAS, MARPOL, STCW vb.) uyum düzeyini ölçen nicel bir performans göstergesi olarak kabul edilir. Beyaz, Gri ve Siyah liste sınıflandırması, yalnızca geçmiş verilerin bir dökümü değil, aynı zamanda bayrak devletlerinin denetim otoriteleri üzerindeki "kurumsal güvenilirliğini" temsil eden dinamik bir risk yönetim aracıdır (Paris MoU, 2025).

Gemi işletmeciliği ve deniz sigortacılığı perspektifinden bakıldığında, bu veriler Gemi Risk Profiline (Ship Risk Profile - SRP) temel bileşenidir. "Beyaz Liste" statüsüne sahip bir bayrak devleti, geminin "Düşük Riskli Gemi" (Low Risk Ship) kategorisine girmesi için zorunlu bir ön koşuldur. Akademik çalışmalar, bayrak devletinin performans listesindeki konumunun, geminin maruz kalacağı denetim sıklığını (24-36 ay arası periyotlar) ve dolayısıyla operasyonel verimliliği doğrudan etkilediğini göstermektedir. Bu bağlamda Paris MoU verileri, deniz taşımacılığında haksız rekabeti önleyen ve standart altı gemilerin pazardan ayıklanmasını sağlayan bir regülatif denetim mekanizması işlevi görür.

4. TUGS ve Liberya Bayraklarının Karşılaştırması

TUGS ve Liberya Bayraklarının karşılaştırması iki başlık altında yapılmıştır. İlk başlıkta vergiler, harçlar, personel giderleri, bürokratik uygulamalar ve liman avantajları açısından bir karşılaştırması yapılırken ikinci başlık altında yıllık performans ve kar karşılaştırması yapılmıştır.

4.1. Vergiler, harçlar, personel giderleri, bürokratik uygulamalar ve liman avantajları karşılaştırması

Aşağıda Tablo 4’te TUGS ve Liberya bayraklarının vergiler, harçlar, personel giderleri, bürokratik uygulamalar ve liman avantajları açısından karşılaştırmasının özeti gösterilmiştir. Tablodaki özet bilgilerin açıklamaları aşağıda ayrı başlıkları altında verilmiştir.

Tablo 4. Maliyet Karşılaştırma Özeti

Maliyet Kalemi	Türk Bayrağı (TUGS)	Liberya Bayrağı
Vergiler	Kurumlar/Gelir Vergisi Muaf (100.000\$)	Genellikle vergisiz veya sabit düşük vergi (~15.000-30.000\$)
Harçlar	10.000\$ + 1/net ton (~110.000\$)	Rekabetçi sabit ücretler (~10.000-40.000\$)
Personel	Kısıtlı yabancı personel, yüksek SGK	Tam esneklik, düşük personel maliyeti
Bürokrasi	Orta (Klas ve Liman Denetimi)	Düşük (Hızlı ve Dijital)
Liman Avantajı	Kabotaj hattında tek yetkili	Çin limanlarında %28 indirim gibi global avantajlar

Kaynakça: Türk Uluslararası Gemi Sicili Kanunu; LISCR, 2025; TÜRMOB, 2017; Georgiadou, 2025.

4.1.1. Vergi ve sicil harçları

Vergi ve harçlar gemi taşımacılığının en belirgin maliyet kalemlerindendir. TUGS bu kalemdeki maliyetleri azaltmak armatörlerin diğer bayraklara yönelmesini önlemek için bu sicile kayıtlı gemileri kurumlar vergisi ve gelir vergisinden muaf tutmuştur. TUGS, kayıt aşamasında 10.000 ABD doları sabit ücret + net ton başına 1 ABD doları vergi almaktadır. 100.000 NT bir dökme yük/tanker gemisi bu 110.000 ABD doları olarak hesaplanır. Buna ilave olarak, yıllık net ton başına 1 ABD doları tonaj harcı ödenmektedir ki bu da 100.000 NT bir dökme yük/tanker gemisi için 110.000 ABD dolarına tekabül etmektedir.

TUGS ile karşılaştırıldığında, Liberya sicilinin genellikle çok daha düşük ve rekabetçi “flat” (sabit) yıllık ücretler sunduğu görülmektedir. Ayrıca Çin gibi ülkelerle yapılan özel anlaşmalar sayesinde, Liberya bayraklı gemiler Çin limanlarında %28’e varan tonaj ücreti indirimi uygulanmaktadır. Liberya bayraklı 100.000 NT bir dökme yük/tanker gemiler talep edilen vergiler 15.000-30.000 ABD doları arasında değişmektedir ki bu miktarlar TUGS’ın talep ettiği 110.000 ABD doları ile karşılaştırıldığında oldukça düşük kalmaktadır. Liberya sicilinin net ton başına talep ettiği harçlar 0,10 ile 0,40 sent arasında değişmektedir ki 100.000 NT bir gemi için bu yıllık 10.000-40.000 ABD doları

anlamına gelmektedir. Bu miktarda TUGS'ın talep ettiği yıllık 100.000 ABD dolarından çok daha düşüktür.

4.1.2. Personel ve işletme maliyetleri

Uzak yol seferlerinde en yüksek gider kalemleri personel harcamaları olabilmektedir. Personel harcamalarının azaltılabilmesi şirketler için ciddi bir avantaj sağlamaktadır. TUGS ve Liberya bayraklarının personel ve işlem maliyetleri açısından karşılaştırmaları personel esnekliği, zorunlu kadrolar, maaş ve sosyal haklar üzerinden yapılabilir. *Personel esnekliği* açısından bakıldığında; Türk bayraklı gemilerde yabancı uyruklu personel çalıştırma imkanı kısıtlıyken, Liberya bayrağında dünyanın her yerinden daha düşük maliyetli personel istihdam edilebildiği görülmektedir. *Zorunlu kadro* açısından TUGS sicilinin aksine ise Liberya sicilinde zorunlu personel sayısının daha düşük tutulabildiği ve bunun da işletme maliyetlerinde ciddi avantaj sağladığı anlaşılmaktadır. Örneğin, TUGS gemi kaptanının Türk olmasını zorunlu tutmaktadır ve yabancı personel çalıştırma kotaları daha katıdır. Liberya sicili ise personel milliyeti konusunda tam esneklik sağlar. Uzak doğulu (Filipinli, Hintli vb.) yetkin personel istihdamı ile personel maaş bütçesinde %30 ile %50 arasında tasarruf sağlanabilmektedir. *Maaş ve sosyal haklar* açısından yapılan karşılaştırma ise Türk bayrağındaki katı iş kanunları ve yüksek sosyal güvenlik primleri yerine Liberya bayrağı altında daha esnek ve düşük maliyetli özlük haklarının uygulandığını göstermektedir.

4.1.3. Bürokratik ve operasyonel farklar

Bürokratik ve operasyonel uygulamalar işlem hızları, kolaylığı ve maliyetlerin azaltılması açısından belirleyici olabilmektedir. Bürokratik ve operasyonel uygulamalar açısından karşılaştırıldığında Liberya sicilinin hızlı ve dijitalleşmiş olduğu görülmektedir. Ayrıca, TUGS sicili yüksek konsolosluk ve sicil harçları talep ederken, Liberya sicilinde “kolay bayrak” ülkelerine daha sembolik düzeylerde harçlar öngördüğü anlaşılmaktadır.

4.1.4. Liman avantajları

TUGS ve Liberya sicilinin liman avantajları açısından karşılaştırılması vergi muafiyeti, liman indirimleri ve kabotaj boyutları üzerinden yapılabilir. *Vergi muafiyeti* boyutunda bakıldığında; her iki sicil de kurumlar ve gelir muafiyeti sağladığı ve bu konuda birbirine üstünlükleri olmadığı görülmektedir. *Liman indirimleri* boyutunda bakıldığında ise Liberya bayraklı gemilerin Çin ile yapılan denizcilik anlaşmaları sayesinde Çin limanlarında %28 tonaj vergisi indirimi aldığı ve böylece Çin limanlarında 100.000 NT bir dökme yük gemisi veya tanker için yıllık yüz binlerce dolar ek tasarruf sağladıkları anlaşılmaktadır. Liberya sicilinin bu açısından TUGS'a göre daha avantajlı olduğu söylenebilir. *Kabotaj boyutundan* bakıldığında; TUGS, Türk limanları arası taşıma (kabotaj) hakkı tanımaktadır. Ancak, bu çalışmanın ele aldığı senaryoda sadece uluslararası

taşımacılık yapan gemilere odaklanıldığında TUGS'un sağladığı kabotaj hakkı bir avantaj oluşturmamaktadır.

Özetle, Deniz taşımacılığında bayrak seçimi sadece bir “milliyet” meselesi değil, bir finansal strateji olarak değerlendirilmektedir. 100.000 net tonluk bir geminin yüksek işletme maliyetleri nedeniyle küçük yüzdelerin bile iktisadi olarak büyük maliyet kalemlerine etkisi olmaktadır. TUGS'un sunduğu kurumlar ve gelir vergisi muafiyeti Türk armatörler için en büyük teşvik yapılanmalarından birisi olarak görülmektedir. Rekabetçi bir atmosferde 1 USD olan harç (100.000 NT için yıllık 100.000 USD) küresel rekabette önemli bir etkidir. Türk mürettebat için döviz bazlı ödemeler ve sosyal güvenlik maliyetleri gider kalemleri içinde önemli bir yer tutmaktadır (Stopford, 2009). Liberya bayrağında (Open Registry) analizi yapıldığında esneklik olarak personel seçiminde milliyet sınırlamasının olmaması “low-cost” (düşük maliyetli) personel avantajı sunmaktadır. Küresel anlaşmalarda Liberya bayrağı, %28 tonaj vergisi indirimi önemli bir rekabet gücü sağlamaktadır. Denetim süreçlerinin dijital ortamda yapılmasına imkan verilmesi ve hızlı sertifikasyon operasyonları geminin “off-hire” (sefer dışı) kalma süresini azaltmada önemli bir maliyet ve pazar etkisi sağlayacaktır. Bu karşılaştırmalardan anlaşıldığı gibi Liberya bayraklı gemiler operasyonel kar marjlarını artırmaktadırlar. Ancak, milli filonun büyümesi ve devlet desteklerinden yararlanmak için TUGS'un sağladığı avantajlar “güvenli liman” etkisi yaratmaktadır.

4.2. Yıllık performans ve kâr karşılaştırması

100.000 DWT kapasiteli bir gemi (Capesize veya Post-Panamax), operasyonel ölçek ekonomisi gereği daha yüksek gelir ve gider kalemlerine sahiptir. Bu ölçek, bayrak devletinin sağladığı maliyet avantajlarını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Aşağıda Tablo 5'te, 100.000 DWT kapasiteli, ton başına 15 ABD doları navlunla çalışan birisi Liberya, diğeri Türk bayraklı iki geminin yıllık kâr simülasyonu sunulmuştur.

Tablo 5. 100.000 DWT Gemi İçin Yıllık Performans ve Kâr Karşılaştırması

Parametre	Liberya Bayraklı Gemi (Açık Sicil)	Türk Bayraklı Gemi (Milli Sicil)	Farkın Akademik Nedeni
Yıllık Sefer Sayısı	8 Sefer	7.6 Sefer	PSC denetim hızı ve dijital sertifikasyon farkı.
Toplam Taşınan Yük	800.000 Ton	760.000 Ton	Operasyonel verimlilik ve liman çıkış hızı.
Brüt Gelir (\$15/Ton)	12.000.000 \$	11.400.000 \$	600.000 \$ Gelir Kaybı (Zaman yönetimi kaynaklı).
Personel Maliyeti	1.100.000 \$	1.550.000 \$	Global bordro avantajı vs. TR

			personel maliyeti/SGK.
Vergi Yüğü (Tonnage Tax)	25.000 \$ (Sabit)	280.000 \$ (Gelir/Kurumlar V.)	Tonaj vergisi rejimi vs. Kâr odaklı vergilendirme.
Sigorta (H&M/P&I)	450.000 \$	510.000 \$	Risk primleri ve bayrak güven endeksi farkı.
Diğer Giderler (OPEX)	4.200.000 \$	4.450.000 \$	Bakım-onarım ve lojistik tedarik maliyetleri.
Toplam Yıllık Gider	5.775.000 \$	6.790.000 \$	1.015.000 \$ Ek Gider (Milli sicil dezavantajı).
Yıllık Net Kâr	6.225.000 \$	4.610.000 \$	1.615.000 \$ Kâr Farkı.

Kaynakça: Heisenberg Shipping, 2026; TUGS, İstatistikleri, 2025; UNCTAD, 2025.

Tablodaki karşılaştırma yıllık sefer sayısı, toplam taşınan yük, brüt gelir, personel maliyeti, vergi yükü, sigorta giderleri, diğer giderler, toplam yıllık gider ve yıllık net kâr kalemleri üzerinden yapılmıştır. TUGS sicili gemilerde yıllık sefer sayıları ve toplam taşınan yük miktarı Liberya sicili gemilerden daha az olsa da aradaki farklar oldukça küçüktür. Bu farklar iki sicil arasında 600.000 ABD dolarlık bir brüt kar geliri farkına neden olmuştur. Diğer taraftan, TUGS sicilinde personel maliyeti, vergi yükü, sigorta giderleri ve diğer gider kalemlerinin tamamında TUGS sicili gemilerin maliyetlerinin Liberya sicilinden çok daha fazla olduğu ve toplam giderlerde TUGS sicili aleyhine 1.015.000 ABD dolarlık gider farkı olduğu görülmektedir. Yıllık net kar açısından yapılan karşılaştırma ise 100.000 DWT segmentinde Liberya bayrağı kullanmanın yıllık yaklaşık 1.6 Milyon Dolar ek kâr sağladığını göstermektedir.

İki sicil arasındaki yıllık performans ve karlılık açısından ortaya çıkan bu fark üç nedenle açıklanabilir. Birincisi, *marjinal vergi faydasıdır*. Büyük tonajlı gemilerde kâr rakamı büyüdükçe, Türkiye'deki "Kâr Odaklı Vergi" ile Liberya'daki "Sabit Tonaj Vergisi" arasındaki makas açılır. Bu durum, Liberya bayraklı geminin net kâr marjını doğrudan yukarı çeker. İkincisi, *operasyonel kaldıraçtır*. Liberya gibi açık sicillerde personel maliyetleri gemi büyüse de aynı oranda artmaz (ölçek ekonomisi). Ancak Türk bayrağında kıdemli personel zorunluluğu ve sosyal haklar, büyük tonajlı gemilerde maliyet yükünü daha fazla hissettirir. Üçüncüsü ise *varlık verimliliğidir*: 100.000 DWT'lik bir geminin günlük kira bedeli (Hire Rate) çok yüksektir. Paris MoU denetim süreçlerindeki hız farkı nedeniyle Liberya bayraklı geminin yılda fazladan yapacağı her gün, özkaynakların çok daha verimli dönmesini (Asset Turnover) sağlar.

Bu karşılaştırmaya bağlı olarak işlemlerin kavramsal bakış açısı ile değerlendirildiğinde nitelik ve kalite standartları da göz önünde tutulmalıdır. Maliyet ve zaman yönetimi günümüzde ticari faaliyetlerde önemli bir değerlendirmedir. Ancak standartları aşağıya çekecek uygulamalardan da kaçınılmalıdır. Bazı uygulamaların risk yönetimi kısa vadede ortaya çıkartılan maliyet tablolarından daha yüksek olabilmektedir. Daha pratik ve uygun harçlardan dolayı seçilen bayrak ülkelerindeki esnekliklerin standartları istenen düzeyde olmadığında mürettebat için iş güvenliği, verimsiz çalışma koşulları ve iş temposunun standartların üzerinde olmasından kaynaklı psikolojik zorluklar gibi durumlar yaşanabilmektedir. Günümüzde her sektörde önemli bir gündem maddesi olan çevresel konular denizcilik sektörünü de bu konular üzerinde bağımlı yapabilmektedir. Standartların yükseltilmesi ve uzun vadede kalıcı olabilmesi için bu daha esnek olan bayrak devletlerinin çalışmaları derinlemesine incelenmesinde farklılıkların tespiti için önemli olacaktır.

Daha yüksek vergilerden kaçınmak için Panama ve Liberya gibi ülkelere yönelen armatörler rekabetçi navlun piyasasında yerini alabilmektedir. Standartların altında ücretler ile mürettebat çalıştıran bir armatör karlılığını koruyarak maliyetlerini daha uygun hale getirebilmektedir. Çevre yasaları daha esnek olan bir bayrak devlerinde kayıtlı olan bir tanker veya türev gemiden yapılan sızıntının cezai yaptırımları katı olmayabilmektedir. Bu yüzden operasyonel aksamalardan sakınmaktadır.

Denizde can güvenliği (SOLAS) ve gemi kaynaklı çevre kirliliğini önlemeye yönelik yapılan (MARPOL) gibi IMO sözleşmeleri, standartları yüksek güvenlik önlemleri uygulamaları ortaya koymaktadır. Flag of convenience (FOC) kayıtlı gemiler için hesap verilebilirlik ve sürdürülebilir bir çevre için öncü olmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, küresel deniz ticaretinde rekabet edilebilirliğin temel belirleyicilerinden biri olan bayrak devlerinin (flag state) işletme maliyetleri (OPEX) üzerindeki etkisi ve bir karşılaştırmalı simülasyon verisinden vaka analizi olarak incelenmiştir. Yapılan simülasyon ve veri analizleri sonucunda, TUGS ile Liberya Bayrağı arasındaki yıllık toplam maliyet farkının Liberya bayrağı için daha elverişli olduğu tespit edilmiştir. Analizler, bu farkın ana kaynağının doğrudan vergiler olmayıp, personel istihdamındaki esneklik ve uluslararası liman harçları (özellikle Çin limanlarındaki %28'lik indirim) olduğunu göstermektedir. TUGS bünyesindeki vergi muafiyetlerine rağmen, yüksek tonajlı gemilerde 'ton başına' alınan harçların (1\$/NT) ve personel kotalarının yarattığı maliyet yükü, armatörleri operasyonel sürdürülebilirlik adına açık sicillere (open registry) yönlendiren bir etkidir.

Türkiye'nin TUGS harçlarını dünya standartlarına (Liberya/Panama seviyesine) çekmesi ve yabancı personel kotalarını esnetmesi rekabet avantajında olumlu etkisi olacaktır. Türk Uluslararası Gemi Sicili (TUGS) kapsamındaki harç

yapısının ve personel istihdam modellerinin küresel elverişli bayrak (open registry) standartlarına akredite edilmesi, Türk bayraklı filonun birim maliyet (unit cost) yapısını optimize edecektir. İşletme giderlerindeki (OPEX) iyileşme, navlun piyasalarındaki volatiliteye karşı armatöre stratejik bir finansal tampon sağlayacaktır. Bu durum, Türk filosunun sadece yerel bir aktör değil, küresel ölçekte fiyat belirleyici ve rekabetçi bir güç haline gelmesine olanak tanıyacaktır.

Gemi sicil süreçlerinin dijitalleşmesi ve bürokratik prosedürlerin rasyonalize edilmesi, denizcilik acentelerinin operasyonel hızını doğrudan etkileyen bir faktördür. Bayrak devletinin dijital entegrasyonu, gemi sertifikasyon ve liman devleti denetimi (PSC) süreçlerinde ‘sıfır gecikme’ hedeflerine yaklaştırarak, acentelerin sunduğu hizmet kalitesini artıracaktır. Bu verimlilik artışı, Türk limanlarının ve acentelik ağlarının uluslararası transit taşımacılık rotalarındaki tercih edilebilirliğini yükselterek, görünmeyen hizmet ihracatına doğrudan katkı sağlayacaktır. Maliyet farklarının daraltılması, Türk armatörünün özkaynaklarını yabancı sicillere aktarmasını engelleyen bir ‘tersine göç’ mekanizması yaratacaktır. Personel kotalarının esnetilmesi ve tonaj harçlarının rekabetçi seviyeye çekilmesi, milli bayrak altındaki gemi arzını artırarak istihdamda niteliksel bir dönüşümü tetikleyecektir. Bu rekabetçi artış kalite ve hız bazlı bir küresel üstünlük sağlayacaktır.

TUGS bünyesindeki uygulanan ‘net ton başına 1 USD’ sabit harç yapısı, yüksek tonajlı gemiler için kademeli bir modele dönüştürülebilir. Yüksek tonajlı (örnek olarak 100.000 NT ve üzeri) gemiler için tavan ücret uygulaması getirilebilir. Milli personel ile birlikte mürettebat dağılımlarındaki yabancı personel kotalarında esneklikler yapılabilir. Daha alt kademe personeller için küresel piyasa rayiçlerine uyum sağlanması, OPEX maliyetlerinde iyileştirmeler sağlayacaktır. İkili liman anlaşmaları ile özellikle Çin ve diğer büyük ticaret partnerleriyle farklı statülerde denizcilik anlaşmaları imzalanması, Türk bayraklı gemilerin liman vergilerinde avantaj sağlamalarına etkisi olacaktır. Sicil işlemlerinin, sertifikasyon süreçlerinin ve denetim raporlamalarının tam dijitale geçirilmesi, acente hizmetlerini hızlandırarak operasyonel verimliliği sağlayacaktır.

Kaynakça

- AgpLaw, (2025). *The benefits of registering a ship under the Liberian flag for large fleet owners*. <https://www.agplaw.com/the-benefits-of-registering-a-ship-under-the-liberian-flag-for-large-fleet-owners/>, Erişim Tarihi: 17.05.2026.
- Balık, İ. (2023). Türkiye'nin denizcilik filusunda yabancı bayrak taşıma oranının dünya ölçeğinde değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 80-98.
- Can, M. (2025). Açık sicil ve kolay bayrak uygulaması. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Özel Hukuk Bilim Dalı.
- Ceylan, S. (2022). *Türkiye'de Gemi Sicili Uygulamaları ve Çıplak Gemi Kira Sözleşmesinin Sicile Etkileri*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Hamad, H. B. (2016). Flag of convenience practice: A threat to maritime safety and security. *IJRDO-Journal of Social Science and Humanities Research*, 1(8), 208-230.
- Heisenberg Shipping, (2026). *Ship Registration in Maritime Industry: Complete Guide for Shipowners and Operators*. <https://heisenbergshipping.com/ship-registration-in-maritime-industry-complete-guide-for-shipowners-and-operators/>, Erişim Tarihi: 17.05.2026.
- İçel, S. (2017). Türk Uluslararası Gemi Siciline kayıtlı gemilerin ve yatların işletilmesinden ve devrinden elde edilecek kazançlara ilişkin istisna uygulamasında son durum. *Vergi Raporu*, (218), 34-45.
- Karataş, A., & Şimdi, H. (2019). Türkiye Uluslararası Gemi Sicili Kanunu Amacına Ulaştı mı?. *Alphanumeric Journal*, 7, 71-86.
- Kurt, H. (2014). Türk Uluslararası Gemi Sicili Kanunu'nun değerlendirilmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, (2), 269-290.
- Mansell, J. N. (2009). *Flag state responsibility: Historical development and contemporary issues*. Springer Science & Business Media.
- Paris MoU. (2024). *Annual report on port state control: White, grey and black list performance*. <https://parismou.org/Statistics%26Current-Lists/white-grey-and-black-list>, Erişim Tarihi: 17.05.2026
- Paris MoU. (2025). *Explanatory notes White, Grey and Black list calculations*. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://parismou.org/system/files/2025-06/Explanatory%20Notes%20White%2C%20Grey%20and%20Black%20list%20calculations%20-%202025.pdf, Erişim Tarihi: 17.05.2026.

- Soytürk, H. O. (2024). International Transport Workers' Federation's Decision on the Turkish International Ship Registry in the Context of the Flag of Convenience Concept. *DEHUKAM Journal of the Sea and Maritime Law*, 6(2), 177-204.
- Süzel, C. (2021). Türk Uluslararası Gemi Sicili Kanunu'nda Yapılan Değişikliklerin Yargı Kararları ve Özelgeler ile Birlikte Değerlendirilmesi. *DEHUKAM Journal of the Sea and Maritime Law*, 3(2), 727-802.
- Şeker, Z. (1992). Elverişli Bayrak ve İkinci Sicil. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
- T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Denizcilik Genel Müdürlüğü Türk Gemi Sicili ve Türk Uluslararası Gemi Sicili (TUGS) İstatistikleri.
- Treves, T. (2008). United Nations Convention on the Law of the Sea. United Nations Audiovisual Library of International Law. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://legal.un.org/avl/pdf/ha/uncls/uncls_e.pdf, Erişim Tarihi: 16.05.2026.
- TÜRMOB, (2017). Türk uluslararası gemi siciline kayıtlı gemiler ve yatlar ile kobi birleşmelerinde kurumlar vergisi uygulaması. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.turmob.org.tr/e-kutuphane/Read/737df0fe-8de3-431d-84f2-abaf142067fb, Erişim Tarihi: 17.05.2026.
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (2026). Filo İstatistikleri. https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/filo-istatistikleri, Erişim Tarihi: 16.05.2026.
- UNCTAD, (2026). The top registries and ship owning nations of the world, https://share.google/hIn73XfZhWU0JkzSy, Erişim Tarihi: 16.05.2026.
- UNCTAD. (2025). *Review of maritime transport 2025*. United Nations Conference on Trade and Development. unctad.org
- Watt, E. (2013). *Ship registration: law and practice*. Informa Law from Routledge.
- Yigen, S. (2015). Türk uluslararası gemi siciline kayıtlı gemilere tanınan ayrıcalıklar. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 6(22), 527-547.

BÖLÜM 29

İşyerinde Kuşaklar Arası Çatışmalar ve Çalışma Değerleri: Ampirik Bir Araştırma

*Gülşen Kırpı¹k & Nuriye Sariakçalı² & Beyhan Kılınçer³ &
Yasin Çetin⁴ & Lien Herliani Kusumah⁵ & Khodor Shatila⁶*

GİRİŞ

Günümüz iş dünyasında, farklı kuşaklardan çalışanların aynı işyerinde bir arada çalıştığı ortamlar giderek yaygınlaşmaktadır ve bu durum, işyerindeki iletişim, iş birliği ve çatışma dinamiklerini önemli ölçüde etkilemektedir. Kuşaklar arası farklılıklar, örgütlerde sosyal etkileşimleri şekillendiren değerler, davranışlar ve kimlik algıları temelinde ortaya çıkan gerilimlere yol açabilmekte ve bu gerilimler genellikle değer temelli, davranış temelli veya kimlik temelli çatışmalar şeklinde kendini gösterebilmektedir (Urlick, Hollensbe, Masterson, & Lyons, 2016).

Aynı zamanda, günümüzün küresel ve giderek birbirine bağlı işgücü piyasasında çok kuşaklı bir çalışan yapısının varlığı, örgütsel demografinin önemli bir belirleyicisi hâline gelmiştir (Lima & Rahman, 2025; Muxtorova, 2026). Tarihsel olarak ilk kez, dört farklı kuşak—Baby Boomers (1946–1964 doğumlular), Generation X (1965–1980), Millennials (1981–1996) ve Generation Z (1997–2012) —eş zamanlı olarak aynı iş ortamında yer almakta ve birlikte çalışmaktadır. Her nesil, farklı sosyal, ekonomik ve teknolojik deneyimlerden etkilenmiş olup, bu durum onların çalışma tutumları, liderlik beklentileri, iletişim tercihleri ve kariyer hedeflerinde belirgin farklılıklar ortaya koymaktadır (Muxtorova, 2026).

Literatürde, farklı kuşakların birlikte çalışmasının çatışma potansiyelini artırabileceği ve bu çatışmaların örgütsel etkileşim süreçlerini etkileyebileceği belirtilmektedir (Lyons & Kuron, 2014; Costanza, Badger, Fraser, Severt, & Gade, 2012; Cogan, 2012). Bununla birlikte, kuşak farklılıklarının örgütsel etkilerinin yalnızca yaşa dayalı farklılıklardan kaynaklanmadığı; değer yapıları, örgütsel bağlam ve çevresel faktörlerle birlikte şekillendiği vurgulanmaktadır

¹ Doç. Dr., *Adıyaman Üniversitesi*, 0000-0003-4785-9624

² Dr. Öğr. Üyesi, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*, 0000-0002-0451-2498

³ Dr. Öğr. Üyesi, *Adıyaman Üniversitesi*, 0000-0002-5638-8177

⁴ Doç. Dr., *Fırat Üniversitesi*, 0000-0001-5783-5701

⁵ Dr., *Mercu Buana University*, 0000-0001-9499-8884

⁶ Dr., *IPAG Business School*, 0000-0002-1580-121X

(Urick vd., 2016). Bu çerçevede, eğitim düzeyi, iş rolü, sektör ve yönetim pozisyonu gibi demografik değişkenlerin kuşak farklılıkları ile etkileşim içinde olduğu ve çalışanların çatışma algıları ile iş değerleri üzerinde belirleyici rol oynayabileceği ifade edilmektedir (Lyons & Kuron, 2014). Ayrıca literatür, kuşaklar arası çatışmaların yalnızca olumsuz sonuçlar doğurmadığını; uygun yönetim ve çatışma stratejileri ile bu gerilimlerin yapıcı etkileşimlere dönüştürülebileceğini ortaya koymaktadır (Appelbaum vd., 2022). Ancak mevcut çalışmalar incelendiğinde, kuşaklar arası çatışmaların çoğunlukla tek boyutlu ele alındığı ve bu ilişkilerin demografik ve bağlamsal değişkenlerle birlikte yeterince bütüncül bir şekilde incelenmediği görülmektedir.

Özellikle farklı ülke ve sektörleri kapsayan ampirik çalışmaların sınırlı olması, elde edilen bulguların genellenebilirliğini kısıtlamaktadır (Costanza vd., 2012). Bunun yanı sıra, kuşaklar arası çatışmalar ile çalışma değerleri arasındaki ilişkinin teorik olarak yeterince bütünleştirilmediği dikkat çekmektedir. Bu noktada, Sosyal Kimlik Teorisi önemli bir açıklayıcı çerçeve sunmaktadır. Tajfel ve Turner (1979) tarafından geliştirilen bu teoriye göre bireyler, kendilerini belirli sosyal grupların üyesi olarak tanımlamakta ve bu grup aidiyetleri üzerinden sosyal karşılaştırmalar yapmaktadır. Bu durum, kuşaklar arasında “biz” ve “onlar” ayrımının oluşmasına ve çatışma potansiyelinin artmasına zemin hazırlayabilmektedir. Aynı zamanda, bireylerin çalışma değerleri de bu kimlik süreçleriyle etkileşim içinde şekillenmekte ve örgütsel davranışları yönlendirmektedir (Schwartz, 1992). Bu araştırma, söz konusu teorik ve ampirik boşluklardan hareketle, kuşak farklılıkları ile işyeri çatışmaları arasındaki ilişkiyi çalışma değerleri ve demografik değişkenler bağlamında çok ülkeli ve çok sektörlü bir örneklem üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, kuşaklar arası çatışmaları yalnızca demografik bir farklılık olarak değil, değerler ve sosyal kimlik süreçleriyle ilişkili çok boyutlu bir olgu olarak ele alarak literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Araştırma kapsamında, kuşak durumu, eğitim seviyesi, ülke, sektör ve yönetim pozisyonu gibi değişkenlerin işyeri çatışmaları üzerindeki etkileri Ki-kare testi ile analiz edilmiş; çalışma değerlerine ilişkin farklılıklar ise Mann–Whitney U testi ile değerlendirilmiştir. Elde edilen bulguların, örgütlerin insan kaynakları ve çatışma yönetimi stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kuşaklar Arası Farklılıklar

Kuşaklar arası farklılıklar, aynı işyerinde birlikte çalışan bireylerin değerler, tutumlar, motivasyonlar ve davranış kalıpları açısından farklılık göstermesi olarak tanımlanabilir (Lyons & Kuron, 2014; Parry & Urwin, 2011; Urick vd., 2016). Literatürde kuşaklar genellikle Baby Boomers, X, Y (Millennials) ve Z olarak sınıflandırılmakta ve her kuşak, yetiştiği tarihsel, sosyo-kültürel ve ekonomik bağlam nedeniyle farklı iş değerleri, iletişim biçimleri, çalışma stilleri

ve motivasyonlara sahip olmaktadır (Kinger & Kumar, 2023). Özdemir ve Kış (2022) tarafından yapılan bir çalışmada, X kuşağı öğretmenlerin Y kuşağına kıyasla daha yardımsever, işbirlikçi, okul kurallarına bağlı ve kurumsal adalete daha duyarlı olduğu bulunmuştur. Ayrıca araştırmada, motivasyon faktörleri ve iş sürekliliği açısından da kuşaklar arasında belirgin farklılıklar olduğu vurgulanmıştır.

Bu bağlamda, kuşaklar arası etkileşimler, örgütlerde iş süreçlerini, sosyal ilişkileri ve çatışma dinamiklerini şekillendiren önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Kuşaklar arası farklılıklar yalnızca bireysel özelliklerden kaynaklanmaz; örgütsel kültür, sektörel bağlam ve çevresel faktörler de bu etkileşimlerin yönünü ve şiddetini belirlemektedir (Urick vd., 2016). Kuşak farklılıklarının anlaşılması, hem çalışan motivasyonunu ve iş değerlerini hem de işyeri çatışmalarını anlamak için kritik öneme sahiptir.

İş Yerinde Çatışmalar

İşyeri çatışması, bireyler veya gruplar arasındaki fikir, değer, tutum ve davranış farklılıklarının örgüt içi etkileşimlerde gerilim oluşturması olarak tanımlanmaktadır (Appelbaum vd., 2022; Urick vd., 2016). Kuşaklar arası çatışmalar, farklı kuşakların sahip olduğu değer ve davranış farklılıklarından kaynaklanan çatışma biçimleri olarak ele alınmakta ve genellikle değer temelli, davranış temelli ve kimlik temelli çatışmalar şeklinde sınıflandırılmaktadır (Urick vd., 2016).

Farklı kuşaklar, iş değerleri ve tutumları açısından farklılık gösterdiğinden, bu durum örgütlerde çatışma riskini artırmakta ve yöneticiler için önemli bir yönetim sorunu haline gelmektedir (Joshi, Dencker, & Franz, 2011). Örneğin, değer temelli çatışmalar, farklı kuşakların iş öncelikleri ve değerleri arasındaki uyumsuzluklardan kaynaklanırken; davranış temelli çatışmalar iş yapma biçimleri ve çalışma tarzlarındaki farklılıklarla ortaya çıkmaktadır. Kimlik temelli çatışmalar ise kuşakların kendilerini ve diğer kuşakları algılama biçimlerinden doğan gerilimleri ifade eder (Urick vd., 2016).

Wardani ve arkadaşları (2024) tarafından yapılan çalışmada, farklı kuşaklar arasındaki işyeri çatışmalarının temel nedenleri değerler, çalışma tarzları, iletişim biçimleri ve teknolojiye uyum farklılıkları üzerinden açıklanmaktadır. Bulgular, açık iletişim, kuşaklar arası eğitim ve işbirlikçi projelerin söz konusu çatışmaları yenilik ve sinerji fırsatlarına dönüştürmede etkili olabileceğini göstermektedir.

Literatür, kuşaklar arası farklılıkların sadece çatışmaya yol açmakla kalmayıp, uygun yönetim stratejileri ile iş birliği ve yenilikçilik fırsatlarına da dönüşebileceğini vurgulamaktadır (Appelbaum vd., 2022). Bu nedenle, işyeri çatışmaları yalnızca olumsuz bir fenomen olarak değil, doğru yönetildiğinde örgütsel performans ve yenilik süreçlerini destekleyebilecek stratejik bir kaynak olarak ele alınmalıdır.

Çalışma Değerleri

Çalışma değerleri, bireylerin iş yerinde neyi değerli gördüklerini ve motivasyon kaynaklarını belirleyen inanç ve tutumları ifade eder. Kuşaklar arasında iş değerleri farklılık gösterebilir; bazı kuşaklar statü, maddi kazanımlar ve kariyer ilerlemesine öncelik verirken, diğer kuşaklar işin anlamı, özerklik ve sosyal değerler gibi içsel motivasyonlara daha fazla önem verebilir (Kinger & Kumar, 2023; Stiglbauer vd., 2022). Kuşak farklılıkları ile çalışma değerleri arasındaki etkileşim, bireylerin çatışma algılarını ve örgüt içi davranışlarını şekillendirir.

Değer Teorisi açısından, bireylerin sahip olduğu değerler, iş yerindeki davranışlarını ve önceliklerini yönlendirir (Schwartz, 2012). Çalışma değerleri, bireylerin işte neyi önemli gördüklerini ve hangi motivasyon kaynaklarına önem verdiklerini belirler; bu değerler kuşaklar arasında farklılık gösterebilir (Kinger & Kumar, 2023; Stiglbauer, Penz, & Batinic, 2022). Örneğin, bazı kuşaklar maddi kazanç ve kariyer ilerlemesini önceliklendirirken, diğer kuşaklar işin anlamı, özerklik ve sosyal değerler gibi içsel motivasyonları daha önemli bulabilir. Godlewska-Werner ve diğerleri (2020) tarafından yapılan çalışmada da benzer şekilde, Y kuşağının ücret ve konfor gibi dışsal motivasyon unsurlarına daha fazla önem verdiği, buna karşılık daha yaşlı kuşakların işin kendisine ve iş birliğine daha fazla odaklandığı ortaya konmuştur.

Bu bağlamda, kuşaklar arası farklılıklar, bireylerin iş değerleri üzerinden örgüt içi etkileşimlerini şekillendirebilir ve potansiyel çatışmaların ortaya çıkmasını etkileyebilir. Yani, değerlerin birey davranışlarını yönlendirmesi ve farklı kuşakların önceliklerinin çakışması, çatışma algısı ve işyeri etkileşimleri üzerinde belirleyici bir rol oynayabilir (Stiglbauer vd., 2022; Kalleberg & Marsden, 2019). Bu nedenle çalışma değerleri, kuşak farklılıklarının işyeri çatışmalarına dönüşmesinde kritik bir araçtır (Kinger & Kumar, 2023; Stiglbauer vd., 2022).

Araştırma Modeli

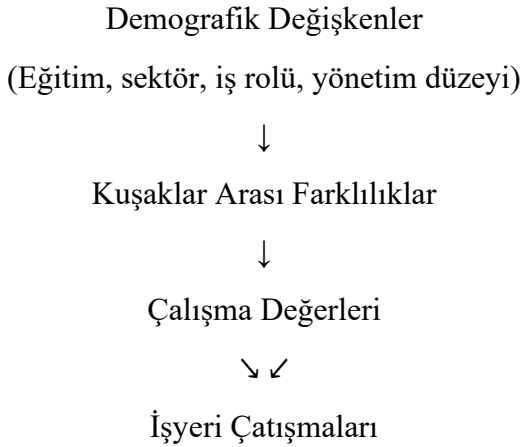
Kuşaklar arası farklılıklar, bireylerin iş yerindeki değer, tutum ve davranışlarını şekillendiren tarihsel, sosyal ve ekonomik deneyimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Farklı kuşakların iş yerinde öncelik verdikleri değerler farklılaşabilmektedir; örneğin bazı kuşaklar güvenlik, yüksek gelir ve kariyer fırsatlarına öncelik verirken, diğerleri işin anlamı, özerklik ve sosyal değerler gibi içsel motivasyonlara daha fazla önem verebilir (Stiglbauer vd., 2022; Kinger & Kumar, 2023). Bu nedenle kuşaklar arası farklılıklar, çalışma değerlerinin oluşumunda temel belirleyici faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Çalışma değerleri, bireylerin iş yerinde neyi değerli gördüklerini ve hangi motivasyon kaynaklarına önem verdiklerini belirleyen tutum ve inançları ifade eder. Bu değerler, bireylerin davranışlarını ve çatışma algılarını doğrudan etkiler.

Çalışma değerleri ile kuşak farklılıkları arasındaki etkileşim, örgüt içi davranışları ve çatışma potansiyelini şekillendirebilir; dolayısıyla değerler, kuşak farklılıklarının işyeri çatışmalarına dönüşmesinde kritik bir araçtır (Appelbaum vd., 2022). Literatürde, farklı kuşaklardan bireyler arasındaki değer uyumsuzluğu, çatışma riskini artırırken, ortak değerlerin vurgulandığı yönetim stratejileri çatışma potansiyelini azaltabilmektedir.

Bu modelin teorik temelini, Sosyal Kimlik Teorisi ile Değer Teorisi entegrasyonu oluşturmaktadır. Sosyal Kimlik Teorisi, bireylerin sosyal gruplarına (örneğin kuşak gruplarına) ait kimliklerinden hareketle değer ve davranış geliştirdiğini açıklamaktadır (Tajfel & Turner, 1979). Değer Teorisi ise bireylerin değerlerinin tutum ve davranışlarını yönlendirdiğini ortaya koymaktadır (Schwartz, 2012). Bu iki yaklaşımın birleşimi, kuşaklar arası farklılıkların örgütsel davranış ve işyeri çatışmaları üzerindeki etkilerini mantıksal ve teorik bir çerçeve içinde açıklamaya olanak tanımaktadır. Doğru yönetim stratejileri ile kuşak farklılıkları, sadece çatışmaya yol açan bir risk faktörü değil, aynı zamanda yapıcı iş birliği ve yenilik fırsatlarına dönüştürülebilecek bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

Aşağıdaki model, kuşaklar arası farklılıkların işyeri çatışmaları üzerindeki etkisini açıklamak için önerilmektedir:

Şekil 1: Araştırma Modeli

Bu çalışmada önerilen model, kuşaklar arası farklılıkların işyeri çatışmaları üzerindeki etkilerini açıklamayı amaçlamaktadır. Modelde demografik değişkenler (eğitim, sektör, iş rolü, yönetim düzeyi) kuşaklar arası farklılıkların ortaya çıkışını ve şiddetini etkileyen moderatörler olarak ele alınmaktadır. Literatürde, çalışanların demografik özellikleri, değerler, tutumlar ve davranış kalıpları üzerinde farklılaşmalara yol açmakta ve kuşaklar arası algı ve etkileşimleri biçimlendirmektedir (Kalleberg & Marsden, 2019). Bu bağlamda,

demografik değişkenler kuşaklar arası farklılıkların örgütsel davranışlar üzerindeki etkisini yönlendiren önemli bağlamsal faktörler olarak görülmektedir.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırma, farklı kuşaklardan çalışanların iş yaşamında deneyimledikleri çatışmalar ile sahip oldukları çalışma değerlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Adıyaman Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 15.06.2021 tarih ve 114 sayılı karar ile etik onay alınarak yürütülmüştür. Veri toplama süreci, etik onay sonrasında 2021 yılı ortalarında başlamış ve anket uygulaması Google Forms platformu kullanılarak çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiştir. Anketler, 2022 yılının sonlarına doğru tamamlanmıştır.

Veri toplamak için kullanılan anket, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların cinsiyet, doğum yılı, medeni durum, eğitim düzeyi, iş deneyimi, pozisyon, yönetici olup olmama durumu ve çalıştıkları sektör gibi demografik ve iş profiline ilişkin bilgiler yer almaktadır. Ayrıca, iş ilişkileri, yöneticiler ve iş arkadaşları ile yaşanan sorunlar, kuşaklar arası algılar ve işten beklentiler gibi konular da değerlendirilmiştir. Bu sayede, kuşaklar arası çatışma örüntüleri, iletişim sorunları ve değer farklılıkları ortaya konabilmiştir. Ayrıca, genç kuşak çalışanlara yönelik algılar ve eğitim ihtiyaçları da bu bölümde ölçülerek, örgütsel gelişim ve eğitim planlamasına katkı sağlanması hedeflenmiştir.

İkinci bölümde ise, çalışma değerlerini ölçmek amacıyla Kavak (2020) tarafından geliştirilmiş ve Türkçe geçerlik-güvenirlik çalışmaları yapılmış olan 33 maddelik Çalışma Değerleri Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, içsel, dışsal, özgecil, statüsel ve sosyal değer boyutlarını ölçmekte olup, kuşaklar arası farklılıkların iş yaşamındaki çatışma ve etkileşim süreçleriyle ilişkisini analiz etmeye olanak sağlamıştır.

Katılımcılar, araştırmacıların çeşitli ülkelerdeki tanıdıkları aracılığıyla ulaşılabilirlik temelli örnekleme yöntemiyle davet edilmiştir. Örneklem, sektör veya pozisyon ayrımı gözetilmeksizin, çalışmaya katılmayı kabul eden çalışanlardan oluşmaktadır. Bu yöntem, örneklemin geniş bir çalışan profiline ulaşmasını sağlasa da sonuçların genelleştirilebilirliği sınırlı olabilir.

Ayrıca, araştırmanın yürütüldüğü dönemde COVID-19 pandemisi ile 2023 yılında Türkiye'de yaşanan deprem gibi olağanüstü koşulların etkileri de söz konusudur. Veri toplama süreci 2021 Haziran ile 2022 Ekim ayları arasında çevrimiçi anket yöntemiyle tamamlanmış, analiz çalışmaları ise 2022 Kasım ayında başlamıştır. Ancak, deprem nedeniyle değerlendirme ve raporlama aşamalarında gecikmeler yaşanmış; sonuçların yazımı 2025 Ekim ayında yeniden başlatılmıştır.

Araştırmanın sınırlılıkları arasında, katılımcıların büyük çoğunluğunun Türkiye'deki çalışanlardan oluşması yer almakta olup, bulguların Türkiye

bağlamında daha anlamlı olduğu, diğer ülkeler veya kültürel bağlamlar için genelleme yapılırken dikkatli olunması gerektiği vurgulanmalıdır.

Elde edilen veriler, demografik, sektörel ve yönetim düzeyi farklılıklarının çatışma ve değer algıları üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla Ki-kare ve Mann–Whitney U testleri gibi uygun istatistiksel yöntemlerle analiz edilmiştir. Bu yönetsel yaklaşım, örgütlerin insan kaynakları planlaması, kuşak çeşitliliğinin yönetimi ve çatışma stratejilerinin geliştirilmesi açısından önemli yol gösterici bilgiler sağlamaktadır.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amacına ulaşabilmek amacıyla geliştirilen ana ve alt hipotezler aşağıda sunulmuştur:

1.H₁: Çalışanın kuşak durumu ile sorun yaşadığı kuşağın durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2.H₁: Çalışanın eğitim durumu ile sorun yaşadığı kuşağın durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

3.H₁: Çalışanın bulunduğu ülke ile sorun yaşadığı kuşağın durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

4.H₁: Çalışanın bulunduğu sektör ile sorun yaşadığı kuşağın durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

5.H₁: Çalışanın yönetim seviyesinde bulunma durumu ile sorun yaşadığı kuşağın durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

6.H₁: Çalışanların çalışma değerleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Alt boyutlara göre:

- **6.H_{1a}:** İçsel çalışma değerleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir.
- **6.H_{1b}:** Dışsal çalışma değerleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir.
- **6.H_{1c}:** Özgecil çalışma değerleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir.
- **6.H_{1d}:** Statüsel çalışma değerleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir.
- **6.H_{1e}:** Sosyal çalışma değerleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

Çalışanların kuşaklar arası etkileşimleri ve çatışmaları, demografik değişkenler ve çalışma değerleri bağlamında ele alınmıştır.

1.H₁'den 5.H₁'e kadar olan hipotezler, çalışanların demografik ve örgütsel konumları ile yaşadıkları kuşaklar arası çatışma deneyimleri arasındaki ilişkileri incelemektedir. Önceki araştırmalar, farklı kuşakların iş değerleri ve tutumlarının çatışma riskini etkilediğini göstermektedir (Urlick vd., 2016; Joshi vd., 2011). Ayrıca, eğitim düzeyi, sektör ve yönetim seviyesinin çalışanlar arası etkileşimlerde farklı algılara yol açtığı literatürde vurgulanmaktadır (Kalleberg & Marsden, 2019; Lyons & Kuron, 2014). Bu bulgular doğrultusunda, araştırmada çalışanların kuşak durumu, eğitim düzeyi, ülke ve sektör bilgileri ile sorun yaşadıkları kuşağın durumu arasında anlamlı ilişkiler olup olmadığı test edilmiştir.

6.H₁ ve alt hipotezler ise çalışanların çalışma değerleri ile cinsiyet arasındaki farklılıkları incelemektedir. Çalışma değerleri, bireylerin iş yerinde neyi değerli gördüklerini ve motivasyon kaynaklarını belirleyen temel inanç ve tutumları ifade etmektedir (Kinger & Kumar, 2023; Stiglbauer vd., 2022; Kavak, 2020). Literatür, farklı kuşakların değer önceliklerinin, özellikle içsel, dışsal, özgecil, statüsel ve sosyal değer boyutlarında değişebileceğini göstermektedir (Stiglbauer vd., 2022). Değer teorisi çerçevesinde (Schwartz, 2012), bireylerin değerleri, davranışlarını ve çatışma algılarını şekillendirir; dolayısıyla kuşak farklılıkları, çalışma değerleri üzerinden örgüt içi etkileşimleri etkileyebilir ve çatışma potansiyelini artırabilir veya azaltabilir. Bu nedenle, cinsiyetin çalışma değerlerinin farklı boyutlarıyla ilişkisi 6.H_{1a}–6.H_{1c} hipotezleri ile test edilmiştir.

Bu hipotezler, kuşaklar arası çatışmaların ve değer farklılıklarının hem teorik hem de ampirik literatürle desteklenen bir çerçevede incelenmesini sağlayarak, örgütsel yönetim ve insan kaynakları uygulamaları için önemli bulgular sunmayı hedeflemektedir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 1: Katılımcıların Tanımlayıcı Özellikleri

Bağımsız Değişken		n	%	Bağımsız Değişken		n	%
Cinsiyet	Kadın	443	43,3	Eğitim Durumu	İlköğretim	12	1,2
	Erkek	580	56,7		Lise	68	6,6
	Toplam	1023	100,0		Ön lisans	97	9,5
Kuşak Durumu	Bebek Patlaması Kuşağı	14	1,4		Lisans	380	37,2
	X Kuşağı	363	35,5		Yüksek lisans	254	24,8
	Y Kuşağı	540	52,8		Doktora	212	20,7
	Z Kuşağı	106	10,4		Toplam	1023	100,0
	Toplam	1023	100,0	Ülke	Türkiye	768	75,1
Medeni Durum	Bekar	359	35,1		Endonezya	174	17,0
	Evli	664	64,9		Almanya	19	1,9
	Toplam	1023	100,0		Azerbaycan	18	1,8
Çalışılan Sektörün	Kamu Sektörü	737	72,0		Lübnan	18	1,8

Kamu/Özel Durumu	Özel Sektör	286	28,0		Diğer Ülkeler	26	2,4
	Toplam	1023	100,0		Toplam	1023	100,0
Görev Statüsü	Memur	741	72,4		Eğitim	372	36,4
	İşçi	282	27,6		Sağlık	236	23,1
	Toplam	1023	100,0		Turizm	15	1,5
İş Deneyimi	1 yıldan az	110	10,8	Çalışılan Sektör	Finans ve Bankacılık	129	12,6
	1-5 yıl arası	243	23,8		Sanayi	75	7,3
	6-10 yıl arası	277	27,1		Ticaret	40	3,9
	11-15 yıl arası	123	12,0		Güvenlik	37	3,6
	16 yıl ve üzeri	270	26,3		Mimarlık ve Mühendislik	28	2,7
	Toplam	1023	100,0		Diğerleri	91	8,9
Yönetim Seviyesi	Yönetici değil	685	67,0	Farklı kuşak çalışanlar ile yaşanan sorun	Toplam	1023	100,0
	Alt düzey yönetici	101	9,9		Evet	401	39,2
	Orta düzey yönetici	148	14,5		Hayır	622	60,8
	Üst düzey yönetici	89	8,7		Toplam	1023	100,0
	Toplam	1023	100,0				

Araştırmaya katılan çalışanların tanımlayıcı özellikleri incelendiğinde, katılımcıların çoğunluğunun kadın (%56,7) ve evli (%64,9) olduğu görülmektedir. Ayrıca, çalışanların büyük bir kısmı kamu sektöründe çalışmakta (%72) ve kuşak dağılımına göre Y Kuşağı (%52,8) ile X Kuşağı (%35,5) baskın konumdadır. Eğitim düzeyine bakıldığında, lisans ve lisans üstü eğitim seviyesine sahip katılımcıların toplam örneklemin %82,7'sini oluşturduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların ülkelere göre dağılımı incelendiğinde, araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunun Türkiye'den (%75,1) olduğu, bunu Endonezya (%17), Almanya (%1,9), Azerbaycan (%1,8), Lübnan (%1,8) ve diğer ülkelerin (%2,4) izlediği görülmektedir. Bu durum, örneklemin ağırlıklı olarak Türkiye ve Endonezya çalışanlarını temsil ettiğini göstermektedir. Diğer ülkelere katılan çalışanlar da göz önünde bulundurulduğunda, araştırmanın genel olarak Asya kıtası ülkelerindeki çalışan profillerini yansıttığı söylenebilir.

Ayrıca, katılımcıların çoğunluğunun kamu sektöründe çalıştığı (%72,4) ve özellikle eğitim, sağlık ve finans sektörlerinde yoğunlaştığı (%72,1) tespit edilmiştir. Çalışanların %65,4'ü ise 5 yıldan fazla iş deneyimine sahiptir. Bu bulgular, çalışmanın sonuçlarının özellikle kamu sektöründe, eğitim, sağlık ve finans alanlarında görev yapan çalışanların genel özelliklerini yansıttığını göstermektedir. Araştırmaya katılan çalışanların yönetim seviyelerinde olup olmadığı incelendiğinde, çalışanların çoğunluğunun (%67) herhangi bir yönetim seviyesinde olmadığı görülmektedir. Yönetim seviyesinde yer alan çalışanların

ise çoğunluğunun (%14,5) orta düzey yönetim seviyesinde yer aldığı gözlenmektedir. Bunu alt düzey (%9,9) ve üst düzey yönetim seviyelerinde (%8,7) bulunan çalışanlar takip etmektedir.

Bununla birlikte, katılımcıların farklı kuşak çalışanlarla herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadıkları incelendiğinde, çalışanların çoğunluğunun (%60,8) herhangi bir kuşaklar arası sorun yaşamadığı görülmektedir. Literatürde kuşaklar arası farklılıkların iş yerinde çatışma ve gerilimlere yol açabileceği, özellikle farklı kuşakların değer ve iletişim tarzları arasındaki uyumsuzlukların çatışma potansiyelini artırabileceği sıkça vurgulanmaktadır (Wardani vd., 2024; Urick vd., 2016). Bu çalışmalar, farklı kuşakların değerler, teknoloji kullanımı ve iletişim tercihleri gibi faktörlerden dolayı zaman zaman iş yerinde uyum sorunları ve çatışma deneyimleri yaşayabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, bazı araştırmalar kuşaklar arası farklılıkların otomatik olarak çatışma ile sonuçlanmadığını, örgütsel bağlam, iletişim stratejileri ve çalışma kültürünün çatışma algısını şekillendirdiğini belirtmektedir (Özdemir Ocaklı & Yalçın, 2021; Urick vd., 2016). Bu çerçevede, mevcut araştırmanın bulguları, farklı kuşak çalışanların birlikte çalışırken genellikle çatışma yaşamadığını ortaya koymakta; bu durumun özellikle Asya ülkelerindeki örgüt kültürü, çalışma ilişkileri ve sosyal etkileşim biçimleri ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Çalışma Değerleri Ölçeği ve Güvenilirlik Analizi

Çalışma değerleri ölçeği, Kavak'ın (2020) yılında yayınlanan, “Z Kuşağı Çalışanların Çalışma Değerlerinin Belirlenmesine Yönelik Ankara İlinde Bir Alan Araştırması” isimli yüksek lisans tezinden alınmış olup, 29 Nisan 2021 tarihinde yazarından kullanımı için yazılı izin alınmıştır. Söz konusu ölçek 33 ifadeden oluşmakta olup, aşağıdaki tabloda her bir ifadenin güvenilirlik değerini gösteren Cronbach's Alpha değerleri gösterilmektedir.

Tablo 2: Çalışma Değerleri Ölçeğinin Güvenilirlik Analizi

İfade No	Çalışma Değerleri İfadeleri	Cronbach's Alpha
1.	Zorlu iş görevlerini değerli bulurum.	,902
2.	Anlamlı ilişkiler kurma fırsatını değerli bulurum.	,900
3.	Kişisel gelişimi değerli bulurum.	,899
4.	Maddi ödüllerden ziyade kişisel ödülleri değerli bulurum.	,905
5.	Motive edici bir ortamda çalışmayı değerli bulurum.	,899
6.	Beni iyi sonuçlar elde etmeye olumlu şekilde motive eden bir işi değerli bulurum.	,899
7.	Yüksek pozisyonları (ör. yönetici pozisyonları) değerli bulurum.	,905
8.	Bağımsız çalışabileceğim bir işyerini değerli bulurum.	,901
9.	Çok sorumluluğumun olduğu bir işyerini değerli bulurum.	,902
10.	Ödül olarak maddi imkânları değerli bulurum.	,903
11.	Çalışacağım iş veya kurumun statüsünü değerli bulurum.	,899
12.	Maaşı değerli bulurum.	,900
13.	İşyerinde veya organizasyonda gelişim fırsatlarını değerli bulurum.	,899
14.	Uzun kariyer fırsatlarını değerli bulurum.	,899
15.	İş veya organizasyondaki kariyerle ilgili ödülleri değerli bulurum.	,898

16.	İşyerinde paylaşılan bilgilere önem veririm.	,898
17.	Önemli olabileceğim bir işyerini değerli bulurum.	,897
18.	Yardımcı bir çalışma ortamını değerli bulurum.	,898
19.	Topluma katkıda bulunan bir iş veya kurumu değerli bulurum.	,898
20.	Gönüllü çalışmayı değerli bulurum.	,899
21.	Topluma önem veren bir iş veya kurumu değerli bulurum.	,898
22.	Gurur duyabileceğim bir iş veya kurumda çalışmayı değerli bulurum.	,898
23.	Başarıları değerli bulurum.	,898
24.	Kendim ile meslektaşlarım arasındaki rekabeti değerli bulurum.	,902
25.	Esnek çalışma saatlerini değerli bulurum.	,901
26.	İşyerimde gözetim gerektirmeyen bağımsız görevleri değerli bulurum.	,902
27.	Boş zamanı değerli bulurum.	,901
28.	İş arkadaşlarımla iyi ilişkiler kurmayı değerli bulurum.	,898
29.	Eğlenceli bir ortamda çalışmayı değerli bulurum.	,898
30.	Meslektaşlarımla birlikte çalışabilme fırsatlarını değerli bulurum.	,898
31.	İş ve özel yaşam arasında dengeyi değerli bulurum.	,899
32.	İş-yaşam dengesi üzerinde kontrol sahibi olmayı değerli bulurum.	,898
33.	Mizahın olduğu bir ortamda çalışmayı değerli bulurum.	,898
	Tüm ifadelerin genel güvenilirliği	,902

Ölçekteki her bir ifadenin Cronbach alfa değerleri 0,897 ile 0,905 arasında değişmekte olup, toplam ölçek güvenilirliği 0,902 olarak belirlenmiştir. Literatürde, 0,70 ve üzeri Cronbach alfa değerlerinin güvenilirlik için yeterli olduğu, 0,90 ve üzeri değerlerin ise çok yüksek güvenilirlik anlamına geldiği belirtilmektedir (Tavakol & Dennick, 2011; Nunnally & Bernstein, 1994). Bu durum, ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırmalar göstermektedir ki çalışma değerleri, bireylerin iş tercihlerini, motivasyonunu ve örgüt içi davranışlarını yönlendiren temel bilişsel inançlar olarak işlev görmektedir (Dose, 1997; Ros, Schwartz, & Surkiss, 1999). Çalışma değerleri ölçeği, beş alt boyut üzerinden ele alınmıştır: içsel, dışsal, özgecil, statüsel ve sosyal değerler. Bu ayrım, literatürde Ros, Schwartz ve Surkiss (1999) tarafından önerilen dört boyutlu sınıflandırma (içsel, dışsal, sosyal ve prestij) ile uyumludur; mevcut çalışmada sosyal değerler, özgecil ve sosyal alt boyutlar şeklinde ayrıştırılarak daha ayrıntılı bir analiz imkânı sunulmuştur. Bu beş alt boyut aracılığıyla yapılan incelemeler, katılımcıların çalışma değerlerine ilişkin farklı eğilimlerini daha derinlemesine ortaya koymakta ve her bir alt boyutun örgütsel davranış, motivasyon ve iş performansı üzerindeki etkilerini anlamayı kolaylaştırmaktadır. Böylece, kullanılan ölçek hem literatürdeki kuramsal çerçeve ile uyumlu olmakta hem de iş değerlerinin daha detaylı ve kapsamlı bir şekilde analiz edilmesine olanak sağlamaktadır.

Bu araştırmada kullanılan çalışma değerleri ölçeğindeki ifadeler bu beş boyuta göre ayrıntılı şekilde kodlanarak aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: Çalışma Değerleri Ölçeğinin Alt Boyutları ve Kodları

İfade No	Çalışma Değerleri İfadeleri	Çalışma Değerleri Alt Boyutları	Kodlama
1.	Zorlu iş görevlerini değerli bulurum.	İçsel -Gelişme Değerleri	İÇD
2.	Anlamlı ilişkiler kurma fırsatını değerli bulurum.		
3.	Kişisel gelişimi değerli bulurum.		
4.	Maddi ödüllerden ziyade kişisel ödülleri değerli bulurum.	İçsel -Motivasyon Değerleri	
5.	Motive edici bir ortamda çalışmayı değerli bulurum.		
6.	Beni iyi sonuçlar elde etmeye olumlu şekilde motive eden bir işi değerli bulurum.		
7.	Yüksek pozisyonları (ör. yönetici pozisyonları) değerli bulurum.	Dışsal- Güç Değerleri	DÇD
8.	Bağımsız çalışabileceğim bir işyerini değerli bulurum.		
9.	Çok sorumluluğumun olduğu bir işyerini değerli bulurum.		
10.	Ödül olarak maddi imkânları değerli bulurum.	Dışsal -Statü Değerleri	
11.	Çalışacağım iş veya kurumun statüsünü değerli bulurum.		
12.	Maaşı değerli bulurum.		
13.	İşyerinde veya organizasyonda gelişim fırsatlarını değerli bulurum.	Dışsal- Kariyer Değerleri	ÖÇD
14.	Uzun kariyer fırsatlarını değerli bulurum.		
15.	İş veya organizasyondaki kariyerle ilgili ödülleri değerli bulurum.		
16.	İşyerinde paylaşılan bilgilere önem veririm.	Özgecil- Başkalarına Yardım Değerleri	
17.	Önemli olabileceğim bir işyerini değerli bulurum.		
18.	Yardımcı bir çalışma ortamını değerli bulurum.		
19.	Topluma katkıda bulunan bir iş veya kurumu değerli bulurum.	Özgecil- Topluma Katkı Değerleri	
20.	Gönüllü çalışmayı değerli bulurum.		
21.	Topluma önem veren bir iş veya kurumu değerli bulurum.		
22.	Gurur duyabileceğim bir iş veya kurumda çalışmayı değerli bulurum.	Statüsel – Kişisel Üstünlük Değerleri	STÇD
23.	Başarıları değerli bulurum.		
24.	Kendim ile meslektaşlarım arasındaki rekabeti değerli bulurum.		
25.	Esnek çalışma saatlerini değerli bulurum.	Sosyal- Boş Vakit	SÇD
26.	İşyerimde gözetim gerektirmeyen bağımsız görevleri değerli bulurum.		
27.	Boş zamanı değerli bulurum.		
28.	İş arkadaşlarımla iyi ilişkiler kurmayı değerli bulurum.	Sosyal – Çalışma Arkadaşları	

29.	Eğlenceli bir ortamda çalışmayı değerli bulurum.	Sosyal – İş Yaşam Dengesi	
30.	Meslektaşlarımla birlikte çalışabilme fırsatlarını değerli bulurum.		
31.	İş ve özel yaşam arasında dengeyi değerli bulurum.		
32.	İş-yaşam dengesi üzerinde kontrol sahibi olmayı değerli bulurum.		
33.	Mizahın olduğu bir ortamda çalışmayı değerli bulurum.		

Kısaltmalar: İÇD (İçsel Çalışma Değerleri), DÇD (Dışsal Çalışma Değerleri), ÖÇD (Özgecil Çalışma Değerleri), STÇD (Statüsel Çalışma Değerleri), SÇD (Sosyal Çalışma Değerleri)

Çalışma değerlerinin analiz aşamasında her bir ifade ayrıntılı olarak incelenmiş ve ayrıca ifadelerin oluşturduğu alt boyutlar da ortalama değerler açısından incelenmiştir.

Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırmanın amacına uygun geliştirilen hipotezler aşağıda sırasıyla analiz edilmiştir.

a) Çalışanın kuşak durumu ile sorun yaşanan kuşak arasındaki ilişkinin analizi

Araştırmaya katılan çalışanın kuşak durumu ile sorun yaşadıkları çalışanın kuşak durumu arasında ilişki olup olmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Anket uygulama sırasında, herhangi bir kuşak ile ilgili yaşanan bir sorun olup olmadığına ilişkin soruya, 401 katılımcı tarafından cevap verilmiştir.

Tablo 4: Kuşak * Sorun Yaşayan Kuşak Çapraz Tablosu

			Sorun Yaşayan Kuşak								
			S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	Toplam
Kuşak	Bebek Kuşağı	Patlaması	0	0	1	0	0	2	2	0	5
	X Kuşağı		8	26	2	1	5	69	51	6	168
	Y Kuşağı		11	28	5	3	2	76	63	7	195
	Z Kuşağı		2	5	0	2	0	9	12	3	33
	Toplam		21	59	8	6	7	156	128	16	401

Kısaltmalar: S1: Y ve Z kuşaklarıyla sorun yaşıyorum, S2: X ve Y kuşaklarıyla sorun yaşıyorum, S3: X kuşağı ve Bebek Patlaması kuşağı ile sorun yaşıyorum, S4: X ve Z kuşaklarıyla sorun yaşıyorum, S5: Bebek Patlaması kuşağıyla sorun yaşıyorum, S6: X kuşağıyla sorun yaşıyorum, S7: Y kuşağıyla sorun yaşıyorum, S8: Z kuşağıyla sorun yaşıyorum.

Tablo 5: Ki-Kare Testi

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	23,489 ^a	21	,318
Likelihood Ratio	18,482	21	,618
Linear-by-Linear Association	,025	1	,874
Cramer's V	,140		,318
N of Valid Cases	401		

a. 20 cells (62,5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is,07.

Çalışanın kuşak durumu ile sorun yaşanan kuşak arasındaki ilişki ki-kare testi ile analiz edilmiştir. 401 katılımcının verileri değerlendirilmiş ve Pearson Ki-Kare testi sonucu $p = 0,318 > 0,05$ olarak bulunmuştur. Bu sonuç, çalışanın ait olduğu kuşak ile sorun yaşadığı kuşağın birbirinden bağımsız olduğunu göstermektedir. Betimsel bulgular Y ve X kuşağı çalışanlarıyla daha fazla sorun yaşandığını gösterse de bu durum istatistiksel olarak anlamlı değildir. Dolayısıyla, $1.H_1$ hipotezi reddedilmiştir.

Elde edilen bu sonuç, literatürde giderek yaygınlaşan “kuşak farklılıklarının abartıldığı” yönündeki görüşlerle örtüşmektedir. Yusof, Zawawi, Khan ve Anuar (2025) tarafından yapılan çalışmada, kuşaklar arasında bazı davranışsal farklılıklar bulunsa da temel motivasyonların büyük ölçüde benzer olduğu vurgulanmaktadır. Bu bulgu, kuşaklar arası farklılıkların sınırlı olduğuna işaret eden daha geniş literatürle de örtüşmektedir. Nitekim, Costanza ve arkadaşlarının (2012) gerçekleştirdiği meta-analiz çalışması, kuşaklar arasında iş doyumu, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti gibi değişkenler açısından anlamlı farklılıkların oldukça sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Rudolph ve arkadaşları (2020) kuşak farklılıklarına ilişkin yaygın kabullerin büyük ölçüde metodolojik sorunlara dayandığını ve bu farklılıkların çoğu zaman abartıldığını ifade etmektedir. Ayrıca, Gurbuz ve Aytekin (2020) tarafından yapılan karşılaştırmalı çalışmada da kuşaklar arası farklılıkların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ve daha çok algısal düzeyde kaldığı belirtilmektedir. Bu bağlamda, mevcut bulgular örgütsel ortamlarda yaşanan çatışmaların yalnızca kuşak farklılıklarıyla açıklanamayacağını; iletişim biçimleri, rol beklentileri ve örgütsel yapı gibi bağlamsal faktörlerin daha belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

b) Çalışanın eğitim durumu ile sorun yaşanan kuşak arasındaki ilişkinin analizi

Araştırmaya katılan çalışanın eğitim durumu ile sorun yaşadıkları çalışanın kuşak durumu arasında ilişki olup olmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 6: Eğitim* Sorun Yaşayan Kuşak Çapraz Tablosu

		Sorun Yaşayan Kuşak								Toplam
		S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	
Eğitim	İlköğretim Okulu	0	0	0	0	0	0	1	2	3
	Lise	0	1	0	1	0	6	6	0	14
	Ön lisans	2	4	0	0	0	11	17	4	38
	Lisans	10	23	4	3	3	63	55	3	164
	Yüksek lisans	7	18	0	2	2	48	33	5	115
	Doktora	2	13	4	0	2	28	16	2	67
Toplam		21	59	8	6	7	156	128	16	401

Tablo 7: Ki-Kare Testi

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	62,895 ^a	35	,003
Likelihood Ratio	45,830	35	,104
Linear-by-Linear Association	4,925	1	,026
Cramer's V	,177		,003
N of Valid Cases	401		

a. 32 cells (66,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is,04.

Eğitim durumu ile sorun yaşanan kuşak arasındaki ilişki ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Test sonucu $p = 0,003 < 0,05$ olarak bulunmuş ve Cramer's V değeri 0,177 ile ilişkinin zayıf düzeyde olduğu görülmüştür. Bu sonuç, çalışanların eğitim seviyelerinin hangi kuşakla daha fazla çatışma yaşadıklarını etkileyebileceğini göstermektedir. Lisans ve yüksek lisans mezunu çalışanlar özellikle X ve Y kuşağıyla daha fazla sorun yaşamaktadır. 2.H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

Bulgular detaylı olarak incelendiğinde, farklı eğitim seviyesindeki çalışanların en çok X ve Y kuşağı ile sorun yaşadıkları görülmektedir. Özellikle lisans ve yüksek lisans mezunu çalışanların, bu iki kuşakla yaşadıkları çatışma oranının daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, eğitim seviyesi yükseldikçe çalışanların iş ortamındaki beklentilerinin, iletişim biçimlerinin ve çalışma tarzlarının daha belirgin hale gelmesiyle açıklanabilir. Daha yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin, genellikle iş süreçlerinde özerklik, etkin iletişim ve profesyonel standartlara daha fazla önem vermeleri, kuşaklar arası farklılıkların daha görünür hale gelmesine neden olabilir.

c) Çalışanın ülkesi ile sorun yaşanan kuşak arasındaki ilişkinin analizi

Araştırmaya katılan çalışanın ülkesi ile sorun yaşadıkları çalışanın kuşak durumu arasında ilişki olup olmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 8: Ülke* Sorun Yaşayan Kuşak Çapraz Tablosu

		Sorun Yaşayan Kuşak								Toplam
		S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	
Ülke	Türkiye	14	47	8	5	4	129	91	7	305
	Endonezya	6	10	0	0	3	17	26	8	70
	Almanya	0	0	0	0	0	3	2	0	5
	Azerbaycan	0	0	0	0	0	1	2	0	3
	Lübnan	0	2	0	0	0	4	4	0	10
	Diğer Ülkeler	1	0	0	1	0	2	3	1	8
Toplam		21	59	8	6	7	156	128	16	401

Tablo 9: Ki-Kare Testi

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	42,202 ^a	35	,188
Likelihood Ratio	41,471	35	,209
Linear-by-Linear Association	1,152	1	,283
Cramer's V	,145		,188
N of Valid Cases	401		

a. 38 cells (79,2%) have expected count less than 5. The minimum expected count is,04.

Ülke ile sorun yaşanan kuşak arasındaki ilişki ki-kare testi ile analiz edilmiş, sonuç $p = 0,188 > 0,05$ olarak bulunmuştur. Bu durum, çalışan hangi ülkeden olursa olsun sorun yaşanan kuşakların benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bu bulgu, kuşaklar arası çatışmaların kültürel bağlamdan ziyade iş değerleri, iletişim biçimleri ve örgütsel rol beklentileri gibi evrensel faktörlerle şekillendiğini öne süren literatürle uyumludur (Lyons & Kuron, 2014; Urick vd., 2016; Joshi vd., 2011). Ayrıca, Rudolph ve arkadaşları (2020) ve Costanza vd. (2012) tarafından yapılan çalışmalar, kuşak farklılıklarının çoğunlukla algısal ve bağlamsal olduğunu, uluslararası düzeyde tutarlı bir çatışma deseni göstermediğini vurgulamaktadır

d) Çalışılan sektör ile sorun yaşanan kuşak arasındaki ilişkinin analizi

Katılımcının çalıştığı sektör ile sorun yaşadıkları çalışanın kuşak durumu arasında ilişki olup olmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 10: Çalışılan Sektör* Sorun Yaşayan Kuşak Çapraz Tablosu

		Sorun Yaşayan Kuşak								Toplam
		S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	
Çalışılan Sektör	Eğitim	6	26	5	2	5	38	28	4	114
	Sağlık	5	12	0	2	1	59	35	1	115
	Turizm	0	2	0	1	0	1	3	0	7
	Finans ve Bankacılık	1	6	0	0	0	15	20	2	44
	Sanayi	5	0	1	0	0	12	9	3	30
	Ticaret	0	1	0	1	0	4	10	0	16
	Güvenlik	2	2	0	0	0	11	8	1	24
	Mimarlık / Mühendislik	0	3	1	0	0	2	7	1	14
	Diğerleri	2	7	1	0	1	14	8	4	37
	Toplam	21	59	8	6	7	156	128	16	401

Tablo 11: Ki-Kare Testi

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	88,068 ^a	56	,004
Likelihood Ratio	90,578	56	,002
Linear-by-Linear Association	,657	1	,417
Cramer's V	,177		,004
N of Valid Cases	401		

a. 51 cells (70,8%) have expected count less than 5. The minimum expected count is,10.

Çalışılan sektör ile sorun yaşanan kuşak arasındaki ilişki ki-kare testi ile analiz edilmiş ve $p = 0,004 < 0,05$ bulunmuştur. Cramer's V değeri 0,177 ile ilişkinin zayıf düzeyde olduğu (Özbay, 2008: 463) belirlenmiştir. Analizler, eğitim ve sağlık sektöründe çalışanların Y ve Z kuşağıyla, finans ve sanayi sektöründe çalışanların ise X ve Y kuşağıyla daha fazla sorun yaşadığını göstermektedir. Buna göre, iletişim ve etkileşimin daha yoğun olduğu sektörlerde farklı kuşak çalışanlar arasında sorunların daha fazla yaşanabildiği söylenebilir. 4.H₁ hipotezi kabul edilmiştir. Bu durum, sektörün çalışma koşulları, iletişim biçimleri ve görev dağılımının kuşak farklılıklarını görünür kıldığına işaret etmektedir (Urlick vd., 2016; Lyons & Kuron, 2014; Joshi vd., 2011). Ayrıca literatür, etkileşimin yoğun olduğu örgütsel ortamlarda kuşaklar arası çatışmaların daha belirgin olabileceğini ve bu çatışmaların uygun yönetim stratejileriyle iş birliği ve öğrenme fırsatlarına dönüştürülebileceğini vurgulamaktadır (Appelbaum vd., 2022; Polat, Günçavdı, & Yılmaz, 2022).

e) Çalışanın yönetim seviyesindeki durumu ile sorun yaşanan kuşak arasındaki ilişkinin analizi

Katılımcının yönetim seviyesinde yer alma durumu ile sorun yaşanan çalışanın kuşak durumu arasında ilişki olup olmadığı ki-kare testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 12: Yönetim Seviyesi* Sorun Yaşayan Kuşak Çapraz Tablosu

		Sorun Yaşayan Kuşak								Toplam
		S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	S8	
Yönetim Seviyesi	Yönetici Değil	5	37	3	3	5	101	74	5	233
	Alt Düzey Yönetici	7	3	1	2	0	18	13	2	46
	Orta Düzey Yönetici	5	15	4	1	0	24	23	7	79
	Üst Düzey Yönetici	4	4	0	0	2	13	18	2	43
Toplam		21	59	8	6	7	156	128	16	401

Tablo 13: Ki-Kare Testi

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	43,535 ^a	21	,003
Likelihood Ratio	42,439	21	,004
Linear-by-Linear Association	,464	1	,496
Cramer's V	,190		,003
N of Valid Cases	401		

a. 18 cells (56,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is,64.

Yönetim seviyesinde bulunma durumu ile sorun yaşanan kuşak arasındaki ilişki ki-kare testi ile analiz edilmiş, $p = 0,003 < 0,05$ olarak bulunmuştur. Cramer's V değeri 0,190 ile ilişkinin zayıf düzeyde olduğu görülmüştür. X ve Y kuşağıyla en fazla sorun yaşayanlar yönetim seviyesinde olmayan çalışanlar olurken, üst düzey yöneticiler daha düşük düzeyde sorun yaşamaktadır. 5.H₁ hipotezi kabul edilmiştir. Bulgular, X ve Y kuşağı ile en fazla sorun yaşayanların yönetim seviyesinde olmayan çalışanlar olduğunu, üst düzey yöneticilerin ise daha düşük düzeyde sorun yaşadığını ortaya koymaktadır; bu durum, üst düzey yöneticilerin sahip olduğu deneyim, liderlik yetkinlikleri ve çatışma çözme becerilerinin kuşaklar arası gerilimleri minimize edebileceğini desteklemektedir (Urlick vd., 2016; Lyons & Kuron, 2014; Joshi vd., 2011). Ayrıca literatür, yönetim pozisyonunun iletişim kanalları, rol belirsizliği ve karar yetkisi üzerinde belirleyici olduğunu, dolayısıyla çatışmaların görülme sıklığının ve şiddetinin yönetsel kademeye göre değişebileceğini göstermektedir (Appelbaum vd., 2022; Polat, Günçavdı & Yılmaz, 2021).

f) Çalışanın Cinsiyeti Açısından Çalışma Değerlerinin Analizi

Çalışmanın bu bölümünde, çalışanın cinsiyeti açısından çalışma değerleri hem tek tek ifadeler bazında ayrıntılı olarak hem de içsel çalışma değerleri, dışsal

çalışma değerleri, özgecil çalışma değerleri, statüsel çalışma değerleri ve sosyal çalışma değerleri olmak üzere toplam beş alt boyutta Mann Whitney U testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 14: Çalışanların Cinsiyeti Açısından Çalışma Değerlerinin Farklılık Analizi

Çalışma Değerleri (ÇD)	Bağımsız Değişken	n	Mean Rank	Mann-Whitney U	z	Asymp. Sig. (2-tailed)
ÇD1	Kadın	443	494,45	120696,000	-1,801	,072
	Erkek	580	525,40			
ÇD2	Kadın	443	545,30	113717,000	-3,662	,000
	Erkek	580	486,56			
ÇD3	Kadın	443	527,66	121530,500	-2,172	,030
	Erkek	580	500,04			
ÇD4	Kadın	443	550,53	111399,500	-3,826	,000
	Erkek	580	482,57			
ÇD5	Kadın	443	542,17	115104,500	-4,181	,000
	Erkek	580	488,96			
ÇD6	Kadın	443	547,08	112930,000	-4,794	,000
	Erkek	580	485,21			
ÇD7	Kadın	443	520,11	124876,500	-,793	,428
	Erkek	580	505,80			
ÇD8	Kadın	443	496,22	121481,000	-1,620	,105
	Erkek	580	524,05			
ÇD9	Kadın	443	504,37	125088,500	-,757	,449
	Erkek	580	517,83			
ÇD10	Kadın	443	489,57	118534,000	-2,220	,026
	Erkek	580	529,13			
ÇD11	Kadın	443	489,51	118506,500	-2,370	,018
	Erkek	580	529,18			
ÇD12	Kadın	443	506,64	126095,000	-,565	,572
	Erkek	580	516,09			
ÇD13	Kadın	443	546,21	113315,000	-3,897	,000
	Erkek	580	485,87			
ÇD14	Kadın	443	562,47	106110,000	-5,502	,000
	Erkek	580	473,45			
ÇD15	Kadın	443	521,76	124145,500	-1,048	,295
	Erkek	580	504,54			
ÇD16	Kadın	443	568,43	103470,000	-6,157	,000
	Erkek	580	468,90			
ÇD17	Kadın	443	534,91	118321,500	-2,608	,009
	Erkek	580	494,50			
ÇD18	Kadın	443	534,73	118400,000	-2,923	,003
	Erkek	580	494,64			
ÇD19	Kadın	443	534,53	118490,500	-2,960	,003
	Erkek	580	494,79			
ÇD20	Kadın	443	547,65	112677,500	-3,723	,000
	Erkek	580	484,77			
ÇD21	Kadın	443	543,13	114679,000	-3,764	,000

	Erkek	580	488,22			
ÇD22	Kadın	443	529,78	120592,000	-2,255	,024
	Erkek	580	498,42			
ÇD23	Kadın	443	538,05	116932,000	-3,417	,001
	Erkek	580	492,11			
ÇD24	Kadın	443	461,14	105939,500	-4,986	,000
	Erkek	580	550,85			
ÇD25	Kadın	443	504,99	125364,500	-,714	,475
	Erkek	580	517,35			
ÇD26	Kadın	443	504,42	125113,500	-,755	,450
	Erkek	580	517,79			
ÇD27	Kadın	443	509,32	127281,000	-,271	,786
	Erkek	580	514,05			
ÇD28	Kadın	443	530,03	120483,500	-2,243	,025
	Erkek	580	498,23			
ÇD29	Kadın	443	527,34	121673,500	-1,740	,082
	Erkek	580	500,28			
ÇD30	Kadın	443	527,02	121815,000	-1,743	,081
	Erkek	580	500,53			
ÇD31	Kadın	443	572,93	101477,000	-7,025	,000
	Erkek	580	465,46			
ÇD32	Kadın	443	535,19	118198,000	-2,654	,008
	Erkek	580	494,29			
ÇD33	Kadın	443	521,12	124429,500	-,982	,326
	Erkek	580	505,03			
Ortalama İçsel Çalışma	Kadın	443	553,58	110050,000	-3,979	,000
	Erkek	580	480,24			
Ortalama Dışsal Çalışma	Kadın	443	514,00	127583,500	-,190	,849
	Erkek	580	510,47			
Ortalama Özgecil Çalışma	Kadın	443	570,31	102637,000	-5,653	,000
	Erkek	580	467,46			
Ortalama Statüsel Çalışma	Kadın	443	489,10	118325,500	-2,218	,027
	Erkek	580	529,49			
Ortalama Sosyal Çalışma	Kadın	443	528,73	121060,000	-1,589	,112
	Erkek	580	499,22			
	Toplam	1023				

Kısıtlamalar: ÇD1: Zorlu iş görevlerini değerli bulurum, ÇD2: Anlamlı ilişkiler kurma fırsatını değerli bulurum, ÇD3: Kişisel gelişimi değerli bulurum, ÇD4: Maddi ödüllerden ziyade kişisel ödülleri değerli bulurum, ÇD5: Motive edici bir ortamda çalışmayı değerli bulurum, ÇD6: Beni iyi sonuçlar elde etmeye olumlu şekilde motive eden bir işi değerli bulurum, ÇD7: Yüksek pozisyonları değerli bulurum, ÇD8: Bağımsız çalışabileceğim bir işyerini değerli bulurum, ÇD9: Çok sorumluluğumun olduğu bir işyerini değerli bulurum, ÇD10: Ödül olarak maddi imkânları değerli bulurum, ÇD11: Çalışacağım iş veya kurumun statüsünü değerli bulurum, ÇD12: Maaşı değerli bulurum, ÇD13: İşyerinde veya organizasyonda gelişim fırsatlarını değerli bulurum, ÇD14: Uzun kariyer fırsatlarını değerli bulurum, ÇD15: İş veya organizasyondaki kariyerle ilgili ödülleri değerli bulurum, ÇD16: İşyerinde paylaşılan bilgilere önem veririm, ÇD17: Kendimi önemli hissedebileceğim bir iş yerini değerli bulurum, ÇD18: Yardımcı bir çalışma ortamını değerli bulurum, ÇD19: Topluma katkıda bulunan bir iş veya kurumu değerli bulurum, ÇD20: Gönüllü çalışmayı değerli bulurum, ÇD21: Topluma önem veren bir iş veya kurumu değerli bulurum, ÇD22: Gurur duyabileceğim bir iş veya kurumda çalışmayı değerli

bulurum, ÇD23: Başarıları değerli bulurum, ÇD24: Kendim ile meslektaşlarım arasındaki rekabeti değerli bulurum, ÇD25: Esnek çalışma saatlerini değerli bulurum, ÇD26: İşyerimde gözetim gerektirmeyen bağımsız görevleri değerli bulurum, ÇD27: Boş zamanı değerli bulurum, ÇD28: İş arkadaşlarımla iyi ilişkiler kurmayı değerli bulurum, ÇD29: Eğlenceli bir ortamda çalışmayı değerli bulurum, ÇD30: Meslektaşlarımla birlikte çalışabilme fırsatlarını değerli bulurum, ÇD31: İş ve özel yaşam arasında dengeyi değerli bulurum, ÇD32: İş-yaşam dengesi üzerinde kontrol sahibi olmayı değerli bulurum, ÇD33: Mizahın olduğu bir ortamda çalışmayı değerli bulurum.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre çalışma değerleri arasındaki farklılıklar Mann Whitney U testi ile incelenmiştir. Analiz sonuçları, kadın ve erkek çalışanlar arasında bazı çalışma değeri boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunduğunu göstermektedir.

Genel olarak, kadın çalışanların ortalama sıra değerleri birçok ifadede erkeklere kıyasla daha yüksek çıkmıştır. Bu durum, kadın çalışanların çalışma değerlerine yönelik duyarlılıklarının ve önem atfetme düzeylerinin belirli alanlarda daha güçlü olduğunu göstermektedir.

Çalışma değerleri açısından ifadeler düzeyinde ise Tablo 14 incelendiğinde, 33 ifade arasında özellikle şu maddelerde anlamlı farklılıklar ($p<0.05$) tespit edilmiştir:

- ÇD2 (Anlamlı ilişkiler kurma fırsatını değerli bulurum) → $p=0.000$
- ÇD3 (Kişisel gelişimi değerli bulurum) → $p=0.030$
- ÇD4 (Maddi ödüllerden ziyade kişisel ödülleri değerli bulurum) → $p=0.000$
- ÇD5 (Motive edici bir ortamda çalışmayı değerli bulurum) → $p=0.000$
- ÇD6 (Beni iyi sonuçlar elde etmeye motive eden bir işi değerli bulurum) → $p=0.000$
- ÇD10 (Ödül olarak maddi imkânları değerli bulurum) → $p=0.026$
- ÇD11 (Çalışacağım iş veya kurumun statüsünü değerli bulurum) → $p=0.018$
- ÇD13 (İşyerinde gelişim fırsatlarını değerli bulurum) → $p=0.000$
- ÇD14 (Uzun kariyer fırsatlarını değerli bulurum) → $p=0.000$
- ÇD16 (İşyerinde paylaşılan bilgilere önem veririm) → $p=0.000$
- ÇD17 (Kendimi önemli hissedebileceğim bir iş yerini değerli bulurum) → $p=0.009$
- ÇD18 (Yardımcı bir çalışma ortamını değerli bulurum) → $p=0.003$

- ÇD19 (Topluma katkıda bulunan bir iş veya kurumu değerli bulurum) → $p=0.003$
- ÇD20 (Gönüllü çalışmayı değerli bulurum) → $p=0.000$
- ÇD21 (Topluma önem veren bir iş veya kurumu değerli bulurum) → $p=0.000$
- ÇD22 (Gurur duyabileceğim bir iş veya kurumda çalışmayı değerli bulurum) → $p=0.024$
- ÇD23 (Başarıları değerli bulurum) → $p=0.001$
- ÇD24 (Meslektaşlar arası rekabeti değerli bulurum) → $p=0.000$
- ÇD28 (İş arkadaşlarımla iyi ilişkiler kurmayı değerli bulurum) → $p=0.025$
- ÇD31 (İş ve özel yaşam arasında dengeyi değerli bulurum) → $p=0.000$
- ÇD32 (İş-yaşam dengesi üzerinde kontrol sahibi olmayı değerli bulurum) → $p=0.008$

Bu sonuçlar, kadın çalışanların hem kişisel gelişim ve ilişkisel değerlere, hem de toplumsal katkı, iş-yaşam dengesi ve gönüllülük gibi özgecil değerlere erkek çalışanlara kıyasla daha fazla önem verdiklerini ortaya koymaktadır.

Öte yandan, ÇD24 (rekabeti değerli bulma) maddesinde ise erkeklerin ortalama sıra değerinin daha yüksek olması, erkeklerin iş ortamında rekabetçi değerlere kadınlara kıyasla daha fazla önem verdiğini göstermektedir.

Ayrıca, beş ana alt boyut düzeyinde yapılan analizlere göre ise aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- İçsel çalışma değerleri açısından kadınlar erkeklerden anlamlı düzeyde daha yüksek puan almıştır ($U=110050,000$; $p=0.000$). Buna göre, $6.H_{1a}$ kabul edilmiştir.
- Dışsal çalışma değerleri açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0.05$). Dolayısıyla, $6.H_{1b}$ reddedilmiştir
- Özgecil çalışma değerleri kadınlarda erkeklere göre anlamlı biçimde yüksektir ($U=102637,000$; $p=0.000$). Dolayısıyla, $6.H_{1c}$ kabul edilmiştir.
- Statüsel çalışma değerleri açısından erkeklerin puanları kadınlara göre anlamlı biçimde daha yüksektir ($U=118325,500$; $p=0.027$). Buna göre, $6.H_{1d}$ kabul edilmiştir.

- Sosyal çalışma değerleri açısından anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0.05$). Dolayısıyla, 6.H_{1c} reddedilmiştir.

Yukarıda verilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde, kadın çalışanların daha çok içsel (kişisel anlam, gelişim, iş-yaşam dengesi) ve özgecil (yardımseverlik, topluma katkı, gönüllülük) değerlere yöneldiği; erkek çalışanların ise görece statüsel (makam, prestij, rekabet) değerlere daha fazla önem verdiği söylenebilir. Bu bulgular, çalışma değerlerinin cinsiyet bağlamında büyük ölçüde farklılaştığını ve toplumsal cinsiyet rolleriyle uyumlu bir biçimde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Kadınlar için çalışma yaşamı daha çok anlam, denge ve katkı odağında değer kazanırken; erkekler için başarı, statü ve rekabet gibi dışsal göstergeler ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla, araştırmanın 6.H₁ hipotezi kısmen kabul edilmiştir, alt boyut düzeyinde ise içsel, özgecil ve statüsel değerlerde anlamlı farklılıklar belirlenmiştir. Ancak, dışsal ve sosyal çalışma değerleri açısından çalışanın cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma, kadın çalışanların içsel ve özgecil değerleri erkeklere kıyasla daha çok önemsediklerini, erkeklerin ise statüsel ve rekabet odaklı değerlere daha fazla ağırlık verdiklerini göstermektedir (Lyons & Kuron, 2014; Rowe & Snizek, 1995). Bu bulgu, cinsiyetin iş değerleri tercihlerinde rol oynadığını, ancak kuşak ve bireysel özelliklerle birlikte ele alınması gerektiğini ve tek değişkene indirgemeci açıklamaların yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır (Lyons, Urick, Kuron, & Schweitzer, 2015).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, farklı kuşaklara mensup çalışanların iş yaşamında deneyimledikleri çatışmalar ile çalışma değerleri arasındaki ilişkileri çok ülkeli ve çok sektörlü bir örneklem üzerinden incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma kapsamında Türkiye (%75,1), Endonezya (%17), Almanya, Azerbaycan, Lübnan ve diğer ülkelerden toplam 1023 çalışan veri sağlamıştır. Örneklem, eğitim, sağlık, finans ve diğer sektörleri kapsamakta olup, çalışma değerleri ölçeğinin güvenilirliği yüksek bulunmuştur ($\alpha=0,902$). Analizler Ki-kare ve Mann-Whitney U testleri ile gerçekleştirilmiş, elde edilen bulgular ülkeler arasında büyük ölçüde benzer çatışma ve değer örüntüleri ortaya koymuştur. Bu yönüyle çalışma, kuşaklar arası çatışmaların sadece yaş veya ülke temelli olmadığını, eğitim düzeyi, sektör ve yönetim düzeyi gibi bağlamsal değişkenlerin etkili olduğunu göstermektedir.

Analizler, çalışanın kuşak durumu ile sorun yaşadığı kuşak arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığını ($p = 0,318$) ortaya koymuştur. Bu bulgu, literatürde vurgulanan kuşak farklılıklarının abartıldığı görüşleri desteklemektedir (Yusof vd., 2025; Costanza vd., 2012). Bununla birlikte, eğitim düzeyi yüksek olan çalışanların özellikle X ve Y kuşağı ile daha fazla sorun yaşaması, bireylerin eğitim düzeyi arttıkça iş ortamındaki beklentilerinin ve

iletişim biçimlerinin daha belirgin hale geldiğini ve bu durumun kuşaklar arası çatışmaları görünür kılabilceğini göstermektedir (Stiglbauer vd., 2022).

Sektör ve yönetim düzeyi açısından yapılan analizler, çatışmaların bağlamsal faktörlerden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Eğitim ve sağlık sektörlerinde Y ve Z kuşağı ile daha fazla çatışma yaşanırken, finans ve sanayi sektörlerinde X ve Y kuşağı ile gerilimler ne çıkmaktadır. Ayrıca st düzey yöneticilerin daha az çatışmaya maruz kalması, liderlik deneyimi, rol yetkisi ve çatışma çözme becerilerinin kuşaklar arası gerilimleri azaltabileceğini desteklemektedir (Appelbaum vd., 2022; Urick vd., 2016). Bu bulgular, kuşak farklılıklarının tek başına belirleyici olmadığını ve örgütsel yapı, iletişim biçimleri ile görev dağılımı gibi bağlamsal değişkenlerin önemli rol oynadığını göstermektedir.

Cinsiyet bağlamında yapılan analizler, kadın çalışanların içsel (kişisel anlam, gelişim, iş-yaşam dengesi) ve özgecil (topluma katkı, yardımseverlik) değerlere daha fazla önem verdiğini; erkek çalışanların ise statüsel ve rekabet odaklı değerlere öncelik verdiğini ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, çalışma değerlerinin toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak farklılaştığını ve kuşak ile bireysel özelliklerin birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir (Lyons vd., 2015; Lyons & Kuron, 2014; Rowe & Snizek, 1995).

Elde edilen bulgular doğrultusunda, örgütsel uygulamalar için birkaç öneri geliştirilmiştir. Öncelikle, kuşak farklılıklarının abartılmaması ve çatışmaların yalnızca kuşak faktörüne bağlanmaması önemlidir; bunun yerine, eğitim düzeyi, sektörün özellikleri ve yönetim kademesi gibi bağlamsal faktörler dikkate alınmalıdır. İkinci olarak, kadın ve erkek çalışanların değer önceliklerini gözetten motivasyon ve dllandirme sistemleri ile içsel ve özgecil değerleri destekleyici programlar geliştirilebilir. nc olarak, iletişimin yoğun olduğu sektörlerde çatışmaları minimize etmek için st düzey yöneticilerin liderlik ve çatışma yönetimi becerileri güçlendirilmeli, rol beklentileri ve yetki dağılımı netleştirilmelidir. Ayrıca, eğitim düzeyi ve yönetim kademesi farklılıklarından kaynaklanan çatışmaları azaltmak amacıyla kuşaklar arası mentorluk ve tersine mentorluk uygulamaları hayata geçirilebilir (etinkaya, 2022; Polat vd., 2022; zdemir & Kış, 2022).

Sonuç olarak, örgütler farklı kuşakların beklenti ve değerlerini dikkate alan çok boyutlu motivasyon stratejileri geliştirmelidir. Özellikle Godlewska-Werner vd. (2020) tarafından da belirtildiği üzere, Y kuşağı çalışanlar ücret ve konfor gibi dışsal motivasyon unsurlarına daha fazla önem verirken, yaşlı kuşaklar işin kendisi ve iş birliği odaklıdır. Bu çerçevede, kuşak çeşitliliği bir kriz kaynağı değil, farklı bakış aıların harmanlandığı stratejik bir avantaj olarak görülmeli ve örgütsel sürdürülebilir başarı için etkin biçimde yönetilmelidir.

KAYNAKÇA

- Appelbaum, S. H., Bhardwaj, A. M., Goodyear, M., Gong, T., Sudha, A. B., & Wei, P. (2022). A study of generational conflicts in the workplace. *European Journal of Business and Management Research*, 7(2), 7–15. doi:10.24018/ejbmr.2022.7.2.1311
- Cogin, J. (2012). Are generational differences in work values fact or fiction? Multi-country evidence and implications. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(11), 2268–2294. doi:10.1080/09585192.2011.610967
- Costanza, D. P., Badger, J. M., Fraser, R. L., Severt, J. B., & Gade, P. A. (2012). Generational differences in work-related attitudes: A meta-analysis. *Journal of Business and Psychology*, 27(4), 375–394. doi:10.1007/s10869-012-9259-4
- Çetinkaya, B. D. (2022). Çalışma yaşamında kuşaklar arası bilgi aktarımı: X ve Y kuşağı üzerinde bir uygulama. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 130–153. doi:10.18074/ckuiibfd.1107684
- Dose, J. J. (1997). Work values: An integrative framework and illustrative application to organizational socialization. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 70(3), 219–240. doi:10.1111/j.2044-8325.1997.tb00645.x
- Godlewska-Werner, D., Peplińska, A., Zawadzka, A. M., & Polonski, P. (2020). Work motives in the context of generational differences, gender differences, and preferred values. *Polish Psychological Bulletin*, 51(2), 116–125. doi:10.24425/ppb.2020.133769
- Gurbuz, S., & Aytekin, I. (2020). Are work attitudes of generations myth or real? Evidence from the United States and Turkey. *Istanbul Business Research*, 49(2), 248–270. doi:10.26650/ibr.2020.49.0031
- Joshi, A., Dencker, J. C., & Franz, G. (2011). Generations in organizations. *Research in Organizational Behavior*, 31, 177–205. doi:10.1016/j.riob.2011.10.002
- Kalleberg, A. L., & Marsden, P. V. (2019). Work values in the United States: Age, period, and generational differences. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 682(1), 43–59. doi:10.1177/0002716218822291
- Kavak, A. B. (2020). Z kuşağı çalışanların çalışma değerlerinin belirlenmesine yönelik Ankara ilinde bir alan araştırması (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kinger, N., & Kumar, S. (2023). Generational differences in work values in the workplace. *Folia Oeconomica Stetinensia*, 23(2), 204–221. doi:10.2478/fo-2023-0027

- Lima, S. A., & Rahman, M. M. (2025). Generational diversity and inclusion: HRM challenges and opportunities in multigenerational workforces. *International Journal of Humanities Social Science and Management*, 5(3), 704–710. doi:10.2139/ssrn.5330092
- Lyons, S., Urick, M., Kuron, L., & Schweitzer, L. (2015). Generational differences in the workplace: There is complexity beyond the stereotypes. *Industrial and Organizational Psychology*, 8(3). doi:10.1017/iop.2015.48
- Lyons, S. T., & Kuron, L. K. J. (2014). Generational differences in the workplace: A review of the evidence and directions for future research. *Journal of Organizational Behavior*, 35(S1), S139–S157. doi:10.1002/job.1913
- Muxtorova, M. S. (2026). The impact of generational diversity on employee engagement and organizational commitment. *Modern American Journal of Business, Economics, and Entrepreneurship*, 2(1), 293–299.
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). New York, NY: McGraw-Hill.
- Özbay, Ö. (2008). Çapraz tablo analizi nasıl yapılır? Pratik bir açıklama. *Hacettepe Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 9, 459–470.
- Özdemir, N. D., & Kış, A. (2022). X ve Y kuşağı okul müdürlerinin, X ve Y kuşağı öğretmenlerin motivasyon ve örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin görüşleri (Malatya ili örneği). *İnönü University Journal of the Faculty of Education*, 23(2), 1080–1111. doi:10.17679/inuefd.1018160
- Özdemir Ocaklı, B., & Yalçın, B. (2021). Perception of intergenerational conflict in Turkey. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(33), 67–94. doi:10.26466/opus.818458
- Parry, E., & Urwin, P. (2011). Generational differences in work values: A review of theory and evidence. *International Journal of Management Reviews*, 13(1), 79–96. doi:10.1111/j.1468-2370.2010.00285.x
- Polat, S., Günçavdı, G., & Yılmaz, Y. (2022). Leading intergenerational learning in organizations: An example from Turkey. *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 13(1), 7–24. doi:10.3384/rela.2000-7426.3473
- Ros, M., Schwartz, S. H., & Surkiss, S. (1999). Basic individual values, work values, and the meaning of work. *Applied Psychology*, 48(1), 49–71. doi:10.1080/026999499377664
- Rowe, R., & Snizek, W. E. (1995). Gender differences in work values: Perpetuating the myth. *Journal of Applied Behavioral Science*, 22(2). doi:10.1177/0730888495022002005
- Rudolph, C. W., Allan, B., Clark, M. A., Hertel, G., Hirschi, A., Kunze, F., ... Zacher, H. (2020). Pandemics: Implications for research and practice in industrial

- and organizational psychology. *Industrial and Organizational Psychology*, 13(1), 1–35. doi:10.1017/iop.2020.48
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25, pp. 1–65). San Diego, CA: Academic Press. doi:10.1016/S0065-2601(08)60281-6
- Schwartz, S. H. (2012). An overview of the Schwartz theory of basic values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 1–20. doi:10.9707/2307-0919.1116
- Stiglbauer, B., Penz, M., & Batinic, B. (2022). Work values across generations: Development of the New Work Values Scale (NWVS) and examination of generational differences. *Frontiers in Psychology*, 13, 1028072. doi:10.3389/fpsyg.2022.1028072
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–37). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach’s alpha. *International Journal of Medical Education*, 2, 53–55. doi:10.5116/ijme.4dfb.8dfd
- Urlick, M. J., Hollensbe, E. C., Masterson, S. S., & Lyons, S. T. (2016). Understanding and managing intergenerational conflict: An examination of influences and strategies. *Work, Aging and Retirement*, 3(2), 166–185. doi:10.1093/workar/waw009
- Wardani, F. P., Krismayanti, Y., Sacha, S., Siahaan, R. S., Anjarsari, N., & Rumambi, F. J. (2024). Management of intergenerational conflict in the workplace and its impact on employee relations. *Indonesian Journal of Advanced Research*, 3(12). doi:10.55927/ijar.v3i12.12677
- Yusof, N. M., Zawawi, A. A., Khan, H. H. A., & Anuar, A. (2025). Generational differences and organizational behavior: Mapping trends, gaps, and future directions. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 9(10), 2818–2827. doi:10.47772/IJRISS.2025.910000229

BÖLÜM 30

Pastayı Doğru Dilimlemek: Pazar Bölümlendirme ve Niş Pazar

Nazlı Tıǧlı¹

GİRİŞ

Günümüzde işletmelerin, tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını doğru anlaması ve bu doğrultuda adım atmaları zorunlu hale gelmiştir. Tüketicilerin sürekli değişen istek ve ihtiyaçlarını anlamak, aynı zamanda tüketicinin herkes tarafından tercih edilmeyen özel isteklerinin olabileceği gerçeğini de ortaya çıkarmaktadır.

İşletmelerin hedef pazar seçimlerinde; tüketicilerin arzuladığı ürün ya da hizmetlerin, uygun pazar bölümlerinde yer almasını sağlayacak işletme faaliyetleri sürdürmeleri bir ihtiyaç halini almıştır. Tüketicuyu iyi anlamanın yanı sıra; tüketicilerin talep ettikleri ürün ve hizmetlere kolay bir şekilde erişebilmeleri stratejik bir pazarlama unsuru haline gelmiştir. Bu noktadan hareketle; işletmelerin doğru pazar, doğru ürün ve hizmet, doğru segmentasyon çalışmaları rekabet avantajı sağlayabilmek adına bir gereklilik haline dönüşmüştür. Belli bir tüketim gurubuna ya da topluluğa yönelik pazar bölümlendirme çabaları etkin ve verimli bir şekilde sürdürülebilirse; işletme, pazar bölümlendirme stratejisinde tüketicilerin ihtiyaçlarına karşılık vermekte zorlanmayacaktır. Rekabetin ve dijitalleşmenin artmasıyla, tüketicilerin istedikleri ürün ya da hizmetlere rahat erişim imkanı sağlayabilmeleri, işletmelerin işini karmaşık hale getirerek daha dikkatli pazarlama adımları atmaları konusunda zorlayıcı bir güç haline dönüşmüştür.

Pazar bölümlendirme benzer istek, ihtiyaç ve talep doğrultusunda bir sınıf oluşturmuş tüketicilerin; arzuları doğrultusunda homojen bir pazar oluşturmasıdır. Bu durumda işletmeler geniş ve rekabet unsurlarının yoğun olduğu pazarlarda daha özel bir alana hitap etmenin avantajını elde edebilmektedir.

Niş pazarlama faaliyetinde, pazar bölümlendirmenin geniş ve yoğun olduğu durumlarda, kimi tüketicilerin özel istek ve ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulduğu özel pazarlar olarak görülmektedir. Burada daha rafine istek ve ihtiyaçların varlığı söz konusu olmaktadır. Niş pazarlar, yoğun rekabet ortamında göz ardı edilmemesi gereken alanların varlığını da ortaya sermektedir. Arzuları yeterinde karşılanamayan tüketicilerin, işletmelerin radarına takılıp o alanda uzmanlaşma göstermeleri durumunda büyük başarılar elde ettikleri sıklıkla

¹ Öğr. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi- Özalp Meslek Yüksekokulu- Pazarlama ve Dış Ticaret Bölümü, ORCID: 0000-0002-8362-3910

görülmektedir. Bu durumda işletmeler, niş ürünler ve yanı sıra niş rekabetin olduğu pazarlarda faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu da işletmelerin bunu stratejik bir unsur olarak algılayıp, büyüme odaklı bir gelişim gösterme noktasında kullanmalarına olanak tanıyabilmektedir.

Bu çalışmada, ilgili literatür ışığında pazar bölümlendirme, niş pazarlar ve bu pazarlara örnekler ele alınacaktır. Tüketicilerin ve pazarların önemli olduğu günümüz şartlarında, rekabet avantajı sağlamanın ve en önce tüketicilerin arzularının dikkate alınması gerektiğinin önemi vurgulanacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

1. PAZAR BÖLÜMLENDİRME

Günümüz pazarlarında işletmeler, ürünleri ya da hizmetleri piyasaya sunarken geniş tüketici kitlesini göz önünde bulundurarak faaliyet sürdürmektedir (Nashiroh vd., 2024). Geniş tüketici kitlesinin göz önünde bulundurularak yapılan işletme çabaları, tüketicilerin kişilik özelliklerinin, temel istek ve ihtiyaçlarının, kişiselleştirmenin öneminin çoğu zaman göz ardı edilmesine neden olabilmektedir (Andaleeb, 2016). Tüketicilerin, değişen ve gelişen pazar şartlarında işletmelerden beklentileri çeşitlenmekte; bu nedenle işletmelerin, tüketicileri elde tutma ve ilgisini çekme çabaları bir gereklilik haline gelmektedir (Nashiroh vd., 2024).

İşletmelerin, tüketicilerin isteklerine uygun hareket edebilmelerinin temel araçlarından biri olarak pazar bölümlendirme çabaları örnek gösterilmektedir. Pazar bölümlendirmede işletmeler, STDP (Segmentation, Targeting, Differentiation, Positioning) stratejisini benimseyerek; bir pazarı bölümlendirme, hedefleme, farklılaştırma ve konumlandırma çabalarıyla tüketicileri daha iyi anlayabilmek ve pazardaki rakiplerden farklılaşarak daha etkili bir pazarlama faaliyeti sürdürebilmek için faaliyet göstermektedirler (Putra ve Hajar, 2023). Uygulanabilir ve etkili bir şekilde yapılan pazar bölümlendirmede; tüketicilerin bir ürüne, pazara ya da markaya bakış açıları pozitif yönde etkilenebilmektedir.

Kotler ve Keller'e (2008) göre pazar bölümlendirme, bir pazarın benzer istek ve ihtiyaçları bulunan ve benzer satın alma eylemleri gerçekleştiren guruplara göre ayırma sürecidir. Bu sürecin doğru anlaşılmasıyla işletmeler, tüketicileri çeşitli guruplara ve bölümlere ayırarak pazarlama faaliyetleri üstlenmektedir (İslam, 2020). İşletmelerin gelecek hedeflerini ve temel amaçlarını güçlü bir şekilde belirlemeleri, faaliyet gösterdikleri pazarlarda ayrıcalıklı olmalarına ve tüketicileri daha iyi anlamlandırmalarına olanak tanıyabilmektedir (Kotler ve Andreasen, 1996).

Pazar bölümlendirme uygulamalarının ilk uygulayıcılarından biri olarak kabul edilen Alfred P. Sloan, pazar bölümlendirmeyi 1920 yıllarında General Motors fabrikasının otomobil bölümü üzerine yapmıştır (Taşkın, 2009'dan aktaran Arslan, 2023).

İşletmelerin temel hedeflerinin ve gelecek dönem pazar planlarının iyi, açık ve anlaşılır bir şekilde belirlenmiş olması, tüketiciler açısından olumlu bir işletme ya da marka imajı yakalanmasına fırsat tanıyabilmektedir. Örneğin Johnson & Johnson firması, gelecek hedeflerini açıkça belirlemekte ve bu anlamda tüketicilerin ilgilerini çekmeyi amaçlamaktadır. Buna göre Johnson & Johnson firması, temel hedeflerine ve öncelik sırasına göre işletme hedeflerini belirlemektedir. İlk olarak müşterilerinin istek ve ihtiyaçlarına önem vererek; insanların kendileri için en değerli varlık olduğunu benimsemekte ve müşteri memnuniyetini ön planda tutmaktadır. İkinci temel hedef olarak çalışan memnuniyeti, gelişimi ve mutluluğu üzerinde durulmakta yapılan işlerin en iyisi olma düsturuyla hareket etmeyi amaçlanmaktadır. Üçüncü olarak, sosyal sorumluluğun önemi ve bu önemle yapılacak işlerin, tüketicilerin beklentilerinin de ötesinde yapılması gerekliliği vurgulanmaktadır. Son olarak şirket ortaklarının çıkarları doğrultusunda hedefler koyulmakta, bu hedeflerin üst düzeyde fayda ve verimlilik sağlaması üzerinde yoğunlaşmaktadır (Kotler, 2005).

1.1. Pazar Bölümlendirme Türleri

İşletmelerin, pazar bölümlendirmesi yaparken dikkat etmeleri gereken unsurlardan biri de pazarlama karması elemanlarına dikkat etmeleri gerekliliğidir. Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına istinaden, ilgili pazarın temel özellikleri, beklentileri, büyüklüğü gibi çeşitli faktörler işletmeler için yol gösterici nitelikte olabilmektedir. Bu bağlamda işletmelerin hedef pazarlar bölümlendirme türleri genel itibariyle; demografik, coğrafi, psikografik ve davranışsal olarak dört grupta ele alınmaktadır (Çetin, 2015).

Coğrafi Bölümlendirme’ de pazarlar; doğu-batı-kuzey-güney ya da kent-kırsal şeklinde bölümlenebilmektedir (Odabaşı ve Barış, 2014). Coğrafi bölümlendirmede işletmeler, rol oynayacakları pazarlardaki şehrin, ülkenin ya da bölgenin nüfusunu ve yoğunluğunu göz önünde bulundurmaktadır (Kotler ve Armstrong, 1996). Bu şekilde coğrafi bölümlendirme ile aynı istek ve ihtiyaçlara sahip tüketici gruplarının bir araya getirilmesi söz konusu olacaktır (Uzkurt, 2012). Coğrafi bölümlendirme neticesinde; grup halindeki tüketicilerin ürün, reklam, hizmet ve satış çabaları bir araya getirilmiş ve eşitlik sağlanmış olacaktır (Armstrong vd., 2016).

Demografik Bölümlendirme’ de pazarlar; tüketicilerin cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, eğitim durumu, meslekleri, gelir durumları, dinleri, etnik kökenleri, ırkları, hane halkı sayıları, aile büyüklüğü gibi faktörler önemli hale gelmektedir (Ünsalan ve Şimşeker, 2015). Demografik bölümlendirmede tüketicilerin içinde bulundukları yaş, kuşak temelli demografik segmentasyonu açısından önemli bir hal alabilmekte, tüketicilerin isteklerinin ve ihtiyaçlarının önemli düzeyde etkilenmesine neden olabilmektedir. Eğitim, gelir ve mesleki faktörler ise tüketicilerin satın alım güçleri açısından bir farklılığa sebep olabilmekte, bu bağlamda işletmelerin özel bir bölümlendirme çabası göstermesine ihtiyaç

duyabilmektedir. Din ve yanı sıra etnik köken, ırk gibi değıştirilemeyen unsurların, tüketici zevk ve tercihleri noktasında önemli bir yer edindiğı literatürde yapılan çalışmalarca kanıtlanmıştır. Bu tür unsurların tüm toplumca özen gerektiren bir ilgiye ihtiyaç duyulması gereken unsurlar olması sebebiyle, işletmelerin ürün ya da hizmetlerin ilgili pazarlara doğru şekilde sunulmasını gerekli kılmaktadır. Hane halkı sayısı ve aile büyüklüğü gibi mekanizmalar, işletmelerin pazara sundukları ürün ve hizmetlerin fiziksel ve işlevsel özellikleri gibi etkileyenlerine önemli bir hal kazandırmaktadır. Tüketicilerin medeni durumlarının ve çocuklu olup olmamalarının, ilgili pazarda faaliyet gösteren işletmeler için bir fark ortaya koyması ve buna uygun özelliklerdeki ürün ve hizmetlerin piyasaya sunulması beklenen bir durum olarak görölmektedir.

Psikografik Bölümlendirme’ de tüketicilerin psikolojik durumları, bulundukları ortamda ait oldukları sosyal sınıf, edindikleri statü gibi sosyal değişkenlerin önem kazandığı ve bu etmenlere dikkat edilerek bölümlendirme yapılması gerekliliğı ortaya çıkmaktadır (Odabaşı ve Barış, 2014). Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarındaki farklılıklar; tüketicilerin psikolojik durumlarından, geleneklerinden, göreneklerinden, öz kimliklerinden ve yaşam şekillerinden etkilenebilmektedir (Süer, 2014; Ünsalan ve Şimşeker, 2015). Burada önemli olan unsurlar genellikle; hayat tarzı, kişilik ve değerler olarak karşımıza çıkmaktadır (Grewal ve Levy, 2010).

Davranışsal Bölümlendirme’ de tüketicilerin satın alma alışkanlıkları ve ürün veya hizmetlere karşı verdikleri tepkiler önem kazanmaktadır (Kotler ve Keller, 2016; Kotler ve Armstrong, 2018). Diğer bölümlendirmelerin aksine burada, tüketicilerin eylemsel davranışları önem kazanmaktadır (Wedel ve Kamakura, 2000). Tüketicilerin bir ürünü satın alma durumu, sıklığı, zamanı, amacı, bilgisi ve ilgili markayla kurduğu bağ incelenmektedir; bu doğrultuda işletme stratejileri oluşturulurken daha etkin ve verimli bir karar mekanizması gelişebilmektedir (Kotler ve Keller, 2016). Günümüzde kullanılan pazarlama kanallarının çeşitliliğı, işletmelerin tüketici davranışlarını daha objektif verilerle incelemesine katkı sağlayabilmektedir. Genel literatürden hareketle, işletmelerin çevrim içi ortamlarda sundukları ürünler ve hizmetlere yönelik; tüketicilerden gelen tıklanma, beğenme, önerme, satın alma ve çevrim içi platformda geçirilen süre gibi ölçütler işletmeleri yönlendirmede bir kolaylık oluşturabilmektedir.

2. NİŞ PAZAR

İşletmelerin pazar bölümlendirme uygulamalarında; bir ürün ya da hizmetin piyasaya sunulmasında, çoğunlukla geniş pazar guruplarının göz önünde bulundurulması söz konusu olmaktadır. Niş pazarlar, küçük işletmelerin başarı yaklaşımı olarak görölmektedir (Tamagnini ve Tregear, 1998). Henry Ford’un “siyah olmak koşuluyla istediğiniz renk arabayı satın alabilirsiniz” fikri sonrası; müşterinin istek ve ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulduğu “herkesin yeterince hoşlanacağı bir ürün yoktur, sadece bazılarının hoşlanacağı ürünler

vardır” evresi, niş pazarların önem verilmesi gereken bir alan olduğunu ortaya koymaktadır (Linneman ve Stanton, 1991; Kotler, 2002).

Niş pazar, bir ürün ya da hizmetle ilgili benzer gereksinimlere sahip olan ve küçük bir guruptan oluşan pazarlardır (Dalgıç ve Leeuw, 1994). Bu pazarlar, az sayıda tüketicinin bulunduğu ve temel ihtiyaçları tam anlamıyla karşılanmamış pazarlar olarak görülmektedir (Kotler, 2002). Niş pazarlarda; az sayıda tüketicinin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda, özel pazarlama ve işletme faaliyetleri yapılmaktadır (Kılıç, 1998).

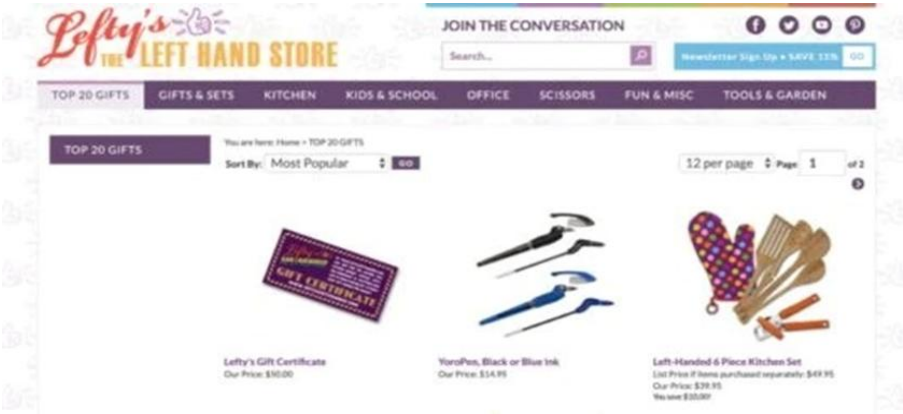
Niş pazara ilgi gösteren tüketiciler genel itibariyle, temel gereksinimlerini en iyi düzeyde karşılayacak firmalara yüksek bedeller ödemeye hazırdır; bu işletmelerin rakiplerinin az olması sebebiyle büyüme potansiyelleri daha yüksektir (Kotler, 2002). Bu pazarlarda işletmelerin, müşterilerine karşı özenli davranması gerekebilmekte, bu şekilde pazarda yayılma olanağı artabilmektedir (Dalgıç ve Leeuw, 1994). Niş pazarlarda işletmelerin rakiplerinin az olması, kendilerini olası rekabet koşullarından korumaları ve işletme sürekliliğini devam ettirmeleri açısından daha kolay olabilmektedir (Linneman ve Stanton, 1991).

Niş pazarlar, geniş pazar yelpazesine sahip ürünler (tuz, şeker gibi) için birbirleriyle benzer özellikler ihtiva ederken (Mucuk, 2006); niş pazarlarda ürünler (sodyumu azaltılmış tuzlar, şeker hastaları için üretilen esmer şekerler gibi) daha özel kesime hitap etmektedir (Albayrak, 2004).

2.1. Dünyada ve Türkiye’de Niş Pazar Örnekleri

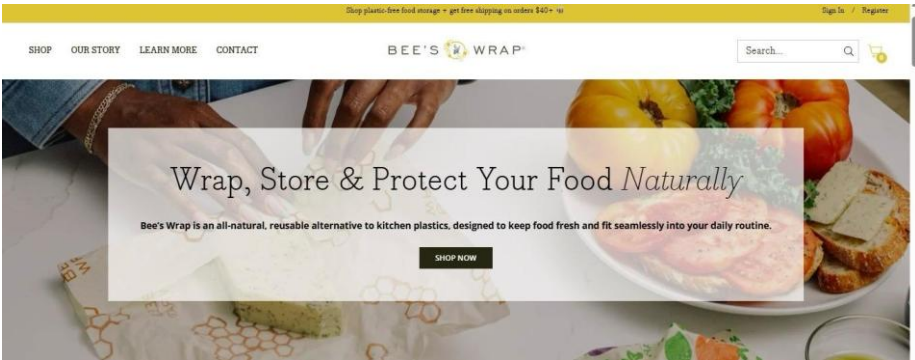
Niş pazarlar işletmelerin, küçük kitlelerin istek ve ihtiyaçlarına uygun olarak üretim yapmasıdır. Bu bölümde ele alınan örnekler, dünyada ve Türkiye’de belli başlı niş pazarları açıklamaya yönelik hazırlanmıştır.

Lefty’s firması, solak insanların temel gereksinimlerini ölçüt olarak üretim yapmaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde dünya nüfusunun yaklaşık %10,6’sının solak olduğu tespit edilmiştir (Papadatou-Pastou vd., 2020). Bu durum Lefty’s firmasının dikkatini çekmiş ve bu sayede solak insanlar için kullanım kolaylığı sağlayabilmek için: solak makaslar, solak konserve açacağı, solak ölçü kapları, solak mutfak spatulaları, solak tornavidalar ve el aletleri, solak defter ve kırtasiye ürünleri, solak bilgisayar fareleri, solak kupalar ve günlük kullanım ürünleri, solak oyun kartları, solak bahçe ekipmanları gibi ürünler üretmişlerdir (Lefty’s the Left Hand Store, 2025). Bu firmanın ürettiği ürünler, dünyada küçük bir kitleye hitap etmesi açısından başarılı bir niş pazar örneği olarak kabul edilmektedir ve tüketicilerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında kolaylık sağlamaktadır.

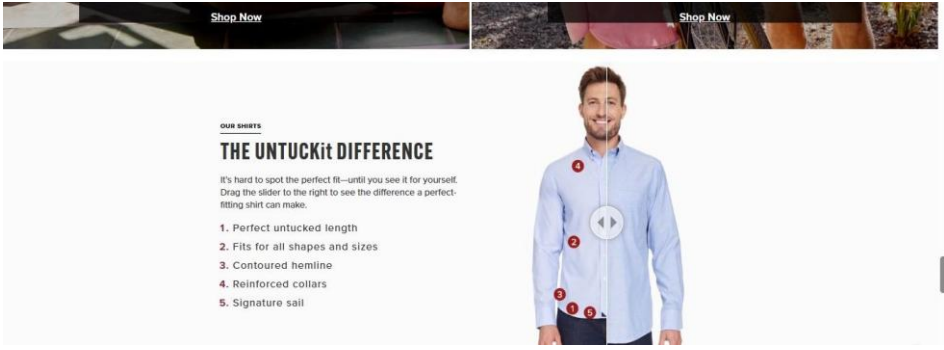
Kaynak: Lefty's The Left Hand Store (2026).

Bee's Wrap, bilinçli tüketiciler için ürünler üretmek için üretim yapan niş pazara hitap eden işletmelerden biridir. Bu firma; çevre dostu, duyarlı, sürdürülebilir, geri dönüştürülebilir, vegan ve hayvanlar üzerinde test edilmemiş gıda ambalaj malzemeleri üretmektedir. Firma doğa dostu olan ve bu duruma özen gösteren tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için tekrar kullanılabilir balmumlu gıda ambalajları, sandviç ve ekmek saklama bezleri, meyve-sebze saklama torbaları, kase kapatma örtüleri, atıştırmalık saklama torbaları, kesilebilir balmumu rulo ambalajlar gibi ürünler üretmekte ve niş pazarın örneklerinden biri olmaktadır (Bee's Wrap, 2025).

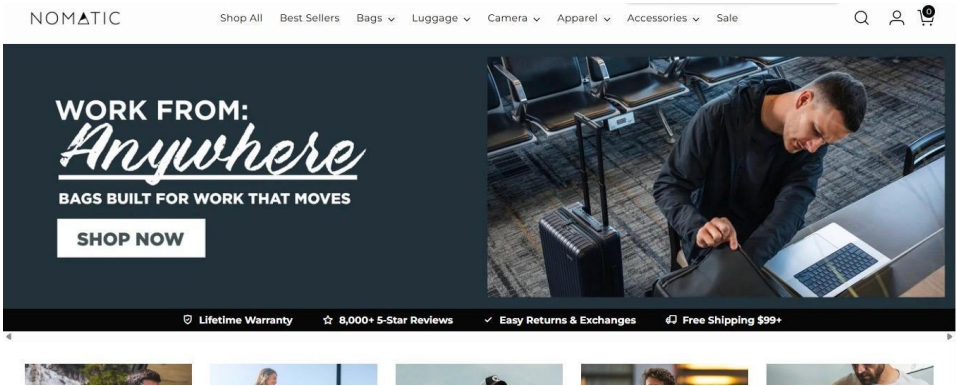
Kaynak: Bee's Wrap (2026).

Untuckit, firması her bedende ve çeşitte gömlek üreterek, günlük yaşamlarında gömlek giymeyi seven erkekler (ve artık kadınlar) için özel gömlekler üretmektedir. Firma; erkeklerin kendi bedenlerine ve özel isteklerine uygun gömlek üreterek, bunu niş bir pazar haline getirmektedir. Firmada: kırışmayan, performans ürünü, tam kalıp, keten, spor tarzda, günlük stilde tişört ve gömlek üretimi yapılmaktadır (Untuckit,2026).

Kaynak: UNTUCKit (2026).

Nomatic, iş ve sosyal amaçlı sürekli seyahat eden insanlar için, gereksinim duydukları bütün kişisel eşyalarının yanlarında bulunabilmesine olanak tanıyan bavul, sırt çantası, valiz gibi ürünleri; bilgisayar, şişe tutucu, RFID özellikli, birçok bölmesi olan ve suya dayanıklı tarzda üreterek başarılı bir niş pazar örneği oluşturmaktadır (Nomatic, 2026).

Kaynak: NOMATIC (2026).

Jacamo firması, bedensel özellikler olarak iri yapılı olan erkekler için özel ürünler üreterek, niş pazar olma avantajına sahip firmalardan biri olmuştur. Bu firmada, spor, günlük, iş, boş zaman odaklı birçok ürün üretilmekte ve erkeklerin kişisel ihtiyaçlarının doğru bir şekilde karşılanması amaçlanmaktadır (Jacamo, 2026).

OUR STORY

Jacamo launched in 2007 with the aim to provide every man with a wardrobe he can count on and wear with pride. Since the start, we've worked tirelessly to put all the best men's trends and quality clothing in one place, and make sure they're accessible for everyone. We've been constantly evolving to make sure we're the best we can possibly be, so our Jacamo man can do exactly the same.

WHERE WE'RE AT

We offer clothing in an extensive range of fits to suit every build. From loungewear to activewear, we've taken the struggle out of shopping. Whatever you're looking for, whatever fit you're after.

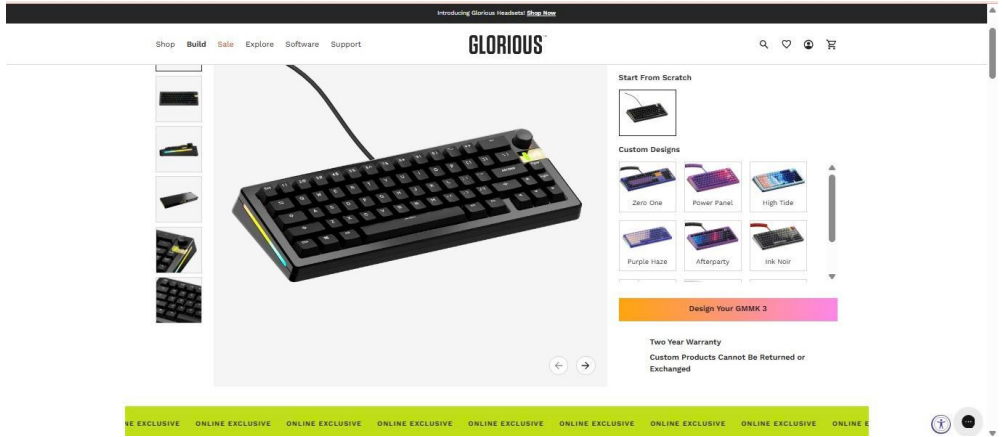
Jacamo exists to champion the true measure of a man, our latest campaign is designed to celebrate not only physical strength but, more importantly, the mental side of the modern man.

CREDENTIALS

Don't just take our word for it, we work with some of the best. We're proud sponsors of Sky sports news and Soccer AM and our charity partner is Prostate Cancer UK.

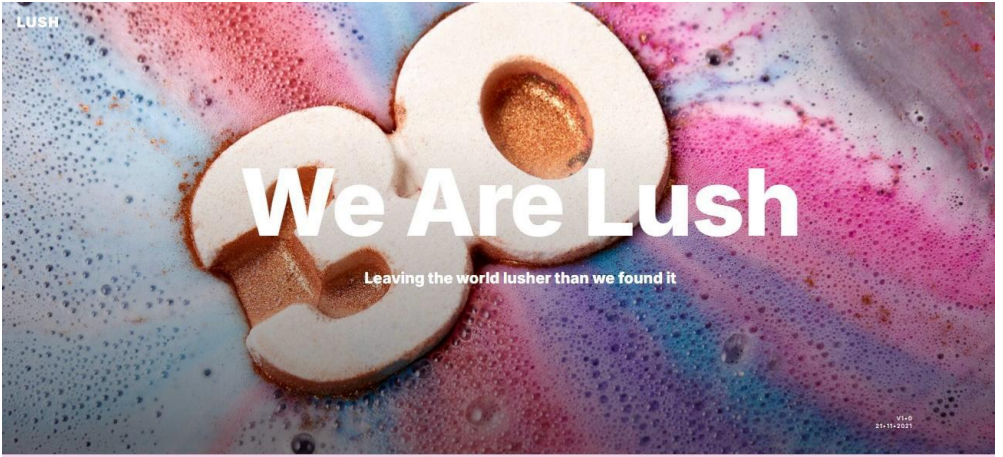
Kaynak: Jacamo (2026).

Glorious PC Gaming Race firması, bilgisayar oyunları oynamayı seven ve bu segmente ilgi duyan tüketiciler için: kişiselleştirebilir klavye, fare, oyun konsolu, kulaklık, yazılım ve daha birçok ürün üreterek büyük bir kitleye ve ciroya ulaşmış başarılı niş pazar örneklerinden biri olmuştur (Glorious PC Gaming Race, 2026).

Kaynak: Glorious Gaming (2026).

Lush firması, ürettikleri kozmetik ürünleriyle doğa dostu, hayvanlar üzerinde deneyi reddeden, yalnızca organik maddelerin kullanıldığı, aşırı ambalaj kullanımının önüne geçen bir politika benimsemektedir. Temel prensipleri arasında: kişinin temel ihtiyaçlarını dikkate alan, ürettikleri kozmetik ürünler kategorisinde bir numara olmayı amaçlayan ve gezegeni kurtarmak için kozmetik bir devrim oluşturmayı hedefleyen bir işletmedir (Lush, 2026). Bu yönüyle Lush firması, bulundukları kategoride başarılı bir niş pazar örneklerinden biri olmaktadır.

Kaynak: Lush (2026).

August firması, artan ev fiyatları nedeniyle evlerini kiraya verenler için bir sektör oluşturarak, Airbnb gibi şirketler için akıllı ev sistemleri tasarlamaktadır. Piyasanın ihtiyaçları dikkate alınarak: akıllı kilit sistemleri, akıllı kartlı giriş, akıllı kapı gibi birçok ürünü evlerini kiraya ev sahiplerini koruma altına almayı amaçlamaktadır (August, 2026). Bu yönüyle dünyada trend haline gelen tüketimleri göz önünde bulunduran August firması, önemli bir pazar açığı yakalamış ve niş pazar olarak bir ayrıcalık kazanmıştır.

Kaynak: August Home (2026).

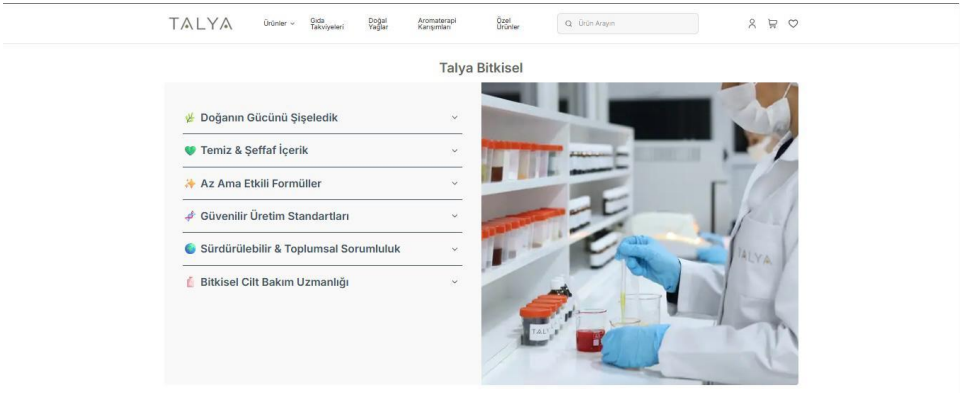
Türkiye örneklerinden en yeni olanlarından biri Gaziantep ilinde olan iklim değişiklikleri, nüfus artışıyla beraber ortaya çıkan enerji tüketimindeki artış, sürdürülebilir yenilikleri başlatmak amacıyla teknolojik ve sosyal değişimi teşvik eden Stratejik Niş Yönetimi adı altında bir proje serisi hayata koymuştur (Barut ve Selçuk, 2024). Burada temel amaç, sıfır enerjili binalar inşa ederek yeni bir

pazarın oluşumuna öncülük etmektir. Bu kapsamda Gaziantep’te Climate Change Action Plan and Ecological City Design Guide, Gaziantep Ecological Building, Gaziantep GAP Energy Efficiency and Consultancy Incubation Center projeleri üzerinde çalışılan alanlar niş pazarlara örnek olarak gösterilmektedir.

Kaynak: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi (2016).

Türkiye’de faaliyet gösteren ve niş pazar oluşturan firmalardan biri Talya Herbal Products şirketi olmuştur. Bu şirketin temel amacı ekolojik verimden yararlanılarak; uçucu yağlar ve sabit yağlar, gıda takviyeleri, arı ürünleri ve bal karışımları, aromaterapi karışımları, vitaminler ve hidrosoller gibi tıbbi ve aromatik bitkilerden (TAB) doğal ve organik ürünler üretmektir (Başer ve Kurtuluş, 2023). Aynı zamanda firma Herbafiber adı altında, doğal içeriklerden oluşturulmuş ve sağlık alanında kullanıma hizmet eden niş bir pazar oluşturma amacıyla hareket etmektedir (Başer ve Kurtuluş, 2023).

Kaynak: Talya Bitkisel (2026).

Türkiye’ de yoğunlukla görülen niş pazar örneklerinden biri de sağlık turizmi açısından oluşturulan pazarlama çabalarıdır. Bu bağlamda Malezya, Hindistan, Tayland, Singapur gibi ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de bağımlılık tedavi merkezleri adı altında AMATEM (Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi ve Eğitim Merkezi) kurulmuştur (Aşıkoğlu ve Övey, 2022). Bu tür merkezlerde, insanların yasaklı maddelerden arındırılması için tedavi amaçlı hizmetler uygulanmakta ve sağlık sektörü açısından bir niş pazar halini almaktadır.

Türkiye’de, gıda sektöründe her yöreye ve ile ait, o yöreye özgü ürünlerin üretilmesi neticesinde coğrafi işaret denilen kavram ortaya çıkmaktadır. Coğrafi işaret, üretilen ürünlerin yalnızca bulunduğu bölgede üretilmesi, kalite ve niteliklerini yalnızca o yöreden alması neticesinde kazanılabilmektedir (Kantaroğlu ve Demirbaş, 2018). Erzincan Tulum Peyniri, Kayseri Pastırması, Pervari Balı, Antep Fıstığı, Gaziantep Baklavası, Antakya Künefesi, İzmir Tulum Peyniri ve Erzurum Civil Peyniri Türkiye’de coğrafi işarete sahip olan örneklerden bazılarıdır; bu ürünler, kitlesel üretim yerine bir yöreye özgü olması sebebiyle niş pazar örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Kantaroğlu ve Demirbaş, 2018).

KAYNAKÇA

- Akkan, E., & Bozyiğit, S. (2020). Bir Niş Pazar Olarak Türkiye'deki Vegan Ürünler: Tüketici Bakış Açısından Keşfedici Bir Araştırma 1. Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi= Journal of Consumer and Consumption Research, 12(1), 101-149.
- Albayrak, T. (2004). Niş pazarlama: Türkiye'de ortopedik destek ürünleri pazarının incelenmesi.
- Andaleeb, S. S. (2016). Market segmentation, targeting, and positioning. In Strategic Marketing Management in Asia (pp. 179–207). Emerald Group Publishing Limited.
- Armstrong, G., Kotler, P., & Opresnik, M. O. (2016). Marketing: An introduction (13th global ed.). Pearson Education Limited.
- Arslan, H. (2023). Tüketicilerin elektronik perakendecilerden satın alımlarına ve iletişimlerine dayalı pazar bölümlendirmesi: Düşük ilgilenimli ürün kategorileri üzerine bir araştırma (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Aşıkoğlu, Ş., & Övey, İ. S. (2022). Türkiye’de sağlık turizminin niş pazarı; Bağımlılık tedavi merkezleri. EÜropean Journal of Managerial Research (EUJMR), 6(11), 41-57.
- August Home. (2026). Smart locks and keyless home entry systems. August
- Başer, G., & Kurtuluş, K. (2023). Implementing marketing strategies for a niche business: case of talya herbal products. Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi, (1), 20-26.
- Bee’s Wrap. (2026). Reusable beeswax wraps and sustainable food storage products. Beeswrap
- Çetin, C. (2015). Meslek Yüksekokulları İçin Temel İşletmeciliğe Giriş. (2. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Dalgıç, T., & Leeuw, M. (1994). Niche marketing revisited: concept, applications and some European cases. European journal of marketing, 28(4), 39-55.
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi. (2016). Şehirlerin en iyi uygulamalarında Gaziantep Ekolojik Bina. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi
- Gıda Hattı. (2017, 3 Mayıs). Coğrafi işaret nedir? Ülkemizde katkıları nelerdir? Gıda Hattı
- Glorious PC Gaming Race. (2026). Gaming mice, keyboards, switches, mousepads, and PC gaming accessories. Glorious PC Gaming Race. Retrieved May 6, 2026, from Glorious

- Grewal, D., & Levy, M. (2010). *Marketing*. (Second Edition). New York: McGraw-Hill
- Islam, M. M. (2020). Segmenting, targeting and positioning in Islamic marketing. *Journal of Islamic Marketing*, 12(7), 1385–1404. <https://doi.org/10.1108/JIMA-10-2018-0181>
- Jacamo. (2026). Men's clothing in sizes S to 6XL – For every man. Jacamo
- Kantaroğlu, M., & Demirbaş, N. (2018). Türkiye’de coğrafi işaretli gıda ürünleri üretim potansiyelinin değerlendirilmesi. *IBANESS Kongreler Serisi*, 21(22), 514-520.
- Kılıç, M. (1998). İşte Niş, Kariyer Kişisel Gelişim ve Yönetim Bilimi Dergisi. Y, 2, 2.
- Kotler, P. (2002). *Marketing Management* (11th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Kotler, P. (2005). *A’dan Z’ye Pazarlama*, Çev. Aslı Kalem Bakkal, 4. Baskı, İstanbul: MediaCat.
- Kotler, P., & Andreasen, A. R. (1996). *Strategic marketing for nonprofit organizations* (5th ed.). Prentice Hall. Google Books
- Kotler, P., & Armstrong, G. (1996). *Principles of Marketing*. (7th Edition.). New Jersey: Prentice-Hall.
- Kotler, P., & Armstrong, G. (2018). *Principles of marketing* (17th ed.). Pearson Education.
- Kotler, P., & Keller, K. L. (2008). *Marketing Management*, Thirteen Edition (A. Maulana & Y. S. Hayati, Eds.; 13th ed., Vol. 2). Jakarta.
- Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing management* (15th ed.). Pearson Education.
- Lefty's The Left Hand Store. (2026). Left-handed products and gifts. Lefty's
- Linneman, R. E., & Stanton, J. L. (1991). *Making niche marketing work: How to grow bigger by acting smaller*. McGraw-Hill.
- Lush. (2026). Fresh handmade cosmetics, skincare, bath, body, and hair products. Lush Cosmetics. Retrieved May 6, 2026, from Lush
- Mucuk, İ. (2006). *Pazarlama ilkeleri* (15. bs.). Türkmen Kitabevi.
- Nashiroh, A. A. S., Shiddiqy, I. A., & Hidayat, M. N. (2024). Exploring the depths of digital marketing: a systematic literature review on segmentation, targeting, differentiation, and positioning strategies. *International Journal of Business, Law, and Education*, 5(1), 1270-1283.
- NOMATIC. (2026). Travel bags, backpacks, luggage, and accessories for modern travelers. NOMATIC. Retrieved May 6, 2026, from NOMATIC

- Odabaşı, Y., & Barış, G. (2014). Tüketici Davranışı (14. Baskı). İstanbul: MediaCat Akademi.
- Papadatou-Pastou, M., Ntolka, E., Schmitz, J., Martin, M., Munafò, M. R., Ocklenburg, S., & Paracchini, S. (2020). Human handedness: A meta-analysis. *Psychological bulletin*, 146(6), 481.
- Putra, F. D., & Hajar, M. F. (2023). Segmenting, Targeting, Differentiation, dan Positioning pada Digital Campaign Instagram@ sebarkankebersihan. *Jurnal Penelitian Inovatif*, 3(2), 311–320.
- Süer, İ. (2014). Pazarlama İlkeleri (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Talya Bitkisel. (2026). Doğal yağlar, aromaterapi ürünleri ve gıda takviyeleri. Talya
- Tamagnini, V., & Tregear, A. (1998). An assessment of niche marketing opportunities in the delicatessen meat sector. *British food journal*, 100(5), 228-235.
- UNTUCKit. (2026). Official website. UNTICKit
- Uzkurt, C. (2012). Pazar Fırsatları Ölçümü ve Pazar Çekiciliği Analizi. *Pazarlama Stratejileri Yönetmelik Bir Yaklaşım*, 165-193.
- Ünsalan E., & Şimşek, B. (2015). Temel İşletmecilik Bilgileri (7. Basım) Ankara: Detay Yayıncılık.
- Vegan Derneği Türkiye. (2022, 26 Aralık). Bitkisel beslenme ve vegan ürün tüketimi Türkiye ve Avrupa’da yükselişte. TVD
- Wedel, M., & Kamakura, W. A. (2000). Market segmentation: Conceptual and methodological foundations. Springer Science & Business Media.
- Yiğit Barut, T., & Arslan Selçuk, S. (2024). Holistic Approach to Niche Formation: A Case on Transition to Nearly Zero-Energy Buildings in Türkiye. *Buildings*, 14(6), 1565.

BÖLÜM 31

Kültür Turizminin Sürdürülebilirlik Kapsamında Değerlendirilmesi

İsmail Bilgiçli¹ & Hikmet Genç²

GİRİŞ

Son yıllarda tüm dünyada sıkça konuşulan konuların başında sürdürülebilirlik gelmektedir. Tüm sektörlerde üretim ve tüketimin tüm aşamalarında sürdürülebilirlik günümüzde en çok tartışılan ve uygulanması planlanan çalışmalarındandır. Sürdürülebilirlik ile ilgili ilk dönemlerde gelecek kuşaklar ve gelecek kuşaklara aktarım konuşulurken, son dönemlerde bu söylemler ile birlikte mevcut yaşam koşullarının ve gelecekte oluşacak yaşam koşullarının oluşmasında gereken ihtiyaç ve isteklerin karşılanmasının eşitliği tartışılmaktadır. Sürdürülebilirlik, sosyal, çevresel ve ekonomik açılardan mevcut değerlerin ve kaynakların gelecek kuşaklara aktarılması olarak açıklanmaktadır.

Günümüzde turizm, ülkelerin ve bölgelerin ekonomik, sosyal, kültürel açıdan kalkınmasında aracı sektör olarak hem gelişmekte hem de gelişmiş ülkeler açısından çok önem taşımaktadır. Turizm, katılım gösteren kişilerin ticari amaçlarla veya kişisel olarak, kültürleri tanıma, yeni yerler görme, gezerken dinlenme, kültürel, sosyal etkileşim ve ekonomik getiri sağlayan bir faaliyettir (Eser, 2010). Turizm, doğrudan ve dolaylı etkileri olan, çok sayıda faaliyetin senkronize birlikte çalıştığı kompleks faaliyettir. Turizm faaliyetlerinde faydalanılan arz değerlerinin esnek olmayan yapıda olması sürdürülebilir olması açısından çok önemlidir.

Turizm arz değerlerinin kısıtlı olmasından kaynaklı esnek olmama özelliği nedeniyle talep karşısında artırılmasının kısa sürede gerçekleşmesi mümkün olmamaktadır. Sürdürülebilirliğin turizm açısından karşılaştırılmasına bakıldığında sağlanan ekonomik getirilerin devamının sağlanabilmesi için kullanılan turizm çevre değerlerinin korunarak sosyal yapı ile etkileşimin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi önemlidir (Uduji vd., 2018). Tüketim kültürünün sınırsız olarak gerçekleştiği, toplumların tüketim çılgınlıklarına kapıldığı, çevre kaynaklarının düşünülmeden kullanıldığı ve tüketildiği günümüz ortamında kıt kaynakların korunarak gelecek nesillere taşınması sürdürülebilir turizm açısından önem taşımaktadır.

¹ Doç. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
ORCID:0000-0003-1697-032X

² Öğr. Gör., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
ORCID:0000-0001-7005-183X

Dünyada, tüm üretim sektörlerinde ve insanların yaşamlarında hızlı bir dönüşüm gerçekleşirken bu dönüşüm ve değişimler turizm endüstrisini de doğal sonuç olarak etkilemektedir. Turizm sektöründe, turistlerin gösterdiği tüketim ve üretim anlayışlarının değişmesi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapının sürekli değişmesinin sonucu olarak seyahat anlayışları da değişmektedir. Turist destinasyonlarında yaşamlarını sürdüren yerel halkın turistleri ağırlamaları, turistlere sundukları hizmetler ve turistlerden kültürel etkileşimleri de değişim göstermektedir. Sonuç olarak, sürdürülebilir turizm, günümüz yaşam ortamına ve gelecek ortamlara katkı sunması açısından çok önemli olmaktadır.

Bu çalışmada kültür turizmi açısından çekim merkezi özelliğine sahip olan destinasyonların sürdürülebilir turizmin oluşturulması ve sağlanması açısından önemi konusu açıklanmaktadır. Destinasyonların kültürel ve turizm değerleri açısından potansiyeli, kültür turizmi arz unsurları, talebin sürekliliğinin sağlanması, rakiplerine göre sahip olduğu avantajlar, yerel yönetimlerin sürekliliği sahiplenmesi, yerel halkın turizme bakışı, kültür turizmi açısından arz unsurlarının sürdürülebilirliğinin gerçekleşmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasının önemi açıklanmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Kavramsal çerçeve başlığı altında sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir turizm, sürdürülebilir turizm yaklaşımları, kriterleri, faydaları gibi kavramlar ile birlikte kültür ve kültür turizmi, kültür turizminin çeşitleri, kültür turizminin sosyal, ekonomik ve kalkınmaya etkisi, kültür turizmi ve sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir kültür turizmi kavramı ve gelişimi kavramları açıklanmaktadır.

Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik, canlıların refahı, sosyal adalet ve ekolojik ortamın bütünlüğünün sağlanması amacıyla uzlaşmanın sağlanmasıdır. Sürdürülebilirlikte amaç, çevre kaynaklarının zarar görmeden gelecek kuşaklara aktarılmasıdır. Sürdürülebilir bir geleceğe doğru sürecin ve planlamaların doğru yönetilmesi, doğru yapılması ve gerçekleştirilmesidir (Moore, 2004). Ekolojik yaşam destek sistemlerinin sürdürülebilir bir ölçekte tutulması, kaynakların adil bir şekilde dağılımının sağlanması, kaynakların verimli şekilde oluşmasının gerçekleşmesi ve hizmetlerin sürdürülebilir şekilde sunulmasının sağlanması önemlidir (Özbay, 2018).

Çevre bilimi olarak kaynakların gelecek kuşaklara yönelik olarak değerlendirilerek aktarılması sürdürülebilirliktir (Uysal, 2013). Tüm toplumu oluşturan insanların çevre konusundaki duyarlılıklarını artırmak ve bilinçlendirmek önemlidir. Sürdürülebilirlik konusunda yapılan araştırmalarda, temel unsur mevcut kaynaklardan verimli bir şekilde faydalanılması ve yerel halkın ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan en üst düzeyde yararlanmalarının

sağlanması açıklanmaktadır. Sürdürülebilirlik, çevre kaynaklarının, doğal değerlerin önemsenmesi, mevcut kaynakların etkin ve verimli olarak kullanılması ve gelecek nesillere aktarılması konusunda yapılan faaliyetlerdir (Costanza, 1994).

Sürdürülebilir Turizm

Sürdürülebilir turizm konusu 1960'lı yıllardan sonra ortaya çıkan kitle turizm hareketlerinden sonra daha fazla tartışılmaya başlanan ve ortak gelecek raporundan ortaya çıkan bir kavramdır (Butler, 1999). Bu kavramın temelini oluşturan konu turizm arz değerlerinin esnek olmayan yapısından dolayıdır. Turizm talebinin fazla olması ve turizm arzını aşması sonucu çevre değerlerinin tahrip olması sonucu oluşmaktadır. Bu tahribatın önlenmesi için kaynakların planlı, dengeli ve verimli şekilde kullanılması ortaya çıkmıştır. Turizmde sürdürülebilirlik kavramı son yıllarda yaygın şekilde kullanılmakta ve önem kazanmaktadır (Kuter ve Ünal, 2009).

Turizmin sürdürülebilir yaklaşımlara ve ilkelere göre yönetilmesi, yerel halkların beklenen faydayı sağlaması, uzun süreli yaşam kalitesini desteklemesi ile birlikte turistlerin deneyimlerinin kalitesinin artmasını da sağlamaktadır. Turizm konusundaki faaliyetler ve aktiviteler, ekonomik getirisine odaklanmadan yerel halkların çevre değerlerine, kültürlerine ve ekonomik kazançlarına göre planlanmalı ve uygulanmalıdır. Turizmde sürdürülebilir yaklaşımlar, daha temiz toplum görünümünün yanında daha iyi bir yaşam kalitesinin oluşmasına katkı sağlamaktadır (Durovic ve Loverentiev, 2014). Turizm sektörünün gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine olumsuz yansımalarının gerçekleşmesi kaçınılmaz bir sonuç olmaktadır (Kuter ve Ünal, 2009).

Turizmde değerlerin korunması, geliştirilmesi ve çekiciliğinin sürekliliğinin sağlanması turizmde sürdürülebilirliktir. Turizmde sürdürülebilirliğin sağlanmasında iyi bir pazarlama ve yönetim anlayışının gerçekleşmesi önemlidir. Temel faaliyet alanını oluşturan turizmde, doğal ve kültürel kaynakların korunması ve gelecek nesillere aktarılması çevre-insan ve turizm etkileşiminde bilincin sağlanmasında gereklidir (Sezgin ve Karaman, 2005). Turizm sektöründe, son yıllarda yaşanan gelişmelere bağlı olarak ekoloji ve çevre duyarlılığı artmış, turizm türlerinde değişim süreci yeni türler değişik destinasyonları ön plana çıkarmıştır. Oluşan bu durumun amacı, turistlerin isteklerine cevap verecek destinasyonlar ve turistik ürünlerin ortaya çıkarılmasını sağlamaktır (Beyhan ve Ünügür, 2005).

Sürdürülebilir Turizmin Yararları

Turizmin doğal çevre ve kültürel insan üzerindeki olumlu olumsuz etkilerinin anlaşılmasını sağlamak sürdürülebilir turizmin faydalarındandır. Sürdürülebilir turizmin faydaları (Swarbrooke, 1999); Sürdürülebilir turizm, maliyet ve

faydanın adil şekilde dağıtılmasını sağlamakta, değişik sektörlerde yerel istihdamı desteklemektedir. Turizm sektörü, yiyecek içecek, konaklama, ulaştırma, rehberlik ve diğer hizmetler gibi alanlarda yerli organizasyonları desteklemekte ve canlandırmaktadır (Meydan, 1995). Ayrıca ülke ekonomileri için döviz girdisi oluşturmakta, yerel ekonomilerin sıcak para ve sermaye ihtiyacının karşılanmasını sağlamaktadır. Turizm, tarım istihdamında çeşitliliği desteklerken, yerel ekonomilerin kalkınmasını sağlamaktadır. Turizm yerel altyapıların gelişmesini ve ulaşımın iyileştirilmesini gerçekleştirmektedir. Tarihi alanların korunması ve kaynak aktarılmasını sağlarken, yerel halkında kullanabileceği rekreasyon alanlarının oluşması gibi faydası oluşmaktadır (Emekli, 2004). Turizmin sürdürülebilir olması, turizmin etkilerini izlemesi, değerlendirerek yönetmesi, olumsuzlukların azaltılması anlamına gelmektedir.

Sürdürülebilir Turizmin Kriterleri

Sürdürülebilir turizmin geliştirilebilmesi için ulaşılmayı istenen hedefleri sürdürülebilir turizm kriterleri olarak açıklamak mümkündür. Turizm ürünlerinin, bölgelerin veya devletlerin turizm açısından gelişiminin sağlanması ve özelliklerinin iyileştirilmesi sürdürülebilir turizm kriterleridir. Bu kriterler doğru ve etkin şekilde uygulanırsa turizmin gelişmesinden veya sürdürülebilirlikten söz etmek mümkündür. Sürdürülebilir turizm kriterlerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Gebhard vd., 2009);

- Toplumsal refahın sağlanması
- Kültürel ve doğal çevre kaynaklarının korunması
- Ürün kalitesinden ödün vermeden turist memnuniyetinin sağlanması
- Turizm faaliyetlerinin doğru yönetilmesi

Sürdürülebilir turizmde, çevre ve doğa bilincinin geliştirilmesine yönelik teşviklerin artırılması, planlamaların ve denetimlerin yerinde yapılmasının önemli etkilerinin olacağı anlaşılmaktadır.

Kültür Turizmi ve Kültür İlişkisi

Toplulukların yaşamlarını sürdürdükleri çevre içinde veya dışında bulunduğu coğrafyadan etkilenerek oluşan birikim ve medeniyete kültür denilmektedir. İnsanlar yaşamlarını sürdürürken içinde bulundukları coğrafyadan etkilenmektedir. Çevre ve topluma uyum gösterme veya farklılıklardan etkilenme kültürün kaçınılmaz sonuçlarındandır (Emekli, 2006). Kültür turizmi, boş zamanlarında destinasyonların ayırt edici farklılıklarını ve özelliklerini görmek ve deneyimlemek için yapılan özel ilgi hareketidir (Adams, 2009). Kültürlerarası farklılıkların merak edilmesinden kültür turizmi veya kültürel turizm oluşmaktadır.

İnsanların farklı kültürleri tanıma, görme ve öğrenmeye karşı oluşan meraklarını giderme faaliyeti kültür turizmini oluşturmaktadır. Kültür turizmi konusunda çeşitli tanımlar yapılmıştır (McKercher ve Du Cros, 2002). Toplum, bölge ve yerel halkların sahip olduğu sanat, tarih ve bilim mirasına yönelik duyulan ilginin yönlendirmesi sonucu oluşan ziyaretler kültür turizmidir (Silberberg, 1995). Ülkelerin veya bölgelerin ekonomisi ve rekabet gücüne destek sağlama, doğal ve kültürel mirasın korunmasını destekleme, gelecek kuşaklara aktarma, sürdürülebilir ekonomi ve gelişimin sağlanabilmesi için kültür turizmi önemli bir araç olmaktadır (Pekin, 2011).

Kültür Turizminin Çeşitleri

Kültür turizmini; miras turizmi, kültürel tematik rotalar, kültürel şehir turizmi, etnik turizm, etkinlik ve festival turizmi, dini turizm ve yaratıcı turizm olarak çeşitlendirmek mümkündür (Kajdar, 2014). Maddi ve maddi olmayan geçmişin kaynak olarak kullanıldığı, kültürün canlı ve yerleşik unsurlarına dayanan, mevcut kültürleri ve hakları kapsayan kültür turizmi türü miras turizmi olarak tanımlanmaktadır (Timothy ve Nyaupane, 2009). Doğal ve yapay cazibe merkezlerini birleştiren, ulaşım araçları ile izlenen, eğitim ve eğlence sağlayan, eğitim, ilgi, işbirliği gibi amaçları olan kültür turizmi türüne kültürel tematik rota turizmi denilmektedir (Nagy, 2012).

İnsanların kültürel ihtiyaçlarını karşılamak, bilgi ve deneyim biriktirmek, normal ikamet yerlerinin dışına yer değiştirmek, şehirlerin kültür turizmi değerlerini incelemek amaçlı hareketlerine kültür turizmi kapsamında kültürel şehir turizmi adı verilmektedir (Eidelman vd., 2017). Ulusal veya etnik mirasın deneyimlenmesi amacıyla, geleneksel yaşam biçimleri, örf adetler, gıda, dil, folklor, yerleşim yerleri ve geleneksel doğa kullanım biçimleri gibi unsurları kapsayan turizm türüne etnik turizm denilmektedir (Aleksandrova ve Aigina, 2014). Etkinlikler ve festivallere yapılan ziyaret hareketlerine etkinlik ve festival turizmi tanımı yapılmaktadır (Cudny, 2013). Din merkezlerini ve kutsal yerleri ziyaret etmek için ikamet edilen yerden başka bir bölgeye yapılan altı aydan uzun olmayan turizm türü dini turizmdir (Eidelman vd., 2017). Ziyaret edilen yerlerde turistlerin aktif kurslara katılarak öğrenme deneyimini katılımı gerçekleştirme fırsatı sunulan turizm türüne yaratıcı turizm denilmektedir (Richards ve Raymond, 2000).

Kültür Turizminin Ekonomi, Sosyal ve Kalkınmaya Etkisi

Mikro açıdan kültür turizminin ekonomik değeri, toplumun belirli grupları için fayda olarak tanımlanmaktadır. Makro açıdan ise, dolaylı, doğrudan ve teşvik edici etkiler sayesinde diğer ekonomi alanlarının etkilenmesi durumudur. Makro ve mikro-ekonomi açısından kültür turizminin etkilerine göre ülkelerin veya bölgelerin kalkınma yöntemlerine etkisinin olduğunu söylemek doğru bir sonuç olmaktadır. Çünkü belirli destinasyonların sosyal ve ekonomik açıdan

gelişmesine katkı sağlayan bireysel ekonomilerin gelişimini destekleyen ve gelişmesini sağlayan turizm türü kültür turizmidir (Zadel ve Bogdan, 2013).

Kültür turistlerinin tüketimi, varış yerindeki kalış süresine, kültürel konumlarına, varış yerindeki kültürel etkinliklere ve ortalama tüketim miktarları gibi değişkenlere bağlıdır. Kültürel turizm ürünlerinin ekonomik etkilerinin detaylandırılması ürünlerin kendilerine has özelliklerine bağlı olmaktadır (Erköse, 2010). Müze gibi kültürel yerlerin turizm ürünü olarak etkisi bilet fiyatı ve ziyaretçi sayılarıyla tahmin edilebilirken, müzelerden farklı olarak, etkinliklerin ve festivallerin kültür turizmi etkisinin tahmin edilmesi daha zor olmaktadır. Etkinlikler ve festivallerde ücret alınmaması, etkinlik ve festivaller gerçekleştiğinde sağlanan ekonomik faydaların otel, restoran, mağaza ve diğer turistik işletmeleri etkilemesi kültürel turizmin etkilerindendir (Zadel ve Bogdan, 2013).

Gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin kaynaklarını kalkınmada etkin şekilde kullanamamaktadır. Turizm sektörünün kaynakları doğru ve etkin şekilde kullanarak bölgesel kalkınmayı sağlaması bölgeler arasında dengeli kalkınma açısından ve farklılıkların azaltılmasında önemlidir (Çeken, 2008). Kültür turizminin, destinasyonların ekonomilerine dolaylı ve doğrudan etkileri bulunmaktadır. Turistlerin yapmış olduğu harcamalar, ulaşım, restoran, otel, perakende satış ve iletişim gibi alanlarda yapıldıkça oluşan gelir hizmetin ihraç edilmesi sonucunu oluşturmakta ve istihdama olumlu katkı sağlamaktadır. Kültürel değerlerin turizm sektöründe kullanılması, özellikle yerel ve bölgesel olarak olumlu katkılar sağlamaktadır (Plzáková, 2015). Kültür turizmi yerel kalkınma hamlelerinin hızlanmasına, gelir dengesizliklerinin azalmasına, yerel kimliğin güçlenmesine, sosyal dayanışmanın güçlenmesine, yeni iş sahalarının açılmasına, ekonomik büyümeye, eğitimin gelişmesine katkı gibi olumlu etkileri bulunmaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma ve Kültür Turizmi İlişkisi

Kültür turizmi, diğer ekonomik sektörler ile birbirine bağlı faaliyetleri kapsayarak gelişmekte olan turizm sektöründe önemli bir rol oynamaktadır. Turistlerin boş zamanlarının artması, ilgilerinin değişmesi ve yaşam beklentilerindeki değişimler, kültür turizminin turizm türleri arasında daha popüler ve hızlı şekilde gelişmesini desteklemektedir. Kültür turizmi, destinasyonların sosyal ve ekonomik açıdan gelişmesine önemli katkılar sağlamaktadır (Valeriu ve Istoç, 2007). Elde edilen gelirin miras değerlerini korumayı desteklemesi, kültür turizminin ekonomik boyutunun önemini göstermektedir. Genellikle kültür turizminden elde edilen gelirin çekim gücü oluşturacak olanaklara yatırılması sürdürülebilir kültür turizmi açısından önemlidir (Richards, 2018).

Kültür turizmi gelişiminin hedeflenen alanlarda etkisi, geliştirme, planlama ve yönetim aşamalarının yeterli ve etkin şekilde uygulanmasına bağlı olmaktadır.

Kültür turizminde asıl amaç turistlerin beklentilerinin gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Kültür turizminin gelişiminin etkileri yeterli planlama yönetim ve geliştirme aşamaları ile kontrol edilmelidir. Kültür turizminin gelişimi diğer ekonomi alanları ile kalıcı ilişki kurma sonucunun geçerli olduğunu göstermektedir (Valeriu ve Istoc, 2007).

Sürdürülebilir Kültür Turizmi Kavramının Gelişimi

Araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre bilim insanları, sürdürülebilir turizm ve kültür turizmini birbirine yakın eş anlamlı olarak görmektedir. Kültür turizmi, sürdürülebilir turizm kavramının tamamlayıcısı niteliğindedir. Buna rağmen kültür turizmi, tek başına sürdürülebilir olamayacağı için sürdürülebilir turizmin ilkeleri ile uyumlu olmayan yönleri de bulanmaktadır (Swarbrooke, 1999). Kültür turizmi destinasyonlara yönelik turizm talebinin dengeli olarak gerçekleşmesinde etkili olmaktadır. Sürdürülebilir turizm ve kültür turizmi aynı olarak değerlendirilse de kültür turizmi sürdürülebilir turizmin tamamlayıcı unsurlarındandır.

Sürdürülebilir turizm, ekonomik olarak uygulanabilen, çevreye saygılı, deneyimlere açık, kalkınmayı destekleyen faaliyetler içermektedir. Sürdürülebilir turizmin kültür boyutu, yerel halkların özgün sosyal ve kültürel yaşamlarına saygı gösteren, yerel mirasın korunması için anlayış ve hoşgörü barındırma olayıdır (Nasser, 2003). Turizm ve kültür arasında doğrudan bir ilişki olmasına rağmen, turizm yeni ortaya çıkan bir olgu, kültür ise insanlığın varoluşundan itibaren varlığını sürdüren bir kavramdır. İnsanlar kültür turizmi kapsamında eski kültürler ve medeniyetlerin izlerini görmek, diğer bölgelerde yaşayan yerel halkların kültürlerini araştırma ihtiyacı hissetmektedir. Kültür turizminin sürdürülebilir olması arz değerlerinin inelastik arz değerleri olması ile yakından ilgilidir.

Maddi ve manevi kültürel mirasın korunarak sürdürülebilir turizmin gelişimi amacıyla tüm paydaşların katılımı, çevresel, ekonomik, sosyal faydaların sağlanması ve faaliyetlerinin yönetilmesine sürdürülebilir kültür turizmi denilmektedir. Kültür turizminin sürdürülebilir olması için etkinlik çeşitliliği, yeni destinasyonlar ve turizm bilincinin oluşturulması önemlidir. Tüm bu uygulamalarda olumlu veya olumsuz durumların tespit edilmesi ve önlemlerin alınması önemlidir (Eser, 2010). Sürdürülebilir turizm ilkeleri küresel ve bölgesel kalkınmayı hedeflemektedir. Bu hedeflerin sağlanması doğrultusunda, sürdürülebilirliğin sağlanması tarihi eserlerin korunması, çevre kaynaklarının tahrip edilmemesi, gelecek kuşaklara değerlerin aktarılması, biyolojik çeşitliliğin ve ekolojik dengenin korunması önem arz etmektedir. Toplumun refahı ve kültürlerarası koruma ve kalkınmayı sağlayan turizm, sürdürülebilir kültür turizmidir (Butler, 1999).

SONUÇ

Sürdürülebilirlik, ekonomilerin sürdürülebilir bir ölçek içermesi, doğal kaynakların etkin bir şekilde kullanılması, kaynakların gelecek kuşaklara adil bir şekilde aktarılmasının ekolojik yaşam destek değerlerinin korunması anlamına gelmektedir (Costanza, 1994). Çevreye ve doğaya önem verilmesi, sahip olunan kaynakların verimli ve etkin şekilde kullanılması ve geleceğe aktarılması sürdürülebilirlik kavramı olarak açıklanmaktadır. Sürdürülebilirliğin kalkınma boyutunda ise, doğal ve kültürel kaynakların, refahı artırmak amacıyla yönetildiği bir strateji bulunmaktadır. Kalkınmanın sürdürülebilirliği için uzun vadeli bir strateji olarak çevreyi koruma, insanların dengeli refahını sağlama, politik ve sosyo-kültürel koşulları dikkate almak gerekmektedir (Tosun, 2001).

Sürdürülebilir turizmin, sürdürülebilir kalkınma kapsamında ele alınması ortak gelecek tartışmaları ve ortak gelecek raporlarında ilk olarak bahsedilmeye başlanmış bir konudur. Sürdürülebilir turizm, turizm sektörünün, turistlerin, çevre değerlerinin ve yerel halkların ihtiyaçlarını karşılarken, mevcut ekonomik, çevresel ve sosyal etkileri dikkate almak anlamına da gelmektedir (Butler, 1999). Sürdürülebilir turizm anlayışı ile uyum gösteren turizm çeşitleri kültür turizmi, ekolojik turizm, tarımsal turizm, olarak açıklanabilmektedir (Swarbrooke, 1999).

Globalleşen dünya şartlarında gerçekleşen hızlı dönüşümün tüm alanları etkilemesi kaçınılmazdır. Bu etkilenmeden turizm sektörünün etkilenmemesi mümkün olmamaktadır. Bu dönüşümlerin en önemli etkisi turizme katılan insanların tüketim anlayışları, ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarının gösterdiği değişikliklerin seyahat anlayışlarına yansımalarıdır (Uduji vd., 2018). Buna karşılık olarak ev sahibi halkların ziyaretçileri ağırlama biçimleri, kültürel etkileşimleri ve sundukları hizmetlerde değişmektedir. Tüm bunların sonucu olarak sürdürülebilir turizm, günümüze ve geleceğe katkı sunmak açısından önemli olmaktadır.

Turizm çekiciliklerine sahip olan destinasyonların en önemli değeri sahip oldukları turizm potansiyellerinin turistler tarafından tercih edilmesidir. Destinasyonlarda turizm potansiyeli açısından öne çıkan turizm türleri; tarih, inanç, kış, eko, kültür, gastronomi ve doğa-yayla turizmidir. Özel ilgi turizmi olarak kültürel değerleri önemseyen turistlerin tercihi ise kültür turizmi kapsamında hareket etmektir. Kültür turizmi, tipolojik yaklaşımlara göre birçok turizm çeşidinin birleşerek oluşmasından meydana gelmektedir (Tapur, 2009). Kültür turizminin sürdürülebilirliği, destinasyonların sahip olduğu değerleri, günümüze ve gelecek kuşaklara aynı şekilde aktarmasıyla, çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla katkı sağlamasıdır.

Destinasyonlara gerekleŖecek turizm talebinin sürekli olması için turistlerin yüksek tatmin sağlaması odaklı hizmet kalitesinin artırılması önemli katkılar sağlayabilir. Kültür turizmi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için tarihi değerlerin bilinirliğinin artırılmasına yönelik bilinçlendirme çalışmaları yapılabilir. Kültürel değerleri önemseyen turistlerin taleplerini dikkate alacak çalışmalara öncelik verilebilir. Ulaşım, tanıtım ve aydınlatma sorunlarını çözecek, kültür turizm ilkelerine dayalı çalışmaların yapılması yönünde planlamalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Adams, W. M. (2009)**, Green Development: Environment and Sustainability in the Third World 3.Baskı. London: Routledge.
- Aleksandrova, A. ve Aigina, E. (2014)**. Ethno-tourism research in Iovozero, Murmansk region, Russia. In SHS Web of Conferences, 12, EDP Sciences.
- Beyhan, Ş. G, Ünügür, S. M. (2005)**, Çağdaş Gereksinimler Bağlamında Sürdürülebilir Turizm ve Kimlik Modeli. İTÜ Dergisi/a mimarlık, planlama, tasarım, 4 (2), 79- 87.
- Butler, R. (1999)**. Sustainable Tourism: A state of the Art review. Tourism Geographies. 1(1).7-25.
- Costanza, R. (1994)**, Three General Policies to Achieve Sustainability. In: Jansson, A., Hammer, M., Folke, C., Costanza, R. (Eds.), Investing in Natural Capital. Island Press, Washington, DC, Ch. 21.
- Cudny, W. (2013)**. Festival Tourism–The Concept, Key Functions and Dysfunctions in The Context of Tourism Geography Studies. Geographical journal, 65(2), 105-118.
- Çeken, H. (2008)**. Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir inceleme. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2), 293-306.
- Duman, M (2019)**. Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Sürdürülebilir Kültür Turizmi Değerlendirilmesi: Kars Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi, Kars.
- Durovic, M. ve Loverentjev, S. (2014)**. Indicators of Sustainability in Cultural Tourism. The Macrotheme Rev (A Multidisciplinary Journal of Global Macro Trends), 3(7),
- Eidelman, B. M., Fakhrutdinova, L. R., Bunakov, O. A., Gabdrakhmanov, N. K. ve Grigorieva, E. V. (2017)**. Religious Tourism In The Tourism System. Revista San Gregorio, (20), 96-103.
- Emekli, G. (2004)**. Sürdürülebilir Turizmin Kaz Dağı ve Yakın Çevresi İçin Önemi. I. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler kitabı, 416-432.
- Emekli, G. (2006)**, Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm. Ege Coğrafya Dergisi, 15(1-2), 51-59.
- Erköse, P. G. (2010)**. Bergama’da Kültür Turizmini Geliştirmek: Bergama ve Midilli Arasında Bir Kültür Yolunu Da İçeren Potansiyel Yeni Kültür Turizmi Ürünleri Üzerine Bir İnceleme, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Koç Üniversitesi, İstanbul.
- Eser, A. (2010)**. Sürdürülebilir Kültür Turizmi: Efes Örneği. Ege Coğrafya Dergisi, 19(2), 27-34.

- Gebhard, K., Meyer, M. ve Roth, S. (2009).** Criteria for Sustainable Tourism For the Three Biosphere Reserves Aggtelek, Babia Gora and Sumava. Ecological Tourism in Europe (ETE) and UNESCO.
- Kajdar, I. P. (2014).** Cultural Tourism And World Heritage.18,(20), 6.
- Kuter, N. ve Ünal, H. E. (2009).** Sürdürülebilirlik Kapsamında Ekoturizmin Çevresel, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri. Kastamonu Üniversitesi. Orman Fakültesi Dergisi, 9 (2), 146-156.
- McKercher, B. ve Du Cros, H. (2002).** Cultural Tourism: The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management. Routledge.
- Meydan, S. (1995).** Turizmin Gelişmesinde Bir Alternatif: Sürdürülebilir Turizm. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Moore, J. (2004),** Recreating The University From Within: Sustainability and Transformation in Higher Education. Doctoral Dissertation. Department of Curriculum Studies, Faculty of Education, University of British Columbia.
- Nagy, K. (2012).** Heritage Tourism, Thematic Routes and Possibilities for Innovation. Club of Economics in Miskolc. TMP, 8(1), 46-53.
- Nasser, N. (2003).** Planning for Urban Heritage Places: Reconciling Conservation, Tourism, and Sustainable Development. Journal of Planning Literature, 17,(4), 468-479.
- Özbay, G. (2018).** Alternatif Turizm Politikaları İçerisinde Kış Turizmi: Türkiye'ye Yönelik Swot Analizi. The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences, 4(2), 203-213.
- Pekin, F. (2011).** Çözüm, Kültür Turizmi. İstanbul, İletişim Yayınları, 32.
- Plzáková, L. (2015).** Economic and Social Impacts of Cultural Tourism. 2nd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Science and Arts, SGEM 2015, Book 2 Political Science, Law, Finance, Economics and Tourism, 3, Bulgaria.
- Richards, G. (2018).** Cultural tourism: A Review of Recent Research and Trends. Journal of Hospitality and Tourism Management, 36, 12-21.
- Richards, G. ve Raymond, C. (2000)** Creative Tourism. Atlas News, 23, 16-20.
- Sezgin ve Karaman, (2008),** Turistik Destinasyon Çerçevesinde Sürdürülebilir Turizmin Yönetimi ve Pazarlaması Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- Silberberg, T. (1995).** Cultural Tourism and Business Opportunities for Museums and Heritage Sites. Tourism Management, 16(5), 361-365.
- Swarbrooke, J. (1999).** Sustainable Tourism Management. Cabi.

- Tapur, T. (2009).** Konya İlinde Kültür ve İnanç Turizmi. *Journal of International Social Research*, 2(9).
- Timothy, D. J. ve Nyaupane, G. P. (2009).** *Cultural Heritage and Tourism in The Developing World: A Regional Perspective*. Routledge.
- Tosun, C. (2001).** Challenges of Sustainable Tourism Development in the Developing World: The Case of Turkey. *Tourism Management*, 22, 289-303.
- Uduji, J. I., Okolo-Obasi, E. N. ve Asongu, S. A. (2018).** Does CSR Contribute to The Development of Rural Young People in Cultural Tourism of Sub-Saharan Africa? Evidence from the Niger Delta in Nigeria. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 1-33.
- Uysal, Ö. (2013).** Sürdürülebilir Büyüme Kavramının Çevre ve Ekonomik Boyutlarının Ayırıştırılması. *Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2).
- Valeriu, I. F. Ve Istoc, E. M. (2007).** Cultural Tourism and Sustainable Development Romanian Journal of Economic Forecasting, 1, 89-96.
- Zadel, Z. ve Bogdan, S. (2013).** Economic İmpact of Cultural Tourism, *UTMS Journal of Economics*, ISSN 1857-6982, University of Tourism and Management, Skopje, 4(3),355-366.

BÖLÜM 32

Kriz Yönetiminin Konaklama İşletmeleri Açısından Değerlendirilmesi

İsmail Bilgiçli¹ & Hikmet Genç²

GİRİŞ

Son yıllarda küresel olarak gelişen turizm, olumlu etkileri ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için vazgeçilmez bir sektör olma konumunu güçlendirmektedir (Sarı, 2010). Küreselleşme ile ekonomiler ve ülkelerin karşılıklı bağımlılıkları artmaktadır (Uzunoğlu, 2009). Küreselleşmenin oluşturduğu bağımlılıklar ile birlikte kriz kavramı da günümüzün çok tartışılan ve konuşulan konularından birisi olmuştur. Krizler sadece bulunduğu bölgeyi değil küreselleşme ile birlikte tüm dünyayı etkileyebilmektedir (Acar vd., 2021). Turizm sektörü, üretimde bütünleşik üretim uygulamalarını kullanmakta ve diğer sektörlerle işbirliği içinde çalışmaktadır (Yıldız, 2011).

Turizm sektörü, ilgili diğer sektörler ile ilişkisini kullanarak ekonomik çarpan etkisi oluşturmaktadır. Doğal olarak turizm sektöründe oluşan krizlerin tekstil ve tarım gibi diğer sektörleri etkilemesi kaçınılmaz olmaktadır (Çiftçi, 2015). Diğer sektörlerde yaşanabilecek krizlerin de turizm sektörünü olumsuz etkileme potansiyeli bulunmaktadır (Devlin, 2007). Turizm sektörünün temel uygulama alanını oluşturan seyahat etme isteği konaklama ihtiyacının doğmasına neden olmakta, bu ihtiyacın giderilmesi amacıyla konaklama işletmeleri geceleme, yiyecek-içecek ve diğer hizmetlerin arz edilmesini sağlamaktadır (Çakıcı ve Azaltun, 2002).

Konaklama işletmeleri, arz değerlerinin diğer sektörlerle kıyasla zamana karşı duyarlılığı sebebiyle stoklanması mümkün olmamaktadır (Gummesson, 1993). Konaklama işletmeleri başta olmak üzere turizm sektörü paydaşları talepte oluşan değişimlerden çok fazla etkilenmekte ve faaliyetlerini bu değişimlere göre düzenlemektedir (Selim vd., 2022). Bu değişimlere verilen tepkiler nedeniyle oluşan krizlerin sonucu olarak konaklama işletmeciliği yüksek risk grubunda faaliyet gösteren sektör olmaktadır. Konaklama işletmelerinin yeterli talep ile karşılaşmaması, maksimum kâr hedeflerine ulaşmasını engellemektedir (Koçhan,

¹ Doç. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
ORCID:0000-0003-1697-032X

² Öğr. Gör., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
ORCID:0000-0001-7005-183X

2015). Turizm sektöründe karşılaşılan belirsizlikler konaklama işletmeleri yöneticilerini karar alma süreçlerinde zorlamaktadır (Taşcan ve Çetin, 2016).

Konaklama işletmeleri ve içinde bulunduğu turizm sektörü kendilerine has özellikleri nedeniyle diğer sektörlerle oranla krizlerden daha fazla etkilenmektedir (Akıncı, 2010). Turizm sektöründe, kriz ortamlarında hızlı karar alma süreci, stresler, oluşan tedirginlikler, zaman faktörünün baskısı gibi nedenlerden çalışanların motivasyonları olumsuz etkilenmektedir (Akım ve Serra, 2005). Gelişmelere ve değişimlere uyum sorunu yaşayan konaklama işletmelerinin krizlerden olumsuz etkilenme riski daha fazla olmaktadır (Düzgün, 2020). Turizm sektörünün sahip olduğu dinamik yapı ve değişkenlikler krizlere karşı hazırlıklı olma durumunu olumsuz etkilemektedir (Köker ve Yeniçeri, 2013).

Konaklama işletmelerinin oluşabilecek krizlere karşı hazırlanmış olduğu tedbirler ve planlar farklı kriz türlerine karşıda etkili olabilmektedir (Aşık, 2016). Krizler, konaklama işletmeleri yöneticilerini önemli kararlar alma durumu ile karşı karşıya bırakmaktadır (Okumuş, 2010). Kriz ortamlarını iyi okuyarak değerlendirmek yeni fırsatlar yaratabilmekte, diğer durumda ise kaçınılmaz olarak işletme faaliyetlerinin sonlanması sonucu oluşabilmektedir (Düzgün, 2020). Makro ve mikro olarak sağladığı ekonomik getirileri sebebiyle konaklama işletmelerinin krizlerle karşılaşması turizmde doğal bir durum olmaktadır (Sarı, 2010).

Savaş, salgın hastalık, doğal afet ve ekonomi gibi krizlerin oluşturduğu etkiler turizm sektöründe de olumsuzluk meydana getirmektedir (Aba, 2011). Krizler, konaklama işletmelerinin sürdürülebilirliğini ve varlığını tehdit etmektedir (Özdevecioğlu, 2002). Krizlerin iyi yönetilememesi, talep azalması, imaj kaybı ve gelirlerin düşmesi gibi sonuçlar oluşturmakta, konaklama işletmelerine ve diğer sektörlerle maddi kayıplar yaşatabilmekte, ayrıca istihdamı olumsuz etkilemektedir (Koçhan, 2015). Yaşanan krizler, destinasyonların koşullarını olumsuz etkilediği için turistlerin güvenliğini ve dolayısıyla talebini azaltmaktadır (Henderson, 1999).

Konaklama işletmelerinde krizlerin büyüklüğü ve süresi öngörülemediğinden kriz yönetimi planlamasının doğru ve etkin şekilde yapılması önemlidir (Aytemiz vd., 2004). Krizler, örgütleri ve yöneticileri olumsuz durumlarda bırakabilen ortamlardır (Chong, 2004). Bu çalışmanın konusunu krizlerin konaklama işletmeleri üzerindeki etkileri, krizleri bertaraf edebilmek için izledikleri stratejiler, stratejik planlamalar ve edindikleri deneyimler oluşturmaktadır. Çalışmada, konaklama işletmelerinde yaşanabilecek krizler, nedenleri, türleri, etki düzeyleri, sonuçları, yöneticilerin tepkilerinin neler olabileceği, yöneticilerin izleyeceği stratejiler incelenmektedir. Bu çalışmanın en önemli amacı, turizm sektörünü etkileyen krizlerin paydaşı olan konaklama işletmelerine olan etkileri, krizlerin etkilerinin azaltılması için yapılan çalışmalar, krizde izlenebilecek yollar, krizlerin sonrasında yöneticilerin ve tüm çalışanların sağladığı deneyimler

ve gelecekte oluşabilecek krizlere karşı yapılması planlanan stratejik kriz yönetimi uygulamalarını tespit etmek ve sonuç olarak çeşitli öneriler sunmaktır.

Kavramsal Çerçeve

Kavramsal çerçeve başlığı altında kriz, kriz özellikleri, kriz nedenleri, kriz süreçleri ve kriz yönetimi ve konaklama işletmelerinde kriz yönetimi kavramları detaylı bir şekilde incelenmekte, sonuç bölümünde ise inceleme neticesi yapılan değerlendirmeler ve öneriler açıklanmaktadır.

Kriz

Belirsizlikler barındıran kriz ve kriz yönetimi kavramları genellikle ortak bir zeminde buluşmamaktadır. Kriz kavramı konusunda çok farklı tanımlamalar mevcuttur (Aşık, 2016). Kriz sözcüğü, karar verme, ayırt etme anlamına da gelen krizis sözcüğünden meydana gelmektedir (Tutar, 2004). Kriz sözcüğünün Çin dilinden gelen karşılığında ise fırsat ve tehlike anlamlarına gelen iki sözcüğün birleşiminden oluştuğu belirtilmektedir (Murat ve Mısırlı, 2005). Kriz; aniden ortaya çıkan kötüye gidiş, gelişmeler, tehlikeli anlar, karışık safhalar ve içinden çıkılması zor durumlar olarak tanımlanabilmektedir (Göral, 2014). Önceden öngörülemeyen, bilinmeyen gelişmelerin, makro ve mikro düzeyde tüm sektörler ve işletmeler açısından ortaya çıkardığı sonuçları kriz olarak tanımlamak mümkündür (Çoban, 2020).

Kriz, Türk Dil Kurumu'na göre, ülke içinde veya ülkeler arasında toplumların ve işletmelerin yaşadıkları güç dönemler, bunalımlar ve buhranlar olarak açıklanmaktadır (TDK, 2024). Aniden oluşan tehlikeler, ölümle yaşam arasında veya yenilgi ile zafer arasında karar verilme süreci kriz olarak açıklanmaktadır (Örnek ve Aydın, 2006). Kriz kavramı, iktisatçılara göre, ekonomik beklentiler ile kurulan işletmelerin, varlıklarının tehlikeye girmesi, normal ve eski koşullarına ulaşabilmesi için yapmak zorunda oldukları değişiklikleri yaşama ortamlarıdır (Tuna, 1997). Hizmet veya mal üretimi esnasında, fiyatlardaki dalgalanmaların, üretim faktörlerinde değişimlerin kabul edilebilir değişim sınırlarının ötesinde gerçekleşmesi, aşırı dalgalanma ve kriz ortamları olarak açıklanmaktadır (Yılmaz, 2004).

Kriz kavramı, teknoloji, hukuk ve siyaset bilimleri gibi farklı alanlarda araştırılmış, teknoloji bilimi açısından yıkım ve kurtuluş, hukuk bilimi açısından adaletsizlik ve adalet arasındaki farkların açıklanması olarak belirtilmiştir (Karakaş, 2018). Tıp bilimi açısından hastalık süreçlerinde önemli bir dönüm noktası olarak kriz kavramı kullanılmıştır (Gündüz, 2020). Kriz, buhran tanımı içeren tıp bilimi terimi olarak Arapçada karşılık bulmaktadır (Küçükkefe, 2017). 1960'lı yıllardan sonra sosyal bilimlerde kriz kavramı kullanılmıştır. Edebiyat ve tiyatro gibi alanlarda trajik konular gibi durumlarda kriz kavramı kullanılmıştır. Birçok farklı yapıyı içermesi nedeniyle kriz kavramı ile ilgili çok farklı tanımlar mevcuttur (Patan, 2009).

Yaşanılan süreç içinde, aniden gelişen ve ortaya çıkan, işletmeleri tehlike veya çökme gibi tehlikelerle karşı karşıya bırakan, doğru yönetilmesi sonucu fırsatların ortaya çıktığı durumlar kriz olarak tanımlanmaktadır (Akdağ, 2008). İşletmelerin yönetim zafiyetlerinin olduğu, değişimlere uyum sağlayamaması gibi durumların meydana getirdiği sorunları kriz olarak açıklamak mümkündür (Faulkner, 2001). İşletmelerin hedeflerine ulaşmak için gerçekleştirdikleri faaliyetlerin zarara uğraması, zarar görmesi veya işletme faaliyetlerine son vermesini gerektirecek tehditler krizdir (Ostrowska ve Mazur, 2015). İşletme sistemlerinin kesintiye uğramasını sağlayan, zarar veren ve temellerini sarsan tehditler kriz olarak açıklanabilmektedir (Pauchant ve Mitroff, 1990).

İşletmeler açısından ortaya çıkan krizlerin gerek yöneticiler gerekse çalışanlar açısından önemsenmesi gerekmektedir. Çalışanlar ile işletme arasındaki ilişkileri bozabilen, işletmenin hedeflerine ulaşmasını olumsuz etkileyen beklenmedik olaylar kriz olarak tanımlanmaktadır (Bundy vd., 2017). Mevcut işletme düzenlerini tehlikeye sokan, kritik değişikliklerin önemi olduğu değişkenlerin ortaya çıktığı süreçler kriz olarak açıklanabilmektedir. İşletmelerin işleyişlerinde ve düzenlerinde önceden saptayamadıkları ve çabuk karar verilmesi gereken, amaçları ve vizyonları tehdit eden stres ortamı kriz olarak tanımlanmaktadır (Aba, 2011).

Kriz, statik olmaması gereken dinamik davranışların, objektif ve sübjektif yaklaşımların sergilendiği durumdur. Krizin objektif yaklaşımında işletme sistemlerinin bütünsel yaklaşımlarında olumsuzlukların ortaya çıkması durumu, sübjektif yaklaşımda ise yöneticilerin öngörülerinin oluşması durumları olarak görülmektedir (Ersöz, 2010). İşletmelerin hedeflerine ulaşmasını engelleme potansiyeli bulunduran, zarar vermenin yanında yeni fırsatların oluşmasını destekleyen, öngörülemeyen durumlara kriz denilmektedir (Seymen vd., 2004). Yukarıda bahsi geçen tüm tanımlamaların ortak yanı, yapılan planlamaların dışında, zorunlulukların yaşanması, baskı ortamının oluşması ve işletmeleri yeni dengelere zorlayan ortamların oluşması olarak açıklanmaktadır (Meydan, 2005).

Kriz Özellikleri

Tüm sektörlerde işletmelerin varlıklarını tehdit etme yeteneğine ve gücüne sahip olan krizlerin, tehdit oluşmadan tespit edilerek tahmin edilebilmesi ve tedbirlerin alınabilmesi, krizlerin iyi anlaşılacak sürecin etkin şekilde yürütülmesi önemlidir (Okumuş, 2010). Kriz kavramı ile ilgili çok sayıda araştırmacının değerlendirmelerine göre geniş bir alanı olan bir kavramdan söz edilmektedir (Çoban, 2020). Öngörülemeyen, aniden oluşan krizlerde, cevabın hızlı ve etkin olması, hızla hareket edilmesi gibi durumların varlığı rutin durumlardan ayrılan özelliklerdir (Koçel, 1993). Kriz ortamları, işletmeler için krizlerin tespit edilememesi ve yaşanması sonucu muhtemel değişimlere uygun şekilde cevap verilememesi nedeniyle oluşmaktadır. Bu açıklamalardan sonra oluşacak krizlerin özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Akıncı, 2010);

- Belirsizlik
- Zamansızlık
- Tehditler
- Fırsatlar

Kriz Türleri

İşletmelerin karşılaştığı krizlerin her gün daha fazla karmaşık hale gelmesinin nedeni değişen çevre koşullarıdır. Kriz ortamlarında, ülkelerin ve dünya konjonktürünün ortaya çıkardığı kriz türlerinin işletmeler tarafından doğru değerlendirilmesi gerekmektedir (Demir, 2019). Yöneticilerin, olması ihtimal krizleri planlayabilmesi için türleri iyi tanınması, alacağı önlemler ve uygulamalar açısından farklılıklar göstermesine neden olmaktadır (Akıncı, 2010). Sonuçları açısından benzer özellikleri olsa da farklı kriz türleri ile ilgili oluşan görüşler (Sui Pheng vd., 1999);

- Dış ekonomik tehditler
İşletmelerin finansal ve ekonomik durumlarına yapılan zorla devretme, haraç alma ve gasp gibi saldırılardır.
- Bilgi hırsızlığına yönelik tehditler
İşletmeye ait özel bilgilerin saldırılar ile ele geçirilmesi saldırıdır.
- İşletme faaliyetlerinin durması
Çalışanların hata ve güvenlik ihlalleri gibi durumlar nedeniyle işlerin yavaşlatılması veya durdurulmasıdır.
- Psikopatoloji
Psikolojik sorun durumlarından kaynaklı yöneticilere yönelik kaçırma, cinsel taciz ve sabotaj eylemleridir.
- İnsan kaynakları
Çalışanlarda oluşan motivasyon eksiklikleridir. Yöneticilerin değişmesi, mesai arkadaşlarının işten çıkarılması gibi durumlardır.

Kriz türlerinin tanımlamalarına ilişkin içerikler; dedikodu, bilgi hırsızlığı, doğal afetler, örgüt içi şiddet, rekabet, hasarlar, endüstriyel kazalar, insan kaynaklı kazalar, hatalı yönetim davranışları ve işletme tarafından paydaşlara yönelik yanlışlardan oluşmaktadır (Coombs ve Holladay, 2002). Krizlerin ve felaketlerin türlerine göre ayırt edilebilme özellikleri mevcuttur (Gundel, 2005).

Kriz Nedenleri

Krizlerin şiddet dereceleri ve gerçekleşme aşamaları, özelliklerine göre farklılıklar göstermektedir. Krizlerin başlangıçtan bitimine kadar çok fazla özellikleri bulunmaktadır. Tüm krizlerin oluşma nedenlerinde ortak veya farklı belirtiler bulunabilmektedir. Krizlerin oluşmasında tetikleyici olan ve bazen de kontrol edilemeyen çıkış nedenleri bulunmaktadır (Gündüz, 2020). İşletmelerde

krizlerin oluşmasına neden olan birçok etken bulunmaktadır. Bu etkenlerin birçoğu işletmelerin dış ve iç çevrelerinde bulunan değişkenlerden kaynaklanmaktadır (Göral, 2014). Son yıllarda işletmelerde oluşan krizlerin oluşma sıklığı bir veya bir buçuk yıla kadar gerilemektedir (Heitman, 2011).

Krizlerin başlangıçları ve süreçleri farklılıklar gösterse de sonuçları birbirine benzeyen ulusal çevre ve uluslararası çevre sorunlarından oluşmaktadır (Milburn vd., 1983). Krizlerin meydana gelmesinde çeşitli nedenler bulunmakla birlikte, bu nedenler, bireysel hatalar, yeniliklerin göz ardı edilmesi, teknolojik açıdan bilgi eksikliği, organizasyon bozuklukları gibi nedenler olarak tespit edilmektedir (Tutar, 2007). İşletmelerin çevrelerinin değişen şartlara uyum sağlayamaması, işletme içi yapının karmaşıklaşması, krizlerin önceden öngörülmesini zorlaştırmakta ve kriz ortamlarına zemin hazırlanmasına neden olmaktadır (Haşit, 2000). Krizlerde, dış çevre unsurlarının işletmeler tarafından kontrol edilmesinde zorluklar yaşanması kaçınılmaz makro faktörlerdendir (Aşık, 2016).

İşletmelerin faaliyet gösterdiği dış çevre faktörlerinde oluşan belirsizlikler ve karmaşalar arttıkça krizlerin oluşma ihtimali güçlenmektedir (Aba, 2011). İşletme çevresinde bulunan dış çevre unsurları kontrol altına alınması en zor olan faktörlerdir (Demir, 2019). Dış çevrede oluşan değişkenlerin takip edilememesi, gereken planlamaların yapılamaması, krizlerin öngörülememesi gibi nedenlerden oluşan krizler sadece dış çevreden değil iç çevreden de kaynaklanabilmektedir (Milburn vd., 1983). İç çevreden oluşan nedenlerin oluşturduğu krizler, aniden ortaya çıkarken iyi yönetilmesi yeni fırsatlar oluşturabilmektedir (Çoban, 2020). İşletmelerde iletişim eksiklikleri ve yapısal özellikler gibi unsurlardan kaynaklanan olaylar krizlerle karşılaşma ihtimallerini artırabilmektedir (Akgöl, 2010). Yönetimden kaynaklı eksiklikler, deneyim eksiklikleri, örgütsel kültür problemleri gibi işletme içi sorunlar kriz ortamlarını tetikleyebilmektedir.

Kriz Süreçleri

Kriz süreçleri, yavaş yavaş veya aniden gelişebilmektedir (Kayış, 2017). Örgütlerde, kriz sürecinin iyi ve başarılı yönetilebilmesi için kriz evrelerinin nasıl oluştuğu ve ne olduklarının iyi anlaşılması önemlidir. Örgütlerde, krizlerin kontrol edilmesinin sonucu, değişimlere ayak uydurulabilmesinin iyi anlaşılmasıdır (Çoban, 2020). Kriz süreçleri aşamaları; kriz öncesi, kriz anı ve krizin sonrası şeklinde olmaktadır. Oluşması muhtemel kriz uyarılarının tahmin edilmesi, belirsizliklerin oluşması, kriz yaşanan dönemler ve kriz sonrası dönemleri olarak kriz süreçlerini sıralamak mümkündür (Demirtaş, 2000). Yapılan çalışmalara göre kriz süreçlerinin farklı aşamalardan oluştuğu anlaşılmaktadır.

Aniden gelişme ve yavaş gelişme olarak krizler iki gruba ayrılmaktadır. Önceden tahmin edilebilen krizlere örnek, doğal afetlerden kaynaklanan krizler gösterilmektedir. İşletmeler kuruluş yeri seçiminde doğru bölgeleri seçerek veya bölgelerinde güçlü önleme tedbirleri alarak doğal krizleri önleyebilir veya

etkisini en aza indirebilir. Ani gelişen krizlere karşı erken uyarı sistemleri kurulması, kriz süreci ve planlamalarının daha etkili uygulanmasını sağlamaktadır (Akıncı, 2010). Yavaş bir şekilde ortaya çıkan ve varlığını yavaşça hissettiren krizlerde stratejik planlamada oluşan açıkların ortaya çıkması sağlanmaktadır.

Stratejik planlamalarda, oluşan açıkların zamanında fark edilmemesi daha sonra gizli krizlerin oluşmasına etken olmaktadır. İşletmelerde, krizlerin oluşmasından önce önlemlerin alınması, önceden öngörme sistemlerinin kurulması, krizlerin kontrol altına alınması ve iyileştirme çalışmalarına katkı sağlayabilir. İşletmelerde krizler öngörülemez ve erken uyarı sistemleri doğru şekilde yorumlanmaz ise krizlerin kontrol edilmesi mümkün olmamaktadır (Akıncı, 2010). Kriz süreçleri aşağıdaki şekildedir (Faulkner, 2001);

- Kriz öncesi dönemi
- Kriz gelişimi dönemi
- Acil durum dönemi
- İlerleme dönemi
- Süreklilik dönemi
- Çözüm dönemi

Kriz Yönetimi

İşletmelerin veya örgütlerin, kriz ortamlarını yaşama ihtimallerine karşı ön işaretleri değerlendirmesi, krizlerin en az hasarla atlatılması amacıyla gereken tedbirlerin alınarak etkin uygulanmasını kapsayan yönetim biçimine kriz yönetimi denilmektedir (Şimşek ve Çelik, 2018). Tüm sektörlerde, işletmelerin yöneticilerinin faaliyetler esnasında gerçekleşme ihtimali olan veya gerçekleşebileceği öngörülen krizlerin nedenlerini analiz etmesi, çözümleme hamleleri yapması ve en düşük olumsuzlukların işletmeye yansıtılmasını sağlayan faaliyetler kriz yönetimi olarak tanımlanabilmektedir (Haşit, 2000).

Karar verme süreci olarak kriz yönetimi, özel bir yönetim süreci ve stratejik yönetim ilkelerine uyum gösteren bir yönetim biçimidir. Kriz yönetimlerinde amaç, işletmelerin krizlere hazırlıklı olması için tedbirler almak, krizin olumsuz maliyetlerini azaltarak kâr maksimizasyonunu korumaktır (Haşit vd., 2013). Krizlerin belirli bölge veya işletmelerde yaşanma gibi sınırlamaları bulunmamaktadır. Her zaman ve her bölgede, tüm işletmelerde yaşanma ihtimali vardır. Ortaya çıkma durumları aniden gelişerek, çarpan etkileriyle diğer işletmeleri etkileyebilmektedir (Balıkçı, 2002). Yaygın olarak kaygı, afet ve stres gibi kullanılan terimler yerine, kriz kavramının kullanılması açıklama yapmayı zorlaştırmaktadır.

İşletmelerin vizyon hedeflerinin ve amaçlarının elde edilmesini engelleyen veya tehdit eden, öngörüler ile müdahale gerektiren, uyumlu işletme çalışma

sistemini bozan durumlar kriz yönetimi olarak açıklanmaktadır (Perçin ve Özgül, 2013). Kriz yönetimlerini genel olarak, yenilikler, değişimler, reformlar ve yeni düzenlerin kurulmasını gerektiren durumlar olarak açıklamak doğru olmaktadır. Kriz yönetimleri, tehdit eden durumlara tepki verme, beklenmeyen üstesinden gelme ve sorunları çözme konusunda ortaya konan yetenekler toplamıdır. (Özhasar, 2019).

Olağandışı ve olumsuz gelişmeler, içinden çıkılamayan veya istenmeyen durumlar, ani ve tehlikeli durumlar gibi olaylar, krizlerin iyi ve etkin şekilde geçirtilmesi sonucunda kriz yönetimi kavramı ortaya çıkmaktadır (Tutar, 2007). Kriz ortamlarında, zaman kısıtlılığının meydana gelmesi, yöneticilerin kararsızlıkları, stresin yükselmesi durumlarının sakin bir şekilde geçirtilmesi çalışmalarını kriz yönetimi kavramı ile açıklamak mümkün olmaktadır (Tekin ve Zerenler, 2008).

Konaklama İşletmelerinde Kriz Yönetimi

Turizm sektöründe, asli amacı konaklama olan işletmelerinin önemlerini ortaya koyan bakış açılarıyla kriz yönetimi, turizm sektörünü ve turizmde faaliyet gösteren işletmeleri krize sürükleyebilecek tehditlerin önceden kestirilmesi, önlenmesi ve zararın minimuma indirilerek hızlı bir şekilde rutin ortama dönülmesi çalışmalarıdır. Ayrıca konaklama işletmeleri, kriz ortamlarını doğru ve etkin bir şekilde yönetebilirse krizlerin fırsata dönüştürülmesi mümkün olmaktadır (Göral, 2014). Turizm faaliyetleri sadece ekonomik getiri sağlayan bir sektör değil, kültürel, siyasal, sosyal ve ekolojik etkileri de bulunan uluslararası bir olgudur. Sağladığı ekolojik, kültürel, siyasal ve sosyal etkileriyle toplumsal açıdan önemli değişimler gerçekleştiren turizm, ülkelerin vazgeçilmez sektörleri arasında yer almaktadır.

Turizm sayesinde, farklı bölge ve ülkelerde yaşayan insanların sahip olduğu yaşam tarzları ve kültürlerin diğer insanlarla temas etmesi, bilgi alışverişi ve karşılıklı anlayışların değişmesine katkı sağlamaktadır. Yapılan araştırmalardan çıkarılan sonuçlara göre, bazı ülkelerde turizm sektörünün iktidarların demokratikleşmesine katkı sağladığı anlaşılmaktadır (Kibritçioğlu, 2001). Konaklama işletmelerinde kriz yönetimlerinin amacı, işletmelerin kriz ortamlarına hazırlıklı olmaları ve gerekli tedbirleri alarak zararların en aza indirilmesi ve kârlılığın sürdürülmesidir (Haşit, 2013).

Turizm sektöründe talebin esnekliği oldukça fazladır. Bunun nedeni turizmin yaşamsal ihtiyaçlar hiyerarşisinde lüks ihtiyaçlar kategorisinde yer almasıdır. Bu nedenle hiyerarşik insan ihtiyaçları yapısı turizm sektörüne katılım açısından geçerli olmamaktadır (Çoban, 2020). İnsanların ihtiyaç öncelikleri farklılıklar göstermektedir. Bazı insanlar fizyolojik ihtiyaçlara öncelik verirken bazıları ise sosyal, güvenlik veya diğer ihtiyaçları önceleyebilmektedir. Turistlerin tercihlerinde gidilen bölgenin güvenli olması ön plandadır. Konaklama işletmelerinin başarılı olabilmesi için salgın, terör ve doğal afetler gibi kriz

durumlarını önceden tahmin ederek plan yapması ve en iyi şekilde yönetmesi önemlidir (Güzel ve Barakazı, 2018).

SONUÇ

Turizmde, destinasyonları çekici kılan değerler, tarihi, kültürü ve doğal kaynaklarıdır. Tüm bu çekicilik unsurlarının yanında, destinasyonlar, siyasi ve ekonomi kaynaklı dış kaynaklı krizlerle karşılaşabilmektedir (Uçan, 2025). Konaklama işletmelerinde krizler, tahmin edilmesi zor olan, düzenli çalışma ortamını bozan ve hedeflere ulaşmayı etkileyen durumlardır. Önlemler alınmasını gerektiren kriz süreçlerinin tüm paydaşlara olumsuz etkileri bulunmaktadır. Krizler, hem işletme içi faktörlerden hem de işletme dışı faktörlerden kaynaklanmaktadır (Balıkçı, 2002). Krizlerin olumsuz sonuçlarının önlenbilmesinde doğru karar alma ve planlamalar ile etkin şekilde yönetimin gerçekleşmesi önemlidir (Pekdemir, 2023).

Konaklama işletmeleri turizm sektöründe hedeflenen gelirlerin en önemli kısmını sağlamaktadır. Bu nedenle potansiyel kriz ortamlarının oluşmadan önlenmesi konaklama işletmeleri ve dolayısıyla turizm sektörü için hayati önem arz etmektedir (Ataberk, 2007). Konaklama işletmeleri krizlere karşı çok duyarlılık gösteren işletmeler olarak rekabet ortamlarını devam ettirebilmek için tehlikeleri sezinleyerek tedbir almalı ve önleme konusunda hassasiyet göstermelidir. Alınan tedbirler konaklama işletmelerinin etkili müdahalesi ile sonuçlandırılmalıdır. Ekonomik krizler veya doğal afetler gibi krizler, bölgeleri olumsuz etkilerken turist taleplerinin düşmesine, rezervasyon iptallerine neden olmaktadır. Bu tür durumların oluşmaması için kriz yönetimi stratejilerinin geliştirilmesi ve uygulanması önemlidir.

Kriz yönetimi konusunda hazırlıklı olmak, bölgelerin özelliklerine bağlı faktörlerin kriz ortamları konusunda fikirler vermesi krizlerin tahmin edilmesini kolaylaştırmaktadır. Konaklama işletmeleri krizlerin etkilerini azaltabilmek için ekonomik koşulları, doğal afetlerin olma sıklığı ile ilgili istatistikleri ve güvenlik durumlarını sürekli izlemek durumundadır. Kriz anlarında konaklama işletmelerinin esnek bir kriz yönetim yapısına sahip olması, krizlere daha etkili yanıt vermelerini sağlamaktadır. Krizler, finansal kayıplar, doluluk oranlarında azalma gibi sonuçlar üretirken aynı zamanda konaklama işletmelerinde personel çıkarma ve maliyetleri azaltma gibi etkilerde oluşturmaktadır.

Kriz yönetimlerinde alınan stratejik kararlar ve etkin iletişim yöntemleri, krizin etkilerini azaltmakta ve toparlanmayı hızlandırmaktadır. Kriz sonrası etkilerin silinebilmesi, imajın tazelenmesi, tekrar yaşanmaması için önlemler alınması ve pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Konaklama işletmelerinin, sürekli çalışan personellerine kriz eğitimleri vermesi, yenilikleri uygulamayı öğreterek kriz etkilerini fırsata dönüştürmesi yapılması gereken faaliyetlerdendir. İşletmelerin önceden oluşturduğu kriz yönetim ekiplerinin varlığı ve kriz yönetim planlamaların yapılması önemli pozitif değerlerden

olmaktadır. Çalışma sonunda kriz yönetiminde konaklama işletmeleri yöneticilerine aşağıdaki öneriler getirilebilir;

- Kriz yönetim planları oluşturulmalı ve güncel tutulmalı,
- Kriz yönetim ekipleri oluşturulmalı ve eğitilmeli,
- Sektörel analizler sürekli yapılmalı,
- Esnek ve dinamik yönetim planları yapılmalı,
- Kaliteli hizmet ve pazarlama stratejileri geliştirilmeli,
- Etkili iletişim ve şeffaflık imajı desteklemeli
- Mevcut kaynaklar etkin ve verimli kullanılmalı

İnsan ilişkileri açısından, yoğun bir çalışma ortamı oluşturan konaklama işletmelerinde, kriz ortamlarının tüm çalışanlar ile birlikte karşılanması, yönetilmesi ve sonuçlandırılması önemlidir. Çalışma sonucunda konaklama işletmeleri yöneticilerinin kriz yönetim süreçlerini stratejik planlamalar ile kriz öncesi, anı ve sonrası olarak yönetmesinin önemi vurgulanmaktadır. Çalışmadan çıkarılan diğer bir konu, konaklama işletmelerinin krizlere karşı dayanıklılığı müşteri memnuniyeti ve çalışan bağlılığıdır. Konaklama işletmelerinde, hedeflerin güncellenmesi, yöneticilerin kendilerini geliştirmesi, kriz yönetiminde önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aba, E. (2011).** Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Kriz Yönetimi: Şanlıurfa Örneği, Harran Üniversitesi. Araştırma Makaleleri.
- Acar, A., Ekici, S., ve Ağır, O. (2021).** Bölgesel Sorunların Küreselleşmesi: Doğu Akdeniz Örneği. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(4), 1988-2000.
- Akdağ, G. (2008).** İşletmeler Arasında Stratejik İş Birlikleri: Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Bir Uygulama, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Akgöl, A. (2010).** Risk-Kriz Dönemi ve Kriz Dönemlerinde Yöneticilerin Liderlik Davranışları: İlaç Sektöründe Bir Uygulama, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi, Muğla.
- Akım, F. ve Serra Görpe, A. P. R. (2005).** Liderin/Yöneticinin Kriz İletişimindeki Rolü ve Önemi, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Akıncı, Z. (2010).** Konaklama İşletmelerinde Kriz Yönetimi: Alanya Bölgesindeki Konaklama İşletmelerinde Kriz Sürecinde Karşılaşılan Sorunların Tespit ve Çözümüne Yönelik Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Aşık, M. (2016).** Turizm İşletmelerinde Kriz ve Kriz Yönetimi: Bodrum Bölgesi'ndeki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Ataberk, E. (2007).** Tur Operatörlerinin Paket Tur Organizasyonlarında Hizmet Kalitesi ile Müşteri Tatmini Arasındaki İlişkileri Belirleyen Faktörler: İzmir İli Örneği,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),İzmir.
- Aytemiz Seymen, O. Bolat, T. ve Çeken, H. (2004).** Turizm İşletmelerinde Krizler, Etkileri ve Krizden Çıkış, Kriz Yönetimi. Verimlilik Dergisi (2).
- Balıkçı, G. (2002).** Krizin Örgütler Üzerindeki Etkileri ve Krizle Başa Çıkma Yollarının Sistematik Analizi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Bundy, J., Praffer, M. D., Short C. E. ve Coombs, W.T. (2017).** Crises And Crisis Management: Integration, Interpretation And Research Development, Journal Of Management, 43(6), 1661-1692.
- Chong, J.K.S. (2004).** Six Steps To Beter Crisis Management. Journal Of Business Strategy. 25(2), 43-46.

- Coombs, W.T. ve Holladay, S.J. (2002).** Helping Crisis Managers Protect Reputational Assets: Initial Tests Of The Situational Crisis Communication Theory. *Management Communication Quarterly*, 16, 165-186.
- Çakıcı, A. C. ve Azaltun, M. (2002).** Otel İşletmeciliği. Detay Yayınları.
- Çiftçi, G. (2015).** Turizm İşletmelerinde Kriz Yönetimi Uygulamalarının Örgütsel ve İşletme Performansı Açısından Ampirik Olarak Analizi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ.
- Çoban, E. (2020).** Eskişehir'deki Otel Yöneticilerinin Koronavirüs (COVID-19) Salgını Boyunca Uyguladıkları Kriz Yönetimi Stratejilerinin Belirlenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Demir, F. (2019).** Konaklama İşletmelerinde Proaktif Krizi Yönetiminin Algılanan Çevresel Belirsizliğe Etkisi: Nevşehir İlinde Bir Uygulama, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- Demir, E. Ö. (2010).** Turizm Sektöründe Kriz ve Kriz Yönetimi, Uzmanlık Tezi. Ankara.
- Demirtaş, H. (2000).** Kriz Yönetimi, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi. 23(23), 353-373.
- Devlin, E. S. (2007).** Crisis Management Planning and Execution. New York: Auerbach Publications: Taylor and Francis Group.
- Düzgün, A. (2020).** Kriz Yönetiminde Etkili Liderlik Tarzının Belirlenmesi: Erzurum İli Örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 492-514.
- Ersöz, Y. (2010).** Ekonomik Krizlerin Hazır Giyim Sektörüne Etkileri ve Kriz Yönetimi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Faulkner, B. (2001).** Towards A Framework For Tourism Disaster Management. *Tourism Management*. 22(2), 135-147.
- Göral, R. (2014).** Turizm Sektöründe Stratejik Kriz Yönetimine İlişkin Bütünsel Bir Çerçeve. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (32), 89-101.
- Gummesson, E. (1993).** Quality Management In Service Organizations: An Interpretation Of The Service Quality, Phenomenon And A Synthesis Of International Research. Karlstad: International Service Quality Association.
- Gundel, S. (2005).** Towards A New Typology Of Crises, *Journal Of Contingencies And Crisis Management*, 13(3), 106-115.
- Gündüz, Z. (2020).** Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Kriz Yönetimi: Restoran Yöneticilerine Yönelik Bir Uygulama, İzmir İli Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir.

- Güzel, M. O., ve Barakazı, M. (2018).** Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı Kapsamında İnsanların Turizm Hareketlerine Katılma Durumları Üzerine İlişkisel Bir Değerlendirme. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*. 4(14), 1001-1010.
- Haşit, G. (2000).** İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Türkiye'nin Büyük Sanayi İşletmeleri Üzerine Yapılan Araştırma Çalışması. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Haşit, G. Tüz, M., İpçioğlu, İ., ve Suher, İ. (2013).** Kriz Kavramı ve İşletmeler Açısından Kriz Yaratan Faktörler. *Kriz İletişimi ve Yönetimi*.
- Heitmann, S. (2011).** Tourist Behavior and Tourism Motivation. P. Robinson, S. Heitmann and P. Dieke (Ed.), *Research Themes For Tourism*.
- Henderson, J. C. (1999).** Asian Tourism and the Financial Indonesia And Thailand Compared. *Current Issues In Tourism*, 2(4), 294-303.
- Koçel, T. (1993).** İşletmelerde Kriz Durumlarında Yönetim Uygulamaları. *Zaman Yönetimi ve Kriz Yönetimi Semineri*. TÜSSİDE.
- Karakaş, Y. E. (2018).** Kriz Dönemlerinde Turizm İşletmelerinde İnovasyonun Önemi: 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi.
- Kayış, C. (2017).** Sosyal Medyada Kriz Yönetimi ve Karşılaştırmalı Örnek Olay İncelemesi. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 131-160.
- Kibritçioğlu, A. (2001).** Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler. 1969-2001. 1- 17.
- Koçhan, M. (2015).** Risk ve Kriz Dönemlerinde Otel İşletmelerinin Yönetimine Yönelik Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Düzce Üniversitesi, Düzce.
- Köker, N. E., ve Yeniçeri Alemdar, M. (2013).** Turizm Destinasyonlarında Kriz İletişim Süreci ve Önemi. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi* (7), 33-56.
- Küçükkefe, B. (2017).** Global Kriz Sonrası Türkiye'de Ekonomik Risk Faktörleri. *Journal Of Emerging Economies And Policy*. 2(1), 31-47.
- Meydan, M. (2005).** Kriz Yönetimi ve Muhtemel Bir Krize Karşı İşletmelerin Hazırlıklarına Yönelik Alan Araştırması, *Denizli Tekstil İşletmeleri Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi
- Milburn, T. W., Schuler, R. S., ve Watman, K. H. (1983).** Organizational Crisis. Part I: Definition and Conceptualization. *Human Relations*, 3(12), 1141-1160.
- Murat, G. ve Mısırlı, K. (2005).** Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Kriz Yönetimi: Çaycuma Örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-19.

- Okumuş, F. (2010).** İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Krizlerin İşletmeler Üzerine Olası Etkileri. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 17(1-2).
- Ostrowska, M. ve Mazur, S. (2015).** Risk in A Crisis Situation. Procedia Economics and Finance, 23, 1054–1059.
- Örnek, A. Ş. ve Aydın, Ş. (2006).** Kriz ve Stres Yönetimi (1. B.). Detay Yayıncılık.
- Özdevecioğlu, M. (2002).** Krizin İşletmelerin Yönetmel ve Örgütsel Yapısı Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Kayseri Sanayi İşletmelerinde Yapılan Bir Araştırma. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (19), 93-114.
- Özhasar, Y. (2019).** Konaklama İşletmelerinde Kriz Yönetimi Uygulamaları: İstanbul Fatih İlçesi Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Patan, G. N. (2009).** Nilhan, İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Stratejisinin Önemi.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Pauchant, T. C. ve Mitroff, I. I. (1990).** Crisis Management. Technological Forecasting and Social Change. 38(2), 117–134.
- Pekdemir, T. (2023).** 5 Yıldızlı Konaklama İşletmelerinin Örgütsel Dayanıklılık Düzeylerinin Kriz Yönetimi ile İlişkilendirilmesi: Ankara Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Perçin, N. Ş. Özgül, E. (2013).** Turizm İşletmelerinde Kriz Yönetimi. Detay Yayıncılık.
- Sarı, D. (2010).** Konaklama İşletmelerinde Kriz Yönetimi: 2009 Küresel Ekonomik Krize Yönelik Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Selim, S., Çelenk, A., ve Van, M. H. (2022).** Türkiye’de Turizm Sektörüne Sağlanan Teşviklerin Turizm Talebi Üzerindeki Etkisi: Yapısal Kırımlı Bir Analiz. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 29(4), 759-784.
- Seymen, O., A., Bolat, T. ve Çeken. H. (2004).** Turizm İşletmelerinde Krizler. Etkileri ve Krizden Çıkış: Kriz Yönetimi. Verimlilik Dergisi. Milli Prodüktivite Merkezi Yayını.
- Sui Pheng, L., Ho, D. ve Soon, Ann, Y. (1999).** Crisis Management: A Survey of Property Development Firms. Property Management. 17(3), 231-251.
- Şimşek, M. Ş. ve Çelik, A. (2018).** Yönetim ve Organizasyon. 20. Baskı. Eğitim Yayınevi.
- Taşcan, E., ve Çetin, A. (2016).** Konaklama İşletmelerinin Gelişen İşletmeler Piyasasına Bakış Açıkları ve Farkındalıkları: Alanya Uygulaması. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 8(1).

- Tekin, M. ve Zerenler, Z. (2008).** İşletmelerde Kriz Yönetimi. Günay Ofset.
- Türk Dil Kurumu (TDK):** <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12.02.2026).
- Tuna, M. (1997).** Otel İşletmelerinde Kriz Yönetimi ve Yöneticilerin Krizlere İlişkin Yaklaşımlarına Ait Bir Uygulama, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tutar, H. (2004).** Kriz ve Stres Yönetimi, 1. Baskı. Seçkin Yayıncılık.
- Tutar, H. (2007).** Kriz ve Stres Yönetimi, Seçkin Yayıncılık.
- Uçan, F. (2025).** Konaklama İşletmelerinde Kriz Yönetimi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Artuklu Üniversitesi, Mardin.
- Uzunoğlu, S. (2009).** Güncel Ekonomik Sorunlar: Global Kriz, Literatür Yayıncılık. Webster, J. ve Watson, R.T. (2002). Analyzing the Past to Prepare for the Future.
- Yıldız, Z. (2011).** Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 3(5), 54-71.
- Yılmaz, Ö. D. (2004).** Turizm İşletmelerinde Kriz Yönetimi ve Konaklama İşletmeleri Yöneticilerinin Krizlere İlişkin Yaklaşımlarına Yönelik Bir Araştırma, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Yılmaz, G.A. (2010).** Kriz ve Kriz Yönetiminde Liderin Rolü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

A decorative rectangular frame with a white center. The frame is composed of a red border on the right and top, and a blue border on the left and bottom. The corners are decorated with stylized leaves in red, orange, and blue, and small white circles with blue outlines.

BÖLÜM 33

Türkiye’de Sendikaların İş Sağlığı ve Güvenliği Politikalarına Kurumsal Katkıları: Çalışma Yaşamında Güvenlik Kültürünün Geliştirilmesinde Stratejik Bir Aktör Olarak Sendikalar

Cihandar Hasanhanoglu¹

1. GİRİŞ

İş sağlığı ve güvenliği (İSG), günümüz çalışma yaşamında yalnızca çalışanların korunmasına yönelik teknik ve hukuki bir faaliyet alanı olmaktan çıkmış; sürdürülebilir üretim, kurumsal performans, sosyal refah ve insan onuruna yakışır çalışma koşullarının temel belirleyicilerinden biri haline gelmiştir. Küresel ölçekte her yıl milyonlarca çalışan iş kazaları ve meslek hastalıkları nedeniyle yaşamını kaybetmekte veya çalışma gücünü kısmen ya da tamamen yitirmektedir. Bu durum, iş sağlığı ve güvenliğinin yalnızca işverenlerin ya da devletlerin sorumluluğunda değerlendirilemeyeceğini, çalışma yaşamındaki tüm paydaşların ortak katılımını gerektiren bir yönetim alanı olduğunu göstermektedir.

Bu paydaşların başında sendikalar gelmektedir. Sendikalar, çalışanların hak ve menfaatlerini korumanın ötesinde, işyerlerinde güvenli çalışma ortamlarının oluşturulması, risklerin azaltılması, çalışanların bilinçlendirilmesi ve güvenlik kültürünün geliştirilmesi süreçlerinde stratejik roller üstlenmektedir.

Türkiye’de sendikaların İSG alanındaki katkıları çoğu zaman toplu iş sözleşmeleri ve hukuki temsil faaliyetleri çerçevesinde değerlendirilmekte; ancak güvenlik kültürünün oluşturulmasındaki kurumsal etkileri yeterince incelenmemektedir. Oysa modern İSG anlayışı, çalışan katılımını ve örgütlü temsil mekanizmalarını sistemin merkezine yerleştirmektedir.

Bu bölümde sendikaların iş sağlığı ve güvenliği politikalarına katkıları kuramsal, yasal ve uygulamalı boyutlarıyla ele alınmakta; güvenlik kültürünün geliştirilmesinde üstlendikleri roller kapsamlı biçimde incelenmektedir.

¹ Dr., Başkent Üni. SHMY-MKG Bölüm Bşk., AFEM Uyg ve Arş.Mrk. Md.,
ORCID ID: 0000-0002-6489-1645

2. SENDİKALAR VE İŞ SAĞLIĞI GÜVENLİĞİ İLİŞKİSİNİN KAVRAMSAL TEMELLERİ

2.1. Sendika Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Sendikalar, çalışanların ekonomik, sosyal, mesleki ve demokratik haklarını korumak, geliştirmek ve çalışma yaşamında ortaya çıkan sorunlara karşı ortak hareket etmek amacıyla oluşturdukları örgütlü yapılardır. En genel anlamıyla sendikalar, bireysel olarak zayıf konumda bulunan çalışanların kolektif güç oluşturarak işveren karşısında temsil edilmesini sağlayan kurumsal yapılardır. Bu yönüyle sendikalar yalnızca ücret pazarlığı yapan kuruluşlar değil; aynı zamanda çalışma yaşamında adaletin, eşitliğin, sosyal diyalogun ve iş sağlığı ve güvenliğinin geliştirilmesinde önemli rol üstlenen sosyal aktörlerdir (Hyman, 2001).

Sendikal hareketlerin ortaya çıkışı, büyük ölçüde 18. yüzyılın sonlarında başlayan ve 19. yüzyıl boyunca etkisini artıran Sanayi Devrimi ile ilişkilendirilmektedir. Sanayileşme süreci, üretim kapasitesinde önemli artışlar sağlamasına rağmen çalışma yaşamında ciddi sorunları da beraberinde getirmiştir. Fabrikalarda uzun çalışma saatleri, düşük ücretler, sağlıksız çalışma koşulları, iş güvencesinin bulunmaması, çocuk ve kadın emeğinin yoğun biçimde kullanılması ile yüksek iş kazası oranları dönemin en önemli sosyal sorunları arasında yer almıştır (Engels, 1845/2009).

Özellikle madenler, tekstil fabrikaları ve ağır sanayi işletmeleri gibi sektörlerde çalışan işçiler, son derece tehlikeli koşullar altında üretim yapmak zorunda kalmışlardır. İş kazalarının yaygınlığı, meslek hastalıklarının artışı ve çalışma koşullarının insan sağlığı üzerindeki yıkıcı etkileri çalışanların örgütlenme ihtiyacını artırmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan ilk işçi birlikleri ve dayanışma örgütleri zamanla modern sendikal yapıların temelini oluşturmuştur.

Sendikal hareketlerin gelişiminde yalnızca ekonomik talepler değil, aynı zamanda işçilerin yaşam hakkını korumaya yönelik talepler de önemli rol oynamıştır. Bu nedenle sendikacılık tarihinin başlangıcından itibaren iş sağlığı ve güvenliği konusu temel mücadele alanlarından biri olarak kabul edilmiştir. İlk dönem sendikal mücadeleler ağırlıklı olarak;

- ✓ Çocuk işçiliğinin önlenmesi,
- ✓ Günlük çalışma sürelerinin sınırlandırılması,
- ✓ Haftalık dinlenme hakkının tanınması,
- ✓ İş kazalarının azaltılması,
- ✓ İşyerlerinde sağlık koşullarının iyileştirilmesi,
- ✓ Kadın çalışanların korunması,

- ✓ Tehlikeli işlerde koruyucu önlemlerin alınması amacıyla yürütülmüştür (Webb & Webb, 1920).

19. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da gelişen işçi hareketleri, çalışma yaşamına ilişkin ilk sosyal koruma düzenlemelerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Almanya'da Otto von Bismarck döneminde yürürlüğe konulan sosyal sigorta sistemleri, iş kazası sigortaları ve çalışanların korunmasına yönelik düzenlemeler modern iş sağlığı ve güvenliği sistemlerinin temelini oluşturmuştur. Benzer gelişmeler İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde de görülmüş; zamanla iş sağlığı ve güvenliği, sosyal devlet anlayışının temel unsurlarından biri haline gelmiştir (Ewald, 1986).

20. yüzyılın başlarında kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), çalışma yaşamında insan onuruna yakışır koşulların oluşturulmasını hedefleyerek sendikaların küresel ölçekte güç kazanmasına katkı sağlamıştır. ILO'nun çalışma standartlarının geliştirilmesi, iş kazalarının önlenmesi ve çalışan katılımının artırılmasına yönelik sözleşmeleri sendikal faaliyetlerin kurumsal çerçevesini güçlendirmiştir (ILO, 2024).

Türkiye'de sendikal hareketlerin gelişimi ise Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar uzanmaktadır. Ancak sendikaların kurumsallaşması Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Özellikle 1961 Anayasası ile birlikte sendikal hakların anayasal güvence altına alınması, örgütlenme özgürlüğünün genişletilmesi ve toplu pazarlık mekanizmalarının geliştirilmesi sendikal hareketin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Günümüzde sendikalar yalnızca ücret ve sosyal hakların savunulmasıyla sınırlı kalmamakta; iş sağlığı ve güvenliği, mesleki eğitim, sosyal koruma, psikososyal risklerin yönetimi ve güvenlik kültürünün geliştirilmesi gibi birçok alanda faaliyet göstermektedir.

Modern iş sağlığı ve güvenliği anlayışı, çalışanların sürece aktif katılımını temel ilkelerden biri olarak kabul etmektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda sendikalar, risk değerlendirme süreçlerine katılım, iş sağlığı ve güvenliği kurullarında temsil, çalışan eğitimleri, kaza araştırmaları ve güvenlik kültürünün geliştirilmesi gibi faaliyetler aracılığıyla işyerlerinde güvenli çalışma ortamlarının oluşturulmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle ISO 45001 İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi Standardı çalışanların katılımını ve danışılmasını sistemin temel bileşenleri arasında değerlendirmekte, bu durum sendikaların kurumsal önemini daha da artırmaktadır.

Günümüzde sendikalar yalnızca çalışan haklarının savunucusu değil; aynı zamanda iş sağlığı ve güvenliği politikalarının geliştirilmesinde, güvenlik kültürünün yaygınlaştırılmasında ve sürdürülebilir çalışma yaşamının oluşturulmasında stratejik bir paydaş olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle çağdaş çalışma yaşamında sendikaların rolü, geleneksel toplu pazarlık faaliyetlerinin çok ötesine geçerek güvenli, sağlıklı ve insan odaklı çalışma sistemlerinin kurulmasına yönelik kurumsal bir dönüşüm aktörü olarak

tanımlanmaktadır. Dolayısıyla İSG, sendikacılığın doğuşundan itibaren temel mücadele alanlarından biri olmuştur.

2.2. 2.2. Güvenlik Kültürü Kavramı

İş sağlığı ve güvenliği alanında son kırk yılda yaşanan en önemli kavramsal gelişmelerden biri güvenlik kültürü yaklaşımının ortaya çıkmasıdır. Geleneksel iş güvenliği anlayışı uzun yıllar boyunca teknik önlemler, mühendislik çözümleri ve yasal düzenlemeler üzerine odaklanmış; iş kazalarının temel nedenleri çoğunlukla çalışan hataları veya teknik arızalar çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak yaşanan büyük endüstriyel felaketler, iş kazalarının yalnızca teknik nedenlerle açıklanamayacağını, organizasyonların değer sistemleri, yönetim anlayışları ve çalışan davranışlarının da güvenlik performansı üzerinde belirleyici rol oynadığını ortaya koymuştur. Bu durum, güvenlik kültürü kavramının gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Güvenlik kültürü kavramı uluslararası literatürde ilk kez 1986 yılında meydana gelen Çernobil Nükleer Santral Kazası sonrasında geniş kabul görmüştür. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) tarafından hazırlanan kaza raporunda, kazanın temel nedenlerinden birinin teknik yetersizliklerden ziyade organizasyon içerisinde yerleşmiş olan zayıf güvenlik kültürü olduğu vurgulanmıştır. Bu değerlendirme sonrasında güvenlik kültürü kavramı yalnızca nükleer sektörün değil, tüm yüksek riskli sektörlerin temel çalışma alanlarından biri haline gelmiştir (IAEA, 1991).

Güvenlik kültürü en genel anlamıyla, bir organizasyonda güvenliğe verilen önemi şekillendiren ortak değerler, inançlar, tutumlar, normlar ve davranış kalıplarının bütünü olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle güvenlik kültürü, çalışanların ve yöneticilerin güvenlik konularına nasıl baktıklarını, riskleri nasıl algıladıklarını ve güvenli davranışları ne ölçüde benimsediklerini belirleyen görünmez ancak güçlü bir örgütsel yapı olarak değerlendirilmektedir (Reason, 1997).

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı güvenlik kültürünü;

"Kuruluşun sağlık ve güvenlik programlarının yeterliliğini, tarzını ve etkinliğini belirleyen bireysel ve grup değerleri, tutumları, yetkinlikleri ve davranış kalıplarının ürünü"

olarak tanımlamaktadır (IAEA, 1991).

Bu tanım, güvenlik kültürünün yalnızca çalışan davranışlarından ibaret olmadığını; aynı zamanda liderlik anlayışını, organizasyonel politikaları, iletişim süreçlerini ve yönetsel uygulamaları da kapsayan çok boyutlu bir yapı olduğunu göstermektedir.

Güvenlik Kültürünün Kuramsal Temelleri

Güvenlik kültürünün bilimsel temelleri farklı araştırmacılar tarafından geliştirilen çalışmalar üzerine inşa edilmiştir. Bu alandaki öncü çalışmalardan biri Zohar'ın (1980) güvenlik iklimi araştırmasıdır. Zohar, çalışanların güvenlik uygulamalarına ilişkin algılarının işyerindeki güvenlik performansını doğrudan etkilediğini ortaya koymuştur. Güvenlik iklimi kavramı, çalışanların belirli bir zamanda güvenlik uygulamalarına ilişkin algılarını ifade ederken; güvenlik kültürü daha derin, kalıcı ve örgütün temel değerlerine yerleşmiş yapıları ifade etmektedir.

Reason (1997), organizasyonel kazaların anlaşılmasına yönelik geliştirdiği "İsviçre Peyniri Modeli" ile güvenlik kültürü literatürüne önemli katkılar sağlamıştır. Reason'a göre kazalar çoğu zaman tek bir hata sonucunda değil, organizasyon içerisinde bulunan çok sayıda gizli ve aktif hatanın aynı anda ortaya çıkmasıyla meydana gelmektedir. Güçlü güvenlik kültürü ise bu savunma katmanlarını güçlendirerek kazaların oluşmasını engellemektedir.

Cooper (2000), güvenlik kültürünü davranışsal, psikolojik ve durumsal olmak üzere üç temel boyut üzerinden açıklamıştır. Bu modele göre;

- ✓ Psikolojik boyut çalışanların güvenlik algılarını,
- ✓ Davranışsal boyut güvenlikle ilgili davranışları,
- ✓ Durumsal boyut ise yönetim sistemlerini ve organizasyonel uygulamaları ifade etmektedir.

Cooper'ın modeli günümüzde güvenlik kültürü çalışmalarında en yaygın kullanılan yaklaşımlardan biri olarak kabul edilmektedir.

Guldenmund (2000) ise güvenlik kültürünü örgütsel kültürün bir alt boyutu olarak değerlendirmiş ve güvenliğin organizasyonun temel değer sistemine ne ölçüde entegre edildiğinin önemini vurgulamıştır. Ona göre güvenlik kültürü güçlü olan organizasyonlarda güvenlik, üretim hedefleriyle rekabet eden bir unsur değil; üretimin ayrılmaz bir parçasıdır.

Güvenlik Kültürü ve Güvenlik İklimi Arasındaki Fark

Literatürde sıklıkla birbirinin yerine kullanılan güvenlik kültürü ve güvenlik iklimi kavramları aslında farklı anlamlar taşımaktadır.

Güvenlik kültürü;

- ✓ Uzun dönemde oluşur,
- ✓ Değerleri ve inançları içerir,
- ✓ Organizasyonun derin yapısını yansıtır,
- ✓ Değişimi zaman alır.

Güvenlik iklimi ise;

- ✓ Çalışan algılarına dayanır,
- ✓ Belirli bir dönemi yansıtır,
- ✓ Daha hızlı değişebilir,
- ✓ Ölçülmesi daha kolaydır.

Bu nedenle güvenlik iklimi, çoğu zaman güvenlik kültürünün görünen yüzü olarak değerlendirilmektedir (Zohar, 2010).

Güçlü Güvenlik Kültürünün Temel Özellikleri

Güvenlik kültürü güçlü olan organizasyonlarda güvenlik yalnızca prosedürlerle yönetilmez; çalışanların günlük davranışlarının doğal bir parçası haline gelir. Bu tür işletmelerde yöneticiler güvenliği stratejik bir öncelik olarak görmekte, çalışanlar ise güvenli davranışları kişisel sorumluluk olarak kabul etmektedir.

Güçlü güvenlik kültürünün temel göstergeleri şunlardır:

- ✓ Üst yönetimin görünür güvenlik liderliği ve kararlılığı göstermesi,
- ✓ Çalışanların güvenlik süreçlerine aktif katılımı,
- ✓ Açık ve çift yönlü iletişim mekanizmalarının bulunması,
- ✓ Ramak kala olayların gönüllü olarak raporlanması,
- ✓ Sürekli öğrenme ve iyileştirme anlayışının benimsenmesi,
- ✓ Hataların cezalandırılmak yerine öğrenme fırsatı olarak değerlendirilmesi,
- ✓ Risk farkındalığının yüksek olması,
- ✓ Eğitim faaliyetlerinin süreklilik göstermesi,
- ✓ Güvenlik performansının düzenli olarak izlenmesi.

Özellikle yüksek güvenilirlikli organizasyonlar (High Reliability Organizations-HRO) üzerine yapılan çalışmalar, güçlü güvenlik kültürünün kazaların önlenmesinde kritik rol oynadığını göstermektedir. Weick ve Sutcliffe (2015) tarafından tanımlanan yüksek güvenilirlikli organizasyonlar; başarısızlıklara karşı sürekli tetikte olan, operasyonlara duyarlı çalışan ve dayanıklılık geliştiren yapılar olarak tanımlanmaktadır.

Güvenlik Kültürünün İş Sağlığı ve Güvenliği Performansına Etkileri

Araştırmalar güçlü güvenlik kültürü ile olumlu iş sağlığı ve güvenliği performansı arasında anlamlı ilişkiler bulunduğunu ortaya koymaktadır. Güvenlik kültürünün gelişmiş olduğu işletmelerde;

- ✓ İş kazaları ve yaralanmalar azalmakta,
- ✓ Meslek hastalıkları riski düşmekte,
- ✓ Ramak kala olay bildirimleri artmakta,
- ✓ Risk algısı güçlenmekte,
- ✓ Çalışan bağlılığı yükselmekte,
- ✓ Güvenli davranışlar yaygınlaşmakta,
- ✓ Verimlilik ve kalite performansı artmaktadır.

Bunun yanında güçlü güvenlik kültürü yalnızca kazaların önlenmesine değil, aynı zamanda örgütsel öğrenmenin gelişmesine de katkı sağlamaktadır. Çalışanların güvenlik konularında görüşlerini özgürce ifade edebildiği, hata bildirimlerinin teşvik edildiği ve yönetime güven duyduğu organizasyonlarda kurumsal dayanıklılık daha yüksek düzeyde gerçekleşmektedir (Reason, 1997).

Sendikalar ve Güvenlik Kültürünün Geliştirilmesi

Güvenlik kültürünün oluşturulması ve sürdürülebilir hale getirilmesinde çalışan katılımı kritik öneme sahiptir. Bu noktada sendikalar, çalışanların güvenlik süreçlerine katılımını sağlayan en önemli kurumsal mekanizmalardan biridir. Sendikalar risklerin raporlanması, güvenlik eğitimlerinin yaygınlaştırılması, çalışanların temsil edilmesi ve işveren politikalarının izlenmesi gibi faaliyetler aracılığıyla güvenlik kültürünün güçlenmesine katkı sağlamaktadır.

Özellikle iş sağlığı ve güvenliği kurullarında çalışan temsilinin etkin biçimde sağlanması, güvenlik kültürünün kurumsallaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çalışanların sesinin karar alma süreçlerine yansıtılması, güvenli davranışların teşvik edilmesi ve güvenlik konularında ortak sorumluluk anlayışının geliştirilmesi sendikaların katkı sunduğu temel alanlar arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak güvenlik kültürü, modern iş sağlığı ve güvenliği anlayışının merkezinde yer alan stratejik bir kavramdır. Güvenliğin yalnızca teknik önlemlerle sağlanamayacağı, çalışanların değerleri, davranışları ve organizasyonel uygulamaların bütüncül biçimde ele alınması gerektiği günümüzde genel kabul görmektedir. Bu nedenle güçlü güvenlik kültürünün oluşturulması, işverenlerin, çalışanların, kamu otoritelerinin ve sendikaların ortak sorumluluğu olarak değerlendirilmelidir.

3. SENDİKALARIN İSG ALANINDAKİ KURUMSAL ROLLERİ

3.1. Temsil ve Savunuculuk Rolü

İş sağlığı ve güvenliği alanında çalışanların korunması, yalnızca yasal düzenlemeler veya işveren uygulamaları ile sağlanabilecek bir süreç değildir.

Güvenli ve sağlıklı çalışma ortamlarının oluşturulabilmesi için çalışanların karar alma mekanizmalarına etkin katılımının sağlanması ve çalışma yaşamında karşılaşılan risklerin örgütlü bir biçimde dile getirilebilmesi gerekmektedir. Bu noktada sendikalar, çalışanların iş sağlığı ve güvenliği haklarını koruyan ve geliştiren en önemli temsil mekanizmalarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Temsil ve savunuculuk işlevi, sendikaların tarihsel olarak üstlendikleri en temel rollerden biridir. Sendikalar çalışanların bireysel olarak ifade etmekte zorlanabilecekleri sorunları kolektif bir güç haline dönüştürerek işverenler, kamu kurumları ve diğer sosyal taraflar nezdinde görünür hale getirmektedir. Özellikle iş sağlığı ve güvenliği gibi çalışanların yaşam hakkını doğrudan ilgilendiren konularda sendikal temsil, çalışma yaşamının demokratikleşmesinde kritik öneme sahiptir (Hyman, 2001).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), çalışanların güvenlik süreçlerine katılımını temel işçi haklarından biri olarak değerlendirmekte ve işyerlerinde etkin çalışan temsil mekanizmalarının oluşturulmasını teşvik etmektedir. ILO'nun 155 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Sözleşmesi ile 187 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Geliştirme Çerçevesi Sözleşmesi, çalışan temsiline ve sosyal diyalogun güvenli çalışma ortamlarının oluşturulmasındaki önemini açık biçimde ortaya koymaktadır (ILO, 1981; ILO, 2006).

Çalışanların Sesi Olarak Sendikalar

Modern iş sağlığı ve güvenliği anlayışı, çalışanların yalnızca korunan bireyler değil; aynı zamanda güvenlik sisteminin aktif katılımcıları olduğunu kabul etmektedir. Çalışanlar, iş süreçlerinin içerisinde yer alan kişiler olarak tehlikeleri ve riskleri ilk fark eden aktörlerdir. Ancak birçok durumda çalışanlar iş güvencesi kaygısı, baskı algısı veya iletişim eksiklikleri nedeniyle karşılaştıkları riskleri doğrudan yönetime iletmekten kaçınabilmektedir.

Bu noktada sendikalar çalışanların kolektif sesi olarak görev yapmakta ve güvenlik risklerinin görünür hale getirilmesine katkı sağlamaktadır. Sendikal temsil mekanizmaları sayesinde çalışanlar karşılaştıkları tehlikeleri daha rahat ifade edebilmekte, işverenler ise sahadan gelen geri bildirimleri sistematik biçimde değerlendirme fırsatı bulmaktadır.

Bu durum özellikle yüksek riskli sektörlerde daha belirgin hale gelmektedir. Maden, inşaat, metal, enerji, kimya ve ulaştırma gibi sektörlerde çalışan temsiline güçlü olduğu işletmelerde risk bildirimlerinin daha yüksek olduğu ve çalışanların güvenlik süreçlerine daha aktif katıldığı görülmektedir (Walters & Nichols, 2007).

Riskli Uygulamaların Belirlenmesi ve Raporlanması

Sendikaların iş sağlığı ve güvenliği alanındaki en önemli savunuculuk faaliyetlerinden biri riskli uygulamaların belirlenmesi ve raporlanmasıdır.

İşyerlerinde meydana gelen birçok kaza öncesinde çeşitli uyarı işaretleri ortaya çıkmakta, ancak bu işaretler çoğu zaman yeterince dikkate alınmamaktadır.

Sendikalar;

- ✓ Tehlikeli çalışma yöntemlerinin tespit edilmesi,
- ✓ Koruyucu ekipman eksikliklerinin belirlenmesi,
- ✓ Yetersiz eğitim uygulamalarının raporlanması,
- ✓ Aşırı iş yükü ve çalışma sürelerinin izlenmesi,
- ✓ Ergonomik risklerin gündeme taşınması,
- ✓ Psikososyal risklerin görünür hale getirilmesi gibi faaliyetler aracılığıyla risklerin erken aşamada tespit edilmesine katkı sağlamaktadır.

Bu yönüyle sendikalar yalnızca çalışan haklarını savunan kuruluşlar değil, aynı zamanda iş kazalarının önlenmesine yönelik erken uyarı mekanizmaları olarak da işlev görmektedir.

İşveren Politikalarının İzlenmesi ve Hesap Verebilirlik

İş sağlığı ve güvenliği politikalarının başarısı yalnızca yazılı prosedürlerin varlığıyla değil, bu prosedürlerin uygulamadaki etkinliğiyle ölçülmektedir. Bu nedenle işverenlerin güvenlik politikalarının bağımsız biçimde izlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Sendikalar;

- ✓ Risk değerlendirmesi çalışmalarını takip ederek,
- ✓ İSG kurullarında görev alarak,
- ✓ Kaza inceleme süreçlerine katılarak,
- ✓ Eğitim faaliyetlerini izleyerek,
- ✓ Koruyucu önlemlerin uygulanmasını denetleyerek işverenlerin güvenlik konusundaki sorumluluklarını yerine getirip getirmediğini değerlendirmektedir.

Bu süreç aynı zamanda kurumsal hesap verebilirlik mekanizmasının güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Güçlü çalışan temsilinin bulunduğu işyerlerinde yöneticilerin güvenlik performansına daha fazla önem verdiği ve güvenlik yatırımlarının daha sürdürülebilir hale geldiği görülmektedir (Nichols & Walters, 2009).

İSG İhlallerinin Gündeme Taşınması

Sendikaların önemli rollerinden biri de iş sağlığı ve güvenliği ihlallerinin görünür hale getirilmesidir. İşyerlerinde meydana gelen bazı ihlaller organizasyon içerisinde çözülebilmekteyken, bazı durumlarda kamu otoritelerinin veya yargı mekanizmalarının devreye girmesi gerekebilmektedir.

Bu kapsamda sendikalar;

- ✓ İSG mevzuatına aykırı uygulamaları raporlamakta,
- ✓ Kamuoyu farkındalığı oluşturmakta,
- ✓ Denetim süreçlerinin başlatılmasına katkı sunmakta,
- ✓ İlgili kamu kurumlarıyla iş birliği yapmakta,
- ✓ Meslek hastalıkları ve iş kazalarının kayıt altına alınmasını desteklemektedir.

Özellikle büyük iş kazaları sonrasında yürütülen soruşturmalarda sendikaların ortaya koyduğu bilgi ve belgeler, olayların gerçek nedenlerinin ortaya çıkarılmasında önemli rol oynayabilmektedir.

Hukuki Destek ve Hak Savunuculuğu

Sendikaların temsil fonksiyonunun bir diğer boyutu hukuki destek faaliyetleridir. İş kazaları ve meslek hastalıkları sonucunda çalışanların önemli hak kayıpları yaşaması söz konusu olabilmektedir. Bu durumlarda sendikalar üyelerine hukuki danışmanlık ve destek sağlayarak hak arama süreçlerini kolaylaştırmaktadır.

Bu kapsamda sendikalar;

- ✓ İş kazası davalarında destek sağlamakta,
- ✓ Meslek hastalığı başvurularına katkı sunmakta,
- ✓ Tazminat süreçlerini takip etmekte,
- ✓ Sosyal güvenlik haklarının korunmasına yardımcı olmakta,
- ✓ Mevzuat değişikliklerine ilişkin bilgilendirme yapmaktadır.

Böylece çalışanların hukuki güvencelere erişimi kolaylaşmakta ve iş sağlığı ve güvenliği alanındaki hakların uygulanabilirliği artmaktadır.

Güvenlik Kültürünün Geliştirilmesinde Temsil ve Savunuculuğun Önemi

Temsil ve savunuculuk faaliyetleri yalnızca hak koruma mekanizması olarak değerlendirilmemelidir. Bu faaliyetler aynı zamanda güvenlik kültürünün gelişmesine de önemli katkılar sağlamaktadır. Çalışanların görüşlerinin dikkate alındığı, risklerin açık biçimde paylaşılabildiği ve güvenlik konularının özgürce tartışılabildiği işyerlerinde güvenlik kültürü daha güçlü bir şekilde gelişmektedir.

Özellikle güvene dayalı sosyal diyalog mekanizmalarının oluşturulması, çalışanların yönetime olan güvenini artırmakta ve güvenli davranışların yaygınlaşmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle sendikalar yalnızca çalışanların haklarını savunan kurumlar değil; aynı zamanda güvenlik kültürünün kurumsallaşmasını destekleyen stratejik paydaşlar olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak sendikaların temsil ve savunuculuk rolü, iş sağlığı ve güvenliği sistemlerinin etkinliğinin artırılmasında, çalışan katılımının güçlendirilmesinde ve güvenlik kültürünün geliştirilmesinde kritik öneme sahiptir. Güvenli çalışma ortamlarının oluşturulabilmesi için çalışanların örgütlü temsil mekanizmalarının güçlendirilmesi ve sosyal diyalog süreçlerinin desteklenmesi gerekmektedir.

3.2. Katılımcı İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemlerinin Güçlendirilmesinde Sendikaların Rolü

Geleneksel iş sağlığı ve güvenliği anlayışı uzun yıllar boyunca güvenliğin yönetim tarafından planlandığı, uygulandığı ve denetlendiği merkeziyetçi bir yaklaşıma dayanmıştır. Ancak günümüzde iş sağlığı ve güvenliği alanında yaşanan paradigma değişimi, güvenliğin yalnızca yönetsel kararlarla sağlanamayacağını; çalışanların bilgi, deneyim ve katılımını içeren katılımcı yönetim anlayışının benimsenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu değişim, iş sağlığı ve güvenliği alanında "yönetim" yaklaşımından "yönetişim" yaklaşımına geçişin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Modern iş sağlığı ve güvenliği sistemleri, çalışanları yalnızca korunması gereken bireyler olarak değil; risklerin belirlenmesi, değerlendirilmesi ve kontrol edilmesinde aktif rol üstlenen paydaşlar olarak kabul etmektedir. Bu noktada sendikalar, çalışanların kurumsal karar alma süreçlerine katılımını sağlayan en önemli mekanizmalardan biri olarak öne çıkmaktadır. Sendikaların iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemlerine aktif katılımı, çalışanların bilgi ve deneyimlerinin yönetsel süreçlere aktarılmasını sağlayarak güvenlik performansının geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Katılımcı İSG Yönetim Sistemleri ve Yönetişim Yaklaşımı

Katılımcı iş sağlığı ve güvenliği yönetimi, güvenliğin yalnızca yöneticilerin sorumluluğunda olmadığı, tüm çalışanların ortak sorumluluk üstlendiği bir sistem anlayışına dayanmaktadır. Bu yaklaşımın temelinde sosyal diyalog, şeffaflık, hesap verebilirlik, katılım ve ortak karar alma ilkeleri yer almaktadır.

Yönetişim perspektifinden bakıldığında iş sağlığı ve güvenliği; devlet, işveren, çalışanlar, sendikalar, meslek örgütleri ve diğer paydaşların ortak katkılarıyla şekillenen çok aktörlü bir süreçtir. Bu nedenle çalışan temsiliyetinin güçlü olmadığı sistemlerde güvenlik kültürünün sürdürülebilir biçimde gelişmesi oldukça güçleşmektedir.

Sendikalar, çalışanlarla yönetim arasında köprü görevi üstlenerek bu yönetim yapısının etkinliğini artırmaktadır. Özellikle sahadan gelen bilgilerin yönetime aktarılması, risklerin görünür hale getirilmesi ve çalışanların karar alma süreçlerine katılımının sağlanması açısından sendikalar kritik bir rol oynamaktadır.

ISO 45001 Standardında Çalışan Katılımı ve Sendikaların Önemi

Uluslararası Standardizasyon Örgütü tarafından yayımlanan ISO 45001 İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi Standardı, çalışan katılımını sistemin temel bileşenlerinden biri olarak kabul etmektedir. Standardın "Liderlik ve Çalışan Katılımı" başlığı altında çalışanların danışılması ve sürece aktif katılımı açık şekilde vurgulanmaktadır (ISO, 2018).

ISO 45001'e göre çalışanlar;

- ✓ Tehlikelerin belirlenmesi,
- ✓ Risklerin değerlendirilmesi,
- ✓ Kontrol tedbirlerinin planlanması,
- ✓ Olay araştırmaları,
- ✓ Performans değerlendirmeleri,
- ✓ Sürekli iyileştirme faaliyetleri gibi süreçlere aktif olarak katılmalıdır.

Bu noktada sendikalar ve çalışan temsilcileri, çalışan katılımının kurumsal düzeyde sağlanmasına katkı sunan temel aktörler olarak değerlendirilmektedir. Sendikal yapıların güçlü olduğu işletmelerde çalışan görüşlerinin daha sistematik biçimde toplandığı ve yönetsel süreçlere daha etkin şekilde yansıtıldığı görülmektedir.

İSG Kurullarında Temsil ve Karar Alma Süreçlerine Katılım

İş sağlığı ve güvenliği kurulları, işyerlerinde güvenlik konularının görüşüldüğü ve kararların alındığı en önemli kurumsal platformlardan biridir. Bu kurulların etkinliği büyük ölçüde çalışan temsilinin niteliğine bağlıdır.

Sendikalar aracılığıyla temsil edilen çalışanlar;

- ✓ İşyerindeki mevcut riskleri gündeme taşıyabilmekte,
- ✓ Güvenlik eksikliklerini raporlayabilmekte,
- ✓ Önleyici faaliyet önerilerinde bulunabilmekte,
- ✓ Yönetim kararlarını değerlendirebilmekte,
- ✓ Güvenlik yatırımlarının önceliklendirilmesine katkı sağlayabilmektedir.

Bu durum güvenlik kararlarının yalnızca yönetsel bakış açısıyla değil, aynı zamanda sahadaki gerçek çalışma koşulları dikkate alınarak alınmasını mümkün kılmaktadır.

Araştırmalar çalışan temsilinin güçlü olduğu işyerlerinde güvenlik kurullarının daha etkin çalıştığını ve alınan kararların uygulamaya aktarılma oranlarının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Walters & Nichols, 2007).

Risk Değerlendirme Süreçlerine Katkı

Risk değerlendirmesi, iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemlerinin temel unsurlarından biridir. Ancak risk değerlendirmelerinin başarısı yalnızca kullanılan metodolojiye değil, sürece katılan kişilerin bilgi ve deneyim düzeyine de bağlıdır.

Çalışanlar, günlük operasyonları doğrudan deneyimleyen kişiler olarak risklerin belirlenmesinde benzersiz bir bilgi kaynağına sahiptir. Sendikalar ise bu bilgilerin sistematik biçimde risk değerlendirme ekiplerine aktarılmasını sağlamaktadır.

Bu kapsamda sendikalar;

- ✓ Tehlikelerin belirlenmesine katkı sunmakta,
- ✓ Çalışan görüşlerini risk değerlendirme ekiplerine taşımakta,
- ✓ Risk önceliklendirme süreçlerine destek olmakta,
- ✓ Kontrol tedbirlerinin uygulanabilirliğini değerlendirmekte,
- ✓ Sahadaki geri bildirimleri yönetime iletmektedir.

Böylece risk değerlendirmeleri yalnızca teorik analizler olmaktan çıkmakta, işyerinin gerçek koşullarını yansıtan daha etkin yönetim araçlarına dönüşmektedir.

Acil Durum ve Kriz Yönetimi Süreçlerine Katılım

Modern iş sağlığı ve güvenliği sistemleri yalnızca kazaların önlenmesine değil, aynı zamanda acil durumlara hazırlıklı olunmasına da odaklanmaktadır. Yangınlar, patlamalar, kimyasal sızıntılar, doğal afetler ve diğer olağanüstü durumlar karşısında çalışanların etkin katılımı kritik önem taşımaktadır.

Sendikalar;

- ✓ Acil durum planlarının hazırlanması,
- ✓ Tahliye prosedürlerinin geliştirilmesi,
- ✓ Tatbikatların planlanması,
- ✓ Çalışanların bilgilendirilmesi,

- ✓ Kriz iletişim süreçlerinin güçlendirilmesi gibi alanlarda önemli katkılar sunmaktadır.

Özellikle afet ve acil durum yönetiminde çalışan temsilinin güçlü olduğu organizasyonların daha yüksek kurumsal dayanıklılık sergilediği görülmektedir.

Kaza Araştırmaları ve Örgütsel Öğrenme

Katılımcı İSG yönetim sistemlerinin önemli unsurlarından biri de iş kazalarının ve ramak kala olayların sistematik biçimde incelenmesidir. Modern yaklaşımlar kazaların yalnızca bireysel hatalar üzerinden değerlendirilmemesi gerektiğini, organizasyonel ve sistemsel faktörlerin de araştırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sendikalar ve çalışan temsilcileri kaza inceleme süreçlerine katılarak;

- ✓ Olayın gerçek nedenlerinin ortaya çıkarılmasına,
- ✓ Gizli tehlikelerin belirlenmesine,
- ✓ Çalışan perspektifinin değerlendirilmesine,
- ✓ Önleyici tedbirlerin geliştirilmesine,
- ✓ Kurumsal öğrenme süreçlerinin güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır.

Bu yaklaşım, özellikle Reason'ın (1997) sistem yaklaşımı ve Hollnagel'in (2014) Safety-II yaklaşımı ile uyum göstermektedir.

Güvenlik Kültürünün Güçlendirilmesine Katkıları

Katılımcı iş sağlığı ve güvenliği yönetiminin en önemli çıktılarından biri güçlü güvenlik kültürünün oluşmasıdır. Çalışanların görüşlerinin dikkate alındığı, karar süreçlerine katıldığı ve yönetime güven duyduğu organizasyonlarda güvenlik kültürü daha hızlı gelişmektedir.

Sendikalar bu süreçte;

- ✓ Güvenlik farkındalığını artırmakta,
- ✓ Çalışan katılımını teşvik etmekte,
- ✓ Güvenlik iletişimini güçlendirmekte,
- ✓ Ortak sorumluluk anlayışını geliştirmekte,
- ✓ Güvenli davranışları desteklemektedir.

Dolayısıyla sendikaların katılımcı İSG yönetim sistemlerine katkıları yalnızca yönetsel süreçlerle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda güvenlik kültürünün kurumsallaşmasına da doğrudan etki etmektedir.

Sonuç olarak sendikalar, çalışanların sesini yönetime taşıyan temsil mekanizmaları olmanın ötesinde, katılımcı iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemlerinin etkinliğini artıran stratejik aktörlerdir. Risk değerlendirmelerinden acil durum planlarına, güvenlik kurullarından kaza araştırmalarına kadar birçok süreçte üstlendikleri roller sayesinde güvenlik performansının geliştirilmesine ve sürdürülebilir güvenlik kültürünün oluşturulmasına önemli katkılar sağlamaktadırlar.

3.3. Toplu İş Sözleşmeleri Yoluyla İş Sağlığı ve Güvenliğinin Güçlendirilmesi

İş sağlığı ve güvenliği alanında sendikaların en etkili müdahale araçlarından biri toplu iş sözleşmeleridir. Toplu iş sözleşmeleri, çalışanların ekonomik ve sosyal haklarının belirlenmesinin yanı sıra işyerlerinde güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarının oluşturulmasına yönelik hükümler içeren önemli düzenleme araçlarıdır. Özellikle yasal mevzuatın asgari koruma sağladığı durumlarda toplu iş sözleşmeleri çalışanların korunma düzeyini yükselten ve iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını daha ileri seviyelere taşıyan tamamlayıcı mekanizmalar olarak işlev görmektedir.

Geleneksel sendikal yaklaşımda toplu iş sözleşmeleri çoğunlukla ücret, çalışma süreleri ve sosyal haklar çerçevesinde değerlendirilmiş olsa da günümüzde modern sendikacılık anlayışı iş sağlığı ve güvenliğini toplu pazarlık süreçlerinin merkezine yerleştirmektedir. Çünkü iş kazaları ve meslek hastalıkları yalnızca çalışanların sağlığını değil; aynı zamanda işletmelerin verimliliğini, kurumsal itibarını, sosyal sürdürülebilirliğini ve ekonomik performansını da doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle iş sağlığı ve güvenliği hükümlerinin toplu iş sözleşmelerine dahil edilmesi, hem çalışanların korunması hem de işletmelerin sürdürülebilirliği açısından stratejik önem taşımaktadır.

Toplu İş Sözleşmeleri ve İş Sağlığı Güvenliği İlişkisi

Toplu iş sözleşmeleri, çalışanların iş sağlığı ve güvenliği konularındaki taleplerini kurumsal bir zemine taşıyan en güçlü araçlardan biridir. Çalışma yaşamında birçok güvenlik uygulaması başlangıçta toplu pazarlık süreçleri sonucunda ortaya çıkmış, daha sonra ulusal mevzuata veya uluslararası standartlara yansımıştır.

Özellikle gelişmiş ülkelerde yapılan araştırmalar, toplu iş sözleşmelerinde iş sağlığı ve güvenliği hükümlerinin yer aldığı işyerlerinde;

- ✓ İş kazalarının daha düşük düzeyde gerçekleştiğini,
- ✓ Çalışan katılımının arttığını,
- ✓ Güvenlik kültürünün daha güçlü olduğunu,
- ✓ Ramak kala olay bildirimlerinin yükseldiğini,

- ✓ Güvenlik yatırımlarının daha sürdürülebilir hale geldiğini göstermektedir (Walters & Nichols, 2007).

Bu durum toplu iş sözleşmelerinin yalnızca hak koruma mekanizması değil, aynı zamanda kurumsal güvenlik yönetiminin önemli bir bileşeni olduğunu ortaya koymaktadır.

İlave Sağlık Gözetimi ve Koruyucu Sağlık Uygulamaları

Toplu iş sözleşmelerinde sıklıkla yer verilen konulardan biri çalışanların sağlık gözetimine ilişkin ilave düzenlemelerdir. Mevzuatta belirlenen asgari sağlık muayenelerinin ötesinde birçok toplu iş sözleşmesinde çalışanların sağlık durumlarının daha kapsamlı şekilde izlenmesine yönelik hükümler bulunmaktadır.

Bu kapsamda toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla;

- ✓ Periyodik sağlık muayenelerinin sıklığının artırılması,
- ✓ Kanser taramaları,
- ✓ Kardiyovasküler risk taramaları,
- ✓ Solunum fonksiyon testleri,
- ✓ Psikolojik değerlendirmeler,
- ✓ Ergonomik sağlık kontrolleri gibi uygulamalar güvence altına alınabilmektedir.

Özellikle yüksek riskli sektörlerde çalışanların sağlık durumlarının yakından takip edilmesi, meslek hastalıklarının erken teşhis edilmesi ve iş gücü kayıplarının azaltılması açısından önemli katkılar sağlamaktadır.

Koruyucu Donanım ve Ekipman Standartlarının Yükseltilmesi

İş sağlığı ve güvenliği alanında yasal düzenlemeler kişisel koruyucu donanımların kullanımına ilişkin asgari standartları belirlemektedir. Ancak toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla bu standartların daha ileri seviyelere taşınması mümkündür.

Sendikalar tarafından yürütülen toplu pazarlık süreçlerinde;

- ✓ Daha yüksek koruma düzeyine sahip ekipmanların kullanılması,
- ✓ Koruyucu ekipmanların belirli aralıklarla yenilenmesi,
- ✓ Çalışanların ekipman seçim sürecine katılması,
- ✓ Ergonomik özellikleri geliştirilmiş ekipmanların tercih edilmesi,
- ✓ Yeni teknolojilerin kullanılması gibi hükümler sözleşmelere dahil edilebilmektedir. Bu durum çalışanların maruz kaldıkları risklerin

azaltılmasına ve koruyucu önlemlerin etkinliğinin artırılmasına katkı sağlamaktadır.

İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Güçlendirilmesi

Eğitim, güvenlik kültürünün gelişmesinde temel araçlardan biridir. Birçok toplu iş sözleşmesinde yasal zorunlulukların ötesine geçen eğitim uygulamalarına yer verilmektedir.

Bu kapsamda;

- ✓ İlave İSG eğitimleri,
- ✓ Davranış odaklı güvenlik programları,
- ✓ Acil durum eğitimleri,
- ✓ Liderlik eğitimleri,
- ✓ Tehlike avcılığı uygulamaları,
- ✓ Ramak kala bildirim eğitimleri,
- ✓ Risk farkındalık çalışmalarım gibi faaliyetler toplu iş sözleşmeleriyle güvence altına alınabilmektedir.

Özellikle yetişkin eğitimi ilkelerine uygun, uygulamalı ve sürekli eğitim faaliyetleri çalışanların güvenli davranış geliştirmelerine önemli katkı sağlamaktadır.

Psikososyal Risklerin Yönetimi

Çalışma yaşamında yaşanan dönüşümler, iş sağlığı ve güvenliği anlayışının fiziksel risklerin ötesine geçmesini gerekli kılmıştır. Günümüzde stres, tükenmişlik, iş yükü, mobbing, şiddet, vardiyalı çalışma ve iş-yaşam dengesi gibi psikososyal riskler çalışan sağlığını etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır.

Toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla;

- ✓ Mobbingin önlenmesi,
- ✓ Psikolojik danışmanlık hizmetleri,
- ✓ Tükenmişlik riskinin azaltılması,
- ✓ Çalışan destek programları,
- ✓ İş-yaşam dengesi uygulamaları,
- ✓ Şiddet ve tacize karşı koruma mekanizmaları oluşturulabilmektedir.

Özellikle ILO'nun çalışma yaşamında şiddet ve tacizle mücadeleye ilişkin 190 Sayılı Sözleşmesi sonrasında psikososyal risklerin toplu pazarlık süreçlerinde daha fazla yer almaya başladığı görülmektedir.

Çalışan Temsil Mekanizmalarının Güçlendirilmesi

Toplu iş sözleşmelerinin en önemli katkılarından biri çalışan katılımını kurumsal güvence altına almasıdır. Güvenlik kültürünün gelişebilmesi için çalışanların görüşlerinin karar alma süreçlerine yansıtılması gerekmektedir.

Bu kapsamda sözleşmelerde;

- ✓ Çalışan temsilcilerinin yetkilerinin artırılması,
- ✓ İSG kurullarında etkin temsil,
- ✓ Güvenlik komitelerinin oluşturulması,
- ✓ Risk değerlendirme ekiplerine katılım,
- ✓ Kaza inceleme komisyonlarında görev alma,
- ✓ Güvenlik öneri sistemlerinin kurulması gibi düzenlemelere yer verilebilmektedir.

Bu mekanizmalar çalışanların yalnızca güvenlik kurallarına uyan bireyler olmaktan çıkıp güvenliğin oluşturulmasına katkı sağlayan aktif paydaşlar haline gelmelerine yardımcı olmaktadır.

Yeni Nesil Riskler ve Toplu Pazarlık Süreçleri

Dijitalleşme, otomasyon, yapay zekâ ve uzaktan çalışma uygulamalarının yaygınlaşması iş sağlığı ve güvenliği alanında yeni risklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle modern toplu iş sözleşmeleri yalnızca geleneksel riskleri değil, geleceğin çalışma yaşamına ilişkin tehditleri de kapsamak zorundadır.

Son yıllarda bazı toplu iş sözleşmelerinde;

- ✓ Dijital iş yükünün yönetimi,
- ✓ Algoritmik performans baskılarının sınırlandırılması,
- ✓ Uzaktan çalışanların ergonomik korunması,
- ✓ Siber güvenlik farkındalığı,
- ✓ Teknolojik değişim süreçlerinde çalışan eğitimi gibi yeni nesil düzenlemelerin yer almaya başladığı görülmektedir.

Bu gelişmeler toplu iş sözleşmelerinin yalnızca mevcut riskleri yönetmekle kalmadığını, aynı zamanda geleceğin çalışma yaşamına yönelik önleyici politikaların oluşturulmasına da katkı sağladığını göstermektedir.

Güvenlik Kültürünün Kurumsallaşmasında Toplu İş Sözleşmelerinin Rolü

Toplu iş sözleşmeleri yalnızca teknik düzenlemeler içeren belgeler değildir. Aynı zamanda işyerinde güvenliğin ortak bir değer haline gelmesini sağlayan kurumsal araçlardır. Güvenlik kültürünün gelişebilmesi için çalışanların yönetime güven duyması, görüşlerinin dikkate alınması ve güvenlik konularında ortak sorumluluk anlayışının oluşturulması gerekmektedir.

Toplu iş sözleşmeleri bu sürece;

- ✓ Sosyal diyalogu güçlendirerek,
- ✓ Çalışan katılımını artırarak,
- ✓ Güvenlik yatırımlarını teşvik ederek,
- ✓ Eğitim faaliyetlerini destekleyerek,
- ✓ Kurumsal öğrenmeyi geliştirerek katkı sağlamaktadır.

Bu nedenle toplu iş sözleşmeleri, güvenlik kültürünün sürdürülebilir biçimde kurumsallaşmasını sağlayan en etkili araçlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak toplu iş sözleşmeleri, sendikaların iş sağlığı ve güvenliği alanındaki en güçlü müdahale mekanizmalarından biridir. Çalışanların korunmasına yönelik ilave güvence sağlayan bu sözleşmeler, yalnızca iş kazalarının ve meslek hastalıklarının azaltılmasına değil; aynı zamanda katılımcı yönetim anlayışının gelişmesine, güvenlik kültürünün güçlenmesine ve sürdürülebilir çalışma yaşamının oluşturulmasına da önemli katkılar sunmaktadır.

4. Türkiye’de Sendikaların İş Sağlığı ve Güvenliği Politikalarına Katkılarının Hukuki ve Kurumsal Temelleri

İş sağlığı ve güvenliği alanında sendikaların üstlendiği roller yalnızca tarihsel mücadelelerin veya toplumsal beklentilerin sonucu değildir. Bu roller aynı zamanda ulusal ve uluslararası hukuk tarafından tanınan ve desteklenen kurumsal sorumluluklara dayanmaktadır. Türkiye’de sendikaların iş sağlığı ve güvenliği alanındaki faaliyetleri; anayasal güvenceler, çalışma mevzuatı, uluslararası çalışma standartları ve sosyal diyalog mekanizmaları çerçevesinde şekillenmektedir.

Modern iş sağlığı ve güvenliği anlayışı, çalışanların güvenlik süreçlerine katılımını temel bir hak olarak kabul etmektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda sendikalar, çalışanların temsil edilmesi, güvenlik politikalarının geliştirilmesi, risklerin izlenmesi ve güvenlik kültürünün yaygınlaştırılması süreçlerinde önemli kurumsal aktörler haline gelmiştir. Türkiye’de bu rolün hukuki dayanakları başta Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olmak üzere 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği

Kanunu, 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmeleri tarafından oluşturulmaktadır.

Anayasal Temeller ve Sosyal Devlet İlkesi

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, çalışma yaşamında çalışanların korunmasını ve örgütlenme özgürlüğünü güvence altına alan temel hükümler içermektedir. Anayasa'nın 49. maddesi çalışma hakkını düzenlerken, devletin çalışanların hayat seviyesini yükseltmek ve çalışma barışını sağlamakla yükümlü olduğunu belirtmektedir. Anayasa'nın 51. maddesi sendika kurma hakkını, 53. maddesi toplu iş sözleşmesi hakkını ve 56. maddesi ise sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını güvence altına almaktadır.

Bu hükümler birlikte değerlendirildiğinde iş sağlığı ve güvenliği yalnızca teknik bir çalışma alanı değil, aynı zamanda temel bir insan hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sendikalar ise bu hakkın korunması ve geliştirilmesinde anayasal meşruiyete sahip kurumsal temsil mekanizmaları olarak değerlendirilmektedir.

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve Çalışan Katılımı

2012 yılında yürürlüğe giren 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, Türkiye'de iş sağlığı ve güvenliği alanında gerçekleştirilen en kapsamlı reformlardan biri olarak kabul edilmektedir. Kanun, geleneksel reaktif yaklaşımların yerine önleyici ve proaktif bir güvenlik anlayışını benimsemiş; risk temelli yönetim yaklaşımını çalışma yaşamının merkezine yerleştirmiştir.

Kanunun en önemli özelliklerinden biri çalışan katılımını iş sağlığı ve güvenliği sisteminin temel unsurlarından biri olarak kabul etmesidir. Kanun kapsamında çalışanların;

- ✓ İş sağlığı ve güvenliği konularında bilgilendirilmesi,
- ✓ Görüşlerinin alınması,
- ✓ Karar alma süreçlerine katılımı,
- ✓ Çalışan temsilcileri aracılığıyla temsil edilmesi öngörülmektedir.

Bu yaklaşım, güvenliğin yalnızca işveren tarafından yönetilen bir süreç olmadığını; çalışanların da aktif sorumluluk üstlendiği katılımcı bir yönetim modeli gerektirdiğini göstermektedir.

Çalışan temsilciliği mekanizması özellikle sendikaların iş sağlığı ve güvenliği süreçlerine katılımı açısından önemli bir hukuki dayanak oluşturmaktadır. Sendikalar çalışan temsilcileri aracılığıyla risk değerlendirmeleri, iş sağlığı ve güvenliği kurulları, kaza inceleme süreçleri ve önleyici faaliyetlerde etkin rol oynayabilmektedir.

6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu

Sendikaların iş sağlığı ve güvenliği alanındaki faaliyetlerinin temel hukuki dayanaklarından biri de 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'dur. Bu kanun çalışanların örgütlenme özgürlüğünü güvence altına almakta ve toplu pazarlık süreçlerini düzenlemektedir.

Toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla sendikalar;

- ✓ İlave iş sağlığı ve güvenliği tedbirleri,
- ✓ Koruyucu ekipman standartları,
- ✓ Sağlık gözetimi uygulamaları,
- ✓ Eğitim faaliyetleri,
- ✓ Psikososyal risk yönetimi,
- ✓ Acil durum hazırlıkları gibi konularda yasal asgari standartların üzerinde koruma sağlayabilmektedir.

Bu yönüyle toplu iş sözleşmeleri, iş sağlığı ve güvenliği alanında tamamlayıcı ve geliştirici bir düzenleme aracı olarak işlev görmektedir.

ILO'nun 155 ve 187 Sayılı Sözleşmeleri

Türkiye'nin taraf olduğu Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmeleri de sendikaların iş sağlığı ve güvenliği alanındaki rollerinin şekillenmesinde önemli katkılar sağlamaktadır. ILO'nun 155 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği ve Çalışma Ortamına İlişkin Sözleşmesi, güvenli ve sağlıklı çalışma ortamlarının oluşturulmasını temel bir hak olarak kabul etmektedir. Sözleşme, işverenlerin, çalışanların ve devletin ortak sorumluluk üstlenmesi gerektiğini vurgulamakta; çalışan temsilinin ve sosyal diyalogun önemine dikkat çekmektedir.

ILO'nun 187 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliğini Geliştirme Çerçevesi Sözleşmesi ise sürekli iyileştirme ilkesini temel almakta ve ulusal iş sağlığı ve güvenliği kültürünün geliştirilmesini hedeflemektedir. Bu sözleşme kapsamında güvenlik kültürünün oluşturulması, çalışan katılımının artırılması ve önleyici yaklaşımın yaygınlaştırılması temel hedefler arasında yer almaktadır.

Her iki sözleşme de sendikaların yalnızca çalışan haklarını savunan kuruluşlar değil; aynı zamanda ulusal iş sağlığı ve güvenliği politikalarının geliştirilmesinde aktif rol üstlenen sosyal ortaklar olduğunu ortaya koymaktadır.

Sosyal Diyalog ve Üçlü Yapı Yaklaşımı

Uluslararası çalışma hukukunda iş sağlığı ve güvenliği politikalarının geliştirilmesinde en etkili yöntemlerden biri üçlü yapı (tripartite structure) yaklaşımıdır. Bu yaklaşım; devlet, işveren ve çalışan temsilcilerinin ortak karar alma süreçlerine katılımını esas almaktadır.

Türkiye’de de iş sağlığı ve güvenliği alanında oluşturulan birçok kurul, komisyon ve danışma mekanizmasında sendikalar temsil edilmektedir. Bu durum, iş sağlığı ve güvenliği politikalarının yalnızca kamu otoriteleri tarafından belirlenmediğini; çalışan temsilcilerinin de sürece katkı sunduğunu göstermektedir.

Sosyal diyalog mekanizmalarının etkinliği arttıkça;

- ✓ Güvenlik kültürü güçlenmekte,
- ✓ Çalışan katılımı artmakta,
- ✓ Risk iletişimi gelişmekte,
- ✓ Kurumsal güven oluşmakta,
- ✓ İş kazalarının önlenmesi kolaylaşmaktadır.

Bu nedenle sendikaların iş sağlığı ve güvenliği alanındaki katkıları yalnızca mevzuat hükümlerinin uygulanmasıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda güvenlik yönetişiminin geliştirilmesine ve güvenlik kültürünün kurumsallaşmasına da önemli katkılar sunmaktadır.

Türkiye’de sendikaların iş sağlığı ve güvenliği alanındaki faaliyetleri güçlü bir hukuki ve kurumsal zemine dayanmaktadır. Anayasal güvenceler, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile ILO sözleşmeleri birlikte değerlendirildiğinde, sendikaların güvenli çalışma ortamlarının oluşturulmasında stratejik paydaşlar olduğu görülmektedir.

Günümüzde iş sağlığı ve güvenliği politikalarının başarısı yalnızca teknik önlemlerle değil; çalışanların katılımını sağlayan, sosyal diyalogu güçlendiren ve güvenlik kültürünü destekleyen yönetim mekanizmalarının etkinliğiyle ölçülmektedir. Bu bağlamda sendikalar, Türkiye’de iş sağlığı ve güvenliği politikalarının geliştirilmesinde ve sürdürülebilir güvenlik kültürünün oluşturulmasında vazgeçilmez kurumsal aktörler olarak değerlendirilmelidir.

4.2. Eğitim ve Farkındalık Çalışmaları: Sendikaların Güvenlik Kültürünün Geliştirilmesindeki Rolü

İş sağlığı ve güvenliği alanında sürdürülebilir başarı yalnızca teknik önlemler, yasal düzenlemeler veya denetim faaliyetleri ile sağlanamamaktadır. Güvenli çalışma davranışlarının kalıcı hale gelebilmesi için çalışanların bilgi düzeylerinin artırılması, risk algılarının geliştirilmesi ve güvenlik konusunda ortak bir bilinç oluşturulması gerekmektedir. Bu nedenle eğitim ve farkındalık çalışmaları, modern iş sağlığı ve güvenliği sistemlerinin temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Günümüzde iş kazalarının önemli bir kısmının bilgi eksikliği, risklerin yeterince algılanamaması, güvenli davranış alışkanlıklarının gelişmemesi ve güvenlik kültürünün yeterince yerleşmemesi gibi nedenlerle meydana geldiği

bilinmektedir. Bu durum eğitim faaliyetlerinin yalnızca yasal bir zorunluluk değil, aynı zamanda stratejik bir önleme aracı olduğunu göstermektedir (Burke et al., 2006).

Sendikalar, çalışanlarla doğrudan iletişim kurabilen örgütler olmaları nedeniyle eğitim ve farkındalık çalışmalarının yürütülmesinde önemli avantajlara sahiptir. Özellikle çalışanların güvenliğini kazanmış sendikal yapılar tarafından gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri, güvenlik mesajlarının daha etkili biçimde aktarılmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle sendikalar günümüzde yalnızca çalışan haklarını savunan kuruluşlar değil; aynı zamanda iş sağlığı ve güvenliği alanında önemli eğitim ve bilinçlendirme aktörleri olarak değerlendirilmektedir.

Eğitimin İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Önemi

Eğitim, çalışanların karşı karşıya oldukları tehlikeleri tanımalarını, riskleri doğru değerlendirmelerini ve güvenli davranış geliştirmelerini sağlayan temel araçtır. İş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin amacı yalnızca bilgi aktarmak değil; aynı zamanda davranış değişikliği oluşturmak ve güvenlik kültürünü güçlendirmektir.

Etkili bir iş sağlığı ve güvenliği eğitimi çalışanların;

- ✓ Tehlikeleri tanıyabilmesini,
- ✓ Riskleri değerlendirebilmesini,
- ✓ Güvenli çalışma yöntemlerini uygulayabilmesini,
- ✓ Acil durumlarda doğru tepki verebilmesini,
- ✓ Koruyucu ekipmanları etkin kullanabilmesini,
- ✓ Ramak kala olayları raporlayabilmesini sağlamaktadır.

Bu nedenle eğitim faaliyetleri iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemlerinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir (ISO, 2018).

Sendikaların Eğitim Faaliyetleri

Birçok sendika üyelerine yönelik düzenli eğitim programları yürütmektedir. Bu programlar yalnızca yasal yükümlülüklerin yerine getirilmesini değil, aynı zamanda çalışanların güvenlik konusundaki farkındalıklarının artırılmasını hedeflemektedir. Çalışanların İş Sağlığı Ve Güvenliği Eğitimlerinin Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik hükümleri doğrultusunda Sendikalar tarafından düzenlenen eğitim faaliyetleri arasında;

- ✓ Temel iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri,
- ✓ Risk değerlendirme eğitimleri,
- ✓ Acil durum eğitimleri,

- ✓ Yangın güvenliği eğitimleri,
- ✓ Meslek hastalıkları farkındalık programları,
- ✓ Ergonomi eğitimleri,
- ✓ Psikososyal risk yönetimi eğitimleri,
- ✓ Davranış odaklı güvenlik eğitimleri,
- ✓ Güvenlik kültürü geliştirme programları yer almaktadır.

Bu eğitimler sayesinde çalışanların yalnızca mevzuat bilgisi değil, aynı zamanda güvenli davranış geliştirme becerileri de güçlendirilmektedir.

Seminerler ve Bilimsel Etkinlikler

Sendikalar tarafından gerçekleştirilen seminerler ve konferanslar, iş sağlığı ve güvenliği alanında bilgi paylaşımını artıran önemli platformlardır. Bu etkinliklerde akademisyenler, iş güvenliği uzmanları, işyeri hekimleri, sektör temsilcileri ve çalışanlar bir araya gelerek güncel sorunları ve çözüm önerilerini tartışabilmektedir.

Seminerler aracılığıyla;

- ✓ Yeni mevzuat düzenlemeleri,
- ✓ Güncel kaza örnekleri,
- ✓ Teknolojik gelişmeler,
- ✓ Dijital dönüşüm ve güvenlik,
- ✓ Psikososyal riskler,
- ✓ Güvenlik kültürü uygulamaları çalışanlara aktarılabilir.

Bu faaliyetler güvenlik konularının gündemde tutulmasına ve kurumsal öğrenmenin desteklenmesine katkı sağlamaktadır.

Çalıştaylar ve Katılımcı Öğrenme Yaklaşımları

Yetişkin eğitimi literatürü, bireylerin aktif katılım gösterdiği öğrenme yöntemlerinin daha etkili sonuçlar verdiğini ortaya koymaktadır (Knowles et al., 2015). Bu nedenle son yıllarda birçok sendika klasik sınıf eğitimlerinin yanı sıra çalıştaylar ve uygulamalı öğrenme faaliyetlerine ağırlık vermektedir. Çalıştaylar sayesinde çalışanlar;

- ✓ Gerçek olay analizleri yapabilmekte,
- ✓ Risk değerlendirme uygulamalarına katılabilmekte,
- ✓ Kaza senaryolarını değerlendirebilmekte,
- ✓ Güvenli davranış modellerini tartışabilmekte,

- ✓ Ortak çözüm önerileri geliştirebilmektedir.

Bu yöntemler çalışanların pasif bilgi alıcıları olmaktan çıkıp öğrenme sürecinin aktif katılımcıları haline gelmelerine katkı sağlamaktadır.

Bilgilendirme ve Farkındalık Kampanyaları

Sendikalar tarafından yürütülen farkındalık kampanyaları, iş sağlığı ve güvenliği kültürünün yaygınlaştırılmasında önemli rol oynamaktadır. Özellikle belirli risklere yönelik gerçekleştirilen kampanyalar çalışanların dikkatini tehlikeli uygulamalara çekerek davranış değişikliğini teşvik etmektedir.

Bu kapsamda;

- ✓ Güvenli çalışma haftaları,
- ✓ İş kazalarını önleme kampanyaları,
- ✓ Meslek hastalıkları farkındalık günleri,
- ✓ Psikolojik sağlık farkındalık etkinlikleri,
- ✓ Koruyucu ekipman kullanım kampanyaları,
- ✓ Ramak kala olay bildirim kampanyaları yaygın olarak uygulanmaktadır.

Bu tür faaliyetler güvenliğin yalnızca teknik bir konu değil, ortak bir değer olarak algılanmasına katkı sağlamaktadır.

Yüksek Riskli Sektörlerde Eğitim Faaliyetleri

Sendikaların eğitim faaliyetleri özellikle yüksek riskli sektörlerde daha görünür hale gelmektedir. Maden, inşaat, metal, enerji, kimya ve ulaştırma sektörleri yüksek kaza potansiyeline sahip sektörler arasında yer almaktadır.

Özellikle maden sektöründe yaşanan büyük kazalar sonrasında sendikaların eğitim faaliyetlerine daha fazla önem verdiği görülmektedir. Benzer şekilde inşaat sektöründe yüksekte çalışma, iskele güvenliği, elektrik güvenliği ve kişisel koruyucu donanım kullanımı gibi konular eğitim faaliyetlerinin temel gündem maddelerini oluşturmaktadır.

Metal ve enerji sektörlerinde ise makine güvenliği, bakım faaliyetleri, enerji izolasyonu (LOTO), sıcak çalışma izinleri ve proses güvenliği konuları ön plana çıkmaktadır.

Bu eğitimler yalnızca bilgi aktarımı sağlamakla kalmamakta; aynı zamanda çalışanların risklere karşı duyarlılık geliştirmelerine de katkıda bulunmaktadır.

Davranış Odaklı Güvenlik ve Güvenlik Kültürü Perspektifi

Son yıllarda sendikalar tarafından yürütülen eğitim çalışmalarında davranış odaklı güvenlik yaklaşımlarına da daha fazla yer vermeye başlanmıştır.

Davranış odaklı güvenlik programları çalışanların güvenli davranış alışkanlıkları geliştirmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Bu yaklaşım kapsamında çalışanlara;

- ✓ Riskli davranışların sonuçları,
- ✓ Güvenli davranış örnekleri,
- ✓ Güvenlik liderliği,
- ✓ Akran desteği,
- ✓ Tehlike avcılığı,
- ✓ Ramak kala bildirimleri konularında eğitimler verilmektedir.

Davranış odaklı güvenlik uygulamalarının güvenlik kültürünün gelişimine olumlu katkı sağladığı birçok araştırmada ortaya konulmuştur (Cooper, 2009).

Sürekli Öğrenme ve Kurumsal Dayanıklılık

Modern güvenlik yönetimi anlayışında eğitim tek seferlik bir faaliyet olarak değil, sürekli öğrenme sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Özellikle yüksek güvenilirlikli organizasyonlar üzerine yapılan çalışmalar, öğrenen organizasyonların iş kazalarına karşı daha dirençli olduğunu göstermektedir (Weick & Sutcliffe, 2015).

Sendikalar tarafından gerçekleştirilen eğitim ve farkındalık faaliyetleri;

- ✓ Güvenlik bilincini geliştirmekte,
- ✓ Kurumsal öğrenmeyi desteklemekte,
- ✓ Risk iletişimini güçlendirmekte,
- ✓ Güvenlik kültürünü yaygınlaştırmakta,
- ✓ Çalışan katılımını artırmaktadır.

Bu durum işletmelerin yalnızca mevcut riskleri yönetmelerine değil, gelecekte ortaya çıkabilecek tehditlere karşı da hazırlıklı olmalarına katkı sağlamaktadır.

Eğitim ve farkındalık çalışmaları, sendikaların iş sağlığı ve güvenliği alanındaki en görünür ve etkili faaliyetlerinden biridir. İSG eğitimleri, seminerler, çalıştaylar ve bilinçlendirme kampanyaları aracılığıyla çalışanların risk algıları geliştirilmekte, güvenli davranışlar teşvik edilmekte ve güvenlik kültürünün güçlenmesine katkı sağlanmaktadır.

Özellikle yüksek riskli sektörlerde yürütülen eğitim faaliyetleri iş kazalarının azaltılması, meslek hastalıklarının önlenmesi ve çalışan katılımının artırılması açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle sendikaların eğitim ve farkındalık faaliyetleri yalnızca bilgilendirme çalışmaları olarak değil; aynı

zamanda güvenlik kültürünün kurumsallaşmasını sağlayan stratejik müdahale araçları olarak değerlendirilmelidir.

4.3. İş Kazalarının Önlenmesine Katkıları: Sendikaların Önleyici Güvenlik Yönetimindeki Rolü

İş kazaları, çalışma yaşamının en önemli sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Teknolojik gelişmelere, yasal düzenlemelere ve gelişmiş yönetim sistemlerine rağmen her yıl dünya genelinde milyonlarca çalışan iş kazalarına maruz kalmakta, yüz binlerce çalışan ise iş kazaları ve meslek hastalıkları nedeniyle yaşamını yitirmektedir. Bu durum, iş kazalarının yalnızca teknik tedbirlerle önlenemeyeceğini; çalışan katılımını, örgütsel öğrenmeyi ve güvenlik kültürünü merkeze alan bütüncül yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Modern iş sağlığı ve güvenliği anlayışı, iş kazalarının önlenmesinde çalışan temsilinin ve katılımcı yönetim sistemlerinin kritik öneme sahip olduğunu kabul etmektedir. Bu noktada sendikalar, çalışanların örgütlü temsilini sağlayan yapılar olarak iş kazalarının önlenmesine doğrudan ve dolaylı katkılar sunmaktadır. Sendikaların risklerin erken tespit edilmesi, güvenlik kültürünün geliştirilmesi, çalışan katılımının artırılması ve güvenlik politikalarının izlenmesi gibi faaliyetleri iş kazalarının azaltılmasında önemli rol oynamaktadır.

İş Kazalarının Önlenmesinde Katılımcı Yaklaşımın Önemi

Geleneksel iş güvenliği anlayışı uzun yıllar boyunca kazaları bireysel hatalarla açıklama eğiliminde olmuştur. Bu yaklaşım, kazaların temel nedenlerini çoğu zaman çalışanların dikkatsizliği, ihmali veya kurallara uymaması ile ilişkilendirmiştir. Ancak Heinrich'in Domino Teorisi ile başlayan ve daha sonra Reason'ın Sistem Yaklaşımı ile gelişen modern güvenlik anlayışı, kazaların çoğunlukla organizasyonel ve sistemsel nedenlerden kaynaklandığını ortaya koymuştur (Heinrich, Petersen & Roos, 1980; Reason, 1997).

Bu yaklaşıma göre çalışanlar yalnızca sistemin son halkasını oluşturmaktadır. Kazaların gerçek nedenleri çoğu zaman;

- ✓ Yetersiz yönetim uygulamaları,
- ✓ Eksik risk değerlendirmeleri,
- ✓ Uygunsuz çalışma yöntemleri,
- ✓ Eğitim eksiklikleri,
- ✓ Zayıf güvenlik kültürü,
- ✓ İletişim sorunları,
- ✓ Denetim yetersizlikleri gibi organizasyonel faktörlerden kaynaklanmaktadır.

Sendikalar ise bu faktörlerin erken aşamada görünür hale getirilmesine katkı sağlayarak kazaların oluşmadan önce önlenmesine yardımcı olmaktadır.

Çalışan Temsilinin Kaza Oranları Üzerindeki Etkisi

Uluslararası araştırmalar çalışan temsil mekanizmalarının güçlü olduğu işyerlerinde iş kazası oranlarının daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde ve Kuzey Amerika’da gerçekleştirilen araştırmalar, çalışan temsilcilerinin aktif rol aldığı işletmelerde güvenlik performansının daha yüksek düzeyde gerçekleştiğini göstermektedir (Walters & Nichols, 2007).

Bu durumun temel nedenleri arasında;

- ✓ Risklerin daha erken fark edilmesi,
- ✓ Çalışan görüşlerinin yönetime aktarılması,
- ✓ Güvenlik eksikliklerinin raporlanması,
- ✓ Güvenlik kurallarına uyumun artması,
- ✓ Eğitim faaliyetlerinin yaygınlaşması yer almaktadır.

Çalışan temsilinin güçlü olduğu organizasyonlarda güvenlik kararları yalnızca yönetim perspektifinden değil, aynı zamanda sahadaki gerçek çalışma koşulları dikkate alınarak alınmaktadır. Bu durum risklerin daha doğru değerlendirilmesine ve önleyici tedbirlerin etkinliğinin artmasına katkı sağlamaktadır.

Ramak Kala Olay Bildirimlerinin Artırılması

İş kazalarının önlenmesinde en önemli araçlardan biri ramak kala olayların sistematik biçimde raporlanmasıdır. Ramak kala olaylar herhangi bir yaralanma veya zararla sonuçlanmayan ancak potansiyel olarak ciddi sonuçlar doğurabilecek olaylar olarak tanımlanmaktadır.

Heinrich’in Güvenlik Piramidi yaklaşımına göre her ciddi kazanın altında çok sayıda hafif olay ve yüzlerce ramak kala olay bulunmaktadır (Heinrich et al., 1980). Bu nedenle ramak kala olayların belirlenmesi ve analiz edilmesi, büyük kazaların önlenmesi açısından kritik öneme sahiptir.

- ✓ Sendikalar ve çalışan temsilcileri;
- ✓ Bildirim kültürünün geliştirilmesine,
- ✓ Çalışanların çekinmeden raporlama yapabilmesine,
- ✓ Gizli tehlikelerin ortaya çıkarılmasına,
- ✓ Öğrenme kültürünün güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır.

Özellikle cezalandırıcı olmayan raporlama sistemlerinin oluşturulmasında sendikaların destekleyici rol üstlenmesi, çalışanların güvenlik süreçlerine daha aktif katılmasını sağlamaktadır.

Güvenlik İkliminin Güçlendirilmesi

Güvenlik iklimi, çalışanların organizasyonun güvenliğe verdiği öneme ilişkin algılarını ifade etmektedir. Zohar (1980), güvenlik ikliminin iş kazaları ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Güvenlik ikliminin olumlu olduğu işyerlerinde çalışanların güvenlik kurallarına daha fazla uyduğu ve riskli davranışların daha az görüldüğü belirlenmiştir.

Sendikalar güvenlik ikliminin gelişmesine şu yollarla katkı sağlamaktadır:

- ✓ Çalışanların güvenlik konularında söz sahibi olmasını sağlayarak,
- ✓ Risk iletişimini güçlendirerek,
- ✓ Yönetim ile çalışanlar arasında güven oluşturarak,
- ✓ Güvenlik eğitimlerini destekleyerek,
- ✓ Güvenlik sorunlarını görünür hale getirerek.

Bu katkılar sonucunda çalışanlar güvenliğin gerçekten önemsendiğine inanmakta ve güvenli davranışları benimsemeye daha yatkın hale gelmektedir.

Erken Uyarı Mekanizması Olarak Sendikalar

İş kazalarının önemli bir bölümü meydana gelmeden önce çeşitli sinyaller vermektedir. Ancak bu sinyaller çoğu zaman göz ardı edilmekte veya yeterince dikkate alınmamaktadır. Modern güvenlik yönetimi yaklaşımlarında erken uyarı sistemleri büyük önem taşımaktadır.

Sendikalar ve çalışan temsilcileri;

- ✓ Tehlikeli uygulamaları raporlayarak,
- ✓ Güvensiz davranışları gözlemleyerek,
- ✓ Ekipman eksikliklerini bildirerek,
- ✓ Psikososyal riskleri gündeme taşıyarak,
- ✓ Çalışanlardan gelen geri bildirimleri yönetime ileterek erken uyarı mekanizması işlevi görmektedir.

Bu yönüyle sendikalar yalnızca meydana gelen kazalar sonrasında devreye giren kurumlar değil; aynı zamanda kazaların oluşmasını önleyen proaktif güvenlik aktörleri olarak değerlendirilmektedir.

Safety-I ve Safety-II Perspektifinden Sendikaların Rolü

Geleneksel Safety-I yaklaşımı güvenliği, "neyin yanlış gittiğini bulup düzeltme" anlayışı üzerinden açıklamaktadır. Bu yaklaşımda kazaların araştırılması ve hataların ortadan kaldırılması temel amaçtır.

Hollnagel (2014) tarafından geliştirilen Safety-II yaklaşımı ise güvenliği, "işlerin neden çoğu zaman doğru gittiğini anlamak" olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşım çalışanların deneyimlerini, uyum yeteneklerini ve operasyonel bilgilerini güvenliğin temel kaynakları arasında kabul etmektedir.

Sendikalar çalışanların bilgi ve deneyimlerini sistem içerisine taşıyarak Safety-II yaklaşımının uygulanmasına önemli katkılar sunmaktadır. Çalışanların sahadaki deneyimleri sayesinde organizasyonlar yalnızca hatalardan değil, başarılı uygulamalardan da öğrenebilmektedir.

Örgütsel Öğrenme ve Kurumsal Dayanıklılık

İş kazalarının önlenmesi yalnızca risklerin ortadan kaldırılmasıyla değil, aynı zamanda organizasyonların öğrenme kapasitesinin geliştirilmesiyle mümkündür. Öğrenen organizasyonlar riskleri daha hızlı fark etmekte ve değişen koşullara daha etkin uyum sağlayabilmektedir.

Sendikalar;

- ✓ Kaza incelemelerine katılarak,
- ✓ Çalışan deneyimlerini paylaşarak,
- ✓ Güvenlik eğitimlerini destekleyerek,
- ✓ Ramak kala analizlerine katkı sunarak,
- ✓ Kurumsal hafızanın oluşmasına yardımcı olarak örgütsel öğrenme süreçlerini güçlendirmektedir.

Bu durum organizasyonların dayanıklılığını artırmakta ve gelecekte meydana gelebilecek kazaların önlenmesine katkı sağlamaktadır.

Araştırmalar, çalışan temsilinin güçlü olduğu işyerlerinde iş kazalarının daha düşük düzeyde gerçekleştiğini, ramak kala bildirimlerinin daha yüksek olduğunu ve güvenlik ikliminin daha olumlu algılandığını göstermektedir. Bu bulgular, sendikaların iş sağlığı ve güvenliği alanındaki katkılarının yalnızca teorik değil, aynı zamanda somut sonuçlar üreten uygulamalar olduğunu ortaya koymaktadır.

Sendikalar risklerin erken tespit edilmesini sağlayan, çalışanların sesini yönetime taşıyan, güvenlik kültürünü destekleyen ve örgütsel öğrenmeyi güçlendiren yapılar olarak iş kazalarının önlenmesinde önemli rol üstlenmektedir. Bu nedenle sendikalar yalnızca çalışan haklarını savunan kurumlar değil; aynı zamanda güvenli ve sürdürülebilir çalışma yaşamının oluşturulmasında stratejik ortaklar olarak değerlendirilmelidir.

5. SENDİKALAR VE GÜVENLİK KÜLTÜRÜ ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

5.1. Güvenlik Kültürünün İnşasında Sendikal Katılım

Güvenlik kültürü, günümüzde iş sağlığı ve güvenliği alanında teknik önlemlerin ötesine geçen en önemli kavramlardan biri olarak kabul edilmektedir. Modern güvenlik anlayışı, iş kazalarının yalnızca mühendislik çözümleri, yasal düzenlemeler veya denetim faaliyetleriyle önlenemeyeceğini; çalışanların değerlerini, tutumlarını, davranışlarını ve organizasyonel süreçleri kapsayan bütüncül bir güvenlik anlayışının geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle güvenlik kültürü, güvenli çalışma ortamlarının oluşturulmasında stratejik bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Ancak güvenlik kültürü yalnızca üst yönetim tarafından hazırlanan politika ve prosedürlerle oluşturulabilecek bir yapı değildir. Güvenlik kültürünün sürdürülebilir hale gelebilmesi için çalışanların karar alma süreçlerine katılımı, görüşlerinin dikkate alınması, risklerin şeffaf biçimde paylaşılması ve güvenliğin ortak bir sorumluluk alanı olarak benimsenmesi gerekmektedir. Bu noktada sendikalar, çalışanlarla yönetim arasında köprü görevi üstlenerek güvenlik kültürünün gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır.

5.1.1. Güvenlik Kültürünün Sosyal Boyutu

Güvenlik kültürü çoğu zaman teknik güvenlik uygulamalarıyla ilişkilendirilse de özünde sosyal bir olgudur. Çünkü güvenlik kültürü insanların güvenliğe ilişkin ortak değerleri, inançları ve davranışları üzerine inşa edilmektedir. Bir organizasyonda güvenlik kültürünün gelişebilmesi için çalışanların güvenlik süreçlerinin aktif paydaşları olarak görülmesi gerekmektedir.

Reason (1997), güçlü güvenlik kültürüne sahip organizasyonların ortak özellikleri arasında açık iletişim, karşılıklı güven, öğrenme kültürü ve çalışan katılımını göstermektedir. Benzer şekilde Cooper (2000), güvenlik kültürünün yalnızca yönetim sistemlerinden değil; çalışanların algıları ve davranışlarından da oluştuğunu vurgulamaktadır.

Bu nedenle çalışanların sürece katılmadığı, görüşlerinin dikkate alınmadığı veya risklerin açık biçimde paylaşılmadığı organizasyonlarda güçlü bir güvenlik kültürünün gelişmesi oldukça güçtür.

5.1.2. Çalışan Katılımı ve Güvenlik Kültürü Arasındaki İlişki

Araştırmalar, çalışan katılımının güvenlik kültürünün en güçlü belirleyicilerinden biri olduğunu göstermektedir. Çalışanların güvenlik kararlarına katıldığı, görüşlerinin dikkate alındığı ve güvenlik uygulamalarında söz sahibi olduğu işyerlerinde güvenlik kültürü daha hızlı gelişmektedir (Clarke, 2006).

Çalışan katılımı;

- ✓ Risklerin daha doğru tanımlanmasını,
- ✓ Güvenlik kurallarının benimsenmesini,
- ✓ Güvenli davranışların yaygınlaşmasını,
- ✓ Güvenlik iletişiminin güçlenmesini,
- ✓ Güvenlik performansının iyileşmesini sağlamaktadır.

Özellikle çalışanların günlük iş deneyimlerinden elde ettikleri bilgiler, yöneticilerin fark edemeyeceği birçok tehlikenin ortaya çıkarılmasına yardımcı olmaktadır. Bu nedenle çalışan katılımı yalnızca demokratik bir hak değil, aynı zamanda güvenlik performansını artıran stratejik bir yönetim aracıdır.

5.1.3.Sendikalar ve Güvenlik Yönetişi

Güvenlik kültürünün geliştirilmesinde son yıllarda öne çıkan kavramlardan biri de güvenlik yönetiştir. Güvenlik yönetiştir, güvenliğin yalnızca yöneticiler tarafından yönetilen bir süreç olmadığını; çalışanların, sendikaların, işverenlerin ve kamu otoritelerinin ortak sorumluluk üstlendiği çok aktörlü bir yapı olduğunu ifade etmektedir (Renn, 2008).

Bu yaklaşımda sendikalar;

- ✓ Çalışanların temsil edilmesini sağlamakta,
- ✓ Sosyal diyalogu güçlendirmekte,
- ✓ Güvenlik politikalarının geliştirilmesine katkı sunmakta,
- ✓ Risk iletişimini desteklemekte,
- ✓ Kurumsal hesap verebilirliği artırmaktadır.

Dolayısıyla sendikal katılım, güvenlik yönetiştirinin temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

5.1.4.Güven ve Açık İletişim Kültürünün Oluşturulması

Güvenlik kültürünün temel unsurlarından biri güven ortamıdır. Çalışanların güvenlik konularındaki görüşlerini çekinmeden ifade edebilmeleri, hata ve eksiklikleri raporlayabilmeleri ve yönetime güven duymaları gerekmektedir.

Dekker'in (2017) "Adil Kültür (Just Culture)" yaklaşımına göre çalışanların cezalandırılma korkusu yaşamadan güvenlik sorunlarını paylaşabilmeleri güçlü güvenlik kültürünün ön koşullarından biridir.

Sendikalar bu süreçte;

- ✓ Çalışanların sesini yönetime taşımakta,
- ✓ Güvenli iletişim kanalları oluşturmaktadır,

- ✓ Hak kaybı endişelerini azaltmaktadır,
- ✓ Açık iletişimi teşvik etmektedir.

Bu durum çalışanların güvenlik süreçlerine daha aktif katılmasını ve organizasyon içerisinde öğrenme kültürünün gelişmesini sağlamaktadır.

5.1.5.Güvenlik İkliminin Güçlendirilmesinde Sendikal Katılım

Zohar (1980) tarafından geliştirilen güvenlik iklimi yaklaşımı, çalışanların organizasyonun güvenliğe verdiği öneme ilişkin algılarını ifade etmektedir. Güvenlik iklimi, güvenlik kültürünün çalışanlar tarafından hissedilen ve gözlemlenen yüzü olarak değerlendirilmektedir.

Sendikal katılımın güçlü olduğu organizasyonlarda;

- ✓ Yönetimin güvenliğe verdiği önem daha görünür hale gelmekte,
- ✓ Çalışanların güvenlik algısı güçlenmekte,
- ✓ Güvenlik iletişimi artmakta,
- ✓ Güvenlik kurallarına uyum yükselmektedir.

Bu nedenle sendikal faaliyetler güvenlik ikliminin olumlu yönde gelişmesine doğrudan katkı sağlamaktadır.

5.1.6.Safety-I ve Safety-II Perspektifinden Değerlendirme

Geleneksel Safety-I yaklaşımı güvenliği, kazaların ve hataların azaltılması olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımın temel amacı yanlış giden süreçleri belirlemek ve düzeltmektir.

Safety-II yaklaşımı ise güvenliği, işlerin neden büyük çoğunlukla doğru gittiğini anlamak olarak değerlendirmektedir (Hollnagel, 2014). Bu yaklaşım çalışanların deneyimlerini, esnekliklerini ve uyum sağlama becerilerini güvenliğin temel unsurları arasında kabul etmektedir.

Sendikalar çalışanların sahadaki deneyimlerini yönetime aktararak yalnızca hataların değil, başarılı uygulamaların da öğrenilmesine katkı sağlamaktadır. Böylece organizasyonlar yalnızca kazalardan değil, güvenli çalışma örneklerinden de öğrenebilmektedir.

5.1.7.Yüksek Güvenilirlikli Organizasyonlar Perspektifi

Yüksek Güvenilirlikli Organizasyonlar (High Reliability Organizations-HRO) yaklaşımı, karmaşık ve yüksek riskli sistemlerde güvenliğin nasıl sürdürülebileceğini açıklamaktadır. Weick ve Sutcliffe (2015) tarafından tanımlanan bu yaklaşım beş temel ilkeye dayanmaktadır:

- Başarısızlıklara karşı sürekli duyarlılık,

- Basitleştirmeden kaçınma,
- Operasyonlara duyarlılık,
- Dayanıklılığa bağlılık,
- Uzmanlığa saygı.

Sendikalar çalışanların deneyim ve uzmanlıklarının yönetsel süreçlere aktarılmasını sağlayarak bu ilkelerin hayata geçirilmesine katkı sunmaktadır. Özellikle operasyonel süreçlerde çalışanların bilgi ve deneyimlerinden yararlanılması, organizasyonel dayanıklılığın artırılmasında önemli rol oynamaktadır.

5.1.8.Güvenlik Kültürünün Kurumsallaşmasında Sendikaların Stratejik Önemi

Güvenlik kültürünün kurumsallaşması uzun vadeli ve sürekli çaba gerektiren bir süreçtir. Bu süreçte yalnızca yöneticilerin kararlılığı değil, çalışanların aktif desteği de belirleyici olmaktadır. Sendikalar çalışanların güvenlik süreçlerine katılımını sağlayarak güvenlik kültürünün örgütsel bir değer haline gelmesine katkıda bulunmaktadır.

Özellikle;

- ✓ Eğitim faaliyetlerinin desteklenmesi,
- ✓ Risk iletişiminin güçlendirilmesi,
- ✓ Güvenlik komitelerinde temsil,
- ✓ Ramak kala bildirimlerinin teşvik edilmesi,
- ✓ Kaza araştırmalarına katılım,
- ✓ Güvenlik liderliğinin yaygınlaştırılması gibi faaliyetler sendikaların güvenlik kültürüne katkı sunduğu başlıca alanlar arasında yer almaktadır.

Güvenlik kültürü yalnızca yönetsel politikalarla oluşturulabilecek teknik bir yapı değildir. Güçlü güvenlik kültürünün gelişebilmesi için çalışanların karar süreçlerine katılması, görüşlerinin dikkate alınması, risklerin açık biçimde paylaşılması ve güven ortamının oluşturulması gerekmektedir.

Bu noktada sendikalar çalışanlarla yönetim arasında güven köprüsü kurarak güvenlik kültürünün gelişmesinde kritik rol üstlenmektedir. Çalışan katılımını destekleyen, sosyal diyalogu güçlendiren ve güvenlik yönetişimini geliştiren sendikal faaliyetler, güvenli ve sürdürülebilir çalışma yaşamının oluşturulmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu nedenle sendikal katılım, güvenlik kültürünün kurumsallaşmasının temel koşullarından biri olarak değerlendirilmelidir

5.2. Güvenlik İklimi ve Sendikal Güven İlişkisi

İş sağlığı ve güvenliği alanında son yıllarda üzerinde en fazla durulan kavramlardan biri güvenlik iklimidir. Güvenlik iklimi, çalışanların organizasyonun güvenliğe verdiği öneme ilişkin algılarını ifade etmekte ve güvenlik kültürünün çalışanlar tarafından hissedilen, gözlemlenen ve deneyimlenen boyutunu oluşturmaktadır. Güvenlik kültürü örgütün derin değerlerini ve normlarını yansıtırken, güvenlik iklimi çalışanların günlük uygulamalara ilişkin algılarından oluşmaktadır (Zohar, 1980).

Güvenlik ikliminin oluşumunda etkili olan en önemli faktörlerden biri güven unsurudur. Çalışanların yönetime, iş arkadaşlarına, güvenlik sistemlerine ve temsil mekanizmalarına duyduğu güven arttıkça güvenlik iklimi güçlenmektedir. Bu bağlamda sendikalar, çalışanlarla yönetim arasında güven ilişkilerinin kurulmasına katkı sağlayan önemli kurumsal aktörler olarak öne çıkmaktadır.

Sendikal güvenin yüksek olduğu işletmelerde çalışanların güvenlik süreçlerine katılımının arttığı, risk iletişiminin daha etkin yürütüldüğü, kaza ve ramak kala bildirimlerinin daha fazla yapıldığı ve güvenlik ikliminin daha olumlu algılandığı görülmektedir. Bu durum yalnızca güvenlik performansını değil, aynı zamanda örgütsel öğrenme kapasitesini de artırmaktadır.

5.2.1. Güvenlik İklimi Kavramı ve Önemi

Güvenlik iklimi kavramı ilk kez Zohar (1980) tarafından ortaya konulmuş ve çalışanların güvenlik uygulamalarına ilişkin algılarının iş kazaları üzerinde önemli etkileri olduğu gösterilmiştir. Güvenlik iklimi, çalışanların organizasyonun güvenlik politikalarını, yönetimin güvenliğe verdiği önemi ve güvenlik uygulamalarının tutarlılığını nasıl değerlendirdiğini ifade etmektedir.

Olumlu güvenlik iklimine sahip organizasyonlarda çalışanlar;

- ✓ Güvenliğin gerçekten önemsendiğine inanmakta,
- ✓ Riskleri daha rahat paylaşabilmekte,
- ✓ Güvenlik kurallarına daha fazla uymakta,
- ✓ Güvenlik süreçlerine daha aktif katılmakta,
- ✓ Güvenlik sorunlarını raporlama konusunda daha istekli davranmaktadır.

Buna karşılık olumsuz güvenlik ikliminin hâkim olduğu işyerlerinde çalışanlar çoğu zaman güvenlik kurallarının yalnızca kâğıt üzerinde kaldığını düşünmekte ve güvenlik uygulamalarına olan bağlılıkları zayıflamaktadır.

5.2.2. Sendikal Güven Kavramı

Sendikal güven, çalışanların sendikaların kendilerini temsil etme kapasitesine, haklarını koruyacağına ve çalışma yaşamındaki sorunları çözebileceğine yönelik

inançlarını ifade etmektedir. Sendikal güven yalnızca sendika üyeliğini etkileyen bir unsur değildir; aynı zamanda çalışanların güvenlik süreçlerine katılımını da belirleyen önemli bir faktördür.

Çalışanlar sendikalarına güvendiklerinde;

- Riskleri daha açık biçimde paylaşabilmekte,
- Güvenlik sorunlarını daha rahat bildirebilmekte,
- Kaza ve ramak kala olayları raporlayabilmekte,
- Güvenlik komitelerine katılım gösterebilmekte,
- Güvenlik politikalarının geliştirilmesine katkı sunabilmektedir.

Bu durum sendikal güven ile güvenlik performansı arasında dolaylı fakat güçlü bir ilişki bulunduğunu göstermektedir.

5.2.3.Güven ve Risk İletişimi Arasındaki İlişki

Risk iletişimi, iş sağlığı ve güvenliği yönetiminin temel bileşenlerinden biridir. Risklerin doğru yönetilebilmesi için çalışanların karşılaştıkları tehlikeleri ve güvenlik sorunlarını zamanında paylaşabilmeleri gerekmektedir.

Ancak çalışanların güvenlik sorunlarını yönetime aktarmaları çoğu zaman çeşitli çekinceler nedeniyle zorlaşabilmektedir. Özellikle cezalandırılma korkusu, iş güvencesi endişesi veya yönetime duyulan güvensizlik çalışanların sessiz kalmasına neden olabilmektedir.

Sendikalar bu noktada çalışanlarla yönetim arasında güvenli iletişim kanalları oluşturarak risk iletişiminin etkinliğini artırmaktadır. Sendikal güvenin yüksek olduğu organizasyonlarda çalışanlar güvenlik sorunlarını paylaşma konusunda daha cesur davranmakta ve riskler daha erken aşamada görünür hale gelmektedir.

Bu durum, iş kazalarının önlenmesinde kritik öneme sahip olan erken uyarı sistemlerinin etkinliğini de artırmaktadır.

5.2.4.Psikolojik Güvenlik ve Çalışan Sesi

Güvenlik iklimi ile sendikal güven arasındaki ilişkiyi açıklayan önemli kavramlardan biri psikolojik güvenliktir. Edmondson (1999), psikolojik güvenliği bireylerin cezalandırılma veya dışlanma korkusu yaşamadan görüşlerini ifade edebilmeleri olarak tanımlamaktadır.

Psikolojik güvenliğin yüksek olduğu işyerlerinde çalışanlar;

- ✓ Hataları daha rahat bildirebilmekte,
- ✓ Riskleri paylaşabilmekte,
- ✓ Sorunları gündeme getirebilmekte,
- ✓ Güvenlik önerilerinde bulunabilmektedir.

Bu durum literatürde "çalışan sesi" (employee voice) olarak ifade edilmektedir. Çalışan sesinin güçlü olduğu organizasyonlarda güvenlik sorunları daha erken fark edilmekte ve çözüm süreçleri hızlanmaktadır.

Sendikalar çalışan sesinin kurumsal düzeyde temsil edilmesini sağlayarak psikolojik güvenliğin gelişmesine katkı sunmaktadır.

5.2.5.Kaza ve Ramak Kala Bildirimlerinin Artırılması

Güvenlik ikliminin en önemli göstergelerinden biri kaza ve ramak kala bildirim sistemlerinin etkinliğidir. Güven ortamının bulunmadığı organizasyonlarda çalışanlar çoğu zaman olayları bildirmekten kaçınmakta veya eksik bilgi paylaşmaktadır.

Oysa güçlü sendikal temsilin bulunduğu işyerlerinde çalışanlar olayları raporlama konusunda daha istekli davranmaktadır. Bu durumun temel nedenleri arasında;

- ✓ Güven duygusunun yüksek olması,
- ✓ Çalışan haklarının korunacağına inanılması,
- ✓ Cezalandırılma korkusunun azalması,
- ✓ Sendikal desteğin hissedilmesi yer almaktadır.

Artan bildirim oranları organizasyonların daha fazla veri elde etmesini sağlamakta ve iş kazalarının önlenmesine yönelik daha etkin önlemler geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

5.2.6.Adil Kültür (Just Culture) ve Sendikal Güven

Dekker (2017) tarafından geliştirilen Adil Kültür yaklaşımı, güvenlik yönetiminde suçlayıcı yaklaşımlar yerine öğrenme odaklı sistemlerin kurulmasını önermektedir. Adil kültüre sahip organizasyonlarda çalışanlar hata yaptıklarında otomatik olarak suçlanmamakta; olayların sistemsal nedenleri araştırılmaktadır.

Sendikalar bu yaklaşımın yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Çünkü çalışanların haklarının korunması ve adil soruşturma süreçlerinin işletilmesi, güven ortamının oluşması açısından kritik öneme sahiptir.

Adil kültürün geliştiği organizasyonlarda:

- ✓ Bildirim kültürü güçlenmekte,
- ✓ Risk iletişimi artmakta,
- ✓ Güvenlik iklimi iyileşmekte,
- ✓ Öğrenme süreçleri hızlanmaktadır.

5.2.7.Güvenlik İklimi ve Örgütsel Öğrenme

Örgütsel öğrenme, güvenli organizasyonların en önemli özelliklerinden biridir. Senge (2006), öğrenen organizasyonları sürekli gelişim sağlayabilen

yapılar olarak tanımlamaktadır. Güvenlik alanında öğrenmenin gerçekleşebilmesi için çalışanların deneyimlerini paylaşabilmeleri ve güvenlik olaylarından ders çıkarılabilmesi gerekmektedir.

Sendikal güvenin yüksek olduğu organizasyonlarda;

- ✓ Bilgi paylaşımı artmakta,
- ✓ Güvenlik deneyimleri aktarılmakta,
- ✓ Kaza analizleri daha etkin yapılmakta,
- ✓ Çalışanlar öğrenme süreçlerine katılmaktadır.

Bu durum örgütsel öğrenme kapasitesini artırmakta ve güvenlik kültürünün sürekli gelişmesini desteklemektedir.

5.2.8. Güvenlik Kültürü ve Sendikal Güven Arasındaki Döngüsel İlişki

Sendikal güven ile güvenlik kültürü arasındaki ilişki tek yönlü değildir. Güçlü sendikal güven güvenlik kültürünü desteklediği gibi, güçlü güvenlik kültürü de sendikal güvenin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Bu döngüsel ilişki sonucunda;

- ✓ Güvenlik iklimi güçlenmekte,
- ✓ Çalışan katılımı artmakta,
- ✓ Risk iletişimi gelişmekte,
- ✓ Güvenlik liderliği yaygınlaşmakta,
- ✓ Kurumsal öğrenme desteklenmektedir.

Dolayısıyla sendikal güven ve güvenlik kültürü birbirini besleyen iki önemli örgütsel unsur olarak değerlendirilmektedir.

Sendikal güvenin yüksek olduğu işletmelerde güvenlik ikliminin daha olumlu algılandığı, risk iletişiminin daha etkin yürütüldüğü ve kaza bildirim oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum çalışanların güvenlik süreçlerine katılımını artırmakta ve örgütsel öğrenmenin gelişmesini desteklemektedir.

Güvenlik ikliminin güçlendirilmesi yalnızca teknik önlemlerle değil; güvene dayalı ilişkilerin geliştirilmesi, çalışan sesinin desteklenmesi ve sendikal temsil mekanizmalarının etkin çalışmasıyla mümkün olmaktadır. Bu nedenle sendikal güven, güvenlik kültürünün sürdürülebilir biçimde geliştirilmesinde kritik bir unsur olarak değerlendirilmelidir.

5.3. Yüksek Güvenilirlikli Organizasyonlar (HRO) Perspektifinden Sendikaların Rolü

İş sağlığı ve güvenliği alanında son yıllarda öne çıkan yaklaşımlardan biri de Yüksek Güvenilirlikli Organizasyonlar (High Reliability Organizations-HRO)

teorisidir. Bu yaklaşım, karmaşık, tehlikeli ve hata toleransının son derece düşük olduğu sektörlerde faaliyet gösteren organizasyonların nasıl uzun süre boyunca güvenli ve başarılı bir şekilde faaliyet gösterebildiğini açıklamaya çalışmaktadır. Nükleer enerji santralleri, hava trafik kontrol sistemleri, havacılık işletmeleri, uzay çalışmaları, askeri operasyonlar, petrokimya tesisleri ve sağlık hizmetleri gibi yüksek riskli alanlarda gerçekleştirilen araştırmalar, bazı organizasyonların son derece tehlikeli koşullarda dahi yüksek güvenlik performansı gösterebildiğini ortaya koymuştur (Weick & Sutcliffe, 2015).

HRO yaklaşımı, güvenliğin yalnızca teknik sistemlerin yeterliliğine bağlı olmadığını; aynı zamanda organizasyonel farkındalık, sürekli öğrenme, çalışan katılımı ve güvenlik kültürü gibi faktörlerin de kritik rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu nedenle HRO yaklaşımı ile güvenlik kültürü arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Benzer şekilde çalışan katılımını ve örgütsel öğrenmeyi destekleyen sendikal yapıların da yüksek güvenilirlikli organizasyonların oluşumuna önemli katkılar sunduğu değerlendirilmektedir.

Weick ve Sutcliffe (2015) yüksek güvenilirlikli organizasyonların beş temel ilke üzerine inşa edildiğini belirtmektedir:

- ✓ Başarısızlıklara karşı sürekli duyarlılık (Preoccupation with Failure)
- ✓ Basitleştirmeden kaçınma (Reluctance to Simplify)
- ✓ Operasyonlara duyarlılık (Sensitivity to Operations)
- ✓ Dayanıklılığa bağlılık (Commitment to Resilience)
- ✓ Uzmanlığa saygı (Deference to Expertise)

Bu ilkelerin her biri, sendikaların iş sağlığı ve güvenliği alanında yürüttüğü faaliyetlerle doğrudan ilişkilendirilebilmektedir.

5.3.1. Başarısızlıklara Karşı Sürekli Duyarlılık ve Sendikal Gözetim

Yüksek güvenilirlikli organizasyonlar, yalnızca büyük kazalara değil; küçük hatalara, sapmalara ve ramak kala olaylara da büyük önem vermektedir. Çünkü büyük felaketlerin çoğu zaman küçük ve görünüşte önemsiz hataların birikimi sonucunda ortaya çıktığı kabul edilmektedir.

Bu anlayış, Heinrich'in Güvenlik Piramidi ve Reason'ın İsviçre Peyniri Modeli ile de uyumludur. Güvenli organizasyonlar, kazalar meydana geldikten sonra değil; kazaya dönüşebilecek işaretler ortaya çıktığında harekete geçmektedir.

Sendikalar bu süreçte önemli bir erken uyarı mekanizması görevi üstlenmektedir. Çalışanların günlük faaliyetler sırasında gözlemlediği;

- ✓ Tehlikeli davranışlar,
- ✓ Ekipman eksiklikleri,

- ✓ Güvensiz çalışma yöntemleri,
- ✓ Yetersiz bakım faaliyetleri,
- ✓ Aşırı iş yükü,
- ✓ Psikososyal riskler sendikalar aracılığıyla yönetime aktarılabilir.

Bu durum organizasyonların potansiyel tehlikeleri daha erken fark etmesine ve önleyici tedbirler geliştirmesine katkı sağlamaktadır.

5.3.2.Basitleştirmeden Kaçınma ve Çalışan Deneyimlerinin Önemi

HRO yaklaşımına göre güvenli organizasyonlar karmaşık olayları basit açıklamalarla değerlendirmekten kaçınmaktadır. Kazaların yalnızca "çalışan hatası", "dikkatsizlik" veya "ihmal" gibi yüzeysel açıklamalarla değerlendirilmesi güvenlik yönetimi açısından yetersiz kabul edilmektedir.

Modern güvenlik anlayışı kazaların;

- ✓ Teknik,
- ✓ İnsan,
- ✓ Organizasyonel,
- ✓ Yönetimsel,
- ✓ Kültürel boyutlarıyla birlikte ele alınmasını önermektedir.

Sendikalar çalışanların saha deneyimlerini yönetime aktararak olayların daha kapsamlı değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Özellikle çalışanların doğrudan yaşadıkları operasyonel sorunlar, yöneticilerin göremediği birçok risk unsurunun ortaya çıkarılmasına yardımcı olmaktadır.

Bu yönüyle sendikalar organizasyonların olayları basit açıklamalar yerine sistem yaklaşımı çerçevesinde değerlendirmelerine katkıda bulunmaktadır.

5.3.3.Operasyonlara Duyarlılık ve Saha Gerçekliğinin Yönetime Taşınması

Yüksek güvenilirlikli organizasyonların en önemli özelliklerinden biri operasyonel süreçlere duyarlılıktır. Yönetim yalnızca raporlar ve prosedürler üzerinden değil; sahadaki gerçek çalışma koşullarını dikkate alarak karar vermektedir.

Sendikalar çalışanlarla yönetim arasında kurdukları iletişim ağı sayesinde operasyonel gerçekliklerin görünür hale gelmesini sağlamaktadır.

Bu kapsamda sendikalar;

- ✓ Çalışma ortamındaki riskleri,
- ✓ Üretim baskılarını,

- ✓ Ekipman sorunlarını,
- ✓ İş yükü kaynaklı riskleri,
- ✓ Ergonomik problemleri,
- ✓ Psikososyal baskıları yönetime aktararak operasyonel farkındalığın gelişmesine katkı sunmaktadır.

Bu durum güvenlik kararlarının yalnızca teorik değerlendirmelere değil, gerçek çalışma koşullarına dayalı olarak alınmasını mümkün kılmaktadır.

5.3.4.Dayanıklılığa Bağlılık ve Örgütsel Öğrenme

Dayanıklılık (resilience), organizasyonların beklenmeyen olaylar karşısında faaliyetlerini sürdürebilme ve hızla toparlanabilme kapasitesini ifade etmektedir. HRO yaklaşımında dayanıklılık, güvenliğin temel unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Dayanıklı organizasyonlar;

- ✓ Hatalardan öğrenir,
- ✓ Deneyimlerini paylaşır,
- ✓ Sürekli iyileştirme yapar,
- ✓ Değişen koşullara uyum sağlar,
- ✓ Acil durumlara hazırlıklıdır.

Sendikalar bu süreçte çalışan deneyimlerinin kurumsal hafızaya aktarılmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle iş kazaları, ramak kala olaylar ve tehlikeli durumlara ilişkin çalışan geri bildirimleri organizasyonların öğrenme kapasitesini artırmaktadır.

Bu durum aynı zamanda güvenlik kültürünün gelişmesine ve organizasyonel dayanıklılığın güçlenmesine katkı sunmaktadır.

5.3.5.Uzmanlığa Saygı ve Çalışan Bilgisinin Değerlendirilmesi

HRO yaklaşımının en önemli ilkelerinden biri uzmanlığa saygıdır. Bu yaklaşımda kararlar yalnızca hiyerarşik pozisyonlara göre değil, bilgi ve uzmanlık düzeyine göre alınmaktadır.

Yüksek güvenilirlikli organizasyonlar, kritik durumlarda en üst yöneticinin değil; konu hakkında en fazla bilgiye sahip kişinin görüşüne önem vermektedir.

İş sağlığı ve güvenliği açısından değerlendirildiğinde çalışanlar çoğu zaman iş süreçlerini en iyi bilen kişiler arasında yer almaktadır. Çünkü çalışanlar operasyonların doğrudan içerisinde ve günlük risklerle sürekli karşılaşmaktadır.

Sendikalar çalışan bilgisinin ve deneyiminin yönetsel süreçlere aktarılmasını sağlayarak uzmanlığa dayalı karar alma kültürünün gelişmesine katkı sunmaktadır.

Bu durum özellikle;

- ✓ Risk değerlendirmelerinde,
- ✓ Kaza araştırmalarında,
- ✓ Güvenlik iyileştirmelerinde,
- ✓ Acil durum planlamalarında daha doğru ve uygulanabilir kararların alınmasını sağlamaktadır.

5.3.6.HRO Yaklaşımı ve Güvenlik Kültürünün Kurumsallaşması

HRO yaklaşımı ile güvenlik kültürü arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Güvenlik kültürünün gelişmiş olduğu organizasyonlarda HRO ilkelerinin uygulanması daha kolay hale gelmektedir. Benzer şekilde HRO ilkelerinin benimsenmesi de güvenlik kültürünün güçlenmesine katkı sağlamaktadır.

Sendikalar;

- ✓ Çalışan katılımını destekleyerek,
- ✓ Risk iletişimini geliştirerek,
- ✓ Güven ortamı oluşturarak,
- ✓ Bildirim kültürünü güçlendirerek,
- ✓ Öğrenme süreçlerini destekleyerek HRO ilkelerinin kurumsal düzeyde uygulanmasına katkı sağlamaktadır.

Bu nedenle sendikal katılım yalnızca çalışan haklarının korunması açısından değil, aynı zamanda yüksek güvenilirlikli organizasyonların oluşturulması açısından da stratejik önem taşımaktadır.

Yüksek Güvenilirlikli Organizasyonlar yaklaşımı, güvenliğin yalnızca teknik önlemlerle değil; sürekli farkındalık, öğrenme, iletişim ve katılım yoluyla sağlanabileceğini ortaya koymaktadır. Başarısızlıklara karşı duyarlılık, basitleştirmeden kaçınma, operasyonlara duyarlılık, dayanıklılığın geliştirilmesi ve uzmanlığa saygı gibi temel ilkeler, modern iş sağlığı ve güvenliği yönetiminin de temel dayanaklarını oluşturmaktadır.

Sendikalar çalışanların bilgi, deneyim ve gözlemlerini güvenlik sistemine dahil ederek bu ilkelerin uygulanmasına önemli katkılar sunmaktadır. Özellikle çalışan temsilini güçlendiren, güvenlik iletişimini destekleyen ve örgütsel öğrenmeyi teşvik eden sendikal faaliyetler, yüksek güvenilirlikli organizasyonların oluşumunda kritik rol oynamaktadır. Bu nedenle sendikalar, yalnızca sosyal taraflardan biri değil; aynı zamanda güvenli, dayanıklı ve

sürdürülebilir organizasyonların inşasında stratejik bir paydaş olarak değerlendirilmelidir

6. TÜRKİYE'DE SENDİKALARIN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ALANINDA KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR VE YAPISAL ENGELLER

İş sağlığı ve güvenliği alanında sendikaların üstlendiği roller, çalışanların korunması, güvenlik kültürünün geliştirilmesi ve katılımcı yönetim anlayışının yaygınlaştırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak sendikaların bu işlevlerini etkin biçimde yerine getirebilmeleri çeşitli yapısal, kurumsal ve kültürel engeller nedeniyle her zaman mümkün olamamaktadır. Özellikle küreselleşme, esnek çalışma modelleri, taşeronlaşma, kayıt dışı istihdam ve değişen çalışma ilişkileri sendikaların etki alanını önemli ölçüde etkilemektedir.

Türkiye’de sendikalar iş sağlığı ve güvenliği alanında önemli katkılar sunmalarına rağmen, çalışan temsiliyetinin etkinliği, toplu pazarlık süreçleri, uzmanlık kapasitesi ve kurumsal kaynaklar bakımından çeşitli sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu sorunlar yalnızca sendikaların etkinliğini azaltmakla kalmamakta; aynı zamanda iş kazalarının önlenmesi, çalışan katılımının sağlanması ve güvenlik kültürünün geliştirilmesi süreçlerini de olumsuz etkilemektedir.

6.1. Düşük Sendikalaşma Oranları ve Çalışan Temsilinin Zayıflaması

Türkiye’de sendikaların iş sağlığı ve güvenliği alanındaki etkinliğini sınırlandıran en önemli faktörlerden biri sendikalaşma oranlarının istenilen seviyeye ulaşamamasıdır. Son yıllarda sendikalı çalışan sayısında artış yaşanmasına rağmen, toplam istihdam içerisindeki sendikalaşma oranları birçok Avrupa Birliği ülkesinin gerisinde kalmaktadır.

Sendikalaşma oranlarının düşük olması;

- ✓ Çalışan temsil mekanizmalarının zayıflamasına,
- ✓ Çalışan katılımının azalmasına,
- ✓ Risklerin yönetime aktarılmasında sorunlar yaşanmasına,
- ✓ Güvenlik kültürünün gelişiminin yavaşlamasına,
- ✓ Toplu pazarlık gücünün azalmasına neden olmaktadır.

Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerde çalışan temsiliyetinin yeterince kurumsallaşamaması, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının büyük ölçüde işveren inisiyatifine bırakılmasına yol açabilmektedir.

Bunun yanında kayıt dışı istihdamın bulunduğu sektörlerde çalışanların sendikal yapılara erişimlerinin sınırlı olması, iş sağlığı ve güvenliği alanındaki koruma mekanizmalarını daha da zayıflatmaktadır. Çalışan temsiliyetinin yetersiz

olduğu işyerlerinde tehlikelerin raporlanması, ramak kala olayların bildirilmesi ve çalışan görüşlerinin yönetime aktarılması daha güç hale gelmektedir.

Bu durum, güvenlik kültürünün temel unsurlarından biri olan çalışan katılımının yeterince gelişmemesine neden olmaktadır.

6.2. İş Sağlığı ve Güvenliğinin Toplu Pazarlık Süreçlerinde İkinci Planda Kalması

Türkiye’de toplu iş sözleşmeleri incelendiğinde ücret artışları, sosyal yardımlar, ikramiyeler, çalışma süreleri ve özlük haklarının genellikle pazarlık süreçlerinin merkezinde yer aldığı görülmektedir. Buna karşılık iş sağlığı ve güvenliği hükümlerinin çoğu zaman sınırlı düzeyde kaldığı veya mevzuatta yer alan düzenlemelerin tekrarından ibaret olduğu gözlemlenmektedir.

Oysa çağdaş sendikacılık anlayışında iş sağlığı ve güvenliği yalnızca bir çalışma koşulu değil, doğrudan yaşam hakkıyla ilişkili temel bir çalışma hakkı olarak değerlendirilmektedir.

Birçok toplu iş sözleşmesinde;

- ✓ İlave risk azaltıcı tedbirler,
- ✓ Psikososyal risk yönetimi,
- ✓ Ergonomik iyileştirmeler,
- ✓ Dijitalleşmeye bağlı yeni riskler,
- ✓ Davranış odaklı güvenlik uygulamaları,
- ✓ Güvenlik kültürü geliştirme programları gibi konuların yeterince yer almadığı görülmektedir.

Bu durumun nedenleri arasında;

- ✓ Ekonomik taleplerin öncelik kazanması,
- ✓ İSG konularında teknik uzmanlık eksikliği,
- ✓ Tarafların güvenliği maliyet unsuru olarak görmesi,
- ✓ Güvenlik kültürü yaklaşımının yeterince benimsenmemesi sayılabilmektedir.

Sonuç olarak iş sağlığı ve güvenliği konularının toplu pazarlık süreçlerinde daha güçlü şekilde temsil edilmesi, sendikaların gelecekteki en önemli gelişim alanlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

6.3. Eğitim, Uzmanlık ve Teknik Kapasite Eksiklikleri

İş sağlığı ve güvenliği alanındaki gelişmeler, sendikaların yalnızca örgütlenme ve toplu pazarlık faaliyetleriyle değil, aynı zamanda teknik bilgi üretimi ve uzmanlık kapasitesiyle de desteklenmesini gerekli kılmaktadır.

Ancak bazı sendikal yapılarda;

- ✓ İş sağlığı ve güvenliği uzmanlarının yetersizliği,
- ✓ Teknik danışmanlık mekanizmalarının eksikliği,
- ✓ Akademik iş birliklerinin sınırlı olması,
- ✓ Veri analiz kapasitesinin düşük olması,
- ✓ Araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yetersizliği kurumsal kapasiteyi sınırlandırmaktadır.

Özellikle Endüstri 4.0, yapay zekâ, dijital dönüşüm, uzaktan çalışma ve psikososyal riskler gibi yeni nesil çalışma yaşamı sorunları karşısında geleneksel sendikal bilgi birikiminin tek başına yeterli olmadığı görülmektedir.

Bu nedenle sendikaların;

- ✓ Üniversitelerle iş birliği yapmaları,
- ✓ Sürekli eğitim merkezleri oluşturmaları,
- ✓ İSG araştırma birimleri kurmaları,
- ✓ Veri temelli politika geliştirmeleri,
- ✓ Dijital riskler konusunda uzmanlaşmaları önem kazanmaktadır.

6.4. Taşeronlaşma, Esnek Çalışma ve Parçalanmış İşgücü Yapısı

Türkiye’de çalışma yaşamının dönüşümüyle birlikte taşeronlaşma, alt işveren uygulamaları, geçici istihdam ve esnek çalışma modelleri yaygınlaşmıştır. Bu durum çalışanların örgütlenmesini ve temsil edilmesini zorlaştırmaktadır.

Parçalanmış işgücü yapısı;

- ✓ Çalışan temsili zayıflatmakta,
- ✓ İSG sorumluluklarının belirsizleşmesine neden olmakta,
- ✓ Güvenlik kültürünün oluşmasını güçleştirmekte,
- ✓ Eğitim faaliyetlerinin etkinliğini azaltmaktadır.

Özellikle inşaat, lojistik ve hizmet sektörlerinde aynı işyerinde farklı işverenlere bağlı çalışanların bulunması güvenlik yönetimini karmaşık hale getirmektedir.

6.5. Güvenlik Kültürü ve Risk Algısına İlişkin Sorunlar

Birçok işyerinde güvenlik hâlâ maliyet unsuru veya yasal zorunluluk olarak görülmektedir. Bu durum hem işverenler hem de çalışanlar açısından güvenlik kültürünün gelişimini olumsuz etkileyebilmektedir.

Bazı çalışanlar;

- ✓ Riskleri kanıksayabilmekte,
- ✓ Tehlikeli davranışları normalleştirebilmekte,
- ✓ Üretim baskısı nedeniyle güvenliği ikinci plana atabilmektedir.

Benzer şekilde bazı yöneticiler de güvenliği stratejik yatırım alanı yerine operasyonel maliyet olarak değerlendirebilmektedir.

Bu kültürel engeller sendikaların yürüttüğü eğitim, bilinçlendirme ve temsil faaliyetlerinin etkisini azaltabilmektedir.

Genel Değerlendirme

Türkiye’de sendikalar iş sağlığı ve güvenliği alanında önemli roller üstlenmelerine rağmen, düşük sendikalaşma oranları, toplu pazarlık süreçlerinde İSG’nin geri planda kalması, uzmanlık eksiklikleri, taşeronlaşma ve güvenlik kültürüne ilişkin yapısal sorunlar nedeniyle çeşitli güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Bu sorunların aşılabilmesi için sendikaların yalnızca geleneksel temsil ve toplu pazarlık işlevlerini sürdürmeleri yeterli değildir. Aynı zamanda bilgi üreten, eğitim veren, araştırma yapan, güvenlik kültürünü geliştiren ve dijital dönüşüm süreçlerine uyum sağlayan kurumsal yapılara dönüşmeleri gerekmektedir.

Geleceğin çalışma yaşamında güçlü sendikalar ile güçlü güvenlik kültürü arasındaki ilişkinin daha da belirgin hale geleceği öngörülmektedir. Bu nedenle sendikaların kurumsal kapasitesinin geliştirilmesi, Türkiye’de iş sağlığı ve güvenliği performansının artırılması açısından stratejik önem taşımaktadır.

7. GELECEĞİN ÇALIŞMA YAŞAMINDA SENDİKALARIN YENİ ROLLERİ: DİJİTAL DÖNÜŞÜM, YAPAY ZEKA VE YENİ NESİL İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ RİSKLERİ

Dünya çalışma yaşamı, Sanayi Devrimi’nden bu yana yaşanan en büyük dönüşüm süreçlerinden birini yaşamaktadır. Dijitalleşme, yapay zekâ, büyük veri analitiği, nesnelerin interneti (IoT), robotik sistemler, uzaktan çalışma modelleri ve Endüstri 4.0 uygulamaları üretim süreçlerini, iş organizasyonlarını ve çalışma ilişkilerini köklü biçimde değiştirmektedir. Bu dönüşüm verimlilik, kalite ve rekabet gücü açısından önemli fırsatlar yaratırken aynı zamanda iş sağlığı ve güvenliği alanında yeni risklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Geleneksel iş sağlığı ve güvenliği anlayışı daha çok fiziksel, kimyasal, biyolojik ve ergonomik risklere odaklanırken, günümüzde dijitalleşmenin yarattığı psikososyal, bilişsel ve teknolojik riskler giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu nedenle geleceğin çalışma yaşamında sendikaların rolü de değişmekte; klasik ücret ve çalışma koşulları eksenli temsil anlayışının ötesine geçerek dijital risklerin yönetiminde aktif rol üstlenen kurumsal aktörlere dönüşmeleri beklenmektedir.

7.1.Dijital Dönüşüm ve İş Sağlığı Güvenliği Paradigmasının Değişimi

Endüstri 4.0 ile birlikte üretim sistemleri giderek daha fazla dijitalleşmekte ve otomasyon düzeyi artmaktadır. Akıllı fabrikalar, otonom makineler, yapay zekâ destekli karar sistemleri ve gerçek zamanlı veri analitiği iş süreçlerini yeniden şekillendirmektedir.

Bu dönüşüm bir taraftan;

- ✓ Tehlikeli işlerin otomasyon yoluyla azaltılmasını,
- ✓ Riskli ortamlarda insan maruziyetinin düşürülmesini,
- ✓ Erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesini,
- ✓ İş kazalarının önlenmesini sağlayabilmektedir.

Ancak diğer taraftan;

- ✓ Dijital iş yükü,
- ✓ Sürekli performans baskısı,
- ✓ İnsan-makine etkileşim hataları,
- ✓ Algoritmik kararların belirsizliği,
- ✓ Teknoloji bağımlılığı,
- ✓ Siber tehditler gibi yeni risk alanlarını da beraberinde getirmektedir.

Bu nedenle geleceğin iş sağlığı ve güvenliği anlayışı yalnızca fiziksel güvenliği değil, aynı zamanda dijital güvenliği ve insan faktörünü de kapsamak zorundadır.

7.2.Algoritmik Yönetim ve Çalışan Haklarının Korunması

Dijital çalışma yaşamında giderek yaygınlaşan uygulamalardan biri algoritmik yönetimdir. Algoritmik yönetim, çalışanların performanslarının, görev dağılımlarının ve iş süreçlerinin yapay zekâ destekli sistemler tarafından yönetilmesi anlamına gelmektedir.

Özellikle lojistik, e-ticaret, çağrı merkezleri ve platform ekonomisinde algoritmalar çalışanların;

- ✓ Performanslarını değerlendirmekte,
- ✓ İş yüklerini belirlemekte,
- ✓ Çalışma sürelerini planlamakta,
- ✓ Görev dağılımı yapmaktadır.

Ancak bu sistemler bazı durumlarda aşırı iş yükü, zaman baskısı, stres ve tükenmişlik gibi psikososyal riskleri artırabilmektedir.

Bu nedenle gelecekte sendikaların;

- ✓ Algoritmaların şeffaflığını talep etmeleri,
- ✓ Yapay zekâ destekli karar sistemlerini izlemeleri,
- ✓ Dijital çalışma koşullarını denetlemeleri,
- ✓ Çalışan haklarını koruyacak mekanizmalar geliştirmeleri beklenmektedir.

7.3.Dijital Gözetim ve Mahremiyet Sorunları

Yeni nesil çalışma ortamlarında çalışanların faaliyetleri dijital sistemler aracılığıyla sürekli izlenebilmektedir. Kamera sistemleri, GPS takip sistemleri, biyometrik izleme teknolojileri ve performans yazılımları çalışan davranışlarının ayrıntılı biçimde takip edilmesine olanak sağlamaktadır.

Bu durum bazı avantajlar sunmasına rağmen;

- ✓ Sürekli izlenme hissi,
- ✓ Stres düzeyinin artması,
- ✓ Psikolojik baskı,
- ✓ İş tatminsizliği,
- ✓ Mahremiyet ihlalleri

gibi önemli sorunlara yol açabilmektedir.

Sendikaların gelecekteki temel rollerinden biri de dijital gözetim uygulamalarının etik ve hukuki sınırlar içerisinde yürütülmesini sağlamak olacaktır.

7.4.Siber Güvenlik ve İş Sağlığı Güvenliği İlişkisi

Dijitalleşmenin hızlanmasıyla birlikte siber güvenlik yalnızca bilgi teknolojileri alanının değil, iş sağlığı ve güvenliği yönetiminin de önemli bir bileşeni haline gelmiştir.

Günümüzde;

- ✓ Endüstriyel kontrol sistemleri,
- ✓ Otomasyon ağları,
- ✓ Robotik üretim sistemleri,
- ✓ Enerji altyapıları,
- ✓ Kritik tesisler siber saldırı riskleriyle karşı karşıya bulunmaktadır.

Bir siber saldırı yalnızca veri kaybına neden olmamakta; aynı zamanda fiziksel güvenlik riskleri de yaratabilmektedir. Özellikle enerji, petrokimya, ulaşım ve sağlık sektörlerinde meydana gelebilecek siber olaylar çalışanların yaşamını doğrudan tehdit edebilmektedir.

Bu nedenle sendikaların siber güvenliği yalnızca bilişim sorunu olarak değil, aynı zamanda iş sağlığı ve güvenliği konusu olarak değerlendirmeleri gerekmektedir.

7.5.Psikososyal Risklerin Artan Önemi

Geleceğin çalışma yaşamında fiziksel risklerden çok psikososyal risklerin ön plana çıkacağı öngörülmektedir. Uzaktan çalışma, hibrit çalışma modelleri, dijital platformlar ve sürekli çevrim içi olma baskısı çalışanların ruh sağlığını doğrudan etkileyebilmektedir.

Özellikle;

- ✓ Tükenmişlik sendromu,
- ✓ İş stresi,
- ✓ Dijital yorgunluk,
- ✓ Sosyal izolasyon,
- ✓ İş-yaşam dengesi sorunları,
- ✓ Teknolojik baskı geleceğin önemli iş sağlığı ve güvenliği riskleri arasında yer almaktadır.

ILO ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yayımlanan raporlar, psikososyal risklerin önümüzdeki yıllarda iş sağlığı ve güvenliği politikalarının merkezine yerleşeceğini göstermektedir.

Bu bağlamda sendikaların psikolojik sağlık, çalışan refahı ve zihinsel dayanıklılık konularında daha aktif rol üstlenmeleri beklenmektedir.

7.6.Yapay Zekâ Kaynaklı İş Sağlığı ve Güvenliği Riskleri

Yapay zekâ sistemleri iş sağlığı ve güvenliği açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Tehlikeli durumların erken tespiti, risk tahmini, davranış analizi ve otomatik kontrol sistemleri sayesinde iş kazalarının azaltılması mümkün olabilmektedir.

Ancak yapay zekâ uygulamalarının beraberinde getirdiği bazı riskler de bulunmaktadır:

- ✓ Hatalı algoritmik kararlar,
- ✓ Veri yanlılığı (bias),
- ✓ İnsan denetiminin azalması,
- ✓ Aşırı otomasyon,
- ✓ Operatör becerilerinin körelmesi,
- ✓ Karar süreçlerinin şeffaf olmaması.

Bu nedenle sendikaların yapay zekâ uygulamalarının güvenlik üzerindeki etkilerini izlemeleri ve çalışanların korunmasına yönelik politika geliştirmeleri gerekmektedir.

7.7.Dijital Güvenlik Kùltürü ve Yeni Nesil Sendikacılık

Geleceğın güvenlik kùltürü anlayışı yalnızca fiziksel tehlikeleri değıl, dijital riskleri de kapsayan daha geniş bir perspektife sahip olacaktır. Dijital güvenlik kùltürü;

- ✓ Teknoloji kullanımında güvenli davranışlar geliştirmeyi,
- ✓ Siber farkındalığı artırmayı,
- ✓ İnsan-makine etkileşimini yönetmeyi,
- ✓ Dijital etik ilkelerini benimsemeyi gerektirmektedir.

Bu süreçte sendikaların;

- ✓ Dijital İSG eğitimleri düzenlemesi,
- ✓ Yapay zekâ okuryazarlığını artırması,
- ✓ Siber güvenlik farkındalığı geliştirmesi,
- ✓ Dijital risk analizlerine katılması,
- ✓ Yeni çalışma modellerine yönelik rehberler oluşturması önem kazanmaktadır.

7.8.Güvenlik Yönetişimi ve Geleceğın Sendikaları

Gelecekte iş sağığı ve güvenliğı yönetimi daha fazla veri odaklı, daha fazla dijital ve daha fazla çok paydaşlı hale gelecektir. Bu nedenle sendikaların yalnızca çalışan temsilcisi rolüyle sınırlı kalmaları yeterli olmayacaktır.

Yeni nesil sendikaların;

- ✓ Dijital risk yönetişimine katkı sunmaları,
- ✓ Veri temelli politika geliştirmeleri,
- ✓ Yapay zekâ sistemlerini değıerlendirmeleri,
- ✓ Dijital etik ilkeleri savunmaları,
- ✓ Teknolojik dönüşüm süreçlerinde çalışanları temsil etmeleri gerekecektir.

Bu dönüşüm sendikaları yalnızca hak savunucusu değıl, aynı zamanda dijital çalışma yaşamının stratejik paydaşları haline getirecektir.

Dijitalleşme, yapay zekâ, uzaktan çalışma ve Endüstri 4.0 uygulamaları iş sağığı ve güvenliğı alanında yeni fırsatlar kadar yeni riskler de yaratmaktadır. Algoritmik yönetim, dijital gözetim, siber güvenlik, psikososyal riskler ve yapay

zekâ kaynaklı tehlikeler geleceğin çalışma yaşamının temel gündem maddeleri arasında yer almaktadır.

Bu yeni dönemde sendikaların rolü de dönüşmektedir. Geleneksel sendikal faaliyetlerin ötesine geçen yeni nesil sendikalar; dijital risklerin yönetimi, çalışan mahremiyetinin korunması, yapay zekâ sistemlerinin izlenmesi ve dijital güvenlik kültürünün geliştirilmesi gibi alanlarda aktif rol üstlenmek zorundadır.

Dolayısıyla geleceğin çalışma yaşamında sendikaların başarısı, yalnızca üyelerini temsil etme kapasiteleriyle değil; aynı zamanda dijital dönüşümün yarattığı yeni riskleri anlama ve yönetme becerileriyle de yakından ilişkili olacaktır.

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

İş sağlığı ve güvenliği, günümüz çalışma yaşamında yalnızca yasal bir yükümlülük veya teknik bir uzmanlık alanı olarak değerlendirilemeyecek kadar kapsamlı ve stratejik bir konu haline gelmiştir. Küresel ölçekte yaşanan teknolojik dönüşümler, değişen çalışma ilişkileri, dijitalleşme ve yeni nesil riskler, iş sağlığı ve güvenliği anlayışının yeniden şekillenmesine neden olmaktadır. Bu dönüşüm süreci, güvenli çalışma ortamlarının oluşturulmasında yalnızca işverenlerin veya kamu otoritelerinin değil, çalışma yaşamının tüm paydaşlarının aktif sorumluluk üstlenmesini zorunlu hale getirmektedir.

Bu çalışma kapsamında yapılan değerlendirmeler, sendikaların iş sağlığı ve güvenliği alanındaki rollerinin geleneksel temsil ve toplu pazarlık faaliyetlerinin çok ötesine geçtiğini ortaya koymaktadır. Sendikalar günümüzde yalnızca çalışan haklarını koruyan örgütler değil; aynı zamanda güvenlik kültürünün geliştirilmesi, çalışan katılımının artırılması, güvenlik yönetişiminin güçlendirilmesi, örgütsel öğrenmenin desteklenmesi ve sürdürülebilir güvenlik sistemlerinin oluşturulmasında stratejik aktörler olarak öne çıkmaktadır.

Araştırmalar, çalışan temsiline güçlü olduğu işyerlerinde iş kazalarının daha düşük düzeyde gerçekleştiğini, ramak kala bildirimlerinin daha yüksek olduğunu, güvenlik ikliminin daha olumlu algılandığını ve çalışanların güvenlik süreçlerine daha aktif katılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum sendikal katılımın yalnızca demokratik bir temsil mekanizması değil, aynı zamanda iş kazalarının önlenmesinde etkili bir güvenlik aracı olduğunu göstermektedir.

Çalışma boyunca ele alınan güvenlik kültürü, güvenlik iklimi, güvenlik yönetişimi, Safety-I, Safety-II ve Yüksek Güvenilirlikli Organizasyonlar (HRO) yaklaşımları birlikte değerlendirildiğinde, güvenli organizasyonların ortak özelliğinin çalışan katılımına önem vermeleri olduğu görülmektedir. Güvenliğin sürdürülebilir biçimde sağlanabilmesi için çalışanların yalnızca kurallara uyan bireyler değil; aynı zamanda güvenlik sisteminin aktif bileşenleri olarak görülmesi gerekmektedir. Sendikalar ise bu katılımın kurumsal düzeyde

gerçekleşmesini sağlayan en önemli mekanizmalardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte Türkiye'de sendikaların iş sağlığı ve güvenliği alanındaki etkinliğini sınırlandıran çeşitli yapısal sorunların bulunduğu da görülmektedir. Düşük sendikalaşma oranları, kayıt dışı istihdam, taşeronlaşma uygulamaları, toplu iş sözleşmelerinde iş sağlığı ve güvenliği hükümlerinin yeterince yer bulamaması ve bazı sendikal yapılardaki teknik kapasite eksiklikleri bu sorunların başında gelmektedir. Ayrıca dijitalleşme, yapay zekâ ve uzaktan çalışma gibi yeni çalışma modellerinin ortaya çıkardığı riskler karşısında sendikaların yeni yetkinlikler geliştirmesi gerekmektedir.

Önümüzdeki dönemde iş sağlığı ve güvenliği alanında başarı sağlayabilen organizasyonların yalnızca teknik güvenlik yatırımlarına odaklanan değil; aynı zamanda güvenlik kültürünü geliştiren, çalışan katılımını destekleyen ve örgütsel öğrenmeyi teşvik eden yapılar olacağı öngörülmektedir. Bu süreçte sendikaların üstleneceği roller daha da önem kazanacaktır.

Politika ve Uygulama Önerileri

Türkiye'de iş sağlığı ve güvenliği performansının geliştirilmesi ve güvenlik kültürünün güçlendirilmesi amacıyla aşağıdaki önerilerin değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

Devlet ve Kamu Kurumlarına Yönelik Öneriler

- ✓ İş sağlığı ve güvenliği politikalarının oluşturulmasında sendikaların karar alma süreçlerine daha etkin katılımı sağlanmalıdır.
- ✓ Çalışan temsilciliği sistemleri güçlendirilmeli ve uygulamadaki etkinlikleri düzenli olarak izlenmelidir.
- ✓ İş sağlığı ve güvenliği alanında sosyal diyalog mekanizmaları yaygınlaştırılmalıdır.
- ✓ Kayıt dışı istihdamla mücadele edilerek çalışanların temsil mekanizmalarına erişimi artırılmalıdır.
- ✓ Ulusal iş sağlığı ve güvenliği stratejilerinde güvenlik kültürü ve çalışan katılımı temel politika alanları olarak ele alınmalıdır.

İşverenlere Yönelik Öneriler

- ✓ Sendikalar güvenlik süreçlerinin doğal paydaşı olarak görülmelidir.
- ✓ İş sağlığı ve güvenliği kurullarında çalışan temsilinin etkinliği artırılmalıdır.
- ✓ Risk değerlendirme süreçlerinde çalışan deneyimlerinden daha fazla yararlanılmalıdır.
- ✓ Ramak kala olay bildirim sistemleri teşvik edilmeli ve cezalandırıcı yaklaşımlardan kaçınılmalıdır.

- ✓ Güvenlik performansı yalnızca kaza oranlarıyla değil, güvenlik kültürü göstergeleriyle de değerlendirilmelidir.

Sendikalara Yönelik Öneriler

- ✓ İş sağlığı ve güvenliği alanında uzmanlaşmış birimler oluşturulmalıdır.
- ✓ Üniversiteler ve araştırma merkezleriyle iş birliği geliştirilmelidir.
- ✓ Toplu iş sözleşmelerinde iş sağlığı ve güvenliği hükümlerinin kapsamı genişletilmelidir.
- ✓ Psikososyal riskler, dijital riskler ve yapay zekâ kaynaklı riskler konusunda uzmanlık geliştirilmelidir.
- ✓ Üyelere yönelik sürekli eğitim programları ve güvenlik kültürü geliştirme faaliyetleri artırılmalıdır.

Akademik Çevrelere Yönelik Öneriler

- ✓ Sendikal katılım ile güvenlik kültürü arasındaki ilişkileri inceleyen ampirik çalışmalar artırılmalıdır.
- ✓ Türkiye özelinde güvenlik iklimi, çalışan katılımı ve sendikal temsil ilişkileri daha fazla araştırılmalıdır.
- ✓ Dijital dönüşüm ve iş sağlığı güvenliği arasındaki etkileşimlere yönelik disiplinlerarası çalışmalar teşvik edilmelidir.
- ✓ İş sağlığı ve güvenliği alanında çalışan temsiline etkisini ölçen yeni modeller geliştirilmelidir.

Çalışanlara Yönelik Öneriler

- ✓ İş sağlığı ve güvenliği süreçlerine aktif katılım sağlanmalıdır.
- ✓ Ramak kala olaylar ve tehlikeli durumlar raporlanmalıdır.
- ✓ Güvenlik eğitimlerine gönüllü katılım teşvik edilmelidir.
- ✓ Güvenli davranışların geliştirilmesi bireysel sorumluluk olarak benimsenmelidir.
- ✓ Güvenlik kültürünün oluşturulmasında çalışanların rolü konusunda farkındalık artırılmalıdır.

Son Değerlendirme

21. yüzyılın çalışma yaşamında güvenlik, yalnızca teknik bir konu değil; aynı zamanda kültürel, sosyal ve yönetsel bir olgudur. Güvenli organizasyonlar, güvenli makinelerden önce güvenli düşünce sistemleri ve güvenli davranış kültürleri oluşturabilen organizasyonlardır.

Bu nedenle iş sağlığı ve güvenliğinin geleceği; yalnızca daha gelişmiş teknolojilerde değil, çalışanların sesinin duyulduğu, güvenin tesis edildiği,

katılımın desteklendiği ve öğrenmenin teşvik edildiği organizasyonların oluşturulmasında yatmaktadır.

Sendikalar bu dönüşümün merkezinde yer alan kurumlardır. Çalışanların bilgi, deneyim ve beklentilerini yönetsel süreçlere taşıyan sendikalar; güvenlik kültürünün gelişmesine, güvenlik yönetişiminin güçlenmesine ve iş kazalarının önlenmesine önemli katkılar sağlamaktadır.

Sonuç olarak çalışma yaşamında **“önce insan, önce güvenlik”** anlayışının yerleşmesi; devlet, işverenler, çalışanlar, akademik çevreler ve sendikalar arasında kurulacak güçlü iş birliği ve sosyal diyalog mekanizmalarıyla mümkün olacaktır. Güvenli, sağlıklı ve sürdürülebilir çalışma yaşamının inşasında sendikalar yalnızca sosyal taraflardan biri değil; aynı zamanda güvenlik kültürünün taşıyıcısı, çalışan katılımının temsilcisi ve güvenli geleceğın stratejik ortaklarıdır.

KAYNAKÇA

- Akın, L. (2021). *İş Sağlığı ve Güvenliği Hukuku*. Yetkin Yayınları.
- Burke, M. J., Sarpy, S. A., Smith-Crowe, K., Chan-Serafin, S., Salvador, R., & Islam, G. (2006). Relative effectiveness of worker safety and health training methods. *American Journal of Public Health*, 96(2), 315–324.
- Centel, T., & Caniklioğlu, N. (2023). *İş Hukuku Dersleri*. Beta Yayınları.
- Clarke, S. (2006). The relationship between safety climate and safety performance: A meta-analytic review. *Journal of Occupational Health Psychology*, 11(4), 315–327.
- Cooper, D. (2009). *Behavioral Safety: A Framework for Success*. BSMS Inc.
- Cooper, M. D. (2000). Towards a model of safety culture. *Safety Science*, 36(2), 111–136.
- Cooper, M. D. (2016). Navigating the safety culture construct: A review of the evidence. *Safety Science*, 83, 11–26.
- Dekker, S. (2017). *Just Culture: Restoring Trust and Accountability in Your Organization* (3rd ed.). CRC Press.
- Edmondson, A. C. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350–383.
- European Agency for Safety and Health at Work (EU-OSHA). (2024). *Worker Participation Practices in Occupational Safety and Health*.
- European Trade Union Institute (ETUI). (2023). *Worker Participation and Occupational Safety and Health in Europe*.
- Frank, A. G., Dalenogare, L. S., & Ayala, N. F. (2019). Industry 4.0 technologies: Implementation patterns in manufacturing companies. *International Journal of Production Economics*, 210, 15–26.
- Guldenmund, F. W. (2000). The nature of safety culture: A review of theory and research. *Safety Science*, 34(1–3), 215–257.
- Gunningham, N. (2008). Occupational health and safety, worker participation and the mining industry. *Journal of Industrial Relations*, 50(3), 355–373.
- Hale, A. R., & Borys, D. (2013). Working to Rule or Working Safely? Part 1: A State of the Art Review. *Safety Science*, 55, 207–221.
- Hale, A. R., & Borys, D. (2013). Working to Rule or Working Safely? Part 2: The Management of Safety Rules and Procedures. *Safety Science*, 55, 222–231.
- Heinrich, H. W., Petersen, D., & Roos, N. (1980). *Industrial Accident Prevention: A Safety Management Approach* (5th ed.). McGraw-Hill.

- Hollnagel, E. (2014). *Safety-I and Safety-II: The Past and Future of Safety Management*. Ashgate.
- Hollnagel, E. (2018). *Safety-II in Practice: Developing the Resilience Potentials*. Routledge.
- Hyman, R. (2001). *Understanding European Trade Unionism*. Sage Publications.
- International Atomic Energy Agency (IAEA). (1991). *Safety Culture: A Report by the International Nuclear Safety Advisory Group*. Vienna.
- International Labour Organization (ILO). (1981). *Convention No. 155: Occupational Safety and Health Convention*. Geneva.
- International Labour Organization (ILO). (2006). *Convention No. 187: Promotional Framework for Occupational Safety and Health Convention*. Geneva.
- International Labour Organization (ILO). (2019). *Convention No. 190: Violence and Harassment Convention*. Geneva.
- International Labour Organization (ILO). (2024a). *Safety and Health at Work: Global Trends and Challenges*. Geneva.
- International Labour Organization (ILO). (2024b). *World Employment and Social Outlook Report*. Geneva.
- International Organization for Standardization (ISO). (2018). *ISO 45001:2018 Occupational Health and Safety Management Systems—Requirements with Guidance for Use*. Geneva.
- Işık, A. (2020). Türkiye’de iş sağlığı ve güvenliği hukukunun gelişimi ve güncel sorunlar. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 67(4), 2451–2476.
- Karwowski, W. (2005). Ergonomics and human factors: The paradigms for science, engineering, design, technology and management of human-compatible systems. *Ergonomics*, 48(5), 436–463.
- Knowles, M. S., Holton, E. F., & Swanson, R. A. (2015). *The Adult Learner* (8th ed.). Routledge.
- Koray, M. (2020). *Çalışma Yaşamında Dönüşüm ve Sendikalar*. Ezgi Kitabevi.
- Lee, J., Bagheri, B., & Kao, H. A. (2015). A cyber-physical systems architecture for Industry 4.0-based manufacturing systems. *Manufacturing Letters*, 3, 18–23.
- Mahiroğulları, A. (2017). *Türkiye’de Sendikacılık Tarihi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Neal, A., & Griffin, M. A. (2006). A study of the lagged relationships among safety climate, safety motivation, safety behavior and accidents at the individual and group levels. *Journal of Applied Psychology*, 91(4), 946–953.
- Nichols, T., & Walters, D. (2009). *Safety Representatives and Worker Representation in Health and Safety*. Routledge.

- OECD. (2023). *Employment Outlook*. OECD Publishing.
- Reason, J. (1997). *Managing the Risks of Organizational Accidents*. Ashgate Publishing.
- Renn, O. (2008). *Risk Governance: Coping with Uncertainty in a Complex World*. Earthscan.
- Roberts, K. H. (1990). Some characteristics of high reliability organizations. *Organization Science*, 1(2), 160–177.
- Senge, P. M. (2006). *The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization*. Doubleday.
- Süzek, S. (2024). *İş Hukuku* (23. Baskı). Beta Yayınları.
- Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118–144.
- Walters, D. (2006). One step forward, two steps back: Worker representation and health and safety in the United Kingdom. *International Journal of Health Services*, 36(1), 87–111.
- Walters, D., & Nichols, T. (2007). *Worker Representation and Workplace Health and Safety*. Palgrave Macmillan.
- Walters, D., & Wadsworth, E. (2010). *Worker Participation in Occupational Health and Safety*. European Agency for Safety and Health at Work.
- Weick, K. E., & Sutcliffe, K. M. (2015). *Managing the Unexpected: Sustained Performance in a Complex World* (3rd ed.). Wiley.
- Weick, K. E., Sutcliffe, K. M., & Obstfeld, D. (1999). Organizing for high reliability: Processes of collective mindfulness. *Research in Organizational Behavior*, 21, 81–123.
- Weil, D. (2014). *The Fissured Workplace*. Harvard University Press.
- World Health Organization (WHO) & International Labour Organization (ILO). (2022). *Mental Health at Work: Policy Brief*. Geneva.
- Yates, C. (2018). *Understanding Trade Unions*. Sage Publications.
- Zohar, D. (1980). Safety climate in industrial organizations: Theoretical and applied implications. *Journal of Applied Psychology*, 65(1), 96–102.
- Zohar, D. (2010). Thirty years of safety climate research: Reflections and future directions. *Accident Analysis and Prevention*, 42(5), 1517–1522.
- 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu. (2012). *Resmî Gazete* (Sayı: 28339, 30 Haziran 2012).
- 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu. (2012). *Resmî Gazete* (Sayı: 28460, 7 Kasım 2012).

- 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu. (2006). Resmî Gazete (Sayı: 26200, 16 Haziran 2006).
- 4857 Sayılı İş Kanunu. (2003). Resmî Gazete (Sayı: 25134, 10 Haziran 2003).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). Resmî Gazete (Sayı: 17863, 9 Kasım 1982).
- İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliği. (2012). Resmî Gazete (Sayı: 28512, 29 Aralık 2012).
- İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Hakkında Yönetmelik. (2013). Resmî Gazete (Sayı: 28532, 18 Ocak 2013).
- İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik. (2013). Resmî Gazete (Sayı: 28681, 18 Haziran 2013).
- Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik. (2013). Resmî Gazete (Sayı: 28648, 15 Mayıs 2013).
- İş Ekipmanlarının Kullanımında Sağlık ve Güvenlik Şartları Yönetmeliği. (2013). Resmî Gazete (Sayı: 28628, 25 Nisan 2013).
- İşyeri Hekimi ve İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik. (2012). Resmî Gazete (Sayı: 28512, 29 Aralık 2012).

A decorative rectangular frame with a white background. The frame is bordered by a thick red line. Outside the frame, there are stylized leaves in red, orange, and blue, along with small white circles. The text "BÖLÜM 34" is centered within the frame.

BÖLÜM 34

Teoriden Uygulamaya Bir Köprü: Bilgi Yönetiminde Yansıtıcı Bir Metot Olarak Eylem Araştırması

*Zehra Özürünç Ünal¹ & Mehmet Selim Derindere² &
Sevinç Gülseçen³*

Giriş

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de organizasyonların en ciddi rekabet avantajlarından belki de birincisi olan bilgi; çoğu zaman çalışanların zihinlerinde ve becerilerinde başta olmak üzere iş süreçlerinde gömülü olarak, kısmen de veri tabanlarında ve bilgi sistemlerinde açıkça bulunur. Örgütlerde gelişme, dönüşme ve etkin eylem için, ihtiyaç duyulduğunda, dağınık ve örtülü olarak işleyen bilginin nasıl ortaya çıkartılacağı ve etkili biçimde kullanılacağı bilgi yönetimi açısından önemli bir problemidir. Bilgi yönetimi disiplininin epistemolojik duruş olarak benimsediği, fen bilimleri araştırmalarında bilgi üretmek için kullanılan; deney-gözlem, araştırmacının tarafsızlığı/nesnelliği ve bağlamdan uzak duruşu, üretilen bilginin nesnel ve evrensel geçerli iddialar biçiminde olması gerektiği gibi ilkelerinin aynı şekilde sosyal bilimlerde de uygulanması çabasını yansıtan pozitivist duruşu, bilgiyi, tıpkı bir maden gibi çıkarılabilir, tespit edilebilir ve yönetilebilir bir nesne olarak ele almasıyla onu insan kaynağından ayırmıştır (Durst & Khadir, 2025). Bu şekilde bir bilgi anlayışına sahip bir bilgi yönetimi yaklaşımı ise, örgütte aşılabilmesi için; dağınık bilginin bir araya getirilmesi, muğlak bilginin kesinleştirilmesi, hatalı varsayımların yeniden formüle edilmesi, gizlenen bilginin gün yüzüne çıkarılması, test edilebilir olmayan kabullerin test edilebilir hâle getirilmesi gereken (Argyris & Schön, 1997) zorlu örgütsel ve sosyal problemlerin anlaşılması ve aşılmasında çoğunlukla yetersiz veya işlevsiz kalır. Bunun bir neticesi, bilgi yönetimi disiplininin, bilginin kaynağı ve var olduğu zemin olan süregiden sosyal uygulama, yaşanan tecrübe, bireysel düşünce ve insanlar arası etkileşim temelinden uzaklaşmış olmasıdır (Durst & Khadir, 2025).

Bu yazıda, ana akım nitel ve nicel araştırmalara farklı bir seçenek olarak, bilgi yönetiminde insan anlayış ve etkileşimini merkeze alarak, örgütlerdeki

¹ İstanbul Üniversitesi / Fen Bilimleri Enstitüsü / Enformatik Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

² Dr., İstanbul Üniversitesi, ORCID:0000-0002-5084-1639

³ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, ORCID:0000-0001-8537-7111

problemlerin, bilimsel düşünceyi kullanarak çözümünü etkin bilgi üretiminin ve kullanımının kaynağı gören ve üretilen bilgiyi insanlığın bilgi birikimine sunan, yansıtmacı bir araştırma yaklaşımı olarak eylem araştırması tartışılacaktır. Bu tartışma bilgi yönetimindeki Sosyalleştirme-Dışsallaştırma-Birleştirme-İçselleştirme adımlarından oluşan SECI (Socialization-Externalization-Combination-Internalization) modeli üzerinden örtük bilginin (tacit knowledge) açık bilgiye (explicit knowledge) dönüştürülme süreci ve bilginin ilişkilerden ortaya çıkan, dinamik, bağlama gömülü olduğu kabulü üzerinden yürütülmektedir. Eylem araştırmasının bilgi yönetiminde kullanılması hem araştırmacılara hem de bilgi yönetimi uygulayıcılarına yönelik kuramsal ve pratik yeni imkanlar sunmaktadır.

Bilgi Yönetimi

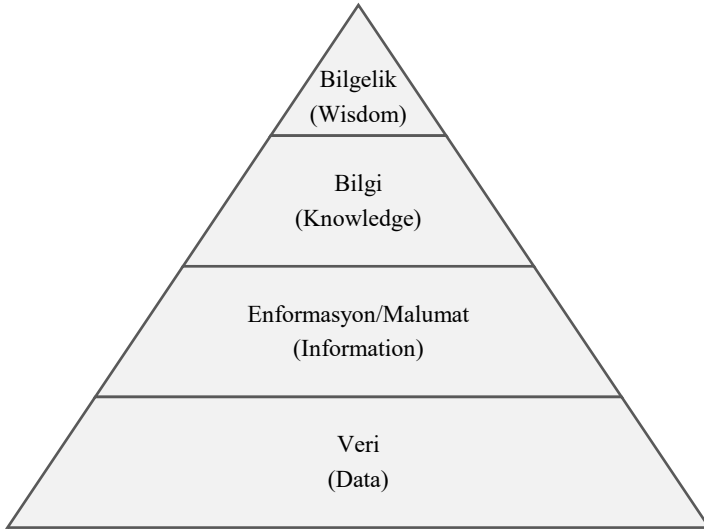
Veri yönetimi ve bilgi yönetimi farkında olmadan sıklıkla birbirinin yerine kullanılan iki kavramdır. Ancak veri (data) ile bilgi (knowledge) arasında temel farklar vardır. Veri (data) işlenmemiş ham materyaldir. İleride ihtiyaç duyulabilecek bilgilerin kaynağını oluşturması için veri tabanlarında tutulur. Bilgi ise (knowledge) bilgelikten bir önceki adımdır. Bir başka deyişle verinin işlenmiş, bağlama oturtulmuş, yorumlanmış hale gelmiş formudur. Örgütler büyüdükçe kurumsal bilgi de artar. Artan kurumsal bilginin etkili biçimde kullanılması güçleşir. Bu nedenle örgütler kurumsal bilgiyi kayıt altına almaya, yüz yüze etkileşimden daha farklı şekillerde aktarmaya ihtiyaç duyar. Örgütlerde üretilen bilginin yönetilmesine duyulan bu ihtiyaç bilgi yönetimi yaklaşımını ortaya çıkarmıştır.

1950-1970’lerde örgütlerde bilgi yönetiminin başlangıç noktası denilebilecek şekilde veri yönetim sistemleri kullanılmıştır. Veri yönetiminde temel amaç veriyi güvenli bir şekilde saklamak, hızlıca erişim sağlamak ve veri bütünlüğünü korumaktır. Bu dönemde bilgi yönetimi kavramı henüz literatürde baskın değildir. Çünkü odaklanılan içerikler çalışanların maaş bordrosu, bir çalışanın kişisel bilgileri, eğitim geçmişi, satılan ürün miktarı, aylık giderler gibi “veri”den oluşmaktadır. Örneğin, 1980’lerde ilişkisel veri tabanları, karar destek sistemleri, üst yönetim bilgi sistemlerinin ortaya çıkması ile veri (data) daha çok aktarılan bir konuma gelerek, malumat (information) şeklini almış ve doğru malumatın doğru zamanda doğru kişiyle paylaşılması önem kazanmıştır. Bir başka deyişle malumatın raporlanması önemli hale gelmiştir. 1990’lara gelindiğinde internetin de etkisi ile bilgi yönetimi terimi kurumsallaşmaya başlamıştır. Belge yönetim sistemleri, kurumsal Intranet vb. araçlar bilgi yönetimi için kullanılmaya başlanmıştır. 2000-2015 yılları arasında bilgi yönetimi yeni bir yapıya bürünerek bilginin aşağıdan yukarıya aktarılan bir forma dönüşmesini sağlamıştır. Kullanılan kurumsal wikiler, bloglar, kurumsal kaynak planlama (ERP) entegrasyonları, SharePoint ve bulut tabanlı depolama (Google Drive, Dropbox)

sistemleri bilgiyi sadece hiyerarşik bir arşiv değil, insanların etkileşimi ile sürekli güncellenen canlı bir yapı haline getirmiştir.

2020'den günümüze doğru gelindiğinde ise bilgi yönetiminin farklı bir boyuta evrildiği görülmektedir. Teknolojinin artan hızı, büyük dil modelleri ile yapay zekanın ciddi bir şekilde ivme kazanması bilgi yönetimini yeni bir boyuta taşımıştır. Bilgi, sistemlerde saklanan verinin sadece yorumlanması değil, içgörüyü ulaşabilmenin bir basamağı haline gelmiştir. Sezgi ile birleşen bilgi bilgelik adımına kapı aralamaktadır. Bu nedenle günümüzde bilgi statik bir kütüphaneden ziyade dinamik bir yapıda ve akıllı bir asistan işlevi görmektedir. Veri-enformasyon teknik ve mekanik bir yapı arz ederken, bilgi sosyo-teknik, bilişsel ve insan odaklı bir olgu haline gelmiştir. Dolayısıyla bugünkü durumda bilgi yönetimi dediğimizde statik, teknik ve mekanik bir yaklaşımdan değil, sosyo-teknik bir yaklaşımdan bahsedilmektedir.

Örgütlerde açık ve örtük bilginin sistematik biçimde toplanması, depolanması, paylaşılması ve etkin bir şekilde kullanılması bilgi yönetimi olarak adlandırılır (Gülseçen, 2014). Bilgi yönetimi alanında en yaygın görülen kavramsallaştırma “bilgi piramidi” şeklinde karşımıza çıkar. Bilgi piramidi modelinin kökenleri (Ackoff, 1989)’a dayandırılır. Bu piramit, veri-enformasyon-bilgi-bilgelik olarak aşağıdan yukarıya doğru modellenmiştir. Bilgi piramidinde yukarıya doğru değer ve anlam artarken, aşağıya doğru azalır. Veri katmanında tamamen algoritmik bir yapı varken bilgelik katmanında sezgi ile birleşmiş bilgi bulunur. Bilgelik katmanı insan sezgisi yanında, etik değerler ve yargılar da içerir (Fricke, 2019).

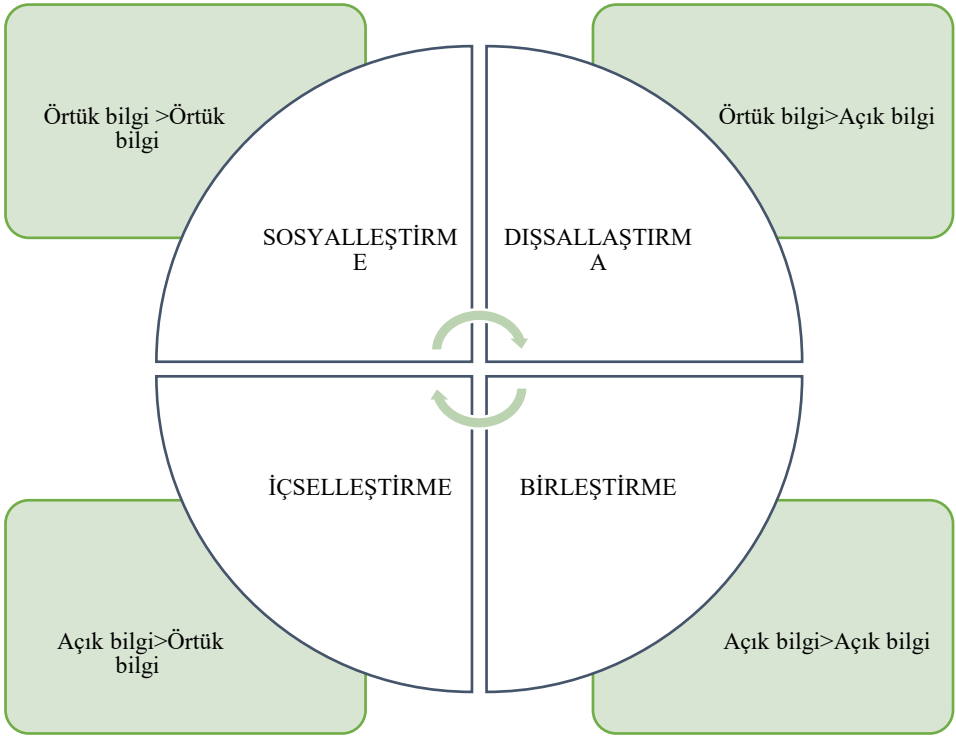
Şekil 1: Bilgi Piramidi-DIKW (Data-Information- Knowledge -Wisdom)

Veri ham, işlenmemiş, bağlamdan bağımsız tekil değerleri temsil eder (örneğin nabız= 80, satış adeti=100, cinsiyet=erkek vb.). Enformasyon veriler

arasındaki bağlantıların analiz edilmesi sonucu ortaya çıkarılan ilişkilerdir. Örneğin, bir firmadaki lokasyonlar ile satış rakamları arasındaki ilişki analiz edildiğinde bölgelere göre satış rakamlarının farklılaştığı enformasyonu ortaya çıkabilir. Bu enformasyon, kişilerin sezgileri ve yorumları ile yeniden analiz edilir. Dolayısıyla bilgi, enformasyonun yorumlanarak ve mevcut verilerle harmanlanarak anlamlı hale gelmiş halidir. Bilgelik ise bilginin nerede ve nasıl kullanılacağını bilme halidir denebilir. Eldeki bilgilerin sezgiler yardımıyla zorlu, stratejik veya rekabetçi bir alanda kullanılması o alanda avantaj elde edilmesine olanak sağlar. Bilgelik basamağında sezgiler bilgiyi destekleyici bir rol oynar. Çünkü doğru bilginin nerede ve nasıl kullanılacağına -eğer varsa- güçlü sezgiler yön verir. Sezgiler de bir nevi deneyimlerden beslendiği için eğer kişi yeterli deneyime eriştiyse bilgelik adımıyla sezgiler yardımcı bir araç olacaktır. Bilgelik adımıyla bilgi piramidindeki verinin serüveni tamamlanmaktadır.

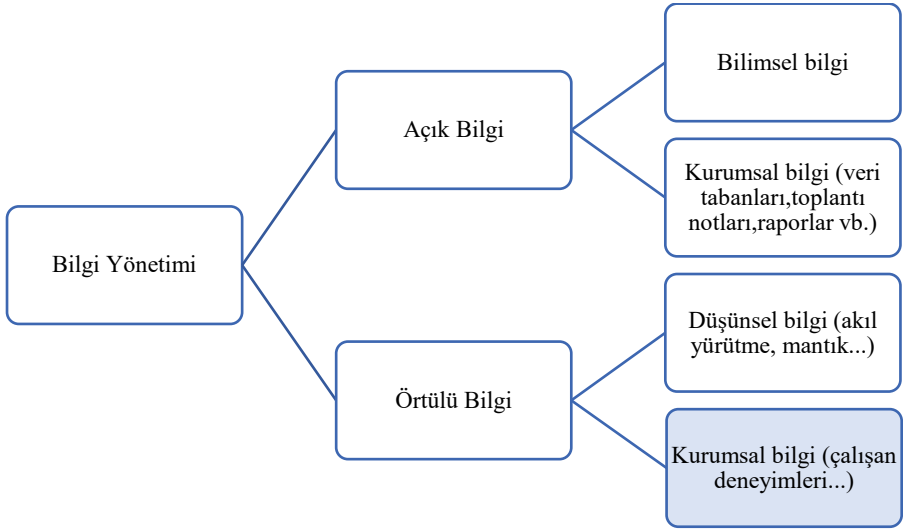
Örgütlerde kullanılan bilgiyi iki genel başlıkta inceleyebiliriz: Açık bilgi ve örtük bilgi (Nonaka, 1994). Açık bilgi, işletme fonksiyonları gerçekleşirken örgüt işleyişi sırasında ortaya çıkan, müşteriye, ürüne veya çalışana ait olan, ihtiyaç duyulduğunda veri tabanlarından çağrılabilen ve raporlanan, örgütsel kararların alınmasını sağlayan dolayısıyla örgüt kararlarını etkileyen bir bilgi türüdür. Bu bilgi türü doğal işleyişte ortaya çıkar, kolayca raporlanabilir, aktarılabilir, karar alma süreçlerinde kaynak olarak kullanılabilir. Örtük bilgi ise örgüt çalışanlarının deneyimleri, sezgileri, zihinsel modelleri ve inançlarıdır.

Nonaka (1994) bilgi yaratım sürecinde bilginin dört aşamalı şekilde aktarıldığını ifade etmiştir. Bilgi aktarımının ilk adımı olan sosyalleştirme sürecinde, deneyimlerin aktarımı ile örtük bilgi, örtük bilgi olarak yeniden aktarılır. Örneğin; usta-çırak ilişkisinde çırağın gözlemleyerek ustasından öğrendiği bilgi türü örtük bilgi olarak çırağa aktarılır. Bilgi aktarımının ikinci adımı olan dışsallaştırma sürecinde örtük bilgi, diyalog ve iletişim yoluyla açığa çıkar. Birleştirme aşamasında, açık olan bilgi düzenlenerek veya birleştirilerek yapılandırılır. Bu adımda açık olan bir bilginin tekrar açık bir bilgi şeklinde aktarılması gerçekleşir. Toplantı notları, veri tabanlarındaki bilgiler vb. açık bilginin açık bilgi şeklinde aktarımına örnektir. İçselleştirme sürecinde ise, öğrenme ve uygulama yoluyla bilginin içselleştirilmesiyle, açık bilgi örtülü bilgiye dönüşür. Böylece bilgi yaratım süreci, bilgi spirali şeklinde döngüsel olarak devam eder. Bireysel bilgi gruba, grup bilgisi örgüte, örgütsel bilgi ise sektöre aktarılır.

Şekil 2. Bilgi Yaratım Süreci (SECI Modeli) (Nonaka, 1994)

Örtük bilgi ve açık bilgi, bilginin türleridir. Bu türler altında geçmişten günümüze farklı bilgi çeşitleri ortaya çıkmıştır. Felsefeciler, araştırmacılar bilginin ne olduğu, nasıl bilinebildiği gibi sorular sormuşlardır. Yapılan sorgulamalar, sosyal ve kurumsal hayattaki ihtiyaç ve beklentiler farklı bilgi çeşitlerini ortaya çıkarmıştır. Filozofların düşünürlerin yaşamı anlamlandırmaya yönelik ortaya çıkardığı bilgiler düşünsel bilgi olarak adlandırılabilir. Bunun yanında bilimsel araştırmaların konusu olan, çeşitli araştırma metodları ile ortaya çıkarılan, test edilebilir yanlışlanabilir bilgi türü, bilimsel bilgi olarak ifade edilebilir. Örgütlerde kurumsallaşmayla beraber ortaya çıkan, veri tabanlarında tutulan sayısal (nicel, kantitatif), kategorik (nitel, kalitatif) olabilen; belli bağlamlarda analiz edildiğinde pazarlama, bütçe vb. gibi alanlarda veya stratejik kararların alınmasında kullanılan bilgi türü de kurumsal bilgi olarak sınıflandırılabilir.

Şekil 3. Bilgi Yönetiminde Bilgi Türleri ve Çeşitleri

Şekil 3’te görüldüğü üzere bilimsel bilgi açık bilgi türü altında, düşünsel bilgi ise örtük bilgi türü altında sınıflandırılmıştır. Kurumsal bilgi ise hem açık hem de örtülü bilgi türünde yer almaktadır. Kurumsal bilgi “halihazırda ulaşılabilir bir bilgidir” varsayımı kurumsal bilgi yönetimi konusunda bir yanılsamaya neden olur. Örgütlerde üretilen bilgi, yalnızca kodlanmış belgelere, veri tabanlarına ya da resmi süreçlere indirgenemez. Bilgi etkileşimli, karşılıklı dinamik ilişkilerde ortaya çıkar ve gündelik etkileşimler, pratikler, güç ilişkileri ve kurumsal kültürle iç içe geçmiş durumdadır. Fricke, (2019) gerçek bilgi üretimin sosyal, kültürel ve bağlamsal süreçler içerdiğini ifade etmektedir. Örtülü kurumsal bilgi de çalışanların deneyimlerinden, etkileşimlerinden, güç ilişkilerinden ve kurumsal kültürden beslenerek zihinde üretilen bilgidir. Bu bilgi iş ilişkilerinde, iş süreçlerinde ve örgütün kültüründe yaşar. Çalışanın değer ve inançlarında gömülüdür. Bilimsel bir şekilde ortaya çıkarılmadığında, bilgi sahibinin kendisinin de doğruluğundan emin olmadığı “varsayımsal bilgiler” şeklinde ortaya çıkar. Doğruluğu veya yanlışlığı tespit edilmemiş çalışanların zihnindeki “varsayımsal bilgiler” örgüt işleyişini doğrudan etkiler. Örtülü kurumsal bilginin görünür olmaması, üzerine çalışmayı zorlu kılan bir durumdur. Aynı zamanda görünür olmayan bu bilgi türü örgütler tarafından kolayca gözden kaçabilmektedir. Örtülü kurumsal bilgi, örgütlerde entelektüel sermayenin bir parçası olması açısından da oldukça önemlidir. Bilgi yönetimi süreçleri entelektüel sermayeyi görünür kılar ve kullanılabilir hale getirir (Baran, 2024). Bunun yanında bu bilgi türü, örgütlerde problem çözme, zorlu durumları yönetmede bir kaldiraç olarak kullanıldığında oldukça etkili olabilmektedir.

Bilgi yönetimi yalnızca bireysel düzeyde değil; birey, grup, organizasyon ve örgütler arası olmak üzere dört düzeyde gerçekleşir (Hedlund, 1994). Şirketler sadece bilgiyi dolaştırmaya değil, yeni bilgi üretmeye de odaklanmalıdır.

Örgütlerde teknoloji tabanlı (veri yönetim sistemleri, veri tabanları vb.) araçların bilgi yönetimi için yeterli olduğu düşünülebilir. Ancak Bhatt, (2001), bilgi yönetiminin yalnızca teknolojiyle açıklanamayacağını, insanlar (bilişsel ve sosyal boyut), süreçler (örgütsel işleyiş), teknoloji (bilginin depolanması ve paylaşımı) olmak üzere bu üç unsurun etkileşimiyle bilginin oluştuğunu ifade etmektedir. Kurum kültürü ve yapısı, teknoloji, yönetim tarzı, bilginin evrimi de bilgi yönetimini etkileyen unsurlardır (Gülseçen, 2014). Bilgi yönetiminin önündeki en büyük engeller arasında ise kültür (bilgi paylaşımına direnç), insan davranışını değiştirme güçlüğü, bilginin ne olduğunun ve neyin yönetilmesi gerektiğinin belirsizliği, yer almaktadır (Ruggles, 1998). Bilgi yönetiminde, teknoloji engelleri ise kültür ve insan faktörlerine kıyasla daha az kritik görülmektedir. Bhatt, (2001) bilgi yönetimini sosyo-teknik bir sistem olarak tanımlamıştır. Ruggles, (1998) da bilgi yönetiminin teknoloji projelerinden ibaret olmadığını, bilgi yönetiminde gerçek değer insanların bilgiyi üretme, paylaşma ve kullanma biçimlerini dönüştürmekten geçtiğini ifade etmiştir. Ruggles'e göre eğer teknoloji bir sorunu çözdüyse, o sorun zaten bilgi sorunu değildir.

Örgütlerde insan ve süreçler bağlamında üretilen bilgi çoğunlukla örtük bilgi olarak kalmaktadır. Örtük bilgi de örgüt içi dinamikleri etkiler ve örgütteki süreçleri şekillendirir. Doğal olarak ortaya çıkmaz, sistematik bir şekilde ortaya çıkarılması gerekir. Örtük bilginin sistematik bir şekilde ortaya çıkarılması, onu bilimsel araştırma için kaynağa dönüştürür ve örgütsel öğrenmenin girdisi kılar. Bu bağlamda örtük bilginin ortaya çıkarılarak yenilikçi örgüt pratiklerine kaynak kılmak örgüt araştırmaları açısından oldukça önemlidir. Genel kabule göre, organizasyonlarda açık iletişim kültürü, üretilen örtülü bilginin açığa çıkarılmasını sağlayarak bilgiyi, açık ve kullanılabilir hale getirir. Teorik olarak desteklenen açık iletişim kültürü pratikte beklenen sonuçları çoğunlukla vermez veya eksik verir. Açık iletişim kültürünün benimsenmesi önünde birçok engel bulunabilir. Birçok organizasyonda çalışanların sorunlar, hatalar veya endişeler hakkında konuşmaktan kaçınmasına yol açan güçlü yapısal ve psikolojik dinamikler vardır. Örgütsel sessizlik (Morrison & Milliken, 2000) olarak adlandırılan bu durum çalışanların bilgi aktarımı önündeki zorlu engellerden birisi olarak sayılabilir. Örgütsel sessizlik olgusu ile beslenen çalışan sessizliği durumu da örgütlerde sıkça karşılaşılan yaygın bir durumdur. Örgütlerde organizasyonel süreç sorunları veya iyileştirme önerileri, negatif etiketlenme, ilişkilerin zarar görmesi, misilleme korkusu gibi nedenlerle (Milliken vd., 2003) çalışanlarca paylaşılmamaktadır. Bu durum örgütlerde kapalı iletişim kültürünün yaygınlaşmasına neden olarak yapısal bir soruna dönüşebilir. Örgütlerde kapalı iletişim kültürü, hiyerarşiden beslenen güç dinamikleri, oyunun kuralları, bilme yolları, bilginin saklanması ve bireysel bir düzeyde kalmasına neden olmaktadır. Organizasyonel sessizlik “alanda” her şey yolunda şeklinde yanlış bir durum algısı geliştirir. Bu sessizlik durumu örgütlerde bilgi paylaşımının ve

öğrenmenin zayıflamasına neden olur (Kim & Wang, 2024) ve örgütsel öğrenmeyi engeller.

Eylem Araştırması

Bu kısımda, eylem araştırması, bilginin örgütteki önemli problemlerin aşılabilmesine yardımcı olabilecek bir araştırma yaklaşımı olarak sunulacaktır. Eylem araştırması, nihai amacı gerek bireyin gerekse insan topluluklarının ve örgütlerin gelişmesine yönelik olan bir araştırma biçimidir. Bu yaklaşımda araştırma süreci, “kayda değer insan faaliyetlerini gerçekleştirmeye yönelik pratik bilgiyi geliştirmekle ilgilenen, katılımcı olarak yürütülen, katılımcı demokratik bir süreçtir” (Reason & Bradbury, 2001, s.1)

Eylem araştırması, bazı temel nitelikleri bakımından klasik araştırma yöntemleri (nicel ve nitel) ile farklılık gösterir. Eylem araştırmasının ayırt edici nitelikleri şöyle ifade edilebilir (Coghlan & Brannick, 2005):

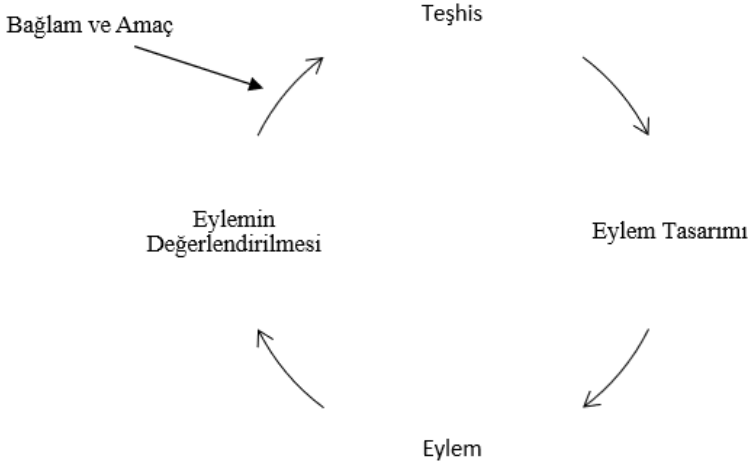
- Eylem “üzerine” değil eylemin “içerisinde” araştırma yapmak.
- Araştırmayı uygulamacılarla iş birliği, demokratik bir ortaklıkla yürütmek.
- Araştırmayı eylemden bağımsız olarak değil, eylemle eşzamanlı yürütmek.

Böyle bir eylem araştırması, önemli sosyal veya örgütsel sorunların aşılabilmesi için, bu sorunları doğrudan yaşayan uygulamacılarla birlikte ve yeni eyleme yönelik olarak yapılır.

Eylem araştırmasının temel felsefesi, kurucusu olan Kurt Lewin’e atfedilen “bir şeyi gerçekten anlamak istiyorsan onu değiştirmeye çalış” ifadesinde bulunur. Benzer şekilde Schein (1996), bir sistemi gerçekten bilmenin yolunun onu değiştirmeye çalışmaktan geçtiğini ifade eder. Bu yapıldığında, örgütsel sistem içerisinde ele alınan problemi ortaya çıkaran ve varlığını sürdürmesini mümkün kılan dinamikler tetikleneceği için bunları görünür kılmak, anlamak ve üzerlerinde, tespit edilen değer ve hedeflenen sonuçlara yönelik olarak değişiklik yapmak mümkün olabilir.

Ana akım araştırmalarda temel yaklaşım araştırmacının, uygulama bağlamına doğrudan müdahil olmaksızın dışarıdan gözlem yapması, böylelikle araştırmanın tarafsız ve nesnel olmasıdır. Böylesi bir araştırmada temel amaç genellenebilir sonuçlar elde edilmesidir. Eylem araştırması sürecinde araştırmacı, gerçek hayatta karşı karşıya olunan bir problem durumu içerisine girer ve hem bu durumu iyileştirmeyi hem de bilgi üretmeyi hedefler (Checkland & Holwell, 1998). Eylem araştırmasında, üretilebilen bilginin geliştirilebilirliği, üretilen eylemin ve öğrenmenin etkili olduğunun tespitinden sonra ele alınır.

Klasik araştırma süreci genellikle; teori veya alan yazında bir boşluk tespiti, araştırma sorusunun belirlenmesi, hipotez kurulması, araştırmanın yürütülmesi ve sonuçların raporlanması şeklinde (Siagian, 2023), nispeten doğrusal bir süreç olarak yürütülür . Buna karşın, eylem araştırması döngüsel bir süreçtir (Şekil 4).

Şekil 4. Eylem Araştırması Döngüsü

Eylem araştırması döngüsünün teşhis adımında, temkinli bir şekilde çalışmanın teması, eldeki meselenin ne olduğu tespit edilir ki bu teşhis planlanacak ve yürütülecek eylemin temelini teşkil eder. Bu teşhis, eylemin kuramsal temelini oluşturacağından dikkatle ve kapsamlı bir şekilde yürütülmesi gerekir (Coghlan & Brannick, 2005). Yapılan teşhis, döngünün sonraki adımlarında değişmeye açık olmakla birlikte, teşhiste yapılacak değişiklikler açık bir şekilde kaydedilip belirtilir. Böylelikle ilerleyen adımlarda eylemin nasıl daha farklı teşhislere götürdüğü ve sonraki eylemlerin inşa edildiği yeni teşhisin kanıt ve dayanağının ne olduğu gösterilir. Teşhisi yapan araştırmacı veya bir uzman olmayıp, süreç probleme dâhil olan ilgili aktörlerin katılımıyla yürütülür.

Problem bağlamı ve çalışmanın amacının analiz edilmesinden, eldeki meselenin ve teşhisin çerçevelenmesinden sonra, bunlarla tutarlı bir eylem tasarlanır. Eylemin uygulanmasından sonra, eylemin istendik ve istenmedik sonuçları; baştaki teşhisin doğru olup olmadığı, eylemin doğru seçilip seçilmediği, eylemin doğru şekilde hayata geçirilip geçirilmediği ve bir sonraki teşhis, planlama ve eylem döngüsüne neyin girdi olacağını belirlemek üzere incelenir. Süreç bu şekilde devam eder. Eylem araştırması döngüsü gerek

araştırmacıların sahip olduğu gerekse uygulamacıların eylemlerine esas teşkil eden örtülü teorilerin (Argyris, 1996) uygulamada test edilmesini ve sahadaki deneyimin teoriye geri dönmesini sağlar.

Eylem araştırmacıları için teori ancak pratikle sınılandığında anlam kazanır (Huang, 2010). Eylem araştırması, örgütsel öğrenmenin, yüz yüze etkileşim, duyguların rolü, kültürel bağlam, sürekli dönüşüm, ortak refleksiyon gibi temel unsurlarını destekler. Bu nedenle eylem araştırması, örgütlerde sosyo-pratik öğrenmeyi tetikleyen güçlü bir araçtır. Zwick vd., (2016) eylem araştırmasını eleştirel ve yansıtıcı bir metodolojik perspektif olarak konumlandırmaktadır. Araştırma sürecinde eleştirel/diyalojik düşünme alanları açılarak hem bilgi üretimi gerçekleştirilmekte hem de örgütsel gerçekliğin dönüştürülmesi sağlanmaktadır. Bu sayede eylem araştırması yansıtıcı ve özgürleştirici bir metot olarak konumlandırılmaktadır. Eylem araştırması, araştırmacı ve uygulayıcıların birlikte çalıştığı, uygulama bağlamında ortaya çıkan hem bilgi üretmeyi hem de değişim yaratmayı amaçlayan, dönüştürücü bir bilgi yaratma yaklaşımıdır (Huang, 2010).

Eylem araştırmasıyla ilgili yaygın bir yanlış anlama, nitel araştırma yaklaşımları ile karıştırılmasıdır. Eylem araştırması, salt nitel bir araştırma yöntemi olmayıp (Huang, 2010) eylem araştırmasında nitel ve nicel bilgi kullanılabilir. Bununla beraber eylem araştırması ile nitel araştırmada ortak bir özellik bağlama duyarlılıktır. Üretilen bilgi öncelikli olarak duruma özgüdür. Nitel araştırmada uygulama veya katılımcılar hakkında veya üzerinde araştırma yapılırken eylem araştırmasında katılımcıyla birlikte eylem ve örgütsel sistemin işleyişi üzerine araştırma yürütülür. Bu da teori ile uygulama arasında doğal bir bağ kurar. Eylem araştırmasında katılımcı öğrenme gerçekleşir ve uygulamaya dönük çözüm üretilir. Bu yönüyle hem ortak bilgi üretimi gerçekleşir hem de pratik sorunlara çözüm getirilir. Araştırmacı, araştırmanın bir parçası olarak araştırmada yer alır. Özne-nesne ayrımı ortadan kalkar, araştırmanın katılımcısı bilginin öznesi halindedir. Süreç doğrusal değil, döngüseldir (Zwick vd., 2016). Eylem araştırması, teori ve uygulamayı birbirine yaklaştıran, katılımcıları güçlendiren, gerçek hayat problemlerine uygulanabilir çözümler üreten, sürekli öğrenme ve refleksiyon içeren bir yöntemdir (Auriacombe, 2015).

Bilgi Yönetimi Bağlamında Eylem Araştırması

Örgütlerde bilgi yönetimi projeleri genellikle "bilgiyi bir veri tabanına hapsedmek" hatasına düşer. Oysa bilgi, salt anlayış kazandırmanın ötesinde uygulama (praxis) içinde eyleme dönüştüğünde değer kazanır (Argyris, 2007). Bilgi yönetiminde temel amaç, örgütteki bilgi, deneyim ve uzmanlığı daha etkin kullanarak değer yaratmaktır. Klasik nicel araştırma tasarımları, araştırmacının tarafsız ve dışsal bir gözlemci olarak konumlandığı varsayımına dayanır. Nitel araştırma yaklaşımları bu varsayımı kısmen sorgulasa da araştırmacı çoğu zaman sahaya dışarıdan giren, veriyi toplayan ve analiz eden bir aktör olarak tasarlanır.

Oysa bilgi yönetimi projelerinde, özellikle kurum içi süreçleri, bilgi paylaşım pratiklerini ve sistem kullanımını inceleyen çalışmaların önemli bir kısmında, araştırmacı çoğu zaman aynı zamanda o sistemin bir kullanıcısı, o örgütün bir çalışanı ya da o topluluğun bir üyesidir. Bu durum, hem güçlü imkânlar (derin bağlamsal bilgi, erişim, güven ilişkileri) hem de özgül riskler (kör noktalar, güç ilişkileri, çıkar çatışmaları) barındırır. Bu noktada eylem araştırmasında katılımcının konumu açısından bakıldığında katılımcının araştırmanın bir nesnesi değil öznesi olması, bir başka deyişle araştırma sürecinin ayrılmaz bir parçası olması bilgi yönetimi süreçlerinde hem bağlamsal bilgilerin ortaya çıkarılması hem de kör noktaların tespit edilmesi bakımından önemlidir.

Bilgi yönetiminde bilgi (örtülü bilgi) bağlama sıkı sıkıya bağlıdır ve bu nedenle örgütlerde “genel teoriler” çoğu kez doğrudan etkili eyleme dönüştürülebilecek türden bir bilgi sağlamaz (Argyris, 1996). Eylem araştırmasında ise, teori ve uygulamayı “birbirine bağımlı ve karşılıklı olarak dönüşen süreçler” olarak tanımlar. Bu anlayış, bilgi yönetimi bağlamında uygulama içinde ortaya çıkan sezgilerin, değerlerin ve kararların yalnızca operasyonel çıktılar değil, aynı zamanda kuramsal açıklamaların ham maddesi olduğunu göstermektedir. Pozitivist yaklaşıma göre, bilgi insandan bağımsız ve nesnel bir varlık iken, yorumlayıcı yaklaşımlara (fenomoloji, pragmatizm gibi) göre bilginin doğası bağlamsal ve ilişkiseldir (Nonaka & Peltokorpi, 2006). Bu nedenle, geleneksel araştırma tasarımları çoğu zaman bilginin bağlamsal dokusunu soyutlayarak, genellenebilir yasalar veya modeller üretmeye yönelir. Bu soyutlama açıklayıcı olmakla birlikte, yerel pratiklerin dönüştürülmesi ve somut sorunların çözümü söz konusu olduğunda yetersiz kalabilmektedir. Bilgi yönetimi alanında üretilen kuramsal birikim, örgütlerin bilgiyi üretme, dönüştürme, paylaşma ve kullanma biçimlerine ilişkin zengin bir çerçeve sunmaktadır ancak; bu kuramsal çerçevelerin örgüt pratiklerine ne ölçüde ve nasıl tercüme edildiği sorusu büyük ölçüde cevapsız kalmaktadır. Örgütsel öğrenme, bilgi paylaşım kültürü, dijital bilgi sistemlerinin benimsenmesi gibi alanlarda, literatürde önerilen modeller ile sahadaki gündelik uygulamalar arasında belirgin bir uçurum bulunmaktadır. Bu uçurum, bir yandan bilgi yönetimi girişimlerinin sürdürülebilirliğini ve etkililiğini sınırlamakta; diğer yandan da uygulayıcıların (yöneticiler, uzmanlar, öğretmenler, sağlık çalışanları vb.) kendi bağlamlarına özgü bilgi üretme kapasitelerini görünmez kılmaktadır. Bu nedenle döngüsel ve etkileşimli bir öğrenme süreci içeren metodolojik yaklaşımlara duyulan ihtiyaç giderek daha görünür hâle gelmektedir. Eylem araştırması bu ihtiyaca güçlü bir yanıt vermektedir.

Eylem araştırması yaklaşımı, bilgi yönetiminde teori ile uygulama arasındaki ilişkiyi tek yönlü bir “aktarım” süreci olmaktan çıkararak, yansıtıcı öğrenme yoluyla etkin problem çözme için kullanılabilir. Araştırmadaki titizlik yoluyla, genelleştirilebilir bilgi üretimine kapı aralanmaktadır. Bilginin, insanlar arasındaki etkileşimde ve bu etkileşimi üreten dünya görüşleri, değerler, temel

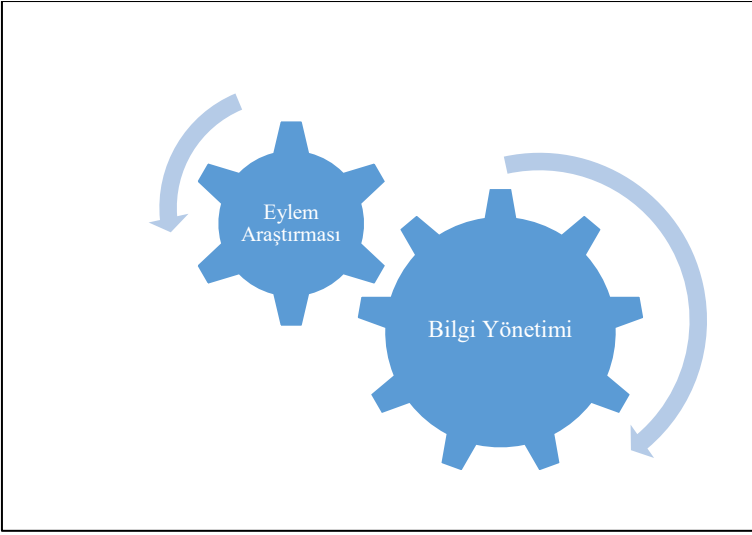
kabuller ve eylemlerde gömülü olarak bulunduğu kabulünden hareketle (Friedman vd., 2016) eylem araştırması, özellikle uygulayıcının kendi çalışma ortamında, kendi pratiği üzerinde, içerden ve yansıtıcı bir pozisyonla yürüttüğü eylem araştırması tasarımları, bilgi yönetimi bağlamında hem pratik sorunlara duyarlı hem de teorik çerçevelerle diyalog hâlinde ilerleyen bir bilgi üretim imkânı sunmaktadır. Eylem araştırması örgütlerde bilgi edinme-paylaşma-kullanma döngüsünün (Appelbaum & Goransson, 1997) canlı bir süreç olarak uygulanması için güçlü bir araç olarak durmaktadır. Bu bağlamda Nonaka, (1994)'nın örgütlerin sadece bilgiyi işleyen değil, bilgi üreten yapılar olması gerektiği vurgusu bilgi yönetiminde eylem araştırması yaklaşımının kullanımının önemine işaret etmektedir.

Bilginin özellikle de örtülü bilginin etkin yönetimi, örgütsel öğrenme süreçlerinde oldukça değerlidir (Friedman, 2005). Örgütsel öğrenme bilgi edinme (knowledge acquisition), bilgi dağıtımı (information distribution) ve bilgi yorumlama (information interpretation) olmak üzere üç temel bilişsel süreç üzerinden gerçekleşir (Appelbaum & Goransson, 1997). Bilginin örgütsel ve sosyal etkileşimlerde nasıl ortaya çıktığı ve nasıl etki ettiği üzerine daha fazla çalışma gerekliliği bulunmaktadır (Külcü, 2018). Eylem araştırması yaklaşımı bilginin bireyler ve gruplar arasındaki etkileşimle üretildiği ve çoğu zaman bilinçli olmayan süreçlerle (Terzioğlu & Yavuz, 2023) ortaya çıkan sosyal alanları ve bu alanlardaki öğrenmeyi görünür kılar. Bu durum, bilgi yönetiminde bilginin sosyal inşası ve örgütsel öğrenme modelleriyle uyumludur. Eylem araştırmasında kullanılan, refleksif günlükler, diyalog alanları, işbirlikçi tahkik (Friedman vd., 2020) yansıtıcı bilgi üretimi sağlayan süreçlerdir.

Bilgi yönetimi sürecinde ilk adım bilginin ortaya çıkarılması veya elde edilmesi ile başlar (Fricke, 2019). Bu adımda “örtük kurumsal bilgi” nin ortaya çıkarılması, örgüt süreçlerinde dolaşıma sokulması ve kullanılması en güç adımdır. Örgütlerde “örtük kurumsal bilgi”yi ortaya çıkarmak için, bilgi yönetimi süreçleriyle de benzerlikler taşıyan eylem araştırması metodu oldukça faydalı bir model sunmaktadır. Bu yaklaşım, bilginin teorik düzeyde ortaya çıkarılmasının yanı sıra örgüt pratiklerinde de kullanılmasına imkân sağlar. Daha doğru bir deyişle bilgi, örgüt pratiklerinden ortaya çıkarılır, bir teoriye dönüştürülür ve tekrar pratikte kullanmaya hazır bir araç olarak sunulur. Eylem araştırması metodu bu yönüyle teori ve pratiğin birbirini beslemesini sağlayan aynı zamanda örtülü bilginin, sistematik ve yararlı bir şekilde ortaya çıkarılmasında ve bilimsel bilgiye dönüştürülmesinde işlevsel bir metot sunmuş olur. Bu, eylem araştırmasının bilgi yönetiminde kullanımı için temel motivasyonu sağlar. Çünkü eylem araştırması yaklaşımı da temelde örtülü olan, uygulama (Smith, 2015) ve ilişkilerdeki (Friedman & Sykes, 2014) bilginin ortaya çıkarılmasını, varsayımların test edilmesini, etkin eylem ve bilimsel bilgiye dönüştürülmesini amaçlar. Bunun için araştırma sırasında üretilen bilgiyi örgütlerde zorlu problemlerle başa çıkma noktasında bir kaldıraç olarak kullanır. Eylem

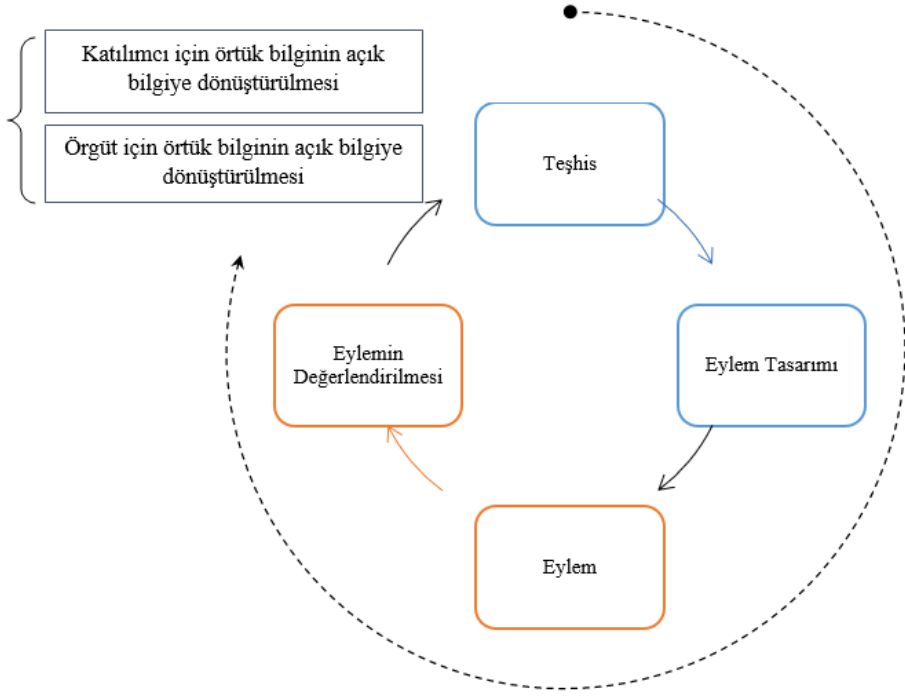
araştırması tüm bu süreci sistematik bir şekilde yürüterek ortaya çıkarılan bilginin bilimsel bilgiye dönüşmesine imkân sağlar.

Bilgi yönetiminin serüvenine baktığımızda bilginin teknik bir süreçten çıkıp insan-merkezli ve örgütsel bir yapıya dönüştüğü görülmektedir (Ustaoglu & Akyol, 2021). İnsan merkezli ortaya çıkan bilginin bağlamsal doğasını yakalayabilecek yeni yöntemler geliştirilmesi gerekmektedir (Khadir vd., 2025). Bilgi yönetimi uygulamalarının daha etkin gerçekleştirebilmek için pratik bir bilgi yaşam döngüsü modeli önerilmektedir (Evans vd., 2014). Bu bağlamda hem döngüsel yapısı hem insan-merkezi ve örgütsel bağlama duyarlılığı eylem araştırması yaklaşımını bilgi yönetimi araştırmacıları için güncel ve kullanışlı bir araç kılar.

Şekil 5. Eylem Araştırması ile Bilgi Yönetimi Karşılıklı İlişkisi

Eylem araştırması adımlarında, çalışanların kendi deneyimlerinden ürettikleri örtük kurumsal bilgiyi görünür kılmak, ortaya çıkarmak örgüt içinde yaşayan, bağlamsal ve sürekli gelişen bir bilgi yapısı oluşturur. Bu bağlamda şekil 6’da yer alan döngünün ilk adımında (teşhis), katılımcının meselesi/problemi birlikte tahkik yoluyla ele alınır. Bu tahkik sırasında, bu metodun araçları olan içsel alan, dışsal alan analizleri yapılır. Meselenin aktörleri, bu alandaki oyunun kuralları ve bilme yolları araştırılır. Eldeki tüm bilgilerle katılımcının varsayımları üzerinden çerçevesi tespit edilmeye çalışılır. Tespit edilen çerçeve katılımcı ile test edilir. Tüm bu adımlar sonrasında alanın haritası çıkarılmış olur. Bu harita katılımcı için alternatif eylem önerilerini ortaya çıkarır. Teşhis adımından eylemin değerlendirilmesi döngüsünün sonunda, katılımcının ve örgütün örtük bilgisi keşfedilir ve ortaya çıkarılır.

Şekil 6. Eylem Araştırması Döngüsünde Örtülü Bireysel ve Kurumsal Bilginin Ortaya Çıkarılması

Bireysel düzeyde ortaya çıkarın örtük kurumsal bilgi, uygulanabilir eylem kaynağı olarak kullanıldığında örgütsel düzeyde sonuçlar ortaya çıkar. Bireysel bilgi üretimi ile üretilen eylemin sonuçlarının örgüt işleyişine nasıl etti ettiği yansıtıcı bir değerlendirme ile ortaya konur. Ortaya çıkan örtük kurumsal bilginin, örgütsel öğrenme, problem çözme, bilgi üretimine katkı sağlama noktasında yararlı olduğu tespit edilirse bu bilgi örgüt içinde dolaşıma başlar ve çeşitli alanlarda bir kaldiraç işlevi görür. Eylem araştırmasının, bağlam içinden bilgi üretmesi, bu bilgiyi doğrudan uygulanabilir bir eyleme bağlaması ve paydaşları güçlendirmesi, bilgi yönetimi süreçlerini daha kalıcı ve sahiplenilmiş hale getirir.

Bir yandan bilgiye erişim ve bilgiye dayalı karar verme süreçlerini güçlendirmek için dijital dönüşümden yararlanılırken (Cibaroğlu, 2020) diğer yandan dijital dönüşüm projelerindeki zorlu süreçlerde bilginin yönetilmesi gerekmektedir. Bu paradoksal durumun temel sebebi, dijital dönüşümün zorlu doğasıdır. Dijital dönüşümün zorlu doğası teknik ve stratejik nedenlerden değil, organizasyon içindeki insan davranışları ve iletişim kalıplarından kaynaklanmaktadır (Derindere & Gülseçen, 2022). İletişim zorlukları bilgi üretiminin önündeki engellerden birisidir. Bu bağlamda bilgi yönetiminde

kullanılan eylem araştırması metodu problem etrafındaki herkes için ortak bir iletişim dili ortaya koymuş olur ve araştırma sürecinde alanda gerçek zamanlı bilgi üretimi sağlar. Üretilen bu bilgi örgütlerde zorlu problemlerle başa çıkma veya tıkanma noktalarını aşma konusunda güçlü bir araç sağlar. Örneğin örgütlerde dijital dönüşüm süreçlerindeki zorlu problemlere odaklanan bir eylem araştırması, dijital dönüşüm bağlamında ortaya çıkan tıkanma noktalarını incelemiş, aktörlerin temel kabullerini sorgulayıp mevcut örtülü bilgiyi refleksiyon yoluyla açık hale getirmiştir. Bu sayede aktörlerin, iş ilişkilerinde gömülü olan temel varsayımlar ortaya çıkartılmış, özgürce seçilen yeni kabullere göre eylem geliştirmenin önü açılmıştır. Dijital dönüşümdeki tıkanmanın teknik bir engelden kaynaklanmadığı, şirketteki ilişkilerde gömülü olan temel varsayımlardan kaynaklandığı ortaya çıkarılmış ve bu durumun aşılması sağlanmıştır (Ünal, 2026 [baskıda]).

Teori–Pratik Köprüsü Olarak Metodolojik Katkılar

Teorinin sahaya “uygulanmasından” ibaret bir anlayış, araştırma yapan uygulayıcıyı pasif bir alıcıya, katılımcılardan elde edilen saha verisini ise yalnızca teoriyi test eden ham bir malzemeye indirger. Teori ile uygulama arasındaki ilişki, çoğunlukla doğrusal ve hiyerarşik bir ilişki olarak görülmektedir. Eylem araştırması metodu ile bu ilişki döngüsel ve etkileşimli bir süreç olarak yeniden dönüşmektedir. Eylem araştırması geleneğinde, teori pratikle karşılaştığı sırada bir gerilim ortaya çıkar. Bu gerilim uyumsuzlukların ve beklenmedik sonuçların, yeni kavramsallaştırmalar için verimli bir zemin oluşturmaya imkân tanır. Bu bakış açısı, teori ve uygulamayı karşıt kutuplar olarak değil, birbirini besleyen, birlikte evrilen iki boyut olarak ele alınmasını sağlar. Bilgi yönetiminde kullanılan eylem araştırması tam da bu dönüşümlü etkileşimin gerçekleşmesine ve uygulama alanından elde edilen bilgilerin teoriyi beslemesine imkân tanır.

Eylem araştırması, araştırmacının durumunu, araştırma bağlamından uzak tutulması gereken bir önyargı olarak değil, görünür kılınması ve sistematik biçimde yansıtılması gereken bir bilgi kaynağı olarak ele alır. Araştırmacının sahadaki rolü, ilişkileri, varsayımları ve duygulanımları hem araştırma tasarımında hem de veri çözümlemesinde açıkça tartışılan bir unsurdur. Bu yaklaşım, bilgi yönetimi bağlamında, özellikle bilgi sistemlerinin tasarımı ve uygulanması, bilgi paylaşım kültürünün inşası ve örgütsel öğrenme süreçlerinin güçlendirilmesi gibi müdahale gerektiren alanlarda, araştırmacı–uygulayıcı çift rolünün üretebileceği içgörülerini metodolojik olarak meşrulaştırır.

Eylem araştırması, teorinin uygulamadan türediği ve uygulama içinde sürekli sınındığı bir bilgi üretim süreci sunmaktadır. Whitehead, (2017)’ teori ile pratiğin birbirinden ayrı iki alan olarak değil, “*iki farklı fakat birbirine bağımlı ve birbirini dönüştüren süreçler*” olarak görülmesi gerektiğini belirtir. Eylem araştırmasına ilişkin bu yaklaşım, teori–pratik bütünlüğünü özellikle

vurgulamaktadır. Pratikteki değişim teoriye, teorideki açıklıklar ise yeniden uygulamaya yön vermektedir. Teori her zaman uygulamaya gömölü olarak gelişir. Bu döngüsel yapı, eylem araştırmasının metodolojik köprü işlevi görmesini sağlamaktadır. Bu çerçevede eylem araştırması, bilgi yönetiminde teori-pratik köprüsünü kuran güçlü bir metodolojik araç hâline gelir. Katılımcı kendi eylemini geliştirirken aynı zamanda bu gelişimin bilgisini üretir; üretilen bilgi ise örgütsel öğrenme döngülerine entegre olarak kurumsal bilgi tabanını zenginleştirir.

Sonuç

Bağlamsal ve ilişkisel bir olgu olarak bilgi, değişim odaklı, döngüsel ve katılımcı araştırma tasarımlarına ihtiyaç duyar. Bilgi yönetimi süreçleri, örtölü bilginin açığa çıkarılmasındaki zorluk, neden eylem araştırması temelli, yansıtıcı ve içerden bir metodolojiye ihtiyaç duyulduğunu daha görünür hâle getirmektedir. Eylem araştırması yaklaşımının, bilgi üretimine, uygulamayı öncelikleyen, eylemi merkeze alan, yansıtıcı ve döngüsel bir yaklaşım olarak, bilgi yönetimi uygulamalarının gerçek dünyadaki ihtiyaçlarla uyumlu bir biçimde geliştirilmesinde oynayacağı önemli bir rol vardır. Teori-uygulama ilişkisini karşılıklı öğrenme zemini olarak gören böylesi bir yaklaşım, bilgiyi yalnızca açıklayan değil, aynı zamanda dönüştüren bir araç olarak konumlandırır. Araştırmacının sahadaki özne konumunu dikkate alan eylem araştırması, bilgi yönetimi süreçlerinin içinden konuşan, o süreçlere müdahil olan aktörlerin deneyimlerini, bilinçli ve sistematik bir yansıtma nesnesi hâline getirmektedir. Böylece eylem araştırması, bilgi yönetiminde uygulanabilir bir yöntemsel çerçeve olarak araştırmacılar için bir alan açmaktadır.

Kaynakça

- Ackoff, R. (1989). From Data to Wisdom. *Journal of Applied Systems Analysis*, 16, 3–9. <https://doi.org/10.5840/du2005155/629>
- Appelbaum, S. H., & Goransson, L. (1997). Transformational and adaptive learning within the learning organization: A framework for research and application. *The Learning Organization*, 4(3), 115–128. <https://doi.org/10.1108/09696479710182803>
- Argyris, C. (1996). Actionable Knowledge: Design Causality in the Service of Consequential Theory. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 32(4), 390–406.
- Argyris, C. (2007). Double-Loop Learning in Organizations: A Theory of Action Perspective. In KENG.SMITH & MICHAELA.HITT (Eds.), *Great Minds in Management: The Process of Theory Development*. Oxford University Press.
- Argyris, C., & Schön, D. A. (1997). Organizational Learning: A Theory of Action Perspective. *Reis*, 77(78), 345–348.
- Auriacombe, C. J. (2015). Closing the gap between theory and practice with action research. *African Consortium of Public Administration*, 8(3), 1–16.
- Baran, S. (2024). Entelektüel Sermaye ve Bilgi Yönetimi İlişisine Dair Sistematik Bir Değerlendirme. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 7(2), 556–567.
- Bhatt, G. D. (2001). Knowledge management in organizations: Examining the interaction between technologies, techniques, and people. *Journal of Knowledge Management*, 5(1), 68–75. <https://doi.org/10.1108/13673270110384419>
- Checkland, P., & Holwell, S. (1998). Action Research : Its Nature and Validity. *Systemic Practice and Action Research*, 11(1), 9–21.
- Cıbaroğlu, M. O. (2020). Bilgi Teknolojilerinin Bilgi Erişime Etkileri: Literatüre Dayalı Nitel Bir Çalışma. *Bilgi Yönetimi Dergisi*, 3(1).
- Coghlan, D., & Brannick, T. (2005). *Doing Action Research In Your Own Organization*. SAGE.
- Derindere, M. S., & Gülseçen, S. (2022). Paradoxical Communication that Prevents Digital Transformation. In *Current Studies in Digital Transformation and Productivity* (pp. 139–146).
- Durst, S., & Khadir, Y. (2025). *Knowledge Management at the Crossroads: Navigating Risks and Benefits*. Springer Nature.
- Evans, M. M., Dalkir, K., & Bidian, C. (2014). A Holistic View of the Knowledge Life Cycle : The Knowledge Management Cycle (KMC) Model. *Electronic Journal of Knowledge Management*, 12(2), 85–97.

- Fricke, M. (2019). The knowledge pyramid: The dikw hierarchy. *Knowledge Organization*, 46(1), 33–46. <https://doi.org/10.5771/0943-7444-2019-1-33>
- Friedman, V. J. (2005). The Mystification of Organizational Learning. *Journal of Management Inquiry*, 14(1), 19–30. <https://doi.org/10.1177/1056492604273758>
- Friedman, V. J., Simonovich, J., Bitar, N., Sykes, I., Abboud-Armali, O., Arieli, D., Tannous-Haddad, L., Rothman, J., Shdema, I., Dar, M., & Desivilya Syna, H. (2020). Self-in-Field Action Research in Natural Spaces of Encounter: Inclusion, Learning, and Organizational Change. *International Review of Qualitative Research*, 13(2), 247–264. <https://doi.org/10.1177/1940844720934369>
- Friedman, V. J., & Sykes, I. J. (2014). Can social space provide a deep structure for the theory and practice of organizational learning? In *Learning Organizations: Extending the Field* (pp. 143–156). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Friedman, V. J., Sykes, I., Lapidot-Lefler, N., & Haj, N. (2016). Social space as a generative image for dialogic organization development. *Research in Organizational Change and Development*, 24, 113–144. <https://doi.org/10.1108/S0897-301620160000024005>
- Gülseçen, S. (2014). Bir Değer Olarak Bilgi ve Bilginin Yönetimi. *Türk Kütüphaneciliği*, 28(1), 62–68.
- Hedlund, G. (1994). A model of knowledge management and the N-form corporation - Strategic Management Journal - Wiley Online Library. *Strategic Management Journal*, 15, 73–90. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/smj.4250151006/abstract>
- Huang, H. B. (2010). What is good action research?: Why the resurgent interest? *Action Research*, 8(1), 93–109. <https://doi.org/10.1177/1476750310362435>
- Khadir, Y., Durst, S., Spender, J. C., & Jin, G. (2025). Reclaiming a human-centered knowledge management in the Society 5.0 era. *The Bottom Line*, 1–17. <https://doi.org/10.1108/BL-06-2025-0130>
- Kim, H. S., & Wang, J. (2024). Silence in the workplace: what do we know from research? *European Journal of Training and Development*, 48(10), 56–83. <https://doi.org/10.1108/EJTD-06-2024-0077>
- Külcü, Ö. (2018). *Bilgi Kuramı ve Bilgi Yönetimi*. Hiperlink Yayınları.
- Milliken, F. J., Morrison, E. W., & Hewlin, P. F. (2003). An exploratory study of employee silence: Issues that employees don't communicate upward and why. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1453–1476. <https://doi.org/10.1111/1467-6486.00387>

- Morrison, E. W., & Milliken, F. J. (2000). Organizational silence: A barrier to change and development in a pluralistic world. *Academy of Management Review*, 25(4), 706–725. <https://doi.org/10.5465/AMR.2000.3707697>
- Nonaka, I. (1994). A dynamic theory of organizational knowledge creation. *Organizational Science*, 5(1), 14–37. <https://doi.org/10.1287/orsc.5.1.14>
- Nonaka, I., & Peltokorpi, V. (2006). Objectivity and subjectivity in knowledge management: A review of 20 top articles. *Knowledge and Process Management*, 13(2), 73–82. <https://doi.org/10.1002/kpm.251>
- Reason, P., & Bradbury, H. (ed. . (2001). *Handbook of action research* (P. Reason & H. Bradbury (Eds.)). sage.
- Ruggles, R. (1998). The state of the notion: Knowledge management in practice. *California Management Review*, 40(3), 80–89. <https://doi.org/10.2307/41165944>
- Schein, E. H. (1996). Kurt Lewin's Change Theory in the Field and in the Classroom: Notes Toward a Model of Managed Learning. *Systems Practice*, 9(1), 27–47. <https://doi.org/10.1098/rspa.2016.0630>
- Siagian, F. E. (2023). The Principles of Four Basic Steps of Scientific Stage : Problem, Hypothesis, Trial, Report. *Asian Journal of Advanced Research and Reports*, 17(9), 53–61. <https://doi.org/10.9734/AJARR/2023/v17i9519>
- Smith, D. M. (2015). Action Science Revisited: Building Knowledge Out of Practice to Transform Practice. In *The SAGE Handbook of Action Research* (pp. 143–156).
- Terzioğlu, M., & Yavuz, K. F. (2023). Relational Frame Theory (RFT): An Empirical Approach to Language and Cognition. *Journal of Cognitive-Behavioral Psychotherapy and Research*, 12(2), 188–200.
- Ünal, Z. Ö. (2026). *Dijital Dönüşüm Süreçlerindeki Zorluklarda Bir Problem Çözme Yaklaşımı Olarak Bilgi Yönetimi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Ustaoglu, E. T., & Akyol, E. M. (2021). Bilgi Yönetimi ve Bilgi Yönetimi Modelleri Üzerine Kavramsal ve Kuramsal Bir İnceleme. *Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 16(1), 23–37.
- Whitehead, J. (2017). Practice and Theory in Action Research: Living Theories as Frameworks for Action. In *The Palgrave International Handbook of Action Research* (pp. 387–401).
- Zwick, E., Bertolin, R. V., & Jos, M. (2016). *Action Research and Socio- Practical Organizational Learning : a. 5*, 1182–1197.
- Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 8(1).

BÖLÜM 35

Sosyal Koruma Politikalarına Dönüştürücü Bir Yaklaşım: Evrensel Temel Gelir ve Uygulama Örnekleri¹

Ayşe Ocakçı²

GİRİŞ

Devletin ekonomik ve sosyal hayattaki rolü geçmişten bugüne kadar yoğun bir tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaların sonucunda devletin rolüne ilişkin çeşitli devlet modelleri ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda devlete verilen rollerden biri de sosyal refah anlayışıdır. Bu yaklaşım özellikle küreselleşme sonrası artan gelir eşitsizlikleri , eksik istihdam, yoksulluk gibi sorunlar karşısında bir çözüm önerisi getirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda evrensel temel gelir (ETG) sosyal refah devletin değişen yapısına bir karşılık olarak ortaya konmuştur. Bireylere koşulsuz, evrensel ve düzenli bir gelir transferi sağlamayı hedefleyen bu yaklaşımın amacı, bireylere asgari yaşam standartında ekonomik bir güvence vermektir.

Hiçbir koşul ve şart bulunmadan, toplumdaki bütün bireylere temel gelir desteği verilmesi gerektiğini savunan evrensel temel gelir yaklaşımı, özellikle Covid-19 pandemisi sonrasında ekonomideki dengesizliklerin yarattığı olumsuzlukların giderilmesi adına çok daha görünür bir hale gelmiştir. Halihazırda bulunan sosyal transfer mekanizmalarında, beklenmedik durumlara karşın yetersiz kalınması, ETG'nin uygulanabilirliği üzerine olan tartışmaları yoğunlaştırmıştır. Yüzyıllardır tartışılan ve savunulan temel gelir kavramı zaman zaman dünyanın farklı yerlerinde ele alınarak pilot uygulamalar şeklinde denenmiştir.

Bu bağlamda bu çalışmada ETG'nin teorik çerçevesi; tarihsel gelişimi, temel özellikleri, ve dayandığı yaklaşımlar ele alınacaktır. İlgili model negatif gelir vergisi ve paydaş geliri/hibesi gibi benzer yaklaşımlarla karşılaştırılarak analiz edilecek, aynı zamanda evrensel temel gelir kapsamında farklı ülkelerde gerçekleştirilen uygulama örneklerine de yer verilecektir. Son olarak Türkiye bağlamında ETG'nin uygulanabilirliği değerlendirilecek olup; bu çerçevede

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Eda Yeşil danışmanlığında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı'nda Ayşe Ocakçı tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, ORCID Bilgisi: 0009-0006-9940-8138.

modelin ortaya çıkarabileceği muhtemel etkileri, sınırlılıkları ile politika düzeyindeki olası sonuçlar analiz edilecektir.

1. Temel Gelir Yaklaşımı ve Tarihsel Süreci

Temel gelir kavramı sosyal devlet anlayışının temelinde ortaya çıkan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşımın temelinde devlet veya kamusal bir otorite aracılığıyla, bireylere temel yaşam standartını sağlayabilmek adına düzenli aralıklarla ödenen asgari bir gelir desteği bulunmaktadır. Bireylerin asgari yaşam standartlarını güvence altına almayı hedefleyen bu yaklaşım tarihsel süreçte günümüzdeki anlamıyla tamamen koşulsuz ve evrensel bir yapı olarak tasarlanmamıştır. Temel gelir kavramının kökeni günümüzde yoğun olarak tartışılrsa da 16. Yüzyılda Thomas More'un Utopia (1516) adlı eseri temel gelirin modern taslaklarından biri olarak sayılmaktadır (Widerquist: 2024).

19. ve 20. yüzyıllarda sanayileşmenin de etkisiyle artan sosyal risk ve gelir adaletsizlikleri, temel gelir gibi sosyal politikaların daha çok tartışılmasına sebebiyet vermiştir. Sonraki dönemlerde temel gelir kavramı daha somut ve kuramsal bir sisteme dönüşmüş, sadece bir sosyal politika aracı olarak değil daha bütüncül bir yapı olarak görülmeye başlanmıştır. Farklı ideolojik yaklaşımlar, ekonomik ve toplumsal olaylar neticesinde gelişen temel gelir kavramı, ilerleyen dönemlerde günümüzdeki teorik temeline ulaşmıştır. 21. yüzyılda ise küreselleşme, iş gücü piyasasındaki gelişmeler ve teknolojinin getirdiği dijitalleşme süreci sonrasında piyasa işleyişindeki dönüşüm temel gelir düşüncesini daha da yoğunlaştırmış; sosyal koruma sistemlerinin yeniden yapılandırılmasına ilişkin önemli bir seçenek olarak ele alınmıştır (Durmaz & Meydan, 2024: 532-533).

Günümüzde hem teorik hem de uygulamaya geçirilmiş düzeyde tartışılan temel gelir, sosyal politika literatürünün önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu çerçevede temel gelir düşüncesinin oluşumu, gelişimi, belirli kırımlar noktaları, ilerleme süreçleri ve öncül yaklaşımlar ele alınarak aşağıda sunulan Tablo 1 aracılığıyla kronolojik bir perspektifte şöyle özetlenebilir:

Kronolojik Gelişim	Teorik Çıkan Literatürde Öne Çıkan Olaylar/ Teorisyenler	Tanımlama
1516	Thomas More'un Ütopya adlı eseri	Yoksulluk ve suçun temelinde ekonomik güvencesizlik yatar düşüncesi ve asgari bir geçim güvencesi sağlanması fikri.
1797	Thomas Paine – Agrarian Justice	Toprağın ortak mülkiyet olduğu görüşünden hareketle herkese başlangıç sermayesi görüşü.
19. Yüzyıl	Fourier, Ütopik Sosyalistler; John Stuart Mill	Şarta bağlı olmayan gelir ve toplumsal adalet anlayışına öncül teoremler.
1918	Bertrand Russell	Her bireye asgari gelir güvencesi sağlanması anlayışı.

1960–1980	Milton Friedman; ABD pilot uygulamaları	Negatif gelir vergisi modeli ve çok yönlü faaliyetler.
1995	Philippe Van Parijs – Real Freedom for All	Temel gelirin özgürlük esaslı modern teorik temeli.
2008	Brezilya, Namibya pilot uygulamaları	Koşulsuz nakit transferiyle örtüşen faaliyetler.
2017–2018	Finlandiya Temel Gelir Deneyi	Temel gelirin etkilerinin analizi için pilot uygulama.
2020 ve sonrası	COVID-19 pandemisi	Salgın sonrası devlet destekleri, nakit transferler ve temel gelirin uygulanabilirliğine yönelik tartışmalar.

Tablo 1: Temel Gelir Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi

Kaynak: Rakıcı & Aydoğdu Bozdağ, 2022: 75-76; Yapıcı & Karabulut, 2018: 354-356.

2. Evrensel Temel Gelir Kavramının Tanımı ve Kuramsal Temelleri

Evrensel temel gelir kavramı (ETG), toplumdaki bütün bireylere gelir testi, iş gücünde bulunma şartı, yoksul olma hali, bireylerin servet durumu gibi çeşitli şartlar bulunmaksızın, toplumun bütün kesimine bireysel olarak belirli aralıklarla yapılan nakit transferler olarak nitelendirilmektedir. Bu nakit transfer desteğinin temel amacı, gelir dağılımında adaletsizliğin, toplumdaki yoksulluk seviyesinin ve yoksul bireylerin sayısının azaltılarak minimum seviyeye inmesidir. Ekonomik güvensizlikleri sınırlayarak daha adil bir gelir dağılımına katkıda bulunan ETG, sadece bir sosyal politika aracı olarak değil, kapsayıcı bir yeniden dağıtım sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Van Parijs, 2004: 7-8).

Ülkelerin ekonomik, idari ve politik açıdan farklılıkları ve evrensel temel gelir uygulamasının temelinde belirli bir uygulama modelinin bulunmamasının bir sonucu olarak ETG uygulanma stratejisinde bazı farklılıklar meydana gelmektedir. Ancak bu farklılıklar bazı temel amaç ve özellikler çerçevesinde şekillenmektedir (Beken, 2020: 181-183).

Evrensel temel gelirin temel olarak kabul edilen 5 özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki *evrensellik ilkesidir*, bu ilkeye göre ETG'nin kapsamı sadece yoksul ve yardıma muhtaç kişilere yönelik değildir. Toplumdaki hiçbir kesimi ayırt etmeksizin, toplumda yer alan bütün bireylerin programa dahil edilmesi gerektiği düşüncesi vardır. Bu düşüncenin altında yatan temel sebeplerden biri damgalama (stigma) etkisidir. Bireylere hiçbir ayırım gözetmeksizin verilen bu nakdî yardımın, sosyal yardım programlarının temel sorunlarından biri olan, dışlama etkisini ortadan kaldıracak düşünülür. Bu durum, yardıma ihtiyaç duyan kişilerin 'muhtaç' olarak görülecek sınıfa dahil edileceği korkusu/utancının kalkmasına ve çeşitli sebeplerden ötürü sosyal yardım programlarından yararlanamayan bireylerin, maruz kaldığı yardım desteğinin dışına itilme durumunun, büyük ölçüde ortadan kalkmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir (Van Parijs & Vanderborght, 2017: 17-21).

Evrensel temel gelirin ikinci ilkesi olan *koşulsuzluk ilkesine* göre bireylerin geliri, mesleği, hanehalkı sayısı, serveti, sosyal statüsü, harcamaları ve

davranışları gibi durumlarına bakılmaz. Evrensel temel geliri diğer sosyal programlardan ayıran bu özelliğidir. Çünkü bireyler sosyal yardım programlarından yararlanabilmek için; muhtaç durumda olduğunu, iş bulmak için elinden geleni yapsalar dahi iş bulamadıklarını veya engelli/yaşlı/yardıma muhtaç kişilerin, bakımını üstlendikleri için gelir elde edemeyecek bir durumda olmalarını ispat etme yükümlülükleri bulunmamaktadır. Bu düşüncenin temelinde kimsenin asgari bir yaşam standartının altına düşmemesi gerektiği düşüncesi vardır (Rosetti vd., 2020; Van Parijs & Vanderborght, 2017: 9).

ETG'nin üçüncü özelliği *bireysellik ilkesidir*. Evrensel temel gelir toplumdaki her bireye odaklanmakta, aile ve hanehalkına bakılmaksızın sadece bireye yönelik ödemeler şeklinde yapılması öngörülmektedir. Dolayısıyla hanehalkına bağlı olarak yapılan sosyal yardım programlarından ayrılmaktadır (Standing, 2017).

Evrensel temel gelirin dördüncü özelliği ise *belirli aralıklarda ödeme yapma* ilkesidir. Bu ilkeye göre, bireylere tek seferlik sosyal yardım desteğinden ziyade düzenli aralıklarla ödeme yapılması amaçlanmaktadır. Ödemelerin hangi düzende yapılacağı (haftalık, aylık, yıllık) hala tartışma konusu olsa da bireylerin ihtiyaç duyduğu gelirin, tekrar bir başvuru şartı duymadan elde edilmesi büyük bir önem taşımaktadır (Misztal, 2018: 104).

Evrensel temel gelirin beşinci temel özelliği ise *nakdi ödeme ilkesidir*. Ödemelerin aynı yardımlar³ yerine nakit transferler şeklinde yapılması düşüncesine dayanan bu ilke, ödemelerin nakdî olarak yapılmasıyla birlikte bireylerin nereye harcama yapacakları konusundaki irade kendilerine bırakılmıştır. Bu sayede bireylerin kendi yaşam koşullarına göre yapacakları harcamalar, elde edilecek olan nakit gelir desteğinin etkili bir kullanım alanı yaratmasına imkan sağlamış olacaktır (UNDP, 2019: 4).

Yukarıda bahsedilen beş temel özellik evrensel temel gelirin başlıca karakteristik özelliklerini oluşturmaktadır. Ancak yapılacak bu nakdî yardımların zengini daha zengin yapan ve bireyleri çalışma yöneliminden vazgeçirecek miktarlarda olmaması bir diğer önemli husus olarak karşımıza çıkmaktadır (Van Parijs, 2003a: 8-12).

3. Evrensel Temel Gelir ve Benzer Sosyal Güvence Yaklaşımları

Evrensel temel gelir düşüncesi yaşanan ekonomik ve toplumsal olayların neticesinde çeşitli ideolojik akımlardan etkilenmiştir. Bu doğrultuda evrensel temel gelir politikasının uygulamada ekonomik açıdan nasıl bir etki yaratacağı yoğun bir tartışma konusu olmuştur. Günümüzde halen bu tartışmaların devam etmesiyle birlikte, sosyal politika anlayışını etkilemiş ve benzer sosyal politika tasarımlarını ortaya çıkarmıştır. Literatürde evrensel temel gelir kavramı, bazen aynı anlamda kullanılan çeşitli politika önerilerini ifade etse de, bu benzer politika önerileri arasındaki ayrım net ve tutarlı bir uzlaşıya sahip değildir. Bu

³ Nakit destek yerine mal veya hizmet şeklinde yapılan yardımları ifade etmektedir.

bağlamda aşağıda, birbirine benzer şekilde uygulandığı düşünülen politikalar ele alınacak ve aralarındaki temel ayrışma noktaları ortaya konacaktır.

- ***Negatif Gelir Vergisi Modeli (Negative Income Tax)***

Negatif Gelir Vergisi, kuramsal yapı olarak günümüzden çok daha erken dönemlere dayansa da Milton Friedman'ın Kapitalizm ve Özgürlük (*Capitalism and Freedom* 1962) adlı kitabıyla birlikte daha görünür bir uygulama haline gelmiştir (Yapıcı & Karabulut, 2018: 361).

Friedman etkin bir refah sisteminin uygulanabilmesi için yoksullukla mücadelede en etkili yolun negatif gelir vergisiyle sağlanabileceğini düşünmektedir. Negatif gelir vergisi mevcut sosyal refah devleti anlayışına yönelik bir sosyal politika olmaktan ziyade, mevcut sistemde yer alan uygulamaya ikame edilmesi halinde, yoksulluk sorununa önemli ölçüde katkıda bulunacağı ifade edilmektedir. Şöyleki pozitif gelir vergisinin tersine işleyen bir mekanizma olan negatif gelir vergisi, bireylerin servetleri arttıkça devlete ödenen vergi oranının arttığı bir sistem yerine; belirli gelir seviyesinin altında kalan bireylere herhangi bir ek sisteme başvurulmadan nakit destek sunulmasını ve bu sayede toplumdaki bireylerin yoksulluktan kaynaklanan sorunları üzerinde olumlu etkilerin ortaya çıkması beklenmektedir (Friedman & Rose, 1980: 120-125).

Negatif gelir vergisi sistemiyle birlikte, belirli bir eşik değerin altında kalan bireylere nakit desteğinin sağlanması planlanmaktadır. Herhangi bir koşula bağlı olmayan bu nakdi ödemenin, bireylerin kişisel refahlarını artıracakları geliri elde etmeye başlasalar dahi, bu gelir desteğinin kesilmemesi gerektiğini ancak belirlenen marjinal geri çekilme oranı doğrultusunda, elde edecekleri nakit gelir desteğinin azaltılması düşünülmektedir. Bu oran doğrultusunda bireyin elde ettiği gelir maximum noktasına geldiği anda klasik bir artan oranlı pozitif gelir vergisine dönerek bireyler birer vergi ödeycisi konumuna geçecektir (Tondani, 2009: 247).

Bütün bu özellikleriyle negatif gelir vergisi sistemi yoksullukla mücadelede karmaşık sosyal politikalar yerine, vergisel sisteme dahil edilen bu mekanizmayla birlikte, diğer sosyal programların yarattığı yüksek maliyet, dışlama, damgalama gibi sorunları ortadan kaldırarak daha uygulanabilir bir politika olarak karşımıza çıkmaktadır (Uzunali & Altun, 2020: 407).

- ***Vatandaşlık Geliri (Citizenship Income)***

Vatandaşlık geliri literatürde bir çok kişi tarafından evrensel temel gelir olarak adlandırılarda bireylere sağlanan geliri ‘vatandaşlık’ statüsüne dayandırarak verdiği için için evrensel temel kavramından ayrılmaktadır. Örneğin ülke dışında ikamet eden vatandaşlar bu gelir desteğinden yararlanabilirken, ülke içinde yaşayıp vatandaşlığı bulunmayan kişilere bu hak tanınmamaktadır. Bu noktada evrensel temel gelir daha kapsayıcı bir uygulama olarak vatandaşlık geliri kavramından ayrılmaktadır (Kahvecioğlu & Çakmak, 2022: 629).

- ***Sosyal Temettü (Social Dividend)***

Sosyal temettü, doğal kaynakların ya da kamuya ait işletmelerin ortak mülkiyetinden elde edilen gelirin veya faydaların, devlet bütçesine dahil edilmeden siyasal ve demokratik bir süreç yoluyla vatandaşlara yansıtılmasını amaçlayan bir yeniden dağıtım aracıdır. Bu dağıtım aracı ile birlikte sosyal yardımların daha geniş bir topluluğa yayılması planlanarak sosyal refah düzeyinin artırılması hedeflenmiştir. Bu politika büyük ölçüde kamu mülkiyetine dayandığından, kamu mülkiyetinin kritik bir unsur olduğu ekonomik sistemlerde yani petrol gibi doğal kaynakların fazla olduğu ülkelerle bağdaştırılmaktadır (Marangos, 2004: 21-22).

Sosyal temettü uygulamasına örnek olarak doğal kaynakları ile öne çıkan ABD (Alaska) ve İran'da petrol gelirlerinden, Moğolistan'da ise madencilik gelirlerinden elde edilen sermaye vatandaşlara dağıtılmıştır (Yorgun, 2020; Cummine, 2016: 190). Görüldüğü üzere bahsi geçen örneklerde; kamuya ait veya doğal rezervlerin mülkiyetine dayalı olan kaynaklardan elde edilen gelir, vatandaşa sosyal yardım olarak dağıtılmıştır. Ancak literatürde bu yardımların sosyal temettü mü yoksa ETG mi olduğu tartışmalı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal temettü uygulaması diğer sosyal politika modellerine göre kapsamı dar ve daha sınırlı yürütülen bir programdır. Bundan dolayı bu uygulama belirli ülkelerde uygulanmış ve bireyler doğal kaynak ve kamu mülkiyetinden elde edilen gelirin bir paydaşçısı olarak görülmüştür. Buradaki amaç doğal kaynakların yeniden dağılımını sağlamak ve bireyleri kamusal sisteme dahil ederek kamusal hesap verilebilirliği daha görünür ve denetlenebilir kılmaktır. Bu doğrultuda toplumdaki sosyal adalet olgusunun daha sağlam bir yapıya kavuşacağı varsayılmaktadır (Devarajan vd., 2013: 11-12).

- ***Paydaş Geliri/Hibesi (Stakeholder Grants)***

Paydaş geliri/hibesi, toplumda ortaya çıkan fırsat eşitsizliği ve bu fırsat eşitsizliği sonucu oluşan dengesizliğin giderilmesi adına ortaya çıkan bir kavramdır. Paydaş geliri/hibesi teorisine göre bireyler yetişkinlik dönemine girdiğinde devlet tarafından sağlanan, kullanım amacına dair bireylere herhangi bir kısıtta bulunulmayan, tek seferlik ödemeleri ifade etmektedir. Literatürde Ackerman ve Alsott, dağıtılacak hibe tutarının 80.000 dolar civarında olmasını önermektedir. Bu gelir desteğinin finansmanını sağlamak için servet vergisinden yıllık yaklaşık olarak %2 lik bir kaynak tahsisi yoluyla finanse edilmesi düşünülmektedir. Böylelikle bireylerin yetişkinliğe adım atarken eşit miktarda pay almasına olanak sağlanacak ve daha adaletli bir toplum oluşturulacaktır (Wright, 2003: 76-78).

ETG ve paydaş geliri/hibesi benzer uygulamalardır. Her iki teoride de elde edilecek nakit transferi koşulsuzluk ilkesine dayanmaktadır. Ancak paydaş geliri/hibesi bu nakit transfer yardımını bir seferlik sunarken ETG'de yapılan sosyal yardım düzenli ve ömür boyu olarak planlanmıştır. Bir diğer önemli nokta ise bireylerin paydaş geliri/ hibesi ile ETG modelinde elde edilen sosyal yardımı

nasıl değerlendirdiğidir. Paydaş geliri/hibesi yaklaşımında bireyler, tek seferlik elde ettikleri kaynağın kullanımını uzun vadeli yatırımlar yerine tüketim odaklı ve verimsiz harcamalara yönettirlerse, elde edilen kaynak kısa sürede tükenecek ve olası kayıpların telafisi zorlaşacaktır. ETG’de ise bireyler etkin olmayan bir harcama yapsalar dahi, elde edilen sosyal yardımın düzenli ve yaşam boyu oluşu yapılacak olası hataların telafisine olanak sağlayacak olup böylece bireylerin uzun vadeli ekonomik güvenliğini pekiştirmiş olacaktır (Van Parijs, 2003b).

4. Sosyal Adalet ve Refah Devleti Bağlamında Evrensel Temel Gelir

Refah devleti kuramının temel amacı, kamu kaynaklarını etkin kullanarak; vatandaşlara asgari gelir garantisi, kamu hizmetlerinde yüksek standartlar sunulması, ekonomik ve sosyal risklere karşı bireylerin korunması gibi temel mekanizmaların sağlanmasıyla, toplum refahının en üst düzeye çıkartılmasıdır. Devlet, sadece toplumsal huzur ve güvenliği sağlamakla görevli bir yapı olmaktan ziyade piyasa ekonomisinde meydana gelen sosyal risklerin ve ekonomik dengesizliklerin getirdiği aksaklıkları kontrol altına alarak gelir dağılımındaki adaleti sağlamak ve dolayısıyla toplumsal refah düzeyini artırmakla görevli bir yapıdır (Esping-Andersen, 1990: 26-29; Durdu, 2009: 41). Bu doğrultuda ETG uygulaması refah devletinin sağlamak istediği ‘asgari yaşam standartı sağlama’ amacını özgürlükçü, basit, ve kapsayıcı bir bakış açısıyla ele almaktadır. ETG’nin bireysel, koşulsuz ve herkesi kapsayacak şekilde tasarlanması; geleneksel refah devleti düşüncesinde yardımların belirli şartlara (yoksul olma hali, işsiz olmak, engelli veya yaşlı olmak vb.) göre tasarlanmasından kaynaklı oluşabilecek ciddi bürokratik süreç ve idari denetleme maliyetini de ortadan kaldırmaktadır (Van Parijs & Vanderborght, 2017). Ancak sosyal refah devletine ulaşma tartışmaları günümüzde hâlen devam edilmekte olup alternatif sosyal politika mekanizmaları da tasarlanmaktadır. Bu doğrultuda ETG’nin kapsayıcı ve tamamlayıcı bir sistem olup olmadığı literatürde tartışılrsa da bir çok çağdaş araştırmacı tarafından, diğer karmaşık sosyal yardım programlarının yanı sıra, sistemi daha sade bir hale getiren bir yapı olarak görülmektedir. Böylelikle refah devleti kuramının amaçladığı hedefler, ETG politikasıyla birlikte daha etkin ve kalıcı bir niteliğe ulaşacağı öngörülmektedir.

John Rawls sosyal adalet kuramının temelini “hakkaniyet olarak adalet” (justice as fairness) kavramına dayandırmaktadır. Bu kavrama göre bir politika ne kadar etkin ve planlanması iyi yapılmış olursa olsun eğer adaletsiz bir temele oturtulmuşsa tekrar yapılandırılmalı veya ilga edilmelidir. Bu noktada Rawls’in adalet anlayışına göre toplumdaki en dezavantajlı grubun durumunda iyileştirme sağlanamıyorsa etkin bir sosyal adalet sistemi yürütülemiyor demektir (Rawls, 1999).

Rawls’in sosyal adalet anlayışı, iki temel ilke üzerine kurulmuştur. Bunlardan ilki, temel hak ve özgürlüklerin bütün bireylerin eşit düzeyde teminat altına alınmasını ifade eden özgürlük ilkesi, bir diğeri ise sosyoekonomik eşitsizliklerin ancak toplumdaki en dezavantajlı grubun yararına olacak şekilde kabul edilebileceğini vurgulayan fark ilkesidir (Rawls, 1999: 118-123). Bu çerçevede

Rawls doğrudan gelir aktarımını hedefleyen bir mekanizmadan çok, adil fırsat eşitliğini sağlayan bir refah devleti kuramını ortaya çıkarır. Bu noktada ETG ise tüm bireylere koşulsuz ve düzenli bir nakit transferi olarak karşımıza çıkmaktadır. ETG, yalnızca yoksul olanın ekonomik güvencesini ve refahını artırmakla ilgilenmez, toplumdaki bütün bireylerin sosyal refahını artırmayı ve bu doğrultuda elde edilecek nakit transferinin, hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün bireylere sunulan bir hak olarak görmektedir. Bu sayede bireyler yaşam boyu elde edecekleri temel gelir ile birlikte “gerçek özgürlüklerini” artırma potansiyeline sahiptir (Van Parijs & Vanderborght, 2017).

5. Evrensel Temel Gelirin Uygulanabilirlik Boyutu: Pilot Uygulamalar ve Politika Çıkarımları

Küreselleşme, teknolojik gelişmeler, artan dünya nüfusu, üretim süreçlerinin otomasyonu günümüzdeki bir çok ekonomik dalgalanmayı etkilemekte ve bu gelişmelerin ekonomide yaratacağı istihdam kayıpları uzun yıllardır yoğun şekilde tartışılan bir konudur. Bu konuyla birlikte temel gelir kavramı dünyada yavaş yavaş daha fazla görünür bir hâle gelerek üzerine düşünölmeye başlanan bir olgu haline gelmiştir. Bunun bir sonucu olarak evrensel temel gelire ilişkin bazı pilot uygulamalarda da artış meydana gelmiştir. Dünyanın farklı bölgelerinde uygulanmaya başlanan evrensel temel gelir, sadece gelişmiş ölkelerde değil farklı gelişmişlik seviyelerine sahip ölkelerde de uygulama alanı bulmuştur (Çakmaköğlu vd., 2024: 92-93). Bu doğrultuda evrensel temel gelir uygulamalarının değeriendirilebilmesi adına çalışmanın bu bölümde Findandiya, Alaska (ABD), Kanada, İran ve Hindistan gibi bazı dünya örneklerine aşağıda yer verilecektir.

Finlandiya

Finlandiya’da 1990’larda yaşadığı ekonomik krizin ardından temel gelir düşüncesi teorik bir fikir olmaktan çıkmış, somut bir politika aracı olarak test edilmesine yönelik bir planla gündeme alınmıştır. Bu doğrultuda sosyal politika uygulamalarını sadeleştirmek ve bireylerin iş gücü piyasasına katılımını teşvik etmek amacıyla Kasım 2016 tarihinden Aralık 2018 tarihine kadar 2 yıllık bir pilot uygulama planlanmıştır. Bu pilot uygulamada 25-58 yaş aralığındaki rastgele seçilmiş 2000 kişiye, aylık 560 Euro hibe verilmesi kararlaştırılmıştır (Kangas, 2016: 58).

Finlandiya’da Kela⁴ tarafından yürütölerek iki yıl boyunca uygulanan evrensel temel gelir deneyine ilişkin değeriendirme sonuçları, Mayıs 2020’de kamuoyuna duyurulmuştur. Söz konusu uygulama sürecinde 2000 kişi üzerinde gerçekleştirilen anket verileri; uygulamanın deney grubundaki bireylerin istihdamda kalma sürelerinin, kontrol grubundaki diğer bireylere göre 6 gün daha fazla olduğunu tespit etmiştir. Uygulamada elde edilen bulguların ETG’nin istihdam üzerindeki etkilerini kısıtlı olarak artırdığı gözlemlense de destek alan grubun hem ‘zihinsel olarak iyi olma hali’ (mental well-being) hemde ekonomik

⁴ Finlandiya Sosyal Sigortalar Kurumu

refah algılarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Esenlikçi & Engin, 2021: 263).

Alaska

Alaska eyaleti, ABD'nin kuzey batısında yer alan ve ABD'de temel geliri uygulayan tek eyalettir. 1969 yılında, eyaletin çevresinde petrol kaynağı keşfedilmiş ve bu petrol kaynağının işletme hakları alınmıştır. Bu tarihten itibaren eyalette petrol işlenmeye başlanarak burdan elde edilen gelir devlete önemli bir kazanç sağlamıştır (Rakıcı & Aydoğdu Bozdağ, 2022: 85).

Petrol işletilmesinde elde edilen gelirin nasıl kullanılacağı konusunda tartışmalar 1974 yılında başlamıştır. Karar alıcıların büyük bölümü elde edilen geliri kalıcı bir fona aktarılmasını öne sürmüş ve desteklemiştir. Bunun sonucunda 1976 yılında Alaska Daimi Fonu (Alaska Permanent Fund, APF) oluşturulmuştur. Daha sonrasında 1982 yılında APF fonundan Daimi Fon Temettüsü (PFD) ile ödemeler yapılmıştır (Yapıcı & Karabulut, 2018: 370). APF, eyaletin petrol gelirlerinden en az %25'inin aktarıldığı ve anaparasına dokunulmayan bir varlık fonudur. PFD ise bu fondan elde edilen yatırım getirilerinden bazı şartlara göre eyalet vatandaşlarına eşit miktarda yapılan yıllık nakit ödemeyi ifade eder (Beken, 2021: 164). Bu şartlar bireyin Alaska eyaletinde en az bir yıl boyunca ikamet etmesi, hakkında suç kaydı bulunmaması, başka bir eyalette ikametgah talebinde bulunmamış olması gibi kriterlere dayanmaktadır (Alaska Permanent Fund Dividend Division, 2025).

Literatürde Alaska eyaletinde PFD fonundan yapılan sosyal yardımların ETG olup olmadığı konusu tartışmalı bir konudur. ETG uygulaması ile benzer olsa da aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, yapılan sosyal yardımların bazı şartlara dayanması ve ödeme miktarının temel geçim tutarının altında kalmasından kaynaklanmaktadır. Buna rağmen Alaska modeli, petrol kaynaklarının işletilmesinden elde edilen gelirin vatandaşlarla paylaşılması ve 1982 yılından itibaren uygulanmaya başlanarak günümüzde hâlâ devam eden en uzun süreli ve en yakın ETG uygulaması örneğidir (Beken, 2021: 166; Yapıcı & Karabulut, 2018: 373).

Kanada

Kanada temel gelir tartışmalarında bir çok farklı evrensel temel gelir uygulamasıyla öne çıkan ülkelerden biridir. Kanada'nın 1974 yılında Manitoba kasabasında gerçekleştiren 'Mincome' isimli proje bilinen ilk pilot uygulamadır. Bu pilot uygulama ETG'yi sınırlı bir kapsamda test etmeyi amaçlamıştır. Bu sayede ETG literatüründe önemli bir referans oluşturmuştur. İkinci pilot program olarak ise 2017 yılında Ontorino'da uygulanmaya başlanmıştır. 150.000.000 dolarlık bir bütçeyle uygulamaya alınan bu proje ile birlikte 4000 katılımcıya aylık ödemelerin verilmesi planlanmıştır. Bu 4000 katılımcı içerisinde bekar olan bireylere 16.989 CAD⁵, evli olanlara ise 24.027 CAD ödeme yapılmıştır. Projeye ait ön değerlendirmelere bakıldığında, katılımcıların yarısından fazlasında alkol

⁵ Kanada doları.

ve tütün kullanımında gerileme görüldüğü saptanmıştır. Ancak bu proje o dönemdeki hükümet değişikliği sebebiyle tamamlanamadan sona erdirilmiştir (Nyoike, 2022).

İran

Petrol ve doğalgaz bakımından oldukça zengin bir ülke olan İran, ETG tartışmalarında sıkça örnek gösterilen ülkelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 2010 yılında enerji sübvansyonlarının yarattığı olumsuz yansımaları azaltmak adına, enerji sübvansyonları kaldırılmış ve onun yerine nüfusun büyük bir kesimine koşulsuz nakit transferi sağlanmıştır. Politika doğrudan evrensel temel geliri uygulamak adına yapılan bir uygulama değildir ancak nüfusun yaklaşık %97'sini kapsamı ve yaşanan bu enerji reformunun koşulsuzluk, kapsayıcılık gibi özellikleri de barındırması nedeniyle istemeden de olsa, literatürde ETG'nin bir örneği olarak kabul edilmektedir. Miktar olarak her bir kişi için yaklaşık 455.000 IRR⁶ ödeme yapılan bu uygulama, literatürde tartışılan gelirin çok daha altında kalsa da kapsam olarak tam bir temel gelir uygulaması olarak görülmektedir (Rakıcı & Aydoğdu Bozdağ, 2022: 89-90).

Brezilya

Evrensel temel gelir uygulamasını anayasal düzeyde hayata geçiren ilk ülkeler arasında olan Brezilya, 2004 yılında ETG'yi anayasal sisteme koymuştur. 2004 yılından beri kademeli olarak uygulanan programa göre ülkede 5 yıldan fazla ikamet eden bütün bireyler koşulsuz olarak 'Bolsa Família' programına dahil edilmektedir. Ancak uygulamada koşulsuz bir program olarak hayata geçirilmeyen bu uygulama nüfusun yaklaşık %25'ini kapsamaktadır. Bu yönüyle yoksulluğun azaltılması, gelir dağılımının iyileştirilmesi gibi hedefleriyle ETG uygulamasına kısmi olarak bir örtüşme sağlamaktadır (Beken, 2021: 163-164; Servantie, 2017: 9).

Hindistan

Hindistan'nın özellikle bazı bölgelerinde aşırı derecede nüfus yoğunluğu ve yoksulluk dikkat çeken sorunlar arasındadır. Ülkede yıllar içinde ekonomik açıdan gelişmeler yaşansa da yoksulluk ve yoksulluk sorunu halen devam etmektedir. Hindistan'da yoksullukla mücadele etmek adına 2010-2013 yılları arasında birçok pilot uygulama ETG kapsamında uygulanma alanı bulmuştur. SEWA ile UNICEF⁷ ortaklığında gerçekleştirilen iki önemli pilot uygulama, Hindistan'ın Madhya Pradesh eyaletinde gerçekleştirilmiş geniş ölçekli bir evrensel temel gelir pilot uygulamasıdır. Bu pilot uygulamalar kapsamındaki ilk örnekte; eyalette yaşayan 6000 kişilik, 9 köyün tamamına asgari düzeyde bir

⁶ İran riyalı.

⁷ **SEWA (Self-Employed Women's Association):** Hindistan'da kayıt dışı sektörde çalışan kadınların örgütlenmesini sağlayan ve sosyoekonomik haklarını iyileştirmeyi amaçlayan bir sivil toplum kuruluşudur.

UNICEF(United Nations Children's Fund): Birleşmiş Milletler çatısı altında faaliyet gösteren çocukların refahını artırmayı ve haklarını güvence altına almayı amaçlayan uluslararası bir kuruluştur.

temel gelir desteği sağlanmıştır. Uygulamanın değerlendirilmesi aşamasında benzer niteliklere sahip 16 köy de kontrol grubu olarak seçilmiş ve bu değerlendirme sonucu kısa süre içinde olumlu etkiler gözlemlenmiştir (Khosla, 2018: 22-24; Standing, 2017). İkinci uygulama örneğinde ise bütün bireylerin nakit destek aldığı bir kabile köyü ile hiç destek almayan bir kabile köyü karşılaştırılmıştır. Başlangıçta her yetişkine aylık 200 rupi, her çocuğa ise 100 rupi ödeme yapılmış; bir yılın ardından bu tutarlar sırasıyla 300 ve 150 rupiye çıkarılmıştır. Bu koşullar altında insanların yaşamsal standartını yükselten ancak önemli ölçüde değişim sağlamayacak şekilde belirlenen bu temel gelir desteğini alan bireyler, kontrol grubuna kıyasla borçlarını azaltma konusunda daha avantajlı olmuşlardır. Ayrıca borçlu olma durumları devam etse dahi tasarruf yapmaya daha eğilimli oldukları gözlemlenmiş, bunun da parasal likiditenin değerini kavramalarından kaynaklandığı düşünülmüştür. Hindistan'ın fakir bir eyaletinde kısa süreli de olsa böyle bir gelir desteğinin uygulanması bir çok açıdan önemli olumlu sonuçlar doğurduğu gözlemlenmiştir (Standing, 2013: 1-2; Standing, 2017).

6. Evrensel Temel Gelir ve Türkiye’de Uygulanabilirliği

Refah devleti anlayışının gelişmesi ve bireylerin refahını arttırmak adına sosyal politika uygulamalarının yaygınlaşması küreselleşen dünya ile birlikte son derece hız kazanmıştır. Sosyal refah devletinin bir anlayışı olan sosyal yardım politikaları; bireylerin yoksunluk durumlarını giderilebilmesi, gelir dağılımındaki dalgalanmaların iyileştirilebilmesi, sosyal risklere karşı (işsizlik, hastalık, engellilik, yaşlılık vb.) koruma gibi sebeplerle uygulanması, sosyal devlet anlayışının bir gereğidir. Bununla birlikte Türkiye’de uygulanmakta olan bir çok sosyal yardım politikaları bulunmaktadır. Türkiye’de sosyal yardımlar, başta Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olmak üzere ilgili kamu kurumları ve yerel yönetimler tarafından yürütülmektedir. Bu harcamalara ilişkin giderler göz önünde bulundurulduğunda büyük ölçekte harcamalar yapıldığı ifade edilebilir.

Tablo 2: 2023-2024 Yılları Sosyal Koruma Harcamalarındaki Değişim
(Milyon
₺)

	2023	Pay (%)	2024	Pay(%)
Sosyal Koruma Harcamaları	2 696	100,0	4 964	100,0
Toplamı	611		532	
İdari Masraf ve Diğer Harcamalar	48 273	1,8	88 782	1,8
Sosyal Koruma Yardımları	2 648	98,2	4 875	98,2
Toplamı	338		751	
Hastalık/ Sağlık Bakımı	809 752	30,0	1 528	30,8
			756	
Dul/Yetim	265 953	9,9	501 446	10,1
İşsizlik	24 186	0,9	48 651	1,0
Emekli/Yaşlı	1 177	43,7	2 276	45,9
	476		594	
Sosyal Dışlanma	102 885	3,8	75 992	1,5
Aile Çocuk	190 710	7,1	309 805	6,2

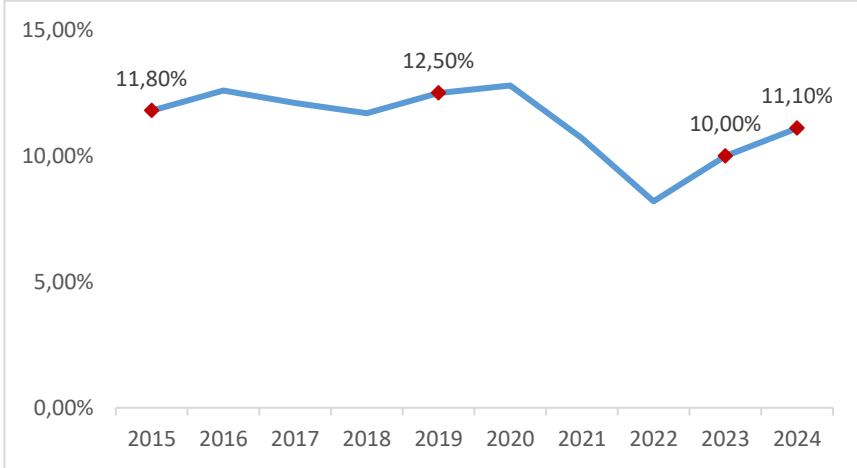
Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Kaynak: TÜİK, 2025.

Tablo 2 incelendiğinde sosyal koruma harcaması 2024 yılında 2023 yılına kıyasla %84,1 oranında artarak 4.964.532 ₺'ye ulaşmıştır. Toplam harcamaların %98,2'lik kısmını 4.875.751 ₺ ile sosyal koruma yardımları oluşturmuştur (TÜİK, 2025).

Aşağıdaki Grafik 1 incelendiğinde sosyal koruma harcamalarının Türkiye'deki 2015-2024 yılları arasında gayrisafi yurt içi hasılaya (GSYİH) oranını göstermektedir. Bu dönem içerisinde görece istikrarlı ilerleyen oran %11-12 bandında algılandığı görülmektedir. 2019 yılında %12,5 ile zirveye ulaşan bu oran 2020 sonrası belirgin bir düşüş yaşamış ve 2022 yılında en düşük seviyeye gelmiştir. 2023 ve 2024 yıllarında tekrara artış göstererek 2024 yılı itibarıyla %11,1 seviyesine çıkmıştır (TÜİK, 2025). Bu dalgalanma sosyal harcamaların ekonomik koşullara duyarlı bir yapı sergilediğini göstermektedir. Özellikle 2020 sonrası Covid-19 pandemisinin sonucunda, ülkelerde uygulanan kapanma önlemleri, ekonomide hem arz hem de talep yönlü önemli daraltıcı etkiler yaratmıştır. Bu noktada ekonomide kısa dönemde küçülmeler meydana gelirken, uzun dönemde kamu harcamalarının artmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda etkin bir sosyal politikaya duyulan ihtiyaç önem kazanmış ve bunun bir sonucu olarak ETG'nin dünyadaki uygulanabilirliğine yönelik tartışmalar gündeme gelmiştir.

Grafik 1: Sosyal Koruma Harcamalarının GSYİH'ye Oranı (%), 2015-2024

Kaynak: TÜİK, 2025.

Türkiye'de evrensel temel gelirin uygulanabilirlik boyutu ekonomik, idari ve sosyal boyutlarıyla ele alınması gereken bir konudur. Bu uygulamanın hayata geçirebilmesi için en önemli konulardan ilki mali sürdürülebilirliktir. Türkiye'nin demografik büyüklüğü ve mevcut bütçe tasarımı göze alındığında, tüm bireylere

düzenli koşulsuz bir temel gelir uygulaması ekonomide önemli ölçüde bir kamu harcamasının doğmasına sebep olacağı düşünülmektedir. Bu durum ETG'nin 5 temel ilkesinin kapsamlı ve doğru bir şekilde uygulanabilirliğini zorlaştıracaktır. Bu sebeplerle ETG'nin kısa vadede hayata geçirilmesi güç olacağından, pilot uygulamalar ve Türkiye'de halihazırda bulunan sosyal yardım programlarını, tek bir çatı altında toplanmasıyla oluşturulacak hibrit bir model, ilk etapta evrensel temel gelirin etkin olması adına daha olası bir durumdur. Özellikle sosyal yardımların tek bir çatı altında toplanması, bürokratik maliyetleri önemli ölçüde azaltarak idari etkinliğin artması ve kaynakların daha verimli kullanılmasına imkan sağlayacaktır (Seçkiner Bingöl, 2020: 5).

ETG'nin başarı oranını doğrudan etkileyen unsurlardan biri de makaroekonomik koşullardır. Özellikle son yıllarda, Türkiye'de yüksek enflasyon oranları dikkat çekmektedir. Bunun doğrultusunda yapılacak olan düzenli nakit transferlerin gerçek değerinde hızlı bir aşınma riski bulunmaktadır. Bu durum bireylerin nakit kullanımında etkin harcamalar yapmasını engeleyerek ETG'nin hedeflediği temel yaşam standartı sağlama kapasitesinde zayılamaya neden olabilir. Ayrıca ETG finansman boyutuyla ele alındığında, vergi tabanının artırılması, dolaylı vergilerde düzenlemeye gidilmesi ve yeni gelir kaynaklarının oluşturulması gibi politikaların kamuda nasıl bir etki yaratacağı göz önünde bulundurulması gerekir (Kahvecioğlu & Çakmak, 2022: 652-654).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 2018 yılında yürütülen Ortiz ve çalışma arkadaşları tarafından yayımlanan bir çalışmada, Türkiye ve 130 ülkenin daha bulunduğu, ETG uygulamasının 2 farklı senaryoda uygulanabilirliğine yönelik bir tasarı sunulmuştur. ETG'nin olası mali büyüklükleri ve GSYİH içindeki payları hesaplanan bu çalışmada; ilk senaryoya göre, ülke genelinde gözlemlenen yoksulluk seviyesi kadar bütün yetişkin ve çocuklara nakit bir transfer sunulması düşünülmektedir. Bu durumda kamu harcamalarının GSYİH'ya oranının %25.1 olarak gerçekleşeceği ortaya koyulmuştur. İkinci senaryoda ise yetişkinler için yoksulluk sınırının tamamı, çocuklar için yoksulluk sınırının yarısı kadar bir ödeme yapılması durumunda ise bu oranın % 21.9 düzeyinde gerçekleşeceği hesaplanmıştır (Ortiz vd., 2018: 13, 43).

Son olarak, ETG'nin sosyal etkileri de Türkiye için kritik bir analiz imkanı sunmaktadır. Gelir düzeyinin güvence altına alınması, bireylerin ekonomik risklere karşı daha dayanıklı olmasını sağlayarak daha istikrarlı bir yaşam standardı yaratabilmektedir. Bu husus, eğitim, sağlık ve girişimcilik gibi alanlarda pozitif katkılar sunabilir. Bununla birlikte uygulamanın başarısı, yalnızca ekonomik boyuttaki etkenlere değil, bunun yanı sıra toplumsal kabul edilebilirlik ve siyasal iradeye de dayanmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'de evrensel temel gelirin pilot projeler ve kademeli geçiş stratejileriyle desteklenen bir model olarak hayata geçirilmesi, mali riskleri sınırlayarak ETG'nin daha etkin bir şekilde hayata geçirilmesine olanak sağlayacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada geçmişten günümüze gelişen evrensel temel gelir (ETG) düşüncesi ele alınmış; söz konusu yaklaşım, sosyal refah politikalarındaki yapısal değişim kapsamında değerlendirilmiştir. Son yıllarda uygulanabilirliği üzerine yoğun tartışmalar olan ETG 19.yüzyılın sonlarına doğru çeşitli ülkelerin yürüttüğü pilot uygulamalar ETG'nin uygulanabilirliği hakkında bir zemin hazırlamış ve bunun sonucunda çeşitli analizler yapılmıştır. Bu analizler, ETG'nin koşulsuz, evrensel, bireysel ve düzenli aralıklarla ödeme yapılması ilkelerine dayandığı için geleneksel sosyal politikalardan ayrıştığı; özellikle hedefleme hataları, bürokratik maliyetler ve dışlayıcılık gibi sorunlara alternatif bir çözüm ortaya koyduğu tespit edilmiştir.

ETG'nin benzer uygulamalarla karşılaştırıldığında, kapsayıcılığı açısından diğer uygulamalara kıyasla çok daha etkin bir fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak, bu kapsayıcılık, idari maliyette bazı sınırlamalar taşınması ve mali sürdürülebilirlik üzerindeki olumsuz etkileri göz önüne alındığında, dikkatle değerlendirilmesi gereken bir konudur.

Farklı ülkelerdeki gerçekleştirilen pilot uygulamalar; bireylerin asgari yaşam düzeylerinde, psikolojik iyi oluş hallerinde ve gelir güvencesi üzerinde olumlu etkiler yaratabildiği gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, uygulamaların değerlendirilmesi esnasında ETG'nin istihdam yaratma kapasitesinin sınırlı olduğu gözlemlenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde yer alan ETG'nin Türkiye'deki uygulanabilirliğine bakıldığında, Türkiye'nin mevcut durumdaki mali yapısı, demografik durumları gibi çeşitli etkenler göz önüne alındığında tam kapsamlı bir ETG uygulamasının, kısa vadede hayata geçirilmesinin güç olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yerine aşamalı uygulama stratejileri, pilot uygulamalarının tasarlanması, politikanın uygulanabilirliği açısından daha somut ve uygulanabilir bir yol haritası sunmaktadır.

Bu çerçevede, ETG, sosyal refah devletinin değişen yapısı içinde kayda değer bir seçenek olarak görülmektedir. Buna karşın uygulanabilirliği, ülkelerin ekonomik ve kurumsal koşulları doğrultusunda çeşitlilik göstermektedir. Bu kapsamda, ETG'nin Türkiye'de uygulanmasına ilişkin yürütülen tartışmaların yalnızca teorik bir tartışma olmanın ötesine geçerek aynı zamanda ampirik bulgular ve pilot uygulama deneyimleri doğrultusunda ilerletilmesi gerekmektedir. Böylelikle, daha kapsayıcı, etkin ve uygulanabilir bir politika çerçevesi oluşturulabilecektir.

KAYNAKÇA

- ALASKA PERMANENT FUND DIVIDEND DIVISION. (2025). *Eligibility Requirements*. Alaska Permanent Fund Dividend: <https://pfd.alaska.gov/eligibility/eligibility-requirements>. Erişim Tarihi: 27.03.2026.
- BEKEN, H. G. (2020). 21. Yüzyılda (Evrensel) Temel Gelir Tartışmaları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 180-201.
- BEKEN, H. G. (2021). Evrensel Temel Gelir Deneyi ve Projelerinin Değerlendirilmesine Teorik Bir Bakış. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 154-185.
- CUMMINE, A. (2016). *Citizens' Wealth: Why (and How) Sovereign Funds Should Be Managed by the People for the People*. New Haven: Yale University Press.
- ÇAKMAKOĞLU, D., TEKDEMİR, N., & VAROL İYİDOĞAN, P. (2024). Türkiye’de Evrensel Temel Gelire Bakış: Multinomial Lojistik Regresyon Analizinden Kanıtlar . *Maliye Dergisi*, 87-112.
- DEVARAJAN, S., GIUGALE, M., EHRHART, H., LE, T. M., & NGUYEN, H. M. (2013). *The Case for Direct Transfers of Resource Revenues in Africa*. Center for Global Development Working Paper No. 333.
- DURDU, Z. (2009). Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 37-50.
- DURMAZ, O. S., & MEYDAN, İ. G. (2024). Temel Gelir Yaklaşımı Üzerine Eleştirel Tezler. *Çalışma ve Toplum*, 529-564.
- ESENLIKÇİ, A. C., & ENGİN, M. A. (2021). Sosyal Demokrat Refah Devletlerinde Evrensel Temel Gelir: Finlandiya Örneği. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* , 252-266.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism* . Cambridge: Polity Press .
- FRIEDMAN, M., & FRIEDMAN, R. (1980). *Free to Choose: A Personal Statement*. Harcourt Brace Jovanovich.
- KAHVECİOĞLU, F., & ÇAKMAK, U. (2022). Evrensel Temel Gelir ve Türkiye’de Uygulanabilirliği Üzerine Analizler. *Sosyal Güvençe Dergisi*, 623-659.
- KANGAS, O. (2016). *From Idea to Experiment: Report on Universal Basic Income Experiment in Finland*. Helsinki: Kela.
- KHOSLA, S. (2018). *India’s Universal Basic Income—Bedeveled by the Details*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- MARANGOS, J. (2004). Social Dividend Versus Basic Income Guarantee in Market Socialism. *International Journal of Political Economy*, 20-40.

- MISZTAL, P. (2018). Universal basic income. Theory and practice. *Managerial Economics*, 103-116.
- NYOIKE, V. (2022, Temmuz 26). *Countries that Have Tried Universal Basic Income*. Basic Income Earth Network: <https://basicincome.org/news/2022/07/countries-that-have-tried-universal-basic-income/>. Erişim Tarihi: 03.04.2026.
- ORTIZ, I., BEHRENDT, C., ACUÑA- ULATE, A., & NGUYEN, Q. A. (2018). *Universal Basic Income Proposals in Light of ILO Standards: Key Issues and Global Costing*. Geneva: International Labour Office.
- RAKICI, C., & AYDOĞDU BOZDAĞ, C. (2022). Evrensel Temel Gelir Ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Mali Çözüm*, 73-98.
- RAWLS, J. (1999). *A Theory of Justice (Revised Edition)*. Cambridge: Harvard University Press.
- ROSSETTI, F., ROOSMA, F., LAENEN, T., & ABTS, K. (2020). An Unconditional Basic Income? How Dutch Citizens Justify Their Opinions About a Basic Income and Work Conditionality. *Journal of International and Comparative Social Policy*, 284-300.
- SEÇKİNER BİNGÖL, E. (2020). *Kovid-19 Pandemisi Sonrası Evrensel Temel Gelir Tartışması: Zamanı Geldi Mi ?* TESEV Değerlendirme Notları.
- SERVANTIE, D. (2017). *AB ve Dünyadaki Temel Gelir Tartışmaları*. İktisadi Kalkınma Vakfı.
- STANDING, G. (2013). *Unconditional Basic Income: Two pilots in Madhya Pradesh*. Delhi. <https://www.almendron.com/tribuna/wp-content/uploads/2022/07/basic-income-pilots-in-india-note-for-inaugural.pdf>. Erişim Tarihi: 12.04.2026.
- STANDING, G. (2017). *Basic Income: And How We Can Make It Happen*. Pelican Introductions.
- TONDANI, D. (2009). Universal Basic Income and Negative Income Tax: Two Different Ways of Thinking Redistribution. *The Journal of Socio-Economics*, 246-255.
- TÜİK. (2025, Aralık 19). *TÜİK Veri Portalı*. Sosyal Koruma İstatistikleri, 2024: <https://veriportalı.tuik.gov.tr/tr/press/53933>. Erişim Tarihi: 19.04.2026.
- UNDP. (2019). *Universal Basic Income in China*. China: United Nations Development Programme.
- UZUNALI, E., & ALTUN, E. (2020). Türkiye'de Negatif Gelir Vergisi Sistemi Önerisinin Bütçe Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 383-410.

- VAN PARIJS, P. (2003(a)). Basic Income : A simple and powerful idea for the 21st century. B. ACKERMAN, A. ALSTOTT, & P. V. PARIJS içinde, *Redesigning Distribution: Basic Income and Stakeholder Grants as Alternative Cornerstones for a More Egalitarian Capitalism* (s. 40-59). London: Verso.
- VAN PARIJS, P. (2003(b)). Basic Income versus Stakeholder Grants: Some Afterthoughts on How Best to Reinvent Distribution. B. ACKERMAN, A. ALSTOTT, & P. V. PARIJS içinde, *Redesigning Distribution: Basic Income and Stakeholder Grants as Alternative Cornerstones for a More Egalitarian Capitalism* (s. 158-164). London: Verso.
- VAN PARIJS, P. (2004). Basic Income: A Simple and Powerful Idea for the Twenty-first Century. *POLITICS & SOCIETY*, 7-39.
- VAN PARIJS, P., & VANDERBORGHT, Y. (2017). *Basic Income: A Radical Proposal for a Free Society and a Sane Economy*. Harvard University Press.
- WIDERQUIST, K. (2024). *The Mit Press Reader*. <https://thereader.mitpress.mit.edu/the-deep-and-enduring-history-of-universal-basic-income/>. Erişim Tarihi: 25.03.2026.
- WRIGHT, E. O. (2003). Basic Income, Stakeholder Grants, and Class Analysis. B. ACKERMAN, A. ALSTOTT, & P. V. PARIJS içinde, *Redesigning Distribution: Basic Income and Stakeholder Grants as Alternative Cornerstones for a More Egalitarian Capitalism* (s. 75-82). London: Versus.
- YAPICI, F., & KARABULUT, Ş. (2018). 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Temel Gelir Düşüncesinin Yeniden Doğuşu. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 353-380.
- YORGUN, M. (2020, September 15). *Mongolia's Resource-to-Cash Transfers*. Basic Income Earth Network: <https://basicincome.org/news/2020/09/mongolias-resource-to-cash-transfers/>. Erişim Tarihi: 17.04.2026.

BÖLÜM 36

Osmanlı Dönemi Seramik Sûrahilerinde Form–Süsleme İlişkisi Üzerine Bir Araştırma

Azize Melek Önder¹

Giriş

Osmanlı kültüründe sûrahi, sadece günlük kullanım için üretilmiş olsa da günümüzde sanatsal bir ifade aracı ve kültürel bir simge olarak önemli bir konuma gelmiştir. Bu dönem içerisinde üretilen seramik sûrahiler farklı malzemeler kullanılarak yapılmıştır. Bakır, pirinç, gümüş gibi metal malzemelerin yanı sıra cam ve seramik gibi malzemelerden de üretilen bu sûrahiler Osmanlı döneminin teknik ve estetik zenginliğini gözler önüne sermektedir. Her ne kadar temel işlevi su ve şerbet gibi içecekleri sunmak için tasarlanmış olsa da her dönemde farklı form ve süsleme anlayışlarıyla görsel beğeniye hitap eden sanat eserleri olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda sûrahiler, yalnızca ev içi kullanımda değil, tören ve sosyal toplantılarda da misafirperverliğin, geleneksel ritüellerin ve toplumsal statünün bir göstergesi olarak da gösterilebilir. Osmanlı döneminde teknolojik ve sanatsal gelişmeler, sûrahilerin üretim sürecinde belirgin şekilde kendini göstermektedir. Bu durum, özellikle İznik seramiklerinde kullanılan fritli çamurun teknik bilgi gerektiren yapısıyla ve bu malzemenin ustalıklı geliştirilmesiyle açıkça gözlemlenebilir (Pala Çalışıcı, 2025, 1032).

Makale, Osmanlı sûrahilerinin form ve süsleme arasındaki ilişkiyi incelemeyi ve bu objelerin form ve süsleme özelliklerindeki evrimi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı dönemlerinde ana üretim merkezleri olan İznik, Kütahya, Çanakkale de üretilen sûrahilerin biçimsel gelişimini ele alarak, dönemin sanatsal ve kültürel anlayışına ışık tutmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, bu eserlerin Osmanlı kültür mirasının bir parçası olarak gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, öncelikle Osmanlı dönemi öncesinde üretilen seramik sûrahiler incelenmiştir. Selçuklu dönemindeki muadil örnekler, Osmanlı dönemi sûrahileriyle kıyaslanarak, hem form hem de süsleme açısından ortaya çıkan evrimsel değişiklikler üzerinde durulmuştur. Selçuklu sûrahilerinin tasarım ve teknik özellikleri, Osmanlı döneminin seramik sanatıyla karşılaştırıldığında, dönemin kültürel ve sanatsal gelişimindeki ilerlemeyi net bir şekilde

¹ Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, Seramik Bölümü, ORCID: 0000-0001-6972-7572

göstermektedir. Osmanlı döneminde ise seramik sürahileri, farklı bölgelerde farklı stillerle üretilmiştir. Bu bölgelerden en dikkat çeken, Osmanlı seramik sanatının ana üretim merkezleri olarak bilinen İznik, Kütahya ve Çanakkale'dir. İznik, seramik sanatındaki zarif tasarımları ve parlak sırlarıyla ünlüdür. Burada üretilen sürahiler, Osmanlı sanatının zirveye ulaşan estetik anlayışını yansıtmaktadır. İznik seramiklerinde özellikle kullanılan motifler, renkler ve formlar, dönemin kültürel değerlerini ve sanatsal beğenilerini simgelemektedir. İznik sürahileri, hem görsel açıdan etkileyici hem de işlevsel olarak kullanışlıdır. İznik sürahileri sınırlı sayıda olmalarına karşın Osmanlı döneminde üretilen sürahi formlarının temeli niteliğindedir. Kütahya, diğer bir ana üretim merkezi olarak, seramik sürahilerinde daha geniş bir form çeşitliliği ve zengin dekorasyon seçenekleri sunmaktadır. Bu dönemde, sürahilerin boyutları ve şekilleri de çeşitlenmiş, günlük yaşamda farklı ihtiyaçlara hitap eden form ve işlevsellikte sürahiler üretilmiştir. Kütahya seramikleri, aynı zamanda Osmanlı toplumunun sosyal yapısını da yansıtan bir tür sanatsal ifade biçimi olmuştur (Gök, 2015: 11). Çanakkale ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde seramik sürahilerinin üretildiği bir diğer önemli merkezdir. Çanakkale seramiklerinde, ekonomik zorluklar nedeniyle daha sade ve kaba formda sürahiler üretilmiştir. Ancak, bu üretim sürecine rağmen, sanatçılar yine de estetik ve işlevselliği birleştirerek, dönemin toplumsal değerleriyle örtüşen seramikler üretmeyi başarmıştır. Çanakkale seramiklerinde, özellikle kullanılan kırmızı çamur ve basit, ancak işlevsel formlar, dönemin ekonomik durumunu ve sosyal koşullarını yansıtmaktadır (Soustiel, 2000: 32).

Osmanlı dönemine ait sürahiler, yapım teknikleri, form çeşitliği ve zengin süsleme özellikleriyle günümüzde birçok müze ve koleksiyonlarda yer alan önemli eserlerdir. Bu formlar, çeşitli kitap, makale, tezde farklı araştırma başlıkları altında ele alınmış olsa da, Osmanlı seramik sürahilerini bütüncül biçimde bir araya getiren kapsamlı bir çalışma henüz mevcut değildir. Bu makale, bu eksikliği gidermek amacıyla Osmanlı döneminin başlıca üretim merkezleri olarak bilinen İznik, Kütahya ve Çanakkale 'de üretilmiş seramik sürahileri inceleme konusu olarak belirlemiştir. Araştırmada kırık ya da bütünlüğünü kaybetmiş parçalar kapsam dışı bırakılmış, ayrıca birbirine çok benzeyen örnekler tespit edildiğinde tekrarları önlemek adına yalnızca tek bir örneğin görseline yer verilmiştir.

Osmanlı döneminde önemli bir üretim merkezi olan İznik, Kütahya ve Çanakkale şehirlerinde imal edilen seramik sürahilerin form özellikleri, görsel belgeler ışığında alt tiplere ayrılarak sistematik bir biçimde incelenmiştir. Her bir üretim merkezi, kendi coğrafi konumu, kültürel birikimi ve dönemin sosyo-ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda özgün tasarım anlayışları geliştirmiştir. İznik'in saraya yönelik rafine üretimi, Kütahya'nın halk odaklı işlevselliği ve Çanakkale'nin yerel beğeniye hitap eden dekoratif tarzı, sürahilerin biçimsel çeşitliliğine doğrudan yansımıştır. Bu üretim merkezlerinden çıkan her bir eser;

kullanılan motifler, biçimsel kurgular, malzeme yapıları ve süsleme teknikleri açısından farklılıklar arz etse de, temel işlev ve estetik amaçlar bakımından ortak bir anlayışı yansıtmaktadır.

Sürahinin Tanımı ve Tarihçesi

Arapça kökenli olarak bilinen sürahi kelimesi “*srh*” kökünden türetilmiş olan *surāḥ* (صراح) kelimesinden gelmiştir (Türk Dil Kurumu (TDK), 2015). Türk Dil Kurumu'na göre, sürahi kelimesi Arapçadaki ve bu kelime “*şeffaf*” veya “*kristal*” anlamına gelmektedir (Etimoloji Türkiye (ET), 2015). Günümüzde sürahi kelimesi, içeceklerin konulmasında kullanılan cam, plastik, seramik gibi malzemelerden üretilmiş kaplar olarak tanımlanmaktadır. Bu etimolojik bilgi, özellikle cam sürahilerin Osmanlı’dan günümüze estetik bir obje olarak değerlendirilmesini destekleyen tarihsel bir arka plan sunmaktadır. Zamanla sürahi, yalnızca işlevsel bir kap değil, sanat ve zanaatın bütünleştiği kültürel bir nesneye dönüşmüştür (Kürkmen, 2005: 373).

Osmanlı döneminde sürahiler, günlük hayatta oldukça sık kullanılan kaplar arasında yer almıştır. Fakat bu kadar yaygın olmalarına rağmen, literatürde bu formun nasıl adlandırılması gerektiği konusunda farklı yaklaşımlar vardır. İznik seramikleri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Nurhan Atasoy, İznik Seramikleri kitabında sürahileri “*carafe*” olarak adlandırmıştır. İngilizcede de “*sürahi*” anlamına gelen bu kelime, özellikle Avrupa’daki benzer kapların formuyla kurulan bağlantıyı vurgulamak amacıyla tercih edilmiştir (Atasoy & Raby, 1989: 39). Öte yandan, Ökse (1999: 63), sürahi terimini “*testi*” kavramıyla eş anlamlı kullanmakta ve “*testi*” kelimesinin Farsça kökenli olduğunu belirtmektedir. Farsça ‘da “*el*” anlamına gelen “*dest*” kelimesinden türeyen “*desti*” terimi, “*elle taşınabilen*” anlamına gelmekte olup, genellikle kulplu, geniş gövdeli ve dar boğazlı, su taşımaya yönelik kaplar için kullanılmaktadır. Her iki formun işlevselliği benzerlik göstermesine rağmen, biçimsel ve üretimsel farklılıklar nedeniyle terminolojik açıdan ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu ayrımı belirgin kılan en önemli unsur ise üretimde kullanılan seramik malzeme ve cidar kalınlığıdır. Testiler, genellikle daha kalın cidarlı ve kaba seramik malzeme ile üretilirken, sürahiler daha ince cidarlı, nitelikli (Fritli çamur) seramik çamurları kullanılarak daha zarif bir formda imal edilmiştir. Bu farklılıklar, her iki formun hem teknik hem de estetik bağlamda ayrı değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Farklı adlandırmaların bulunmasına rağmen, günümüzde yaygın olarak kullanılan “*sürahi*” terimi, literatürde ortak bir dilin sağlanması ve terminolojik tutarlılığın korunması amacıyla tercih edilmiştir.

Türk kültüründe, “*sürahi*” kelimesi çok eski zamanlara dayanmaktadır. Örneğin, Dede Korkut Destanı’nda Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı hikâyesinde, “*Altın kadehler, sürahiler dizilmişti*” ifadesi, sürahilerin yalnızca birer içecek kabı değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal yaşamda önemli bir yeri

olan eşyalar olduğunu göstermektedir. Bu örnek, sürahilerin tarihsel olarak Türk toplumunda bir estetik anlayışını ve geleneksel yaşam biçimlerini yansıtan objeler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ifadeler, sürahilerin aynı zamanda sofrâ kültürünün, misafirperverliğin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun günlük yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir (Saritaş, 2008: 91-92).

Görsel 1: Sürahi, Selçuklu dönemi, 13. yüzyıl, The Smithsonian's Museums of Asian Art, Atıl, E. Freer Gallery of Art Fifteenth Anniversary Exhibition: III. Ceramics from the World of Islam, Washington: Smithsonian Institution, 1973, 104.

Sürahi formunun Osmanlı sanatına geliş süreci, daha önceki dönemlerin sanat eserleriyle sıkı bir bağa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı dönemi sürahilerinin formlarının, Selçuklu dönemi ve hatta daha önceki Türk toplumlarının üretmiş olduğu eserlerle benzerlikler taşıması, bu sanat biçiminin evrimsel bir süreçten geçtiğini ve Osmanlı öncesi kültürel birikimlerden etkilendiğini göstermektedir (Görsel 1). Osmanlı döneminde görülen seramik sürahi örnekleri, Selçuklu döneminden miras kalan biçim ve üretim anlayışını sürdürdüğü belirgin bir biçimde anlaşılmaktadır.

Selçuklu dönemi seramik sanatında, özellikle 12. ve 13. yüzyılda üretilen sürahilerde görülen basit ama estetik formlar, Osmanlı dönemindeki gelişmiş sürahi modellerinin temellerini atmıştır. Selçuklu sanatındaki zarif hatlar, yuvarlak gövdeler ve kulplar, Osmanlı sürahilerinde daha ayrıntılı süslemeler ve farklı materyallerle birleşerek zenginleşmiştir. Bu benzerlikler, Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel mirasının, Selçuklu ve önceki Türk sanatından aldığı ilhamla şekillendiğini doğrulamaktadır.

Görsel 2: Sürahi, 12-13. yüzyıl, Selçuklu Dönemi, Suriye, The Madina Collection of Islamic Art, Önder, A. M. Türkiye Müzelerindeki Klasik Osmanlı Dönemi Kapalı Formlu Seramikler Doktora Tezi, 2017, Erişim: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp.401>

Görsel 3: Sürahi, 16. yüzyıl, Osmanlı Dönemi, İznik, Ashemolean Müzesi, Oxford, Önder, A. M. Türkiye Müzelerindeki Klasik Osmanlı Dönemi Kapalı Formlu Seramikler Doktora Tezi, 2017, Erişim: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp.402>

Özellikle, günümüze ulaşan Selçuklu dönemi eserlerinden bazıları, Osmanlı Dönemi İznik sürahilerinin formlarına büyük benzerlikler göstermektedir. (Önder, 2017: 402), (Görsel 2-3). Bu benzerlikler, sürahilerin formunun yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda kültürel ve sanatsal bir geçmişi yansıttığının da bir kanıtıdır. Selçuklu dönemine ait bir sürahinin formundaki zarafet ve işçilik, Osmanlı sürahilerine olan etkisini, hem tasarım hem de kullanım amacıyla net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Osmanlı dönemi sürahilerinin, Osmanlı öncesi Türk sanatından esinlendiği en bariz örneklerden biri, Selçuklu dönemine ait günümüze ulaşan bir eserde görülebilir (Görsel 2). Bu eser, hem biçimsel olarak Osmanlı sürahilerinin temel tasarımını yansıtan hem de işlevsellik açısından önemli ipuçları veren bir örnek teşkil etmektedir. Bu tür erken döneme ait eserler, Osmanlı sanatının evrimsel sürecinin anlaşılmasında önemli bir yer tutmaktadır.

Osmanlı Dönemi Sürahileri

Osmanlı döneminde üretilen seramik sürahiler ağırlıklı olarak gündelik kullanım amacıyla üretilirken, günümüz müze ve koleksiyonlarında bu kaplar sanat eserleri olarak korunmaktadır. Günümüze sağlam bir şekilde gelebilen bu eserlerin varlığı Osmanlı döneminde kullanım olanağının yanı sıra estetik bir görünüm vermesi sebebiyledir. Özellikle 15. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İznik ve Kütahya gibi önemli üretim merkezlerindeki sürahi örneklerinde form ve süsleme özelliklerinin birbirini tamamladığı görülmüştür. Bu dönemde görülen eserlerde Selçuklu döneminden gelen üretim, form ve süsleme özellikleri korunmakla birlikte, daha zengin renkler, desenlerde ayrıntıya yer verilmesi ve daha gelişmiş form özellikleriyle yeni bir seviyeye ulaşmıştır (Aslanapa, 1965, 69). Özellikle İznik seramiklerinde, Osmanlı sanatında sıkça görülen bitkisel motifler ile birlikte Selçuklu döneminde oldukça fazla görülen geometrik motiflerin birlikteliği görülmektedir. İşlevsellik ile estetik yaklaşımın dengeli biçimde bir arada kullanılması, bu dönemin sürahilerini sanatsal değeri yüksek örnekler hâline getirmiştir. Bu yönüyle Osmanlı dönemi seramik sürahileri, sıradan bir kullanım eşyası olmaktan çıkarak sanatın ifade alanlarından biri haline gelmiştir (Bilge, 2009, 23-24).

Osmanlı döneminde üç önemli ana merkez bulunmaktadır. Bunlardan ilki Erken ve Klasik Osmanlı dönemlerinde faaliyet gösteren İznik'tir (Önder, 2017, 402). İznik'te üretilen seramik sürahiler, Osmanlı yönetiminin sanata müdahalesinin izlerini taşımaktadır. Devletin süsleme ve form konusunda eserler üzerindeki denetimi, sürahi üretimini de etkilemiş ve bu dönemde iki belirgin sürahi tipi ortaya çıkmıştır. Birinci tip, yukarı doğru genişleyen yuvarlak gövdeye sahip, yonca ağızlı ve tek kulplu sürahilerden oluşmaktadır (Görsel 3-4). İkinci tip ise yine yuvarlak gövdeli ve yonca ağızlı olmakla birlikte, benzer özellikler taşıyan tek kulplu sürahilerden meydana gelmektedir (Görsel 5). Her iki tip sürahi de sırt altı tekniğiyle, çok renkli veya mavi-beyaz tonlarda süslenmiştir (Atasoy & Raby, 1989: 194). Bu iki tip sürahi örneği, form ve süsleme ilişkisi açısından Selçuklu dönemi sürahileriyle paralellik göstermektedir (Görsel 2). Her iki tip sürahinin en geniş kısmını öne çıkarmak için süsleme farklılaştırılarak, büyütülerek ya da detaylandırılarak belirginleştirilmiştir. Formun diğer yerlerinde kullanılan süsleme motifleri ise daha basit süslemeler ile tamamlanmıştır (Görsel 3-4-5).

Görsel 4: Sürahi, 16. yüzyıl, Osmanlı Dönemi, İznik, Victoria and Albert Müzesi. Atasoy, N. & J. Raby, İznik Seramikleri, İstanbul: TEB Yayınları, 1989, 194.

Görsel 5: Sürahi, 16. yüzyıl, Osmanlı Dönemi, İznik, Metropolitan Müzesi, Önder, A. M. Türkiye Müzelerindeki Klasik Osmanlı Dönemi Kapalı Formlu Seramikler Doktora Tezi, 2017, Erişim: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>, 403.

İznik geleneğini sürdüren Kütahya, Osmanlı döneminde sürahi üretiminin öne çıkan ikinci ana merkezi olmuştur. Kütahya seramikleri, sürahi formları açısından büyük bir çeşitlilik sunmaktadır (Carswell, 1991: 51–52). Bu dönemde Kütahya’da üretilen sürahiler, farklı boyutlar ve şekillerde tasarlanmış, günlük yaşamın çeşitli gereksinimlerine hitap eden fonksiyonel ve sanatsal objeler haline gelmiştir. Kütahya seramikleri, aynı zamanda estetik ve teknik açıdan Osmanlı toplumunun değişen sosyal yapısını ve kültürel eğilimlerini yansıtan önemli bir sanat formu olmuştur. Bu seramiklerdeki renk paleti, desen çeşitliliği ve özgün tasarımlar, dönemin kültürel anlayışını ve sanatçıların sanatsal becerilerini gözler önüne sermektedir. Kütahya’da üretilen sürahiler, sadece pratik amaçlarla değil, aynı zamanda dekoratif bir unsur olarak da kullanılmış ve Osmanlı sarayından köylere kadar geniş bir coğrafyada rağbet görmüştür (Yenişehirlioğlu, 2005: 9). Bu dönemde üretilmiş ve günümüze ulaşmış altmış bir seramik sürahi, gövde, ağız, kulp ve emzik gibi ayrıntılar dikkate alınarak altı farklı alt tipe sınıflandırılmıştır.

Tip 1: Aşağıya doğru genişleyen silindirik gövdeye sahip olan bu sürahiler, dışa dönük düz bir ağız yapısına sahiptir. Kulpu ve emziği bulunan bu tip, ağız ve gövde yapısındaki zıtlık sebebiyle dengeli bir form sunmakta ve işlevsellik

açısından öne çıkmaktadır (Görsel 6-7). Genellikle çok renkli bir dekorasyona sahip bu tip formlar yine sır altı boyaları ile süslenmiştir.

Görsel 6. Sürahi, 18.yüzyılın ikinci yarısı, Kütahya, İstanbul Arkeoloji Müzesi (env. 41/332). Azize Melek Önder Arşivi, 2013.

Görsel 7. Sürahi, 19. yüzyıl sonu, Kütahya, Suna ve İnan Kırac Vakfı Koleksiyonu (env. SK 226). Bilgi, H. Ateşin Oyunu, Sadberk Hanım Müzesi ve Ömer M. Koç Koleksiyonlarından İznik Çini ve Seramikleri, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayınları, 2009, 47.

Tip 2: Bu gruptaki sürahiler, armudi gövdeleri ile geçmişten günümüze kadar kullanılan yaygın bir formu sergilemektedir. Yukarıya doğru genişleyen ağız yapısı ve kulp ile emzik özellikleri, hem dekoratif hem de pratik bir kullanım sunmaktadır. Bu tipte daha fazla örnek bulunması, armudi formun bu dönemde de yaygın olarak tercih edildiğini göstermektedir (Görsel 8-9-10-11-12). Formların bazılarında kabartma tekniği kullanılmıştır (Görsel 8-9-10-11). Bazı formlarda kulplar sade değil zikzaklar oluşturarak yapılmıştır (Görsel 8-10). Bu gruptaki örneklerde de sır altı boya ön plana çıkmaktadır.

Görsel 8. Sürahi, 18.yüzyıl sonları-19.yüzyıl başları, Kütahya, İstanbul Arkeoloji Müzesi (env. 41/101). Azize Melek Önder Arşivi, 2013.

Görsel 9. Sürahi, 19.yüzyılın ilk yarısı, Kütahya, İstanbul Arkeoloji Müzesi (env. 41/349). Azize Melek Önder Arşivi, 2013

Görsel 10. Sürahi, 18. yüzyıl ikinci yarısı, Kütahya, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu (env. SK 165). Soustiel, L. Osmanlı Seramiklerinin Görkemi, XVI.-XIX. Yüzyıl, Suna İnan Kıraç ve Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonlarından, İstanbul: Suna-İnan Kıraç Vakfı Yayınları, 2000, 97-98.

Görsel 11. Sürahi, 18. yüzyıl ikinci yarısı, Kütahya, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu (env. SK 238). Soustiel, L. Osmanlı Seramiklerinin Görkemi, XVI.-XIX. Yüzyıl, Suna İnan Kıraç ve Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonlarından, İstanbul: Suna-İnan Kıraç Vakfı Yayınları, 2000, 97-98.

Görsel 12. Sürahi, 20. yüzyıl, Kütahya, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu (env. SK 454). Bilgi, H. Ateşin Oyunu, Sadberk Hanım Müzesi ve Ömer M. Koç Koleksiyonlarından İznik Çini ve Seramikleri, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayınları, 2009, 145.

Tip 3: Yuvarlak gövdeli ve düz ağızlı sürahilerden oluşan bu tip, sade bir form yapısına sahiptir. Kulpları ve emzikleri ile tam bir işlevsellik sağlayan bu form, Kütahya seramiklerinde görülmeye başlamıştır (Görsel 13-14). Bu grupta bulunan bazı sürahilerde kapak mevcuttur (Görsel 14). Çok renkli olarak süslenen bu formlarda sır altı boya öne çıkmaktadır.

Görsel 13. Sürahi, 20. yüzyıl başı, Kütahya, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu (env. SK 163). Bilgi, H. Ateşin Oyunu, Sadberk Hanım Müzesi ve Ömer M. Koç Koleksiyonlarından İznik Çini ve Seramikleri, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayınları, 2009, 47.

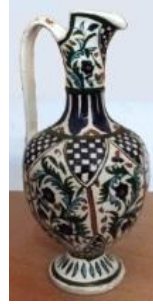

Görsel 14. Sürahi, 19.yüzyıl sonları-20.yüzyıl başları, Kütahya, İstanbul Arkeoloji Müzesi (env. 92.1). Azize Melek Önder Arşivi, 2013.

Tip 4: Yukarıya doğru genişleyen yuvarlak bir gövdeye sahip olan bu sürahiler, dışa dönük ağız yapısına sahiptir. Kulpları ve emzikleri bulunan bu tip örneklerde gövdeyi taşıyan bir kaide yer almaktadır (Görsel 15-16). Bazı örneklerde kulp sade değildir (Görsel 15). Çok renkli süslenen sürahiler yine sır altı boya ile süslenmiştir.

Görsel 15. Sürahi, 20. yüzyıl, Kütahya, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu (env. SK 164). Bilgi, H. Ateşin Oyunu, Sadberk Hanım Müzesi ve Ömer M. Koç Koleksiyonlarından İznik Çini ve Seramikleri, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayınları, 2009, 47.

Görsel 16. Sürahi, 20.yüzyıl, Kütahya, İstanbul Arkeoloji Müzesi (env. 91.1). Azize Melek Önder Arşivi, 2013.

Tip 5: Yuvarlak gövde ve dışa dönük ağız yapısıyla bu sürahiler, sade ama fonksiyonel bir tasarım sunmaktadır. Kulpları ve emzikleri ile tamamlanan bu tip,

Geç Osmanlı dönemi sürahilerinde çok karşılaşılmayan bir biçimdir (Görsel 17). Bu tip sürahilerde de çok renkli uygulanmış, yine sır altı boya ile süslenmiştir.

Görsel 17. Sürahi, 19. yüzyıl sonu, Kütahya, Suna ve İnan Kırac Vakfı Koleksiyonu (env. SK 161). Azize Melek Önder Arşivi, 2013.

Tip 6: Yukarıya doğru daralan silindirik gövdeye sahip olan bu sürahiler, düz ağız yapısı, kulp ve emzik detaylarıyla minimalist bir tasarım anlayışını yansıtmaktadır. Bu form, dönem içinde daha az rastlanan ancak dikkat çekici bir estetik sunan bir modeldir (Görsel 18). Yine çok renk kullanılarak süslenmiş bu eserde sır altı boya kullanılmıştır.

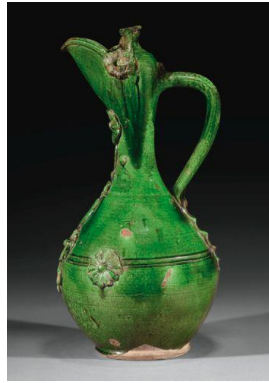
Görsel 18. Sürahi, 20. yüzyıl, Kütahya, Pera Müzesi. Buğdaycı, B. Kütahya Çini Müzesi'nde Sergilenen Seramik ve Çini Eserlerin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018, Erişim: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp.125>.

Geç Osmanlı dönemi Kütahya seramik sürahileri, yalnızca işlevsellik açısından değil, aynı zamanda dönemin sanat anlayışını yansıtan önemli eserlerdir. Bu tiplerin her biri, hem günlük kullanıma hem de estetik beğeniye hitap eden detaylarıyla Osmanlı seramik sanatının zenginliğini gözler önüne sermektedir.

Geç Osmanlı dönemine ait Çanakkale seramik sürahileri, Osmanlı sanatının son evrelerinde üretilmiş özgün eserler arasında yer almaktadır. İznik ve Kütahya merkezli üretimlerde görülen ince işçilikli ve nitelikli seramik sürahilerin aksine, Çanakkale yapımı sürahiler daha kalın cidarlı, nispeten kaba yapılı ve farklı özellikler taşıyan seramik çamurlarıyla üretilmiştir (Öney, 1991: 104). Bu farklılık, dönemin sosyal ve ekonomik koşullarının sanata olan yansımaları ortaya koyarken, aynı zamanda Çanakkale sürahilerinin estetik ve işlevsel açıdan

kendine özgü karakterini korumasına engel olmamıştır. Zorlayıcı yaşam koşullarına rağmen, Çanakkale seramiklerinde biçimsel ve dekoratif çeşitliliğin sürdürüldüğü, sanatın, halkın gündelik yaşamına entegre olmaya devam ettiği anlaşılmaktadır (Soustiel, 2000: 173–175). Estetik değer ile işlevselliği bir arada barındıran bu sürahiler, dönemin sosyal yaşamında hem dekoratif hem de pratik bir işleve sahip olmuş; bu yönüyle, Geç Osmanlı toplumunun kültürel ve sanatsal yapısını anlamada önemli bir kaynak konumuna gelmiştir (Bilgi, 2005: 16–17). Günümüze yüzün üzerinde Çanakkale yapımı sürahi ve testi örneği ulaşmış olmakla birlikte, biçimsel olarak testiye yakın özellikler gösteren eserler bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. İnceleme kapsamında değerlendirilen Çanakkale üretimi seramik sürahiler, tasarım detayları ve biçimsel nitelikleri esas alınarak dört alt tipe ayrılmıştır. Bu sınıflandırmada gövde formu, ağız yapısı, kulp ve emzik gibi temel yapısal öğeler dikkate alınmıştır. Söz konusu sürahiler, Geç Osmanlı döneminde Çanakkale merkezli seramik üretiminin, işlevsellikten ödün vermeksizin estetik anlayışını nasıl sürdürdüğünü ve bu yaklaşımın gündelik yaşama nasıl yansıdığını gözler önüne sermektedir.

Tip 1: Bu tip sürahiler yuvarlak gövdeli, dışa dönük ağızlı, tek kulplu olarak tasarlanmıştır. Geç Osmanlı dönemi Çanakkale sürahileri örneklerinde çokça karşılaşılan bu tip formlarda genellikle ağızda ya da gövdenin bazı yerlerinde kabartma kullanılmış, tek renk sır ile boyanmıştır (Görsel 19). Bu form yapısına sahip eserler mevcuttur.

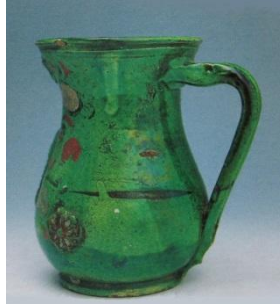
Görsel 19: Sürahi, 20. Yüzyıl, Çanakkale, Suna-İnan Kıraç Koleksiyonu.
<https://tr.pinterest.com/pin/214695107225316969/> Erişim 23.11.2024.

Tip 2: Yukarıya doğru daralan silindirik gövdeye sahip olan bu sürahiler, düz ağız yapısı, kulp ve emzik ile bir bütün oluşturmaktadır. Bu forma, dönem içinde daha az rastlanmaktadır ve tek renk sır ile renklendirilmiştir (Görsel 20).

Görsel 20: Sürahi, 19.yüzyıl sonu- 20.yüzyıl başı, Çanakkale, Suna-İnan Kırâç Koleksiyonu. http://seramik.kaleicimuzesi.com/seramik_tr.php?sid=271&page=3 Erişim 12.05.2013.

Tip 3: Dışa dönük ağızlı, armudi gövdeli ve tek kulp olan bu tip formlarda birçok farklı teknik ve rengin varlığından söz edilebilir (Öney, 1991, s. 123). Genellikle renkli sır, astar gibi seramik dekor teknikleri ile süslemeler görülebilir (Görsel 21-22). Bu tipin bazı formlarında gövde sadeyken kulp kıvrımlı yapılmıştır (Görsel 22)

Görsel 21: Sürahi, 19.yüzyıl, Çanakkale, Suna-İnan Kırâç Koleksiyonu Görsel 21: Öney, G. “Çanakkale Seramikleri” Sadberk Hanım Müzesi Türk Çini ve Seramikleri, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayınları, 1991, 125.

Görsel 22: Sürahi, 19.yüzyıl sonu- 20.yüzyıl başı, Çanakkale, Suna-İnan Kırâç Koleksiyonu http://seramik.kaleicimuzesi.com/seramik_tr.php?sid=69&page=3 Erişim 12.05.2013.

Tip 4: Bu sürahiler, yuvarlak gövdeli ve yukarıya doğru genişleyen geniş ağızlı, tek kulplu olarak tasarlanmış örneklerdir. Bu tür sürahiler, genellikle nadir

bulunur ve boyama işlemi astar kullanılarak yapılmıştır. Tip 1'de bulunan seramiklerle gövde biçimi benzerlik gösterse de, bu tipte ağız, kulp ve emzik gibi detaylar farklılıklar arz etmektedir. Ayrıca, boyama biçim de diğer tiplerle kıyaslandığında farklılık göstermektedir. Bu sebeplerden dolayı, Tip 4 sürahileri, diğer türlerden ayırt edilerek kendi kategorisinde değerlendirilmiştir (Görsel 23).

Görsel 23: Sürahi, 19.yüzyıl sonu- 20.yüzyıl başı, Çanakkale, Suna-İnan Kıraç Koleksiyonu http://seramik.kaleicimuzesi.com/seramik_tr.php?sid=69&page=3 Erişim 12.05.2013.

Osmanlı Dönemi Sürahilerinde Form-Süsleme İlişkisi

Osmanlı Dönemi Seramik Sürahilerinde görülen form ve süsleme ilişkisi incelendiğinde, süslemenin rolü, tamamlanmış form üzerine uygulanarak eseri tamamlamak ve son halini belirlemek için oldukça önemli bir aşamadır. Bu aşamaya gelebilmek için formun genel görünümüne öncelik verilmesi anlamlıdır. Formun, yalnızca işlevselliği açısından değil, aynı zamanda süslemenin çerçevesini ve zeminini belirleyen temel unsur olarak öne çıkması, onun baskın karakteriyle doğrudan ilişkilidir. Sanatsal ekoller tarafından şekillenen tasarım ilkeleri, süslemenin içeriğini, oranını ve yayılımını belirler (Avşar & Avşar, 2019). Bir seramik eserin formu, süsleme kompozisyonunu büyük ölçüde etkileyen temel unsurlardan biridir. Form, sadece eserin fiziksel yapısını belirlemekle kalmaz, aynı zamanda sanatçının süsleme için kullanacağı alanları ve teknikleri de doğrudan yönlendirir. Örneğin, bir seramik eserin derinliği, genişliği, yüksekliği ve genel şekli, süslemenin nasıl uygulanacağını belirleyen faktörler arasında yer almaktadır. (Erdal, 2023: 73).

Kapların açık veya kapalı bir yapıya sahip olması, süslemenin konumunu ve görünürlüğünü etkileyen önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Açık formdaki kâse, tabak gibi parçalar, genellikle yatay bir yüzeyde durduğundan, iç yüzeyleri daha görünür hale gelmektedir ve süslemeler bu alanlarda yoğunlaşmıştır. Bu tür eserlerde iç yüzeyler, genellikle izleyicinin dikkatini çekecek şekilde tasarlanmaktadır. Öte yandan, kapalı formdaki sürahi, testi veya vazo gibi eserlerde dış yüzey daha belirgin bir süsleme alanı oluşturmuştur. Özellikle bu tür eserlerin karın bölgesi, geniş ve dikkat çeken bir alan sunduğu için süsleme burada yoğunlaşmıştır (Öney & Çobanlı, 2007). Osmanlı Dönemi sürahileri

kapalı formlu seramikler grubunda yer almaktadır. Bu bağlamda form-süsleme ilişkisi bakımından formun dış kısmı detaylı bir şekilde süslenmiştir.

Süslemenin uygulanma biçimi formun karakterine bağlı olarak farklılık gösterebilir. Düz yüzeylerde detaylı ve ince motifler daha rahat uygulanabilirken, eğimli veya yuvarlak yüzeylerde süslemenin biçimi ve akışı değişebilir. Örneğin, bir sürahilerin dar boyun kısmında süslemeler daha sınırlı ve sade olabilirken, geniş karın kısmında daha ayrıntılı ve büyük motifler tercih edilebilir. Buna ek olarak, kabın ağız, dip ve kulp gibi detaylı bölümleri, süslemenin tamamlayıcı unsurları olarak değerlendirilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Osmanlı Dönemi seramik sürahileri, hem estetik hem de işlevsel açıdan büyük bir öneme sahiptir ve dönemin kültürel ve sanatsal gelişimini yansıtan önemli objelerdir. İznik, Kütahya ve Çanakkale gibi önemli seramik üretim merkezlerinde üretilen sürahiler, zamanla yalnızca içecek sunumu yapan günlük kullanım eşyaları olmaktan çıkmış, aynı zamanda sanatsal ifade biçimlerine dönüşmüştür.

İznik, özellikle 15. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı seramik sanatının merkezi haline gelmiştir ve burada üretilen sürahilerde, hem fonksiyonel kullanım hem de estetik anlayış birbirini tamamlayan unsurlar olarak öne çıkmaktadır. İznik seramiklerinde, Selçuklu geleneğinden beslenen bir sanat anlayışı ile birlikte, daha zengin renk paletleri ve desenler kullanılmıştır. Özellikle bitkisel motifler ve İslam sanatına özgü geometrik desenler, sürahilerin süslemelerinde önemli bir yer tutmaktadır. İznik sürahileri, Osmanlı sarayları çevresinde rağbet görmüş, sadece fonksiyonel değil, aynı zamanda dekoratif unsurlar olarak da kullanılmıştır. İznik'te üretimi yapılan seramikler, kırmızı ve beyaz çamurlu olmak üzere iki ana grupta toplanabilir. İznik üretimi sürahilerde kırmızı çamurdan eser bulunmamaktadır. Ulaşılan eserlerin tamamı beyaz çamurdan yapılmıştır. Bu dönemde, Osmanlı yönetiminin sanat üzerindeki etkisiyle iki farklı sürahi tipi ortaya çıkmıştır: biri yuvarlak gövdeli, yonca ağızlı ve tek kulplu, diğeri ise benzer formda ancak farklı detaylarla süslenmiş sürahilerden oluşmaktadır. Bu grup içerisinde bulunan örneklerle yurt dışı müzelerinde rastlanmaktadır. Bu sürahilerde, sır altı teknikleriyle mavi-beyaz ya da çok renkli dekorasyonlar kullanılmıştır. Her iki örnek de dönemin sanat anlayışını yansıtan biçimde tasarlanmış ve süslenmiştir (Görsel 3-4-5).

Kütahya seramikleri ise İznik geleneğini sürdürmekle birlikte, özgünlük ve çeşitlilik açısından farklılıklar göstermektedir. Kütahya'da üretilen sürahiler, daha geniş bir renk yelpazesi ve desen çeşitliliği sunmakta, bu sürahilerde görülen form farklılıkları ve detaylar, dönemin kültürel anlayışını ve sanatçılarının estetik zevklerini yansıtmaktadır. Kütahya sürahileri, özellikle armudi ve yuvarlak gövde şekilleri ile dikkat çekmektedir. Sürahilerde kullanılan kabartma teknikleri, zikzak kulplar ve çok renkli sır altı boyama, Kütahya seramiklerinin

özgün karakterini oluşturmaktadır. Kütahya seramikleri, farklı boyutlar ve şekillerde tasarlanarak, hem estetik hem de pratik açıdan günlük yaşamda kullanılan önemli objeler olmuştur. Bu dönemde üretildiği tespit edilen birçok örnek bulunmakla birlikte ulaşılan atmış bir adet form gövde biçimlerine göre altı ayrı alt tipte incelenmiştir. Bu dönem içerisinde incelenen her bir sürahi formu beyaz çamur ile üretilmiştir. Tip 1 olarak isimlendirilen bu grup sürahilerde aşağıya doğru genişleyen silindirik bir gövde mevcuttur. Sürahinin ağzı dışa dönük düz bir biçimdedir. Kulpu ve emziği bulunan bu tip sürahilerde genellikle çok renkli bir dekorasyon kullanılmış ve sır altı boyaları ile süslenmiştir (Görsel 6-7). Tip 2 grubu içerisinde yer alan sürahiler, armudi gövdeli, yukarıya doğru genişleyen düz ağızlı, kulp ve emzik ile bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu tip sürahiler dönemin içerisinde daha fazla üretilmiş ve kullanılmış olduğu günümüze gelen örnek sayısının fazlalığı sebebiyle söylenebilir (Görsel 8-9-10-11-12). Formların bazılarında kabartma tekniği kullanılmıştır (Görsel 8-9-10-11). Bazı formlarda kulplar sade değil zikzaklar oluşturarak yapılmıştır (Görsel 8-10). Bu tipte de sır altı boya ön plana çıkmaktadır. Tip 3 grubu, yuvarlak gövdeli ve düz ağızlı sürahiler olarak belirlenmiştir. Kulpları ve emzikleri bulunan bu grupta üretilen seramik sürahiler çok renkli olarak sır altı boyası ile dekorlananmıştır (Görsel 13-14). Bu grupta bulunan bazı sürahilerde kapak bulunmaktadır ve kapağın süslenesi formun genel süsleme özellikleri ile bir bütünlük göstermektedir (Görsel 14). Tip 4 grubunda bulunan sürahiler, yukarıya doğru genişleyen yuvarlak bir gövdeli, dışa dönük ağızlı, kulplu, emzikli ve kaideli olarak üretilmiştir (Görsel 15-16). Bazı örneklerde kulp sadelikten uzaklaşarak karmaşık biçimler eklenerek oluşturulmuştur (Görsel 15). Çok renkli süslenen sürahiler yine sır altı boya ile süslenmiştir. Tip 5 grubunda görülen sürahiler, yuvarlak gövdeye sahip, dışa dönük ağız yapılı, kulplu ve emzikli biçimlerdir (Görsel 17). Bu tip sürahilerde de çok renkli uygulanmış, yine sır altı boya ile dekorlanmıştır. Tip 6 grubunda ise yukarıya doğru daralan silindirik gövdeye sahip, düz ağız yapılı, kulp ve emzik detaylarıyla tasarlanmış eserlerdir. Bu forma dönem içinde nadir rastlanmaktadır (Görsel 18). Yine çok renk kullanılarak süslenmiş bu eserde sır altı boya kullanılmıştır.

Geç Osmanlı dönemi Çanakkale seramik sürahileri ise İznik ve Kütahya'dan farklı olarak, daha kalın cidar kullanımı ve kaba çamurlar ile üretilmiştir. Çanakkale'deki seramiklerde, estetik anlayış ve işlevsellik hala önemli olsa da, bu sürahilerde daha sade bir tasarım anlayışı ve daha az süsleme görmek mümkündür. Ancak, Çanakkale sürahileri, dönemin sosyal ve ekonomik zorluklarına rağmen, hala önemli estetik ve işlevsel değerlere sahiptir. Çanakkale seramikleri, özellikle tek renk sır ile boyanan ve kabartma detayları taşıyan örneklerle dikkat çekmektedir. Bu seramikler, dönemin zor yaşam koşullarına rağmen halkın günlük yaşamında önemli bir yer tutmuş, estetik ve pratik açıdan toplumun ihtiyaçlarına hizmet etmiştir. Bu dönemde görülen çok fazla sürahi ve testi örneği bulunmaktadır. Bu örnekler araştırmacılar tarafından karıştırılmasına

karşın makale içerisinde dar ve kısa boyunlu olarak üretilen formları testi olarak nitelendirilmesinden dolayı bu grubun içerisinde kullanılmamıştır. Bu dönem içerisinde üretilen sürahi örnekleri dört alt grup içerisinde toplanmıştır. Tip 1 grubu seramik sürahiler yuvarlak gövdeli, dışa dönük ağızlı, tek kulpludur. Dönem seramikleri içerisinde çokça karşılaşılan bu tip formlarda genellikle ağızda ya da gövdenin bazı yerlerinde kabartma kullanılmış, tek renk sır ile boyanmıştır (Görsel 19). Tip 2 grubu, yukarıya doğru daralan silindirik gövdeli, düz ağızlı, kulp ve emziktir. Bu formda üretilen seramikler oldukça nadir örnekler olarak gösterilebilir. Tek renk sır ile renklendirilmiştir (Görsel 20). Tip 3 grubunda, dışa dönük ağızlı, armudi gövdeli, tek kulp ve emzikli biçimlerdir. Bu grup içerisinde Osmanlı döneminin erken dönemlerinde görülen astar tekniği, renkli sır tekniği gibi birçok farklı seramik tekniğinin bir arada kullanıldığı gözlemlenmiştir (Görsel 21-22). Bu tipin bazı formlarında gövde sadeysen kulp kıvrımlı olarak yapılmıştır (Görsel 22). Tip 4 grubu seramik sürahileri ise, yuvarlak gövdeli ve yukarıya doğru genişleyen geniş ağızlı, tek kulplu olarak tasarlanmış örneklerdir. Bu tür sürahiler nadir örneklerdir ve süsleme astar kullanılarak yapılmıştır. Tip 1'de bulunan seramiklerle gövde biçimi benzerlik gösterse de, bu tipte ağız, kulp ve emzik gibi detaylar farklılıklar sebebiyle ayrı bir grup içerisine alınmıştır. Bununla birlikte boyama biçim de diğer tiplerle kıyaslandığında farklılık göstermektedir (Görsel 23).

Sonuç olarak, Osmanlı dönemi sürahileri, sadece işlevsel bir obje olmanın ötesine geçmiş ve dönemin sanat anlayışını yansıtan önemli eserler haline gelmiştir. İznik, Kütahya ve Çanakkale gibi merkezlerde üretilen bu seramikler, dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını anlaşılmasına yardımcı olan değerli sanat eserleridir. Estetik ve işlevselliği bir arada barındıran bu sürahiler, Osmanlı seramik sanatının zenginliğini ve çeşitliliğini gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

- Aslanapa, O. Anadolu'da Türk Çini ve Keramik Sanatı, İstanbul: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 1965.
- Atasoy, N. & J. Raby, İznik Seramikleri, İstanbul: TEB Yayınları, 1989.
- Atıl, E. Freer Gallery of Art Fifteenth Anniversary Exhibition: III. Ceramics from the World of Islam, Washington: Smithsonian Institution, 1973.
- Avşar, L. & Avşar, M. E. Yüzeysel Seramik Süslemelerin Sanatsal Değerlendirmesine Yönelik Yeni Kriterler. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5, 2019, 22-36.
- Bilgi, H. Asırlar Sonra Bir Arada, Sadberk Hanım Müzesi'nin Yurtdışından Türkiye'ye Kazandırdığı Eserler, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayınları, 2005.
- Bilgi, H. Ateşin Oyunu, Sadberk Hanım Müzesi ve Ömer M. Koç Koleksiyonlarından İznik Çini ve Seramikleri, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayınları, 2009.
- Buğdaycı, B. Kütahya Çini Müzesi'nde Sergilenen Seramik ve Çini Eserlerin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018. Erişim: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Carswell, J. Kütahya Çini ve Seramikleri, Sadberk Hanım Müzesi Türk Çini ve Seramikleri, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayınları, 1991.
- Erdal, O. Kültürel İfadelerin Arayışında: Selçuklu Seramik Sanatında Form ve Süsleme. Konya Sanat Dergisi, 6, 2023, 69-83.
- Etimoloji Türkiye, Sürahi, 7 Temmuz 2015 tarihinde <http://www.etimolojiturkce.com/kelime/s%C3%BCrahi>, adresinden alındı.
- Gök, S. Kütahya Çini ve Seramikleri 2, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Kütahya Çini ve Seramikleri Koleksiyon Kataloğu, İstanbul: Pera Müzesi Yayını 77, 2015.
- Kürkman, G. Toprak, Ateş, Su, Tarihsel Gelişimi, Atölyeleri ve Ustalarıyla Kütahya Çini ve Seramikleri, İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı Yayını 1, 2005.
- Ökse, A. T. Ön Asya Arkeolojisi Seramik Terimleri, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999.
- Önder, A. M. Türkiye Müzelerindeki Klasik Osmanlı Dönemi Kapalı Formlu Seramikler, Doktora Tezi, 2017. Erişim: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Öney, G. “Çanakkale Seramikleri” Sadberk Hanım Müzesi Türk Çini ve Seramikleri, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayınları, 1991.
- Öney, G. & Çobanlı, Z. Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.

- Sarıtaş, S. Dede Korkut Hikâyeleri ve Âşık Garip Hikâyesi'nde Yer Alan Maddi Kültür Ürünleri. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/1, 2008. Erişim adresi: <http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi7/8%20SARITA%DE%20S%FC%20hey%20la.pdf>.
- Soustiel, L. Osmanlı Seramiklerinin Gökemi, XVI.-XIX. Yüzyıl, Suna İnan Kırâç ve Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonlarından, İstanbul: Suna-İnan Kırâç Vakfı Yayınları, 2000.
- Türk Dil Kurumu, Sürâhi. 7 Temmuz 2015 tarihinde http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.559b75ce_cbb9e5.84006588, adresinden alındı.
- Yenişehirlioğlu, F. “Günlük Yaşamda İnsancıl Görünümler” Toprak, Ateş, Su, Tarihsel Gelişimi, Atölyeleri ve Ustalarıyla Kütahya Çini ve Seramikleri, İstanbul: Suna ve İnan Kırâç Vakfı Yayını 1, 2005.

BÖLÜM 37

İlaç Sektöründe Çalışan Refahı: Tıbbi Mümessillerde Tükenmişlik ve İş Doyumu¹

Beray Özbek Yılmaz² Dr. Öğr. Üyesi Emel Kesim³

1. Giriş

Sağlık sektörü, toplumların yaşam kalitesinin yükseltilmesinde ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde stratejik öneme sahip alanlardan biridir. Sağlık hizmetlerinin etkin biçimde sunulabilmesi yalnızca sağlık kurumlarının faaliyetleriyle değil, aynı zamanda ilaç sektörünün geliştirdiği ürünlerin doğru şekilde tanıtılması ve sağlık profesyonellerine ulaştırılmasıyla da yakından ilişkilidir. Bu noktada tıbbi mümessiller, ilaç işletmeleri ile sağlık profesyonelleri arasında bilgi aktarımını sağlayan ve sektörün işleyişinde kritik rol üstlenen önemli aktörler olarak öne çıkmaktadır.

İlaç sektörü, küresel ölçekte olduğu gibi Türkiye’de de sürekli büyüyen ve gelişen sektörlerden biri konumundadır. Artan rekabet koşulları, değişen sağlık politikaları ve yenilikçi ilaç teknolojilerinin gelişimi, sektörde faaliyet gösteren işletmelerin insan kaynağına daha fazla önem vermesine neden olmaktadır. Bu süreçte tıbbi mümessiller, ilaç firmalarının sahadaki temsilcileri olarak hekimler, eczacılar ve diğer sağlık çalışanlarıyla sürekli iletişim hâlinde çalışmakta; ilaçlara ilişkin bilimsel bilgilerin aktarılmasında, ürünlerin tanıtımında ve kurumsal ilişkilerin geliştirilmesinde önemli roller üstlenmektedirler. Dolayısıyla tıbbi mümessillerin performansı yalnızca işletmelerin satış hedefleri açısından değil, sağlık sektöründeki bilgi paylaşımının etkinliği açısından da önem taşımaktadır.

Bununla birlikte tıbbi mümessillik mesleği, yoğun çalışma temposu, sürekli seyahat zorunluluğu, yüksek performans beklentileri ve rekabet baskısı nedeniyle çalışanlar açısından çeşitli psikososyal riskleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle ilaç sektöründe iş gücü maliyetlerinin kontrol altında tutulmaya çalışılması, yüksek satış hedeflerinin belirlenmesi ve performans odaklı yönetim

¹ Bu çalışma Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı öğrencisi Beray Özbek Yılmaz’ın Dr. Öğretim Üyesi Emel Kesim danışmanlığında gerçekleştirdiği “Tıbbi Mümessillerin Tükenmişlik Düzeyleri ve İş Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” başlıklı tezin istatistikî verileri kullanılarak üretilmiştir.

² Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, SBE Yüksek Lisans, Zonguldak, Türkiye. ORCID: 0000-0001-5210-7959

³ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İİBF, Zonguldak, Türkiye. ORCID: 0000-0002-2914-875X

anlayışının yaygınlaşması çalışanlar üzerindeki baskıyı artırabilmektedir. Ayrıca ücret yetersizliği, örgütsel destek eksikliği, motivasyon sağlayıcı uygulamaların sınırlı olması ve yoğun iş yükü gibi faktörler çalışanların iş yaşamına ilişkin olumsuz algılar geliştirmelerine neden olabilmektedir. Nitekim tıbbi mümessillerin bağlı oldukları örgütten yeterli düzeyde destek görememeleri ve yoğun performans baskısı altında çalışmaları, iş ortamlarının daha yorucu hâle gelmesine yol açabilmektedir (Efeoğlu ve İplik, 2011). Bu durum zaman içerisinde çalışanların motivasyonlarında azalma, performans düşüklüğü ve mesleklerine yönelik olumsuz tutumlar geliştirmeleriyle sonuçlanabilmektedir.

Çalışma yaşamında bireylerin örgütlerine ve işlerine yönelik geliştirdikleri tutumlar arasında iş doyumu önemli bir yere sahiptir. İş doyumu, bireyin yaptığı işe yönelik geliştirdiği olumlu veya olumsuz duyguların genel değerlendirmesini ifade etmekte ve çalışan performansı, örgütsel bağlılık, motivasyon ve işten ayrılma niyeti gibi birçok örgütsel sonuçla ilişkilendirilmektedir (Locke, 1976; Kavi, 2010). Çalışanların işlerinden memnun olmaları yalnızca bireysel mutluluk açısından değil, aynı zamanda örgütsel etkinlik ve verimlilik açısından da önem taşımaktadır. Buna karşılık çalışanların işlerine yönelik olumsuz duygular geliştirmeleri iş doyumsuzluğuna neden olmakta ve örgütsel süreçleri olumsuz etkileyebilmektedir. İş doyumu; ücret, çalışma koşulları, yönetsel uygulamalar, iş arkadaşlarıyla ilişkiler ve kariyer olanakları gibi birçok faktörden etkilenmektedir (Ertürk ve Keçecioğlu, 2012; Eroğlu, 2013).

İş doyumunu etkileyen önemli değişkenlerden biri de tükenmişliktir. Tükenmişlik, bireyin sahip olduğu fiziksel, duygusal ve zihinsel kaynakların iş yaşamındaki yoğun talepler karşısında yetersiz kalması sonucunda ortaya çıkan psikolojik bir sendrom olarak tanımlanmaktadır (Dolgun, 2010). Özellikle insanlarla yoğun etkileşim gerektiren mesleklerde görülen tükenmişlik; duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda azalma boyutlarıyla çalışanların psikolojik iyi oluşunu olumsuz etkileyen önemli bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Tükenmişlik düzeyinin yükselmesi çalışanların işlerine yönelik olumlu tutumlarını azaltabilmekte, motivasyon kaybına yol açabilmekte ve örgütsel performansı olumsuz etkileyebilmektedir (Güllüce, 2006; Mutlu, 2019; Mohamed vd., 2020). Ayrıca çalışanların işlerine yönelik bağlılıklarının azalması hem bireysel hem de örgütsel düzeyde verimlilik kayıplarına neden olabilmektedir (Demirtaş, 2020).

Literatürde iş doyumu ve tükenmişlik kavramlarının birbiriyle yakından ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. İş doyumuna ulaşamayan çalışanlar ile tükenmişlik yaşayan çalışanların devamsızlık, isteksizlik, performans düşüklüğü ve işten ayrılma eğilimi gibi benzer özellikler gösterdikleri belirtilmektedir (Gökdemir, 2017). Bu durum, çalışan refahının sürdürülebilmesi açısından her iki kavramın birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Özellikle tıbbi mümessillik gibi yoğun insan ilişkileri ve yüksek performans beklentileri içeren

mesleklerde, tükenmişlik ve iş doyumu arasındaki ilişkinin ortaya konulması hem çalışanların psikolojik sağlığının korunması hem de işletmelerin insan kaynakları politikalarının geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Günümüzde çalışan refahı (employee well-being), çalışanların yalnızca fiziksel sağlık durumlarını değil; psikolojik iyi oluşlarını, işlerinden duydukları memnuniyeti, mesleki sürdürülebilirliklerini ve yaşam kalitelerini kapsayan bütüncül bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Özellikle bilgi yoğun ve insan ilişkilerine dayalı sektörlerde çalışan refahı, örgütsel performansın sürdürülebilirliği açısından stratejik önem taşımaktadır. Çalışan refahının korunması, çalışanların motivasyonlarının artırılması, işe bağlılıklarının güçlendirilmesi ve tükenmişlik gibi olumsuz sonuçların önlenmesi açısından kritik bir gereklilik olarak kabul edilmektedir.

Çalışma yaşamında çalışan refahını etkileyen en önemli unsurlar arasında psikososyal riskler yer almaktadır. İş yükü, zaman baskısı, performans hedefleri, rol belirsizliği, iş-yaşam dengesi sorunları ve sürekli denetlenme algısı gibi faktörler çalışanların psikolojik iyi oluşlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Özellikle sağlık sektörüyle doğrudan ilişkili görevlerde çalışan bireylerin bu risklere daha yoğun maruz kaldıkları belirtilmektedir.

İlaç sektöründe görev yapan tıbbi mümessiller de yoğun performans beklentileri, rekabet baskısı, sürekli seyahat gerektiren çalışma düzeni ve sağlık profesyonelleriyle yürüttükleri yoğun iletişim süreçleri nedeniyle çeşitli psikososyal risklerle karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu nedenle çalışan refahının değerlendirilmesinde iş doyumu ve tükenmişlik kavramları önemli göstergeler olarak öne çıkmaktadır. Bu bölümde çalışan refahı perspektifinden tıbbi mümessillerin çalışma koşulları, psikososyal riskleri, iş doyumu düzeyleri ve tükenmişlik deneyimleri ele alınmakta; ardından araştırma bulguları çerçevesinde bu değişkenler arasındaki ilişkiler değerlendirilmektedir.

2. Tıbbi Mümessillik Mesleği

Tıbbi mümessillik, ilaç sektörünün sağlık profesyonelleriyle olan iletişimini sağlayan ve ilaçların bilimsel çerçevede tanıtımını gerçekleştiren önemli mesleklerden biridir. İlaç sektöründe üretim ve pazarlama süreçlerinin başarısı yalnızca ürün kalitesine değil, aynı zamanda sağlık profesyonelleriyle kurulan etkili iletişime de bağlıdır. Bu nedenle tıbbi mümessiller, ilaç işletmeleri ile hekimler, eczacılar ve diğer sağlık çalışanları arasında bilgi aktarımını sağlayan stratejik bir insan kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’de tıbbi satış sürecinde hastalar, ilaç depoları, eczacılar ve doktorlar önemli paydaşlar olmakla birlikte, bu aktörler arasındaki iletişimin etkin biçimde yürütülmesinde tıbbi mümessiller önemli rol üstlenmektedir.

“Mümessil” kavramı Türkçede temsilci anlamında kullanılmakta olup, bir kişi veya kurum adına hareket eden, ürün veya hizmetlerin tanıtımını gerçekleştiren

kişileri ifade etmektedir. Tıbbi mümessillik ise bu temsil faaliyetinin sağlık ve ilaç sektörü özelindeki karşılığıdır. Tıbbi mümessiller, ilaçlara ilişkin bilimsel bilgileri sağlık profesyonellerine aktarmakta, ürünlerin kullanım alanları konusunda bilgilendirme yapmakta ve işletmelerin sahadaki temsilcileri olarak görev almaktadırlar (Özkelebek, 2019).

Günümüzde tıbbi mümessiller farklı isimlerle anılabilmektedir. Tıbbi satış temsilcisi, tıbbi satış uzmanı veya tıbbi satış görevlisi gibi ifadeler aynı mesleki alanı tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Ancak mesleğin temel özelliği, hedef kitlenin sağlık alanında uzman kişilerden oluşmasıdır. Bu durum tıbbi satış faaliyetlerini diğer satış türlerinden ayıran en önemli özelliklerden biridir. Çünkü tıbbi mümessiller yalnızca ürün tanıtımı yapmakla kalmamakta, aynı zamanda bilimsel bilgi paylaşımı ve profesyonel ilişki yönetimi süreçlerini de yürütmektedirler.

İlaç işletmelerinde satış ve pazarlama faaliyetleri genellikle birbirini tamamlayan iki temel yapı üzerinden yürütülmektedir. Pazarlama birimleri ürün stratejilerini geliştirirken, tıbbi mümessiller bu stratejilerin sahadaki uygulayıcıları olarak görev yapmaktadır. Mesleki kariyer sürecinde tıbbi mümessillerin uzman mümessillik, bölge müdürlüğü ve satış müdürlüğü gibi pozisyonlara yükselmeleri mümkün olabilmektedir. Bu durum tıbbi mümessilliğin yalnızca bir satış görevi değil, aynı zamanda kariyer gelişimine olanak sağlayan profesyonel bir meslek olduğunu göstermektedir.

İlaç sektörünün yoğun rekabet ortamı içerisinde faaliyet göstermesi, tıbbi mümessillerin görev ve sorumluluklarını daha da önemli hale getirmektedir. İşletmeler rekabet avantajı elde edebilmek için pazar bilgisine ihtiyaç duymakta ve bu bilgilerin önemli bir kısmı sahada görev yapan tıbbi mümessiller tarafından sağlanmaktadır. Tıbbi mümessiller, hekimler, eczacılar, hastalar ve ecza depoları ile kurdukları iletişim sayesinde işletmelere hızlı ve ekonomik bilgi akışı sağlayan önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu yönüyle tıbbi mümessiller yalnızca satış performansına katkı sağlayan çalışanlar değil, aynı zamanda işletmelerin stratejik karar alma süreçlerine veri sağlayan paydaşlar olarak da değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte tıbbi mümessillik mesleği yoğun çalışma temposu, sürekli hareket halinde olma zorunluluğu, değişen sektör koşullarına uyum sağlama gerekliliği ve yüksek performans beklentileri nedeniyle çalışanlar açısından çeşitli zorluklar da barındırmaktadır. Tıbbi mümessillerin sürekli güncel bilgiye sahip olmaları, sağlık profesyonelleriyle etkili iletişim kurmaları ve belirlenen satış hedeflerine ulaşmaları beklenmektedir. Bu durum çalışanların iş doyumları ve tükenmişlik düzeyleri üzerinde etkili olabilmektedir. Özellikle kota baskısı, performans hedefleri ve rekabet koşulları çalışanların mesleklerine yönelik algılarını şekillendiren önemli faktörler arasında yer almaktadır.

Tıbbi mümessillik, ilaç sektörünün sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahip profesyonel bir meslek alanıdır. Sağlık profesyonelleri ile ilaç işletmeleri arasındaki iletişimin yönetilmesi, bilimsel bilgi aktarımının sağlanması ve pazar bilgilerinin işletmelere ulaştırılması gibi görevler mesleğin stratejik önemini artırmaktadır. Bununla birlikte mesleğin yoğun performans baskısı ve sürekli iletişim gerektiren yapısı, çalışanların iş doyumu ve tükenmişlik düzeylerinin araştırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle sonraki bölümde iş doyumu kavramı teorik çerçevede ele alınarak tıbbi mümessiller açısından önemi değerlendirilecektir.

2.2. Tıbbi Mümessillerin Görev ve Sorumlulukları

Tıbbi mümessillerin görev ve sorumlulukları Türkiye’de yürürlükte bulunan yasal düzenlemeler çerçevesinde belirlenmiştir. Beşerî tıbbi ürünlerin tanıtım faaliyetlerine ilişkin mevzuat, tıbbi mümessillerin yalnızca satış ve tanıtım faaliyetleri yürüten personeller olmadığını, aynı zamanda sağlık profesyonellerine bilimsel ve etik ilkeler doğrultusunda bilgi sunmakla yükümlü olduklarını göstermektedir. Bu kapsamda tıbbi mümessillerin tanıtımını gerçekleştirdikleri ürünlere ilişkin yeterli bilimsel bilgiye sahip olmaları, düzenli hizmet içi eğitimlere katılmaları ve Bakanlık tarafından verilen yeterlilik belgelerini almaları zorunludur (Resmî Gazete, 2012).

Tıbbi mümessillerin temel sorumluluklarından biri, ilaçlara ilişkin güncel, doğru ve bilimsel bilgileri hekimlere, diş hekimlerine ve eczacılara eksiksiz biçimde aktarmaktır. Bu süreçte ürünlerin yalnızca olumlu özelliklerinin değil, kullanım sırasında ortaya çıkabilecek olası yan etkilerinin ve risklerinin de objektif biçimde paylaşılması gerekmektedir. Ayrıca ürün kullanımına ilişkin sağlık profesyonellerinden gelen geri bildirimlerin ilgili işletmelere iletilmesi de tıbbi mümessillerin sorumlulukları arasında yer almaktadır. Özellikle advers olayların raporlanması, ilaç güvenliliğinin sağlanması açısından önem taşımaktadır (Resmî Gazete, 2012).

Mesleğin önemli özelliklerinden biri de etik ve hukuki sorumlulukların yüksek olmasıdır. Tıbbi mümessiller yalnızca belirlenen sağlık profesyonellerine yönelik tanıtım faaliyetlerinde bulunabilmekte, ürün tanıtım materyallerini yetkili olmayan kişilere dağıtamamakta ve tüm faaliyetlerini ilgili mevzuat hükümlerine uygun biçimde yürütmek zorundadırlar. Kamu sağlık kurumlarında gerçekleştirilen tanıtım faaliyetleri de belirli kurallara bağlanmış olup, hasta hizmetlerini aksatmayacak şekilde planlanmakta ve sağlık hizmetlerinin önceliği korunmaktadır (Resmî Gazete, 2012).

Günümüzde tıbbi mümessillerden yalnızca ürün tanıtımı yapmaları beklenmemekte; aynı zamanda işletmeler ile sağlık profesyonelleri arasında güvene dayalı ilişkiler geliştirmeleri, sektörel bilgileri işletmelere aktarmaları ve etik kurallar çerçevesinde kurumsal temsil görevini yerine getirmeleri de beklenmektedir. Bu nedenle tıbbi mümessillik mesleği, satış odaklı bir faaliyet

alanı olmanın ötesinde yüksek düzeyde uzmanlık, iletişim becerisi ve mesleki sorumluluk gerektiren profesyonel bir meslek olarak değerlendirilmektedir.

Tıbbi mümessillerin görev ve sorumlulukları yalnızca ürün tanıtımıyla sınırlı değildir. Bilimsel bilginin doğru aktarılması, ilaç güvenliliğine katkı sağlanması, etik kurallara uyulması ve sağlık profesyonelleriyle sürdürülebilir ilişkiler kurulması mesleğin temel unsurları arasında yer almaktadır. Bu çok boyutlu görev yapısı, tıbbi mümessillerin yoğun sorumluluk altında çalışmalarına neden olmakta ve mesleğin iş doyumu ile tükenmişlik açısından değerlendirilmesini önemli hale getirmektedir.

2.3. Tıbbi Mümessillerde Satış ve Pazarlama Faaliyetleri

İlaç sektöründe satış ve pazarlama faaliyetleri, diğer sektörlerden farklı olarak belirli yasal düzenlemeler ve etik ilkeler çerçevesinde yürütülmektedir. Beşerî tıbbi ürünlerin nihai tüketicilere doğrudan pazarlanmasının mümkün olmaması nedeniyle ilaç işletmeleri ürünlerini sağlık profesyonelleri aracılığıyla tanıtmakta ve bu süreçte tıbbi mümessiller önemli rol üstlenmektedir. Tıbbi mümessiller, işletmeler tarafından geliştirilen pazarlama stratejilerinin sahadaki uygulayıcıları olarak faaliyet göstermekte ve ürünlere ilişkin bilimsel bilgilerin sağlık profesyonellerine ulaştırılmasını sağlamaktadırlar.

Geleneksel satış faaliyetlerinden farklı olarak tıbbi mümessillikte temel amaç yalnızca ürün satışı gerçekleştirmek değildir. Mesleğin temelinde sağlık profesyonelleriyle güvene dayalı ilişkiler kurmak, ürünlerin kullanım alanları hakkında bilimsel bilgi sunmak ve sağlık çalışanlarının ihtiyaç duydukları güncel verilere erişimlerini kolaylaştırmak bulunmaktadır. Bu nedenle tıbbi mümessiller, satış temsilcisi olmanın yanında bilimsel bilgi sağlayıcısı ve kurumsal iletişim temsilcisi olarak da değerlendirilmektedirler.

İlaç sektöründe pazarlama faaliyetlerinin başarısı büyük ölçüde sağlık profesyonelleriyle kurulan iletişimin niteliğine bağlıdır. Tıbbi mümessiller gerçekleştirdikleri ziyaretler aracılığıyla hekimlerin ve eczacıların ürünlere ilişkin görüşlerini öğrenmekte, pazardaki gelişmeleri takip etmekte ve elde ettikleri bilgileri işletmelere aktarmaktadırlar. Bu yönüyle tıbbi mümessiller yalnızca bilgi aktaran değil, aynı zamanda pazar istihbaratı sağlayan önemli çalışanlar olarak da kabul edilmektedirler.

Bununla birlikte sektördeki yoğun rekabet koşulları, satış ve pazarlama faaliyetleri üzerinde önemli baskılar oluşturmaktadır. Özellikle satış hedefleri, kota uygulamaları ve performans değerlendirme sistemleri çalışanların iş yüklerini artırabilmektedir. Bu durum tıbbi mümessillerin mesleklerini yerine getirirken hem örgütsel beklentileri karşılamak hem de sağlık profesyonelleriyle sürdürülebilir ilişkiler kurmak zorunda kalmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla satış ve pazarlama faaliyetleri yalnızca işletme performansını değil,

aynı zamanda çalışanların iş doyumu ve tükenmişlik düzeylerini de etkileyebilmektedir.

Tıbbi mümessiller, ilaç sektöründeki satış ve pazarlama faaliyetlerinin merkezinde yeralan profesyonellerdir. Sağlık profesyonelleri ile işletmeler arasında bilgi akışını sağlamaları, pazar bilgilerini işletmelere aktarmaları ve kurumsal ilişkileri yönetmeleri mesleğin stratejik önemini artırmaktadır. Ancak yoğun rekabet ortamı ve performans baskısı çalışanlar üzerinde önemli psikolojik yükler oluşturabilmektedir. Bu nedenle tıbbi mümessillerin performans süreçlerinin ve çalışma koşullarının değerlendirilmesi, çalışan refahının anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

2.4. Tıbbi Mümessillerde Performans ve Kariyer Süreci

İlaç sektöründe faaliyet gösteren işletmeler açısından tıbbi mümessillerin performansı, yalnızca satış sonuçlarıyla sınırlı olmayan çok boyutlu bir değerlendirme alanı oluşturmaktadır. Tıbbi mümessiller, işletmelerin sahadaki temsilcileri olarak ürünlerin tanıtımını gerçekleştirmekte, sağlık profesyonelleriyle ilişkileri yönetmekte ve işletmeler adına kurumsal temsil görevini yerine getirmektedirler. Bu nedenle çalışan performansının değerlendirilmesinde satış sonuçlarının yanında iletişim becerileri, bilimsel bilgi düzeyi, mesleki yeterlilik ve temsil yeteneği de önemli ölçütler arasında yer almaktadır (Özkelebek, 2019).

Tıbbi mümessillik mesleğinde kariyer gelişimi belirli aşamalar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Çalışanlar mesleğe genellikle tıbbi mümessil veya tıbbi satış temsilcisi olarak başlamakta, deneyim ve performans düzeylerine bağlı olarak uzman mümessillik, bölge yöneticiliği ve satış yöneticiliği gibi pozisyonlara yükselebilmektedirler. Bu durum tıbbi mümessilliğin yalnızca satış odaklı bir görev olmayıp aynı zamanda profesyonel kariyer gelişimine imkân sağlayan bir meslek olduğunu göstermektedir (Özkelebek, 2019).

İlaç sektöründe başarı kriterleri incelendiğinde, çalışan performansının yalnızca satış rakamları üzerinden değerlendirilmediği görülmektedir. Sağlık profesyonelleriyle kurulan ilişkilerin niteliği, ürünlere ilişkin bilimsel bilgi düzeyi, etik kurallara uygun hareket edilmesi ve kurumsal temsil başarısı da performans değerlendirmelerinde dikkate alınmaktadır. Özellikle ürün tanıtım faaliyetlerinin belirli yasal düzenlemeler çerçevesinde yürütülmesi, tıbbi mümessillerin mesleki yeterliliklerinin ve etik sorumluluklarının önemini artırmaktadır (Resmî Gazete, 2012).

Bununla birlikte ilaç sektöründe performans yönetimi çoğu zaman satış hedefleri ve rekabet koşullarıyla ilişkilendirilmektedir. Yüksek performans beklentileri, yoğun ziyaret programları ve sürekli hedef baskısı çalışanların mesleki stres düzeylerini artırabilmektedir. Eren'in (2012) çalışmasında da sağlık

profesyonelleri ile ilaç firmaları arasındaki ilişkilerde performans baskısının ve satış odaklı uygulamaların sektörde önemli bir yer tuttuğu belirtilmektedir.

2.5. Tıbbi Mümessillerin Çalışma Koşulları ve Mesleki Riskleri

Tıbbi mümessillik, ilaç sektörünün en dinamik ve yoğun insan ilişkisi gerektiren mesleklerinden biridir. Mesleğin temelinde sağlık profesyonelleriyle sürekli iletişim kurma, ürün tanıtım faaliyetlerini yürütme ve işletmeler tarafından belirlenen performans hedeflerine ulaşma sorumluluğu bulunmaktadır. Bu durum tıbbi mümessillerin çalışma yaşamında birçok fiziksel, zihinsel ve psikolojik yüklerle karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır.

İlaç sektöründe faaliyet gösteren işletmeler, rekabet üstünlüğü sağlayabilmek amacıyla satış performansına büyük önem vermektedir. Bu nedenle tıbbi mümessiller belirli satış kotaları, ziyaret hedefleri ve performans kriterleri doğrultusunda çalışmaktadırlar. Satış performansının düzenli olarak ölçülmesi ve değerlendirilmesi çalışanların motivasyonunu artırabilmekle birlikte, sürekli hedef baskısı altında çalışmaları nedeniyle stres düzeylerinin yükselmesine de neden olabilmektedir. Özellikle satış kotaları ve faaliyet hedefleri çalışanların performanslarının temel göstergeleri arasında yer almakta ve başarı değerlendirmeleri büyük ölçüde bu göstergeler üzerinden yapılmaktadır (Gürdal, 1994; İslamoğlu ve Altunışık, 2014).

Tıbbi mümessillerin çalışma koşullarını etkileyen önemli faktörlerden biri de sürekli hareket hâlinde çalışmalarıdır. Çalışanlar gün içerisinde farklı sağlık kuruluşlarını ziyaret etmekte, yoğun ulaşım programları yürütmekte ve geniş bir coğrafi bölgede faaliyet gösterebilmektedirler. Bu durum zaman yönetimi baskısını artırmakta ve çalışanların iş–yaşam dengelerini olumsuz etkileyebilmektedir. Özellikle saha çalışmalarının yoğunluğu, çalışanların fiziksel yorgunluk yaşamalarına ve uzun süreli stres altında çalışmalarına neden olabilmektedir.

Mesleğin bir diğer önemli özelliği ise sürekli performans izleme ve denetim sistemlerine tabi olmasıdır. Teknolojik gelişmeler sayesinde işletmeler tıbbi mümessillerin faaliyetlerini tabletler, mobil cihazlar, raporlama sistemleri ve performans takip programları aracılığıyla yakından izleyebilmektedirler. Haftalık ve aylık satış raporları, ziyaret planları, müşteri geri bildirimleri ve bölgesel performans raporları çalışanların düzenli olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu sistemler işletmeler açısından verimlilik artışı sağlarken, çalışanlar açısından sürekli denetlenme algısının oluşmasına da neden olabilmektedir.

Tıbbi mümessillerin mesleki başarılarında iletişim ve ikna becerileri önemli rol oynamaktadır. Sağlık profesyonelleriyle etkili iletişim kurabilmek, güven oluşturabilmek ve bilimsel bilgileri doğru biçimde aktarabilmek mesleğin temel gereklilikleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle çalışanlardan yalnızca satış

becerileri değil, aynı zamanda yüksek düzeyde iletişim, empati, özgüven ve temsil yeteneği de beklenmektedir. Sürekli olarak profesyonel görünüm sergileme ve yüksek performans gösterme zorunluluğu çalışanlar üzerinde psikolojik baskı oluşturabilmektedir (Sezgin, 2013).

Meslek aynı zamanda önemli etik ve hukuki sorumluluklar da içermektedir. Tıbbi mümessiller, tanıtım faaliyetlerini yalnızca yetkili sağlık profesyonellerine yönelik yürütmek, ürünlere ilişkin olumlu ve olumsuz bilgileri eksiksiz aktarmak, advers olay bildirimlerini ilgili birimlere iletmek ve tüm faaliyetlerini yasal düzenlemelere uygun biçimde gerçekleştirmek zorundadırlar (Resmî Gazete, 2012). Bu durum çalışanların mesleki sorumluluk düzeylerini artırmakta ve hata yapma kaygısını beraberinde getirebilmektedir.

Literatürde yüksek performans beklentileri, yoğun iş yükü, zaman baskısı, sürekli denetim, müşteri ilişkileri yönetimi ve mesleki sorumlulukların çalışanlarda stres ve tükenmişlik riskini artırdığı belirtilmektedir. Özellikle insan ilişkilerinin yoğun olduğu mesleklerde çalışanların duygusal kaynaklarını sürekli kullanmaları, zaman içerisinde duygusal yorgunluk ve tükenmişlik yaşamalarına neden olabilmektedir. Tıbbi mümessiller de hem performans baskısı hem de sürekli iletişim gerektiren çalışma yapıları nedeniyle bu riskleri taşıyan meslek grupları arasında değerlendirilmektedir.

Tıbbi mümessillerin çalışma koşulları, yüksek performans beklentileri, yoğun saha faaliyetleri, sürekli denetim mekanizmaları ve önemli mesleki sorumluluklar nedeniyle diğer birçok meslek grubundan farklı özellikler göstermektedir. Bu koşullar çalışanların performanslarını artırabilmekle birlikte, uzun vadede stres, iş doyumsuzluğu ve tükenmişlik gibi olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına da zemin hazırlayabilmektedir. Bu nedenle tıbbi mümessillerin çalışma yaşamının değerlendirilmesinde yalnızca performans göstergelerinin değil, çalışan refahı ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Nitekim iş doyumu ve tükenmişlik kavramları, bu meslek grubunun çalışma yaşamını anlamada temel değişkenler olarak öne çıkmaktadır.

3. İş Doyumu

3.1. Çalışan Refahının Bir Göstergesi Olarak İş Doyumu

İş doyumu, çalışan refahının en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Çalışanların yaptıkları işe ilişkin geliştirdikleri olumlu değerlendirmeler yalnızca iş performanslarını değil, aynı zamanda psikolojik iyi oluşlarını, yaşam doyumlarını ve genel refah düzeylerini de etkilemektedir. Bu nedenle günümüzde iş doyumu, örgütsel davranış ve insan kaynakları yönetimi alanlarının yanı sıra çalışan refahı araştırmalarının da temel kavramlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Çalışan refahı yaklaşımına göre bireylerin işlerinden duydukları memnuniyet, çalışma yaşamının sürdürülebilirliği açısından önemli bir belirleyicidir. İş

doyumunu düzeyi yüksek çalışanların örgütlerine daha güçlü bağlandıkları, daha yüksek motivasyon sergiledikleri ve psikolojik açıdan daha olumlu bir çalışma deneyimi yaşadıkları belirtilmektedir. Buna karşılık düşük iş doyumunu; stres, işe yabancılaşma, devamsızlık ve işten ayrılma niyeti gibi olumsuz sonuçlarla ilişkilendirilmektedir.

Çalışma yaşamında bireylerin işlerine yönelik geliştirdikleri tutumlar, örgütsel davranış alanında en çok araştırılan konular arasında yer almaktadır. Bu tutumların başında gelen iş doyumunu, çalışanların yaptıkları işe ilişkin duygu, düşünce ve değerlendirmelerinin genel bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. İş doyumunu, bireyin işinden beklentileri ile elde ettiği sonuçlar arasındaki uyum düzeyini ifade etmekte ve çalışanların örgütlerine yönelik tutumlarını önemli ölçüde etkilemektedir.

İş doyumunu kavramına ilişkin literatürde farklı tanımlar bulunmakla birlikte en yaygın kabul gören tanımlardan biri Locke'a (1976) aittir. Locke iş doyumunu, bireyin işini veya iş deneyimlerini değerlendirmesi sonucunda ortaya çıkan olumlu duygusal durum olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde Kavi (2010), iş doyumunu bireyin yaptığı işe yönelik geliştirdiği olumlu tutumlar bütünü olarak ifade etmektedir. Bu yönüyle iş doyumunu yalnızca ekonomik beklentilerin karşılanmasını değil, aynı zamanda bireyin psikolojik ve sosyal gereksinimlerinin karşılanmasını da içermektedir.

İş doyumunu kavramı, çalışanların işlerinden memnun olmaları kadar işlerine yönelik olumsuz duygular geliştirmelerini de kapsamaktadır. Bireyin beklentilerinin karşılanmaması durumunda ortaya çıkan iş doyumsuzluğu, motivasyon kaybı, performans düşüklüğü ve örgütsel bağlılığın azalması gibi sonuçlara yol açabilmektedir (Sönmezsoy, 2018). Bu nedenle iş doyumunu, hem çalışanların bireysel refahı hem de örgütsel etkinlik açısından önemli bir gösterge olarak değerlendirilmektedir.

3.2. İş Doyumunun Önemi ve Sonuçları

İş doyumunu, çalışan davranışlarını etkileyen temel değişkenlerden biri olarak kabul edilmektedir. İşlerinden memnun olan çalışanların daha yüksek motivasyon sergiledikleri, örgütsel hedeflere daha fazla katkı sağladıkları ve kurumlarına karşı daha güçlü bağlılık geliştirdikleri belirtilmektedir. Buna karşılık düşük iş doyumunu düzeylerinin devamsızlık, işe yabancılaşma, performans düşüklüğü ve işten ayrılma niyetinde artış gibi olumsuz sonuçlarla ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Ertürk ve Keçecioğlu, 2012).

Çalışanların iş doyumunu düzeyleri yalnızca bireysel performansı değil, aynı zamanda örgütlerin genel verimliliğini de etkilemektedir. İş doyumunu yüksek çalışanların müşterilerle daha olumlu ilişkiler kurdukları, problem çözme becerilerinin daha gelişmiş olduğu ve örgütsel değişimlere daha kolay uyum sağladıkları görülmektedir. Bu nedenle günümüzde insan kaynakları yönetimi

uygulamalarında çalışanların iş doyumlarının artırılması önemli bir stratejik hedef olarak değerlendirilmektedir.

Özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeler açısından iş doyumunu daha da önemli hâle gelmektedir. İnsan ilişkilerinin yoğun olduğu mesleklerde çalışanların işlerine yönelik olumlu tutumları hizmet kalitesini doğrudan etkileyebilmektedir. Bu nedenle çalışan memnuniyetinin sağlanması yalnızca bireysel fayda değil, aynı zamanda kurumsal başarı açısından da kritik öneme sahiptir.

3.3. İş Doyumunu Etkileyen Faktörler

İş doyumunu çok boyutlu bir kavram olup bireysel ve örgütsel birçok faktörden etkilenmektedir. Literatürde ücret düzeyi, çalışma koşulları, kariyer olanakları, yönetsel uygulamalar, örgütsel adalet algısı, iş arkadaşlarıyla ilişkiler ve iş güvenliği gibi faktörlerin iş doyumunu üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Eroğlu, 2013; Ertürk ve Keçecioglu, 2012).

Ücret, çalışanların işlerine yönelik değerlendirmelerinde önemli rol oynayan unsurlardan biridir. Ancak iş doyumunu yalnızca ekonomik beklentilerle açıklanabilecek bir olgu değildir. Çalışanların yaptıkları işten anlam bulmaları, başarı hissi yaşamaları, takdir edilmeleri ve mesleki gelişim fırsatlarına sahip olmaları da iş doyumunu etkileyen önemli değişkenler arasında yer almaktadır.

Bunun yanında çalışma ortamı ve örgütsel iklim de çalışanların iş doyumunu düzeyleri üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Destekleyici yönetim anlayışı, açık iletişim ortamı ve adil uygulamalar çalışanların işlerinden daha fazla tatmin olmalarına katkı sağlamaktadır. Buna karşılık yoğun iş yükü, rol belirsizliği, yüksek stres düzeyi ve örgütsel çatışmalar iş doyumunu azaltabilmektedir.

3.4. Tıbbi Mümessiller Açısından İş Doyumu

Tıbbi mümessiller, çalışma yaşamlarının önemli bölümünü saha faaliyetleri içerisinde geçiren ve yoğun insan ilişkileri yürüten çalışanlar arasında yer almaktadır. Mesleğin yapısı gereği sürekli performans hedefleriyle çalışmaları, geniş coğrafi alanlarda görev yapmaları ve sağlık profesyonelleriyle sürekli iletişim hâlinde olmaları iş doyumunu düzeylerini etkileyebilmektedir.

İlaç sektöründe çalışan tıbbi mümessiller açısından iş doyumunu; ücret, prim sistemi, kariyer olanakları, yönetsel destek, çalışma koşulları ve performans değerlendirme süreçlerinden etkilenmektedir. Özellikle çalışanların örgütsel destek algılarının yüksek olması ve başarılarının takdir edilmesi iş doyumunu artıran faktörler arasında yer almaktadır. Buna karşılık yüksek satış baskısı, yoğun rekabet ortamı ve sürekli performans değerlendirmeleri çalışanların iş doyumlarının azalmasına neden olabilmektedir.

Tıbbi mümessiller açısından iş doyumunu yalnızca bireysel memnuniyet göstergesi değildir. İş doyumunu düzeyi çalışanların performanslarını, sağlık

profesyonelleriyle kurdukları ilişkileri ve örgüte bağlılıklarını da etkileyebilmektedir. Bu nedenle ilaç sektöründe çalışan refahının artırılmasında iş doyumunun önemli bir belirleyici olduğu söylenebilir.

İş doyumunu, çalışanların işlerine yönelik geliştirdikleri olumlu veya olumsuz tutumların genel bir göstergesi olup bireysel refah ve örgütsel başarı açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Özellikle performans baskısının yüksek olduğu tıbbi mümessillik mesleğinde iş doyumunu, çalışanların motivasyonlarını ve örgüte bağlılıklarını etkileyen temel değişkenlerden biridir. Bununla birlikte iş doyumunu azaltan faktörlerin başında stres ve tükenmişlik gelmektedir. Bu nedenle bir sonraki bölümde tükenmişlik kavramı, boyutları ve tıbbi mümessiller açısından önemi ele alınacaktır.

4. Tükenmişlik

4.1. Çalışan Refahını Tehdit Eden Bir Psikososyal Risk Olarak Tükenmişlik

Tükenmişlik, günümüzde çalışan refahını olumsuz etkileyen en önemli psikososyal risklerden biri olarak kabul edilmektedir. Çalışma yaşamında artan performans baskısı, yoğun iş yükü, zaman kısıtları, rol çatışmaları ve sürekli stres kaynaklarına maruz kalma, çalışanların fiziksel ve psikolojik kaynaklarını tüketebilmektedir. Bu durum yalnızca bireylerin iş performanslarını değil, aynı zamanda psikolojik iyi oluşlarını, yaşam kalitelerini ve genel refah düzeylerini de olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Çalışan refahı perspektifinden değerlendirildiğinde tükenmişlik, bireyin iş yaşamında karşılaştığı talepler ile sahip olduğu kişisel kaynaklar arasındaki dengenin bozulması sonucunda ortaya çıkan önemli bir risk faktörü olarak görülmektedir. Özellikle insan ilişkilerinin yoğun olduğu mesleklerde çalışan bireylerin, duygusal emek gerektiren görevler nedeniyle tükenmişlik yaşama olasılıklarının daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle tükenmişlik yalnızca bireysel bir sorun olarak değil, aynı zamanda örgütlerin sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi politikaları kapsamında ele alınması gereken önemli bir çalışma yaşamı problemi olarak değerlendirilmektedir.

Literatürde tükenmişlik kavramına ilişkin farklı tanımlar bulunmakla birlikte kavram ilk kez Freudenberger (1974) tarafından ortaya atılmıştır. Freudenberger tükenmişliği, bireyin mesleğine yönelik enerji, motivasyon ve bağlılığını zaman içerisinde kaybetmesiyle ortaya çıkan psikolojik bir yıpranma süreci olarak açıklamaktadır. Daha sonraki çalışmalarda Maslach ve çalışma arkadaşları tarafından geliştirilen yaklaşım, tükenmişliği duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda azalma boyutlarıyla ele alarak kavramın kuramsal çerçevesinin oluşmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Literatürde tükenmişlik, bireyin beklentileri ile çalışma yaşamında karşılaştığı gerçeklik arasındaki uyumsuzluk sonucunda gelişen ve zaman içerisinde artış

gösteren psikolojik bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Özellikle kronik iş stresine uzun süre maruz kalan çalışanlarda duygusal, zihinsel ve fiziksel kaynakların tükenmesiyle ortaya çıkmaktadır (Freudenberger, 1974; Pines, 2013; Yıldırım ve İçerli, 2010).

Tükenmişlik ani biçimde ortaya çıkan bir durum değildir. Çalışanların iş yaşamında karşılaştıkları yoğun talepler, performans baskısı, rol çatışmaları ve sürekli stres kaynakları zaman içerisinde bireyin enerji düzeyini azaltmakta ve tükenmişlik sürecinin gelişmesine neden olmaktadır. Bu nedenle tükenmişlik, bireyin anlık duygusal tepkilerinden çok uzun süreli iş deneyimlerinin sonucu olarak değerlendirilmektedir (Karapınar ve Gürbüz, 2015).

Tükenmişlik literatüründe farklı modeller geliştirilmiş olmakla birlikte en yaygın kabul gören yaklaşım Maslach Tükenmişlik Modelidir. Maslach ve arkadaşları tükenmişliği duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda azalma olmak üzere üç boyutta ele almaktadır. Bu model günümüzde tükenmişliğin ölçülmesinde ve açıklanmasında en fazla kullanılan kuramsal çerçeveyi oluşturmaktadır. Nitekim bu araştırmada da Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen Maslach Tükenmişlik Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, tükenmişliği duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarısızlık boyutları çerçevesinde değerlendirmektedir.

4.2. Tükenmişliğin Boyutları

Maslach yaklaşımına göre tükenmişliğin ilk ve en belirgin boyutu duygusal tükenmedir. Duygusal tükenme, bireyin iş yaşamında kendisini fiziksel ve psikolojik olarak yorgun hissetmesi, duygusal enerjisinin azalması ve mesleki talepleri karşılamakta zorlanması durumunu ifade etmektedir. Sürekli iş baskısı altında çalışan bireylerde görülen bu durum, tükenmişliğin temel göstergesi olarak kabul edilmektedir.

İkinci boyut olan duyarsızlaşma, çalışanların hizmet sundukları kişilere karşı ilgisiz, mesafeli ve olumsuz tutumlar geliştirmeleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte bireyler iş ilişkilerini daha mekanik bir biçimde yürütmeye başlamakta ve mesleki etkileşimlerinde duygusal uzaklaşma yaşamaktadırlar. Özellikle insan ilişkilerinin yoğun olduğu mesleklerde bu boyut daha belirgin şekilde görülebilmektedir.

Üçüncü boyut ise kişisel başarıda azalma ya da kişisel başarısızlık hissidir. Bu boyut bireyin mesleki yeterliliğini sorgulaması, işinde başarılı olmadığı düşüncesine kapılması ve kendisini yetersiz görmesiyle ilişkilidir. Kişisel başarı algısının azalması çalışanların motivasyonlarını düşürmekte ve iş doyumlarını olumsuz etkileyebilmektedir.

4.3. Tükenmişliğin Nedenleri ve Sonuçları

Tükenmişlik, bireysel ve örgütsel birçok faktörün etkisiyle ortaya çıkmaktadır. İş yükünün fazla olması, zaman baskısı, rol çatışmaları, kariyer belirsizlikleri, örgütsel destek eksikliği ve yüksek performans beklentileri tükenmişliğin temel nedenleri arasında yer almaktadır. Bunun yanında çalışanların kişilik özellikleri, stresle başa çıkma becerileri ve sosyal destek düzeyleri de tükenmişlik deneyimini etkileyebilmektedir.

Tükenmişliğin sonuçları ise yalnızca çalışanlarla sınırlı kalmamaktadır. Bireysel düzeyde yorgunluk, motivasyon kaybı, psikolojik sorunlar ve yaşam doyumunda azalma görülebilirken; örgütsel düzeyde performans düşüklüğü, devamsızlık, işten ayrılma niyeti ve örgütsel bağlılığın azalması gibi sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle tükenmişlik günümüzde yalnızca bireysel bir sağlık sorunu değil, aynı zamanda insan kaynakları yönetimi açısından stratejik bir örgütsel problem olarak değerlendirilmektedir.

4.4. Tıbbi Mümessillerde Tükenmişlik

Tıbbi mümessiller, sürekli iletişim kurmaları, yoğun performans hedefleri altında çalışmaları ve yüksek rekabet ortamında faaliyet göstermeleri nedeniyle tükenmişlik açısından riskli meslek grupları arasında yer almaktadırlar. Mesleğin gerektirdiği sürekli seyahat, kota baskısı, satış hedefleri ve sağlık profesyonelleriyle yürütülen yoğun ilişkiler çalışanların stres düzeylerini artırabilmektedir. Araştırmanın problem cümlesinde de vurgulandığı gibi tıbbi mümessillerin sürekli güncel bilgiye sahip olmaları, iletişim becerilerini yüksek düzeyde sürdürmeleri ve performans hedeflerine ulaşmaları beklenmektedir. Bu durum zaman içerisinde tükenmişlik riskini artırabilmektedir.

Bu nedenle tıbbi mümessillerde tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi, çalışan refahının korunması ve insan kaynakları politikalarının geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca tükenmişlik düzeyinin iş doyumuyla olan ilişkisinin ortaya konulması, sektörde çalışanların karşılaştıkları sorunların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Araştırmanın temel amacı da tıbbi mümessillerin tükenmişlik düzeyleri ile iş doyumları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesidir.

Tükenmişlik, çalışanların psikolojik iyi oluşlarını ve örgütsel performanslarını etkileyen çok boyutlu bir sendromdur. Özellikle performans baskısının ve insan ilişkilerinin yoğun olduğu tıbbi mümessillik mesleğinde tükenmişlik riski daha belirgin hâle gelmektedir. Bu nedenle tükenmişliğin iş doyumunu üzerindeki etkilerinin incelenmesi hem çalışan refahının artırılması hem de ilaç sektöründe daha sürdürülebilir insan kaynakları uygulamalarının geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda bir sonraki bölümde araştırmanın yöntemi ve elde edilen bulgular değerlendirilmektedir.

5. Araştırmanın Yöntemi

Bu bölümde, tıbbi mümessillerin tükenmişlik düzeyleri ile iş doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik gerçekleştirilen araştırmanın yöntemi özetlenmektedir.

Araştırma nicel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmış ve ilişkisel tarama modeli kullanılarak yürütülmüştür. Çalışmanın temel amacı, tıbbi mümessillerin tükenmişlik düzeyleri ile iş doyumları arasındaki ilişkileri belirlemek, tükenmişliğin alt boyutlarının iş doyumuna üzerindeki etkilerini incelemek ve bu değişkenlerin çeşitli demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymaktır. Araştırma kesitsel nitelikte olup veriler belirli bir zaman diliminde tek seferde toplanmıştır.

Araştırmanın örneklemini ilaç sektöründe görev yapan ve araştırmaya gönüllü olarak katılan toplam 367 çalışan oluşturmaktadır. Katılımcılar cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, gelir düzeyi, çalışma deneyimi, görev pozisyonu ve firma türü gibi değişkenler bakımından farklı özellikler göstermektedir. Örneklem içerisinde katılımcıların büyük çoğunluğunu tıbbi mümessiller oluştururken daha küçük bir kısmı bölge müdürü pozisyonunda görev yapmaktadır. Katılımcıların önemli bölümü yerli ilaç firmalarında çalışmakta olup farklı coğrafi bölgelerden araştırmaya katılım sağlamıştır.

Araştırma verileri çevrim içi anket yöntemiyle toplanmıştır. Veri toplama formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde tükenmişlik düzeylerini ölçmek amacıyla Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen ve Ergin (1992) tarafından Türkçeye uyarlanan Maslach Tükenmişlik Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek; duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarısızlık olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Üçüncü bölümde ise Weiss, Dawis, England ve Lofquist (1967) tarafından geliştirilen ve Baycan (1985) tarafından Türkçeye uyarlanan Minnesota İş Doyum Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, çalışanların içsel ve dışsal iş doyumunu düzeylerini ölçmeye yönelik maddeler içermektedir.

Araştırmada kullanılan ölçüm araçlarının güvenilirlikleri Cronbach Alfa katsayısı ile değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları Maslach Tükenmişlik Ölçeği için $\alpha=0,857$, Minnesota İş Doyumu Ölçeği için ise $\alpha=0,947$ değerlerini göstermiştir. Bu sonuçlar her iki ölçeğin de yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu ve araştırmada güvenilir biçimde kullanılabileceğini ortaya koymaktadır.

Verilerin analizinde SPSS 27.0 paket programından yararlanılmıştır. Öncelikle katılımcıların tükenmişlik ve iş doyumunu düzeylerini belirlemek amacıyla betimsel istatistikler hesaplanmıştır. Ölçeklere ilişkin normallik incelemelerinde çarpıklık ve basıklık değerlerinin kabul edilebilir sınırlar

içerisinde olduğu belirlenmiş ve bu nedenle parametrik analiz teknikleri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde Pearson korelasyon analizi, tükenmişlik boyutlarının iş doyumu üzerindeki etkilerinin incelenmesinde çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Ayrıca demografik özelliklere göre farklılıkların belirlenmesinde bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Araştırma sürecinde bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine bağlı kalmıştır. Katılımcılar araştırmanın amacı hakkında bilgilendirilmiş, gönüllülük esasına göre veri toplanmış ve tüm veriler anonim olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bilgiler yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılmıştır.

Araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle çalışma kesitsel nitelikte olduğundan elde edilen bulgular nedensellik ilişkisi kurmaya olanak vermemektedir. Ayrıca veriler öz-bildirim yöntemiyle elde edildiğinden katılımcı algılarına dayanmaktadır. Bunun yanında örneklemin ilaç sektöründe çalışan belirli bir grup ile sınırlı olması nedeniyle sonuçların farklı sektörlere doğrudan genellenmesi mümkün değildir. Bununla birlikte araştırmanın, tıbbi mümessillerde tükenmişlik ve iş doyumu arasındaki ilişkinin ortaya konulmasına önemli katkılar sunduğu değerlendirilmektedir.

6. Bulguların Değerlendirilmesi

Tablo 1. Katılımcı Profiline Özeti

Değişken	Temel Bulgular
Cinsiyet	%77,1 Erkek
Medeni Durum	%65,4 Evli
Yaş	En yüksek grup %26,2 ile 29–35 yaş
Eğitim	%55,3 Lisans
Gelir	%39,0'ı 58.001 TL ve üzeri
Görev	%81,7 Tıbbi Mümessil
Firma Türü	%89,9 Yerli Firma

Araştırma örneklemini büyük ölçüde sahada aktif görev yapan tıbbi mümessillerden oluşmaktadır. Katılımcıların önemli bölümünün lisans mezunu olması ve orta-üst gelir grubunda yer alması, ilaç sektörünün nitelikli iş gücü yapısını yansıtmaktadır. Ayrıca örneklemin farklı bölgelerden katılımcıları içermesi elde edilen bulguların sektörel açıdan daha kapsamlı değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

Tablo 2. Ölçek ve Alt Boyutlara İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	SS
Tükenmişlik	2,39	0,60
Duygusal Tükenme	2,51	0,91
Duyarsızlaşma	2,12	0,87
Kişisel Başarısızlık	2,44	0,83
İş Doyumu	3,62	0,79
İçsel Doyum	3,80	0,76

Dışsal Doyum	3,35	0,93

Bulgular tıbbi mümessillerin genel tükenmişlik düzeylerinin düşük-orta seviyede olduğunu göstermektedir. Tükenmişliğin alt boyutları arasında en yüksek ortalama duygusal tükenmede görülmektedir. Buna karşılık iş doyumunu ortalaması görece yüksek bulunmuştur. Özellikle içsel doyum puanlarının dışsal doyum puanlarından daha yüksek olması, çalışanların işin içeriğinden ve mesleki başarı duygusundan, örgütsel koşullara kıyasla daha fazla tatmin sağladıklarını göstermektedir.

Tablo 3. Korelasyon ve Regresyon Sonuçlarının Özeti

Değişken	İçsel Doyum β	Dışsal Doyum β
Duygusal Tükenme	-0,499***	-0,622***
Duyarsızlaşma	Anlamsız	Anlamsız
Kişisel Başarısızlık	-0,344***	-0,239***
R ²	0,337	0,345

Araştırmanın en önemli bulgusu tükenmişliğin iş doyumunu anlamlı biçimde açıklamasıdır. Özellikle duygusal tükenme boyutunun hem içsel hem de dışsal doyum üzerinde güçlü ve negatif etkileri bulunmaktadır. Kişisel başarısızlık hissi de iş doyumunu azaltan önemli bir değişken olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşın duyarsızlaşma boyutunun iş doyumunu üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmaması dikkat çekici bir sonuçtur. Bu bulgu, tıbbi mümessillerde iş doyumunu belirleyen temel unsurun çalışanların yaşadığı duygusal yıpranma olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Demografik Değişkenlere İlişkin Temel Sonuçlar

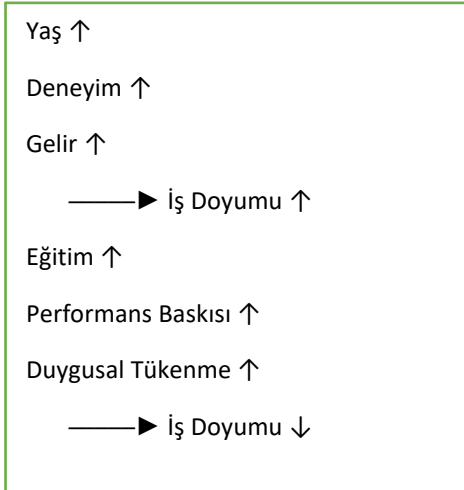
Değişken	Bulgular
Cinsiyet	Kadınlarda kişisel başarısızlık algısı daha yüksek
Medeni Durum	Evlielerde kişisel başarısızlık puanı daha yüksek
Yaş	Yaş arttıkça tükenmişlik azalıyor
Eğitim	Eğitim düzeyi yükseldikçe tükenmişlik artıyor
Gelir	Gelir arttıkça iş doyumunu yükseliyor
Firma Türü	Yabancı firmalarda tükenmişlik daha yüksek
Bölge	Tükenmişlik ve doyum düzeyleri bölgelere göre farklılaşıyor
Prim Sayısı	Prim arttıkça tükenmişlik azalıyor, doyum artıyor

Demografik bulgular tükenmişlik ve iş doyumunun yalnızca bireysel psikolojik süreçlerden değil, aynı zamanda çalışma koşullarından da etkilendiğini göstermektedir. Özellikle gelir düzeyi ve prim sistemi çalışanların iş doyumunu üzerinde önemli rol oynamaktadır. Gelir düzeyi yükseldikçe tükenmişlik azalmakta ve iş doyumunu artmaktadır. Benzer şekilde mevcut firmada çalışma süresinin artması doyum düzeylerini yükseltirken tükenmişlik düzeylerini azaltmaktadır.

Yaşanılan bölge değişkeni de dikkat çekici sonuçlar ortaya koymuştur. Bölgelere göre hem tükenmişlik hem de iş doyumunu düzeylerinde anlamlı farklılıklar belirlenmiş, etki büyüklüklerinin düşük-orta düzeyde olduğu

görülmüştür. Özellikle Ege Bölgesi'nde tükenmişlik ortalamalarının daha yüksek ve iş doyumu düzeylerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modelinin Sonuçları

Şekil 1, araştırma kapsamında elde edilen bulguların kavramsal bir özetini sunmaktadır. Şekilde görüldüğü üzere yaş, mesleki deneyim ve gelir düzeyi iş doyumunu artıran değişkenler olarak öne çıkmaktadır. Araştırma sonuçları, özellikle ileri yaş gruplarında ve uzun yıllar mesleki deneyime sahip çalışanlarda tükenmişlik düzeylerinin daha düşük, iş doyumu düzeylerinin ise daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum, çalışanların zaman içerisinde mesleki yeterliliklerini geliştirmeleri, iş süreçlerine uyum sağlamaları ve stresle baş etme becerilerini artırmalarıyla açıklanabilir. Benzer şekilde gelir düzeyindeki artışın da çalışanların işlerinden elde ettikleri tatmini olumlu yönde etkilediği görülmektedir.

Diğer taraftan şeklin ikinci kısmı, iş doyumunu azaltan faktörleri göstermektedir. Araştırma bulguları eğitim düzeyi yükseldikçe tükenmişlik düzeylerinin arttığını ve iş doyumunun azaldığını ortaya koymuştur. Bu durum, yüksek eğitim düzeyine sahip çalışanların kariyer gelişimi, ücret, terfi olanakları ve örgütsel destek konularında daha yüksek beklentilere sahip olmalarıyla ilişkilendirilebilir. Beklentilerin karşılanmaması ise zamanla çalışanlarda hayal kırıklığı ve tükenmişlik duygularının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Şekilde yer alan bir diğer önemli unsur duygusal tükenmedir. Regresyon analizleri, duygusal tükenmenin iş doyumunu azaltan en güçlü değişkenlerden biri olduğunu göstermiştir. Özellikle tıbbi mümessillerin yoğun performans hedefleri, sürekli seyahat gerektiren çalışma düzenleri ve sağlık profesyonelleriyle yürüttükleri yoğun iletişim süreçleri, duygusal kaynakların zamanla tükenmesine yol açabilmektedir. Duygusal tükenme arttıkça çalışanların

işlerine yönelik olumlu tutumları zayıflamakta, motivasyonları düşmekte ve iş doyumları azalmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde Şekil 1, tıbbi mümessillerde iş doyumunun yalnızca ekonomik faktörlerle açıklanamayacağını, aynı zamanda psikolojik ve mesleki değişkenlerin de belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Bu nedenle ilaç sektöründe çalışan refahını artırmaya yönelik uygulamaların ücret politikalarının ötesine geçerek tükenmişliği azaltan, kariyer gelişimini destekleyen ve çalışanların psikolojik iyi oluşunu güçlendiren bütüncül insan kaynakları stratejileriyle desteklenmesi gerekmektedir. Bu bulgu, araştırmanın temel sonucunu oluşturan "tükenmişliğin iş doyumunu azaltıcı etkisi" ile de doğrudan uyumludur.

7. Tartışma

Bu çalışmada tıbbi mümessillerin çalışan refahı kapsamında iş doyum ve tükenmişlik düzeyleri değerlendirilmiş, çalışan refahını etkileyen bireysel ve mesleki faktörler incelenmiştir. Araştırma bulguları, iş doyum ve tükenmişliğin çalışan refahının temel göstergeleri arasında yer aldığını ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları, duygusal tükenme ve kişisel başarısızlık algısının çalışan refahının zayıflamasıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Buna karşılık duyarsızlaşma boyutunun iş doyum üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmaması, tükenmişliğin tüm boyutlarının çalışan refahı üzerinde aynı düzeyde etkili olmadığını göstermektedir.

Araştırmada yaş, gelir ve mesleki deneyim arttıkça tükenmişlik düzeylerinin azaldığı ve iş doyumunun yükseldiği belirlenmiştir. Bu durum, deneyimli çalışanların iş yükü, performans baskısı ve mesleki stresle başa çıkma konusunda daha gelişmiş stratejilere sahip olduklarını göstermektedir. Özellikle yüksek gelir gruplarında tükenmişlik düzeylerinin düşük, iş doyumunun ise daha yüksek olması çalışanların ekonomik beklentilerinin karşılanmasının çalışan refahı ve psikolojik iyi oluş açısından önemli bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

Buna karşılık eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte tükenmişlik düzeylerinin artması dikkat çekici bir bulgu olarak değerlendirilmiştir. Bu sonuç, yüksek eğitim düzeyine sahip çalışanların kariyer gelişimi, ücret, örgütsel destek ve mesleki ilerleme konularında daha yüksek beklentilere sahip olmalarıyla açıklanabilir. Beklentilerin karşılanmaması ise çalışan refahının zayıflamasına, iş doyumunun azalmasına ve tükenmişlik algısının güçlenmesine neden olabilmektedir.

Araştırmanın bir diğer önemli sonucu, yabancı sermayeli firmalarda çalışanların yerli firmalarda çalışanlara kıyasla daha yüksek tükenmişlik düzeylerine sahip olmalarıdır. Bu durum, uluslararası şirketlerde uygulanan performans yönetimi sistemlerinin, rekabet baskısının ve hedef odaklı çalışma kültürünün çalışanlar üzerinde daha yoğun psikososyal yük oluşturabileceğini

düşündürmektedir. Bu bulgu, çalışan refahının yalnızca bireysel özelliklerden değil, aynı zamanda örgütsel uygulamalardan ve çalışma koşullarından da önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde araştırma bulguları, tıbbi mümessillik mesleğinin çalışan refahı açısından çeşitli psikososyal riskler içerdiğini ortaya koymaktadır. Yoğun performans beklentileri, satış hedefleri, sürekli seyahat gerektiren çalışma koşulları ve rekabet baskısı çalışanların iş yaşamı deneyimlerini doğrudan etkileyebilmektedir. Bu nedenle çalışan refahının korunmasına yönelik uygulamaların geliştirilmesi, hem çalışanların psikolojik iyi oluşlarının desteklenmesi hem de örgütsel sürdürülebilirliğin güçlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

8. Sonuç

Bu araştırma, tıbbi mümessillerin çalışan refahının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Araştırma kapsamında değerlendirilen iş doyumu ve tükenmişlik değişkenlerinin çalışan refahının önemli bileşenleri olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, özellikle duygusal tükenme ve kişisel başarısızlık algısının çalışanların iş yaşamına ilişkin değerlendirmelerini olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Araştırma sonuçları, tıbbi mümessillerin yalnızca satış performansları açısından değil, çalışan refahı ve psikolojik iyi oluşları açısından da değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çalışanların yaş, deneyim ve gelir düzeylerindeki artışın iş doyumunu desteklediği; buna karşılık yüksek performans baskısı, yoğun iş yükü ve duygusal tükenmenin çalışan refahını olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Bu durum, çalışan refahının bireysel özelliklerin yanı sıra çalışma koşulları ve örgütsel uygulamalarla da yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Araştırma bulguları doğrultusunda ilaç sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin çalışan refahını destekleyen uygulamalara daha fazla önem vermeleri gerektiği değerlendirilmektedir. Özellikle iş–yaşam dengesini destekleyen politikaların geliştirilmesi, örgütsel destek mekanizmalarının güçlendirilmesi, performans baskısının yönetilebilir düzeylerde tutulması ve çalışanların psikolojik iyi oluşlarını destekleyen uygulamaların yaygınlaştırılması önem taşımaktadır. Bunun yanında çalışanların kariyer gelişimlerini destekleyen programlar ile adil ücret ve ödüllendirme sistemlerinin çalışan refahının geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak tıbbi mümessillik mesleği, yüksek performans beklentileri, yoğun iletişim gereksinimi ve sürekli değişen çalışma koşulları nedeniyle çalışan refahı açısından çeşitli riskler barındırmaktadır. Araştırma bulguları, iş doyumu ve tükenmişlik düzeylerinin çalışan refahının önemli göstergeleri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle ilaç sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin

yalnızca satış performansına odaklanmaları yeterli olmayıp, çalışanların psikolojik iyi oluşlarını destekleyen, iş–yaşam dengesini güçlendiren ve psikososyal riskleri azaltan insan kaynakları uygulamalarını da geliştirmeleri gerekmektedir. Çalışan refahının korunması, hem çalışanların yaşam kalitesinin artırılmasına hem de örgütsel sürdürülebilirlik ve kurumsal başarı hedeflerinin desteklenmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Baycan, A. F. (1985). Analysis of several affects of job satisf,action between different occupational groups (Unpublished master's thesis). Boğaziçi University, Istanbul, Turkey.
- Demirtaş, K. (2020). Mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin iş doyum düzeyleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Dolgun, U. (2010). Tükenmişlik sendromu. İçinde N. D. Ergun Özler (Ed.), *Örgütsel davranışta güncel konular* (ss. 287–311). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Efeoğlu, İ. E., & İplik, E. (2011). Algılanan örgütsel adaletin örgütsel sinizm üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik ilaç sektöründe bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 343–360. <https://izlik.org/JA39RS26DP>
- Eren, M. (2012). “Sağlık biraz da kirlenmiş bir alan”: Türkiye sağlık sektörü içerisinde mümessiller. *Çalışma ve Toplum*, 1(32), 187–218. <https://izlik.org/JA23NK46MW>
- Ergin, C. (1992). Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nin uyarlanması. VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları içinde (ss. 143–154). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları. <https://www.scienceopen.com/book?vid=5a775517-9de3-4d6d-89e4-2168197a91e7>
- Eroğlu, E. (2013). *İlköğretim okullarında bürokratikleşme ve öğretmenlerin iş doyum düzeyleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Ertürk, E., & Keçecioğlu, T. (2012). Çalışanların iş doyumları ile mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiler: Öğretmenler üzerine örnek bir uygulama. *Ege Akademik Bakış*, 12(1), 39–52. DOI:10.21121/eab.2012119545
- Freudenberger, H. J. (1974). Staff burn-out. *Journal of Social Issues*, 30(1), 159–165. doi:10.1111/j.1540-4560.1974.tb00706.x
- Gökdemir, S. (2017). *Turist rehberlerinde iş doyumunu ve tükenmişlik ilişkisi: Bir alan araştırması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Güllüce, A. C. (2006). *Mesleki tükenmişlik ve duygusal zekâ arasındaki ilişki: Yöneticiler üzerine bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- Gürdal, S. (1994). *Satış gücü yönetimi*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- İslamoğlu, A. H., & Altunışık, R. (2014). *Satış ve satış yönetimi* (3. bs.). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

- Karapınar, M., & Gürbüz, H. (2015). Bankacılık sektöründe çalışanların tükenmişlik düzeylerinin Maslach ve Kopenhag kriterlerine göre ölçülmesi ve karşılaştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 245–267. <https://izlik.org/JA83CM92HD>
- Kavi, İ. (2010). *Maskülen mesleklerde çalışanların sosyo-demografik özelliklerine göre iş doyumlarının ve motivasyonlarının karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Locke, E. A. (1976). The nature and causes of job satisfaction. In M. D. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology* (pp. 1297–1349). Chicago, IL: Rand McNally.
- Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behavior*, 2(2), 99–113. <https://doi.org/10.1002/job.4030020205>Digital Object Identifier (DOI)
- Mohamed, H. A. E., Zaki, H. S., & Essmat, W. S. A. (2020). The impact of job burnout on employees' commitment in tourism enterprises. *Minia Journal of Tourism and Hospitality Research*, 12(1), 1–23. DOI:10.21608/mjthr.2020.139532
- Mutlu, M. (2019). *Örgütsel tükenmişlik ve örgütsel bağlılık ilişkisi: Bir sivil toplum kuruluşu üzerinde araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özkelebek, M. G. (2019). *İlaç mümessillerinin ilaç tanıtımında kullandıkları kişisel satış yöntemleri ve etkileri: Mersin ilinde bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Toros Üniversitesi, Mersin.
- Pines, A. (2013). *Couple burnout: Causes and cures*. New York, NY: Routledge.
- Resmî Gazete. (2012, 14 Ekim). *Beşeri tıbbi ürünlerin tanıtım faaliyetleri hakkında yönetmelik* (Sayı: 28441). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121014-3.htm>
- Sezgin, S. (2013). *İlaç sektöründe kişisel satış ve tıbbi mümessiller* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Sönmezsoy, N. (2018). *Akademisyenlerin algıladıkları sosyal destek ve iş doyumları arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Weiss, D. J., Dawis, R. V., England, G. W., & Lofquist, L. H. (1967). *Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Industrial Relations Center.
- Yıldırım, M. H., & İçerli, L. (2010). Tükenmişlik sendromu: Maslach ve Kopenhag tükenmişlik ölçeklerinin karşılaştırmalı analizi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 123–131. <https://izlik.org/JA88JF65NZ>

BÖLÜM 38

Türkiye’de Geleneksel ve Çevrimiçi Politik Katılımın Belirleyicileri: Sosyal Sermaye ve Dijitalleşmenin Rolü*

*Özge Kozal¹ & Gülçin Gürel Günal² & Elif Korkmaz Tümer³
& Mehmet Karaçuka⁴*

1. Giriş

Yirminci yüzyılın ortalarına kadar siyasal katılım, bireylerin oy verme yoluyla resmi karar alma mekanizmalarına dahil olması şeklinde dar biçimde tanımlanmıştır. Yüzyılın sonlarından itibaren bu tanım genişleyerek çeşitli toplumsal aktivizm biçimlerini ve bireylerin siyasal görüşlerini karar vericilere ya da topluma ilettikleri farklı kanalları da kapsar hale gelmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi ise bu dönüşümü derinleştirmiş; internet ve sosyal medya platformları, geleneksel katılıma kıyasla daha az zaman, emek ve maliyet gerektiren çevrimiçi katılım biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Kim & Hoewe, 2020).

Bu çerçevede siyasal katılım genel olarak iki kategoride ele alınmaktadır: oy kullanma, parti üyeliği, protesto ve lobi faaliyetleri gibi geleneksel (çevrimdışı) katılım ile sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen siyasal içerik paylaşımı, görüş ifadesi ve çevrimiçi kampanya katılımı gibi dijital katılım (Vráblíková, 2008; Uhlaner, 2015). Bu iki katılım biçiminin birbirini ikame mi ettiği, tamamlayıcı mı yoksa birbirini güçlendirici mi olduğu ise toplumsal normlar, siyasal kurumlar, güven düzeyleri ve devlet-toplum ilişkileri gibi yapısal faktörler tarafından şekillendirilmektedir.

¹ Doç. Dr. Özge Kozal, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.
ORCID: 0000-0002-5542-6290

² Doç. Dr. Gülçin Gürel Günal, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü. ORCID: 0000-0003-4780-4420

³ Dr. Elif Korkmaz Tümer, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.
ORCID: 0000-0002-5182-8313

⁴ Prof. Dr. Mehmet Karaçuka, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.
ORCID: 0000-0001-7507-2728

*Bu çalışma, Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından (Proje No: 29686) desteklenmiştir.

Siyasal katılımın yapısını anlamak, demokratik temsil ve hesap verebilirlik açısından temel bir adımdır. Yüksek katılım düzeyleri toplumsal kapsayıcılığı artırmakta, yönetimde şeffaflığı güçlendirmekte ve kolektif sorumluluk temelinde bir siyasal kültürün gelişimine katkı sağlamaktadır (İzmir, 2020; Deth, 2021; Kulachai vd., 2023). Türkiye özelinde ise katılım düzeylerinin birçok Avrupa ülkesine kıyasla daha düşük olduğu bilinmektedir (Kalaycıoğlu, 2008). Mevcut çalışmalar, yaş, cinsiyet, eğitim ve istihdam gibi sosyo-demografik faktörlerin yanı sıra kurumsal güven, ekonomik koşullar ve kültürel normların katılımın temel belirleyicileri arasında yer aldığını ortaya koymaktadır (Armutçu, 2023). Dijitalleşmenin hız kazandığı son dönemde ise sosyal sermaye kavramı da bu dinamiklerin açıklanmasında giderek daha merkezi bir yer edinmektedir. Putnam (1995) tarafından yaygınlaştırılan sosyal sermaye kavramı; toplumsal koordinasyonu ve iş birliğini kolaylaştıran ağları, normları ve güven ilişkilerini ifade etmektedir. Kişiler arası ve kurumsal güveni pekiştiren sosyal sermaye, siyasal katılımı ve demokratik performansı artırma potansiyeli taşımakta; sosyal medyanın sağladığı düşük maliyetli etkileşim olanakları aracılığıyla yeni biçimler kazanmaktadır.

Uluslararası literatür çevrimiçi ve çevrimdışı katılım üzerine genişlemekte olsa da mevcut çalışmalar büyük ölçüde kavramsal ayrımlar ve katılım tipolojilerine odaklanmaktadır (Smith, 2009; Bakker & de Vreese, 2011; Gibson & Cantijoch, 2013; Banaji, 2013; Stegeman, 2021). Türkiye'de ise dijitalleşme ve sosyal sermayeyi birlikte ele alan, birey düzeyinde veriyle geleneksel ve çevrimiçi katılımın belirleyicilerini karşılaştıran ampirik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışma söz konusu boşluğu doldurmak amacıyla Dünya Değerler Araştırması 7. Dalga verileri (N=1,841) ve lojistik regresyon modelleri kullanarak çevrimdışı siyasal katılım, çevrimiçi siyasal katılım ve seçimlere katılımın belirleyicilerini karşılaştırmalı biçimde analiz etmektedir. Çalışma; Türkiye'de siyasal katılımı ilişkin mikro düzeyde ampirik kanıt sunmakta, dijitalleşme ve sosyal sermayeyi tek bir analitik çerçevede bütünleştirmekte ve katılım belirleyicilerinin farklı katılım türleri arasında nasıl farklılaştığını ortaya koymaktadır.

Makalenin geri kalan kısmı şu şekilde yapılandırılmıştır: İkinci bölümde ilgili literatür incelenmekte, üçüncü bölümde veri seti ve yöntem tanıtılmakta, dördüncü bölümde ampirik bulgular sunulmakta ve tartışılmakta, son bölümde ise politika çıkarımları ve gelecek araştırmalar için öneriler yer almaktadır.

2. Literatür

Siyasal katılımın kavramsal çerçevesini ve belirleyicilerini inceleyen geniş bir literatür mevcut olmakla birlikte, dijitalleşme ile sosyal sermayeyi birlikte ele alan Türkiye odaklı ampirik çalışmalar oldukça sınırlı kalmaktadır. Bu çalışma

söz konusu boşluğu doldurmak amacıyla literatür taramasını iki temel eksen etrafında yapılandırmaktadır: dijitalleşme, internet ve sosyal medya kullanımının siyasal katılım üzerindeki etkileri ile sosyal sermaye perspektifinden katılımın belirleyicileri.

Dijitalleşme ve Siyasal Katılım

Teorik düzeyde Quan-Haase ve Wellman (2004), Rainie ve Wellman (2012) ve Ragnedda (2017) gibi çalışmalar, dijital teknolojilerin sosyal ağları genişlettiğini ve siyasal iletişim kanallarına erişimi kolaylaştırarak katılımı destekleme potansiyeli taşıdığını öne sürmektedir. Pénard ve Poussing (2010) ile Amichai-Hamburger ve Hayat (2011) ise bu potansiyeli sosyal sermaye oluşumu ve kolektif eylem kapasitesi ekseninde ele almaktadır.

Ampirik literatür bu teorik çerçeveyi büyük ölçüde desteklemektedir. Tolbert ve McNeal (2003), ABD örneğinde internet kullanımının siyasal bilgi düzeyini artırarak seçimlere katılımı yaklaşık yüzde on oranında güçlendirebileceğini göstermektedir. Benzer biçimde Skoric vd. (2009), Singapur'da internet kullanıcılarının çevrimdışı siyasal katılım açısından daha yüksek bir eğilim sergilediğini ve siyasal bağlantı kurma ihtiyacının bu grupta daha belirgin olduğunu ortaya koymaktadır. Theocharis (2011) ise Yunanistan'da gençlerin post-materyalist eğilimler nedeniyle geleneksel katılım biçimlerine olan ilginin görece zayıfladığını, ancak internet kullanımının hem çevrimiçi hem de çevrimdışı kurum dışı katılıma sınırlı ama pozitif katkı sağladığını göstermektedir. Campbell (2013) bu bulguları tamamlayıcı bir perspektifle değerlendirerek çevrimiçi ve çevrimdışı katılımın birbirinden bağımsız alanlar olmadığını; eğitim, siyasal bilgi, siyasal ilgi ve yurttaşlık görevi gibi faktörlerin dijital araçlarla birlikte katılımı güçlendiren tamamlayıcı unsurlar işlevi gördüğünü vurgulamaktadır.

Sosyal medya platformlarına odaklanan çalışmalar da oldukça önemlidir. Ferrucci vd. (2020), Facebook'un politik amaçlarla kullanımının hem siyasal ilgiyle hem de çevrimdışı katılımı pozitif ilişkili olduğunu gösterirken, Theocharis (2022) Twitter ve Facebook'un ABD, İngiltere ve Fransa örneklemelerinde online ve offline katılım üzerinde birbirinden farklı dinamikler yaratabileceğini ortaya koymaktadır. Daha yakın dönemde yapılan çalışmalar da bu eğilimi destekleyerek sosyal medyanın bilgiye hızlı erişim ve siyasal aktörlerle doğrudan etkileşim imkânı sayesinde katılımın biçimlerini ve belirleyicilerini dönüştürdüğünü vurgulamaktadır (Tuzov & Masood, 2022; Suherlan, 2023; Tappert vd., 2024; Boulanne vd., 2024). Mekansal bir perspektiften ele alındığında ise Au (2022), Çin'de dijital teknolojilerin kırsal alanlarda daha sınırlı kullanıldığını ve bunun temel nedenini teknolojik beceri ile sosyoekonomik fırsat eşitsizliklerine bağlamaktadır.

Sosyal Sermaye ve Siyasal Katılım

Sosyal sermaye yaklaşımına göre bireyler arası güven ilişkileri, sosyal ağlar ve toplumsal normlar siyasal katılımı teşvik eden temel mekanizmalardır. Kim vd. (2020) ve Pan (2020), sırasıyla ABD ve Tayvan örneklemelerinde sosyal sermayenin hem çevrimiçi hem de çevrimdışı katılım üzerinde pozitif etkileri olduğunu göstermektedir. Grillo (2021) ise İngiltere'de sosyal medya kullanımının farklı biçimlerde aracılık etkisi yarattığını ve Facebook ile Twitter'ın sosyal sermaye-katılım dinamiklerine asimetrik etkiler yaratabileceğini ortaya koymaktadır.

Genç bireyler özelinde Shahzad ve Omar (2021), Pakistan'da geniş çevrimiçi ağların çevrimiçi siyasal faaliyetlere katılımı her zaman artırmadığını ve bu durumun geleneksel politik katılım biçimleri üzerinde belirgin bir etkisinin bulunmadığını göstermektedir. Bosi vd. (2022) ise Avrupa ülkeleri genelinde sosyal sermayenin gençlerin katılımını güçlendiren önemli bir faktör olduğunu vurgulamaktadır. Kadınlar açısından Bilal ve Ahmad (2021), Pakistan'da sosyal sermaye düzeyinin kadın siyasetçilerin katılımı üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Liu vd. (2024) da Çin bağlamında sosyal sermaye ile oy verme davranışı arasında pozitif bir ilişki tespit etmektedir. Öte yandan bazı çalışmalar sosyal sermayenin olumsuz boyutlarına dikkat çekmektedir: Alcorta vd. (2020), yapısal sosyal sermayenin belirli koşullarda siyasi şiddet eğilimleriyle ilişkilenebildiğini, buna karşın bilişsel sosyal sermayenin bu eğilimle negatif yönde bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Dünya Değerler Araştırması verilerini kullanan çalışmalar da bu literatüre önemli katkılar sunmaktadır. Lee (2018), 2005–2007 dalgasını kullanarak Asya ülkelerinde internet kullanımının sivil toplum katılımını desteklediğini gösterirken, Lee ve Fu (2018) Güney Kore ve Tayvan'da internet kullanımının düşük maliyetli protesto eylemleriyle pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. En güncel çalışmalardan biri olan Rahbarqazi ve Nourbakhsh (2023) ise 7. dalga verilerini kullanarak sosyal medya kullanımının siyasal protestolara katılımı hem doğrudan hem de dolaylı yollarla artırdığını göstermektedir.

Türkiye'deki çalışmalar ağırlıklı olarak gençlerin sosyal medya kullanımı ve siyasal katılım ilişkisine odaklanmaktadır. Şener vd. (2015) sosyoekonomik düzeyi yüksek bireylerin daha yüksek siyasal angajman sergilediğini gösterirken, Karabağ ve Coşkun (2013) çevrimiçi ve çevrimdışı katılım biçimlerinin çoğunlukla aynı bireylerde bir arada görüldüğünü ortaya koymaktadır. Balcı ve Sarıtaş (2015) ile Erdoğan (2017), erkeklerin katılım düzeylerinin kadınlara kıyasla daha yüksek olduğunu ve eğitim düzeyinin çevrimiçi katılımı olumlu etkilediğini göstermektedir. Anıl ve İçli (2017) sosyal ağ kullanımı ile siyasal ilgi

ve çevrimiçi katılım arasında pozitif bir ilişki tespit ederken, Kutlu (2018) oy verme davranışının genç seçmenler arasında en yaygın katılım biçimi olmayı sürdürdüğünü vurgulamaktadır. Demir (2017) internetin siyasal örgütlenme potansiyelini artırdığını ancak çevrimiçi mobilizasyonun pratikte sınırlı kaldığını, Andı (2019) ise internet kullanımının katılımı artırmakla birlikte sosyal medya kullanıcılarının yanlış bilgiye daha fazla maruz kalabileceğini belirtmektedir. Şener (2021), feminist hareketler özelinde dijital platformların sınırlı örgütsel kaynağa sahip gruplar için etkili bir mobilizasyon alanı işlevi gördüğünü göstermektedir.

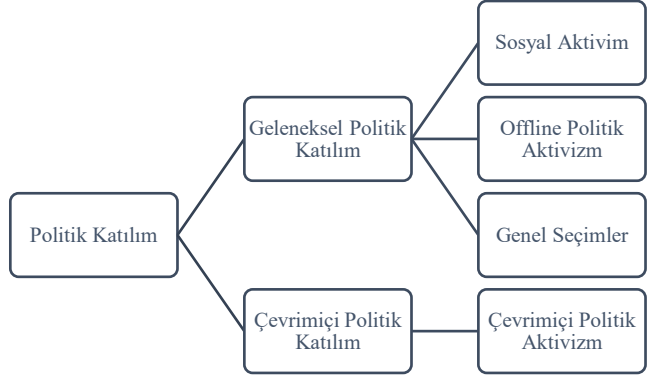
Türkiye literatüründeki bu çalışmalar önemli bulgular sunmakla birlikte, siyasal katılımın farklı biçimlerini sosyal sermaye değişkenleriyle birlikte ve güncel verilerle sistematik biçimde inceleyen kapsamlı ampirik çalışmalar henüz oldukça sınırlıdır. Bu çalışma, dijitalleşme ve sosyal sermaye boyutlarını tek bir analitik çerçevede birleştirmek ve Türkiye'de farklı siyasal katılım biçimlerinin belirleyicilerini karşılaştırmalı olarak ortaya koyarak söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

3. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada kullanılan veriler Dünya Değerler Araştırması (WVS) 7. Dalga (2017-2022) anketinden elde edilmiştir. WVS, bireylerin sosyal, politik, ekonomik, dini ve kültürel değerlerini ve bu değerlerin zaman içindeki dönüşümünü inceleyen uluslararası bir araştırma programıdır. 7. Dalga yaklaşık 66 ülkeyi/bölgeyi kapsamakta; ağırlıklı olarak yüz yüze görüşme yöntemiyle yürütülen anketlerde yetişkin nüfusun rastgele olasılıklı örneklemeleri kullanılmaktadır (Haerpfer ve diğerleri, 2022). Bu doğrultuda çalışma, Türkiye'de ikamet eden 1,841 katılımcıyı kapsamaktadır. Çalışmanın bağımlı değişkeni olan siyasal katılım; geleneksel politik katılım (sosyal aktivizm, offline politik aktivizm ve genel seçimler) ve çevrimiçi politik katılım (online politik

aktivizm) olmak üzere iki ana boyutta ele alınmıştır. Şekil 1 bu değişkenleri özetlemektedir.

Şekil 1 Politik Katılımı Temsil Eden Bağımlı Değişkenler

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Politik katılımın geleneksel politik katılım ayağını temsil eden üç farklı değişkenden genel seçimler değişkenine ait veri, anket verileri aracılığıyla doğrudan gözlemlenebilmektedir. Diğer taraftan sosyal aktivizm ve offline politik aktivizm değişkenleri ise gizli değişkenlerdir ve doğrudan ölçülememektedir. Aynı şekilde çevrimiçi politik katılımı temsil eden çevrimiçi politik aktivizm değişkeni de anket verilerinden doğrudan elde edilememekte ve gizli değişken (latent variable) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple, literatürden yola çıkarak öncelikle bu değişkenleri temsil eden faktörler belirlenmiş ve bu faktörlerin ağırlıklı ortalamaları kullanılarak sosyal aktivizm, offline politik aktivizm ve çevrimiçi politik aktivizmi ölçen değişkenler oluşturulmuştur. Bu değişkenlerin oluşturulmasında kullanılan anket soruları ve numaraları ile soruların sayısallaştırılmasında kullanılan ölçekler Tablo 1’de paylaşılmıştır.

Tablo 1 Politik Katılım Değişkenleri için Kullanılan Anket Soruları

Geleneksel Politik Katılım	
Sosyal Aktivizm	
İnsanların yapabileceği bu siyasi eylem ve toplumsal aktivizm biçimleri hakkında ne düşünüyorsunuz? Her biri için bunlardan herhangi birini yapmış olsanız da yapabilir misiniz yoksa hiçbir koşulda yapmaz mısınız?	
Bir gruba veya kampanyaya bağış yapmak (Q.213) Hükümet yetkilisi ile iletişim kurmak (Q.214) Diğerlerini siyasi konularda harekete geçmeye teşvik etmek (Q.215) Diğerlerini oy vermeye teşvik etmek (Q.216)	1: Yaptım-Yapabilirim 2: Asla Yapmam
Offline Politik Aktivizm	
İnsanların alabileceği bazı siyasi eylem biçimlerini okuyacağım ve her biri için, bunlardan herhangi birini yaptınız mı, yapabilir misiniz yoksa hiçbir koşulda yapmayacağınızı söyler misiniz?	

Bir dilekçeye imza atmak (Q.209) Boykotlara katılmak (Q.210) Barışçıl gösterilere katılmak (Q.211) Grevlere katılmak (Q.212)	1: Yaptım- Yapabilirim 2: Asla Yapmam
Genel Seçimler Seçimler yapıldığında, oy kullanım durumunuzu nasıl ifade edersiniz?	
Genel Seçimler (Q.222)	1: Oy kullanırım 2: Hiçbir zaman oy kullanmam.
İnternet ve sosyal medya gibi araçları kullanarak insanların alabileceği diğer bazı siyasi eylem biçimlerini okuyacağım ve her biri için, bunlardan herhangi birini yaptınız mı, yapabilir misiniz yoksa hiçbir koşulda yapmayacağınızı söyley misiniz?	
Çevrimiçi Politik Katılım	
Çevrimiçi Politik Aktivizm Siyaset ve siyasi olaylar hakkında bilgi edinmek amacıyla araştırma yapmak (Q.217) Elektronik bir dilekçeye imza atmak (Q.218) Başkalarını herhangi bir siyasi eylem almaya teşvik etmek (Q.219) Siyasi etkinlikleri, etkinlikleri ve protestoları organize etmek (Q.220)	1: Yaptım- Yapabilirim 2: Asla Yapmam

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması 7. Dalga verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bu çalışmada dijitalleşmenin en önemli bileşenleri olan internet erişimi ve çevrimiçi bilgiye maruz kalmanın etkilerini ölçmek için iki farklı değişken kullanılmıştır: internet kullanım sıklığı ve sosyal medya kullanım sıklığı. Diğer taraftan, sosyal sermayenin geleneksel ve çevrimiçi politik katılım üzerindeki etkilerini analiz etmek amacıyla sosyal sermayenin farklı eksenleri üç farklı sosyal sermaye değişkeni ile temsil edilmektedir. Sosyal sermaye bileşenlerinden ilki sivil katılım derecesidir ve bireylerin aktif grup üyelikleri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Sosyal sermaye ve büyüme-çevre ödünleşimi arasındaki ilişkiyi analiz ettikleri çalışmalarında Kozal vd. (2024), sosyal sermayeyi gönüllü kuruluşlara aktif üyelik ve çevresel örgütlere üyelik aracılığıyla ölçmüş, kişinin sosyal gruplarla olan güçlü bağlarının bireyleri grup refahını gözeterek biçimde davranmaya ve daha çevreci bir tutum sergilemeye teşvik ettiğini göstermiştir. Bu çalışmadan yola çıkarak sosyal sermayenin sivil katılım ayağı WVS veri setinde listelenen gönüllü organizasyon ve kuruluşlara aktif üyelik durumları dikkate alınarak ölçülmüş ve ikili bir değişken olarak oluşturulmuştur. Sosyal sermayenin sosyal güven ve politik güven eksenleri ise bireylere güven ve kurumlara güven değişkenleri ile ölçülmüştür. Aileye, komşulara, önceden tanıdığı ve yeni tanıştığı bireylere güven gibi toplumun farklı kesimlerinden ve topluluklarından bireylere güveni temsil eden bu endeks, Tablo 2’de gösterilen ilgili verilerin ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Bunun yanı sıra, kurumlara duyulan güven ise medyaya, polise, hükümete, meclise ve seçimlere güven gibi çeşitli devlet organları ve kurumlara güveni teşkil eden faktörlerin ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Çalışmada dijitalleşme ve sosyal sermayenin yanı sıra bireylerin sosyo-demografik özelliklerinin politik katılımları üzerindeki etkisini ölçebilmek amacıyla cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi,

istihdam durumu, gelir düzeyi, dindarlık seviyesi ve hane halkı büyüklüğü değişkenleri kullanılmıştır. Bireylerin ekonomik koşulları ve politik katılımları arasındaki ilişkinin analiz edilebilmesi amacıyla iki farklı değişken kullanılmıştır. Bunlardan ilki istihdam durumu diğeri ise gelir durumu değişkenleridir. İstihdam durumu değişkeni bireylerin tam zamanlı bir işte çalışmak, kısmi zamanlı bir işte çalışmak, kendi işinde çalışmak, emekli olmak, ev hanımı olmak, öğrenci olmak ve işsiz olmak gibi istihdam durumunu niteleyen kategorik bir değişkeni temsil etmektedir. Diğer taraftan gelir durumu değişkeni ise bireyin hane halkının tüm maaşlar, ücretler, emeklilik maaşları ve diğer gelirleri dikkate alındığında hangi gelir grubunda olduğunu göstermektedir. Değişken düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç kategoriden oluşmaktadır. Bireylerin siyasi görüşleri ve politik katılımları arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla oluşturulan politik görüş değişkeni ise üç kategoriden oluşmaktadır. Değişkenin baz kategorisi sol görüşlü olmak iken diğer kategoriler nötr olmak ve sağ görüşlü olmayı temsil etmektedir. Hane halkı büyüklüğü değişkeni sürekli bir değişkendir ve çocuklar dahil düzenli olarak hanede yaşayan kişi sayısını belirtmek için kullanılmaktadır. Son olarak, nüfus, yaşamsal şartlar ve çevresel şartların politik katılıma etkisini analiz edebilmek amacıyla yerleşim yeri değişkeni kullanılmıştır. Değişken iki kategoriden oluşmaktadır ve bireyleri kentte ve kırdaki yaşayanlar olmak üzere iki gruba ayırmaktadır.

Tablo 2, sözü geçen değişkenleri sunarken, Ek 1 ise tüm değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikleri sunmaktadır. Ek 1’de görüleceği üzere araştırmanın ampirik analizlerinde kullanılan örnekleme cinsiyet açısından eşit bir dağılım görülmektedir. Çalışmanın örnekleminde yer alan bireylerin yaklaşık olarak 50.73%’ü erkeklerden, 49.27%’si ise kadınlardan oluşmaktadır. Aynı şekilde, örnekleme dahil edilen bireylerin ait oldukları yaş gruplarında da eşit bir dağılım bulunmaktadır. Bu değişkenler farklı cinsiyetlerden ve farklı yaş gruplarından katılımcıların geleneksel ve online politik katılımlarına ilişkin karşılaştırmalar yapmak ve anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit edebilmek açısından önemlidir. Eğitim durumu ise bir kategorik değişken olarak ele alınmıştır ve bireylerin eğitim durumları ilköğretim, ortaöğretim, üniversite ve üzeri olmak üzere üç gruba ayırmaktadır. Tanımlayıcı istatistiklere bakıldığında örneklemin yaklaşık olarak yarısının eğitim düzeyinin ilköğretim seviyesinde olduğu görülmektedir.

Tablo 2 Demografik ve Sosyo-Demografik Değişkenler, Sosyal Sermaye ve Dijitalleşme

Ana Bağımsız Değişkenler
İnternet kullanımı: Bilgi kaynağı olarak internet kullanım sıklığı (Q.206)
İnternet kullanımı: Bilgi kaynağı olarak sosyal medya kullanım sıklığı (Q.207)
Sosyal Sermaye: Sivil katılım derecesi (Aktif Grup üyelikleri) (Q.94-Q.105)
Sosyal Sermaye: Güven derecesi (Başkalarına olan güven) (Q.58-Q.63)
Sosyal sermaye: Devlet Kurumlarına Güven Derecesi (Q.65-Q.81)
Kontrol değişkenleri
Cinsiyet (Q.260)
Yaş (Q.262)
Eğitim (Q. 275)
İstihdam Durumu (Q.279)
Gelir (Q.288)
Politik Görüş (Q.240)
Dindarlık Seviyesi (Q.173)
Hanehalkı büyüklüğü (Q.270)

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması 7. Dalga verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmada, STATA 16.0 paket programı kullanılmıştır. Geleneksel ve online siyasal katılım biçimlerini niteleyen bağımlı değişkenlerin iki kategoriden oluşması, yani yanıt değişkenlerinin ikili olması nedeniyle İkili (binary) Lojistik Regresyon Analizi uygulanmıştır. Regresyon sonuçlarının yorumlanmasında, odds oranı (odds ratio) kullanılabileceği gibi, marjinal etkilerin yorumlanması da oldukça yaygındır. Marjinal etkiler, bağımsız bir değişkende meydana gelen bir birimlik artışın bağımlı değişkenin tahmin edilen olasılığını nasıl etkilediğini gösteren ve sonuçların daha kolay yorumlanmasına olanak sağlayan regresyon parametreleridir (Norton vd., 2019). Bu çalışmada da bağımsız değişkenlerin politik katılım üzerindeki etkilerinin yorumlanmasında marjinal etkilerden yararlanılmıştır.

4. Analiz Sonuçları

Çalışmanın bu bölümünde, politik katılımın farklı biçimlerine bireylerin katılım davranışını etkileyen faktörlerin internet ve sosyal medya kullanımı, sosyal sermaye bileşenleri ve temel demografik değişkenler bağlamında nasıl farklılaştığına ilişkin tahmin edilen lojistik regresyon modellerinin karşılaştırmalı analizi sunulmaktadır. Çalışmada dört bağımlı değişken bulunmaktadır: Politik aktivizm, sosyal aktivizm, çevrimiçi politik aktivizm ve genel seçimlere katılım. Ana bağımsız değişkenler ise, dijitalleşme (bilgi kaynağı olarak internet kullanım sıklığı ve sosyal medya kullanım sıklığı) ve sosyal sermayedir (insanlar arası güven, kurumlara olan güven, gönüllü kuruluşlara üyelik). Temel demografik ve sosyo-ekonomik değişkenler ise, yaş, cinsiyet, hanehalkı büyüklüğü, yerleşim yeri, istihdam durumu, dindarlık seviyesi, eğitim seviyesi, politik görüş ve gelir olarak belirlenmiştir.

Tablo 3'te alternatif bağımlı değişkenlerle yapılan tahminlerin regresyon katsayıları sütunlarda yer almaktadır. Model 1-2-3 ve 4 bilgiye erişimde internet kullanım sıklığını dijitalleşme göstergesi olarak kullanmakta, Model 5-6-7 ve 8 ise bilgiye erişimde sosyal medya kullanım sıklığını kullanmaktadır. Bu tabloda yer alan regresyon katsayıları değişkenlerin farklı tahminler arasındaki tutarlılığını ve korelasyonun baz kategoriye göre yönünü (pozitif/negatif) göstermesi açısından önemlidir. Ancak, değişkenlerin referans kategoriye göre ne ölçüde değiştiklerinin anlaşılması için marjinal etkilerin hesaplanması gerekmektedir. Bu nedenle, Kategorik değişkenin farklı seviyeleri için (dy/dx), referans seviyeden kesikli değişimi gösteren delta metoduna göre marjinal etkiler hesaplanmış, her bir bağımlı değişken için ayrı tablolarda sunulmuştur (Tablo 4-5-6-7).

Tablo 3'te bulunan modellerde hem internet kullanımı hem de sosyal medya kullanımı dijitalleşmenin yerine değişkeni (proxy) olarak kullanıldığında sonuçların tutarlı olduğu görülmektedir. Bilgiye erişmek için internet ve sosyal medyayı kullanma sıklığı arttıkça, hiç kullanmayanlara kıyasla politik katılımın, sosyal aktivizmin ve çevrimiçi aktivizmin arttığı görülmektedir. Aynı etki, genel seçimlere katılım için gözlenmemektedir. Genel olarak politik katılım biçimleri değerlendirildiğinde, genel seçimlere katılıp katılmama kararının diğer politik katılım türlerine kıyasla sosyal sermaye değişkenleri ile daha farklı korelasyonlara sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, başka insanlara duydukları güven yüksek olan bireylerin, düşük olan bireylere kıyasla politik aktivizme yönelme olasılıkları daha yüksektir, ancak sosyal aktivist, çevrimiçi aktivist tutum eğilimi ve genel seçimlere katılım eğilimi ise daha düşüktür. Kurumlara daha yüksek düzeyde güven duyan bireylerin, daha düşük düzeyde güven duyan bireylere göre tüm politik katılım biçimlerinde rol alma olasılıkları daha yüksek bulunmuştur. Gönüllü kuruluş ve/veya organizasyonlara üyelik, kişilerin politik ve sosyal aktivizme hem fiziksel hem de çevrimiçi olarak katılım olasılığını arttırmaktadır; sadece genel seçimler için ise korelasyon negatiftir. Değişkenlere ilişkin ayrıntılı tartışmalar marjinal etkiler üzerinden yapılmalıdır.

Tablo 3 Alternatif Modeller: Regresyon Katsayıları

	(1) Politik Aktiviz m	(2) Sosyal Aktiviz m	(3) Çevrimiç i aktivizm	(4) Genel Seçim	(5) Politik Aktiviz m	(6) Sosyal Aktiviz m	(7) Çevrimiç i aktivizm	(8) Genel Seçim
İnternet kullanım sıklığı (ref: asla)								
Ayda 1'den daha az	-0.078*	0.993** *	0.621***	1.204** *				
	(0.043)	(0.035)	(0.038)	(0.169)				
Aylık	0.519** *	0.655** *	0.622***	0.019				
	(0.03)	(0.027)	(0.029)	(0.079)				
Her hafta	0.522** *	0.926** *	1.11***	- 0.599** *				
	(0.022)	(0.02)	(0.021)	(0.053)				
Her gün	1.14***	1.372** *	1.328***	0.118** *				
	(0.019)	(0.018)	(0.018)	(0.046)				
Sosyal media kullanım sıklığı (ref: asla)								
Ayda 1'den daha az					0.65***	1.077** *	0.977***	-0.093
					(0.034)	(0.029)	(0.033)	(0.09)
Aylık					0.806** *	0.688** *	1.426***	- 0.614** *
					(0.027)	(0.026)	(0.027)	(0.057)
Her hafta					0.847** *	1.303** *	1.174***	- 0.553** *
					(0.022)	(0.019)	(0.021)	(0.053)
Her gün					1.22***	1.276** *	1.481***	0.273** *
Kişiler arası güven (ref: düşük)								
Yüksek	0.334** *	- 0.089** *	- 0.132***	-0.09***	0.341** *	- 0.075** *	- 0.122***	- 0.101** *
	(0.01)	(0.01)	(0.01)	(0.029)	(0.01)	(0.01)	(0.01)	(0.029)
Kurumlara Güven (ref: düşük)								
Yüksek	0.188** *	0.652** *	0.519***	0.23***	0.206** *	0.641** *	0.543***	0.258** *
	(0.011)	(0.01)	(0.01)	(0.028)	(0.011)	(0.01)	(0.011)	(0.028)
Gönüllü Kuruluşlara Üyelik (ref: Üyelik yok)								
Üyelik var	0.652** *	0.867** *	0.651***	- 0.438** *	0.628** *	0.861** *	0.63***	- 0.408** *
	(0.011)	(0.01)	(0.01)	(0.027)	(0.01)	(0.01)	(0.01)	(0.027)
Yaş (ref: <=30)								
31-45	0.152**	0.205**	0.021*	0.64***	0.162**	0.2***	0.046***	0.624**

	*	*			*			*
	(0.013)	(0.012)	(0.012)	(0.034)	(0.013)	(0.012)	(0.012)	(0.033)
46-59	0.098**	0.131**	0.031**	1.135**	0.158**	0.153**	0.097***	1.19***
	*	*		*	*	*		
>=60	(0.014)	(0.013)	(0.013)	(0.046)	(0.014)	(0.013)	(0.013)	(0.045)
	-	-	-	1.937**	-0.18***	-	-	2.28***
	0.297**	0.424**	0.352***	*		0.364**	0.279***	
	*	*				*		
Cinsiyet (ref: Erkek)	(0.026)	(0.025)	(0.024)	(0.103)	(0.026)	(0.025)	(0.024)	(0.104)
Kadın	-	-	-	0.223**	-	-	-	0.288**
	0.236**	0.197**	0.214***	*	0.213**	0.162**	0.189***	*
	*	*			*	*		
	(0.011)	(0.011)	(0.011)	(0.028)	(0.011)	(0.011)	(0.011)	(0.029)
Hanehalkı büyüklüğü	-	0.042**	-	-	-	0.03***	-	-
	0.032**	*	0.061***	0.116**	0.037**		0.073***	0.102**
	*			*	*			*
	(0.003)	(0.003)	(0.003)	(0.008)	(0.003)	(0.003)	(0.003)	(0.008)
Yerleşim yeri (ref: şehir)								
Kır	0.362**	0.065**	0.534***	1.031**	0.376**	0.085**	0.538***	0.975**
	*	*		*	*	*		*
	(0.014)	(0.014)	(0.014)	(0.062)	(0.014)	(0.014)	(0.014)	(0.061)
İstihdam durumu(ref : tam zamanlı çalışan)								
Kısmi zamanlı	0.186**	0.076**	-	-	0.181**	0.058**	-	-
	*	*	0.252***	1.472**	*		0.261***	1.407**
				*				*
	(0.026)	(0.026)	(0.027)	(0.052)	(0.026)	(0.026)	(0.026)	(0.051)
Kendi işi	-	-0.004	-	-	-	-0.018	-	-
	0.498**		0.335***	0.255**	0.491**		0.341***	0.218**
	*			*	*			*
	(0.015)	(0.014)	(0.014)	(0.044)	(0.015)	(0.014)	(0.014)	(0.044)
Emekli	0.181**	0.601**	0.149***	0.603**	0.1***	0.539**	0.067***	0.48***
	*	*		*		*		
	(0.02)	(0.02)	(0.019)	(0.093)	(0.02)	(0.02)	(0.019)	(0.093)
Ev hanımı	-	0.017	-	-	-	-0.011	-	-
	0.236**		0.413***	0.558**	0.264**		0.434***	0.594**
	*			*	*			*
	(0.016)	(0.015)	(0.015)	(0.04)	(0.016)	(0.015)	(0.015)	(0.042)
Öğrenci	0.122**	0.038*	-	-0.068	0.134**	0.074**	-	-
	*		0.285***		*	*	0.265***	0.138**
								*
	(0.023)	(0.022)	(0.022)	(0.048)	(0.023)	(0.022)	(0.023)	(0.049)
İşsiz	-	-	-	-	-	-0.054**	-0.44***	-
	0.108**	0.114**	0.452***	0.411**	0.085**			0.509**
	*	*		*	*			*
	(0.022)	(0.021)	(0.021)	(0.051)	(0.021)	(0.021)	(0.021)	(0.051)
Diğer	-	0.882**	-0.049		-	0.889**	-0.059	
	0.153**	*			0.218**	*		
	*				*			
	(0.051)	(0.044)	(0.053)		(0.052)	(0.043)	(0.052)	
Dindarlık (ref: dindar)								
Dindar değil	0.332**	0.691**	0.4***	-0.38***	0.361**	0.724**	0.398***	-
	*	*			*	*		0.352**
								*
	(0.011)	(0.011)	(0.01)	(0.03)	(0.011)	(0.011)	(0.011)	(0.03)
Ateist	-	-	-	-	-0.73***	-0.69***	-	-

	0.747** *	0.658** *	0.423***	1.587** *			0.405***	1.584** *
	(0.048)	(0.048)	(0.045)	(0.085)	(0.048)	(0.048)	(0.046)	(0.086)
Eğitim seviyesi (baz: ilköğretim)	0.291** *	0.26***	0.077***	0.055*	0.306** *	0.286** *	0.069***	-0.015
Ortaöğretim	(0.012)	(0.011)	(0.011)	(0.032)	(0.012)	(0.011)	(0.012)	(0.032)
Üniversite ve Üzeri	0.068** *	0.265** *	0.15***	0.265** *	0.118** *	0.31***	0.187***	0.172** *
	(0.014)	(0.013)	(0.013)	(0.038)	(0.014)	(0.013)	(0.013)	(0.038)
Politik görüş (ref: sol)	-	-	-	-0.006	-0.58***	-	-	0.051
Nötr	0.569** *	0.257** *	0.682***			0.257** *	0.715***	
	(0.015)	(0.014)	(0.014)	(0.037)	(0.015)	(0.014)	(0.014)	(0.036)
Sağ	-	-	-0.55***	0.763**	-	-	-	0.789**
	0.445** *	0.063** *		*	0.445** *	0.048** *	0.579***	*
	(0.011)	(0.011)	(0.011)	(0.033)	(0.011)	(0.011)	(0.011)	(0.034)
Gelir (ref: Düşük)	0.236** *	-0.005	0.213***	-	0.272** *	0.05***	0.243***	-
Orta				0.374** *				0.354** *
	(0.015)	(0.014)	(0.014)	(0.044)	(0.015)	(0.014)	(0.014)	(0.044)
Yüksek	-	-	-	-	-0.33***	-0.5***	-	-
	0.337** *	0.525** *	0.237***	1.177** *			0.245***	1.225** *
	(0.019)	(0.018)	(0.018)	(0.049)	(0.019)	(0.018)	(0.018)	(0.048)
Sabit	-	-	-	3.832**	-	-2.32***	-	3.69***
	1.819** *	2.288** *	1.334***	*	2.006** *		1.499***	
	(0.028)	(0.027)	(0.027)	(0.089)	(0.028)	(0.027)	(0.027)	(0.087)
Gözlem	235279	235214	235279	232854	235279	235214	235279	232854
Pseudo R ²	0.09	0.107	0.101	0.112	0.087	0.105	0.105	0.115

*** p<.01, ** p<.05, * p<.1. Dirençli standart hatalar parantez içindedir. İİBS-2. Düzey bölge ağırlıklı olarak tahmin edilmiştir.

Bağımlı değişkenin politik aktivizm olduğu model (Tablo 4), politik aktivizm bir dilekçeye imza atmak, boykotlara katılmak, barışçıl gösterilere katılmak, grevlere katılmak gibi aktif politik davranış gerektiren ve literatürde daha yüksek maliyetli olarak kabul edilen eylemleri bağımlı değişken olarak ele alan modeldir. İnternet kullanım sıklığı ile yapılan tahmin ve sosyal medya kullanım sıklığı kullanılarak yapılan tahmin sonuçlarının birbiri ile tutarlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle, bilgi kaynağı olarak sosyal medya kullanımının dijitalleşmenin daha kapsayıcı bir göstergesi olması sebebiyle, yorumlamalarda sosyal medya kullanım sıklığının temel bağımsız değişkenlerden biri olduğu modeller tartışmaya açılacaktır. Bireylerin sosyal medyayı bilgi almak için kullanma sıklığı arttıkça, sosyal medyayı hiç kullanmayanlara referansla politik aktivist davranış gösterme eğilimleri artmaktadır. Bu bulgu, internet kullanım sıklığı farklı olan grupların politik aktivist tutuma sahip olma eğilimleri arasında anlamlı farklar olduğunu yansıtmaları bakımından önemlidir. Sosyal sermaye, üç değişken ile temsil edilmektedir. İlki, insanlar arası güven, yani bireylerin ailesine,

komşularına, kişisel olarak tanıdıkları insanlara, ilk kez tanıştıkları insanlara, başka bir dine mensup insanlara ve başka bir milletten insanlara güvenip güvenmeme durumları sorusuna verdikleri yanıtların aritmetik ortalamasından elde edilen ikili değişkenini temsil etmektedir. İkinci olarak kurumlara olan güven silahlı kuvvetlere, basın ve medyaya, polise, mahkemelere, seçimlere, üniversitelere, parlamentoya, sendikalara, hukuka, bankalara gibi günlük yaşantıyı düzenleyen her türlü ekonomik ve politik kuruma olan güven derecelerini yansıtmaktadır. Son sosyal sermaye değişkeni ise bireylerin, sosyal sermayenin şekillenmesinde önemli rol üstlenen gönüllü kuruluşlara/organizasyonlara üye olup olmadığını gösteren gönüllü kuruluşlara üyelik değişkenidir. İnsanlara güveni daha yüksek olan bireylerin, kurumlara güveni yüksek olan bireylerin, gönüllü kuruluşlara üyeliği bulunan bireylerin referans gruba göre daha yüksek politik aktivist tutum eğilimleri olduğu görülmektedir. Bu sosyal sermayenin güçlü olmasının, bireylerin politik alana katılım olasılığını arttırdığını göstermesi bakımından önemlidir. Marjinal etkiler bağlamında karşılaştırıldığında, gönüllü kuruluşlara üyeliğin sosyal sermaye bileşenleri içinde en büyük katsayıya sahip olduğu görülmektedir. Kadınlar, erkeklere kıyasla daha düşük politik aktivizm eğilimi göstermekte, kırdaki yaşayanların politik aktivist tutum eğilimleri şaşırtıcı şekilde kentte yaşayan bireylere göre daha yüksektir.

Temel demografik değişkenler bağlamında yapılan analizde de gruplar arasında politik aktivist tutuma sahip olma arasında anlamlı farkların olduğu anlaşılmaktadır. 31-45 ve 46-59 yaş arasındaki bireylerin 30 yaş altı bireylere kıyasla daha yüksek politik katılım eğilimine sahip oldukları, bununla beraber beklentilerle uyumlu olarak 60 yaş üzeri bireylerin gençlere referansla politik aktivizme yönelme eğilimleri daha düşük bulunmuştur. Hane halkı büyüklüğünün artması, bireylerin kendilerini sorumlu hissettikleri kişi sayısının artması biçiminde düşünüldüğünde, hanede yaşayan kişi sayısının artması ile politik aktivizm arasında negatif bir korelasyon beklenebilir. Bu doğrultuda çalışma kapsamında ele alınan örneklemde hane büyüklüklerinin 1 ile 11 kişi arasında değiştiği görülmektedir. Çalışmanın bulguları, hane halkı büyüklüğü ile politik aktivizm arasında negatif bir korelasyonun varlığına işaret etmektedir. Tam zamanlı çalışanlara kıyasla, kendi işinde çalışanlar, ev hanımı ve işsizler politik aktivist eylemlere daha az katılma eğilimindeyken, emekli ve öğrencilerin politik aktivizme katılma olasılıkları daha yüksek bulunmuştur. Kendini dindar olarak tanımlayan bireylere referansla, dindar olmayan bireylerin daha yüksek politik katılım eğilimleri olduğu, bununla beraber inanmayan bireylerin ise daha düşük politik katılım eğiliminde olduğu görülmektedir. İlköğretim mezunlarına kıyasla, daha yüksek eğitim düzeyindeki bireylerin daha yüksek politik aktivizme yönelme eğiliminde oldukları görülmektedir. Sol siyasi ideolojilere yakın bireylere kıyasla, kendini daha nötr ve sağ eğilimli olarak tanımlayan bireylerin politik aktivist eylemlere katılma eğilimleri daha düşüktür. En düşük gelir grubuna kıyasla, orta gelir grubundaki bireylerin politik aktivist eylemlere katılma eğilimleri daha yüksek iken, en yüksek gelir grubunun en düşük gelir grubuna kıyasla daha düşük olduğu bulunmuştur. Daha yüksek maddi refahın,

Şener vd. (2015) ampirik bulgularının ve insanların temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesinin, kendini gerçekleştirme yolunda atacakları adım için gerekli ilk basamak olduğunu vurgulayan Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi tipi bakışın da aksine, aktif siyasi pratiklere katılıma eğilimini azaltması, maddi refahın daha yüksek maliyetli politik eylemlerden kaçınmayı beraberinde getirmesi çalışmanın önemli bir bulgusudur.

Tablo 4 Marjinal Etkiler: Bağımlı Değişken Politik Aktivizm

Delta-method					
		İnternet kullanım sıklığı ile yapılan tahmin		Sosyal medya kullanım sıklığı ile yapılan tahmin	
		dy/dx	Std.Err.	dy/dx	Std.Err.
İnternet/sosyal medya kullanım sıklığı					
Ayda 1'den daha az		-0.011*	0.006	0.102***	0.006
Aylık		0.084***	0.005	0.132***	0.005
Haftalık		0.084***	0.003	0.140***	0.003
Her gün		0.210***	0.003	0.217***	0.003
İnsanlararası Güven					
Yüksek		0.066***	0.002	0.068***	0.002
Kurumlara Güven					
Yüksek		0.037***	0.002	0.041***	0.002
Gönüllü Kuruluşlara Üyelik					
Üyelik var		0.136***	0.002	0.132***	0.002
Yaş					
31-45		0.030***	0.003	0.032***	0.003
46-59		0.019***	0.003	0.031***	0.003
>=60		-0.055***	0.005	-0.034***	0.005
Cinsiyet					
Kadın		-0.047***	0.002	-0.043***	0.002
Hanehalkı büyüklüğü					
Yerleşim Yeri		-0.006***	0.001	-0.007***	0.001
Kır		0.074***	0.003-	0.077***	0.003
İş Durumu					
Kısmi zamanlı		0.039***	0.006	0.038***	0.006
Kendi işi		-0.095***	0.003	-0.095***	0.003
Emekli		0.038***	0.004	0.021***	0.004
Ev hanımı		-0.047***	0.003	-0.053***	0.003
Öğrenci		0.026***	0.005	0.028***	0.005
İşsiz		-0.022***	0.004	-0.017***	0.004
Diğer		-0.031***	0.010	-0.044***	0.010
Dindarlık					
Dindar değil		0.068****	0.002	0.074***	0.002
Ateist		-0.127***	0.007	-0.124***	0.007
Eğitim Durumu					
Orta öğretim		0.059***	0.002	0.062***	0.002
Üniversite ve üzeri		0.013***	0.003	0.023***	0.003
Politik görüş					
Nötr		-0.115***	0.003	-0.117***	0.002
Sağ		-0.091***	0.002	-0.092***	0.003
Gelir					
Orta		0.047***	0.003	0.055***	0.003
Yüksek		-0.062***	0.003	-0.060***	0.003

*** p<.01, ** p<.05, * p<.1.

Not: Kategorik değişkenin farklı seviyeleri için dy/dx, referans seviyeden olan kesikli değişimi gösterir.

Bağımlı değişkenin sosyal aktivizm olduğu tahminler, Tablo 5’te sunulmaktadır. Bu değişken, bir gruba veya kampanyaya bağış yapmak, hükümet yetkilisi ile iletişim kurmak, diğerlerini siyasi konularda harekete geçmeye teşvik etmek ve diğerlerini oy vermeye teşvik etmek konularında bireylerin tutumlarının aritmetik ortalaması alınarak hesaplanmış olan ikili değişkendir. Eylemlere bakıldığında, tüm bu eylemler de aslında bir tür politik aktivist tutum içermektedir, ancak bu değişkene sosyal aktivizm adının verilmesinin sebebi, politik aktivizme kıyasla bu eylemlerden doğacak sonuçların daha az maliyetli olmasıdır. Bu noktada, internetin ya da daha spesifik olarak sosyal medyanın bilgi edinme aracı olarak kullanan bireylerin, kullanmayan bireylere kıyasla sosyal aktivist eylemlerde bulunma olasılıkları daha yüksek bulunmuştur. Politik aktivizmden farklı olarak, insanlara daha az güvenen bireylerin sosyal aktivist eylemlerde bulunma olasılığı daha düşük bulunmuştur. Sosyal aktivizmin çalışma kapsamında ele alınış biçimi, bireylerin bir diğer bireye katkısı -yani ona bağış yapması, bir başkasını oy vermeye ya da politik olarak harekete geçmek konusunda teşvik etmesi- bağlamını içermektedir. Dolayısıyla bu bulgu, bağımlı değişkenin kapsamı bağlamında düşünüldüğünde anlamlıdır. Başkalarına daha az güvenen bireyler, maliyeti daha düşük olsa da, daha az bir başka grup ya da kişi için harekete geçme isteği duyabilirler. Bunun yanında, kurumlara daha çok güvenen ve gönüllü kuruluş üyeliği bulunan bireylerin daha yüksek sosyal aktivizm eğilimi taşıdığı görülmektedir. Politik aktivizm ile paralel olarak, sosyal aktivizmde etkisi en büyük olan sosyal sermaye değişkeni yine gönüllü kuruluşlara üyeliktir.

Tablo 5 Marjinal Etkiler: Bağımlı Değişken Sosyal Aktivizm

Delta-method				
İnternet kullanım sıklığı ile yapılan tahmin			Sosyal medya kullanım sıklığı ile yapılan tahmin	
	dy/dx	Std.hata	dy/dx	Std.hata
İnternet/sosyal medya kullanım sıklığı				
Ayda 1’den daha az	0.192***	0.007	0.212***	0.006
Aylık	0.120***	0.005	0.128***	0.005
Haftalık	0.177***	0.004	0.263***	0.004
Her gün	0.277***	0.003	0.257***	0.003
İnsanlararası Güven				
Yüksek	-0.019***	0.002	-0.016***	0.002
Kurumlara Güven				
Yüksek	0.137***	0.002	0.135***	0.002
Gönüllü Kuruluşlara Üyelik				
Üyelik var	0.191***	0.002	0.191***	0.002
Yaş				
31-45	0.044***	0.003	0.043***	0.003
46-59	0.028***	0.003	0.033***	0.003
>=60	-0.086***	0.005	-0.075***	0.005
Cinsiyet				
Kadın	-0.042***	0.002	-0.035***	0.002
Hanehalkı büyüklüğü				
	0.009***	0.001	0.006***	0.001
Yerleşim Yeri				
Kır	0.014***	0.003	0.018***	0.003
İş Durumu				
Kısmi zamanlı	0.016***	0.006	0.012**	0.006
Kendi işi	-0.001***	0.003	-0.004	0.003
Emekli	0.128***	0.004	0.116***	0.004
Ev hanımı	0.004***	0.003	-0.002	0.003
Öğrenci	0.008*	0.005	0.016***	0.005
İşsiz	-0.024***	0.004	-0.011**	0.004
Diğer	0.187***	0.009	0.189***	0.009
Dindarlık				
Dindar değil	0.150***	0.002	0.158***	0.002
Ateist	-0.128***	0.008	-0.134***	0.008
Eğitim Durumu				
Orta öğretim	0.056***	0.002	0.061***	0.002
Üniversite ve üzeri	0.057***	0.003	0.067***	0.003
Politik görüş				
Nötr	-0.054***	0.003	-0.054***	0.003
Sağ	-0.013***	0.002	-0.010***	0.002
Gelir				
Orta	-0.001	0.003	0.011***	0.003
Yüksek	-0.109***	0.004	-0.104***	0.004

*** p<.01, ** p<.05, * p<.1.

Not: Kategorik değişkenin farklı seviyeleri için dy/dx, referans seviyeden olan kesikli değişimi gösterir.

Demografik kırımların sosyal aktivizmle ilişkisi büyük ölçüde politik aktivizm ile paralellik göstermektedir. Temel farklar ise istihdam durumu ve hane halkı büyüklüğü değişkeninde karşımıza çıkmaktadır. Kendi işinde çalışanlar ve işsizler, tam zamanlı çalışanlara göre daha az sosyal aktivist faaliyette bulunurken, kısmi zamanlı çalışanlar, emekliler, öğrenciler ve bunların dışında kalan gruptaki bireyler daha yüksek katılım göstermektedir. Burada ekonomik olarak daha kırılgan durumda bulunan kısmi zamanlı çalışanlar, emekliler, ev hanımlarının tam zamanlı çalışanlara kıyasla maliyeti daha düşük sosyal aktivist

eylemlere katılma olasılıklarının daha yüksek bulunması beklentilerle uyumludur. Bununla beraber politik aktivizmin aksine, hane halkı büyüklüğü arttıkça sosyal aktivizmin artma eğiliminde olması da yine sorumlu olunan kişi sayısı arttıkça maliyeti daha düşük politik katılım biçimlere yönelme eğiliminin arttığını göstermesi bakımından önemlidir.

Çevrimiçi aktivizm, internet aktivizmi ya da dijital aktivizm olarak isimlendirilebilecek olan bu politik katılım biçimi, teknolojik gelişmelerle beraber, özellikle cep telefonu, internet ve sosyal medya kullanımının artmasıyla yeni görüntüler kazanmaktadır. Özellikle günümüzde, çeşitli gönüllü organizasyon ve kurumların örneğin insan hakları savunucuları, çevre aktivistleri, siyasi kuruluşlar çevrimiçi aktivizmin en az bir çeşidini kullanmakta olduğu görülmektedir (Sert, 2012). Dolayısıyla 21. yüzyılda kolektif eylemlerin organize edilmesinde geleneksel politik katılım biçimlerinin yanında çevrimiçi politik katılımın dinamiklerini de anlamak çok önemlidir. Bu çalışma kapsamında da çevrimiçi aktivizm, bireylerin internet ve sosyal medya araçlarını kullanarak siyaset ve siyasi olaylar hakkında bilgi edinmek amacıyla araştırma yapmak, elektronik bir dilekçeye imza atmak, başkalarını herhangi bir siyasi eylem almaya teşvik etmek, siyasi etkinlikleri ve protestoları organize etmek eylemlerine katılım durumunun aritmetik ortalamasından oluşan ikili değişken ile ölçülmüştür. Sıklıkla sosyal medya kullanan bireylerin, hiç kullanmayanlara kıyasla çevrimiçi politik katılıma daha çok yöneldikleri görülmektedir. İnsanlar arası güveni yüksek olanlar, düşük olanlara göre daha az çevrimiçi politik eylemlere katılırken, kurumlara güveni yüksek olanlar ve gönüllü kuruluşlara üyeliği bulunanların çevrimiçi politik faaliyetlere katılma olasılığı daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 6 Marjinal Etkiler: Bağımlı Değişken Çevrimiçi Aktivizm

Delta-method				
		İnternet kullanım sıklığı ile yapılan tahmin	Sosyal medya kullanım sıklığı ile yapılan tahmin	
	dy/dx	Std.hata	dy/dx	Std.hata
İnternet/sosyal medya kullanım sıklığı				
Ayda 1'den daha az	0.108***	0.007	0.172***	0.006
Aylık	0.108***	0.005	0.270***	0.005
Haftalık	0.211***	0.004	0.213***	0.004
Her gün	0.260***	0.003	0.282***	0.003
İnsanlararası Güven				
Yüksek	-0.028***	0.002	-0.026***	0.002
Kurumlara Güven				
Yüksek	0.108***	0.002	0.113***	0.002
Gönüllü Kuruluşlara Üyelik				
Üyelik var	0.142***	0.002	0.136***	0.002
Yaş				
31-45	0.004*	0.003	0.010***	0.003
46-59	0.007**	0.003	0.020***	0.003
>=60	-0.072***	0.005	-0.057***	0.005
Cinsiyet				
Kadın	-0.045***	0.002	-0.040***	0.002
Hanehalkı büyüklüğü	-0.013***	0.001	-0.015***	0.001
Yerleşim Yeri				
Kır	0.115***	0.003	0.115***	0.003
İş Durumu				
Kısmi zamanlı	-0.054***	0.006	-0.056***	0.006
Kendi işi	-0.072***	0.003	-0.073***	0.003
Emekli	0.033***	0.004	0.015***	0.004
Ev hanımı	-0.088***	0.003	-0.092***	0.003
Öğrenci	-0.061***	0.005	-0.057***	0.005
İşsiz	-0.096***	0.004	-0.093***	0.004
Diğer	-0.011	0.012	-0.013	0.011
Dindarlık				
Dindar değil	0.086***	0.002	0.085***	0.002
Ateist	-0.084***	0.009	-0.081***	0.009
Eğitim Durumu				
Orta öğretim	0.016***	0.002	0.015***	0.002
Üniversite ve üzeri	0.032***	0.003	0.040***	0.003
Politik görüş				
Nötr	-0.145***	0.003	-0.152***	0.003
Sağ	-0.118***	0.002	-0.124***	0.002
Gelir				
Orta	0.045***	0.003	0.051***	0.003
Yüksek	-0.048***	0.004	-0.049***	0.004

*** p<.01, ** p<.05, * p<.1.

Not: Kategorik değişkenin farklı seviyeleri için dy/dx, referans seviyeden olan kesikli değişimi gösterir

Demografik değişkenler incelendiğinde, online politik katılımdaki referans gruplarla diğer gruplar arasındaki korelasyonun yönü büyük ölçüde sosyal aktivizmle benzerdir. Yaşlılar, kadınlar, daha kalabalık ailelerde yaşayanlar, kentte yaşayanlar, istihdam durumuna göre kısmi zamanlı çalışanlar, kendi işini yapanlar, ev hanımları, öğrenci ve işsizler; kendini ateist olarak tanımlayanlar, ideolojik olarak nötr ve sağ ideolojiye yakın olanlar ve son olarak yüksek gelirli

bireyler referans gruplara göre online politik faaliyetlere katılma olasılıkları daha düşüktür.

Seçimlere katılmak, bir vatandaşlık görevi olarak sayıldığından ve oy vermek en geleneksel politik katılım biçimi olduğundan diğer politik katılım türlerinden ayrılmaktadır. Nitekim, 2023 yılında yapılan genel seçime katılım oranı %87 civarındadır (YSK, 2024). Tablo 7’de yer alan regresyon sonuçları incelendiğinde bulguların diğer tüm politik katılım biçimlerinden ayrılması da genel seçimlere ilişkin bireylerin tutumlarının farklılaştığını göstermektedir. İlk olarak, internet ve sosyal medya kullanım sıklıkları ve politik aktivizm, sosyal aktivizm ile çevrimiçi politik aktivizm arasında pozitif bir korelasyon saptanmışken, aynı ilişki genel seçimlere katılımın bağımlı değişken olduğu tahminlerde görülmemektedir. İnternet ve sosyal medya kullanım sıklığı arttıkça, referans grup olan internet ve sosyal medyayı hiç kullanmayanlara kıyasla tutarlı bir katılım artış ya da azalışından bahsetmek mümkün değildir. Sosyal sermaye değişkenleri bağlamında incelendiğinde, kişiler arası güveni yüksek olan bireylerin genel seçimlere katılma eğilimleri daha düşük bulunurken, kurumlara güveni yüksek olan bireylerin seçimlere katılma olasılığı daha yüksek bulunmuştur. Ancak her iki değişken için de marjinal etkinin çok düşük olduğunun altı çizilmelidir. İlginç bir biçimde, gönüllü organizasyonlara üyeliği olan bireyler diğer tüm politik katılım biçimlerinin aksine genel seçimlere daha az katılma eğilimi göstermektedir.

Tablo 7 Marjinal Etkiler: Bağımlı Değişken Genel Seçimler

Delta-method					
İnternet kullanım sıklığı ile yapılan tahmin			Sosyal medya kullanım sıklığı ile yapılan tahmin		
	dy/dx	Std.hata	dy/dx	Std.hata	
İnternet/sosyal medya kullanım sıklığı					
Ayda 1'den daha az	0.019***	0.002	-0.003	0.003	
Aylık	0.000	0.002	-0.022***	0.002	
Haftalık	-0.020***	0.002	-0.019***	0.002	
Her gün	0.003**	0.001	0.007***	0.001	
İnsanlararası Güven					
Yüksek	-0.002***	0.001	-0.003***	0.001	
Kurumlara Güven					
Yüksek	0.006***	0.001	0.007***	0.001	
Gönüllü Kuruluşlara Üyelik					
Üyelik var	-0.013***	0.001	-0.012***	0.001	
Yaş					
31-45	0.021***	0.001	0.021***	0.001	
46-59	0.031***	0.001	0.032***	0.001	
>=60	0.039***	0.001	0.042***	0.001	
Cinsiyet					
Kadın	0.006***	0.001	0.008***	0.001	
Hanehalkı büyüklüğü					
	-0.003***	0.000	-0.003***	0.000	
Yerleşim Yeri					
Kır	0.019***	0.001	0.018***	0.001	
İş Durumu					
Kısmi zamanlı	-0.061***	0.003	-0.056***	0.003	
Kendi işi	-0.006***	0.001	-0.005***	0.001	
Emekli	0.010***	0.001	0.008***	0.001	
Ev hanımı	-0.015***	0.001	-0.016***	0.001	
Öğrenci	-0.001	0.001	-0.003***	0.001	
İşsiz	-0.010***	0.001	-0.013***	0.002	
Diğer					
Dindarlık					
Dindar değil	-0.010***	0.001	-0.009***	0.001	
Ateist	-0.075***	0.007	-0.075***	0.007	
Eğitim Durumu					
Orta öğretim	0.002*	0.001	-0.000	0.001	
Üniversite ve üzeri	0.007***	0.001	0.004***	0.001	
Politik görüş					
Nötr	-0.000	0.001	0.002	0.001	
Sağ	0.019***	0.001	0.020***	0.001	
Gelir					
Orta	-0.007***	0.001	-0.007***	0.001	
Yüksek	-0.034***	0.001	-0.037***	0.001	

*** p<.01, ** p<.05, * p<.1.

Not: Kategorik değişkenin farklı seviyeleri için dy/dx, referans seviyeden olan kesikli değişimi gösterir.

Demografik değişkenler açısından incelendiğinde de diğer tahminlere göre farklılıklar bulunduğu görülmektedir. İlk olarak gençlere kıyasla, yaş arttıkça seçimlere katılma eğiliminin arttığı görülmektedir. Kadınların, erkeklere kıyasla genel seçimlere daha fazla katılma eğiliminde olduğu görülmektedir. Kadınların, yalnızca geleneksel ve en temel politik katılım biçimi olarak seçimlere katılmada erkeklerden pozitif anlamda farklılaşması, kadınların politik örgütlenme konusundaki zayıflığına dikkat çekmesi açısından önemli bir göstergedir. Hane

halkı nüfusu arttıkça seçimlere katılım azalmakta, kırdaki yaşayanların kentte yaşayanlara göre seçimlere katılma olasılıkları artmaktadır. Tam zamanlı çalışanlara referansla, yalnızca emekliler seçimlere daha fazla katılma eğilimi göstermektedir. Dindar olmayanlar ve kendini ateist olarak tanımlayanlar genel seçimlere daha az katılma eğilimine sahiptir. Eğitim seviyesi arttıkça, seçimlere katılma eğiliminin arttığı görülmektedir. Bununla beraber, sağ ideolojik görüşe sahip olan bireyler, sol görüşlü bireylere kıyasla tüm politik katılım biçimlerinde daha az katılma eğilimindeyken, sadece seçimler bağımlı değişken olduğunda daha fazla katılma eğilimindedir. Özellikle anketin 2017-2021 döneminde yapıldığı göz önüne alındığında, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) yıllarda sağ ideolojik görüşe yakın olan seçmenin sol ideolojik görüşe sahip seçmenlere kıyasla genel seçimlerde oy verme olasılığının yüksek bulunması, mevcut iktidarın sürekliliğini sağlamak için iktidar partisi ile paralel ideolojideki bireylerin sandığa daha fazla gitme eğiliminde olduklarının sinyali olarak yorumlanabilir. Bu kapsamda, yarın seçim olsa hangi partiye oy verirdiniz sorusuna verilen yanıtlar incelenerek, örneklemin oy verme davranışındaki parti tercihleri ayrıntılı incelenmiştir. Örneklemin %54,71'i AKP, %13,6'sı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), %5,49 'u İyi Parti (İP), ve %26,19'u Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) oy vereceğini bildirmiştir. Yani örneklemin de ağırlıklı olarak sağ ideolojiyi destekleyen bireylerden oluştuğu görülmektedir. Son olarak, gelir arttıkça seçimlerde oy verme olasılığı artmaktadır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmada, Türkiye'de siyasal katılımın farklı biçimlerine bireylerin katılım davranışını etkileyen faktörlerin internet ve sosyal medya kullanımı, sosyal sermaye bileşenleri ve temel demografik değişkenler bağlamında nasıl farklılaştığı, Dünya Değerler Araştırması, 7. Dalga verileri (N = 1.841) kullanılarak analiz edilmektedir. Çalışmanın en temel bulgusunun, hem çevrimiçi hem de geleneksel (çevrimdışı) politik katılım biçimlerine katılımda, internet ve sosyal medya kullanımı ile sosyal sermaye bileşenleri referans gruplara göre önemli ölçüde farklılaşmasıdır. Politik aktivizm, sosyal aktivizm ve çevrimiçi politik aktivizmin bağımlı değişken olduğu tahminlerde sosyal sermaye bileşenleri ile bağımlı değişkenler arasındaki korelasyon büyük ölçüde aynı yönlüdür. Geleneksel politik katılımda, insanlara güveni daha yüksek olan, kurumlara güveni daha yüksek olan ve gönüllü kuruluşlara üye olan bireyler referans gruplara kıyasla (düşük güven ve üyeliğin olmaması) politik aktivist eğilim olasılıkları artmaktadır. Sosyal ve çevrimiçi aktivizmde ise, insanlar arasındaki güveni daha düşük olan bireylerin sosyal aktivist tutum geliştirme olasılıkları daha düşük bulunmuştur, kurumlara güven ve grup üyeliği ise politik aktivizm ile aynıdır. Bağımlı değişkenler içinde, genel seçimlerin bağımlı değişken olduğu tahminler marjinal etkilerin büyüklükleri ve ilişkinin yönü açısından diğer politik katılım türlerinden farklılaşmaktadır. En önemli fark, diğer politik katılım biçimlerinden farklı olarak, internet ve sosyal medya

kullanım sıklığının artmasının, hiç kullanmayanlara göre genel seçimlere katılımı ilgili anlamlı bir farklılık yaratmamasıdır. İkinci önemli farklılık ise hem insanlar arası güveni düşük olan bireylerin hem de grup üyeliği olan bireylerin genel seçimlere katılma olasılığının daha düşük bulunmasıdır. Bu bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ülkede internet erişim olanaklarının artması, sosyal medya kullanımının artması bireylerin hem geleneksel hem de çevrimiçi siyasal katılım biçimlerine dahil olmasını teşvik edici bir unsur olarak görülebilir. Bilgiye erişim olanaklarının artması, hem bireylerin seçerek bilgiye ulaşma imkanlarını arttırmakta hem de bu sayede hem bireyin-bireyle hem de bireyin-devletle ilişkisi yeniden şekillenebilmektedir. Politik katılımın yüksek olması, demokratik yönetimlerin en önemli unsurlarından biridir. Özellikle 1990'lı ve 2000'li yılların “yönetişim” arayışı içinde devletin bireyle olan ilişkisini yeniden tanımlamasındaki ana araç, bireylerin çeşitli politik katılım süreçlerine dahil olarak yönetimde aktif rol oynamasıdır. Dolayısıyla, demokrasinin gelişmesi için politik katılımın farklı türlerine aktif olarak dahil olma sürecinin özendirilmesinde dijitalleşme önemli bir unsur olarak görülebilir. Bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımlar, dolaylı olarak politik katılımı, bu da demokratik tutumu artırma potansiyeli taşımaktadır. Sosyal sermaye ise diğer önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle marjinal etkiler bağlamında incelendiğinde grup üyeliğinin geleneksel politik aktivizm ve sosyal aktivizm ile pozitif ilişkili olduğu görülmektedir. Bu nedenle, bireylerin üye olabilecekleri derneklerin, spor kulüplerinin, kadın organizasyonlarının, siyasi partilerin, çeşitli hak savunucusu kurum, kuruluş ve organizasyonların varlığı çok önemlidir. Bireyin grup aidiyetinin olması onun günlük yaşamın işleyişine daha çok dahil olma isteğini artırıyor görünmektedir. İnsanlar arası güvenin yeniden tahsis edilmesi, kurumların şeffaf, denetlenebilir ve izlenebilir olması yine bireylerin politik katılımını pozitif etkileyecek unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Demografik kırılımlarda ise iki önemli nokta söz konusudur. İlki, kadınların erkeklere kıyasla genel seçimlere katılım haricinde aktivist tutumu daha az sergilemesidir. Bu noktada, toplumsal cinsiyet rollerinin kadının politik katılımı önünde de bir engel oluşturduğunun söylenmesi yanlış olmayacaktır. Bu nedenle kadınların güçlendirilmesi çok önemlidir. İkinci önemli nokta da gelir artışının politik katılım biçimleri ile negatif ilişkili olmasıdır. Teorik olarak, politik katılımın kişilerin temel maddi ihtiyaçlarını karşılamasının ardından farkındalıklarının ve ilgilerinin arttığı, toplumsal konulara duyarlılıklarının arttığı, kısaca materyalistik olmayan bir evreye geçiş ile ilişkilendirilmesi beklenebilir. Türkiye’de ise gelir arttıkça sosyal aktivizm, politik aktivizm, çevrimiçi aktivizm eğilimleri gerilemektedir. Bu da Türkiye’de belirli seviyede gelire sahip bireylerin, sürdürülebilir kalkınma vizyonunda da yer alan “kimseyi arkada bırakmamak” vizyonuna çok yakın olmadıklarını göstermektedir. Hak mücadelesinin sınıfsal bir düzlemde ele alınabileceği, özellikle cinsiyet, gelir ve

istihdam durumu değişkenlerinin referans kategorilere göre gösterdikleri farklılıklarla açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Bu kısıtlardan ilki, örnekleme ülke düzeyinde değişkenlerin eklenmemesidir. Çalışma kapsamında, politik katılımın birey temelli belirleyicilerine odaklanılmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda, makro değişkenler de modele dahil edilerek yeniden tahminlenebilir. Ayrıca, alışma 2017-2021 döneminde yapılan anket çalışmasından elde edilen örnekleme kapsayabilmiştir. nceki yayınlanan etap verileri ile zaman serisi biçiminde yapılacak bir analiz, özellikle Türkiye'nin politik kırılmalarını da kapsayacak biçiminde genişletilerek konunun derinlemesine tartışılması için daha çok veri sağlayabilir.

EKLER

Tablo 8 Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Dağılım (Sayı)	Dağılım (%)	Yığılmalı Dağılım (%)
Politik Aktivizm			
Asla katılmam	1101	59.8	59.8
Katıldım-katılabilirim	740	40.2	100
Sosyal Aktivizm			
Asla katılmam	975	52.98	52.98
Katıldım-katılabilirim	866	47.02	100
Çevrimiçi Aktivizm			
Asla katılmam	985	53.5	53.5
Katıldım-katılabilirim	856	46.5	100
Genel Seçim			
Asla katılmam	49	2.66	2.66
Katıldım-katılabilirim	1792	97.34	100
İnternet Kullanımı			
Asla kullanmam	240	13.04	13.04
Ayda 1'den daha az	47	2.55	15.59
Aylık	91	4.94	20.53
Haftalık	236	12.82	33.35
Her gün	1227	66.65	100
Sosyal Medya Kullanımı			
Asla kullanmam	251	13.63	13.63
Ayda 1'den daha az	58	3.15	16.78
Aylık	80	4.35	21.13
Haftalık	227	12.33	33.46
Her gün	1225	66.54	100
Kişiler arası Güven			
Düşük	812	44.11	44.11
Yüksek	1029	55.89	100
Kurumlara Güven			
Düşük	698	37.91	37.91
Yüksek	1143	62.09	100
Gönüllü Kuruluşlara Üyelik			
Üyelik yok	1365	74.14	74.14
Üyelik var	476	25.86	100
Yaş			
<=30	562	30.53	30.53
31-45	564	30.64	61.16
46-59	656	35.63	96.8
>=60	59	3.2	100
Cinsiyet			
Erkek	934	50.73	50.73
Kadın	907	49.27	100
İstihdam Durumu			
Tam zamanlı	811	44.05	44.05
Kısmi zamanlı	60	3.26	47.31
Kendi işi	186	10.1	57.41
Emekli	117	6.36	63.77
Ev hanımı	455	24.71	88.48
Öğrenci	79	4.29	92.78

İşsiz	119	6.46	99.24
Diğer	14	0.76	100
Eğitim			
İlköğretim	1062	57.69	57.69
Ortaöğretim	451	24.5	82.18
Üniversite ve üzeri	328	17.82	100
Politik Görüş			
Sol	469	25.48	25.48
Nötr	318	17.27	42.75
Sağ	1054	57.25	100
Hanehalkı Büyüklüğü			
1	130	7.06	7.06
2	273	14.83	21.89
3	505	27.43	49.32
4	533	28.95	78.27
5	266	14.45	92.72
6	86	4.67	97.39
7	30	1.63	99.02
8	14	0.76	99.78
9	2	0.11	99.89
10	1	0.05	99.95
11	1	0.05	100
Yerleşim Yeri			
Kent	1342	72.9	72.9
Kır	499	27.1	100
Gelir			
Düşük	282	15.32	15.32
Orta	1354	73.55	88.86
Yüksek	205	11.14	100

Kaynak: Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Kaynakça

- Alcorta, L., Smits, J., Swedlund, H.J. vd. (2020). The ‘Dark Side’ of Social Capital: A Cross-National Examination of the Relationship Between Social Capital and Violence in Africa. *Soc Indic Res* 149, 445–465. <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02264-z>
- Amichai-Hamburger, Y., & Hayat, Z. (2011). The impact of the Internet on the social lives of users: A representative sample from 13 countries. *Computers in Human Behavior*, 27(1), 585–589. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.10.009>
- Andı, S., Aytaç, S. E., & Çarkoğlu, A. (2019). Internet and social media use and political knowledge: Evidence from Turkey. *Mediterranean Politics*, 25(5), 579–599. <https://doi.org/10.1080/13629395.2019.1635816>
- Anıl, N. K., & Eti İçli, G. (2017). Sosyal Ağ Kullanımı ve Siyasi İlgi Bağlamında Gençlerin Online Siyasi Katılımı. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.
- Armutcu, B. (2023). Orta Sınıf Muhafazakâr Seçmenlerin Siyasal Katılım Davranışlarını Etkileyen Faktörler: Y Kuşağı Üzerine Bir Araştırma. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 4 (Özel), 143-165.
- Au, A. (2023). Digitalization in China: who’s left behind? *Information, Communication & Society*, 27(6), 1247–1265. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2023.2245871>
- Aydemir, M., & Özşahin, M. C. (2011). Türk Demokrasisinde Kayıp Halkayı Keşfetmek: Türkiye Örneği Üzerinden Sosyal Sermaye-Demokrasi Bağlantısını Yeniden Düşünmek. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1), 41-87.
- Bakker, T. P., & de Vreese, C. H. (2011). Good News for the Future? Young People, Internet Use, and Political Participation. *Communication Research*, 38(4), 451–470.
- Balcı, Ş., & Sarıtaş, H. (2015). Facebook ve Siyasal Katılım: 2014 Yerel Seçimleri Araştırması. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(37), 511-535.
- Balcı, Ş., & Hüsamettin, A. (2020). 2019 Yerel Seçiminde Sosyal Medyadaki Siyasal Katılım Üzerinde, Siyasal Tutumlar, Siyasal Etkinlik ve Sosyal Medya Kullanım Örüntülerinin Rolü: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Öğrencileri Araştırması. *Istanbul University Journal of Communication Sciences*, (59), 55-85.
- Banaji, S. (2013). *The Civic Web: Young People, the Internet and Civic Participation*. The MIT Press.
- Bilal, M., & Ahmad, A. (2021). Feminine Social Capital and Women's Political Participation in Khyber Pakhtunkhwa (Pakistan). *The Discourse*, 7(1), 17-24.

- Bosi, L., Lavizzari, A., & Portos, M. (2022). The Impact of Intolerance on Young People's Online Political Participation. *Politics*, 42(1), 95-127. <https://doi.org/10.1177/02633957211014453>
- Boulianne, S., Copeland, L., & Koc-Michalska, K. (2024). Digital Media and Political Consumerism in the United States, United Kingdom, and France. *New Media & Society*, 26(4), 2110-2130. <https://doi.org/10.1177/14614448221083025>
- Campbell, D. (2013). Social Networks and Political Participation. *Annual Review of Political Science*. Vol.16.
- Chan, M., & Yi, J. (2024). Social Media Use and Political Engagement in Polarized Times. Examining the Contextual Roles of Issue and Affective Polarization in Developed Democracies. *Political Communication*, 1–20.
- Demir, S. E. (2017). İnternetin Politik Katılıma Etkisi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2).
- Erdoğan, E. (2017). İnternet ve Siyasal Katılım: Türkiye Gençliği Üzerinden Bir Değerlendirme. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 5-38.
- Eser, H. B., & Güler, Ö. (2015). İnternet ve sosyal Ağların Siyasal Katılım Üzerine Etkisi-SDÜ Örnek Olayı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(12), 196-219.
- Ferrucci, P., Hopp, T., & Vargo, C. J. (2020). Civic Engagement, Social Capital, and Ideological Extremity: Exploring Online Political Engagement and Political Expression on Facebook. *New Media & Society*, 22(6), 1095-1115.
- Gibson, R., & Cantijoch, M. (2013). Conceptualizing and Measuring Participation in the Age of the internet: Is Online Political Engagement Really Different to Offline? *The Journal of Politics*, 75(3), 701–716. <https://doi.org/10.1017/S0022381613000431>
- Grillo, A. (2021). Digitalisation, Social Capital and Political Participation. An Investigation Of Technological Affordance and Intensity of Social Media Use. Doktora Tezi, Kingston University London.
- Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano, J., Lagos, M., Norris, P., Ponarin, E. & Puranen B. (2022). World Values Survey Wave 7 (2017-2022) Cross-National Data-Set. Version: 4.0.0. World Values Survey Association. DOI: doi.org/10.14281/18241.18
- İzmir, F. (2020). Demokrasi ve Siyasal Katılım İlişkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8, 273-281.
- Karabağ, S. F., & Coşkun, B. B. (2013). I Click, herefore I am: he Internet and the Political Participation of Young People in Turkey. *TJP*, 111.

- Kenski, K., & Stroud, N. J. (2006). Connections Between Internet Use and Political Efficacy, Knowledge, and Participation. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 50(2), 173-192.
- Kim, B., & Hoewe, J. (2020). Developing Contemporary Factors of Political Participation. *The Social Science Journal*, 60(4), 862–876.
- Kim, H., Kim, Y., & Lee, D. (2020). Understanding the Role of Social Media in Political Participation: Integrating Political Knowledge and Bridging Social Capital from the Social Cognitive Approach. *International Journal of Communication*, 14, p:22. ISSN 1932-8036. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/12711/3219>
- Kozal, Ö. E., Tümer, E. T., & Tümer, E. K. (2024). Sosyal Sermaye ve Büyüme-Çevre Ödünleşimi: Mikro ve Makro Etkiler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 245-266.
- Kulachai, W., Lerdtomornsakul, U., & Homyamyen, P. (2023). Factors Influencing Voting Decision: A Comprehensive Literature Review. *Soc. Sci. 12*, 469. <https://doi.org/10.3390/socsci12090469>
- Kuş, Z., Elvan, Ö., & Ozan, H. (2024). Digital and Traditional Political Participation of High School Students Just Before the 2023 Presidential Election in Turkey. *Citizenship Teaching & Learning*, Volume 19, Issue 1, Mar 2024, p. 33-52
- Kutlu, A. (2018). Dönüşen Medya Çağında Siyasal Katılım: İstanbul’da Yaşayan 18-22 Yaş Seçmen Örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(3), 90-106.
- Lee, S. H. (2018). Alternative Information and Digital Citizenship: The Rise of Unconventional Political Participation in the Asian Context of Internet Use. *Journal of International and Area Studies*, 25(1), 71–92. <http://www.jstor.org/stable/26485931>
- Lee, S. H., & Fu, K. W. (2019). Internet Use and Protest Politics in South Korea and Taiwan. *Journal of East Asian Studies*, 19(1), 89-109.
- Liu, Z., Yang, L., & Wang, X. (2024). Neighbourhood Social Capital and Political Participation in Neighbourhood Governance: The Case of Beijing, China. *Transactions in Planning and Urban Research*, 3(1-2), 82-96. <https://doi.org/10.1177/27541223241235413>
- Milbrath, L.W. (1981). Political Participation. In: Long, S.L. (eds) *The Handbook of Political Behavior*. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4684-3878-9_4
- Norton, E. C., Dowd, B. E., & Maciejewski, M. L. (2019). Marginal effects—quantifying the effect of changes in risk factors in logistic regression models. *Jama*.

- Pan, Y.H. (2020). The Relationship between Social Capital and Two Types of Political Participation. 2020 5th International Conference on Social Science and Management. ISBN: 978-1-60595-675-6.
- Pénard, T., & Nicolas P. (2010). Internet Use and Social Capital: The Strength of Virtual Ties. *Journal of Economic Issues* 44 (3): 569–95. <https://doi.org/10.2753/JEI0021-3624440301>.
- Quan-Haase, A., & Wellman, B. (2004). How Does the Internet Affect Social Capital. *Social Capital and Information Technology*, 113, 135-113.
- Rahbarqazi, M., & Nourbakhsh, S. (2023). The Effect of Social Media on Iranian Citizens' Electoral Participation and Political Action. *Communication & Society*, 36(2), 89-95. <https://doi.org/10.15581/003.36.2.83-95>
- Ragnedda, M. (2017). *The third digital divide: A Weberian approach to digital inequalities*. Routledge.
- Rainie, L., & Barry, W. (2012). The individual in a networked world: Two scenarios. *The Futurist* 46(4): 24.
- Sert, N. Y. (2012). Online Aktivizm Araçları Yoluyla Oluşturulan Etkilerin Metafor Kullanılarak Açıklanması Örnek Olay İncelemesi: “İnternetime Dokunma” Eylemi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (17), 126-140.
- Shahzad, S., & Omar, B. (2021). Social Network Matters: The Influence of Online Social Capital on Youth Political Participation in Pakistan. *Journal of Information Technology & Politics*, 18(4), 430-442.
- Skoric, M. M., Ying, D., & Ng, Y. (2009). Bowling Online, not Alone: Online Social Capital and Political Participation in Singapore. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14(2), 414-433.
- Smith, A. (2009). The Demographics of Online and Offline Political Participation. Pew Research Center. 2009.
- Stegeman, H. (2021). The Matter of Online Political Participation a New Materialist Experiment on Emerging Adult Participatory Practices in The United Kingdom, Ireland and The Netherlands. London School of Economics and Political Science.
- Suherlan, S. (2023). Digital Technology Transformation in Enhancing Public Participation in Democratic Processes. *Technology and Society Perspectives (TACIT)*, 1(1), 10–17.
- Şener, G., Emre, P. Ö., & Akyıldız, F. (2015). Türkiye’de Sosyal Medyanın Siyasi Katılıma Etkileri. *folklor/edebiyat*, 21(83), 75-98.
- Şener, G. (2021). Digital Feminist Activism in Turkey. *Media@ LSE Working Paper Series. LSE. <https://www.lse.ac.uk/media-and->*

communications/assets/documents/research/workingpaper-series/WP67.pdf.

- Tappert, S., Mehan, A., Tuominen, P., & Varga, Z. (2024). Citizen Participation, Digital Agency, and Urban Development. *Urban Planning* 9:1-6.
- Theocharis, Y. (2011). Young People, Political Participation and Online Postmaterialism in Greece. *New Media & Society*, 13(2), 203-223.
- Theocharis, Y., Boulianne, S., Koc-Michalska, K., & Bimber, B. (2022). Platform Affordances and Political Participation: How Social Media Reshape Political Engagement. *West European Politics*, 46(4), 788–811. <https://doi.org/10.1080/01402382.2022.2087410x>
- Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-73.
- Tolbert, C. J., & Mcneal, R. S. (2003). Unraveling the Effects of the Internet on Political Participation? *Political Research Quarterly*, 56(2), 175-185.
- Tuzov, V., & Masood, M. (2022). Striving Towards Democracy? Political Participation in Post-Soviet countries. *European Politics and Society*, 25(1), 34–53. <https://doi.org/10.1080/23745118.2022.2135341>
- Uhlener, C. J. (2015). Politics and Participation. In International encyclopedia of the social & behavioral sciences. 504–508. Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.93086-1>
- Van Deth, J. (2021). What is Political Participation?. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-68>.
- Wellman, B., Anabel Quan Haase, J.W., & Keith H. (2001). Does the Internet Increase, Decrease, or Supplement Social Capital?. *Social Networks, Participation, and Community Commitment*. 45(3), 436–455.

BÖLÜM 39

2020-2026 Dönemi Türkiye’de Bütçenin ve Mali Politikaların Değerlendirilmesi

Yunus Tezcan¹ & Dilek Göze Kaya²

GİRİŞ

Kamu maliyesi ve bütçe politikaları, bir ülkenin ekonomik istikrarını sağlamada, sosyal refahı dağıtmada ve dışsal şoklara karşı direnç oluşturmada kullandığı en temel araçlardır. Türkiye ekonomisi açısından 2020-2026 dönemi, geleneksel maliye politikası uygulamalarının ötesine geçen; küresel pandemi, asrın felaketi olarak adlandırılan depremler ve köklü siyasi/iktisadi dönüşümlerin yaşandığı bir süreç olarak tarihe geçmiştir. 2020 yılı başında tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi, Türkiye’de kamu maliyesinin önceliklerini radikal bir biçimde değiştirmiş ve mali disiplinden ziyade ekonomik birimleri ayakta tutmaya yönelik genişletici bir maliye politikası setini zorunlu kılmıştır (Tunç & Karabulut, 2024, s.26). Bu dönemde kamu harcamaları, arz ve talep şoklarını dengelemek amacıyla hacmi büyürken, bütçenin sosyal transferler ve sağlık harcamaları kalemi yüksek seviyelere ulaşmıştır (2022 aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleşme raporu, 2023, ss.1-13).

Pandemi sonrası toparlanma çabaları devam ederken, 2023 yılı Türkiye ekonomisi için yapısal bir "stres testi" niteliği taşımıştır. 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli depremlerin doğrudan maliyetinin GSYH’nin yaklaşık %9’una tekabül etmesi, kamu maliyesi üzerinde devasa bir finansman ihtiyacı doğurmuştur (Tuncer & Yıldız, 2026, s.7). Bununla birlikte, Mayıs 2023 genel seçimleri öncesinde uygulanan emeklilik düzenlemeleri (EYT), asgari ücret artışları ve vergi ötelemeleri gibi seçim ekonomisi unsurları, bütçe açığını yüksek bir seviyeye getirmiştir (2023 yılı aralık ayı MYB gerçekleştirmeleri, 2024, s.4). Bu mali genişleme, bir yandan ekonomik aktiviteyi desteklerken diğer yandan kronikleşen yüksek enflasyon ve dış ticaret açığı (ikiz açık) sorunlarını derinleştirmiştir (Özbay & İpek, 2023, s.86).

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans

² Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, 0000-0003-3477-1877

Seçim sonrası dönemde ise iktisat yönetiminde "rasyonel zemine dönüş" süreci başlamış ve bu s rec  2024-2026 orta vadeli planının ana eksenini oluşturmuştur. Bu dönemde para politikasındaki sıkılaşmanın mali disiplinle desteklenmesi hedeflenmiş, bütçe açığının kademeli olarak düşürülmesi ve kamu kaynaklarının verimli kullanılması öncelik haline gelmiştir. 2026 yılı projeksiyonları, bütçenin sadece bir harcama belgesi olmaktan çıkarak; döngüsel ekonomi, yeşil dönüşüm ve istihdam odaklı yapısal reformların bir aracı olarak kurgulandığını göstermektedir (2026 yılı vatandaşın bütçe rehberi, 2026, ss.1-27). Bu alışma pandemi ile birlikte uygulanan genişletici maliye dönemini birinci başlıkta işleyecek olup, ikinci başlıkta seçim ekonomisi ve yüksek enflasyon, üçüncü başlıkta da 2024-2026 dönemi de “sıkı mali ve rasyonel politikalar” başlığı altında işlenecektir.

1. Pandemi ve Genişletici Maliye Dönemi (2020-2022)

Türkiye ekonomisi, 2019 yılını "Yeni Ekonomi Programı" kapsamında mali disiplini önceleyen bir yapıyla kapatmış; ancak 2020 yılı mart ayı itibarıyla küresel ölçekte patlak veren COVID-19 pandemisi, kamu maliyesinin tüm önceliklerini radikal bir şekilde revize etmesine neden olmuştur (Sertkaya & Baş, 2021, s.149). Dünya Sağlık  rg t ’nün (WHO) 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan etmesiyle eş zamanlı olarak Türkiye’de görülen ilk vaka, ekonomik birimlerin beklentilerini bozmuş ve belirsizlik endekslerini tarihi seviyelere taşımuştur (Han vd., 2022, s.34). Hükümet, bu şokun arz ve talep üzerindeki yıkıcı etkilerini hafifletmek, ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla s rec  içerisinde genişletici bir maliye politikası setini devreye almıştır ( n var & Aktaş, 2022, s.128). Bu dönem, kamu harcamalarının hacimsel olarak büyüdüğü, vergi gelirlerinin  telendiğ  ve sosyal transferlerin bütçenin en ağır kalemi haline geldiğ  bir genişleme evresidir (Sertkaya & Baş, 2021, s.153).

Pandemi dönemi maliye politikası, literatürde "iradi maliye politikası" olarak anılan ve kriz anlarında bütçe dengesinin bilinçli olarak bozulması pahasına ekonomiye müdahale edilmesini öngören bir yapıdadır (Akbal, 2022, s.150). Türkiye, 2020-2022 periyodunda konjonktür karşıtı bir yaklaşım benimseyerek ekonomik daralmanın derinleştiğ  anlarda kamu harcamalarını artırmış; büyümenin hızlandığı 2021-2022 yıllarında ise enflasyonist baskılara rağmen genişlemeci mirasını s rd rm ştur (alıyurt, 2022, s.37). Bu s rec te kamu maliyesi, sadece sağlık harcamalarının finansmanını değil, aynı zamanda hane halkı harcanabilir gelirini korumak için bir gelir garantörü rolünü üstlenmiştir (Sülkü vd., 2021, s.353). Kamu harcamalarında yaşanan bu kalıcı artış, Peacock ve Wiseman tarafından literatüre kazandırılan "sıçrama etkisi" teorisine uygun bir şekilde, kamu harcamalarının kriz öncesi seviyelerine d nmemesiyle sonuçlanmıştır.

2020-2022 resmi ekonomik verilerine göre işsizlik, enflasyon, faiz ve bütçe rakamları Tablo 1’de verilmiştir (2020 aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleşme raporu, 2021; 2022 aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleşme raporu, 2023; 2026 yılı vatandaşın bütçe rehberi, 2026; “Enflasyon”, 2026; *İstihdam*, 2026; TCMB, 2026; *TCMB- 1 Hafta Repo*, 2026; Türkiye istatistikleri 2021 broşür WEB, 2022).

Yıl	Enflasyon (%)	Faiz Oranları (%)	İşsizlik Oranı (%)	Bütçe Dengesi (milyon TL)
2020	14,6	17	13,1	-172.243
2021	36,8	14	12	-201.507
2022	64,27	9	10,4	-139.065

Tablo 1: 2020-2022 bazı ekonomik gelişmeler (TÜİK, TCMB ve T.C. CSBB verileri kullanılarak oluşturulmuştur.)

1.1. 2020 Yılı Bütçe Gerçekleşmelerinin Ampirik Analizi: Şokun İlk Etkileri

2020 yılı, merkezi yönetim bütçesinin pandemi şokuyla doğrudan karşılaştığı ve harcama kompozisyonunun köklü bir değişim gösterdiği yıldır. 2019 yılında bütçe giderleri 0,9 trilyon TL seviyesindeyken, 2020 yılı sonu itibarıyla bu rakam 1,2 trilyon TL’ye yükselerek bütçenin harcama tavanlarını zorlamıştır (2020 aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleşme raporu, 2021, s.2).

2020 yılı aralık ayı verilerine göre bütçe giderleri bir önceki yılın aynı ayına göre %32 oranında artarak 138,2 milyar TL’ye ulaşmıştır (2020 aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleşme raporu, 2021, s.3). Bu artışın en büyük bileşeni, sosyal güvenlik sistemini desteklemek amacıyla yapılan "cari transferler" olmuştur (Ünüvar & Aktaş, 2022, s.133). Özellikle İşsizlik Sigortası Fonu üzerinden sağlanan "kısa çalışma ödeneği" ve "nakdi ücret desteği" bütçeden doğrudan veya dolaylı aktarılan kaynaklarla finanse edilerek istihdam kayıplarının önüne geçmeye çalışmıştır (Sertkaya & Baş, 2021, s.153).

2020 yılında merkezi yönetim bütçe gelirleri 1,03 trilyon TL olarak gerçekleşmiştir (2020 aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleşme raporu, 2021, s.9). Gelir tarafındaki artışın giderlerin gerisinde kalmasının temel nedeni, vergi ödemelerinin (KDV, Muhtasar, SGK Primleri) ötelenmesidir (Sertkaya & Baş, 2021, s.159). 2020 yılı bütçe açığı, bir önceki yıla göre %38,5 oranında artarak 172,7 milyar TL’ye fırlamış, bu durum kamu maliyesindeki dengelenme

sürecini sekteye uğratmıştır (2020 aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleşme raporu, 2021, s.6).

1.2. 2021 Yılı Geçiş Dönemi: Hızlı Büyüme ve Mali Genişlemenin Sürdürülmesi

2021 yılı, Türkiye ekonomisinin pandeminin ilk şokunu atlatarak %11,4 gibi tarihi bir büyüme oranına ulaştığı, maliye politikasının ise bu büyümeyi desteklemeye devam ettiği bir yıldır (Türkiye istatistikleri 2021 broşür WEB, 2022, s.10). Ancak bu yılın ikinci yarısından itibaren döviz kurundaki aşırı volatilité ve küresel emtia fiyatlarındaki artış, bütçenin maliyet yapısını bozmaya başlamıştır (Çalıyurt, 2022, s.36).

2021 yılı bütçe gerçekleştirmeleri incelendiğinde bütçe giderlerinin 1,604 trilyon TL'ye, gelirlerinin ise 1,402 trilyon TL'ye yükseldiği görülmektedir (2022 aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleşme raporu, 2023, s.6). Bütçe açığı 201,5 milyar TL seviyesinde kalsa da bu açığın finansmanı artan faiz oranları ve kur farkları nedeniyle daha maliyetli hale gelmiştir (Altınok, 2025, s.65). 2021 yılındaki gelir artışı büyük oranda "enflasyon vergisi" etkisinden kaynaklanmıştır; zira yükselen fiyatlar genel düzeyi KDV ve ÖTV matrahlarını nominal olarak büyüttüştür. Bununla birlikte, enerji fiyatlarındaki artışı hane halkına yansıtmamak adına bütçeden sağlanan sübvansiyonlar, kamu maliyesinin harcama yönlü baskısını canlı tutmuştur (Özmen, 2022, s.581).

1.3. 2022 Yılı: Nominal Patlama ve Personel Giderlerindeki Sıçrama

2022 yılı, pandemi sonrası genişlemeci politikanın yüksek enflasyonist bir ortamla birleşerek bütçe rakamlarını fazlaca arttırdığı yıldır. 2022 yılı verilerine göre bütçe giderleri, bir önceki yılın aynı ayına göre dramatik bir artışla 2,94 trilyon TL'ye yükselmiştir (2022 aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleşme raporu, 2023, s.7).

2022 bütçesinde en dikkat çekici artışlardan biri de personel giderlerinde yaşanmıştır. 2021'de 346,3 milyar TL olan toplam personel giderleri, 2022 sonunda %77,7 artarak 615,3 milyar TL'ye ulaşmıştır. Sosyal güvenlik kurumlarına yapılan devlet primi ödemeleri de benzer şekilde %99,7 artarak 96,8 milyar TL seviyesine çıkmıştır (2022 Aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleşme raporu, 2023, s.8). Bu artışın temel nedeni, enflasyonun yarattığı refah kaybını önlemek amacıyla yapılan maaş güncellemeleri ve ek gösterge düzenlemeleridir (Çalıyurt, 2022, s.42).

2022 yılında faiz giderleri bir önceki yıla göre %71,9 artarak 310,9 milyar TL'ye yükselmiş, bütçenin faiz dışı dengesi üzerinde ağır bir yük oluşturmuştur (2022 Aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleşme raporu, 2023, s.8). 2022 yılı

bütçe gelirleri %99,9 artışla 2.802,4 milyar TL'ye ulaşmıştır. Vergi gelirleri içindeki "ithalde alınan KDV" kalemi, kur artışı ve ithalat hacmiyle %121,1 artarak 578,9 milyar TL'ye ulaşmış ve bütçenin gelir lokomotifi olmuştur (2022 aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleşme raporu, 2023, s.9).

1.4. Kamu Borç Stoku ve Dış Borç İlişkisinin Ampirik Değerlendirmesi

Genişletici maliye politikalarının finansman ihtiyacı, kamu borç stokunun yapısında hem niceliksel hem de niteliksel bir değişime yol açmıştır (Altınok, 2025, s.75). 2019 yılında kontrol edilebilir seviyede olan borç stoku, 2020-2022 döneminde bütçe açıklarının finansmanı için iç ve dış borçlanma kanallarının yoğun kullanımıyla genişlemiştir (Altınok, 2025, s.65).

Türkiye'de dış borçların enflasyon üzerindeki etkilerini inceleyen ampirik bulgular, dış borçlanma ile fiyat istikrarı arasında pozitif bir korelasyon olduğunu ve borçlanma maliyetlerindeki artışın bütçe üzerinde faiz sarmalı yarattığını kanıtlamaktadır (Demir & Çetin, 2020, s.44). 2002-2023 dönemini kapsayan sistem dinamiği analizi, kamu borç stokunun sürdürülebilirliğinin pandeminin ilk yıllarında (2020-2021) düşük faizli kredilerle sağlandığını, ancak 2022'den itibaren küresel faiz artışları ve kur baskısıyla risk priminin (CDS) yükseldiğini ortaya koymaktadır (Sertkaya & Baş, 2021, s.163). Bu durum, maliye politikasının sadece kısa vadeli bir kriz aracı değil, aynı zamanda uzun vadeli bir borç yönetimi sorunu haline geldiğine işaret etmektedir.

1.5. Sektörel ve Yerel Ekonomik Etkilerin Mali Analizi

Maliye politikasının sunduğu destekler, sektörlerin yapısal özelliklerine göre farklı ekonomik sonuçlar doğurmuştur (Bostan & Karadağ, 2023, s.497). Borsa İstanbul (BİST) sektör endeksleri üzerinden yapılan analizler, 2020-2022 dönemindeki mali teşviklerin ve likidite bolluğunun teknoloji, gıda ve perakende sektörlerinde nominal karlılığı artırdığını, ancak hizmet ve turizm gibi sektörlerde bu etkisinin ancak 2022 yılında hissedilebildiğini göstermektedir (Bostan & Karadağ, 2023, s.510).

Yerel düzeyde, örneğin Isparta ili gibi dış ticarete bağımlı bölgelerde, pandeminin ilk yılında (2020) ihracat gelirlerinde %2,5 oranında bir daralma yaşanırken 2021'de mali destekler ve döviz kuru avantajı ihracatta yeniden canlanma yaratmıştır. Kamu desteklerinin yerel esnaf ve KOBİ'lere yönelik kredi garanti fonu (KGF) kanalıyla aktarılması, bölgeler arası gelir adaletsizliğinin pandemi nedeniyle daha da derinleşmesini engelleyen bir tampon görevi görmüştür (Özmen, 2022, ss.550-590). Ancak bu sektörel desteklerin bütçe üzerindeki toplam maliyet baskısı, ilerleyen yıllarda kamu harcamalarının rasyonelleştirilmesi önündeki en büyük siyasi ve ekonomik engellerden biri haline gelmiştir.

1.6. Genişletici Dönemin "Sıçrama Etkisi" ve Mali Mirası

2020-2022 dönemi bütçe gerçekleştirmeleri bir bütün olarak analiz edildiğinde, kamu harcamalarının GSYH içindeki payının kalıcı olarak arttığı görülmektedir (2022 aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleştirme raporu, 2023, s.8). 2019 yılında 1 trilyon TL olan bütçe giderlerinin 2022 sonunda yaklaşık 3 trilyon TL'ye ulaşması, sadece bir enflasyon sonucu değil, aynı zamanda kamu otoritesinin ekonomi üzerindeki müdahaleci rolünün kurumsallaşmasının bir sonucudur (2022 aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleştirme raporu, 2023, s.6).

Sosyal transferler ve personel giderleri bütçe içinde katı kalemler haline gelmiş, bu durum kriz sonrası daraltıcı politikalara geçişi zorlaştırmıştır. Vergi gelirlerinin büyük oranda ithalata ve enflasyona duyarlı dolaylı vergilerden oluşması, bütçe dengesini makroekonomik istikrarsızlıklara karşı savunmasız bırakmıştır (2022 aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleştirme raporu, 2023, s.8). Bütçe açığındaki artışın cari açıkla eş zamanlı seyretmesi, Türkiye'de "ikiz açık" sorunsalını yine tetiklemiştir (Kopuk & Özçelik, 2021, s.374).

Dönemin genel değerlendirmesi yapıldığında, 2020-2022 periyodunun Türkiye maliye tarihinde aktif müdahaleci bir işlev gördüğü söylenebilir. Bu süreçte sağlanan geçici rahatlama, bütçe disiplini üzerinde yapısal hasarlar bırakmış ve kamu maliyesini 2023 seçim ekonomisine girerken çok yüksek bir harcama tabanıyla baş başa bırakmıştır. Bu durum, makalenin ilerleyen kısımlarında ele alınacak olan yüksek enflasyon ve seçim ekonomisi sarmalının temel ampirik gerekçesini oluşturmaktadır.

2. Seçim Ekonomisi ve Yüksek Enflasyon (2023)

2023 yılı, Türkiye ekonomisi ve kamu maliyesi açısından Cumhuriyet'in 100. yılının getirdiği sembolik önemin yanı sıra asrın felaketi olarak nitelendirilen depremler ve kritik genel seçimlerin yarattığı iktisadi baskıların eş zamanlı yaşandığı istisnai bir dönem olmuştur. Bu süreçte mali politikalar, rasyonel ekonomik hedeflerden ziyade siyasi meşruiyet (toplum normlarına uygunluk) arayışının ve doğal afetlerin yarattığı zorunlulukların bütçe üzerindeki baskısıyla şekillenmiştir (Kıratoğlu, 2024, s.30). 2022 yılında uygulanan nispi mali disiplin, 2023 yılının ilk yarısında politik konjonktürel dalgalanmalar teorisi ile uyumlu bir genişleme evresine evrilmiş ve bütçe disiplininin önemli ölçüde sapılmıştır (Tuncer & Yıldız, 2026, s.3).

Seçim ekonomisi olarak adlandırılan bu süreçte kamu harcamaları, siyasi iktidarı konsolide etmek amacıyla hızla artırılmış; vergi gelirleri ise çeşitli aflar ve ertelemelerle baskılanmıştır (Tuncer & Yıldız, 2026, s.3). Özellikle Mayıs 2023 genel seçimleri öncesinde toplumsal refahı yapay bir şekilde artırmaya yönelik atılan adımlar, bütçe açığının GSYH'ye oranını tarihi bir kırılma

noktasına taşımıştır (Bayram & Demir, 2025, s.192). Bu mali genişlemenin en belirgin sosyal ve politik gerekçesi, yüksek enflasyon altında ezilen hane halkının satın alma gücündeki erimeyi telafi ederek siyasi desteği koruma arzusudur (Sabırsız & Şöhret, 2024, s.590). Seçim öncesi dönemde hayata geçirilen emeklilikte yaşa takılanlar (EYT) düzenlemesiyle yaklaşık iki milyon kişiye erken emeklilik hakkı tanınması, bütçenin transfer harcamaları kalemini kontrol edilemez bir boyuta ulaştırmıştır (Tuncer & Yıldız, 2026, s.3). Kamu görevlilerinin özlük haklarında yapılan iyileştirmeler ve sosyal yardım programları kapsamının genişletilmesi, bütçe giderlerini %123'ün üzerinde bir artışla yaklaşık 6,6 trilyon TL seviyesine çıkarmıştır. Bu durum iktisadi literatürde "mali disiplinden kopuş" olarak nitelendirilen bir dönemin kapılarını aralamıştır (2023 yılı aralık ayı MYB gerçekleştirmeleri, 2024, s4).

Siyasi tercihlerdeki bu değişim, meclis yapısındaki dönüşümle de desteklenmiş; ittifak modelleri ve d'Hondt sisteminin etkisiyle şekillenen parlamento aritmetiği, genişletici bütçe kararlarının yasalaşma sürecini hızlandırmıştır (Yürük, 2024, s.3). Seçim sürecine eşlik eden döviz kuru volatilitesi ve bankacılık sektöründeki risk algısı, kamu maliyesindeki belirsizliği daha da derinleştirmiştir (Kutlu, 2024, s.42). Yatırımcıların geleceğe yönelik makroekonomik politikalara ilişkin duyduğu kaygı, finansal piyasalarda negatif şokların etkisini pozitif haberlerden daha baskın hale getirmiş; bu da hazinenin borçlanma maliyetlerini doğrudan yukarı çekmiştir (Bayram & Demir, 2025, s.181).

2023 bütçesini sadece seçim odaklı popülist politikalarla açıklamak eksik bir yaklaşım olacaktır. 6 Şubat depremlerinin parasal maliyeti bütçe dengesini asrın yükü ile karşı karşıya bırakmıştır. Deprem doğrudan maddi tahribatının 1,6 trilyon TL'ye ulaşması, kamu kaynaklarının öncelikli olarak "İskân ve Toplum Refahı Hizmetleri" kalemine kanalize edilmesini zorunlu kılmıştır (Sabırsız & Şöhret, 2024, s.575). Depremden etkilenen 11 ilde üretim ve ticaretin durma noktasına gelmesi, bölgedeki vergi tahsilat kapasitesini de felce uğratmıştır. Devlet, bir yandan seçim vaatlerini finanse ederken diğer yandan deprem bölgesinin yeniden inşası için ek MTV ve kurumlar vergisi artışları gibi olağanüstü gelir önlemlerine başvurmak zorunda kalmıştır (Tuncer & Yıldız, 2026, s.13). Bu çift yönlü baskı, Türkiye'nin bütçe ve cari açık dengesizliği olan "ikiz açık" probleminin 2023 yılında makroekonomik bir risk odağı haline gelmesine sebebiyet vermiştir (Doğangün & Karadeniz, 2025, s.1091).

Yüksek enflasyon, 2023 yılında sadece bir ekonomik veri değil, toplumsal tabakalarda derin bir huzursuzluğa yol açan sosyal bir kriz niteliği kazanmıştır. 2022 yılında %70'leri aşan enflasyonun 2023'te de yapışkan bir seyir izlemesi, bütçenin gelir-gider tahminlerini altüst etmiştir ("Tüketici Fiyatları", 2026).

Enflasyonist ortamda devletin vergi gelirleri nominal olarak şişse de kamu personel giderleri ve mal-hizmet alım maliyetlerindeki artış bu nominal geliri fazlasıyla tüketerek bütçe açığını yapısal hale getirmiştir (Fırat, 2023, s.87). Fiyat istikrarından tamamen kopulması, 2023 makroekonomik performans endeksinin geçtiğimiz 20 yılın ortalamasının çok altına düşmesine neden olmuştur (Sabırsız & Şöhret, 2024, s.590).

Enflasyonun kontrol altına alınamaması gelir adaletsizliğini ve yoksulluğu daha da derinleştirmiş; bu durum sosyoekonomik verilerin seçim sonuçları üzerindeki belirleyici gücünü artırmıştır (Bayram & Demir, 2025, s.197). Yapılan analizler; eğitim düzeyi, boşanma oranları ve kişi başına düşen araç sayısı gibi sosyoekonomik göstergelerin, 2023 seçimlerinde seçmen davranışını doğrudan etkileyen faktörler olduğunu ortaya koymaktadır (Tunç & Karabulut, 2024, s.142). Özellikle ekonomik refah düzeyi ile hükümet partisine verilen destek arasındaki korelasyon, makroekonomik performansın sandık sonuçlarındaki yansımaları tescil etmiştir (Yürük, 2024, s.92). Kamuoyunun beklentilerini ölçen anketlerin seçim sonuçlarını tahmin etmedeki yetersizliği ise siyasi belirsizliğin piyasalar üzerindeki baskısını seçim sonrasına kadar uzatmıştır.

2023 yılı bütçe gerçekleştirmeleri, kamu maliyesinin siyasi meşruiyet ve sosyal barışın finansmanı için nasıl bir enstrümana dönüştüğünü göstermektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024). Genişletici maliye politikası ile düşük faiz odaklı para politikası arasındaki uyumsuzluk, dış ticaret açığının ve cari açığın millî gelire oranını riskli seviyelere taşımış; bu da 2024 sonrasında başlayacak rasyonel politikalara dönüş sürecini kaçınılmaz kılmıştır (Fırat, 2023, s.87). Türkiye'nin 2023'te sergilediği büyüme performansı, yapısal reformlardan ziyade borçlanma ve talep canlılığına dayandığı için yüksek cari açıkla malul kalmıştır (Doğangün & Karadeniz, 2025, s.1888). Kamu harcamalarındaki sıçramalı artış, "Peacock-Wiseman Sıçrama Hipotezi" ile uyumlu bir şekilde, olağanüstü dönemlerin ardından vergi yükünün kalıcı olarak yükselmesine zemin hazırlamıştır.

Bu yılda gerçekleşen ekonomik veriler Tablo 2'de listelenmiştir (2023 yılı aralık ayı MYB gerçekleştirmeleri, 2024; "Enflasyon", 2026; *İstihdam*, 2026; TCMB, 2026; *TCMB- 1 Hafta Repo*, 2026; Türkiye istatistikleri 2021 broşür WEB, 2022).

Yıl	Enflasyon	Faiz Oranı	İşsizlik Oranı	Bütçe Dengesi
2023	64,77	42,5	9,4	-1.374.968

Tablo 2: 2023 ekonomik verileri (TÜİK, TCMB ve T.C. CSBB verileri kullanılarak oluşturulmuştur.)

Sonuç olarak 2023 yılı, seçim ekonomisinin mali disiplini, depremin ise bütçe rezervlerini tükettiği; buna karşılık yüksek enflasyonun sosyal dokuyu zayıflattığı tarihi bir kesit olmuştur. Bütçe gerçekleştirmelerindeki bu radikal bozulmalar, seçmenin sandık başındaki tercihlerini sadece ideolojik aidiyetlerle değil, aynı zamanda sosyoekonomik beka güdüsüyle şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu sancılı mali tablo, sürdürülebilir bir büyüme modeli için bütçe disiplini ve fiyat istikrarının vazgeçilmezliğini 100. yılın en temel dersi olarak tarihe not düşmüştür. Bu makroekonomik karmaşanın gölgesinde şekillenen siyasi tercihler, bir sonraki aşamada ele alınacak olan "sıkı mali ve rasyonel politikalar" dönemine geçişin temel motivasyon kaynağını oluşturacaktır.

3. Sıkı Mali ve Rasyonel Politikalar (2024-2026)

2023 yılında yaşanan makroekonomik sarsıntılar ve genel seçimlerin ardından Türkiye ekonomisi, 2024-2026 dönemini kapsayan süreçte bir restorasyon evresine girmiştir. Bu dönem, temel olarak para politikasındaki sıkılaşmanın maliye politikasıyla desteklendiği, bütçe disiplininin deprem harcamalarına rağmen öncelendiği ve yapısal reformlarla ekonomik kırılganlıkların azaltılmaya çalışıldığı bir süreci temsil etmektedir. Türkiye ekonomisinin kronik sorunu olan dış finansmana bağımlılık ve iç talep odaklı büyüme modelinin yarattığı zayıflıklar, bu dönemde uygulanan sıkı mali tedbirlerle dengelenmeye çalışılmıştır (Çakmak & Özsoy, 2025, s.116). Maliye politikasındaki bu dönüşüm, sadece bütçe rakamlarında değil, aynı zamanda iklim değişikliğiyle mücadele ve döngüsel ekonomi gibi küresel trendlere uyum sağlama hedefinde de kendini göstermiştir (Ayturan vd., 2025, s.14).

2024 yılı, bütçe disiplininin tesisi açısından kritik bir başlangıç yılı olmuştur. 2024 yılı merkezi yönetim bütçe gerçekleştirmeleri incelendiğinde, bütçe giderlerinin 11 trilyon 89 milyar TL'lik başlangıç ödeneğine karşılık, yıl sonunda kontrollü bir artışla 10 trilyon 780 milyar TL seviyesinde kaldığı görülmektedir (2024 merkezi yönetim bütçe gerçekleştirmeleri, 2025, s.4). Bu durum, harcama kontrolünün seçim sonrası dönemde ciddiyle uygulandığının bir göstergesidir. Faiz hariç giderlerin 9,5 trilyon TL seviyesinde gerçekleşmesi, kamu

harcamalarındaki genişlemeci eğilimin rasyonel bir sınıra çekilmeye çalışıldığını kanıtlamaktadır. Ancak faiz giderlerinin 1,27 trilyon TL'ye ulaşması, bütçe üzerindeki geçmiş dönem borç yükünün maliyetini yansıtmaya devam etmiştir (2024 merkezi yönetim bütçe gerçekleştirmeleri, 2025, s.5).

2025 yılına gelindiğinde, sıkılaştırma politikalarının bütçe büyüklükleri üzerindeki etkisi daha belirginleşmiştir. 2025 yılı bütçe giderleri 14,6 trilyon TL olarak gerçekleşirken, bütçe gelirleri 12,8 trilyon TL seviyesine ulaşmıştır (2025 merkezi yönetim bütçe gerçekleştirmeleri, 2026, s.4). Özellikle vergi gelirlerinin 11 trilyon TL'yi aşması, rasyonel politikaların gelir tarafındaki tahsilat başarısını ve vergi tabanını genişletme çabalarını yansıtmaktadır. Bu dönemde faiz giderlerinin 2,1 trilyon TL'ye yükselmesi, sıkı para politikasının bütçe üzerindeki faiz yükünü artırıcı etkisini göstermektedir. Mali açıdan değerlendirildiğinde, 2025 yılı bütçesinin hem deprem yaralarını sarmaya devam ettiği hem de enflasyonla mücadelede talebi sınırlayıcı bir rol üstlendiği söylenebilir.

2026 yılı projeksiyonları ve ilk çeyrek verileri, bu rasyonel sürecin kurumsallaştığını göstermektedir. 2026 yılı bütçesi 18 trilyon 978 milyar TL olarak kurgulanmış ve "yatırım, istihdam, üretim" odaklı bir vizyonla sunulmuştur (2026 yılı mart ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleştirmeleri, 2026, s.4). Mart 2026 itibarıyla bütçe gelirlerinin 4 trilyon TL'ye ulaşması, yıllık hedeflerin %24,6'sının ilk çeyrek sonunda realize edildiğini göstermektedir. Bu dönemde bütçenin sadece bir harcama belgesi olmaktan çıkıp, "Sıfır Atık" ve "Yeşil Mutabakat" gibi hedeflerle döngüsel ekonomiyi destekleyen bir araca dönüştüğü görülmektedir (2026 yılı vatandaşın bütçe rehberi, 2026, s.23). Kamu maliyesindeki bu niteliksel değişim, Türkiye'nin küresel rekabet gücünü artırma ve makroekonomik kırılganlıklarını azaltma stratejisinin bir parçasıdır.

Enflasyon dinamikleri açısından 2024-2026 dönemi, asimetrik ilişkilerin yönetildiği bir evredir. Türkiye'de enflasyonun yerli paranın değer kaybıyla tetiklenen maliyet-itmeli karakteri, sıkı para ve maliye politikası uyumunu zorunlu kılmaktadır (Yıldırım, 2023, s.153). Maliye politikasının rasyonel zemine oturması, beklentilerin çıpalandırılması (olumsuz baskıların azaltılması) açısından kritik önemdedir. Özellikle bütçe açığının cari açık üzerindeki pozitif yönlü etkisi, 2023 sonrası dönemde bütçe disiplininin cari dengeyi iyileştirici bir enstrüman olarak kullanılmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda, kamu harcamalarındaki rasyonelleşme, dış ticaret açığının finansmanı ve ulusal tasarrufların artırılması için temel bir dayanak oluşturmaktadır.

Sosyal maliye politikaları tarafında ise, kayıt dışı ekonomiyle mücadele ve özellikle kadın istihdamının kayıtlı hale getirilmesi, bu dönemin büyüme stratejileri arasında yer almıştır. Kayıt dışı kadın istihdamının azaltılmasının GSYH üzerinde doğrudan pozitif etkileri olduğu ve bu durumun 2024-2026

dönemindeki sürdürülebilir büyüme hedefleriyle örtüştüğü görülmektedir (Kömür vd., 2025, s.448). Kamu mali yönetimi, 5018 sayılı kanun çerçevesinde şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerini güçlendirerek, vatandaşın bütçe süreçlerine katılımını ve güvenini artırmayı hedeflemiştir (2026 yılı vatandaşın bütçe rehberi, 2026, s.1).

2024-2026 resmi ekonomik verilerine göre işsizlik, enflasyon, faiz ve bütçe rakamları Tablo 3’de verilmiştir (2024 merkezi yönetim bütçe gerçekleştirmeleri, 2025; 2025 merkezi yönetim bütçe gerçekleştirmeleri, 2026; 2026 yılı vatandaşın bütçe rehberi, 2026; “Enflasyon”, 2026; *İstihdam*, 2026; TCMB, 2026; *TCMB- 1 Hafta Repo*, 2026; Türkiye istatistikleri 2021 broşür WEB, 2022).

Yıl	Enflasyon*	Faiz Oranları*	İşsizlik Oranı* (%)	Bütçe Dengesi (*milyon)
2024	44,38	47,5	8,7	-2.106.145
2025	30,89	38	8,5	-1.799.130
2026*	32,37	37	8,1	-758.776
*(Nisan)	*Aralık-TÜFE	*1 Haftalık Repo	*Yıl sonları	

Tablo 3: 2024-2026 ekonomik veriler (TÜİK, TCMB ve T.C. CSBB verileri kullanılarak oluşturulmuştur.)

Sonuç olarak, 2024-2026 dönemi Türkiye ekonomisi için bir "mali onarım" sürecidir. 2023 depremlerinin yarattığı 75 milyar dolarlık maliyetin yönetilmesi ile eş zamanlı olarak rasyonel politikalara geçilmesi, kamu maliyesinin dayanıklılığını test etmiştir (Tuncer & Yıldız, 2026, s.13). 2026 yılına gelindiğinde, bütçe açığının GSYH’ye oranının kontrol altına alınması ve maliye politikasının enflasyonla mücadelede verdiği destek, makroekonomik istikrarın kalıcı hale gelmesi için hayati önemini korumaktadır. Bu dönemde atılan adımlar, Türkiye'nin ikinci yüzyılında daha dirençli ve öngörülebilir bir ekonomik yapı kurma kararlılığını yansıtmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye ekonomisinin 2020-2026 dönemini kapsayan bütçe ve maliye politikası serüveni, küresel şoklar, doğal afetler ve yapısal dönüşüm çabalarının iç içe geçtiği bir "dayanıklılık testi" olarak nitelendirilebilir. 2020 yılında patlak veren küresel pandemi, mali disiplini bir kenara bırakarak sosyal devlet reflekslerinin ve genişletici maliye politikalarının ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde bütçe, ekonomik aktörleri ayakta tutan bir kalkan işlevi görmüş; ancak kamu harcamalarındaki bu zorunlu artış, ilerleyen yıllarda bütçe dengesi üzerinde kalıcı bir baskı oluşturmaya başlamıştır.

2023 yılına gelindiğinde, Türkiye ekonomisi tarihin en büyük doğal afetlerinden birini yaşarken aynı zamanda kritik bir seçim sürecine girmiştir. Deprem felaketinin kamu maliyesine yüklediği devasa maliyet ile seçim öncesi devreye alınan sosyal düzenlemeler, bütçe açığının GSYH içindeki payını tarihi zirvelere taşımıştır. Bu süreç, kamu maliyesinde şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin korunmasının, beklenmedik dışsal şoklar karşısında ne kadar hayati olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır. Özellikle 2023 yılı bütçesinde görülen sapmalar, ekonomik birimlerin beklentilerini bozmuş ve enflasyonist baskıları derinleştirmiştir.

Mayıs 2023 seçimlerinin ardından ekonomi yönetiminde rasyonel zemine dönüşün başlaması, 2024-2026 döneminin temel karakterini belirlemiştir. Para politikasındaki sıkılaştırmanın maliye politikasıyla desteklendiği bu evre, bozulan bütçe dengesinin tamiri ve enflasyonun dizginlenmesi adına bir restorasyon dönemi olarak kaydedilmiştir. 2026 yılı projeksiyonları, kamu harcamalarında rasyonelleşmenin sağlandığını ve vergi gelirlerinin daha sürdürülebilir kaynaklarla tahkim edildiğini göstermektedir. Ancak faiz giderlerinin bütçe üzerindeki kronik baskısı, mali alanın halen dar bir koridorda hareket ettiğine işaret etmektedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında; Türkiye'nin gelecek dönemde makroekonomik istikrarı kalıcı hale getirebilmesi için bütçe disiplininin ödün vermeyen, para ve maliye politikası uyumunu en üst seviyede tutan bir yol izlemesi elzemdir. İkiz açık ve dördüz açık gibi yapısal kırılganlıkların aşılması, sadece kısa vadeli mali tedbirlerle değil; vergi adaletinin sağlanması, kayıt dışılığın azaltılması ve kamu harcamalarında verimliliğin artırılması gibi köklü reformlarla mümkündür. Cumhuriyetin ikinci yüzyılına girerken, 2020-2026 tecrübeleri göstermiştir ki; şeffaf, öngörülebilir ve rasyonel bir maliye yönetimi, Türkiye ekonomisinin küresel sarsıntılar karşısındaki en güçlü savunma mekanizmasıdır.

KAYNAKÇA

- Akbal, G. (2022). Çok yıllık bütçeleme ve mali disiplin arasındaki ilişki: Türkiye özelinde değerlendirme. *Uluslararası Kamu Maliyesi Dergisi*, 7(1), 137-160. doi:10.30927/ijpf.970957
- Altınok, H. (2025). Türkiye ekonomisi kamu borç stokunun sistem dinamiği ile analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 63-77. doi:10.33707/akuibfd.1572027
- Ayturan, Z. C., Dinçbaş, T. ve Hasar, H. (2025). Türkiye'nin iklim politikaları ve döngüsel ekonomi. *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, (7), 12-28. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/csid/article/1712632> adresinden erişildi.
- Bayram, Z. ve Demir, M. (2025). Gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıkları ve enflasyon: 2000-2023 Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Bitlis Eren Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 172-202. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bersad/article/1712255> adresinden erişildi.
- Bostan, F. ve Karadağ, M. (2023). COVID-19 pandemi krizinin Türkiye ekonomisi üzerine sektörel etkileri BİST sektör endeksleri örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24(2), 497-512. doi:10.31671/doujournal.1249334
- Çakmak, R. ve Özsoy, F. G. (2025). Türkiye ekonomisinin kırılganlığı. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 12(115), 112-117. doi:10.5281/zenodo.14787282
- Çaliyurt, H. B. (2022). Bir sağlık krizi olan COVID-19 pandemisinin makroekonomik performansa etkileri üzerine bir değerlendirme. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 3(2), 25-56. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/teyd/article/1141082> adresinden erişildi.
- Demir, E. ve Çetin, P. (2020). Türkiye'de dış borçların enflasyon üzerindeki etkilerine ilişkin bir inceleme. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 34-46. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abuijss/article/764151> adresinden erişildi.
- Doğangün, B. ve Karadeniz, Y. (2025). Türkiye'de bütçe açığının cari açık üzerindeki etkisini yeniden düşünmek: 1990'dan 2023'e ampirik kanıtlar. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 23(57), 1885-1909. Doi:10.35408/comuybd.1661988
- Fırat, M. (2023). Türkiye'de başkanlık sistemi sonrasında uygulanan ekonomi ve maliye politikalarının değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 86-98. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ussmad/article/1365678> adresinden erişildi.
- Han, A., Pehlivan, C. ve Konat, G. (2022). COVID-19 pandemi sürecinin Türkiye ekonomisine etkilerinin ampirik analizi. *Sağlık ve Sosyal Refah*

- Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 32-49.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sarad/article/1016775> adresinden erişildi.
- Kıratoğlu, E. (2024). Bütçenin yüzyılı: Cumhuriyetten günümüze bütçe politikaları. *Gelişen Ekonomiler ve Politika Dergisi*, 9(1), 21-34.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/joeep/article/1401287> adresinden erişildi.
- Kopuk, E. ve Özçelik, Ö. (2021). COVID-19 sürecinde ikiz açık ve büyüme ilişkisi: Türkiye ekonomisi üzerine ampirik bir çalışma. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25), 362-377.
doi:10.20990/kilisiibfakademik.963311
- Kömür, S., Bayramoğlu, T. ve Elmalı, K. (2025). Kayıt dışı kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 430-452.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/article/1804636> adresinden erişildi.
- Kutlu, M. (2024). Risklerin ve faiz getirisinin BİST banka endeksine etkileri: 2023 Türkiye genel seçimleri uygulaması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (69).
https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesiibd/article/1362860?issue_id=89098 adresinden erişildi.
- Özbay, E. ve İpek, E. (2023). Dördüz açık hipotezi: Türkiye ekonomisi üzerine bir analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 19(1), 83-105.
doi:10.17130/ijmeb.1177394
- Özmen, F. (2022). COVID 19 pandemisinin yerel ekonomik etkileri: Isparta ili dış ticareti üzerine bir inceleme. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 826-842.
doi:10.11616/asbi.1092946
- Sabırsız, E. ve Şöhret, M. (2024). 6 Şubat depremlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki makroekonomik, sosyal ve çevresel etkileri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(1-Deprem Özel Sayısı-), 571-597.
doi:10.54688/ayd.1390984
- Sertkaya, B. ve Baş, S. (2021). COVID-19 salgınının Türkiye ekonomisi üzerine etkileri: Riskler ve olası senaryolar. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 147-167. doi:10.53092/duiibfd.911378
- Sülkü, S., Coşar, K. ve Tokathıoğlu, Y. (2021). COVID-19 Süreci: Türkiye Deneyimi. *Sosyoekonomi*, 29(49), 345-372.
doi:10.17233/sosyoekonomi.2021.03.18
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2024). 2023 yılı aralık ayı MYB gerçekleştirmeleri (Resmi Rapor). <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/01/2023-Yili-Aralik-Ayi-MYB-Gercekleştirmeleri.pdf> adresinden erişildi.

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025). *2024 merkezi yönetim bütçe gerçekleştirmeleri* (Resmi Rapor). <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2025/01/2024-Yili-Aralik-Ayi-MYB-Gerceklesmeleri.pdf> adresinden erişildi.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2026). *2026 yılı vatandaşın bütçe rehberi* (Resmi Rapor). <https://www.sbb.gov.tr/2026-yili-vatandasin-butce-rehberi/> adresinden erişildi.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2026). *2025 merkezi yönetim bütçe gerçekleştirmeleri* (Resmi Rapor). <https://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butcesi-aylik-gerceklesmeleri/#1771243255336-0440a4e0-3391> adresinden erişildi.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2026). *2026 yılı mart ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleştirmeleri* (Resmi Rapor). <https://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butcesi-aylik-gerceklesmeleri/> adresinden erişildi.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2021). *2020 aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleştirme raporu* (Resmi Rapor). Ankara. <https://www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2021/01/aralik-2020-butce-gerceklesmeleri-.pdf> adresinden erişildi.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2023). *2022 aralık ayı merkezi yönetim bütçe gerçekleştirme raporu* (Resmi Rapor). Ankara. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2023/01/Butce-Gerceklesme-Raporu-2022Aralik_.pdf adresinden erişildi.
- Tuncer, G. ve Yıldız, F. (2026). Doğa kaynaklı afetlerin kamu maliyesi üzerine etkisi: Türkiye’de 6 Şubat 2023 depremlerinin bölgesel düzeyde analizi. *Afet ve Risk Dergisi*, (21). doi:10.35341/afet.1762525
- Tunç, M. ve Karabulut, K. (2024). 2002 sonrası Türkiye ekonomisi. *Bitlis Eren Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 124-145. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bersad/article/1504836> adresinden erişildi.
- TÜİK. (2022). *Türkiye istatistikleri 2021 broşür WEB* (Resmi Rapor). Ankara. https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/turkiye_istatistikleri_2021.pdf adresinden erişildi.
- Tüketici Fiyatları. (2026). Resmi Rapor, TCMB. 1 Mayıs 2026 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatları> adresinden erişildi.
- Ünüvar, İ. ve Aktaş, H. (2022). Dünya’da ve Türkiye’de COVID-19 pandemisinin ekonomik etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(1), 124-140. doi:10.29249/selcuksbmyd.1017717

- Yıldırım, K. (2023). Enflasyon ile enflasyon dinamikleri arasındaki asimetrik ilişkiler: Türkiye örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (38), 145-158. doi:10.18092/ulikidince.1173454
- Yürük, S. (2024). *Türkiye seçimleri üzerine üç makale*.
<https://www.proquest.com/docview/3262829661/abstract/1B5A713D44514939PQ/1> adresinden erişildi.

BÖLÜM 40

Belirsiz Dönemlerinde Stratejik Bir Araç: Çevik Bütçeleme

Sule Erkuş¹ & Hatice Hurç Apalı²

GİRİŞ

Türk Dil Kurumuna göre bütçe: “Devletin, bir kuruluşun, bir aile veya bir kimsenin gelecekteki belirli bir süre için tasarladığı gelir ve giderlerinin tümü” olarak ifade edilmektedir. (Türk Dil Kurumu [TDK]). İşletme bütçesi ise işletme planlarının rakamlarla ifade edilmesi olarak belirtilmiştir (Büyükmirza, 2013: 663-664). Planlama aracı olan bütçeler, işletmeyi etkileyen koşulların analiz edilerek, gelecekteki fırsatların değerlendirilmesine ve olası risklere karşı önlemlerin alınmasına yardımcı olan bir araçtır (Elmacı, 2015: 83). Bununla birlikte bütçeler işletme faaliyetlerinin başarısını önceden belirlenmiş ölçütlerle kontrol ederek, bir denetim aracı gibi de faaliyet göstermektedir (Şeker, 2019: 141).

21. yüzyılın ilk çeyreğinde küresel ekonomi, daha önce eşi benzeri görülmemiş bir belirsizlik ve hız döngüsüne girmiştir. Teknolojik devrimler, ani gelişen pandemiler ve jeopolitik krizler, işletmelerin hayatta kalma stratejilerini temelden sarsmıştır. Bu dinamik yapıda, işletmelerin en önemli yönetim aracı olan "bütçeleme", geleneksel formundan sıyrılarak daha esnek ve yanıt verebilir bir yapıya bürünmek zorunda kalmıştır (Nikodijević, 2021: 50). Geleneksel bütçeleme sistemleri ise genellikle 12 aylık sabit planlar üzerine kuruludur ve hazırlandığı andan itibaren güncelliğini yitirme riski taşımaktadır.

Bu çalışma, bütçeleme süreçlerinde "Çeviklik" (Agility) kavramının entegrasyonunu ele almaktadır. Çevik bütçeleme, sadece finansal bir projeksiyon değil, aynı zamanda bir yönetim felsefesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın temel amacı, geleneksel bütçeleme yöntemlerinin kısıtlarını ortaya koymak ve belirsizlik dönemlerinde bir stratejik manevra kabiliyeti olarak çevik bütçelemenin sunduğu fırsatları teorik bir çerçevede analiz etmektir.

GELENEKSEL BÜTÇELEME

Literatürde bütçeyle ilgili birden fazla tanım bulunmaktadır. Bütçeyi bazı araştırmacılar, yönetim kontrol sistemleri için önemli bir araç olarak, bazıları ise alınan kararlara yardımcı bir araç olarak ifade etmiştir (Özer, Merter, 2020: 454). İşletmelerin geçmiş dönemdeki bütçe verileri temel alınarak hazırlanan ve bu rakamlar üzerinde belirli oranlarda artış veya azalış gibi düzenlemeler yapılarak

¹ Öğr. Gör., Ataşehir Adıgüzel MYO, ORCID: 0000-0002-0888-5734

² Öğr. Gör., Ataşehir Adıgüzel MYO, ORCID: 0009-0007-0158-9303

oluşturulan bütçeler, geleneksel bütçeler olarak ifade edilmektedir (Şeker, 2019: 146).

Geleneksel bütçeleme 1920'lerde James O. McKinsey tarafından sistematik hale getirilmiş, sanayi devrimi sonrası dönemin ihtiyaçlarına göre tasarlanarak günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde ise, küresel iş hayatında, değişime uyma baskısı oldukça fazladır. Bu dinamik ve rekabetçi ortamda bütçeleme için işletmeler için beklenen faydasının azaldığı ve değişmesi gerekliliği düşünülmektedir (Çalık ve Elmacı, 2020: 410). Günümüz ekonomisinde dijital gelişmeler karşısında işletmelerin farklı tekniklere ihtiyacı olmaktadır.

Geleneksel bütçeleme, yönetim hedeflerini belirlerken geçmiş döneme odaklanması (Maniar, 2017) ve hedefler için kaynakların belirli bir dönem için (genellikle bir mali yıl) önceden ayrılmasıdır. Geleneksel bütçe hazırlanırken, gelecek dönem ile ilgili tahminler önceki dönemde gerçekleşen tutarlar göz önünde bulundurulmaktadır. Bu durum olağan şekilde yeni dönem bütçe çalışmalarını etkilemektedir. (Crosson ve Needles, 2011: 252).

Ancak bu yöntem belirsizliklerle dolu iş dünyasında özellikle son dönemlerde sorgulanmaktadır. Geleneksel bütçelerin zayıf yanı, tahminlemenin sabitliğidir. Bir bütçe döneminde stok tedarikinde %15'lik bir değişim gibi durumlar, dönemlik bütçenin tamamen işlevsiz kalmasına sebep olmaktadır (Libby ve Lindsay, 2010). Bu gibi durumlar da, kurumların başarısızlığına bir mazeret olarak sunulmaktadır. Ayrıca geleneksel bütçelerin hazırlığı ortalama 4-5 ay sürmekte, oysa ki günümüz dünyasında bütçe hazırlama sürecinin sonunda dahi pazar koşulları değişmektedir. Ayrıca sabit bütçeler kriz anlarında (2020 pandemi dönemi örnek olarak verilebilir) yöneticilerin hareket kabiliyetini kısıtlamaktadır. Bununla birlikte departmanların bütçeyi sonuna kadar kullanma eğilimi de gereksiz harcamalara neden olabilmektedir (Hope ve Fraser, 2003).

Ayrıca geleneksel bütçeleme yalnızca finansal sonuçlara odaklanması, işletme yöneticilerinin karar alma süreçlerinde müşterilerin isteklerinden ve işletmenin uzun vadeli başarısından ziyade, bütçe hedeflerine hizmet etmektedir (Uyar, 2009). Bu bağlamda geleneksel bütçe, yöneticileri geçmişe mahkûm eden ve inovasyonu engelleyen bir zincir olarak nitelendirilmektedir (Hope ve Fraser, 2003). Doğal bir sonuç olarak, bu katı yaklaşım nedeniyle üretilmeyen değer yönetilmesi de mümkün olmamaktadır (Newling, 1994: 1). Bununla beraber Özdemir'in (2021: 1229) ifade ettiği gibi, geleneksel bütçelerin bilgi kullanıcıları ve uygulayıcılar açısından işletme kaynaklarının optimum düzeyde kullanılmasında ciddi sınırlılıkları bulunmaktadır. Geleneksel bütçeleme söz konusu sınırlılıkları ve Newling (1994) tarafından da vurgulanan 'değer üretememe' sorunsalı, sistemin yapısal işleyişinden kaynaklanan birtakım temel nedenlere dayanmaktadır. Bu doğrultuda, geleneksel bütçeleme değer üretememe nedenleri; sistemin israfı ve iş yükünü belirleyememesi, sürekli iyileşmeyi destekleyememesi ve stratejik bütçe ile ilişkilendirilememesi gibi yapısal kısıtlardan kaynaklanmaktadır (Antos, 2006). Sistemin bu yapısal olarak değer üretemeyen ve kısıtlayıcı doğası, uygulamada hem operasyonel hem de davranışsal düzeyde birçok aksaklığı beraberinde getirmektedir. Nitekim Hansen

vd. (2003), geleneksel bütçeleme mekanizmasının işleyişinde karşılaşılan ve işletme performansını doğrudan baltalayan bu olumsuzlukları şu şekilde sıralamaktadır:

- Bütçeler çoğunlukla yıllık olarak geliştirilir ve çok azı yıl içinde güncellenir,
- Bütçeler insanlarda değersizlik hissi yaratabilir,
- Bütçeler çok az stratejik odaklı hazırlanır ve genellikle çelişkiler barındırır,
- Bütçeler, hazırlamak için gereken süreye göre daha az değer katarlar,
- Bütçeler genellikle maliyet azaltmaya odaklanır,
- Bütçelerin birleştirmek uzun zaman alır,
- Bütçeler, geleneksel yapılarından dolayı işletmelerin değiştirmek istediği yönetimi yansıtamaz,
- Bütçelerin duyarlılığı ve kısıtları, genellikle değişimi zorlaştırır,
- Bütçeler ters(perserve) davranışlarını ve oyun oynama(gaming)yı teşvik eder,
- Bütçeler, genellikle doğrulanamayan tahminlere dayanır,

ÇEVİKLİK (agile) YAKLAŞIMININ DOĞUŞU: AGİLE MANİFESTOSU

TDK'ya göre çevik; kolaylık ve çabuklukla davranan, atik olarak tanımlanmaktadır. Esneklik ve hız kazandıran bu kavram, yazılım dünyasında 2001 yılında yayınlanan “Agile Manifestonu ve 12 Prensibi” ile dikkatleri çekmiştir.

Bilişim dünyası, Agile Manifestosuyla yazılım geliştirme süreçlerini daha esnek ve müşteri odaklı hale getirmek için şu dört temel değere odaklanmıştır: (<https://agilemanifesto.org/iso/tr/manifesto.html>);

- Süreçler ve araçlardan ziyade bireyler ve etkileşimlere (önce insan)
- Kapsamlı dokümantasyondan ziyade çalışan yazılıma
- Sözleşme pazarlıklarından ziyade müşteri ile iş birliğine
- Bir plana bağlı kalmaktan ziyade değişime karşılık vermeye daha önem verilmesine

Bu değerleri operasyonel hale getiren Agile manifestosunun 12 temel ilkesi ise şunlardır;

1. En önemli önceliğimiz değerli yazılımın erken ve devamlı teslimini sağlayarak müşterileri memnun etmektir.
2. Değişen gereksinimler yazılım sürecinin son aşamalarında bile kabul edilmelidir. Çevik süreçler değişimi müşterinin rekabet avantajı için kullanır.
3. Çalışan yazılım, tercihen kısa zaman aralıkları belirlenerek birkaç haftada ya da birkaç ayda bir düzenli olarak müşteriye sunulmalıdır.

4. İş süreçlerinin sahipleri ve yazılımcılar proje boyunca her gün birlikte çalışmalıdırlar.

5. Projelerin temelinde motive olmuş bireyler yer almalıdır. Onlara ihtiyaçları olan ortam ve destek sağlanmalı, işi başaracakları konusunda güven duyulmalıdır.

6. Bir yazılım takımında bilgi alışverişinin en verimli ve etkin yöntemi yüz yüze iletişimidir.

7. Çalışan yazılım ilerlemenin birincil ölçüsüdür.

8. Çevik süreçler sürdürülebilir geliştirmeyi teşvik etmektedir. Sponsorlar, yazılımcılar ve kullanıcılar sabit tempoyu sürekli devam ettirebilmelidir.

9. Teknik mükemmeliyet ve iyi tasarım konusundaki sürekli özen, çevikliği artırır.

10. Sadelik, yapılmasına gerek olmayan işlerin mümkün olduğunca arttırılması sanatı, olmazsa olmazlardandır.

11. En iyi mimariler, gereksinimler ve tasarımlar kendi kendini örgütleyen takımlardan ortaya çıkar.

12. Takım, düzenli aralıklarla nasıl daha etkili ve verimli olabileceğinin üzerinde düşünür ve davranışlarını buna göre ayarlar ve düzenler.

Bilişim teknoloji sektöründe hayat bulan çeviklik, verimliliği artırmak için kendi kendini organize eden ekipleri, yüz yüze iletişimi ve düzenli etkileşimi teşvik etmektedir. Özellikle yazılım geliştirme sektörü, Google, Microsoft ve Spotify gibi önde gelen şirketlerin ürün geliştirme döngülerini yönetmek için Scrum ve Kanban gibi çevik çerçeveleri hayata geçirmeleriyle çevik metodolojiyi benimsemişlerdir.

Çevik metodolojinin sürekli, artırımı iyileştirmeler sağlama yeteneği, kullanıcı geri bildirimlerine ve teknolojik gelişmelere dayanarak ürünlerini sürekli olarak güncellemek ve iyileştirmek zorunda olan yazılım şirketlerinin ihtiyaçlarıyla uyumludur. (Ajiga vd, 2024: 71).

Belirsizliğin hâkim olduğu zamanlarda, bilgisayar teknoloji takımlarının hazırladığı bu prensip ve ilkeler, yönetimden finansa tüm işletme fonksiyonlarını için de değer yaratmıştır. Finans, üretim, eğitim ve sağlık gibi alanlarda bu ilkeleri uygulanmış ve sonuçlar olumlu olmuştur (Rigby, Sutherland ve Takeuchi, 2020: 11).

ÇEVİK (AGILE) BÜTÇELEME KAVRAMI VE İLKELERİ

Geleneksel finansal yönetim yıllık ve statik planlamalar üzerine kurulmaktadır. Ancak belirsizlik dünyasında bu yapılar işletmelerin hareket kabiliyetini kısıtlamaktadır. Küreselleşmenin yanında artan rekabette işletmeler, rakiplerine karşı üstünlük kazanabilmek için değişen çevreye hızlı şekilde uyum sağlaması gerekmektedir. Aktif yapıları araçları ile işletmeler değişken ve belirsiz olan ortamlara daha kolay uyum sağlayabilmektedirler (Peker, 2023: 105).

İşletmeler bilgi ve teknolojiye değişime uyum sağlarken, diğer yandan küresel finansal krizlerle baş başadır. Yoğun rekabet, global baskılar ve

istikrarsızlıklar, iş yapma şekillerini değiştirmiş, yeni kaynaklara erişimi, farklı yönetim şekillerini ve uzun vadeli politikaları gerekli kılmıştır. Bu süreç, iş dünyasının zorluklarını daha da arttırmaktadır. Bu zamanda; risklerini yönetebilen, değer yaratabilen, stratejik uzun vadeli düşünebilen, fırsatları değerlendirebilen ve paydaşlarıyla ilişkilerini iyi yönetebilen işletmelerin kalıcı olacağı gerçeği bilinmektedir (Çalık ve Elmacı, 2020: 417).

Bu bağlamda çeviklik; değişimi bir fırsat olarak görebilme ve bu değişime hızlı bir şekilde yanıt verebilme becerisi olarak ifade edilebilmektedir. Bazen çeviklik kavramı, herkesin istediğini yaptığı bir anarşi ortamı ile bağdaştırılmakta bazen de “istenileni daha hızlı yapma becerisi” olarak algılanmaktadır. Oysa çeviklik bu düşüncelerden oldukça farklı bir yönetim felsefesini temsil etmektedir.

"Çeviklik" kavramı, kökenini yazılım geliştirme süreçlerinden (Agile Manifesto) alsa da, geleneksel bütçeleme ekonomindeki dijitalleşme, globalleşme ve hızlı değişime karşılık verememesi sonucu önerilen bütçeleme araçlarından birisi olan çevik bütçeleme, günümüzde yönetim muhasebesinde de önemli bir yer edinmiştir.

Çevik (Agile) bütçeleme; geleneksel yıllık ve sabit bütçeleme modellerinin aksine, finansal kaynakların sürekli değişen piyasa koşullarına göre dinamik, esnek ve kısa aralıklarla yeniden tahsis edilmesini öngören bir yönetim muhasebesi yaklaşımıdır. Bu bağlamda finansal anlamda çeviklik, bütçenin bir "emir komuta" zinciri olmaktan çıkıp, "kaynakların stratejik akışı" haline gelmesini ifade etmektedir.

Celestin'nin (2017) yaptığı araştırma, bütçeleme ötesi modellerin geleneksel bütçelemeye göre finansal esnekliği ve karar alma verimliliğini artırdığını göstermektedir. Dinamik finansal planlamanın hayata geçirilmesi, işletmelerin stratejilerini pazar koşullarına hızlı bir şekilde adapte olmasına ve rekabet yeteneklerini geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Bütçeleme ötesi modelleri kullanan şirketlerin daha fazla finansal çeviklik yaşadığını ve gerçek zamanlı verilerin daha hızlı ve daha bilinçli kararlar almayı kolaylaştırdığını doğrulamaktadır. Bu çalışmada bütçeleme ötesi yöntemleri uygulayan işletmelerin, pazar değişikliklerine yanıt verme yeteneklerinin artış göstererek 2016 yılına kadar %80 esneklik puanına ulaştığı, ama geleneksel bütçeleme yöntemlerini kullananların ise esneklik puanının %45 olduğu bildirilmiştir. Bu fark da dinamik finansal planlamanın finansal çevikliği artırdığı sonucunu desteklemektedir. Bununla beraber bu çalışma, karar alma verimliliğini artırmada gerçek zamanlı finansal planlamanın rolünü vurgulamıştır. Çalışmada yapılan analiz ile bütçeleme ötesi yöntemleri kullanan işletmelerin 2016 yılı itibarıyla %75'lik bir verimlilik oranına ulaştığını, geleneksel bütçeleme kullanan şirketlerin ise %53'lük bir verimlilik oranına sahip olduğunu görülmüştür. Bu iyileştirilmiş verimlilik, işletmelerin güncel finansal veriler ile hızlı ve daha doğru kararlar almasını sağlamaktadır (Celestin, 2017, 660).

Çevik Bütçelemenin Temel İlkeleri

“Bütçelemenin Ötesi” (Beyond Budgeting) yaklaşımı, çevik bütçelemenin teorik zeminini oluşturmaktadır (Hope ve Fraser, 2003). Bununla beraber

"Beyond Budgeting" (Bütçelemenin Ötesi) kavramı, çevik bir ortamda bütçelerin tamamen kaldırılması gerektiğini savunmakta olup, Sirkai ve Laanti ise (2014); işletmelerin bütçelerini kaldırılmak yerine onları çevikliğe uyacak şekilde dört ana ilke çerçevesinde dönüştürme gereğini belirtmektedir. Bunlar;

- Stratejik Uyum: Kısa döngülü çevik çalışmalar, işletmenin stratejiyle olan ilişkisinin sürekli izlenmesini ve yönetim yapısının buna uygun olmasını gerektirir. Üst yönetim, orta vadeli stratejik hedefleri belirler ve bunları bir "yol haritasına" (roadmap) dönüştürür. Bütçe, departman bazlı değil, organizasyonun ana değer akışlarına veya stratejik temalarına göre yapılır.

- Fonksiyonların Ayrılması: Bütçeler artık departmanlara (İK, Pazarlama vb.) göre değil, stratejik temalara veya değer akışlarına göre tahsis edilir. Her değer akışı için 5-10 arası temel performans göstergesi tanımlanır ve ilerleme bu göstergeler üzerinden izlenir.

- Yerinden Yönetim (Ademi Merkeziyetçilik): Yukarıdan aşağıya (top-down) bütçeleme çeviklik ile uyumsuzdur; kararların alt seviyelerde alındığı "bottom-up" bir yaklaşım olmalıdır. Böylelikle multidisipliner ekiplerin kendi bütçeleri ve öncelikleri üzerinde söz sahibi olduğu bir yapı kurulur.

- Güven Temelli Kontrol: Kontrol felsefesi, güven (trust) üzerine inşa edilmelidir. Yöneticiler denetleyici değil, ekipleri destekleyen ve stratejik hedeflere odaklayan koçlar olarak konumlanır. Süreç, hatalardan ders çıkarılmasını ve geri bildirimler doğrultusunda rotanın değiştirilmesini teşvik eder. Bununla beraber, çevik bütçeleme diğer yönetim kontrol araçlarıyla (stratejik yol haritaları gibi) entegre edilerek bütçenin üzerindeki "tek kontrol aracı" olma yükü hafifletilir.

Çevik Bütçelemenin Operasyonel Araçları

Çeviklik (agility), organizasyonel yapıların dinamik çevre koşullarına uyum sağlamasında farklı metodolojilerle karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri adaptasyon sağlayabilen ve sorun çözmede yaratıcı ekip çalışmasını vurgulayan Scrum, bir diğeri ise sürekli fazlalıkları azaltmaya odaklanan yalın geliştirme ve tedarik zamanını ve yapılan işi azaltmaya odaklanan Kanban metodolojileridir (Rigby, Sutherland, Takeuchi, 2020: 6). Finansal yönetim bağlamında ise çevik bütçelemenin en kritik teknik aracı "Kayar Tahminler" (Rolling Forecasts) yöntemidir (Morlidge ve Player, 2010).

Geleneksel bütçeleme yaklaşımlarında, literatürde "duvar etkisi" (wall effect) olarak bilinen bir sorun mevcuttur. Bu sorun nedeniyle işletmeler, bütçe döneminin sonuna yaklaşıldığında geleceğe yönelik öngörü yeteneklerini kaybetmektedir. Çevik bütçeleme bu sorunu Kayar Tahminler ile çözmektedir. Sprint olarak ifade edilen dönemlerde (1-3-6 ay vb.) finansal hedefler pazarın güncel gereksinimlerine göre güncellenir (Hope & Fraser, 2003). Kayar tahminler modelinde, her dönem (1-3-4-6 ay vb.) sonunda geçmiş veriler analiz edilir ve gelecek 1-3-6-12-18 aylık dönem için varsayımlar güncellenir (Hansen, 2011). Diğer bir deyişle geleneksel bütçelemede yıl sonunda planlama dururken; kayar tahminlerde, tamamlanan her dönemin sonunda (aylık, üç aylık vb) plana

yeni bir dönem eklenir (Morlidge ve Player, 2010). Dolayısıyla Kayar Tahminler, her ay veya çeyrekte bir sonraki çeyreğin yeniden planlanması olarak ifade edilebilir (Hope & Fraser, 2003). Örneğin; Ocak ayında 12 aylık plan yapılır, Şubat bittiğinde ise plan bir ay ileri kaydırılarak her zaman 12 aylık bir vizyon korunur. Bu sayede işletme, her zaman önündeki süreci (6ay-12ay-18ay vb) net bir şekilde görebilme ve analiz etme imkanına sahip olur. Bu, kuruluşların belirli bir esneklik derecesini korurken aynı zamanda finansal planlama için bir çerçeveye sahip olmalarını sağlar (Ajiga vd., 2024: 73).

Çevik yöntemlerle yapılandırılan bütçeler, işletmelerin finansal kontrol mekanizmalarını ve stratejik tepki verme yeteneklerini önemli ölçüde geliştirmektedir (Choudhary, Singh, 2025, 1).

Bu yöntem, operasyonel planların sürekli güncel olmasına da olanak tanımaktadır. Morlidge ve Player (2010)'in tarafından aktarılan ampirik bulgular, kayar tahmin yöntemini kullanan işletmelerin kriz dönemlerindeki karar alma hızlarının %30 daha yüksek olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Bhimani vd. (2018) da çalışmalarında, belirsizlik düzeyinin yüksek olduğu çevrelerde hazırlanan bütçelerin aylık periyotlarla revize edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

Çevik yönetim literatüründeki diğer bazı araçlar da belirli uyarlamalarla çevik bütçeleme süreçlerine entegre edilebilmektedir. Örneğin; bütçenin mevcut durumunu değerlendirmek ve değişen pazar koşullarına erken yanıt verebilmek adına, 10-15 dakikalık kısa ve ayakta gerçekleştirilen "günlük bütçe toplantıları" düzenlenebilir. Bu toplantılar, eş zamanlı olarak ekip içi iletişimi ve iş birliğini güçlendirerek motivasyonu artırır. Bununla birlikte işletmeler, belirli bir zaman diliminde en fazla beş stratejik amaca odaklanarak bu amaçları beş anahtar sonuç üzerinden değerlendirebilir. Bu değerlendirme modeli, kurumsal karne (balanced scorecard) metodolojisine benzer bir mantıkla, işletmenin vizyon ve stratejilerini operasyonel düzeyde hayata geçirmesine hizmet etmektedir (Denninger ve Stoi, 2024: 12).

GELENEKSEL BÜTÇELEME VE ÇEVİK BÜTÇELEMENİN FARKLILIKLARI

İşletmelerin finansal yönetiminde radikal bir paradigma değişimini ifade eden çevik bütçeleme, geleneksel bütçeleme yöntemlerinin temel varsayımlarını sorgulamaktadır. Bu doğrultuda iki yaklaşım; odak noktası, esneklik, zamanlama ve yönetim felsefesi açısından temel farklılıklar barındırmaktadır. Söz konusu yaklaşımlar arasındaki en belirgin ayrım; geleneksel bütçelemede yer alan statik yıllık hedeflerin yerini, çevik bütçelemede üçer aylık dinamik hedeflere bırakmasıdır. Ayrıca geleneksel modeldeki katı denetim ve kontrol mekanizmaları, çevik bütçeleme felsefesinde yerini yetkilendirilmiş (otonom) takımlara bırakmaktadır. Çevik bütçelemenin; piyasa koşullarındaki hızlı ve öngörülemez değişikliklerin sürekli, ileriye dönük bir planlama gerektirdiği teknoloji, perakende ve girişim (start-up) gibi dinamik sektörler için oldukça ideal bir yapı sunduğu söylenebilir (Choudhary ve Singh, 2025: 7). Örneğin; dijital müzik platformu Spotify, kuruluşundan itibaren çevik yönetim ilkelerini

benimsemiş; finans da dahil olmak üzere tüm kurumsal fonksiyonlarını, çevik inovasyon ve optimal müşteri deneyimi hedefleri doğrultusunda yapılandırmıştır (Rigby, Sutherland ve Takeuchi, 2020: 6).

Operasyonel Ve Stratejik Odak Farklılıkları

Geleneksel bütçeleme sistemlerinin temel amacı kontrol ve uyumu sağlamadır. Sene başlarında belirlenen sayılardan sapmalar, başarısızlık belirtisi kabul edilmektedir. Çevik bütçeleme odak noktası ise "değer yaratma" ve "stratejik uyum" kavramlarıdır. Srimai vd. (2011)'nin de belirtildiği gibi, modern yönetim muhasebesi sadece sayıları izlemekle sınırlı kalmamalı, bunun yanında değişen Pazar dinamiklerine göre kaynakların stratejik olarak yeniden dağıtılmasına imkan tanımalıdır. Artan rekabet ve ekonomik belirsizlikler bu durumu zorunlu kılmaktadır.

Tablo 1: Geleneksel ve Çevik Bütçeleme Temel Farklar Karşılaştırması (Hope ve Fraser, 2003).

Kriter	Geleneksel Bütçeleme	Çevik (Agile) Bütçeleme
Zaman Planı	Yıllık (Sabit)	Sürekli/Dinamik (Kayar)
Temel Odak	Maliyet Kontrolü ve Denetim	Stratejik Esneklik ve Büyüme
Performans Ölçümü	Bütçe Hedefine Uyum (Sabit)	Göreceli Performans ve Pazar Payı
Karar Alma	Merkezi (Üstten Aşağıya)	Dağıtık (Yerele Yetki Devri)
Değişim Yönetimi	Değişim "Sapma" Olarak Görülür	Değişim "Fırsat" Olarak Görülür

ÇEVİK BÜTÇELEME: UYGULAMA SÜRECİ, AVANTAJLARI VE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Geleneksel bütçeleme yöntemlerinin katı ve statik yapısı, modern iş dünyasının getirdiği belirsizlikler karşısında işletmelerin hareket kabiliyetini ciddi ölçüde kısıtlamaktadır. Bu kısıtlamaları esnek, dinamik ve değer odaklı bir kurumsal yapıyla aşmayı hedefleyen çevik bütçeleme modelinin uygulama süreçleri, organizasyonlara sağladığı stratejik kazanımlar ve bu dönüşüm evresinde karşılaşılabilecek olası yönetsel zorluklar bu bölümde detaylandırılmaktadır.

Çevik Bütçeleme Uygulama Süreci ve Avantajları

Çevik bütçeleme sürecine geçişte işletmeler genellikle kademeli bir yol izlemektedir. İlk olarak, işletmelerde yıllık bütçeleri tamamen terk etmek yerine, öncelikle bu bütçelere dinamik bir taban oluşturan "Kayar Tahminler" (Rolling Forecasts) mekanizması devreye alınmaktadır (Hope ve Fraser, 2003). Bu dönüşüm mekanizmasının başarıyla yapılandırılması ve sürdürülebilmesi için uygulama süreci şu üç temel aşamada şekillenmektedir:

- Pilot Uygulama: Değişimin en çok hissedildiği teknoloji veya pazarlama gibi departmanlarda pilot çevik bütçe denemeleri yapılmaktadır (Hope ve Fraser: 2003). Böylelikle olası sorunların daha küçük ölçekte belirlenmesi ve çözülmesi mümkün olmaktadır (Celestin, 2017: 659).

- Hedeflerin Ayırıştırılması ve Eğitim: Bütçe; "hedef koyma", "tahminleme" ve "kaynak tahsisi" olarak üç ayrı işleve bölünür (Hope ve Fraser, 2003). Dönüşümün sürdürülebilirliği açısından, finans ekiplerinin çevik bir finansal ortama uyum sağlayabilmeleri için adına kapsamlı ve sürekli eğitim programlarının sunulması kritik bir öneme sahiptir. Gerçek zamanlı finansal gösterge panoları ve yapay zeka destekli tahmine dayalı analizler gibi dijital araçlardan yararlanmak, sürekli tahminlerin doğruluğunu artırmaya ve karar verme süreçlerini kolaylaştırmaya yardımcı olabilir (Celestin, 2017, 659).

- Döngüsel İnceleme: Her 3 ayda bir (sprint mantığıyla) finansal hedefler pazarın gereklerine göre güncellenmektedir (Hope ve Fraser, 2003). Her sprintten sonra proje ihtiyaçlarının o zamanki duruma göre bütçeleri revize edilir (Ajiga vd, 2024: 74). Tamamlanan bütçe döneminin etkinlik düzeyini ölçmek adına, takım üyelerinin katılımıyla retrospektif (geriye dönük) değerlendirmeler gerçekleştirilir. Bu süreçte öncelikle tamamlanan dönemin bütçe verimliliği sorgulanmakta, başarılı sonuçlar doğuran operasyonel eylemler üzerinde entelektüel beyin fırtınaları yapılmaktadır. Ardından, bir sonraki bütçe döngüsünün nasıl daha efektif optimize edilebileceğine odaklanılmaktadır. Kısaltılmış geri bildirim döngüleri, işletmeye bütçe dönemi boyunca sürekli revizyon olanağı tanıyarak yeni bilgilerin sisteme hızla entegre edilmesini sağlamaktadır. Bu doğrultuda temel amaç, sonraki bütçe döneminin yönünü olumlu etkileyecek sürekli ve döngüsel yinelemeler üretmektir. Süreç paydaşları, katma değer üretmeyen veya verimsizliğe yol açan operasyonel faaliyetleri tespit ederek hangi iş süreçlerinin elimine edilmesi gerektiğini tartışmakta; böylece finansal planlamanın tüm boyutları tamamen "değer odaklı" hale getirilmektedir. Bu metodoloji, işletmenin en kritik stratejik hedeflerine ulaşması adına kıt kaynakların daha verimli alanlara aktarılmasına zemin hazırlamaktadır (Leavins, 2022: 16).

Kademeli geçiş adımlarının yanı sıra literatürde bu süreci tamamen yapısal bir modele oturtan yaklaşımlar da mevcuttur. Nitekim Vierlboeck ve arkadaşları (2019) yayınladıkları makalede, finansal süreçleri çevikliğe adapte etmek için Yapılandırılmış Çevik Bütçeleme Süreci (Structured Agile Budgeting Process-SABP) modelini önermekte ve şu temel yaklaşımları vurgulamaktadırlar:

- Ekipleri Finanse Etmek: Proje bazlı bütçeleme değil, sabit kapasiteye sahip çapraz fonksiyonlu ekiplerin finanse edilmesi esası benimsenmektedir; bu durum onay süreçlerini hızlandırmaktadır. En üst seviyede makro bir bütçe sınırı belirlenmekte, ancak alt seviyelerde bu kaynakların nasıl kullanılacağı konusunda esneklik ve öz-örgütlenme tanınmaktadır. Finansal sorumluluğun ve hesap verebilirliğin sağlanması adına, organizasyonun her kademesinde farklı departmanlardan gelen paydaş birimler bütçe sorumlusu olarak tanımlanır. Üst düzey bütçe sınırları, alt birimler için makro bir kısıt ve çerçeve oluşturmakla birlikte, kaynakların operasyonel dağıtımını dikte etmemekte ve katı bir biçimde

devretmemektedir. Bu yönetsel denge, bir yandan organizasyonel esnekliğe alan açarken diğer yandan finansal öngörülebilirliği ve denetimi güvence altına almaktadır. Bu yapılandırmada ekipler, "gerektiği kadar çok, mümkün olduğu kadar az" optimizasyon prensibine göre kurgulanmalı ve kurumsal roller ile sorumluluklar net bir biçimde tanımlanmalıdır.

- Aşamalı Fonlama: Bütçenin tek seferde değil, belli kilometre taşlarına veya sprint sonuçlarına göre parça parça verilmekte, böylece fonlama mekanizması, pazar ve proje değişikliklerine karşı organizasyonel adaptasyon hızını artırmaktadır. Bu aşamada her seviye ve/veya kuruluş için bütçelerin tanımlanır. Söz konusu aşamada; tahsis edilen bütçe ile hedeflenen stratejik değer arasındaki korelasyon (uyum), bütçesel revizyon ve ayarlama ihtiyaçları, organizasyonel seviyeler arası finansal bağımlılıklar ve mevcut operasyonel öncelikler analitik bir yaklaşımla değerlendirilmektedir.

- Çıktı Yerine Sonuç Odaklılık: Başarı kriteri "çıktı sayısı" değil, "hangi iş hedeflerine ve kullanıcı değerine ulaşıldığı" belirlenmektedir. Parasal bütçeye paralel olarak, geliştirilecek işin "değeri" (parasal olmayan ölçüt) tanımlanır; bu, ilerlemeyi ölçmek için referans noktasıdır. Parasal olmayan bu değer ölçütleri, hem yönetsel karar alma süreçlerini desteklemekte hem de kısıtlı bütçe kaynaklarının rasyonel kullanımına yönelik bir mihenk taşı oluşturmaktadır. Karar verme sürecini destekler ve kısıtlayıcı bütçeye yönelik bir referans oluşturur. Ayrıca, tahsis edilen bütçeyle eşleşen bir değer, çıktının değerlendirilmesine olanak tanır ve bu da daha sonra ilerlemeyi tahmin etmek ve kaynak kısıtlamasına uyumu sağlamak için kullanılır. Mikro ve makro düzeyde değer tanımlamalarının yapılabilmesi için; ilgili ekibin veya yönetim kademesinin stratejik amaçlarıyla hangi somut değerlerin ilişkilendirilebileceği ve organizasyonel birimler arasında karşılaştırılabilirlik ile iş birliğini artıracak ortak performans göstergelerinin nasıl kurgulanacağı analitik olarak planlanmalıdır.

Vierlboeck ve arkadaşları (2019) tarafından bu süreci yönetmek için aşağıda belirtilen modern teknikler; Hope ve Fraser (2023), Vierlboeck ve arkadaşları (2019) ile de paralellik göstermektedir.

- Yuvarlanan Tahminler (Rolling Forecasts): Takvim yılı yerine, bütçenin belirli dönemlerde (her çeyrek yıl gibi) bir sonraki dönemleri kapsayacak şekilde sürekli güncellenmesi sağlanması.

- Stratejik Korkuluklar (Guardrails): Ekiplere harcama özerkliği verilirken, sorumluluklar açıkça atanması, stratejik hedeflerden sapmamaları için esnek ama belirgin sınırlar konulması

- Varyans Analizi Dönüşümü: Yalnızca bütçeden sapsmalar kontrol edilmemesi; harcanan kaynakla ne kadar değer yaratıldığı ölçülmesi.

Bu uygulama adımları; kaynakları doğru bir şekilde tahsis etmek, trendleri tahmin etmek ve büyük giderleri uygun ve yapılandırılmış bir şekilde dahil etmek için gerekli tüm formülleri ve görselleştirme grafiklerini (örneğin Scrum'daki çevik ilerleme grafikleri) sağlar (Vierlboeck vd., 2019: 2175). Bununla beraber önerilen modeller teorik olarak güçlü bir çerçeve sunsa da, gerçek dünya uygulamalarıyla daha fazla desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Sürekli güncellenen tahminlerin işletmelere sağladığı avantajlar literatürde geniş yer bulmaktadır. Bu sistemin yararlarını şu şekilde sıralamaktadır (Gurton 1999: 60):

- Planlama yıl sonunda değil yıl boyunca gerçekleşir,
- Yöneticiler daha uzun bir zamanla bağlantı kurar,
- Sürekli güncellenen tahminler, ana hatlarıyla hazırlandığı için daha kolay güncellenebilir,
- Değişiklikler plana daha hızlı bir şekilde eklenebilir.

Matsoso vd. (2021), sürekli güncellenen bütçelerin, bütçeleri piyasa gerçekleriyle tutarlı hale getirerek yönetsel sağduyuyu artırdığını, böylelikle risk yönetimini daha iyi yaptığını ve proaktif düzeltmeler yapılmasını sağladığını belirtmiştir. Benzer şekilde Huaihai (2023), bütçelerin yöneticilere ileriye dönük bakış açısı sağladığını ve finansal problemlerin kritik hale gelmeden önce fark edilmesinin mümkün kıldığını belirterek bu görüşü daha da desteklemektedir.

Bunların yanında çevik bütçeleme modeline geçiş, yazılım güncellemesi veya teknik hesaplama değişikliği değildir; kurumsal bir bakış açısı değişimidir. Bu süreçte işletmeler, kültürel ve yapısal birçok engelle karşılaşabileceklerdir.

Bu yöntemin başarılı bir şekilde uygulanmasının önünde, sınırlı bütçeleme uzmanlığı, kültürel direnç ve yetersiz veri altyapısı gibi çeşitli engellerin yer aldığı belirtilmektedir (Choudhary ve Singh, 2025: 1). Süreçte öne çıkan temel zorluklar ve teknolojik gereksinimler şu şekilde sınıflandırılabilir:

Kültürel Direnç: Çevik bütçelemin önündeki en büyük engel, yerleşik yönetim kültürüdür. Geleneksel bütçeleme, üst yönetime "kontrol hissi" verir. Bütçenin esnemesi, kontrolün kaybedilmesi olarak düşünülebilmektedir (Libby ve Lindsay, 2010). Çalışanların ve yöneticilerin değişime karşı direnmenin temel sebebi, çalışanların kurumlarıyla özdeşleşmesi ve onu korumak istemesidir (Stam ve Knippenberg, 2020: 4). Sürekli güncellenen bütçelerin maliyetleri, hazırlanmaları için daha uzun zaman ve emek gerektirmeleri, sürekli revize edilmeleri nedeniyle yöneticiler arasında belirsizlik algısı yaratabilmektedir (Gurton 1999: 60). Bu direnç, sistemin kabulünü geciktirerek bütçenin etkinliğini azaltmaktadır. (Choudhary ve Singh, 2025: 6). Oysa belli aralıklarla revize edilen bütçelerin, daha iyi tahminler yaptığı bilinmektedir (Serven 2002; Comshare 2001). Kuruluşlar bu kültürel direnci aşmak adına; kesintisiz iletişimi, paydaş katılımını ve aşamalı geçişi merkezine alan Kotter'ın 8 Adımlı Değişim Modeli veya Lewin'in Değişim Yönetimi Çerçevesi gibi sistemlere yatırım yapmalıdır. Ayrıca atölye çalışmaları ve eğitim programları, çalışanların bu değişikliklerinin mantığını anlamalarına ve gerekli becerileri geliştirmelerine yardımcı olabilir (Choudhary ve Singh, 2025: 6).

Doğru Tahminleme Zorlukları: Çevik yaklaşımın önemli zorluklarından biri de doğru finansal tahminler oluşturma zorluğudur. Bu da özellikle yatırım planlaması ve kaynak tahsisi için net finansal verilere ihtiyaç duyan büyük kuruluşlar için zorlayıcıdır (Ajida vd., 2024: 73).

Güven Eksikliği: Merkeziyetçi yönetim yapılarına sahip işletmelerde, alt kademe yöneticilere kaynak kullanımı ve bütçe yönetimi konusunda inisiyatif

verilmesi noktasında ciddi bir güven eksikliğiyle karşılaşmaktadır (Hope ve Fraser, 2003).

Performans Kaygısı: Personelin prim sistemleri genellikle bütçe hedeflerine bağlıdır. Hedeflerin değişmesi, çalışanlarda güvensizlik algısı yaratabilir. Bu noktada Libby ve Lindsay (2010), performans ölçümünün "sabit bir rakama ulaşmak" yerine "rakiplerin performansını aşmak" üzerine kurulmasını önermektedir. Denninger ve Stoi ise (2021: 16); Çevik bütçeleme, personel hedeflerinin birbirleriyle rekabet halinde olmadığı, bunun tersine birbirlerini karşılıklı desteklediği ve teşvik ettiği bir zihin değişikliğini savunur.

Bulut Tabanlı ERP Sistemleri ve Yapay Zeka: Çevik bütçeleme, manuel tablolarla yürütülemeyecek kadar karmaşıktır. Bu sistemin başarısı, veri akışının hızı ve doğruluğuna bağlıdır. İyi bir veri sistemleri olmadan, bilinçli kararlar almak için gereken öngöründen yoksun kalırlar (Choudhary ve Singh, 2025: 5). Gerçek zamanlı veri analitiği yapabilen ERP sistemleri, çevik bütçeleme temelidir. SAP, Oracle vb gibi bilgi sistemlerinde gerçek zamanlı veri akışı sağlamadan çevik bütçelemeye geçmek olanaksızdır. Bununla beraber 2026 yılı itibarıyla işletmeler, insan tahminlerinin ötesine geçerek makine öğrenmesi yoluyla "hata payı minimize edilmiş" gelecek tahminleri yapmaktadır. Verilerdeki sapmaların yapay zeka tarafından anlık olarak raporlanması, bütçe revizyonunu hızlandırır ((Rikhardsson ve Yigitbasioglu, 2018). İşletmeler, finansal gösterge panelleri gibi gerçek zamanlı finansal veri toplama ve analizini destekleyen teknolojik çözümlere yatırım yapmalıdır (Celestin, 2017: 660).

Birçok işletme, bu zorlukların üstesinden gelmek için çevik prensipleri, geleneksel bütçe ile birleştiren hibrit yaklaşımlar benimsemektedir. Örneğin, bazı işletmeler, genel proje bütçesinin belirlendiği ancak ekiplerin bu bütçe limitinde kaynaklar dağılımının ayarlayabildiği sabit bütçeli bir çevik model kullanabilir. Böylelikle, işletmeler çevikliğin uyarlanabilirliğinden yararlanmanın yanında finansal kontrolü de sürdürebilmektedir. Bunun yanında finansal paydaşların planlama sürecine dahil edilerek iletişim hatlarının açık tutulması, kurumsal endişeleri çevikliğin esnekliğinden ödün vermeden kontrol altına almayı kolaylaştırmaktadır (Ajiga vd, 2024: 73).

GENEL DEĞERLENDİRME

Bütçe kontrol stratejileri, bir kuruluşun kaynaklarını etkin yönetmede ve operasyonları stratejik hedeflerle uyumlu hale getirmede çok önemli bir rol oynamaktadır. Literatür taraması; geleneksel bütçeleme sistemlerinin artık sadece finansal bir kayıt aracı olmaktan öteye geçemediğini, hatta çoğu zaman işletmenin değişim hızını yavaşlatan bürokratik bir engele dönüştüğünü göstermektedir. Maliyet kontrolünü hedefleyen sıfır tabanlı bütçeleme yüksek operasyonel yükü; esnek bütçeleme ise tahminleme zorlukları nedeniyle modern iş dünyasının gereksinimlerini karşılamada yetersiz kalmaktadır. Buna karşın Çevik Bütçeleme; Kayar Tahminler, Göreceli Performans Hedefleri ve Dinamik Kaynak Tahsisi mekanizmalarıyla işletmelere stratejik bir esneklik kazandırmaktadır. Gerçek zamanlı verilere ve teknolojik alt yapıya dayanan bu modern yaklaşım, sürekli planlamayı ve değişen ortamla uyumu destekleyerek

stratejik yanıt verme yeteneği ile finansal kontrolü eş zamanlı olarak optimize etmektedir (Choudhary & Singh, 2025: 1).

İşletmelerin bu dönüşüm sürecini başarıyla tamamlayabilmeleri için şu stratejik adımları izlemeleri önerilmektedir:

- Kademeli Geçiş: Geleneksel bütçenin tamamen terk edilmesi yerine, önce "Hibrit" bir modelle (Yıllık bütçe + Çeyreklik kayar tahminler) sürece başlanmalıdır.
- Teknolojik Yatırım: Manuel süreçlerden kaçınılmalı; yapay zeka ve veri analitiği destekli ERP sistemlerine geçiş önceliklendirilmelidir.
- Kültürel Dönüşüm: Finans departmanları, bir "denetçi" rolünden ziyade operasyonel birimlere rehberlik eden bir "stratejik iş ortağı" rolüne bürünmelidir.

Ancak çevik bütçeleme, beraberinde getirdiği sürekli izleme gereksinimi nedeniyle oldukça emek yoğun ve maliyetli bir operasyonel süreç doğurabilmektedir. Bu nedenle, sistemin sunduğu stratejik değerin en üst düzeye çıkarılabilmesi, bu dinamik yapının işletmenin uzun vadeli planlarıyla entegre bir şekilde yürütülmesine bağlıdır. Örneğin: COVID-19 pandemisi, sektörler genelinde geleneksel bütçelerin katı yapısını ortaya çıkarmış; birçok işletme hızla değişen ekonomik durumlara, müşteri taleplerine ve tedarik zinciri aksamalarına karşı tepki verebilmek için sürekli ve esnek bütçeleme yaklaşımlarına geçiş yapmak zorunda kalmıştır (Choudhary ve Singh, 2025, 1).

Bunların yanında çevik bütçeleme, bütçeyi tamamen yok etmemekte; ancak onu yıllık, katı ve yukarıdan aşağıya bir zorunluluk olmaktan çıkarıp; sürekli güncellenen, stratejiyle doğrudan bağlantılı ve ekiplere hareket alanı tanıyan esnek bir yönetim aracına dönüştürmektedir. İşletmelere belirsizlik ortamlarında hayatta kalabilmeleri için gereken hızı ve esnekliği sağlarken, aynı zamanda finansal disiplini stratejik bir çerçevede korumayı amaçlamaktadır (Sirkai, Laanti, 2014, 15).

Sonuç olarak işletmelerin değişken ve kırılğan piyasa koşullarında başarılı olabilmeleri için sabit bütçelerden ziyade, uyarlanabilir, gerçek zamanlı finansal planlama sistemlerine geçmelerinin faydalı olacağını söylemek mümkündür (Celestin, 2017, 660). Gelecekte yapılacak araştırmalarda, çevik bütçelemenin Türkiye'deki KOBİ'ler üzerindeki uygulanabilirliği ve vergi mevzuatıyla olan uyumu gibi daha spesifik alanlara odaklanması, literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ajiga D. I., Hamza Oladimeji, Eweje A., Kokogho E. ve Odio P. E. (2024). *Evaluating Agile's Impact on IT Financial Planning and Project Management Efficiency*. International Journal of Management and Organizational Research, ISSN (online): 2583-6641 Volume: 03 Issue: 01 içinde (70-77. Ss).
https://www.themanagementjournal.com/uploads/archives/20250204183325_MOR-2025-1-025.1.pdf
- Antos J. (1999). *A Better Way to Budget: Solving Traditional Budgeting Problems with Activity- Based Budgeting*.
www.bettermanagement.com/library/library.aspx?l=442-11k.
- Bhimani A., Sivabalan P., ve Soonawalla K. (2018). *A study of the linkages between rolling budget forms, uncertainty and strategy*. The British Accounting Review(50), 306-323.
- Büyükmirza K. (2013). *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi*. (On sekizinci Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi, 65-672 .
- Choudhary S. ve Singh A. (2025). *A Critical Review of Budget Control Strategies for Effective Financial Management in Organizations*, American Journal of Finance and Business Management, ISSN 2958 -3837 (Online) Vol.4, Issue 1, (1–9. Ss). gprjournals.org/journals/index.php/ajfbm/article/view/364/383
- Celestin M. (2017). *The Effectiveness of Beyond Budgeting Models: Can Businesses Abandon Traditional Budgeting for More Agile and Real-Time Financial Planning?*. In Brainae Journal of Business, Sciences and Technology Vol. 1, Number 18, 652-661. ss.
https://www.researchgate.net/publication/389920083_THE_EFFECTIVENESS_OF_BEYOND_BUDGETING_MODELS_CAN_BUSINESSES_ABANDON_TRADITIONAL_BUDGETING_FOR_MORE_AGILE_AND_REAL-TIME_FINANCIAL_PLANNING
- Comshare. (2001). *The 2001 Survey of Top Financial Executives: Planning and Budgeting Today*. www.comshare.com.
- Crosson V.S. ve Needles E. B. (2011). *Managerial Accounting*. (9. Baskı). USA: Cengage Learning, 251-275.
<https://www.slideshare.net/slideshow/managerial-accounting-9th-edition-susan-v-crosson/276166574>
- Çalık M. ve Elmacı O. (2020). *Kurumsal Sürdürülebilirlik Bağlamında Sürekli Bütçeleme Modeli*. Journal of Academic Value Studies, 6(4) (406-419 ss) (<http://dx.doi.org/10.29228/jav.47595>).
https://javstudies.com/files/javstudies_makaleler/e7cca343-d81c-46fc-84e4-47170f72b169.pdf

- Denninger H. ve Stoi R. (2021). *Agile Budgetierung*. Ausgezeichnet mit dem 2. Platz beim ICV Newcomer Award (10-17 ss).
https://www.researchgate.net/profile/Roman-Stoi/publication/364377790_Agile_Budgetierung/links/6350281096e83c26eb37ac7b/Agile-Budgetierung.pdf?_sg%5B0%5D=started_experiment_milestone&origin=journalDetail&_rtd=e30%3
- Elmacı O. (2015). *Yönetim Muhasebesi (Sürdürülebilirlik ve Stratejik Yönetim Açısından)*. Gazi Kitabevi. Ankara.
- Gurton A. (1999). *Bye bye budget ... the annual budget is dead*. Accountancy. (61s).
- Hansen S. C., Otley D. T., ve Van der Stede W. A. (2003). *Practice Developments In Budgeting: An Overview And Research Perspective*. Journal Of Management Accounting Research 15(1) (95-116 ss).
- Hansen S. C. (2011). *A Theoretical Analysis Of The Impact Of Adopting Rolling Forecasts And Improving Forecasting Accuracy*. The Accounting Review, 20(2) (289-319 ss).
https://www.researchgate.net/publication/227613951_A_Theoretical_Analysis_of_the_Impact_of_Adopting_Rolling_Budgets_Activity-Based_Budgeting_and_Beyond_Budgeting
- Hope J. ve Fraser R. (2003). *Beyond Budgeting: How Managers Can Break Free from the Annual Performance Trap*. Harvard Business Review Press.
https://books.google.co.id/books?id=RVaEUSiDpbsC&pg=PR7&hl=tr&source=gbv_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false
- Huaihai Z. (2023). *Application of zero-based budgeting*. Accounting and Corporate Management, 5(10), (1-12 ss)
http://166.62.7.99/assets/default/article/2023/08/25/article_1693017984.pdf
- Leavins J. R.. (2022). *Improving The Budgeting Process With Agile Methodology*, Journal of Business and Social Science Review Issue: Vol. 3; No.2; (14-18 ss) ISSN 2690-0866(Print) 2690-0874 (Online). <https://jbssrnet.com/wp-content/uploads/2022/03/2.pdf>
- Libby T. ve Lindsay R. M. (2010). *Beyond budgeting or budgeting reconsidered? A survey of North-American budgeting practice*. Management Accounting Research, 21(1) (56-75 ss).
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1044500509000560>
- Newling R. (1994). *Out With The Old, In With The New*. Accountancy. (1-14 ss).
- Maniar S. (2017). *Budgeting-Exceeding The Expectations*.
<http://www.dgg.org/dgg/admin/data/File/00%20Sep%202007/AGN%20MAK Article.pdf>

- Matsoso M. L., Nyathi M., ve Nakpodia F. A. (2021). *An assessment of budgeting and budgetary controls among small and medium-sized enterprises: evidence from a developing economy* Journal of Accounting in Emerging Economies, 11(4) (552-577 ss). <https://durham-repository.worktribe.com/preview/1245359/32712.pdf>
- Morlidge S., ve Player S. (2010). *Future Ready: How to Master Business Forecasting*. John Wiley ve Sons.
<https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/28988/1/12.%20Steve%20Morlidge.pdf>
- Nikodijević M. (2021). *Implications and challenges of using driver-based budgeting in contemporary business environment*. Trendovi u poslovanju, 1(17) (49-57 ss).
- Özdemir S. (2021). *Modern Bütçeleme Uygulamalarından Yuvarlanan Bütçeleminin Yapısı Ve Değişken Ekonomik Koşullarda İşletmeler Açısından Önemi: Örnek Bir Uygulama*. Mehmet Akif Ersoy İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi - Mehmet Akif Ersoy University Journal of Economics and Administrative Sciences Faculty, 8(3) (1225-1252 ss).
- Özer G. ve Merter A. K. (2020) *Geleneksel Bütçeleme Sürecine Alternatif: Bütçeleme Ötesi Yaklaşımı*, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi Temmuz 2020; 13 (2) (453-476 ss)
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1010138>
- Peker A. A. (2023). *Bütçelemde Alternatif Bir Yaklaşım Olarak Sürekli Bütçeleme: Aksaray İlinde Faaliyetlerini Sürdüren Bir Otel İşletmesinde Uygulama*, İşletme, 4(1) (85-108 ss). e-ISSN: 2757-9433,
<https://doi.org/10.57116/isletme.1255179>,
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2969170>
- Sirkiä R. ve Laanti M. (2014). *Lean and Agile Financial Planning*. Beyond Budgeting Institute. https://www.researchgate.net/profile/Laanti-Maarit/publication/391715482_Lean_and_Agile_Financial_Planning/links/682444ae026fee1034f808d7/Lean-and-Agile-Financial-Planning.pdf
- Rikhardsson P. ve Yigitbasioglu O. (2018). *Business intelligence & analytics in management accounting research: State of the art and relevant topics for future research*. International Journal of Accounting Information Systems, 29, (37-58 ss).
- Rigby D.K., Sutherland J. ve Takeuchi H. (2020). *Çevikliği Kucaklamak, Çevik Yönetim*, Harvard Business Review.
<https://hbrturkiye.com/storage/doc/acm/acm-sayi-1.pdf>
- Serven L. (2002). *Solutions for Better Planning: What a National Survey Reveals*. Morristown. NJ : FEI Research Foundation.

- Srimai S., Radford J., ve Wright C. (2011). *Evolutionary stages of performance measurement*. International Journal of Productivity and Performance Management.
- Stam M. V. D. ve Knippenberg D. V. (2020). *İnsanların Değişimi Benimsemesini İstiyorsanız Neyin Değişmeyeceğini Vurgulayın*, Çevik Yönetim, Harvard Business Review, <https://hbrturkiye.com/storage/doc/acm/acm-sayi-1.pdf>
- Uyar A. (2009). *An Evaluation of Budgeting Approaches: Traditional Budgeting, Better Budgeting and Beyond Budgeting*. Akademik Araştırmalar Dergisi, (42) (113-130 ss).
- Şeker Y. (2019). *Bütçe Kavramı Ve Bütçe Uygulamaları Üzerine Üretim İşletmelerinde Bir Araştırma*. BMIJ, 7(3): (140-164 ss)
<http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v7i3.1236>
- Vierlboeck M., Gövert K., Trauer J. ve Lindemann U. (2019). *Budgeting for Agile Product Development*. in Proceedings of the 22nd International Conference on Engineering Design (ICED19), Delft, The Netherlands, 5-8 August 2019. Doi:10.1017/dsi.2019.223, (2169-2178 ss).
<https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/937393268A4FA0DE701F37A377D8ECC4/S2220434219002233a.pdf/budgeting-for-agile-product-development.pdf>

BÖLÜM 41

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DEVİRİNDE OSMANLI BÜROKRASİSİNDE ANTAKYALI DEVLET ADAMLARI (1879-1909)*

Necati Çavdar¹ Nazir Çetin²

Giriş

Osmanlı bürokrasisindeki memurların sicil kayıtları Sultan II. Abdülhamid devrinin başlarından itibaren düzenli olarak tutulmaya başlanmıştır. Sicill-i Ahvâl Defterleri adı verilen bu kayıtlarda 75'i Müslim ve 9'u gayrimüslim olmak üzere Antakya merkez nüfusuna kayıtlı toplam 84 memur tespit edilmiştir. Merkezin dışında İskenderunlu, Belenli, Payaslı, Reyhanlılı memurların da bu defterlerde kaydı bulunmaktadır. Bu çalışmada sadece Antakya merkezine kayıtlı memurların tercüme-i halleri incelenmiştir. Antakya merkez nüfusuna kayıtlı 84 memur arasında kaymakam, mutasarrıf, naib, müfettiş, müstantik (sorgu hâkimi) gibi üst düzey memuriyetlerde bulunup Arapça, Farsça, Ermenice, Fransızca, Rumca dillerini bilenler olduğu gibi muallim, müftü vekili, imam, gümrük memuru, posta memuru, kâtip gibi memuriyetlerde bulunmuş olanlar da mevcuttur. Bu çalışmada söz konusu 84 memurun sosyal, ekonomik ve kültürel durumları incelenmiştir. Antakya'nın XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başındaki sosyo-kültürel durumunun tespitine katkı sağlayacak olan çalışmada, Antakyalı memurların kimlikleri, aile yapıları ve istihdam alanlarının yanı sıra Antakya'daki idari kurumlar, eğitim ortamı, okullar ile yörede yaşayan sülaleler ve icra edilen meslekler hakkında ulaşılmış olan veriler ortaya konulacaktır.

Osmanlı devlet personel politikasında II. Mahmud devrinde başlayan dönüşüm, II. Abdülhamid devrinde ideal formuna yaklaşmıştır. II. Abdülhamid devrinin başlarından itibaren Osmanlı bürokrasisindeki memurların sicil kayıtları düzenli olarak tutulmaya başlanmıştır. Devlet teşkilatında çalışan memurların her türlü bilgilerini kayıt altına almak üzere 1879 yılında Sicill-i Ahvâl idaresi kurulmuştur. Bu idare "Sicill-i Ahvâl Defterleri" adlı kayıtları oluşturmuştur. 201 defterden müteşekkil bu kayıtlarda yaklaşık 92 bin Osmanlı memurunun sicil

* Bu makale 15-17 Aralık 2015 tarihleri arasında Antakya'da gerçekleştirilen "Hatay İnanç Turizmi Sempozyumu-1" Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuş olup herhangi bir mecrada yayımlanmamıştır.

¹ Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-0713-6803

² Dr., Hatay Büyükşehir Belediyesi, ORCID: 0009-0003-4751-1342

kayıtları yer almaktadır. Defterlerde kaydı bulunan memurların adları, doğum tarihleri, mensup oldukları sülaleler, tahsil durumları, varsa eserleri, göreve başlama yaşları, hangi görevlerde ne kadar maaş aldıkları, memuriyetleri esnasında aldıkları ödül ve cezalar, gayrimüslim memurların milliyetleri gibi çok ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Memurların görev yaptıkları şehirlerin idari, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında da malumat elde edilebilen bu defterler, II. Abdülhamid devri teşkilat yapısı ve Osmanlı bürokrasinin bir panoramasını da sunmaktadır.

Temel kaynağı, Sicill-i Ahvâl defterleri olan çalışmamız, “kolektif biyografi çalışması” olarak tanımlanabilecek olan prosopografi metodu ile ele alınmıştır. Şahıs hayatlarının bir grup olarak ele alınmasına Türkçede verilmiş bir isim olmadığından bu tür çalışmalar Fransızca Prosopographie teriminden türetilmiş olan prosopografi veya prozopografi kavramlarıyla ifade edilmiştir. Prosopografi, “genellikle meslek veya konum itibarıyla tutarlılık gösteren kişilerden oluşan bir grubun biyografilerinin incelenmesidir”. Osmanlı Devleti’nde şura tezkireleri, eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye, Hadikatü’l-Vüzerâ, Sefinetü’l-Vüzerâ, Mehmed Süreyya Bey’in Sicill-i Osmanî adlı eseri ve Bursalı Mehmed Tahir Bey’in Osmanlı Müellifleri gibi eserleri prosopografiye örnek gösterilebilir (Eldem, 2009, 45). Prosopografi metodu ile ele alınan çalışmalarda, ortak özelliklere sahip bir grup belirlenerek grubu kendi içinde çeşitli hususlar gözetmek suretiyle incelemek esastır (Daşcıoğlu, 2006, 563). Biyografi meşhur kabul edilen kişilerin hayatları üzerine odaklanmaya meyilli olup çoğu zaman kişiyi gruptan, özeli genelden ve istisnayı ortalamadan fazla önemsemek gibi bir özelliğe sahipken prosopografi, incelediği grubun niteliğini, dinamiklerini, değişimini analitik bir şekilde ele alan bir metot kullanmaktadır (Çavdar, 2017, 633-634).

Osmanlı tarih yazıcılığında, bir kişiyi anlatan biyografik eserlere “tercüme-i hâl”, birden fazla kişinin biyografisini inceleyen eserlere de “terâcim-i ahvâl” denilmiştir. Erken dönem Osmanlı kroniklerinin bazılarında, mütেকâmil anlamda olmasa da biyografik malzeme kıvrımlarının bulunduğu görülmektedir. Osmanlı tarih yazıcılığında “Sehi Bey”in 1538’de hazırladığı “Heşt Bihişt” adlı eser ilk biyografik eser olarak kabul edilmektedir. (Emecen, 1999, 85; Hayta- Ünal, 2011, 151).

III. Selim döneminde memurların özlük haklarında iyileştirme yoluna gidilmiş, II. Mahmud ise büyük ıslahat projesi için bir bürokrasiye ihtiyaç duyduğundan eski kalemiyenin topluca yeni sivil bürokrasiye(mülkiye) dönüşmesini sağlayan personel politikasının temellerini atmıştır. O, ilk nezaretleri tesis ederek memur rütbelerinde “silsile-i merâtib” uygulamasını getirmiştir. Bütün eski yüksek mevkilere yıllık “tevcihât” uygulamasını kaldırarak eski “tahsisat sistemi” yerine “maaş sistemi” uygulamasını başlatmıştır. (Findley, 2011, 25).

Osmanlı Devleti, bürokraside ihtiyaç duyduğu memurları istihdam ederken Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrasında iki ayrı yöntem kullanmıştır. Klasik dönem olarak ifade edilen Tanzimat öncesinde, her dairenin aynı zamanda ihtiyacı olan memuru da yetiştirmesi esastı. Otodidaktik denilen bu sistemde, çoğunlukla memur ve devlet ileri gelenlerinin çocukları, ilgili memuriyet kalemlerine çırak olarak alınır ve tedricen yetiştirilirlerdi. (Akyıldız, 2012, 52). Tanzimat Fermanı’ndan sonra devletin egemenlik dizginleri sivil bürokrasinin (Kalemiye) eline geçmeye başlamıştır. Bu süreçte Osmanlı idari yapısında, hacminde ve memurların görevlerinde meydana gelen değişiklikler sivil bürokrasinin yapısını da değiştirmeye başlamıştır (Sarıyıldız, 2004, 1).

Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) istihdam edilecek memurların sayısı ile mevcut ihtiyaç arasında uçurum bulunduğundan muntazam bir idarenin kurulmasına imkân yoktu. Fuad Paşa tarafından bürokrasinin düzene sokulması için göreve çağrılan Cevdet Paşa, “adama iş aramaktan vazgeçip işe adam aramak kaidesine itibar olunursa az vakitte memleket idaresi için iktidarlı memurlar yetişir” (Karal, 1995, 159-160) ifadeleriyle bu işin zamana yayılması gereken bir iş olduğuna işaret etmiştir. 1864 ve 1871 yıllarında Âli, Fuad ve Cevdet Paşalar önderliğinde hazırlanan vilâyet nizamnameleriyle hantal Osmanlı bürokrasisine hareket kazandırmak, taşra yönetimi dâhilinde çalışan memurların liyakatsiz davranışlarının önüne geçebilmek ve merkez ile taşra arasındaki yönetimsel bağları kuvvetlendirmek hedeflenmiştir. Memurluğun bir meslek olarak kabul edilmesi üzerine maaş işleri ile disiplin hususlarını düzenlemek zaruri hale gelmiştir. 1873 yılında bir kararname yayınlanarak maaş ve harcırahların ne şekilde verileceği hakkında hükümler konmuştur (Karal, 1995, 160-161).

Sultan II. Abdülhamid, kendinden önceki sultanların yaptıkları ıslahat çalışmalarındaki temel zafiyetin, padişahların emirlerini tatbik edecek devlet adamlarının liyakat yoksunu olmasından ya da göreve getirilen memurun görevi suiistimal etmesinden kaynaklandığını düşündüğünden hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren memurların iyi yetiştirilmesi, memuriyetlerindeki liyakatin tespiti ve teftişi konularına çok önem vermiştir. Sultan Abdülhamid, memleketin her tarafından fotoğraflarla bilgi edindiği gibi, aralıklarla ümera ve zabitanın da fotoğraflarını çektirerek ve bu yolla devlet görevlilerini tanıma yoluna gitmiştir (Ortaylı, 2008, 551-552).

Sultan Abdülhamid’in devlet memurları konusundaki düşünceleri 1879 yılında kurumsal bir boyut kazanmaya başlamıştır. Sicill-i Ahvâl Komisyonu’nun kurulup çalışmaya başladığı 1879 yılına kadar Osmanlı Devleti’nde memurların sicillerini standart bir defterde toplayan büro hizmetine rastlanmamaktadır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2000, 240). Sicillerin tutulması hususunda ilk çalışma 5 Şubat 1879’da “Sicill-i Ahvâl Komisyonu”nun kuruluşu olmuştur (Çetin, 2005, 89). İrade-i Seniyye’de, “Mazul ve mansub bütün vükela, vüzera ve memurların isim ve rütbe tarihlerini, menşe ve sîretlerini ihtiva eden defterlerin

etraflica tanzimi esasen iş icabı olarak pek lüzumludur” ibareleri yer almıştır (Uğurlu, 2014, 7). Osmanlı Devleti’nde Sicill-i Ahvâl’in kurulması ve bundan sonra da daimî bir idare kurularak bu önemli işin esaslarını belirlemek üzere başlangıçta Hayrettin Paşa’nın sadareti zamanında geçici bir komisyon teşkil edildi. Bu komisyonun başkanlığına eski Paris sefiri Arifi Paşa, üyeliklerine ise İrfan Paşa, Serviçen Efendi ve ilmiyeden Tahir Efendi getirilmiştir (Sarıyıldız, 2004, 11).

Başlangıçta geçici olarak kurulan Sicill-i Ahvâl Komisyonu, 1879 tarihli Sicil Talimatı’nın 16. maddesindeki, “komisyon tarafından tanzim ve ikmal olunacak sicill-i ahvâlin muamelat ve vukuât-ı daimisini yürütmek üzere” Dâhiliye Nezareti bünyesinde kalıcı bir şube tesis edilmiştir. Sicill-i Ahvâl Komisyonu; kayıt tutma, yazışmaları yapma, belge, defter ve istatistikleri düzenleme gibi sorumlulukların türüne göre “tescilat”, “tedkikat” ve “evrak” adı altında üç bölüme ayrılmıştır (Sarıyıldız, 2004, 14-17). Zaman içerisinde değişik isimler altında çalışmalarını sürdüren Sicill-i Ahvâl Komisyonu, 24 Aralık 1896 tarihinde “İntihâb-ı Memurin Komisyonu”yla birlikte feshedilmiş ve bu iki komisyon “Memurin-i Mülkiye Komisyonu” adıyla birleştirilerek geniş yetkilerle donatılmıştır (Bozkurt, 2011, 2; Sarıyıldız, 2004, 37). Hiçbir daireye bağlı olmadan çalışan bu komisyon II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kaldırılmış, “Sicill-i Ahvâl İdaresi” adı altında yeniden fakat Dâhiliye Nezareti’ne bağlı olarak kurulmuştur (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2000, 241). Bu Komisyon 1922 yılına kadar varlığını sürdürmüştür (Çetin, 2005, 93). Bu kurumun tesis edilmesinde, Ahmed Cevdet Paşa’nın gayretlerinden ötürü ilk sicil dosyası onun adına hazırlanmıştır (Ardel, 2005, 513).

Tercüme-i hâl varakalarını ilk zamanlarda memurlar kendi el yazılarıyla doldurmuşlardır. Tercüme-i hâl varakalarının bu suretle doldurulması 1884 yılına kadar devam etmiştir. Bu uygulamanın meydana getirdiği sorunların başında, verilen bilgilerin doğruluğu hakkında tahkikat yapılamaması yer almıştır. Memurlara verilen tercüme-i hâl varakalarının Sicill-i Ahvâl Komisyonu’na zamanında teslim edilmemesi de sorunun başka bir boyutu olmuştur. Bu durumu ortadan kaldırmak üzere, 1887 yılında, tercüme-i hâl varakalarının nasıl düzenleneceği hususunda “Me’mûrin-i Mülkiye’nin Tercüme-i Hâllerinin Sûret-i Kaydı ve Tahrir ve Teferruâtını Mübeyyin Tarifnâme” başlığı ile bir yönetmelik yayınlanmıştır (Sarıyıldız, 2004, 125). 1879-1922 arasında, 40 yılı aşan bir sürede teşekkül eden Sicill-i Umumi Defterleri, Osmanlı bürokrasisi ve devlet memurları hakkında geniş bilgiler içeren önemli bir kaynak türüdür. 1879-1922 yılları arasında mülkî ve adlî memurlardan 92 bin memurun sicil kayıtları 201 adet defterde toplanmıştır. Bu defterlerde; tercüme-i hâl sahibinin ismi, mahlâsi veya künyesi, babası memur ise memuriyetinin rütbesi, tanınmış bir kişi ise hangi sülaleye mensup olduğu, göreve başlama yaşları, tahsil durumları, liyakat ve ehliyet dereceleri, varsa azil, tayin ve muhakemeleri, gayrimüslim ise milliyeti kaydedilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2000, 240).

Sicill-i Ahvâl Defterlerinde Antakyalı Memurlar

a. Memurların İsim ve Unvanları

Sicill-i Ahvâl defterleri üzerinden yapılan araştırmamızda 84 adet “Antakyalı” memurun sicil kaydına ulaşılmıştır. “Hataylı” memurlar anahtarı ile yapılan araştırmada ise Antakya merkeze kayıtlı olanların yanı sıra İskenderunlu 25, Belenli 17, Payaslı 8 ve Reyhanlılı 1 olmak üzere toplam 135 memurun sicil kaydına ulaşılmaktadır. O dönemin idarî ve mülkî taksimatına göre bir sınıflandırmanın yapılması elbette daha doğru bir yaklaşım olduğundan çalışmamız sadece Antakya merkeze kayıtlı 84 memuru konu edinmiştir. Antakya merkez dışındaki memurları konu alan iki değerli çalışma mevcuttur (Bkz. Efe, 2013; Ürkmez-Efe, 2015).

Sicill-i Ahvâl kayıtlarında yer alan 84 Antakyalı memurun 75 tanesi Müslümandır. Bu şahısların isimleri incelendiğinde 54 şahsın çift isme, geriye kalan 21 şahsın ise tek isme sahip olduğu görülmüştür. Çift isimli 54 memurdan 32 tanesinde “Mehmed” ismine rastlanmaktadır. Mehmed adlı memurlar arasında en çok 4 defa ile “Mehmed Şakir” yer alırken onu 2’şer defa ile “Mehmed Murad”, “Mehmed Rıfat” ve “Mehmed Sabri” isimleri takip etmektedir. Çift isimli memurlar arasında Mehmet isminden sonra en fazla kullanılan ismin 5 kişi ile “Ahmed”, 3 kişi ile “Mustafa”, 2 kişi ile “Ömer” ve 2 kişi ile “Hüseyin” olduğu görülmektedir. Müslüman memurlar arasında 3 kişi “Bey” unvanı taşıırken 72 memurun “Efendi” unvanını taşıdığı tespit edilmiştir. Antakyalı devlet adamları arasında herhangi bir memure kaydına rastlanmamıştır.

Sicill-i Ahvâl kayıtlarında 9 adet Antakyalı gayrimüslim memur bulunduğu tespit edilmiştir. Bu memurların tabiiyetleri hakkında yaptığımız inceleme neticesinde 2 memurun “Rum Ortodoks” 2 memurun “Rum Katolik” ve 1 memurun “Ermeni” milletine mensup olduğu tespit edilmiştir. 2 memurun sadece “Rum milletine ait” olduğu belirtilirken mezhebi belirtilmemiştir. Bunlardan başka 2 memurun ise hangi millete mensup olduğu hakkında belgelerde bilgi mevcut değildir. Bu durumda, Antakyalı 9 gayrimüslim memurdan 6 kişinin Rum, 1 kişinin Ermeni olduğu tespit edilmişken 2 kişinin etnik kökeni tespit edilememiştir. Gayrimüslim memur isimleri arasında 2 kişi ile “İlyas” ilk sırada gelmektedir. Diğer gayrimüslim isimleri ise Abdülvahab, Âzar, Corci, Selim, Edvar, Hanna Edip ve Vehbi’dir. Gayrimüslim memurların tamamının “Efendi” unvanını kullanmış olduğu tespit edilmiştir. Memur sayılarının yüzdelik dağılımına bakıldığında, 84 Antakyalı memurun %89,28’inin Müslüman, %10,71’inin ise gayrimüslim olduğu görülmektedir.

b. Memurların Doğum Tarihleri ve Mensubiyetleri

75 adet Müslüman memurun doğum tarihleri 1836(H.1252) ile 1892(H.1310) arasında değişiklik arz etmektedir. Müslüman memurlar arasında en yaşlıların 1836(H. 1252) doğumlu Veliyyüddin Efendi ve Mehmed Şakir Efendi olduğu

anlaşılmaktadır. En genç Müslüman memurlar ise 1892(H. 1310) doğumlu Mehmed Said Efendi ve Burhaneddin Efendi'dir. 75 Müslüman memur arasında 28'inin babasının mesleğine dair bilgiye ulaşılabilirken 47 memurun baba mesleği tespit edilememektedir. Tespit edilebilen 28 baba mesleğinin genellikle devlet memurluğundan ibaret olduğu, bunun yanında az sayıda esnaflık ve çiftçilik yapanların olduğu görülmektedir. Devlet kademelerinde görev yapmış babalar arasında "Teke Mutasarrıfı", "Suruç Kaymakamı", "Antakya Müftü Müsevvidi", "Bilan Kazası Müstantik Muavini", "Askeri Mülâzım", "Antakya Meclis-i İdare Âzası", "Haleb Telgraf ve Posta Müfettiş Muavini", "Rüsumat Başkâtibi", "Alay Kâtibi", "Tımarlı Sipahi Ümerası", "Haleb Düyun-ı Umumiye Müsevvidi", "Antakya Menafi Sandığı Memuru", "Bölükağası", "Antalya Evkaf Memuru", "Antakya Belediye Kâtibi" ve "Antakya dâhilinde Cami-i kebir İmamı ve Hatibi" yer almaktadır. Diğer mesleklerin ise "Tüccar", "Attar", "Bakkal", "Esnaf", "Çiftçi" olduğu tespit edilmiştir.

9 adet gayrimüslim memurun doğum tarihleri 1850 (h. 1267) ile 1884(H. 1302) tarihleri arasında değişmektedir. Gayrimüslim memurlar arasında en yaşlısı 1850 (h. 1267) doğumlu Vehbi Efendi, en genci ise 1884(H.1302) doğumlu İlyas Efendi'dir. 5 gayrimüslim memurun baba mesleği bilinmesine rağmen 4 kişinin baba mesleği kaydedilmemiştir. Bilenen mesleklerin 4'ü devlet kademesinde yer alırken bir kişi ise esnaf olarak kaydedilmiştir. Devlet kademelerinde görev yapmış babalar; "Antakya Kazası Meclis-i İdare Âzası", "Muallim", "Posta Müvezzi", "Antakya Harir Kâtibi" mesleklerini icra etmişken kayıtlı tek esnaf babanın ise "Saatçi" olduğu anlaşılmaktadır.

Bu verilerden anlaşılaacağı üzere Antakyalı memurların çoğunluğunun sosyo-ekonomik durumu yüksek ailelere mensup oldukları söylenebilir. Sicill-i Ahvâl defterlerinde tanınan sülalelere mensup olan memurların kaydında "Şöhreti" ibaresi kullanıldıktan sonra "Ma'ruf" ibaresiyle onun tanınan ve büyük bir sülaleye mensubiyeti vurgulanmıştır. İncelediğimiz sicil kayıtlarında 22 Antakyalı memurun mensup oldukları sülalenin unvanları verilmiştir. Sicil kaydında sülale adı belirtilmiş olan 22 memurun mensup olduğu sülale isimleri şunlardır. Şuaybzâde, Müftüzâde, Türkmenzâde, Şemaszâde, Ağazâde, Cincinzâde, Abdülnurzâde, Kösebeyzâde, Beraneli Hacı Hüseyin Ağa sülalesi, Hicirzâde, Attarzâde, Antebîzâde, Topçuzâde, Şerifzâde, Pabuçuzâde, Şerbetçizâde, Numanîzâde, Hocasâde, Bedevizâde, Hacı Ali Efendizâde, Melhame. Öne çıkan bu sülalelerden Şemaszâde, Abdülnurzâde ve Melhame sülaleleri gayrimüslim, diğerleri Müslümandır. Melhame Sülalesi, Cebel-i Lübnan Dürzilerindendir. Bu aile II. Abdülhamid devrinde Orman ve Maâdin Nazırı olan Selim Melhame sayesinde öne çıkmaktadır.

c. Memurların Eğitim Durumları

Antakyalı memurların çoğunluğu II. Abdülhamid devri eğitim sisteminde yetişmişlerdir. II. Abdülhamid devrinde sıbyan mekteplerinin açılması, cehaletin

ortadan kaldırılması ve umumi bir eğitim anlayışı kurulması yönünde bir dizi tedbir alınmıştır. Buna göre; ilköğretim zorunluluğu, merkez ve taşralarda ilköğretimin tesisi, iptidai okulların açılması ve çoğaltılması, sıbyan okullarında “usul-i cedit” denilen yeni derslerin okutulması gibi maarif sistemini canlandırma adına kanunlar çıkartılmıştır (Kodaman, 1980, 118-119). II. Abdülhamid devrindeki eğitim teşkilatı; Sıbyan mektepleri, İptidaiye mektepleri ve Rüşdiye mektepleri olmak üzere üç kademe üzerine teşkilatlanmıştır (Kodaman, 1980, 101). Batı fikirlerinin anlaşılmasına başladığı dönem olarak ifade edebileceğimiz II. Abdülhamid devrinde Batı kültürünü daha iyi anlayabilmek amacıyla, yeni kurulan okullarda yabancı dil eğitimine önem verilmiştir. Bu dönemde “Harbiye, Mülkiye” ve “Askeri Tıbbiye”nin programları geliştirilerek okullarda bilgili bir kuşağın yetişmesine gayret edilmiştir (Mardin, 2014, 15). II. Abdülhamid devrinde 1884 yılına değin “İdadiler” ve “Mekteb-i Sultani”lerle herhangi bir şekilde meşgul olunmamıştı. Bundaki en önemli sebep, “1869 Maarif Nizamnamesinin” 129. maddesindeki yabancılara okul açma hususunda verilen müsaadeydi (Karal, 1995, 391). Sultan II. Abdülhamid devrinde “Mülkiye Mekteplerinin” özel yeri vardır. Bu okullardan mezun olanlar; büyükelçilik kâtipliği, şehbenderlik, kazaların mülki amirliği, kaymakam gibi üst düzey devlet yöneticileri olabiliyorlardı. 1879 yılında dört basamak dâhilinde faaliyete geçen mektep, Müslim ve gayrimüslim öğrencileri kabul etmekteydi (Findley, 2014, 320).

Bahsettiğimiz mektepler haricinde Sultan II. Abdülhamid devrinde 1880’de “Mekteb-i Hukuki”, 1889’de “Mülkiye Baytar Mektebi” adında yüksekokullar açılmıştır. Mesleki ve teknik eğitime yönelik olarak 1882’de “Sanayi-i Nefise”, 1883’te bugünkü İstanbul Teknik Üniversitesi’nin temeli sayılan “Hendese-i Mülkiye Mektebi”, aynı tarihte “Lisan Mektebi”, 1884’te “Ticaret Mektebi”, 1887’de “Fenn-i Resim ve Mimari Mektebi”, aynı tarihte “Bağ ve Aşı Ameliyat Mektebi” ve “Ameli Ziraat Mektebi”, 1889’da “Polis Dershanesi”, 1892’de “Aşı Memurları Mektebi”, “Gümrük Memurları Mektebi” ve “Aşiret Mektebi”, 1898’de “Çoban Mektebi”, 1903’te “Dâr’ülhayr-ı Âli” gibi birçok okul tesis edilmiştir (Akyüz, 2004, 218-219).

Antakyalı memurların sicil kayıtlarındaki verilere göre, memurların genelde medrese eğitimi veya özel hocalardan ders aldıkları görülmektedir. Antakyalı memurlardan 10 tanesi Mülkiye mektebinden mezun olarak eğitim kademelerinin tamamından geçip birinci dereceye kadar yükselmiş üst düzey memur konumundadır. 74 memur ise ikinci sınıf memur vasfına sahiptir. Dönemin Osmanlı eğitim sisteminin en alt basamağı olan “Sıbyan Mektebi”nden mezun olan memur sayısı 7 edettir. Sıbyan mektebindeki eğitimi tamamlayarak bir üst kademe sayılan iptidai mektepten mezun olmuş 4 memur bulunmaktadır. Rüşdiye mektebinde eğitim gören 17 Antakyalı memurdan 11 tanesinin “Antakya”, “Halep”, “Kozan” ve “Galata” Rüşdiye mekteplerinden mezun olduğu anlaşılmaktadır. Bunların dışında kalan memurların Halep, Mekke ve Mısır’daki

medreselerde, İstanbul Valide Sultan Cami-i Şerif Medresesi'nde, Süleymaniye ve Çifte-i Rabih medreselerinde, Bursa Harir-i Dârü't-talim Mektebi'nde ve Fatih Cami-i Şerif Medresesi'nde eğitim aldıkları görülmektedir. Bunlara ek olarak özel hocalardan ders almış memurların sayısı da oldukça fazladır.

Gayrimüslim kökenli Antakyalı memurlar “Rum Ortodoks Mektebi, Rum Katolik Mektebi, Beyrut'ta mevcut Antura” (Şişman, 2006, 83) adlı mektep, “Antakya İsevi Mektebi, Antakya Rum Sıbyan Mektebi, Antakya Hristiyan Sıbyan Mektebi, Zeytunî İptidai Mektebi ve Sıbyan Mektebi” gibi muhtelif eğitim kurumlarında tahsil görmüşlerdir.

Sicill-i Ahvâl belgelerinde Antakyalı memurların bildikleri diller kısmında “tekellüm ve kitâbet eder”, “aşına”, “biliyor”, “okuryazar” gibi ifadeler yer almaktadır. Nadiren “tercüme eder” ibaresine rastlanmıştır. Mehmed Şevki Efendi adlı memurun sicil kaydında, kendisine hangi dilleri konuşup yazdığına dair sorulan soruya verdiği cevapta şu ifadeler yer almıştır: “Arabi ve Türkçe ve Fransızca ve Rumca ve biraz da İngilizce tahsil eylediği ve İngilizceden mâ'adâ mezkûr lisanları tekellüm ve kitâbet tercüme-i hâl varakasında mesturdur” (BOA. DH. SAİD.d, 158/191). 84 Antakyalı memurdan 20 tanesi tek bir dil bilgisine sahip iken 16 memurun bildikleri dil konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Geriye kalan memurların iki veya ikiden daha fazla dil bildikleri anlaşılmaktadır. Antakyalı gayrimüslim memurların hepsinin ikiden fazla lisan bilgisine sahip olduğu tespit edilmiştir. Memurların okudukları, yazdıkları, konuştukları ve anladıkları diller sicil kayıtlarında ayrı ayrı belirtilmiştir. Buna göre memurlara ait eğitim bilgileri arasında “Türkçe okuryazar”, “Arapça okuryazar”, “Arapça konuşur”, “Farsça okuryazar”, “Farsça konuşur”, “Farsça anlar”, “Rumca okuryazar”, “Rumca konuşur”, “Ermenice anlar”, “Fransızca okuryazar”, “Fransızca anlar”, “Fransızcadan Türkçeye tercüme eder”, “İngilizce okuryazar”, “İngilizce anlar” gibi ibareler yer almıştır.

Sicill-i Ahvâl belgeleri oluşturulurken biyografi sahibine eğitim konusunda yöneltilen sorulardan biri de diplomasının olup olmadığıdır. Kayıtlarda diploma kelimesinin karşılığı olarak “şahâdetname” tabiri kullanılmıştır. Memurun bir medreseden veya hususi hocadan almış olduğu diploma niteliğindeki belge “icazetname” tabiri ile ifade edilmiştir. Bir eğitim kurumundan mezun olamayıp eğitimini yarım bırakarak ayrılan memurların eğitim durumu kısmında “tasdikname” ifadesine yer verilmiştir. Bazı memurların personel kaydında ise diploma hususuna yer verilmediği tespit edilmiştir. Memurların almış oldukları mezuniyet belgelerinin dereceleri “aliyyül âlâ”, “âlâ” ve “karîb'ül-ula” gibi tabirlerle ifade edilmiştir. Sicill-i Ahvâl defterlerinde kayıtlı 84 Antakyalı memurun 45'inin diploması olup olmadığına dair bir bilgiye rastlanmazken 39 memurun diploma kaydı mevcuttur. Bunlar arasında 11 memurun İdadi, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk-ı Şâhane ve Harir-i Dârü't-talim gibi eğitim kurumundan kazandıkları diplomalara yer verilmiştir. 17 memurun personel

kaydında Sıbyan ve Rüşdiye veya İptidai ve Rüşdiye mekteplerinin verdikleri diplomalara sahip oldukları görülmüştür. 1 memurun Rüşdiye diplomasını kaybettiği, 2 memurun ise Rüşdiye mektebindeki dersleri tamamlamasına rağmen diploma alamadığı, 1 memurun Askeri Rüşdiye'ye devam ederken kendi rızasıyla ayrıldığı personel kayıtlarına işlenmiştir. 6 memur ise çeşitli nedenlerden dolayı tasdikname almıştır. Eğitim konusundaki son detay ise memurlara ait telif eserler hakkındadır. Abdurrahman Efendi ile Hakkı Efendi'nin personel kayıtlarında geçmektedir. Antakyalı memurlardan Hakkı Efendi'nin "Zarafet" adında bir eseri mevcut iken Abdurrahman Efendi ise fıkıh ilmi ile ilgili 2 adet eser kaleme almıştır.

d. Memurların İstihdam Alanları

Defterlerde kaydı bulunan Antakyalı memurların bazıları kendi memleketinde istihdam edilirken bazıları da memleketi dışındaki yerlerde çalışmışlardır. 84 Antakyalı memurdan 38 tanesi Antakya hudutları içerisinde meslekî hayata başlamışken 46 memur Osmanlı Devleti'nin farklı yerlerinde istihdam edilmiştir. 84 memurdan 26 tanesinin meslekî hayata başlama yaşı belirtilmiştir. Memurların işe başlama yaşları incelendiğinde en küçüğünün 15, en büyüğünün ise 39 olduğu görülmektedir. 23 Aralık 1880 tarihinde yayınlanan personel yönetmeliğinin 5. ve 6. maddeleri gereğince memurun işe başlarken muvazzaf (kadrolu) mı yoksa mülâzemet ile mi (stajyer) işe başladığı sorusuna 84 memurun 49'u mülâzemet ile cevabını verirken ve geri kalan 35 memurun ise bu soruya herhangi bir cevap vermediği tespit edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar memurların yaptıkları işlerin karşılığı olarak aldıkları birtakım gayri muayyen gelirleri mevcuttu (Akyıldız, 2012, 55). Tanzimat ile memurlara düzenli olarak bir maaş ödenmesi usulü kabul edilmiştir (Findley, 2011, 315). Tanzimat'tan sonra Osmanlı toplumunda artık memuriyet hem memur adayları hem de memur ailesi için cazip bir hal almıştır. Maaş konusundaki yeni uygulama ile bir memurun çalışsa da çalışmasa da her hâlükârda aylık belli bir geliri garantilemesi nedeniyle memurların görevlerini gerektiği gibi yapmamaları ve işleri aksatmaları gibi bir durumu beraberinde getirmiştir (Akyıldız, 2012, 56).

Osmanlı Devleti'nde, devlet kademesinde çalışan memurların maaşları "kuruş" üzerinden ödenirdi (Pamuk, 2002, 459). Antakyalı memurlar arasında en düşük maaşın, Mehmed Nazım Efendi'nin 7 Eylül 1893(25 Safer 1311) tarihinde Baş Müdde-i Kitâbeti'ne tayini esnasında kendisine tahsis edilen 30 kuruşluk aylık olduğu görülmüştür (BOA. DH. SAİD.d, 133/497). En yüksek maaşın ise Mehmed Murad Efendi'nin 18 Ekim 1906 (29 Şaban 1324) tarihinde Van Vilayeti Mektupçuluğu ile görevlendirilmesi esnasında kendisine tahsis edilmiş olan 2.700 kuruş aylık olduğu tespit edilmiştir (BOA. DH. SAİD.d, 8/985). Bu iki örnekten Osmanlı Devleti'nde alt düzey ve üst düzey memur maaşları arasında çok büyük bir fark bulunduğu anlaşılmaktadır. Carter V. Findley, 1890'ların

ortalarında Osmanlı memurlarının aldığı ortalama bin kuruş aylığın ailelerinin geçimleri için yeterli olduğunu ifade etmektedir (Findley, 2011, 347).

Defterlerden elde edilen veriler Osmanlı memurlarının meslekî hayatları boyunca çok sık yer değiştirdiklerini göstermektedir. Antakyalı memurlar arasında Abdülgani Efendi, 1866 yılında mülâzemet ile başladığı meslek hayatı boyunca 1908 yılına kadar 19 ayrı yerde kaymakam olarak vazife yapmıştır. 84 Antakyalı memurdan 38 tanesi meslek hayatına Antakya’da başlamışken 46 memur ise Osmanlı Devleti’nin muhtelif yerlerinde meslek hayatına ilk adımı atmışlardır. Antakyalı memurlar arasında mesleki hayata en erken başlayanın yaşı 15 iken mesleki hayata en geç başlayan memurun yaşının 39 olduğu tespit edilmiştir.

Antakyalı memurların istihdam edildikleri mesleki alanlar tasnif edildiğinde; 4 memurun adliye teşkilatında, 1 memurun askerî alanda, 2 memurun eğitim alanında, 2 memurun emniyet teşkilatında, 5 memurun haberleşme alanında, 44 memurun mali alanda ve 26 memurun mülkî alanda çalıştığı tespit edilmiştir. Adliye teşkilatında çalışanlar; Fetvahane müsevvidlği, İstinaf Hukuk Kısmı Azalığı, Dava Vekâleti İmtihan Komisyon Azalığı, Bidayet Mahkemesi Müstantik Muavinliği, Bidayet Mahkemesi Riyaseti, İstinaf Mahkemesi Ticaret Kısmı Mülâzımlığı ve Şura-yı Devlet Muhâkemât Dairesi Azalığı görevlerinde bulunmuşlardır. Askeri alanda istihdam edilen bir kişi Ordu-ı Hümayun Nizamiye Kalemi Mülâzımı ve Levazımat-ı Umumiye Dairesi İkinci Şubesi Mülâzımı olarak vazife yapmıştır. Eğitim alanında çalışmış olduğu tespit edilen iki kişinin farklı okullarda muallim olarak bulundukları görülmüştür. Emniyet alanında görevli iki kişi polis memuru ve komiser olarak çalışmışlardır. Haberleşme alanında çalıştığı tespit edilmiş olan beş memurun, farklı yerlerde telgraf memuru, muhabere memuru, Telgraf ve Posta müdürü olarak çalıştığı anlaşılmaktadır.

Antakyalı memurların en fazla istihdam edildikleri alanın malî alan olduğu görülmüştür. Bu alanda istihdam edilenler “Düyûn-ı Umumiye İdaresi”, “Rüsumat Nezaretî” ve “Ziraat Bankası” gibi kurum ve kuruluşlarda çalışmışlardır. Malî alanda istihdam edilmiş olan 44 memurun 11 tanesi Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’nde görev yapmışlardır. Bu 11 memurun 7 tanesi Müslüman, 4 tanesi gayrimüslimdir. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’nde görevli Antakyalı memurlar; Sandık Emaneti Vekâleti, Harir Mukayyitliği, Piyade Kolculuğu, Tahrir Memurluğu, Reji İdaresi Ambar Memurluğu, Koza Fabrikası Memuriyeti gibi vazifelerde bulunmuşlardır. Malî alanda istihdam olunan Antakyalı memurlar kapsamında en kalabalık grup Rüsumat Nezaretî bünyesinde çalışanlar olmuştur. Bu kurumda çalışan 16 memurun 13’ü Müslüman, 3’ü gayrimüslimdir. Rüsumat Nezaretî bünyesinde çalışan memurlar; Rüsumat Müdüriyeti Kantarcılığı, Muhasebe Kalemi Kâtipliği, Sahil Muhafaza Memurluğu, Mal ve Tahrirat Kalemleri, Fabrika Memuriyeti, Rüsumat Müdüriyeti Estimâtörlüğü,

Gümrük Kolculuğu ve Eşya-ı Ecnebiye Kitâbeti gibi görevlerde bulunmuşlardır. Rûsumat Nezareti bünyesinde istihdam edilen memurlardan 7 tanesi ise vergi müdürü ve vergi kâtibi olarak çalışmıştır. Malî alanda istihdam edilmiş olan Antakyalı memurlardan 10 tanesinin ise Ziraat Bankası bünyesinde kâtip olarak çalışmış oldukları tespit edilmiştir.

Mülki alanda istihdam edilmiş olan 26 Antakyalı memurdan bir tanesi “Evkaf Müdürü”, 3 tanesi “Kaymakam”, 3 tanesi “Mal Müdürü”, 4 tanesi “Nahiye Müdürü”, 4 tanesi “Nüfus Kâtibi” ve 6 tanesi “Tapu Kâtibi” olarak çalışmışlardır. Bunun yanı sıra 5 memur da mülkiyenin değişik kademelerinde görev almışlardır.

2. Memurları aldığı Ödül ve Cezalar

a. Rütbe, Nişan ve Madalyalar

Rütbe, Devlet memurlarıyla halktan bazı kişilere verilen paye ve unvanlar hakkında da kullanılan bir tabirdir. Osmanlılarda rütbe, Yeniçeri Ocağıyla ihdas edilmiş, sonradan mülkiye sınıfına ve Kanuni Sultan Süleyman devrinde de ulemaya verilmeye başlanmıştır (Gündüz, 2011, 133). Mülkiye memurları için düzenli bir rütbe derecelendirilmesi 1832 yılında başlamıştır. Öncelikle memuriyete özgü “ûlâ, saniye, salise, râbia” rütbeleri oluşturulmuştur (Pakalın, 1983, 68.). Antakyalı memurlar arasında sadece 5 memur rütbe(paye) almıştır. Bu memurlar; Abdurrahman Efendi, Hakkı Efendi, Mehmed Murad Efendi, Mustafa Efendi ve Osman Efendi’dir. Antakyalı memurların aldıkları rütbeler arasında; İstanbul Müderrislik Payesi, Rütbe-i Rabia, Rütbe-i Salise, Rütbe-i Saniye bulunmaktadır.

Nişan, üstün başarı karşılığı çeşitli derecelerde devlet tarafından verilen göğüs veya boyuna asılan süslü nesnedir. Nişan, madalyalardan çok sonra icat olunmuştur. Gerek mülkî ve gerek askeri hizmete karşılık verilen nişanların kökeni Orta Çağ’a kadar dayanmaktadır (Artuk-Artuk, 1967, 9). Nişanın Osmanlıda kullanılması çok sonradandır. Osmanlılarda nişan yerine önceden “sorguç, tuğ, çelenk” kullanılırdı. Osmanlılarda ilk nişan, III. Selim döneminde ihdas olunmuştur (Özger, 2010, 68). Memurlar için ilk nişanlar 1832 yılında ihdas olunmuştur. Bunlar; “ûlâ, saniye, salise, rabia” rütbelerine mahsus olmak üzere dört çeşit ve mücevherlidir (Pakalın, 1983, 694). Osmanlıda nişanlar, devlet adına gösterilen üstün başarı ve yararlılıklardan dolayı hak eden kişileri onurlandırmak amacıyla, belli sayıda yapıldı. Kişiye özel ve yaşamı boyunca kullanmak üzere, ne için verildiğini açıklayan beratlarıyla padişah tarafından törenle takdim edilirdi.

Osmanlı Devleti’nde farklı dönemlerde muhtelif nişanlar ihdas olunmuştur. Bu nişanlar arasında “Nişan-ı İmtiyaz, Mecidî Nişanı, Nişan-ı Osmanî, Şefkat Nişanı, Hanedan-ı Âli Osmanî Nişanı, Ertuğrul Nişanı, Maarif Nişanı, Meziyet Nişanı, Ziraat Liyakat Nişanı” en bilinenleridir. Bunlar arasında memurlara en fazla verilenler “Mecidî Nişanı” ile “Nişanı Osmanî”dir. Antakyalı memurlar

arasında sadece 4 kişi Osmanlı Devleti'ne ait muhtelif derecelerdeki nişanları almaya layık görülmüştür. Bu memurlar; Hakkı Efendi, Mehmed Murad Efendi, Mustafa Şevket Efendi ve Osman Nuri Efendi'dir. Hakkı Efendi Dördüncü Rütbe Nişan-ı Âli Osmanî, Mehmed Murad Efendi, Beşinci Rütbe Mecidî Nişanı, Osman Nuri Efendi ise Beşinci Rütbe Mecidî Nişanı ve İkinci Rütbe Mecidî Nişanı almışlardır. Mehmed Murad Efendi ayrıca Almanya'dan Dördüncü Rütbe Kron dö Prus (Kronenorden) nişanını almaya layık görülmüştür.

Genellikle unutulmaması gerekli görülen bir başarının hatırası olmak üzere altın, gümüş, bakır ve nikelden hazırlanmış olup bir defaya mahsus olarak verilen mükâfat ve şeref armağanıdır. Madalya, sadece Batı'da değil İslam dünyasında da sıkça kullanılan bir başarı armağanı olarak ön plana çıkmıştır (Artuk-Artuk, 1967, 301). Madalya, Osmanlılarda nişandan önce ihdas olunmuştur. İlk madalya 1730 yılında ihdas edilmiştir. Altından olan bu madalyaya "Ferahi" adı verilmiştir. Daha sonra 1754 yılında "Sikke-i Cedit", 1801 yılında "Vak'a-i Mısriyye", 1824 yılında "Hilâl-i Osmanî", 1831 yılında "İşkodra", 1833 yılında "Hünkâr İskeleyi" ve 1839 yılında da "İftihar" madalyaları basılmıştır (Pakalın, 1983, 378).

Antakyalı memurlar arasında, Mehmed Murad Efendi, Mustafa Efendi ve Osman Nuri Efendi olmak üzere üç kişi muhtelif madalyalarla onurlandırılmışlardır. Mehmed Murad Efendi 1902 yılında Hamidiye-Hicaz Demiryolu Madalyası almaya layık görülmüştür. Mustafa Efendi de 1903 yılında yine Hamidiye-Hicaz Demiryolu Madalyası ile onurlandırılmıştır. Osman Nuri Efendi ise 1900 yılında İmtiyaz Madalyası, 1898 yılında ise Yunan Muharebe Madalyası almaya hak kazanmıştır.

b. Suçlar ve Cezalar

Ceza "suç işleyen bir kimsenin yaşantısına, özgürlüğüne, mallarına, onuruna karşı yasaların öngördüğü yaptırım" demektir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar olan zaman diliminde suç ve cezalara ilişkin çok sayıda kanunname yayınlanmıştır. II. Mahmud'un son günlerinde 1838 yılında "Memurine Mahsus Ceza Kanunnamesi"nin yürürlüğe girmesiyle pozitif hukuk anlamında ilk adımlar atılmıştır. Kanunda memurların işleyebilecekleri suçların neler olduğunu ve rüşvet almak, işleri savsaklamak, devlet sırlarını açığa vurmak, yolsuzluklarda bulunmak, çeşitli cünhalar(cinayetler), iltimas gibi disiplin bozukluklarına karşı alınacak tedbirlerden bahsedilmiştir. Bu suçların işlenmesi durumunda memleketi harap olma noktasına götüreceği ve bu suçları işleyenlerin "vüzeradan olsa bile" mutlaka cezalandırılacağı açıklanmıştır (Mumcu, 1972, 33-34). Tanzimat dönemi Osmanlı bürokrasisinde usule aykırı davranışlara karşı daha ciddi önlemlerin alındığı görülmektedir. Bu kapsamda memurların yargılanmalarıyla ilgili olarak 1871 yılında "Memurin Muhakemesine Dair Nizamname" çıkarılmıştır (Özger, 2010, 72).

Antakyalı memur içerisinde 14 memurun muhtelif disiplin suçları işledikleri tespit edilmiştir. Bu suçlar; rüşvet, zimmete para veya mal geçirme, görevlerini ihmal etme veya kötüye kullanmaktan ibarettir. Bunlara ilaveten bazı hallerde memurlara yönelik birtakım suçlamalar da yöneltilmiştir. Ancak bazı memurların belgelerde itham edilen suçlardan amlandığı ve memuriyet yaşantılarına devam ettikleri tespit edilmiştir. Antakyalı memurlardan 9 tanesinin görevi ihmal ve kötüye kullanma suçunu işlediği tespit edilmiştir. Bu memurların işlemiş oldukları görevi ihmal ve kötüye kullanma suçu kapsamına giren davranışları şunlardır. Usule aykırı bazı işlemler yapma, idareye ve İslam dinine karşı hakaret sarf etme, vergi tahsil edememe, bölgenin ekonomisini zarara uğratma, idari işlerdi yavaş ve fütursuz hareket etme, hayvanların sayımını suiistimal etme, muhacirlerin iskânlarında ivedi bir şekilde muamele yapamama, alkole düşkün olma ve toplanması gereken tutarın altında vergi toplama. Görevi ihmal ve kötüye kullanma suçunu işlediği tespit edilmiş olan Antakyalı memurlar şunlardır: Abdullah Sabri Efendi, Abdülğani Efendi, Hüseyin Lebib Efendi, Mahmud Cevad Bey, Mehmed Hamdi Efendi, Mehmed Mucib Efendi, Mehmed Murad Efendi, Süleyman Servet Efendi ve Ziya Efendi. Bu suçu işleyenlere verilmiş olan cezanın çoğunluğunu azil cezası oluşturmuştur.

Antakyalı memurlar içerisinde sadece “Mehmed Şakir Efendi”nin rüşvet aldığı tespit edilmiştir. İskenderun Düyûn-ı Umumiye Merkez memuriyet vekâletinde bulunduğu sırada Yusuf adlı şahıstan 15 mecdiye, Mehmed adlı şahıstan da 10 mecdiye rüşvet talep ettiği, bahsi geçen kişilerin ihbarıyla ortaya çıkmıştır. Yapılan tahkikat sonrasında kişilerin verdiği ifadelerle araştırma sonuncunun birbiriyle uyumlu olması nedeniyle Mehmed Şakir Efendi 30 Aralık 1903 tarihinde azledilmiştir (BOA. DH. SAİD.d, 109/325).

Antakyalı memurlardan sadece “Mehmed Murad Efendi”nin zimmete mal veya para geçirme suçunu işlemiş olduğu anlaşılmaktadır. Tahkikat sonucunda 3.300 kuruşu zimmetine geçirdiği ve Harim kazası hâsılatından merkeze yollanmak üzere almış olduğu 1.400 kûsur kuruşu sandığa teslim etmediği ortaya çıkmıştır. Zimmetine para geçirdiğinin aşikâr olduğunun tespit edilmesi üzerine 13 Temmuz 1895 tarihinde azledilmiş ve bir başka işte istihdamı uygun görülmemiştir (BOA. DH. SAİD.d, 180/221).

İşlenmiş olduğu sabit olan suçların yanı sıra bazı memurlara yönelik bazı suçlamaların yapıldığı da görülmektedir. Antakyalı memurlar arasında Mehmed Cemal Efendi’nin, Antakya Tapu kitâbeti görevini sürdürürken evrakta sahtecilik suçunu işlediği ileri sürülmüştür. Mehmed Cemal Efendi bir arsanın müzayedesinde ihaleye fesat karıştırdığı gerekçesiyle Temmuz 1896 tarihinde işten el çekirilmiştir. Bunun üzerine özel bir komisyon kurularak vakanın detaylı incelenmesi kararı alınmıştır. Antakya İdare Meclisi Mehmed Cemal Efendi’nin böyle bir suçla ilgisinin olmadığına hükmederek görevini iade etme kararı almıştır (BOA. DH. SAİD.d, 187/62). Ali Efendi hakkında da buna benzer bir

suçlamada bulunulduğu anlaşılmaktadır. Ali Efendi'ye vergi memurları tarafından teslim edilen 8.200 kuruşu sayan sandık emini, yapmış olduğu sayımda 2.230 kuruşun noksan olduğunu fark ederek durumu Cezire Kaymakamlığına bildirmiştir. Bunun üzere Ali Efendi tek şüpheli olduğu için işten el çektirilmiştir. Daha sonra konunun tahkikatını yapan Bağdat Müdde-i Umumiyesi, Ali Efendi'ye vergi memurlarının 8.200 kuruş değil 6.000 kûsur kuruş vermiş olduklarına, Ali Efendi'nin yanlışlıkla ilmühabere 8.200 kuruş aldığını yazdığına hükmetmiştir (BOA. DH. SAİD.d, 104/262). Hakkı Efendi adlı memur da 1889 yılında Konya Vilayeti dâhilinde İzmir Zahire Sevk memuriyetinde görevli iken yolsuzluk yaptığı iddialarına maruz kalmıştır. Yapılan tahkikat neticesinde Hakkı Efendi adlı memurun olayla herhangi bir alakasının olmadığı anlaşılmıştır (BOA. DH. SAİD.d, 80/141).

Sonuç

Sicill-i Ahvâl defterlerinden faydalanmak suretiyle hazırlanmış olan bu çalışma ile Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı bürokrasisinde görev almış olan yaklaşık 92 bin memur arasında yer alan 84 Antakyalı memurun eğitim, aile, meslek, etnik ve dinî köken gibi çok sayıda ayırt edici özelliği ortaya konulmuştur. Birinci elden kaynak durumunda olup hem sicilin sahibi olan memur tarafından hem de ilgili devlet kademeleri tarafından tasdik edilmiş olan Sicill-i Ahvâl defterlerindeki bu veriler ile 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasında kalan tarihî süreçteki Osman bürokrasisinin bir yönüne ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma ile Tanzimat'tan XX. yüzyılın başına kadar Antakya'da bulunan idarî kurumlar, eğitim kurumları, yörede meskûn aileler, yörede en fazla kullanılan erkek şahıs adları gibi konuları aydınlatmanın yanında dönemin Osmanlı bürokrasisinde cari olan memur ücretleri, meslekler, ödül-ceza mekanizması gibi çok farklı konularda bir envanter meydana getirildiği kanaatindeyiz. Çalışma esnasında karşılaşılan orijinal bir belge ise Osmanlı bürokrasisinde sorun çözme yeteneğinin pratik bir boyutunu ortaya koyması bakımından önemlidir. II. Abdülhamid döneminde posta yolu ile Antakya ve Antalya şehirlerine gidecek bazı resmî ve özel evrakın, bu iki şehrin yazımındaki yakınlık nedeniyle, sehven diğerine gönderildiği anlaşılmaktadır. Sıkça yaşanan bu karışıklığın önüne geçmek için sadece posta evrakının naklinde kullanılmak üzere "Antalya" isminin "Adalya" olarak kullanılması konusunda Konya Vilayetinden 19 Ekim 1893 tarihli tahriratla merkezden izin istendiği görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

BOA. DH. SAİD.d (Başbakanlık Osmanlı arşivi dâhiliye nezareti Sicill-i ahvâl idaresi defterleri).

BOA. DH. MKT. (Başbakanlık Osmanlı arşivi dâhiliye nezareti mektubî kalemi evrakı).

Telif Eserler

Afyoncu, E. (2009). *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı Bürokrasisi Ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyüz, Y. (2004). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2004*, Ankara: Pegem Yayıncılık.

Ardel, A. (2005). XIX. yüzyılda Osmanlı bürokrasisinde Üsküdar doğumlu Osmanlı bürokratları, *II. Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, 513-528.

Artuk, İ.-Artuk, C. (1967). *Osmanlı Nişanları*, İstanbul Matbaası.

Babinger, F. (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları Ve Eserleri*. (Çev. C. Üçok), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. (2000). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını.

Bozkurt, N. (2011). Sicill-İ Ahvâl Defterlerine Göre Simavlı Memurlar, *Akademik Bakış*, (27), 1-12.

Çavdar, N. (2017). Tarihsel Biyografi İnşasında Sübjektiflik Sorunu, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, (60), 627-644.

Çetin, A. (2005). Sicill-İ Ahvâl Defterleri Ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma, *Vakıflar Dergisi*, (29), 87-104.

Daşcıoğlu, K. (2006). Sicill-İ Ahvâl Defterlerine Göre Buldanlı Memurlar, *Buldan Sempozyumu Bildirileri*, 561-570.

Efe, A. (2013). Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Payaslı Memurlar, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10/23), 181- 194.

Eldem, E. (2009). Padişahın Paşaları Ve Prozopografya Hakkında, *Toplumsal Tarih*, (190), 44-48.

Emecen, F. M. (1999). Osmanlı Kronikleri Ve Biyografisi, *İslam Araştırmaları Dergisi*, (3), 83-90.

Faroqhi, S. (2011). *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, (Çev. Z. Altıok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Findley, C. V. (2011). *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (Çev. G. Çağalı Güven), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Findley, C. V. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıali*, (Çev. E. Ertürk), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gündüz, A. (2011). Sicill-İ Ahvâl Defterlerine Göre Kayserili Müslim Ve Gayrimüslim Memurların Aldıkları Madalya, Rütbe ve Nişanlar (m.1879-1909), *History Studies*, (3/3), 123-145.
- Hayta, N.-Ünal, U. (2011). Modernleşme Döneminde Osmanlı Tarih Yazıcılığı (1789-1908), *Türkiye'de tarih yazımı*, (Ed. V. Engin-A. Şimşek), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İnalçık, H.-Arı, B. (2007). Osmanlı-Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar, *Genelkurmay Başkanlığı Uluslararası Askeri Tarih Dergisi*, (19), 213-247.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı Tarihi*, (VIII), Ankara: TTK. Basımevi.
- Kodaman, B. (1980). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Mardin, Ş. (2014). *Türk Modernleşmesi, Makaleler-4*, (Der. M. Türköne-T. Önder), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mumcu, A. (1972). *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilat Ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Özger, Y. (2010). *Sicill-İ Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Yozgath Devlet Adamları*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, II, Ankara: MEB. Basımevi.
- Pamuk, Ş. (2002). Kuruş, TDV. İslam Ansiklopedisi, (26), 458-459.
- Sarıyıldız, G. (2004). *Sicill-İ Ahvâl Komisyonunun Kuruluşu Ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul: Der Yayınları.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî*, I, (Yaz. Haz. N. Akbayar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Şişman, A. (2006). *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel Ve Sosyal Müesseseleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Uğurlu, Ü. (2014). *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Tokath Devlet Memurları*, Tokat: Özdilek Matbaası.
- Ürkmez, N.- Efe, A. (2015). *Hataylı Osmanlılar*, Konya: Çizgi Kitabevi.

EKLER: Antakyalı Memurların Prosopografik Tabloları

Tablo- 1: Müslüman memurlar

Memurun Adı	Kişi Sayısı	Memurun Adı	Kişi Sayısı
Abdullah Sabri Efendi	1	Mehmed Kâmil Efendi	1
Abdurrahman Efendi	1	Mehmed Mucib Efendi	1
Abdûlbaki Kemal Efendi	1	Mehmed Murad Efendi	2
Abdûlgani Efendi	1	Mehmed Mutehem Efendi	1
Abdûlnafi Efendi	1	Mehmed Münib Efendi	1
Ahmed Fehim Efendi	1	Mehmed Nazım Efendi	1
Ahmed Hamdi Efendi	1	Mehmed Nazır Efendi	1
Ahmed Naci Efendi	1	Mehmed Numan Efendi	1
Ahmed Nihad Efendi	1	Mehmed Ratıb Efendi	1
Ahmed Rüştü Efendi	1	Mehmed Rıfat Efendi	2
Ali Efendi	1	Mehmed Sabri Efendi	2
Ali Rıza Efendi	1	Mehmed Said Efendi	1
Bahaddin Efendi	1	Mehmed Salim Efendi	1
Burhaneddin Efendi	1	Mehmed Suat Bey	1
Ferid Efendi	1	Mehmed Şakir Efendi	4
Hakkı Efendi	1	Mehmed Şevki Efendi	1
Hüseyin Efendi	1	Mehmed Zeki Efendi	1
Hüseyin Hüsnü Efendi	1	Mustafa Efendi	1
Hüseyin Lebîb Efendi	1	Mustafa Fehmi Efendi	1
İbrahim Hakkı Efendi	1	Mustafa Neşet Efendi	1
Osman Nuri Efendi	1	Mustafa Şevket Efendi	1
İdris Avni Efendi	1	Nureddin Efendi	2
Kazım Efendi	1	Osman Efendi	1
Mahmud Cevad Bey	1	Ömer Feyzi Efendi	1
Mehmed Asım Efendi	1	Ömer Sırrı Efendi	1
Mehmed Celaleddin Efendi	1	Rüşdü Efendi	1
Mehmed Cemal Efendi	1	Sadık Rüşdü Efendi	1
Mehmed Efendi	3	Süleyman Servet Efendi	1
Mehmed Faik Efendi	1	Şahin Efendi	1
Mehmed Ferid Efendi	1	Vediatullah Efendi	1
Mehmed Fevzi Efendi	1	Veliyyüddin Efendi	1
Mehmed Hamdi Efendi	1	Yusuf Ağâh Efendi	1
Mehmed İzzet Efendi	1	Ziya Efendi	1

Tablo-2: Gayrimüslim memurlar

Memurun Adı	Etnik-Dinî Kökeni	Memurun Adı	Etnik-Dinî Kökeni
Abdülvahab Efendi	Ortodoks	İlyas Efendi	Katolik
Cebrail Azar Efendi	Rum	İlyas Şaman Efendi	Belirtilmemiş
Corci Efendi	Belirtilmemiş	Selim Efendi	Ermeni
Edvar Efendi	Katolik	Vehbi Efendi	Rum
Hanna Edip Efendi	Ortodoks		

Tablo-3: Müslüman Memurların Künyeleri

Memurun Adı	Doğum Tarihi (Hicri/Miladi)	Baba Adı	Baba Mesleği
Abdullah Sabri	1266/1849	Molla Ali Efendi	Tüccar

Abdurrahman	1255/1839	Es-seyyid	Belirtilmemiş
Abdülbaki	1295/1878	İbrahim Bey	Suruç Kaymakamı
Abdülgani	1262/1845	Hacı Ahmed	Müftü Müsevvidi
Abdülnafi	1310/1892	Mustafa Neşet	Belirtilmemiş
Ahmed Naci	1294/1877	Abdülmecid	Belirtilmemiş
Ahmed Nihad	1298/1881	Mehmed	Çiftçi
Ahmed Rüşdü	1279/1862	Mehmed	Belirtilmemiş
Ahmet Fehim	1282/1865	Selim Efendi	Belirtilmemiş
Ahmed Hamdi	1271/1854	Hacı	Tüccar
Ali	1260/1844	Abdullah	Belirtilmemiş
Ali Rıza	1279/1862	Hacı İbrahim	Belirtilmemiş
Bahaddin	1295/1878	Zeynelabidin	Belirtilmemiş
Burhaneddin	1310/1892	Şehabettin	Askeri Mülazım
Ferid	1274/1857	Hüseyin	Meclis-i İdare Azası
Hakkı	1272/1855	Abdülcelil	Belirtilmemiş
Hüseyin	1253/1837	Ali Efendi	Tüccar
Hüseyin Hüsnü	1289/1872	Hacı	Belirtilmemiş
Hüseyin Lebib	1286/1869	Hacı Hasan	Belirtilmemiş
İbrahim Hakkı	1294/1877	Necib Efendi	Belirtilmemiş
İdris Avni	1298/1881	İdris Efendi	Belirtilmemiş
Kazım	1296/1879	Bekir Ağa	Belirtilmemiş
Mahmud	1288/1871	Fehim Paşa	Teke Mutasarrıfı
Mehmed Asım	1284/1867	Hacı Mehmet	Belirtilmemiş
Mehmed	1276/1859	Mahmud	Tüccar
Mehmed	1298/1880	Salih Efendi	Haleb Telgraf ve Posta Müfettiş

Mehmed	1285/1868	Abdullah	Rûsumat Başkâtibi
Mehmed	1283/1866	Süleyman Ağa	Belirtilmemiş
Mehmed	1284/1867	İbrahim Ağa	Attar
Mehmed Faik	1300/1882	Hulki Efendi	Belirtilmemiş
Mehmed Ferid	1283/1866	Mehmet Said	Alay Kâtibi
Mehmed Fevzi	1298/1880	Nazif Efendi	Belirtilmemiş
Mehmed	1284/1867	Veliyyüddin	Tımarlı Sipahi Ümerası
Mehmed İzzet	1304/1886	Mehmed Efendi	Belirtilmemiş
Mehmed	1290/1873	Mehmed Şakir	Haleb Düyun-ı Umumiye
Mehmed Mucib	1286/1869	Hacı Sabit Efendi	Menafı Sandığı Memuru
Mehmed	1260/1844	Salih Efendi	Belirtilmemiş
Mehmed	1276/1859	Hacı	Belirtilmemiş
Mehmed	1304/1886	Ferid Ağa	Belirtilmemiş
Mehmed	1290/1873	Mehmed	Bakkal
Mehmed	1291/1874	Vahid Efendi	Belirtilmemiş
Mehmed Nazır	1302/1884	İzzet Efendi	Belirtilmemiş
Mehmed	1276/1859	Hacı Ali	Belirtilmemiş
Mehmed Ratıb	1276/1859	Hüseyin Ağa	Meclis-i İdare Azası
Mehmed Rıfat	1272/1855	Abdülkadir	Bölükağası
Mehmed Rıfat	1299/1881	Mehmed	Attar
Mehmed Sabri	1295/1878	Faik Efendi	Belirtilmemiş
Mehmed Sabri	1305/1887	Saib Ağa	Belirtilmemiş
Mehmed Said	1310/1892	Bekir Sıdkı Efendi	Havran Bidayet Başkâtibi Mukavelat Muharriri
Mehmed Salim	1286/1869	Antakyalı	Belirtilmemiş
Mehmed Suad	1298/1880	Fehim Paşa	Belirtilmemiş
Mehmed Şakir	1252/1836	Mahmud	Cami-i kebir imamı
Mehmed Şakir	1272/1855	Hacı Ahmed	Belirtilmemiş
Mehmed Şakir	1294/1877	Ahmed Efendi	Belirtilmemiş
Mehmed Şakir	1260/1844	Ahmed Efendi	Belirtilmemiş
Mehmed Şevki	1277/1860	Abdullah	Belirtilmemiş
Mehmed Zeki	1294/1877	Abdülgani	Belirtilmemiş
Mustafa	1275/1858	Mehmed Ağa	Esnaf
Mustafa Fehmi	1292/1875	Hacı Fazıl	Belirtilmemiş
Mustafa Neşet	1291/1874	Halil Efendi	Belirtilmemiş
Mustafa	1269/1852	Hacı Bekir	Belirtilmemiş
Nureddin	1285/1868	Sami Efendi	Evkaf Memuru
Nureddin	1285/1868	Sami Efendi	Ulema
Osman	1279/1862	Hulki Ağa	Belirtilmemiş
Osman Nuri	1276/1859	Şaban Efendi	Belirtilmemiş

Ömer Feyzi	1296/1852	Tevfik Efendi	Belirtilmemiş
Ömer Sırrı	1295/1878	Mustafa	Belirtilmemiş
Rüştü	1301/1883	Mustafa	Belirtilmemiş
Sadık Rüştü	1283/1866	Mehmed Sabit	Belirtilmemiş
Süleyman	1288/1871	Şevki Efendi	Belirtilmemiş
Şahin	1293/1876	Cebbare Şahin	Belirtilmemiş
Vediatullah	1303/1885	Mehmed	Belediye Kâtibi
Veliyyüddin	1252/1836	Mehmed Bey	Sipahi Binbaşı
Yusuf Ağâh	1278/1861	Süleyman Ağâ	Belirtilmemiş
Ziya	1284/1867	Salih Fehmi	Belirtilmemiş

Tablo-4: Gayrimüslim Memurların Künyeleri

Memurun Adı	Doğum Tarihi (Hicri/Miladi)	Baba Adı	Baba Mesleği
Abdülvahab Efendi	1281/1864	Mihail Efendi	Muallim
Cebrail Azar Efendi	1291/1874	Legom Azar Efendi	Antakya Kazası Meclis-i İdare Fahri Azası
Corci Efendi	1293/1876	Hanna Ağâ	Belirtilmemiş
Edvar Efendi	1301/1883	Şükrü Efendi	Belirtilmemiş
Hanna Edib	1293/1876	Mihail	Saatçi
İlyas Efendi	1302/1884	Corci Efendi	Posta Müvezzi
İlyas Şaman	1276/1869	Huri Efendi	Belirtilmemiş
Selim Efendi	1268/1851	Selim Melhame	Belirtilmemiş
Vehbi Efendi	1267/1850	Nikola Efendi	Antakya Harir Kâtibi

Tablo-5: Memurların Eğitim Durumları

Memurun Adı	Okudukları Okullar
Abdülbaki Kemal	Sıbyan/ Rüşdiye/Halep Mekteb-i Mülkiye
Abdullah Sabri	Sıbyan Mektebi/ Medrese
Abdurrahman	Halep, Mekke ve Mısır'da adı verilmeyen medreseler
Abdülğani Efendi	Sıbyan/Medrese/Mülkiye Mektebi/Meclis-i Ahkâm-ı
Abdülnafî Efendi	İptidai ve Rüşdiye Mektepleri
Abdülvahab Efendi	Antakya Hristiyan Sıbyan Mektebi/ Muallim-i mahsustan
Ahmed Fehim	Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri
Ahmed Hamdi	Sıbyan Mektebi/ Muallim-i mahsustan ders.
Ahmed Naci Efendi	Sıbyan Mektebi/Galata Rüşdiye Mektebi
Ahmed Nihad	İptidai ve Rüşdiye Mektepleri

Ahmed Rüşti	Rüşdiye Mektebi/ Valide Sultan Cami-i Şerifi,
Ali Efendi	İptidai Mektebi
Ali Rıza Efendi	Sıbyan Mektebi
Bahaddin Efendi	Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri
Burhaneddin Efendi	Rüşdiye ve İdadi Mektepleri
Cebrail Azar Efendi	Antakya İdadi Mektebi
Corci Efendi	Zeytuni İptidai Mektebi
Edvar Efendi	Muallim-i mahsutan ders/Yafa'da Kadirler Mektebi
Ferid Efendi	Sıbyan Mektebi
Hacı Hüseyin	Sıbyan Mektebi/ Mahalle Müftüsü Hacı Said Efendi'den
Hakkı Efendi	Sıbyan ve Rüşdiye Mektebi/Hususi Hoca
Hanna Edip Efendi	Rum Ortodoks Mektebi
Hüseyin Hüsnü	Sıbyan ve Rüşdiye Mektebi
Hüseyin Lebib	Sıbyan ve Rüşdiye Mektebi
İbrahim Hakkı	İptidai Mektebi
İdris Avni Efendi	İptidai Mektebi, Antakya ve Rakka Rüşdiye Mektebi
İlyas Efendi	Rum Katolik Mektebi
İlyas Şaman Efendi	Sıbyan Mektebi
Kazım Efendi	İptidai ve Rüşdiye Mektepleri
Mahmud Cevat Bey	Antakya ve Foça Rüşdiye Mektebi/İdadi/Mekteb-i Mülkiye
Mehmed Asım	Sıbyan Mektebi/Hususi Hoca
Mehmed Bey	İptidai Mektebi /Aksaray Rüşdiyesi
Mehmed Celalettin	Sıbyan Mektebi ve Halep Rüşdiye Mektebi
Mehmed Cemal	Antakya İptidai Mektebi / Mahalli Medrese
Mehmed Efendi	Mahallî mektep
Mehmed Efendi	Antakya Sıbyan Mektebi
Mehmed Faik	Hususi Hoca/ Antakya Rüşdiye Mektebi
Mehmed Ferid	Antakya Sıbyan Mektebi
Mehmed Fevzi	İptidai ve Rüşdiye Mektepleri/Hususi Hoca
Mehmed Hamdi	Antakya Sıbyan Mektebi/ Kozan Rüşdiye Mektebi
Mehmed İzzet	Antakya İptidai ve Rüşdiye Mektepleri
Mehmed Kâmil Efendi	Antakya İptidai Mektebi/Cisr-i Şuğur ve Urfa Rüşdiye Mektepleri/ Halep İdadi Mektebi
Mehmed Mucib	Antakya Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri /Medrese
Mehmed Murad	Sıbyan Mektebi/Hususi Hoca
Mehmed Murad	Sıbyan Mektebi/HususiHoca
Mehmed Mutehem	Antakya İptidai ve Rüşdiye Mektepleri
Mehmed Münib	Antakya Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri
Mehmed Nazım Efendi	Antakya Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri/Mektebi Hukuk-ı Şahane
Mehmed Nazır	Antakya Rüşdiye Mektebi
Mehmed Numan	Sıbyan Mektebi/ Habib'ün-neccar Cami-i Medresesi

Mehmed	Ratib	Antakya Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri
Mehmed	Rıfat	Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri
Mehmed	Rıfat	Antakya Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri/Halep Mekteb-i
Mehmed	Sabri	Antakya İptidai ve Rüşdiye Mektepleri
Mehmed Efendi	Sabri	Dersaadet Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri/Üsküdar ve Halep İdadi, Mülkiye Mektebi
Mehmed	Said	Şeyh Said İptidai Mektebi
Mehmed	Salim	Adana İptidai ve Rüşdiye Mektebi
Mehmed Suat Bey		Muallim-i mahsustan ders, İptidai ve Rüşdiye Mektepleri/Halep İdadi Mektebi/Mülkiye Mektebi
Mehmed	Şakir	Pederi Nezdinde
Mehmed	Şakir	Rüşdiye Mektebi
Mehmed	Şakir	Sıbyan Mektebi
Mehmed	Şakir	Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri
Mehmed	Şevki	Antakya İsevi Mekteplerinin Rüşdiye ve İdadi kısımları
Mehmed	Zeki	Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri
Mustafa Efendi		Sıbyan Mektebi
Mustafa	Fehmi	Antakya İptidai Mektebi /Medrese/Bursa Harir-i Dârü't
Mustafa	Neşet	Antakya Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri
Mustafa	Şevket	Antakya Sıbyan ve Rüşdiye Mektebi
Nureddin Efendi		Antakya Cam-i Şerif Medresesi / Antakya Rüşdiye Mektebi
Nureddin Efendi		Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri
Osman Efendi		Muallim-i mahsustan ders.
Osman Nuri Efendi		Fatih Cami-i Şerif Medresesi
Ömer Fevzi Efendi		Antakya Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri / Halep Mekteb-i İdadi-i Mülkiye-i Şahane
Ömer Sırrı Efendi		Sıbyan/Rüşdiye
Rüştü Efendi		Antakya İptidai Mektebi /Trabzon Askeri Rüşdiye Mektebi
Sadık Rüştü Efendi		Muallim-i mahsustan ders.
Selim Melhame		Beyrut'ta Antura Adlı Mektep
Süleyman	Servet	Antakya İptidai ve Rüşdiye Mektepleri
Şahin Efendi		Antakya Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri
Vediatullah Efendi		Antakya İptidai ve Rüşdiye Mektepleri
Vehbi Efendi		Antakya Rum Sıbyan Mektebi
Veliyyüddin Efendi		Sıbyan Mektebi /Medrese
Yusuf Ağâh Efendi		Antakya Rüşdiye Mektebi
Ziya Efendi		Antakya Sıbyan Mektebi/ Muallim-i mahsustan ders.

Tablo-6: Memurların Aldığı Nişanlar

Memurun Adı	Verildiği Tarih	Nişanın Adı	Verilme vesilesi
Hakkı Efendi	4 Ekim 1898 (18 Cemaziyelevvel	Dördüncü Rütbe Nişan-ı Âli Osmanî	Memuriyetlerindeki gösterdiği üstün hizmetler.
Mehmed Murad Efendi	15 Ocak 1900 (13 Ramazan 1317)	Dördüncü Rütbe Mecidî Nişanı	Ertuğrul Sancağı Tahrirat Müdüriyeti görevindeki başarı.
Mehmed Murad Efendi	15 Ocak 1900 (13 Ramazan 1317)	Dördüncü Rütbe Kron dö Prus	Ertuğrul Sancağı Tahrirat Müdüriyeti görevindeki başarı.
Mustafa Şevket Efendi	20 Ocak 1895 (23 Recep 1312)	Beşinci Rütbe Mecidî Nişanı	Açıklama yok.
Osman Nuri Efendi	27 Şubat 1894 (21 Şaban 1311)	Beşinci Rütbe Mecidî Nişanı	Açıklama yok.
Osman Nuri Efendi	29 Ocak 1900 (27 Ramazan 1317)	İkinci Rütbe Mecidî Nişanı	Açıklama yok.

Tablo-7: Memurların Aldığı Madalyalar

Memurun Adı	Verildiği Tarih	Madalyanın Adı
Mehmed Murad Efendi	16 Ekim 1902 (13 Recep 1320)	Hamidiye-Hicaz Demiryolu Madalyası
Mustafa Efendi	17 Temmuz 1903 (21 Rebiyülâhır 1321)	Hamidiye-Hicaz Demiryolu Madalyası
Osman Nuri Efendi	7 Ekim 1900 (12 Cemaziyelahir 1318)	İmtiyaz Madalyası
Osman Nuri Efendi	1 Ağustos 1898 (13 Rebiyülevvel 1316)	Yunan Muharebe Madalyası

BÖLÜM 42

Küresel Deniz Taşımacılığında Bayrak Seçimi ve Maliyet Stratejileri: 100.000 Net Tonluk Bir Gemi Üzerinden TUGS ve Liberya Sicili Karşılaştırmalı Analizi

Seçkin Gün¹

1. Giriş

Gemi taşımacılığı dünya ticareti açısından kritik bir öneme sahiptir. Tüm dünyadaki ticaretin yaklaşık %87'si deniz ticareti üzerinden yapılmaktadır (Balık, 2023). Ülkeler önemli ve vazgeçilmez olan bu ticaretten pay almaya çalışmaktadır. Kolay bayrak vb. uygulamalar kullanılarak ülkeler armatörlere sağladıkları avantajlarla gemileri kendi ülkelerine çekmek için çaba göstermektedir (Karataş ve Şimdi, 2019). Uluslararası ticaret yapmak üzere sefere çıkacak gemiler tabiiyetlerini gösteren bir bayrak taşımak ve bayrak ülkesinin mevzuatına uygun bir biçimde düzenlenmiş bir sicil belgesi (register certificate) bulundurmak zorundadır. Gemiler, diledikleri ülkenin bayrağını tercih edebilmektedir (Ceylan, 2022). Bayrak, geminin kimliğinin uluslararası alandaki göstergesidir ve geminin ait olduğu devletle kurduğu yasal bağı ifade etmektedir (Can, 2025). Uluslararası deniz taşımacılığında bayrak seçimi, bayrak devleti yetkisi çerçevesinde değerlendirilmektedir ve geminin açık denizlerdeki hukuki statüsünü temsil etmektedir. Hukuki bağlılık ve yetkilerle ilgili olan bu uygulama bir geminin bayrağını taşıdığı devletin bir parçası olduğunu ve o devletin yargı yetkisine tabi olduğunu göstermektedir. Bayrak seçiminde bağlı olunan devletin idari denetimi, çevre standartları ve iş konusundaki yasal normları açısından doğrudan belirleyici olmaktadır (Kurt, 2014). Bayrak seçiminde, maliyet ve rekabetçi avantajlar dikkate alınmıyor olsa dahi stratejik seçim sadece maliyet odaklı olmamaktadır. Bayram seçimi, maliyetler ve rekabetçi avantajların yanında liman devleti denetimleri (PSC) esnasında geminin tutulma riskini azaltmak ve finansal değerlendirme yapan şirketler adına geminin kredi değerini artırmak açısından da önemlidir (Treves, 2008).

¹ Öğretim Görevlisi Doktor, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Barbaros Denizcilik MYO, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Deniz ve Liman İşletmeciliği Programı, ORCID: 0000-0003-3637-5333

Türkiye'ye kendi filosundaki gemilerin yabancı bayraklara yönelmelerini engellemek, yabancı gemileri kendi ülkesine çekmek ve deniz ticaretinden elde ettiği payı artırmak için yasal düzenlemelere gitmiş ve bu kapsamda Türkiye'de 1999 yılında Türk Uluslararası Gemi Sicili (TUGS) kanunu yürürlüğe girmiştir. TUGS'ın sağladığı avantajlardan birisi Armatörün Türk vatandaşı olması halinde gemi adamlarının %49 oranında yabancı uyruklu olabilmesidir. Yabancı armatörler için ise kaptanın Türk vatandaşı olması dışında yabancılar için çalışma izni aranmamaktadır. TUGS, personel ödemelerini vergi ve fonlardan istisna tutmuştur. Gemilerin işletilmesi ve devrinden elde edilen kazançlar da gelir ve kurumlar vergi ve fonlardan istisna tutulmuştur. Ayrıca gemiler yurt dışında sigorta yaptırabilmektedirler (Yigen, 2015; Süzel, 2021).

TUGS'un sağladığı bu kolaylıklara rağmen Türkiye'nin Liberya ve Panama gibi gerçekte bir kolay bayrak ülkesi olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Ayrıca, TUGS ülkeye gemi çekmek için düzenlenmiş olmasına karşı gerçekte bu amaca yönelik bir işlevi olup olmadığı da tartışılmıştır (Karataş ve Şimdi, 2019). Yapılan araştırmalarda, TUGS'un sağladığı avantajlara ve kolay bayrak ülkelerinin bayrağını taşımaya olan yönelimi önleme hedefine rağmen Türkiye'nin deniz ticaret filosunda yabancı bayrak taşıyan gemi oranının her geçen yıl arttığı ve bu oranın dünya ortalamasından ve dünyadaki en büyük denizcilik filosuna sahip ilk 35 ülkenin ortalamasından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Balık, 2023). Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı verileri de Türk filosundaki 1000 GT ve üzeri gemi sayısının 2021 yılında 414 iken 2025 yılında bu sayının 398'e gerilediğini göstermektedir.

UNCTAD (2026) tarafından yapılan dünyada ilk 35 gemi sahipliği ve bayrak sicili ülkeleri sıralamasında, Çin sahiplik açısından birinci sırada iken Türkiye 20. sıradadır (Tablo 1). Liberya ise ilk 35'lik sahiplik sırasına girememiştir. Diğer taraftan UNCTAD (2026) tarafından yapılan dünyada ilk 35 bayrak sicili ülkeleri sıralamasında Liberya ilk sırada, Panama ikinci sırada, Marshall Adaları ise üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye listenin 34. sırasındadır. Tüm dünyadaki gemilerin %13,6'sı Liberya siciline kayıtlı iken %0,3'ü TUGS'a kayıtlıdır.

Tablo 2'deki bulgulara göre Liberya'ya kayıtlı gemi sayısı 5,562 iken TUGS'a kayıtlı gemi sayısı 1220'dir. Liberya dünyadaki toplam gemi sayısının %4,9'una, Türkiye ise %1,1'ine sahiptir. Liberya siciline kayıtlı gemilerin toplam taşıma kapasitesi yaklaşık 424 milyon ton iken TUGS'a kayıtlı gemilerininki yaklaşık 7 milyon tondur. Liberya sicili dünyadaki gemilerin taşıma kapasitesinin %17,4'ünü oluştururken TUGS %0,3'ünü oluşturmaktadır. Liberya siciline kayıtlı gemilerin taşıma kapasitesinde son iki yılda %3,8 oranında bir artış olmasına karşın TUGS'a kayıtlı gemilerin taşıma kapasitesinde %4,9 oranında bir azalış yaşanmıştır. Bu veriler TUGS'un yabancı gemileri cezabetme açısından yeterli olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, TUGS'ın avantajlı ve

dezavantajlı yönlerinin belirlenebilmesi için Liberya gibi çok sayıda yabancı gemiyi filosunda barındıran bir ülke ile karşılaştırılması yararlı olabilir.

Tablo 1. Ülkelerin Gemi Sahipliği ve Gemi Sicil Sahipliği Sıralaması

Country or territory of ownership		Percentage share of total value	Flag of registration		Percentage share of total value
1	China	12.4	1	Liberia	13.6
2	Greece	10.6	2	Panama	11.8
3	Japan	10.1	3	Marshall Islands	10.7
4	United States	7.3	4	Bahamas	7.2
5	Singapore	5.6	5	Singapore	6.6
6	Hong Kong, China	4.4	6	China	6.4
7	Norway	4.1	7	Malta	6.3
8	United Kingdom	4.0	8	Hong Kong, China	6.1
9	Republic of Korea	3.7	9	Norway	2.2
10	Germany	3.4	10	Greece	1.8
11	Switzerland	2.7	11	Japan	1.7
12	Taiwan Province of China	2.4	12	International Shipping Register of Madeira	1.5
13	Denmark	2.0	13	Italy	1.4
14	Bermuda	2.0	14	Cyprus	1.4
15	Kingdom of the Netherlands	1.9	15	Danish International Register of Shipping	1.3
16	United Arab Emirates	1.8	16	Bermuda	1.2
17	France	1.7	17	Indonesia	1.1
18	Brazil	1.7	18	United States	1.0
19	Italy	1.4	19	France	1.0
20	Türkiye	1.4	20	Republic of Korea	0.9
21	Indonesia	1.1	21	Russian Federation	0.9
22	India	1.0	22	United Kingdom	0.9
23	Russian Federation	0.9	23	Kingdom of the Netherlands	0.8
24	Cyprus	0.9	24	Brazil	0.7
25	Monaco	0.8	25	Isle of Man	0.7
26	Malaysia	0.7	26	Nigeria	0.6
27	Nigeria	0.7	27	Malaysia	0.6
28	Belgium	0.6	28	India	0.6
29	Saudi Arabia	0.6	29	Australia	0.5
30	Viet Nam	0.6	30	Germany	0.5
31	Canada	0.5	31	Barbados	0.4
32	Sweden	0.5	32	Antigua and Barbuda	0.4
33	Australia	0.4	33	Saudi Arabia	0.4
34	Qatar	0.4	34	Türkiye	0.3
35	Angola	0.4	35	Viet Nam	0.3
Top 35 countries or territories		94.5	Top 35 flags		93.4
Rest of the world		5.5	Rest of the world		6.7
Total		100.0	Total		100.0

Kaynak: UNCTAD (2026)

Tablo 2. Ülkelerin Siciline Kayıtlı Gemilerin Sayıları ve Taşıma Kapasiteleri

Rank	Flag of registration	Number of vessels	Share of world total vessels (percentage)	Dead weight tons (thousands)	Share of world total dead weight tons (percentage)	Average vessel size (thousands of dead weight tons)	Growth in dead weight tons 2024–2025 (percentage)
1	Liberia	5 562.0	4.9	424 063.1	17.4	76 242.9	3.8
2	Panama	8 572.0	7.6	371 300.7	15.2	43 315.5	-2.5
3	Marshall Islands	4 254.0	3.8	305 471.2	12.5	71 808.0	-1.0
4	Hong Kong, China	2 513.0	2.2	203 047.9	8.3	80 799.0	1.4
5	Singapore	3 098.0	2.8	152 344.1	6.2	49 175.0	8.2
6	China	10 288.0	9.1	137 064.4	5.6	13 322.7	-1.9
7	Malta	1 949.0	1.7	113 193.6	4.6	58 077.8	10.4
8	The Bahamas	1 251.0	1.1	70 462.8	2.9	56 325.2	-2.7
9	Greece	1 203.0	1.1	53 459.1	2.2	44 438.2	-4.8
10	Japan	5 200.0	4.6	43 827.9	1.8	8 428.4	2.8
11	International Shipping Register of Madeira	973	0.9	35 837.8	1.5	36 832.3	21.8
12	Cyprus	1 032.0	0.9	34 296.9	1.4	33 233.4	11.7
13	Indonesia	13 218.0	11.7	34 251.0	1.4	2 591.2	4.7
14	Danish International Register of Shipping	553	0.5	25 236.2	1.0	45 635.2	1.3
15	Republic of Korea	2 157.0	1.9	21 460.6	0.9	9 949.3	1.3
16	Islamic Republic of Iran	1 021.0	0.9	21 079.8	0.9	20 646.2	-0.2
17	Isle of Man	257	0.2	19 935.2	0.8	77 568.9	2.3
18	Norwegian International Ship Register	687	0.6	18 928.5	0.8	27 552.4	-6.2
19	Barbados	491	0.4	18 718.5	0.8	38 123.3	200.9
20	India	1 928.0	1.7	18 020.6	0.7	9 346.8	-2.2
21	Saudi Arabia	482	0.4	17 444.7	0.7	36 192.3	23.4
22	Russian Federation	3 007.0	2.7	14 785.9	0.6	4 917.2	22.3
23	United States	3 519.0	3.1	13 244.1	0.5	3 763.6	-0.2
24	Viet Nam	1 919.0	1.7	11 665.5	0.5	6 079.0	-11.8
25	United Kingdom	794	0.7	10 327.1	0.4	13 006.5	-2.9
26	Malaysia	1 813.0	1.6	9 773.1	0.4	5 390.6	4.1
27	Antigua and Barbuda	676	0.6	9 414.1	0.4	13 926.2	44.7
28	France	509	0.5	8 890.2	0.4	17 466.1	18.0
29	Germany	602	0.5	8 710.7	0.4	14 469.6	8.3
30	Palau	565	0.5	7 732.3	0.3	13 685.5	-2.2
31	Italy	1 212.0	1.1	7 225.9	0.3	5 962.0	-6.1
32	Nigeria	1 005.0	0.9	7 156.4	0.3	7 120.8	4.9
33	Belgium	184	0.2	6 873.7	0.3	37 357.1	-14.3
34	Türkiye	1 220.0	1.1	6 841.8	0.3	5 608.0	-4.9
35	Kingdom of the Netherlands	1 200.0	1.1	6 777.4	0.3	5 647.8	1.0
Top 35 countries or territories		84 914.0	75.5	2 268 863.2	93.0	27	2.4
World total		112 501.0	100	2 439 830.8	100.0	22	3.4

Kaynak: UNCTAD (2026)

Bu çalışmada, uluslararası deniz taşımacılığı yapan gemilerin bayrak seçimlerinin ardında yatan nedenleri ortaya koymak ve bu kapsamda TUGS'un etkilerini değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu amaca uygun olarak TUGS ile dünyada en çok tercih edilen Liberya Bayrağı farklı kriterler açısından karşılaştırılmış ve gemi sicil seçiminin işletme maliyetleri (OPEX) ve rekabet gücü üzerindeki etkileri ortaya konmuştur. Çalışmada, 100.000 net tonluk (NT) bir dökme yük/tanker gemisinin (Capesize dökme yük veya VLCC tanker gibi) maliyet yapıları, personel giderleri, tonaj harçları, sigorta primleri ve liman

vergileri iki ülke sicili açısından karşılaştırılmıştır. Araştırmanın bulgularına dayanılarak uygulayıcılar ve politika yapıcılar için öneriler geliştirilmiştir.

2. Seçimde Belirleyici Faktörler

Denizcilik işletmelerinde bayrak seçimi stratejisi, operasyonel maliyetlerin azaltılması, uluslararası prestij ve denetim standartlarına uyum zorunluluğu arasındaki hassas bir dengeye dayanmaktadır. Denizcilik sektöründe önemli yeri olan Flag of Convenience (FOC) elverişli bayrak stratejileri, OPEX (Operating expenses) işletme giderleri ve Port State Control (PSC) liman devletleri denetimi kavramsal bakış açısı için sektör temsilcileri tarafından yakından takip edilmektedir. Bayrak seçiminde etkili olan faktörleri maliyetler, kazalar ve sigorta, kurumsal itibar ve çevresel kaygılar şeklinde sıralamak mümkündür.

Küresel denizcilikte açık sicil devletleri vergilendirmedeki uygun tarifeler, mürettebat alanındaki esneklikler ve bürokratik kolaylıklar armatörlere önemli maliyet avantajları sunmaktadır (Hamad, 2016; Soytürk, 2024). Bu avantajlar hesaba katılarak sicil değişikliğine gitme eğilimi oluşmaktadır. Her ne kadar bu maliyet avantajları cezbedici olsa da gemilerin küresel limanlardaki operasyonel esnekliğini kısıtlayabilmektedir (Can, 2025). Liman devleti denetimleri, bayrak devletlerinin performansını izlemekte ve bu performanslar Paris MoU gibi bölgesel denetim rejimleri tarafından beyaz, gri ve kara liste olarak kategorize edilmektedir. Stratejik bir hata ile kara listede bulunan bir bayrağı seçmek, geminin limanlarda daha sık denetlenmesine veya seferden men edilmesine kadar riskler taşımaktadır. Bu da operasyonel verimliliği azaltıp ticari kayıplara neden olabilmektedir.

Sigorta maliyetleri de bayrak seçimi stratejisini belirleyen faktörlerden birisidir. Müşteriler, yüklerini sigorta yaptırırken geminin performansına ve bayrağına bakmaktadır. Saygın bir bayrak ile taşınan yükler için sigorta şirketleri maliyet açısından daha uygun primler sunmaktadır. Ayrıca, kaza ve yükün kaybı durumunda yasal süreçlerin daha güvenilir ve uluslararası standartlara uygun yürütülebileceğini düşünmektedirler. Saygın bir bayrak seçimi, müşteriye geminin teknik olarak emniyetli, yasal standartlara uyumlu ve personelin uzman olduğu konusunda güven vermektedir. Müşteriler, süreçlerin devamlılığı ve sağlıklı yönetimi için şeffaflığı ve adil uygulamaları talep etmektedirler. Haklarının korunacağını bilmek, yük taşıyanlar için önemli bir güvencedir. Bunun sağlanmasında doğru bayrağı taşıyan gemilerin tercihi kritik bir rol oynamaktadır (Watt, 2013; Soytürk, 2024)

Kurumsal itibar, maliyet avantajı kadar etkili bir değerlendirme stratejisidir. Büyük petrol ve konteyner şirketleri yüklerini taşımaları için gemi seçimlerinde belirli standartları olan denetimler uygularlar. Saygın bir bayrak devleti seçimi müşteriler için yükün zamanında varış yerine ulaştırılması için önemlidir. Saygın olarak kabul edilen bir bayrağı taşıyan gemiler detaylı aramalara ve tutulmalara maruz kalma riskleri düşük olduğundan öncelikli olarak tercih edilmektedirler.

Dolayısıyla, doğru geminin tercih edilmesi yük taşıyacak müşterinin üretim taahhütlerinin devamlılığı ve kapasiteleri üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır (Mansell, 2009; Watt, 2013).

Bayrak seçimi stratejisini belirleyen bir diğer etken çevresel kaygılardır. Günümüzde işletmelerin çevresel kaygıları artmış ve çevresel konulardaki hassasiyetleri uygulamalarını daha çok etkilemeye başlamıştır. Özellikle, enerji şirketleri taşıttıkları yüklerin kirlilik açısından risklerini dikkate alarak gemi taşımacılığında bayrak seçiminde daha dikkatli davranmaktadırlar. Bayrak sicili elverişli olmayan bir gemi ile yük taşıması için tercih edilmesi ve bu geminin bir kazaya karışması durumunda şirketlerin prestiji zarar görmektedir (Şeker, 1992; Can, 2025).

3. Liman Verimliliği ve Port State Control (PSC) Performansı

Bayrağın performansı liman verimliliği üzerinde etkili olmaktadır. Paris MoU Performans Listeleri liman devleti kontrolü (PSC) rejiminin en temel risk yönetim aracıdır. Listeler, Binom Dağılımı (Binomial Calculus) yöntemi kullanılarak hesaplanır. Bu yöntemle, bir bayrak devletinin denetim sayısı ile tutulma (detention) sayısı arasındaki ilişki istatistiksel bir güven aralığında analiz edilir. Paris MoU, bayrak devletlerini sınıflandırırken son 3 takvim yılına ait verileri kullanır. Örneğin, 2025 listesi 2022, 2023 ve 2024 yıllarının verileri kullanılarak oluşturulmuştur (Paris MoU, 2025).

Hesaplama kullanılan “Excess Factor” (Fazlalık Faktörü), bir bayrağın performansının limit değerinden ne kadar uzak olduğunu gösterir. Negatif değerler (ör: -1.45) performansın yüksek olduğunu kanıtlar. Genel liste, performans düzeyine göre beyaz, gri ve siyah olmak üzere üç alt listeden oluşmaktadır: *Beyaz liste*; uluslararası denizcilik sözleşmelerine (SOLAS, MARPOL, MLC vb.) yüksek uyum gösteren ve en yüksek performansa sahip olan düşük riskli ülkeleri yansıtmaktadır. *Gri liste*; ortalama performans sergileyen, ancak beyaz listeye girecek kadar düşük tutulma oranına sahip olmayan ülkeleri yansıtmaktadır. *Siyah liste*; sistematik olarak yetersiz performans gösteren ve risk oranı yüksek ülkelerdir (Paris MoU, 2025). Aşağıda Tablo 3’te Temmuz 2025 tarihi itibarı ile geçerli olan ve 2022-2024 denetim verilerine göre düzenmiş örnek bir liste sunulmaktadır.

Tablo 3. 2025-2026 Paris MuO Performans Tablosu

Liste Kategorisi	Bayrak Devleti	Toplam Denetim (3 Yıl)	Toplam Tutulma (3 Yıl)	Fazlalık Faktörü (EF)	Risk Durumu
Beyaz Liste	Fransa	297	1	-1.78	Çok Düşük
Beyaz Liste	Danimarka	1.246	14	-1.75	Çok Düşük
Beyaz Liste	Norveç	1.824	23	-1.74	Çok Düşük
Beyaz Liste	Türkiye	~1.150	~35	-0.42	Düşük
Gri Liste	India	55	1	0.11	Orta
Siyah Liste	Tanzanya	215	38	3.50	Yüksek

Kaynakça: Paris MoU Annual Report, 2024 & 2025

Liman Devleti Kontrolü (PSC) rejimleri çerçevesinde Paris MoU tarafından her yıl güncellenen performans listeleri, küresel deniz emniyeti ve kirliliğin önlenmesi standartlarının istatistiksel bir izdüşümüdür. Akademik literatürde bu listeler, bayrak devletlerinin uluslararası konvansiyonlara (SOLAS, MARPOL, STCW vb.) uyum düzeyini ölçen nicel bir performans göstergesi olarak kabul edilir. Beyaz, Gri ve Siyah liste sınıflandırması, yalnızca geçmiş verilerin bir dökümü değil, aynı zamanda bayrak devletlerinin denetim otoriteleri üzerindeki "kurumsal güvenilirliğini" temsil eden dinamik bir risk yönetim aracıdır (Paris MoU, 2025).

Gemi işletmeciliği ve deniz sigortacılığı perspektifinden bakıldığında, bu veriler Gemi Risk Profiline (Ship Risk Profile - SRP) temel bileşenidir. "Beyaz Liste" statüsüne sahip bir bayrak devleti, geminin "Düşük Riskli Gemi" (Low Risk Ship) kategorisine girmesi için zorunlu bir ön koşuldur. Akademik çalışmalar, bayrak devletinin performans listesindeki konumunun, geminin maruz kalacağı denetim sıklığını (24-36 ay arası periyotlar) ve dolayısıyla operasyonel verimliliği doğrudan etkilediğini göstermektedir. Bu bağlamda Paris MoU verileri, deniz taşımacılığında haksız rekabeti önleyen ve standart altı gemilerin pazardan ayıklanmasını sağlayan bir regülatif denetim mekanizması işlevi görür.

4. TUGS ve Liberya Bayraklarının Karşılaştırması

TUGS ve Liberya Bayraklarının karşılaştırması iki başlık altında yapılmıştır. İlk başlıkta vergiler, harçlar, personel giderleri, bürokratik uygulamalar ve liman avantajları açısından bir karşılaştırması yapılırken ikinci başlık altında yıllık performans ve kar karşılaştırması yapılmıştır.

4.1. Vergiler, harçlar, personel giderleri, bürokratik uygulamalar ve liman avantajları karşılaştırması

Aşağıda Tablo 4’te TUGS ve Liberya bayraklarının vergiler, harçlar, personel giderleri, bürokratik uygulamalar ve liman avantajları açısından karşılaştırmasının özeti gösterilmiştir. Tablodaki özet bilgilerin açıklamaları aşağıda ayrı başlıkları altında verilmiştir.

Tablo 4. Maliyet Karşılaştırma Özeti

Maliyet Kalemi	Türk Bayrağı (TUGS)	Liberya Bayrağı
Vergiler	Kurumlar/Gelir Vergisi Muaf (100.000\$)	Genellikle vergisiz veya sabit düşük vergi (~15.000-30.000\$)
Harçlar	10.000\$ + 1/net ton (~110.000\$)	Rekabetçi sabit ücretler (~10.000-40.000\$)
Personel	Kısıtlı yabancı personel, yüksek SGK	Tam esneklik, düşük personel maliyeti
Bürokrasi	Orta (Klas ve Liman Denetimi)	Düşük (Hızlı ve Dijital)
Liman Avantajı	Kabotaj hattında tek yetkili	Çin limanlarında %28 indirim gibi global avantajlar

Kaynakça: Türk Uluslararası Gemi Sicili Kanunu; LISCR, 2025; TÜRMOB, 2017; Georgiadou, 2025.

4.1.1. Vergi ve sicil harçları

Vergi ve harçlar gemi taşımacılığının en belirgin maliyet kalemlerindendir. TUGS bu kalemdeki maliyetleri azaltmak armatörlerin diğer bayraklara yönelmesini önlemek için bu sicile kayıtlı gemileri kurumlar vergisi ve gelir vergisinden muaf tutmuştur. TUGS, kayıt aşamasında 10.000 ABD doları sabit ücret + net ton başına 1 ABD doları vergi almaktadır. 100.000 NT bir dökme yük/tanker gemisi bu 110.000 ABD doları olarak hesaplanır. Buna ilave olarak, yıllık net ton başına 1 ABD doları tonaj harcı ödenmektedir ki bu da 100.000 NT bir dökme yük/tanker gemisi için 110.000 ABD dolarına tekabül etmektedir.

TUGS ile karşılaştırıldığında, Liberya sicilinin genellikle çok daha düşük ve rekabetçi “flat” (sabit) yıllık ücretler sunduğu görülmektedir. Ayrıca Çin gibi ülkelerle yapılan özel anlaşmalar sayesinde, Liberya bayraklı gemiler Çin limanlarında %28’e varan tonaj ücreti indirimi uygulanmaktadır. Liberya bayraklı 100.000 NT bir dökme yük/tanker gemiler talep edilen vergiler 15.000-30.000 ABD doları arasında değişmektedir ki bu miktarlar TUGS’ın talep ettiği 110.000 ABD doları ile karşılaştırıldığında oldukça düşük kalmaktadır. Liberya sicilinin net ton başına talep ettiği harçlar 0,10 ile 0,40 sent arasında

değişmektedir ki 100.000 NT bir gemi için bu yıllık 10.000-40.000 ABD doları anlamına gelmektedir. Bu miktarda TUGS'ın talep ettiği yıllık 100.000 ABD dolarından çok daha düşüktür.

4.1.2. Personel ve işletme maliyetleri

Uzak yol seferlerinde en yüksek gider kalemleri personel harcamaları olabilmektedir. Personel harcamalarının azaltılabilmesi şirketler için ciddi bir avantaj sağlamaktadır. TUGS ve Liberya bayraklarının personel ve işlem maliyetleri açısından karşılaştırmaları personel esnekliği, zorunlu kadrolar, maaş ve sosyal haklar üzerinden yapılabilir. *Personel esnekliği* açısından bakıldığında; Türk bayraklı gemilerde yabancı uyruklu personel çalıştırma imkanı kısıtlıyken, Liberya bayrağında dünyanın her yerinden daha düşük maliyetli personel istihdam edilebildiği görülmektedir. *Zorunlu kadro* açısından TUGS sicilinin aksine ise Liberya sicilinde zorunlu personel sayısının daha düşük tutulabildiği ve bunun da işletme maliyetlerinde ciddi avantaj sağladığı anlaşılmaktadır. Örneğin, TUGS gemi kaptanının Türk olmasını zorunlu tutmaktadır ve yabancı personel çalıştırma kotaları daha katıdır. Liberya sicili ise personel milliyeti konusunda tam esneklik sağlar. Uzak doğulu (Filipinli, Hintli vb.) yetkin personel istihdamı ile personel maaş bütçesinde %30 ile %50 arasında tasarruf sağlanabilmektedir. *Maaş ve sosyal haklar* açısından yapılan karşılaştırma ise Türk bayrağındaki katı iş kanunları ve yüksek sosyal güvenlik primleri yerine Liberya bayrağı altında daha esnek ve düşük maliyetli özlük haklarının uygulandığını göstermektedir.

4.1.3. Bürokratik ve operasyonel farklar

Bürokratik ve operasyonel uygulamalar işlem hızları, kolaylığı ve maliyetlerin azaltılması açısından belirleyici olabilmektedir. Bürokratik ve operasyonel uygulamalar açısından karşılaştırıldığında Liberya sicilinin hızlı ve dijitalleşmiş olduğu görülmektedir. Ayrıca, TUGS sicili yüksek konsolosluk ve sicil harçları talep ederken, Liberya sicilinde “kolay bayrak” ülkelerine daha sembolik düzeylerde harçlar öngördüğü anlaşılmaktadır.

4.1.4. Liman avantajları

TUGS ve Liberya sicilinin liman avantajları açısından karşılaştırılması vergi muafiyeti, liman indirimleri ve kabotaj boyutları üzerinden yapılabilir. *Vergi muafiyeti* boyutunda bakıldığında; her iki sicil de kurumlar ve gelir muafiyeti sağladığı ve bu konuda birbirine üstünlükleri olmadığı görülmektedir. *Liman indirimleri* boyutunda bakıldığında ise Liberya bayraklı gemilerin Çin ile yapılan denizcilik anlaşmaları sayesinde Çin limanlarında %28 tonaj vergisi indirimi aldığı ve böylece Çin limanlarında 100.000 NT bir dökme yük gemisi veya tanker için yıllık yüz binlerce dolar ek tasarruf sağladıkları anlaşılmaktadır. Liberya sicilinin bu açısından TUGS'a göre daha avantajlı olduğu söylenebilir. *Kabotaj boyutundan* bakıldığında; TUGS, Türk limanları arası taşıma (kabotaj) hakkı

tanımlanmaktadır. Ancak, bu çalışmanın ele aldığı senaryoda sadece uluslararası taşımacılık yapan gemilere odaklanıldığında TUGS’un sağladığı kabotaj hakkı bir avantaj oluşturmamaktadır.

Özetle, Deniz taşımacılığında bayrak seçimi sadece bir “milliyet” meselesi değil, bir finansal strateji olarak değerlendirilmektedir. 100.000 net tonluk bir geminin yüksek işletme maliyetleri nedeniyle küçük yüzdelerin bile iktisadi olarak büyük maliyet kalemlerine etkisi olmaktadır. TUGS’un sunduğu kurumlar ve gelir vergisi muafiyeti Türk armatörler için en büyük teşvik yapılanmalarından birisi olarak görülmektedir. Rekabetçi bir atmosferde 1 USD olan harç (100.000 NT için yıllık 100.000 USD) küresel rekabette önemli bir etkidir. Türk mürettebat için döviz bazlı ödemeler ve sosyal güvenlik maliyetleri gider kalemleri içinde önemli bir yer tutmaktadır (Stopford, 2009). Liberya bayrağında (Open Registry) analizi yapıldığında esneklik olarak personel seçiminde milliyet sınırlamasının olmaması “low-cost” (düşük maliyetli) personel avantajı sunmaktadır. Küresel anlaşmalarda Liberya bayrağı, %28 tonaj vergisi indirimi önemli bir rekabet gücü sağlamaktadır. Denetim süreçlerinin dijital ortamda yapılmasına imkan verilmesi ve hızlı sertifikasyon operasyonları geminin “off-hire” (sefer dışı) kalma süresini azaltmada önemli bir maliyet ve pazar etkisi sağlayacaktır. Bu karşılaştırmalardan anlaşıldığı gibi Liberya bayraklı gemiler operasyonel kar marjlarını artırmaktadırlar. Ancak, milli filonun büyümesi ve devlet desteklerinden yararlanmak için TUGS’un sağladığı avantajlar “güvenli liman” etkisi yaratmaktadır.

4.2. Yıllık performans ve kâr karşılaştırması

100.000 DWT kapasiteli bir gemi (Capesize veya Post-Panamax), operasyonel ölçek ekonomisi gereği daha yüksek gelir ve gider kalemlerine sahiptir. Bu ölçek, bayrak devletinin sağladığı maliyet avantajlarını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Aşağıda Tablo 5’te, 100.000 DWT kapasiteli, ton başına 15 ABD doları navlunla çalışan birisi Liberya, diğeri Türk bayraklı iki geminin yıllık kâr simülasyonu sunulmuştur.

Tablo 5. 100.000 DWT Gemi İçin Yıllık Performans ve Kâr Karşılaştırması

Parametre	Liberya Bayraklı Gemi (Açık Sicil)	Türk Bayraklı Gemi (Milli Sicil)	Farkın Akademik Nedeni
Yıllık Sefer Sayısı	8 Sefer	7.6 Sefer	PSC denetim hızı ve dijital sertifikasyon farkı.
Toplam Taşınan Yük	800.000 Ton	760.000 Ton	Operasyonel verimlilik ve liman çıkış hızı.
Brüt Gelir (\$15/Ton)	12.000.000 \$	11.400.000 \$	600.000 \$ Gelir Kaybı (Zaman yönetimi kaynaklı).
Personel Maliyeti	1.100.000 \$	1.550.000 \$	Global bordro avantajı vs. TR personel maliyeti/SGK.
Vergi Yüğü (Tonnage Tax)	25.000 \$ (Sabit)	280.000 \$ (Gelir/Kurumlar V.)	Tonaj vergisi rejimi vs. Kâr odaklı vergilendirme.
Sigorta (H&M/P&I)	450.000 \$	510.000 \$	Risk primleri ve bayrak güven endeksi farkı.
Diğer Giderler (OPEX)	4.200.000 \$	4.450.000 \$	Bakım-onarım ve lojistik tedarik maliyetleri.
Toplam Yıllık Gider	5.775.000 \$	6.790.000 \$	1.015.000 \$ Ek Gider (Milli sicil dezavantajı).
Yıllık Net Kâr	6.225.000 \$	4.610.000 \$	1.615.000 \$ Kâr Farkı.

Kaynakça: Heisenberg Shipping, 2026; TUGS, İstatistikleri, 2025; UNCTAD, 2025.

Tablodaki karşılaştırma yıllık sefer sayısı, toplam taşınan yük, brüt gelir, personel maliyeti, vergi yükü, sigorta giderleri, diğer giderler, toplam yıllık gider ve yıllık net kâr kalemleri üzerinden yapılmıştır. TUGS sicili gemilerde yıllık sefer sayıları ve toplam taşınan yük miktarı Liberya sicili gemilerden daha az olsa da aradaki farklar oldukça küçüktür. Bu farklar iki sicil arasında 600.000 ABD dolarlık bir brüt kar geliri farkına neden olmuştur. Diğer taraftan, TUGS sicilinde personel maliyeti, vergi yükü, sigorta giderleri ve diğer gider kalemlerinin tamamında TUGS sicili gemilerin maliyetlerinin Liberya sicilinden çok daha

fazla olduğu ve toplam giderlerde TUGS sicili aleyhine 1.015.000 ABD dolarlık gider farkı olduğu görülmektedir. Yıllık net kar açısından yapılan karşılaştırma ise 100.000 DWT segmentinde Liberya bayrağı kullanmanın yıllık yaklaşık 1.6 Milyon Dolar ek kâr sağladığını göstermektedir.

İki sicil arasındaki yıllık performans ve karlılık açısından ortaya çıkan bu fark üç nedenle açıklanabilir. Birincisi, *marjinal vergi faydasıdır*. Büyük tonajlı gemilerde kâr rakamı büyüdükçe, Türkiye'deki "Kâr Odaklı Vergi" ile Liberya'daki "Sabit Tonaj Vergisi" arasındaki makas açılır. Bu durum, Liberya bayraklı geminin net kâr marjını doğrudan yukarı çeker. İkincisi, *operasyonel kaldıraçtır*. Liberya gibi açık sicillerde personel maliyetleri gemi büyüye de aynı oranda artmaz (ölçek ekonomisi). Ancak Türk bayrağında kıdemli personel zorunluluğu ve sosyal haklar, büyük tonajlı gemilerde maliyet yükünü daha fazla hissettirir. Üçüncüsü ise *varlık verimliliğidir*: 100.000 DWT'lik bir geminin günlük kira bedeli (Hire Rate) çok yüksektir. Paris MoU denetim süreçlerindeki hız farkı nedeniyle Liberya bayraklı geminin yılda fazladan yapacağı her gün, özkaynakların çok daha verimli dönmesini (Asset Turnover) sağlar.

Bu karşılaştırmaya bağlı olarak işlemlerin kavramsal bakış açısı ile değerlendirildiğinde nitelik ve kalite standartları da göz önünde tutulmalıdır. Maliyet ve zaman yönetimi günümüzde ticari faaliyetlerde önemli bir değerlendirmedir. Ancak standartları aşağıya çekecek uygulamalardan da kaçınılmalıdır. Bazı uygulamaların risk yönetimi kısa vadede ortaya çıkartılan maliyet tablolarından daha yüksek olabilmektedir. Daha pratik ve uygun harçlardan dolayı seçilen bayrak ülkelerindeki esnekliklerin standartları istenen düzeyde olmadığında mürettebat için iş güvenliği, verimsiz çalışma koşulları ve iş temposunun standartların üzerinde olmasından kaynaklı psikolojik zorluklar gibi durumlar yaşanabilmektedir. Günümüzde her sektörde önemli bir gündem maddesi olan çevresel konular denizcilik sektörünü de bu konular üzerinde bağımlı yapabilmektedir. Standartların yükseltilmesi ve uzun vadede kalıcı olabilmesi için bu daha esnek olan bayrak devletlerinin çalışmaları derinlemesine incelenmesinde farklılıkların tespiti için önemli olacaktır.

Daha yüksek vergilerden kaçınmak için Panama ve Liberya gibi ülkelere yönelen armatörler rekabetçi navlun piyasasında yerini alabilmektedir. Standartların altında ücretler ile mürettebat çalıştıran bir armatör karlılığını koruyarak maliyetlerini daha uygun hale getirebilmektedir. Çevre yasaları daha esnek olan bir bayrak devlerinde kayıtlı olan bir tanker veya türev gemiden yapılan sızıntının cezai yaptırımları katı olmayabilmektedir. Bu yüzden operasyonel aksamalardan sakınmaktadır.

Denizde can güvenliği (SOLAS) ve gemi kaynaklı çevre kirliliğini önlemeye yönelik yapılan (MARPOL) gibi IMO sözleşmeleri, standartları yüksek güvenlik önlemleri uygulamaları ortaya koymaktadır. Flag of convenience (FOC) kayıtlı gemiler için hesap verilebilirlik ve sürdürülebilir bir çevre için öncü olmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, küresel deniz ticaretinde rekabet edilebilirliğin temel belirleyicilerinden biri olan bayrak devlerinin (flag state) işletme maliyetleri (OPEX) üzerindeki etkisi ve bir karşılaştırmalı simülasyon verisinden vaka analizi olarak incelenmiştir. Yapılan simülasyon ve veri analizleri sonucunda, TUGS ile Liberya Bayrağı arasındaki yıllık toplam maliyet farkının Liberya bayrağı için daha elverişli olduğu tespit edilmiştir. Analizler, bu farkın ana kaynağının doğrudan vergiler olmayıp, personel istihdamındaki esneklik ve uluslararası liman harçları (özellikle Çin limanlarındaki %28’lik indirim) olduğunu göstermektedir. TUGS bünyesindeki vergi muafiyetlerine rağmen, yüksek tonajlı gemilerde ‘ton başına’ alınan harçların (1\$/NT) ve personel kotalarının yarattığı maliyet yükü, armatörleri operasyonel sürdürülebilirlik adına açık sicillere (open registry) yönlendiren bir etkidir.

Türkiye’nin TUGS harçlarını dünya standartlarına (Liberya/Panama seviyesine) çekmesi ve yabancı personel kotalarını esnetmesi rekabet avantajında olumlu etkisi olacaktır. Türk Uluslararası Gemi Sicili (TUGS) kapsamındaki harç yapısının ve personel istihdam modellerinin küresel elverişli bayrak (open registry) standartlarına akredite edilmesi, Türk bayraklı filonun birim maliyet (unit cost) yapısını optimize edecektir. İşletme giderlerindeki (OPEX) iyileşme, navlun piyasalarındaki volatiliteye karşı armatöre stratejik bir finansal tampon sağlayacaktır. Bu durum, Türk filosunun sadece yerel bir aktör değil, küresel ölçekte fiyat belirleyici ve rekabetçi bir güç haline gelmesine olanak tanıyacaktır.

Gemi sicil süreçlerinin dijitalleşmesi ve bürokratik prosedürlerin rasyonalize edilmesi, denizcilik acentelerinin operasyonel hızını doğrudan etkileyen bir faktördür. Bayrak devletinin dijital entegrasyonu, gemi sertifikasyon ve liman devleti denetimi (PSC) süreçlerinde ‘sıfır gecikme’ hedeflerine yaklaştırarak, acentelerin sunduğu hizmet kalitesini artıracaktır. Bu verimlilik artışı, Türk limanlarının ve acentelik ağlarının uluslararası transit taşımacılık rotalarındaki tercih edilebilirliğini yükselterek, görünmeyen hizmet ihracatına doğrudan katkı sağlayacaktır. Maliyet farklarının daraltılması, Türk armatörünün özkaynaklarını yabancı sicillere aktarmasını engelleyen bir ‘tersine göç’ mekanizması yaratacaktır. Personel kotalarının esnetilmesi ve tonaj harçlarının rekabetçi seviyeye çekilmesi, milli bayrak altındaki gemi arzını artırarak istihdamda niteliksel bir dönüşümü tetikleyecektir. Bu rekabetçi artış kalite ve hız bazlı bir küresel üstünlük sağlayacaktır.

TUGS bünyesindeki uygulanan ‘net ton başına 1 USD’ sabit harç yapısı, yüksek tonajlı gemiler için kademeli bir modele dönüştürülebilir. Yüksek tonajlı (örnek olarak 100.000 NT ve üzeri) gemiler için tavan ücret uygulaması getirilebilir. Milli personel ile birlikte mürettebat dağılımlarındaki yabancı personel kotalarında esneklikler yapılabilir. Daha alt kademe personeller için küresel piyasa rayiçlerine uyum sağlanması, OPEX maliyetlerinde iyileştirmeler

sağlayacaktır. İkili liman anlaşmaları ile özellikle Çin ve diğer büyük ticaret partnerleriyle farklı statülerde denizcilik anlaşmaları imzalanması, Türk bayraklı gemilerin liman vergilerinde avantaj sağlamalarına etkisi olacaktır. Sicil işlemlerinin, sertifikasyon süreçlerinin ve denetim raporlamalarının tam dijitale geçirilmesi, acente hizmetlerini hızlandırarak operasyonel verimliliği sağlayacaktır.

Kaynakça

- AgpLaw, (2025). *The benefits of registering a ship under the Liberian flag for large fleet owners*. <https://www.agplaw.com/the-benefits-of-registering-a-ship-under-the-liberian-flag-for-large-fleet-owners/>, Erişim Tarihi: 17.05.2026.
- Balık, İ. (2023). Türkiye'nin denizcilik filusunda yabancı bayrak taşıma oranının dünya ölçeğinde değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 80-98.
- Can, M. (2025). Açık sicil ve kolay bayrak uygulaması. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Özel Hukuk Bilim Dalı.
- Ceylan, S. (2022). *Türkiye'de Gemi Sicili Uygulamaları ve Çıplak Gemi Kira Sözleşmesinin Sicile Etkileri*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Hamad, H. B. (2016). Flag of convenience practice: A threat to maritime safety and security. *IJRDO-Journal of Social Science and Humanities Research*, 1(8), 208-230.
- Heisenberg Shipping, (2026). *Ship Registration in Maritime Industry: Complete Guide for Shipowners and Operators*. <https://heisenbergshipping.com/ship-registration-in-maritime-industry-complete-guide-for-shipowners-and-operators/>, Erişim Tarihi: 17.05.2026.
- İçel, S. (2017). Türk Uluslararası Gemi Siciline kayıtlı gemilerin ve yatların işletilmesinden ve devrinden elde edilecek kazançlara ilişkin istisna uygulamasında son durum. *Vergi Raporu*, (218), 34-45.
- Karataş, A., & Şimdi, H. (2019). Türkiye Uluslararası Gemi Sicili Kanunu Amacına Ulaştı mı?. *Alphanumeric Journal*, 7, 71-86.
- Kurt, H. (2014). Türk Uluslararası Gemi Sicili Kanunu'nun değerlendirilmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, (2), 269-290.
- Mansell, J. N. (2009). *Flag state responsibility: Historical development and contemporary issues*. Springer Science & Business Media.
- Paris MoU. (2024). *Annual report on port state control: White, grey and black list performance*. <https://parismou.org/Statistics%26Current-Lists/white-grey-and-black-list>, Erişim Tarihi: 17.05.2026
- Paris MoU. (2025). *Explanatory notes White, Grey and Black list calculations*. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/<https://parismou.org/system/files/2025-06/Explanatory%20Notes%20White%2C%20Grey%20and%20Black%20list%20calculations%20-%202025.pdf>, Erişim Tarihi: 17.05.2026.

- Soytürk, H. O. (2024). International Transport Workers' Federation's Decision on the Turkish International Ship Registry in the Context of the Flag of Convenience Concept. *DEHUKAM Journal of the Sea and Maritime Law*, 6(2), 177-204.
- Süzel, C. (2021). Türk Uluslararası Gemi Sicili Kanunu'nda Yapılan Değişikliklerin Yargı Kararları ve Özelgeler ile Birlikte Değerlendirilmesi. *DEHUKAM Journal of the Sea and Maritime Law*, 3(2), 727-802.
- Şeker, Z. (1992). Elverişli Bayrak ve İkinci Sicil. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.
- T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Denizcilik Genel Müdürlüğü Türk Gemi Sicili ve Türk Uluslararası Gemi Sicili (TUGS) İstatistikleri.
- Treves, T. (2008). United Nations Convention on the Law of the Sea. United Nations Audiovisual Library of International Law. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://legal.un.org/avl/pdf/ha/uncls/uncls_e.pdf, Erişim Tarihi: 16.05.2026.
- TÜRMOB, (2017). Türk uluslararası gemi siciline kayıtlı gemiler ve yatlar ile kobi birleşmelerinde kurumlar vergisi uygulaması. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.turmobil.org.tr/e-kutuphane/Read/737df0fe-8de3-431d-84f2-abaf142067fb, Erişim Tarihi: 17.05.2026.
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (2026). Filo İstatistikleri. <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/filo-istatistikleri>, Erişim Tarihi: 16.05.2026.
- UNCTAD, (2026). The top registries and ship owning nations of the world, <https://share.google/hIn73XfZhWU0JkzSy>, Erişim Tarihi: 16.05.2026.
- UNCTAD. (2025). *Review of maritime transport 2025*. United Nations Conference on Trade and Development. unctad.org
- Watt, E. (2013). *Ship registration: law and practice*. Informa Law from Routledge.
- Yigen, S. (2015). Türk uluslararası gemi siciline kayıtlı gemilere tanınan ayrıcalıklar. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 6(22), 527-547.

BÖLÜM 43

Kültürel Belediyecilik Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyetin Kurumsal İmaj Üzerindeki Etkisinde Aidiyet Algısının Rolüne Yönelik Bir Araştırma: Menteşe Belediyesi Örneği

Soner Taslak¹ & Celal Cem Dengiz²

1. GİRİŞ

Kültür, toplumların yönetim biçimleri, inançları, dinleri ve gelenekleri doğrultusunda tarihsel ve sosyal süreçler içinde şekillenen özgün bir yapıdır. Toplumların ortak değerlerini, yaşam biçimlerini, sanat anlayışlarını ve dil yapılarını kapsayan bu kavram, yalnızca sanat ve edebiyatla sınırlı olmayıp temel insan hakları, değer yargıları ve gelenekleri de içermektedir. Bu yönüyle kültür, bireylerin kendilerini ifade etmelerinde ve yaşam kalitelerinin yükseltilmesinde merkezi bir role sahiptir. Belediyecilik ise yerel yönetimlerin, yerleşim birimlerinde yaşayan bireylerin ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sunduğu çok yönlü hizmetleri ifade etmektedir. Acil hizmetlerden çevre yönetimine, kültür-sanat faaliyetlerinden sosyal ve sağlık hizmetlerine kadar geniş bir alanı kapsayan bu hizmetlerin yürütülmesinde kültürel değerlerin korunması ve geliştirilmesi önemli bir görev alanı oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, kültürel belediyecilik hizmetlerinden duyulan memnuniyetin yerel yönetimlerin kurumsal imajı üzerindeki etkisini incelemek ve bu süreçte aidiyet algısının rolünü ortaya koymaktır. Menteşe Belediyesi örneği üzerinden yürütülen araştırma, kültürel hizmetlere ilişkin memnuniyet düzeylerinin belediyenin toplum içindeki algısına katkısını değerlendirmeyi hedeflemektedir. Elde edilen bulguların, belediyelerin kültürel politikalarının şekillendirilmesine ve topluluklar arası bağların güçlendirilmesine yönelik önemli çıkarımlar sunması beklenmektedir.

Kültürel belediyecilik, estetik ve eğlence odaklı faaliyetlerin ötesinde, toplumsal katılımı ve yerel kimliklerin korunmasını da kapsayan bir anlayışı ifade etmektedir. Bu kapsamda çalışma, kültürel hizmet sunumunun bireylerin kültürel

¹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, İşletme ABD, ORCID ID: 0000-0002-6895-8915 Muğla/Türkiye

² Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, İşletme ABD, ORCID ID: 0000-0003-2270-4036 Muğla/Türkiye

değerlere bağlılığı ve yerel yönetimlere duyduğu güven üzerindeki etkisini ele almakta; belediyelerin sunduğu kültürel hizmetlerin yaşam kalitesine ve toplumsal yapının güçlenmesine katkılarını ortaya koymaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Kültür ve Belediyecilik

Kültür, bir topluluğun tarihsel süreç içerisinde geliştirdiği ortak değerler, inançlar ve yaşam biçimlerinden oluşan çok boyutlu bir yapıdır. Tek bir anlamla sınırlandırılmaması nedeniyle kültürün kapsamlı ve üzerinde uzlaşılan bir tanımını yapmak güçtür (Lavanga, 2004: 36). UNESCO’nun 1982 yılında gerçekleştirdiği Dünya Kültürel Politika Konferansı’nda kültür; bir toplumu ayırt eden ruhsal, maddi, zihinsel ve duygusal niteliklerin bütünü olarak tanımlanmış; sanat ve edebiyatın yanı sıra yaşam tarzları, değer yargıları, dinler ve gelenekleri de kapsadığı vurgulanmıştır (UNESCO, 1982: 8). Kültür kavramının tanımlanmasındaki güçlük, farklı disiplinlerde çok sayıda tanımın bulunmasından kaynaklanmaktadır. Kroeber ve Kluckhohn’un kültüre ilişkin 164 farklı tanımı derlemesi bu çeşitliliği ortaya koyarken, Berelson bu durumu kavramın muğlaklığı üzerinden eleştirmektedir. Kültür kavramının hangi perspektifle kullanıldığının çoğu zaman açıkça belirtilmemesi, tanımlamayı daha da zorlaştırmaktadır (Güvenç, 2010: 95).

Kültür; birey düzeyinde görgü ve nezaket, nesne düzeyinde entelektüel içerik, toplum düzeyinde ise bir toplumun bütün değer ve anlamlarını ifade etmektedir (Inglis, 2005: 48). Inglis ve Hughson (2003: 32) kültürü bir “yaşam biçimi” olarak ele almakta; düşünme ve hissetme biçimlerinin kültürel ürünler aracılığıyla somutlaştığını belirtmektedir. Williams ise kültürü, gündelik pratikler ve kurumlar aracılığıyla anlam ve değerleri üreten “sosyal” bir olgu olarak tanımlamaktadır (Williams, 1975: 54).

Tarihsel süreçte kültür kavramı, “doğal büyüme” anlamından insanın zihinsel ve estetik gelişimini ifade eden bir yapıya evrilmiş; 19. yüzyıl sonlarında maddi, entelektüel ve manevi yaşam biçimlerini kapsayan geniş bir çerçeve kazanmıştır (Williams, 1975: 14). Kültür, ekonomik ve politik yapılardan bağımsız değerlendirilememekte; toplumsal değişimlerin izlenebildiği bir alan olarak görülmektedir (Smith, 2001: 3-4; Williams, 1975: 11). Günümüzde kültür, şehirlerin kimlik ve miras unsuru olarak kentsel politikalarda önemli bir araç haline gelmiştir. Kültürel tüketim alanlarının genişlemesi, şehirlerin sembolik ekonomisini ve yaşam kalitesini artırmaktadır (Zukin, 1995: 64; IKSİV, 2016: 7). Bu bağlamda kültür, artık yalnızca yaşanan bir olgu değil, bilinçli biçimde yönlendirilen toplumsal bir proje olarak değerlendirilmektedir.

Kültür, her toplumda özgün biçimlerde ortaya çıkmakta ve bu özgünlüğü anlamlandırabilmek için çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır.

İdeal kültür, toplumun benimsediği norm ve değerlerin teorik düzeydeki ifadesini temsil ederken; gerçek kültür, bu değerlerin gündelik yaşamda nasıl uygulandığını göstermektedir (Haleem vd., 2022: 46). Bu iki düzey arasındaki fark, bireylerin savundukları değerler ile fiili davranışları arasındaki uyumsuzluğu ortaya koymaktadır.

Yüksek kültür, toplumun ayrıcalıklı kesimlerince benimsenen kültürel biçimleri ifade ederken; yaygın kültür, geniş kitleler tarafından paylaşılan değer ve pratikleri kapsamaktadır (Sancak, 2016: 18; Spindler vd., 2012: 24). Ancak bu ayırım, kültürel hiyerarşilerin günümüzde giderek aşınması nedeniyle tartışmalı hale gelmiştir (Bourdieu, 1984: 29; Hazır, 2014: 246).

Alt kültür, bir toplum içindeki farklı grupların kendilerine özgü değer ve pratiklerini ifade etmektedir. Karşıt kültür ise egemen kültürel normlara açık biçimde karşı çıkan değer ve tutumları benimseyen grupları tanımlamaktadır (Rorty, 1986: 530).

Çok kültürlülük, farklı kültürel grupların aynı toplumda bir arada yaşamasını ifade eden ve kültürel çeşitliliği destekleyen bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır (Doytcheva ve Akıncılar-Onmuş, 2009: 44). Bu yaklaşım, kültürel çeşitliliğin toplumu zenginleştirdiğini savunurken, egemen kültürün zayıflayabileceğine yönelik eleştirileri de beraberinde getirmektedir (Göksel, 2021: 1074; Kymlicka, 1995: 19).

Kültür şoku, bireyin farklı bir kültürel çevreye uyum sürecinde yaşadığı belirsizlik ve yönelim kaybı olarak tanımlanmaktadır (Eğinli, 2011: 121). Bu süreçle ilişkili olarak etnosentrizm, bireylerin kendi kültürlerini merkeze alarak diğer kültürleri değerlendirme eğilimini ifade etmekte ve genellikle olumsuz bir olgu olarak ele alınmaktadır (Rorty, 1986: 529; Bizumic, 2015: 534).

Kültür, iktidar ilişkilerinin üretildiği ve yeniden üretildiği bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bourdieu'nun kavramsallaştırdığı habitus, alan ve sermaye kavramları, kültürel pratiklerin toplumsal hiyerarşilerle ilişkisini açıklamada temel bir çerçeve sunmaktadır (Bourdieu, 1984: 112; Swartz, 2011: 34). Kültürel sermaye ve simgesel sermaye, toplumsal eşitsizliklerin kültürel düzeyde yeniden üretilmesine katkı sağlamaktadır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 108).

Hall ve Gramsci, kültürü güç mücadelelerinin yaşandığı dinamik bir alan olarak ele almakta; özellikle popüler kültürün hem iktidarın yeniden üretildiği hem de direnişin mümkün olduğu bir zemin sunduğunu vurgulamaktadır (Hall, 2005: 25; Apaydın, 2001: 7).

Kültür politikaları, kültürel üretim, erişim ve katılımın yönetilmesini amaçlayan bilinçli müdahaleler bütünü olarak tanımlanmaktadır (UNESCO, 1982: 8). Bu politikalar, ulusal kimlik inşasının yanı sıra ekonomik kalkınma, demokratikleşme ve toplumsal bütünleşme süreçleriyle ilişkilendirilmektedir

(Karaca, 2009: 38). Günümüzde kültür politikalarının yerleşme, çoğulculuk ve katılımcılık ilkeleri çerçevesinde ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Ada vd., 2011: 41).

Kültür, kent yaşamının biçimlenmesinde merkezi bir role sahiptir. Kentler, kültürel üretim, paylaşım ve temsil alanları olarak toplumsal etkileşimlerin yoğunlaştığı mekânlar sunmaktadır (Gans, 1999: 21-25). Küreselleşme sürecinde kültür, sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir unsuru haline gelmiş; kentlerin sosyal ve ekonomik gelişimiyle doğrudan ilişkilendirilmiştir (IKSV, 2016: 7).

Gökalp, kültür ile medeniyet arasında ayırım yaparak kültürü toplumun organik bir ürünü olarak ele almakta; kültürün zorla değiştirilemeyeceğini vurgulamaktadır (Gökalp, 1918: 86). Bu yaklaşım, kültürün kent ve toplum bağlamında doğal bir evrim süreci içinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Küreselleşme süreciyle birlikte iletişim ve kültürel etkileşim hız kazanmış, bu durum kamu hizmetlerinden beklentilerin değişmesine yol açmıştır. Günümüzde bireyler, kendilerine sunulan hizmetlerin içeriği ve niteliği konusunda daha fazla söz sahibi olmak istemektedir. Yerel yönetimler, belirli bir bölgede kamu hizmetlerini yürütmek üzere yetki ve güçle donatılmış idari birimler olarak tanımlanmaktadır. Her ülkenin tarihsel, kültürel ve toplumsal yapısına bağlı olarak yerel yönetim anlayışı farklılaşmaktadır (Ndreu, 2016: 3).

Türkiye’de yerel yönetimler; il özel idareleri, belediyeler ve köy yönetimleri şeklinde sınıflandırılmaktadır. İl özel idareleri, Osmanlı dönemine dayanan köklü bir geçmişe sahip olmakla birlikte, görev alanlarıyla orantılı mali kaynaklara sahip olmamaları nedeniyle işlevsel sorunlar yaşamaktadır. Özellikle 6360 sayılı Kanun ile genel bütçe vergi gelirlerinden aldıkları payın azaltılması, il özel idarelerinin hizmet kapasitesini sınırlamıştır (Parlak ve Doğan, 2018: 214). Vergi toplama yetkilerinin bulunmaması ve nitelikli personel eksikliği de bu sorunları derinleştirmektedir (Çetin, 2009: 254; Koçak ve Kavsara, 2012: 82).

Yerel yönetimler, yalnızca idari değil; ekonomik ve siyasal boyutları da bulunan yapılardır. Hizmetlerin üretimi, paylaşımı ve finansmanı, demokratik katılım mekanizmalarıyla birlikte ele alınmakta; bu yönüyle yerel yönetimler yerel demokrasinin temel unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir (Varcan, 2013: 3). Yerel yönetimlerin temel amacı, yerel halkın yönetime katılımını artırmak ve hizmetlerin etkinliğini sağlamaktır (Thapa, 2020: 4-7).

Katılımcı yönetim anlayışı, özellikle 1992 Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı sonrasında önem kazanmış; Türkiye’de bu süreç kent konseylerinin kurulmasıyla kurumsallaşmıştır (Uslu ve Yılmaz, 2015: 122). Ancak uygulamada kent konseylerinin çoğunlukla mevcut siyasal iktidar ilişkilerinden bağımsız hareket edemediği görülmektedir (Şahin, 2015: 209).

Yerel demokrasi, yerel yöneticilerin seçimle iş başına gelmesi, mali ve idari özerkliğin sağlanması ve halkın karar alma süreçlerine katılımı ile ölçülmektedir (Oruç, 2013: 12; Pratchett, 2004: 360). Bu bağlamda merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki ilişki, idari vesayet ve yerel özerklik ilkeleri çerçevesinde şekillenmektedir (Ökmen ve Demir, 2011: 86).

1982 Anayasası, yerel yönetimleri idari ve mali özerliğe sahip kuruluşlar olarak tanımlamakla birlikte, merkezi idareye vesayet yetkisi tanımaktadır. Belediyelerin görevleri, uzun süre 1580 sayılı Belediye Kanunu çerçevesinde belirlenmiş; bu kanunda görevler, belediyelerin gelir düzeyine göre zorunlu ve isteğe bağlı olarak sınıflandırılmıştır (Erençin, 2006: 21).

2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu ile bu yaklaşım terk edilmiş; belediyelere genel yetki ilkesi doğrultusunda daha esnek bir görev alanı tanınmıştır (Resmî Gazete, 2005). Büyükşehir belediyeleri ise altyapı, ulaşım, çevre, sosyal ve kültürel hizmetler gibi geniş kapsamlı görevlerle donatılmıştır (Belediyeler Kanunu, 2005).

Belediyeler, yerel halkın ortak ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan, kamu tüzel kişiliğine sahip ve karar organları halk tarafından seçilen yerel yönetim birimleridir (Bozkurt vd., 2006: 31). Belediyelerin yürüttüğü tüm hizmetler belediyeçilik faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’de belediyeçilik faaliyetleri, 5393 sayılı Belediye Kanunu’na tabi belediyeler ile 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu kapsamında kurulan büyükşehir belediyeleri tarafından yürütülmektedir (Eryılmaz, 2007: 151).

Belediyeçilik, tarihsel olarak Avrupa’da ortaya çıkmış; Orta Çağ’da merkezi otoritelerin zayıflamasıyla komün kentler aracılığıyla gelişmiştir. 18. yüzyıl sonrasında ise özellikle Fransa ve İngiltere’de belediyeler modern anlamda kurumsallaşmıştır (Davis, 2002: 61; Bayraktar, 2013: 3). Nüfus artışı ve kentleşme süreci, belediyelerin kamu hizmetlerindeki rolünü giderek artırmıştır (Demirkaya, 1995: 36).

Osmanlı döneminde merkeziyetçi yönetim anlayışı nedeniyle belediyeçilik sınırlı kalmış; modern belediye yapısına geçiş Tanzimat Dönemi’nde başlamıştır. 1855’te kurulan İstanbul Şehremaneti, modern belediyeçiliğin ilk örneği olarak kabul edilmektedir (Göksoy ve Sağol, 2017: 9). Cumhuriyet öncesinde çıkarılan çeşitli düzenlemelere rağmen belediyeler, güçlü bir kurumsal yapıya kavuşamamıştır (Arslan, 2009: 19).

Cumhuriyet döneminde belediyeçilik dört ana evrede gelişmiştir. 1923-1945 döneminde merkeziyetçi yapı korunmuş; 1580 sayılı Belediye Kanunu ile belediyelere geniş görevler verilmiştir (Karabulak, 2013: 55). 1945-1990 döneminde kentleşme hızlanmış, ancak mali bağımlılık ve merkezi denetim devam etmiştir (Özdemir, 2006: 34). 1990-2005 döneminde reform arayışları artmış, ancak bütüncül bir dönüşüm sağlanamamıştır (Akçakaya, 2017: 106).

2005 sonrası dönemde ise 5393 ve 5216 sayılı Kanunlar ile yerel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları yeniden düzenlenmiş; 6360 sayılı Kanun ile büyükşehir belediyesi sayısı artırılmıştır. Bu reformlar, hizmet etkinliğini artırmayı hedeflemiş; ancak yerel demokrasi ve katılım açısından sınırlı eleştirilerle karşılaşmıştır (Günel vd., 2014: 67; Kalağan, 2018: 601).

Genel olarak Türkiye’de yerel yönetimler, tarihsel süreç boyunca merkezi idarenin güçlü denetimi altında gelişmiş; yapılan reformlara rağmen yerel özerklik ve katılımcılık hedefleri tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. Bununla birlikte, belediyeler özelinde gerçekleştirilen düzenlemeler, Türkiye’nin çağdaş yerel yönetim anlayışına uyum çabasının önemli göstergeleri olarak değerlendirilmektedir (Çiçek, 2014: 62).

2.2. Kültürel Belediyecilik ve Hizmet Memnuniyeti

Belediyeler, halka en yakın yönetim birimleri olmaları nedeniyle önemli kültür aktörleri konumundadır. Kültüre eşit erişim, temel bir insan hakkı olarak kabul edilmekte ve belediyeler bu hakkın yerel düzeyde hayata geçirilmesinde belirleyici rol üstlenmektedir. Yerelin somut ve somut olmayan kültürel değerlerine hâkim olmaları, belediyelerin kültür ve sanat alanındaki etkisini güçlendirmektedir. Belediyeler, kapsayıcı kültürel hizmetler yoluyla farklı toplumsal kesimleri bir araya getirerek toplumsal bütünleşmeye katkı sunmaktadır. Belediyecilik anlayışının tarihsel gelişimi dikkate alındığında, günümüzde geline aşamanın kültürel belediyecilik olarak tanımlanabileceği ifade edilmektedir (Keleş, 2014: 10).

Yerel yönetimler, kent kimliğinin korunması, kentlilerin yaşadıkları mekânla aidiyet ilişkisi kurmaları ve kültürel mirasın sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından özel bir sorumluluğa sahiptir (Kurt, 2011: 272). Kültürel belediyecilik, belediyelerin yalnızca fiziki ve sosyal hizmetlerle sınırlı kalmayarak, kültürel değerlerin korunması, geliştirilmesi ve tüm kentlilere erişilebilir kılınmasını amaçlayan bir yönetim anlayışını ifade etmektedir (Özcan, 2011: 4).

Kültürel hizmetler, kentlilik bilincinin gelişmesine ve toplumsal dayanışmanın güçlenmesine katkı sağlamaktadır (Başaran, 2008: 22). Bu anlayış, kültürü statik bir unsur olarak değil, özünü koruyarak yeniden üretebilen dinamik bir süreç olarak ele almaktadır (Özcan, 2011: 26). Sosyal belediyecilik anlayışı, kültürel belediyeciliğe geçişte önemli bir aşama olarak değerlendirilmekte; fiziki, sosyal ve kültürel belediyecilik yaklaşımlarının birbirini tamamlayan bir bütün oluşturduğu vurgulanmaktadır (Şen, 2007: 42-44).

Kültürel belediyecilik, yalnızca etkinlik düzenlemeyi değil, kent kültürünün korunmasını, kentsel mekânla uyumlu biçimde yaşatılmasını ve kentlilik bilincinin güçlendirilmesini kapsamaktadır (Özcan, 2011: 5).

Belediyeler, kültürel faaliyetler aracılığıyla kültürel mirası korumayı, toplumsal kaynaşmayı teşvik etmeyi, kültürel belleği canlı tutmayı ve bireysel

gelişime katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışmalar; kent halkının kültürel etkileşimini artırmak, aidiyet duygusunu güçlendirmek ve ortak bir kent kültürü oluşturmak gibi işlevler üstlenmektedir (Sırakaya, 2021: 63; Akgül, 2021: 48). Bununla birlikte kültürel faaliyetlerin siyasi kaygılarla yönlendirilmesi ve belirli grupların taleplerine indirgenmesi, kültürel belediyeciliğin asli amacından sapmasına yol açabilmektedir (Apaydın, 2021: 85).

Türkiye’de belediyelerin kültürel faaliyetleri, 1580 sayılı mülga Belediye Kanunu ile ayrıntılı biçimde düzenlenmiş; kütüphaneler, tiyatrolar, müzeler ve eğitim faaliyetleri belediyelerin görevleri arasında sayılmıştır. 5393 sayılı Belediye Kanunu ise kültürel hizmetleri “kültür ve sanat hizmetleri” başlığı altında genel yetki ilkesi çerçevesinde ele almıştır. Kanunun 13, 14, 60, 73 ve 74. maddeleri, belediyelere kültürel değerlerin korunması, geliştirilmesi ve bu faaliyetler için bütçe ayrılması konusunda yasal dayanak sağlamaktadır.

Büyükşehir belediyeleri açısından kültürel görevler, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile düzenlenmiş; kültür tesislerinin kurulması, işletilmesi ve kültürel mirasın korunması büyükşehir belediyelerinin temel sorumlulukları arasında yer almıştır. Ayrıca büyükşehir belediye meclislerinde Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Komisyonu kurulması zorunlu kılınarak kültür politikalarına kurumsal önem atfedilmiştir (5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu).

Batı ülkelerinde kültür politikaları, devletin kültür ve sanata müdahale biçimine göre dört temel model altında sınıflandırılmaktadır: Kıta Avrupası, Kuzey Avrupa, Anglo-Sakson ve Akdeniz modeli (Ulldemolins ve Arostequi, 2013: 57). İngiltere’de kültür hizmetleri büyük ölçüde bağımsız ve kâr amacı gütmeyen kurumlar tarafından yürütülmekte; İtalya’da merkezi politikalar yerel yönetimler aracılığıyla uygulanmaktadır (Akdede, 2013). Fransa’da güçlü merkezi kültür politikaları dikkat çekerken, Almanya ve İsveç’te kültür hizmetleri ağırlıklı olarak yerel yönetimler tarafından yürütülmektedir (Topuz, 1998).

Kültür bütçeleri karşılaştırıldığında, Fransa, İngiltere ve Almanya’nın kültürel yatırımlara Türkiye’ye kıyasla çok daha yüksek kaynak ayırdığı görülmektedir. Kişi başına düşen kültür bütçesi açısından Türkiye’nin oldukça düşük bir seviyede yer alması, kültürel belediyeciliğin gelişimi açısından önemli bir yapısal sınırlılığa işaret etmektedir (İKSV, 2016).

Hizmet, bireylerin ihtiyaçlarına karşılık gelen ve belirli bir bedel karşılığında sunulan, soyut, depolanamayan, üretim ve tüketimi eş zamanlı gerçekleşen faaliyetler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Negiz, 2011: 29). Hizmet kavramının sistematik biçimde ele alınması 18. yüzyıla dayanmakta; hizmetler, insanların birlikte yaşamalarının doğal bir sonucu olarak yaşamın her alanında ortaya çıkmaktadır (Zengin ve Erdal, 2000: 47). Literatürde hizmet; maddi çıktısı olmayan faaliyetler (Smith), mallara fayda ekleyen süreçler (Say) ve üretildiği anda tüketilen faaliyetler (Marshall) şeklinde tanımlanmıştır. Kamu ve özel

sektör bağlamında hizmet anlayışı farklılaşmakta; özel sektörde kâr amacı ön plandayken, kamu hizmetlerinde temel hedef memnuniyet ve kamu yararının sağlanmasıdır (Alkoç, 2004: 59).

Memnuniyet, algılanan performans ile beklentiler arasındaki karşılaştırma sonucunda ortaya çıkan duygu düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Kotler ve Keller, 2011: 71). Memnuniyetin, tüketim sonrası bir deneyim olduğu konusunda literatürde genel bir görüş birliği bulunmaktadır (Giese ve Cote, 2000: 54; Oliver, 1997: 35). Memnuniyetin oluşumu; beklentiler, algılanan performans ve bu ikisi arasındaki uyum ya da uyumsuzluk çerçevesinde açıklanmaktadır (Tse ve Wilton, 2008: 84). Bu bağlamda geliştirilen başlıca teoriler; Beklenti-Uyuşmazlık Teorisi, Bilişsel Uyumsuzluk Teorisi, Benzeşim Teorisi, Eşitlik Teorisi ve Atfetme Teorisi'dir (Hatipoğlu, 2021: 40). En yaygın kullanılan yaklaşım olan Beklenti-Uyuşmazlık Teorisi'ne göre memnuniyet, beklentilerin karşılanması ya da aşılması durumunda ortaya çıkmakta; beklentilerin altında kalan performans ise memnuniyetsizliğe yol açmaktadır (Oliver, 1980).

Memnuniyetin tek boyutlu ya da çok boyutlu bir yapı olup olmadığı literatürde tartışılmaktadır. Çok boyutlu yaklaşımlar arasında öne çıkan Kano Modeli, memnuniyeti temel, tek boyutlu ve merak uyandıran ihtiyaçlar çerçevesinde ele almaktadır. Bu model, memnuniyet yaratan unsurların güçlendirilmesi ve memnuniyetsizlik doğuran unsurların azaltılması açısından önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır (Kim vd., 2014: 341).

Kamu hizmetlerinde memnuniyet, sunulan hizmetin kalitesi ile doğrudan ilişkilidir (Torlak, 1999: 11). Modern kamu yönetimi anlayışı, vatandaş odaklılık, kalite, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri üzerine kuruludur (Sezer, 2008: 153). Yeni kamu yönetimi yaklaşımı, demokratik vatandaşlık, sivil toplumun güçlendirilmesi ve örgütsel hümanizm ilkelerini esas almaktadır (Sezer, 2008: 150).

Kamu hizmetleri kâr amacı gütmemekle birlikte, vatandaşların müşteri olarak kabul edilmesi, hizmet kalitesinin artırılması açısından günümüzde yaygın bir yaklaşım hâline gelmiştir. Ancak kamu hizmetlerinde memnuniyet, özel sektördeki kârlılık anlayışıyla sınırlı olmayıp kamu yararı temelinde değerlendirilmelidir (Alptürker, 2010: 51).

Literatürde belediye hizmetlerinden duyulan memnuniyeti ölçmeye yönelik çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, genel olarak hizmet kalitesi, algılanan değer, demografik özellikler ve aidiyet duygusu gibi değişkenlerin memnuniyet üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Adaman ve Çarkoğlu, 2000; Topçu ve Dökmeci, 2005; Yavuzçehre vd., 2006). Araştırma bulguları, belediye hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeylerinin kentler ve hizmet türleri arasında farklılaştığını; fiziki altyapı, ulaşım, sosyal hizmetler ve çevresel düzenlemelerin memnuniyet algısında belirleyici olduğunu göstermektedir (Duman ve Yüksel, 2008; Kara ve Gürcü, 2010; Er, 2016).

Belediyelerin sunduğu hizmetlerin kalitesi, vatandaşların algılarına göre şekillenmektedir. Etkinlik, belirlenen hedeflere ulaşma derecesini ifade eden temel bir performans göstergesidir (Arslan, 2002: 4). Hizmet etkinliğinin sağlanması, kaynakların doğru alanlara yönlendirilmesi ve ihtiyaç önceliklerinin doğru belirlenmesine bağlıdır (Korlu, 2018: 13).

Yerel yönetimlerde etkin, şeffaf ve hesap verebilir hizmet sunumu, vatandaş memnuniyetini ve yerel yönetime duyulan güveni artırmaktadır (Daştan ve Delice, 2015: 203). Kültürel hizmetlerde memnuniyet, bireylerin kültürel etkinliklerden elde ettikleri tatmin düzeyini ifade etmektedir. Bu memnuniyet; hizmet kalitesi, erişilebilirlik, fiyat politikaları ve izleyici deneyimi gibi unsurlarla yakından ilişkilidir (Yıldırım, 2020: 54). Yaygın ve nitelikli kültürel hizmetler, toplumsal bağların güçlenmesine ve kültürel katılımın artmasına katkı sunmaktadır (UNESCO, 2015: 17).

Kamu sektöründe memnuniyetin ölçülmesine yönelik geliştirilen modeller arasında Amerikan Vatandaş Memnuniyet Endeksi (ACSI), Eğitim Kurumları Memnuniyet Endeksi ve Alman Vatandaş Memnuniyet Endeksi (GCSI) öne çıkmaktadır. Bu modeller, memnuniyetin beklenti, kalite, imaj ve güven gibi değişkenlerle ilişkisini yapısal eşitlik modelleri aracılığıyla açıklamaktadır (Fornell vd., 1996; Zenker vd., 2013).

Model bulguları, vatandaş memnuniyetinin bağlılık ve güven üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu ve özellikle yerel düzeyde sunulan hizmetlerin yaşam kalitesini doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır.

2.3. İmaj ve Kurumsal İmaj

İmaj, bireylerin, kurumların veya toplumsal aktörlerin zihinlerinde oluşan algı, izlenim ve değerlendirmelerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bu algılar öznel nitelik taşımakta; bireylerin bilgi birikimleri, deneyimleri, değer yargıları, psikolojik durumları ile içinde bulundukları sosyal ve kültürel çevre tarafından şekillenmektedir (Dowling, 1998: 110; Karpat, 1999: 78; Arslan, 2016: 16). Algılama süreci sonucunda zihinde oluşan bu değerlendirmeler, imajın dinamik ve zaman içinde değişebilen bir yapı olmasına yol açmaktadır (Tolungüç, 2000: 47; Gemlik ve Sığı, 2007: 274). Bu yönüyle imaj, nesnel gerçeklikten ziyade algılanan gerçekliğe dayalı bir kavram olarak ele alınmaktadır (Küçük Kurt, 1987: 44).

Kurumsal imaj ise bir kurumun hedef kitleleri tarafından nasıl algılandığını ifade eden ve kurumsal kimlik, kurumsal davranış, iletişim biçimleri ve görsel unsurların bütüncül etkisiyle oluşan bir yapıdır (Peltekoğlu, 1997: 41; Bulduklu, 2015: 11). Kurumların sundukları ürün ve hizmetler, sergiledikleri davranış biçimleri, toplumsal sorumluluk anlayışları ve iletişim pratikleri, hedef kitlelerin zihninde kurumla ilgili olumlu ya da olumsuz bir imajın oluşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda kurumsal imaj, yalnızca dış hedef kitlelerin değil, aynı

zamanda kurum çalışanlarının algılarını da içeren çok boyutlu bir kavramdır (Gee, 1995: 86).

Olumlu bir kurumsal imaj, kurumun güvenilirliğini ve itibarını artırarak rekabet gücünü yükseltmekte; müşteri memnuniyeti, çalışan bağlılığı, yatırımcı güveni ve kurumsal sürdürülebilirlik üzerinde belirleyici bir etki yaratmaktadır (Taşlıyan vd., 2013: 776; Demir ve Bağlıoğlu, 2017: 3). Kurumsal imajın güçlü olduğu durumlarda, hedef kitlelerin kuruma yönelik tutumları daha olumlu olmakta ve bu durum uzun vadede kurumsal başarıyı desteklemektedir. Kurumsal kimlik ile kurumsal imaj arasında çift yönlü bir ilişki bulunmakta; kimliğin tutarlı biçimde uygulanması, imajın olumlu yönde şekillenmesini sağlamaktadır (Tuna, 2006: 15-16).

Kurumsal imajın oluşum sürecinde; kurumsal felsefe, kurumsal davranış, kurumsal tasarım ve kurumsal iletişim unsurları önemli rol oynamaktadır. Bu unsurların tutarlı ve stratejik bir anlayışla yönetilmesi, hedef kitlelerde istenilen algının oluşturulmasına katkı sunmaktadır (Derin ve Demirel, 2010: 161). Reklam, halkla ilişkiler, sponsorluk, sosyal sorumluluk faaliyetleri, medya ilişkileri ve kriz iletişimi gibi araçlar, kurumsal imajın inşa edilmesinde ve sürdürülmesinde etkili iletişim stratejileri olarak öne çıkmaktadır (Aksoy ve Bayramoğlu, 2008: 86; Özüpek, 2013: 160).

Kurumsal imaj; iç imaj, dış imaj ve soyut imaj olmak üzere farklı boyutlarda ele alınmaktadır. İç imaj, çalışanların kuruma yönelik algılarını ifade ederken; dış imaj, kurumun hedef kitleleri ve kamuoyu nezdindeki görünümünü kapsamaktadır. Soyut imaj ise kurumla kurulan duygusal bağlar ve değer atıfları üzerinden şekillenmektedir (İlgin vd., 2018: 210). Özellikle çalışan memnuniyeti ve kuruma duyulan aidiyet duygusu, kurumsal imajın kalıcılığını ve gücünü artıran unsurlar arasında yer almaktadır.

Kurumsal imaj yönetimi, kurumun hedeflediği algıyı oluşturmak, mevcut imajı korumak ve olası olumsuz algıları önlemek amacıyla yürütülen planlı ve stratejik iletişim faaliyetlerini kapsamaktadır (Yılmaz, 2005: 140). Bu süreçte kurumlar, proaktif iletişim stratejilerinin yanı sıra kriz dönemlerinde savunma ve düzeltme odaklı stratejiler geliştirmektedir (Gürbüz, 2018: 30). Sonuç olarak kurumsal imaj, kurumların toplumsal kabulü, paydaşlarıyla kurduğu ilişkiler ve uzun vadeli başarısı açısından temel bir stratejik unsur olarak değerlendirilmektedir (Dowling, 1986: 112; Özer, 2019: 20).

2.4. Aidiyet Kavramı ve Toplumsal Aidiyet

Aidiyet kavramı, bireyin toplumla etkileşimi üzerinden şekillenen ve farklı disiplinlerde farklı boyutlarıyla ele alınan bir olgudur. Psikolojide sosyalleşme ve kişilerarası bağ kurma süreçleriyle, sosyolojide toplumsal üyelikler ve grup ilişkileriyle, siyaset biliminde ise bu üyeliklerin sürekliliğiyle ilişkilendirilmektedir (Taşkesen, 2021: 10). Eğitim alanında okula aidiyetin

öğrencinin performansında; iş dünyasında ise kurumsal aidiyetin çalışan performansında önemli bir belirleyici olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte aidiyet algısının öznel niteliği, kavramın tek ve kesin bir tanım üzerinde uzlaşılmasını ve ölçülebilirliğini zorlaştırmaktadır.

Aidiyet sözcüğü Arapça kökenlidir; TDK tarafından “ilgi ve ilişkinlik” olarak tanımlanır. “İlgi” ise “iki nesne veya durum arasında var olan bağ, alaka ve ilişki” şeklinde açıklanır (TDK, 2024). Cambridge Sözlüğü’nde aidiyet, bir gruba mensup olmanın bireyde yarattığı rahatlık ve mutluluk haliyle ilişkilendirilmekte ve bunun olumlu sosyal ilişkileri desteklediği belirtilmektedir (Cambridge, 2024).

Literatürde temel referanslardan biri Baumeister ve Leary’nin (1995) çalışmasıdır. Bu çalışmada aidiyet, “süreklilik gösteren, anlam yüklü ve çatışmasız ilişkiler arzusu” olarak tanımlanmakta ve insanın temel motivasyonlarından biri olarak görülmektedir. Leary ve Cox (2008) da bu motivasyonun insan davranışlarının önemli bir bölümünü açıklayabildiğini ileri sürmektedir. Maslow ise aidiyet ihtiyacını ihtiyaçlar hiyerarşisinde üçüncü sıraya yerleştirerek, fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarından sonra sevgi ve ait olma gereksinimlerinin belirginleştiğini vurgulamaktadır (Maslow, 2001: 46-48).

Aidiyet eksikliği, bireyin ruhsal ve sosyal hayatında olumsuz sonuçlar doğurabilmekte; buna karşılık aidiyet ihtiyacı karşılandığında bireyin daha güvenli, değerli ve kabul edilmiş hissetmesi mümkün olmaktadır (Baumeister ve Leary, 1995). Tajfel ve diğerleri (1971) grup içi kayırmacılığın rastgele gruplarda bile hızla ortaya çıkabildiğini göstererek aidiyet eğiliminin temel bir insan güdüsü olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle aidiyet, bireylerin duygusal, davranışsal ve bilişsel tepkilerini etkileyen güçlü bir motivasyon kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Walton ve Cohen 2007’den akt. Yazgan, 2010: 28).

Aidiyet, bireyin kendini belirli bir topluluğa dahil hissetmesiyle açıklanabilir (Cueto vd., 2010: 278; Cajax ve Berman, 2010: 26). Ancak bu hissin oluşması, yalnızca sosyal temasın varlığına değil, temasın niteliğine ve bireyin kendini güvenli ve uyumlu hissetmesine bağlıdır (Levett-Jones vd., 2009: 159). Aidiyet duygusunun karşılıklı kabul, istikrarlı etkileşim ve olumlu ilişkiler üzerinden güçlendiği; çatışma ya da kopuşlarda ise bireyin yeni aidiyet bağları kurabildiği belirtilmektedir. Bu yönüyle aidiyet, dinamik ve bağlama bağlı bir süreçtir (Afonso vd., 2022; Küçüktopuzlu ve Köskün, 2023: 292).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada nicel araştırma yaklaşımlarından genel tarama modeli kapsamında yer alan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, çok sayıda öğeden oluşan bir evrende, evrenin tamamı ya da onu temsil eden bir örneklem üzerinden, en az iki değişken arasındaki ilişkilerin

incelenmesini amaçlamaktadır. Bu modelde nicel veriler anket uygulamaları yoluyla elde edilmekte, elde edilen veriler istatistiksel analizlerle değerlendirilerek değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya konulmaktadır (Büyüköztürk vd., 2013).

Tarama araştırmaları kapsamında ayrıca örneklemin demografik özellikleri ile belirlenen konulara ilişkin görüş ve tercihlerinin belirlenmesi hedeflenmektedir (Bahtiyar ve Can, 2016). Bu çalışmada da genel puan ile konuya ilişkin belirlenen değişkenler arasındaki farklılıklar analiz edilmiştir.

Bu araştırma modeli doğrultusunda oluşturulan hipotezler şöyledir:

H1: Kültürel belediyeçilik hizmetlerinden duyulan memnuniyet, kurumsal itibar algısını pozitif yönde etkiler.

H2: Kültürel belediyeçilik hizmetlerinden duyulan memnuniyet, kentsel aidiyet algısını pozitif yönde etkiler.

H3: Kentsel aidiyet algısı, kurumsal itibar algısını pozitif yönde etkiler.

H4: Kentsel aidiyet algısı, kültürel belediyeçilik hizmetlerinden duyulan memnuniyet ile kurumsal itibar algısı arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlenmektedir.

H5: Kentte yaşam süresi, kültürel belediyeçilik hizmetlerinden duyulan memnuniyet ile kentsel aidiyet algısı arasındaki ilişki üzerinde düzenleyici bir etkiye sahiptir.

H6: Kentte yaşam süresi, kentsel aidiyet aracılığıyla kültürel belediyeçilik hizmetlerinden duyulan memnuniyetin kurumsal itibar algısı üzerindeki dolaylı etkisini düzenlemektedir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Modeli

Araştırmanın evrenini, Menteşe Belediyesi merkez mahallelerinde yaşayan nüfus oluşturmaktadır. 2023 yılı nüfus verilerine göre bu evrenin büyüklüğü 123.227 kişidir. Evreni temsil edecek örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmış; örnekleme hata payı ve güven aralığı dikkate alınmıştır.

Örneklem büyüklüğü aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanmıştır:

$$n = \frac{Z^2 \cdot p \cdot (1-p)}{E^2}$$

Araştırmada, popülasyon standart sapması bilinmediğinden örnekleme hata payı %5 ($E=0,05$) olarak kabul edilmiş, güven aralığı %95 düzeyinde belirlenmiştir ($Z=1,96$). Popülasyondaki beklenen oran (p) bilinmediği için

maksimum varyansı temsil eden 0,5 değeri kullanılmıştır. Bu doğrultuda hesaplanan örneklem büyüklüğü:

$$n=(Z^2.p.(1-p))/E^2=((1,96)^2.(0,5).(1-0,5))/[(0,05)]^2=384,16\cong 384\text{'t}{\rm ur}.$$

Araştırma, toplam 1300 kişiyle gerçekleştirilmiş olup hesaplanan asgari örneklem büyüklüğünü fazlasıyla karşılamaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Anket, toplam 82 soru ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yer alan altı soru ile katılımcıların yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi gibi demografik özellikleri belirlenmiştir. İkinci bölümde bulunan 19 soru ile belediyenin kurumsal imajı ölçülmüş; bu bölümde Gemlik ve Sıgır (2007) ile Türk ve Akçay (2010) çalışmalarından yararlanılmış ve gerekli izinler alınmıştır. Söz konusu çalışmalarda ölçeklerin güvenilirliği Cronbach's Alpha yöntemi ile test edilmiş; güvenilirlik katsayıları sırasıyla 0,8960 ve 0,8970 olarak hesaplanmış ve ölçeklerin güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Üçüncü bölümde yer alan 19 soru ile katılımcıların kent aidiyet duyguları ölçülmüş; bu bölüm için Şentürk ve Gülersoy (2018) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmış ve gerekli izinler alınmıştır. İlgili çalışmada Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı 0,843 olarak belirlenmiştir. Dördüncü bölümde ise belediyenin kültürel faaliyetlerine yönelik farkındalık düzeyi 38 madde ile ölçülmüştür. Tüm ölçekler 5'li Likert tipi derecelendirme ile değerlendirilmiştir.

3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler SPSS 27.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sürecinde betimsel istatistiklerin yanı sıra güvenilirlik ve normallik analizleri yapılmış; kişisel bilgilere göre ölçekler arasındaki farklılıkların belirlenmesinde parametrik testlerden yararlanılmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini belirlemek amacıyla Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış ve tüm ölçeklerin katsayılarının .70'in üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, kullanılan ölçeklerin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir.

Güvenirlik analizinin ardından normallik testi uygulanmış; ölçek puanlarının çarpıklık ve basıklık değerlerinin +3 ile -3 aralığında yer aldığı belirlenmiştir. Bu bulgu, verilerin normal dağılım gösterdiğini ortaya koymuş ve analizlerde parametrik testlerin kullanılmasını mümkün kılmıştır. Katılımcıların kişisel bilgilerine ilişkin veriler betimsel istatistiklerle (ortalama ve frekans) sunulmuş; gruplar arası karşılaştırmalarda bağımsız gruplar t testi ve tek yönlü varyans

analizi, ölçekler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde ise korelasyon analizi kullanılmıştır.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde araştırmadan elde edilen bulgulara ve bu bulguların değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Kişisel Bilgilerinin Dağılımı

		N	%
Cinsiyet	Kadın	193	52,3
	Erkek	176	47,7
Yaş	18-23	52	14,1
	24-30	44	11,9
	31-37	55	14,9
	38-44	96	26
	45-51	84	22,8
	52-58	31	8,4
	59 ve üzeri	7	1,9
Eğitim Düzeyi	İlkokul	23	6,2
	Ortaokul	55	14,9
	Lise	102	27,6
	Lisans	160	43,4
	Yüksek Lisans/Doktora	29	7,9
Meslek	Kamu	84	22,8
	Özel sektör	62	16,8
	Serbest meslek	66	17,9
	Emekli	32	8,7
	Ev hanımı	34	9,2
	Öğrenci	63	17,1
	İşsiz	21	5,7
	Diğer	7	1,9
Gelir Durumu	10000 TL'den az	41	11,1
	10000 TL - 20000 TL	43	11,7
	20001 TL - 30000 TL	99	26,8
	30001 TL - 40000 TL	119	32,2
	40001 TL - 50000 TL	54	14,6
	50000 TL üzeri	13	3,5
Menteşe'de Yaşama Süresi	0-5 yıl	55	14,9
	6-10 yıl	115	31,2
	11-15 yıl	128	34,7
	16 yıl ve üzeri	71	19,2

Katılımcıların kişisel bilgilerinin dağılımı incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun kadın, 45-51 yaş arasında, lisans mezunu, kamu sektör çalışanı,

30001 TL - 40000 TL arasında gelire sahip olduğu ve 11-15 yıl ve üzerinde süredir Menteşe’de yaşadığı tespit edilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Karşılaştırma

	Cinsiyet	N	Ortalama	SS	t	p
Aidiyet Algısı	Kadın	193	4,16	0,58	-	0,833
	Erkek	176	4,17	0,63	0,211	
Kurumsal İmaj	Kadın	193	3,7	0,89	-	0,147
	Erkek	176	3,84	0,92	1,454	
Kültürel Belediyecilik Hizmetleri	Kadın	193	3,9	0,76	-	0,592
	Erkek	176	3,95	0,83	0,536	

Katılımcıların cinsiyetlerine göre karşılaştırmaya yönelik olarak gerçekleştirilen analiz sonucunda cinsiyete göre aidiyet algısı, kurumsal imaj ve kültürel belediyecilik hizmetlerinin istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir ($p>0.05$).

Tablo 3. Katılımcıların Yaşlarına Göre Karşılaştırma

		N	Ortalama	SS	F	p
Aidiyet Algısı	18-23	52	4,08	0,87	0,937	0,468
	24-30	44	4,32	0,34		
	31-37	55	4,2	0,39		
	38-44	96	4,17	0,38		
	45-51	84	4,1	0,79		
	52-58	31	4,18	0,7		
	59 ve üzeri	7	4,05	0,42		
	Toplam	369	4,16	0,6		
Kurumsal İmaj	18-23	52	3,86	1,05	0,69	0,658
	24-30	44	3,89	0,7		
	31-37	55	3,76	0,89		
	38-44	96	3,78	0,85		
	45-51	84	3,62	0,99		
	52-58	31	3,73	0,93		
	59 ve üzeri	7	4,05	0,79		
	Toplam	369	3,77	0,91		
Kültürel Belediyecilik Hizmetleri	18-23	52	3,97	0,91	2,122	0,05
	24-30	44	4,15	0,6		
	31-37	55	3,95	0,74		
	38-44	96	3,97	0,68		
	45-51	84	3,71	0,89		
	52-58	31	3,82	0,89		
	59 ve üzeri	7	4,32	0,47		
	Toplam	369	3,92	0,79		

Katılımcıların yaşlarına göre karşılaştırmaya yönelik olarak gerçekleştirilen analiz sonucunda yaşa göre aidiyet algısı, kurumsal imaj ve kültürel belediyeçilik hizmetlerinin istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir ($p>0.05$). Her ne kadar Kültürel Belediyeçilik Hizmetleri 0.05 anlamlılık değerine yakın bulunsada, post hoc incelemeler sonucunda anlamlı farklılaşmalar saptanmamıştır.

Tablo 4. Katılımcıların Eğitim Düzeylerine Göre Karşılaştırma

		N	Ortalama	SS	F	p
Aidiyet Algısı	İlkokul	23	3,93	0,98	1,32	0,262
	Ortaokul	55	4,1	0,74		
	Lise	102	4,18	0,41		
	Lisans	160	4,18	0,62		
	Yüksek	29	4,28	0,34		
	Lisans/Doktora					
	Toplam	369	4,16	0,6		
Kurumsal İmaj	İlkokul	23	3,52	1,06	0,953	0,434
	Ortaokul	55	3,75	1		
	Lise	102	3,85	0,89		
	Lisans	160	3,73	0,89		
	Yüksek	29	3,93	0,7		
	Lisans/Doktora					
	Toplam	369	3,77	0,91		
Kültürel Belediyeçilik Hizmetleri	İlkokul	23	3,73	1,08	1,096	0,358
	Ortaokul	55	3,85	0,93		
	Lise	102	3,96	0,67		
	Lisans	160	3,91	0,79		
	Yüksek	29	4,14	0,6		
	Lisans/Doktora					
	Toplam	369	3,92	0,79		

Katılımcıların eğitim düzeylerine göre karşılaştırmaya yönelik olarak gerçekleştirilen analiz sonucunda eğitim düzeyine göre aidiyet algısı, kurumsal imaj ve kültürel belediyeçilik hizmetlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir ($p>0.05$).

Tablo 5. Katılımcıların Gelir Durumlarına Göre Karşılaştırma

		N	Ortalama	SS	F	p
Aidiyet Algısı	10000 TL'den az	41	3,94	0,92	1,55	0,174
	10000 TL - 20000 TL	43	4,12	0,79		
	20001 TL - 30000 TL	99	4,17	0,4		
	30001 TL - 40000 TL	119	4,2	0,55		

	40001 TL - 50000 TL	54	4,25	0,59		
	50000 TL üzeri	13	4,23	0,39		
	Toplam	369	4,16	0,6		
	10000 TL'den az	41	3,73	1,19		
	10000 TL - 20000 TL	43	3,74	1,15		
	20001 TL - 30000 TL	99	3,76	0,76		
Kurumsal İmaj	30001 TL - 40000 TL	119	3,73	0,83	0,403	0,847
	40001 TL - 50000 TL	54	3,93	0,8		
	50000 TL üzeri	13	3,71	1,13		
	Toplam	369	3,77	0,91		
	10000 TL'den az	41	3,91	1,03		
	10000 TL - 20000 TL	43	3,84	0,97		
	20001 TL - 30000 TL	99	3,95	0,64		
Kültürel Belediyecilik Hizmetleri	30001 TL - 40000 TL	119	3,89	0,76	0,449	0,814
	40001 TL - 50000 TL	54	4,05	0,73		
	50000 TL üzeri	13	3,86	0,9		
	Toplam	369	3,92	0,79		

Katılımcıların gelir durumlarına göre karşılaştırmaya yönelik olarak gerçekleştirilen analiz sonucunda gelir durumuna göre aidiyet algısı, kurumsal imaj ve kültürel belediyecilik hizmetlerinin istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir ($p>0.05$).

Tablo 6. Katılımcıların Mentеше'de Yaşama Sürelerine Göre Karşılaştırma

		N	Ortalama	SS	F	p
	0-5 yıl	55	4,06	0,82		
	6-10 yıl	115	4,25	0,38		
	11-15 yıl	128	4,21	0,46		
Aidiyet Algısı	16 yıl ve üzeri	71	4,02	0,85	3,128	0,026
	Toplam	369	4,16	0,6		
	0-5 yıl	55	3,57	1,16		
Kurumsal İmaj	6-10 yıl	115	3,83	0,79	1,108	0,346

	11-15 yıl	128	3,79	0,85		
	16 yıl ve üzeri	71	3,77	0,97		
	Toplam	369	3,77	0,91		
	0-5 yıl	55	3,78	1,04		
	6-10 yıl	115	3,97	0,71		
Kültürel Belediyecilik Hizmetleri	11-15 yıl	128	3,93	0,68	0,817	0,485
	16 yıl ve üzeri	71	3,94	0,87		
	Toplam	369	3,92	0,79		

Katılımcıların Menteşe’de yaşama sürelerine göre karşılaştırmaya yönelik olarak gerçekleştirilen analiz sonucunda Menteşe’de yaşama sürelerine göre kurumsal imaj ve kültürel belediyecilik hizmetlerinin istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermediği tespit edilmiştir ($p>0.05$). Aidiyet algısında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmıştır. Yapılan bonferroni post hoc test sonucunda anlamlı farklılaşmanın sınırlı kaldığı ve $p = 0,053$ değeriyle 16 yıl üzeri ile 6-10 yıl gruplarında olduğu saptanmıştır.

Tablo 7. Kültürel Belediyecilik Hizmetleri ile Aidiyet Algısı ve Kurumsal İmaj Arasındaki İlişki

	Aidiyet Algısı	Kurumsal İmaj
Kültürel Belediyecilik Hizmetleri	r 0,285**	0,822**
	p <0,001	<0,001
	N 369	369

Kültürel belediyecilik hizmetleri ile aidiyet algısı ve kurumsal imaj arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik olarak gerçekleştirilen analiz sonucunda kültürel belediyecilik hizmetleri ile aidiyet algısı arasında zayıf ve pozitif yönlü ilişki saptanmıştır ($p<0.001$). Kültürel belediyecilik hizmetleri ile kurumsal imaj arasında ise istatistiksel olarak pozitif yönde yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p<0.001$).

Tablo 8. Kültürel Belediyecilik Hizmetleri ile Kurumsal İmaj Arasındaki İlişkiye Aidiyet Algısının Etkisi

Kontrol Değişkeni		Kurumsal İmaj	
Aidiyet Algısı	Kültürel Belediyecilik Hizmetleri	r	,812
		p	,000
		Sd	366

Aidiyet algısı kontrol edilerek yapılan kısmi korelasyon analizi sonucunda, kültürel belediyecilik hizmetleri ile kurumsal imaj arasında istatistiksel olarak anlamlı, güçlü ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r = ,812$, $sd = 366$, $p < ,001$). Bu bulgu, aidiyet algısının etkisi kontrol altına alındığında dahi kültürel belediyecilik hizmetlerine ilişkin olumlu algının kurumsal imaj algısı ile güçlü biçimde ilişkili olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, aidiyet algısı bu ilişkiyi tamamen açıklamamakta; kültürel belediyecilik hizmetleri kurumsal imaj ile bağımsız olarak güçlü bir ilişki göstermeye devam etmektedir.

Tablo 9. Kültürel Belediyecilik Hizmetleri ile Aidiyet Algısı Arasındaki İlişkiye Kentte Yaşam Süresinin Etkisi

Kontrol Değişkeni		Aidiyet Algısı	
Menteşe'de Yaşama Süresi	Kültürel Belediyecilik Hizmetleri	r	,288
		p	,000
		Sd	366

Menteşe'de yaşama süresi kontrol edilerek yapılan kısmi korelasyon analizi sonucunda, kültürel belediyecilik hizmetleri ile aidiyet algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı, düşük düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r = ,288$, $sd = 366$, $p < ,001$). Bu bulgu, Mentese'de yaşama süresinin etkisi kontrol altına alındığında da kültürel belediyecilik hizmetlerine ilişkin olumlu algının aidiyet algısı ile anlamlı biçimde ilişkili olmaya devam ettiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, kentte yaşama süresi bu ilişkiyi tamamen açıklamamakta; iki değişken arasındaki pozitif ilişki bağımsız olarak varlığını sürdürmektedir.

5. SONUÇ

Menteşe Belediyesi örneği üzerinden yürütülen bu çalışmada, kültürel belediyecilik hizmetlerinden duyulan memnuniyetin kurumsal imaj üzerindeki etkisi ve bu ilişkide aidiyet algısının rolü incelenmiştir. Bulgular, belediyelerin sunduğu kültürel ve sosyal hizmetlerin bireylerin memnuniyetini ve belediyeye olan bağlılığını artırarak kurumsal imajı güçlendirdiğini göstermektedir.

5393 sayılı Belediye Kanunu çerçevesinde belediyelerin acil durum hizmetleri, altyapı, çevre koruma, sosyal hizmetler ile kültürel ve sanatsal

faaliyetler gibi geniş bir görev alanına sahip olduğu görülmektedir. Belediyeler, sosyal belediyeçilik anlayışı doğrultusunda dezavantajlı gruplara yönelik destekler sunmakta; kültürel ve sanatsal etkinlikler aracılığıyla toplumsal bağları güçlendirmekte ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda belediye hizmetlerinin sürekli geliştirilmesi, toplum refahı açısından önem taşımaktadır.

Türkiye’de yerel yönetimler, merkeziyetçi yapıdan uzaklaşarak daha yetkin ve kaynak açısından güçlendirilmiş bir yapıya dönüşmüş; bu durum sosyal ve sosyo-kültürel belediyeçilik uygulamalarının yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle büyükşehir belediyelerinde sosyal hizmetlerin çeşitlendiği, kadınlar, çocuklar ve engelli bireylere yönelik sosyal altyapıların oluşturulduğu görülmektedir. Kültürel belediyeçilik ise kültürel mirasın korunması, kültür-sanat faaliyetlerinin yaygınlaştırılması ve toplumsal bütünleşmenin desteklenmesi açısından önemli bir işlev üstlenmektedir.

Belediyeler, kültür ve sanat müdürlükleri, kültür merkezleri ve çeşitli atölyeler aracılığıyla yerel halkın kültürel ihtiyaçlarına yanıt vermekte; bu birimler aynı zamanda belediyelerin toplumsal işlevlerini güçlendiren temel araçlar olarak öne çıkmaktadır. Kültürel faaliyetlerin eğitim programları ve kurslarla desteklenmesi, bireylerin kişisel gelişimine katkı sağlamakta; bu hizmetler belediyelerin tanınırlığını artırarak yerel ekonomi ve turizme katkı sunmaktadır.

Kurumsal imaj, bir kurumun toplum nezdindeki algısını ifade etmekte olup hizmet kalitesi, iletişim biçimi ve toplumsal duyarlılıkla doğrudan ilişkilidir. Belediyelerin şeffaf yönetim anlayışı, teknolojik altyapı kullanımı ve krizlere yanıt verme kapasitesi kurumsal imajın güçlenmesinde belirleyici olmaktadır. Yerel yönetimlerde kurumsal imaj, halkla kurulan doğrudan etkileşim nedeniyle ayrı bir önem taşımakta ve belediyelerin sosyal ve siyasal hedeflerine ulaşmasında etkili bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Aidiyet algısı, bireylerin kendilerini bir topluluğun parçası olarak görmelerini ifade eden psikolojik ve sosyolojik bir kavramdır. Belediyelerin sunduğu hizmetlere yönelik olumlu algı, bireylerin katılım ve memnuniyet düzeyini artırarak kurumsal imajı güçlendirmektedir.

Araştırmanın en çarpıcı sonucu, belediyelerin düzenlediği kültürel hizmet ve faaliyetlerin, şehirde yeni yaşamaya başlayanlar üzerinde ya da yıllardır o şehirde yaşayan ya da orada doğmuş büyümüş olanlar üzerinde hiçbir fark olmadan, aynı etkiyi yaratması ve kurumsal imajın inşasında ikamet süresi kavramına bağlı kalmaksızın aynı olumlu sonuçları vermesidir. Muğla’nın Menteşe ilçesinde nüfusun büyük bir kısmı burada doğmuş büyümüş insanlardan oluşmaktadır. Başka il ya da ilçelerden göç alma durumunun az olmasına rağmen böyle bir sonucun çıkması; Bodrum, Kadıköy, Çankaya vb. nüfusu daha kozmopolit yapılarıdaki ilçelerde yapılacak olan Kültürel Belediyeçilik faaliyetlerinin, o

ilçede ikamet eden vatandaşlar üzerinde Mentеше örneğindeki sonuçlara yakın, hatta daha olumlu veriler üretmesi muhtemeldir.

Bu veriler, belediyelerin altyapı, imar vb. diğer faaliyet alanlarında yürüttüğü hizmetlerin vatandaşlar üzerindeki etkisini gözlemlerken de yine aidiyet kavramı ile nitelendirdiğimiz, o kentteki ikamet süresinin ne denli etkili olduğunun ölçülmesi için yeni araştırma alanlarına kapı açmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adaman, F., & Çarkoğlu, A. (2000). *Türkiye'de yerel ve merkezi yönetimlerde hizmetlerden tatmin, patronaj ilişkileri ve reform*. TESEV.
- Afonso, J. D., Barros, S., & Albert, I. (2022). The Sense of Belonging in the Context of Migration: Development and Trajectories Regarding Portuguese Migrants in Luxembourg. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, s. 518-546.
- Akçakaya, M. (2017). Yeni yönetim anlayışının yerel yönetimlere yansımaları. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(9), 105-130.
- Akdede, S. (2013). Dünyada kültür politikaları. *Mimesis Dergi*. <http://www.mimesis-dergi.org/>
- Akgül, D. (2021, Mayıs 8). Belediyelerde kültür çalışmaları [Mülakat]. N. İşbilen (Röportaj yapan).
- Aksoy, R., & Bayramoğlu, V. (2008). Sağlık işletmeleri için kurumsal imajın temel belirleyicileri: Tüketici değerlemeleri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(7), s. 85-96.
- Alkoç, H. (2004). *Havayolu işletmelerinin hizmet kalitesi açısından değerlendirilmesi üzerine bir pilot araştırma: Türk Hava Yolları uygulaması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alptürker, H. (2010). *Belediye hizmetlerinde vatandaş memnuniyeti: Silifke örneği* [Yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Apaydın, N. (2021, Mayıs 10). Belediyeler kültür çalışmaları [Mülakat]. N. İşbilen (Röportaj yapan).
- Arslan, A. (2002). Kamu harcamalarında verimlilik, etkinlik ve denetim. *Maliye Dergisi*, 140(2), 1-14.
- Arslan, A. (2016). Belediyelerin Engellilere Yönelik Faaliyetlerinin Kurum İmajı Açısından Önemi: Samsun Büyükşehir Belediyesi Örneği. (Doktora Tezi), Konya: *Selçuk Üniversitesi Enstitü*, s. 16-60.
- Arslan, C. (2009). *Türkiye'de yerel yönetimler ve 2004 sonrası yerel yönetim reformu*.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529.
- Bayraktar, B. (2013). Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Sosyal Politikaya Bakış Açısı Sosyal Belediyecilik (Nilüfer ve Yıldırım Belediyesi Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 58.

- Bizumic, B. (2015), "Ethnocentrism", Segal, R. A., von Stuckrad, K. (Ed.), Vocabulary for the study of religion, Leiden, The Netherlands: Brill Academic Publishers, s. 533–539.
- Bourdieu, P. & Wacquant L. (2003). Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 108.
- Bourdieu, P. (1984), Distinction: A Social Critique of The Judgement of Taste, London: Routledge, s. 29-134.
- Bozkurt, V. (2006). Değişen Dünyada Sosyoloji/Temeller, Kavramlar, Kurumlar, Ankara: Ekin Kitabevi, s. 245.
- Bulduklu, Y. (2015). Kurumsal imaj bağlamında yerel yönetimlerin halkla ilişkiler faaliyetleri. Akademik Bakış Dergisi, (49), 1–15.
- Cajax, C. S., & Berman, H. (2010). Belonging Among Newcomer Youth Intersecting Experiences of Inclusion and Exclusion. Advances in Nursing Science, 33(4), s. 17-30.
- Cambridge Dictionary. (2024). Belonging. <https://dictionary.cambridge.org>
- Cueto, R. M., Espinosa, A., & Reátegui, F. (2010). Sense of belonging and quality of life in Latin America. Journal of Community Psychology, 38(7), 915–928.
- Çiçek, Y. (2014). Geçmişten günümüze Türkiye’de yerel yönetimler. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 53-64.
- Daştan, İ., & Delice, M. E. (2015). Belediye hizmetlerinden memnuniyet düzeylerini etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi: İzmir Büyükşehir Belediyesi örneği. The Journal of Academic Social Science Studies, 32(3), 203-223.
- Davis, A. (2002). *Public relations democracy: Politics, public relations and the mass media in Britain*. Manchester University Press.
- Demirkaya, Y. (1995). *Büyükşehir belediye modeli* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Derin, N ve Demirel, E. T. (2010). Kurum İmajının Kurum Kimliği Açısından Açıklanabilirliği: İnönü Üniversitesi Turgut Özal Tıp Merkezi Örneği, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, s. 155-193.
- Dowling, G. R. (1986). Managing your corporate images. Industrial Marketing Management, 15(2), 109–115.
- Dowling, G. R. (1998). Corporate reputations: Strategies for developing the corporate brand. London: Kogan Page.
- Doytcheva, M., & Akıncılar-Onmuş, T. (2009). Çokkültürlülük. İletişim Yayınları, s. 44).

- Duman, T., & Yüksel, F. (2008). Belediyelerde vatandaş memnuniyetinin ölçümü: Mersin Büyükşehir Belediyesi örneği. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 17(1), 43-57.
- Eğnli, A. T. (2011). Farklı bir ülke, farklı bir kültür: kültür şoku (kültürlerarası adaptasyonun sağlanması). *Verimlilik Dergisi*, (4), s. 115-131.
- Erençin, A. (2006). Some recursion relations for solutions of a class of equations. *Applied Mathematics Letters*, 19(10), 1095-1099.
- Eryılmaz, B. (2007). *Kamu yönetimi* (1. baskı). Okutman Yayıncılık.
- Fornell, C., Johnson, M. D., Anderson, E. W., Cha, J., & Bryant, B. E. (1996). The American customer satisfaction index. *Journal of Marketing*, 60(4), 7-18.
- Gans, H. J. (1999). *Popular Culture & High Culture*. (E. O. İncirlioğlu, Çev.) New York: Basic Books, s. 21-25.
- Gee, B. (1995). *Creating a million dollar image for your business*. Palo Alto CA: PageMill, s. 63-89.
- Gemlik, N., & Sıgır, Ü. (2007). Kurum imajı ve kurumsal itibar algısı üzerine bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 267-282.
- Giese, J. L., & Cote, J. A. (2000). Defining consumer satisfaction. *Academy of Marketing Science Review*, 2000(1), 1-24.
- Gökalp, Z. (1918). *Hars ve medeniyet*. İstanbul.
- Göksel, G. (2021). Göçmen Kimliklerinin İnşası: Bir Çokkültürlülük Ve Tanınma Teorisi Eleştirisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), s. 1067-1092.
- Göksoy, B., & Sağıol, E. (2017). Demokrasi bağlamında bir değerlendirme: Türk yerel yönetim sistemi ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e belediyelerin kuruluşu. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(4), 1-19.
- Günel, A., Avtur, S., & Dernek, K. O. (2014). 6360 sayılı yasanın yerelleşme bağlamında değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 55-70.
- Gürbüz, S. (2018). Kurumsal İmaj Oluşturmada Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetleri: İzlenim Yönetimi Taktiklerinin Youtube Videolarında Kullanımı. *Konya Sanat*, (1), s. 28-41.
- Güvenç, B. (2010). *İnsan ve kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Haleem, A., Zakir, M., Bashir, S., & Baloch, M. S. (2022). A sociological Analysis of Influences of Ideal Culture on the Socialization of Children. *Bi-Annual Research Journal "Balochistan Review" ISSN 1810-2174 Balochistan Study Centre, University of Balochistan, Quetta (Pakistan) VOL. XLIX*.

- Hatipoğlu, S. (2021). *Konaklama işletmelerinde algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine etkisinde kişilik özelliklerinin düzenleyici rolü* [Doktora tezi]. Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hazır, I. K. (2014). Bourdieu sonrası yeni eşitsizlik gündemleri: Kültürel sınıf analizi, beğeni ve kimlik. *Cogito*, 76, s. 230-265.
- İlgin, H. Ö., Ertekin, İ., & Yengin, D. A. (2018). İmaj ve Kurumsal İmaj Bağlamında Kent İmajı. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 8(2), s. 203-215.
- Inglis, D. (2005). *Culture and everyday life*. London: Routledge.
- Inglis, D., & Hughson, J. (2003). *Confronting culture: Sociological vices and virtues*. Cambridge: Polity Press.
- İKSV. (2016, Şubat). *Yönetimler için kültürel planlama*. (Ö. Ece, R. G. Sanul, C. Yartan & E. Ü. Yücesoy, Haz.).
- Kalağan, G. (2018). Türkiye’de 6360 sayılı büyükşehir yasası kapsamında büyükşehirler/bütünşehirler: Yönetimsel yapı, mali/iktisadi boyut ve gelecek vizyonu üzerine bir tartışma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(25), 591-603.
- Karabulak, S. (2013). *Türk kamu yönetiminde belediyeçilik tarihi* [Doktora tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaca, B. (2009). Governance of or through culture? Cultural policy and the politics of culture in Europe. *Focaal-Journal of Global and Historical Anthropology*, Vol. 2009, No.55, s. 27-40.
- Karpat, I. (1999). *Bankacılık Sektöründe Örneklerle Kurumsal Reklam*. İstanbul: Yayınevi Yayıncılık, s. 78.
- Keleş, R. (2014). *Yerinden yönetim ve siyaset*. Cem Yayınevi.
- Kim, M., Vogt, C. A., & Knutson, B. J. (2014). Relationships among customer satisfaction, delight, and loyalty. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 38(2), 170–197.
- Koçak, S., & Kavsara, V. (2012). 5302 sayılı kanun sonrasında il özel idarelerinde yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(20), 61-92.
- Korlu, R. K. (2018). 6360 sayılı kanun kapsamında büyükşehir belediye hizmetlerinin ilçe düzeyinde değerlendirilmesi: Harmanlık örneği. In Ö. Çetinkaya & A. Gerçek (Ed.), *Nihat Edizdoğan’a armağan* (ss. 297-318). Ekin Yayınevi.
- Kotler, P., & Keller, K. L. (2011). *Marketing management* (14th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson.

- Kurt, N. (2011). Kent hizmetlerinin geleceğinde kentsel sorumluluklar ve kent kültürünün geliştirilmesi stratejileri. *ÇOMÜ Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 261-278.
- Küçüktopuzlu, G., & Köskün, A. (2023). Kent aidiyeti ve yerel yönetimler ilişkisi. *Kent Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 45-62.
- Kymlicka, W. (1995), *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford, Clarendon Press, s. 19.
- Lavanga, M. (2002). Creative industries, cultural quarters and urban development: Case studies from Milan and Amsterdam. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Leary, M. R., & Cox, C. B. (2008). Belongingness motivation. In R. M. Ryan (Ed.), *Oxford handbook of motivation* (pp. 27-40). Oxford: Oxford University Press.
- Levett-Jones, T., Lathlean, J., Higgins, I., & McMillan, M. (2009). Staff-student relationships and their impact on nursing students' belongingness. *Nurse Education Today*, 29(6), 623-630.
- Maslow, A. H. (2001). *Toward a psychology of being* (3rd ed.). New York: Wiley.
- Ndreu, A. (2016). The definition and importance of local governance. *Social and Natural Sciences Journal*, 10(1).
- Negiz, N. (2011). Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri Açısından Isparta Belediyesi: Farkındalık, Yararlanma ve Değerlendirme Açısından Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(2), s. 323-341.
- Oliver, R. L. (1980). A cognitive model of the antecedents and consequences of satisfaction decisions. *Journal of Marketing Research*, 17(4), 460-469.
- Oliver, R. L. (1997). *Satisfaction: A behavioral perspective on the consumer*. New York: McGraw-Hill.
- Oruç, T. (2013). Yerel siyasette temsil ve katılım: Kadın aktörler [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Ökmen, M., & Demir, F. (2011). Türkiye’de il özel idareleri: Melez bir yerel yönetim modeli. *Beşinci Yerel Yönetimler Sempozyumu*, 86.
- Özcan, G. (2011). Türkiye’de yerel yönetimlerin kültür politikaları (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Özdemir, T. B. (2006). *Türkiye’de mahalli idareler geleneği ve belediyeciliğin gelişimi* [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

- Özer, G. (2019). Örgüt Kültürünün Kurumsal İmaj ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: *Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, s. 20.
- Özüpek, N. M. (2013). Kurumsal iletişim. Konya: Eğitim Akademi.
- Parlak, B., & Doğan, K. (2018). *Yeni yönetim sistemine göre Türkiye’de kamu yönetimi*. Beta Yayım.
- Peltekoğlu, F. B. (1997). Halkla ilişkiler nedir? İstanbul: Beta.
- Pratchett, L. (2004). Local autonomy, local democracy and the new localism. *Political Studies*, 52(6), 358-375.
- Rorty, R. (1986), On Ethnocentrism: A Reply to Clifford Geertz, *Michigan Quarterly Review* (25), s. 525– 534.
- Sancak, K. (2016). Yumuşak güç kaynağı olarak kültür ve Türkiye’nin yumuşak gücünde kültür faktörü. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 16-26.
- Sezer, Ö. (2008). Kamu hizmetlerinde müşteri (vatandaş) odaklılık: Türkiye’de kamu hizmeti anlayışı açısından bir değerlendirme. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 150-153.
- Sırakaya, Y. (2021). Belediyelerde kültür çalışmaları [Mülakat].
- Smith, P. (2001). *Cultural theory: An introduction*. Blackwell: Oxford University Press, s. 3.
- Spindler, G., Spindler, L., Trueba, H., & Williams, M. D. (2012). American mainstream culture. In *The American cultural dialogue and its transmission*. Routledge, s.22-41.
- Swartz, D. (2011). Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu’nun Sosyolojisi (*E. Gen Çev.*). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, S. Z. (2015). Kent konseylerinin katılımcılık kapasitesinin değerlendirilmesi: Ankara örneğinden bazı çıkarımlar. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11(2), 194-216.
- Şen, M. (2007). Bütüncül belediyecilik yaklaşımı. Ankara: Orion.
- Taşkesen, S. (2021). Aidiyet Siyaseti İçerilme, Dışlanma, Siyasal Tercihlerimiz. Ankara: Nika Yayınevi, s. 10.
- Taşlıyan, M. H., Paksoy, M. ve Kırlak, B. (2013). Kurumsal imaj ile örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık davranışı ve akademik başarı arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma, *JSS* 12(4), s. 774-80.
- TDK. (2024). Aidiyet. <https://sozluk.gov.tr>
- Thapa, I. (2020). Local government: Concept, roles and importance for contemporary society. *Public Administration Tribhuvan University*, 1, 1-10.

- Tolungüç, A. (2000). Turizmde Tanıtım ve Reklam. Ankara: Mediacat Kitapları, s. 47.
- Topçu, Ü., & Dökmeci, V. (2005). İstanbul'un değişik mahallelerinde kullanıcı hoşnutluğunun karşılaştırılması. *İTÜ Dergisi/A*, 4(1), 126-134.
- Tse, D. K., & Wilton, P. C. (2008). Models of consumer satisfaction formation. *Journal of Marketing Research*, 25(2), 204-212.
- Tuna, A. A. (2006). Hastanelerde Kurumsal Kimlik Uygulamalarının Hastalar Tarafından Algılanmasına Yönelik Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi*, Ankara, s. 15-16.
- Türk, M., & Akçay, A. (2010). Kurumsal imaj ve marka değeri ilişkisi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(1), 229-248.
- Ulldemolins, J. R., & Rubio Arostegui, J. A. (2013). The governance of national cultural organisations: Comparative study of performance contracts with the main cultural organisations in England, France and Catalonia (Spain). *International Journal of Cultural Policy*, 19(2), 249-269.
- UNESCO. (1982). Cultural policy: A preliminary study. Paris: UNESCO.
- Varcan, N. (2013). *Yerel yönetimler* (1. baskı). T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Williams, R. (1975). Analysis of culture. London: Routledge.
- Yavuzçehre, P. S., & Torlak, S. E. (2006). Kentsel yaşam kalitesi ve belediyeler: Denizli Karşıyaka Mahallesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 184-207.
- Yazgan, P. (2010). Danimarka'daki Türkiye Kökenli Göçmenlerin Aidiyet ve Kimlikleri. Sakarya, s. 28.
- Yıldırım, M. (2020). Kültürel hizmetlerin değerlendirilmesi ve kullanıcı memnuniyeti. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 112-130.
- Yılmaz, G. (2005). Çok Uluslu İşletmelerde İzlenim Yönetimi ve Kurumsal İmaj Oluşumuna Katkısı. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, s. 140.
- Zengin, E., & Erdal, A. (2000). Hizmet sektöründe toplam kalite yönetimi. *Journal of Qafqaz University*, 3(1), 43-56.
- Zenker, S., Petersen, S., & Aholt, A. (2013). The citizen satisfaction index. *Urban Studies*, 50(5), 1-18.
- Zukin, S. (1995). The cultures of cities. Oxford: Blackwell.

BÖLÜM 44

Çok Kuşaklı İşgücünün Yönetimi

Ali Kayış¹ & İsmail Özdemir²

1. Kuşak Kavramının Çok Boyutlu Olarak Değerlendirilmesi

Son yıllarda kuşak söylemi, hem akademik çalışmalarda hem de iş dünyasında çalışma hayatının dinamiklerini açıklamak için sıkça başvurulan bir kavram hâline gelmiştir. Bu yoğun ilginin temelinde, giderek karmaşıklaşan ve çeşitlenen işgücünü farklı yaş gruplarına ayırarak daha anlaşılır ve yönetilebilir kılma arzusu yatmaktadır. Kuşak araştırmalarının temelini oluşturan Karl Mannheim’ın klasik kuşak kavramı (Mannheim, 1952), aynı tarihsel dönemi paylaşan bireylerin, maruz kaldıkları ortak sosyolojik ve ekonomik olaylar neticesinde benzer tutumlar geliştirebileceğini öne sürmekte; ancak bu ortak deneyimlerin herkesin aynı şekilde davranacağı, homojen bir grup oluşturacağı anlamına gelmediğini de açıkça belirtmektedir. Ne var ki, güncel popüler yönetim söylemi bu nüansı sıkça göz ardı etmektedir.

Güncel araştırmalar ve metodolojik eleştiriler, yaş, yaşanan dönemin ruhu (zeitgeist) ve doğum yılı (kohort) etkilerinin iç içe geçmesinin, kuşaklara yönelik genellemelerin güvenilirliğini ciddi şekilde azalttığına dikkat çekmektedir (Dimock, 2019; Lau & Kennedy, 2023; Rudolph vd., 2021). Örneğin, genç bir çalışanın sık iş değiştirmesi onun “Z kuşağı” olmasından mı, yoksa kariyerinin henüz başlarında olmasının getirdiği doğal bir arayıştan mı (yaş etkisi) kaynaklanmaktadır? Veya bu durum, içinde bulunulan dönemin güvencesiz ekonomik koşullarının (dönem etkisi) bir sonucu mudur? Bu üç etkeni birbirinden ayırmak, tek seferlik (kesitsel) verilerle neredeyse imkânsızdır.

Kuşak tanımlamaları; insan kaynakları yönetimi, liderlik ve organizasyonel gelişim açısından işe alım, motivasyon, ödüllendirme ve bağlılık gibi konularda pratik bir rehber gibi görünmektedir. Yöneticiler, “X kuşağına nasıl liderlik edilir?” veya “Z kuşağını elde tutmanın yolları” gibi başlıklar altında sunulan reçetelere sıklıkla başvurmaktadır. Ancak bu tanımlamalar, bireysel davranışları açıklarken ekonomik koşullar, örgütsel yapılar, teknolojik gelişmeler ve sınıfsal farklılıklar gibi çok daha belirleyici çevresel faktörleri göz ardı etme eğilimindedir (Joshi vd., 2010; Lyons & Kuron, 2014).

X kuşağının sadakat aradığı, Y kuşağının sürekli gelişim beklediği, Z kuşağının ise esneklik, anlam ve psikolojik güvenlik talep ettiği gibi genellemeler dönemselsel olarak anlamlı görünse de, tek başına doğru sonuçlara ulaşılmasına olanak vermeyen indirgemeci bir yaklaşım barındırmaktadır. Genç çalışanların iş

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, 0000-0001-8179-2123

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, 0009-0007-0438-9518

yerindeki olumsuz deneyimlerini, tepkilerini veya beklentilerini sadece “bireysel yetersizlikler” veya “kuşak özellikleri” olarak etiketlemek, hem adalet hem de örgütsel verimlilik açısından ciddi sorunlar yaratmaktadır (Costanza vd., 2012; Rudolph vd., 2021). Bu durum, kurumların kendi yapısal eksiklikleriyle yüzleşmekten kaçınması ve sorumluluğu tamamen bireye yüklemesinden başka bir şey değildir.

İş dünyası günümüzde dijitalleşme, esnek ve güvencesiz istihdam modellerinin (gig economy) yaygınlaşması, küresel ekonomik belirsizlikler ve değişken koşullar (VUCA - Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity) gibi birbiriyle bağlantılı birçok eğilimle karşı karşıyadır (Bennett & Lemoine, 2014; Kalleberg, 2009). Bu makro düzeydeki dönüşümler, çalışanlardan beklenenleri niceliksel ve niteliksel olarak artırırken, onların korunması gereken temel kaynaklarını (zaman, dikkat, kontrol duygusu, sosyal destek ve ekonomik güvence) doğrudan tehdit etmektedir.

İşte tam bu noktada, kuşakların davranışlarını anlamlandırmak için daha sağlam bir teorik çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır. Hobfoll’un Kaynakların Korunumu (Conservation of Resources - COR) kuramı (Hobfoll, 1989; Hobfoll & Freedy, 1993), çalışanların stres ve tükenmişlik yaşama nedenlerini, sahip oldukları değerli kaynakları koruma, yenilerini edinme ve kayıpları telafi etme çabaları üzerinden açıklamaktadır. COR kuramına göre bireyler, kaynaklarını kaybettiklerinde veya kaynak kaybı tehdidiyle karşılaştıklarında stres yaşamaktadırlar.

Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde, örneğin Z kuşağının iş yerinde yüksek düzeyde güvenlik, şeffaflık ve adalet talep etmesi, onların popüler kültürde iddia edildiği gibi “dayanaksız”, “kırılgan” veya “sabırsız” olmalarından kaynaklanmamaktadır. Aksine bu durum; belirsiz, yüksek tempolu ve güvencesiz çalışma koşullarında sahip oldukları sınırlı kaynakları korumaya yönelik rasyonel ve uyum sağlayıcı bir strateji geliştirmelerinden kaynaklanmaktadır. Sürekli krizlerle (pandemi, ekonomik durgunluk, iklim krizi) büyüyen bir neslin, iş yerinden daha fazla güvence talep etmesi patolojik değil, mantıksaldır.

İş Talepleri-Kaynakları (JD-R) modeli, COR kuramını tamamlayarak iş yerindeki dinamikleri daha somut ve ölçülebilir hâle getirmektedir (Bakker & Demerouti, 2007; Demerouti vd., 2001). Bu modele göre her iş ortamı iki temel unsurdan oluşmaktadır: talepler (çalışandan fiziksel veya zihinsel çaba gerektiren unsurlar) ve kaynaklar (iş hedeflerine ulaşmayı sağlayan, talepleri azaltan unsurlar). Özerklik, geri bildirim, liderlik desteği ve sosyal destek gibi iş kaynaklarının yetersizliği; zaman baskısı, rol belirsizliği ve duygusal yük gibi iş taleplerinin çalışan üzerindeki olumsuz etkisini hızlandırmaktadır.

Bu nedenle, kuşaklar arası farklılıkları anlamak için sadece doğum yıllarına bakmak yerine, hangi yaş ve kariyer grubunun hangi spesifik taleplerle ve kaynak eksiklikleriyle karşı karşıya kaldığını analiz etmek gerekmektedir. Örneğin,

uzaktan çalışma modeli başlangıçta esneklik ve otonomi sağlayarak güçlü bir kaynak sunarken; zamanla sosyal izolasyon, sürekli ulaşılabilir olma baskısı (always-on kültürü) ve iş – yaşam sınırlarının ortadan kalkmasıyla ciddi bir kaynak kaybını tetikleyebilmektedir (Eurofound & ILO, 2017; Ferrara vd., 2022).

Teknolojik gelişmeler de benzer şekilde çift yönlü bir etkiye sahiptir. Teknoloji bir yandan işleri kolaylaştırıp verimliliği artırırken, diğer yandan “teknostres” adı verilen yeni ve sinsi bir baskı unsuru yaratmaktadır (Taraftar vd., 2019). Sürekli bilgi akışı, e-posta ve mesaj bildirimleriyle görevlerin sık sık bölünmesi, birden fazla platformu aynı anda kullanma zorunluluğu ve sürekli güncellenen yeni sistemleri öğrenme baskısı, çalışanların bilişsel ve psikolojik kaynaklarını hızla tüketmektedir (Brod, 1984; Dragano & Lunau, 2020; Salanova vd., 2014).

Burada sıklıkla düşülen bir yanılgı vardır: Genç kuşakların, özellikle Z kuşağının, teknolojiye daha yatkın olması ve dijital yerliler (digital natives) olarak tanımlanması, onların teknostresten etkilenmediği anlamına gelmemektedir. Aksine, sürekli dijital bağlantı hâlinde olmaları, sınır koymakta zorlanmaları ve sosyal onay ihtiyaçlarını dijital platformlar üzerinden karşılamaları, onların kaynaklarını daha hızlı tüketebilmektedir (Ma vd., 2021; Marsh vd., 2022).

Çalışanlar ile işverenler arasındaki yazılı olmayan, karşılıklı beklenti ve yükümlülükleri ifade eden “psikolojik sözleşme” kavramı (Rousseau, 1995), kuşakların iş yerine bakışını anlamada kritik bir rol oynamaktadır. Bu sözleşme, resmi iş sözleşmesinin ötesinde, tarafların birbirine ne vereceği ve karşılığında ne alacağına dair inançları kapsamaktadır.

Tarihsel ve ekonomik koşulların değişmesiyle psikolojik sözleşmenin içeriği de dönüşüme uğramıştır. X kuşağı için bu sözleşme ağırlıklı olarak “kurumsal sadakat karşılığında uzun vadeli iş güvencesi” iken, küreselleşme ve 2008 kriziyle iş güvencesinin ortadan kalktığını gören Y kuşağı için sözleşme “performans karşılığında sürekli gelişim ve istihdam edilebilirlik (employability)” şekline dönüşmüştür. Z kuşağı ise daha radikal bir değişim talep ederek liyakat, şeffaflık, iş-yaşam dengesi ve psikolojik güvenlik beklemektedir.

Ancak bu beklentilerin karşılanmaması (psikolojik sözleşmenin ihlali), bireylerin sadakatsizliği veya aidiyet eksikliği olarak değil; ekonomik krizler, güvencesiz çalışma koşulları, örgütsel yeniden yapılanmalar ve yönetsel tutarsızlıkların bir sonucu olarak değerlendirilmelidir (ILO, 2024; Kalleberg, 2009). Beklentileri karşılanmayan genç çalışanların sessiz istifa (quiet quitting) eğilimi göstermesi, geri çekilmesi veya sık iş değiştirmesi, kişisel bir kusurdan ziyade sistemik bir sorunun ve karşılıksız bırakılan bir sözleşmenin yansımasıdır (Rousseau, 1995; Sennett, 1998).

Çok kuşaklı ekiplerde, çalışanların hata yapma, soru sorma veya aykırı fikir beyan etme korkusu olmadan kendilerini ifade edebildikleri “psikolojik güvenlik” ortamının sağlanması, örgütsel öğrenme ve yenilikçilik için hayati öneme sahiptir (Edmondson, 1999). Bu güven ortamının yaratılması sadece bireylerin dayanıklılığını artırmakla kalmaz; aynı zamanda adil liderlik, net rol tanımları ve güçlü sosyal destek mekanizmalarıyla desteklenmelidir (Maslach vd., 2001; Parker vd., 2017). Psikolojik güvenliğin olmadığı ortamlarda genç çalışanlar sessizleşir; bu da kurumun taze fikirlerden ve erken uyarı sinyallerinden mahrum kalmasına yol açmaktadır.

Ayrıca, genç çalışanların beklentilerini sadece doğum yıllarına bağlamak yerine, onların kariyerlerinin hangi aşamasında olduklarını ve yaşam boyu gelişim ihtiyaçlarını dikkate almak çok daha kapsamlı bir yaklaşım olacaktır (Arnett, 2000; Baltes, 1987). Kariyerinin başındaki bir bireyin esneklik ve hızlı yükselme arzusu, onun kuşağından ziyade içinde bulunduğu gelişimsel evrenin bir özelliğidir. Z kuşağının “sabırsız” olarak nitelendirilmesi; artan yaşam maliyetleri, barınma krizleri ve iş güvencesizliği gibi makroekonomik faktörler göz ardı edildiğinde oldukça sık ve yanıltıcı bir etiketlemeye dönüşmektedir (Zacher, 2015).

Sonuç olarak, kuşak genellemeleri yapılırken yapısal sorunları göz ardı eden indirgemeci yaklaşımlardan kaçınılmalıdır. Çok kuşaklı işgücünü anlamının daha sağlıklı yolu, çalışanları doğum yıllarına göre kalıplara ayırmak değil; onların hangi iş talepleriyle, hangi kaynak kayıplarıyla ve hangi psikolojik sözleşme beklentileriyle karşı karşıya olduklarını birlikte değerlendirmektir.

2. Dijitalleşme, Teknostres ve Yapısal Sorunlara Rağmen Genç Çalışanların Patolojikleştirilmesi

Genç çalışanlara yönelik iş dünyasında sıklıkla dile getirilen “dayanaksız”, “sabırsız”, “sadakatsiz”, “zorluklar karşısında çabuk pes eden” veya “aşırı talepkâr” gibi olumsuz nitelendirmeler, sadece masum birer bireysel eleştiri değildir. Bu etiketlemeler, aynı zamanda örgütsel sorunların üzerini örtmeye yarayan, kurumların kendi eksikliklerini gizleyen bir söylem işlevi görebilmektedir. Bu yaklaşım, iş yerindeki yapısal çatışmaları, yetersiz liderlik uygulamalarını ve yönetsel eksiklikleri görünmez kılarak, başarısızlığın sorumluluğunu çoğunlukla genç çalışana yüklemektedir (Rudolph vd., 2021).

Dijitalleşme ve esnek çalışma modellerinin yarattığı yeni baskılar genç çalışanların kaynaklarını hızla tüketirken, örgütlerin bu durumu sistemik bir iş tasarımı sorunu olarak görmek yerine bireysel bir zayıflık veya patolojik bir durum olarak değerlendirmesi, sorunun asıl kaynağını gizleyen bir örtü işlevi görmektedir. Bu durum, sosyolojide “kurbanı suçlama” olarak bilinen mekanizmanın iş dünyasındaki karşılığıdır.

Dijitalleşme, iş yapış biçimlerini kökten dönüştürerek mekân ve zaman bağımsız çalışma olanağı sağlasa da, bu dönüşümün diğer yüzünde sürekli bağlantıda kalma zorunluluğu ve iş-yaşam sınırlarının belirsizleşmesi gibi ciddi sorunlar bulunmaktadır (Eurofound & ILO, 2017; Ferrara vd., 2022). Bu durumun yarattığı “teknostres”; bilgi bombardımanı, mesai saatleri dışında bile e-postalara anında yanıt verme beklentisi, teknoloji kaynaklı sürekli kesintiler ve gizlilik/denetim kaygısı gibi boyutlarla çalışanları derinden yıpratmaktadır (Brod, 1984; Ragu-Nathan vd., 2008; Salanova vd., 2014).

Tarafdar ve arkadaşları (2019), teknostresin motive edici (tekno-östre) boyutları olabileceğini belirtse de, kurumsal yapılar gerekli desteği sağlamadığında olumsuz etkilerin (tekno-distres) hızla ağır bastığını vurgulamaktadır. Genç çalışanların dijital dünyaya doğmuş olmaları, onların bu strese karşı sınırsız bir bilişsel dayanıklılığa sahip oldukları anlamına gelmemektedir. Aksine, sürekli performans izleme, anlık geri bildirim baskısı ve yeni yazılımları sürekli öğrenme zorunluluğu, onların bilişsel ve duygusal kaynaklarını diğer kuşaklara kıyasla daha hızlı tüketebilmektedir (Ma vd., 2021; Marsh vd., 2022).

Kaynakların Korunumu (COR) kuramı, bu tükeniş sürecini net bir şekilde açıklamaktadır. Bir kaynağın (örneğin zaman, enerji veya odaklanma kapasitesi) kaybedilmesi, diğer kaynakların da kaybedilmesini tetikleyen tehlikeli bir sarmal yaratır (Hobfoll, 1989; 2001). Sürekli çevrimiçi olma beklentisi, çalışanın özel yaşamına müdahale ederek dinlenme fırsatlarını elinden alır ve sosyal destek kaynaklarını (aile, arkadaşlar) zayıflatır (Greenhaus & Beutell, 1985).

İş Talepleri-Kaynakları (JD-R) modeli çerçevesinden bakıldığında durum daha da netleşir. İş yükü, duygusal talepler ve teknostres gibi iş talepleri sürekli artarken; anlamlı geri bildirim, karar alma özerkliği, adil ücret ve liderlik desteği gibi iş kaynaklarının azalması, genç çalışanlarda duygusal tükenmişliğe, duyarsızlaşmaya ve nihayetinde mesleki yabancılaşmaya yol açmaktadır (Bakker & Demerouti, 2017; Demerouti vd., 2001). Tükenmişlik, bireyin zayıflığı değil, iş ortamındaki talepler ile kaynaklar arasındaki kronik dengesizliğin kaçınılmaz bir sonucudur (Maslach vd., 2001).

Örgütlerin genç çalışanları “sorunlu” veya “kırılgan” olarak etiketlemesi, çoğu zaman kendi yönetsel başarısızlıklarını ve yetersiz kaynak dağıtımını örtbas eden bir söyleme dönüşmektedir (Kalleberg, 2009; Sennett, 1998). Enflasyon karşısında eriyen düşük ücretler, iş güvencesizliği, yetersiz kariyer fırsatları, toksik yöneticiler ve adaletsiz performans değerlendirme sistemleri gibi yapısal sorunlar görmezden gelinirken; kurumsal çözüm olarak çalışanlara sadece “stres yönetimi seminerleri”, “mindfulness (bilinçli farkındalık) uygulamaları” veya “bireysel dayanıklılık (resilience) eğitimleri” sunulması, sorunun köküne inilmesini engellemektedir.

Bu yaklaşım, “Sistemde bir sorun yok, sorun senin bu sisteme dayanamayacak kadar zayıf olman” mesajını vermektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) raporları, güvencesizlik, atipik çalışma biçimleri, yüksek iş yükü ve iş kontrolünün düşüklüğü gibi faktörlerin çalışanların ruh sağlığı üzerinde ciddi riskler ürettiğini ortaya koymaktadır (ILO, 2024; WHO, 2024). Dolayısıyla mesele, gençlerin patolojikleştirilmesi değil; patolojik sonuçlar üretme riski taşıyan çalışma koşullarının dönüştürülmesidir.

Gençlerden sürekli yenilikçilik, çeviklik ve kuruma yüksek bağlılık beklenirken, kurumsal kaynakların (mentorluk, şeffaf kariyer yolları, adil ücretlendirme) yetersiz kalması psikolojik sözleşmenin açık bir ihlalidir. Bu ihlal, gençlerin işten ayrılma niyetlerini artırmakta ve örgütlerin onları “sadakatsiz” olarak damgalamasına zemin hazırlamaktadır (Ng & Parry, 2016; Rousseau, 1995). Ancak bu durum, bir karakter sorunu olmaktan veya sadakatsizlikten ziyade, günümüz çalışma düzeninin yapısal sorunlarının ve karşılıksız bırakılan beklentilerin rasyonel bir sonucudur. Bu nedenle, kendisine yeterli yatırım ve güvence sunulmayan bir çalışandan koşulsuz sadakat beklemek gerçekçi değildir.

3. Çok Kuşaklı İşgücünün Yönetimine Dair Yaklaşımlar

Çok kuşaklı işgücünün yönetimi, sadece insan kaynakları departmanlarının düzenleyeceği “kuşaklar arası iletişim” atölyeleriyle çözülebilecek yüzeysel bir mesele değildir. Bu konu, doğrudan tepe yönetimin karar alma süreçleri, kurum içi güç dinamikleri ve kaynakların nasıl dağıtıldığıyla ilgili derin yapısal bir sorundur. Örgütlerde en kritik kaynakların (zaman, bütçe, kariyer fırsatları, stratejik bilgi, görünürlük) kimlere, hangi kriterlerle ve nasıl dağıtılacağı tepe yönetim tarafından belirlenmektedir. Bu dağılımın adil olmaması, genç çalışanların bu hayati kaynaklara erişimini kısıtlayarak onların sisteme yabancılaşmasına ve tükenmişlik yaşamasına neden olmaktadır (Hobfoll, 1989; 2001).

Büyük ölçekli şirketlerde tepe yönetim (C-level) ve yönetim kurulu üyeliğinin çoğunlukla ileri kariyer evresindeki aktörler etrafında yoğunlaşması, karar alma süreçlerinde kıdem ve deneyimin belirleyici olduğunu göstermektedir (Spencer Stuart, 2025). Elbette deneyim değerlidir ve tepe yöneticilik uzun yıllar süren bir birikim gerektirir. Ancak bu durum, genç çalışanların stratejik süreçlere katılımını tamamen engelleyen görünmez bir bariyere dönüştüğünde sorun başlamaktadır.

Stratejik karar alma masalarından uzak tutulan gençler; kurumsal hafızadan beslenme, üst düzey yöneticilerle ilişki kurma (networking), vizyoner projelerde yer alma ve kurumsal görünürlük gibi önemli kaynakları biriktirmekte zorlanmaktadır (Joshi vd., 2010; Ng & Parry, 2016). Stratejik alanlardan dışlanan, sadece verilen operasyonel görevleri yerine getirmesi beklenen gençler, kurum içinde etki yaratma fırsatı bulamamaktadırlar. Bu “etkisizlik” hissi, anlam

arayışı yüksek olan genç kuşaklarda derin bir motivasyon kaybına ve nihayetinde sessiz istifaya yol açmaktadır.

Psikolojik güvenlik, çalışanların dışlanma, alay edilme veya cezalandırılma korkusu olmadan soru sorabildiği, hata yapabildiği ve aykırı fikirler öne sürebildiği ortamı ifade etmektedir. Bu iklim, kurumsal yenilikçilik ve öğrenme için vazgeçilmez bir unsurdur (Edmondson, 1999). Eğer tepe yönetim sadece kıdemli çalışanların fikirlerine değer veriyor, “biz bunu yıllardır böyle yapıyoruz” mantığıyla hareket ediyor ve gençlerin katkılarını sembolik düzeyde tutuyorsa, kurum içindeki psikolojik güvenlik hızla zayıflayacaktır.

Psikolojik güvenliğin olmadığı ortamlarda çalışanlar savunmaya geçmekte, risk almaktan kaçınmakta ve fikirlerini kendilerine saklamaktadırlar (Parker vd., 2017). Bu durum, kurumun değişen pazar koşullarına adaptasyon yeteneğini olumsuz etkilemektedir. Z kuşağının psikolojik güvenlik talebi, bir “konfor” arayışı değil; fikirlerini özgürce sunabilmek ve kurumun gelişimine katkıda bulunabilmek için ihtiyaç duydukları temel bir iş kaynağıdır.

Bu yapısal sorunları çözmek ve güç dağılımını dengelemek için tepe yönetimin proaktif adımlar atması gerekmektedir. Geleneksel mentorluk programları bilgi aktarımı sağlarken çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Bunun yerine “sponsorluk” programları devreye sokulmalıdır. Mentor tavsiye verirken, sponsor kapı açmaktadır. Sponsorluk programları, üst düzey yöneticilerin genç yetenekleri kanatları altına alarak onları stratejik projelere dâhil etmesini, terfi komitelerinde onları savunmasını ve yönetim ağlarına dâhil olmalarını sağlayacaktır (Ng & Parry, 2016).

Ayrıca, “tersine mentorluk” uygulamaları çok kuşaklı işgücü yönetiminde güçlü bir araçtır. Bu sistemde genç çalışanlar, üst düzey yöneticilere dijital trendler, yeni tüketici alışkanlıkları, kapsayıcılık ve güncel kültürel eğilimler konusunda mentorluk yapmaktadırlar. Bu uygulama, hem tepe yönetimin güncel kalmasını sağlamakta hem de gençlere üst yönetimle doğrudan iletişim kurma ve görünürlük kazanma olanağı sunarak kurum içinde çift yönlü bir öğrenme ve değer yaratma süreci oluşturmaktadır.

Genç çalışanların karar alma süreçlerine (örneğin gölge yönetim kurulları) dâhil edilmesi, deneyimli yöneticilerin birikimini değersizleştirmek anlamına gelmemektedir. Aksine, yaşam boyu gelişim perspektifi (Baltes, 1987; Zacher, 2015), farklı yaş gruplarının birbirini desteklediği, deneyimin gençlerin enerjisi ve yeni bakış açılarıyla harmanlandığı sinerjik bir ekosistemin kurulmasını önermektedir. Böylece çok kuşaklı işgücünün yönetimi, kuşak stereotiplerini yönetme meselesi olmaktan çıkarak, farklı yaş ve kariyer evrelerindeki çalışanların kaynaklara adil erişimini sağlama meselesi hâline gelmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Kuşak farklılıkları, bireylerin doğuştan getirdiği ve değiştirilemez sabit özellikler değildir. Aksine bu farklılıklar; çalışma yaşamındaki teknolojik sıçramalara, ekonomik krizlere, esnekleşen istihdam yapılarına ve örgütsel değişimlere verilen rasyonel tepkilerdir. Genç çalışanların, özellikle Y ve Z kuşaklarının, iş yerindeki beklentileri, itirazları ve bazen “uyumsuz” görünen davranışları, onları “patolojik” veya “sorunlu” olarak etiketlemek için kullanılmamalıdır. Bunun yerine bu tepkiler, örgütlerin kaynak stratejilerindeki eksikliklerin, bozulan psikolojik sözleşmelerin ve iş tasarımlarındaki hataların bir erken uyarı sinyali olarak okunmalıdır.

İşgücünü sadece kuşaklara ayırarak, onlara uygun yüzeysel motivasyon unsurları bularak yönetmeye çalışmak yerine; köklü, insan odaklı ve kaynak koruyucu bir yönetim paradigmasına geçilmelidir. Bu doğrultuda aşağıdaki temel adımlar öne çıkmaktadır:

1. Yapısal sorunlar kabul edilmeli ve kurumsal sorumluluk alınmalıdır.

Genç çalışanların tükenmişliği, düşük bağlılığı veya işten ayrılma eğilimleri yalnızca bireysel dayanıklılık eksikliği olarak değerlendirilmemelidir. İş yükü dengesizliği, teknostres, enflasyon karşısında eriyen düşük ücretler, iş güvencesizliği ve belirsiz kariyer yolları gibi yapısal sorunlar kurumlar tarafından cesaretle masaya yatırılmalı ve kurumsal çözümler geliştirilmelidir. Çalışanı suçlayan patolojikleştirme söylemi terk edilmelidir.

2. Teknostres yönetilmeli ve dijital sınırlar kurumsallaştırılmalıdır.

Sürekli erişilebilirlik (always-on) beklentisi kurumsal politikalarla sınırlandırılmalıdır. Mesai dışı e-posta ve iletişim kuralları netleştirilmeli, toplantı süreleri optimize edilmeli ve dijital performans takibi uygulamaları şeffaf, adil ve çalışanın özerkliğini zedelemeyecek biçimde tasarlanmalıdır. Dijitalleşme, yalnızca verimlilik aracı olarak değil, çalışan kaynaklarını koruma sorumluluğu ile birlikte ele alınmalıdır.

3. Güç ve kaynak dağılımı yeniden düzenlenmelidir.

Genç çalışanların stratejik karar alma süreçlerine katılımı somut mekanizmalarla sağlanmalıdır. Gölge kurullar, gençlik danışma konseyleri, proje bazlı karar platformları ve sponsorluk programları bu noktada işlevsel araçlar olabilir. Karar alma tekeli sadece kıdem ve yaş eksenine bırakılmamalı; farklı yaş, deneyim ve kariyer evrelerindeki çalışanların katkısını içerecek şekilde çeşitlendirilmelidir.

4. Psikolojik güvenlik örgüt kültürünün güçlü bir normu hâline getirilmelidir.

Hataların cezalandırılmak yerine öğrenme fırsatı olarak görüldüğü, farklı fikirlerin teşvik edildiği ve her çalışanın hiyerarşik korkular olmadan fikrini ifade

edebildiği bir kurum kültürü yaratılmalıdır. Liderler yalnızca performans talep eden aktörler değil; güven inşa eden, geri bildirimle açık, kapsayıcı ve kaynak sağlayıcı aktörler olarak konumlanmalıdır.

5. Şeffaf ve sürdürülebilir psikolojik sözleşmeler inşa edilmelidir.

Kariyer yolları, terfi kriterleri, ücret politikaları ve gelişim fırsatları net, şeffaf ve ulaşılabilir bir şekilde ortaya konmalıdır. Çalışanlara verilen sözler tutularak güven ortamı korunmalı; vaat edilen kaynaklar (eğitim, özerklik, esneklik ve gelişim fırsatları) gerçek anlamda sunulmalıdır. Böylece çalışan bağlılığı, soyut sadakat beklentisi üzerinden değil, karşılıklılık ve güven temelinde güçlendirilebilir.

Son söz olarak; kuşakları anlamak elbette önemlidir. Ancak asıl hedef onları etiketlemek, kalıplara sokmak veya aralarındaki çatışmaları yönetmeye çalışmak değildir. Asıl hedef, sürekli değişen, belirsizleşen ve dijitalleşen çalışma koşullarında; yaşından veya kuşağından bağımsız olarak tüm çalışanların fiziksel, bilişsel ve duygusal kaynaklarını koruyup geliştirebilecekleri adil, şeffaf, psikolojik olarak güvenli ve sürdürülebilir çalışma modelleri inşa etmektir. Örgütlerin gelecekteki başarısı, kuşakları nasıl tanımladıklarına değil, onlara nasıl bir çalışma ekosistemi sunduklarına bağlı olacaktır.

Kaynakça

- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480.
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2007). The job demands-resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309–328.
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2017). Job demands-resources theory: Taking stock and looking forward. *Journal of Occupational Health Psychology*, 22(3), 273–285.
- Baltes, P. B. (1987). Theoretical propositions of life-span developmental psychology. *Developmental Psychology*, 23(5), 611–626.
- Bennett, N., & Lemoine, G. J. (2014). What VUCA really means for you. *Harvard Business Review*, 92(1/2).
- Brod, C. (1984). *Technostress: The human cost of the computer revolution*. Addison-Wesley.
- Costanza, D. P., Badger, J. M., Fraser, R. L., Severt, J. B., & Gade, P. A. (2012). Generational differences in work-related attitudes: A meta-analysis. *Journal of Business and Psychology*, 27(4), 375–394.
- Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., & Schaufeli, W. B. (2001). The job demands-resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 499–512.
- Dimock, M. (2019). *Defining generations: Where Millennials end and Generation Z begins*. Pew Research Center.
- Dragano, N., & Lunau, T. (2020). Technostress at work and mental health: Concepts and research results. *Current Opinion in Psychiatry*, 34(3), 297–303.
- Edmondson, A. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350–383.
- Eurofound & International Labour Office. (2017). *Working anytime, anywhere: The effects on the world of work*. Publications Office of the European Union and International Labour Office.
- Ferrara, B., Pansini, M., De Vincenzi, C., Buonomo, I., & Benevene, P. (2022). Investigating the role of remote working on employees' performance and well-being: An evidence-based systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(19), 12373. <https://doi.org/10.3390/ijerph191912373>
- Greenhaus, J. H., & Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76–88.

- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513–524.
- Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology*, 50(3), 337–421.
- Hobfoll, S. E., & Freedy, J. (1993). Conservation of resources: A general stress theory applied to burnout. In W. B. Schaufeli, C. Maslach, & T. Marek (Eds.), *Professional burnout: Recent developments in theory and research* (pp. 115–129). Taylor & Francis.
- International Labour Organization. (2024). *Global employment trends for youth 2024: Decent work, brighter futures* (20th anniversary ed.). International Labour Office. <https://doi.org/10.54394/ZUUI5430>
- Joshi, A., Dencker, J. C., Franz, G., & Martocchio, J. J. (2010). Unpacking generational identities in organizations. *Academy of Management Review*, 35(3), 392–414.
- Kalleberg, A. L. (2009). Precarious work, insecure workers: Employment relations in transition. *American Sociological Review*, 74(1), 1–22.
- Lau, A., & Kennedy, C. (2023). *Assessing the effects of generation using age-period-cohort analysis*. Pew Research Center.
- Lyons, S., & Kuron, L. (2014). Generational differences in the workplace: A review of the evidence. *Journal of Organizational Behavior*, 35(S1), S139–S157.
- Ma, J., Ollier-Malaterre, A., & Lu, C. Q. (2021). The impact of techno-stressors on work-life balance: The moderation of job self-efficacy and the mediation of emotional exhaustion. *Computers in Human Behavior*, 122, 106811.
- Mannheim, K. (1952). The problem of generations. In P. Kecskemeti (Ed.), *Essays on the sociology of knowledge* (pp. 276–322). Routledge & Kegan Paul.
- Marsh, E., Vallejos, E. P., & Spence, A. (2022). The digital workplace and its dark side: An integrative review. *Computers in Human Behavior*, 128, 107118.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52, 397–422.
- Ng, E. S., & Parry, E. (2016). Multigenerational research in human resource management. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 34, 1–41.
- Parker, S. K., Morgeson, F. P., & Johns, G. (2017). One hundred years of work design research: Looking back and looking forward. *Journal of Applied Psychology*, 102(3), 403–420.

- Ragu-Nathan, T. S., Tarafdar, M., Ragu-Nathan, B. S., & Tu, Q. (2008). The consequences of technostress for end users in organizations. *Information Systems Research*, 19(4), 417–433.
- Rousseau, D. M. (1995). *Psychological contracts in organizations: Understanding written and unwritten agreements*. Sage.
- Rudolph, C. W., Rauvola, R. S., Costanza, D. P., & Zacher, H. (2021). Generations and generational differences: Debunking myths in organizational science and practice. *Journal of Business and Psychology*, 36, 945–967.
- Salanova, M., Llorens, S., & Ventura, M. (2014). Technostress: The dark side of technologies. In C. Korunka & P. Hoonakker (Eds.), *The impact of ICT on quality of working life* (pp. 87–103). Springer.
- Sennett, R. (1998). *The corrosion of character: The personal consequences of work in the new capitalism*. W. W. Norton.
- Spencer Stuart. (2025). *2025 S&P 1500 CEO transitions: Behind the CEO moment*. <https://www.spencerstuart.com/research-and-insight/2025-sp-1500-ceo-transitions-behind-the-ceo-moment>
- Tarafdar, M., Cooper, C. L., & Stich, J. F. (2019). The technostress trifecta: Technoeustress, techno-distress and design. *Information Systems Journal*, 29(1), 6–24.
- World Health Organization. (2024, September 2). *Mental health at work*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-at-work>
- Zacher, H. (2015). Successful aging at work. *Work, Aging and Retirement*, 1(1), 4–25.

BÖLÜM 45

Türkçede /+Lan/ Eki ve Arslan Kelimesi Üzerine

Hasan Tanriverdi¹

Giriş

Orhun yazıtlarının çözülmesiyle birlikte Türk dilinin VII. yüzyılda ulaştığı seviye açık biçimde ortaya konmuştur. Bu metinlerde kullanılan dilin sadece iletişim aracı olmanın ötesine geçerek soyut düşünceyi, devlet anlayışını ve toplumsal değerleri ifade edebilecek olgunluğa erişmiş olması, Türkçenin tarihinin çok daha eski dönemlere uzandığını göstermektedir. Dolayısıyla Türkçenin gelişimini yalnızca yazılı belgelerle sınırlı değerlendirmek yerine, bu belgelerin işaret ettiği daha derin bir geçmiş perspektifiyle ele almak gerekir.

Konargöçer yaşam tarzını benimseyen Türkler, doğayla kurdukları yakın ilişki sayesinde zengin bir hayvan dünyasıyla karşılaşmış ve bu çeşitliliği dil varlıklarına yansıtmışlardır. Günlük yaşamlarında önemli bir yer tutan hayvanlar, yalnızca ekonomik ihtiyaçların karşılanmasında değil, aynı zamanda inanç ve sembol dünyasında da belirleyici olmuştur. Özellikle güç, cesaret ve koruyuculuk gibi niteliklerle özdeşleştirilen bazı hayvanlar, Türk kültüründe özel bir konuma sahip olmuş; arslan da bu hayvanlardan biri olarak dikkat çekmiştir.

İnsan ile hayvan arasındaki ilişki, tarihin en eski dönemlerinden itibaren süreklilik gösterir. İnsan; avlanma, beslenme ve temel ihtiyaçlarını karşılama gibi nedenlerle hayvanlarla iç içe yaşamış, zamanla bazı türleri evcilleştirerek yaşamının ayrılmaz bir parçası hâline getirmiştir. Sürekli hareket hâlinde olan, geniş coğrafyalara yayılan ve büyük göçler gerçekleştiren Türk toplulukları için de bu ilişki kaçınılmaz olmuştur. Türkler, karşılaştıkları hayvanları kendi dil mantıkları çerçevesinde adlandırmış ve bu varlıkları hem maddi hem de manevi hayatlarının merkezine yerleştirmiştir. Türk dilinin yazılı ilk örneklerinden itibaren bu etkileşimi izlemek mümkündür. Nitekim Orhun Abidelerinde *adğır*, *at*, *bars*, *iñek*, *kiyik*, *kony*, *lağzın* “domuz” *tabışğan* “tavşan”, *tebi* “deve” gibi hayvan isimleri mevcuttur (Ergin, 2006).

Türk dilinin söz varlığı açısından zenginliğini ortaya koyan önemli kaynaklardan biri olan *Dîvânü Lugâti't Türk*'te tespit edilen hayvan ve hayvanlarla ilgili kavramları karşılayan kelimeler yaklaşık 650 civarındadır. Eserde tespit edilen hayvan adlarının sayısı 272 olup bunların bir kısmı evcil hayvanlar bir kısmı av hayvanları, bir kısmı da tabiatta bulunan böcek cinsi

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 0009-0005-1835-6093

hayvanlardır (İlhan vd 2008: 266). Bu durum, Türklerin doğayı gözlemleme ve adlandırma konusundaki dikkat ve birikimlerini açıkça gösterir.

Dîvânü Lügâti't-Türk'te yer alan ve /+lan/ eki ile biten “arslan”la birlikte *ajlan* (71/57), *aplan* (72/59), *burslan* (625/521), *bulan* (208/178) adlı hayvanların adı geçer. Bu örnekler, yalnızca hayvan adlandırmalarının çeşitliliğini değil, aynı zamanda Türkçenin türetme gücünü ve anlam dünyasının zenginliğini de ortaya koymaktadır. Bu bağlamda arslan ve benzeri adlandırmalar, hem dilsel hem de kültürel açıdan incelenmeye değer önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

***Dîvânü Lügâti't-Türk*'te Arslan'ın Anlam Dünyası ve Kullanım Alanları**

Dîvânü Lügâti't-Türk'te *arslan* kelimesi, yalnızca bir hayvan adı olarak değil; güç, otorite, korku ve toplumsal ilişkiler gibi çok katmanlı anlamları yansıtan bir unsur olarak görülür. Eserde bu kelimenin özellikle hükümdarlara verilen bir ad olarak kullanılması, a(r)slanın Türk kültüründeki kudret ve liderlik sembolü olduğunu gösterir.

Metinde yer alan atasözleri ve örnek cümleler incelendiğinde *a(r)slan*'ın çoğunlukla kuvvet, üstünlük ve heybeti temsil ettiği görülür. Örneğin, “*Alın arslan tutar küçün sıçgan tutmas.*” (621/519) sözü, doğrudan güç kullanımı yerine akıl ve stratejinin önemini vurgularken aslan gibi güçlü bir varlığın bile hile ile alt edilebileceğini ifade etmektedir. Aynı düşünce, “*Alın arslan tutar küçün oyuk tutmas.*” (53/39) ve *Alın arslan tutar küçün kösgük tutmas.* (410/321) gibi örneklerde de tekrar edilerek bu anlayışın dilde yerleşik bir kalıp hâline geldiğini gösterir.

Toplumsal ilişkiler bağlamında ise “*Alınçı arslan birimçi sıçgan.*” (50/35; 206/176) atasözü de dikkat çekicidir. Bu ifade, alacaklı ile borçlu arasındaki güç dengesizliğini benzetme yoluyla ortaya koyar; alacaklı *arslan* gibi güçlü ve baskın, borçlu ise *sıçgan* “fare” gibi korku içinde tasvir edilir. Bu tür örnekler, hayvan adlarının yalnızca doğrudan anlamlarıyla değil, mecazi düzlemde de yoğun biçimde kullanıldığını gösterir.

Eserde *arslan*'ın doğrudan biyolojik ve doğal özelliklerine gönderme yapan kullanımlar da mevcuttur. “*enüglüg/enüklüg arslan*” (88/79) yavrulu dişi aslanı belirtirken “*Arslan enüklede.*” (134/155) cümlesi aslanın yavru olmasını anlatır. Bu örnekler, dönemin söz varlığında hayvanların yaşamlarına dair gözlemlerin yer aldığını ortaya koyar.

Bunun yanında güç ve korku ilişkisini yansıtan “*Arslan kökrese at adaki tuşanur.*” (341/275) atasözü, güçlü bir varlığın karşısında zayıf olanın yaşadığı psikolojik durumu etkileyici bir biçimde anlatır. Benzer şekilde “*Arslan karısa sıçgan ütün küdezür.*” (560/461) ifadesi, yaşlılıkla birlikte gücün azalmasını ve büyük işlerden vazgeçip daha küçük hedeflere yönelmeyi simgeler. *Arslan kökredi* (568/468) örneği ise doğrudan eylem bildiren kullanım olarak kelimenin temel anlamını koruyan bir yapıya sahiptir.

Tüm bu örnekler bir arada değerlendirildiğinde “arslan”ın *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te hem gerçek hem mecazi anlam katmanlarıyla zengin bir kullanım alanına sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, Türkçenin yalnızca kelime üretme gücünü değil, aynı zamanda soyut düşünceyi somut varlıklar üzerinden ifade etme becerisini de açıkça ortaya koyar.

Türkçede /+lan/ Ekinin İşlevi ve Anlam Alanı

Türkçenin türetme gücünü ortaya koyan önemli yapılardan biri olan “+lan” eki, ilk kez *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te görülür. Bu eserde yer alan örnekler, ekin hem anlam üretme hem de kavramlar arasında benzerlik kurma işlevini açıkça gösterir. Nitekim “**taylan er**: Zarif, boyu latif, aydınlık renkli, temiz elbiseli adam” (612/506) ifadesinde görüldüğü üzere, “taylan” kelimesi, bir niteliği benzetme yoluyla aktarmaktadır. Aynı şekilde “**suwlan-**: Islanmak, bir şeyin suyu çoğalmak ve bu sebeple yumuşamak” (309/305) ve “**suwlan saç**: Kıvrıkcık olmayan saç” (612/506) örnekleri de ekin farklı bağlamlarda anlam genişlemesine katkı sağladığını ortaya koyar.

Özellikle *taylan* örneğinde yer alan /+lan/ ekinin benzerlik ve yakınlık anlamı oluşturduğu dikkat çeker. Bu durum, Kaşgarlı Mahmud'un açıklamalarıyla da desteklenir: “Tay gibi adam” ile açıklanan bu kullanım, gençlik, zarafet ve incelik gibi özelliklerin benzetme yoluyla aktarıldığını göstermektedir. Ayrıca “*taylan yigit*” ifadesinin “titiz ve zarif genç” anlamında kullanılması, ekin yalnızca biçimsel değil, kültürel ve sosyal anlam katmanları da taşıdığını gösterir.

/+lan/ ekinin işlevi yalnızca tarihî metinlerle sınırlı kalmamış, Türkiye Türkçesi ağızlarında da çeşitli anlam alanlarında varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda ekin; yer adı oluşturma, nitelik bildirme ve benzerlik kurma gibi işlevlerle sıfat türeten bir yapı olarak kullanıldığı görülür. *Derleme Sözlüğü*'nde yer alan örnekler bu durumu açıkça ortaya koyar: **bozlañ** Kireçli toprak”, “**çığlan**: Suların sığ ve balık yatağı olan yeri”, “**çorağlan**: Çorak yer”, “**kaylan** Taşlı toprak” ve “**aklan** Beyazca, beyaza yakın”, **oğlan** “iri adam” gibi kullanımlar, ekin özellikle doğa ve mekânla ilgili adlandırmalarda yaygın olduğunu gösterir.

Sonuç olarak /+lan/ eki, Türkçenin hem tarihî hem de çağdaş dönemlerinde benzerlik, yakınlık ve nitelik bildirme işlevleriyle dikkat çeken üretken bir ek olarak tespit edilmiştir.

“Arslan” Kelimesinin Türk Lehçelerindeki Görünümü

“Arslan/aslan” kelimesi, Türkçede hem temel anlamı hem de mecazi kullanımları bakımından dikkat çekici bir söz varlığı unsurudur. Türk Dil Kurumu sözlüğünde kelime şu şekilde tanımlanmaktadır: 1. isim, *hayvan bilimi* Kedigillerden, Afrika'da ve Asya'da yaşayan, erkekleri yeleli, yırtıcı, uzunluğu 160, kuyruğu 70 santimetre ve ucu püsküllü, çok koyu sarı renkli güçlü bir tür

memeli, arslan. Bu tanım, kelimenin zoolojik ve temel anlamını açık biçimde ortaya koymaktadır.

Kelimenin etimolojisine dair farklı görüşler bulunmakla birlikte Eski Türkçe “arslan” motifinin temel olduğu kabul edilir. Ayrıca bu kelimenin yalnızca Türkçede kalmayıp Moğolcaya, Balkan ve Kafkas dillerine, hatta Farsçaya kadar yayıldığı belirtilir. Nitekim Sir Gerard Clauson, “*arslan: lion*” maddesinde kelimenin çok eski dönemlerde Türkçeden Moğolcaya *arslan/arsalan* biçiminde geçtiğini ifade etmektedir (Clauson, 1972: 238). Bu durum, kelimenin tarih boyunca geniş bir coğrafyada kullanım alanı bulduğunu gösterir.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te ise kelimenin anlam alanı daha geniş bir çerçevede ele alınmaktadır:

1. *İsim*. Afrika ve Batı Asya’da yaşayan dört ayaklı , yırtıcı, çok kuvvetli kedi cinsinden memeli hayvan: *Bu bir nevi sayyatlıktır ki postunu elde etmek için aslanı öldürmeye benzer* (Cenap Şahabettin)

2. *İsim ve Sıfat Mecaz*. Yiğitlik, cesaret, sağlamlık kuvvet gibi bu hayvana has meziyetlere sahip kimseler için kullanılan övgü sözü: *Aslan delikanlı. Kerim Efendi aslandır vesselam. Düşman karşısında duran bir aslan* (Namık Kemal).

“3. Delikanlılara hitap sözü: *Arslanlarım, nereye gidiyorsunuz?* (Namık Kemal).”

Bu tanımlar, *arslan* kelimesinin yalnızca bir hayvan adı olmanın ötesine geçerek Türkçede güçlü bir mecazi anlam alanı oluşturduğunun ispatıdır. Özellikle yiğitlik, cesaret ve güç gibi kavramların ifade edilmesinde bu kelimenin yoğun biçimde tercih edildiği görülür.

Tarihî Türk lehçelerinde kelimenin farklı fonetik biçimlerde kullanıldığı dikkat çekmektedir. Köktürkçede doğrudan bir kullanımına rastlanmazken Karahanlı, Uygur, Kıpçak, Harezmi ve Osmanlı Türkçesinde “*arslan*” biçimiyle yer aldığı görülür. Orta Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde ise “*arsalan*” şekliyle kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde de benzer çeşitlilik söz konusudur. Türkiye, Türkmen, Kumuk, Tatar, Altay ve Uygur Türkçelerinde *arslan* biçimi korunurken Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde *aslan* şekli yaygınlaşmıştır. Bunun yanında Başkurtçada *arışlan*, Çuvaşçada *araslan* ve *uslam*, Kazakçada *arıstan*, Kırgızcada *arstan*, Özbekçede *arslan*, Sarı Uygurcada *arsılan* ve Tuvacada *arzılan* biçimleri görülmektedir (Leksika, 158).

***Arslan* Kelimesinin Kökeni Üzerine Değerlendirmeler**

Türk dilinin en eski metinlerinden itibaren izlenebilen “Aslan”ın kökenine ilişkin farklı görüşler bulunmakta olup Tuvaca “*arsıl aba*” ve Teleütçedeki “*arsılan*” biçimleri bu bağlamda önemli örnekler arasında gösterilir (Abik, 2009: 12).

Kelimenin yapısal analizi incelendiğinde “*aslan/arslan*” kelimesindeki /+lan/ unsurunun *kaplan* ve *sırtlan* gibi hayvan adlarında yer alan ekle benzerlik taşıdığı düşünülmektedir. Bu çerçevede, hayvanların karakteristik davranışlarıyla adlandırılmış olabileceği ileri sürülür. Örneğin, aslanın avına pençeleriyle tutunması, kaplanın avına atılarak onu “kaplaması” ve sırtlanın avını sürükleyerek taşıması bu adlandırma mantığıyla ilişkilendirilir (Konyalı, 1951: 256).

Bazı araştırmacılara göre kelimenin temel biçimi “*arıs*” olup zamanla /+lan/ unsurunun eklenmesiyle bugünkü formuna ulaşmıştır (Köprülü, 1978: 598). Ses değişimleri açısından bakıldığında ise kelimenin tarihsel gelişimi şu şekilde gösterilmektedir: Da-rd-lang > yardland > yarland > yarslan > arslan (Dolu, 2013: 35-36). Türkçede “r” sesinin zayıf bir ünsüz olması nedeniyle düşmesi yaygın bir durumdur; bu yüzden “arslan” biçimi zamanla “aslan” hâlini almıştır (Tietze, 2002: 201).

Şçerbak *aslan*’ın “kestane rengi” anlamına gelen *ār*’ın -*sıl* ekiyle kurulmuş *añ* sözünün birleşmesinden oluştuğu yönündeki eski görüşü benimsemiştir. Bu etimolojiye göre *añ* sözü arslan’a yırtıcı hayvan özelliğini kazandırmıştır (Şçerbak, 2000: 290-291).

Nişanyan’a göre “*aslan*” kelimesi, Eski Türkçedeki “arslan” sözcüğünden evrilmiştir ve bu sözcük Moğolca “*arslan/arsalan*” ile eş kökenli olabilir. Ayrıca Moğolca “*arza-i*” yani “diş göstermek” fiiliyle bağlantılı olabileceği de öne sürülmekle birlikte bu görüş kesinlik taşımamaktadır.

/+lan/ unsurunun kökeni konusunda da farklı yaklaşımlar mevcuttur. Vecihe Hatipoğlu bu eki şu şekilde açıklar: “/+lan/ eki vahşi, yırtıcı büyük cins bazı hayvan adlarında kullanılan bir ektir. Ekin aslı ejderha, korkunç hayvan kavramları veren Çince ‘lun’ sözcüğüdür: arslan (ars-lan), burslan (burs-lan), kaplan (kap-lan), sırtlan (sırt-lan), ceylan (cey-lan), yılan (y-i-lan)” (1981: 95-96).

Ancak bu yaklaşım bazı açılardan tutarsız görünmektedir. Zira /+lan/ eki hem isim köklerine hem de fiil köklerine eklenmiş gibi görünmektedir. Ayrıca “lun” sözcüğüne yüklenen “korkutuculuk” anlamı, “ceylan” gibi zararsız hayvan adlarında da aynı ekin bulunması nedeniyle tartışmalı hâle gelmektedir. Bu durum, ekin işlevi ve kökeni konusunda kesin bir yargıya varılmasını güçleştirmektedir.

Sonuç

“Aslan/arslan” kelimesi, Türkçenin hem tarihi hem de çağdaş dönemlerinde süreklilik gösteren köklü söz varlığı unsurlarından biridir. Farklı Türk lehçelerinde *arıslan*, *arsalan*, *aristan*, *arstan* gibi çeşitli biçimlerde görülür. Bu durum, kelimenin geniş bir coğrafyada yayılım gösterdiğini ve zaman içinde doğal ses değişimleriyle varlığını sürdürdüğünü ortaya koyar. Bu çeşitlilik,

Türkçenin dinamik yapısını yansıttığı gibi kelimenin tarihsel derinliğine de işaret eder.

Kelimenin kullanım alanı yalnızca bir hayvan adıyla sınırlı kalmaz. Türkçede “aslan”, atasözleri ve deyimler aracılığıyla güç, cesaret ve otoriteyi simgeleyen güçlü bir mecaz unsuru olarak yer alır. Bu yönüyle dildeki işlevi, kültürel değerlerle doğrudan ilişki kurar. Nitekim Türk düşünce dünyasında aslan çoğu zaman liderlik ve yiğitlikle özdeşleşir.

Etimolojik açıdan değerlendirildiğinde “arslan” kelimesinin kökeni üzerine farklı görüşler olduğu tespit edilmiştir ve bu görüşler kesin bir noktada birleşmez. Bu çerçevede kelime “kestane rengi” anlamıyla ilişkilendirerek “*ar-sıl-an*” biçiminde açıklaması dikkat çeker. Bu yaklaşım, kelimenin hem fiziksel hem de türüne dair özellikler üzerinden adlandırılmış olabileceğini düşündürür.

/+lan/ ekinin işlevi de benzer biçimde tartışmalı bir alan olarak öne çıkar. İncelenen örnekler, bu ekin Türkçede benzerlik, nitelik ve yakınlık gibi anlamlar oluşturduğunu gösterir. Ancak ekin doğrudan hayvan adı türeten özel bir yapı olup olmadığı açık değildir. *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te yer alan örnekler, bu ihtimali destekler; ancak mevcut verilerin kesin bir yargıya ulaşmak için yeterli olduğu söylenemez.

Sonuç olarak “arslan” kelimesi, Türkçenin tarihî gelişimini, ses özelliklerini ve anlam dünyasını yansıtan çok katmanlı yapıdadır. Hem dilsel hem de kültürel açıdan güçlü bir temsil değeri taşır. Buna karşılık /+lan/ ekinin kökeni ve işlevi konusu, mevcut bilgiler ışığında kesinliğe sahip değildir, bu nedenle yeni çalışmalarla daha ayrıntılı biçimde açıklanması gerekmektedir.

Kaynakça

- ABİK, A. Deniz (2009). “Kutadgu Bilig”de Hayvan Adları”, Journal of Turkish Studies Festschrift in Honor of Cem Dilçin Armağanı I, Harvard, 33/1, ss. 1-32.
- AYVERDİ, İlhan (2005). Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Redaksiyon-Etimoloji, Ahmet Topaloğlu, Cilt 2, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford University Press.
- DOLU, Şükrullah (2013). Aslan Kral Değildir, İstanbul: Hayat Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican - AKKOYUNLU, Ziyat (2014). Kâşgarlı Mahmut Dîvânü Lugâtî't-Türk Giriş Metin-Çeviri Notlar-Dizin, Ankara, TDK Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2006). Orhun Kitabeleri, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1981). Türkçenin Ekleri, Ankara, TDK Yayınları.
- İLHAN, Nadir - ŞENEL, Mustafa (2008). “Dîvânü Lugâtî't Türk'e göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla ilgili Kavram Alanları”. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. 3/1, ss. 259-277.
- KONYALI, İbrahim Hakkı (1951). “Arslan ve Türkler”, Tarih Hazinesi, Ülkü Kitap Yurdu, S. 5, ss. 247-256.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat (1978), “Arslan”, MEB İslam Ansiklopedisi, C. I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ss. 598-609.
- NİŞANYAN, Sevan (t.y.). Arslan. Nişanyan Sözlük – Çağdaş Türkçenin etimolojisi. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/arslan>
- ŞÇERBAK, A. (2000). “Arslan kelimesinin etimolojisine dair...” Hasan Eren Armağanı içinde (ss. 290-296). Türk Dil Kurumu.
- TİETZE, Andreas (2002). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati, C. I, İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>

BÖLÜM 46

Sürdürülebilir Havacılıkta Yapay Zeka: Verimlilik, Güvenlik ve Çevresel Etki

Nil Konyalılar¹

1. Giriş

Sürdürülebilir havacılık alanında yapay zekânın rolü, teknolojik gelişmeler ve çevresel sorumluluklar doğrultusunda giderek daha önemli hale gelmektedir (Akduman & Karahan, 2025; Sayın et al., 2024). Bu bağlamda, yapay zekâ sistemleri, havacılık endüstrisinin operasyonel ve stratejik süreçlerine entegre edilerek hem ekonomik hem de çevresel açıdan sürdürülebilirliği artırmayı hedeflemektedir (Altıntaş, 2025; Varhan, 2024). Gelişmiş algoritmalar ve makine öğrenimi teknikleri; uçuş planlaması, kabin hizmetleri, bakım süreçleri ve filo yönetimi gibi kritik alanlarda etkin çözümler sunmakta, böylece yakıt verimliliğinin artırılmasına, emisyonların azaltılmasına ve operasyonel maliyetlerin düşürülmesine katkı sağlamaktadır (Yılmaz Akan, 2019; Hasanazade, 2016).

Ayrıca, yapay zekânın güvenlik alanında sağladığı gelişmeler, uçuş emniyetinin artırılmasına ve olası risklerin önceden tespit edilmesine imkân tanımaktadır (Aykan et al., 2011; Erdağ, 2025). Kendini öğrenen sistemler, anormal durumlar ve potansiyel arızalar konusunda erken uyarı sağlayarak hayati öneme sahip kararların alınmasını kolaylaştırmaktadır (Ateşgöz, n.d.). Bu doğrultuda, yapay zekânın çevresel etik ve regülasyonlara uyum gözetilerek kullanılması hem endüstrinin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşması hem de kamu güveninin sağlanması açısından kritik bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir (Çayalan & Rodoplu, 2025).

Bunun yanı sıra, yapay zekâ teknolojileri yolcu deneyiminin iyileştirilmesinde ve hizmet kalitesinin artırılmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Kişiselleştirilmiş ve kesintisiz hizmetlerin sunulması, müşteri memnuniyetini artırmakta ve rekabet avantajı sağlamaktadır (Bakır & Atalık, 2018; Boz, 2025). Tüm bu uygulamalar, havacılık sektörünün hem ekonomik hem de çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasında yapay zekâyı temel araçlardan biri haline getirmekte olup, teknolojik inovasyon ve düzenleyici gelişmeler eşliğinde önemli bir dönüşüm sürecine işaret etmektedir (Göçmen, 2024).

2. Yapay Zeka Temelleri ve Havacılık Uygulamaları

Yapay zekâ (YZ), makinelerin insan benzeri öğrenme, akıl yürütme ve karar verme yeteneklerini kazanmasını sağlayan karmaşık algoritmalar ve sistemler bütünüdür (Yılmaz Akan, 2019). Havacılık alanında ise bu teknolojiler;

¹ Doç. Dr., İstanbul Topkapı Üniversitesi- İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi- Havacılık Fakültesi- 0000-0002-7310-7779.

operasyonel süreçlerin optimizasyonu, bakım ve onarım faaliyetleri, hava trafik yönetimi ve yolcu hizmetleri gibi çeşitli alanlarda etkin şekilde kullanılmaktadır (Önen, 2025; Altıntaş, 2025).

YZ'nin temelini oluşturan makine öğrenimi, büyük veri setlerinden anlamlı modeller geliştirmeye imkân tanırken, derin öğrenme teknikleri görüntü işleme ve ses tanıma gibi karmaşık görevlerde yüksek performans sergilemektedir (Can Güven, 2019). Bu sayede hava araçlarının performans takibi, arıza tahmini ve lojistik planlama süreçlerinde önemli avantajlar elde edilmektedir (Hasanzade, 2016).

Ayrıca, doğal dil işleme (NLP) uygulamalarıyla müşteri hizmetleri ve kurumsal iletişim süreçleri otomatikleştirilerek operasyonel verimlilik artırılmaktadır (Boz, 2025). Otonom uçuş sistemleri ve drone teknolojileri, YZ'nin havacılıktaki en dikkat çekici uygulamalarından biri olup, insansız hava araçlarının güvenli ve etkin kullanımını mümkün kılmaktadır (Erdağ, 2025). Bu sistemler, insani yardım, gözetleme ve denetim gibi alanlarda yeni imkânlar sunmaktadır.

YZ'nin hava trafik kontrolündeki kullanımı, uçuş akışını düzenleyerek gecikmeleri azaltmakta ve olağanüstü durumlarda hızlı ve doğru kararların alınmasına olanak tanımaktadır (Göçmen, 2024). Bu gelişmeler, havacılık sektörünün hem verimlilik hem de güvenlik alanında yüksek standartlara ulaşmasına önemli katkılar sağlamaktadır (Aykan et al., 2011). Böylece yapay zekâ, sürdürülebilir havacılık hedeflerine ulaşmada teknolojik inovasyonların temel unsurlarından biri haline gelmektedir (Akduman & Karahan, 2025).

3. Verimlilik ve Operasyonel Gölgeleme: Yakıt Tüketimi ve Emisyonların Azaltılması

Yapay zekânın havacılık sektöründe verimliliği artırmak ve operasyonel etkinliği sağlamak amacıyla kullanımı, yakıt tüketimi ve emisyonların azaltılmasında kritik bir rol oynamaktadır (Altıntaş, 2025; Çayalan & Rodoplu, 2025). Gelişmiş algoritmalar ve makine öğrenimi teknikleri, uçuşların planlanmasında en uygun rotaların belirlenmesine, hava trafik yönetiminde operasyonel akışın optimize edilmesine ve hava araçlarının performansının iyileştirilmesine olanak tanımaktadır (Hasanzade, 2016; Göçmen, 2024).

Bu sayede gereksiz yakıt tüketiminin önüne geçilerek hem maliyetler düşürülmekte hem de karbon ayak izi azaltılmaktadır (Sayın et al., 2024). Özellikle yapay zekâ destekli sistemler aracılığıyla hava araçlarının gerçek zamanlı performans verileri analiz edilmekte, yakıt verimliliğini artırıcı ayarlamalar yapılabilmekte ve böylece emisyon salınımları minimize edilmektedir (Yılmaz Akan, 2019).

Ayrıca hava trafik kontrol merkezleri, yapay zekâ tabanlı sistemler sayesinde trafik yoğunluğunu tahmin ederek uçuşların çakışmasını önlemekte ve gecikmeleri azaltmaktadır (Göçmen, 2024). Bu teknolojiler, havayolu şirketlerinin enerji maliyetlerini düşürürken sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarına önemli katkılar sunmaktadır (Akduman & Karahan, 2025).

Sonuç olarak, yapay zekânın havacılık sektörüne entegrasyonu ile enerji tasarrufu ve emisyon azaltımı alanlarında kayda değer ilerlemeler sağlanmakta olup, bu gelişmeler hem çevresel hem de ekonomik açıdan önemli kazanımlar ortaya koymaktadır (Varhan, 2024).

4. Güvenlik, Risk ve Etik Değerlendirme

Güvenlik, risk yönetimi ve etik değerlendirmeler, yapay zekânın sürdürülebilir havacılık sektöründeki uygulamalarında kritik bir öneme sahiptir (Ateşgöz, n.d.; Varhan, 2024). Yapay zekânın karmaşık algoritmaları ve otomasyon yetenekleri, operasyonel verimlilik ve güvenlik seviyelerini artırırken aynı zamanda yeni risk alanlarının ortaya çıkmasına da neden olabilmektedir (Aykan et al., 2011; Önen, 2025). Bu nedenle, yapay zekâ sistemlerinin geliştirilmesi ve kullanımı sürecinde olası hatalar, öngörülemeyen durumlar ve siber tehditler dikkatle analiz edilmelidir (Yılmaz Akan, 2019).

Risk yönetimi sürecinde sistemlerin dayanıklılığı, sürekli izlenmesi ve erken uyarı mekanizmalarının geliştirilmesi temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır; bu sayede olası aksaklıkların etkisi minimize edilebilmektedir (Erdağ, 2025). Ayrıca, yapay zekâ sistemlerinin karar mekanizmalarının şeffaflığı ve izlenebilirliği, güvenilirliğin artırılmasında önemli rol oynamaktadır (Önen, 2025). Sistemlerin karar alma süreçlerinin açık ve anlaşılır olması, aksi durumda ortaya çıkabilecek operasyonel ve etik sorunların önlenmesi açısından kritik bir gerekliliktir.

Etik açıdan değerlendirildiğinde, yapay zekânın karar alma süreçlerinde insan odaklılık ve adil davranış ilkelerinin gözetilmesi büyük önem taşımaktadır (Boz, 2025). Veri gizliliğinin korunması, algoritmik önyargıların önlenmesi ve sorumlulukların açık şekilde tanımlanması, etik çerçevenin temel bileşenleri arasında yer almaktadır (Çayalan & Rodoplu, 2025). Ayrıca, yapay zekânın otonom karar verme kapasitesi, bu kararların sorumluluğu ve denetlenebilirliği konularında uluslararası standartların geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır (Sayın et al., 2024).

Bu bağlamda, sektör paydaşları arasındaki iş birliği ve düzenleyici kurumların etkin gözetimi, güvenlik ve etik standartlarının korunmasında belirleyici rol oynamaktadır (Akduman & Karahan, 2025). Sonuç olarak, yapay zekânın sürdürülebilir havacılıkta güvenlik ve etik ilkelerle uyumlu şekilde kullanılması hem sektörel sürdürülebilirliğin sağlanması hem de kullanıcı güveninin tesis edilmesi açısından vazgeçilmez bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir (Altıntaş, 2025).

5. Yolcu Deneyimi ve Hizmet Kalitesinde Yapay Zeka Uygulamaları

Yapay zekâ uygulamaları, yolcu deneyimini iyileştirmeye yönelik çeşitli teknolojik çözümler sunmaktadır (Bakır & Atalık, 2018; Boz, 2025). Kişiselleştirilmiş hizmetler, yolcuların ihtiyaçlarına uygun öneriler ve bilgiler sağlayarak memnuniyet seviyesini artırmaktadır (Altıntaş, 2025). Örneğin, havayolu şirketleri yapay zekâ teknolojileri aracılığıyla yolcu tercihlerini önceden analiz edebilmekte ve buna bağlı olarak iletişim, biletleme, konaklama

ve araç kiralama gibi hizmetlerde özelleştirilmiş seçenekler sunabilmektedir (Yılmaz Akan, 2019). Ayrıca, yapay zekâ destekli sohbet botları ve sanal asistanlar, müşteri hizmetlerinde 7/24 erişim sağlayarak taleplerin hızlı ve doğru şekilde karşılanmasına imkân tanımaktadır (Boz, 2025).

Gelişmiş tahmine dayalı modelleme ve doğal dil işleme teknolojileri, yolcuların seyahat sürecinde karşılaşılabilecekleri sorunları önceden tespit ederek çözüm üretme ve zamanında müdahale imkânlarını güçlendirmektedir (Can Güven, 2019). Örneğin, uçuş gecikmelerinin veya iptallerinin önceden öngörülmesi, alternatif planlamaların yapılmasını sağlayarak yolcu mağduriyetini azaltmaktadır (Göçmen, 2024). Aynı zamanda, yapay zekâ sistemleri aracılığıyla yolcu memnuniyeti anketlerinin analizi ve geri bildirimlerin değerlendirilmesi hızlandırılmakta, böylece hizmet kalitesinin sürekli iyileştirilmesine katkı sağlanmaktadır (Akduman & Karahan, 2025).

Hizmet kalitesinin artırılması yalnızca operasyonel iyileştirmelerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda teknolojik yeniliklerle de desteklenmektedir. Otel ve ulaşım rezervasyonları, kişiye özel öneriler ve akıllı asistanlar aracılığıyla daha verimli ve kullanıcı odaklı hale getirilmektedir (Altıntaş, 2025). Bu yaklaşımlar, yolcuların uçuş öncesi, uçuş sırası ve uçuş sonrası deneyimlerini bütüncül bir şekilde geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, yapay zekânın yolcu odaklı uygulamaları yalnızca konfor ve memnuniyeti artırmakla kalmayıp, aynı zamanda havayolu sektörünün rekabet gücünü ve sürdürülebilirliğini güçlendiren stratejik bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Varhan, 2024; Sayın et al., 2024).

6. Karbon Piyasaları, Regülasyonlar ve Politikalarla Entegrasyon

Karbon piyasaları, sürdürülebilir havacılık stratejilerinin etkinliği açısından kritik bir öneme sahiptir ve yapay zekânın bu alanla entegrasyonu, söz konusu mekanizmaların gelişimini daha da çeşitlendirmektedir (Sayın et al., 2024; Çayalan & Rodoplu, 2025). Küresel ölçekte uygulanan karbon piyasası mekanizmaları, emisyon azaltım hedeflerini desteklemek amacıyla finansal araçlar ve ticaret sistemleri aracılığıyla karbon salınımlarını kontrol altına almayı amaçlamaktadır (Akduman & Karahan, 2025). Bu mekanizmaların sürdürülebilirliği, şeffaflığı ve etkinliği ise güçlü regülasyonlar ve politika çerçeveleri ile doğrudan ilişkilidir (Varhan, 2024).

Yapay zekâ teknolojileri, karbon piyasalarının yönetiminde süreç otomasyonu, veri analizi ve tahmine dayalı modelleme yoluyla daha etkin işleyiş sağlamaktadır (Altıntaş, 2025). Örneğin, karbon emisyonlarının gerçek zamanlı olarak izlenmesi ve raporlanması, gelişmiş veri işleme kapasitesi sayesinde mümkün hale gelmekte; aynı zamanda emisyon azaltım projelerinin performansı analiz edilerek maliyet etkin çözümler geliştirilebilmektedir (Yılmaz Akan, 2019).

Bunun yanı sıra, uluslararası düzenleyici çerçevelerin uyumlaştırılması ve politika gelişmelerinin izlenmesi süreçlerinde de yapay zekâ algoritmalarından yararlanılmaktadır (Önen, 2025). Bu sayede karbon sınırları, emisyon

muhasebesi ve raporlama süreçlerinde şeffaflık ve hesap verebilirlik artırılmakta, piyasa aktörlerinin risk ve fırsatları daha etkin değerlendirmesi sağlanmaktadır (Göçmen, 2024).

Regülasyonların belirli standartlar çerçevesinde yapılandırılması, karbon ticaretinin daha adil ve sürdürülebilir hale gelmesine katkı sunarken, yapay zekânın raporlama ve denetim süreçlerine entegrasyonu uygulama uyumunu kolaylaştırmakta ve piyasa istikrarını güçlendirmektedir (Çayalan & Rodoplu, 2025). Bu gelişmeler, karbon piyasalarının havacılık sektöründeki emisyon azaltım hedefleriyle daha uyumlu, etkin ve güvenilir bir araç haline gelmesini sağlamaktadır.

Sonuç olarak, yapay zekâ teknolojilerinin karbon piyasaları ve regülasyonlarla entegrasyonu hem çevresel hedeflere ulaşılması hem de piyasa istikrarının sağlanması açısından önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir (Varhan, 2024; Sayın et al., 2024).

7. Güvenilirlik, Şeffaflık ve Hesap Verilebilirlik Konuları

Güvenilirlik, şeffaflık ve hesap verilebilirlik, sürdürülebilir havacılıkta yapay zekânın etkin ve etik kullanımını sağlayan temel unsurlardır (Akduman & Karahan, 2025; Altıntaş, 2025). Bu kapsamda, yapay zekânın karar alma süreçlerinin doğruluğu ve tutarlılığı, sistemlerin güvenilirliğinin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir (Erdağ, 2025). İlerleyen teknolojilerin entegrasyonu ile, sistemler arası uyum ve kesintisiz operasyon kabiliyeti, havacılık sektöründe güvenin tesis edilmesine katkı sağlamaktadır (Önen, 2025). Aynı zamanda, kullanıcılar ve paydaşlar açısından şeffaflık, yapay zekânın işleyişini ve alınan kararların temel nedenlerini anlayabilme imkânını sunmaktadır (Boz, 2025). Bu durum, teknolojinin legitimliği ve kabulü açısından önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Ateşgöz, n.d.).

Hesap verilebilirlik boyutunda ise, yapay zekâ sistemlerinin denetlenebilirliği ve denetim mekanizmalarının etkinliği öne çıkmaktadır. Sistemlerin hatalı veya önyargılı kararlar vermesi durumunda sorumlulukların net biçimde belirlenmesi hem etik hem de yasal açıdan zorunludur (Varhan, 2024; Sayın et al., 2024). Ayrıca, algoritmaların geliştirilmesi ve sürekli izlenmesi sırasında veri güvenliği ve mahremiyetin korunmasına özen gösterilmelidir (Yılmaz Akan, 2019). Bu yaklaşımlar hem kamu güvenini pekiştirecek hem de teknolojik gelişmelerin etik sınırlar içinde ilerlemesini sağlayacaktır.

Sonuç olarak, güvenilirlik, şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkeleri, yapay zekânın havacılık sektöründe sürdürülebilir ve sorumlu biçimde kullanılmasını temin etmek için kritik rehberlik unsurları olarak ortaya çıkmaktadır (Bakır & Atalık, 2018; Altıntaş, 2025).

8. Endüstri Vakaları ve Uygulama Örnekleri

Endüstri vakaları ve uygulama örnekleri, sürdürülebilir havacılık alanında yapay zekânın gerçek dünya etkilerini ortaya koyan önemli göstergelerdir (Altıntaş, 2025; Erdağ, 2025). Bu kapsamda, farklı havacılık şirketleri ve inovatif girişimler, çeşitli yapay zekâ tabanlı projeleri hayata geçirerek operasyonel verimlilik ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamaya yönelmektedir (Göçmen, 2024; Can Güven, 2019). Örneğin, Airbus'un yapay zekâ destekli uçuş planlama sistemleri, yakıt tüketimini optimize ederek hem maliyetleri düşürmekte hem de emisyonları azaltmaktadır (Hasanzade, 2016). Benzer şekilde, Boeing'in yapay zekâ algoritmaları, bakım süreçlerini önceden tahmin ederek uçuş güvenliğini artırmakta ve maliyetleri minimize etmektedir (Aykan, Hacıyev, & Çalışkan, 2011).

Ayrıca, uluslararası havayolu şirketleri, yolcu memnuniyetini ve hizmet kalitesini artırmak amacıyla akıllı müşteri hizmetleri ve kişiselleştirilmiş deneyimler sunmak üzere yapay zekâ teknolojilerini entegre etmektedir (Bakır & Atalık, 2018; Boz, 2025). Bu uygulamaların başarılı sonuçlar vermesi, sektörde yapay zekâyâ olan ilgiyi artırırken, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada kritik bir rol oynamaktadır (Çayalan & Rodoplu, 2025). Ayrıca, bu örnekler, ilgili regülasyonlar ve teknolojik inovasyonların uyum içinde geliştiğinde, çevresel etkilerin önemli ölçüde azaltılabileceğini göstermektedir (Sayın, Ülker, & Ravanoğlu, 2024).

Sonuç olarak, endüstri vakaları ve uygulama örnekleri, yapay zekânın havacılık sektöründeki uygulamalarının potansiyelini gösterirken, sürdürülebilirliğin sağlanması açısından önemli kazanımlar sunmaktadır. Bu gelişmeler, sektörde sürdürülebilirlik ve verimlilik ilkelerinin entegre edilmesiyle birlikte, gelecek vizyonunun şekillenmesine katkı sağlamaktadır (Akduman & Karahan, 2025; Önen, 2025).

6. Gelecek Trendleri ve Yönetsel Perspektifler

Gelecek trendleri ve yönetsel perspektifler, sürdürülebilir havacılık alanında yapay zekânın giderek artan entegrasyonu ile birlikte beklentilerin ve stratejilerin şekillenmesine yön vermektedir (Altıntaş, 2025; Erdağ, 2025). Teknolojik gelişmelerin hız kazanması, özellikle makine öğrenmesi ve büyük veri analitiği alanlarındaki ilerlemeler, havacılık sektöründe daha akıllı ve öngörülebilir sistemlerin geliştirilmesini teşvik etmektedir (Yılmaz Akan, 2019; Can Güven, 2019). Bu bağlamda, yapay zekânın kullanım alanlarının genişlemesiyle kaynakların daha etkin yönetimi, operasyonel esneklik ve maliyet tasarrufu sağlanması ön plana çıkmaktadır (Önen, 2025).

Ayrıca, yapay zekânın gelişmiş güvenlik protokolleri ve otomasyon seviyeleri, risklerin minimize edilmesine katkıda bulunacak şekilde tasarlanmaktadır (Aykan, Hacıyev, & Çalışkan, 2011). Yöneticiler, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için yapay zekânın çevresel etkilerin ve karbon izinin azaltılmasında kritik bir araç olarak kullanılmasına odaklanmaktadır (Akduman & Karahan, 2025; Çayalan & Rodoplu, 2025). Bu

kapsamda, politika yapıcılar ve endüstri liderleri, yeni regülasyonlar ve standartlar oluşturarak teknolojik gelişmelerle uyumlu, sürdürülebilir ve güvenli havacılık altyapıları geliştirmeye yönelmektedir (Sayın, Ülker, & Ravanoğlu, 2024).

Ayrıca, gelişen teknolojilere uyum sağlayan eğitim ve insan kaynakları stratejileri, yapay zekânın etik ve güvenilir kullanımını destekleyecek şekilde dizayn edilmektedir (Ateşgöz, n.d.; Altıntaş, 2025). Yönetmelik perspektifler, inovasyonun teşvik edilmesi ve paydaşlarla etkin iletişim kurularak, sürdürülebilirlik ve teknolojik gelişmelerin uyum içinde ilerlemesini sağlamaya odaklanmaktadır (Boz, 2025). Bu doğrultuda, sektör paydaşlarının uzun vadeli vizyonlara dayalı, esnek ve adapte olabilen stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Böylelikle, gelecekte sürdürülebilir havacılıkta yapay zekânın sunduğu imkânlar hem çevresel hem de ekonomik açıdan daha verimli ve güvenilir bir sektöre geçişi destekleyecektir (Varhan, 2024).

10. Sonuç

Sürdürülebilir havacılık alanında yapay zekânın entegrasyonu, teknolojik gelişmelerin getirdiği yeni fırsatlar ve beraberinde gelen sorumluluklar açısından büyük önem taşımaktadır (Akduman & Karahan, 2025; Altıntaş, 2025). Bu bağlamda, yapay zekânın verimlilik, güvenlik ve çevresel etkilerin minimize edilmesi konularında sağladığı katkılar, sektörün sürdürülebilirlik hedefleriyle uyum içinde ilerlemesini desteklemektedir (Erdağ, 2025; Yılmaz Akan, 2019). Yapay zekânın optimize ettiği operasyonel süreçler, yakıt verimliliğini artırmakta ve karbon ayak izinin azaltılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır (Çayalan & Rodoplu, 2025). Aynı zamanda, gelişmiş güvenlik sistemleri ve otomatik risk değerlendirme mekanizmaları sayesinde, havacılıkta güvenlik standartlarının yükseltilmesi ve olası kazaların önüne geçilmesi mümkün hale gelmiştir (Aykan, Hacıyev, & Çalışkan, 2011).

Bununla birlikte, yapay zekânın geliştirilmesi ve uygulanmasında etik ve güvenilirlik ilkeleri dikkate alınmalıdır (Ateşgöz, n.d.; Boz, 2025). Şeffaflık ve hesap verebilirlik, bu teknolojilerin doğru ve adil kullanımı için temel gerekliliklerdir (Varhan, 2024; Önen, 2025). Ayrıca, endüstri örnekleri ve uygulama vakaları, yapay zekânın sürdürülebilir havacılıkta nasıl başarıyla entegre edildiğine dair önemli bilgiler sunmaktadır (Göçmen, 2024). Gelecekte, bu teknolojilerin yenilikçi trendler doğrultusunda gelişmeye devam etmesi, politika yapıcılarının ve endüstri liderlerinin yeni stratejiler geliştirmesini zorunlu kılacaktır (Sayın, Ülker, & Ravanoğlu, 2024).

Sonuç olarak, yapay zekânın sürdürülebilir havacılıkta hem çevresel hem de ekonomik açıdan büyük faydalar sağlama potansiyeli yüksektir (Akduman & Karahan, 2025). Ancak, bu faydaların sürdürülebilir olması için güvenilirlik, etik ilkeler ve düzenleyici çerçevelerin uyum içinde yapılandırılması büyük önem taşımaktadır (Ateşgöz, n.d.; Boz, 2025). Bu doğrultuda, sektör paydaşlarının ortak hareket etmesi ve teknolojik gelişmelerle uyumlu politikalar geliştirmesi,

havacılıkta sürdürülebilirliğin sağlanmasında temel bir unsur olacaktır. Yüksek teknolojinin sorumlu ve etik kullanımıyla, sürdürülebilir havacılık hedeflerine ulaşmak mümkündür ve bu, sektörün geleceği açısından hayati önem taşımaktadır (Altıntaş, 2025; Çayalan & Rodoplu, 2025).

Kaynakça

- Akduman, G., & Karahan, G. (2025). Havacılıkta sürdürülebilirlik: Sosyal boyutun önemi ve uygulamaları. *Journal of Aviation Research*.
- Altıntaş, M. (2025). Havayolu rekabetinde yapay zekâ: Strateji mi, etkileştirici mi? İn Havacılık yönetiminde yapay zekâ uygulamaları.
- Ateşgöz, K. (n.d.). *Girişimcilikte risk yönetimi ve AI uygulamaları*.
- Aykan, R., Hacıyev, Ç., & Çalışkan, F. (2011). EKF ve yapay sinir ağları ile uçak kanat buzlanmalarının tespiti ve yeniden şekillendirilebilir kontrol.
- Bakır, M., & Atalık, Ö. (2018). Entropi ve ARAS yöntemleriyle havayolu işletmelerinde hizmet kalitesinin değerlendirilmesi (Evaluation of service quality in airlines by entropy and ARAS methods).
- Boz, B. (2025). Turizm sektöründe yenilikçi veri analizi: Yapay zekâ ve sektörel uygulamaları. İn *Veri çağında insan: Sosyal bilimlerin geleceği*.
- Can Güven, A. (2019). *Akıllı ulaşım sistemleri üzerine bir sistematik literatür taraması*.
- Çayalan, N., & Rodoplu, H. (2025). Sürdürülebilir havaalanı uygulamaları: Enerji verimliliği ve karbon ayak izi azaltma stratejileri. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Erdağ, T. (2025). Uçuş operasyonlarında yapay zekâ: Rapor analizi ve güvenlik izleme. İn Havacılık yönetiminde yapay zekâ uygulamaları.
- Göçmen, D. (2024). Havalimanlarında inovasyon uygulamalarının karşılaştırılması. *Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Uygulamaları Dergisi*.
- Hasanzade, M. (2016). *Development of inertial navigation system with applications to airborne collision avoidance*.
- Önen, V. (2025). Havacılık yönetiminde yapay zekâ uygulamalarının bibliyometrik incelemesi. İn Havacılık yönetiminde yapay zekâ uygulamaları.
- Sayın, A. A., Ülker, M., & Ravanoğlu, G. A. (2024). Havacılıkta sürdürülebilirlik ve sürdürülebilirliğin Türkiye havacılık sektörüne yansımaları. İn *IBSCO 2024 Proceedings*.
- Varhan, O. (2024). Türk savunma ve havacılık sanayisinde döngüsel ekonomi ve ürün yaşam döngüsü yönetimi: Yapay zekâ destekli uygulama örnekleri. *Ege Üniversitesi Ulaştırma Yönetimi Araştırmaları Dergisi*.
- Yılmaz Akan, F. (2019). *Havacılık sektöründe bilgi teknolojileri uygulamaları ve bilgi güvenliği*.

BÖLÜM 47

Kamu Yönetiminde Yapay Zekâ Tabanlı Dönüşüm

(Kamu Hizmetleri Pazarlaması, Kamu Değeri ve Proaktif Devlet Yaklaşımı)*

Mehmet Kürşad Asliyüce¹ & Cihat Kartal²

Geleceği tahmin etmenin en iyi yolu onu inşa etmektir.

- Peter F. Drucker (1909-2005)

1. GİRİŞ

Kamu yönetimi disiplini, var olduğu günden bu yana “devletin gücünü nasıl daha meşru, adil ve etkili kullanabiliriz?” sorusuna yanıt aramaktadır. Kamu disiplinine yönelik bu derin arayışın tarihsel kökenlerinin yanı sıra geçirdiği yapısal dönüşümleri anlamadan ve bugünün dünyasını etkileyen yapay zekâ devrimini kamu yönetimi bağlamında anlamlandırmak imkânsızdır. Modern kamu yönetiminin kavramsal ve pratik temelleri, Alman sosyolog Max Weber’in “Rasyonel-Yasal Bürokrasi” modeliyle ortaya atılmıştır (Weber, 1922/1978). Weberyen sistem; kuralların kesin ve yazılı olduğu, kişiselliğin ve kayırmacılığın dışlandığı, hiyerarşinin katı bir biçimde işlediği mekanik bir yapıdır. Sanayi devrimi sonrası hızla büyüyen toplumlar ve karmaşılaşan devlet aygıtı için bu model o günlerde, mutlak bir öngörülebilirlik (predictability) ve standartlaşma sağladığı için kusursuz kabul edilmiştir. Ancak zaman ilerledikçe, 20. yüzyılın sonlarına doğru, özellikle 1980’lerde ortaya çıkan küresel ekonomik krizler ve akabinde artan toplumsal talepler, devletin bu hantal, yavaş ve kuralcı yapısının ciddi şekilde bir şekilde tartışmaya açılmasına neden olmuştur. Bu sorunları aşabilmek için, işletme disiplininin temel ilkelerini benimseyen Yeni Kamu İşletmeciliği (New Public Management- NPM) akımı doğmuştur (Hood, 1991). Bu yeni yaklaşım devlete radikal bir öneride bulunmuştur:

* Mehmet Kürşad ASLIYÜCE’nin, Doç. Dr. Cihat KARTAL danışmanlığında yürütülen “Türkiye Cumhuriyeti Devlet Kurumlarında Yapay Zeka Kullanımı Kapsamında Tüketici Hakem Heyetlerinde Tasarlanan ve Eğitilen Yapay Zeka Modeli ile Karar Oluşturma” isimli, yayınlanmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Kırıkkale Üniversitesi S.B.E., YL. Öğrencisi, ORCID Id: 0009-0008-6129-1848

² Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü,
ORCID Id: 0000-0003-2390-8268

“Kamu işletmeciliği, özel sektör işletmeleri gibi çalışmalıdır. Kârlılığı hedeflemeli, maliyet düşürmeye ve verimliliğe odaklanmalıdır. Ayrıca hizmet sunduğun vatandaş, memnun edilmesi gereken bir “müşteri” olarak görmelidir.”

Ancak bilim dünyası ilerledikçe ve pratik uygulamalar ortaya çıkmaya başladıkça, bu indirgemeci yaklaşımın ontolojik sınırları fark edilmiştir. Çünkü devlet salt bir şirket, vatandaş da alternatifini bulduğunda terk edip gidebilecek basit bir müşteri değildir. Özel sektörde müşteri memnuniyetsizliği durumunda rakibe gitme seçeneği varken; kamu hizmetlerinde güvenlik, adalet veya altyapı için vatandaşın devletten vazgeçme lüksü yoktur. Tam bu noktada, Harvard Üniversitesi'nden Mark Moore'un literatüre kazandırdığı “Kamu Değeri” (Public Value) kavramı (Moore, 1995) devreye girerek ezber bozmuştur. Moore'a göre kamu sektörü pazarlaması finansal kâr elde etmeyi değil; toplumsal güveni inşa etmeyi, refahı tabana yaymayı ve sosyal adaleti tesis etmeyi hedeflemelidir. Eş zamanlı olarak, modern pazarlamanın öncülerinden Philip Kotler'in “Sosyal Pazarlama” (Social Marketing) olgusu (Kotler & Zaltman, 1971), pazarlama tekniklerinin sadece ticari ürünler satmak için değil; vergi bilinci, aşılama veya enerji tasarrufu gibi toplumsal hedefler ve faydalı davranışlar için de kullanılabileceğini kanıtlamıştır. Bu sayede devlet, kuralları zorba bir güçle dikte eden bir aygıt olmaktan çıkıp, rızaya dayalı empatik bir ikna süreci yürüten bir yapıya evrilmiştir. Günümüzde ise bu literatür ve pratik, “Dijital Çağ Yönetişi” (Digital Era Governance) (Dunleavy vd., 2006) ile yepyeni bir ontolojik kırılma yaşamaktadır. Devlet artık kitle iletişim araçlarının (televizyon, radyo, billboard) herkese aynı mesajı veren tek yönlü, israfçı ve tahakküm edici yayınlarından çıkıp; yapay zekânın, büyük verinin ve algoritmaların yönlendirdiği anlık ve “hiper-kişiselleştirilmiş” bir ekosisteme adım atmıştır.

Bu bölümün temel amacı; kamu yönetimi, değer odaklı sosyal pazarlama ve yapay zekâ teknolojileri arasındaki hayati kesişimi derinlemesine incelemektir. Çalışmada devletin, vatandaşın dilekçe vermesini bekleyen *reaktif ve bürokratik* geleneksel yapısından; vatandaşın ihtiyacının doğduğu ilk anda öngörebilen ve kişiye özel hizmeti ayağına götüren *proaktif, algoritmik ve değer yaratan* bir akıllı arayüze nasıl dönüşebileceği ortaya konacaktır.

Bu kapsamlı dönüşümü tam anlamıyla haritalandırabilmek için sırasıyla şu konular ele alınmıştır;

- Öncelikle, devletin devasa veri havuzunu işleyen Doğal Dil İşleme (NLP), Geri Getirim Artırılmış Üretim (RAG) mimarisi ve tahmine dayalı analitik gibi teknolojik ve operasyonel dinamikler açıklanmıştır.
- Ardından, bu dijital ekosistemi kurmanın görünmez ekonomik maliyetleri (veri silolarını yıkmak, bulut altyapısı) ile Silikon Vadisi mantığına karşı bürokrasinin yaşadığı insan kaynağı krizi ve yatırımın geri dönüş (NPV) senaryoları incelenmiştir.

- Son olarak, bu büyük teknolojik gücün distopik bir "Dijital Leviathan" yaratmasını engelleyebilmek için; mahremiyet, algoritmik önyargıdan kaçınma ve insan odaklı denetim mekanizmalarını merkeze alan etik çerçeve tartışılmıştır.

2. LİTERATÜR

2.1. Kamu Yönetimi ve Pazarlama Kesişiminde Ontolojik Fark

Devleti bir işletme, vatandaş da bir müşteri olarak gören “Yeni Kamu İşletmeciliği (NPM)” yaklaşımı, kâğıt üzerinde cazip görünse de gerçek dünyada ontolojik (varoluşsal) bir duvara çarpar. Çünkü özel sektör ile kamu sektörü arasındaki temel fark, “rekabet ve alternatif” kavramlarında yatmaktadır.

Özel sektörde pazarlamanın birincil amacı kâr maksimizasyonunu sağlamaktır. Dolayısıyla bir tüketici aldığı telefonda, içtiği kahveden veya kullandığı bankadan memnun kalmazsa, elindeki satın alma gücünü rakip firmaya yönlendirir. İşletme biliminde bu yaklaşıma “Çıkış Stratejisi (exit strategy)” adı verilir. Ancak kamu hizmetlerinde durum tamamen farklıdır. Zira devletin tekelsel bir doğası vardır. Vatandaşın, memnun kalmadığı bir güvenlik hizmetini, adalet sistemini, altyapı ağını veya vergi rejimini “başka bir devletten” satın alma seçeneği yoktur.

Böyle bir durumda, “Madem devletin rakibi yok, o halde neden pazarlamaya ihtiyaç duysun?” sorusu akla gelebilir. “Sosyal Pazarlama (social marketing)” kavramı tam burada devreye girmektedir. Devlet; sunmuş olduğu e-Devlet hizmetlerini, trafik kurallarını, vergi ödeme bilincini, halk sağlığı kampanyalarını (örneğin aşılama) veya enerji tasarrufu hedeflerini vatandaşa polis gücüyle veya cezai yaptırımlarla zorla dikte edebilir. Ancak sürekli ceza ve zorlamaya dayalı bir sistem hem devasa bir denetim maliyeti yaratır hem de vatandaşla devlet arasındaki güven bağı zedeler.

Bir diğer alternatif olarak devlet söz konusu zorlama tercihinin yerine kamu pazarlaması yöntemini seçebilir. Bu tercih devlete şu gücü verir; “*Vatandaşın direnç noktalarını, endişelerini ve ihtiyaçlarını sosyolojik ve psikolojik olarak tespit ve analiz etmek*”. Kısaca doğru hizmeti, en uygun dille ve tam zamanında sunarak, vatandaş kurallara uymaya ikna etmek. Bu süreç, tepeden inme bir itaat kültürü değil; tamamen rızaya, empatiye ve toplumsal faydayı benimsetmeye dayalı, modern bir iletişim ve değer yaratma sanatıdır.

2.2. Yapay Zekânın Kamudaki Rolü ve Proaktif Devlete Geçiş

Geleneksel kamu pazarlaması, yıllar boyunca kitle iletişim araçlarının (televizyon, radyo, gazete, billboard vs...) kısıtlı ve tek yönlü vizyonuna hapsolmuştur. Örneğin; devlet “Gelir verginizi zamanında ödeyin” veya “Sigara içmek insan sağlığı ve çevreye zararlıdır” mesajını televizyon üzerinden 85 milyonluk bir kitleye aynı anda yayınlardı. Bu “uygun olmayan (shotgun)” iletişim

yaklaşımı devasa bir bütçe israfı yaratır. Çünkü mesaj, hiç ilgisi olmayan veya o an o hizmete ihtiyacı olmayan milyonlarca insana da gidebilmektedir. Daha da kötüsü, gerçekten ihtiyacı olan bir birey, o kalabalık bilgi gürültüsü içinde bu mesajı gözden kaçırabilir.

Günümüzde kamu hizmetlerindeki yapay zekâ (YZ) kullanımı ise, bu tabloyu önemli ölçüde değiştirmektedir. YZ, devletin elindeki devasa ve yapılandırılmamış verileri (Big Data) istatistiksel modellerle analiz ederek, makine öğrenmesi algoritmaları sayesinde insan gözünün yakalayamayacağı örüntüleri (paternleri) ve kuralları kendisi keşfeder.

Dolayısıyla bu muazzam veri işleme kapasitesi, kamudaki analitik sürecini üç stratejik aşamaya taşımaktadır;

- **Tanımlayıcı Analitik (Descriptive):** Devletin tıpkı bir arabadaki gibi dikiz aynasına bakmasıdır. “*Şu an ne oluyor?*” veya “*Geçmişte ne oldu?*” sorusunun yanıtlanmasıdır. (Örneğin; geçen ay kaç kişi işsizlik maaşına başvurdu? Hangi mahallelerde trafik kazaları yoğunlaştı? gibi).
- **Tahmine Dayalı Analitik (Predictive):** Devletin teleskopla ufka bakması gibi düşünülebilir. Bu aşamada algoritmalar, geçmiş verileri kullanarak “*Gelecekte ne olacak?*” sorusunu büyük bir isabetle yanıtlamaya çalışır. (Örneğin; nüfus hareketliliğine ve hava sıcaklığına bakarak önümüzdeki kış grip salgınının hangi il ve ilçede pik yapacağını iki hafta önceden öngörülebilmesi gibi).
- **Kural Koyucu / Yönlendirici Analitik (Prescriptive):** Özellikle yönlendirici analitik yapay zekânın zirve noktasıdır. “*Öngördüğümüz bu sorunu çözmek için eyleme geçmeliyiz?*” sorusunu yanıtlar. Sistem sadece tahminde bulunmakla kalmaz; otonom olarak risk altındaki vatandaş belirlir ve hangi iletişim kanalı üzerinden (SMS, e-Devlet bildirimi), hangi kişiselleştirilmiş mesajın atılacağına karar verir.

Sıfır Ânı (Zero Moment of Truth) ve Dijital Sistemlerin Dönüşümü

Pazarlama biliminde Jim Lecinski’nin literatüre kazandırdığı “Sıfır Ânı” kavramı, tüketicinin bir şeye ihtiyaç duyduğu ilk kritik saniyeyi ifade eder. Kamu yönetimi bağlamında “Sıfır Ânı”; vatandaşın bir kaza geçirdiği, çocuğunun doğduğu, işsiz kaldığı veya emekli olmaya hak kazandığı o ilk andır.

Geleneksel bürokraside devlet “reaktif” bir yapıda olup, sağır ve dilsiz bir şekilde bekler. Vatandaşın bu “Sıfır Ânı” yaşadktan sonra kuruma gelmesini, numaratörden sıra almasını ve dilekçe vermesini bekler. Yapay zekâ entegrasyonu ise devleti “proaktif” (önleyici ve öngörücü) bir yapıya dönüştürür. Sistem, veri tabanları arasındaki akış sayesinde vatandaşın ihtiyacını anında (hatta bazen vatandaşın kendisinden bile önce) tespit eder. Dilekçe ve bekleme odaları ortadan kalkar. Devlet, “*Şu an bir bebeğiniz oldu, sizin adınıza süt parası ve bez yardımı işlemlerini başlattık, onaylıyor musunuz?*” mesajı ile hizmeti tam “sıfır ânında” vatandaşın hesabına aktarır.

Bu iki farklı yönetim felsefesinin yarattığı yapısal uçurumu aşağıdaki tabloda daha net görebiliriz;

Tablo 1: Geleneksel ve Yapay Zekâ Destekli Kamu Pazarlaması

Karşılaştırma Kriteri	Geleneksel Kamu Pazarlaması (Bürokratik)	Yapay Zekâ Destekli Kamu Pazarlaması (Algoritmik)
Hizmetin Tetikleyicisi	Vatandaşın kurumları dolaşarak dilekçe vermesi (Reaktif / Bekleyici)	Veri analitiği ile durumun tespit edilip hizmetin götürülmesi (Proaktif / Öngörücü)
İletişim Yönü	Tek yönlü ve asimetrik (Devlet konuşur, vatandaş sadece dinler)	Çift yönlü, otonom, sürekli ve anlık etkileşimli
Mesaj Tipi ve Dili	Standart, soğuk, resmi, bürokratik ve milyonlarca kişiye aynı	Bireyin eğitim, yaş ve sosyo-ekonomik durumuna göre kişiselleştirilmiş, empatik
Zamanlama Stratejisi	Önceden planlanmış kampanya dönemlerinde veya rastgele	Vatandaşın hayatında ihtiyacın doğduğu o ilk saniyede (“Sıfır Anı”)
Hedefleme	Yöneticilerin hisleri, varsayımları ve genel istatistiksel veriler	Makine öğrenmesi ile davranışsal analiz ve mikro-segmentasyon

Kaynak: Gemini AI tarafından tablolandırılmıştır.

2.3. Teknolojik Mimari ve Operasyonel Dinamikler

Günümüzde modern bir devletin elinde; nüfus hareketlerinden sağlık kayıtlarına, tapu ve trafik kullanımlarından enerji tüketimlerine kadar uzanan devasa büyüklükte, “yapılandırılmamış bir veri okyanusu” bulunur. Yapay zekâ, bu karmaşık ve dağınık veriyi anlamlı bir kamu hizmeti pazarlamasına dönüştürürken üç temel teknolojik ve operasyonel dinamik üzerinden devrim yaratmaktadır:

2.3.1. Hiper-Kişiselleştirme ve RAG (Geri Getirim Artırılmış Üretim) Mimarisi

Devletin yüzlerce kurumu ve on binlerce sayfalık karmaşık mevzuatı vardır. Vatandaşın bu labirentte kaybolmasını önlemenin en ileri yolu RAG (Retrieval-

Augmented Generation) mimarisidir (Lewis vd., 2020). Klasik yapay zekâ modelleri bazen “halüsinasyon” görebilir kısaca bazen olmayan bilgileri uydurabilir. Ancak kamuda yanlış bilgi vermek hukuki bir kriz yaratır. RAG mimarisi, yapay zekâyı doğrudan devletin resmi, güncel ve kapalı mevzuat veri tabanına bağlayarak bu riski sıfırlayabilmektedir.

Sürecin işleyişi şu şekildedir; Doğal Dil İşleme (NLP) teknolojisi, vatandaşın günlük dildeki niyetini anlar. Örneğin vatandaş e-Devlet’e girip sistemdeki diyalog alanına hukuki terimler kullanmadan “*Yeni bebeğim oldu, devletten ne alabilirim?*” yazdığında, sistem bu cümlenin arkasındaki amacı saniyeler içinde çözümler. Ardından devletin vektörel veri tabanında geri getirme (retrieval) yaparak; SGK, Aile Bakanlığı ve Nüfus Müdürlüğü’nün silolarından o vatandaşın profiliyle eşleşen güncel hakları tarar. Buradaki en can alıcı nokta ise “sadeleştirme” aşamasıdır. Sistem, “*Madde 4/A bendi gereğince...*” gibi hukuki metinleri, “*Tebrikler! Süt parası ve doğum yardımı hakkınız bulunuyor. İşlemi başlatmak için onaylayın*” şeklinde empati kuran, halk tarafından kolaylıkla anlaşılır bir dile çevirir ve hizmeti tek tıkla vatandaşa sunar.

2.3.2. Tahmine Dayalı Analitik ve Talep Yönetimi

Rastgele Orman (Random Forest), makine öğrenmesinde kullanılan denetimli bir öğrenme algoritmasıdır. Kısaca birçok karar ağacının birlikte “oy vererek” karar verdiği güçlü bir tahmin modelidir.

Kamu hizmetlerindeki en büyük kriz, kaynakların kısıtlı ancak talebin anlık ve öngörülemez olmasıdır. YZ; Zaman Serisi Analizleri ve Rastgele Orman (Random Forest) gibi makine öğrenmesi modelleriyle krizleri henüz patlak vermeden tahmin edebilmektedir.

Örneğin, kış aylarındaki meydana gelme olasılığı bulunan bir grip salgını ele alalım. Geleneksel sistemde hastaneler dolup taşıttıktan sonra önlem alınmaktadır. Tahmine dayalı analitik ise; Meteoroloji Genel Müdürlüğü’nün ani ısı düşüş verilerini, geçmiş yılların bölgesel salgın haritalarını, toplu taşıma hareketliliğini ve bölgedeki kronik hasta demografisini eş zamanlı olarak çaprazlar. Salgının hangi il ve ilçede, hangi gün pik yapacağını önceden tespit ederek, sadece o bölgedeki riskli vatandaşların telefonlarına proaktif aşı ve uyarı mesajlarını iletir. Benzer bir uygulamayı, sosyal yardımlarda da görebilmekteyiz. Ödenemeyen elektrik faturaları ve işsizlik kayıtlarındaki örüntüleri analiz eden sistem, “finansal çöküş riski” taşıyan aileleri tespit edebilmekte ve vatandaş henüz çaresizlik içinde kuruma başvurmadan, sosyal yardımı proaktif olarak kapısına götürebilmektedir.

2.3.3. Dijital Yönetişimde Algoritmik Dürtme ve Davranışsal Değişim

Nobel ödüllü ekonomist Richard Thaler'ın "Dürtme" (Nudge) teorisi (Thaler & Sunstein, 2008), bireylerin karar mimarilerini (choice architecture) değiştirerek onları doğru ve faydalı seçeneğe yönlendirmeyi amaçlamıştır. İnsanlar, devletin sürekli tehdit eden, yasaklayan veya ceza kesen dilinden hoşlanmazlar; bu durum uyumu artırmak yerine direnç yaratır.

YZ, vatandaşın psikolojik eğilimlerini (mikro-segmentasyon ile) analiz ederek kime, hangi ikna stratejisinin uygulanacağını otonom olarak belirler ve cezalandırmak yerine teşvik edici "dürtmeler" kullanır.

Tablo 2: Dürtme Stratejileri, Dayanak ve Mesajlar

Dürtme Stratejisi	Psikolojik Dayanak	YZ'nin Kişiselleştirilmiş Mesajı
Sosyal Kanıt (Social Proof)	Bireylerin topluluk normlarına uyum sağlama ve çoğunluğun yaptığını doğru kabul etme güdüsü	"Mahallenizdeki komşularınızın %85'i emlak vergisini zamanında ödedi. Siz de onlara katılın."
Kayıptan Kaçınma (Loss Aversion)	İnsanların bir şeyi kaybetmenin acısını, aynı değeri kazanmanın sevincinden iki kat daha yoğun hissetmesi	"Mevcut erken ödeme indiriminizi ve avantajlarınızı kaybetmenize sadece 2 gün kaldı."
Olumlu Pekiştirme (Positive Reinforcement)	Bireyin takdir edilme, onaylanma ve bir başarı hikâyesinin parçası olma hissi	"Geçen aya göre su tüketiminizi %15 azalttınız. Şehrimizin doğasını koruduğunuz için teşekkürler!"

Kaynak: Gemini AI tarafından tablollaştırılmıştır.

2.4. Ekonomik Maliyetler, İnsan Kaynağı ve NPV Analizi

Otonom ve akıllı bir dijital ekosistemi kurmak, piyasadan hazır bir paket program (yazılım) satın almaya benzemez. Bu süreç, otoyol veya hidroelektrik santrali inşa etmek gibi devasa bir ulusal altyapı yatırımıdır. Bu yatırımın doğası gereği katlanılması gereken ciddi maliyetler ve aşılması gereken bariyerler söz konusudur.

2.4.1. Altyapı ve Veri Siloları Maliyetleri

Ulusal güvenlik ve “veri egemenliği (data sovereignty)” ilkeleri gereği, vatandaşın en mahrem bilgileri (sağlık, vergi, adli sicil) küresel teknoloji devlerinin dış sunucularında (public cloud) tutulamaz. Bu nedenle devletler kendi “Milli Bulut” altyapılarını sıfırdan kurmak, devasa Grafik İşlemci Birimleri (GPU) ve veri merkezleri inşa etmek zorundadır. Bu ilk kurulum (CAPEX) maliyetleri çok yüksek bedelleri içermektedir. Ayrıca, farklı bakanlıkların birbirleriyle konuşmayan eski yazılımlarını (Veri Siloları) yıkmak, verileri anonimleştirip makine öğrenmesine hazır hale getirmek (Veri Temizliği - Data Janitor Works) çok yüksek operasyonel maliyetler (OPEX) yaratır.

2.4.2. Yatırımın Fizibilitesi ve NPV Analizi

Özel sektör, yatırımın karlılığını sadece bilançosuna giren para ile ölçer. Ancak kamu projelerindeki yatırımın fizibilitesi, klasik Net Bugünkü Değer (NPV) hesabının “Sosyal Fayda (Kamu Değeri)” kalemini de içerecek şekilde genişletilmesiyle hesaplanmaktadır;

$$NPV = \sum_{t=1}^T \frac{(B_{operasyonel,t} + B_{ek\_gelir,t} + B_{sosyal,t}) - (C_{kurulum,t} + C_{bakim,t})}{(1 + r)^t}$$

B: Faydalar, C: Maliyetler, r: İskonto oranı, t: Zaman/Yıl)

Devasa biçimde gerçekleşen yatırım maliyetleri ($C_{kurulum,t} + C_{bakim,t}$), sistemin ürettiği faydalar ($B_{operasyonel,t} + B_{ek\_gelir,t} + B_{sosyal,t}$) sayesinde şaşırtıcı bir hızla (bazen 1-2 yıl içinde) kendini amorti edebilmektedir.

- **Kayıp-Kaçak ve Anomali Tespiti:** YZ, tapu hareketleri ile banka hesaplarını çaprazlayarak insan müfettişlerin yıllarca bulamayacağı vergi kaçaklarını saniyeler içinde keşfedebilmektedir. Böylece kayıp ve kaçaklardan kurtarılan milyarlarca liralık kaynak, donanım masrafını tek başına ödeyebilmektedir.
- **Yapay Zekâ ile Desteklenmiş Kamu Görevlisi:** Rutin evrak tasnifi ve soru-cevap işleri YZ sayesinde NLP asistanlarına devredilebilmektedir. Evrak yükünden kurtulan binlerce memur, vatandaşla empati kuracakları, daha karmaşık sorunları çözecekleri stratejik pozisyonlara kaydırılarak operasyonel verimliliğin artırılması söz konusudur.
- **Öngörücü Maliyet Azaltma:** Kriz çıktıktan sonra müdahale etmek, önlemekten on kat daha pahalıdır. Bir köprünün yıkılacağını üzerindeki IoT sensörlerinden 6 ay önce öngörmek veya bir salgını başlamadan durdurmak, devlet bütçesini astronomik onarım ve tedavi faturalarından kurtarabilir.

2.4.3. Dijital Dönüşümün Önündeki Engel: Kamuda Nitelikli İş Gücü Açığı

Bir sistemin en büyük darboğazı, donanım değil, bu donanımı yönetecek nitelikli insan ve beyin gücüdür. Geleneksel “memuriyet” yaklaşımı ve katı maaş uygulamaları ile devletin, nitelikli veri bilimcilerini ve mühendislerini özel sektör işletmelerinin elinden alması imkânsızdır. Maaş üzerinden rekabet edilemediği için, nitelikli işgücünü çekebilmek adına yeni bir kamu istihdam politikasına geçilmesi önerilmektedir;

- **Misyon Odaklı Motivasyon (Sosyal Etki):** Yeni nesil mühendislere “Küresel bir işletmede insanların reklama tıklama oranını %1 artır” demek yerine; “*Yazacağın algoritmalarla deprem anında yardım turlarının rotasını optimize et veya yoksul aileleri finansal krizden kurtar*” diyerek “tarihi bir misyon” ve sosyal etki vaat edilmelidir.
- **İş Sözleşmeleri:** Nitelikli işgücüne “30 yıl aynı masada memur ol” demek yerine, belirli bir kamu problemini çözmek üzere 3-4 yıllık proje bazlı, yüksek etkili (Hoffman vd., 2014) dinamik sözleşmeler sunulmalıdır.
- **Çevik (Agile) Teknoloji Ajansları:** İngiltere'deki (GDS) veya ABD'deki (USDS) örneklerinde olduğu gibi (Margetts & Naumann, 2017); takım elbiseli bürokratların yönettiği hantal daireler yerine, yazılımcıların yarı özerk çalışabildiği dijital inovasyon merkezleri kurulmalıdır.

2.5. Etik Sınırlar ve İnsan Odaklı Yönetişim

Yapay zekâ destekli kamu hizmetleri; devleti vatandaşın gözünde ulaşılamaz ve soğuk yapısından, ihtiyacını anında çözüm üreten şefkatli bir asistanrolüne dönüşmesi söz konusudur. Ancak bu analitik güç kontrolsüz bırakıldığında, modern bir “Dijital Leviathan”a (*her şeye gücü yeten mutlak otorite*) veya Jeremy Bentham'ın ünlü “Panoptikon” hapishanesine (herkesin her an izlendiği ama izleyicinin görünmediği bir gözetim toplumu) (Bentham, 1791/1995) dönüşme riski barındırır. Devletin, vatandaşın hayatını kolaylaştıran proaktif bir asistan olmak ile onun her adımını izleyen bir kontrol mekanizması olması arasındaki o ince çizgide kalabilmesi için aşağıda yer alan üç temel etik yapının sisteme entegrasyonu şarttır;

- **Dijital Sosyal Sözleşme ve Mahremiyet:** Özel sektörün veri elde etme ve toplama anlayışı bir tür “takas sistemine” dayanmaktadır. Sosyal medya platformları veya arama motorları ziyaretçilerine ücretsiz hizmet sunmaktadır. Bu ücretsiz hizmetin karşılığında ziyaretçiler de kendi onaylarıyla davranışsal verilerini (beğenilerini, konumlarını vs.) platformlarda paylaşmaktadırlar. Ancak devlet ile vatandaş arasındaki ilişkide “rıza” veya “tercih” söz konusu değildir. Devlet veri toplamada tekeldir. Hatta bu durum yasalar ile korunmaktadır. Devlet; vatandaşın sağlık geçmişi, genetik yatkınlıklarını, banka hesaplarını, tapu kayıtlarını

ve adli sicilini zorunlu olarak elde etmektedir. Bu kişisel verilerin, vatandaşı fişlemek, gözetlemek veya ona ideolojik bir dayatmada bulunmak için kullanılması, Jean-Jacques Rousseau'nun sosyal sözleşme'sinin dijital çağda açık biçimde ihlal edilmesi demektir. Bu olumsuz durumu önlemek için “Tasarımda Mahremiyet” (Privacyby Design) (Cavoukian, 2009) ilkesi benimsenmiştir. Kişisel verilerin korunması ve mahremiyet, sisteme sonradan yüklenen bir yazılım yaması değil, mimarinin temeli olmak zorundadır. Dolayısıyla dijital veriler diferansiyel mahremiyet teknikleriyle anonimleştirilmelidir. Böylece ekrana bakan bir analist “Ahmet'in sağlık verisini” değil, sadece Örn; “100.000 kişilik bir demografik grubun genel hastalık eğilimini” görebilmelidir. Ayrıca, ulusal güvenlik gereği bu veriler küresel bulutlara çıkarılamamalıdır. Sonuç olarak bütün işlemler dışarıya kapalı yerel dil modelleri (LocalLLMs) üzerinde gerçekleştirilmelidir.

- **Algoritmik Önyargı (Bias) ve Açıklanabilirlik:** Toplumdaki en tehlikeli yanılgılardan biri, “bilgisayarların duyguları olmadığı için kusursuz ve objektif karar verdiklerine” inanmalarıdır. Oysaki yapay zekâ, insanların ürettiği geçmiş verilerden sürekli olarak öğrenmektedir. İnsanlığın tarihsel verilerine bakıldığında ise eşitsizlikler, ayrımcılıklar ve sistemsel hatalarla dolu olduğu görülecektir. Veri biliminde yer alan ünlü “Çöp giren, çöp çıkar” (Garbage In, Garbage Out) kuralı burada tam anlamıyla işlemektedir (O'Neil, 2016). Örneğin; geçmişte Amerika'da olduğu gibi polis güçleri belirli bir yoksul mahalleyi veya azınlık grubunu daha fazla denetlemiş ve oradan daha çok suç kaydı üretmişse, algoritma bunu “*Yoksul mahalleler doğası gereği suçludur*” şeklinde yanlış bir kural olarak genelleyebilmektedir. Buna dayanarak o mahalledeki insanlara resmi kredisi verilmesini veya sosyal yardım yapılmasını otomatik olarak reddedebilir. İdarecilerin, “*Bunu algoritma hesapladı, matematikte yalan olmaz*” diyerek kendi sorumluluklarından kaçmalarına literatürde “Matematiksel Aklama (Math-washing)” denir. Kamu hizmetlerinde algoritmalar asla bir “Kara Kutu (Black-Box)” olamaz. İdare hukukunun temel ilkelerinden biri vatandaşın “gerekçelendirme hakkı”dır. Eğer sistem bir vatandaşa “*Talebiniz reddedildi*” uyarısını veriyorsa, “Açıklanabilir YZ (Explainable AI- XAI)” teknolojileri sayesinde bu kararın arkasındaki matematiksel sebebi, vatandaşın anlayacağı sade bir dille açıklamak zorundadır. Hesap veremeyen bir algoritmanın, devlet adına işlem yapası söz konusu olamaz.
- **Dijital Uçurum (Digital Divide) Bağlamında, İnsan Denetiminde Karar Alma Yaklaşımı (Human-in-the-Loop):** Devlet hizmetlerini dijitalleştirirken, toplumun geride kalanlarını da unutmamak zorundadır. İnternet altyapısı olmayan köylerdeki vatandaşlar, teknoloji okuryazarlığı düşük yaşlılar veya akıllı telefon alacak maddi gücü bulunmayan yoksul kesimler dikkate alınmadan yapılan bir dijitalleşme, teknolojik dışlanmaya (Tech-redlining) yol açar. Kapsayıcı bir sosyal devlet, en ileri yapay zekâ uygulamalarını devreye alırken dahi; fiziksel muhtarlık duyurularını, yüz yüze hizmet veren veznelere ve telefonla ulaşılan çağrı merkezlerini birer

“acil durum çıkışı” olarak daima açık tutmalıdır. Dahası, Avrupa Konseyi ve CEPEJ (Avrupa Adaletin Etkinliği Komisyonu) etik şartlarının (Council of Europe, 2018) kırmızıçizgisi olan “İnsan Denetiminde Karar Alma” (Human-in-the-Loop) ilkesi hayati önem taşır. Algoritmalar bir insana dair nihai, bağlayıcı ve hukuki bir kamu gücü kullanamaz. Yapay zekâ milyonlarca evrakı saniyeler içinde okuyabilir, davranış profilini analiz edebilir ve memurun önüne %99 isabet oranına sahip bir “tavsiye kararı” koyabilir. Ancak o hizmeti onaylayacak, reddedecek veya işlemi başlatacak son kararı verecek olan, mutlaka liyakat sahibi, bağlamı okuyabilen ve vicdanı olan bir insan (kamu görevlisi) olmalıdır. Çünkü algoritmalar sadece olasılıkları hesaplar. İnsan ise empati kurar ve istisnai durumları hisseder. Dolayısıyla devletin meşruiyeti algoritmaların hızında değil, insanın bu empatisinde gizlidir.

3. SONUÇ

Özel sektörün “değer yaratma” odaklı modern pazarlama ilkelerinin, yapay zekânın sınır tanımayan analitik gücüyle birleşerek kamu yönetimine entegre edilmesi, sadece idari bir reform değil; insanlık tarihinin gördüğü en büyük yönetsel ve ontolojik devrimlerden biridir. Bu vizyon, asırlardır insanların zihinlerinde yer eden o “soğuk, hantal, vatandaşa tepeden bakan, asimetrik bir güç kullanan ve ulaşılamaz” devlet yüzünü kökünden ortadan kaldırmaktadır. Günümüzde sorunları çözmek için vatandaşın kurumlar arasında dolaşıp dilekçe vermesini bekleyen pasif bir mekanizma yoktur. Bunun yerine; “vatandaşın derdini anlayan, hayatındaki krizleri henüz doğmadan öngörebilen ve ona eşine az rastlanır bir hızda kişiselleştirilmiş, otonom çözümler sunan” proaktif bir akıllı arayüz inşa edilmektedir.

Ancak buradaki en büyük tuzak, dijital devlet dönüşümünün bir “teknoloji satın alma ihalesi” veya idari bir yazılım güncellemesi olarak görülmesidir. Bu değişim; Alman sosyolog Max Weber’in 20. yüzyılın başlarında temellerini attığı, kuralların insanı ezdiği, hiyerarşinin katılaştığı ve esnekliğin kaybolduğu o bürokratik zihniyetin tamamen yıkılmasını gerektiren sosyolojik ve kültürel bir paradigmadır. Devletin sunucularını ve yazılımlarını yenilemek işin kolay kısmıdır; asıl zor ve inovatif olan, memurların ve yöneticilerin zihniyetini güncelleyerek onlara “algoritmik yönetim” ve “vatandaş odaklılık” kültürünü aşılmasıdır.

Bu yeni ekosistem, kamu yöneticisi profilini de baştan aşağı yeniden tanımlamaktadır. Geleceğin başarılı kamu liderleri; artık sadece bütçe yöneten, mevzuat ezberleyen veya evrak imzalayan geleneksel idareciler olmayacaktır. Geleceğin kamu liderleri; büyük veri setlerinin (Big Data) dilinden anlayan, istatistiksel modellerin ürettiği sonuçları çözümleyebilen, teknolojiyi toplumsal

faydaya dönüştürebilen ve en önemlisi karar alırken “İnsan Hakları ve Etik” pusulasından asla sapmayan çok disiplinli vizyonerler olmak zorundadır.

Diğer yandan devlet hazinesinden milyarlarca dolar harcanarak kurulan veri merkezleri, hızlı işlemciler, nöral ağlar ve otonom algoritmalar tek başlarına bir anlam ifade etmezler. Tüm bu dijital kamu gücü; adalet, şeffaflık, hesap verebilirlik, mahremiyet ve fırsat eşitliği ekseninde kullanılmasını sağlayacak sağlam bir ahlaki ve hukuki zemine sahip olmadığı sürece, toplumu gözetleyen tehlikeli birer “metal yığınının” ve dijital bir distopyadan ibaret kalacaktır.

Geleceğin dünyasında Yapay Zekâ, kamu yönetiminin tüm organlarını birbirine bağlayan, krizleri anında hisseden, veriyi saniyeler içinde işleyip reaksiyon gösteren yeni “sinir sistemi” olacaktır. Ancak bu yapının doğru, adil ve insani kararlar alabilmesi için; İnsan Odaklı Kamu Yönetimi Etiği’nin bu sistemde asla kaybedilmemesi gereken, yön gösterici bir “vicdanı” olarak kalması zorunludur. Teknolojinin aklıyla insan vicdanının buluştuğu bu yeni devlet modeli, sadece kamuhizmetlerinin kalitesini değil; demokrasinin, sosyal adaletin ve toplumsal barışın geleceğini de teminat altına alacaktır.

Kaynakça

- Bentham, J. (1995). *The panopticon writings*. Verso. (Orijinal eser 1791 yılında yayımlanmıştır).
- Cavoukian, A. (2009). *Privacy by design: The 7 foundational principles*. Information and Privacy Commissioner of Ontario. <https://www.ipc.on.ca/wp-content/uploads/Resources/7foundationalprinciples.pdf>
- Council of Europe. (2018). *European ethical charter on the use of artificial intelligence in judicial systems and their environment*. CEPEJ. <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>
- Dunleavy, P., Margetts, H., Bastow, S. & Tinkler, J. (2006). Digital era governance: IT corporations, the state, and e-government. *Public Administration*, 84(3), 467–499. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2006.00600.x>
- Hoffman, R., Casnocha, B. & Yeh, C. (2014). *THA alliance: Managing talent in the networked age*. Harvard Business Review Press.
- Hood, C. (1991). A Public Management for all seasons?. *Public Administration*, 69(1), Mart-1991, 3–19. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9299.1991.tb00779.x>
- Kotler, P. & Zaltman, G. (1971). Social marketing: An approach to planned social change. *Journal of Marketing*, 35(3), 3–12. <https://doi.org/10.1177/002224297103500302>
- Lecinski, J. (2011). *Winning the zero moment of truth - ZMOT*. Google. <https://www.thinkwithgoogle.com/marketing-strategies/micro-moments/winning-the-zero-moment-of-truth/>
- Lewis, P., Perez, E., Piktus, A., Petroni, F., Karpukhin, V., Goyal, N., Küttler, H., Lewis, M., Yih, W., Rocktäschel, T., Riedel, S. & Kiela, D. (2020). Retrieval-augmented generation for knowledge-intensive NLP tasks. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 33, 9459–9474. <https://proceedings.neurips.cc/paper/2020/file/6b493230205f780e1bc26945df7481e5-Paper.pdf>
- Margetts, H. & Naumann, D. (2017). *Government as a platform: What can Estonia show the world?*. University of Oxford. https://www.oii.ox.ac.uk/archive/downloads/publications/Margetts_Naumann_2017_Government_as_a_Platform.pdf
- Moore, M. H. (1995). *Creating public value: Strategic management in government*. Harvard University Press. <https://books.google.com/books?q=Creating+public+value:+Strategic+management+in+government>

- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Crown Publishing. <https://books.google.com/books?q=Weapons+of+math+destruction>
- Rousseau, J.-J. (1997). *THA social contract and other later political writings*. Cambridge University Press. <https://books.google.com/books?q=The+social+contract+and+other+later+political+writings> Cambridge (Orijinal eser 1762 yılında yayımlanmıştır).
- Thaler, R. H. & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Yale University Press. <https://books.google.com/books?q=Nudge:+Improving+decisions+about+health,+wealth,+and+happiness>
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology*. University of California Press. <https://books.google.com/books?q=Economy+and+society:+An+outline+of+interpretive+sociology> (Orijinal eser 1922 yılında yayımlanmıştır).

BÖLÜM 48

2023 Kahramanmaraş Depremlerinde Adıyaman Doğusunda Meydana Gelen Eş- sismik ve Deprem Sonrası Deformasyonun Entegre InSAR- GNSS Analizi

Ahmet Yildirim¹

1. GİRİŞ

6 Şubat 2023 tarihinde, Doğu Anadolu Fay Zonu (DAFZ) üzerinde dokuz saat arayı ardışık olarak meydana gelen Mw 7.8 Pazarcık ve Mw 7.6 Elbistan (Ekinözü) depremleri, Türkiye'nin aletsel dönemde kaydettiği en yıkıcı deprem çiftini (doublet) oluşturmuştur (AFAD, 2023; Melgar et al., 2023). Toplamda yaklaşık 500 km'lik bir yüzey kırığına yol açan bu depremler, on binlerce can kaybına ve devasa boyutta yapısal hasara neden olmuştur (Barbot et al., 2023; Li et al., 2023). 2023 deprem çifti; DAFZ'nin ana kolu üzerinde yer alan Pazarcık, Erkenek ve Amanos segmentleri ile kuzey kolunu oluşturan Sürgü-Çardak segmentlerini eşzamanlı sayılabilecek bir süreçte kırmıştır (Taymaz et al., 2023; Melgar et al., 2023).

Adıyaman ili, Mw 7.8 büyüklüğündeki ana kırılmanın kuzey ucu sonlanmasında (northern rupture termination) yer alması nedeniyle deprem mekaniği açısından özel bir konuma sahiptir. Saha gözlemleri ve jeodezik veriler, ana kırık zonunda 7-11 metreye ulaşan yatay yer değiştirmelerin, Adıyaman'ın doğusunda dramatik bir şekilde azalarak 1 metrenin altına düştüğünü göstermektedir (Karabacak et al., 2023; Li et al., 2023). Bu durum; fay segmentasyonunun, kırılma ilerlemesi (rupture propagation) dinamiklerinin ve kayma (slip) dağılımının anlaşılması açısından kritik öneme sahiptir. Kırılma sonlanma (rupture termination) bölgeleri, genellikle düşük kayma miktarı, karmaşık deformasyon paternleri ve sismik sonrası yüksek gerilim (stres) transfer potansiyeli ile karakterize edilmektedir (Das ve Aki, 1977; Manighetti et al., 2007).

¹ Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Coğrafya Anabilim Dalı, Diyarbakır ,ORCID: 0009-0006-5371-3030

Literatürde 2023 depremleri üzerine Sentinel-1 InSAR ve GNSS verilerine dayanan çok sayıda çalışma yapılmış olsa da (örneğin: Li et al., 2023; Liu et al., 2024; Barbot et al., 2023), mevcut araştırmalar daha çok ana fay hattındaki maksimum kayma alanlarına odaklanmıştır. Bu nedenle fayın kuzey ucunda yer alan Adıyaman ve çevresine odaklanan entegre InSAR-GNSS analizleri sınırlıdır.

Bu çalışma, Adıyaman'ın doğu kesiminde 2023 Kahramanmaraş depremlerinin neden olduğu eş-sismik (co-seismic) ve deprem sonrası (post-seismic) deformasyon evrelerini, çok yörüngeli Sentinel-1 InSAR verileri ile TUSAGA-Aktif GNSS gözlemlerini entegre ederek detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle düşük kayma bölgesinde meydana gelen yeryüzü deformasyon paternlerinin 12 yıllık bir periyot üzerinden belirlenmesi, fay ucu dinamiklerinin anlaşılması ve bölgedeki güncel deprem riskinin değerlendirilmesi açısından literatüre önemli bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. ÇALIŞMA ALANI VE JEOLJİK-TEKTONİK ZEMİN

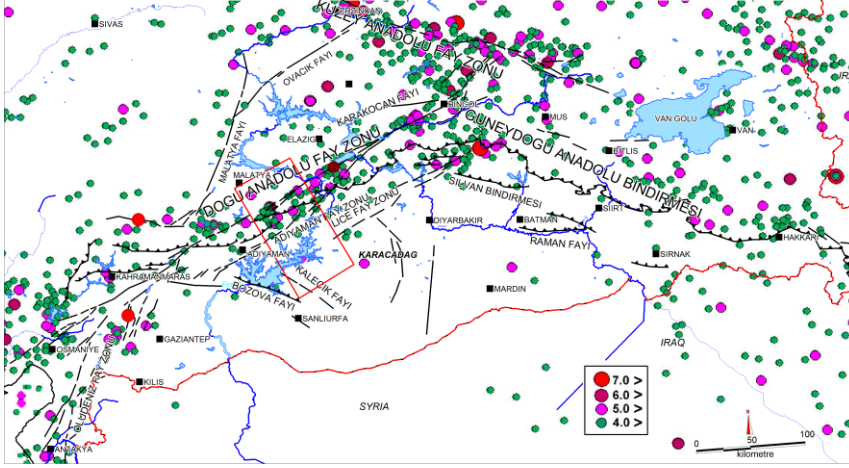
Çalışma alanı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Adıyaman ilinin doğu kesimini, özellikle Sincik ve Kâhta ilçeleri ile çevresini kapsamaktadır. Saha, hem Arabistan Plakası'nın kuzeye doğru hareketi sonucunda Anadolu Plakası'nı batıya doğru iten, sol yanal doğrultu atımlı aktif bir transform fay sistemi olan Doğu Anadolu Fay Zonu'nun (DAFZ), hem de bu fay zonunun eşleniği olan Adıyaman Fayı'nın etki alanındadır. Karlıova'dan başlayıp Hatay'a kadar uzanan ve ortalama 580-600 km uzunluğa sahip olan DAFZ, Türkiye'nin en etkin sismik kuşaklarından biri olup güncel GPS verilerine göre yıllık 10-11 mm civarında bir kayma hızına sahiptir. Adıyaman ve çevresi; DAFZ'nin güneybatı kolunu oluşturan Pazarcık, Erkenek ve Amanos segmentlerinin kuzeydoğuya uzanımında, fayın dallanma ve bükülmeler gösterdiği karmaşık bir jeodinamik geçiş zonunda yer almaktadır (İmamoğlu ve Çetin, 2007; Yıldırım ve Karadoğan, 2010).

Çalışma alanını doğrudan etkileyen temel aktif tektonik yapılar; DAFZ'nin ana kolunu oluşturan Pazarcık ve Erkenek segmentleri ile Adıyaman'ın kuzeyinde Sincik civarında yer alan ikincil (splay) faylardır. 6 Şubat 2023 deprem çiftinin (Mw 7.8 ve 7.6) ana şoku, fayın güneyinden başlayarak kuzeydoğuya doğru ilerlemiş ve yüzey kırığı Adıyaman'ın Sincik-Karaköse civarında, sahada 1 metrenin altında atımlarla sönümlenerek sonlanmıştır. Bu nedenle çalışma alanı, ana kırılmanın kuzey ucunu (rupture termination) temsil etmekte olup sismik enerji salınımının ve yüzey deformasyon gradyanının keskin şekilde azaldığı bir geçiş bölgesi karakteri taşımaktadır.

2.1. Tarihsel ve Aletsel Deprem Aktivitesi

Adıyaman ve çevresi, tarihsel dönemde DAFZ üzerinde meydana gelen 1114, 1266 ve 1513 gibi birçok yıkıcı depreme sahne olmuştur. Aletsel dönemde ise

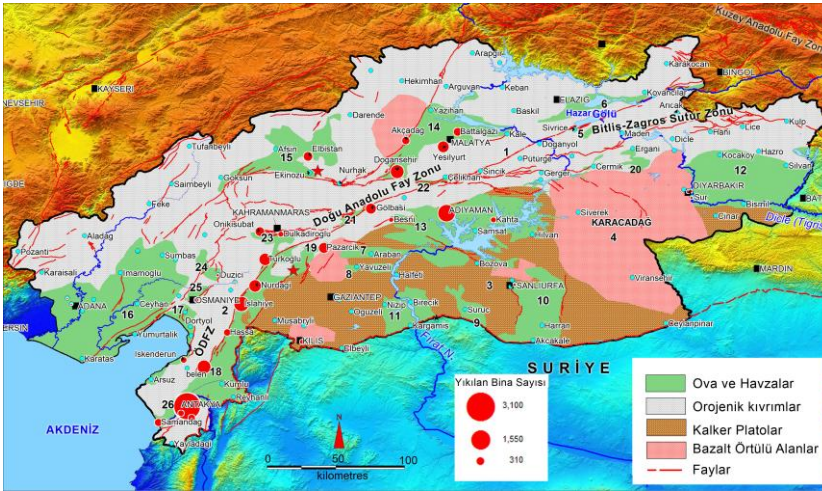
2023 deprem çifti öncesindeki en önemli sismik etkinlik, fayın hemen kuzeydoğusundaki Pütürge segmentini kıran 24 Ocak 2020 Sivrice-Elazığ (Mw 6.8) depremidir. 2023 Pazarcık depremi yüzey kırığının Sincik civarında sonlanması ve kuzeydeki 2020 Elazığ depremi kırığı ile birleşmemesi, aradaki bölgenin bir sismik boşluk (seismic gap) olup olmadığı ve fay ucu dinamikleri açısından çalışma alanını bilimsel bir odak noktası haline getirmektedir.

Şekil 1. Çalışma alanının lokasyonu ve civarını kapsayan bölgedeki aletsel dönemde meydana gelen depremlerin dağılışı (İmamoğlu ve Çetin, 2007; Yıldırım ve diğ., 2010'dan faydalanılarak yeniden çizilmiştir)

2.2. Bölgenin Jeolojik Yapısı ve Zemin Koşulları

Eosen'den bu yana sürekli aşınım-birikim ve aktif tektonizma denetiminde biçimlenen Adıyaman Havzası; başta Neojen yaşlı karasal çökeller, monoklinal yapılar ve Pliyo-Kuvaterner yaşlı havza dolguları ile karakterizedir. Bölgenin yüksek kesimlerinde kalker, filiş (flysch) ve ofiyolitik karmaşığa ait kayalar yüzeylerken; havza tabanında ve özellikle Fırat Nehri kolları boyunca uzanan kalın alüvyal ovalar geniş yer tutmaktadır. Gevşek yapılı ve yeraltı suyu seviyesinin yüksek olduğu bu alüvyal zeminler, 2023 depremleri sırasında sismik dalgaların büyütülmesi (zemin amplifikasyonu) etkisine ve yaygın sıvılaşmaya (liquefaction) neden olarak bölgedeki yapısal hasarın artmasında kritik bir rol oynamıştır.

GNSS Verileri: Deformasyonun 3 boyutlu mutlak değerlerini elde etmek ve InSAR verilerini kalibre etmek amacıyla Türkiye Ulusal Sabit GNSS Ağı (TUSAGA-Aktif) verilerinden faydalanılmıştır. Özellikle ana kırığın kuzey ucundaki ADY1 (Adıyaman) istasyonu ile çevresindeki EKZ1 ve MLY1 istasyonlarına ait 24 saatlik RINEX verileri kullanılmıştır.

Saha Gözlemleri ve Yardımcı Veriler: Uydu verilerini doğrulamak amacıyla 2023 depremleri sonrasında bölgede gerçekleştirilen saha çalışmaları ve haritalamalarından faydalanılmıştır.

3.2. Yöntemler

InSAR Veri İşleme: Sentinel-1 SLC (Single Look Complex) verileri açık kaynaklı ISCE ve SNAP yazılımları kullanılarak işlenmiştir. Eş-sismik (co-seismic) dönemde fay zonuna yakın alanlarda yüksek deformasyon gradyanı (decorrelation) nedeniyle standart faz çözme (phase unwrapping) işleminin yetersiz kaldığı bölgelerde, genlik tabanlı Piksel Öteleme İzleme (Pixel Offset Tracking - POT) tekniği kullanılmıştır. Deprem sonrası (post-seismic) zaman serisi analizi için ise StaMPS (Stanford Method for Persistent Scatterers) ve SBAS yöntemleri uygulanmıştır. İnterferogramlardaki topoğrafik etkiler SRTM Sayısal Yükseklik Modeli ile, troposferik gecikmeler ise GACOS modeli ile düzeltilmiştir.

GNSS Veri İşleme: GNSS verileri, Trimble CenterPoint RTX çevrimiçi servisi kullanılarak Statik Hassas Nokta Konumlandırma (Static PPP) yöntemiyle değerlendirilmiştir. İstasyonların deprem öncesi ve sonrası üç bileşenli (Kuzey, Doğu, Düşey) koordinat zaman serileri oluşturularak net yer değiştirmeler hesaplanmıştır.

InSAR ve GNSS Entegrasyonu ile 3B Deformasyon: InSAR ölçümleri doğası gereği yalnızca Uydu Bakış Doğrultusunda (Line-of-Sight - LOS) tek boyutlu veri sunar ve uydunun kutupsal yörüngesi nedeniyle Kuzey-Güney yönlü hareketlere karşı zayıf duyarlılığa sahiptir. Bu kısıtlamayı aşmak için, çıkışlı (ascending) ve inişli (descending) InSAR LOS ölçümleri, GNSS istasyonlarından elde edilen 3 boyutlu (3D) vektörlerle birleştirilmiştir. GNSS verileri, InSAR'ın yetersiz kaldığı Kuzey-Güney bileşenini kısıtlamak (constrain) için kullanılmış; böylece Doğu-Batı, Kuzey-Güney ve Düşey eksenlerde yüksek çözünürlüklü ve mutlak konumlu 3D deformasyon alanları elde edilmiştir. Benzer çalışmalar Li ve diğ., 2023; Liu et al., 2024; Ma ve diğ., 2023; Yıldırım, 2026 tarından da yapılmıştır.

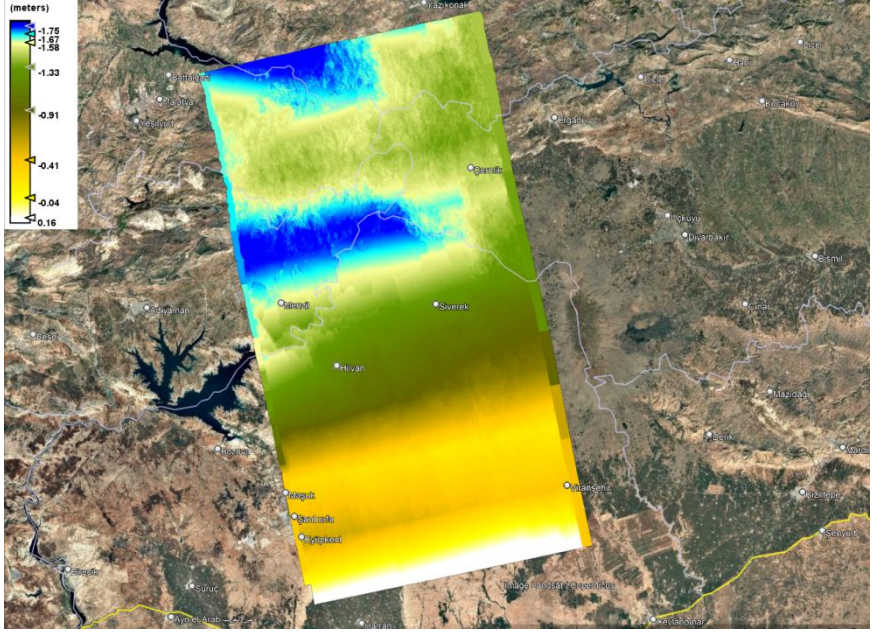
4. BULGULAR

4.1. Eş-sismik (Co-seismic) Deformasyon

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş deprem çifti sırasında Adıyaman'ın doğu kesiminde meydana gelen eş-sismik (co-seismic) deformasyon, Sentinel-1 SAR verileri ve GNSS ölçümleri entegre edilerek analiz edilmiştir.

Uydu Bakış Doğrultusunda (Line-of-Sight - LOS) elde edilen deformasyon haritaları (Şekil 1), deprem çiftinin kuzey ucu sonlanmasında (rupture

termination) deformasyon miktarının belirgin şekilde azaldığını göstermektedir (Li et al., 2023; Liu et al., 2024). Çıkışlı (ascending) ve inişli (descending) yörüngelerden elde edilen interferogramlar birleştirilerek üretilen 3B deformasyon alanları, bölgede ağırlıklı olarak Doğu-Batı yönlü yatay hareketin hâkim olduğunu doğrulamıştır (Ma et al., 2023).

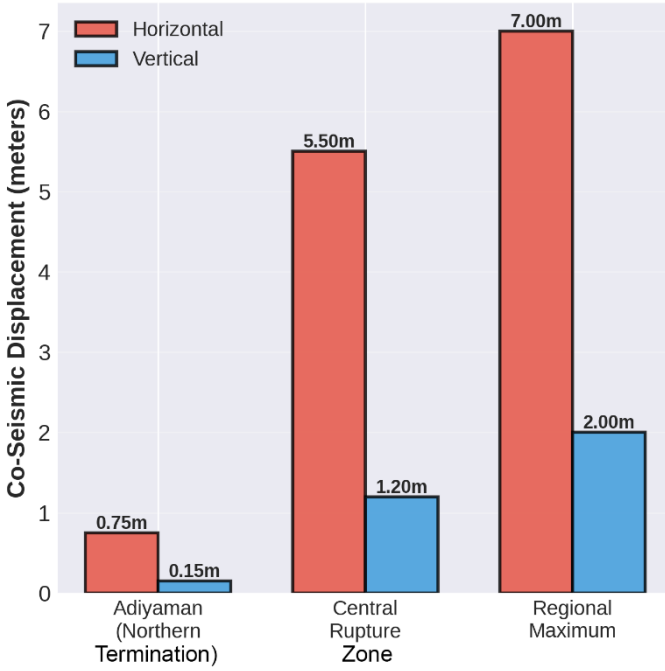
Şekil 3. Adıyaman Doğusunda Sentinel-1 Verileri Kullanılarak DInSAR Yöntemiyle Üretilen Eş-sismik Deformasyon Haritası ((LOS - Uydu Bakış Doğrultulu Yer Değiştirme İnterferogramı)

Şekil 1’de görüldüğü üzere, renk skalası mavi tonlardan (negatif hareket, uydudan uzaklaşma) sarı tonlara (pozitif hareket, uyduya yaklaşma) doğru değişim göstermektedir. Harita, Adıyaman’ın doğu kesimindeki deformasyon gradyanının nispeten düşük olduğunu; özellikle fayın kuzey ucuna (Sincik ve çevresi) yaklaştıkça yüzey hareketinin hızla sönümlendiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Piksel Öteleme İzleme (POT) ve DInSAR yöntemleri birleştirilerek elde edilen bu verilerde, bölgedeki LOS deformasyonunun yaklaşık -1.75 m ile +0.16 m arasında değiştiği ölçülmüştür.

4.2. Yatay ve Düşey Yer Değiştirme Miktarları

ADY1 GNSS istasyonundan elde edilen ölçümler, deprem anında yatay deplasmanda yaklaşık 0.75 m batı yönlü bir hareket meydana geldiğini göstermektedir. Düşey bileşende ise 0.15 m’lik bir çökme (subsidence) gözlemlenmiştir (Yurdakul, 2025). Bu değerler, yüzey kırığının kuzey ucunu temsil eden Sincik ve Karaköse köyleri civarındaki saha gözlemleriyle tam bir

uyum içindedir; nitekim sahada yüzey kaymasının 1 metrenin altında kaldığı doğrulanmıştır (Karabacak et al., 2023).

Şekil 4. Ana Kırık Zonu ile Fayın Kuzey Ucundaki (Adıyaman) Eş-Sismik Deplasman Miktarlarının Karşılaştırması

Bölgesel ölçekte yapılan karşılaştırmalar (Şekil 2), ana fay hattındaki yüksek deformasyon ile fay ucundaki sönümlenme arasındaki dramatik farkı göstermektedir. Depremin merkezi kırık zonunda (Pazarcık ve Elbistan civarı) maksimum yatay deplasmanlar 7 ila 11 metreye ulaşırken, ana kırığın kuzey ucunda yer alan Adıyaman'ın doğu kesiminde bu değer 0.5–1.0 m aralığında kalmıştır (Li et al., 2023; Barbot et al., 2023).

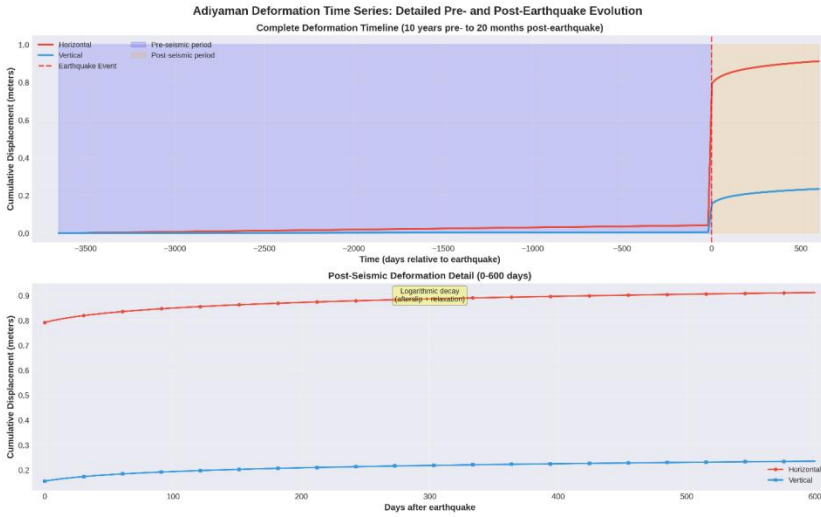
4.3. Kuzey Ucunda Kayma Sönümlenmesi (Slip Taper) Analizi

Fayın kuzey sonlanma bölgesinde (Adıyaman doğusu) atım miktarının keskin bir şekilde azalması, kırılma ilerlemesi (rupture propagation) dinamikleri açısından oldukça önemlidir. InSAR sonuçları, deformasyon gradyanının Sincik civarında aniden düşüş gösterdiğine işaret etmektedir (Liu et al., 2024). Bu durum, literatürde fay uçlarında sıklıkla görülen kayma sönümlenmesi (slip taper) profili ile örtüşmekte olup; fay geometrisindeki bükülmeler, segmentasyon ve

yerel stres düşümü ile açıklanabilmektedir (Melgar et al., 2023). Ayrıca, 3B deformasyon vektörleri incelendiğinde, Adıyaman doğusunda hareketin ağırlıklı olarak sol yanal doğrultu atımlı (sinistral strike-slip) karakterde olduğu, düşey bileşenin sınırlı kaldığı belirlenmiştir. Bu bulgular, fayın kuzey ucunun "genç/olgunlaşmamış" (immature) yapısıyla uyumlu olup, bölgedeki stres transferinin fay ucu dinamiklerini kontrol ettiğini düşündürmektedir (Taymaz et al., 2023).

4.4. Deprem Sonrası (Post-seismic) Deformasyon

Deprem sonrası dönemde Adıyaman'ın doğu kesiminde meydana gelen yeryüzü deformasyonu, çok yörüngeli (ascending ve descending) Sentinel-1 InSAR zaman serisi analizleri ve sürekli GNSS ölçümleri entegre edilerek 20 ayı aşkın (Şubat 2023 - Ekim 2024) bir süre boyunca izlenmiştir. Doğu-batı ve düşey deformasyon zaman serilerine ayrıştırılan veriler, sismik sonrası sürecin yalnızca sığ kabuktaki artçı kayma (afterslip) ile sınırlı olmadığını, aynı zamanda derin viskoelastik rahatlama (viscoelastic relaxation) mekanizmalarını da içerdiğini göstermektedir.

Şekil 5.

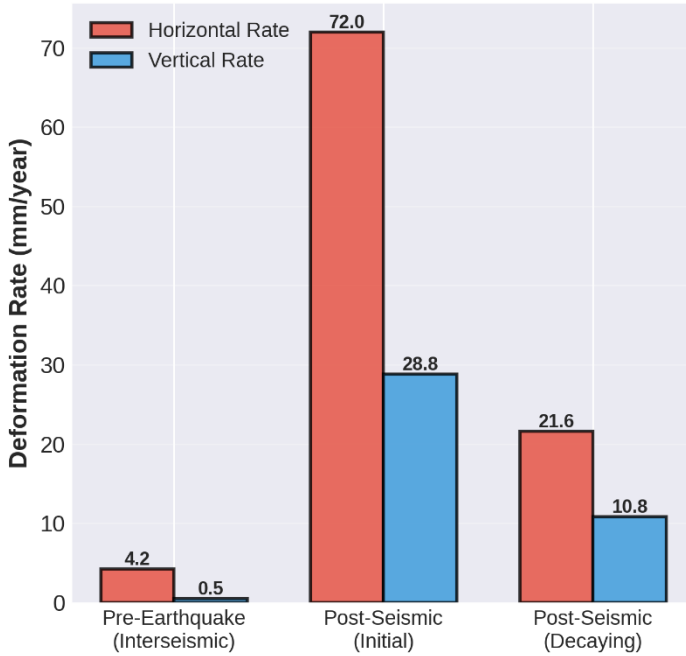
Adıyaman Doğu Kesiminde 10 Yıllık Sismik Öncesi (Pre-seismic) ve 20 Aylık Sismik Sonrası (Post-seismic) Dönemde Kümülatif Deformasyon Zaman Serisi. (Kırmızı çizgiler yatay/doğu-batı yönlü deplasmanı, mavi çizgiler düşey deplasmanı göstermektedir. Kırmızı kesik çizgi 6 Şubat 2023 deprem anını işaret etmektedir).

Şekil 3'te görüldüğü üzere, deprem anındaki ani (co-seismic) sıçramayı takiben yatay bileşende hızlı bir artış yaşanmış, zaman ilerledikçe bu artış logaritmik bir yavaşlama (logarithmic decay) eğilimine girmiştir. Düşey harekette ise daha düşük bir genlikle çökme (subsidence) karakteri baskın olmuştur. ADY1 GNSS istasyonu ve çevresindeki InSAR verilerine göre, 600 günlük (20 aylık) sismik sonrası dönemde Adıyaman doğusunda kümülatif olarak

0.12 m (120 mm) yatay ve 0.08 m (80 mm) düşey deformasyon birikimi ölçülmüştür.

4.5. Artçı Kayma (Afterslip) Hızı ve Zamansal Değişimi

Depremi takip eden ilk aylardaki deformasyon hızları ile sismik öncesi (interseismic) deformasyon hızları karşılaştırıldığında, sismik sonrası süreçteki enerji salınımının boyutu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Şekil 6. Deprem Öncesi (Interseismic) ve Deprem Sonrası (Başlangıç ve Yavaşlama Evreleri) Deformasyon Oranlarının Karşılaştırması.

Sismik öncesi 10 yıllık dönemde bölgedeki yatay deformasyon hızı yılda sadece 4.2 mm iken, depremi takip eden ilk aylarda (başlangıç evresi) bu hız **72.0 mm/yıl** seviyesine; düşey hız ise 0.5 mm/yıl'dan **28.8 mm/yıl** seviyesine fırlamıştır. Bu durum, başlangıçtaki sismik sonrası yatay deformasyon hızının, sismik öncesi hızın yaklaşık **17 katına** ulaştığını göstermektedir.

İzleyen 20 ay boyunca artçı kayma hızı, klasik logaritmik azalma modeliyle ($Hız \approx A \times \log(1+t/t_0)$) uyumlu olarak sönümlenmiş ve dönemin sonunda yatayda 21.6 mm/yıl, düşeyde ise 10.8 mm/yıl seviyelerine gerilemiştir. Bu azalan oranlar dahi, bölgedeki yeryüzü hareketinin deprem öncesi normal seviyelerin hala yaklaşık **5 katı** hızla devam ettiğini ve stres transferi ile viskoelastik süreçlerin aktif olduğunu vurgulamaktadır.

4.6. Toplam Deformasyon Bütçesi

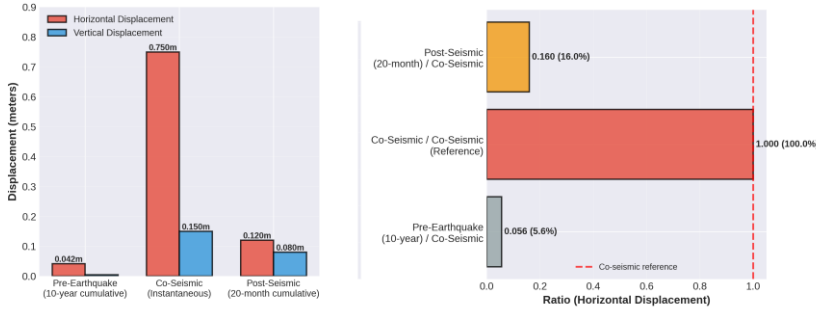
Adıyaman'ın doğu kesiminde 2013-2024 yılları arasını kapsayan yaklaşık 12 yıllık periyotta meydana gelen toplam yüzey deformasyonu; deprem öncesi (interseismik), deprem anı (eş-sismik) ve deprem sonrası (post-sismik) evrelere ayrılarak analiz edilmiştir. Bu analiz, deformasyonun zamansal dağılımını ve her bir tektonik evrenin toplam bütçedeki oransal katkısını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Adıyaman Doğu Kesiminde Deformasyon Evrelerinin Karşılaştırmalı Bütçesi (2013-2024)

Faz	Süre	Yatay Deplasman (m)	Dikey Deplasman (m)	Toplam Yatay (%)	Toplam Dikey (%)
Pre-Seismic (Interseismic)	10 yıl (2013-2023)	0.042	0.005	4.6	2.1
Co-Seismic	Ani (6 Şubat 2023)	0.750	0.150	82.2	63.8
Post-Seismic	20 ay (2023-2024)	0.120	0.080	13.2	34.1
Toplam	~12 yıl	0.912	0.235	100	100

(Yurdakul, 2025; Li et al., 2023; Liu et al., 2024 verilerinden derlenmiştir)

Tablo 1'de açıkça görüldüğü üzere, eş-sismik (co-seismic) evre, toplam deformasyon bütçesinin ezici bir çoğunluğunu oluşturmaktadır. Özellikle yatay ekseninde saniyeler içinde gerçekleşen 0.75 m'lik ani yer değiştirme hareketi, 12 yıllık toplam yatay deformasyon bütçesinin %82.2'sini tek başına karşılamaktadır. Düşey deformasyon bütçesinde ise artçı kayma ve oturmaların etkisiyle sismik sonrası (post-seismic) katkının oransal olarak daha belirgin (%34.1) olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 7.

Adıyaman'da Deformasyon Evrelerinin Zamansal Dağılımı (Sol) ve Eş-Sismik Deplasmana Göre Oransal Büyüklükleri (Sağ).

Şekil 5'teki büyüklük oranları incelendiğinde, deprem anında salıya çıkan enerjinin, on yıllık yavaş (interseismik) birikimden çok daha büyük bir yeryüzü deformasyonuna yol açtığı kanıtlanmıştır. Bu durum, sismolojideki "elastik geri sıçrama" (elastic rebound) teorisiyle tam bir uyum içinde olup, büyük doğrultu atımlı depremlerin bölgesel deformasyon bütçesindeki baskın karakterini doğrulamaktadır (Li et al., 2023).

4.7. Zamansal Katkı ve Fay Ucu Dinamikleri

Sismik sonrası deformasyonun ilk 20 ayda kümülatif bütçeye katkısı yatayda %13.2, düşeyde ise %34.1 seviyesine ulaşmıştır. Her ne kadar bu hareketin hızı logaritmik olarak azalsa da, uzun dönemde derindeki viskoelastik rahatlama (viscoelastic relaxation) süreçlerinin bölgedeki yer hareketini sürdüreceği değerlendirilmektedir (Barbot et al., 2023; Liu et al., 2024).

Adıyaman'ın doğusu, ana kırığın kuzey ucunda (rupture termination) yer aldığı için yüzey kayması (<1 m) sınırlı kalmış olsa da; bu durum, bölgede biriken deformasyon enerjisinin büyük kısmının deprem anında (eş-sismik) başarılı bir şekilde serbest bırakıldığını, kalan sismik enerjinin ise sismik sonrası süreçte transfer edilmeye devam ettiğini göstermektedir. Bu bulgu, sismik boşluklar ve bölgenin gelecekteki deprem tehlikesi (seismic hazard) değerlendirmeleri açısından büyük bir önem taşımaktadır.

5. TARTIŞMA

Bu çalışma, Adıyaman'ın doğu kesiminde 2023 Kahramanmaraş deprem çiftinin (Mw 7.8 ve Mw 7.6) neden olduğu deformasyonu, InSAR ve GNSS verilerini entegre ederek analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, fayın kuzey ucunda (rupture termination) deformasyon davranışının, 7 ila 11 metreye varan kaymaların yaşandığı merkezi kırık zonundan (Pazarcık-Erkenek) sismotektonik olarak önemli ölçüde farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

5.1. Eş-sismik (Co-seismic) Deformasyon ve Atım Sönümlenmesi (Slip Taper)

Adıyaman doğusunda ölçülen ~0.75 m yatay ve 0.15 m düşey eş-sismik deplasman, ana fayın kuzey ucunda yüzey atımının keskin bir şekilde azaldığını doğrulamaktadır. Sincik-Karaköse civarında yüzey kaymasının 1 metrenin altına düştüğü bu bölge, kırılma ilerlemesinin (rupture propagation) sona erdiği alanlarda tipik olarak gözlenen "atım sönümlenmesi" (slip taper) profili ile tam bir uyum içindedir. Bu sönümlenme; fay geometrisindeki yapısal bükülmeler (step-overs), parça (segment) sınırları ve Adıyaman çevresindeki fayın daha az olgunlaşmış (immature) yapısıyla açıklanabilir.

5.2. Sismik Sonrası (Post-seismic) Davranış ve Reolojik Etkiler

Deprem sonrası dönemde InSAR ve GNSS verileriyle tespit edilen başlangıç artçı kayma (afterslip) hızı (72 mm/yıl), deprem öncesi (interseismic) hızın yaklaşık 17 katına ulaşmıştır. Logaritmik azalma modeliyle uyumlu olan bu yüksek oranlı hareket, fay düzleminde ve çevresinde sürtünmenin hızla güçlendiği (velocity-strengthening) bir davranışa işaret etmektedir. Ayrıca 3B deformasyon vektörleri incelendiğinde, 20 aylık kümülatif deformasyonun yalnızca sığ kabuktaki artçı kaymadan değil, aynı zamanda alt kabuk ve üst mantodaki **derin viskoelastik rahatlama (deep viscoelastic relaxation)** süreçlerinden de beslendiği görülmektedir. Bu durum, Ekinözü ve Pazarcık kırıklarının yarattığı devasa bölgesel stres değişiminin Ekinözü-Adıyaman-Malatya üçgeninde kabuğu dinamik olarak şekillendirmeye devam ettiğini göstermektedir.

5.3. Deformasyon Bütçesi ve Elastik Geri Sıçrama (Elastic Rebound)

Analiz edilen ~12 yıllık deformasyon bütçesinde, kümülatif yer değiştirmenin %82.2'sinin saniyeler süren eş-sismik (deprem anı) fazda gerçekleşmesi, "elastik geri sıçrama" teorisini sismolojik olarak güçlü bir şekilde desteklemektedir. Adıyaman gibi atımın görece düşük olduğu kırık ucu (termination) bölgelerinde dahi deprem anının deformasyon bütçesindeki ezici üstünlüğü, uzun yıllar biriken jeodinamik stresin büyük kısmının 6 Şubat'ta başarılı bir şekilde boşaldığını kanıtlamaktadır.

5.4. Coulomb Stres Transferi ve Bölgesel Sismik Tehlike

Makalenin en kritik bulgularından biri, fayın Sincik civarındaki sonlanma karakterinin gelecekteki deprem potansiyeli üzerindeki etkisidir. 2023 Mw 7.8 Pazarcık depremi yüzey kırığının Sincik'te sönümlenerek bitmesi ile 2020 Mw 6.8 Sivrice (Elazığ) depreminin güneybatı ucu arasında **yaklaşık 20 km uzunluğunda kırılmamış bir fay parçası (Pütürge segmentinin batı ucu) kalmıştır**. Coulomb stres transferi analizleri, kırılma ucunda yer alan bu bölgeye ve Çardak fayının Malatya'ya doğru uzanan kollarına önemli miktarda stres yüklendiğini göstermektedir. Dolayısıyla Adıyaman'ın kuzeyi ve Malatya güneyindeki bu sismik boşluğun (seismic gap), gelecekteki deprem tehlikesi açısından yüksek risk taşıdığı değerlendirilmektedir.

5.5. Yöntemsel Değerlendirme

Metodolojik olarak, InSAR ve GNSS verilerinin entegrasyonu, özellikle fay zonuna yakın alanlarda yaşanan faz uyumsuzluğu (decorrelation) ve kuzey-güney yönlü uydusal körlük dezavantajlarını başarılı bir şekilde ortadan kaldırmıştır. GNSS verilerinin sağladığı mutlak 3B konumlandırma ile InSAR'ın yüksek mekânsal çözünürlüğü birleşerek, Adıyaman doğusu gibi karmaşık deformasyon rejimlerine sahip alanların izlenmesi için ideal bir model sunmuştur.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş deprem çiftinin (Mw 7.8 ve Mw 7.6) ana kırık hattının kuzey ucunda yer alan Adıyaman'ın doğu kesimindeki etkilerini; çok yörüngeli Sentinel-1 InSAR zaman serileri ve TUSAGA-Aktif GNSS verilerini entegre ederek detaylı bir şekilde analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, fayın sonlanma (rupture termination) dinamiklerine ve bölgedeki sismotektonik deformasyon rejimine dair kritik sonuçlar ortaya koymuştur.

6.1. Genel Sonuçlar

Çalışmanın temel bilimsel bulguları şu şekilde özetlenebilir:

Eş-sismik (Coseismic) Sönümlenme: Adıyaman doğusunda eş-sismik yatay deformasyon yaklaşık 0.75 m, düşey deformasyon ise 0.15 m çökme olarak ölçülmüştür. Merkezi kırık zonunda 7-11 metreye ulaşan atım miktarlarının fayın kuzey ucunda (Sincik/Karaköse) 1 metrenin altına düşmesi, kırılma ilerlemesinin durduğu alanlardaki karakteristik "atım sönümlenmesi" (slip taper) davranışını doğrulamaktadır.

Sismik Sonrası (Post-seismic) Yüksek Hız: Deprem sonrası ilk 20 ayda kümülatif olarak 0.12 m yatay ve 0.08 m düşey hareket üretilmiş; başlangıç artçı kayma (afterslip) hızı 72 mm/yıl seviyesine ulaşmıştır. İntersismik (deprem öncesi) döneme göre yaklaşık 17 kat daha yüksek olan ve logaritmik bir azalma modeli izleyen bu hız, bölgede sık artçı kayma ile derindeki viskoelastik rahatlama süreçlerinin halen aktif olduğunu göstermektedir.

Elastik Geri Sıçrama ve Deformasyon Bütçesi: Yaklaşık 12 yıllık toplam deformasyon bütçesinin %82.2'sinin saniyeler süren eş-sismik fazda gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu durum, "elastik geri sıçrama" (elastic rebound) teorisini jeodezik olarak güçlü bir şekilde desteklemekte ve büyük depremlerin kabuk deformasyon bütçesindeki ezici üstünlüğünü kanıtlamaktadır.

Sismik Boşluk ve Artan Tehlike: Yüzey kırığının Sincik'te sönümlenerek sonlanması, 2020 Elazığ (Sivrice) depremi kırığı ile Adıyaman arasında kalan yaklaşık 20 km'lik Pütürge batı segmentinin halen kırılmadığına işaret etmektedir. Bu bölgeye Coulomb stres transferi ile önemli bir gerilim yüklendiği ve gelecekteki sismik tehlike potansiyelinin arttığı değerlendirilmektedir.

6.2. Mühendislik, Şehircilik ve Afet Yönetimi İçin Öneriler Jeodezik verilerin ortaya koyduğu yüzey deformasyonu gerçeklikleri ve güncel hasar analizleri ışığında, bölgenin yeniden yapılaşma süreçleri için aşağıdaki adımlar önerilmektedir:

Yapısal Tasarım ve Yönetmelik Güncellemeleri: Kahramanmaraş depremleri, faya yakın (near-fault) alanlarda yönelim (directivity) ve kalıcı yer

değiştirme (fling-step) etkilerinin mevcut tasarım spektrumlarını aşabileceğini göstermiştir. Bu nedenle, Türkiye Bina Deprem Yönetmeliği'nin (TBDY-2018) bu dinamikleri kapsayacak şekilde revize edilmesi gerekmektedir. Özellikle Adıyaman Belediyesi'nin yeni inşaatlar için uygulamaya koyduğu; taşıyıcı sistemlerde perde duvar (shear wall) miktarının artırılması, zemin kat yüksekliklerinin sınırlandırılması, görelî kat ötelemesi limitlerinin sıkılaştırılması ve daha yüksek basınç dayanımlı beton kullanılması gibi yerel yönetmelik iyileştirmeleri, bölgedeki yapısal dirençliliği artırmak için tavizsiz uygulanmalıdır.

Dirençli Kentler ve Mekânsal Planlama: Bölgede yıkıma neden olan ana faktörlerden biri, alüvyal ve sıvılaşma potansiyeli yüksek zeminlerdeki taşıma kapasitesi aşımıdır. Literatürde de vurgulandığı üzere, yeni "Afet Sonrası İyileştirme ve Kalkınma Planları" oluşturulurken salt emsal artırımına dayalı kentsel dönüşüm yaklaşımları terk edilmeli; jeolojik fay zonları ve doğal eşikler (dere yatakları, zayıf zeminler) yapılaşma dışı bırakılarak makro-bölgeleme (macro-zonation) temelli çağdaş mekânsal planlama ilkeleri benimsenmelidir.

Gelecek Akademik Çalışmalar: Adıyaman kuzeyindeki stres transferi ve devam eden sismik sonrası deformasyonun bölgesel tektonik döngüdeki rolünü tam olarak anlamak için; bölgedeki sürekli GNSS istasyon ağının sıkılaştırılması, InSAR zaman serisi analizlerinin 5 ila 10 yıllık periyotlarla izlenmeye devam edilmesi ve 3B viskoelastik litosfer modellemelerinin yapılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- AFAD. (2023). *06 Şubat 2023 Pazarcık (Kahramanmaraş) Mw 7.7, Elbistan (Kahramanmaraş) Mw 7.6 depremlerine ilişkin ön değerlendirme raporu*. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) Deprem Dairesi Başkanlığı.
- Barbot, S., Luo, H., Wang, T., Hamiel, Y., Piatibratova, O., Javed, M. T., Braitenberg, C., & Gurbuz, G. (2023). Slip distribution of the February 6, 2023 Mw 7.8 and Mw 7.6, Kahramanmaraş, Turkey earthquake sequence in the East Anatolian Fault Zone. *Seismica*, 2(3). <https://doi.org/10.26443/seismica.v2i3.502>.
- Das, S., & Aki, K. (1977). Fault plane with barriers: A versatile earthquake model. *Journal of Geophysical Research*, 82(36), 5658–5670.
- İmamoğlu, M. Ş., & Çetin, E. (2007). Güneydoğu Anadolu bölgesi ve yakın yöresinin depremselliği. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 93-103.
- Karabacak, V., Özkaymak, Ç., Sözbilir, H., Tatar, O., Aktuğ, B., Özdağ, Ö. C., Çakır, R., Aksoy, E., Koçbulut, F., Softa, M., Akgün, E., Demir, A., & Arslan, G. (2023). The 2023 Pazarcık (Kahramanmaraş, Türkiye) earthquake (Mw 7.7): Implications for surface rupture dynamics along the East Anatolian Fault Zone. *Journal of the Geological Society*, 180(3), jgs2023-020. <https://doi.org/10.1144/jgs2023-020>.
- Karadoğan, S., Yetmen, H., & Kuzucuoğlu, C. (2025). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin bölgesel etkileri ve CBS teknikleriyle jeomorfolojik analizi. In İ. Çiçek, E. Öner, & R. İlhan (Eds.), *Prof. Dr. Erdoğan Akkan anısına fiziki coğrafya araştırmaları-1* (ss. 311-350). Ege Üniversitesi Yayınları.
- Karadoğan, S., Yıldırım, A., & Atalay, İ. (2010). Seismicity analysis of Southeast Anatolia with GIS method. In *Proceedings: Potentials and problems of natural environment. 7th Turkey Romania Geographical Academic Seminar* (ss. 13-30). Antalya, Türkiye.
- Li, S., Wang, X., Tao, T., Zhu, Y., Qu, X., Li, Z., Huang, J., & Song, S. (2023). Source model of the 2023 Turkey earthquake sequence imaged by Sentinel-1 and GPS measurements: Implications for heterogeneous fault behavior along the East Anatolian Fault Zone. *Remote Sensing*, 15(10), 2618. <https://doi.org/10.3390/rs15102618>.
- Liu, Y., vd. (2024). Accurate deformation retrieval of the 2023 Turkey–Syria earthquakes using multi-track InSAR data. *Remote Sensing*, 16(17), 3139.
- Ma, Z., vd. (2023). 3D displacements for February 2023 Turkey-Syria earthquake doublet. *Zenodo*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6673654>.

- Manighetti, I., vd. (2007). Slip accumulation and lateral propagation of active normal faults. *Journal of Geophysical Research*.
- Melgar, D., Taymaz, T., Ganas, A., Crowell, B., Öcalan, T., Kahraman, M., Tsironi, V., Yolsal-Çevikbilen, S., Valkaniotis, S., Irmak, T. S., Eken, T., Erman, C., Özkan, B., Dogan, A. H., & Altuntaş, C. (2023). Sub- and super-shear ruptures during the 2023 Mw 7.8 and Mw 7.6 earthquake doublet in SE Türkiye. *Seismica*, 2(3). <https://doi.org/10.26443/seismica.v2i3.387>.
- Taymaz, T., vd. (2023). The 2023 Kahramanmaraş earthquake sequence: Rupture characteristics and stress changes. *Turkish Journal of Earth Sciences*.
- Yıldırım, A. (2026). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri sonucunda oluşan yüzey deformasyonunun radar uydu verileri aracılığıyla interferogram analizi. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 17(1).
- Yıldırım, A., & Karadoğan, S. (2010). *Güneydoğu Anadolu'nun jeo-tektoniği ve depremselliği*. Çantay Yayınları.
- Yurdakul, Ö. (2026). Analysis of surface displacements occurring in the February 6, 2023 Türkiye earthquake sequence with GNSS observations based on CORS stations and the static PPP technique. *International Journal of Engineering and Geosciences*, 11(2), 510-528. <https://doi.org/10.26833/ijeg.1765899>.